

מבחר מפירושי הספר

תורת משה

הוא פירוש

אלשיך לתורה

בראשית

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

בחירת הפירושים, פיסוק, הדגשות, הסברים וההדרה:

יהודה איזנברג

דעת

ירושלים תשע"ח

פרשת נח.....	91	אלישיך הקדמה.....	4
[צדקתו של נח].....	98	הקדמת הרב המחבר.....	4
[מיהם הניצלים בתיבה?].....	101	פרשת בראשית.....	7
פרק ז.....	102	פרק א.....	7
פרק ח.....	110	[שאלות על פרשת בראשית].....	7
[משמעות סמלית של התיבה].....	112	[פירוש הביטוי 'בראשית'].....	10
[וינחם ה'].....	113	[במאמרות נברא העולם'].....	10
[היצר הרע].....	115	[מאמר ראשון רוחני, השלמתו גשמ].....	11
פרק ט.....	116	[משמעות מאמרות הבריאה].....	12
[כחה של שכרות].....	123	[המים והתהום].....	15
פרק י.....	126	[בריאת האור].....	16
פרק יא.....	127	[האור והחושך].....	19
[דור הפלגה].....	127	[ימי הבריאה כנגד שנות העולם].....	23
פרשת לך לך.....	134	[המים - יסוד העולם].....	24
פרק יב.....	134	[בריאת האילנות].....	26
[פירוש הפרשה בדרך סימלית].....	145	[דגים].....	30
[אברהם יורד למצרים].....	146	[בריאת האדם].....	32
[אמרי נא אחותי את].....	149	[האדם - קשר לעולמות העליונים].....	35
ואחשוב שבא לתת טעם למה נגעו.....	152	[שלטון האדם בטבע].....	36
פרק יג.....	153	פרק ב.....	40
פרק יד.....	157	[יום השבת].....	40
פרק טו.....	165	[גן עדן].....	47
[ברית בין הבתרים].....	170	[גן עדן בעולמות העליונים].....	48
פרק טז.....	177	[השופט בשכלו את הטוב והרע].....	51
[שרה, הגר והמלאכים].....	178	[פירוש סמלי לנהרות היוצאים מעדן].....	53
פרק יז.....	181	פרק ג.....	62
[שאלות על עניין המילה].....	181	[פיתוי של הנחש].....	62
[האם העורלה היא 'פסולת'?].....	184	[ויקרא ה' אלהים אל האדם].....	68
פרשת וירא.....	195	[ענשו של הנחש].....	70
פרק יח.....	195	[ענשה של האשה].....	72
פרק יט.....	213	[ענשו של אדם].....	73
פרק כ.....	224	[הן היה האדם כאחד ממנו].....	77
פרק כא.....	230	פרק ד.....	80
[גירוש הגר].....	237	[קין והבל].....	81
[ברית אברהם ופיכול].....	241	פרק ה.....	89
פרק כב.....	244	פרק ו.....	91

443.....[בשבחם של בני יעקב]	244.....[עקידת יצחק]
446.....[חלומות יוסף]	262.....פרשת חיי שרה
450.....[לך נא ראה את שלום אחיך]	263.....פרק כג
466.....פרק לח	263.....[מותה של שרה]
466.....[יהודה ובנין]	273.....פרק כד
471.....[יהודה ותמר]	273.....[שליחותו של אליעזר]
479.....פרק לט	304.....פרק כה
492.....פרק מ	305.....פרשת תולדות
496.....פרשת מקץ	305.....[תולדות יצחק בן אברהם]
496.....פרק מא	311.....[מכירת הבכורה]
503.....[חלומות פרעה]	313.....פרק כו
509.....[סיכום הרעיונות בחלומות פרעה]	319.....פרק כז
516.....[מדוע לא שלח יוסף שליח ליעקב?]	319.....[ברכת יעקב ועשיו]
518.....פרק מב	343.....פרק כח
520.....[התנהגות יוסף כלפי אחיו]	346.....פרשת ויצא
541.....פרק מג	357.....פרק כט
554.....פרק מד	358.....[פרשנות סמלית למפגש יעקב ורחל]
557.....פרשת ויגש	369.....פרק ל
565.....פרק מה	381.....פרק לא
582.....פרק מו	392.....פרק לב
587.....פרק מז	393.....פרשת וישלח
588.....פרשת ויחי	410.....פרק לג
596.....פרק מח	419.....פרק לד
607.....פרק מט	430.....פרק לה
621.....פרק נ	440.....פרשת וישב
	440.....פרק לז
	442.....[יוסף ואחיו]

אלישיך הקדמה

הקדמת הרב המחבר

באמור אלי מי רחש לבי בקרבי, לבי לבי הומה, רצוא ושוב יתפלא בי קול לי קול אלי, באמור אלי, מי שמך לאיש, תולעת ולא איש. השמח לבך לפרש בים הגדול והנורא, או יוצא בשיירא עם מפרשי התורה ודעתך קצרה, אי בעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא. צרה כמכבירה אל תהי חכם בעיניך, את האלוהים ירא ושים כה נגד עיניך, כי תעבור במים אדירים שוטפים ותחלץ חושים נוגשים אצים לפרש כאשר יפרש השוחה לשחות אדירים, משברי ים יבעתוך, והיית כשוכב בלב ים, וכל חכמתך תתבלע, תפתח בכד ותסיים בחבית של שייטים עוגים ומשוטים, לחתור היבשה ולא תמצאנה.

אף רוחי בקרבי עמדה ודברה בי לאמר, מי אתה הר הגדול לפני כל יודעי דת ודין, יושבי על מדין, הלא ידעת אם לא שמעת אלוהי עולם ה' דבר ויקרא זאת התורה, אש מפיו תאכל גחלים הקטנים, עם הגדולים כי ה' אלוהינו אש אוכלת תורה צוה לנו. אש דת לנו מתוך האש רשפי אש כי הלא כה דברו כאש. ומי זה ילך במו אש ולא יכוה, כויה תחת כויה שלהבת יה, דבאתר דזיקוקין דנור ובעורין דאשא, מאן עייל בר נפחא לתמן.

ושום שכל והבן מי חכם ויבן, חכמת אלוהים מפלאות תמים דעים. ומה גם אתה עתה כי לא למדת חכמה, ולא חלק לך בבינה, והלא תכלם כי האמנם אלם, פעמים שאתה מתעלם חכם תחשב מעשה חושב מראשית אחרית, על כן קדמתי להעיר לך אוזן, בשפה ברורה דרך קצרה, כי אין בלשוני מלה כי לך דומיה תהילה.

זאת אשיב אל לבי, ידעתי לבי ידעתי כי בער אנכי מאיש, ולא בינת אדם לי. אך אמנם הלא לאמונה, כי הנה בשמים עדי וסהדי, כי לא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני, לדבר ולומר כרבי עקיבא אני, אפשר כי אהיה נאה דורש כי אל אלוהים ה' הוא יודע וישראל הוא ידע כי לא כוונתי מלאכתו לכך. כי מנעורי גדלני כאב עסק התלמוד מרבה בשיבה, יוצא ובא בהוויות אביי ורבא עד חובה, הלילה עיון והיום הלכה, בקול מחצצים חצי תשועה, הבין שמועה בבקר בבקר, ואחריו אל הפוסקים עד בא השמש. ואל שואל כעניין להשיב כהלכה ולא לבי הלך לעשות קבע מדרשות ופשטים, זולתי אשר הקרה ה' לפני אל ה' ויאר לי. לעת מצוא מנוחה מההלכה ביום הששי כי מדי שבת בשבתו. יבוא אלי העם לדרוש להם על פי התורה, מקראי קדש אשר יקראו אותה במועדם, פרשה ופרשה בערב יום שבת, אשר נתתי אל לבי, אף רוחי בקרבי לדרוש ולתור בנועם מילין, להכין את אשר יביאו. וימן להם המלך הקדוש דבר יום ביומו פרי תבואה, ואהי כמלקט שבילים. מספיח קציר הלא מצער, כי קצור קצר מגל שכלי, ולפי מגל זו מגל זו,

ושבת זו שבת זו. הן מעט אשר חנן לי ה' ברוב חסדיו, ומדאגה מדבר פן הלקט יעשה שכחה, העליתי על ספרי הזיכרונות דברי הימים הנוראים. והיה עם לבבי לשום שכל הבין. והעמיק הרחיב, בכל כלליה ופרטיה.

ויהי כי ארכו הימים, וימצא כתוב כל דברי התורה הזאת, וידי משה כבדים כבדו מזוקן טרדות ותלאות ומאורעות רעות, ולא עצרתי כח להשיב ידי על כל דבר ודבר, לצרוף בכור סיגיו ולהסיר כל בדיליו. על כן אמרתי טוב מעט אשר היה לפני פירושים ודרושים כאשר המה. והיה כאשר יניח ה' לנו מעצבנו ומרוגזנו, עוד נשוב לדרוש ולתור לברר וללבן ולהוסיף לקח כיד ה' הטובה לנפש תדרשנו, מהדורא אחר מהדורא, קמייטא, מציעתא, ובתרייתא, כי אמרתי יש לי תקווה. יחנן ה' ויניח לנו מרוגזנו ומעיצבון בני עמנו, כי יבוא כנהר צר ובכל צרתי לו צר, אולי ירצה ויחליצנו, וירצה נא במנוחתנו, ואפנה ואשנה ואשלש כל אמרתי. הלא בספרתי ואשיבה ידי על כל דבור ודבור אשר שם משה, להניף אותם תנופה בשלוש עשרה נפה ואשלח לאשר אשאר בחד אל לעיני כל ישראל.

אך אמנה למן היום אשר נתתי את לבי לעשות כן, הדביקתנו הרעה, טבחה טבחה מסכה יינה, אף ערכה שולחנה, ימים של שנה לא שלוונו, ולא שקטנו ולא נחנו, צרות צרורות מרובבות משולבות אשה אל אחותה, לעת מרפא והנה בעתה. אז אמרתי הנה באתי בימים, מה קצי כי אאריך נפשי. ומתי אעשה הדבר הקשה, המהדורות אשר אמרתי יהיו למאורות, כי יודע אלוהים כי המהדורה הזאת עשיתי בימי חרפי מכל אשר דרוש דרש משה, ומן אז חדלתי מלכתוב. הגדלתי הוספתי על כל קוץ וקוץ פרחים ושושנים. פנים מפנים שונים. ועל כל עניין ועניין באותו עניין. על שפתי הוספתי עדי עדיים להתפאר כחתן יכהן פאר, אשר לא כתוב בספר. ועל הדין ועל האמת ועל התורה ועל העבודה, עם העוסקים עם הצבור, הייתי כמשיב יד לקיים כל דבר, ואתנה את לבי יכתבון מלי בעט ברזל ועופרת, למען ילמד בו אשר ה' יתן חנו בעיניו, גם כי אין בו לחכמים לחם ולא לנבונים עושר.

עוד שנית כי רבים מקשיבים העתיקו מילין על ספר בדיו. מי יקום בקהל בכל עיר ועיר, מדינה ומדינה, לדרוש להם מילי דמעלו, מבשר ואומר כי שלי שלי. ויש טבח ומכר לכל עובר בכסף שברו, עושה סחורה בפרתו של חברו, אשר לא עמל בו ולא גדלו, לכן אף על זאת פקחתי עיני, כי אתה יראה הרואה האמת ממי שאמרו. וגזלה ישיב אשר בזדון דברו, ושב ורפא לו. ואם לא תעלה ארוכה אל התוספת, אשר לא כתוב בספר, אומר די על העיקר, עד הנה דברי בית שער החיצונה. אשר תחת כל השמים וזה שער השמים.

יאזינו השמים ותשמע הארץ. אתיא ותמהיא די עבד עמי אלהא עילאה. אשר הנחני בדרך אמת לקחת את בת המלך הקדוש למשה מורשה. אבן הראשה לרעות בגנה, וללקוט לקט שבלי גן

עדנה. ויתן בפי תורת פיו, אגיד לעמו יראי ה' וחושבי שמו. כי מה אני כי יבוא אלי העם לדרוש ולפרוש להם, על פי ה' יחנו בני ישראל, ועל פי ה' יסעו למסעיהם מאתו לשומעיהם כי לשוני תער כדה אל השוקת. הם מגישים אליה והיא מוצקת. ותקטן זאת בעיני ה', ועוד הוסיף הפליא עד אבוא אל מקדשי אל במגילת ספר כתוב עלי. ואתחנן אל ה', יפן ברחמיו ממקומו, ויתן חנו בעיני עמו, לשתות בצמא את דבריו ולהשתעשע במאמריו. ויחשב להם לצדקה, והיה שכרם כעוסקים בספר מאורי ביאורי תורה אור, הנחמדים לפניו לבו ועיניו, כי אגבן זכו ישתכח לי כעמלי. כי אותותי אלה בקרבן לה' המה, כי אני ושלי שלו. וכל אשר עשיתי. הוא היה עושה, מודיע דבריו למשה, על כן ביה שמו. אשר אקרא לו חוברה לי יחדו. שם המפורש ושם המפרש. ואחד קראתיו בשם האומר ועושה, **תורת משה**, ואומר אני טרם החילי. יהיו לרצון אמרי פי, והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי.

פרשת בראשית

פרק א

א. בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ:

הנה מהראוי יאמר **בראשית ברוא**, או **בראשונה ברא**. כי הן זאת הייתה עם רז"ל לומר כי היא ב"ת בעבור, באומרם בשביל התורה שנקראת ראשית, או בשביל צדיקים שנקראו ראשית, וכיוצא בדרשות אלו.

ועל דרך הפשט יאמר כי הנה קיימו וקבלו רז"ל (**ובראשית רבה** פ"א) כי ז' דברים קדמו לעולם. **תורה וכסא הכבוד** כו', והוכיחו כי התורה קדמה לכסא הכבוד באופן שהיא ראשית לכל. **עוד שנית** אמרו רז"ל **בתנחומא ובבראשית רבה** (שם) כי בתורה ברא הקדוש ברוך הוא שמים וארץ. ובזה יתכן כי טרם תספר מציאות הבריאה, ספרה לנו במה בראה, וזהו אומרו **בראשית ברא**, לאמר במה שהוא ראשית לכל היא תחילה וראש לכל, שהוא גם לשבעת הדברים בה **ברא אלוהים את השמים כו'.**

והנה הוא שעל ידי צירוף אותיות התורה **ברא אלוהים שמים וארץ.**

כמאמרם ז"ל (ברכות דף ל"ה)

יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהן נבראו שמים וארץ.

אך הנה מצאנו לרז"ל (שם) **בבראשית רבה** רוח אחרת מעין דרך זו:

כי לא בחרו בבחינה זו בביאור מלת בראשית, כי אם על היות התורה כלי אומנות כפנקס שביד האומן. וזה לשון מאמרם (ז"ל שם) ואהיה אצלו אמן - אומן, התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא. בנוהג שבעולם מלך בונה פלטין אינו בונה אותו מדעת עצמו, אלא מדעת האומן. והאומן אינו בונה אותו מדעת עצמו אלא דפתריות ופנקסות יש לו, לדעת האֵיך הוא עושה חדרים האֵיך הוא עושה פשפושין. כך היה הקדוש ברוך הוא מביט בתורה ובורא את העולם, והתורה אמרה **בראשית ברא אלוהים ואין ראשית אלא תורה. האֵיך מה דאת אמר 'ה' קנני ראשית דרכו'.** ע"כ.

[שאלות על פרשת בראשית]

ולבוא עד תכונתו נעיר בו קצת מההערות הראויות:

א. אומרו **התורה אומרת כו'** שהם דברי מותר, כי מי לא ידע כי התורה היא האומרת.

ב. כי תחילה אמר **אמן אומן**, שיורה כי התורה היא האומן, ואחר כך אמר שהיא **כלי אומנות.**

ג. איך נרמז כלי האומנות באומן, ולמה לא נאמר אומן בפירוש.

ד. כי אין המשל צודק כלל, כי הלא בנמשל המלך והאומן אחד המה.
ה. כי התורה מספרת סדר הבריאה היאך הייתה, ואיך יאמר שהיא **כפנקס** שלמדים ממנו לבנות ולעשות **חדרים ופשפשים**.

ו. אומרם **מביט בתורה ובונה**, האם צורך אליו יתברך חלילה להביט בתורה כאומן שמביט בפנקס, היבצר ממנו האיך יעשה חדרים או פשפשים. ומאמרו כך היה הקדוש ברוך הוא כו' יראה שהוא בדמותו בצלמו ואין דומה לו כלל.

ז. אומרם **והתורה אמרה בראשית כו'** למה זה אמרה בלי צורך ובלי קשר.

ח. אומרם בנוהג שבעולם כו', כי טבע לשון זה הוא ליאמר כאשר מנהגו של עולם הוא הפך הנדון שלפנינו, אך עתה הנה הוא רוצה לדמותו ממש באמרו כך היה הקדוש ברוך הוא כו', ומהראוי יאמר למלך שבונה פלטין כו'.

והנה לבוא אל הביאור נקדים שתי הקדמות מפורסמות:

הקדמה ראשונה, כי הנה על ידי התורה אלוהית נברא העולם כמאמרם ז"ל ריש מדרש **תנחומא**, וכמאמרם יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. וידוע כי לא יפעל בהן כחרש עצים במקבות ובגרזן שהם כלים נפרדים מהחוצב בהם והוא לבד הפועל כי לא ירעו ולא ישחיתו, וגם היטב אין אתם מבלי דעת החוצב בהם לכל אשר יחפוץ בחרושת עץ לעשות. אמנם אותיות התורה, גם כי המה כלי אומנותו, לא יתייחסו לנפרדים מאתו יתברך חלילה כי הוא יתברך וחכמתו היא התורה אחת היא, כי חיות ורוחניות המה, **וכאשר יוצרנו יוצר בראשית יצר את העולם בהן המה היוצרים, כי הן הן שמותיו וחכמתו יתברך בלתי נפרדים מן איכותו. הנה כי ממוצא דבר ימשך כי גם בתורה יפול שם אומן במעשה בראשית.**

הקדמה שנית, והוא כי הנה סיפור הדברים הנבראים בששת ימי בראשית כאשר יתפרשו על דרך הסוד, הלא ירמזון אל דברים נאצלים עליונים רוחניים לאין תכלית, ועד לא נברא העולם, כי התורה קדמה אלפים שנה, הוא לבדו היה הנרצה בכוונת הכתובים, כי איך יאמר **ברא אלוהים את השמים כו'** ועדיין לא נבראו, אך המה נדרשים על דרך הסוד, ועל הדרך ההוא בקשו מלאכי השרת, ולא על דרך פשטה כאשר היא אצלנו.

וכאשר ברא אלוהים את השמים והארץ וכל צבאם, את הכל עשה יפה בעתו, רמז ומקביל אל הדברים הנרצים בכוונת הכתובים על דרך הסוד.

נמצא כל סדר ותיקון מעשה בראשית בכל פרטיו ונקודות זמן עשיית כל דבר ואופן עשייתו, לפי פשטו הוא מכוון אל כוונת הכתוב בנרצה בו לפי כוונת הכתוב לפי הסוד והדברים הנאצלים עליונים הנרמזים בו כנודע ליודעים חן.

ואם כן אחר שבראת העולם היה על דרך וסדר מתייחס אל דברים עליונים ואצילותם שהם כוונת המקראות לפי סודם, ועל פי סודם וענינם נברא, הנה תדמה התורה קודם בריאת העולם

אל פנקס האומן שכתוב ומצויר בו היאך יעשה חדרים ופשפשין ועל פיהם יעשה, כי כן עשה ה' שמים וארץ וכל צבאם על פי הדברים הנרמזים בתורה על דרך הנסתר שבה. ואמר **מביט בתורה**, לומר שעל ידי הביטוי יתברך בדברים העליונים הנאצלים למעלה, שהם עניין הכתוב בתורה כמדובר, על ידי הבטתו בהם שהוא הביטוי בתורה עצמה כי איכותם בה היה שפע כל דבר מהם משתלשל אורו עד למטה ומהוה דוגמתו.

והנה על הבחינה הזאת השנית תקרא התורה כלי אומנותו כפנקס האומן.
ועל בחינת הקדמה הראשונה תקרא **אומן**, באופן כי שניהם כאחד יצדקו בתורה אלוהית.

ובזה נבוא אל ביאור המאמר

והוא כי הוקשה להם שמהראוי יאמר אמונה בפת"ח האל"ף, שהייתה מגודלת אצלו יתברך, על כן אמר כי אומן הוא כאומר אומן, והוא על הבחינה הראשונה. ומפני שהרגיש שהיה לו לומר אומן בפירוש, לזה אמר **התורה אומרת כו'** כלומר גם כי יש בחינה שהתורה תקרא אומן, עם כל זה למה שהתורה עצמה היא המדברת, אינה אומרת על עצמה הבחינה הגדולה ההיא, כי אם הקטנה הימנה. ללמד דעת ענוותנות אל לומדיה. וזהו **התורה אומרת** כי אף שרומזת היותה אומן, אינה אומרת בפירוש רק היותה **כלי אומנות**. ולהורות הימצא בה שתי בחינות.

אמר **בנוהג שבעולם וכו'**, לומר כי כאשר בנוהג שבעולם ימצאו מעמד שלושת הדברים **מלך ואומן ופנקס**. כך שלושת אלה ימצאו יחד בהיותו יתברך מביט בתורה ובונה את העולם, כי הוא יתברך הוא המלך, ושתי בחינות התורה הנזכרת הם **האומן והפנקס**. ולא הוצרך לפרש איך הייתה אומן, כי פשוט הוא, רק איך הייתה פנקס. ונרמז היותה פנקס באומרו **היה מביט בתורה ובורא**, כי כאשר האומן מביט בפנקס היאך יעשה חדרים ופשפשין, כן הוא יתברך: על ידי הבטתו אל סודות התורה שבתיבות מעשה בראשית, שהוא בנין אצילות העליון, היה בורא כל פרטי הבריאה למטה להקבילם אל הדברים העליונים הנרצים לפי סיפור הבריאה לפי סודם.

ועתה בא לגלות לנו מהיכן למד שלמה להסתיר הבחינה הראשונה ולא אמר אומן כי אם ברמז עם שהיה מפליג במעלת התורה. ואמר שלמד מהתורה עצמה שאמרה **בראשית ברא אלוהים כו'** שמורה היותה כלי אומנות שבה ברא ה' את השמים כו', ולא נאמר ראשית ברא את השמים שהיה מורה הבחינה הראשונה וזהו **והתורה אמרה כו'**. ולהיות שאין הידמות הנמשל אל המשל רק באשר נמצא בו ג' הדברים, אך האומן והכלי הם בנמשל בלתי נפרדים כאשר הם במשל, על כן אמר **בנוהג שבעולם**, ולא אמר למלך שבונה כו'. ועל הימצא בו ג' הדברים הנמצאים במשל אמר: כך היה הקדוש ברוך הוא כו'.

[פירוש הביטוי 'בראשית']

הנה פירוש אומרו **בראשית**, במה שהוא ראשית, היא התורה, **ברא** אלוהים כו', שהוא כלי אומנותו יתברך. ושיעור הכתוב על פי דברי המאמר: שטרם יברא העולם השפל, היה ביאור כל פרטי הבריאה מתפרש על בנין אצילות העליון שהוא קודם לעולם, ודוגמתו היה כל מה שנברא למטה. כי מבנין אצילות העליון נתפשט ונשתלשל שפע מכל פרטים עליונים, נתהוו כל מה שלמטה דבר יום ביומו. ובזה יאמר **בראשית** - במה שהוא ראשית, הוא בנין אצילות עליון, **ברא** אלוהים את השמים כו' כמדובר שהיה מביט וברא את העולם.

או יאמר כמאמר ז"ל כי שבעה דברים קדמו לעולם תורה וכסא הכבוד כו' וביארנו במקומו כי כולם הוצרכו לבריאת עולם, ובלעדם היה בלתי מתקיים כאשר הארכנו שם. ובזה יאמר **בראשית** שהוא במה שהוא ראשית לכל, שהם השבעה דברים, **ברא אלוהים את השמים ואת הארץ**.

או יאמר כי הנה אמרו רז"ל בעשרה מאמרות נברא העולם, והנה הקשו בגמרא תשעה הן, ותרצו בראשית נמי מאמר הוא. ראוי לשים לב שאם כן איפה למה לא נאמר ויאמר אלוהים יהיו שמים וארץ ככל יתר מאמרות. ולבוא אל העניין נשית לב גם על מאמר ז"ל באומרו ביום השני **יהי רקיע** שהוא יחזק הרקיע, כי לחין היו בראשון ונתחזקו בשני, כי הוקשה למו כי אחר הברא שמים בראשון איך יאמר בשני יהי רקיע? על כן פירשו על החיזוק.

והלא יפלא הפלא ופלא:

האם יד ה' תקצר חלילה מלהחזיקם בראשון שהוצרך יום שני, ומה גם פעולותיו יתברך שאינם תחת הזמן, ולא עוד אלא שהוצרך מאמר בפני עצמו להחזיקם. ועוד למה קרא אל החיזוק הויה.

[במאמרות נברא העולם']

אמנם לבוא אל הביאור נקדים לבאר עניין הברא העולם במאמרות איך הוא ולמה היו עשרה לא פחות ולא יותר. אך הוא כי הנה רצה הקדוש ברוך הוא להשפיע שפע אל העולם השפל בהיבראו, מכל בחינות כוחות עליונים, הלא המה עשרה ולא תשעה, כמדובר בספר יצירה. ועל כן על ידי עסק התורה הכלולה מכולן כנודע, יאירו יחד כולן ויושפע שפע מכולן. וזה עניין כל מאמר מעשרה מאמרות הנאמרים במעשה בראשית, כי כל אחד מהם הוא מאמר מהכוחות ההן, באמור הוא יתברך **המאמר הראשון**, אותו רוח פיו היוצא מאתו הוא אור שפע רוחני מבחינת הכח הראשון, המשתלשל ומתפשט ומתלבש ומהווה המציאות הראשון אשר גזרה חכמתו יתברך לברוא בו, שהוא את השמים ואת הארץ. ובהבל פיו יתברך **במאמר השני** באמרו יהיה אור - נתהווה האור. וההיקש בכל השאר כי גדול כח איכות הדבר היוצא מפיו יתברך.

והוא מאמר רבי יוחנן **כל דבור ודבור היוצא מפי הקדוש ברוך הוא נעשה מלאך**. והוא מה שהנביא דבר **כי כאשר ירד הגשם כו' כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי כו'**, כאשר יתבאר עוד במאמר **פרקי רבי אליעזר** שנזכיר בדרך שאחר זה בס"ד.

[מאמר ראשון רוחני, והשלמתו גשמית]

ובבוא אל העניין, והוא כי אחר שהמאמר הראשון מהעשרה היה העליון מכולם, על כן מה שמתהווה ממנו מדברים גשמיות, לגודל דקות רוחניותו אינו יוצא אל הפועל קנין חומריי ממשיי בעצם, כי אם מציאות התלבשות גשמית בצד מה שצריך אחר כך מאמר מבחינה שלישית אליה, לגמור הויה עצמית ממשיית בגשם חזק.

ועל כן אפילו השמים לא קנו הויה ממשיית חזקה ביום הראשון כי אם היו לחים שלא היה רק התלבשות מה, עד בא המאמר השלישי שהוא ג' מדרגות למטה הימנו, והוא הקנה הויה גשמית בעצם. ועל כן נאמר **"יהי רקיע"**, כי עדיין לא היה ברקיע הויה קניינית בעצם עד יום שני במאמר שלישי.

אך הארץ, למה שטבעה עכור יותר, הוצרך להוות אותה ולתתה תוך יסוד המים שהוא יסוד גשמי, ושם נגמר עצמותה. והוא מאמרם ז"ל על פסוק **בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו, נטל עפר כו' והשליך אל המים כו'** כמבואר אצלנו.

ובזה נמצא טעם למאן דאמר כי האורה נבראת אחר שמים וארץ, כפשט הכתוב, כי הלא היותר דק היה ראוי יברא תחילה. אך הוא כי יותר דקות הוא מה שלא נגמר עד השלישי, מהאור שנגמר בבת אחת. ועם כל זה יותר דקות הוא גמר האור מגמר הרקיע. על כן נהיה על ידי מאמר שלישי לא בשני.

ובזה הטיב אשר דבר **בראשית ברא כו'** ולא אמר ויאמר אלוהים יהיו שמים וארץ, כי הלא היה נראה שנגמרו בראשון, ויקשה עלינו מאמר הכתוב ביום שני **יהי רקיע**. על כן להשכילנו בינה אמר **בראשית כו'**, לומר הלא תראה במאמר שלישי **יהי רקיע** אל תתמה איך הוצרך לגמור הווייתו בשני, כי דע איפה כי **בראשית** שהוא במה שהוא ראשית שהוא הבחינה הראשונה העליונה מכל העשר העליונים **ברא אלוהים**, ואף על פי שהכל היה יוצא אל הפועל על ידי העשירית, ולא הייתה משמשת רק למעבר לשל מעלה, ועל כן לא היה מבוא לגשמיות לקבלו בעצם, עד ש"ויאמר אלוהים יהי רקיע", כי אז נגמר ונתחזק כמדובר.

או יאמר מעין האמור בשום לב אל מאמרם ז"ל:

כתיב ברא אלוהים, וכתיב ביום עשות ה' אלוהים, אלא בתחילה עלה במחשבה לברוא העולם במידת הדין. ראה שלא היה מתקיים, שיתף בו מדת רחמים ע"כ.

והלא יקשה כי לא בסתר דברה תורה **בראשית ברא אלוהים** שמורה כי הייתה בריאה ממש בשם **אלוהים** לא מחשבה בלבד.

עוד ראוי לשים לב אל מאמרם ז"ל **בפרקי רבי אליעזר** ריש פ"ז וזה לשונו.

בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקדוש ברוך הוא שמים וארץ. שנאמר "בדבר ה' שמים נעשו" - וכבר שמים נעשו, אבל בתולדות יגיעה כתב בהו, שנאמר וברוח פיו כל צבאם ע"כ.

והלא כמו זר נחשב אומרו יגיעה בו יתברך בתולדות, חלילה כי לא ייעף ולא ייגע, ועוד שגם ראייתו אין בה זכר יגיעה.

[משמעות מאמרות הבריאה]

אמנם לבוא אל העניין נקדים ארבע הקדמות:

א. אשר כתבנו למעלה כי הברא העולם על ידי המאמרות היה כי רוח פיו יתברך היוצא במאמרו הוא הפועל ומהוה ההווה הנאמרת בו במאמרו יתברך, כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי כו' כמדובר בסמוך.

ב. והוא מאמר רז"ל כי הנה במאמר ראשון ביום הראשון נבראו כל המציאות כולם אלא שבכל יום ויום היו כל תולדות שמים וארץ יוצאים אל הפועל מאשר היו בכח בראשון.

ג. בשום לב למה לא פעל ועשה הוא יתברך על ידי מחשבה ולא יצטרך מאמר בפועל. אך הוא כי לגודל דקות המחשבה אין ההווה המתהווה בה מציאות עצם גשמי ממשי כי אם דק מעין הרוחניות, על כן הוצרך ביום הראשון יתהוו שמים וארץ וכל הנכלל בהם בכח מציאות הויה דקה, ואחר כך על ידי מאמר שני ושלישי היה הבל פי המאמר נמשך ומתפשט ומהווה מה שהוא עניין דברי המאמר עצמו. והנה המציאות הראשון שהיה בלי התפשטות הבל הדבור רק מחשבה בודדת במקומה, ההוא יתייחס בו לומר שבלא עמל ויגיעה נברא. אך מה שצריך להתהוות על ידי התפשטות הבל פיו ההוא יתייחס לעמל ויגיעה כלפי שמיא למה שצריך לשלשל ולהעבות הרוחניות.

ד. כי הנה אמרו רז"ל **במדבר רבה** כי כאשר באומרו וה' - עניינו הוא ובית דינו, כך באומרו יתברך ואני - הוא ובית דינו, והוא כי הוי"ו הוא עליו יתברך, ואומרו ה' או אני הוא הבית דין. והנה גם אנו נאמר על פי דרכם, כי באומרו פה 'רוח אלוהים', יכוון כי רוח אלוהים היא שכינה, שהוא הבית דין, והוי"ו שבראש תיבה כלומר הוא ובית דינו.

ובזה נבוא אל העניין, והוא כי הוקשה לרז"ל בכתוב:

א. למה חילק לשנים בדבר ה' שמים נעשו ואחר כך וברוח פיו וכו', ולא אמר בדבר ה' שמים וכל צבאם נעשו.

ועוד למה בשמים נאמר דבור ובצבאם רוח פיו.

ועוד כי מהראוי יאמר בדבר ה' שמים **עשה**, ולא יאמר **נעשו** שהוא כאילו נעשו מאליהן.

על כן גזר אומר כי היה הפרש בין זה לזה. והוא כי טרם היות מציאות הויה גשמית לא שמים ולא ארץ, בעלות במחשבה לבוראם, נברא במחשבה מציאות שמים וארץ אך בדקות כפי יחס המחשבה. אך עדיין לא נתעצמה הבריאה להיות עשייה בעצם, כי אם בדקות מעין רוחניות הייתה, **עד בא יום שני במאמר שלישי** שאז על ידי התפשטות הבל פיו, המאמר ההוא היה מתעבה וקונה ההויה ממשיית וחיזוק גשמי. ועל כן בראשון לא נגמרו שמים וארץ להתחזק בגשמות עצמי.

וזהו מאמרם ז"ל בלא עמל ויגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את השמים שנאמר בדבר ה' שמים נעשו, וכבר שמים נעשו, שהוא כי שמים וארץ בא' שלא היה עדיין גשמות בעולם, לא הוצרך הבל הדבור להתפשט בעולם הגשמי, מתלבש ומהוה גשמיות, רק נשאר המאמר בודד במקומו וכבר נעשו בלי התפשטות הבל דבור. אך בתולדות היוצאות אל הפועל בשאר ימים רוח פיו היה הולך ומתפשט ומהוה מציאות ממשי.

ובזה נבוא אל עניין הכתוב:

וביאור המאמר הראשון, והוא כי הנה כל פעולה תכלול שלשה דברים:
מחשבה, דבור, ומעשה,

ראשית שלשתן היא המחשבה. ובזה יאמר במה שהוא ראשית היא בחינת המחשבה **ברא אלוהים** שהוא מדת הדין, ולמה שגם המחשבה פועלת אלא שהיא בדקות, אמר **ברא** ולא אמר עשה, אך מציאות בריאה היא באמת. אלא שעל ידי כן אם הייתה נגמרת הבריאה על ידי מידת הדין היה נמשך שלא יתקיים העולם, כי אם מיד בהתחלת הדורות המכעיסין ובאין היה חוזר לתהו ובהו. ומה גם למה שאמרו ז"ל: למה הים מימיו גבוהין מן הארץ, כדי שייראו מלפניו יתברך, שאין צריך רק להציף המים על פני הארץ כטבעם. וזהו אומרו **והארץ כו'** לומר אחר שבמחשבה **ברא אלוהים את וכו'** שהוא מידת הדין, ראה והנה **הארץ הייתה תהו ובהו וחשך הדין על פני תהום** שישבו ויכסה הארץ, על כן **ורוח אלוהים מרחפת כו'.** והוא מה שכתבנו בהקדמה ד' כי כמו שאמרו רז"ל שכל מקום שנאמר וה' - הוא ובית דינו; ובאומרו ואני - הוא ובית דינו. כן באומרו **ורוח אלוהים**, יהיה הוא, שהוא הוא"ו של **רוח**, ובית דינו, שהוא **רוח אלוהים**. שהוא כי ביום עצמו שיתף והשפיע צד חוזק ועשייה מה, בדבר שם רחמים. ועדיין היה הכל בדקות, כי הכל היה במידה העליונה המתייחסת למחשבה, כי שם ה' לא היה, רק כי נשתתף רחמים בדין להיות **מרחפת על פני המים**, פן יציפו את העולם, כמה דאת אמר על גוזליו ירחף.

ובזה מה שאומר אחר כך ביום עשות הוא אחר השיתוף הזה, שהבריאה שהייתה במחשבה שהוא בדקות נעשתה עשייה קניינית, כלומר יכולה להתקיים בגשמות לדקות המידה. ויהיה ביאור הכתוב לפי זה כשנשתתף להיות בדבר ה' הוא שם הרחמים, כבר שמים נעשו, שלא

הוצרך לומר ויאמר ה' אלוהים יהיו שמים וארץ שהיא התפשטות הבל דבור, רק בשיתוף שם רחמים עם מחשבת שם אלוהים כבר נעשו ויתחזקו, שהוא גדר נוסף על מלת ברא שהיה על ידי מידת אלוהים במחשבה הוא בדקות מאמר ראשון המתואר במחשבה. אבל בתולדות עמל כתיב בהו דכתיב וברוח פיו כל צבאם, שהוא שהבל רוח פיו היה מתפשט ומתעבה ופועל ומהוה ולא הייתה המחשבה לבדה פועלת בה על כן מתייחס הדבר אל יגיעה. וזהו 'אבל בתולדות - יגיעה כתיב בהו', שהוא על ידי רוח והבל פיו יתברך המתפשט אחר הדבור, וזהו שמביא ראיה מ"וברוח פיו כל צבאם".

אמנם למה שאין יגיעה צודקת בו יתברך, רק בדרך השאלה, שמחלק בכתוב בין שמים וארץ אל התולדות, על כן ייחסו הדבר אל הכתיבה באומרו יגיעה כתיב בהו ולא אמר ביגיעה נבראו, אך שמים וארץ היו בלי יחס יגיעה. ועל פי הדברים האלה הוא מאמרם ז"ל **בראשית רבה** (פ"ג) בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את העולם שנאמר בדבר ה' וכבר שמים נעשו כמדובר, שבלא עמל הוצאת הדבור מן הכוח אל הפועל, ובלא יגיעה התהוות על ידי רוח פיו המתפשט מהמאמר, שמים נעשו. והוא כי כל מה שהדבר ראשון אל התחלת ההתלבשות הוא יותר דק ומקבל צורתו בקלות. אך להוציא תולדות מן השמים ותולדות מן הארץ, למה שהוא גשם מתוך גשם, כי בכח היו כל התולדות מיום הראשון כמדובר בהקדמה שניה, על כן הוצרך התפשטות והתלבשות רוח פי המאמר להקנות בהן הויה כאמור בדרך הקודם ב'יחזק הרקיע', כי לדקות הראשון לא קנו חוזק גשמי עדיין. וזה יאמר **בראשית ברא כו'** לומר במה שהוא ראשית שהוא המחשבה טרם הוציא המאמר מן הכח אל הפועל **ברא את השמים כו'.**

את השמים ואת כו'. הנה בריבוי האתין אמר רבי ישמעאל (**בראשית רבה** פ"א):

את השמים לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות,

ואת הארץ לרבות אילנות ודשאים וגן עדן ע"כ.

והלא יקשה כי הלא חמה כו' ואילנות כו' נבראו אחר יום ראשון ואיך כללם ביום הראשון? אמנם כוונת הכתוב לדעתי להרים מכשול מאיש שוגה ומפתי, בל יעלה על רוחו כי הוצרך זמן על בריאת העולם ומלואו. ולא כן הוא, חלילה לאל. כי על כן לא נאמר **בששת ימים עשה ה' כו'**, רק אמר ששת ימים, כאילו יאמר שהששת ימים ברא ה' עם השמים והארץ. וזאת תהיה כוונת הכתוב **בראשית ברא אלוהים את השמים** שמרבה חמה כו' שהוא כללות כל תולדות שבשמים, שבהברא השמים, היו תולדותיו בכוח נבראים באיכות בדקות.

וכן **ואת הארץ**, שעמה נבראו בכוח כל תולדות הארץ: אילנות ודשאים וגן עדן הארץ. נמצא שכל מה שנברא בימים שאחר יום ראשון, לא היו רק כיוצאים ומתפרדים אלו מן השמים ואלו מן הארץ. והוא אומרו **תוצא הארץ תדשא הארץ**, כי בתוכה היו מיום הראשון ומוציאה אותם אחרי כן.

ושיעור הכתוב **בראשית ברא אלוהים**, לא בלבד שמים וארץ, רק **את השמים ואת הארץ** - שמרבה **האת** שבשמים כל תולדות השמים, **ואת** שבארץ כל תולדות הארץ, שזה כל העולם. **שהכל נתהווה בראשון, אלא שהיה מתגלה כל פרט ביום הנכון לו לפניו יתברך.**

והגן עדן שאמר רבי ישמעאל הוא גן עדן הארץ, כמאמרם **בבראשית רבה** (פט"ו) שמה שנאמר גן בעדן מקדם, אינו מקדם לעולם אלא מקדם לאדם. וכן הוא דעת **בראשית רבה ותנחומא** וכן **במכילתא** על פסוק כי יוצר הכל הוא שיצר הכל כאחת. ופירשו על זה פסוק ואין צור כאלוהינו, ודקדקו לשון תוצא הארץ כמדובר.

[המים והתהום]

ב. והארץ היתה תהו ובהו וחשך על-פני תהום ורוח אלהים מרחפת על-פני המים:

הנה יראה שאומרו על פני המים ואומרו **על פני תהום** אחד הוא, וקשה שלמה זה ישנה שמם. אמנם הנה אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (פ"ד):

כי מתחילה היה עולם מים במים, וגלה הקדוש ברוך הוא טיפה אמצעית וברא את

השמים ממנה. ונשארו חצי המים מעל לרקיע וחצים למטה.

והנה ראוי לשים לב אל לשון **אומרם** מים במים, שנראה כי שני מיני מים היו. ועוד אומרם שגלה טיפה אמצעית, למה היה מהאמצעית ולא ממה שלמעלה או למטה.

ועוד, שאם כן נמצא יסוד המים מעל לרקיע, והלא כמו זר נחשב יהיה מיסוד המים הגשמיים על השמים.

ומה גם לרז"ל שאמרו **בבראשית רבה** שמאמרו המים אשר מעל לרקיע ולא אמר שעל

הרקיע, כי הרקיע באמצע ומהרקיע אליהם כשיעור מה שממים התחתונים אל הרקיע.

והלא יקשה למה לא ירדו ויפלו על הרקיע וישפכו סביבו עד מתחת לרקיע. והנה דברים אלו צריכים ביאור רחב. והנה הרחבנוהו בביאור **בראשית רבה**.

אך פה בקוצר נמרץ נאמר היוצא ממאמרנו שם שהוא כי יש שני סוגי מים:

האחד של רוחניות, שעליהם היה רוח אלוהים מרחפת, וכל הקרב הקרב אל רוח אלוהים היו יותר רוחניים, ועל דרך זה היו עד תום גבול חצי המים שכלפי מעלה.

אך התחתונים הם מים הגשמיים וזהו אומרו מים במים.

אך טיפת המים שבין העליונים לחצי התחתונים, הייתה בעלת מיצוע, שהיה במ בחינת רוחניות מעין שלמעלה מהן, ובחינת גשמיות מעין התחתונים. על כן ממנה נעשו שמים שהם גשם זך ממוצע בין רוחניות לגשמיות, וזהו גילה טיפה האמצעית וברא את השמים. אך אשר היו למעלה שרוחניים היו, על כן הם מעל לרקיע. וכהפרש שבין מי תהום של מטה אל הרקיע כן יש ממנו אל העליונים. וזה כוונת ז"ל באמרם ששיעור שבין הרקיע למים עליונים כשיעור שבין התחתונים לרקיע.

ונבוא אל עניין הכתוב:

והוא כי למה שחצי המים שהיו בתחילה לצד מעלה לא היו מאיכות של מטה רק רוחניים, וזהו אומרם מים במים שהיו מין מים במין מים אלה על אלה, וכאשר באמצען נברא הרקיע הבדיל בין מים למים ונמצאו הרוחניים למעלה.

ועל פי הדברים האלה יאמר כי המים שהיו תחילה כלפי מעלה יקרא פני המים, והנשארים אחרי כן למטה יקרא את פניהם פני תהום. ובזה יהיה עניין הכתוב כי תהו ובהו וחשך שהיה על פני תהום, הוא על פני המים התחתונים. אך "רוח אלוהים", שנהורא עמיה שרי, היה על פני המים שהוא על המים שמעל לרקיע.

ועל שלמטה הוא מה שהוצרך ליברא אור, **שויאמר אלוהים יהי אור**. ובדרכנו זה אפשר יובן לשון רש"י ז"ל שאומר, "על פני תהום - פני המים שעל הארץ", שהוקשה לו שאחר **שרוח אלוהים מרחפת על פני המים**, איך היה חושך. אך הוא על פני המים שעל הארץ. לא על פני המים העליונים, אלא **על פני תהום** שהם פני המים התחתונים. ולא נצטרך לומר שיכוון על מה שבין המים לארץ כאשר שמעתי, כי שם אין מקום להתהוות שם.

[בריאת האור]

ג. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי-אֹר וַיְהִי-אֹר:

מהראוי יאמר **ויהי כן**, ולא יחזור להזכיר האור. אך היה ומה גם לאומר כי זה היה אור רוחני, לא הוצרך להתהוות על ידי רוח פיו יתברך ככל צבאות עולם, כמדובר למעלה על וברוח פיו כל צבאם, כי אם באומרו יתברך **אור**, כבר **ויהי אור**.

והנה **במדרש בראשית רבה** (י"ז) אמרו רז"ל מבלות אורה של מעלה גלגל חמה. שהוא כמאמר **הרמב"ן** כי מהאור שנברא בששת ימי בראשית נמשך ונברא ממנו אור החמה. ובזה יתכן שלא נאמר ויהי כן כי אם **ויהי אור**, כי על שני אורות ידבר. ושיעור הכתוב **ויאמר אלוהים יהי אור** ולא בלבד היה כן, כי אם גם ויהי הויה שנית, **ויהי אור** הוא אור החמה.

עוד אמרו רז"ל בבראשית רבה (שם) וזה לשונם:

ר' שמעון בן יהוצדק שאל לר' שמואל בר נחמן, אמר לו: מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה, מהיכן נבראת האורה?
אמר לו: מלמד שנתעטף בה הקדוש ברוך הוא כשלמה, והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו.
אמר לו בלחישתו. אמר לו: מקרא מלא הוא עוטה אור כשלמה, ואת אומר לי בלחישתו.
אמר לו כשם ששמעתי בלחישתו, כך אמרתי לך בלחישתו. ע"כ.

והן אמת שראוי לשום לב מה זו שאלה **מהיכן נבראת האורה?** הלא זה כחו יתברך להוות יש מאין. וגם למה זה שאל באורה ולא בכל יתר הדברים שנבראו.

ועוד אמר מלמד **שנתעטף כו'** כי הלא מאומרו **מלמד** נראה שהוא כמפורש ומוכרח בכתוב שמלמדנו זה והלא אין במשמעו שום דבר מזה.

ועוד מה ענין **השמלה**. ואיך יצדק בו יתברך **עטוף**. ולמה לברא האורה הוצרך לכל זה.

ועוד אומרו הבהיק זיו הדרו ולא אמר הבהיק אורה.

ועוד אומרו שזה מאמר הכתוב **עוטה אור כשלמה**, כי הלא יראה בהפך כי הוא אמר כי מעטיפת השלמה נברא האור. והכתוב אומר שהעיתוף היה באור עצמו.

אמנם הנה דעתו כי האורה הזאת הייתה רוחנית, כמו שאמרו ז"ל (חגיגה דף י"ב) שהיה אדם רואה בה מסוף העולם ועד סופו, ועל שלא זכו הדורות להשתמש בה נגזזה כמו שאמרו ז"ל. הנה כי רוחניות הייתה, אך לא כאור העליון ממש, שאם כן לא היו יכולים בני אדם לסובלו ולא היה לו לייחס העדרו על שלא זכו כי אם על שלא יכלו לסובלו.

ועוד, כי הלא בשבעה ימי מתושלח שקודם המבול סבלו אותו כל גויי הארץ כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פ"ג) על פסוק ויהי לשבעת הימים וכו', ועל כן שאל מהיכן נבראת האורה. והוא כי דעתו כהסכמת רוב רז"ל שכל מה שנברא בששת ימי בראשית נברא בהבראות שמים וארץ, וכל מה שנברא אחרי כן היו בכח בהם, אלא שהיו יוצאים כל דבר ודבר מן הכח אל הפועל כנודע. הנה כי כל מה שהיה יש מאין המוחלט היה במאמר הראשון, אבל אחרי כן לא היה נעשה דבר יש מאין כי אם יוצא מן הכח אל הפועל יש מיש.

ועל כן שאל ואמר מהיכן נבראת? לומר, לא ימנע או הייתה ככל יתר הדברים שנבראו מן השמים והארץ, או מאור העליון. אם הוא מהשמים והארץ, לא יתכן שהיה דבר רוחני בכוח תוך דבר גשמי. ואם הוא מלמעלה ממש איך יאמר יהי אור, שיורה על הויה חדשה. שעל כן באומרו יהיה רקיע, פירשו ז"ל (שם פ"ד) יחזק הרקיע על שכבר היה ביום ראשון, ובבחינת החיזוק הייתה הויה חדשה. שאם יהי אור הוא שישתלשל אור העליון, לא יצדק אומרו יהי אור, כי אינה רק התפשטות אור העליון.

ועוד, שאם כן לא יוכלו לסובלו.

ועוד הוקשה לו בכתוב, אומרו **ויהי אור** ולא אמר ויהי כן. שאל **מהיכן נבראת האורה**, לומר, על שאר דברים איני שואל, כי משמים וארץ נבראו ויצאו כל המציאות מן הכח אל הפועל, אך שאלתי היא על האורה, שאם משם היא איך היא רוחנית ולא הם. ואם היא מכבוד אורו יתברך, איך סבלו בני אדם? וגם לא תקרא בריאה אלא המשכה והתפשטות האורה.

לזה אמר "מלמד שנתעטף בה הקב"ה כשמלה" כי מאומרו **יהי אור** וגם לא אמר ויהי כן, מלמד כי הוא יתברך **נתעטף כו'**, והוא כי היה מהאור העליון ולא היה התפשטות האור, כי אם שכאשר המתעטף בשמלה היא מפסקת בין העטוף אל אוויר העולם, כך הוא יתברך שם מסך מפסיק בינו יתברך לאוויר העולם מאור רוחניות מעובה, באופן שלא יתפשט מציאות נהורא דעמיה שרא לעולם, כי אם שמבהיקת אור עליון המכה במסך יתהווה בעבר הלז אור מעין רוחניות העליון, אך מעובה בגדר יוכלו לסובלו בני האדם.

ולהמתיק הדבר נאמר שהוא משל לאור שמש כי יהל דרך חלון להאיר בבית, ולמען יוכלו לסובלו הגרים בו ישימו בחלון מסך של זכוכית שיכה בו השמש ויבהיק פנימה אור מועט מאור השמש עצמו. ואם הזכוכית לזכותו תרבה בהיקתו מלהכילו, ישימו מסך שמלת יריעת פשתן דקה מן הדקה, אשר לדקותה לא יבצר פנימה מלהבהיק אור השמש המכה בה. ובכלל ההפרש שבין מסך זכוכית זך לשמלה לבנה שהיא דקה, הלא הוא כי בהיקת השמש מתוך המסך זכוכית הוא כעצמיות אור השמש עצמו המפלש במסך הזה, אך המפלש מתוך יריעת לבנה דקה הוא כדבר המתהווה ולא העצמיות אור השמש.

על דרך זה להאיר יתברך על הארץ מהאור העליון למען יוכלו יושבי תבל לסובלו, ראה לשום מסך ולהבהיק מתוך המסך, והמסך הוא מנהורא דעמיה שרא, כענין ונוגה לו סביב. ויש בחינת אורה שאורה זך, ואם אותה ישים למסך, עדיין לא יוכלו לסבול שוכני ארץ, על כן עשה מסך מאור מלובש ומעובה בצד מה, אשר הוא כהפרש אשר במשל בין מסך הזכוכית למסך השמלה לבנה דקה. וזה המתיק בלשונו באומרו **נתעטף כשלמה** שהוא משל אל יריעה דקה לבנה, ועל ידי כן האור המפלש מהעבר מזה מהכאת האור העליון, לא יחשב כעצמיות אור העליון, כי אם כדבר מתהווה. הדא הוא דכתיב: יהי אור, לומר לא יתפשט אור העליון וגם לא יבהיק דרך מסך זך מאד, כי אם דרך מסך אור מעובה, שהבהיקות בו מהעבר הלז בצד מה יתייחס להווייה.

ובכן חזר ואמר **יהי אור**, ולא אמר ויהי כן, כי הזכיר אור פעם שנית, לרמוז כי זולת זה היה אור אחר היא השמלה כי אור היא, וזהו אומרו יהי אור, שהוא יהי אור שיתהווה אור. הוא הנמשל אל השמלה שנתעטף בה, ועל ידי כן ויהי אור שני מאשר הבהיק דרך אור הראשון, וזהו אומרו **יהי אור**, כלומר ויהי אור נוסף על אחר שעטה אור **כשלמה**.

ואמר **מסוף העולם ועד סופו**, לומר כי אינו כאור השמש שבהיות במזרח אינו במערב, כי זה כולל הכל כי רוחני הוא, ועל כן היה אדם מביט בו **מסוף העולם ועד סופו**. כי ידוע לנו כי ראית העין היא מאשר תשאב מהאור, ובכן בהיותו שואב מאור רוחני אין מעצור לראייתו, וזהו אומרו **והבהיק זיו הדרו**, כי הזיו שפלש מהדרו הבהיק מסוף כו', והוא כי השמלה שנתעטף בה נקרא

הדר, כמאמרם ז"ל **בפסיקתא** כי כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם נתלבש הוד והדר שנאמר הוד והדר לבשת כו', וזהו **הבהיק זיו של הדרו**, שהוא זיו שנברא מהשמלה שהיא הדרו, אותו הזיו הבהיק אור אחר, ועל ידי כן יכלו לסבלו בני אדם עם היותו רוחני, והיה מסוף העולם כו' להיותו נמשך מרוחניות.

וזהו מאמר הכתוב הוד והדר לבשת, שהוא אור שפע המתייחס אל ההוד כמה דאת אמר ונתת מהודך עליו, והדר הוא התפשטות המתגלה לברוא העולם, לבשת. ואותו האור היית עוטה אותו כשמלה להוות האורה ונעשה זיו, ומאותו זיו הבהיק אורה להאיר בעולם. ובאומרו **מסוף העולם ועד סופו**, כיוון למה שאמרנו כי הוא אור ממוצע מעין העליון במה שהיה ממלא העולם מסוף העולם ועד סופו. מה שאין כן אור השמש שאין אורו מבהיק מסוף העולם ועד סופו, בעת שהוא זורח בקצה האחד אינו מאיר במקום אחר כמדובר. וגם לא כשמש שימצא הולך אחורי הרקיע וחושך על פני הארץ, כי אם שתמיד בכל יאיר ואין לילה, מסוף העולם ועד סופו, שכולל גם מעלה ומטה, וגם מעין גשמות, כי היה גבולי מסוף עולם השפל עד סופו בלבד.

הנה זה יהיה פשט המאמר, ועוד לו חזון נמרץ לפי הסוד. וזה אחשוב כיוון ר' שמואל כשאמרו בלחישת, על רמז סוד ה' שבו. ורבי שמעון ששאל על דרך הפשט, כשהשיב לו אמר לו **מקרא מלא הוא וכו'**. אז השיב **כשם** שקיבלתיה **בלחישת** שהוא על רמז סוד עליון באצילות, כך באמירה **אמרת בלחישת**, מה שאין כן בפשוטו, אך לא כן אצל בחינת לפנים מפשטו שלא גלית לך.

[האור והחושך]

ד. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאֹר כִּי-טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ:
ה וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה וַיְהי-עֶרֶב וַיְהי-בֹקֶר יוֹם אֶחָד:

למדתנו התורה שאין האור העדר החשך רק כל אחד כח בפני עצמו, ומה גם לאומרם ז"ל שבקשה החשך להתערב באור **ויבדל אלוהים כו'**. וכן **ולחשך קרא לילה** מורה שהחשך בריה והויה בפני עצמו. וכן אמרו רז"ל (שם פ"ו) משל למלך שהיו לו שתי לגיונות כו'.

עוד יתכן בשום לב אל אומרו **ויהי ערב ויהי בוקר** ולא אמר ויהי ערב ובקר יום אחד. וגם אחר **שקרא לאור יום ולחשך לילה**, היה ראוי לומר ויהי יום ויהי לילה יום אחד.

אמנם הנה היה אפשר שלא יהיה שהות בין אור היום לחשך הלילה, רק שבתום אור השמש יתחיל חשך הלילה ובתום חשך הלילה יאיר אור השמש. וזה אפשר כיוונו רז"ל באומרם בקשו

לשמש בערבוביא שהוא בלי הפסק בינתיים. אך הנה **וירא אלוהים את האור כי טוב** וראוי להפסיק בין אור לחשך, ועל כן **ויבדל אלוהים בין האור ובין החשך**, כי שם ערב יום אחר שקיעת החמה קודם ללילה, וכן בסילוק החשך עד צאת השמש שם בוקר אור, וזהו **ויבדל וכו'.**

ו. ויאמר אלוהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מקדיל בין מים למים:

ז ויעש אלוהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי-כן:

ח ויקרא אלוהים לרקיע שמים ויהי-ערב ויהי-בקר יום שני:

ו. ויאמר אלוהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מקדיל בין מים למים:

הנה אומרו **יהי רקיע** ואומרו **ויעש אלוהים את הרקיע**, הלא כמו זר נחשב אחר הברא שמים וארץ בראשון, שעל כן אמרו **בפרקי דרבי אליעזר** (פ"ד):
שרקיע זה הוא רקיע שעל ראשי החיות.

ובבראשית רבה (פ"ד) אמר:

יהי רקיע יחזק הרקיע, כי לחים היו בראשון וקרשו בשני.

ויתכן לפי הפשט במה שכתבנו למעלה בשום לב אל עניין מים עליונים ומים תחתונים, וגם אל מאמרם ז"ל (שם) **בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים כו'** בינם ובינתיים, שהוא באמצעות האוויר שבין מים למים, ואמרו שהרי על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע, וראוי לדעת מה יתן ומה יוסיף היות בינתיים, מהיות נוטה אל אחד הקצוות.

אמנם לבוא אל העניין נקדים כי הנה כל איש אשר רוח דעת בו, ישקיף וירא, כי למה שאין דבר חומרי מתקיים אם לא כאשר שפע דבר רוחני נשבה בו, שאם לא כן יהיה הווה ונפסד. על כן אין ספק כי הארץ הלזו, הנשמה לה להחיותה ולקיימה הוא שפע אלוהי מן העולם העליון, ולמה שאין בה מפאת חומריותה מבוא לבוא בה שפע מאתו יתברך תכלית הרוחנית, על כן עמד וימודד הדרגות עולם על עולם, למען ישתלשל השפע מעולם העליון אל עולם המלאכים, ומהם אל עולם הגלגלים, שעל ידם השפע משתלשל ויורד ומתעבה קו לקו, עד היות מוכן להתקבל בעולם השפל.

והנה מזה נבוא אל סדר הבריאה, והוא כי הלא כמו זר נחשב, טרם היות הדרגות אלו, איך נבראת הארץ העכורה מאתו יתברך בלי היות עולמות מלאכים וגלגלים להשתלשל באמצעות השפע ממנו יתברך עד ברוא הארץ העכורה. ואילו היו נבראים מלאכים וגלגלים קודם לארץ לא יפלא, אך הנה שמים וארץ נבראו יחד במאמרו יתברך **בראשית ברא אלוהים את השמים**

ואת הארץ, וידוע כי לדברי הכל לא נברא שום מלאך ביום ראשון, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פ"ג) שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאלי בצפונה כו'.

עוד ראוי לשית לב איך נבראו יחד שמים וארץ, ואיכותן נגדיים זה מזה עד מאד. והנה אל הדבר הזה השני, הנה אחשוב כי לזאת פקחו עיניהם רז"ל באומרם איך ברא הקדוש ברוך הוא את הארץ? נטל עפר מתחת כסא הכבוד והטיל אל המים כו', שרצונם אצלי כי כאשר בעולם השפל ד' יסודות: **אש ואויר ומים ועפר**, כן ברוחניות עליון בחינות דוגמתן כנודע ליודעים חן.

ואמר כי מבחינה המתייחסת אל העפר הרוחנית שתחת כסא הכבוד נשתלשלה בריאת הארץ, מה שאין כן השמים ששפע הבריאה למטה היה מבחינות אש ומים הרוחניים העליונים. באופן שכמו רגע בא השפע מכל הבחינות, ונעשו דברים נגדיים באיכותן כפי איכות הבחינה שנשתלשלה לכל פרט ופרט, עם היות שכל הבחינות במקומן אחדות אחד כנודע.

אמנם אל הקושי **הא'** בא האלוהים בפסוקים האלו להגיד אל המתבונן בם תשובת דבר. הלא היא כי הנה כאשר ברא אלוהים את הארץ למה שלא היו עדיין עולמות אמצעיים להשתלשל בם רק המשכת השפע בלבד, על כן לא נבראת הארץ רק בדקות, וזהו אומרו **בראשית ברא כו'** אל תתמה איך ברא אלוהים ארץ עכורה כזו בלי אמצעות עולמות בינתיים, כי הלא דע לך כי **והארץ הייתה תהו ובהו**, לומר כי לא הייתה גוש עפר ממשיי קשה כאשר הוא עתה, כי אם הייתה **תהו**. כלומר דבר שאדם תוהה לומר מה זה כי לא היה נתפס הגשמות בה בעצם. ולא שאין בה כל הכח שיש בה עתה, כי לא יחסר כל בה, ואפילו כל התולדות שנבראו ממנה אחר כך כולם היו בה בכח, כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פ"ב) כי הכל נברא בראשון והיה יוצא אל הפועל יום יום, וזהו אומרו **בהו** כלומר כי בו הוא הכל.

ולמה לא יצא מיד אל הפועל גשמיות הארץ עכור וממשיי? לזה אמר כי הנה חשך ועכירות היה על פני תהום אשר בתוכו הארץ, והיה צריך השתלשלות עולמות להשתלשל רוח אלוהים שיתעבה לתת ממשות בעביות חשך הארץ, אך קרוב היה, כי **ורוח אלוהים** היה **מרחפת על פני המים**, אשר סמוכים אל פני תהום, באופן שצריך ריחוק להשתלשלות ואיננו, כי הייתה קרובה אל הסיבה הראשונה. והוא מאמרנו למעלה כי פני תהום ופני המים הנאמר בכתוב לא אחד המה, כי **פני תהום** הם פני המים התחתונים הגשמיים, ו**פני המים** הם מים העליונים הרוחניים שעליהם. וזהו **ורוח אלוהים מרחפת על פני המים**. על כן עשה שני דברים:

א. כי **ויאמר אלוהים יהי אור** מהרוחניות,

ב. **ויהי אור** להכין חשך עכירות עולם השפל לקבל כח וקיום תחת היותה **תהו ובהו** כמדובר. ועדיין קרבת אלוהים לארץ תעזרנה מלקבל גשמיות ממשיי כי צריך השתלשלות עולמות.

על כן להרחיק מים העליונים **שרוח אלוהים מרחפת** עליהם מעל מקום שהארץ בו, ולעשות מקומות בינתיים לשלשל השפע בהדרגה באופן הקנות עביית בארץ. מה עשה ברא הוא יתברך בין מים למים שמים, והן הגלגלים. ושמי השמים, הם עולם המלאכים ממוצעים בין עולם העליון לעולם התחתון. כי בהשתלשלותן מתעבה השפע העליון עד יאתה לארץ לקבל עביות.

כי הנה גם שביום הראשון נבראו, לא הוכן מכון שבתם בנקודה הראויה להם בעצם שיהיו מים העליונים למעלה מהם השיעור ההוא, עד יום השני. והוא כי למה שאיכותן ממזג בין עולם לעולם כמפורש למעלה, שעל כן נבראו מהטפה אמצעית שבין מים העליונים לתחתונים. על כן ראה והתקין הווייתם ומכון שבתם במקום נקודה אמצעית, למען יהיה למו דרך ואיכות לקבל מלמעלה ואופן נאות להתהפך מהאיכות הרוחני להתקרב על הארץ הלזו העכורה. וזהו **יהי רקיע בתוך המים** שיהיה במקום התווך ואמצעות האוויר, למען יהיה מסך מבדיל מתווך בין מים העליונים, שהם מימי השפע שרוח אלוהים מרחפת בהם, למים התחתונים כאמור.

והגיד הכתוב כי **יעש אלוהים את הרקיע** שמרבה האת שמי השמים גם הם, שהוא עולם המלאכים עם הרקיע הוא עולם הגלגלים. ופירש העניין באומרו **ויבדל וכו'** לומר תדע למה ברא **רקיע בתוך המים**, כדי שעל ידי כן **ויבדל בין המים כו'** שרוח אלוהים הייתה עליהם, למים שהארץ בתוכם ברקיעים הנאמרים. שעל ידי הבדלם היה השתלשלות שבו ויאמר אלוהים **יקוו המים כו' ותראה היבשה** כי נתעבית על ידי ההבדל כמדובר.

ובכלל הדבר הזה מצאנו ראינו טוב טעם אל האומר כי מלאכים נבראו בשני היכן נרמז בכתוב. כי לאומר שנבראו בחמישי, מפורש באומרו **ועוף יעופף על הארץ**, ש'יעופף' מיותר, אלא שהוא כמד"א 'ובשתיים יעופף'. אך במה שכתבנו נרמז באומרו **את** כמדובר. ולאומר שנבראו בחמישי יהיה **האת** על העולם, ו**יעופף** על המלאכים עצמם, ולהיות ההשתלשלות בהדרגה שווה, עשה יתברך שיהיה ממים עליונים לרקיע כמן הרקיע לארץ, ועל ידי כן בהשתלשלות השפע בעולמות, שנתעבה בם, נמשך הקנות בארץ איכות גשמית ממשי. באופן שאחרי כן **ויאמר אלוהים יקוו המים כו' ותראה היבשה** שהוא הראות עצם גשמות יבש ממשיי כאשר היה.

והנה על מה שלא נאמר בשני כי טוב רבו ברז"ל (**בראשית רבה** פ"ד) הדעות, ואשר יראה שעשו עיקר הוא על כי לא נגמרה בו מלאכת המים. ועזר לנגדם הוא מה שבשלישי נאמר **כי טוב** שני פעמים, אחד בהיגמר מלאכת המים, ואחד בהיגמר יתר מלאכת היום. אך הלא יקשה למה לא השלים מלאכת המים הוא יתברך בשני ויאמר עליהן כי טוב, ולא יאחר הדבר עד יום השלישי לאומרו בו זה פעמים.

[ימי הבריאה כנגד שנות העולם]

ויתכן, כי הנה אין ספק כי ששת ימי בראשית, הם רמז לשיתא אלפי שני דהוי עלמא, ויום השביעי אל עולם הבא שכלו שבת.

נמצא **יום א' רמז לאלף הראשון**, שהייתה הארץ תהו ובהו וחשך. רמז כי באלף ההוא היו רשעים מכעיסין ובאין, והיו ראויים יעלו המים על הארץ ויציפו הכל, ויהיו **תהו ובהו**, על דרך מאמר ז"ל שכשהרשע דורך על הארץ היא מתרעשת, שהוא אצלי על כי לא רקע הקדוש ברוך הוא הארץ על המים שלא כטבען, רק לשיעבדו את ה'.

וכן אמרו כי מה שמי הים גבוהים מארץ, הוא כי האלוהים עשה שייראו מלפניו, בראות בני האדם כי על דרך נס מתקיימים, ואין צריך ליפרע מהם רק להניח הדבר אל הטבע וירדו המים על הארץ. וזהו **וחשך** הרוגז על פני תהום להעלותו, **ורוח אלוהים** הוא מדת הדין כבר הייתה **מרחפת על פני המים** להציפן על הארץ. כאשר החל בדור אנוש שקרא למי הים וישפכם עד שלישו של עולם והיה גומר, אלא שבאלף ההוא **וירא אלוהים את האור כי טוב**, הוא צדיק אחד שהוא חנוך, **ויבדל אלוהים כו'**, כי הבדילו והעלהו מעל לרקיע, ועל ידי כן ריחם על עולמו **וירא אלוהים כי טוב**.

והיום השני הוא רמז לאלף השני, והוא כי הנה שתי פעמים עשה הוא יתברך דברים גדולים ומפורסמים על ידי המים. אחד באלף השני והוא מבול המים שהיה בשנת אלף ותרנ"ו שנה. שנית באלף השלישי הוא עניין קריעת ים סוף. והוא עניין המבול שנתחברו מים תחתונים של מעינות תהום עם מים עליונים, כי ארובות השמים נפתחו, עד שריחם הוא יתברך ויבדל ביניהם ויסכרו מעינות תהום ויכלא הגשם מן השמים נרמז ביום שני באומרו ויהי מבדיל בין מים למים ויבדל בין המים כו', שהוא רמז אל מה שהיה באלף השני.

ועניין קריעת ים סוף שהיה באלף השלישי שניצבו מים כמו נד ונראית היבשה נרמז ביום השלישי **יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה**. ועל כן למה שעניין מעשה המים שבשני הייתה צרה גדולה מאד, שאף שרחם ה' על עולמו בהשאיר נח, לא יבצר מהיותה רעה רבה, על כן לא נאמר בו כי טוב. אך מעשה המים שבשלישי שהוא רמז אל קריעת ים סוף שהיה טוב מאד, נאמר בו **כי טוב**. והיות עניין **יקוו המים כו'** בשני, היה בלתי אפשר, כי איך ירמוז בשני מה שהיה עתיד להיות באלף השלישי, על כן לא נגמרה בו מלאכת המים, ולא נאמר בו כי טוב עד השלישי.

והנה ביום השלישי הוציאה הארץ עץ עושה פרי, שהוא היותר מתקבל כמאמר ר' פינחס במדרש (פ"ה) כשהוסיפה על הציווי, כי הקדוש ברוך הוא אמר **עץ פרי עושה פרי**, כי העץ פרי בלבד יהיה עושה פרי, אך לא אילני סרק, והיא הוסיפה ותוצא **עץ עושה פרי**, שבלי היות עץ

פרי היה עושה פרי. כן בשלהי אלף שלישי נבנה בית ראשון כמפורש בגמרא, כי אז הזהב שבו היה עושה פירות, כמו שאמרו ז"ל מזהב פרוים ומגפן הזהב שהייתה עושה פירות תדיר חוץ מטבען. והוא מעין מה שביום שלישי אפילו אילני סרק עשו פירות. וגם לאומר שעברה על הציווי, כי הקדוש ברוך הוא אמר עץ פרי עושה פרי שהעץ עצמו יהיה נאכל, והיא לא עשתה רק **עץ עושה פרי**. יהיה הרמז אל גפני הזהב, שהגפן היה מין בלתי עושה פרי, ושם הצמיחה ויעשה פרי על איכות המקום.

וביום הרביעי נתלו המאורות **ויאמר אלוהים יהי מאורות ברקיע השמים**, הוא רמז כי באלף הרביעי נבנה בית שני, **ומארת** כתיב חסר, על הדברים שחסרו ממנו. ואמר שעם שלא נדמה אל הראשון, לא נעדר ממנו התחברותו אל המקדש שלמעלה כאשר היה בראשון. וזהו **את המאור הגדול** הוא בית המקדש שלמעלה, **ואת המאור הקטן** שלמטה. וכאשר במאורות היה קטרוג, כן בנין בית שני היה על ידי קטרוג מהאומות כנודע, ועל כן נכתב **מארת** חסר על חסרונו ועל קטרוגו כמדובר. או יאמר כי באלף הרביעי נמצאו יחד שני **מארת**, האחד שנבנה בסוף השלישי ורוב מציאותו ברביעי, והבית השני שנבנה ברביעי וכתוב **מארת** על מה שנחסר בשני.

וביום חמישי נבראו התנינים הגדולים, כנגד המלכים אשר גזרו שמדות והרג רב מהרוגי מלכות באלף החמישי.

וגם בתחילת הששי הצרו את ישראל, וזהו רמז בהמה ורמש שבתחילת **יום הששי**. ואחרי כן בששי עצמו נעשה אדם, רמז לבן דוד הבא באלף הששי הוא אדם עצמו כנודע, כי על כן נתן לדוד שבעים שנה משני חייו, כי הוא הוא, וגם הוא משיחנו הבא באלף הששי. ויירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ בכל האומות, כנרמז באומרו **וירדו בדגת הים וכו'**. ויצדק לפי זה אומרו **וירדו** לשון רבים, על כי הרמז לעתיד הוא לכל ישראל. וגם לא נזכר עתה עוון אדם עם היותו בששי, למה שלא יספר עתה אלא מה שהם רמז אל הטובה העתידה במלך משיחנו הנרמז באדם, כי אם אחר סיפור מעלות שבעת הימים. ואחר **יום הששי** בא **שבת רמז אל המנוחה שבאלף השביעי**.

[המים - יסוד העולם]

ט ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל-מקום אחד ותרצה היבשה ויהי-כן:

הנה אומרו **מתחת השמים** הוא מיותר, כי לא היה עולה בדעת שיאמר על המים אשר מעל לרקיע. אך יאמר כי הנה היו מי תהום מתחת לארץ, וגם מים על הארץ כולה, אמר **יקוו המים אשר מתחת השמים**, ולא אשר מתחת לארץ אל מקום אחד כו'.

והנה אמרו רז"ל בבראשית רבה (פ"ה):

לוי ור' ברכיה בשם ר' יודן בר"ש אמרו כל העולם כלו מים במים, ואת אומר אל מקום אחד? אתמהא. משל לעשר נאדות נפוחים מונחים בטרקלין, נצרך המלך למקומן. מהו עושה להן? מתירן ומוציא את רוחן ומסלקן בזויות אחת.
כך דרך הקדוש ברוך הוא על מי בראשית וסילקן בים אוקיינוס עכ"ל.
והנה אין הנמשל דומה למשל כלל, וגם מי נתן רוח בהן שדרך אותן וסילקן.

אמנם הנה ידענו כי ארבע יסודות הן:

אש ואויר, מים ועפר.

והלא יקשה למה ברא הוא יתברך יסוד המים קודם לכל, וכמאמר **רש"י** ז"ל שכתב שאי אפשר לפרש בראשונה ברא אלוהים את השמים וכו' שהרי המים קדמו.
וכן למה שם הארץ תחילה תוך המים להוציאו אחרי כן, ולא בראה ורקעה כאחד על המים, זולת הכתוב למעלה. וגם על פי דרכנו מה זה היה שלא נזכר בריאת יסוד הרוח כלל, שאם נאמר שהוא מה שנשאר פנוי מהרקיע עד המים, הלא יסוד הרוח אינו העדר דבר כי אם כח יסודי, שעל כן נכלל בכלל היסודות ולא היות מקום פנוי בלבד, כי על כן יש כח לרוח לנשב.

והעניין כי הנה ידענו כי עולם חסד יבנה. והמים מתייחסים אל מידת החסד, כאשר האש מתייחס אל מידת הגבורה, וההיקש ביתר היסודות כאשר יבוא בס"ד. ועל הבנות העולם במידת חסד, מצאנו ראינו כי בכל חלק מחלקי הבריאה עשה הוא יתברך עיקר מהמים, ושיתף בהן כל אחת מהיסודות, כמאמרם ז"ל שעשה שמים מאש ומים, הרי שיתף האש עם המים. וגם יסוד העפר שיתף במים, כמו שאמרו ז"ל על פסוק (איוב ל"ח) בצקת עפר למוצק, מלמד שנטל הקדוש ברוך הוא עפר מתחת כסא הכבוד ונתן תוך המים ונעשית הארץ, ומהצורות נעשה הרים כו', הנה כי שיתף העפר עם המים.

ונבוא אל העניין. והוא, כי הארבע יסודות תחתונים הן אמת כי יש מאין נבראו כי לא היה חומר קדמון חלילה, כי אם שכל אחד נתהווה מכח הבחינה אלוהית שדוגמתה למעלה כנודע. כי לא תצויר בריאתו יתברך את הד' יסודות גשמיים, אם לא בשלשול שפע מרוחניותו יתברך למטה משתלשל ומתעבה למטה להיעשות ממנו דבר גשמי. ולא נאמר על זה שהוא יש מיש חלילה, כי לא היה גשם מגשם, ואין יש מאין גדול מזה, שבכח רוחניותו ברא גשם, וכמאמר הכתוב וברוח פיו כל צבאם. ובזה יאמר שהוא יתברך מבחינת הרוחניות שתחת כסא הכבוד המתייחס אל העפר, שלשל והמשיך אל תוך המים, ובתוכן חיבר העפר. וקרא אל ההשתלשלות יציקה, למה שהייתה רוחנית כמדובר, וההשתלשלות שנתעבה יותר נעשה הרים.

ונבוא אל העניין כי הוא יתברך צירף האש אל המים, והעפר גם הוא אל המים, וגם יסוד הרוח צירף אל תוך המים שעל הארץ כאשר יבוא. והעניין כמדובר, כי למה שעולם חסד יבנה והמים משל אליו, על כן עשה מהמים עיקר והלביש את כל אחד מהיסודות תוך המים. נמצא לפי זה כי היו המים כלבוש אל יסוד הרוח, כנוד הנפוח שהעור הוא לבוש אל רוח הנוד, ובזה היה העולם מלא מים. מה עשה הקדוש ברוך הוא? התיר הנודות ויצא רוחן, כי דרך והוציא יסוד הרוח מתוך המים, ועל ידי כן הקווה המים אל מקום אחד. שבהוותן משוללי רוח מעט יחזיק, ואז גם כן הוציא על ידי כן גם יסוד העפר מתוך המים, שגם הוא היה מלוכלך בהן. ובזה נתיישב כל אשר הערנו.

י וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיִבְשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב:

למעלה קרא ארץ אל כללות מה שתחת השמים ולא אל היבשה, כאומרו **והארץ הייתה תהו כו'**, כי אז הייתה היבשה תוך המים. וכן אל מימות שעליה קרא פני תהום. ועתה ייחד להן שמות, **ליבשה ארץ, ולמקווה המים ימים**. עוד כיוון שעם שקרקע הים גם הוא חלק מהארץ, לא קרא ארץ רק אל היבשה בלבד, ואל קרקע הארץ קרא ימים, כד"א כמים לים מכסים. ומה שקראה **ימים** ולא ים, אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פ"ה) שאינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מאספמיה.

[בריאת האילנות]

יא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׁא הָאָרֶץ דִּשְׂא עֵשֶׂב מִזֶּרַע זֶרַע עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינֹו אֲשֶׁר זָרְעוּ-בּוֹ עַל-הָאָרֶץ וַיְהִי-כֵן:

פשטו של מקרא הוא. כי ציווה יתברך תוציא **עץ פרי עושה פרי**, כלומר אך עץ שאינו עושה פרי, שהוא אילני סרק, לא יעשו פרי. ויהי כן כי **ותוצא הארץ כו' ועץ עושה פרי כו'**. והנה **במדרש** (פ"ה):

ר' יהודה בר שלום אמר עברה על הציווי, שכך אמר לה הקדוש ברוך הוא עץ פרי עושה פרי, מה הפרי נאכל אף העץ נאכל. והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ עץ עושה פרי כו'.

ורבי פינחס אמר אף הוסיפה על הציווי, שמחה לעשות רצון בוראה, עץ עושה פרי אפילו אילני סרק עשו פירות, ע"כ.

והלא כמו זר נחשב שהארץ הלזו, הנשמה לה להיות לה בחירה ורצון לגרוע או להוסיף מדעתה. גם האם יצר הרע לה לעבור על רצון קונה. **ועוד** שאחר שלדברי הכל היה שינוי בין הציווי אל הפועל וההווייה, איך על הציווי אמר ויהי כן.

אמנם הנה על מאמרם ז"ל:

כי בתחילה עלה במחשבה לברוא את העולם במידת הדין, ולכך נאמר בראשית ברא אלוהים, ראה שאין העולם מתקיים, שיתף בו מידת רחמים, וזהו ביום עשות ה' אלוהים וכו' ע"כ.

והקשינו למעלה שאם כן איך נאמר ברא, וכתבנו שמחשבתו יתברך פועלה ובוראה אך בדקות ולא גשם נתפס, כי על כן אף על גב דבראשית נמי מאמר הוא, לא נאמר ויאמר, כי המאמר האחד מתייחס למחשבה, כי על כן פעולתו דקה וחיונית עדיין.

ובזה יצדק מאמרם ז"ל שכל תולדות שמים וארץ שנבראו בכל ששת הימים, כולם נתהוו מציאותן ברגע שברא אלוהים את השמים ואת הארץ, אלא שהיו בכוח בדקות בשמים ובארץ, ואחר כך דבר יום ביומו היה יוצא אל הפועל, כד"א תוצא הארץ וכו'. ואין ספק כי לולא היה בארץ אז כוח חיוני, לא היה יתברך מצווה לה תוציא הארץ, כי אם היה אומר יצא מהארץ כו'. ועד ממהר לזה אומרם ז"ל (שם פ"ז) תוצא הארץ נפש חיה, זו רוחו של אדם הראשון, ואיזה הדרך ארץ חומרית תוציא רוח חיים. אך אין ספק כי רוחניות בצד מה היה בה, ומה גם עודנה בבריאה הדקה שמיום ראשון שהייתה עדיין ברוחניות, ולא קנתה העכירות הלז עד חטא אדם ואררה ה'. באופן כי לא יפלא המצא בארץ בחירה ופעולה. ולא שכיוונה לחלוק עם קונה חלילה, למאן דאמר **שעברה**, אך חשבה כי לא יקפיד הוא יתברך, כי גם שרצון מלך להוציא הדבר שלם בלי פסולת, הלא יש בחינה אחרת, כי הלא לא יבצר מי שיאכל גוף האילנות, ומה גם לזולת בעליהם, ויצדה העולם מכל עץ, כי על כן הסכים עמה אחר כך הוא יתברך. ולמאן דאמר **הוסיפה**, כיוונה לשבחו יתברך, אלא שעל ידי חטא אדם נמנע פרי מאילני סרק עד לעתיד לבוא שיתוקן העולם, וכמאמר רז"ל כי על זה נאמר בייעודי פרשת בחוקותי שהם לעתיד, ועץ השדה יתן פריו אפילו אילני סרק.

ובזה נבוא אל אשר הקשינו:

כי איך יאמר **ויהי כן** ולא כן היה, כי הלא עברה או הוסיפה למאן דאמר. **וגם ראוי לשית לב** כי גם אומרו **ויהי כן** הוא מיותר, כי מאליו נודע שהיה כן. כי על כן במאמר **יקוו המים כו'** לא נאמר ויהי כן.

אך לדעת ר' יהודה כיוון הוא יתברך לומר הלא תראו כן תתמהו, איך ציויתי שגם העץ יהיה נאכל ולא היה כן. לזה אני מגיד כי ויהי כן ולא היה הדבר לבטלה. והוא כמו שאמרו ז"ל אם ביום השלישי צוה ה' **תדשא הארץ וכו' ועץ כו'**, איך ביום הששי הוא אומר **וכל שיח השדה טרם יהיה כו'**, עד שאד עלה **מן הארץ** ונברא אדם, ואז יצאו כל עשב וכל עץ. אך אמרו רז"ל כי הכל נברא במציאות שלם, אלא שעמדו על פתח הקרקע עד יום הששי, ואז יצאו לחוץ.

ובזה נבוא אל העניין בשום לב אל שינוי הלשון, כי הוא יתברך אמר **תדשא**, ואחר כך אינו אומר ותדשא הארץ כי אם **ותוצא**. אך הוא כי באומרו יתברך **תדשא כו' ועץ כו'** כך נברא הכל במציאות שלם, שאפילו העץ היה בר אכילה. ועל זה נאמר **ויהי כן**, כי כן היו מיום שלישי עד יום הששי על פתח הקרקע. אך השינוי לא היה רק ביציאה לחוץ בששי, ועל זה נאמר **ותוצא הארץ** כי אז עברה והוציאה **עץ עושה פרי**.

ולדעת ר' פינחס יאמר **ויהי כן**, לומר מה שציוויתי כן היה תמיד שאילני סרק לא היו בהן פירות, זולתי בעת ההוצאה לעולם, כי אז **ותוצא הארץ**, ולא נתקיים כי אם לשעה עד שחטא אדם, כי אז לקו פירות האילן שהוא מהשישה דברים שלקו בחטאו כנודע מרז"ל.

והנה דרך זה שחיוניות היה אז בארץ כמדובר, הוא אמת אצלי. אך למשמאילים בו לאמר כי הארץ חומרית היא, ואיכה תעבור בטבע, יהיה כי קרה לה כאשר יקרה ללב האדם. כי עם שהלב חומרי, נתן ה' חכמה בטבעו לחלק דם לכל האיברים לכל אבר לפי הכנת טבעו, ומבחר הדם מעכב לעצמו. כן נתן ה' כח בארץ להוציא מהשפע המסור לה חוצה כשופע מהנשפע בה בכח בלי פסולת, והיא עיכבה המובחר לעצמה, כאשר יעשה לב האדם באדם שמעכב לעצמו מבחר הדם. ומה גם אז שניתן כח בארץ להוציא מבלי זרע אילנות ודשאים, כי אין זה לה מבלי איכות זך וחיוני בצד מה. ועל דרך זה לר' פינחס ז"ל.

ומכלל מאמרנו תשובה לשואלים **למה בחמישי לא נאמר ויהי כן?** והוא, כי אדרבה הראוי היה שלא לאמר בשום דבר, כי מי לא ידע כי היה כן. אך במקומות שנכתב היה לצורך.

בעניין האילנות נאמר **ויהי כן** כאשר כתבנו למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. וביום השני **ויבדל בין המים כו'** אמרו רז"ל (שם פ"ד) שאין בין מים עליונים לתחתונים אלא כמלא נימא, ועל כן היה מקום לחשוב שלא נתקיים ההבדלה. לזה אמר דע כי ויהי כן, כי יש הבדל ודאי גם כי מעט הוא.

ובאומרו **יקוו המים** שאמרו רז"ל (שם פ"ה) יקוו לי מה שאני עתיד לעשות בהם, שהוא כי תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם הים, שאם לא כן לא היה הוא יתברך משנה הטבע שהטביע. וזה יאמר הנני מתנה ואומר יקוו לי המים כו', ועל ידי כן ויהי כן בקריעת ים סוף, שאם לא כן לא היה משנה הטבע.

וכן ביום הרביעי אחר אומרו שברא שני מאורות גדולים, אמר הלא נגד עיניך אחד גדול ואחד קטן, והקטן מקבל מן השמש, על כן אמר והיו למאורות כלומר בלתי צריך לקבל דין מן דין. כי דע כי **ויהי כן** בשווי אחד אחר הבראם. ואל תתמה בראות אחד גדול ואחד קטן, כי אחר ש"**ויעש אלוהים את שני המאורות הגדולים**", אירע שינוי, כי היה מאור גדול ומאור קטן, שהוא על ידי

הקטרוג כנודע. הנה כי בשלשת הימים הוצרך לומר ויהי כן, אך בחמישי שלא הוצרך לאומרו לא נאמר.

יד ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאתת ולמועדים ולימים ושנים:

טו והיו למארת ברקיע השמים להאיר על-הארץ ויהי-כן:

טז ויעש אלהים את-שני המארת הגדלים את-המאור הגדל לממשלת היום ואת-המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים:

יז ויתן אתם אלהים ברקיע השמים להאיר על-הארץ:

יח ולמשל ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החשך וירא אלהים כי-טוב:

יט ויהי-ערב ויהי-בקר יום רביעי:

הנה חמשה כתובים אלו הנם כתובים במאה שערים בשער המזלות, ולא ראיתי להעתיקם פה לאהבת הקיצור.

כ ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף ועופף על-הארץ על-פני רקיע השמים:

הנה אומרו **יעופף** יראה מיותר.

ועוד איך **העוף** שעיקרו מיסוד הרוח כי על כן פורח נברא מהמים.

ועוד אומרו אחר כך **ויברא אלוהים כו' ואת כל נפש החיה הרומשת אשר שרצו המים למיניהם ואת כל עוף כנף למינהו**, והנה אחר שגם העוף היה מן המים, היה לו לומר אשר שרצו המים אחרי העוף, ויכלול הכל.

אמנם לקושי השני רז"ל (חולין דף כ"ז) הטיבו אשר דברו כי מן הרקק נבראו העופות ומי הכריחם לזה?

אמנם המה ראו אשר הקשינו.

ועוד שאיך נבראו כאחד שני הפכים בדבר אחד, כי הלא דגי הים וכל רומש בם בצאתם מן המים ימותו, והעוף שגם הוא מן המים הוא עף על הארץ על פני רקיע השמים.

אמנם הוא כי התנינים שבים ודגתם נבראו מן המים שעיקרן יסוד המים, על כן חיותן במים. אך העוף נברא מן הרקק שהוא כטיט רך, על כן יחיה על הארץ. ועדיין צריך טעם, כי אחר היות היסוד הגובר בו הוא יסוד הרוח שעל כן יעופף, מה יחס היה לו ליברא מרקק מים.

אמנם הוא כי הנה אין בריה שאין בה ארבע יסודות כי אם שהממשיים הם עפר ומים, וחלקיהם נרגש יותר בבריות - הבשר והלחות, אך מרוח ואש אין רושם ניכר, רק מציאות חום ונשימה.

על כן יש שעיסתו נעשה מעפר והשלים אחרים הם כשותפין בלבד, הם רמש ובהמה וחיתו ארץ, על כן הגובר בה הוא העפר. ויש שעיקר עיסתו מהמים ושאר יסודות טפלים אליהם, על כן יסוד המים גובר בבריות הים עד שבצאתם מן המים ימותו. אך באדם לבל יהיה חומרו עכור כבהמה וחיה, שיתף בעיסתו מים, מלבד מה שעשאו בידיו להכינו אל נשמת חלק אלוה ממעל, כאשר נבאר בס"ד באומרו **וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים וְכוּ'**, למה נשתנה משאר בריות לעשותו בכפיו, הלא הוא על שעל ידי כך **ויפח באפיו נשמת חיים** שהוא ממה שבתוכו.

ובכן ברצות ה' לברוא בריה שיהיה תגבורת יסודה האוויר לעוף שהנה לא יברא מרוח, כי אין בו ממש, רק במים או עפר, וישליט הוא יתברך כוח אויר עודף על השאר. על כן מה עשה הוא יתברך, אמר אם אברא אותו מן המים יהיה כדגים שיגועו בעופפם על המים, ואם מהעפר כיתר בעלי חיים לא יעופפו, על כן לא בראו מעפר עב רק מן הרקק שעפר שבו קל. ויכנס ברפיון העפר המעורב במים בעצם, כוח יסוד הרוח לעופף.

ובזה נבאר ייתור אומרו על הארץ, שבכלל אומרו **על פני רקיע השמים** הוא. אך הנה זה מאמר הכתוב **ישרצו המים שרץ וכו'** הם הרומשים תוך המים תמיד. וגם **עוף** שלא יהיה כדג הבלתי מתקיים על הארץ, וגם שיהיה עיקרו יסוד הרוח, כי **יעופף על פני רקיע השמים**. ואין זה רק בעפר שבמים, שלא ימות על הארץ כדגים, וגם שלא יכבד בעופפו. על האחד אמר על הארץ כלומר עם המים צריך הצטרף מה שיחיה על הארץ, ולא ימות כדגים שהוא עפר. וגם לא שיהיה עפר עב, כי לא יגבר בו יסוד הרוח, וצריך ידאה על פני רקיע השמים, שהוא להשליט בו יסוד הרוח לדאות, ועל כן צריך יהיה העפר מעט והיינו רקק. ועל כן אחר כך הוא אומר אשר שרצו המים קודם הזכירו העוף, על כי העוף לא שרצו אותו המים בעצם, רק הרקק שהוא עפר המעורב בהם.

כא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הַתַּנִּינִים הַגְּדֹלִים וְאֶת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמֶשֶׂת אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֶת כָּל-עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב:

אמר גם שאמרתי **ישרצו המים וכו'** שיוורה שהמים הם המשריצים, שיראה כדבר טבעי, ומה גם למה שנראה בעינינו כי המים משריצים תמיד, לא כן הוא, ומה גם בראשונה, כי אם **ויברא אלוהים כו' אשר שרצו המים**, לומר כי אשר שרצו המים לא הם העושים כי אם בריאה ברא ה'. ולראיה הקדים התנינים הגדולים שאין משריצים בטבע, וגם סיים באומרו **ואת כל עוף כנף**, כי זה לא מצינו שמים משריצים כי לא טבעם הוא, וגם הפך טבע כל אשר במים הבלתי פורח, אך אין זה רק מאתו יתברך.

[דגים]

כב. וַיִּבְרָךְ אֶת־הָאֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הַמַּיִם בַּיּוֹמִים וְהָעוֹף יִרְבַּ בָּאָרֶץ:

ראוי לשית לב מה נשתנו דגים ועופות להתברך מכל בהמה וחיה?

ועוד, כי בדגים הרבה לברך **פרו ורבו ומלאו את המים**, ובעוף לא נאמר כי אם **ירב בארץ**.

ועוד, כי בדגים דבר במ הוא יתברך לנוכח **פרו ורבו**, ואל העוף שלא לנוכח וכלאחר יד.

והנה **רש"י** ז"ל כתב שנתברכו אלו על שמחסרים תמיד מהם, ומה שלא נתברכו שאר בעלי חיים שבארץ, מפני הנחש שהיה עתיד להתקלל. והנה אין בזה די תיקון כל אשר הערנו.

ועוד נשים לב אל מלת לאמר **ויברך אותם אלוהים לאמר**, כי אינו לאמר לזולת.

והנה אחשוב כי כאשר האדם שהוא תכלית ועיקר הבריאה נתברך, כך אלו ב' מינים אשר יש לאדם הנאה ולא היזק מהם, שהם דגים ועופות נתברכו גם הם, מה שאין כן יתר בהמות וחיות ושרצים אשר בתוכן אבות נזיקין, בפרט קרן ותולדותיו שמתכוונים להזיק, והארי והדוב והזאב והנמר והברדלס והנחש ושרף ועקרב וצפעונים וכיוצא באלו, לא נתברכו מיניהם.

ואשר דבר בדגים לנוכח, וגם הרבה בהם יותר מבעוף, יהיה כי למה שהוא יתברך שונא זימה, וצפה שיהיו עתידים כל בהמה חיה ועוף ליזקק לשאינן מין, כמאמרם ז"ל (סנהדרין דף ק"ט) על כי השחית כל בשר את דרכו כו', מה שאין כן בדגים. וגם יש בדגים ליתן שיצר לשחק בו, על כן בהן בלבד דבר לנוכח, וגם הרבה לברכן יותר מאל העוף. והן זאת תהיה כוונת אומרם לאמר, כלומר **ויברך אותם אלוהים** את דגים ועופות הנזכר, אך מה שראוי לומר, הוא **פרו ורבו כו'** לדגים שהוא בריבוי ולנוכח, אך לעוף לא כן כי אם **ירב בארץ**, והוא מהטעמים שכתבו.

כד ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו-ארץ למינה ויהי-כן:
כה ויעש אלהים את-חית הארץ למינה ואת-הבהמה למינה ואת כל-רמש האדמה למינהו:
וירא אלהים כי-טוב:

ראוי לשית לב שאומרו **נפש חיה** ואומרו **חיתו ארץ**, נראה דבר אחד והוא כפול.

ועוד, למה באחרונה ייחס החיה אל הארץ, ובראשונה אמר **נפש חיה** סתם.

ועוד, שאחר כך הוא מזכיר שעשה אלוהים שלוש אחרונות, **חית הארץ** שהיא **חיתו ארץ ובהמה ורמש**, ואת נפש חיה לא הזכיר.

ועוד, שאחר אומרו **ויהי כן**, למה חזר ואמר **ויעש אלוהים וכו'.**

והנה יש מרז"ל שאמר **תוצא הארץ נפש חיה** זה רוחו של אדם, וקשה כי הלא אחר כך נאמר **ויפח באפיו וכו'** ואיך יצאה מהארץ.

ועוד, איך מחומר קורצה נפש אדם יציר כפיו יתברך.

אך הנה בפסוק **ויפח כו'** כתבנו לאחד מהדרכים שאומרו **ויהי האדם לנפש חיה**, הוא שמקודם נפחת הנשמה היה האדם מצד עצמו לנפש חיה. שהוא כי הייתה בו נפש חיונית הקרובה אל החומר, והיא הנפש חיה האמורה בו לדעת הסברה ההיא. והעניין במה שכתבנו למעלה, כי הוא יתברך את הכל עשה יפה בעתו. בעת ראשונה שברא את העולם, אלא שהיו הדברים כמופקדים בשמים ובארץ, והיה כל דבר ודבר יוצא לחוץ דבר יום ביומו.

והנה נפש החיונית הדבקה בחומר הופקדה בכח לארץ, אשר ביום האחד היה בה רוחניות, כי היה מהמאמר העליון הנקרא מחשבה כמדובר למעלה. ועליה אמר **תוצא הארץ נפש כו'**, כי לא תדמה אל הבריות שהוציאה, זולת נפש אדם כי זו נפש חיות בעצם. על כן זו תצא ראשונה. ובהתרוקנה מאיכות הקדוש הזה אשר הופקד אתה, אז מכח חיוניות שניתן ונשאר בארץ להוציא ממנה הבריות הנזכר, הוציאה בהמה ורמש וחיתו ארץ הם ארציות, מה שאין כן **נפש חיה** האמורה למעלה. ולהורות הפרש **נפש חיה** שהזכיר לבהמה **ורמש וחיתו ארץ**, אמר **ויעש כו'** לומר כי בשלושה אלה הייתה עשייה שהיו גופים עם רוחם, כי נפשם וגופם קרובים באיכות. אך לא כאלה חלק נפש חיה, כי רוחניות בעצם היא, בלתי נעשית עם גוף, כי אינם מסוג אלו חלילה.

או יאמר אל תתמה על זאת נפש אדם מהארץ, כי הלא אין צריך לומר זו כי אם אפילו חית הארץ כו' האלוהים עשאו. כי הנה ויעש אלוהים את וכו' ואת כו' כי אפילו אלה ידו עשה ולא הארץ, ומה גם עתה נפש אדם. אך אמור כי אינו אלא שהייתה כפיקדון לארץ כמדובר.

[בריאת האדם]

כו ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל-הארץ ובכל-הרמש הרמש על-הארץ:
כז ויברא אלהים את-האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם:
כח ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את-הארץ וכבשה וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל-חיה הרמשת על-הארץ:
כט ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את-כל-עשב זרע אשר על-פני כל-הארץ ואת-כל-העץ אשר-בו פרי-עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה:
ל ולכל-חית הארץ ולכל-עוף השמים ולכל רמש על-הארץ אשר-בו נפש חיה את-כל-ירק עשב לאכלה ויהי-כן:
לא וירא אלהים את-כל-אשר עשה והנה טוב מאד ויהי-ערב ויהי-בקר יום הששי:

ראוי להעיר ראשונה:

א. **נעשה אדם** לשון רבים.

ב. אומרו בצלמנו כדמותנו שהם שני דברים, ואחר כך הוא אומר **ויברא אלוהים את האדם בצלמו** ולא נאמר בדמותו.

ג. אומרו וירדו לשון רבים, ומהראוי יאמר וירד לשון יחיד, כי אחד קראו באומרו נעשה אדם.

והנה מחמת קושיות אלו אחשוב היה מאמר רבי שמלאי (**בראשית רבה** פ"ח):

להפך סדר הכתוב באומרו אדם נברא מאדמה וחיה מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, אין איש בלא אשה ואין אשה בלא איש ואין שניהם בלא שכינה. ע"כ.

והנה דבריו אלו יראו הפך הכתוב, כי הלא על בריאת אדם הראשון ידבר, ואיך יאמר מתחילה אדם נברא כו' שמורה כי לא על אדם ידבר. אך שלשה הקושיות האלו הכריחוהו לכך. והוא במה שנאמר בספר הזוהר (דף מז ע"א):

כי אומרו 'בצלמנו' הוא סיטרא דדכורא, ואומרו 'כדמותנו' הוא דנוקבא,

ועל כן אפשר שאומרו **כדמותנו** ידבר על האשה הבאה מן הדמות.

או על דרך רז"ל בגמרא (ב"ב דף נ"ח)

שר' בנאה הוה מציין מערתא, ונכנס למערת המכפלה וראה את האבות והיה רוצה ליכנס פנימה לראות את אדם, ואמר לו הסתכלת בדמות דיוקני בדיוקני עצמה לא תסתכל.

הנה כי לאדם קרא צלם אלוהים, ולאבות שאינם רק נמשכים ממנו קרא דמות, שאינם אלא דמות צלמו של אדם. ובזה גם חוה תקרא דמות שהיא נעשית מאדם, כי הוא הדיוקן עצמו, וחיה דמות הדיוקן הוא הצלם. ועל פי הדברים האלה יפרש רבי שמלאי, שאמר הוא יתברך **נעשה אדם**, ופירש איך הוא לשון רבים **בצלמנו** וכו', ואומר הוא יתברך אעשנו בשותפות אדם וחיה. וזהו **בצלמנו** שהוא עם צלמנו הוא האדם, ועם אשר הוא **כדמותנו** היא האשה, שהוא על ידי שלושה שותפין באדם. וזהו אין איש בלא אשה, ואין אשה בלא איש, ואין שניהם בלא שכינה.

כו ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובהמה ובכל-הארץ ובכל-הרמש הרמש על-הארץ:

והבאים משלושתנו **ירדו בדגת הים וכו'**. ועל כן אמר וירדו לשון רבים, כי אומרו **נעשה אדם** אינו על אדם הראשון, רק על המין העתיד לצאת משלושה שותפין. והוא כי אחרי אומרו כל חלקי הברואים, אמרה תורה הלא יראו כי הוא יתברך יוצר אדם ומניחו בגן עדן, ואם היה זוכה היה נשאר שם, ומה יעשה מכל מה שנברא בארץ כלליה ופרטיה, לזה אמר דע כי **ויאמר אלוהים** הנני עתיד להשתתף עם שניהם **נעשה אדם** בשלושתנו, ועם מי אתחבר הלא הוא **בצלמנו** וכו' שהם אדם וחיה, והבאים משלושתנו **ירדו** בכל הנברא שהם **בדגת** וכו'.

כז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצִלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם:

ושמא תאמר היכן הם אלו שברא תחילה שאחר כך מתחבר אתם, הלא הוא כי **ויברא אלוהים כו'** לומר כי מה שאמר עד כה הוא אחר **שויברא אלוהים את האדם בצלמו וכו'**, ועל כן לא נאמר **בדמותו**, כי אדם עצמו לא נברא רק בצלם כי לא בא מאשה.

או שיעור הכתוב, ויאמר אלוהים נעשה, ומתי אמר כך, אחר **שויברא** כבר **את האדם בצלמו** שהוא עכשיו אדם מאדמה וכו' מכאן ואילך וכו'. ועל כן בהיוולד שת נאמר ויולד בדמותו כצלמו שהיה מאדם וחווה, והקדים הדמות על כי אשה מזרעת תחילה יולדת זכר. ועוד נרחיב ביאור מאמר זה בשערים בס"ד. זה הוא לדעת ר' שמלאי, שדעתו שאומרו **ויברא אלוהים** הוא על מה שנברא קודם לעניין נעשה אדם הנזכר.

ועל דרך הפשט נעלה ארוכת קושיותינו האלו בדרך אשר נדריך להשיב גם על הקושיות הבאות האלה, והן:

א. היתכן כי כל אשר ברא אלוהים לעשות את האדם, והאדם עצמו לא היה ולא נברא אם לא לצידי דגים ועופות ולמשול בכל רמש האדמה, שנאמר נעשה אדם כו' **וירדו בדגת הים ובעוף השמים וכו'.** ומה גם לחז"ל (**בראשית רבה** פ"ח) שבמלאכי השרת נמלך, ולמה חרד את כל החרדה ההיא לברוא ציידים ורועים ומושלי רמשים.

ב. **אומרו את האדם** מה ריבה האת, אם הוא את האשה, למה העלימה ולא פירשה כאשר בסוף הפסוק באומרו **זכר ונקבה ברא אותם.**

ג. **למה** כפל אותם, שאחרי אומרו **ויברא בצלמו** חזר ואמר **בצלם אלוהים ברא אותם.**

ד. **אומרו זכר ונקבה ברא אותם,** אם הוא פירוש הקודם לשתוק ממנו, ואם אינו פירוש הוא סותר ראשית הכתוב בסופו.

ה. **אומרו ויברך אותם אלוהים ויאמר להם אלוהים פרו ורבו כו',** כי הלא האמירה היא הברכה, נמצא כי אומרו **ויאמר להם** ואומרו **אלוהים** שנית הוא מיותר.

ו. **אומרו וכבשוה,** מה הוא הכיבוש הזה, ומיד מי יכבשוה. וגם אומרו **ובכל חיה** מה שלא נזכרה למעלה, זולתי דגת הים ועוף השמים ובהמה ורמש.

ז. **למה** חוזר בו, כי אחרי אומרו **ורדו בדגת הים וכו'** הוא אומר **ויאמר אלוהים הנה נתתי לכם את כל עשב וכו',** הנה שאוסר להם הבשר, ואם כן איה איפה אשר הם רודים בבעלי חיים.

וגם למה מודיעם מה שיאכלו הבעלי חיים באומרו **ולכל חית הארץ וכו' את כל ירק כו'.**

ח. **אומרו וירא אלוהים את כל אשר עשה כו'** מה זה היה פה שנאמר **טוב מאד**, מכל הפעמים הקודמות שלא נאמר רק **כי טוב.** ואם על חתימת העולם והכנסת שבת, הלא לעומת זה הוא רע ומר ממות על אשר בו חטא אדם, ונוטל זיוו וחיייו וקומתו ומאורות ופירות הארץ ופירות האילן, ואיך הוא **טוב מאד.**

[האדם הוא הקשר לעולמות העליונים]

אמנם הנה נא ידענו כי הן האדם נברא לקיום העולם כאשר הארכנו בשער מהות האדם. כי הלא כאשר אין איש מתקיים אם לא בעוד רוח אלוהים בקרבו, כי כן טבע החומר להיות הווה ונפסד, ולולא נפשו בו לא יתקיים, כן כל כללות העולם החומרי הלז אי אפשר להתקיים אם לא על ידי שפע רוחני מהעולם העליון. ואם כן אמור מעתה מי יעלה לו השמימה ויקחה לו, וגם איזה הדרך תרד שפע אש מן השמים עד למטה לארץ.

על כן מה עשה הוא יתברך? עשה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, למען על ידי מדרגות הסולם ישתלשל שפע עליון קו לקו יורד ומתעבה, עד יוכן להתקבל עד מטה מטה. הלא המה שלש עולמות, עולם השפל, ועולם הגלגלים, ועולם המלאכים, ולמעלה מהם עולם העליון, כי משם ישתלשל השפע דרך העולמות.

ועדיין צריך אשר יהיה מוציא ומביא השפע מלמעלה למטה, כי לא יצא מאליו, על כן מה עשה הוא יתברך? ברא אדם על הארץ אשר יוציאהו ואשר יביאהו. כי עשאו ויכוננו כלול מארבע עולמות:

הגוף מהשפל,

והנפש המתנועעת מעולם הגלגלים בעלי התנועה,

והרוח מעולם המלאכים כד"א עושה מלאכיו רוחות,

והנשמה מעולם העליון.

למען על ידי עשות רצון קונו, יתקדשו ארבע חלקיו יחד אשר מארבע העולמות, אשר שורשי נפשו ורוחו ונשמתו עודם בהם, ויתעורר עולם העליון להריק שפע, דרך העולמות אשר נתקדשו ונתקשרו על ידו. וכל זה על ידי קיום התורה אשר גם בה ארבע בחינות אלה שקשורים זו עם זו:

הפשט כנגד עולם השפל,

רמז כנגד השני,

דרש כנגד השלישי,

סוד כנגד העליון,

כמפורש שם בארוכה. הן זאת הייתה כוונתו יתברך באומרו **נעשה אדם** לשון רבים, כמדבר אל כל ארבע עולמות שבהתחברות כולם יעשה אדם כאשר יבוא בס"ד.

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה ידענו מרז"ל (שם) מה גדלו קטרוגי מלאכי השרת על בריאת אדם, באומרם אליו יתברך מה אנוש כי תזכרנו וכו'. והוא על היותו מעותד לחטא, ועל כן בדור המבול שבו על משמרתם לדבר ולומר לפניו יתברך, הלא נמצאו דברינו, כי הנה הרבו לפשוע ומאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות. על כן אומר כי בא לשים לפניהם כוונת הבראו ואיך הוא תועלת גם למלאכי השרת. כי מלאכתם להיות צינורות להריק שפע ברכה לקיים עולם

גם הוא לא יהיה אלמלא אדם, כי בלעדו איזה חבל אשר יקשר העולם השפל החומרי, אף עם אשר עליו והוא עולם הגלגלים, ומה גם עתה עם עולם המלאכים וכל שכן עם עולם העליון, להשתלשל השפע כסדרן והלכתן אם לא על ידי האדם המקיים את התורה, ככל הכתוב למעלה. כי הוא כולל ארבע העולמות:

השפל,

והשני של גלגלים,

ושל מלאכים,

ועולם הנשמות.

וגם התורה כוללת כולם בארבע בחינותיה כמדובר למעלה. שעל ידי כן יתאחדו ויתקשרו העולמות ותורק ברכה ושפע מעולם העליון דרך המדרגות. ואלמלא הוא לא היה מבוא אל השפע העליון לבוא אל הארץ, ומה גם אל שלש יסודותיה השפלים יותר, הם יסוד המים ורוח ועפר. ולשמא ישיבו אמרים אמת כי למה שהבחירה חופשית, הלא כמו שיתעתד האדם לקיים עולם, גם יתקיים ויתעתד לאבדו. על כן בהמשך הכתובים הורה הוא יתברך תועלת אדם אל שפע וקיום העולמות, ולתת טוב טעם לפנייהם להעלות ארוכה ומרפא אל הקושי הלז.

והחל ואמר למלאכיו, יתברך, **נעשה אדם**, לומר הנה בין כולנו הוא כללות העולמות נעשה אדם כלומר מאדמה שהוא החומר מעולם השפל, משותף בצלמינו שלי ושלכם, שכולל עולם העליון שהוא על הנשמה ועולם המלאכים על הרוח, כי גם הם נבראו בצלם, כמו שאמרו רז"ל (שם **בבראשית רבה**). וגם **בדמותנו** הוא על הדומה לנו בצד מה, והוא הנפש מעולם הגלגלים ככל הכתוב למעלה. וכל זה לקיים עולם. כי על ידי כן ימשך כי צלמנו ודמותנו הנזכרים הכוללים שלשת העולמות העליונים, אין צריך לומר ירדו וישפיעו עד יסוד האש הקרוב אל הרוחניות, כי אם גם **ירדו בדגת הים** הוא יסוד המים אפילו שמתחת לארץ, **ובעוף השמים** הוא יסוד האוויר, **ובבהמה וכו'** הוא יסוד הארץ, עד היותר שפל באיכות הוא הרמש הרומש על הארץ. כי אלמלא האדם המקשר ומאחדן, לא היה רידוי העולמות העליונים משתלשל עד למטה לארץ, ומה גם על רמש האדמה.

והנה ידוע כי אין **נפש רוח ונשמה** באות כאחת על אדם ילוד אשה, כי אם נפש. ועל ידי זכויות ניתן בו רוח, ואחר הפליגו בשלמות נותנין לו נשמה. אמר כי אז מיד זכה לנשמה ולא בלבד הוא, כי אם גם חוה. וזהו **ויברא אלוהים את האדם** שמרבה האת את חוה. **בצלמו** היא נשמה מאתו יתברך וכל שכן רוח ונפש. ואל תתמה איך גם האשה זכתה לכך מיד, כי הלא לא היה עיקר הדבר כי אם עליו, כי הנה **בצלם אלוהים ברא אותו**, אלא שעל שהיו גוף אחד, כי דו פרצופין נבראו, נכללה גם היא בדבר, וזהו **זכר ונקבה ברא אותם**.

[שלטון האדם בטבע]

כח ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את-הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל-חיה הרמשת על-הארץ:

ושמא תאמרו הלא כמו שיתעתד האדם להריק שפע טובה, גם יתעתד אף להרע ולאבד עולם, כי כאשר היות בו חלק מעולם העליון הוא סיבה להמשיך קדושה מלמעלה, ולחול גם על חלקיו השפלים ולקדש גם את חומרו, ולהיות גדרו על שרפי קדש. גם עודנו מלובש בחומר, גם מעותד להשפיל חלק קדושתו העליונה ולדמותה אל חומרו התחתון. כי על כן נברא מארבע עולמות, להרים גם התחתון לאיכות העליון, או להשפיל העליון על התחתון. והוא מאמרם ז"ל שהזכרנו שנברא מן העליונים ומן התחתונים, שאם יזכה יחיה, ואם יחטא ימות והוא האמור. לזה אמר **ויברך אותם אלהים**, על ידי מה ש**ויאמר להם**, מה שברכם הוא **פרו ורבו ומלאו את הארץ**, ומה ש**ויאמר להם** הוא וכבשה.

והענין כי אמר הנני מברך אתכם שתפרו ותרבו, אך בזאת שתהיו צדיקים ותכבשו את הארץ. והוא כי עושי רצונו יתברך הם מושלים בעולם, לשנות הטבעים עושי פלא, כי צדיק מושל ביראת אלוהים, כאילו כל העולם כבוש תחתיו, ככל הכתוב למעלה. הפך הבלתי כשרים שהם משועבדים תחת העולם אל הטבעים ואל המקרים ואותות השמים כנודע. וזהו אומרו **וכבשה** כלומר שעל ידי כן שתכבשוהו תבורכו, אך בהעוותכם תהפך הברכה. והוא כענין אם בחוקותי תלכו וכו' ונתתי גשמיכם וכו' ואם לא תשמעו לי וכו'. והוא למה שעל ידי כן יחזיקו בתורה ומוסר לא יטו מני אורח לאבד עולם. וכיוצא בזה אמרו רז"ל על פסוק (קהלת ג) והאלוהים עשה שייראו מלפניו. באופן שזה יהיה להם למשמרת ליראה מזעמו להשכיל להטיב.

ופירש איך יהיה הכיבוש: שהוא **ורדו בדגת הים וכו'** היא דגה שבים, הוא ליתן שיירדו בו ישראל צדיקים, וגם כענין יונה במעי הדגה. וגם בקצה האחר הוא עוף השמים שהם מלאכים, כד"א (קהלת י) כי עוף השמים יוליך את הקול. וכן נרמזה יצירת המלאכים "ובעוף יעופף" כמאמר רז"ל, וצדיקים רודים בהם, כיעקב ששלחם לשליחותו. ואחר אומרו השני קצוות, אמר על מה שבינתיים, שהוא **ובכל חיה**, שהוא כי חיות היער כאריות ונמרים ודומיהם, שמוראם וחיתתם תהי עליהם. וזה הוראה היותר גדולה שבעולם על היותם מושלים בעולם, כי הלא לא ימשול בחיות ההם, אם לא אשר ה' אתו וצלם אלוהים על פניו בקדושה וטהרה רבה, כנודע בענין יוסף בבור נחשים ועקרבים, ודניאל בגובא די אריותא, כי באשר ה' אתם וצלם אלוהים על פניהם בקדושה ובטהרה, תיפול חיתתו על כל חית השדה. וזה הוראה על היות העולם משועבד תחתם. וזה מאמר הכתוב פה וכבשה על ידי כשרון שיהיה העולם כבוש תחתכם, באופן שתהיה חיתתכם בדגת הים ובעוף השמים. וגם תהיה בחיה כו', וזהו **ורדו בדגת הים ובכל חיה הרומשת כו'** שהוא ניכר בארץ ומופת על השאר. ועל כן הוזכרה חיה בפסוק זה מה שאין כן בקודם.

**כַּט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב זֶרַע זָרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֶת-כָּל-הָעֵץ
אֲשֶׁר-בּוֹ פְּרִי-עֵץ זֶרַע זָרַע לָכֶם יְהִי לְאֹכְלָה:**

ואחרי ההתראה הזאת הורה איך קיים הדבר. כי בהיותו עושה רצונו יתברך, הוא מושל בכל בהמה וחייה, כי לחמו המה והם לחם שולחנו. אך בהעוותו, הוא קטן מהבעלי חיים, כי על שתי בחינות אלה נברא אחריהם כמו שאמרו ז"ל. והוא באומרו **ויאמר אלוהים הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע וכו'.** והוא בשום לב אל אומרו ויאמר פעם שנית באמצע מאמרו יתברך אליהם, וגם אל מלת הנה, כי היא מיותרת. וגם אין דרכה לשמש אלא בדבר שנזדמן מחדש. אמנם היא על הויה חדשה שנתחדשה משעה לחברתה. והוא כנודע מרז"ל כי מלבד שלא לן כבודו עמו, גם מנו שעותיו, ואמרו שעה פלונית צבר עפרו, ובשעה האחרת נעשה גולם, שעה פלונית נזרקה בו נשמה, ובשעה פלונית נצטווה, ובשעה פלונית עבר על ציוויו. נמצא כי משנצטווה עד שעבר, לא היה כי אם שעה אחת.

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה בפסוק הקודם סיפר הציווי, ובזה שאחריו סיפר מה שהיה מדי עברו. ועל כן נאמר ויאמר פעם שנית, כנודע, כי כל מה שכתוב אחר פרשה זו, שיצר אותו ה' וקחתו את חוה וחטאתם ועונשם, הכל היה בששי, ונכלל בספור יום ששי מראש ועד סוף. ואמר לשון הנה לומר הנה על מה שנתחדש בעת שחטאת, אני גוזר תרד מטה מטה מהבעל חי, תחת היותך רודה בהם. והוא כי לא תהיה יתרונו רק על הצומח אך לא על הבעלי חיים, כי לא תאכל רק את עשב וכו'. וגם רמז באומרו הנה, שלא נאמר הלא מתחילה ידע הוא יתברך אשר יחטא ולמה יאשם, לזה אמר הנה לומר איני דן רק באשר הוא שם, לומר על מה שנזדמן הנה כה משפטיך.

ועוד אגרע ערכך מהבעל חי, והוא מאמרם ז"ל

(קידושין ד' פ"א) מעולם לא ראינו ארי סבל וצבי קייץ ושועל חנווני, ומתפרנסים שלא בצער, ואני מתפרנס בצער, אלא אני הוא שחטאתי וקיפחתי את מזונותי.

כלומר מה שאין כן לבעל חי שלא יחטא, ועל כן הוא יתברך מזמין להם שלא בצער. וזה יאמר הנה אתה תאכל את כל עשב זורע זרע שתיגע ותזרע, אך בעלי חיים לא כן רק מאליהם.

**כַּט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב זֶרַע זָרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֶת-כָּל-הָעֵץ
אֲשֶׁר-בּוֹ פְּרִי-עֵץ זֶרַע זָרַע לָכֶם יְהִי לְאֹכְלָה:**

כי הנה **ולכל חית הארץ וכו' את כל ירק עשב לאכלה**, שאצמיח מעצמי עשב, שלא יצטרכו כי אם לאכלה בלבד בלי צער, הפך בני אדם שיטרחו לזרוע זרע. ועל כן נאמר באדם זורע זרע מה שאין כן בבעלי חיים. והוא שכתבנו למעלה כי מהיותו כולל הארבע עולמות, לפעמים עולה אל העליונים ולפעמים אל התחתונים כפי מעשיו.

או טעם נוסף אל האמור, למה מנע ממנו אכילת בשר שהתיר לנח ולבניו. שיתכן כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין פ"ד) כי ברא הקדוש ברוך הוא את האדם אחר כל בהמה חיה ועוף כמכין לו שולחן לאכול, ושם יחטא לומר לו יתוש קדמך, כלומר כי הם טובים ממך. ובזה אחשוב שעל כן בהעוותו מנעו מלאוכלם, לומר הנה ערכתי לך שולחן מהם ואתה מהם לא תאכל כאילו גדלו ממך. אך ניחמו על זה באומרו **הנה נתתי לכם וכו'**, לומר כי הבעלי חיים אוכלים עשב השדה הבלתי עושה זרע ליזרע, אך הוא יאכל ירקות הנזרעות. וזהו אמרו כמנחמו **הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע כו' אך ולכל חית הארץ כו' כל ירק עשב לאכלה**.

ושמא תאמר הלא אכל עץ הדעת טוב ורע ובאה בו זוהמת נחש ונגרע, ואיכה יוכל ניקיון מדור דור, ונמצא כל מעשה אלוהים אשר ברא בששת ימי בראשית לבטלה, חלילה לבורא עולם יעשה כדבר הזה. על כן אמרה תורתו יתברך **וירא אלוהים את כל אשר עשה**, ובכלל ראייתו הוא העתיד במעשה בני אדם. וזהו שני ריבויים, **את, כל**, לרבות שני סוגי עתידות: **הטבעי אל העולם, והבחירי אל בני האדם**.

ועם כל זה אין פחד קלקול כי הלא **והנה טוב מאד**, כלומר כי גם שיש באדם מעץ הדעת טוב ורע, הנה חלק הטוב הוא מאד מהרע, ויכריע את כף הטוב והזכות. וכל ישראל עתידים לשוב קצתם בכל דור ודור וכולם לעת קץ, או מאליהם או על ידי חבלי משיחנו, ואין פחד שיוחלט קלקול. והוא מאמרם ז"ל שהוא יתברך הבטיח את ישראל שעל כל פנים ישובו באחרית הימים, כד"א והיה כי יבואו עליך כו' ושבת עד ה' כו'. והוא מאמר התיקונים באומרו וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, והוא כי לעומת שאור שבעיסה שמפאת הרע, יש יתרון בטוב כמדובר, שהוא **מאוד**.

לא וירא אלוהים את-כל-אשר עשה והנה-טוב מאד ויהי-ערב ויהי-בקר יום הששי: הנה כתבנו עניין הכתוב. והנה באומרו **הששי** בה"א הידיעה, אמרו רז"ל (שבת ד פ"ח) שהוא על יום הששי לסיון של מתן תורה, שכל מעשה בראשית תלוי ביום ההוא, אם יקבלו התורה מוטב ואם לאו אין עולם.

ואפשר יאמר עניין מאמרם ז"ל

(בראשית רבה פי"ב) כי אור שגז הקדוש ברוך הוא שימש מבקר יום ששי עד מוצאי שבת שהוא ל"ו שעות, ושעל כן לא נאמר ויהי ערב ויהי בקר יום שביעי.

וזה אפשר גם פה, והוא כי בכל הימים שאומר ויהי בקר יום אחד או יום שני, לא היה נקרא בקר כל היום, כי הלא אחר חצי היום נקרא בין הערבים, ומה גם משקיעת החמה עד הלילה, אך פירושו הוא ויהי בקר ונמשך יום אחד, וכן יום שני ושלישי וכו'. אך זה לא כן הוא, אלא **ויהי בקר**

יום הששי כלומר כולו, כי כל **יום הששי** בקר, כי לא נשתנה אור בין הערבים שלו מאור הבקר, כי אין באור ההוא שינוי, עד שנסתלק במוצאי שבת.

או יאמר כי הנה יום זה היה סיבת קיום כל כללות מעשה בראשית, כי מבין הערבים של ששי שהתחיל להאיר תוספת שבת, הליץ הארת שבת לאדם שלא ימות בו ביום ויתבטל כל מעשה בראשית. נמצא כי יום ששי הועיל לכל הימים. וזהו אומרו **יום הששי**, שהה"א היא רמז שאר החמשה ימים שנכללו בששי הזה, כאילו עכשיו היו ונבראו, שאלמלא זכות יום זה שהגין נתבטלו כולם. וזהו **ויהי כו' יום הששי**, כי הששי והחמשי היו עתה כאילו היום נתחדשה הוייתם.

או מעין זה שלהיות בריאת אדם בששי בשבילו נברא כל מעשה בראשית. נמצא שיום ששי כולל עצמו וכל שאר החמשה ימים, וזהו אומרו **הששי** לכלול עמו גם החמשה ימים.

פרק ב

[יום השבת]

א ויכלו השמים והארץ וכל-צבאם:

ב ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה

וישבת ביום השביעי מכל-מלאכתו אשר עשה:

ג ויברך אלהים את-יום השביעי ויקדש אתו

כי בו שבת מכל-מלאכתו אשר-ברא אלהים לעשות:

א ויכלו השמים והארץ וכל-צבאם:

הנה פסוק זה יראה חולק על שאחריו, שאומר **ויכל אלוהים ביום השביעי**.

ועוד, למה פה אומר **ויכלו** כדבר הנכלל מאליו, ואחר כך מייחס הדבר אל **האלוהים**, ואם הכל עניין אחד מלת אלוהים מיותרת.

ועוד, כי פסוק מלא הוא כי ששת ימים עשה כו' וינח ביום השביעי. וכן בזה הוא אומר **וישבות**

כו' ואיך יאמר **ויכל אלוהים ביום השביעי**.

ועוד אומרו **מלאכתו אשר עשה** מיותר, ומה גם עתה שני פעמים, ומי לא ידע כי על מלאכתו אשר עשה ידבר.

ועוד אומרו **ויברך ויקדש**, שאמרו רז"ל (שם פ"א) **ברכו** במן וקדשו במן, שהוא כי המן היה לחם משנה וקדשו שלא היה ממטיר מן בשבת, וקשה מה צורך להזכיר עניין המן בזה.

ועוד אומרו **כי בו שבת כו'** הוא האמור כבר.

וכן אומרו **אשר ברא אלוהים לעשות** הוא מיותר ובלתי מובן, כי הוא עשה ולא ברא לעשות.

אמנם הנה רז"ל הקשו:

ויכל אלוהים כו' והרי נאמר כי ששת ימים וכו', אלא ויכלו השמים וכו' והיה העולם חסר מנוחה. באה שבת באת מנוחה. ע"כ.

והלא יראה שאינו מתרץ כלום כי הנה אין המנוחה מלאכה. אך להבין מאמרם נשים לב אל מאמר הכתוב באומרו שבת וינפש, מה הנפשה היא זו. כי גם שאמרו רז"ל כיון ששבת וינפש שנסתלקה נפש יתירה, אסמכתא הוא ואין זה פשוטו של מקרא. וכן באומרו וינח ביום השביעי היה לו לומר ונח או ושבת.

אמנם הנה אין ספק כי כל דבר גשמי מבלי בחינת רוחניות באיכותו, יפסד ולא יתקיים, כמקרה אנוש כי ימות, שהעדר רוחניות נפשו ממנו יפסידנו. והנה כל מה שברא הוא יתברך למה שהכל גשמי, לא יתקיים ולא ינוח כי אם ילך ויפסד יום יום.

ובזה נבוא אל העניין. והוא, כי הלא ידוע כי מקדושת שבת נשפע שפע קדושה לעולם, ועד ממנה נפש יתירה לאדם. והנה כאשר ברא אלוהים את הארץ, למה שהייתה חומרית כגוף בלי נשמה, הייתה מעותדת להיות הולכת ונפסדת ולא תנוח בקיומה. ומי הקנה בה נפש ושפע להתקיים הוא השבת, כי בו הושפע בה שפע להתקיים ולנוח מלהיותה הולכת ונפסדת. וזה יאמר היה העולם חסר מנוחה, באה שבת והשפיע שפע קדושה בכל מה שנברא, והיה השפע ההוא לעולם כנפש בגוף האדם, וזהו אומרו שבת וינפש כי שבת והקנה נפש לעולם לקיימו. וזהו באה שבת באת מנוחה, כי בלעדי זה לא הייתה מנוחה והעמדה לעולם. וזהו אומרו וינח ביום השביעי ולא אמר ונח כי הוא יוצא לשני, כי הקנה מנוחה לעולם. וזה יאמר **ויכל וכו'**, והוא כי אין ספק שלא יצדק לשון עשייה בעצם רק בדבר גשמי מה שאין כן בדבר רוחני.

ונבוא אל העניין. אמר **ויכולו השמים כו'** שהוא עולם ומלואו קודם השבת, שהוא היותם גולם חומרי. אך **ויכל אלוהים** שהשלים אלוהים, כלומר דבר מתייחס אליו. ולא שעשה דבר של מעשה, כי אם עשה תשלום אל מלאכתו אשר כבר עשה בימים הקודמים. ואין זה רק מה שאינה עשייה שהוא שפע רוחניות המקיימו.

והנה אמרו רז"ל

ששאל גוי אחד איך הקדוש ברוך הוא משיב הרוח ומוריד הגשם בשבת, והשיבו לו שהכל לפניו יתברך רשות היחיד לטלטל בכולו.

והנה זה מספיק אל עניין הגשם, ועדיין צריך טעם אל צמיחת אילנות ודשאים. ויתכן בא להשיב על זה באומרו **וישבות ביום השביעי כו'**, לומר, אם מה שהוא מעשה ממשי לא עשה בשבת, איך מצמיח דשא מארץ. דע לך כי מה **וישבות** אלוהים הוא **מכל מלאכתו אשר עשה**, שהוא מעשה בחידוש העולם, אך לא במה שהוא אחרי כן מאליו.

ושמא תאמר אם כן למה במן הכין מיום הששי ליום השבת, ולא המטיר מן בשבת?

- לזה אמר לעולם אימא לך שאין קפידה בזה, ומה שתראה עשיתי במן, אינו שלא היה ראוי להיעשות בשבת, אלא **שויברך** וכו' כי מה שמזון השבת ניתן מאתמול, הוא להורות ברכת השבת, שהעומר היה נכפל לחם משנה, שאפילו הלוקט עומר אחד נעשה שנים. שמה שלא המטיר בשבת הוא כי **ויקדש אותו**, כי עשה למען יבחינו ויכירו קדושת שבת, ללמוד הם להפריש בין שבת לחול, אך לא כלפי מעלה.

והטעם שיש הפרש במעשה בראשית, למה שעושה יתברך אחרי כן בצמח האדמה וכיוצא, פירש ואמר **כי בו שבת** כו' כלומר מה שבו שבת הוא **מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים** ביום ראשון אלוהים כדי **לעשות** בשאר הימים, ככתוב למעלה כי הכל נברא בראשון, אלא שהיה בדקות ויוצא כל פרט מהבריאה דבר יום ביומו, בזה בלבד הוא ששבת הוא יתברך, שהשלשה דברים של שבת עשה בששי. אך במה שלא ברא אלוהים לעשות הוא בעצמו, רק שהטביע טבע לארץ להצמיח ולשמים ימטירו ויתנו טלם, אינו נקרא אצלו יתברך עושה מלאכה בשבת, גם כי הכל בהשגחתו ועל פי רצונו.

ד. אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים:

הנה אומרו **בהבראם** הוא מיותר ובלתי מובן, כי על כן הוצרכו ז"ל (שם פי"ב) לדרוש בה"א בראם או באברהם. וכן הכפל באומרו **ביום עשות כו'.** ובתחילה מקדים שמים לארץ, ובסוף הפסוק מקדים ארץ לשמים.

ועל מה שנאמר בראשית וכו' שמקדים השמים לארץ, ובפסוק זה מקדים הארץ, נחלקו גדולי עולם, ולא הוקשה למו מראש הפסוק לסופו. אמנם לזה נשים לב אל החילו באלוהים, בראשית ברא אלוהים, ובפסוק זה אומר **ביום עשות ה' אלוהים.**

והנה אמרו רז"ל על זה, כי עלה במחשבה לברוא עולם הזה במידת הדין, וראה שלא היה מתקיים, שיתף בו מידת רחמים. והקשינו למעלה שהרי נאמר למעלה ברא שהוא מעשה ולא מחשבה. ופירשנו שיש בריאה במחשבה אלא שהיא בדקות הרבה מתייחס לבריאה ולא למעשה, וזהו אומרו בראשית ברא שהוא בדקות רב, וזה היה אלוהים במידת הדין, אלא שראה שלא היה מתקיים, כי הלא והארץ הייתה על ידי כן תהו ובוהו וחשך הרוגז על פני תהום כי מיד יציף את העולם. על כן מה עשה הוא יתברך, אשר על גזליו ירחף? ורוח אלוהים מרחפת, שהוא שיתוף רחמים, ככל מקום שנאמר וה' שהוא הוא ובית דינו, כן אומרו ורוח אלוהים כי רוח אלוהים הוא בית דינו, והו"ו הוא השם של רחמים, ואז הייתה עשייה ולא מחשבה בלבד.

ונבוא אל העניין. הנה מצאנו ראינו כמו שאמרו ז"ל **בבראשית רבה** (שם) שיום שלישי היו תולדות מהארץ, ויום רביעי תולדות השמים ועל דרך זה כמפורש שם. והלא כמו זר נחשב כי

למה שהיותר דק וזך האיכות היה ראוי יצא אל הפועל תחילה, ולכן היה ראוי יקדימו לבוא אל הפועל תולדות השמים. מתולדות הארץ. ועל כן היה אפשר לומר אולי תולדות הארץ היו בכח מהיום הראשון ועל כן קדמו לצאת, אך תולדות השמים לא היו אז בכח רק נתהוו אחרי כן. לזה באה תורתנו הקדושה ותאמר **ויכלו השמים והארץ וכל צבאם**, שהורה כי גם של השמים יקראו, באופן חזרה הקושיא למקומה.

ולזה אמר דעו איפה כי **אלה תולדות השמים והארץ**, אלו ואלו היו **בהבראם** השמים והארץ, כי שם היו התולדות בכח, אלא שבהבראם שהוא בעת נתייחסו אל בריאה שהייתה פעולה של מחשבה, שהיה אז בשם אלוהים כמדובר, אז היו שמים ותולדותיהם קודמים בהוויה, כי הייתה בריאת מחשבה בדקות בלתי ממשיות ליקרא עשייה, ועל כן השמים נתהוו מיד להיות איכותם דק מאיכות הארץ. אך אחרי כן ששיתף מידת רחמים ונקרא עשייה, שהוא **ביום עשות ה' אלוהים** אז **ארץ ושמים**, כי אז ניתן יותר כח לצאת אל הפועל הארץ מהשמים. כי הלא כל שיתוף הרחמים לא למען השמים היה, רק על הארץ הצריכה רחמים, ועל כן מיד הורה התיקון בתת כח יותר אל הארץ לבוא מהרה היא ותולדותיה אל הפועל. ואחרי אומרו כי לענין התולדות הארץ קדמה, יקשה לנו איך לא יצא אל הפועל תולדת תדשא הארץ ביום השלישי עד שהמטיר בששי, לזה אמר וכל שיח השדה וכו' לומר כי הלא הוציאה הארץ מכחה אל הפועל בשלישי דשא ועץ עושה פרי, אלא שטרם יהיה בארץ, שעדיין לא היו בארץ שהוא על פני הארץ חוצה. **וכן כל עשב השדה טרם יצמח** החוצה, כי אם עמדו על פתח הקרקע בשלישי. ובששי כשאד עלה מן הארץ והשקה ונברא נתגלו למעלה.

ונבוא אל ענין הכתובים:

ה וְכָל שִׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרָם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרָם יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר ה'
אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לַעֲבֹד אֶת-הָאָדָמָה:
ו וְאָדָם יַעֲלֶה מִן-הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת-כָּל-פְּנֵי הָאָדָמָה:

וכל שיח השדה כו'. הנה יראה דבר זר יצטרך מטר להצמיח האדמה בעת הבריאה, ולא יספיק מאמרו יתברך באומרו תדשא הארץ כו'.
 ויותר קשה באומרו **ואדם אין לעבוד את האדמה**, וכי מאמרו יתברך צריך עבודת האדמה לבוא אל הפועל.

ועוד, שאם כן, לא היה הדשא עשב מזריע זרע ועץ עושה פרי בעולם, עד שעבד אדם את האדמה, והלא כמו זר נחשב. ומה גם שבכל כללות הארץ שיצא דשא, הוצרך לחרוש והוא כל העולם.

והנה על ענין צורך המטר, היה אפשר לומר כמו שאמרו במדרש **פרקי רבי אליעזר** (פרק ה) כי מימי המטר היורדים למטה הם מים זכרים כמימי זרע היורה כחץ, ומים שמתחת לארץ הם

מים נקבות, ואין העליונים יורדים טפח שאין תהום עולה טפחיים, ומתחברים. ועל ידי כן הארץ הולידה והצמיחה והוציאה תולדות. ועל כן עמדו בשלישי על פתח הקרקע, ולא הוציאה תולדותיה עד ימטר על הארץ ויבוא מכח זכר ונקבה, ולשירדו המים למטה תוך הארץ הקשה להתחבר עם מים התחתונים, היה צריך עבודת האדמה. אך עדיין הקושי האחרון בלתי מתיישב יפה.

לכן הנכון הוא בשתי הנחות נלמדות מתוך דברי רז"ל, והוא:

האחת כי הנה אמרו כי אדם היה חלתו של עולם, והיה העניין כי כאשר אין העיסה ניתרת ליאכל עד הסיר חלתה ממנה קדש לה', כן לא יתהנה דבר מהעולם עד הפריש מכל חלקיו קדש קצת לה', וזה מיסוד העפר מן המיטב ממקום כפרתו אשר נגד שער השמים, וכן בכל יסוד מהארבעה.

ועוד הנחה שנית, הלא היא כי לא היה אפשר לעשות את האדם שהוא הפרשת חלה עד ימטיר על הארץ. והוא אומרם ז"ל

(בראשית רבה פי"ד) כאשה המקשקשת עיסתה במים ומפרשת חלה, כן הקדוש ברוך הוא עד המטיר על הארץ ונטל מעפר עם המים לא בראו.

והעניין יהיה כי כאשר בקמח ממתנים עד היות ראוי הקמח ליהנות ממנו, שהוא אחר היות בו מים, כן עד היות העפר ראוי ליהנות ממנו, שהוא אחר המטר, לא הפריש החלה שיותר ליהנות על ידי החלה.

והעניין כי כאשר על ידי זכות החלה מתברכת העיסה באכול אותה הכהן העובד את ה', כן על ידי הברא אדם לעבוד את ה', הארץ מתברכת ונותנת כחה. ועל כן יקרא האדם עובד את האדמה, שעל ידי מצוותיו האדמה מתעבדת ומתברכת. וזה ענין הכתוב **וכל שיח השדה** עדיין לא היה בארץ וכו', כי לא יצאו מפתח הקרקע חוצה, והטעם הוא **כי לא המטיר וכו'**,

ושמא תאמר ומה בכך, הלא אין מעצור לה' להוציא דשא מארץ בלי מטר, הלא הוא כי על ידי מה שלא המטיר, על כן ואדם אין, שהוא חלת הארץ. כי צריך אל המים כאשה המקשקשת עיסתה במים. ומה צורך אל האדם, הלא הוא לעבוד את האדמה על ידי זכותו שעתיד לעשות, כאומר למטה **לעבדה**, ואמרו ז"ל (ספרי עקב סימן מא) אלו מצוות עשה. ואם כן איך יהנה העולם ותוציא הארץ צמחה עד הפריש חלתה, המברכת אותה על **כל שיח טרם יהיה בארץ**, לבל יצא דבר עד הפריש מה שישלח בה ברכה קדש לה'. ועל כן **ואד יעלה וכו' והשקה**, ועל ידי היות מים בעפר, אז **וייצר וכו' את האדם עפר מן האדמה**.

ז וייצר ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֹפָר מִן-הָאֲדָמָה וַיִּפֹּחַ בְּאַפּוֹ נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.

הנה בשער מהות הנפש הארכנו בפסוק זה, ושמץ מנהו נזכיר בשום לב והבין אל אחד מהדברים אשר הלא כמו זר נחשב בעיני האדם: איך דבר רוחני, חלק אלוה ממעל, יעתק משורשו חוצה אל תוך חומר עכור. וזה בשום שכל והבין המקרא שכתוב **וייצר ה' אלוהים את האדם כו' ויפח כו'**, כי הלא אומרו וייצר בשני יודי"ן, התעוררו בו רז"ל ואמרו כי דו פרצופין היו, והן שתי יצירות כאחת. ועל דרך הפשט ראוי לדרוש ולתור טעם ודעת מה המה אלה. **ועוד אומרו ויפח באפיו כו' ויהי האדם כו'** למה ייחס הדבר אל נפיחה, ולא אמר ויתן בו נשמת חיים.

ועוד אומרו ויהי האדם לנפש חיה כי יהיה מגרע ערך הקודם, כי אחר אומרו **ויפח**, שהוא מאתו יתברך. ומה גם להרמב"ן האומר מי שנופח ממה שבתוכו הוא נופח, איך היה אחר כך **לנפש חיה**. **ועוד**, כי מהראוי יאמר ויהי **באדם** נפש חיה, ולא **ויהי האדם**.

אמנם לבוא אל העניין, נשית לב גם אל מאמרם ז"ל **בראשית רבה** (פ"ח) וזו לשונם: **ויפח באפיו**, מלמד שהעמידו גולם מן הארץ ועד הרקיע, וזרק בו את הנשמה. לפי שבעולם הזה בנפיחה, לפיכך מת, אבל לעתיד לבוא בנתינה, שנאמר ונתתי רוחי בכם - וחיייתם. ע"כ.

והנה ראוי לדעת מה ענין העמדתו גולם, ולא נופחה בו נשמה מוטל על הארץ. ואיך היה מן הארץ עד לרקיע. ואיך היה מתקיים גוף בלא נשמה מהלך חמש מאות שנה אורך, עד שנופחה בו נשמה. **ומה ענין אומרו וזרק**, ולא אמר ונתן בו נשמה. **ועוד אומרו** לפי שבעולם הזה בנפיחה לפיכך מת וכו', מה בין נפיחה לנתינה. **ועוד**, שאם כן על מה עשה ה' ככה לעשות נפיחה באופן שימות, ולא בנתינה ויחיה כעתיד.

אך אמנם הנה בשער **נעשה אדם** כתבנו, והוא נלמד **מספר הזוהר**, כי הוא יתברך עם כל העולמות שברא דיבר, ואמר ביני וביניכם **נעשה אדם**. כי כל אחד יתן חלקו, והוא העולם הזה השפל נתן חלקו הוא הגוף החומרי. ועולם הגלגלים בחינת הנפש, הוא חיוניות צורה להתנועע, מורם ממנו כיוצא בו, כי עולם התנועה הוא. ועולם המלאכים נותן רוח אחרי כן כיוצא בו, כד"א (תהלים ק"ג) עושה מלאכיו רוחות. ומאתו יתברך מעולם העליון נותן נשמה, היא העולה על כולנה.

כלל הדברים, כי בבוא הנפש פה, עודנה קשורה בו יתברך, עד העוונה, כי אז העוון כורת בינו לבינה עד שובו בתשובה, ועל כן תקרא תשובה כי שב אל דבקו כמאז. וגם זה הוא ('ומא פ"ו) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד. כי הוא מאשר נפרדה מכסא הכבוד ישוב עדיו.

ובזה נבין תואר נפיחה האמורה בתתו יתברך נשמה לאדם. והוא כי כאשר הנופח בכלי זכוכית, הרוח אשר בתוך פיו דבקה עם אשר תוך הכלי, כן בתתו יתברך נשמה באדם היה חלק אשר באדם מקושר עם מה שבו יתברך. אלא שיש הפרש בין נפיחת בשר ודם בכלי זכוכית לנפיחתו יתברך באדם, כי נפיחת בשר ודם כהתימו לעשות הכלי, יפסק הקשר אשר בין מה שתוך הכלי לרוחו כי חומר הוא, אך נפיחתו יתברך לא כן, כי אם שרוח נפיחתו המקשרת עומדת לעד.

והנה על ידי שתי הקדמות האלה אשר הנחנו, והן:

א. כי הן האדם כלול מארבע עולמות, **החומר** מארבע יסודות אשר לעולם השפל, **והנפש** מבחינת העולם אשר על הארץ הוא עולם הגלגלים, **והרוח** מעין עולם המלאכים, **והנשמה** מעין העליון.

וההקדמה השנית והיא כי לא נעתק העצם נבדל הניתן באדם ממקורו רק נתרבה ועודנו קשור במקורו, שהוא משל הנפיחה כמדובר.

נחה שקטה הקושיא הראשונה

שהיא איך יעתק עצם נבדל אל זה החומר. והוא כי לא יעתק רק יתרבה ולא יפסק, כי כן דרך כל מקום ששרתה בו שכינה, כי גם אחר כן נשאר שייכות קדושה שמה כנודע ליודעי דעת. והתיישבו בחומר הוא כי בא בהדרגה ראשונה בחינה קלה מעין עולם הגלגלים, ומצאה לה מנוח מה על הארבע יסודות מעין תכונתם, ישוב עולם הגלגלים על ארבע יסודות עולם השפל, ואחר היות בו רוחניות זה הייתה הכנה לקבל מה שהוא מעין עולם המלאכים, כעניין התייבבות העולם ההווה על עולם הגלגלים, ואחר הכנה זו הייתה נפיחתו יתברך הנשמה העליונה כאמור.

וזה יהיה מאמר הכתוב **וייצר ה' אלוהים**, שהן שתי יצירות, הן שתי צורות:

אחת בחינת נפש מעין עולם הגלגלים,

שנית מעין רוח עולם המלאכים.

באלו השתי צורות צר את האדם אחר היותו עפר מן האדמה באופן כלל בו שלש העולמות. ואחר כך **ויפח באפיו** על ידו יתברך **נשמת חיים** היא הנשמה העליונה. ולבל נתמה איך יעתק מאתו אל הגוף, אמר לשון נפיחה שיורה התקשרות עם המקור, והיות מאתו יתברך שהוא בלתי נפסק ככל הכתוב בהקדמה.

והנה במתן תורה היו מעין אדם הראשון כי פסקה זוהמתו, והיה להם חירות ממלאך המוות כאדם, אך עדיין להם כח יצר הרע לחטוא כי על כן חטאו בעגל, וכן היה באדם כמדובר, באופן שהיה אדם אטום מהיות כלי מוכן לקבל הנשמה העליונה, כפיסת בצק שעושין ממנו כלי הזכוכית, שהוא אטום משולל תוכיות לקבל שום דבר, ונופחין בו ודוחקין חומר לצד חוץ עד יעשה כלי קבול, כן האדם היה אטום בצד מה מהיות כלי מוכן לקבל הנשמה, ותהי זריקתה

בתוכו בנפיחה כדוחק החומר ומרחקו אנה ואנה כנופח עד יעשה כלי לקבל, כן הנשמה נתונה בו בזה האופן להכשירו על ידה להרחיקו מהחומר ולהכינו להיות כלי מוכן לקבלה כי יתקדש בקדושתה.

אמנם לעתיד לבוא יהיה האדם כלי מוכן לקבלה, ולא יצטרך רק נתינה כנותן חפץ בכלי אשר לו בית קיבול, ועל כן יחיה לעד כי לא יקרנו אסון עוון אשר חטא, כי אין יצר הרע נמצא איתו. ולא רצה לומר שאמר נפיחה לרמוז כי נשאר שורשה למעלה כמי שנופח, כי זה גם כי יאמר ויתן היה כך, כנודע מההקדמה של מעלה.

[גן עדן]

ח וַיִּטֶּע ה' אֱלֹהִים גֶּן-בְּעֵדֶן מִקְדָּם וַיֵּשֶׁם שָׁם אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר:

הנה באומרו מקדם יש שפירשו מקדם לאדם, ותהיה הכוונה שהקדים הוא יתברך שכרו לבריאתו. ויש אומרים שהוא מקדם לעולם, שהוא משבעה דברים שקדמו לבריאת עולם. וצריך לתת טעם למה הודיע אלוהים אותנו זה בתורה, מה שלא עשה כן בששה הנותרים. **ועוד אומרו** אשר יצר מיותר.

ועוד, למה הכניסו בגן עדן המיוחד לתשלום שכר טרם יעשה מצוות. אך אחרי אומרו גדר האדם בפסוק הקודם, כי טרם נפיחת הנשמה היה האדם לנפש חיונית שהיה חומר זך מאד, כי נזדכך עפרו על ידי כפיו יתברך אשר נעשה בהם כאומרו **וייצר כו'**, כי נעשה חומר צורה, במה שה' אלוהים עשאו, עם היותו **מעפר מן האדמה**. בא ופירש ואמר **תדע כי כן הוא**, כי הלא **ויטע ה' אלוהים** בעצמו יתברך בשני שמותיו אלה.

ועוד שנית והיא גן בעדן שבמקום עידן ואיכות רוחני היה, והיא גן אשר דרך הגן שאילנותיו משובח איכותם מאיכות המקום שנטועים בו.

ועוד שלישית שהיה מקדם לברייתו של עולם, שכל הדברים שקדמו לעולם איכותם זך מהעולם כמו תורה וכסא הכבוד, ועם כל זה וישם שם את האדם בגוף ונפש, ואיך אשר מעפר יסודו יהיה לו מבוא לבוא בו, אך הוא אשר יצר כלומר למה שהוא יתברך יצר אותו בעצמו יציר כפיו נקנה בו קדושה ורוחניות עצום מאד, עד גדר שביקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש.

ואשר העמידו בגן עדן טרם עשות שום מצווה, הלא היא כי רצה הוא יתברך לעוררנו בעיקר גדול, הלא הוא לבל יעלה על לב איש שוגה לחשוב בלבו, כי העובד את ה' ומקבל שכר, ידמה לעובד את המלך ונותן לו שכר. כי הנה המשרת את המלך אין איכותו משתנה מאשר היה טרם ישרתהו, וגם השכר ההוא אינו דבק במקבל, כי אם שרצון מלך לתת לו חלף עבודתו. אך העובד את ה' לא כן הוא, כי אם שבכל עבודה ועבודה אשר יעבוד הוא הולך ומתעלה איכותו

וגם חומרו קונה קדושה, כי על כן המצוות כמספר אבריו, והוא אומרנו אשר קדשנו במצוותיו שעל ידי המצוות אנו מתקדשים, ונמשך מזה כי בהתקדשו ובלתי המצא בו דבר טומאה החוצץ בינו לשורש נפשו בטבע, תדבק נפשו בשורשה אשר הוא בגן עדן, כי אין צריך לומר העושה מצוות עשה, כי אם גם אשר לא עבד את ה' רק במה שנשמר מעבירה אשר לא הוטמא דבק בה' הוא.

נמצא כי שכר הצדיק דבק בנפשו, כי כל מה שהולך ופועל צדק הוא הולך ונדבק בה' והוא שכרו. וזה מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פ"ט) באומרם זכה הרי גן עדן לא זכה הרי גיהנום. ולא אמרו נותנין לו, כי אם "הרי גן עדן", כלומר מאליו, וההיקש בהפכו.

עוד טעם שני, והוא ללמד לאדם דעת. בל יעלה על רוחו שיעצרנו הגשם והחומר לאדם מלהשיג האושר, כי אם שאין צריך לומר הנפש הרוחנית שלא תפסיד בחברת חומר הצדיק, כי אם גם החומר קונה אושר בחברת הנפש. ועד ממחר לשני העיקרים האלה, אדם הראשון, כי בהיותו משולל חטא, הייתה נפשו מאליה דבקה בשורשה ודבקה בגן עדן, ולא יעצרנה הגשם, כי אם בגוף ונפש נתנו ה' בגן עדן טרם יעשה מצוות, למה שהייתה טהורה בלי הפסק טומאה, כי נפשו קשורה בשורשה אשר בגן עדן.

עוד מעין זה, למען נדע מעתה תכלית העתיד, שבהזדכך החומר בכור הארץ, ומזכה ונחיה בגוף ונפש, נהיה דבקים בה' כאדם קודם שחטא, והותר. וכמאמר אליהו שהקב"ה עושה להם כנפיים כו' שהוא כאותן ששש כנפיים לאחד, שיהיו כמלאכי השרת בגוף ונפש, כי לא יהיה הגוף כאדם שנלוש בעפר ומים של אד שעלה מן הארץ כי אם בטל אורות עליונים.

ט וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן-הָאֲדָמָה כָּל-עֵץ נִחְמָד לְמִרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע:

הן אמת כי לפי השכל אנושי הלא כמו זר נחשב, שיהיו בגן עדן אילנות ופרחים כגנות ופרדסים אשר בארץ המה, כי הלא עיקר גדול לנו כי שכר מצוות רוחני הוא באמת. אך מצינו לרז"ל (**בראשית רבה** פנ"ג) מקבלי האמת והצדק, האומרים על והנה עלה זית טרף בפיה - שהביאתהו מגן עדן, וכן בגפן שנטע נח אמרו רז"ל שהוציא הזמורה מגן עדן, שיורו באצבע כי אילנות ממש יש שם. ולולא מאמריהם היה אפשר לתת צורה אל מקראי התורה האלה, אך לעומת זה העיקר הידוע כי אין האושר גשמי חלילה.

[גן עדן בעולמות העליונים]

אמנם אומר כי הנה כאשר העולם הזה השפל, יש עולם למעלה ממנו אשר זה דוגמתו, כאשר כתבנו למעלה כמאמרם ז"ל באומרים היה מביט בתורה ובורא את העולם, שהוא כי טרם יברא העולם כל סיפור הבריאה עד סוף יום הששי היה פירושו על האצילות העליון. ואחרי כן דוגמת כל מה שלמעלה נעשה למטה, והוא פשט הכתובים וזהו מביט בתורה ובורא את העולם.

והנה אין ספק כי גם שהאחד דוגמת שלעומתו, לא ישתוו באיכות, כי התחתון גשמי והגבוה ממנו עולה באיכות עד תכלית הרוחניות. ועל הדרך הזה יש גן עדן בעולם הזה, ויש לעומתו גבוה הימנו, וגבוה מעל גבוה לפי מספר העולמות שהם **אצילות בריאה יצירה עשיה** ליודעי חן, ואין ספק כי אין דומה איכות גדר רוחניות התחתון עם שלמעלה הימנו, ועל דרך זה עד מעלה מעלה. אמנם לא יבצר מהיות דוגמת זה מזה וכל מיני קדושות ואורות אשר ליותר עליון משתלשלים באשר למטה הימנו בגדר התלבשות ועביות מה מגדר העליון, וההיקש בזה עד התחתון, באופן שהתחתון כסולם מוצב ארצה וראשו עולה מעלה מעלה. ועל כן כאשר למלאכי עליון אשר רוחניים וקדושים הם באמת, לא יבצר מהם בבואם אל העולם השפל, מהתלבש מלבוש מעין העולם הזה ויתראו במראה גבר, כאשר באברהם, כאומרו והנה שלשה אנשים כו' וכן בלוט.

והן אמת כי לא יבצר מהיותם רוחניים בעצם גם בעודם בארץ הלזו, כי אם שאיכות העולם מקנה בם התלבשות. כן הדבר הזה כי גם שכל אורות גן עדן הארץ רוחניים בעצם המה, למה שהם בעולם הזה יתלבשו מעין עולם השפל ויראו כאילנות בעלי גשם. אך כמקרה המלאכים גם הם יקראם, שבהתלבשם לא יבצר מהם רוחניותם העצמי, אמנם יהי להם כן עודם במקומם, אך לו יצויר יביאו ענף או זמורה מגן עדן חוצה, כאשר בהיותם במקומם מתלבשים מלבוש גשמי על השתנות גדר מקומם, כן בצאתם משם חוצה יתעבה איכות הבד או ענף, עד יהיה כאחד מאילנות העולם הזה הגשמיים בעצם. כי גם שהכל בעולם הזה אינו דומה איכות אויר גן עדן אל שאר העולם, וכעלה זית של היונה, וזמורת נח למאן דאמר.

וזהו אומרו **אחר כך ונהר יוצא מעדן להשקות כו' ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים**, כי היתכן שהגן משקה אותו במי נהר כאלה אשר בארץ המה, ומה גם כי שפע גן עדן המשקה אותו מלמעלה הוא. ועוד אומרו **והיה לארבעה ראשים**, כי היה ראוי יאמר והיה לארבעה נהרות וראש אחד להם למעלה. אך הנה אין ספק כי בגן עדן איכות מימי הנהר היוצא מעדן, אינם כי אם בעלי איכות רוחני בלי ספק, אלא שאחר צאתם **משם יפרד** באיכות ויצא חוץ מגן עדן, וזהו **והיה לארבעה ראשים**, כי למה שמשנתנה איכות המים להיותם גשמיים, אין מתחברים עם ראשיהם שבגן עדן ליקרא ראש להם, כי אם עתה נעשים להם ראשים מחדש כאילו מעתה מתחילים.

ונחזור אל העניין

כי הנה כל מיני אורות ותפנוקי עדן העליון הנם בתחתון, כי אם שהם מלובשין כמדובר. והנה אין ספק כי תרי"ג מצוות, הן תרי"ג שורשי אורות רמות ונשאות מעלה מעלה, ושורש התורה אשר ממנה יסתעפו כולן היא העיקר, והמצוות אליה כאור עצום ורב, וממנה יתפשטו אורות דקים ועבים סביבותיה, וכאשר לא ידמה המקבל אור מאחד מהאורות המסתעפים מן הגדול אל המקבל מהגדול עצמו המאיר לכולם, כי גדול יהיה כבודו ואורו במאוד מאד. כן הדבר הזה, כי הנה כל עושה מצווה יאיר לנפשו באחת מהאורות המסתעפות בתורה, אך לא יערך עם העוסק בתורה ממש, שמתדבק באור הגדול המאיר לכולם, ועל כן אמר ותלמוד תורה כנגד כולם. והנה התרי"ג אורות הנזכרים מלבד אור התורה הגדול, ישנן בגן העליון שבעולם העליון, ודוגמתן משתלשלים בשל למטה ממנו, ודוגמתן בארצי.

והנה **מיני אילנות אשר בגן עדן הארץ, הנם אורות המצוות כל מין מעין כל מצווה**, אלא שמכל מין יש עד אין מספר ליהנות בהן כל הנפשות העושות מצוות ה', כל אחד לפי בחינת שורשה. נמצא על פי הדברים האלה כי לפי רוב עשות האדם מצוות ועוסק בתורה, יצמיח ויפריח אילנות גן עדן הארץ ויעדן אותם. כי הלא על ידי המצוות אשר יעשה, ישפיע אור שפע מלמעלה מאורות שורשי המצוות וישתלשל באורות שבגן עדן העליון, ומהם אל של גן עדן של מטה הם האילנות, ומצמיחים ומפריחים ומתעדנים ליהנות בהם הנפשות העושות. וזהו אומרו למטה **ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה**, ואמרו רז"ל **לעבדה** אלו מצוות עשה **ולשמרה** אלו מצוות לא תעשה, שהוא אצלי כי על ידי עשותו מצוות עשה הוא כעובדה ומצמיחה, כי משקה אור מהאור העליון עד בלי די לכל עצי עדן המתייחסים אל המצוות שקיים. **ולשמרה** אלו מצוות לא תעשה, שבהישמר מעבור מצוות לא תעשה, שומר כל אורות הקדושה אשר בגן המתייחסים אל נפשו, מלהתערב זר הוא כח טומאה.

וזהו אומרו **ויצמח ה' אלוהים מן האדמה כו'**, כי הנה אומרו מן האדמה הוא מיותר. **ועוד כי מן האדמה** סתם משמעו על הארץ הלזו כד"א עפר מן האדמה שהיא מחוץ לגן עדן שהוא מהר המוריה ממקום כפרתו. **וכן אומרו ונחמד למראה וטוב למאכל** כי הלא אין האילנות למראה כי אם למאכל. **וכן ועץ החיים בתוך הגן**, אומרו בתוך הגן הוא מיותר, ואם הוא לומר שהוא באמצע, מה יתן ומה יוסיף להודיע שהוא באמצע. **וכן אומרו ועץ הדעת כו'** מה עניינו לפי הפשט.

אך אחרי אומרו כי נטע הוא יתברך את הגן, אמר מהיכן הוא יתברך מצמיחין, הלא הוא מן האדמה. וזהו **ויצמח ה' אלוהים מן האדמה**, שהוא מן האדמה הזאת תצמיח ותפריח, כי על

ידי תורה ומצוות שיעשה האדם באדמה, יצמחו וישבעו עצי ה'. והוא אשר כתבנו כי על ידי מצוות ה' אשר יעשה האדם, יצמחו כל עצי עדן מאור השפע אשר יורק עליהם מגן עדן של מעלה, אשר שם אורות שורשי המצוות.

וסיפר איך יש בהם **כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל**, והוא מה שכתבנו כי כל עצי עדן הם אורות של מיני המצוות. והנה יש במצוות שני סוגים, אחד המשפטים וכל המצוות הקרובים אל הדעת, ויש חוקים כי אין האדם רואה בהם טעם, רק שיודע כי ודאי הנאה נפשית יש בהם. **ועל הסוג האחד אמר כל עץ נחמד למראה**, שלכל מראה עיני האדם יראה נחמד. **ועל סוג החוקים אמר וטוב למאכל.**

ועל אשר כתבנו כי כל המצוות הן אורות מסתעפות ומתפשטות מסביבות התורה והיא גזע אור לכולם, אמר **ועץ החיים בתוך הגן**, היא התורה באמצע הגן, וכל יתר המצוות סביבותיו, כי ממנה יהיו. ויקראו עץ החיים, למה כי לכל מצווה ומצווה יש אור ותענוג, וגם חיים מפאת היותן אחוזות בתורה, אך התורה עצמה היא חיים מצד עצמה, כי עץ חיים היא למחזיקים בה, וזה מאמר הכתוב שאומרת התורה כי מוצאי מצא חיים כו'.

והנה **בעץ הדעת טוב ורע** יש רמז. ועל פי הפשט נאמר על פי האמור, כי יש גם שם אילן שכח קדושה וטוב מעורב עם כח חיצוני טמא, והאוחז בו נותן כח בחיצוניות ומשפיע בו טומאה ופוגם את הקדושה על ידי מעשה הרע אשר יעשה.

[השופט בשכלו את הטוב והרע]

ומאמרו **עץ הדעת טוב ורע**, ולא אמר עץ טוב ורע, אחשוב אל ההולך בשרירות לבו לדעת לפי שכלו את הטוב ואת הרע, ולא יסמוך על אביו שבשמים אשר הורה לנו את הטוב והרחיקנו מן הרע, גם שלא יושג הדבר אצלנו. וזה רמזה לנו תורתנו הקדושה בפסוק זה, הדרך ישרה שיבור לו האדם, הלא הוא שידבק בטוהר לבו במצוות ה', ותורה ציוה לנו משה ובאמונתו יחיה, כי היא תורת אמת באמת. ולא יפנה לבו לומר אחפשה ואחקורה בשום שכל והבין על ידי החקירות לדעת הטוב והרע ובמאזני שכלי אשקלה, ואבור אוכל דת האמת מתוך פסולת אמונות ילדי נכרים.

והנה איש כזה יערה למות נפשו וירד אבל שאולה, כי רבים חללים הפילה החקירה שכלית והיא החכמה חיצונית, כי אוי מי יחיה בשומו אל חכמה זו פני שכלו, כי איזו הדרך תשיג בינת אדם חרש מחרשי אדמה, כבשי דרחמנא אשר לא ישיגוהו מלאכי אלוהים משוללי חומר, ואומרים איה כבוד מלכותו. ואיך חידוש עולם אשר בחכמתו הבלתי נפרדת מאיכותו יסד ארץ ובתבונתו נטה שמים, ישיגנו שכל איש האדמה להבל דמה. וטוב לגבר כי יעסוק במצוות ה' ובתורתו

לתומו, ולא ישית לבו לדעת הטוב והרע לפי שכלו. וזה מאמר הכתוב **ויצמח כו' כל עץ נחמד למראה כו'** שהם שני סוגי מצוות שכתבנו. וגם ועץ החיים היא התורה, כלומר הנה לך חמדת מראה וטוב מאכל בהנאה ומה לך עוד.

והנה לעומת זה **עץ הדעת טוב ורע**, שהוא הצומח על ידי איש שמתעסק לדעת טוב ורע, לברור בשכלו על פי חקירתו. ועל זה הזהירו יתברך את אדם, **מכל עץ הגן אכול בעולם הזה תאכל בעולם הבא**, או אכול במחשבה וכוונה תאכל במעשה. ועל זה אמר **אך מעץ הדעת כו' לא תאכל** אפילו במחשבה, כי הלא תטעה ולא תדע לצאת בשלום, כי שם חלקת כח השטן המפתה ספון, ויתא ראשי עם אבלים שאולה, וזהו **כי ביום אכלך ממנו מות** בעולם הזה **תמות** בעולם הבא, כי לא יבצר ממך מהדבק בידך מאומה מן החרם ההוא. וכן היה לו כי הציץ ומת, לולא שבת הגין עליו היה יום המוות ביום היוולדו.

וזה מאמר ז"ל (סנהדרין פ"ד) **אדם הראשון מין היה**. וכן אמרו (בראשית רבה פי"ט) כי חוה סחטה ענבים והשקתו, כי הוא כי סחטה הדברים עד תמצית החקירה, עד שנשתכר ונתבלבלה דעתו, וקרה לו כמי שהציץ ונפגע. ועל כן בשובו בתשובה לתקן עוותתו, הקריב קרבן בקרן אחד במצחו, והוא כי למה שפגם בשלילת אחדות ונעשה מין כמי שקוצץ ח"ו, על כן בבואו לתקן ושב אל אמונת הייחוד, הביא קרבן המורה על אחדות, והוא כי הקרן משל אל המלכות כמפורש בחלומות דניאל, והודה בשובו כי המלכות אחד הוא. ועוד לנו למעלה דרך אחרת במאמר ההוא.

ועל הישמר מכל החכמה חיצונית ההיא, הזהיר שלמה בחכמתו ככתוב אצלנו (משלי ה) באומרו נפת תטופנה כו', לומר הישמר פן ואל תתפתה בחכמת המחקר של הזרה, כי הלא תתפתה כי תראה מתק אמריה בחקירות שכליות כנופת הנוטף דבש, ויעלה על לבה כי יקרר כאוכל נופת, שמדי אכלו דבשו ימצא בתוכו שעווה בעלת דבקות. וכן תחשוב ידבק בידך מתוכה איזה דבר ממש"י שתדבק בו, ולא תמצא דבר מתדבק, כי אם וחלק משמן חכה שאין בו דבר ממשות ידבק בכך.

עוון המאמין בתולדות אלו מספיקין לתמוך את שאול בל ימוט, כי באלה שמן חלקו, כי גדול עוונם מנשוא וכל שאול יצטרך להתקיים בשבילם. וראה כי רעתך רבה, כי הלא ירא אני פן יהיו שני הדברים שקולים בעיניך, תורת ה' וכפירת הזרה, ותבוא לפלס בפלס שכלך לדעת איזו היא האמת, או זו או זו, וזהו אורח חיים היא התורה פן תפלס איזה היא אמת, ואין לך רעה גדולה מזו חלילה, ומי יתן והיה לך דעת להכריע האמת והחרשתי, אך מה תעשה כי הנה נעו מעגלותיה, כי אין מבוא לשכל אנושי לעמוד על עמקי ענייניה, נמצא שלא תדע להכריע לצד האמת ותישאר נבוך או תטה אל הזרה ותאבד. לכן ועתה בנים כו' כמפורש אצלנו במקומו בס"ד.

ונחזור אל העניין

כי הזהירה תורה את האדם בל ילך אחר החקירה פן יאבד. ולא עשה כן רק סחטה ענבים ונתנה לו כאשר פירשנו, כי סחטה הדברים על פי חקירת שכלה ונתנה לו, וזה יהיה דעת האומר גפן היה.

והנה יש גם דעות אחרות (ברכות דף מ'), יש אומרים תאנה הייתה, ויש אומרים אתרוג, ויש אומרים חיטה. אפשר שהאומר אתרוג הדומה ללב דעתו שבלבו חטא בלבד. והאומר חיטה הוא שגם חטא בשפתיו, ודומה לחיטה שיש לה מעין חיתוך לארכה מעין חיתוך שבין שתי השפתיים. והאומר תאנה הוא שגם במעשה חטא, והוא שמשך בערלתו כמו שאמרו ז"ל. ונמשל לתאנה כמו שאמרו ז"ל באברהם **בבראשית רבה** פרשת מילה (פ' מ"ו)

א"ר יודן אמר לו הקדוש ברוך הוא מה תאנה אין בה פסולת אלא עוקצה, כך אתה אין

בך פסולת אלא הערלה כו'.

הנה משלו משל הערלה אל התאנה.

[פירוש סמלי לנהרות היוצאים מעדן]

י ונהר יוצא מעדן להשקות את-הגן ומשם יפרד ויהי לארבעה ראשים:

יא שם האחד פישון הוא הסבב את כל-ארץ החוילה אשר-שם הזהב:

יב וזהב הארץ ההוא טוב שם הבדלח ואבן השהם:

יג ושם-הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל-ארץ כוש:

יד ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההלך קדמת אשור ונהר הרביעי הוא פרת:

ונהר יוצא מעדן כו'. הנה כתבנו לפי פשוטו. והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פט"ז) כי ארבעה ראשים אלו ארבעה גליות:

שם האחד פישון זה מלך בבל, על שם ופשו פרשיו כו'.

גיחון הוא מדי.

חידקל הוא יון, שהייתה חדה וקלה בגזירותיה.

והרביעי הוא פרת הוא אדום, שהפרה והצירה לפניו.

והנה אין נראה פה ייחס אל המלכויות. ואפשר לדבריהם יהיה רמז הפסוק, ונהר השפע לקיים העולם יוצא מעדן, הוא המתעדן על דברי תורה של עץ החיים הנזכר, והוא כד"א הוא עדינו העצני, ופירשו ז"ל על דוד שנקרא עדינו שהיה מתעדן על דברי תורה. ואמר כי נהר השפע יוצא מהמתעדן על דברי תורה, להשקות את הגן אלו ישראל, כמו שאמרו ז"ל (שיר ו') על דודי ירד לגנו.

אמנם כאשר ומשם יפרד שיתפרד העם מן התורה, שהוא עוון ביטול תורה, אז **והיה לארבעה ראשים** הם ארבעה גלויות, כמו שאמרו ז"ל (**מדרש רבה איכה**) שלא גלו אלא על ביטול התורה. שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על ביטול תורה.

עוד אפשר לנו לומר שרמז **ונהר יוצא מעדן**, הוא המתעדן על דברי תורה להוריד שפע ולהשקות את הגן, הוא הגן הנזכר, כי כל עצי עדן מתברכים על ידו. ואל יאמר איש כי גם בהמשכו אחר ענייני העולם יוכל לידבק בתורה, כי לא כן הוא, כי הלא משם שהוא מהגן עדן הנזכר יפרד אם יהיה **לארבעה ראשים**, שהוא לאחד מארבע ראשים:

האחד הוא **פישון** שפוסה ומרבה **הוא** האיש **הסובב** סובב וכו' להעשיר עד מקום **אשר שם הזהב**, שלהוט אחר הממון. והנה הן אמת כי כאשר **זהב הארץ היא טוב כו'**, שמוציאו לטוב לעשות צדקה וכיוצא בה, אז ילך לפניו צדקו להאיר לו, ובהיר הוא בשחקים כעין הבדולח, וישא חן לפני קונו כשוהם המסוגל להן כנודע.

והשני הוא הרודף אחר הכבוד, ונקרא **גיחון** מלשון (תהלים כ"ב) כי אתה גוחי מבטן לשון הוצאה, כי הכבוד אחד מהדברים שמוציאים את האדם מהעולם. והנה דרך הלהוט אחר הכבוד להרבות לו עבדים לשרתו ולרוץ לפניו, ועל כן **הוא הסובב את כל ארץ כוש**, שמשם מוצא העבדים כנודע.

והשלישי אשר לא יתהלל בעשרו וכבודו רק בחכמתו, ולא בחכמת התורה רק בחידודין קלים, וזהו **חדקל** חד קל, ואינו חפץ בחידודי התורה אשר למעלה איכותה מן השכל, רק **הוא ההולך קדמת אשור** שהוא לעומת מראה עיניו, כד"א ומגבעות אשורנו, כן חכמות חיצוניות אשר יביט בם בעין שכלו הקל ויאבד נפשו בו.

והרביעי הוא **פרת** הוא ההולך קדמת תאוות גופניות, והוא שטוף לפרות ולרבות. ואמר כי כל **ארבעה ראשים** אלו משם הוא הגן עדן הנ"ל יפרד ויתרחק, לכן טוב לגבר כי ישא עול תורה, ויגעל בזרה, ויטיב לו בעולם הזה ובעולם הבא.

טו ויקח ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וַיְנַחֵהוּ בִּגְן-עֵדֶן לְעֲבֹדָה וּלְשִׁמְרָה :

הנה למעלה אמר **וישם שם את האדם כו'**, ולמה חוזר ואומר **ויקח כו'**. והנה היה אפשר לומר כי אומרו למעלה וישם שם הוא בעדן הנזכר שם ולא בגן, אך אחרי אומרו אשר נטע ה' אלוהים גן כו' אז ויקח אותו מעדן ויניחיו בגן. אך לא יתכן כי הלא לפי הסברא עדן הוא גדול האיכות מהגן, ואיך יכניסוהו תחילה ויורידוהו אחרי כן.

אמנם בבואו יתברך להודיע איך ציווה לו מצוות בפסוק **ויצו עליו כו'**, הקדים ואמר ראו נא חיבתו יתברך, כי אין צריך לומר קודם עשות מצווה, כי אם גם קודם הציווי הכניסו בגן עדן. ואין זה כי אם על ידי שיתוף מידת רחמים, וזהו **ויקח ה' אלוהים**, כי היות שיתוף ה' עם אלוהים, היה סיבה שלקחו **ויניחם כו'**. ואחר כך **ויצו עליו כו'**.

ויתכן על דרך זה כי הנה מצד הגוף לא היה ראוי יונח בגן עדן כי אם מצד הנפש, אמר כי **ויקח ה' אלוהים** שהם רחמים ודין, **את האדם** שמרבה האת את הנפש, ואומר האדם על הגוף, את הגוף בשם רחמים, ואת הנפש בדין, **ויניחם כו'**. והורה עוד בפסוק היות חומר זך, שהיה כדאי להילקח בידו יתברך שהוא מצד דקות איכותו, כי דבר גשמי בעצם אין לו יתברך אחיזה בו, או שזיכנו יותר על ידי לקיחה שיהא זך הרבה שיהא ראוי להיות בגן עדן בגוף ונפש, וזהו **ויקח ה' אלוהים** בעצמו ולא על ידי מלאך, **את האדם** בגוף ונפש **ויניחם כו'**. ואומר **לעבדה ולשמרה**, הנה כתבנו מאמר רז"ל **לעבדה** אלו מצוות עשה **ולשמרה** אלו מצוות לא תעשה, ופירשנו שהוא כי על ידי מצוות עשה יורד שפע עליון ומשקה את עצי עדן ומצמיחן, ועל ידי הישמר מעבור מצוות לא תעשה שומרה מלהתערב זר הוא כח הטומאה בגן בבחינה המתייחסת אל נפשו.

טז ויצו ה' אלהים על-הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ-הַגֶּן אָכֹל תֹּאכֹל:

יז וּמִעֵץ הַדֹּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכֵל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת:

ויצו ה' כו'. הנה אומר לאמר, הוא בלתי צודק לאמר לזולת. והנה רז"ל (סנהדרין דף נ"ח) פירשו כי פה ציווה לו שבע מצוות:

ויצו - זו עבודה זרה, כד"א כי הואיל הלך אחרי צו.

ה' - זו ברכת השם.

אלוהים - אלו הדינים, שנאמר אלוהים לא תקלל.

על האדם - זו שפיכת דמים, שנאמר שופך דם האדם כו'.

לאמר - אלו עריות, שנאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו כו'.

מכל עץ הגן - זה הגזל.

אכל תאכל - זה אבר מן החי כו'.

טז ויצו ה' אלהים על-הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ-הַגֶּן אָכֹל תֹּאכֹל:

ועל דרך הפשט יאמר, בשום לב מה היה שלא מצינו לחוה אזהרה ונענשה על עוברה, אך יהיה כי מעת הוצרך לצוות את האדם, ציווה יזהיר את האשה משמו יתברך, וזהו יאמר **ויצו על האדם** על עצמו, וגם ציווה לאמר לאשה אשר יתן לו, כי מעתה עשאו שליח להזהירה וזהו אומר לאמר. ואומר **מכל עץ כו' ומעץ כו'** פירשנו למעלה בס"ד.

יז וּמַעַץ הַדֵּעַת טוֹב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בַיּוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת:

עוד אפשר, כי הנה כתבנו שאילנות גן עדן הארץ, הם עץ החיים אור התורה שנשתלשל משורש התורה העליון, וכל יתר אילנות הם אורות יתר מצוות כמדובר למעלה. **ועץ הדעת טוב ורע** הוא כח חיצוני הדבק ומתאחז בקדושה, והנהנה מעבירה מוסיף כח ומצמיח האילן ההוא. ואמר לו הוא יתברך מכל עץ הגן אכול, ובאכלך ותהנה ממנו בעולם הזה, תזכה שגם תאכל בעולם הבא אשר למעלה מהגן עדן הארץ הלזו. אך ועץ כו' גם שם תמות, שהוא מות בעולם הזה תמות בעולם הבא.

או, אם תהנה מקדושת כל עץ הגן, כי תתבודד ותתענג בדשן תורה ומצוות שהוא נמשך אל אכילה, ימשך לך כי תאכל תמיד ולא יפסיד ממך וזהו אכל תאכל. אך אם תהנה מטוב ורע כי בכל מעשים טובים תעשה עבירה ותהנה מהרע, מות תמות שלא תוסיף לאכול עוד.

או, בשום לב אל אומרו ממנו זה פעמים על **עץ הדעת טוב ורע**. אך יאמר **מכל עץ הגן אכל תאכל** בין מפרי או מעלהו או מבדיו, כי כל סעיפי התפשטות תורה ומצווה טובים לאדם.

אך **ומעץ הדעת כו' לא תאכל** מכל מה שממנו **כי ביום אכלך ממנו כו'**, לומר כאשר האכילה היא ממנו כן המיתה היא ממנו, שאין העונש דבר בלתי נמשך מהעץ כי אם המיתה היא ממנו, כי ממנו הוא מה שמות תמות, כי תהיה הטומאה כרוכה בך עד תמיתך כנודע, כי כח הטומאה היא הדבקה בחוטא ועל כן המת מטמא.

יח וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא-טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה-לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ:

הנה היה מקום יאמר איש תחת מה ברא ה' אשה לאיש אם לא להיות קיום במין, ולמה קצף ה' על האדם והלא כמעט היה נמנע מלבחור בחיים נצחיים. לזה אמר דע לך כי **ויאמר ה' אלוהים** הנה הבחירה חופשית, ובין ישאר זך וחי לעולם ובין יחטא וימות, הנה לא טוב היות האדם לבדו, כי הלא מציאות יצר הרע בו, ואם יהרהר ויוציא זרע לבטלה יפגום. באופן שמה שאמרתי **וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב**, לא טוב יהיה, כי אחר שהאדם הוא עיקר ימלא הארץ טומאה. על כן **אעשה לו עזר** ויהיה **העזר כנגדו**, כלומר לעומת מה שיהיה הוא, אם הוא ישאר בקדושתו מה שישתמש עמה יוליד כחות קדושה, ויעזר ויתפאר בהם, ואם יתעכר בהעוותו, תהיה לו עזר להיות קיים במין, שהיא עזר לו כנודע, כי המת בלא זרע הוא הרוס כמו שאמרו ז"ל.

או יאמר ענין מאמר ר' חייא ע"ה (יבמות דף ס"ג) כי על האשה אמר דיינו שמגדלות בנו ומצילות אותנו מן החטא, ואפשר כי הן שתי אלה אמר אלוהים, **לא טוב היות האדם לבדו** שהוא לינצל מן החטא על ידי הרהור, וגם **אעשה לו עזר כנגדו** לגדל את בניו.

יט ויצר ה' אלהים מן-האדמה כל-חית השדה ואת כל-עוף השמים ויבא אל-האדם לראות מה-יקרא-לו וכל אשר יקרא-לו האדם נפש חיה הוא שמו:
כ ויקרא האדם שמות לכל-הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה ולאדם לא-מצא עזר כנגדו:

ויצר ה' אלוהים מן האדמה כו' ויבא אל האדם כו'. ראוי לשים לב למה הביאם אל האדם שיקרא להן שמות.

ולא עוד אלא שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** פי"ז) שאמר הקדוש ברוך הוא למלאכים שיראו חכמתו, כי הם לא ישכילו לקרא להן שמות אלא הוא, ומה זה היה שנעלם ממלאכי מעלה. וכן אמרו שקרא שם גם להקב"ה יתברך ויתעלה שמו. וזה לשון מאמרם:

כשאמר הקדוש ברוך הוא נעשה אדם אמרו לו מלאכי השרת מה טיבו, אמר להם חכמתו מרובה משלכם, הביא לפניהם את הבהמה כו' אמר להם זה מה שמו ולא היו יודעין, העביר לפני אדם, אמר לו מה שמו אמר לו זה שור כו' ואתה מה שמך כו', ואני מה שמי אמר לו לך נאה ליקרא ה' שאתה אדון לכל בריותיך, הדא הוא דכתיב. אני ה' הוא שמי, הוא שמי שקראני אדם הראשון. ע"כ.

וראוי לדעת למה נסוה בזה.

ועוד, כי אין בכתוב אלא שקרא שם לבעלי חיים כאמרו לכל הבהמה כו' ולא לעליונים.
ועוד, מי הכריחן לפרש באומרו אני ה' הוא שמי שהוא שם שקראו אדם הראשון.
ועוד, כי הלא השם שבפסוק ההוא הוא שם ההווה, ועליו אמר הוא שמי שקראני, ואם כן איך נתן טעם ואמר שהוא אדון לכל בריותיו, כי הלא אין טעם זה צודק אלא בשם אדנות.
ועוד, ראוי לשים לב באומרו **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו**, כי הנה אומרו **נפש חיה** הוא מיותר ומשולל הבנה.

אמנם הנה למה שהמלאכים היו מקטרגים ואומרים מה אנוש כי תזכרנו כו', כי חומר הוא, ואיך יקנה שלמות וישיג אל העולמות עליונים, להשפיע בחכמה ומעשים טובים שפע מאתו יתברך משתלשל דרך העולמות לקיים עולם אחר שמחומר קורץ. על כן מה עשה הוא יתברך, אמר דעו איפה כי אין כמוהו לקשר העולמות ולשלשל השפע מלמעלה למטה דרך העולמות, כי הלא הוא כולל כל העולמות,

חומרו מעולם השפל,

חיוניות נפשו להתנועע מעולם הגלגלים בעלי התנועה,

הרוח מעולם המלאכים, כד"א עושה מלאכיו רוחות,

נשמה מעולם העליון כמפורש על מאמר **נעשה אדם,**

כי אמר אלוהים לכל העולמות ביני וביניכם נעשה אדם, כי כל אחד יתן חלק בו, כן אמרו רז"ל. ועל כן להיותו כולל הכל, בעבדו את ה' ומה גם **במחשבה ודבור ומעשה** עושה רושם בעולם העליון ומריק שפע מלמעלה אשר משם הנשמה העליונה שבו, ומשלשלו דרך העולמות עד למטה לארץ עולם המעשה, ועל ידי כן מתקשרים ומתקיימים, למה שבכל חלקיו הכלולים כל עולמות עבד את ה'. מה שאין כח זה במלאכים כאומרים ז"ל שאין להם חלק רק בעולם אחד בלבד.

והנה היה מקום להם לחלוק ולומר, כי למה שהאדם קורץ מאדמה, יעצרנו הגשם מלהשיג הדברים העליונים ולדעת ענייניו יתברך כדי להשפיע מאתו יתברך, ואם יטה אל הדברים העליונים מפאת נשמתו, איך יהיה בו כח עולם השפל להשפיע בו.

כלל הדברים כי חלקיו ההפכיים זה מזה יבלבלוהו מהשיג יחס הנוגע אל כל עולם ועולם בעצם מצד עצמו, כי רבים ומנגדים המה בו. על כן מה עשה הוא יתברך הביא לפניהם הבעלי חיים ולא השכילו לקרא להם שמות. כי טח מראות עיניהם בבעלי גשם ולהשכיל באיכותם, כי עצרם הגשם אשר אין להם חלק בו. באופן יכירו כי לא על ידם היה מקום להשפיע ולשלשל ממרום שפע בעולם השפל, כי אין להם שייכות בו, כי על כן לא השכילו לבוא עד תכונת היושבים בו, לקרוא שם לכל מין לפי בחינת איכותו.

ואחר כך העבירים בפני האדם את כל חלקי הבריות שבעולמות, בפרט שני הקצוות, הבעלי חיים שבארץ הלזו התחתונה, ושמו יתברך אשר למעלה מכל העולמות, כי כח וכי שיג לו להשיג טבע כל איכות עניינם, לשום למו שמות לכל אחד לפי טבעו ואיכותו. ואין זה לו, רק להיותו כולל כל העולמות, וגם שלא יעצרנו הגשם מלהשיג איכות וטבע שאר העולמות עד ה' אלוהי העולמות כולם, כי על כן גם לו יתברך יקרא שם, וגם לא תעצרנו הנשמה העליונה מלידע איכות הבעלי חיים השפלים. מה שאין כן למלאכים הבלתי משיגים מה למעלה מהם, ולא איכות מה למטה מהם. ועל ידי היות כח זה לאדם, הוא מקיים כל העולמות כולם.

והנה אם חומר האדם בעת ההיא שהוא טרם יחטא, היה עכור כחמרנו זה עתה, יעכבנו החומר מהשיג איכות טבע כל בריה, אך אז היה אף חומרו זך ובעל חיות קרוב אל הרוחניות, על כן לא נעלם ממנו דבר. וזה מאמר הכתוב **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה כו'**, והוא כי האדם

נקרא נפש חיה כאומרו **ויהי האדם לנפש חיה**, וכמו שפירשנו שם שעניין הכתוב לאחד הדרכים **ויפח באפיו נשמת חיים**.

והנה אשר דרשו רז"ל (**בראשית רבה** שם) כי גם לו יתברך קרא שם מהפסוק הנ"ל אני ה' הוא שמי, יתכן הוקשה להם אומרו לראות מה יקרא לו שהיה לו לומר מה יקרא להם. וכן באומרו **וכל אשר יקרא לו** ולא אמר להם. וגם יתור אומרו **וכל אשר כו'**. על כן פירשו שחוזר אל ה' הנזכר שזולת הבאתו יתברך את הבעלי חיים, גם כן כיוון לראות מה יקרא לו יתברך, ועל זה אמר **וכל אשר יקרא לו** יתברך **האדם** שהוא מאדמה, השיג האמיתות להיות הוא שמו יתברך האמתי, וזהו אומרו הוא שמו אשר יקרא לו באמת. ואחר כך על דבר הבעלי חיים אמר **ויקרא האדם שמות לכל הבהמה כו'**. וגם זולת אומרו **אשר יקרא לו**, כוונת רז"ל אל דרך גזירה שווה כמנהגם לבקש במדרשות. והוא כי נאמר כאן **הוא שמו**, ונאמר שם אני ה' הוא שמי, מלמד שגם לו יתברך קרא שם.

כא ויפל ה' אלהים תרדמה על-האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו ויסגר בשר תחתנה:
כב ויבן ה' אלהים את-הצלע אשר-לקח מן-האדם לאשה ויבאה אל-האדם:
ויפל ה' אלוהים כו'. הנה ראוי לשים לב למה עשה ה' ככה, ולא בראה עפר מן האדמה כאשר יצר את האדם.

והנה במדרש (**בראשית רבה** פ"ח) הקשה ר' אבהו: פסוק אחד אומר זכר ונקבה בראם, ופסוק אחד אומר ויברא ה' אלוהים את האדם?!
 - אלא בתחילה עלה במחשבה לברוא שנים, ואחר כך לא ברא אלא אחד.
 והנה בזה יוכפל הקושי: למה לא עשה כמחשבתו?
ועוד, שהכתוב מעיד שבראם, ואיך הייתה מחשבה בלבד.
 וגם אומרו שקרא את **שמים** אדם, ואיך נאמר שלא נבראו אלא אחד.

אמנם יתכן כי לפניו יתברך עלה במחשבה לברוא שני גופים זכר ונקבה עפר מן האדמה. אך ראה כי יהיה פירוד בינו ובין האשה ולא יהיה זיווגם עולה יפה, כי אפילו עתה שנבראת הנקבה ממנו ממש קשה לזווגם כקריעת ים סוף, ומה גם אם מראשיתם היו נבראים בפירוד, על כן לא ברא אלא אחד. ולא אמר לא ברא אלא את אדם, כי אם אלא אחד. ואין צריך לומר לרז"ל (ברכות דף ס"א) שדו-פרצופין נבראו, שהייתה נפש הזכר בפרצופו ונפש הנקבה בפרצופה ושניהם גוף אחד, כי אם אף אם נאמר כפשט הכתוב, יהיה כי שתי הנפשות שהיו עתידות בשני גופים מן העפר היו בגוף אחד, של הזכר בגוף ושל הנקבה בצלע שנבראת ממנו כפי דעתנו.

ובזה נבוא אל העניין. והוא, כי אין ספק כי מחשבתו יתברך עושה רושם ופועלת, אלא שהיא פעולה והויה בדקות, ועל כן עלה מחשבתו לברוא שנים, כל נפש בגוף בפני עצמו מהעפר שצבר. אמר **זכר ונקבה בראם**, כי בראם ממש בדקות רב על ידי המחשבה, נפש כל אחד בחלק מהעפר שצבר. אלא שכדי שיהיה להם קירוב עצום, על כן את שניהם קרא אדם. וזהו **ויקרא את שמם אדם**, כדי שעל ידי דבור, שכללם בשם אחד, יהיה להם אחדות, שהוא כי מצד היותה בת זוגו יהיו מתאחדים ברוחם ונשמתם. ועל כן אחר שראה שגם זה איננו שווה, ויהיה בהם פירוד ולא תתקשר אהבה ביניהם, על כן כלל בפועל גם כן את שניהם כאחד. וזהו אומר לא ברא אלא אחד, והוא כי גם שעל ידי בריאתם במחשבה בדקות היו שנים, כאשר ברא במעשה לא ברא אלא אחד. כי כלל אותה באדם כי הייתה נפשה בכח בצלע ההוא שלקח אחר כך.

כב ויבן ה' אלהים את-הצלע אשר-לקח מן-האדם לאשה ויבאה אל-האדם :

כי בעפר היו שתי הנשמות במחשבה אחת בכל חלק ועשה אחד מהכל. ועל כן להיות גם מהות הנקבה בת זוגו כלול בו, הוצרך לקחת אותה ממנו, ולקחה בחיוניות אשר הייתה באדם בהיותו ישן, כאומרו **ויישן ויקח כו'** ואז **ויבן ה' אלהים את הצלע**, כי לא היה כבשר בשדה טרפה ושאר כן נפח בה נשמה, כי אם בחיוניות שהייתה נשמתה באדם, ועל כן לא הוצרך רק לבנות אותה, והוא כי עשאה כבנין הנבנה מאבנים רבות, כן חילק הצלע לרמ"ח חלקים ובנה מהם רמ"ח איברים זה על זה, והכוונה אלוהית הייתה למען ימצא בהם אחדות. על כן גם שבמחשבה נבראו שנים בדקות כפי ענינם, כי כל אחד נפש בפני עצמה: זו מסטרא דדכורא וזו מסטרא דנוקבא, עם כל זה ראה לייחדם בשני דברים בדבור ובמעשה, בדבור במה **שויקרא את שמם אדם**, ובמעשה שברא אחד שכלל אותה בו, באופן שעל ידי כן גם בהתפרדם יהיה להם אחדות.

עוד שנית כיוון בזה, לעשות באופן שתהיה נגררת אחריו, כי ממנו לוקחה, כחשק כל חלק אחר הכל. ובדבר הזה יצדק אומרו **מאיש לוקחה זאת**. כי מציאותה היה באדם ולוקחה ממנו, כי צלע בעלמא היה. וגם יצדק אומרו **ויבן**, כי המציאות היה, ולא היה חסר רק בנין כמדובר.

כג ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי

לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה-זאת:

כד על-כן יעזב איש את-אביו ואת-אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד:

פירשו ז"ל זאת הפעם בלבד **עצם מעצמי כו'** אך אחרי זאת לא תהיה האשה עצם מהאדם. והנה יראה בלתי מלמד אותנו דבר.

ועוד שאיך מוציא מזה **שעל כן יעזוב איש כו'**, ונהפוך הוא: כי על שאין זולת אדם הראשון קרובים איש עם אשתו לא ידבק באשתו.

והן כל זה מאמר אדם באומרו **זאת הפעם כו'**, לומר הנה זאת הפעם יש ייחוד יותר על הפעם הקודמת שעלה במחשבה לברוא שנים ונקראו אדם בבחינת הוויית המחשבה, כי עתה היא **עצם מעצמי ובשר מבשרי**. ולא היה אחדות בינינו, כי היינו נקראים תחילה שנינו אדם, על כי היינו אני והיא מאדמה. ועל כן לא נתאחד באחדות כי נפרד בעפר שממנו היינו, אך עתה אמיץ הנה קשר ייחוד שביני לבינה. והטעם הוא, כי **לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת** שלא נלקחה ממני עד שנעשיתי איש, כלומר ועל כן הטיב אשר עשה הוא יתברך לבלתי עשות המעשה כמחשבה להיות גם היא מעפר, כי אם שכלל אותה בי וחזר ולקחה ממני, וזהו אומרו **לזאת יקרא אשה** שלא נעשית עד היותי איש, וזהו **כי מאיש כו'**.

כד על-כן יעזב איש את-אביו ואת-אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד:

והנה ממוצא דבר באומרו **לזאת יקרא אשה**, היה נראה שלא יהיה דבקות זה רק לו עם חוה שלוקחה ממנו, אך לא כן לכל איש ואשה אשר יולדו אחר כך, על כן באת תורתנו ואמרה **על כן יעזב איש כו' ודבק באשתו**. כלומר, כי יחס זה לכל סתם איש ואשה שבעולם, וזהו **יעזב כו'**. ודעת רשב"י הוא. כי הנה אדם כל נשמות הבאות לעולם נכללו בו והיו בו בכח, כמו שאמרו ז"ל **בשמות רבה** על פסוק איפה היית ביסדי ארץ. ועל דרך זה בחוה בת זוגו נשמות הנשים. ועל ידי כן בהיכלל חוה באדם, נכללות כל נפש איש בבת זוגו. וזהו אומרו **על כן** ששמתי חוה באדם, לא בלבד ימשך אחדות לך לבדך, כי אם גם לכל איש עם אשתו כי יש להם קשר בנפשותם גם מאז, ואינו חסר להם כי אם מה שגם כן **והיו לבשר אחד**, וזהו **והיו כו'**.

ונבוא אל העניין. אמר הנה אפשר לקרא לה שם על יחס הגוף שלוקחה ממנו או מצד הנפש, אמר הנה מצד הגוף היה אפשר תקרא אדמה על שלוקחה מאדם, אך אי אפשר כי הנה זאת הפעם כבר איני עפר שתקרא היא אדמה על שלוקחה ממני, כי הלא **עצם מעצמי ובשר מבשרי**, על כן לא תקרא רק על בחינת הנפש, כי בי היו נפשות היו"ד והה"א, ולוקחה היא ממני, לכן **לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה** שהיו בי שתי הבחינות, שהן נפשות הזכרים ובנות זוגן. ומבחינה זו נעשה עיקר, על כי על כן ימשך **יעזב איש וכו'**, כי נפש כל איש נתאחדה עם נפשה באדם, ומצדה יחשוק בה כי מהנפש ימשך החשק ולא מהגוף.

כה ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו:

אמר כי מהתדבקותם בקדושה ובדברים עליונים ולא בחלק חומר ויצר הרע, לא ידעו מהות ואיכות הרע, ובכן לא היו להם אברי המשגל בעיניהם כי אם כאוזניים וידיים ודומיהם, כי גם בהזדווגם לא היה להם הדבר לפועל מגונה יבושו מרואיהם כי אם כאשר באכול ושתה, כמו

שאמרו ז"ל כי שמשו בפני הנחש ונתאווה לה. ועל כן **לא יתבוששו** בהיותם ערומים, כי לא ידעו ולא יבינו בחינת הרע כי אם רק טוב.

פרק ג

[פיתויו של הנחש]

א וְהִנָּחֵשׁ הָיָה עֵרוֹם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל-הָאִשָּׁה אַף כִּי-אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן:
 ב וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל-הִנָּחֵשׁ מִפְּרִי עֵץ-הַגֵּן נֹאכֵל:
 ג וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ-הַגֵּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוֹ פֶּן תָּמָתוּן:
 ד וַיֹּאמֶר הִנָּחֵשׁ אֶל-הָאִשָּׁה לֹא-מוֹת תָּמָתוּן:
 ה כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכַלְכֶּם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים יָדְעֵי טוֹב וָרָע:

והנה על דרך הפשט ראוי לשים לב מי הכניס את הנחש בתגר זה לפתות את חוה בכל מאמצי כחו, מה יתן ומה יוסיף לו.

ועוד, למה **אל האשה אמר** ולא אל האדם.

ועוד, מה חרי האף, שאמר **אף כי אמר אלוהים**, כי הוא משולל הבנה ומשולל גזרה.

ועוד, מי הגיד לנחש שהאלוהים מנע מהם פרי עץ, ואם ידעו מאיזה דרך שיהיה, איך ידעו בבירור שלא יאכלו מכל עץ הגן.

ועוד, מה לה להשיב **מפרי עץ הגן נאכל**, ודי לה לומר מפרי העץ אשר בתוך כו' שהיא המניעה, ולא מה שיש לה היתר לאכול.

ועוד, למה הוסיפה על הציווי באומרה **לא תגעו**, ומאין יצא לה זה.

ועוד, באומרה **פן תמותון**, גם כן שינתה על מאמרו יתברך, שלא אמר רק **ביום אכלך כו' מות תמות** כי ימיתנו ה', אך אומרה **פן תמותון** יראה באומרה פן כי המיתה מסופקת, וגם שנמשכת מאליה.

ועוד, בתשובתו **לא מות תמותון** למה כפל.

ועוד, איך עצר כח להכזיב את קונו שהוא יתברך אמר שימותו, והוא אומר **לא מות תמותון**. ועוד אומרו **כי יודע אלוהים כו'**, שיוורה כי מקנא הוא יתברך להם פן יהיו **כאלוהים**, והוא פתיות, ומי ישמע לו לדבר הזה המקנא הבורא יתברך מברואיו.

ועוד, מה **אומר והייתם כאלוהים לדעת טוב ורע**, מה עניין ייחסו אל האלוהים ידיעת טוב ורע.

אמנם הנה נודע כי שטן הוא יצר הרע הוא סמאל הוא מלאך המוות. ראה והנה אם האדם לא יחטא וחי לעולם יבולע הוא לנצח. על כן השתדל בכל עוז ותעצומות להחטיאו, וירא כי לא יכול לו כי קדוש הוא לאלוהיו דבק בקונו, וגם חומרו זך מאוד ולא יקל לטמאו. על כן מה עשה? הלך לו אל האשה, אשר בטבעה קלה להתפתות מהאיש, למען אחר התפתתה היא תהיה לו מעיר

לעזור לפתותו עד יפותה ויוכל לו. ומה גם למה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פי"ט) כי בעלה לא היה אז עמה בדבר לה הנחש, כי הלך לשוט בארץ לגזור יישוב במקומות הראויים, כמאמרם על פסוק: לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם. ואף גם האשה ההיא לא כנשים אשר בכל דור הייתה, כי מעשה ידיו יתברך הייתה, ולא תקל להתפתות על ידי מחשבה ככל האדם שהיצר הרע יתן בלבו מחשבה רעה להרע. על כן ראה והנה צריך סרסור יתלבש בו היצר הרע הוא שטן הוא סמאל, ופה אל פה ידבר בה, שיהיה במחשבה ודבור. ועל כן חרש חכם בקש לו לסרסור הוא הנחש כי הוא יהיה לו לפה, וכל דבריו באים מסמאל המלובש בו וכל אשר הנחש עושה הוא היה עושה.

ומה מתקו בזה דברי **פרקי רבי אליעזר** (פי"ג) וזה לשונו:

רכב סמאל על הנחש כרוכב על הסוס,

והוא מאמרנו למבין אמריו.

א וְהִנָּחֵשׁ הָיָה עֲרוֹם מִכָּל חַיֵּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל-הָאִשָּׁה אַף כִּי-אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הָגֶן:

ומה עשה? החל בסגנון כל אשר יפתנו יצרו, כי לא יתחיל בראשיתו לאמר לו יכעיס את קונו, רק יכנס בשלום יתברך ויצא בהפכו, כנודע לכל משכילי עם. וכן אמר **אף כי אמר אלוהים** כו', לומר כי יקרה יצווה מלך או שר או אב אל בן ירצה לא תאכל דבר פלוני אשר בהיכלי כי אז תמות.

והנה בדבריו אלה לא יבצר משתי הבנות:

או שאומר שעם שהדבר בלתי מזיק מצד עצמו הוא ימיתנו על שעבר על רצונו,

או אפשר הוא כי הדבר בעצמו הממית את אוכליו בטבעו.

והנה כה אמר אליה: הנה לא ידעתי עניין המיתה -

אם היא טבעית לאוכלים מן העץ, שזהו כי **ביום אכלך ממנו מות תמות,**

או שאין באכילה מיתה מתדבק בו, רק שענוש יעניש הוא יתברך את עוברי רצונו להמיתו. והחל כמתנהג בחסידות עצום ורב, ואמר הנה מהראוי הוא כי **אף כי אמר אלוהים**, כלומר עם שלא יהיה היזק טבעי לאוכל רק היות **כי אמר אלוהים** בלבד, וגם שלא יאמר ציווי להעניש את העובר כי אם אמירה בעלמא, הנה לקיים מאמרו ראוי הוא **שלא תאכלו מכל עץ הגן** כלומר אפילו אם מאמרו היה על כולם, וזהו אומרו **אף כי** כו' לומר אף כי אמירה בלבד תהיה **לא תאכלו מכל עץ כו'**, עם שלא יהיה היזק טבעי וגם שלא יענישכם, הוא ראוי לקיים מאמרו.

ב ותאמר האשה אל-הנחש: מפרי עץ-הגן נאכל.

ג ומפרי העץ אשר בתוך-הגן אמר אלוהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתו:

אז השיבה ואמרה בשתיים לא צדקת, אענך: אשר חשבת שהוא **מכל עץ הגן**, לא כן הוא כי **אם מפרי העץ כו' נאכל**. ואשר אמרת שקפידתו יתברך הוא על עובר רצונו, ולא על מות הנמשך

מהאכילה, גם זה אינו, כי אם **ומפרי העץ כו' לא תאכלו פן תמותו**, שהוא כי ממנו תמשך המיתה בטבע. ועל פי דרכה רמזה באומרה **מפרי עץ הגן כו'** כי שכר מצווה בהאי עלמא ליכא, כי אם אכול פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, וזהו **מפרי עץ הגן**, הן פירות עצי עדן שהן אורות המצוות כמפורש למעלה **נאכל** בעולם הזה, מה שאין כן בעבירה שאין לה פירות כנודע.

והוסיפה ואמרה **ולא תגעו בו**, רצתה לומר כי גם על הדבר המביא לידי עבירה יש מיתה. והוא כי אמרה בלבה, על מה זה ציוה ה' ואמר **כי ביום אכלך ממנו מות תמות**, מה הוא כפל המוות הזה, אך הוא **כי ביום אכלך ממנו**, שאי אפשר לאכילה בלא נגיעה הם שתי המיתות, ואין זה רק אחד על הנגיעה ואחד על האכילה. ועל זה אמרה **ולא תגעו בו**, ולא אמרה כי מות תמותו כאשר כפל הוא יתברך בצוותו את אדם, אך הוא כי היא חלקה המיתות. ועל כן לא אמרה רק אחד על כל אחת מהנה כמדובר.

ויהי בשמעו, אז חרץ הנחש את לשונו ואמר **לא מות תמותו** שתי המיתות על שני הדברים. ובכלל העניין **לא מות תמותו** מעצמכם על טבע העץ המזיק לאוכליו כלום, ואינו רק מהסוג השני שממית אתכם על עבור רצונו, וכוונתו יתברך באומרו **כי ביום כו' מות תמות** דרך קנס על עבור רצונו הוא. וזאת טענת היצר הרע, כי לפי האמת טומאת העוון נכרך בחוטא והוא ימיתנו כנודע.

ד ויאמר הנחש אל-האשה לא-מות תמתו:

ה כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב ורע:

ואמר **כי יודע אלוהים כו'** הן שתי טענות:

האחד באומרו **כי יודע אלוהים**,

והשני באומרו **כי ביום כו'.**

והעניין לומר, שמא תאמרי גם אם יהי כן כדברך, למה אעבור רצונו וימיתני. אל תחוש! כי הלא **יודע אלוהים**, כלומר אם את תחטאי ותעברי רצונו לא תאשמי, **כי** הלא **יודע אלוהים** מעתה, ואם כן מוכרחת את במעשיך כי הלא מאז ידע ה' כי תחטאי ולמה יענישך.

ושמא תאמרי: כי פירושך הוא האמת, כי מאכלך מעץ הדעת טוב ורע נמשכת המיתה, אך לא למות מיד, כי אם שכעת אינך יודעת מהות רע וחטא יצר הרע, רק דבקות בקדושה שהוא החיים והטוב. אך באכול מעץ הדעת טוב ורע, תקני ערמוניות וידבק בך כח הרע ויחטיאך, מה שאין כן עתה שלא תתבוששו שאינכם יודעים מהות רע ואיברי המשגל לכם כעיניים וכידיים, באופן שידיעת הרע היא תמיתך.

אל תחוש. כי הנה יש טענה אחרת, והיא כי **ביום אכלכם כו'** לומר כי אדרבה אז טוב לכם, כי הלא עתה שענייכם אטומות מדעת רע, לא יגדל שכרכם בהיותכם צדיקים כי לא ידעתם עשות רע. אמנם בזה אדרבה **ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם** לדעת הטוב והרע, ועל ידי כן תשיגו בהיותכם צדיקים וכבוש יצרכם, להיות **כאלוהים**, שתדמו ליוצרכם לגזור בעולם ולהתקיים מרוב זכות. ואין זה רק מהיותכם יודעי טוב ורע, מה שאין כן אם לא תדעו רק טוב, כי במה תזכו להיות כאלוהים אם אין לכם דרך לחטוא, וזהו **ונפקחו כו' יודעי כו'.**

ו ונתרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ונתקח מפריו ותאכל ותתן גם-לאישה עמה ויאכל:

אמר שעל ידי הפיתוי הלז, באמור אליה כי טוב לדעת גם את הרע, למען השכיל להטיב, כי יראה ויבחין, ויזכה זכות רב, מה שאין כן בבלתי יודע מהות רע, כי יקל שכרו בעשותו טוב. על זה שתה לבה, והיא אחד מהחלוקות שראתה בשכלה לקבל עצתו באומרו **ונחמד העץ להשכיל**, כאשר יבוא בס"ד.

והעניין כי הנה אשר לא נסה בחטא, וכל מעייניו שקועים ודבקים בקדושת עבודת ה', כי בהזדמן עבירה לידו ולבו נוקפו, הנה יצרו הרע ישיב אמריו לו, ראה נא כי טוב טעמה, ואל תאבד ממך טוב טעם החטא הזה כי ימתק ויערב לך.

ואם עוד ישוב אליו יצרו הטוב לומר לו, מה לך לטעום דבש הדבורה, ולא תדאג מעוקצה בשאול מטה, כי שם תרדפך, כי גדול ורב מרירת עוקצה מדבשה. **עוד ישוב יצר סמוך ויאמר אליו**, הלא נגד עיניך נכון בידך נופת צופים, אכול ושתה והתענג ביום טובה, ואל אשר יהיה אחרי מותך אל תשית לבך, ואין לך רק מה שבעיניך תביט. וגם כי יצרו הטוב ישית אמריו לאמר, כי הלא השכר והעונש לא נסתרה דרכם ממוצאי דעת אמונה אומן כאילו הן מונחים לפניך. לא יבצר מהיצר הרע לענות בו סרה לאמר לו, אל נא תמנע אך הפעם לפחות מטעם חטא אשר לא נסית ולא ידעתו, למען תדע ותשכיל הבחנת טוב ורע, אשר לא ידעת עד כה מהות הרע ומציאותו, ואחר כך איש חכם אתה לבחור בטוב, כי את כולם טעם חכך.

והנה שלש אלה ראתה האשה ברעיון רוחה בהיות לבה נדון בקרבה אם תעשה ואם תחדל. **ראשונה כי טוב העץ למאכל** הוא ההנאה.

שנית לבטל העונש שבאחריתה מרה כלענה, שתה לבה **כי טוב וכי תאווה הוא לעיניים**, כי תאוות החטא הוא לעיניים ולא לאחר זמן כעונש של אחר מיתה, ואיככה תוכל להניח הנראה לעין בעד אשר לא תראינה עיניה, והוא מאמרנו על פסוק היום שלמתי נדרי, ועל פסוק כי לחמו לחם רשע. כי היצר הרע פורע לאלתר.

ועל השלישית אמר **ונחמד העץ להשכיל**, כי גם שלא תבצר ידיעה כי לא טוב הדבר כי נכון בידו יום חשך גיהנום, הלא לא יבצר מהיות כי יחמדנו האדם, לפחות **להשכיל** ולהבחין בין טוב לרע, ודעת מהות ממה יפרוש. על כן ידיה שלחה **ותקח מפריה ותאכל ותתן גם לאישה**. אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פי"ט) שהאכילה לכל הבריות, זולת החול, וזה ירבה ה'גם'.

עוד אמרו כי האכילתו מקנאה פן תמות היא ואחרת יקח לו. ואחשבה כיוונו להשיב אל תיבה אחת יתירה שבכתוב והוא אומרו עמה, והיה לו לומר ותתן גם לאישה ויאכל, מאי **עמה?** אלא לשיהיה עמה ולא עם זולתה.

ז ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת:
ח וישמעו את-קול ה' אלהים מתהלך בגן לרום היום ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלהים
בתוך עץ הגן:

ט ויקרא ה' אלהים אל-האדם ויאמר לו איכה:
י ויאמר את-קלך שמעתי בגן ואירא כי-עירם אנכי ואחבא:
יא ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה המן-העץ אשר צויתך לבלתי אכל-ממנו אכלת:
יב ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה-לי מן-העץ ואכל:

ותפקחנה עיני שניהם כו'. הנה הפקחות עיניים הלז ראוי לשים לב, כי הלא אדרבה נסתמו עיניהם ולבם. ואם הוא כי מקודם היו בלתי יודעים מהות רע, ולא יתבוששו בהיותם ערומים, כי להיותם שקועים בקדושה היו להם כלי המשגל כדייים וחוטם ואוזניים, אך עתה השכילו מהות רע וידעו כי ערומים הם ויתבוששו, האם יחסר מהם לכסות בשר ערוה אם לא בעלה תאנה. ואם אז הייתה העלה דבר מתקיים, איך יאמר אחר כך **ואירא כי עירום אנכי ואחבא**, הרי נתכסה.

ועוד, שהיה לו לומר **ואבוש** ולא ואירא.
ועוד, כי מי שהיה גופו גדול מאד, איך יתחבא הוא ואשתו בתוך עץ הגן.
ועוד, כי מי יוכל להתחבא מפניו יתברך.
ועוד, כי אם להתכסות תפרו עלה תאנה, למה עשו חגורות ולא כסות או טלית.
ועוד באומרו וישמעו את קול ה' אלוהים מתהלך בגן, מה ענין התהלכות שייך בקול.
ועוד, מה ענין אומרו **לרוח היום**, האם רוח היום מוליך קול ה' בכח ושובר ארזים.
ועוד, באותו הקול מה היה אומר לו הוא יתברך, אם קורא אותו, הרי זה היה אחרי התחבאו כאומרו **ויתחבא כו' ויקרא כו'.**

ועוד, מה עניין אומרו **איכה**, והנה רז"ל (בראשית רבה פי"ט) אמרו שקונן עליו איכה, ואין זה פשוטו כי אם ששואל לו איה אתה, וחלילה לאל יתברך יצטרך לשאול מהמתחבא איה הוא, כי אין נסתר מנגד עיניו.

וכיוצא בזה קשה עד מאד, אומרו **מי הגיד לך כי ערום אתה המן העץ כו'**, שיראה כמסתפק ושואל האם אכל ממנו, ומהראוי יאמר למה מן העץ אשר צויתך לבלתי אכול כו'.

ועוד באומרו מי הגיד לך כו' הלא דבר טבעי הוא שבאכול טוב ורע, יבחין מה בין ערום ללבוש ויבוש מהיותו ערום ועריה.

ועוד, מי שבראו ועשה לו ולה כמה חופות, האם יבצר ממנו להכין ולתת להם בגד ללבוש או כסות אחר לפי כבודם. וגם שאחרי כן הוא אומר **ויעש ה' אלוהים לאדם ולאשתו כתנות עור**, למה לא עשה כן מתחילה ולא יהיו ערומים, עד אחר העוותם והתקללם המה והנחש.

ועוד, כי הלא לרבי מאיר (שם פ"כ) שמפרש כתנות אור, הלא מה הועיל בתקנתו, כי הלא בריבוי האור תרבה חרפתם בהגלות בשר ערום מבלי כסות ממש.

ועוד, בתשובתו אל קונו באומרו **האשה אשר נתת עמדי כו'**, איה דעת יציר כפיו יתברך יענה דעת רוח, כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין.

ולא עוד אלא שהוא יתברך נתן לו האשה לטובתו כאומרו **לא טוב היות האדם לבדו כו'**, והוא אמר **האשה אשר נתת עמדי**, שמורה כי הייתה לרעתו, עד אומרם ז"ל (עבודה זרה ה ב) שבגלל הדבר הזה בני כפויי טובה קראם ה'.

אמנם הנה אין ספק כי טרם יחטא אדם היה זך גם חומרו, עד אומרם ז"ל שהיה תפוח עקבו, שהוא האבר היותר כעור שבכל האדם, היה מכהה גלגל חמה. וכמו שכתבנו למעלה שהיה חומרו זך, מעין מלבוש אשר יתלבש בו כל מלאך עליון, בבואו אל העולם השפל להתראות כבן אדם. ועד ממהר מאמרם ז"ל שביקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש, לולא ראו שהפיל ה' בו תרדמה (מד"ר קהלת ו, ט). ונוסף על כל בהיותו ניתן בגן עדן בגוף ונפש. על כן אומר כי הוא יתברך אז הליבשו כתנות אור והיא חלוקת דרבנן, והוא המלבוש המפורסם **בספר הזוהר** שיש לכל צדיק בגן עדן. אחד ממעשה המצוות בגן עדן של מטה לנפש, ואחד דק ובהיר הרבה מכוונות המצוות בגן עדן של מעלה אל הרוח, והוא עניין כתנות אור כאשר נבאר לפנינו בס"ד.

ונבוא אל העניין. והוא, כי הנה טרם יחטא האדם, והיה מלובש בחלוקת דרבנן, אף בגוף ונפש, לא יעצרנו הגשם הדק וזך ההוא מלשמוע את קול ה' מדבר בעצם לנוכח אתו כאב את בן ירצה, ככל אשר ידבר הוא יתברך עם הצדיקים בגן עדן המלובשים בכתנות אורם. אמנם אחרי אשר הוטמא בעוון, חולל כבודו והופשטה כתנתו, וגם שנתחרט על אשמתו, עדיין לא היטהר מחלאתו. ועל כן בבואו יתברך לדבר אתו, לא היה כמאז שהיה מדבר בו לנוכח אתו, עד היעשות כשליח צבור בנישואין ומברך ברכת חתנים ועושה לו חופות. רק טרם יקראנו עשה יהיה קול מתהלך בגן כבלתי מדבר עמו, רק כמתהלך ומתדבר מאליו, והוא שומע הברה כלאחר יד, ואף

גם זה לא היה זוכה אדם אז, אם לא בשביל רוח היום שהיה ערב שבת אחר חצות הרבה, והיה רוח היום קדוש על השבת שהיה מתקרב, כמאמר רז"ל (**בראשית רבה** פכ"ב) כי אמר מזמור שיר ליום השבת, על כי השבת הגינה עליו מטרם יבוא שהוא על תוספת השבת המתקרב, וזה יאמר **לרוח היום**.

ח וַיִּשְׁמְעוּ אֶת-קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בְּגֵן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגֵּן:

או **ירצה** עניין שעתיד לשוב לתקן העולם, כי אדם הוא מלך משיחנו. וזהו **לרוח היום** לומר מה שלא מנע גם זה ממנו הוא בשביל רוח הוא **רוח אלוהים מרחפת** שאמרו רז"ל (שם פ"ב) שהוא מלך משיחנו, והוא של היום הידוע הנזכר, הוא היום הבא האמור במלאכי הוא יום משיחנו. והנה אף גם זאת לא היה יכול לסבול, ועל כן לא היה יכול לשמוע רק קול הברה ולא קריאה ממש, כי היה ערום מקדושת חלוקה דרבנן, ולא עצר כח לסבול קול ה' הקדוש והנורא. והוא כי המשולל קדושה וישמע קדוש מדבר, יפול עליו מורא ופחד כנודע. על כן מה עשה הלך **ויתחבא** **בתוך עץ הגן**.

והנה אמרו רז"ל שהוא אילן שחטא בו, והלא כמו זר נחשב כי אדרבא היה לו לברוח ממנו. אך הוא כי אמר בלבו הנה בכל מקום יבוא קול ה' כפי הכנת המקום, כי במקום קדוש ורוחני מאד יבוא שם בהפלגת דקות קדושה רבה, ובמקום אשר איננו קדוש כל כך יבוא בהתפשטות ובהתלבשות מה, ובמקום שקדושתו קלה יבוא שם בעביות יותר. על כן אמר אדם, הנה פה אינו יכול לסבול את קול ה', כי בא בדקות קדושה רוחנית זך מאד ומי יכילנו כמוני היום שנתמעטה קדושתו, על כן הלך לו אל מקום עץ הדעת טוב ורע, כי מפאת בחינת הרע המעורב בו משולל דקות, יבוא שם הקול מעובה, מתייחס אל כח אדם בעת ההיא שדבק באותו העץ, וזהו **ויתחבא כו' בתוך עץ הגן**.

[ויקרא ה' אלהים אל האדם]

ט וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל-הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אֵיכָה:

ואז **ויקרא כו'**, כי שם שמע קריאה מפורשת כפי הכנת המקום. וכל זה עשה האלוהים למען יכיר אדם בעצם את אשר הפסיד, כי היה מתחילה בכל עץ הגן רבו הקדושה שומע בקול ה' בלי התלבשות כלל, ועתה הוצרך ללכת אל מקום אשר הוא שפל אשר הרחיקו משם ה'. וזה מאמרו יתברך אליו באמור לו **איכה**, כלומר איה אתה, האם זה המקום היה המיוחד לך לשמוע בקולי, איך נפלת משמים.

י וַיֹּאמֶר אֶת-קִלְךָ שָׁמַעְתִּי בְּגֵן וַאֲרָא כִּי-עֵרַם אָנֹכִי וַאֲחֻבָּא:

והשיב ואמר לא נטמאתי עתה כלל, רק שלא עצרתי כח לשמוע את קולך בזולת מקום זה, כי הנה **את קולך שמעתי בגן**, אלא **שואירא** שהייתה אימה נופלת עלי לגודל הקדושה שהיה הקול ברוחניות רב, והיה זה לי על כי עירום אנכי ממלבושי הקדושה אשר היו בי, כי גודל קדושה תטיל מורא בבלתי קדוש מאוד, על כן **ואחבא** לשמוע בלי פחד כמדובר, אך לא שאני חפץ עוד לידבק באילן זה.

יא וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵרֹם אָתָּה הַמֶּן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אָכַל-מִמֶּנּוּ אָכַלְתָּ:

אז ויאמר לו ה' **מי הגיד לך כי ערום אתה כו'**, לומר הנה כל חוטא מתאטמות עיני שכלו להכיר כי ערום הוא מהקדושה, ועל כן מן התימה הוא **מי הגיד לך כו' כי ערום אתה** ממלבושי הקדושה, **המן העץ אשר צויתך לבלתי כו'**. והוא בשום לב כי היה לו לומר אשר צויתך לא תאכל ממנו, מאי **לבלתי אכול ממנו**. אך יש חוטא בלתי דואג על עבור רצון קונו, ויש שיצרו תוקפו והוא עושהו בלב רגז, ואומר בלבו כי אך הפעם הוא עושה כי תקפו יצרו, אך לא ישנה לעשותו עוד. והנה העושה באופן זה, ודאי לא יטמטם יצרו עיני שכלו מהכיר רעתו, כי הלא גם בהעוותו היו עיניו פקוחות כל שכן אחרי כן. והנה חוה לא שתה לבה, כי אם **ותרא האשה כי טוב כו' ותאכל ותתן גם לאישה עמה** - כלומר כמוה, בלב בלתי כואב על המעשה.

ובזה נבוא אל העניין. אמר **מי הגיד לך כו'** שנפקחת, האם **מן העץ אשר צויתך**, האם בכוונה **לבלתי אכול ממנו** עוד, היה מה **שאכלת**, שהיה לך לב רגז על שהיית אוכל, שאם היה כך, אינו מן התימה פקחת עיניך להכיר עוונך. אך לא כן היה, כלומר אך החזיק לי טובה שהעירותך ופקחתי עיניך לבל תאבד לגמרי.

ובמה שכתבנו למעלה כי כל עיקר רעת העץ ההוא, הוא על פרי הנמשך ממנו, שאם היה עוסק בו בענין חקירות חיצוניות, ובלתי נמשך אחר פריו, רק נכנס בשלום ויוצא בשלום אין רע כל כך. על כן **אמר אלוהים לא תאכל ממנו**, פן תבוא לאכול מהפרי היוצא מהחקירה. והאשה אמרה **ומפרי העץ כו'** לומר שעל הפרי הוא אשר **אמר אלוהים כו'**, כי על כן גם את הכל אסר עם היות שאם לא היה נדבק בו רק אכילת עסק העץ ולא הפרי לא היה נאשם כל כך, אך גם סחט ענבים בחקירות אשכולות מרורות לשתותם, עד אומרם ז"ל שנעשה מין שהוא הפרי. על כן אמר לו **מי הגיד לך כי ערום אתה**, שזכית מיד להכיר חסרונו, מה שאין כן דרך חטאים. **האם מן העץ עצמו אשר צויתך** לא תאכל **ממנו אכלת** בלבד ולא מפריו, שאם כך היה אינו מהתימה שלא תתאטם לבלתי הכיר **כי ערום אתה**, כלומר אך לא כן הוא, כי הפרי אכלת כאומרו **ותקח מפריו ותתן גם לאישה**, כלומר אך החזק לי טובה שעם שהכעסתי, נתתי בך דעה לפקוח עיניך להכיר פגימתך, נמצא שהייתי כמגיד לך **כי ערום אתה**. ושיעור הכתוב **מי הגיד לך** אם לא אני ה', כי לא לקלות העוון הכרת, כי האם אכלת מן העץ כו' באופן שלא היית כבד עוון.

יב ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה לי מן-העץ ואכל:

והשיב ואמר אין אשמתי כל כך גדולה לבלתי יפקחו עיני להכיר ברעתי, כי הנה **האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי כו'.** כי הנה אתה אמרת **לא טוב היות האדם לבדו כו',** על כן אמרתי כי ממה שנתת לי לטוב לא יאונה לי רע, וזה אומרו **האשה אשר נתת עמדי.**

ושמא תאמר והלא צויתך לא תאכל, הנה אמרתי כי יש חילוק בדבר, כי הנה אמרת **לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו,** ולמה אמרת ממנו זה פעמים, אם לא שעיקר הצייוי הוא הלקיחה מהאילן בעצמו, ואני לא לקחתי ממנו כי אם היא נתנה לי מן העץ, ולא לקחתי אני ממנו.

או יאמר הנה בעלילה באת עלי, כי אם לא הייתי מזומן לחטא ולמות, למה נתת אשה עמדי אם לא להוליד ולהיות קיום במין בלבד ולא באיש. וזהו אומרו **אשר נתת עמדי,** כי על כן נתגלגל הדבר על ידה כי **היא נתנה לי מן העץ ואוכל.** ולדעת האומר שהיו תחילה דו פרצופין והפרידן הוא יתברך, יאמר חבל על **האשה אשר נתת עמדי** נפרדת מעצמותי גוף אחד, כי הנה היא נתנה לי מן העץ, מה שאין כן אם הייתה דבקה בי, לא הייתה היא מתפתת מהנחש בהיותה עמי, כמו שאמרו ז"ל אדם היכן הלך? הלך בארץ לגזור יישוב המקומות הראויים, כד"א לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם. שאם היו גוף אחד הייתה הולכת עמו, כי לא פתה אותה רק כי מצאה יחידה והיא קלה להתפתות.

יג ויאמר ה' אלהים לאשה מה-זאת עשית ותאמר האשה הנחש השיאני ואכל:

כלומר הנה שתי עבירות בידך:

כי אכלת,

והאכלת את אדם.

והנה על האחת הייתי כמחריש כי לא שמעת מפי כאשר שמע אדם כי אם מפיו, אך מה זאת עשית להחטיא את אדם. אז אמרה הנה אומרו שאני האכלתיו להפיל עלי עוון אשמתו אינו ראוי, כי **הנחש השיאני** ופתני **ואוכל** על ידי פיתויו, אך הוא מי פתהו אם לא היה בלבו לעשות, למה בקלות שמע אלי.

[ענשו של הנחש]

יד ויאמר ה' אלהים אל-הנחש כי עשית זאת ארור אתה מכל-הבהמה ומכל חית השדה על-גחנך תלך ועפר תאכל כל-ימי חייך:
טו ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה הוא ישוּפֹךְ ראש ואתה תשופֹנו עקב:

ויאמר כו' אל הנחש. הורה הוא יתברך כי יותר חס הקדוש ברוך הוא על כבוד יצוריו מעל כבוד עצמו, והוא כי הנחש דבר נגד ה', וסבב מיתה לאדם ולאשתו, אמר הוא יתברך מה שאני מקללך, הוא **כי עשית זאת** שאמרה חוה הנחש השיאני, כי על זאת אני חושש שהחטאת אותה. ואומר **ארור אתה כו'** כי רעתך רבה מכולם, **כי על גחונך תלך**, כי הנה הלשון הרע הורג האומרו והמקבלו. והנה הנחש דבר לשון הרע על קונו והאשה קבלה, על כן הוא יתברך הרגה כי גזר עליה מיתה, וגם האומרו נגזר עליו גם הוא, כי אין נקי מאותה גזרה כל יצורי עולם. ועדיין אין כל זה מספיק לפי הנושא.

וזו בשתי בחינות:

- א. כי איך ערב אל לבו ללכת לעדן גן אלוהים והוא טמא, ומה גם להרע.
 - ב. כי גם שערב לאיש תככים לדבר רע על גבר כמותו הוא עון פשוט.
- אך נוסף על זה כי היה על יוצר הכל יתברך לעד על כן נוסף על עונשו - ואילו היה על בן אדם ראוי עונש יענש.
- ג. כי לתאוה יבקש נפרד, כי לדבקה בה בקש לקשר אהבה עמה, ומי יתן טהור בטמא ומה לתבן את הבר.

על כן תחת שלש אלה נתווסף עונשו על עונש מיתתו.

האחד שערב אל לבו ללכת עד גן בעדן, לענשו נחתכו רגליו, וזהו **על גחונך תלך**. **ועל השנית** ניתן עפרא לפומיה, כי ערב אל לבו לדבר בפיו על אלוהי העולמות כולם, וזהו **ועפר תאכל**, ועל זה יהיה מאן דאמר הסובר שאיוב דבר נגד ה', עפרא לפומיה דאיוב כעונש הנחש. **ועל השלישית** אמר **ואיבה אשית כו'** תחת האהבה אשר בקש.

והנה איבת זרעו עם זרעה להמית זה את זה, לא יצדק כי אם הוא גרם מיתתה גם הוא מת, ויהי נא נפש תחת נפש, ומה להם עוד איבה, לזה אמר **הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב**, לומר כי זרעה יזכור כי זולת המוות נחתך ראשו כנודע, כי נגדעה קומת אדם שהייתה עד לשמים, וממנו נמשך לזרעו עד לעד לעולם. כמו שאמרו ז"ל על ואולך אתכם קוממיות שפירשו לשון קומה. על כן **הוא ישופך ראש** שהוא על אשר הושפל ראשו, יכנו בראש מידה כנגד מידה, **ואתה תשופנו על עקב**, שנתחתכו עקבותיך נוסף על המוות. אך על אוכלו עפר לא יקפיד, כי בה בחינת ברכה, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פ"ב) שלא יחסר לחמו לעולם.

טו ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה

הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב:

או יאמר מעין זה, **ואיבה אשית כו'** ואיך יהיה הדבר זכור לזרעם לנטור האיבה, הלא הוא כי בראות זרעה ראש ושפל, וזרעו רגליו חתוכות, לא ישכחו לא זה ולא זה, וזהו **הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב**.

[ענשה של האשה]

טז אַל-הָאִשָּׁה אָמַר הָרָבָה אֲרָבָה עֶצְבוֹנָךְ וְהָרֹנֶךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִּי בָנִים וְאֶל-אִישׁךָ תִּשְׁקֶתְךָ וְהוּא יִמְשַׁל-בָּךְ:

הנה אמרו רז"ל (שבת דף ל"ב) על שלש מצוות מיוחדות לאשה, **נדה וחלה והדלקת הנר**:
היא הפסידה חלתו של עולם תפריש חלה,
היא כבתה נרו של עולם תדליק את הנר,
היא שפכה דמו של עולם תשמור דם נדה.
 והלא יקשה איך עושה שלשה דברים מדבר אחד?
 אך שהכוונה לתקן את אשר עוותה.

והוא, כי הנה באדם ארבע חלקים: **החומר, והנפש, והרוח, והנשמה**.
 והנה הנשמה שהיא החלק אלוהי אינה מקבלת עונש על עוון, כי לא תמצא באדם כאשר יחטא, כי אם שכשבא האדם לחטא היא מסתלקת ממנו כקבלת חכמי האמת. אך שלשה החלקים הנמצאים, שהם **גוף ונפש ורוח** הם הלוקים. והנה מעמד שלשתן לקו באדם בעונו על ידי האשה. על כן רצה הקדוש ברוך הוא תבוא ותתקן את אשר עוותה, על חומרו שהיה חלתו של עולם, והוא מה שאמרו ז"ל על **ואד יעלה מן הארץ והשקה כו' וייצר ה' אלוהים את האדם עפר**, ואמרו רז"ל (שם פי"ד) כאשה המקשקשת עיסתה במים ומפרשת חלה, כן עשה הקדוש ברוך הוא **ואד יעלה מן הארץ**, ומן המים והעפר הפריש וייצר את האדם, נמצא על ידי מצווה זו מתקנת אבדן חומרו.

ועל הנפש כי הדם הוא בנפש יכפר, דמה ישפך ויכופר לה בצער דם נדות.
ועל הרוח, הוא הנר המאיר בלתי מתקרב אל החומר כנפש מתקנת בנר שבת, שהוא מעין אור נפש יתירה שבשבת שהוא אור עליון מעין הרוח.

ובזה נבוא אל האמור אצל עונש האשה, **הרבה ארבה עצבונך והרונך**, ויהיה אומרו **הרבה ארבה** שהוא כפול:

אחד אל אומרו **עצבונך** שהוא על ריבוי דם נדות כל ימיה, וקראה עיצבון על כי הדווה בנידתה עצובת רוח.

והשני הוא על אומרו **והרונך** שהוא תשעה חדשים של צער העיבור.
בעצב תלדי בנים על חבלי יולדה יבאו לה. ויהיה כי על מה ששפכה דמו של עולם, הוא אומר **עצבונך** על דם נדה, ועל מה שכבתה נרו של עולם, הוא אומר **והרונך** כי מצטערת תשעה חדשים שמאיר בה אור ה' אור נר לנפש העובר בקרבה. והוא מאמרם ז"ל (נדה דף ל') על פסוק בהלו נרו עלי ראשי, שהוא בחדשי העיבור בבטן המלאה. והוא בשום לב מהו הנר ההוא

אם הוא הנפש אינו על ראשו כי אם בקרבו, אך הוא הרוח של מעלה מהנפש, העתיד לבוא בו אם יזכה בגודלו, ומאז הוא על ראשו להאיר לוולד, פן ימות תוך חושך קרב אשה כי אין בנפש החיוני כח לקיים העובר אם לא על ידי אור הרוח, כאומרו (איוב כ"ט) לאורו אלך חשך, ואלמלא זה היה צריך הוא יתברך לגמור הוולד מיד ולהוציאו פן ימות שם, כאשר עשה בתולדות אדם ששנים עלו למיטה וירדו שבעה. נמצא כי תקנת הוולד על ידי הנר, הוא הרוח, היא קלקלת האשה, שלמען תצטער תשעה חדשים תנוח על ראש העובר כל הזמן ההוא. שאם לא כן, היה יתברך גומר ומוציא הוולד מיד ואין זה כי אם על שהיא כבתה הנר ההוא, על כן תצטער על ידו.

והנר ההוא שנאמר בו בהלו נרו עלי ראשי, הוא נר ה' נשמת אדם שהוא הרוח, כי שם על רוב האדם או כולם ידבר, ומי ומי בכל דור זוכה לנשמה, שיאמר הכתוב שבה חופש יתברך כל חדרי בטן של כל אדם.

ועל מה שקלקלה חלתו של עולם, הוא האדם שהופרש כחלה מן האדמה, תצטער בחבליה בהפריש הוולד מבטנה כחלה הפורשת מן העיסה, וכיצירת האדם שהופרש מן האדמה כי תלד בצירים וחבלים.

ושמא תאמרו כי אין זו קללה לאשה רק לאדם, כי היא על כל אלה תפרוש מבעלה, כמו שאמרו ז"ל (שם דף ל"א) שנשבעת בעת חבלי יולדה שלא תזדקק עוד לבעלה. לזה אמר **ואל אישך תשוקתך**, כי עם כל זה לא תפרוש, כי מיד בלדתה מתחרטת ועל שבועתה מביאה קרבן יולדת.

והנה כל הרעה הזאת על התקוממה עליו להאכילו הייתה, באומרה למה תמות היא והוא יעמוד חי לעולם, ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** פי"ט) שקמה עליו בחוזק יד, על כן נגמרה קללתה במה שהוא ימשול בה, וזהו **והוא ימשול בך**.

[ענשו של אדם]

יז ולָאָדָם אָמַר כִּי שְׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וְתָאָכַל מִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ: אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרָךָ בְּעִצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: יָח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה: יט בְּזַעַת אֶפֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבְךָ אֶל-הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי-עֹפֶר אֶתָּה וְאֶל-עֹפֶר תָּשׁוּב:

ראוי לשים לב אל אומרו לאמר, שיראה בלתי צודק. **ועוד**, מה פשע הארץ שנתקללה גם היא, והנה רז"ל הוצרכו לומר שהוא על שהוציאה עץ שהוא עצמו אינו נאכל.

ועוד, מה היא ארירתה, והנה אמרו רז"ל (שם פ"כ) שתעלה דברים ארוכים: יתושים ופרעושים כו'.

ועוד באומרו וקוץ ודרדר תצמיח לך, אם הוא שיאכלם האדם, כמו שאמרו רז"ל שהוא על קונדס ועכביות, למה לא הזכיר אכילה רק בעשב השדה.

ועוד אומרו בזעת אפך כו' הלא לא כל האדם אוכלים בזיעת אפם.

ועוד באומרו עד שובך אל האדמה, למה אמר באריכות הלז, ולא אמר עד תמות. **וגם** אומרו כי ממנה לוקחת מיותר.

ועוד אומרו כי עפר אתה, אם הוא שמעפר נעשה ידוע הוא, ואם הוא שכעת הוא עפר לא כן הוא.

ועוד, למה שינה, כי תחילה אמר עד שובך אל האדמה כו', ואחר כך אמר ואל עפר תשוב, ולא אמר ואל האדמה תשוב.

אמנם הנה בפתח דבריו יתברך כיוון לדחות טענתו שאמר לו האדם, **האשה אשר נתת עמדי** כו', שכלל שני דברים כמאמרנו למעלה:

א. שהאשה הייתה סיבה, על כל אחד מהדרכים שכתבנו בפירושו.

ב. באומרו **היא נתנה לי מן העץ**, כי מאומרו יתברך שני פעמים ממנו, **לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו**, חשב שלא הייתה עיקר הקפידה רק בהילקח מהאילן, אך עתה **היא נתנה לי מן העץ** ולא לקחתי אני ממנו.

יז ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן-העץ אשר צויתיך לאמר לא תאכל ממנו: ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך:

על כן אמר הוא יתברך על הטענה הראשונה, **כי שמעת לקול אשתך כו'**, והוא בשום לב אל מלת לאמר האמורה בצווי **ויצו ה' אלוהים על האדם לאמר**, כי אומרו לאמר הוא מיותר, אך כיוון הוא יתברך למנות את האדם שליח לאמר לאשה ציווי זה גם היא, וזהו **ויצו על האדם** וגם לאמר לאשה.

ובזה יאמר לו הנה על כל הבחינות אשר תתנצל באמרך כי האשה הסיבה, אין לך בית מנוס, כי הלא הפכת קדרה על פיה, כי הלא אני להישמר מפיה ולהישמר מכל זה, שמתני אותך ממונה עליה על הדבר, שתישא קל וחומר לבלתי שמוע אליה, ואיך נהפכת כי במקום שהיה לך לאמר לה שלא תאכל, אדרבה אין צריך לומר שלא מנעת אותה, כי אם ששמעת לה באמרה לך שתאכל, וזהו אומרו **כי שמעת לקול אשתך ותאכל** על פיה במקום אשר צויתיך לאמר לה **לא תאכל ממנו** וזהו אומרי לאמר.

וגם הטענה השנית שדקדק אומרו ממנו והוא לא לקח מן העץ, גם זו אינה טענה, שלא אמרתי **לא תקח**, רק **לא תאכל ממנו**, והוא לומר אתה שמת לבך אל אומרי **ממנו** שני פעמים, ולא אל אומרי אכילה שתי פעמים: **לא תאכל ממנו**, **כי ביום אכלך ממנו**, כי לא יעלה על לב שכוונתו שלא תיענש אם לא תהיה נושך ואוכל בפיו מן האילן כי אין זה דרך אנשים, אך אין זה רק שכל הכוונה לא הייתה רק על האכילה ממנו, גם שילקח על ידי אחר, וזהו אומרי **לא תאכל ממנו**.

ועל עניין העונש **ארורה האדמה כו'**, יהיה העניין, שאמר לו יתברך, הנה מתחילה היית מושל בכל הבריות דומם וצומח ובעל חי כאומרו **ורדו בדגת הים כו'**, ועתה אין צריך לומר שלא תרדה בבעלי חיים, כי אם גם הצומח מהאדמה הוא הדומם לא תרדה בו, כי האדמה מאליה הייתה מוציאה לך כל אוכל בלא יגיעה, כמאמר ר' פנחס **בבראשית רבה** (שם פ"ה) **ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע ועץ עושה פרי**, שלא היה עץ שלא היה עושה פרי אפילו אילני סרק. וכן אמרו רז"ל **בבראשית רבה** כי היה פיסת בר בארץ כי כמו שהארץ תוציא זרועיה הנאכלים כמות שהן תמר ותפוח, כן גם הלחם היה יוצא נאכל כמות שהוא, כמו שאמרו רז"ל **בבראשית רבה** מאי לפת כלומר לא פת היה, על דרך העתיד לבוא שיהיה פיסת בר בארץ.

כלל הדברים כי הארץ הייתה מוציאה צמחה בלי עמל ובלי יגיעת אדם וגם בלי פסולת, רק נאכל כמות שהוא בר לחם ומזון. נמצאת הארץ נשמעת לאדם וכן הצומח והבעלי חיים, כמו שאמרו רז"ל שהיו גם העופות באים אליו. אמר עתה הנה אבדת הכל כי הנה **ארורה האדמה בעבורך**.

יח וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את-עשב השדה:

וקוץ ודרדר תצמיח לך, זאת תעשה מאליה שהוא מכח הטומאה השורה עליה תוציא דברים רקים ומזיקים, וזהו לך כלומר בשבילך שהוא אומרו בעבורך, הרי פירש אומרו ארורה האדמה ואומרו בעבורך. **ועל אומרו בעצבון תאכלנה** אמר **ואכלת וכו' בזעת וכו'**, לומר מה שאמרתי בעצבון תאכלנה, לא על כל מאכל אשר תאכל, כי הנה **ואכלת את עשב השדה** שהוא היוצא השדה עשבים קלי האיכות אשר אין זרעם בו, אך מה שיהיה **בזיעת אפך** הוא מה שתאכל **לחם**, והוא כמו שאמרו רז"ל (ברכות דף נ"ח) שעשר מלאכות צריך כדי לאכול מלחם הארץ, שהוא כדי לנקות הפסולת ולהכשיר האוכל על ידי עשרה מלאכות ועשרה מצוות הנעשים בו כנודע להעביר כח הטומאה אשר סיבב הפסולת.

יט בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל-הָאֲדָמָה כי ממֶנָּה לָקַחְתָּ כִּי-עֹפֶר אֶתָּה וְאֶל-עֹפֶר תָּשׁוּב:

והנה על ידי אשר האדם גרם בא כח הטומאה, על כן יטרח להעבירו בעשר כוחות קדושה. ובכלל הדבר הוא כי לא השליטו ה' עתה רק בצומח, על הדרך הגרוע הלז, אך לא בבעלי חיים, נמשל כבהמות בחטאו ולמה יהיו לו לאכול, ואמר כי זה יהיה לך אדם שתאכל בזיעת אפך לחם, ולא יהי פיסת בר בארץ מאליו ובלי פסולת **עד שובך אל האדמה כו'**, והוא בשום לב אל אשר הערנו שאינו אומר עד שובך אל העפר, כמו שאומר אחר כך **ואל עפר תשוב**, אך הוא כי אל עפר משמעו שיחזור להיות עפר בקבר, אך אומרו **אל האדמה**, הוא להיות על האדמה חי וקיים.

והוא כי הנה ידענו כי אדם הוא דוד והוא משיחנו, ואמר כי תמשך הקלקלה הזאת עד שובו פעם אחרת אל האדמה, ולא בדוד בהווייתו הראשונה, כי אם כאשר האדמה תהיה אשר **ממנה לוקחת**, כי תהיה משוללת רוח הטומאה, כד"א ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ, שהוא בימות משיחנו, שאז ישוב בגלגול במשיח עצמו אל בית המקדש היא האדמה אשר לוקח משם, כי ממקום כפרתו נברא, כי אז תחול שכינה בארץ עם סילוק הטומאה כאמור. כי אז על ידי כך הארץ תוציא צמחה מאליה ובלי פסולת, כי יהי פיסת בר בארץ, וכמאמרם ז"ל (שבת דף ל') (יהי כו') עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות.

כי אם יהיה כמו זר נחשב בעיני השומע שתוציא הארץ גלוסקאות כציורה מאפה תנור, הלא זאת ישיב אל לבו, שהעניין כי כאשר תוציא הארץ גם עתה תמר ותפוח הנאכל כמות שהוא יוצא מהארץ, כן תוציא אז הלחם שיהיה נאכל בהוצאתו מן הארץ. וגם תהיה כגלוסקאות שהיא מסולת מנופה ונקיה, כן לא תוציא הארץ לחמה בפסולת מוץ ותבן וסובין ומורסן, רק נקיה מכל פסולת כסולת הנקיה.

והנה היה מקום שיאמר אדם, הלא אם אתקן מעשי בתשובה שלימה, למה לא יחזור העניין כשהיה מבלי שוב פעמיים, לזה אמר **כי עפר אתה כו'** לומר הנה הכל תלוי בך, ואין דבר נתקן עד שתתקן אתה, ותיקונך עמך בחיים אי אפשר עד תשוב אל העפר, והוא כי אינך עתה מה שהיית טרם תחטא, כי לא היית עפר. כי גם שנעשית מן העפר, הלא יצרך ה' בעצמו יצירה חדשה שהקנה בך בידיו הויה זכה וקדושה ספיריות, אך עתה נסתלק ממך הספיריות ההוא, כי נכנסה בך זוהמת נחש, עד שכעת עפר אתה משולל הקדושה שנקנית בך כי פנה זיווך. והוא מה שאמרו ז"ל כי אחד מהדברים שנתקלקלו הוא זיוו, שגם כי מעפר נעשה נתעלה איכותו והיה זך ובהיר גם חומרו מעין רוחניות, ועתה עפר אתה כי נתעכר איכותך כעפר על ידי זוהמת נחש, ואין לך תקנה לשוב אל הקודם, עד אשר **אל עפר תשוב**, ושוב אעשך מן העפר משולל זוהמת נחש, כאשר עשיתך מאז בכל השלמות שהיה בך כבראשונה והותר.

וזוה מאמר שלמה (קהלת יב) וישוב העפר כו', לומר אם היה הדבר כאשר טרם יחטא אדם, שהגוף לא היה עפר, היה חבור וזווג הרוח והגוף עולה יפה ולא יתפרדו, אך עתה הגוף הוא

עפר, איך יתמיד חיבורו עם הרוח, לכן כל אחד ישוב לשורשו, עד יתוקן וישוב העפר אל הארץ כשהיה טרם יוצר אדם והרוח כו'.

או יכוון באומרו אל עפר תשוב, לומר כי גם שתהיה עפר לא תשווה לעפר הארץ, כי איזה יתר איכות יהיה בעפר גופך, על שידיו יתברך יצרו אותך ממנו. על כן לא אמר ועפר תשוב, כי אם **אל עפר**, כאילו אינך עפר כמוהו, כי אם בא אליו. וגם באומרו עפר פעם שנית, ולא אמר ואליו תשוב יורה כי עפר אחר באיכות הוא.

כ ויקרא האדם שם אשתו חוה כי הוא היתה אם כל-חי:

הנה על שהייתה אם על כל חי, ראוי תקרא חיה. אך לזה נדקדק אומרו היא הייתה, ומן הראוי יאמר כי היא אם כל חי.

ועוד, למה קרא לה שם אחר הקלוקל ולא מתחילה.

אך יאמר עתה קראתיה חוה, להראות מה שחסרה, כי הנה מתחילה היא הייתה אם כל חי ראויה ליקרא חיה, אך עתה היא אם כל מת, שבעבורה כולם ימותו וישובו אל העפר כל הארבע יסודות, על כן על חסרון הארבע יסודות יחסרו מהיו"ד של חיה ד', ותישאר וי"ו ועל כן תקרא חוה, ועל כן נסמך עניין זה אל אומרו ואל עפר תשוב.

כא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם:

הנה כתבנו למעלה מאמר רבי מאיר (פ"כ) שמצאו כתוב בתורתו **כתנות אור**, והערנו כי אם הוא קודם החטא למה נאמר פה, ואם הוא אחר כך אדרבה אור חושך באוהלו. **ועוד**, למה לא הליבישם מאז.

אך הוא מה שכתבנו למעלה, כי מתחילה היה להם כתנות אור היא חלוקא דרבנן, בהיותם בגוף ונפש בגן עדן, כי גופם היה זך, בלתי עב כעור ובשר שבנמצאים, אך אחר כך נתלבש דקותם ונעשה עור גשמי בעצם. וזה יאמר פה, ראו מה הפסידו אדם ואשתו, כי הנה כל כך היו זכים בגוף ונפש, עד גדר תתייחס עשיית מלבושם אל ה', כי ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות אור רוחניים כדי להתלבש גופם בגן עדן גם כן בחלוקא דרבנן, ועתה וילבישם שהקנה בהם הלבשה, ויחלף מאור לעור. ושיעור הכתוב ויעש מתחילה כתנות אור, ומה שכתב עור, הוא על מה שאחר כך וילבישם את הכתנות, כלומר ומזה תבין כי בתחילה היו אור, כי האותיות מתחלפות כי כן תהיה כוונת רבי מאיר ולא להגיה התיבה.

[הן היה האדם כאחד ממנו]

כב ויאמר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע וְעַתָּה כִּן-יִשְׁלַח יְדוֹ וְלִקַּח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם:

הנה כל הפסוק משולל הבנה.

ויתכן יאמר שאמר הוא יתברך לפמליא של מעלה **הן האדם** כו', והוא בהקדים כי מה שגזר הוא יתברך מיתה על האדם וזרעיותיו, ולא עונש אחר - ויעמד חי לעולם, הלא הוא כי מאז ברא הוא יתברך העולם, היה לשתהיה לו דירה בתחתונים, שהוא שיהיו בני האדם מרכבה אל שכינתו בעצם בגוף ונפש בלי מעכב החומר, כי גם הוא יהיה זך כאשר יקווה לאחר התחיה, כי גם החומר יהיה ספירי מאד מעין הנפש.

והנה, אם לא חטא אדם, כך היה מאז כנודע. עד אשר חטא ונתעכר חומר, ככתוב על אומרו **ויעש כו' וילבישם**, ועל כן אי אפשר לשוב אל ראשיתו לזכך החומר, עד יתמרק בכור הארץ וייעשה בריה חדשה על ידי טל העליון, על כן הוכרחה המיתה כוללת, שאפילו הצדיקים לא יבצר מהם לפחות שעה אחת קודם תחיית המתים מלשוב לעפרן. כי בחיים חיותם בלתי אפשר, כי אפילו במתן תורה שעל ידי לוחות ראשונות שהיה מקום להזדכך, נתקלקלו בעגל.

ונבוא אל העניין. שאמר הוא יתברך למלאכי השרת, **הן האדם היה כאחד ממנו**, שהוא כי היה כמלאכים שלא יעצרו הגשם מלהשרות בהם שכינה כן היה זך, אך נמשך לדעת טוב ורע ונתעכר חומר. ועל כן רפואות תעלה לעלות במעלה היותו מרכבה אל השכינה בגוף ונפש, הייתה לו גזרת המיתה. ועל כן אם יישאר בגן עדן, **כן ישלח ידו וליקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם** ונמצא בלתי מת - ולא יתוקן.

וענין אומרו שיקח ויאכל וחי, יהיה כענין מאמרם ז"ל בגמרא (שבת דף ל') כי בסילוק דוד המלך ע"ה היה עוסק בתורה כל אותו היום, ולא יכול מלאך המוות ליגש אליו ליקח את נפשו ממנו עד שפסק.

וכן רבי ע"ה עד ששפחה השליכה כלי מהגג, ומן הברת השבירה הפסיק ונפטר. כן יאמר יתברך אם יישאר אדם בגן עדן יקח מעץ החיים, שהוא ענין עסק סודות התורה, כי על דרך הסוד הייתה לו, ועל ידי עסקו בה ומצוותיה, היה משפיע שפע ומצמיח ומגדיל עצי עדן כמפורש למעלה, והוא אומרו **לעבדה ולשמרה**. והנה באחוז בתורה שהוא אומרו וליקח גם מעץ החיים, אפשר יאכל שיהנה כאוכל ויערב לו באופן לא יתבטל מעץ החיים, ולא יוכל מלאך המוות לגשת שמה, כי אין שם דבר יפסיקהו, כאשר היה בדוד המלך ע"ה וברבי ע"ה, על כן **וישלחהו כו'.**

או יאמר אם נפרש שאומרו יתברך **לא תאכל ממנו**, הוא שלא היה מקפיד אם היה נכנס בידיעת חקירות טוב ורע אם לא היה אוכל ונהנה ממנו, היא סברת מינות.

כי אם היה אדם נכנס בעניין עץ הדעת טוב ורע, ולא היה אוכל ממנו, שהוא חקור בדרשותיו, ושלא ידבק בידו מאומה מן החרם, רק נכנס בשלום ויצא בשלום, כמאמר חכמי האמת באברהם, אין רע. אך אמרו ז"ל (סנהדרין פ"ד) שנעשה מין - שהיא האכילה מפיו, כאשר רמזו ז"ל (**בראשית רבה** פי"א) שסחטה ענבי רוש והשקתו, שהוא משל אל החקירות, כסוחט הזה לאכל מפנימיותו.

ונבוא אל העניין

אמר הוא יתברך: הלא אפשר ידבר איש נגדי, למה נתתי לפניו מכשול שיהיה לו מקום לבוא אל עניין העץ ההוא?! לזה אמר הוא יתברך, הנה אם יחויב לכל הבא אליו לאכול ממנו, היה קשה, אך אפשר יחזיק באמת וידע הטוב והרע ויצא בשלום ולא יחטא. וזהו אומרו: **הן האדם היה כאחד ממנו**, שרפי קודש, לדעת טוב ורע כדיעה ולא יחטא, רק יצא בשלום באופן שלא נתתי לו מכשול. אך לא עמד בידיעה בלבד, ואכל ואשם על בחירתו, ומה שחטא צריך לתקנו, ואם ישאר בגן עדן **פן ישלח ידו כו'**, ולא יוכל ניקיון כמדובר בקודם, על כן **וישלחו כו'.**

כג וישלחו ה' אלהים מגן-עדן לעבד את-האדמה אשר לקח משם:

כד ויגרש את-האדם וישכן מקדם לגן-עדן את-הכרבים ואת להט החרב המתהפכת לשמר

את-דרך עץ החיים:

צריך לדעת מה העבודה הזאת, האם לחרוש שלחו.

ועוד, אומרו אשר לוקח משם הוא מיותר.

ועוד, אומרו ויגרש את האדם, הרי היה חוצה כי שלחו, ואיך יגרשהו אחר שכבר יצא.

והנה רז"ל אמרו **באיכה רבתי** (פתיחה והמה כאדם) שדנו בשילוחין וגירושין, וגם בדבריהם ראוי לשים לב אל כפל העניין.

והנה לרז"ל יהיה כי המגרש את האשה עושה שני דברים:

א. שמשלחה מביתו,

ב. שכורת בינו לבינה בגט.

כן הוא יתברך שלחו מגן עדן, וגרשו, שיהיה ככורת בינו לבינו, כעניין עונותיכם היו מבדילים כו'.

ועל דרך הפשט יאמר בהזכיר מאמרם ז"ל (שבת דף כ"ח) על פסוק ותיטב לה' משור פר כו',

שהוא קרבן שהקריב אדם הראשון.

וראוי לדעת באיזה זמן הקריבו, כי לא נזכר בפרשה.

ובזה נבוא לעניין הכתוב

כי מה' יצא הדבר אחר שחטא לשלחו להקריב הקרבן להאריך לו. ועל פי דרכו הורה לנו הוא יתברך גודל ענוותנותו וחסדו עם בריותיו, וכי לא רצה לגרשו כלה בזעף, וגם לא להודיעו שהיה

מוציאו בהחלט, כי אם לאט לו, קו לקו שלחו להקריב קרבנו. ואמר לו שילך מגן עדן למקום כפרתו אשר לוקח משם, הוא מקום המזבח שבהר המוריה, ושם יעבוד עבודה, הוא קרבן שור פר מקרין מפריס שהקריב, כנודע מרז"ל. ובזה נמצא עובד את האדמה כחורש ועובד להצמיחה לתקן את אשר אררה ה', כאומרו ארורה האדמה בעבורך, עתה על ידי ריצוי הקרבן במקום כפרתו, כי שם שפע קדושה תמיד, הוא שער השמים. וזהו אומרו **לעבוד את האדמה אשר לוקח משם**, כי ממקום כפרתו נברא, שעל ידי קרבן זה בתשובה - יתוקן בצד מה. ולא הגיד לו שהיו גירושיו גמורים. והנה העולה על רוחו של אדם, היה לחזור אחר כך.

אמנם הוא יתברך גירשו שלא ישוב עוד. וזהו אומרו **ויגרש את האדם**, ולא שאמר לו בפניו שלא ישוב. ואם כן איך היו הגירושין, הלא הוא כי **וישכן מקדם לגן עדן כו' ואת להחריב כו'** למען כשישוב לא יוכל ליכנס. וזהו **לשמור את דרך כו'**. וזהו **וישלחו כו'** ואחר כך ויגרש כו' כי תחילה שלחו ואחר כך גירשו כמדובר.

פרק ד

א וְהָאָדָם יָדַע אֶת-חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת-קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת-ה':

ב וַתִּסָּף לָלֶדֶת אֶת-אָחִיו אֶת-הָבֶל וַיְהִי-הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה:

הנה היה ראוי יאמר וידע אדם את כו' ולא **והאדם** בה"א הידיעה.

והנה אפשר כיוונו רז"ל (**בראשית רבה** פכ"א) לתרץ זה, באומרם שתחילה פירש שלא להוליד בנים לגיהנום, ואחר כך ידע שאחר כ"ו דורות עתידין לקבל את התורה.

ואפשר יצא להם ז"ל ממספר ראשי תיבות של ה' תיבות אלו, מה שאין כן אם היה אומר וידע אדם וכו'. וגם אומרו **חווה** היה מיותר.

ועוד ראוי לשים לב שהראוי יאמר **ותקרא שמו קין** וכן בהבל, אך באומרו **ותלד את קין, ואומרו את אחיו את הבל**, כאילו מאליהם היה נודע שם כל אחד מטרם יוצרו, הלא כמו זר נחשב. ואם על אומרה **קניתי כו'** נקרא קין, היה לו לומר תחילה ותאמר קניתי כו' ואחר כך ותקרא שמו קין. וגם מה היה שבהבל לא אמרה דבר.

ועוד, על ידי מה היה הקנין שקנתה איש.

ועוד אומרה קניתי איש את ה', הוא בלתי מובן.

וגם למה זה בחר בעבודת האדמה וזה בצאן.

או יאמר במה שהאכלתי את אישי **קניתי איש**, שאם לא כן היה פורש ממני ונושא אחרת ולא היה לי בן, יראה שלא מאס ה' בי, כי אם שאני עם ה', וזהו **את ה'**.

והנה שני בניה אלה היו, זה מתייחס אל עביות זוהמא וחומר, ועל כן מאליו הוא **קין**, כי הוא דבר קנייני ממשי. אך **הבל** הוא היה מתייחס אל הנפש, הבל פיו יתברך אשר נפח באפיו נפש כאדם, וזהו ענין הבל נגזר מהבל פה. וזהו **את קין כו' את אחיו את הבל** וכו' כאילו כל אחד שמו עמו. ועל כן קין יצא ראשונה, כי תחילה פלטה הזוהמא ואחר כך העיקר. ועל כן לא הוצרכה לומר דבר בהבל, כאשר בקין כמבקשת מאתו יתברך יצרף שמו לתקנו. ועל כן **ויהי הבל רועה צאן**, כי היה הוא גדרו למעלה מהבעלי חיים רועה עליהם. אך קין לא הייתה מעלתו רק על הדומם, ועובד אדמה להוציא הצומח, אך לא עלה על הבעלי חיים. והוא מאמר חכמי האמת (עיין **בזוהר** בראשית דף נ"ד):

כי קין היה מסטרא דמסאבותא, והבל מסטרא דדכותא.

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה חוה הייתה יודעת מאד, וראתה את קין והכירה כי היה מבחינת הזוהמא ולא מעורב עם הבחינה אחרת, אז אמרה אין זה כי אם שעל ידי מה ששבת בתשובה, כמדובר בפסוק **ותפקחנה עיני שניהם כו'**, **קניתי איש את ה'**, שחילק ה' את שתי הבחינות, כל אחד בבן אחד, שלא יצאו מעורבין. ואם כן **קניתי איש** שיהיה עם ה' בלי זוהמא, הוא הבל שהיה עדיין בבטנה, והיא הודתה לה', ועל כן בהבל לא אמרה דבר, כי עליו דברה כבר. וכמו שאמרו חכמי האמת, כי קין הוא יתרו, והבל הוא משה שתיקן את קין, יאמר נחמתי מטומאת קין, כי הנה קניתי על ידי תשובתי תיקון, הלא הוא **איש** שהוא **עם ה'**, הוא האיש משה שיתקנהו, והקנין יהיה על ידי תשובה כבקודם.

ובמה שיתרו נקרא איש, שנאמר ויואל משה לשבת את האיש, תאמר נחמתי כי **קניתי איש** שהוא עם ה', הוא יתרו שידבק אל ה', והוא זה הבן, כי את כמו עם.

[קין והבל]

ג וְיִהְיֶה מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֹא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה':
 ד וְהָבֵל הֵבִיא גַם-הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמִחֻלְבֵּהֶן וַיִּשַׁע ה' אֶל-הָבֵל וְאֶל-מִנְחָתוֹ:
 ה וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָנָיו :
 ו וַיֹּאמֶר ה' אֶל-קַיִן לָמָּה חָרָה לְךָ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ:
 ז הֲלוֹא אִם-תֵּיטִיב שְׂאת וְאִם לֹא תֵיטִיב חֲטָאת רִבְץ וְאַלֶיךָ תִּשְׁוֶקְתוּ וְאַתָּה תִּמְשָׁל-בּוֹ:

ויהי מקץ כו'. ראוי לשים לב למה נשתנו מנחותיהם, זה מפרי האדמה וזה מהצאן, ואם כל אחד ממלאכתו הביא למה נאשם קין.
 ועוד אומרו **והבל הביא גם הוא**, כי אומרו **גם הוא** הוא מיותר.
 ועוד אומרו **אל הבל ואל מנחתו**, שהיה לו לומר את מנחת הבל. וכן אומרו **ואל קין ואל מנחתו לא שעה**, כי אומרו אל קין הוא מיותר, והיה לו לומר ואל מנחת קין לא שעה.

ועוד אומרו ויפלו פניו, כי אין נפילת פנים צודקת בדבר זה.
ולא עוד אלא שמחלקן הוא יתברך לשנים, באומרו **למה חרה לך ולמה נפלו פניו**, ונראה הכל דבר אחד.

ועוד, אומרו **הלא אם תטיב שאת כו'**, איך הוא זה נתינת טעם אל מאמרו **למה חרה לך כו'**.
ואומרו ואם לא תטיב כו' מה ענין אומרו **לפתח כו'**, שנהפוך הוא כי תחילה הוא הפתח **חטאת רובץ** בעת הלידה, ואחר כך הוא מה שלא ייטיב. וכן אומרו **ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו**, שהם דברים משוללי עניין וטעם וקשר.

ג וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֹא קִין מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לֵּה':

אמנם הנה המנחה אשר יובא לה', אין איש יכול להביא דבר ראוי אליו יתברך, כי אם אשר את נפשו ישא. ועל כן בהקריב קרבן לה' צריך אדם לשים בלבו, כי את נפשו היה ראוי לזבוח ולנתח ולשרוף, והלוואי שירצה בו הוא יתברך כאשר היה חפץ ביצחק. ובכלל הדבר יכוון בזבוח את השור או את השנה, כאילו את עצמו הוא שוחט ומנתח ונזרק דמו, ונשרף על המזבח קרבו וכרעיו וחלבו. והוא אצלנו מאמר הכתוב אדם כי יקריב מכם תחילה בטוב המחשבה את עצמו, קרבן לה' כאילו את נפשו הוא מקריב, ואחר כך מן הבהמה כו' תקריבו את קרבנכם, כלומר קרבן של עצמכם. ומרבה האת כאילו שני קרבנות קרבים יחד הוא ובהמתו.

ונבוא אל העניין אמר כי **קין הביא מפרי האדמה**, והוא, כי הנה למה שלא היה יתרונו רק על הצומח כי היה עובד אדמה, ולא חש להעדיף על הבעלי חיים על ידי כשרון ועבודת קונו, על כן הביא צומח, **שנית** שלא הביא את עצמו כדרך מקריב קרבנו לה'.

ד וְהָבֵל הִבִּיא גַם-הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוּ וּמִחֻלְבָּהּ וַיֵּשֶׁעַ ה' אֶל-הָבֵל וְאֶל-מִנְחָתוֹ:

אך **הבל הביא גם הוא**, כלומר שלא הביא בעלי חיים בלבד כי אם גם הוא, כלומר גם את עצמו, כי תחילה העלה בלבו כאילו את עצמו הוא מקריב עם **בכורות צאנו וחלבה**. נמצא כי הבל הביא שני קרבנות, את עצמו ואת בהמתו, וזהו **וישע ה' אל הבל ואל מנחתו**.

ה וְאֶל-קִין וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקִין מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָנָיו:

והנה היה ראוי לכתוב **תחילה שלא שעה** אל קין שהקריב תחילה, ואחר כך יאמר שאל הבל ואל מנחתו שעה. אך יהיה כי בראות קין כי שעה אל הבל ואל מנחתו, כיוון גם הוא לכוון כאילו מקריב את עצמו, ולא שווה לו כי היה מצוות אנשים מלומדה. וזהו שאחר אומרו **וישע ה' אל הבל ואל מנחתו**, אמר **ואל קין ואל מנחתו לא שעה**, אז **ויחר לקין מאוד**. ובבואו לכלל כעס בא לכלל טעות, והוא מאמרם ז"ל (עיין בתרגום יונתן) כי נתפקר ואמר לית דין כו' ולית עלם כו' ולית אגר טב כו', והנה אין ספק כי המתפקר כך מאבד נפשו ומסיר ומפיל צלם אלוהים מעל פניו, וזה אומרו **ויפלו פניו**, כי הנקרא פנים בעצם הוא צלמו - נפל ממנו.

ו וַיֹּאמֶר ה' אֶל-קִין לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ:

ויאמר ה' אל קין למה חרה לך כו', לומר הנה אם אומר למה פשעת עד גדר **נפלו פניך**, הלא תענה כי הכעס החטיאך, אך אעיקרא דדינא פירכא, **למה חרה לך**, שעל ידי כן נמשך היות עליך תביעה אחרת, והיא **ולמה נפלו פניך**, ששיחת מאיש מראך, ואיבדת צלם אלוהים. כי אשר חשבת שהעניין תלוי במנחה אשר תביא, וכעסת על שלא קבלתי, אינך אלא טועה: כי **הלא אם תטיב** ותכשיר מעשיך הוא השאת והמנחה. כי שמוע מזבח טוב, כמאמר שמואל ע"ה (שמואל א ט"ו) הנה שמוע כו', והוא כי שמיעה מרחוק והקשבה מקרוב כמו שאמרו ז"ל על האזינו השמים ותשמע הארץ. זהו אומרו שמוע מרחוק שהוא בקלות כשרון מזבח טוב, אך להקשיב מקרוב, טוב אפילו מחלב אלים, ולא אשא פניך על שביערת קסם אוב וידעוני מן הארץ שהיה עוון גדול, ואעבור על עוון קל כזה שאתה מפציר עמי מלהודות על חטאתך, כי אתה דע לך כי זה גדול וכפול מהקסם שביערת, כי הלא חטאת קסם שביערת מן הארץ, הוא מרי יחידי, אך ואון ותרפים יחשב ההפצר הזה שאתה מפציר, ואיך תחמיר הקל ותקל החמור?

ז הלא אם-תטיב שאת ואם לא תטיב לפתח חטאת רבץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו: ונחזור אל העניין אמר **אם תטיב**, הוא **השאת** והמנחה. **ואם לא תטיב** אין המנחה מסלקת העוון, כי אם **לפתח** העולם, בצאתך ממנו, **חטאת רובץ**, כי הקטגור שעשית ירבץ לפניך לבלעך. **ועוד אודיעך**, כי כל ימיך **אליך תשוקתו** להחטיאך, כי עבירה גוררת עבירה, כי המשחית הנעשה בעבירה, הוא מתמיד לפתות לעשות יותר, לכן **ואתה** תתאזר נגדו **שתמשל בו**.

או יאמר: הלא **אם תטיב** שתבוא ליטהר ולשוב עד ה' – **שאת**, כי אעלך ואסייעך. **ואם לא תטיב**, שלא תבוא ליטהר, כי אם תאחוז דרכך, הנה **לפתח** שפותחין לך, כעניין בא ליטמא פותחין לו, אל תתיאש מליכשל עוד, על שלא אסייעך ליטמא, כי אם שפותחין לך. כי הלא אם אני לא אחטיאך, הנה **החטאת** שעשית **רובץ** להחטיאך, כי עבירה גוררת עבירה, ולא תמתין עד בא העבירה ואחר תטהר, כי אם בעוד שאליך תשוקתו, שעדיין הוא הלך ואורח, שלא שנית ושלשת בחטא, והוא עדיין כעני משתוקק שתעשה רצונו, אז **ואתה תמשול בו**, מה שאין כן אחר היעשותו בעל הבית כי אז **ימשול בך**.

ח וַיֹּאמֶר קִין אֶל-הָבֶל אָחִיו בְּהִיזְתָּם בְּשֹׁדֶה וַיָּקָם קִין אֶל-הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ:

ראוי לשית לב שאין בפסוק מה שאמר לו. ומה עניין הרוג אותו בשדה. והנה על כן יש מאמר רז"ל

(**בראשית רבה** פכ"ב) יש אומרים על עסקי נחלת שדה, ויש אומרים על בית המקדש

הוא, כד"א ויצא יצחק לשוח בשדה, ויש אומרים על האשה, כד"א כי בשדה מצאה.

ועוד, אומרו ויקם קין, כי מהראוי לא יאמר רק ויהרוג קין את הבל אחיו, עד שהוצרכו רז"ל (שם) לומר כי תחילה הפיל הבל את קין ואחר כך קם מתחתיו.

אך הנה **בספר הזוהר** אמרו:

כי קין היה מסטרא דמסאבא, והבל מסטרא דקדושה.

ובזה נבוא אל העניין. והוא כי הנה עוד ידענו **מספר הזוהר** (דף נ"ד)

כי השדות ומדברות הם מקום שליטת רוחא דמסאבא, מה שאין כן ביישוב.

והנה הוא יתברך אמר לקין **ואליך תשוקתו**, כי כח היצר הרע אליו הייתה תשוקתו להחטיאו, כי עבירה גוררת עבירה. והוא החל לדבר סרה, כאשר כתבנו על אומרו **ויחר כו' ויפלו פניו**, ואותה עבירה תגרוור לו אחרת. אלא שכעת שלא חטא רק פעם אחת, עדיין יכול קין למשול בו שלא יחטיאנו. אמר הכתוב כי הנה **ויאמר קין** הדברים הנזכרים בלשון חיבה, כטבע לשון אמירה, אמר לו כל מה שדבר לו יתברך, וכל זה בבחינת אחווה וזהו אומרו **אחינו**, כי היה כעת מושל ביצרו. אך אחרי כן **ויהי בהיותם בשדה** כי שם שליטת סטרא דמסאבא, אז **ויקם קין** שהיה מסטרא ההיא, קם ויגבה על הקדושה, שנתעורר שם יצרו הוא שטן הוא יצר הרע שמהבחינה ההיא, **ויהרגו** על קנאתו אשר קנא, כי אל הבל ואל מנחתו שעה ולא לו.

ט ויאמר ה' אל-קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השמר אחי אנכי:

י ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן-האדמה:

יא ועתה ארור אתה מן-האדמה אשר פצתה את-פיה לקחת את-דמי אחיך מידך:

יב כי תעבד את-האדמה לא-תסוף תת-כחה לך נע ונד תהיה בארץ:

יג ויאמר קין אל-ה' גדול עוני מנשוא:

יד הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל-מצאי יהרגני:

ראוי לשים לב באומרו **אי הבל**, כי מה זו שאלה, שיראה כנותן פתחון פה לומר **לא ידעתי** כו' במה שמודה יתברך כמסתפק איה הוא, ומתחילה היה לו לומר מה עשית. וגם מלת אחיך מיותרת.

ועוד אומרו לא ידעתי, איך עלה על דעתו שממנו יתברך יפלא כל דבר, והלא הוא יתברך דבר עמו **למה חרה לך ולמה נפלו פניך**, היתכן שלא יעלה על לבו, כי מי שידע שחרה לו לא ידע בהרגו את אחיו. וגם מתחילתו שהביא מנחה לה' מפרי האדמה, ואם עלה על רוחו שלילת השגחה איכה יקריב לו מנחה.

ועוד אומרו השומר אחי אנכי, אין זו תשובה לשאלת איה הבל, וגם בכלל אומרו **לא ידעתי** הוא.

ועוד אומרו מה עשית, לא היה ראוי לומר אלא למה הרגת את אחיך בפירוש.

וגם אומרו דמי לשון רבים.

ועוד אומרו ועתה ארור אתה כו' מאי ועתה.

וגם אומרו מן האדמה אשר אררה, מה היא ארירת האדמה שיאמר שהוא ארור ממנה, ועוד, שמורה שמאשים את **האדמה שפצתה פיה**, מה פשעה ומה חטאתה. **וגם אומרו מידך** הוא מיותר. **וגם... היתכן שהיא פצתה פיה.** **ועוד אומרו כי תעבוד את האדמה** כו', למה יזכיר עבודת האדמה, ומן הראוי שלא יאמר רק **לא תוסף האדמה תת כחה לך**. **ועוד** למה נתייחד לו עונש זה, עם שיהיה **נע ונד**. **ועוד אומרו הן גרשת אותי היום** כו', כי זה לא היה, כי היכן נתגרש מעל פני האדמה. **ועוד אומרו ומפניך אסתר**, היתכן שמפניו יתברך יסתר איש. **ואיך אמר כל מוצאי יהרגני**, למה יירא שיהרגוהו כל מוצאו. **ועוד אומרו לכן כל הורג קין**, שאיך תהיה הגזרה אומרו **שבעתים יוקם**, כי הלא יראה מדברי למך שהוא כי שבעה דורות יאריכו לקין, כאומרו כי **שבעתים יוקם קין** כמאמר המתרגם. **ועוד אומרו וישם ה' לקין אות**, מה ענינו, ואם אומרו **לכן כל הורג קין** הוא תיקן לבל יהרגו כל מוצאו, מה צורך אות. **ועוד אומרו ויצא קין מלפני ה'**, איך יתכן יצא איש מלפני ה'.

ט ויאמר ה' אל-קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השמר אחי אנכי:

אמנם הנה כתבנו באומרו **ויאמר קין אל הבל אחיו**, שאמר לו דברי פיוסים כאח לו בעצם, ואחר כך **בהיותו בשדה הרגו**. וזה יאמר לו הוא יתברך **אי הבל אחיך**, היכן אחוותך עמו שהוא להגזים העניין, שאחר הוראת אחווה רבה הרגו. והנה בתשובת קין אמרו רז"ל (עיין **במדרש תנחומא**) שאמר לו לא הרגתיו אני, אלא שנתת בי יצר הרע, והשיב לו הוא יתברך: אתה עשיתו רע. **והנה ראוי לשית לב** כי אין מזה בכתוב כלל אלא **לא ידעתי** כו'. וגם איך השיבו יתברך אתה עשיתו רע, האם לא רע ומר הוא מעצמו.

אך הנה בזה נבוא אל עניין הכתובים. והוא כי הנה ידענו כי אין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות, ובבלי דעת הוא חוטא, וזה יאמר **לא ידעתי**, כלומר לא היה בי דעת, כי נכנס בי רוח שטות, הוא כח היצר הרע, והוא עשה. והנה זה עניין מאמרם ז"ל באומרם לא הרגתיו אני אלא אתה שנתת בי יצר הרע.

ושמא תאמר למה לא עמדת נגד יצרך לשומרו ממנו? זה אי אפשר לי, כי **השומר אחי אנכי**, לומר הלא בטבע אני נגדי אליו, כי הוא כנודע מסטרא דדכותא ואני ממסאבותא, ואם כן איך אהיה שומרו אנכי. כלומר כי אם אתה היה ראוי תהיה לו לשומר, כי ידמה לך, ותישע אותו ואת מנחתו, והיה לך לשומר יצרי בל יחטיאני להורגו.

י ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן-האדמה:

והשיב לו הוא יתברך **מה עשית** כו', דבר גדול עשית יותר ממה שאתה חושב, שהוא כי גם שליטת בך היצר הרע הוא עליך. והוא עניין מאמרם ז"ל אתה עשיתו רע, והוא עניין **ספר הזוהר** ממשל השפחה. כי הוא יתברך נתן היצר הרע לטוב לאדם לתת שכר טוב לבלתי שמוע לו, מה שאין כן אם לא היה לאדם יצר הרע, והאדם המתפתה ממנו מהפכו לרעה ברוע בחירתו. וגם אין צריך לומר שאתה הרגתו, כי אם לא אותו לבדו הרגת, כי אם דמים רבים שפכת, דמו ודם זרעיותיו, וכולם **צועקים אלי מן האדמה**, ועתה טרם עשותך תשובה, **ארור אתה מן האדמה**.

יא ועתה ארור אתה מן-האדמה אשר פצתה את-פיה לקחת את-דמי אחיך מידך:

או יאמר ועתה כו', הנה עיקר העונש שמור לך לאחר מותך, ומה שיהיה לך עתה, הוא כי **ארור אתה מן האדמה**. והוא כי הנה כשחטא אדם נתקללה האדמה וגם הוא, והנה הייתה קללת האדמה יתירה על קללתו, כי הנה עליה נאמר ארורה האדמה בעבורך, ופירשו רז"ל (**בראשית רבה** פ"כ) שתעלה דברים ארורים: יתושים ופרעושים וקוץ ודרדר, ולאדם שנאמר לו ואכלת את עשב השדה היוצא מאליו, עם כל זה הטיב הוא יתברך עמו, באומרו בזעת אפך תאכל לחם, שהוא שאם יעבוד את האדמה יאכל לחם, שחלב חטים תשביענו, שממנה יצא לחם, כי תיתן את כחה לו. אך אתה לא כן, אלא **ארור אתה** יותר **מן האדמה**, כי הנה עד כה לא מנעו ממנה תת כחה לאדם, רק כשלא יעבוד את האדמה, ועתה גם כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה לך כאשר באדם, שאם יעבוד את האדמה תתן כחה לו.

יב כי תעבד את-האדמה לא-תסוף תת-כחה לך נע ונד תהיה בארץ:

או יאמר מן האדמה, לומר עונש זה נמשך לך **מן האדמה**. ונתן הטעם באומרו אשר **פצתה את פיה** כו', לומר הנה עלובה היא האדמה על ידך, כי הלא הפעם הראשונה **שפצתה את פיה** לקבל איש קבור בתוכה מאז נברא העולם, היה בדם נפש הרוג, וזהו **אשר פצתה** כו' **לקחת את דמי אחיך**, שהיא עבירה כפולה כי אחיך הוא, וזה בא לה **מידך**. על כן **כי תעבוד כו' לא תתן כחה לך**, להוציא לך לחם על ידי עבודתך אותה, ועל ידי כן **נע ונד** כו' כי לא תהיה דר במקום מיוחד, כי אם **נע** גולה ממקום למקום, וגם בכל מקום אשר תגלה שם, לא תנוח בו הזמן אשר תהיה גר שם, כי אם **נד** ומטולטל במקום מיניה וביה, כי ארץ מתקוממה לך כי עשית פתיחת פיה ברעה.

יג ויאמר קין אל-ה' גדול עוני מנשוא:

ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, והוא כי הבין באומרו יתברך ועתה, שהוא ועתה טרם שובך בתשובה, על כן התודה ואמר **גדול עוני מנשוא**, והוא כי דרכו יתברך להעביר ראשון ראשון עד עוון שלישי, אמר הנה **גדול עוני מנשוא** וסבול עד השלישי.

הן גרשת אותי כו', כי הנה היו דרים אז בהר המוריה מקום שער השמים, כי שם היה מקום שהקריב בו אדם, והקריב הבל בכורות צאנו וחלבהן, ובמצב ההוא היה זה. והוא יתברך גזר עליו יהיה **נע ונד בארץ** שנתגרש משם, וזה אומרו **הן גרשת אותי מעל פני האדמה**, שהוא מהר המוריה שהוא הפנים של כל האדמה. כי זכות המקום היה מועיל לי. וגם **מפניך אסתר** מאור פניך, כי צלם אלוהים סר מפני כמדובר באומרו **ויפלו פניו**, ועל כן **והיה כל מוצאי יהרגני**, כי לא נאמר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית השדה, רק אשר בו צלם אלוהים על פניו כמפורש אצלנו.

טו ויאמר לו ה' לכן כל-הרג קין שבעתים יקם וישם ה' לקין אות לבלתי הכות-אתו כל-מצאו. הנה המתרגם ורש"י ז"ל פירשו: שבעתים יוקם כי שבעה דורות תלו לו שישוב. והנה לפי זה אומרו **כל הורג קין** הוא משולל גזירה, וכן פירש רש"י שהוא כמתחיל להגזים ובלתי גומר הגזירה.

לכן אחשוב במה שידענו מרז"ל (**שמות רבה** פ"ו) כי **לכן** הוא שבועה, ובזה אפשר כי השביע הוא יתברך את בראיו בל יהרגוהו, וזה אומרו **לכן כל הורג**, כי יהיה חומר שבועה על כל הורג קין. והטעם כי כבר קין **שבעתים** שהם שבעה דורות יאריכו לו על חטאו, ועד הזמן ההוא לא יגעו בו אולי יתקן את אשר עוות. וכן היה כמו שאמרו ז"ל שתלו לו עד המבול, ועליו נאמר וימח את כל היקום, שהיה תלוי ברפיון.

והנה משתי בחינות היה מתיירא:

א. מכחות הרוגז המשוטטות בעולם,

ב. מהבעלי חיים כחיות רעות ודומיהם.

על כן על האחד אמר **לכן כל הורג קין** כו', ועל הבעלי חיים אמר **וישם ה' לקין אות** - שתיפול חיתת אלוהים עליהם.

טז ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ-נוד קדמת-עדן:

ואמר שעל ידי התשובה ששב, הועיל מחצה ויסירו ממנו הנע ונשאר נד, כמאמר ז"ל (סנהדרין דף ל"ז), וזהו אומרו **וישב בארץ נוד** כו', ויהיה לפי פירושנו כי ה**נע** היה שלא יהיה יושב במקום אחד רק מטולטל, ונוד הוא כי גם במקום אשר ימצא לא יהיה מיושב בו רק **נד**. ויאמר כי עתה יושב בלי טלטול, כי אם בארץ ההיא היה נד מינה וביה.

ואפשר כי האות ששם לו, הוא האות ו', ועל כן ניתנה במלת **נד** ונעשית **נוד**, ויהיה על כי נתעתד לבוא ביתר שנקרא יתרו בו' יתירה. ואפשר היה במקום קדמת עדן, למען יזכור אבדתו בעדן גן אלוהים אשר איבד ברשעו, למען על ידי כן יגמור תשובתו.

כד כי שבעתים יקם-קין ולמך שבעים ושבעה:

אמרו רז"ל (שם ל"ח) כי למך היה סומא והיה תופס הקשת לצוד ציד חיה או עוף, וילד לפניו, ואמר הילד שהיה רואה נגדו ציד, והיה איש, וירה החץ והרגו, ואחר כך כשהודע אליו תמה ויספוק את כפיו, ומיעך ראש הילד שלפניו בין שתי כפיו. נמצא שהרג שוגג, והיה מתנצל לנשיו בל יפרשו ממנו, ואמר: כי שבעה דורות תלו לקין, ואליו יתלו **שבעים ושבעה**.

ואפשר יצא לו החשבון הזה, כי הנה קין חטא מזיד, והוא חטא שוגג, ועלה בדעתו כי עשר ידות למזיד על השוגג, על כן יתלו לו עשר פעמים שבעה על מה שתלו לקין, ועוד שבעה על שהיה קרוב לאונס, כי היה סומא, ואינו דומה לשוגג זולתו. וזהו **כי איש הרגתי** בשביל פצע שבי, כי סומא אנכי, **וילד** בשביל **חבורתי** שעשיתי באיש, שעל כן חרה לי מצד דאגת חבורתי ספקתי כפי, ופגעו בילד ועל בחינה זו יגרע משוגג.

כה וידע אדם עוד את-אשתו ותלד בן ותקרא את-שמו שת, כי שת-לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין.

ראוי לשית לב:

מה עניין **אומרו שת לי** ולא אמרה נתן לי.
ועוד, שתקראהו לפי זה נתן, כי נתן לה ה' **זרע אחר**.
וגם למה אמרה **זרע** ולא אמרה בן.
ועוד כי כל שמת לו בן ונולד לו אחר, היצדק יושת לו שם על הוראה שניתן תחת המת, והלא כל בן הילוד הוא בפני עצמו ולא במקום האחר.
וגם **אומרו תחת הבל** הוא מיותר.
וכן **אומרו כי הרגו קין**, מה צורך להזכיר עוון קין פעם אחרת בהיותו בלתי מדבר בו.
וגם **אומרו זרע אחר** ולא אמר בן אחר.
ועוד **אומרו כי שת לי**, ולא אמר ויקרא את שמו שת כי אמר **שת לי אלוהים כו'.**

אמנם הנה **שת** ידענו שהוא הבל, והנה הוא **זרע** של **אחר**, הוא של קין, כי אליו היה נוגע הדבר על ידי יבום. על כן אמר הנה בסגולת איכות האח, הוא הקם זרע לאחיו, אך עתה **שת לי אלוהים זרע** של **אחר**, שהוא של אחיו, של הבל, ואותו הכח המיוחד לאח, **שת לי אלוהים** באיכותו, כי הלא זה הבן הוא האח הבל, כי הוא הוא שבא תחת הבל הראשון. והטעם ששמו הוא יתברך בי ולא היה מאחיו, הלא הוא כי הנה **הרגו קין**, ואיך יזכה מי שהרגו לשוב להביאו לעולם. ולכן לא נאמר כי אמר **שת לי**, כי אין הדבר תלוי באמירתו, כי אם מה' יצא הדבר לבלתי גלגל זכות על ידי חייב, ומה גם שיהיה על ידו. ועל כן קראו שת בציר"י השי"ן ולא בקמ"ץ, לרמוז בשתי נקודות נפרדות אל שוב הבל נפרד מקין לגמרי, ולא שיבוא ראשון על ידי השני.

כו ולשת גם-הוא ילד-בן ויקרא את-שמו אנוש אז הוּחַל לקרא בשם ה':
אומרו גם הוא, יאמר כי אירע לו גם הוא כאביו, שהוליד את קין, כי כן היה אנוש, כי אז נעשה כחול - חלילה - הקריאה **בשם ה'**, ודבקו בעבודה זרה.

פרק ה

א זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אתו:
ב זכר ונקבה בראם ויברך אתם ויקרא את-שמם אדם ביום הבראם:
ג ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו ויקרא את-שמו שת:

הנה אומרו זה ספר הוא מיותר.
ועוד שכל הספר אינו **תולדות אדם**, ואם פירושו על מה שמספר המשך העשרה דורות, מי לא ידע בכל אלה כי תולדות אדם המה.
ועוד אומרו **ביום ברא** כו' אם הוא שהיו התולדות ביום ברא, הלא אחרי כן היו, ואם הוא שביום ברא היה **בדמות אלוהים** פשיטא,
ועוד שהרי נברא **בצלם ודמות**, ולמה אינו מזכיר רק **הדמות**.
ועוד אומרו **זכר ונקבה בראם** שהוא הפך האמור.
ועוד אומרו ויברך אותם מה צורך לאומרו פה, ושקרא אותם **אדם**, ושהיה **ביום הבראם**.

א זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אתו:
אמנם טרם יזכיר עשרה דורות שמאדם ועד נח, אשר לא התחיל הדור השני, רק אחר היות אדם בן ק"ל שנה, ומאחר שהוא יתברך לא תהו ברא את עולמו, מה הייתה מניעת הזרע עד הזמן ההוא, ואם היה עושה עניין מתולדות קין החרשתי. והנה הקושי היה מתחיל מעת **ברא אלוהים אדם** דו פרצופין בלתי מוכן להוליד כי איך יזדווג. אך הנה עיקר תולדות הצדיקים מעשים טובים וחלקי התורה, כמו שאמרו **בספר הזוהר** כי תלמיד חכם שמת לא היה צריך לייבם את אשתו כי תורתו הוא תולדותיו, וכעניין בן עזאי שמוליד ומרבה אורותיה. וזה יאמר הנה זה **ספר**, הוא ספר התורה הוא **תולדות אדם**. וזה היה העניין **ביום ברא אלוהים אדם** בלא אשה כנגדו להיות קיים באיש, כי הנה רוחני **בדמות אלוהים עשה אותו**, כי אז תולדותיו לא היו רק רוחניים, הם אורות ספר התורה, כי הוא רוחני דומה לקונו, וזהו **בדמות אלוהים עשה אותו**. ועל כן לא אמר צלם, כי אין העניין רק על ההידמות לו יתברך עמו.

ב זכר ונקבה בראם ויברך אתם ויקרא את-שמם אדם ביום הבראם:
אך אחר כך **זכר ונקבה בראם**, כשהפרידם שיהיו קיימים במין, ויברך אותם פרו ורבו כו' ורדו כו' כמפורש שם, שהוא שיהיו צדיקים שידם מושלת למו על הכל. ועל כן גם אז **ויקרא את שמם**

אדם לשון יחיד, על אחדות כישרונם, אלא שלא היה זה להם רק **ביום הבראם**, כי אדם ביקר בל ילין שחטא ונתקלקל.

ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאת שָׁנָה וַיֻּלַּד בְּדַמּוֹתָיו כְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ שֵׁת:

באופן שעל ידי כן הלוואי אחר **שויחי אדם שלשים ומאת שנה** אחר תשובתו יצא דבר הגון, כי אז **ויולד בדמותו כצלמו כו'** ועל כן לא נמנה רק מאז.

או **יאמר** מעין זה שבא לתת טעם אל החילו משת, ולא מנה זרע קין חנוך ועירד ומחויאל. ולא עוד אלא שאינו מונה אותם כל עיקר כמונה סדר תולדות אדם, רק שמזכיר קצתם למעלה כלאחר יד.

לזה אמר **זה ספר** שאני סופר, הם **תולדות אדם** מתייחסים אליו, מה שאין כן קין שהיה מסטרא אחרא, מפאת זוהמת נחש. וזה מאז **מיום ברא אלוהים אדם**, שביום ההוא נולד קין, והבל הוא שת, היו אלה בלבד לפניו לימנות, כי הלא **בדמות אלוהים עשה אותו**, הפך קין שהיה דמותו דמות חיצוני.

ואם תאמר הלא היה לו יתברך להכינם שלא יהיו בעלי פירוד בל יקום קין להרוג את אחיו, לזה אמר הנה להשרישם באחדות לא ברא אנשים רבים, כי אם **זכר ונקבה** בלבד **בראם**, וגם לקדש איכותם **ויברך אותם**, וגם להקנות בהם אחדות **ויקרא את שמם אדם**, כי על ידי הכנה זו גם בניהם עדי עד יהיו בעלי אחדות, אך לא התמיד זה רק **ביום הבראם**, וביום ולא כל היום, כי לא לן כבודו עמו כי מיד קלקלו אחדותם, ועל כן מה שהולידו עד ק"ל שנה שהם אשר יצאו מקין, לא באו במספר תולדות, רק **משת** שהיה **בדמותו בצלמו**.

כט ויקרא את-שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן-האדמה אשר אָרָה ה': הנה לא יצדק רק **נח זה ינחנו**, או נחמן **זה ינחמנו** כמו שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** פכ"ה). אך **לזה נשית לב** אל בלתי אומרו עליו ויולד את נח ככל הקודמים, ויולד את בנוש ויולד את קין וכו'. ואין לומר שלא הזכיר שמו עד יפרש טעם יקרא בה, שהרי נאמר ויולד את קין ואחר כך אומר קניתי איש כו'.

וכן נשים לב אל אומרו לאמר. ולא אמר, כי אמר **זה ינחמנו** כו'. אך יכוון כי ממנו נבנה העולם, וכפי הנראה לא נעלמה ידיעה מאותן הדורות, ועל כן יתכן כי ידע למך כי נח הוא לבדו ינוח, כי כל זולתו ימחו מן העולם, וזהו **ויקרא את שמו נח** כו', אך לא אמר לבני הדור שקראו נח על שהוא לבדו ינוח, כי יקראו עליו תגר, כמו שאמרו רז"ל (שם פ' ל"ב) שהיו עושים לנח באומרו להם שהיה עושה תיבה על שהיה עתיד לבוא מבול, אך **לאמר** כלומר מה שהכין לאמר בגלוי,

הוא **זה ינחמנו ממעשנו**, שבימיו ינוחמו **מן האדמה אשר אררה ה'** שבזיעת אפם יאכלו לחם, זה היה לאמר לזולת, אך לא כן לבו, רק שזה לבדו ינוח לו כמשמעו.

לב ויהי-נח בן-חמש מאות שנה ויולד נח את-שם את-חם ואת-יפת:

אומרו ויולד נח בהזכרת שמו הוא מיותר והיה לו לומר ויולד את שם כו' יהיה כי זה הוליד בנים דומים לאביהם, כמו שאמרו רז"ל **בבראשית רבה** (פכ"ו) כי בנים צדיקים היו כשבא המבול ובזכותם ניצולו. ותהיה כוונת הכתוב לתת טעם אל השאר בני נח, מה שלא נשאר מזרע זולתו אפילו קטניהם, לזה אמר **יהי נח בן חמש מאות שנה ויולד**, שכבש ה' מעיינו ולא הוליד עד היותו **בן חמש מאות שנה**, למען לא יהיה הגדול בן מאה שנה שלמים במבול, לשלא יהיה בר עונשין כמו שאמרו רז"ל שם.

שנית כי היו דומים לאב, וזהו **אומרו ויולד נח** כמדובר.

פרק ו

א ויהי כי-החל האדם לרב על-פני האדמה ובנות ילדו להם:
ב ויראו בני-האלהים את-בנות האדם כי טבת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו:
ג ויאמר ה' לא-ידון רוחי באדם לעלם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה:
ד הנפלים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי-כן אשר יבאו בני האלהים אל-בנות האדם וילדו להם המה הגברים אשר מעולם אנשי השם:
ה וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל-יצר מחשבת לבו רק רע כל-היום:
ו וינחם ה' כי-עשה את-האדם בארץ ויתעצב אל-לבו:
ז ויאמר ה' אמתה את-האדם אשר-בראתי מעל פני האדמה מאדם עד-בהמה עד-רמש ועד-עוף השמים כי נחמתי כי עשיתם:
ח ונח מצא חן בעיני ה':

ויהי כי החל האדם כו' עד סוף הפרשה מפורש בתחילת פרשת נח בס"ד.

פרשת נח

ט אלה תולדת נח נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את-האלהים התהלך-נח:
י ויולד נח שלשה בנים את-שם את-חם ואת-יפת:
יא ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס:
יב וירא אלהים את-הארץ והנה נשחתה כי-השחית כל-בשר את-דרכו על-הארץ:

יג ויאמר אלהים לנח קח כל-בשר בא לפני כי-מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את-הארץ:

יד עשה לך תבת עצי-גפר קנים תעשה את-התבה וכפרת אתה מבית ומחוץ בכפר:
טו וזה אשר תעשה אתה שלש מאות אמה ארך התבה חמשים אמה רחבה ושלשים אמה קומתה:

טז צהר תעשה לתבה ואל-אמה תכלנה מלמעלה ופתח התבה בצדה תשים תחתים שנים ושלשים תעשה:

יז ואני הנני מביא את-המבול מים על-הארץ לשחת כל-בשר אשר-בו רוח חיים מתחת השמים כל אשר-בארץ יגוע:

יח והקמתי את-בריתי אתך ובאת אל-התבה אתה ובניך ואשתך ונשי-בניך אתך:

אלה תולדות נח כו'. הנה לבוא אל ענין הפרשה, ראוי לשים שכל והבין במקרא בשלהי פרשה הקודמת, ובפתח דברי פרשה זו.

א. באומרו ויהי כי החל האדם לרוב כו' ובנות ילדו להם, מה בצע בהודעה זו, ומי לא ידע כי בנות נולדו להם כבנים, ואם הקדים על מה שאחר **ויראו בני האלוהים את בנות כו'** הלא מבלי הזכיר כי בנות נולדו להם היה אפשר לאומרו.

ב. איך יתקשר אומרו ויאמר ה' לא ידון כו' אל ענין בני האלוהים.

ג. אומרו לא ידון רוחי כו' מי זה ידון זולתי רוח אלוהים, ופירוש המפרשים בלתי מתיישב על לשון המקרא, וגם אומרו לעולם בלתי מתיישב.

ד. אומרו בשגם הוא בשר, על איזה דבר מוסיף הגם.

ה. מה ענין סמיכות אומרו הנפילים היו בארץ אל הקודם, ומה יתן ומה יוסיף כי נדע מה שאחרי כן יבואו בני האלוהים אל בנות האדם וילדו להם ושהמה הגיבורים כו'.

ו. אומרו וירא ה' כי רבה רעת האדם, כי מפסוק זה יורה כי כל כעסו הוא על מין האדם לבדו, ומה שהתנחם כי עשאו על מין האדם לבדו הוא, כאומרו **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ.** וגם בכתוב השלישי נכנס באדם לבדו, באומרו **ויאמר ה' אמחה את האדם.** ואחר כך יצא בבהמה ורמש ועוף השמים. ומהראוי **יאמר ה' אמחה את האדם והבהמה ורמש ועוף השמים,** אך מאומרו **אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה,** וחזר והתחיל ממין האדם הנזכר כבר באומרו **מאדם עד בהמה** אחר שהאדם כבר הוזכר, נראה שגמר אומר וחזר להתחיל שנית ממנו, והוא הפך הקודם.

ז. כי ראשונה אמר וינחם ה' כי עשה את האדם, ואחר כך אמר **כי נחמתי כי עשיתים,** יורה כי על הכל התנחם.

ח. שסותרים הכתובים זה את זה, כי תחילה אמר **אמחה את האדם כו'** נראה שגזרה חכמתו יתברך להשחית את כל אשר ברא, ואחר כך אמר **ונח מצא חן כו'** והצילו בפועל ואת כל זרעו, ואיך עשה הפך גזרתו.

ט. **אומרו אלה תולדות נח** כו' כי הלא תולדותיו הוזכרו בפרשה הקודמת.

י. **שהיה ראוי לומר שם וחס ויפת.**

יא. מלת **איש** היא מיותרת.

וכן **אומרו בדורותיו** ולא אמר בדורו, כאומרו כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה, ולא אמר לשון ריבוי.

ומה עניין **אומרו את האלוהים התהלך נח.**

יב. **אומרו ותשחת הארץ לפני האלוהים**, מי לא ידע כי לפני האלוהים היה.

יג. **אחר אומרו לפני האלוהים** למה חזר ואמר **וירא אלוהים כו'.**

יד. **אומרו קץ כל בשר כו',** למה הניח הזמה שקשה הימנה, ויחס כל העונש אל החמס.

טו. כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פ' כו) כל מקום שאתה מוצא זנות, אנדרלמוסיה באה לעולם, והורגת רעים וטובים, אם כן איפה איך נשאר נח ובניו ואשתו ונשי בניו. ואין להשיב הקושי הזה עם הקודם אליו, לאמר כי האלוהים עשה לבלתי חתום גזר דינם אלא על הגזל ולא על הזנות, למען השאיר שארית בארץ. כי כל זה איננו שווה להניח את נח ובניו, כי הלא לא נאמר כל מקום שעושים דין על הזנות, אלא כל מקום שאתה מוצא זנות, שמורה באצבע כי גם שלא יחתם הגזר דין על הזימה רק בהמצאה בלבד בכלל עוונותם, מספיק להביא אנדרלמוסיה והורגת רעים וטובים.

טז. **אומרו מפניהם** שהוא בלתי מובן.

יז. **אומרו ואני הנני מביא את המבול**, כי מלת ואני מיותרת, ומהראוי יאמר והנני מביא את כו'.
יח. **אומרו והקימותי את בריתי כו'** מה צורך אל הברית הזו, והנה רז"ל (שם פ' ל"א) תירצו שהוא בשביל הפירות שלא ירקבו.

אמנם יישוב כל הספקות האלו יסוב על נקודת ההנחה שהנחנו במאה שערים אשר לנו, על ההפרש שבין הפקידה על ידו יתברך, אל הנעשית על ידי מלאך משחית. כי הנעשה על ידו יתברך אין בה נפתל ועיקש, כי הן אל צדיק לא ירשיע כי יבחין בין צדיק לרשע, לא כן המשחית, כי אם כיון שניתן לו רשות לא יבחין. ועל כן כאשר ה' למבול ישב, ראה והנה אם פקוד יפקוד על ידי מלאך, האדמה תשאה שממה כי יאסף עם חטאים נפש נח ובניו, כי לא יבחין בין צדיק לרשע, ומה גם כי גם הוא אינו שלם בצדקו בעצם כמאמרם ז"ל. על כן בחר לו יה יעשה משפט מאתו ובידו, **וישאר אך נח**, כי הוא יתברך ישקיף וירא בחינות לזכותו בדין למען הציל אותו, מה שלא היה המלאך משחית מבחין ומדקדק.

ושלש המה הבחינות אשר ראה אלוהים לעשות משפטו ודינו על ידו, והנה הנם:

א. להיותו חס על עולמו אשר ברא בעשרה מאמרות.

ב. כי הלא המלאכים עליונים אשר קטרגו בבריאת האדם בארץ ואמרו מה אנוש כו' בראותם העשרה דורות מכעיסין ובאין, אמרו רז"ל ששמו פניהם לפניו יתברך ויאמרו לאמר, ראה אתה

אומר אלינו כי טוב לברא אדם, והנה הטבנו אשר דברנו כי יעשה את הרע והנה הנם מכעיסין לפניך. אז אמר להם הוא יתברך, הלא אתם גם אתם לו יש נפשכם תחת נפשם מלובשי חומר על הארץ מתחת הלא תעשו כמעשיהם, ויאמרו לא כי נעשה הישר בעיני ה', אז הפילים למטה לארץ. ועליהם נאמר **ויראו בני האלוהים את בנות האדם כי טובות כו'**, ופירשו רז"ל (שם פ' כ"ו) כי הרבו לפשוע, כי **ויקחו להם נשים** זו אשת איש, **מכל** זו זכור, **אשר בחרו** זו בהמה.

ואחשבה כי להפליג ברעתם נאמר **ויהי כי החל האדם לרוב כו' ובנות יולדו להם כו'**, והוא כי אם להעדר פנויות היה משלוח ידם בנשואות וזכור ובהמה, לא כבדה חטאתם כל כך, אך הנה **ויהי כי החל האדם כו'**, לבל ישלחו בעולתה ידיהם הפליג הוא יתברך בנקבות יותר מבזכרים, למען יחזיקו שבע נשים באיש אחד בנישואי היתר, ועם כל זה, המה **בני האלוהים** בחרו בדרכיהם הרע.

ופן נאמר אולי הבנות הפנויות לא ישרו בעיניהם, ונתנו עיניהם ביופי הנשואות, אמר הלא נהפוך הוא, כי הלא הוא **ויראו בני האלוהים את בנות האדם**, הם הבתולות הפנויות הנקראות בשם בנות **כי טובות הנה**, ועם כל זה **ויקחו להם נשים** מן הנשואות.

ועוד ראה כי כל ישעם וכל חפץ אך להרע, כי בחרו גם בבהמה, כי מה טובה ומה יופייה, כמאמרם ז"ל **אשר בחרו** זהו בהמה. ויתיישב בזה אומרו **נשים** לבלי צורך, שהיה די יאמר ויקחו להם מכל אשר בחרו. אך כיוון להפריש בין בנות הנזכרות למעלה שהן פנויות, לנשים שמזכיר אחר כך שהן נשואות. וגם אומרו **נשים** ולא אמר לנשים. הנה בזה היה זכות לבני האדם לבלתי השחית הכל, כי היה מקום להשקיט המקטרגים.

ג. והוא על דרך מאמרם ז"ל על אדם ובהמה תושיע ה', אדם בזכות בהמה כו', כן אם היה הוא יתברך משחית כל האדם, הלא מה בצע אחרי כן בבהמה ורמש ועוף השמים והלא לא נבראו אלא בעבור אדם ואדם אין, על כן גם המה יאבדו. וגם שאמרו רז"ל, כי גם בהמה וחיה נזקקים לשאינם מינן, לא כולם היו, כי הלא אמרו רז"ל (שם ל"ב) כי כל הבעלי חיים הבאים אל נח היו מאותם שלא נזקקו לשאינן מינן. ועל מעמד שלשת הטעמים האלה ריחם ה' על עולמו והשאיר שארית בארץ.

ב ויראו בני-האלהים את-בנות האדם כי טבת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו:
ג ויאמר ה' לא-ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה:

ונבא אל ביאור הכתובים, והוא כי אחרי אומרו רעת **בני האלוהים** כי **לקחו להם נשים כו'** כי הרבו לפשוע באשת איש, ובזכור ובהמה, מיד **ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם**, הוא המלאך

הנקרא רוח, כד"א **עושה מלאכיו רוחות**, לא יהיה הוא הדיין והפוקד, שלא אמסור את האדם אל מלאך משחית. והטעם הוא **לעולם**, כלומר בשביל העולם שהיא למ"ד בעבור, לבל ישחית הכל ויהיה עולם אבוד.

ועוד טעם שני, והוא **בשגם הוא בשר** בשביל שגם הוא האדם הנזכר, הוא בשר כבני האלוהים הנזכרים, ואם כן לא תפלא ולא תופלג רשעת בני האדם, והוא הטעם השני מהשלשה שהזכרנו. **ולא עוד** אלא שאאריך להם עוד **מאה ועשרים שנה**, וזהו **והיו ימיו כו'**.

ד הנפלים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי-כן אשר יבאו בני האלהים אל-בנות האדם וילדו להם המה הגברים אשר מעולם אנשי השם:

ושמא תאמר אם ללמד עליהם זכות תפש קל וחומר מהמלאכים שהפליגו להרשיע מבני האדם, אם כן איפה, למה עשית חסד עמהם יותר מלאנשים, כי לבני אדם הארכת **מאה ועשרים שנה**, ולבני הנפילים עד כבוש ארץ ישראל, כי שם נמצאו ושם היו אחימן ששי ותלמי. על כן אמר נהפוך הוא, כי הלא לאדם הארכת עשרה דורות ועוד מאה ועשרים שנה, ולנפילים שני דורות בלבד. כי הלא **הנפילים** הם דור ראשון אשר נפלו מן השמים, הן עצמם היו בארץ בימים ההם, וגם אחרי כן שתראה מהם בכבוש הארץ, הוא **אשר יבואו בני האלוהים** הנזכרים הוא דור ראשון, **אל בנות האדם וילדו להם** שהוא דור שני, **המה הגיבורים אשר מעולם אנשי השם**, כי הילודים להם הן **המה** אותם **הגיבורים** אשר תראה נקובי שם בתורה, באופן כי לא האריכו רק שני דורות בלבד. הנה עד כה הזכיר השני טעמים.

ה וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל-יֶצֶר מַחְשַׁבַת לִבּוֹ רָע כָּל-הַיּוֹם:

ו וַיִּנָּחֵם ה' כִּי-עָשָׂה אֶת-הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֶל-לִבּוֹ:

ולהזכיר השלישי הקדים ואמר, הנה מה שראה השם לחייב את העולם, לא על הבעלי חיים היה, רק **כי רבה רעת האדם כו'**, ועל כן לא התנחם כי עשאו, רק **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ**.

ז וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחָה אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר-בָּרַאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמַתִּי כִּי עָשִׂיתֶם:

על כן ויאמר ה' וכו' והוא כי אמר אם **אמחה** הוא את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה, אך מה אעשה כי המיחוי ימשך **מאדם עד רמש ועד עוף השמים**, שאחר שמאדם ועד בהמה נדדו הלכו מן העולם, גם אלה בעונותם אתם ימקו, שאם אין אדם מה צורך בבעלי חיים, והמה לא חטאו. וידוע כי רחמיו על כל מעשיו, כי מה שנחמתי בעצם לא היה רק על בעלי חיים מדברים אשר נצטוו, וזהו **כי נחמתי כי עשיתים** כלומר כי מה שנחמתי, הוא על **כי עשיתים** שהוא את מין האדם, שהייתה הווייתם על ידי עשייה, שהוא נעשה אדם, אך לא שאר בעלי חיים,

שנאמר בהם תוצא הארץ נפש חיה כו'. כי מה שנאמר ויעש אלוהים את חית כו' הרי פירש רש"י שפירושו שתקנן בקומתן וצביון, שלא יחלוק על אומרו תוצא הארץ נפש חיה.

ח וְנַח מִצֵּא חֵן בְּעֵינֵי ה':

וכהתימו להזכיר שלשת הטעמים האלה, פירש העניין ואמר **ונח מצא חן** וכו', לומר תדע למה חזר ופשפש הוא יתברך אחר הטעמים האלה, ועם כל זה לא רצה ידון רוחו יתברך הוא המלאך, רק על ידי עצמו, הוא על כי **נח** אם **מצא חן** לימלט הוא **בעיני ה'**, הרואה ומביט בחינות ופניות, אשר לא תשורם עין מלאך, אך לא בעיני מלאך הבלתי רואה כמוהו יתברך ולא יבחין בין צדיק לרשע.

ושמא תאמר, אם כן איפה איך נמלטו בניו, אחר כי גם אביהם לולא רחמיו יתברך היה הולך גם הוא. ואין להשיב שהוא על היותם קטנים מבני מאה שנה, ולא הגיעו לכלל עונשים בימים ההם, כנמצא בדברי רז"ל (שם פ' כ"ו), כי על כן כבש הוא יתברך מעיינו של נח מלהוליד עד היותו בן חמש מאות שנה לבל יגיע הגדול שבבניו לכלל עונשין בזמן המבול, כי הנה אנו צריכין טעם נוסף על זה, והוא כי אם כן גם כל באי עולם זולת נח הפחותים מבני מאה שנה למה לקו.

והנה אמרו רז"ל בבראשית רבה (שם פ' ל') שני מאמרים סמוכים זה לזה, וזה לשונם:
כעבור סופה ואין רשע זה דור המבול, וצדיק יסוד עולם זה נח. הפוך רשעים ואינם - זה דור המבול, ובית צדיקים יעמוד - זה נח, אלה תולדות נח עכ"ל.

והנה יראו שני כתובים הבאים כאחד לדרשה אחת והוא מיותר. אך לזה נדקדק אומר בשני **אלה תולדות נח**. אך זולת הקושי הזה שהזכרנו, הוקשה להם בכתוב אומרו **אלה תולדות** אחרי שכבר נאמר למעלה.
ועוד אומרו נח זה פעמים.

ועוד שלא אמר שם וחס ויפת. וכווננו לומר, אל יעלה על רוחך כי זכות נח הציל את בניו, כי הלא גם הוא היה בכף מאזנים לולא רחמיו יתברך כי מצא חן, ואיך יציל גם את בניו. על כן הביא שני כתובים אלו, אחד לשון יחיד על נח, ואחד לשון רבים על בניו, לומר כי כעבור סופה כו' וצדיק הוא נח נשאר ליסוד עולם, כלומר הוא לבדו.

ט אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ. נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֶרְתּוֹ. אֶת-הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ-נֹחַ .

ושמא תאמר אם כן איך ניצולו בניו מה שאין כן לבני זולתו הפחותים מבני מאה שנה, על כן אמר כי המה בצדקתם הצילו נפשם, וזהו הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים כו' **אלה תולדות נח**, כי בית צדיקים הם בני נח היו צדיקים בעצמם. ומה גם לאומרם **בבראשית רבה** בפרשות הקודמות לזה המאמר, כי מה טעם **ונח מצא חן** בזכות תולדותיו, וזהו **אלה תולדות נח**. הנה כי דעתם כי צדיקים היו, אלא שכוונת בעל מאמר זה היה כי לא הספיקו רק לעצמם. ולפי זה

ידרש הכתוב כך: **ונח מצא חן** כו', ושמה תאמר אם גם הוא הוצרך למצוא חן, איך נצולו בניו, לזה אמר **אלה תולדות נח**, כלומר ראויים להתייחס וליקרא תולדות נח כי יתדמו אליו.

ואמר **איש צדיק** כו' כיוון מה שאמרו ז"ל על אשרי איש ירא ה' שהוא מקטנותו, אשרי מי שמהיותו איש ירא את ה', וזה יאמר מהיותו **איש, צדיק תמים היה**. וזהו אומרו **בדורותיו** כי כל אדם רואה שני דורות, אחד בקטנותו ואחד בגדלו, אמר כי בשני דורותיו היה צדיק שהוא מקטנותו בדור הזקנים בקטנותו, ובדור שקם תחתיהם.

ושמה תאמר איש אשר אלה לו, למה לא יספיק זכותו להציל את בניו, לזה אמר **את האלוהים התהלך נח**, לומר כי כל צדקתו לא הייתה רק ממנו לה' בביתו ובחומותיו, ולא יצא לישע עמו ללמד דעת את ה' כאברהם, על כן מי שזיכה את הזולת כאברהם ניצולו זולתו בזכותו, כעניין ויזכור אלוהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה. אך נח **שאת האלוהים התהלך** בינו לקונו לבד, לא הציל רק את עצמו ולא ניצולו בניו בזכותו.

יא ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס:

וסיפרה תורה איך **ותשחת הארץ לפני האלהים**, שהוא השחתת זרע, הוא זנות, אך זה בסתר **לפני האלוהים** לבדו, **ותמלא הארץ חמס** לעיני הכל.

יב וירא אלהים את-הארץ והנה נשחתה כי-השחית כל-בשר את-דרךנו על-הארץ:

והנה היה אפשר וידונו על ידי זו או על ידי זו, אמר הנה **וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה** בזימה **כי השחית** כו', ועל כן יתחייב בוא אנדרלמוסיה לעולם שהורגת רעים וטובים.

יג ויאמר אלהים לנח קץ כל-בשר בא לפני כי-מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את-הארץ:

והנה כל כוונתו יתברך כאשר הקדמנו הלא הייתה להשאיר את נח וזרעו, על כן אחרי ראותו יתברך את הארץ והנה נשחתה בזימה, שיחויב לבלתי השאיר שריד, אמר **לנח הנה קץ כל בשר בא לפני**.

וזהו **קץ כל בשר** הוא המשחית העושה קץ, בא לפני לעשות המשפט בידו, **כי מלאה הארץ חמס מפניהם** ואין מוחה, באופן כי גם אתה תספה כי לא מצאת חן בעיני המשחית, לכן אין תקנה כי אם **והנני בעצמי משחיתם**, באופן שאבחין בין צדיק לרשע ותחיה אתה וביתך כמדובר, באופן שלא אשליט לא את האנדרלמוסיה ולא את **הקץ כל בשר** והוא המלאך המשחית.

ונחזור אל העניין, כי אילו היה המשפט ההוא נעשה על ידי גזרת בחינת שם אלוהים בלבד, מבלי הצטרף מידת רחמים, היה הכיליון חרוץ שוטף הכל, ולא נשאר אף נח. וזה מאמר

הכתובים **ותשחת הארץ לפני האלוהים וכו'**, והוא כי הלא דרך מידת הדין שלא לוותר דבר, כי השופט כל הארץ יעשה משפט, וזהו אומרו **ותשחת הארץ לפני האלוהים** לפני מידת הדין, כי נשחתה על עוון זימה, כד"א **כי השחית כל בשר כו'**. וכן עוון אחר הוא גזל, כי הנה **ותמלא הארץ חמס**. והן אמת כי גם שמידת אלוהים לא תוותר, עם כל זה הסכימה עם מידת רחמים, כי לא תחפוץ בהשחתת עולם לגמרי. ועל כן בראות כי על פי הדין היה מתבטל, הסכימה להשתתף עם מידת רחמים למען יתקיים, כי אינו ככחות המשחיתים חלילה החפצים בהשחתה כנודע.

על כן בהיות כי שתי עבירות היו תחת ידם, אחת זימה שנית גזל, והנה על הזימה כבר כתבנו שנאמר הנפילים היו בארץ, לומר שבהם היה פתחון פה נגד מידת הדין כי הן המה המקטרגים ודוברים רע על בני אדם, ואמר להם הקדוש ברוך הוא אילו הייתם לבשר כאדם למטה הרעותם כהם, וכן היה **ויראו כו' ויקחו להם נשים כו'**. אמנם על החמס לא היה פתחון פה, כי **הנפילים** לא חטאו רק בזימה. ובזה נמצא טעם נכון מה זה היה שלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל, ולא על הזימה שתבוא אנדרלמוסיה להרוג טובים ורעים, אך הוא על כי על הזימה היה פתחון פה לעומת מידת הדין. וזהו **ותשחת הארץ** שהוא הזמה **לפני האלוהים** שהוא מידת הדין. וגם הושם לפניו יתברך ענין החמס, וזהו **ותמלא הארץ חמס** באופן שהיה העולם אבד.

על כן מה עשה? ראה את הארץ והנה נשחתה בזימה, ומה שראה הוא כי מה שנשחתה היא **כי השחית כל בשר את דרכו כו'**, כי כל מה שהיה בשר שמרבה את המלאכים הנפילים בני האלוהים, כמו שכתבנו על **בשגם הוא בשר**, השחיתו את דרכם, ואין לאבדם על כך, אך עדיין נשאר עוון החמס, שגם בו כדאי להשחית הכל.

על כן **ויאמר אלוהים לנח קץ כל בשר בא לפני**, שאני מידת הדין ולא תמלט גם אתה, כי **מלאה הארץ חמס** שהוא על הגזל שהוא לבלתי השאיר גם אחד. **ושמא תאמר** אשר לא חמסו למה יענשו, לזה אמר: **כי מלאה הארץ חמס מפניהם** של כל בשר הנזכר, ולא היה אחד שימחה בידם. על כן **והנני** מידת הדין **משחיתם את הארץ**, כי אין מוחה בידי על סיבה זו. ולא בני אדם בלבד, כי אם גם הארץ עצמה, כי אם אין נשאר גם אחד מה צורך בעולם. וזהו **והנני משחיתם את הארץ**, שהוא הארץ וצאצאיה שהוא איבוד העולם, כי גם אתה אינך מוצא חן לפני, וזהו **והנני משחיתם את הארץ**.

[צדקתו של נח]

אמנם **את האלוהים התהלך** ולא עם האנשים להחזירם בתשובה, רק כל כשרותו היה ממנו אל האלוהים בלבד, הנה כי מן הנפשיים אחד היה לו בלבד. ומהחומרי **ויולד נח שלשה בנים**

וכו'. על דרך מאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** פ' ל') ארבע מינים שבלולב שהאחד הוא האתרוג יש בו טעם וריח, והלולב הוא תמר יש בו טעם ולא ריח, ועבות ריח ולא טעם, והערבה לא טעם ולא ריח. כך בישראל יש מי שיש לו תורה ומצוות, ומי שיש בו תורה ולא מצוות, ומי שיש לו מעשים טובים ולא תורה, ומי שאין בו לא זה ולא זה, אמר הקדוש ברוך הוא יצטרפו אלו עם אלו, כלומר יוגינו אלו על אלו.

וכן א חשוב עניין הכתוב הזה, כי הנה מזרע נח היה **חם** בלתי כשר, ויוכיח סופו שראה ערות אביו, יש אומרים סרסו ויש אומרים רבעו. וגם כי באשר הוא שם עדיין לא חטא, עם כל זה לא הייתה הכנתו טוב.

ויפת היה בינוני.

ושם היה שלם.

על כן מה עשה למען הגין עליהם? עשאו אגודה אחת וכללם יחד באומרו **שלשה בנים**, שאם לא כן למה הודיענו המנין, אך הוא להורות כי שלמים לא היו בעצם, אם לא בהגין זה על זה בהעשותם אגודה וכללות אחת. ועם כל זה להורות צד העדר ההשוואה, הטיל **את** בין כל אחד לחברו, כדרך מאמרם ז"ל בקצת מקומות **את** לאפסוקי אתא. ומכלל ההתערבות להגין זה על זה, היה הכתיב את חם הקטן בין השנים הגדולים ממנו, שהוא להורות כי אחיו הגינו עליו, ועל כן מזה ומזה הם נזכרים והוא בתוכם נאחז משניהם, כאילו נבלע בין הדבקים, הנה כי הוא לא שלם בעצם היה לינצל.

ה'.

כלל הדברים, כי הצד השווה שבהם כי כעת לא היה שלם, כי גם למזכה אותו אומר הא **אילו** היה בדורו של כו', אך עדן לא היה.

ושמא תאמר אם כן איפה איך הספיק זה בעת קצף גדול לינצל, לזה אמר **ותשחת הארץ**, שהוא כי למה שלא היה זולתו בעולם טוב ממנו ולא דומה לו, כי הלא **ותשחת הארץ** שהיא כולה, ואינו חפץ הוא יתברך בהשחתת עולם, על כן השאירו.

והנה לא הייתה ההשחתה הזאת שהיא מהזנות נכרת רק לפני האלוהים, אך בעיני ההמון לא דבר רע הייתה, להתייחס להשחתת הארץ. אמנם החמס היה רע בעיני הכל כי **ותמלא הארץ חמס**. ומה גם למאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פ' ל"א) שלא היה איש שלא היה צועק חמס, כי כל אחד היה גוזל וגגזל, וכולם צועקים על מה שנגזל מהם, והם עצמם הגזלנים שהייתה הצעקה על עצמם, הנה גם הגזל היה נראה לו הגזל דבר רע, וצועק על מה שגזלו ממנו, ולא יביט אל מה שגזל הוא.

ותדע למה **וירא אלוהים** לבדו **את הארץ והנה נשחתה** בזימה, ולא ראו האנשים כי כן הוא, עם היות הזנות גם הוא רע ומר בעיני אלוהים ואדם, הלא הוא על שכל כך הורגלו בכך שנעשה להם כדבר טבעי, עד גדר **כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ**, על כן לא הייתה נשחתת הארץ רק לפני האלוהים. על כן **ויאמר ה' לנח קץ כל בשר בא לפני, וזה על כי מלאה הארץ חמס**. ומה שלא נחתם על הזנות, הוא מפניהם, והוא כי לא רצה הוא יתברך לחתום גזר דינם רק על מה שגם בעיניהם היה קשה, וזה אומרו מפניהם, מה שאין כן על הזנות כי בפניהם לא כמו זר נחשב.

ועם כל זה דע איפה כי גם שאצילך על כי אין זולתך טוב ממך, אל יעלה על רוחך ארגיע לך שאשאר לך מקום בארץ אשר אצווה מהמטיר עליו מי המבול, ושם תנצל בהר גבוה וכיוצא, כי אמציא מנוח לכף רגלך. כי דע איפה כי **והנני משחיתם כו'**, שלא ישאר מהארץ מקום בלתי נשחת.

והוא כי גם לאומר כי ארץ ישראל לא גושמה ביום זעם, הנה כתב **הרמב"ן** ז"ל. כי הן אמת שלא גושמה, אך מאשר המטיר ה' חוצה לה, הציף על פני כולה ומת כל אשר בה רוח חיים, או מההבל, באופן כי דרך כלל כל הארץ נשחתה. על כן **עשה לך תיבת עצי גופר** מידה כנגד מידה. את האלוהים בינך לבינו היית, ולא יצאת לישע עמך להדריכם ולהיירשם, גם עתה הצלתך תהיה על ידי הסגר, וזהו **עשה לך** כלומר בשבילך. ומה גם למאמרם ז"ל (סנהדרין דף קי"א) שהיה כחבוש בבית האסורין, צועק ואומר לפניו יתברך, הוציאה ממסגר נפשי כמדובר. ועל כן אמר לו **ואני הנני מביא את המבול כו' כל אשר בארץ יגוע**.

כי הלא יקשה כי אחר אומרו **לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים**, אם כן ודאי שכל אשר בארץ יגוע.

ועוד שהיה לו לומר כל אשר בארץ ישחת או ימות, אך לשון גויעה לא יצדק רק בצדיקים. אך **יאמר** אל יעלה על רוחך לומר כי אבקש מנוח לכף רגלך באחד המקומות אשר בארץ המה, כי הלא דע לך כי גם שאני **הנני מביא את המבול לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים** בעלמא, ולא את איש צדיק כמוך בעל נשמה, עם כל זה דע שכל אשר בארץ גם איש צדיק יהיה כמוך, שמיתתו תתייחס לגויעה, יגוע ולא ימלט. כי לא תזכה לינצל רק על ידי צער הסגר כנגד מידתך שלא יצאת ממחיצתך למחות. וזה מאמרו יתברך אחרי כן, **בא אתה וכל ביתך אל התיבה כו'**, והענין מה שאושיבך בצער תיבה שתהיה כאסור על בור, הלא הוא על **כי אותך ראיתי צדיק לפני**, כלומר ממך ולפני ולא ממך אל הבריות לזכותם, על כן תיסגר גם אתה כמדובר.

יט ומכל-החי מכל-בשר שנים מכל תביא אל-התבה להחית אתך זכר ונקבה יהיו:
כ מהעוף למינהו ומן-הבהמה למינה מכל רמש האדמה למינהו שנים מכל יבאו אליך להחיות:

ומכל החי מכל בשר כו'. ראוי לשית לב בכתובים, כי הנה אומרו אתך בסוף הפסוק הקודם, וכן בפסוק זה הוא מיותר.

ועוד, איך אומר עתה **תביא אל התבה**, ואחר כך אומר **יבאו אליך**, ואחר כך אומר **תקח לך**.

[מיהם הניצלים בתיבה?]

אמנם הנה כתבנו למעלה כי נח על פי מידת הדין לא היה ניצול, וזהו שאמר לו אלוהים שהוא מידת הדין, **קץ כל בשר בא לפני** שהוא לגמרי, כי גם אתה לא תישאר כי אינך כדאי, אך **עשה לך כו'** שתצטער שם לכפרת עוון. ועם כל זה צריך לצרף מידת הרחמים, כי ואני שהוא בצירוף רחמים, כעניין וה' הוא ובית דינו, על ידי כן **והקימותי את בריתי אתך**.

ושמא תאמר ומה צורך לזה והלא אדם בזכות בהמה תושיע ה', והנה בתיבה היה כל מין חיה ועוף ובהמה, לזה אמר **את בריתי אתך** שאתה העיקר. וזהו אומרו **אתך**, שאם לא כן הוא מיותר, ולא יאמר כי אם **ואשתך ונשי בניך**, מאי **אתך**, כלומר להחיותם אתך ניצולים בזכותך. וכן **ומכל החי כו'** אמר **להחיות אתך** ולא אמר לחיות רק להחיות, כי אתה מחיה את כולם, כי אם אתה לא היית צדיק היה העולם בטל, ולא ימלט העולם בזכות בהמה, כי לא נאמר זה רק על אדם או מקום פרטי, אבל כשכל העולם חייב אין זכות בהמות מספיק לקיים כל העולם בזכות בהמה. ובזה אפשר כי זה כיוון באומרו **תביא**, כי זכותו תביאמו ותטעמו, אך המה מאליהן יבואו לו, כאומרו בסמוך **יבאו אליך להחיות**.

או יאמר, הנה גם על פי צירוף מידת רחמים צריך תצטער כי תטרח ותביאם אליך אל התיבה, לשתזכה **להחיות אתך** שתחיה אותם. והוא על דרך מאמרם ז"ל בגמרא שעל ידי מעשה שריחם רבי על ילדי העכברים שהייתה השפחה מכבדת במכבדת, נסתלקו ייסוריו, כי ורחמיו על כל מעשיו כתיב. זה יכוון באומרו **להחיות** ולא אמר לחיות, לומר זולת צירוף מידת רחמים, גם אתה תרחם וירחמוך. והוא כי שנים כו' תטרח ותביא להחיות הם את הזולת, על כן יהיו אתך על ידי מה שתרחמם, ויהיו אתך על ידך ממש ולא על ידי שליח ויחיוך, וזה אומרו **אתך**. וזהו שחזר ואמר **יבאו אליך להחיות**, שהוא להחיות אותך, על כן ציוה לו להורות רחמיו על הבעלי חיים שיביאם אתו אל התיבה.

ומה שאומר **יבאו אליך**, הוא כי מאתו יתברך יבואו אליו טרם יכנס בתיבה, ואחר כך יטרח ויביאם פנימה. ופירש הכתוב למה יביאם תחילה הוא יתברך אליו, ואחר כך הוא יביאם אל התיבה, ולא יעשה הוא את הכל. לזה אמר **מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה כו' יבאו אליך להחיות**, לומר כדי שיהיה כל מין למינו צריך **יבאו אליך**. והוא הידוע מרז"ל (סנהדרין דף קי"א) שלא נכנסו בתיבה רק אשר דבקו במין ולא אשר נזקקו לשאינן מנין, וזה יאמר **מן העוף למינהו**

כו', וזה לא יבחין נח. על כן להיות **למינהו יבאו אליך** מאתו יתברך, אך אחר כך תביא אתה כאמור.

כא ואתה קח-לך מכל-מאכל אשר יאכל ואספת אליך והיה לך ולהם לאכלה:
הנה אומרו **לך**, וגם אומר **אשר יאכל** הוא מיותר. אך יאמר **קח לך**, כלומר לך למאכל הוא מאכל אדם, **ואשר יאכל** גם כן ליתר בעלי חיים. והנה בדרך טבע כל מיני מאכל מתעפש בשנים עשר חדש סגור תוך לחות התיבה שבתוך המים החמים, ואין אויר שולט, כי לא פתח נח חלון התיבה עד אחר ימים רבים. לזה אמר **ואספת אליך**, ובזכות מה שאשר **יאכל** לבעלי חיים **שואספת אליך**, שאתה משתדל עליהם, תזכה גם אתה שיתקיים זה וזה, באופן שיהיה **לך ולהם לאכלה**, שגם מאכלך יתקיים.

כב ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלהים כן עשה:

ויעש נח כו' אומרו כן עשה הוא מיותר.

אך הוא כי שני עניינים ציוהו:

א. שיעשה התיבה,

ב. שיביא מכל בשר והמאכל.

אמר כי עשה הדבר בשני פעמים, וזהו **ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלהים**, הוא עניין האחד, והוא כי עשה התיבה **ככל אשר צוה אתו אלהים** בכל סדריה ותיקוניה, ואחר כך מעניין מה שיתן אל תוכה **כן עשה**.

פרק ז

א ויאמר ה' לנח בא-אתה וכל-ביתך אל-התבה כי-אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה:
ב מכל הבהמה הטהורה תקח-לך שבעה שבעה איש ואשתו ומן-הבהמה אשר לא טהרה הוא שנים איש ואשתו:

ג גם מעוף השמים שבעה שבעה זכר ונקבה לחיות זרע על-פני כל-הארץ:
ד כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על-הארץ ארבעים יום וארבעים לילה ומחיתי את-כל-היקום אשר עשיתי מעל פני האדמה:

ה ויעש נח ככל אשר-צוהו ה':

ו ונח בן-שש מאות שנה והמבול היה מים על-הארץ:

ז ויבא נח ובניו ואשתו ונשי-בניו אתו אל-התבה מפני מי המבול:

ח מן-הבהמה הטהורה ומן-הבהמה אשר איננה טהרה ומן-העוף וכל אשר-רמש על-האדמה:

ט שנים שנים באו אל-נח אל-התבה זכר ונקבה כאשר צוה אלהים את-נח:

י ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על-הארץ:

יא בשנת שש-מאות שנה לחי-נח בחדש השני בשבעה-עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל-מעיינות תהום רבה וארבת השמים נפתחו:
יב ויהי הגשם על-הארץ ארבעים יום וארבעים לילה:
יג בעצם היום הזה בא נח ושם-והם ונפת בני-נח ואשת נח ושלשת נשי-בניו אתם אל-התבה:
יד המה וכל-החיה למינה וכל-הבהמה למינה וכל-הרמש הרמש על-הארץ למינהו וכל-העוף למינהו כל צפור כל-כנף:
טו ויבאו אל-נח אל-התבה שנים שנים מכל-הבשר אשר-בו רוח חיים:

או יאמר בשום לב אל הערות הראויות להעיר בכל המשך הכתובים האלה. והוא כי מתחילה אמר **מכל החי מכל בשר שנים מכל כו'**, שמורה כי הטמא והטהור שנים מכל יבאו לו, ואחרי כן הוא אומר **מן הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה, ומאשר לא טהורה שנים. ועוד**, שאחר אומרו **ויעש נח ככל אשר ציוה אותו אלוהים כן עשה**, שמורה שעשה ענין הבאת הבעלי חיים, חוזר הוא יתברך לצוותו על הבאתן כאומרו **מכל הבהמה וכו'.** וגם ראוי לשית לב אל אומרו **ככל** בכ"ף הדמיון. וגם אל כפל אומרו **כן עשה. ועוד אומרו גם מעוף השמים וכו' לחיות זרע על פני כל הארץ**, כי הנה בבהמה באומרו **שבעה שבעה**, לא אמר לחיות זרע, והוא כי לחיות זרע שנים יספיקו, אך היו שבעה על הקרבנות, ואם כן אחר שגם מהעופות הקריב, למה אמר בהם לחיות זרע. ואם אומרו לחיות זרע חוזר אל הבהמה והעוף, תכפל הקושיא כי לא על כן היו שבעה.

ועוד אומרו, כי לימים עוד שבעה וכו', כי הלא פסוק זה היה ראוי ליאמר תחילה, ויאמר ה' לנח הנה לימים עוד שבעה אני ממטיר לכן תבוא אז אל התיבה, ולא **בא אל התיבה**. שנראה עתה, על מה **שלימים עוד שבעה אנכי ממטיר כו'.**

ועל פי דרכנו נשים לב אל **מספר השבעה והארבעים יום.**

וגם אל אומרו **ומחיתי וכו'** כי הלא כבר נאמר למעלה **והנני משחיתם כו' ואני הנני מביא את המבול כו'.**

ועוד אומרו ויעש נח ככל כו', כי הלא פסוק זה נאמר למעלה.

וגם פה למה נאמר בכ"ף הדמיון.

ועוד אומרו ונח בן שש מאות שנה כו' למה הודיענו מספר ימיו בבא המבול.

ועוד אומרו מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה וכו' שנים שנים באו כו', כי הלא זה סותר כל האמור למעלה, שמורה שגם הטהורים היו שנים שנים, והנה הקודם הוא מוכרח, שאם לא כן ממה הקריב נח.

ועוד אומרו כאשר צוה וכו' הוא מיותר.

ועוד חזר ואמר ויהי לשבעת הימים וכו' בשנת שש מאות וכו' והרי נאמר למעלה.

וכן מה היה שבפעם הראשונה לא נאמר **ויהי לשבעת הימים וכו'.**

וכן אומרו אחר כך **ויבאו אל נח אל התיבה שנים שנים כו'** למה נאמר פעם שנית, ועוד, ששילש ואמר **והבאים זכר ונקבה באו כו'**, ושלשתן הפך הקודם כי שם נאמר **מהטהורים שבעה**, ואחרי כן הוא אומר **שנים שנים וכו'**.
ועוד שבכל מקום שאומר **שנים שנים** אומר **יבאו**, ובאומרו **שבעה** אומר **תקח**.
ועוד למה חוזר ואומר **כאשר צוה אותו כו'**.

אמנם הנה כתבנו, כי שם אלוהים, הוא מידת הדין, לא מצא נח חן בעיניו. וכן אמר לו אלוהים בפירוש **קץ כל בשר בא לפני**, שהוא לפני בחינתי היא מידת הדין, באופן שגם אתה לא תחיה. אך זאת אעשה לך, והוא כי **ואני הנני מביא את-המבול מים על-הארץ לשחת כל-בשר** שאתחבר עם מידת רחמים, ובזה **והקמותי את בריתי אתך וכו'**. וגם זאת תעשה, שתרחה על הבעלי חיים וירחמו עליך, כי **מכל החי תביא וכו'**. אך זה אינו רק **להחיות אתך**. והוא כי הנה הוא יתברך כרוב רחמיו מטרם תבוא הרעה יחשוב מחשבות לבלתי ידחו עוד פעם שנית, והוא כי הנה כאשר על היות הדורות ההם מכעיסין ובאין, נתחייבו להביא עליהם את מי המבול, וגם אחרי שוב העולם לאיתנו הלא יתעתדו אם עוד יוסיפו סרה להוסיף עוד לקלל את האדמה, ואין תקנה רק להישבע אל-עולם מלהביא מי נח עוד על הארץ.

והנה לא היה מקום למצוא חן לזה, רק על ידי קרבן ריח ניחוח, כאשר היה, כי **וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' וכו' לא אוסיף לקלל עוד וכו'**. והנה להקריב קרבן, היה צריך שיהיו מן הבהמה הטהורה ועוף הטהור יותר משנים שנים, ולהשאיר לחיות זרע.

והנה אין ערך לגודל רחמיו יתברך, לאמר מעתה מעת הרוגז תקח לך שבעה שבעה להקריב ריח ניחוח לפני לפייסני לבלתי הביא עוד מבול. על כן אין מקום לזה רק על פי מידת רחמים, אך לא על פי מידת הדין. על כן כדבר בחינת מידת הדין עם נח באומרו **ויאמר אלוהים אל נח וכו'**, אמר לו **עשה לך תיבת וכו'**, ואצרף מידת רחמים וכו' **ומכל החי וכו'**. אך **שנים שנים מכל**, גם מהטהורים, כי איני חושש רק להחיות אתך, ועל זה שנים לקיים המין די. אך לחוש לבלתי שוב להביא מבול שעל כן תכין מעתה ריבוי בטהורים לריח ניחוח להישבע על כך איני חושש.

ואומרת התורה הנה מהשני דברים:

א. להביא בעלי חיים,

ב. להביא מכל מאכל.

על האחד אמר **ויעש נח ככל** בכף הדמיון כי שינה בו.

אך השנית שהוא מהמאכל **כן עשה** בלי שינוי.

ואמר מלת **כל**, על שנכלל בו גם מעשה התיבה.

א וַיֹּאמֶר ה' לְנֹחַ בֹּא-אִתָּהּ וְכָל-בֵּיתְךָ אֶל-הַתֶּבֶת כִּי-אֶתְּךָ רְאִיתִי צָדִיק לִפְנֵי הָזֶה:

ושמא תאמר ומה היה השינוי, ולמה שינה, לזה אמר כי **ויאמר ה'** הוא מידת רחמים לנח, הנה להצילך בלי צער תיבה אי אפשר לך כי צריך אתה לכך, לכן **בא אתה כו' אל התיבה**, והטעם כי אותך ראיתי צדיק הוא בלבד לפני המידת רחמים, וצריך למרק עצמך, וזה בדור הזה כי אין צדקתך רק לערך הדור הזה. אך מה שעוד ארחם הוא, כי גם שעל פי הדין לא היה ראוי להקדים ארוכה לבלתי הביא עוד מבול.

הלא זאת אצוור:

ב מכל הבהמה הטהורה תקח-לך שבעה שבעה איש ואשתו

ומן-הבהמה אשר לא טהרה הוא שנים איש ואשתו:

ג גם מעוף השמים שבעה שבעה זכר ונקבה לחיות זרע על-פני כל-הארץ:

ולמה אני עושה כך? כי לא בלבד אני מכוון באשר הוא שם, לקיום המין להחיות אתך, כי אם דרך כלל **להחיות זרע על פני כל הארץ**, שהוא להקריב קרבנות באופן ימשך קיום זרע במה שאינו אתך, כי אם כולל על פני כל הארץ, שהוא על ידי ריח הניחוח, ישבע לבל יוסיף להכות את כל חי כאשר עשה. וזהו שלא אמר להחיות אתך, כי אם **לחיות זרע על פני כל הארץ**. ובזה יתכן היות נזכר בכתוב רמז הקרבנות, כיון שהוא מוסכם כי לכך כוון הוא יתברך בהרבות בטהורים כנודע. ואמר **תקח**, לומר כי אשר הם לקיום המין שהם עד שנים יבואו מאליהן, אך אשר אני מוסיף להקריב מהם למצוא חן, תטרח ותיקח בעצמך.

ד כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על-הארץ ארבעים יום וארבעים לילה ומחיתי את-כל-היקום אשר עשיתי מעל פני האדמה:

והנה רצה הוא יתברך לנסותו לזכותו, באמור לו **בא אתה וכל ביתך** מעתה אל התיבה, על כי **לימים עוד שבעה אנכי ממטיר וכו'**, כי יאמין כי כן יהיה ויכנס קודם מלאת הימים שבעה, טרם יראה גשם על הארץ, שלא יהיה מקטני אמנה כאשר היה, שלא בא עד שהיו מים עד ברכיו. ועל פי דרכו רמז כי להיותו ממחה קצת מהארץ עד מקום שיתד המחרישה הייתה מגעת, לכן על שבראם בשבעה ימים, על כן **לימים עוד שבעה**. לחוס על עולמו אולי ישובו בתשובה, על דרך רז"ל (**בראשית רבה** פ' ל"ב) שאמרו שהתאבל על עולמו שבעה ימים. ועל היותו ממחה האדם שנוצר בארבעים יום, על כן **אנכי ממטיר ארבעים יום וכו' כדי ומחיתי וכו'**.

ה ויעש נח ככל אשר-צוהו ה':

ואמר: **ויעש נח ככל אשר צוהו ה'** בכ"ף הדמיון, והוא כי אמר הנה להבחין אשר לא נזקקו לשאינן מין, אמר לי אלוהים כי שנים שנים יבואו לי מאליהן, אך לא שבעה מהטהורים. והנה ה' בעל הרחמים אמר שאקח בעצמי מן הטהורים שבעה, אם אקח בידי שבעה מהטהורים

ושנים מהטמאים, איך אבחין באותן שלא נזקקו? ואם אמתין עד שיבואו מאליהן, לא יבואו יותר משנים מכל סוג. על כן מה עשה? לקח בידו חמשה חמשה מן הטהורים, והניח שנים מכל מין שיבואו מאליהן, כאשר ציוה אותו אלוהים, נמצא עושה **ככל אשר צוה ה'** בכ"ף הדמיון ולא בשלמות, שלא לקח שבעה אלא חמשה. וזהו **ויעש נח ככל אשר צוה ה'**, ועל כן בין מהטהורים בין מהטמאים באו אחר כך שנים שנים. וזהו –

ח מן-הבהמה הטהורה ומן-הבהמה אשר איננה טהרה ומן-העוף וכל אשר-רמש על-האדמה:

ט שנים שנים באו אל-נח אל-התבה זכר ונקבה כאשר צוה אלהים את-נח:

וזה היה בלא כ"ף הדמיון, כי אם **כאשר צוה אלהים את נח**, שאחר שלקח עמו חמשה חמשה מהטהורים, **באו** אליו מאליהן **שנים שנים** מכל סוג.

ז ויבא נח ובניו ואשתו ונשי-בניו אתו אל-התבה מפני מי המבול:

והנה ספרה תורה כי לא עמד בניסיון להאמין ולבוא אל התיבה טרם מלאת השבעה ימים, כי אם אדרבא מה **שויבא נח וכו' היה מפני מי המבול**, והוא מאמרם ז"ל (שם) אף נח מקטני אמנה היה שלא נכנס עד שבאו המים עד ברכיו שנאמר מפני מי המבול. והוא צודק לפי דרכנו. והקדים ואמר:

ו ונח בן-שש מאות שנה והמבול היה מים על-הארץ:

כדי להכפיל אשמתי, שלא עמד בניסיון עם היותו בן שש מאות שנה, שעם כל זה לא בא אלא מפני מי המבול כמדובר. ושמה תאמר, מה שלא נכנס בתיבה מיד, הוא כי ה' אמר אליו שנים שנים יבאו אליך ולא באו, על כן נתעכב, לזה אמר הנה זה לא היה, כי הלא **מן הבהמה וכו' שנים שנים זכר ונקבה באו** מאז **כאשר צוה ה' את נח**, והיה מיד כי הלא –

י ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על-הארץ:

אחר ששנים שנים באו אליו ומי המבול וכו', ועם כל זה לא חש מאז לבוא אל התיבה עד עצם היום הזה, שמי המבול היו על הארץ. וזהו –

יג בעצם היום הזה בא נח ושם-והם ויפת בני-נח ואשת נח ושלושת נשי-בניו אתם אל-התבה:

יד המה וכל-החיה למינה וכל-הבהמה למינה וכל-הרמש הרמש על-הארץ למינהו וכל-העוף למינהו כל צפור כל-כנף:

כלומר כי בבחינה זו היו לאחדים **המה וכל החיה וכו'**, כי לא נשתמש מהשכלתו באמונה לבוא טרם בא הגשם, כי אם מפני מי המבול כי אז גם הבעלי חיים בורחים מההיזק.

טז והבאים זכר ונקבה מכל-בשר באו כאשר צוה אתו אלהים ויסגר ה' בעדו:

הורה מה שכתבנו כי חמשה חמשה מן הטהורים לקח בידו, ושנים שנים באו מאליהן, וזהו אומרו **והבאים** מכלל שהיו אחרים מובאים.

ועניין הכתוב כי האלוהים צוה לו שהוא יביא השנים שנים אל התיבה אחר שיבואו לו, והכתוב הקודם לזה מעיד שלא באו אל נח ונח הביאם אל התיבה, כי אם שבאו אל נח וגם אל התיבה באומרו **ויבאו אל נח אל התיבה כו'**, והלא יראה כאשם שעבר על צויו. והיה אפשר לתרץ כי באו ושלא להטריחו מיד עשה יתברך שיבואו מאליהן אל התיבה ועל כן לא יאשם, לזה אמר **והבאים זכר ונקבה באו כאשר צוה אתו אלוהים**, שבאו כמו שצוה לו שהוא שבאו אליו שיביאם אל התיבה כמצוותו, אלא שלא הביאם ואז באו הם אל התיבה. ואל תתמה איך לא נענש על כך כי הוא כי ויסגר ה' בעדו ממידת הדין, פן יפגע בו על עברו מצוותו.

יז ויהי המבול ארבעים יום על-הארץ וירבו המים וישאו את-התבה ותרם מעל הארץ:

יח ויגברו המים וירבו מאד על-הארץ ותלך התבה על-פני המים:

יט והמים גברו מאד מאד על-הארץ ויכסו כל-ההרים הגבהים אשר-תחת כל-השמים:

כ חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים:

כא ויגוע כל-בשר הרמש על-הארץ בעוף ובבהמה ובכל-השרץ השרץ על-הארץ וכל האדם:

כב כל אשר נשמת-רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו:

כג וימח את-כל-היקום אשר על-פני האדמה מאדם עד-בהמה עד-רמש ועד-עוף השמים וימחו מן-הארץ וישאר אך-נח ואשר אתו בתבה:

כד ויגברו המים על-הארץ חמשים ומאת יום:

ראוי לשית לב מה ענין שלש הדרגות אלה:

וירבו המים ותרם מעל הארץ,

ואחר כך **ויגברו וירבו מאד מאד ותלך התיבה,**

ואחר כך **גברו מאד מאד ויכסו כל ההרים,**

מה ענין הדרגות אלו, ולמה לא היו כאחת?

כיון שגם הראשונה הייתה אחר ארבעים ימות הגשם.

ומה היה ההתגברות, שבלי תוספת גשם היו עולים.

וגם למה חוזר ואמר בפסוק שאחריו **ויכסו ההרים.**

ועוד אומרו חמש עשרה אמה מלמעלה, והיה לו לומר למעלה.

ועוד למה בתחילה אמר ההרים הגבוהים, ואחר כך אומר **ההרים** ולא אמר הגבוהים.

ועוד אומרו שלשה חלוקי מיתות הנאמרים זו אחר זו:

תחילה אומרו **ויגוע כל בשר כו'**,

ואחר כך אומר לשון מיתה **כל אשר נשמת רוח כו' מתו**,

ואחר כך לשון מיחוי **וימח את כל היקום כו'**

והכל עניין אחד.

ועוד כי בגויעה אומר **בארץ**, ובמיתה אומר **בחרבה**, ובמיחוי אומר **אדמה**.

יז ויהי המבול ארבעים יום על-הארץ וירבו המים וישאו את-התבה ותרם מעל הארץ:

אמנם היו שלשה הדרגות, אחד שרבו המים על הארץ בטבע ריבוי גשם ארבעים יום עד ש**ותרם התיבה מעל הארץ**. ועדיין לא הייתה מהלכת ממקום למקום.

יח ויגברו המים וירבו מאד על-הארץ ותלך התבה על-פני המים:

ואחר כך שלא בטבע גברו מאד על הארץ עד שלא בלבד רמתה התיבה מעל הארץ, כי אם גם הייתה מתהלכת על פני המים.

ואחר כך:

יט והמים גברו מאד מאד על-הארץ ויכסו כל-ההרים הגבהים אשר-תחת כל-השמים:

שיכלול כל הרי ארץ ישראל שגבוהה מכל הארצות כי נתפשטו עליהם המים כשגברו ועלו, גם לאומר שלא גושמה, שאם לא כן איך מתו כל אשר בו רוח חיים שבה, ונמחה כל היקום שהם הנכסים, כאשר יתבאר בסמוך.

כ חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים:

ואחר אומרו שני מיני תגבורת הנזכרים שהיו שלא בטבע מהארבעים יום והלאה, חל עליו חובת ביאור שני דברים:

אחד איך יתכן שאחר ארבעים יום שפסקו הגשמים, לא היה רק שיעור שהורמה התיבה **מעל הארץ**, ואחר כך גברו בלי תוספת גשם עד ש**ויכסו כל ההרים הגבוהים**, כי הנה בדרך טבע, יותר היה ראוי בריבוי המים ישפכו סביבות כדוריות הארץ אל המים שמתחת לארץ, מהיותם עולים עד כסות כל ההרים הגבוהים חמש עשרה אמה.

ועוד שנית למה הוצרכו שתי התגבורות האלו, אחר שבמה שהורמה מעל הארץ היה כדי להמית, כי רותחין היו.

והנה על הדבר הראשון היה אפשר לומר כי מה שכסו ההרים לא היה רק צפים מעט על פניהם, לזה אמר **חמש עשרה אמה**. ואל תתמה, כי היה מלמעלה, כלומר מכח עליון, משני

גבורות הדין, הוא מה שגברו המים ויכסו ההרים, ולא בטבע שלמטה. ובזה יובן אומרו לפנים וישבו המים מעל הארץ הלך ושוב, כי הנה אין לשון שיבה צודקת אלא בשב למקום שהיה.

ולא עוד אלא שאומר הלך ושוב.

ולא יצדק היו הולכים ושבים. אך הוא כי טבע כל דבר להיות תאב אל יסודו לשוב, ועל כן המים היו שבים אל התהום אשר מתחת לארץ, כי כדורית היא, והיו נשפכים סביבותיה אל התהום אשר באו משם.

וזוהו וישבו המים מעל הארץ. אלא שהוא יתברך היה מחזירן, באופן היו הלך ושוב, הלך למעלה על הארץ ושוב אל יסודן, ועל כן ויחסרו מקצה חמשים ומאת יום ולא מקודם. ועל דרך זה אמרו רז"ל על הנשמה שבאדם, שבכל שעה היא עולה ויורדת ומבקשת לצאת אלא וכו', שהוא כמפורש אצלנו כי תתאב אל מקורה.

כא ויגוע כל-בשר הרמש על-הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל-השרץ על-הארץ וכל האדם:

ועל הדבר השני אמר ויגוע כל בשר כו' כל אשר כו', לומר מה שהיה התגבורת הראשון שגברו על מה ש"ותרם התיבה", הוא כי השיעור הזה לא היה מספיק שיגוועו מההבל, גם של ארץ ישראל שלא גושמה. והוא כי בלשון המקרא ארץ ישראל נקראת ארץ סתם, כמו שאמרו רז"ל על הפסוק הנותן מטר על פני הארץ, ובפסוק עד לא עשה ארץ וחוצות, וחרבה הוא תואר כולל כל הארץ זולת הים.

ונבוא אל העניין: על התגבורת אמר שהיה שעל ידי כן ויגוע כל בשר הרומש על הארץ, היא ארץ ישראל שגוועו מההבל, וחלק לה הוא יתברך כבוד שהחל בבעלי חיים ואחר כך וכל האדם.

כב כל אשר נשמת-רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו:

ואמר אל תחשוב שמה שהוצרך התגבורת הראשון, היה מפני שבמה שרבו המים עד ש"ותרם התיבה" לא היה כדי להמית, כי לא כן הוא, כי כאשר גוועו כל אשר בארץ ישראל, כבר כל אשר בו רוח חיים מכל אשר בחרבה מתו שהיא בכל חוץ לארץ.

כג וימח את-כל-היקום אשר על-פני האדמה מאדם עד-בהמה עד-רמש ועד-עוף השמים וימחו מן-הארץ וישאר אך-נח ואשר אתו בתבה:

ומה שהוצרך התגבורת השני עד ש"ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים" - שצפו על כל הרי ישראל גם הם היו כדי שעל ידי כן וימח את כל היקום כו' שאמרו רז"ל (בראשית רבה ל"ד) שהם הנכסים, כי גם שההבל הספיק שגוועו כל אשר בארץ ישראל, הוצרך אחר כך

לעלות ולצוף המים עצמם, כדי למחות כל מאי דמתקרי **יקום** עם כל הבריות, וגם העופות במים חמין.

פרק ח

א וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ וְאֶת כָּל-הַחַיָּה וְאֶת-כָּל-הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל-הָאָרֶץ וַיָּשֹׁכוּ הַמַּיִם:

אמר כי גם מידת הדין זכרו לטובה.

ולא עוד אלא שעל ידי שאלוהים הוא מידת הדין העביר רוח, הוא **רוח אלוהים על הארץ**, שהיה ראוי להרעיש הארץ, ואדרבה על ידי כן **וישוכו המים**.

ז וַיִּשְׁלַח אֶת-הָעֶרֶב וַיֵּצֵא וַיָּצֹא וַיָּשׁוּב עַד-יְבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ:

ח וַיִּשְׁלַח אֶת-הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ לִרְאוֹת הַקָּלוּ הַמַּיִם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה:

ט וְלֹא-מִצָּאָה הַיּוֹנָה מְנוּחַ לְכַף-רַגְלָהּ וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה כִּי-מַיִם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ.

י וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיִּקְחָהּ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה:

י י וַיִּחַל עוֹד שְׁבַעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיִּסָּף שִׁלַּח אֶת-הַיּוֹנָה מִן-הַתֵּבָה:

יא וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לַעֵת עֶרֶב וְהָנָה עֲלֶיהָ זֵית טָרֶף בְּפִיהָ,

וַיֵּדַע נֹחַ כִּי-קָלוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ:

יב וַיִּיחַל עוֹד שְׁבַעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁלַח אֶת-הַיּוֹנָה וְלֹא-יָסָפָה שׁוּב-אֵלָיו עוֹד:

מהראוי היה שיאמר בעורב **לראות הקלו המים** כאומרו ביונה.

ועוד אומרו **מאתו** שהוא מיותר.

ועוד במה יודע אם קלו המים, אולי גם כי יקלו המים, תשוב אל מקום אוכל לנפשה, ולא תישאר חוצה, כי כל אוכל נמחה.

וכן באומרו ולא מצאה היונה מנוח כו' כי מים על פני כל הארץ, מי הגיד לנו כי על שמים על

פני כל הארץ היה הדבר, ולא על חסרון מאכל?

ועוד בין למאן דאמר שבפעם השנית **עלה זית** הביאה מגן עדן, בין לאומר שמארץ ישראל היה, למה בראשונה לא הלכה שם.

וגם איך ידע ש**קלו המים** במה שהביאה מגן עדן, או מארץ ישראל לאומר שלא גושמה במבול,

כי הלא אין משם ראייה אל כל הארץ, שאומר **וידע נח כי קלו המים**.

והנה אמרו רז"ל (שם פ' ל"ו) כי חם וכלב ועורב שמשו בתיבה, ויתכן כי חרה לו לנוח על הדבר, כי הוזהר ממנו יתברך על זה על האדם ועל כל מין. ועל כן בהיכלא הגשם לגמרי, רצה להפריש את העורב לשלחו מן התיבה, שישב לו על התיבה כדרכו לנוח על העצים, מה שלא היה לעשות

כן לחם ולכלב, כי חוץ לתיבה ימותו. ויצא אך לא לגמרי רק **יצא ושב** על בת זוגו, כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין דף ק"ח) כי מקנא היה.

או יאמר שכן עשה, שעד **יבשת המים** ויצאו מן התיבה, היה יוצא להיות על התיבה, ושב לעתות אוכלו.

ח וַיִּשְׁלַח אֶת-הַיּוֹנָה מֵאֲתוֹ לִרְאוֹת הַקָּלִי הַמַּיִם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה:

אמנם אחרי כן **וישלח את היונה לראות כו'**, והוא כי אינה כעורב שאמרו ז"ל שלא הלך כי ירא שלא יקחו בת זוגו. ובזה אפשר כי היונה הבלתי ממירה בת זוגה, כנודע מרז"ל (שם) בטח בה לב בעלה, וגם לא תתעכב, כי הלא שנאה נפשה מלאכול על ידי נח, כי הנה אמרו ז"ל על **והנה עלה זית טרף בפיה**, שאמרה יהיו מזונותי מרורין כזית ביד הקדוש ברוך הוא, ולא מתוקים בידי בשר ודם. וזה יתכן כיוון באומרו **מאתו**, כי ידע נח שלא היה חפץ היונה להיות אתו, ושאם תמצא מנוח חוצה לא תשוב עוד, וזהו אומרו **מאתו** כלומר כי בהיות ההליכה מאתו שהיה בשר ודם היה הניסיון.

ט וְלֹא-מִצָּאָה הַיּוֹנָה מְנוּחַ לְכַף-רַגְלָהּ וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה כִּי-מַיִם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיִּקְחָהּ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה:

והענין כי גם שלא תמצא רק ברחוק, בגן עדן או בארץ ישראל, ולא תוכל לימנע מלשוב בהחלט, לפחות יודע אם קלו המים. והוא כי הנה לפרוח עד גן עדן או ארץ ישראל מהרי אררט, אי אפשר לה אם לא תנוח כף רגלה בדרך פעם או פעמים ושלוש, על כן אם תלך ותביא משם, אין ספק כי קלו המים, כי על כן מצאה מנוח על העצים. ואם לא תביא שום דבר, הוא ראה כי **לא מצאה מנוח לכף רגלה** לנוח בינתיים ולא קלו המים, וזהו אומרו **מנוח לכף רגלה**, שהוא על המנוחה בינתיים. אך כאשר בפעם השניה הביאה, ידע כי קלו ומצאה לה מנוח לנוח בינתיים, אך לא נשארה לגמרי, כי לא תשאר בגן עדן, וגם לא בארץ ישראל, כי גם שלא גושמה לא נתקיימו לא 'אשר במ רוח חיים', ולא 'כל בר ולחם ומזון ודשא מארץ' כי אם עלה זית, כי רענן הוא תמיד בקיץ ובחורף ולא יעצרנו הגשם מהיותו באבו, ואין עלהו טוב למאכל יונים, כי מר הוא. ולראיה איך כל ישעה וכל חפצה לבלתי היות אוכלת על ידי נח בתיבה, אמר **ותשב כו' וישלח ידו ויקחה ויבא אותה אליו כו'**, כי היה קשה עליה לשוב אליו אם לא שבידו הכניסה.

עוד ראוי לדקדק כי בפעם הראשונה אומר **מאתו**, ובשנייה **מן התיבה**. ובשלישית **ויקח עוד** **שבעת ימים אחרים וישלח את-היונה ולא יספה שוב-אליו עוד**:

אמר **וישלח** סתם. אך מתחילה שלא ידעה היונה טיבו של עולם שחוץ לתיבה, לא תמהר לעוף ולהתפרד, אם לא שהוציא ידו מחוץ לתיבה ושלחה מאתו ובידו ממש. ובפעם השנית שפקחה

עיניה ממש, כבר הוציאה עד שפת חלון התיבה, ומהתיבה פרוחה ותלך. ואחרי שטעמה כי יש מין מזון בחוץ ותקוות צמח באדמה, גם מתוך התיבה כששלחה הלכה.

[משמעות סמלית של התיבה]

ודרך רמז, התיבה רמז אל העולם, הרקוע על המים כתיבה ההיא. והעורב משל אל נפשות החטאים הטמאים במעשים רעים מאד, שמתגלגלים **יצוא ושוב עד יבשת** מי לחלוחית טובה **מעל הארץ**, חומרם וגופם כלה ונשמתם נשרפת. אך לא כן היונה היא נפש טהורה, שעם שטובה היא **לא מצאה מנוח לכף רגלה** לישראל בגן עדן, כי יחסר ממנה מנוח לה על קצת אשמותיה. אז **ויבא אותה אליו אל התיבה**, היא העולם הזה בגלגול.

ויחל שבעת ימים הם ימי שנות האדם שבעים שנה. ואז בפעם השנית בצאתה **והנה עלה זית טרף בפיה**, כי רצתה יהיו מזונותיה מרורים כזית בידי הקדוש ברוך הוא ממתקים בידי בשר ודם, שמאס בבצע מעשקות, ויסתפק במה שניתן לו מן השמים. אז **וידע נח** הוא הקדוש ברוך הוא **כי קלו המים** השוטפים הם העונות **מעל הארץ** הוא האדם. לכן **ויחל עוד שבעת ימים**, הם שבעים שנה פעם שלישית בגלגול, ואז נטהרה **ולא יספה שוב** אל העולם הזה עוד.

טו וידבר אלהים אל-נח לאמר:

טז צא מן-התבה אתה ואשתך ובניך ונשי-בניך אתך:

יז כל-החיה אשר-אתך מכל-בשר בעוף ובבהמה ובכל-הרמש הרמש על-הארץ (הנצא)
[הנצא] אתך ושרצו בארץ ופרו ורבו על-הארץ:

אומרו לאמר בלתי צודק, כי אינו לאמר לזולת.

ועוד אומרו צא ולא אמר צאו.

ועוד אומרו כל החיה אשר אתך, מי לא ידע שאתו היו.

וכן אומרו היצא אתך היא מלה מיותרת.

טו וידבר אלהים אל-נח לאמר:

אמנם יאמר **וידבר אלוהים אל נח לאמר**, שנהפך לו מראת דבור שהיא קושי, ובחינת אלוהים שהוא דין, לרחמים, לאמר לו:

טז צא מן-התבה אתה ואשתך ובניך ונשי-בניך אתך:

ולא עוד אלא שאחר שקבל הייסורין שנים עשר חדש, הוא עיקר היציאה. וזהו אומרו **אתה** וטפלים אליו אשר לא חטאו כלל, כי אדרבה הם יוצאים בזכותו, וזהו אומרו **אתך**. וגם על ידי צאתם אתו –

**יז כל-החיה אשר-אתך מכל-בשר בעוף ובבהמה ובכל-הרמש הרמש על-הארץ (הוצא)
[הוצא] אתך ושרצו בארץ ופרו ורבו על-הארץ:**

ובכתיבה הוא הוצא וקרי הוצא, נמצא שבין כתיב לקרי יש ארבע אותיות של שם הגדול, אפשר לרמוז לו כי ה' בעל הרחמים אתו, שעל ידי כן ושרצו כו'.

יח ויצא-נח ובניו ואשתו ונשי-בניו אתו:

הנה נאמר לו אתה ואשתך כו', ולכן היה לו לומר ויצא נח ואשתו ובניו כו'. ומה גם לרז"ל (בראשית רבה לד ו) שהלשון מדויק שאומרו אתה ואשתך הוא להתיר להם תשמיש שנאסר להם בתיבה, ואיך יאמר ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו, שהוא אנשים לבד ונשים לבד. אך לזה נשים לב אל טעם הכתוב, כי באומרו צא מן התיבה יש אתנ"ח במלת התיבה, ובפסוק ויצא יש אתנ"ח במלת נח.

אמנם שיעור הכתוב צא מן התיבה, ואחר היציאה תהיה אתה ואשתך כי יותר לכם תשמיש, נמצא כי אומרו אתה ואשתך, הוא על אחר היותם בחוץ אך לא בעת היציאה, לא תצאו יחד סמוכים כי גם אז יורה הפרישה. וזהו ויצא נח ובניו כו' ועל כן האתנח בנח, שהוא סמוך אל ויצא על עת היציאה, ולא על מה שאחר זה, כי ידבר על עת יציאה עצמה שיצאו אנשים לבד ונשים לבד, בל יראה שהיו רדופים להתחבר כל אחד עם אשתו ביציאתם.

**יט כל-החיה כל-הרמש וכל-העוף כל רמש על-הארץ למשפחותיהם יצאו מן-התבה:
כ ויבן נח מזבח לה' ויקח מכל הבהמה הטהרה ומכל העוף הטהור ויעל עלת במזבח:**

הנה אומרו למשפחותיהם, יקשה כי בשנים שנים זכר ונקבה, לא יצדק יקראו משפחה. ויתכן יכוין מאמרם ז"ל (בראשית רבה לד ח) והוא אומרם, כי מהיכן ידע נח עניין ההקרבה, שהבין מצוותו יתברך שבעה שבעה מן הטהורים, וזהו אומרו ויבן נח מזבח. ויתכן כי זה עניין סמיכות הכתובים, כי ראה בבעלי חיים משפחותיהם אשר הם שבעה שבעה, שהם ארבעה עשר מכל מין זכרים ונקבות, אז שת לבו כי להקרבה היו. וזהו למ"ד של למשפחותיהם, לומר כי בשביל משפחותיהם שהם בעלי שבעה זוגות, היה מה שויבן נח מזבח.

[וינחם ה']

כא וינחם ה' את-רים הניחם ויאמר ה' אל-לבו לא אסף לקלל עוד את-האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעריו ולא-אסף עוד להכות את-כל-חי כאשר עשיתי:

ראוי לשית לב לפי הפשט, מה היא אמירה אל לבו.

וגם אל כפל העניין במלות שונות, וידוע מה שאמרו ז"ל (שבועות לו א) שהוא לאו לאו שבועה, ועדיין צריך טעם אל שינוי הלשון.

והנה לזה נשית לב גם אל עניין אומרו למעלה, **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו**. ויתכן כי המשילה תורה הדבר אל מלך חסד בשר ודם, שבהשתנות לבו ומחשבתו מעשות חסד, על חטאת המקבלים. כי למה שלבו חפץ חסד קשה עליו על מה שנשתנה לבו מלהטיב. כן הוא יתברך כל חפצו להטיב, וכאשר רבתה רעת האדם **וינחם כי עשה את האדם**, כי נשתנית מחשבתו מלהטיב לפי מעשיהם, נתעצב בשביל לבו, שהוא כנוי על מחשבתו שנשתנית לבלתי הטיב. ועתה כאשר קבל **ריח ניחוח**, ונתפייס בזכות הקרבן, ותהיה עתה מחשבתו לבלתי הביא עוד מבול, אז **ויאמר** לשון חיבה **אל לבו**, כי אמר בלשון חיבה בשביל לבו, הוא מחשבתו שנשתנה, ששמח וגמר אומר על בא אל הפועל מה שהוא חפצו תמיד שהוא להטיב, **לא אוסיף כו'** והיא השבועה כנודע.

ופשט העניין **כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה לא ז) על פסוק והנני משחיתם את הארץ**, משל למלך שכעס על בנו והרג את אומנתו עמו. ויהיה העניין על שמרוב געגועין ושופע טובה שעשתה לו בעט בו, כן על רוב טובות והנאות שהייתה הארץ מוציאה להם בעטו, וכמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה לד יח**) שאחד לארבעים שנה היו זורעים. ועל דרך זה דברים רבים, על כן נתקללה האדמה עמם. אמר עתה **לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי הלא יצר לב האדם רע מנעוריו**, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה לד יב**), משננער מבטן אמו, שהוא מטרם יהנה מהאדמה, ואם כן למה תקולל גם היא בעבורו והיא לא חטאה, וגם בשביל הבעלי חיים, כי גם הם לא חטאו, וזהו **לא אוסיף להכות את כל חי**, גם שלא תקולל האדמה.

ואמר **כאשר עשיתי**, יכוון מה שאמרו ז"ל (סוטה יא א) על פרעה שנתחכם להשליך היאורה, על כי נשבע ה' לבלתי הביא מבול לעולם, ואמר הקדוש ברוך הוא אני לא אביא, אך הם יבואו אל המבול. וזה יאמר לא אוסיף להכות כאשר עשיתי אני, רק שהם יעשו כי יבואו אל המים. ועדיין נלמד לאו לאו שבועה, עם שכל אחד עניין בפני עצמו, על אומרו סגנון אחד שני פעמים **לא אוסיף לא אוסיף**, ולא אמר ולא אכה את כל חי כו'.

כב עד כל-ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו:

ואחר שחס על קלקול עולם השפל, חס גם על עולם הגלגלים, שאמרו רז"ל (שם סוף פרשה לג) שכל שנים עשר חדשי המבול לא שימשו המזלות. ועל כן יאמר עתה **עוד כו' זרע וקציר כו'**, הם ששה חלוקי ימות השנה שניין דא מן דא על פי סיבוב הגלגלים לפי צורך התבואות, וכן **יום ולילה** על ידי גלגל היומי שלמעלה, על כל גלגלי הכוכבים ומזלות, **לא ישבותו** כאשר שבתו בשעת המבול כנודע מאמרם ז"ל (שם).

[היצר הרע]

כי יצר לב כו'. אמרו רז"ל (סוכה נב א):

שבעה שמות נקראים ליצר הרע:

הקדוש ברוך הוא קראו רע, שנאמר כי יצר לב כו'.

משה קראו ערל, שנאמר ומלתם את ערלת לבבכם.

דוד קראו טמא, שנאמר לב טהור ברא לי מכלל דאיכא טמא.

שלמה קראו שונא, אם רעב שונאך כו'.

ישעיהו קראו מכשול, הרימו מכשול.

יחזקאל קראו אבן, והסירותי את לב האבן.

יואל קראו צפוני, ואת הצפוני ארחיק מעליכם ע"כ.

עניינו שהיצר הרע מרמה לאט לאט עד מולכו עליו, והוא כי טרם ידע הנער בחור בטוב ומאוס ברע, כי לא יבחין בין טוב לרע - בין חטא לדבר אחר, מתחכם ללמדו לעשות רע בכל אשר יפנה ירשיע ויזיק, ואין זה רק שמכין אותו לכשיגדיל להחטיאו ברעות. וזהו **רע מנעוריו**.

כשגדל עוד מעט ועדיין לא טעם טעם חטא, מתחיל רוח היצר הרע לפעמו, בתת לבו על המותרות במשתאות ואכול ושתו למעדנים, למען המשיכו לכמה מיני עבירות על ידי כן, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** מא יא) כל מקום שאתה מוצא ישיבה לאכול עושה רושם, וישבו לאכול וימכרו את יוסף כו', וכעניין ויהיה כי הקיפו כו'. (איוב א ה) **ועל זה קראו ערל**, כי הערלה היא מותר. **וקראו משה כך**, על כי כל תלונות דורו היו על מותרות, כעניין שאלות בשר ואבטיחים ודגים ושומים ובצלים, והיתר עריות בוכים על עסקי משפחות כו', כי על כן אמר ומלתם את ערלת לבבכם כו'.

ואחר הכנת המותרות, טמא יטמאנו בכל טומאות זמה וגזלות וכיוצא, כי הרבה יין עושה, ועל כן **דוד קראו טמא**.

והנה עד כה היה כאורח בא, כמחלה פניו ישמע בקולו כהלך בבית העשיר, אחר כך נעשה בעל הבית משתרר עליו בעל כורחו, מראה פנים נגדו וכשונא, כי ידע כי לא יבוש כי ישתרר עליו, כעניין שכתבנו על רשעים, שנדמה להם כחוט השערה, ומעוז פניו נגדו, ומצליח כי נעשה בעל הבית. על כן **שלמה** - אשר כל חכמתו לא שווה לו, כי הרי נעשה כבעל הבית על ידי הרבות סוסים, והרבות נשים וגם נכריות אלו על אלו עד שנשיו הטו את לבבו - **קראו שונא** כמחטיאו בעל כורחו ואינו יכול לו.

ואחר שהוא בעל הבית יבזה בעיניו להחטיא אותו בלבד, כי אם גם ישתדל עד שהאיש ההוא יחטיא את הזולת, וזהו קראו מכשול להפיל את הזולת, על כן ישעיה קראו **מכשול**, שבימיו היו מחטיאי אדם בדבר.

וטרם הגיעו לכלל זה, עדיין היה אפשר לו ישמע לקול מוריו לשוב מרשעו, אך אחר שהגיע לגדר הנזכר, עוד יוסיף כי יקשה את לבו ויעשנו כאבן קשה מלשמוע לקול מוריו ולמלמדו ולמוכיח בשער, על כן יחזקאל קראו **אבן**, על כי בימיו הקשו עורף לבלתי שמוע אמרי מוסרו.

ואחר כך עוד יוסיף לחטא קשה מזה, והוא שעושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפינחס, עושה עצמו כמקבל מוסר ועושה טוב, ובקרבו צפון רשעו, על כן יואל קראו **צפוני**, כמאמר ז"ל (סוכה נב א) למה נקרא צפוני שהוא צפון בלב.

פרק ט

א וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ וְאֶת-בָּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ:
ב וּמִזֶּרְעָכֶם וּחְתָּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל-חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכָל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׁ הָאֲדָמָה
וּבְכָל-דְּגֵי הַיָּם בְּיָדְכֶם נִתְּנוּ:
ג כָּל-רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא-חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָה כִּי־רֶק עֶשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל:

הלא כמו זר נחשב, מה שארי או נמר למוד לטרוף טרף אדם אוכל, ואיה מוראו מהאדם, כי הלא מורא לא יעלה על ראשו. אך לזה נדקדק אומרו **ומלאו את הארץ**, כי הלא אין הארץ מתמלאת מהן, כי כמה מהחלקים אין בהם יישוב.

אמנם לזה נשית לב גם בנאמר באדם וחוה **פרו ורבו ומלאו כו' ורדו כו'**, האם כל הטובה היא רדות בבעלי חיים. אך הוא כי הארץ מצד עצמה חסרת שלמות, כי חומר עכור היא, ומי נותן בה שלמות וממלא חסרונה, בהשרות בה שכינה שמלא כל הארץ כבודו, הלא הם הצדיקים יושביה, ואז כל הבעלי חיים ירודים מהאדם מדרגה אחת ולחמו הם, כי הן האדם צלם אלוהים על פניו. ולא כן הרשעים כי משחת מאיש מראיהם, ונמשלים כבהמות בעיני חיות השדה, ועל כן בפגעו בו הוא ימיתנו, כי אין בו צלם אלוהים יבעתנו. ולכן אמר אלוהים לאדם, **פרו ורבו וגם מלאו הארץ**, וייחס המילוי אליהם, על כי מה שהשכינה בארץ אינה בה ממש, רק בצדיקים שבה כי היכל ה' המה, על כן יהיה כאילו הם ממלאים אותה בכישרון המעשה מאשר נתרקנה.

והוא כנודע מרז"ל (עיין **תנחומא** נשא טז א) כי משברא הקדוש ברוך הוא את העולם, נתאווה שיהיה לו דירה בתחתונים, כמפורש אצלנו כי בארץ לא נאמר אלא בתחתונים, שהוא בצדיקים שבה. והיה זה לו על ידי מה שצויה את אדם לעבוד את האדמה, לתקנה על ידי הכישרון, כמאמר רז"ל (**זוהר** ח"א דף כז א) לעבדה אלו מצוות עשה, ולשמרה אלו מצוות לא תעשה.

נמצא על ידי כן ממלא הארץ, וזה היה ציוויו יתברך באומרו **ומלאו את הארץ** ועל ידי כן **ורדו כו'**, כי תעדיפו מדרגות על הבעלי חיים ותדרו בהם, מה שאין כן בהעוותכם שרודים אריות ונמרים באנשים. ולכן לא הרשם מתחילה לאכול בשר, כי כבהמה המה להם, כי חטאו לנפשותם.

א וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ וְאֶת-בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ:

ואחר צאת נח מן התיבה ויברכם ה', אמר, הנה אדם, אחר שעל ידו שרתה שכינה ומילא את הארץ, חזר לסלקה למעלה בהעוותו, לכן אתם תקנו את הדבר, **ומלאו** אותה מאשר נתרקנה היא שכינה. וזהו **פרו ורבו ומלאו את הארץ**, כלומר בצדקותיכם, ועל ידי כן –

ב וּמוֹרָאֲכֶם וְחַתְכֶּם יִהְיֶה עַל כָּל-חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכָל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׁ הָאֲדָמָה וּבְכָל-דָּגֵי הַיָּם בֵּינְדְּכֶם נָתַנּוּ:

וּמוֹרָאֲכֶם כו' כי יחתו מצלם אלוהים אשר בפניכם, כי מורא וחיתת צלם אלוהים הוא הנופל על הבעלי חיים ומפחידן, כאשר קרה ליוסף בבור מלא נחשים ועקרבים ולדניאל בגובא די אריותא.

ג כָּל-רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא-חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָה כִּי־רֶק עֶשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל:

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל התירו יתברך בשר לבני נח, באומרו **כל רמש כו' לכם יהיה לאכלה**, מה שאין כן לאדם ולאשתו. אך הוא כי המה חטאו והיו סיבת מיתת כל חי, ואיך יגרעו מהם להיות לברות [למאכל] למו. אך נח עשה מצוות קונו והחיה את כל הבעלי חיים, יעדיף עליהם ויאכלם הוא וכל זרעו, כי הכישרון הוא מעדיף את האדם על הבעלי חיים. ולכן הטיבו אשר דברו רז"ל באומרם (פסחים מט ב) עם הארץ אסור לאכול בשר, כי מותר עם הארץ על הבהמה אין.

ה וְאֵךְ אֶת-דַּמְכֶּם לְנִפְשֹׁתֵיכֶם אֲדָרְשׁ מִיד כָּל-חַיָּה אֲדָרְשֶׁנּוּ וּמִיד הָאָדָם מִיד אִישׁ אַחִיו אֲדָרְשׁ אֶת-נַפְשׁ הָאָדָם:

אחר אומרו כי בהיות האדם צדיק שלא חטא על הנפש, שמוראו תפול על הבעלי חיים. הנמשך מזה, כי אשר חטא על הנפש, וקלקל צלם אלוהים מעל פניו, כי ימשלו בו חיית השדה. על כן אמר **ואך את דמכם לנפשותיכם**, שהוא אשר הפיל עצמו לחיות, שהייתה מיתתו מיד כל חיה, **אדרשנו מיד** עצמו, שאתבע ממנו דמו ולא יפטר, על כי לא שלם בצלם אלוהים והיה כבהמה, כי אז לא יבצר שתשלוט בו, כי הלא הוא השחית צלם אלוהים מפניו. וכן **מיד איש שהוא אחיו** כיוצא בו, איש שהוא חשוב בעל צלם אלוהים, אל אפסור את הממית לבל יחסרון שנים חשובים, כי אם **אדרוש את נפש האדם**.

ו וַיִּשְׁפָּךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת-הָאָדָם:

ולא עוד כי אם **שופך דם האדם באדם** מיניה וביה, שהוא המלבין פני חברו, דאזיל סומקא ואתי חוורא, **דמו ישפך**. ואל תתמה איך יחייב את ראשו מי שלא הוציא נפש ממש, כי הלא **בצלם אלוהים** שעל הפנים עשה את האדם, שבלעדי זה נמשל כבהמה, ועל כן בהלבין הפנים אשר שם הצלם אלוהים, חייב מיתה, כי פגם במקום צלם אלוהים.

ז ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו-בה:

אומרו ואתם הוא מיותר, כי גם עתה אתם ידבר.

וגם כל הפסוק נאמר למעלה.

וגם מלת **שרצו** מה נשתנית פה מלמעלה.

אך הנה היה מקום לומר מה בצע לדרוש **מיד איש אחיו**, ולא די שמת אחד, כי אם נמית השני? לזה אמר אל תתמה, כי הנה על ידי מה ש**מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם**, ימשך שואתם הנותרים **פרו ורבו ושרצו בארץ** כשרצים, ורדו בה. מה שאין כן אם יחיו את הרוצח, שיתפקרו כל העם ויחסרו רבים, ונמצאה הפריה ורביה מתמעטת, ולא ישרצו בארץ ולא ירבו בה, רק מתחת לארץ.

ח ויאמר אלהים אל-נח ואל-בניו אתו לאמר:

ט ואני הנני מקים את-בריתי אתכם ואת-זרעכם אחריכם:

י ואת כל-נפש חיה אשר אתכם בעוף בבהמה ובכל-חית הארץ אתכם מכל יצאי התבה לכל חית הארץ:

יא והקמתי את-בריתי אתכם ולא-יכרת כל-בשר עוד ממני המבול ולא-יהיה עוד מבול לשחת הארץ:

יב ויאמר אלהים זאת אות-הברית אשר-אני נתן ביני וביניכם ובין כל-נפש חיה אשר אתכם לדרת עולם:

יג את-קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ:

יד והיה בענני ענן על-הארץ ונראתה הקשת בענן:

טו וזכרתי את-בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל-נפש חיה בכל-בשר ולא-יהיה עוד המים למבול לשחת כל-בשר:

טז והיתה הקשת בענן וראיתה לזכר ברית עולם בין אלהים ובין כל-נפש חיה בכל-בשר אשר על-הארץ:

יז ויאמר אלהים אל-נח זאת אות-הברית אשר הקמתי ביני ובין כל-בשר אשר על-הארץ:

ראוי לשית לב אל אומרו לאמר, כי אינו בעצם לאמר לזולת.

ועוד אומרו ואני, מה ענין הוי"ו בתחלת הדבור.

ועוד אחרי אומרו הנני מקים כו', למה חזר ואמר והקימותי את בריתי וכו'.
 ועוד אומרו ויאמר אלוהים, כי אחר שעודנו מדבר הוא יתברך, למה אומר ויאמר פעם שנית.
 ועוד אומרו זאת אות הברית כו' למה לא נזכר מתחילה.
 וגם אומרו פה לדורות עולם, והנה גם האמור בפסוק הקודם הוא לדורות עולם, באומרו ולא יכרת כל בשר עוד, ולמה לא נזכרו דורות עולם כי אם בזה.
 ועוד שאחר אומרו את קשתי נתתי בענן וכו', למה חזר ואמר והיה בענני ענן וכו'.
 ועוד אומרו וזכרתי וכו', כי עניין זה כבר יובן מהאמור למעלה.
 ועוד אומרו והייתה הקשת בענן הרי נאמר למעלה.
 ועוד אומרו וראיתיה לזכור כו', האם הוא יתברך יצטרך לראות כדי לזכור.
 ועוד אומרו ויאמר אלוהים אל נח וכו' כי הלא עודנו יתברך מדבר, ולמה אמר ויאמר פעם שלישית.
 ועוד אומרו למעלה ויאמר אלוהים אל נח ואל בניו, ופה לא הזכיר בניו.
 ועוד כי פסוק זה נאמר למעלה כמה פעמים.
 ועוד דרך כלל ראוי לדעת על מה זה נזכר בעניין ברית שבע פעמים.
 וגם איך על ידי הקשת הזו נזכר הברית, מבלתי נכנס אל דרך הסוד.

והנה אל עניין האמר שבע פעמים, יתכן על כי זאת אות הברית מקיים כל מה שנברא בששת ימי בראשית. והעניין לפי פשוטו כי הנה בקשת כמה גוונים, כמפורש בספר הזוהר (פרשת נח דף עא ב) ירוק סומק וחיור וספיר. ויהיה כי הענן רמז אל חשך הצרה המתעתדת לבוא בעונן הדור. באודם מידת הדין, הדורך קשת משפטו לירות חצים של פורענות. אך מה עושה הוא יתברך, שם לעומתו מידות חסד ורחמים וממזג האודם, ומגין על הארץ ועל הדרים עליה. וזהו היות כמין ארבע קשתות סמוכות זו לזו, לדרוש כי האודם היה כקשת דרוכה, לולא הוא יתברך הקיף קשתו בקשת לבן של מידת חסד סמוך לו, וגם ירוק ככרתי שהוא מעין מידת רחמים כנודע, וגוון אבן ספיר שהוא רמז אל מידת הדין הרפה. וכללות העניין כי הנה כנגד שתי מידות הדין החזקה והרפה, בין יהיה הרוגז מזו או מזו, מצרף הוא יתברך הלבן של חסד נגד החזקה, והירוק ככרתי של רחמים נגד הרפה, ובזה לא יתקרבו שתי מידות הדין להיות מתקרבין ומתקבלין דא מן דא לפעול הרוגז, כי בקשת יתמזגו בחסד וברחמים. וזה עניין מאמרם בבראשית רבה (לה ד) וזה לשונו:

בין אלוהים הוא מידת הדין של מעלה, ובין כל נפש חיה זו מידת הדין של מטה, של

מעלה מידת הדין הקשה, של מטה מידת הדין הרפה. ע"כ.

והוא מה שכתבנו ודי למבין.

ונבוא אל ביאור הכתובים, והוא כי הנה ידענו מרז"ל במדבר רבה (ג ג) כמו שאמרנו בתחילת הפרשה כי ואני הוא ובית דינו כמו וה'.

ונבוא אל העניין. כי הנה הערנו כי יש שלש פעמים **ויאמר**, אך הוא כי יש שני סוגים בדורות, אחד שאין צריך להם אות לזכור הברית, והוא כעובדא דרבי יהושע בן לוי עם רבי שמעון בן יוחאי באומרו נראתה הקשת בימך (כתובות עז ב), כי הצדיקים, בהם ממש מתקיים הברית במקום קשת. וזהו –

ט ואני הנני מקים את-בריתי אתכם ואת-זרעכם אחריכם:

ואני, כלומר אני מצטרף עם בית דיני, ואומר **הנני מקים את בריתי**, וזה **אתכם** שתהיו אתם במקום אות ברית, ועם **זרעכם** אשר יהיו אחריכם דומים לכם.

יא והקמתי את-בריתי אתכם ולא-יכרת כל-בשר עוד ממי המבול ולא-יהיה עוד מבול לשחת הארץ:

ועוד יש זמן שני שהוא לעתיד לבוא, שלא יצטרך לצרף עמו מידת רחמים, כי אם **והקימותי** אני אלוהים לבדי **בריתי אתכם**, בלי צירוף רחמים, כי אומרו **והקימותי** חוזר אל אלוהים המדבר.

יב ויאמר אלהים זאת אות-הברית אשר-אני נתן ביני וביניכם ובין כל-נפש חיה אשר אתכם לדרת עולם:

ואם תאמרו אם כן מה משמש **אות ברית** בעולם, לזה אמר אמירה אחרת **לאמר, זאת אות הברית אשר אני נתן כו'**, לא בשבילכם כי אינכם צריכין אות, רק **לדורות עולם** שביני ביני, שבין דור שלכם, לעתיד לבוא, שהוא הסוג שעל ידי האות ישכילו כי אשמים הם וישובו אל ה' וירחמו, וגם למען יכירו כי מרחמם אנכי ולא במקרה נתקיימו.

ומה טובו לפי זה דברי רז"ל (**בראשית רבה** לה ב) שרמז כי לא לכל הדורות הוצרך אות, כי דורו של רבי שמעון בן יוחאי ורבי יהושע בן לוי לא נראה בימיהם הקשת, שעל כן נכתב **לדרת חסר**, שהוא בשביל אותם הדורות שבהם חסרון.

ולבוא אל שעור שאר הכתובים, נעיר אומרו בין **אלוהים** ובין **כל נפש חיה**, ולא אמר ביני וביניכם או ביני ובין כל נפש חיה.

ועוד שאומרו כל נפש חיה

ואומרו כל בשר,

יראה דבר אחד כפול. והנה קושיות אלו העירו לב רז"ל ב**בראשית רבה** (שם ד) לומר כי בין **אלוהים** הוא מידת הדין הקשה, ובין **כל נפש חיה** זו מידת הדין הרפה, כמו שהעתקנו לשונם.

עוד ראוי לשים לב אל שני הכתובים, כי תחילה אמר **ביני ובין הארץ**, ואחר כך אמר **ביני וביניכם ובין כל נפש חיה**, ואחר כך אומר **בין אלוהים ובין כל נפש חיה**. אמנם הנה שלשה

סוגים הם: **אחד** מציאות הארץ הבלתי חטאת, וראוי לרחם עליה לבלתי השחיתה, יותר מהבעלי חיים שנמצא היזק בקצתם. **וסוג שני** הם הבעלי חיים שראוי לרחם עליהם יותר מבני האדם, שעל כן לפעמים אדם בזכות בהמה יושיע ה' [והסוג השלישי הם בני האדם].

ובזה נבוא אל העניין

אמר הוא יתברך, לעניין הארץ אינו צריך שתראה הקשת בעולם, רק היות נתונה **בענן**, וזהו יג **את-קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ:**

יד והיה בענני ענן על-הארץ ונראתה הקשת בענן:

אבל על הבריות אפשר יזכו בני האדם ואזכור הברית בשבילם, ואגבן יחיו הבעלי חיים, או בהפך שאדם בזכות בהמה יחיו. וחפצי הוא בל יצטרך האדם לבהמה, ועל כן מה אעשה אראה להם הקשת, שיראוה ויתנו לב כי הם חייבים וצריכים תשובה, ואז אזכור להם הברית. וזהו והיה **בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת**, שהוא שתראה לבני האדם, שאז על ידי שיראוה בני האדם שיתנו לב לשוב שתהיה נראית מהם.

טו וזכרתי את-בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל-נפש חיה בכל-בשר ולא-יהיה עוד המים למבול לשחת כל-בשר:

זכו **שזכרתי** אתכם ואגב את הבעלי חיים. וזהו **ביני וביניכם**, ואחר כך **ובין כל נפש חיה**.

טז והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכר ברית עולם בין אלהים ובין כל-נפש חיה בכל-בשר אשר על-הארץ:

אך אם לא תתראה, שלא ישימו לב בני אדם לראות ולהביט לשוב, שעם היות **הקשת בענן** לא יראוה, רק וראיתיה אני ולא הם, לא אמיש מלזכור, אלא שאז יחיה אדם בזכות בהמה, שמן הבהמות אעשה עיקר. וזהו **בין אלהים ובין כל נפש חיה**, שהם בעלי חיים. **בכל בשר** שהוא בשביל כל בשר תועיל זכירת הבעלי חיים.

יז ויאמר אלהים אל-נח זאת אות-הברית אשר הקמתי ביני ובין כל-בשר אשר על-הארץ: ואחרי אמור **אלוהים**, הוא מידת הדין אל נח, שעל ידי הצטרפו עם מידת רחמים, אין צריך להם קשת, כי אם בהם עצמם תהיה הזכירה כדור רבי שמעון בן יוחאי, אמר הלא תירא אולי בלי הצטרף רחמים, תצטרך לזכות בהמה, לא כן הוא כי אם שתהיו שווין אדם ובהמה. וזהו **ויאמר אלהים** שהוא מידת הדין לבדו, **זאת אות הברית יהיה ביני ובין כל בשר אשר על הארץ**, אדם ובהמה כאחד.

יח ויהיו בני-נח היצאים מן-התבה שם וחס ויפת וחס הוא אבי כנען:

יט שלשה אלה בני-נח ומאלה נפצה כל-הארץ:

כ ויחל נח איש האדמה ויטע כרם:

כא וישת מן-הין וישכר ויתגל בתוך אהלה:

הלא יקשה כי מי לא ידע כי אלה היו היוצאים מן התיבה.

וגם אומרו וחס הוא אבי כנען למה נאמר.

ועוד כי גם אבי כוש ומצרים ופוט היה.

וגם שם ויפת אחיו אבות לבנים היו, ולא הוזכרו כי אם כל אחד בסדר ייחוסו.

ועוד אומרו שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ, גם זה ידוע ונכתב בין הדבקים כי אין

לו ייחס עם הקודם והמאוחר, והיה ראוי ליכתוב בהזכיר תולדותם.

ועוד אומרו ויחל נח כו', כי אומרו **ויחל ואומרו איש האדמה** הוא משולל טעם ועניין.

אמנם בא לתת טוב טעם מה זה היה שזכה חם לצאת מן התיבה, ויוכיח סופו על תחילתו

שסירס את אביו או רבעו ולמאן דאמר סרסו ורבעו.

ולא עוד אלא שקשה מאד, כי על כל אשר עשה לאביו לא עצבו רק קלל את בנו כנען.

יח ויהיו בני-נח היוצאים מן-התיבה שם וחס ויפת וחס הוא אבי כנען:

על כן בא הכתוב ואמר הנה דע לך כי אין משפטו ודינו יתברך רק באשר הוא שם, והוא כי

בצאתם **מן התיבה** כולם טובים היו מתייחסים לאביהם, וזהו **ויהיו בני נח כו'** לומר כי היו

מתייחסים לנח בכישרון ראויים ליקרא **בני נח**, ועל כן היו **היוצאים מן התיבה**. אמנם **וחס** אחר

כך עזב את אביו מלהדמות אליו, וידמה לכנען בנו הידוע ומפורסם שאין שטוף בזימה כמוהו

וזרעו, וזהו **וחס הוא אבי כנען** הידוע, כי ממנו למד חם להיות שטוף בזימה.

יט שלשה אלה בני-נח ומאלה נפצה כל-הארץ:

ועל ידי כן שנדמה לכנען נמשך כי **שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה**, שאם לא כן היה נח מוליד

יותר שמהם תהיה נפיצות כל הארץ יותר.

והעניין כי -

כ ויחל נח איש האדמה ויטע כרם:

כא וישת מן-הין וישכר ויתגל בתוך אהלה:

כב וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני-אחיו בחוץ:

ויחל נח כו' וירא חם להיותו **אבי כנען** שלמד ממנו כמדובר, **וירא את ערות אביו** שסירסו שלא יוליד יותר. ומזה ימשך טעם אל קללו אל כנען ולא אל חם, והוא כי מכנען למד, ואם היה מקלל את חם, היו כל יתר בניו מתקללים כי ממנו יצאו, על כן קלל את זה לבד.

ויחל נח איש האדמה כו'. אמר כי הכל הולך אחר כוונת הפועל, והוא כי הנה ביין יש בחינת שמים, והוא לשמח אלוהים בקידוש והבדלה וכיוצא, ויש בחינת גיבורים לשתות יין ולמסוך שכר, שהוא התחלת כל דבר רע כנודע. אמר כי נח גם כי לא יבצר ממנו כוונה לטובה עם כל זה תחילת מחשבתו לא הייתה רק על בחינה חומרית, וזהו **ויחל נח איש האדמה**, כי כל התחלתו בראשית עניין מחשבתו היה על בחינת היותו **איש האדמה** חומרי, ועל זה נטע הכרם.

[כחה של שכרות]

כא וישת מן-היין וישכר ויתגל בתוך אהלה:

ועל כן **וישת מן היין וישכר**, שלא היה העיקר עבוד את ה' כמקדשים עליו או מנחמים אבלים ואגב המצווה לשמח ליהנות מן היין, כי אם כל העיקר היה לשתות מן היין, ועל כן באת תקלה, כמאמרם ז"ל (נזיר ב א) הרואה סוטה בנוולה יזיר עצמו מן היין, כי היין בוגד ומביא לידי זימה. ועל דרך זה היה שעל ידי היין בא לעשות בו זימה.

כי ויתגל כו' -

כב וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני-אחיו בחוץ:

וירא חם כו' שרבעו, או סרסו, או זה וזה למאן דאמר.

זה אחר שכוונתו חז"ל **בבראשית רבה** (שם לו ז) באומרם:

בשעה שהיה הולך ליטע כרם, אפגע ביה שידא שמדון, אמר לו שותפי עמך אלא אזדהר
בך דלא תיעול לחלקי. ואם עלת לחלקי, אנא חביל בך. ע"כ.

ויתכן כוונתו מאמרנו, שמתחילה לא כיוון אל עשות מצווה שעל ידה נעשים כחות קדושה, כי אם אל יין הרשות שנעשין שדים וכחות טומאה, וזהו אפגע ביה שידא שמדון, כי מאז הלך ליטע הכרם הפגיע בעצמו כח חיצוני, ואמר לו שותפי עמך, כי בחינות יש ביין זו לעומת זו, אלא אזדהר דלא תיעול לחלקי והוא לסעודת הרשות, כי אם בחלק אלוה ממעל לדבר מצווה.

או מעין זה, כי אמרו רז"ל (עירובין סה א) לא נברא יין אלא להאכיל לרשעים שכר זכויותיהם בעולם הזה וזהו תנו שכר לאובד, וגם לנחם אבלים וזהו ויין למרי נפש. והנה אחר שוב שלא ניתן להם בשכרם אלא מפני שהוא הביאם להרשיע, שהרבה יין עושה, וכעניין הרואה סוטה בנוולה יזיר עצמו מן היין, נמצא כי ביין יש חלק לה' וחלק לשטן שהוא השכרות, על כן אמר לו השטן

שותפי עמך כי ביינך יש לי שותפות, אלא אזדהר דלא תיעול לחלקי כי אם לחלק עבודת ה' כניחום אבלים וכיוצא.

והנה זה הוא לפי הנוסח הזה של מדרש רבה, אבל במדרש אבכ"ר (וכעין זה בתנחומא נח יג) נוסח אחר וזה לשונם:

ויטע כרם, בא לקראתו השטן ואמר לו רצונך שנטענה יחד אני ואתה? אמר לו הן. מיד הביא רחלה אחת ושחטה על הגפן, ואחר כך הביא אריה אחד ושחטו על הגפן, ואחר כך חזיר אחד ושחט על אותה הגפן. מפני מה עשה כן השטן? כי כשאדם שותה כוס אחד הוא כרחלה עניו ושפל רוח, וכשהוא שותה שתי כוסות מיד נעשה גיבור כארי, מתחיל לדבר גבורות ואומר מי כמוני, וכשהוא שותה שלשה או ארבעה הוא נעשה כחזיר, שמתלכלך בטיט ורפש, אף הוא מתלכלך, ואף במי רגלים. ע"כ.

והלא יקשה מי הכניס את נח ליכנס בשותפות עם השטן שאמר לו רצונך שנטענה יחד, ואמר לו הן. וגם למה הביא השלש בהמות.

אך הנה אמרו רז"ל בבראשית רבה (שם):
בו ביום נטע, בו ביום שתה. ע"כ,
ואיך יתכן יציאת נטיעה ביום אחד?

על כן א חשוב כי להיות נח נחוץ לשתות יין, לבלתי המתין שנה או שנתיים לעשות פרי ולשתות יין, על כן אמר לו השטן רצונך שנטענה יחד באופן תמהר לעשות פרי, אז אמר לו הן, ועל כן בו ביום שנטע בו ביום שתה. והורה לו כי היין סרסורא דעבירה הוא, וכאשר יקרה לאדם בהעוותו, כן יקרה לו ביין בוגד. והוא כי בפעם הראשונה שאדם חוטא, נעשה היצר הרע כהלך הבא בענווה ושפלות להתחנן לפני העשיר, וזהו ששחט רחלה. שתה כוס שני מתחיל להתגבר כארי שמקנה בו גאה וגאון. בשלישי משתרר כל כך עליו עד שטמא יטמאנו בכל עבירות כחזיר המלוכלך.

ועניין השחיטה הוא, כי ניתן כח היצר הרע ביין כאילו כח שלשה דמים בו, ועל ידי כן יקרה לשותיו כמקרה היצר הרע לחוטא ומרגיל עצמו בדבר. ועל פי דרך זה אפשר כי מה שאמרו בבראשית רבה (שם) שאמר לו שידא שמדון לא תיעול לחלקי כו', שהוא לא תשתה יותר משני כוסות כי עד השנים עדיין הוא בחלק שלך, שאינו שולט בו בעצם עד השלישי, שהוא כאילו הוא שלי כי נעשה בעל הבית, וגם הוא מבחינת החזיר כנודע.

עוד אמרו ז"ל (שם) אמר רבי יוחנן לעולם אל תהי להוט אחר היין, שכל פרשת היין כתיב בה 'וי' י"ד פעמים, הדא הוא דכתיב. **ויחל ויטע וישת ויתגל וירא ויגד ויקח ויפת וישימו וילכו ויכסו ויקץ וידע ויאמר**. ואפשר היה הרמז כי גם שנברא היין לשלם שכר לרשעים בעולם הזה ולנחם אבלים, עצת ה' היא כי די ליין לשמש במקום **וי** הוא לנחם אבלים, שעל כן כתיב ו"י כמנין די.

ואמר **שנתגל בתוך אהלה** בה"א, יהיה שהיה תוך האהל אשר שם אשתו ולא בוש ממנה חם מלקלקל עמו בפני אמו.

ולא עוד אלא שלא היה כדרך הרשעים שכולם מלאים חרטות, כי אם אדרבה היה אחרי כן כמצחק ובא להגיד **לשני אחיו בחוץ**.

כג ויקח שם ויפת את-השמלה וישימו על-שכם שניהם וילכו אחרנית ויכסו את ערות אביהם ופניהם אחרנית וערות אביהם לא ראו:

הנה אומרו ופניהם אחרנית הוא מיותר.

וגם אומרו וערות אביהם לא ראו, מי לא ידע שאם הלכו אחרנית ויכסו את ערות אביהם, שערות אביהם לא ראו.

אך הנה אחרי אומרו **וילכו אחרנית כו'**, הוצרך לתת טעם למה זה הפכו פניהם אחרנית, ולא הלכו דרך פנים ויסתמו עיניהם לבלתי ראות ערותו. לזה אמר תדע למה **ופניהם אחרנית**, ולא בדרך ישרה בעיניים אטומות, הלא הוא כי עתה בלכתם אחרנית נמשך כי **וערות אביהם לא ראו**, כי אין צריך לומר עיניהם כי אם גם פניהם הנזכר לא ראו ערות אביהם, שאומרו ראו חוזר את פניהם הנזכר, ותצדק בהם ראייה כד"א בלשון רז"ל (ברכות כה ב) לבו רואה את הערווה, והוא כי הלא צדיקים היו וצלם אלוהים על פניהם, ולא רצו שפניהם אשר במ קדושת צלם אלוהים יראו את הערווה, גם שיטמטמו עיניהם, וקל וחומר הדברים מאשר הקפידו ז"ל על אשר לבו רואה את הערווה בעת תפלה, וכל שכן פני אדם אשר צלם אלוהים נוססה במ.

כו ויאמר ברוך ה' אלהי שם ויהי כנען עבד למו:

הנה ברכת שם איננו בכתוב, רק ברכתו יתברך, באומרו **ברוך ה' אלוהי שם כו'**.

והנה אמרו רז"ל (**ילקוט** רמז קמב) שנתברך בטלית. והנה ברכה זו איננה בכתוב זה, אם לא שנאמר שנרמז באומרו **ויקח שם ויפת את השמלה**, שעל כן נאמר לשון יחיד **ויקח** שהוא אשר החל ולקח השמלה הוא הטלית, כי על כן יהיה מה שלא נאמר ויקחו אלא **ויקח**.

ואחשוב כי ברכתו גדולה מאד ומפורשת בכתוב, והוא באמור אליו **ברוך ה' כו'**, ומה ברכו כי מה שיאמר בעולם לא יאמר אלוהי יפת או אלוהי חם, כי אם **אלוהי שם** בייחוד, כענין ברוך ה' אלוהי ישראל, וברוך אתה ה' אלוהי אברהם כו' וכיוצא, כי לבד בישראל יזכיר שמו יתברך, אשר הם משם. ואמר **ויהי כנען עבד למו** והנה היה לו לומר עבד לו, הנה יש מי שפירש שחוזר

אומרו **למו** אל ה' ואל שם, והלא כמו זר נחשב יצרף שם שמים ודבר אחר לכוללם באומרו למו. אך יאמר הנה ברכתי בהיקרא **אלוהי שם**, הנה אין שם זה רק לעם אחד מכל העמים שמזרע שם, ואיך יתברכו השאר, לזה אמר **ויהי כנען עבד למו** גם על השאר.

כז יִפֶּתְ אֱלֹהִים לִיִּפֶת וַיִּשְׁכֶּן בְּאֶהֱלִי-שֵׁם וַיְהִי כְנַעַן עֶבֶד לְמוֹ:

לא יזכה כשם, להתברך בשם ה', כי אם בשם **אלוהים** הוא שכינה. **ועוד יתרון** יהיה לשם, שהאלוהים הנזכר לא ישכון באהלי יפת, כי אם **באהלי שם** הוא בבית המקדש ובתי כנסיות ובתי מדרשות.

או יאמר **יפת אלוהים ליפת**, בשתי מלכיות מלכות מדי ומלכות יון, אך לא שיתמיד מלכותם כי אם וישכון האלוהים הנזכר **באהלי שם**, שיבנה בית המקדש אחר מלכות מדי ואחר מלכות יון, אלא שגם אחרי כן **ויהי כנען** בלבד **עבד למו** למדי וליון, עם שיתבטל ממשלתם מעל ישראל.

פרק י

ח וְכֹשֶׁךְ יָלַד אֶת-נִמְרֹד הוּא הָחַל לְהִיטֵת גִּבּוֹר בְּאֶרֶץ:

ט הוּא-הָיָה גִבּוֹר-צִיד לִפְנֵי ה' עַל-כֵּן יֹאמַר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צִיד לִפְנֵי ה':

ראוי להעיר כי הגבורה מאתו יתברך היא, ואיך מייחסה לו לומר שהוא החל להיות גיבור כאילו היא בחירה.

ועוד אומרו הוא היה גבור ציד לפני ה', האם יהיה גבור שלא בפניו חלילה.

ועוד אומרו על כן יאמר שהם דברים משוללי הבנה. אך קבלו רז"ל (בראשית רבה לז ג) שהיה צד הבריות ומקרבן לעבודה זרה, גם בפרקי רבי אליעזר (פרק כד) אמרו שהיה מלך במגדל המבקשים לסלק שכינה מעל הארץ ולהשליט החיצונים בה.

ח וְכֹשֶׁךְ יָלַד אֶת-נִמְרֹד הוּא הָחַל לְהִיטֵת גִּבּוֹר בְּאֶרֶץ:

זוה יאמר הוא החל לשון חלול כעניין אז הוחל כו', כי חילל הקדושה כדי להיות גבור בארץ על ידי כחות חיצונים להתגבר בה.

ט הוּא-הָיָה גִבּוֹר-צִיד לִפְנֵי ה' עַל-כֵּן יֹאמַר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צִיד לִפְנֵי ה':

ובהם אומרת התורה ראה השוטה ההוא כי דרך הצד בעלי חיים הוא שלא בפני בעליהם, אך זה הוא היה גבור ציד, צד ברואיו יתברך ממנו, עודנו לפני ה', כי מלא כל הארץ כבודו, ואיך יצוד מלפניו, למי שאינם לפניו, שהוא לעבודה זרה. ועל כן כו' אומרת התורה על כן אני גוזרת ואומרת כי כנמרוד יהיה, כל מי שיהיה כמוהו גבור ציד לפני ה' שיהי אחריתו כמוהו, כי הוא

אמרפל שהוליו יתברך אצל אברהם, שהיה מביא את כל הבריות ומקרבן לה', והרגו, לעומת אשר היה עושה הפך אברהם.

פרק יא

א ויהי כל-הארץ שפה אחת ודברים אחדים:

ב ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם:

ג ויאמרו איש אל-רעהו הבה נלבנה לבנים ונשרפה לשרפה ונתי להם הלבנה לאבן והחמר יהיה להם לחמר:

ד ויאמרו הבה נבנה-לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה-לנו שם פן-נפוצ על-פני כל-הארץ:

ה וירד ה' לראת את-העיר ואת-המגדל אשר בנו בני האדם:

ו ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה החלם לעשות ועתה לא-יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות:

ז הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו:

ח ויפץ ה' אתם משם על-פני כל-הארץ ויחדלו לבנת העיר:

ט על-כן קרא שמה בבל כי-שם בלל ה' שפת כל-הארץ ומשם הפיצם ה' על-פני כל-הארץ:

[דור הפלגה]

א ויהי כל-הארץ שפה אחת ודברים אחדים:

ראוי לשום לב:

מה עניין היות כל הארץ שפה אחת אל ענין זה.

ומה הוא עניין דברים אחדים לפי פשוטו.

והנה אמרו רז"ל (בראשית רבה לח ו) שאמרו **דברים אחדים**, על ה' אלוהינו ה' אחד, ועל אחד היה אברהם בארץ כו', וזה רחוק מפשוטו.

ועוד באומרו **ויהי בנסעם כו'** מה זו נסיעה ומה זו מציאה מצאו **בבקעה** ההיא.

ועוד באומרו **ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה כו'**, מה עניין אמור **איש אל רעהו**, והיה לו לומר וילבנו לבנים וישרפו כו'.

ועוד אומרו **הבה נבנה כו'** מה עניין **עיר ומגדל** זה, והלא לא יתכן היות כל הארץ דרים בעיר ומגדל אחד.

ועוד מה עניין **וראשו בשמים** שהוא דבר בלתי אפשר.

ועוד אומרו **ונעשה לנו שם**, מה הוא השם הזה שיעשו בעיר ומגדל,

ועוד שאם הכוונה שישכנו בעיר אחת כולם פן יפוצו, מה הוא **השם** הזה, ומהראוי יאמר נבנה לנו עיר ומגדל פן נפוצ, כי מה עניין **השם** אל העדר הניפוצ.

ועוד האם כל כך הוא עשות **עיר ומגדל**, שעל ידי כן יהיה להם **שם**.

ועוד מה להם אם יפוצו על פני כל הארץ.

ועוד אומרו **וירד ה' לראות כו'**, שאם כל רעתם לא הייתה רק עניין בנין העיר ומגדל מה איכפת לו יתברך, ואם הוא על כוונה רעה למה תולה הדבר בעיר ומגדל.

ועוד אומרו הן **עם אחד כו' ולא יבצר מהם כו'**, האם מבלעדי ה' לא יבצר מהם **כל אשר יזמו לעשות**.

ועוד מה הוא העונש הזה לבלבל שפתם ולהפיצם.

ועוד אומרו **על כן קרא שמה בבל כו'** האם כל כך דבר רשום הוא לקרא שם לעיר על זה.

והנה לבוא אל העניין, ראוי לשית לב מה עלה על לב העם ההוא ומה יזמו לעשות.

והנה רז"ל (שם) אמרו:

שדברו על ה' אלוהינו ה' אחד, ועל אחד היה אברהם. אמרו: אברהם זה פרדה עקרה הוא אינו מוליד, ועל ה' אלוהינו אמרו לא כל הימנו לבור את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל, ונעשה עבודה זרה בראשו, וניתן חרב בידו, ותהיה נראה כאילו עושה עמו מלחמה. ע"כ.

וראוי לדעת מי הכניס את אברהם בזה,

ומה גם כי שנתיים אחר המבול החלו להיטפל בעיר ומגדל,

ומי נתן את אברהם בימים ההם.

וגם כי כשנפתלגו היה אברהם בן ארבעים ושמונה שנה ואז דברו זה, הלא אין נראה מהכתובים רק שמספר התחלת עניינם.

וכן מה להם אם אברהם פרדה עקרה ואינו מוליד.

ועוד אומרים לא כל הימנו לבור כו', היתכן היו חפצים לעלות השמימה ושיהיה הוא יתברך בארץ, האם לא ידעו כי אין מבוא לחומריים למעלה ולא לרוחניים למטה.

ועוד אומרו עליונים ותחתונים ולא אמר למעלה ולמטה.

ועוד אומרו נעשה עבודה זרה בראשו, האם בהיות העבודה זרה בראש מגדל יגדל כחו נגד אלוהי עולם יתברך.

ומה היא חרב שבידה, האם נגד ה' יסכון לה חרב ביד.

ועוד אומרו ותהא נראה כאילו עושה מלחמה, מה יתן ומה יוסיף היות נראה, אחר שבפועל אינה יכולה לעשות מלחמה, ואם מפני כבודו יתברך אמרו כן, אך דעתם הייתה להילחם בו יתברך ממש חלילה, הלא יקשה, כי לא ימנע, או היו שוטים והבל מעשיהם ובלי דעת מילין יכבירו, או היה לאל ידם לעשות חלילה לולא הפיצם ה'. אם לא היה לאל ידם לעשות - איך אומר הוא יתברך עתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות. ואם היה יכולת בידם לעשות - הלא יפלא האם נגד ה' יתכן יוכלו לעשות דבר?!

והנה לבא אל העניין, נזכירה מאמרם ז"ל (**מדרש בראשית** פג), וזה לשונו:

התבן והקש מדיינין זה עם זה, זה אומר בשבילי נזרעה השדה וזה אומר בשבילי נזרעה השדה, אמרו החטים המתינו עד שיבוא הגורן ואנו יודעים בשביל מי נזרעה השדה. באו לגורן ויצא בעל הבית לזרותם הלך לו המוץ. נטל את התבן והשליכו על הארץ, נטל את החטים ועשה אותם כרי כו'.

כך עובדי אלילים אומרים אנו עיקר ובשבילנו נברא העולם, והללו אומרים בשבילנו נברא, ואומרים להם ישראל המתינו עד שיגיע היום, ואנו יודעים בשביל מי נברא העולם. הדא הוא דכתיב. הנה יום בא כו', ועליהם הוא אומר (ישעיה מא טז) תזרם ורוח תשאם כו'. אבל ישראל ואתה תגיל בה' ע"כ.

וכן הוא עניין והוו כעור מן אדרי קיט כו'.

ולבוא אל העניין, והוא בהקדים הקדמות, מפורשות אצלנו כל אחת במקומה.

א. כי כאשר יש כחות קדושה כך לעומתן כחות טומאה הנקראים חיצונים, כי זה לעומת זה עשה האלוהים.

ב. כי הקדושה אחת היא תכלית האחדות כי כל בחינותיה אחת הן, אך בחיצוניות יש פירוד וריבוי ונקראים עולם הפירוד.

ג. כי נשמות ישראל מהקדושה המה, ועל כן נקראו גוי אחד. ורוב עם מתייחסים לנפש אחת, כד"א שבעים נפש. אך זולתם נפשותם מהחיצונים, ועל כן אפילו עם אחד מתייחסים לרבים, כאמרו בבני עשו (בראשית לו ו) נפשות ביתו.

ד. כי אין קיום ומציאות העמדה לשום כח חיצוני, אם לא שבאיכותן ופנימיותן מציאות מאור הקדוש, כנודע מחכמי האמת.

ה. כי כל כוח חיצוני עליון תאב תמיד ושואב משפע עליון, להריק על אשר נפשותם מהם, כמאמר ספר הזוהר על פסוק הכפירים שואגים לטרף. אך כשישראל עושים רצונו של מקום, נותן השפע לישראל ומתמציתן נהנים גם הם, וכשאינן עושים, מתהפך השפע לחיצונים והולך הכל לאומות, וישראל גולים אצלם לאכול מאשר ישאבון שריהם.

ו. כי יותר צער מרגשת השכינה כביכול בהשפיע אל החיצונים ולא לנו, יותר מאשר נרגיש אנחנו, כמאמר **ספר הזוהר**, כי מר לה מאד.

ז. כי מאז ברא אלוהים אדם על הארץ היה בעבור ישראל בעלי נשמות קדושות, להשלים כל נשמות שבגוף, למען באחרית הימים יברור אוכל מתוך פסולת, כי יקום אלהא שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל כו' והדקת כו', והוו כעור מן אדרי קיט, ואומר תזרם ורוח תשאם, כאמור במאמר שהזכרנו.

ח. כי אין העולם הזה למה שהוא גשמי מתקיים, אם לא בהשתלשל שפע מן העולמות העליונים.

והנה אפשר יהיה השתלשלות דרך צינורות הקדושה משער השמים, והוכן לקבל השפע הקדוש על ידי ירושלים וציון, כפי סוד עניינם כנודע, או אפשר יהיה דרך צינורות החיצונים. אמנם אין הכנה בחיצונים להפך ההשתלשלות אליהם בעצם, על דבר הנגדיות אשר להם עם הקדושה, כי כולה אחדות והמה מעולם הפירוד.

וגם נזכירה מאמר **ספר הזוהר** כי אומרו **וימצאו בקעה**, הוא, כי הבקעה היא מקום מוכן לכל מיני טומאה מכל החיצוניות, להיעזר לעשות צירופי כחות טומאה להביא כוונתם אל הפועל.

ובזה נאמר, כי האנשים ההמה חכמים היו להרע, ובאצטגנינותם ובמיני חכמות כשפיהם וטומאתם, ידעו כי נפשותם מהחיצונים המה, ושעתיד היה הוא יתברך להביא את אברהם בנפש מהקדושה, ושימשך זרעו אחריו בעלי נפש קדושה מתחת כסא הכבוד. ובאחרית הימים, את האומות שמהחיצונים, יזרם ורוח ישאם, וישראל יגילו בה'. על כן התחכמו לעשות דרך יהיה כל העולם הזה אל החיצונים לבדם, ולא יהיו בו בעלי נפש מהקדושה, ושיתקיים העולם על ידי צינורות החיצונים, באופן שבסוף הדורות לא יבור לו את ישראל, ויזרה ויפיץ את השאר, כי אם יקימם לעד, כי אין זולתם בעולם.

א ויהי כל-הארץ שפה אחת ודברים אחדים:

והנה ההכנות הצריכות לזה, הם:

ראשונה אחדות כמו שכתבנו בהקדמה שמינית, מה שאין כן בחיצונים כי הם כחות נפרדים, וזה מאמר הכתוב **ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים**, שהיה להם אחדות בזה.

ב ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם:

אך זה איננו שווה לבדו כי הנה יש **דברים אחדים**, כוש מכח חיצוני אחד, ומצרים שורשו מכח אחר, וההיקש בכל משפחות, שעם שכל משפחה היא מכח חיצוני אחד, הלא הם אחדים רבים והוא פירוד, ואיך יתכן תעשה השכינה אשר היא מהאחדות מיוחד עיקר מהחיצונים נפרדים, לשלשל שפע לקיים העולם על ידם. על כן לתקן זה **ויהי בנסעם מקדם** שמשם נסעו בני נח אחר המבול מצד מזרח, מציאה מצאו, והיא אותה **בקעה** המוכנת לקבץ כל כוחות הטומאה לייחדם, כי שם מקום כולל להם, כנודע **מספר הזוהר**, וזהו **וימצאו בקעה**, ויהיה ייחודם בבנות בניינם בצרופי חכמת טומאותם.

ג ויאמרו איש אל-רעהו הבה נלבנה לבנים ונשרפה לשרפה ונתי להם הלבנה לאבן והחמר הנה להם לחמר:

ולמען יבנוהו בנחיצות ולא יתעצלו, מה עשו **ויאמרו איש אל רעהו** שכל איש שבמקרא חשוב, והוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לח י) כוש למצרים ופוט לכנען שהם ראשי אומות זה לזה,

אם לא נתחיל אנחנו לעשות בידנו, לא יזדרזו ההמון לעשות, כעצת אבימלך בן ירובעל, על כן אמר איש החשוב אל רעהו כיוצא בו, **הבה נלבנה** בעצמנו **לבנים וכו'** ומה שיראו שעשינו, ימהרו יעשו כמונו. ובמקום אבנים שאין נמצאות שם, אמרו **ונשרפה לשרפה** שהוא לשורפם בכבשן שיהיו קשים כאבן, וזהו אומרו **ותהי להם הלבנה לאבן כו'.**

ד ויאמרו הבה נבנה-לנו עיר ומגדל וראשו בשמים

ונעשה-לנו שם פן-נפוצ על-פני כל-הארץ:

עוד שנית ראו והנה שער השמים הוא נגד ציון וירושלים מכוון לשבתו יתברך למעלה, ומשם הוא השתלשלות השפע לקיים העולם ושם הכנת ירושלים וציון, כנודע ליודעי חן, לקבלת שפע הקדושה. על כן נועצו **ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל**, עיר כנגד ירושלים ומגדל כנגד ציון, כי מגדל דוד היא ציון, להכין אותם לשלשל שפע אל המקומות ההם, כי מעין ההכנה שיש לציון וירושלים, כפי דוגמתו למעלה נגד שער השמים, כך יהיו לעיר ומגדל אלה מעין דוגמתן בחיצונים שכנגד הבקעה ההיא, כי זה לעומת זה הן כנודע.

ושמא תאמר איך יורק השפע אל העיר ומגדל זה, לזה אמר וראשו בשמים, והוא כי ראשו של מגדל מרמז אל כח זכר המשפיע דרך חיצונים, וראש לכולם הוא סמאל יהיה בשמים נגד הבקעה לשלשל על ידו השפע. והכוונה כי כאשר אין בין ראש גבר לכל התפשטות גופו הפסק, כי אם מהמוח יושפע הכל, כן הכח הנזכר יהיה ראש למגדל, שלא יהיה הפסק, רק מתפשט ומשתלשל דרך צינורותיו עד למטה. ובכלל הדבר הוא כי כל האומות יסכימו לשום להם ראש אחד הוא סמאל, באופן יהיה להם אחדות כל כחות הטומאה, ויהפכום בלהטיהם אל ראש אחד הוא הנזכר, וכל הגויים יעבדוהו, ועל ידי כן ימשך כי יוסיפו אומץ בקליפה ההיא על ידי עבודתם, ויהפך כל הכחות אליו, ובאחדות יוכן לקבל השפע מהשכינה ולהשרות למטה בעיר ומגדל. ועל ידי הריבוי של כל כחות הטומאה בעולם הזה, לא יהיה מבוא לבוא להשרות שכינה בארץ הלזו כנודע, כי על ידי שבעה שחטאו נסתלקה עד רקיע שביעי, כי אינה שורה במקום טומאת עוון, ומה גם עתה על ידי כל הטומאה הזאת, ואם כן על ידי זה ישאר כל העולם הזה אל החיצונים לגמרי, ולא אל קדושי עליונים שנפשותם חלק אלוהים קדושים.

והנה הוקשה להם, כי ראו בלהטיהם ובאצטגנינות שלהם כי יבוא אברהם וימשוך הקדושה אל העולם השפל ותתבטל כוונתם, על כן אמרו שהוא **פרדה עקרה ולא יוליד כו'**, והוא במה שאמרו רז"ל **בפרקי דרבי אליעזר** כי כל הנפש אשר עשה בחרן ובשאר המקומות, לא נמשך גרותן לדור אחר כלל, באופן לא נמשכה הקדושה רק לזרעו אחריו כמפורש אצלנו (לקמן בפרשת וירא), בפסוק כי ידעתיו למען וכו', ועל כן אמרו מה שינגדנו אברהם להמשיך הקדושה לארץ לא יתקיים, כי **לא יוליד זרע** להמשיך הקדושה בעולם, שהנפשות אשר יעשה לא יתמידו, באופן תעשה מחשבותינו.

והנה עדיין כל זה אינו שווה להם, כי הלא מה בצע לו יתברך בעולם משולל קדושה, והלא יבטל. כי על כן אמרו (תענית ג ב) שאי אפשר לעולם בלא ישראל כנודע.

על כן לתקן זה אמרו **ונעשה לנו שם**, והוא במה שכתבנו כי אין קיום לחיצונים בלעדי הקדושה, ועל כן כל ישעם וכל חפץ להידבק בה לעשות נפשות קדושות אצלם, כדעת חכמי האמת על פסוק (קהלת ד א) דמעת העשוקים ואין להם מנחם. ועל כן אמרו הנה בהפליג השראת כחות טומאה בארץ ותסתלק השכינה, הנה על ידי אחדות תשתלשל הקדושה דרך צינורות, וגם באשר שם ה' נקרא על ישראל ולא על השאר, אז שם ה' יקרא על אחדות החיצונים כי אין זולתם בזה. גם נפשות רבות מהקדושה יתלבשו תוך הקליפות ההם, באופן שעל ידי כן יתלבשו למו ויעשו למו שם, הוא שמו יתברך שיקרא עליהם, ועל ידי כן יתקיים העולם בלי ישראל, וזהו **ונעשה לנו שם**.

וכהתימם כל זה, גלו אז ואמרו מה הכניסם לכל זה, ואמרו **פן נפוץ כו'**, והוא, כי המה ידעו כי לעתיד יבור לו הוא יתברך את ישראל, הנקראים קדישי עליונים מפאת נשמתם, ואת האומות שמהחיצונים יפיצם ורוח ישאם, כד"א (ישעיה מא טז) תזרם רוח תשאם כו' ואתה תגיל בה' כו'. על כן אמרו **ונעשה לנו שם**, שנגיל בה', כי לא יהיה זולתנו בעולם, **פן נפוץ** ורוח ישאנו לעתיד. והוא מה שכתבנו שזה היה כל ישעם וכל חפץ.

ה וַיֵּרֶד ה' לִרְאֹת אֶת-הָעִיר וְאֶת-הַמְּגִדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְנֵי הָאָדָם:

וירד ה' - הנה ירידה זו היא לדון אותם, ואמר כי מידת רחמים עם בית דינו וזהו וי"ו של **וירד**, כי שתי הבחינות ירדו לעומק הדין.

ו וַיֹּאמֶר ה' הֵן עַם אֶחָד וְשָׁפָה אֶחָת לְכָלם, וְזֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת,

וְעַתָּה לֹא-יִבְצֹר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר יִזְמֹוּ לַעֲשׂוֹת:

ויאמר ה' להליץ בעדם **הן עם אחד ושפה אחת לכולם**, לומר גם כי לעשות הפך רצונו יתברך כיוונו, עם כל זה אחדות היה ביניהם כי בקשו להדמות אל הקדושה. וזה החילם לעשות, ואף על פי שסופם לרעה, כיון שהחילים הוא אחדות שהוא חדא לטיבותא ראוי לרחם עליהם. אך לעומת זה חדא לרעותא, כי **ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות**, על ידי האחדות והכנתם להרע כנזכר, ונמצא העולם אבד בהגביה הטומאה.

ז הִבֵּה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְתֵי רֵעֵהוּ:

על כן לא ימותו כעת, אך נסיר ההכנה לבל תבוא כוונתם אל הפועל, ולכן **הבה נרדה**, כי אמר ה' נכין דרך שנרדה בעולם השפל, ולא תהיה תמיד שכינה מסולקת ממנה כאשר הייתה כוונתם.

ואיך יהיה במה **שנבלה שם שפתם** ויתבטל האחדות, באופן שלא יוכלו לעשות דבר **מאשר יזמו לעשות**.

ח וַיִּפֹּץ ה' אֶת־מִשְׁמַח עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנוֹת הָעִיר:

על כן **ויפץ וכו'**. ובראותם כי על ידי פירוד לא יצליחו, אז **ויחדלו לבנות העיר**. באופן שהיו שני דברים, אחד כי שם בלל שפתם **שלא ישמעו איש שפת רעהו**, שנית כי **ויפץ ה' אותם** בארץ, ואז על ידי שתיים אלה **ויחדלו כו'** מה שאין כן באחת.

ט עַל-כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי-שָׁם בָּלַל ה' שְׁפַת כָּל-הָאָרֶץ,

וּמִשְׁמַח הִפְצִיעַ ה' עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ:

הנה יקשה אם חדלו לבנות את העיר, איך קרא שמה **בבל**. ולזה נקשה עוד, כי למעלה נאמר **וירד ה' לראות את העיר כו' אשר בנו וכו'**, והנה כי בנו אותה ואיך הוא אומר **ויחדלו לבנות כו'**. אך לזה נעיר שהיה לו לומר ויחדלו מלבנות העיר. אך היא כי מתחילה התחילו לבנות על הכוונה הנזכרת, ואחר כך **ויחדלו** מעניינם ולא שמו לב רק לבנות העיר ולא על הכוונה ההיא. וראוי לשים לב למה נקראת **בבל** ולא בלל.

ועוד אף אם הייתה נקראת בלל, אין השם מורה על הנפוך, ואיך יאמר שהוא גם על כי **משם הפיצה ה' כו'**. אך יאמר תדע למה נקראת **בבל** ולא בלל, על כי לא היה מורה רק על כי **שם בלל ה'**, אך לא על זולת זה.

אמנם יש טעם אחר, והוא כי **ומשם הפיצה ה'**. והוא כי בהיות הבי"ת השניה במקום למ"ד, נמצא חסר עשרים ושמונה שעולה כמספר מחוברים עם התיבה במספר קטן, והרי הוא כאומר הסר משם היותם מחוברים כי נפוצים יהיו, וזהו **ומשם הפיצה ה' כו'**. הנה כי טעם אשר בלל רמוז בבי"ת ולמ"ד, ובחילוף הבי"ת השניה במקום למ"ד רמוז הטעם השני.

או יאמר למה לא קראה בלל. על כי **משם הפיצה ה'**, והוא כי במספר בלל רומז הטעם השני, כי בבל עולה ל"ד ושלוש אותיות הרי ל"ז כמספר בלל והפיץ במספר קטן.

לא וַיִּקַּח תָּרַח אֶת-אַבְרָם בֶּנוֹ וְאֶת-לוֹט בֶּן-הָרָן בֶּן-בְּנוֹ וְאֶת שְׂרֵי כָל־תּוֹ אֲשֶׁת אַבְרָם בֶּנוֹ וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאֹר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ עַד-חָרָן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם: לֵב וַיְהִי יָמֵי-תָרַח חֲמִשָּׁה שָׁנִים וּמֵאֵתִים שָׁנָה וַיָּמָת תָּרַח בְּחָרָן:

הנה אומרו **ללכת ארצה כנען** הוא מיותר, והיה לו לומר ויקח תרח כו' ויבאו עד חרן וכו'. וגם אומרו **מאור כשדים** מיותר, שהרי נאמר למעלה כי ארץ מולדתו הייתה אור כשדים.

ועוד אומרו ויהיו ימי תרח כו' וימת תרח בחרן כו', כי הלא בן קל"ה שנה היה אברהם כשמת תרח, ואיך נכתבה מיתתו קודם ציוויו יתברך לך לך כו' שהיה בן ע"ה.

והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** לט ז) שהוא לומר שהיה פטור מכבוד אב כי נחשב כמת, ועל כן נאמר לו לך לך וכו'.

ועוד קשה לפי פשוטו אומרו **בחרן**, כי מה צורך בהודעת המקום. אך הודיענו כי אין אדם זוכה לדירת ארץ ישראל אם לא להולך אליה בגללה, אך **ויקח תרח כו'** לברוח מאור כשדים, הוא הכבשן שהושלך בו אברהם, כי לאו כל שעתא מתרחיש ניסא, וזהו מאור כשדים. ואחר שהיה לברוח מן האש ולא על חובת ארץ כנען, על כן גם שהיה **ללכת ארצה כנען**, עם כל זה **ויבאו עד חרן וישבו שם**. ובזה גם שחי תרח ר"ה שהוא קל"ה אחרי לידת אברהם, סיפרה תורה שלא זכה בכולן עוד ללכת ארצה כנען, כי אם ששם עמד עד ששם מת, וזהו **ויצאו מאור כשדים כו'**, ועל ידי שלא יצא לחובת הארץ, על כן **ויבאו עד חרן כו'**, עד שוימת תרח בחרן. מה שאין כן אברהם שעל שיצא על חובת הארץ, על כן זכה שלא נשאר במקום, וזהו אומרו אחר כך (יב ה) **ויצאו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען**.

פרשת לך לך

פרק יב

א ויאמר ה' אל-אברהם לך-לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל-הארץ אשר אראך:
 ב ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה:
 ג ואברכה מברכיך ומקללך אאר ונברכו בך כל משפחת האדמה:
 ד וילך אברהם כאשר דבר אליו ה' וילך אתו לוט ואברהם בן-חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן:
 ה ויקח אברהם את-שרי אשתו ואת-לוט בן-אחיו ואת-כל-רכושם אשר רכשו ואת-הנפֿש אשר-עשו בחרן ויצאו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען:
 ו ויעבר אברהם בארץ עד מקום שקם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ:
 ז וירא ה' אל-אברהם ויאמר לזרעך אתן את-הארץ הזאת ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו:
 ח ויעתק משם ההרה מקדם לבית-אל ויט אהלה בית-אל מים והעי מקדם ויבן-שם מזבח לה' ויקרא בשם ה':

לבוא אל ביאור המקראות, נשים לב אל קצת הערות, הלא המה:
 א. אומרו ויאמר ה' כו', כי מן הראוי יאמר תחילה וירא אליו ה', ואחר כך מה דבר אליו, ומה גם אם הייתה זו פעם ראשונה, שהיה ראוי יודיע חידוש ההתראות.
 ב. מלת לך שהיא מיותרת.

ג. **אומרו מארצך כו'**, כי באומרו **לך אל הארץ אשר אראך**, מי לא ידע כי מארצו יצא וממולדתו ומבית אביו.

ד. **כי נהפוך הוא** הסדר האמתי, כי הראוי יאמר מבית אביך וממולדתך ומארצך, כי תחילה יוצא מבית אביו ואחר כך ממולדתו ואחר כך מארצו. ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** לט יב) שפירשו מארצך - זו איפרכיא שלך, וממולדתך - זו שכונתך, ומבית אביך - כמשמעו. אלא שדעת רז"ל אחשבה מאשר פירשו פסוק זה כך על פסוק ושכחי עמך ובית אביך (תהלים מה יא), שדעתם לתרץ קושי סדר הכתוב על שישכח ולא ידאג על פרידת יודעיו, שהוא שישכח אברהם אלו השלשה סוגים ולא ידאג אל פרידתו מהם, ועל כן הנשכח ראשונה הקדים אל המאוחר. אך עדיין ראוי לבקש דרך ישכון אור פשוטו על נכון.

ה. כי אם יאבה אביו לבוא עמו, למה ימנעהו שיאמר לו שאדרבה ילך מבית אביו ויעזבם. ו. **אומרו אשר אראך**, ולא אמר אשר אומר אליך, כאשר אמר לו על העקידה, וכן ליצחק שכון בארץ אשר אומר אליך.

ז. **אומרו ואעשך כו'**, כי היתכן שלעשות מצוות קונו יצטרך הבטחות, ומה רב קושי העקידה ולא הבטיחו שום הבטחה ולא נמנע מעשות הדבר. ח. **למה** נתייחדו לו ההבטחות האלה פה מזולתן.

ט. **אומרו ואברכך**, כי הלא גם בעשות אותו **לגוי גדול** גם הוא ברכה. י. **אומרו ואגדלה שמך**, היתכן כי חפץ אברהם בגדולות ובנפלאות. יא. **אומרו והיה ברכה**, כי איך יהיה הוא הברכה.

יב. **אומרו ואברכה מברכך**, מה יתן ומה יוסיף לו שיברך מברכיו ושיקלל מקללו, ומה גם כי חפץ חסד הוא ולא יחפץ בקללת מקללו. יג. **אומרו ונברכו בך כו'**, כי הלא מקלליו גם הם ממשפחות האדמה המה, ואיך יתקיים התברך כל המשפחות אם מקללו יארר.

יד. **אומרו וילך אברם כאשר דבר אליו ה'**, כי מי לא ידע כי **כאשר דבר אליו ה'** הלך. טו. **אומרו וילך אתו לוט**, כי אחר שהוא עתיד לומר **ויקה אברם את שרי אשתו ואת לוט כו'** למה הזכיר פה תחילה את **לוט**. וגם הזכירו אותו לבדו.

טז. **אומרו ואברם בן חמש שנים כו'**, למה הודיע אלוהים אותנו את כל זאת, ואיך יתקשר עם כל הקודם או עם המאוחר.

יז. **אומרו ויצאו ללכת כו'**, כי מהראוי לא יאמר רק וילכו ארצה כנען. יח. **אומרו והכנעני אז בארץ**, כי הוא מיותר ולבלי צורך ובלתי מקושר.

יט. **אומרו לה' הנראה אליו**, מי לא ידע כי הוא הנראה אליו. כ. **אומרו ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה'**, כי אחר שהמזבח הוא לה' ראוי שיקרא בשם ה'.

אמנם לכאורה אפשר יאמר, כי הנה היה הדעת נוטה יאמר אברם בלבד, מה לי טוב מלזכות את אבי כי אחזירהו בתשובה ואביאהו ואטעהו בנחלת ה', והטוב אשר החל בצאתו מאור

כשדים, שהיה ללכת ארצה כנען, עתה אומר לו גמור ואבואה עמו נטפל אליו כי הוא ראש בית אב. כי הנה אחרי צאת אברם מחרן חיה תרח יותר מששים שנה, כמאמרם ז"ל (בראשית רבה לט ז) כי מה שנאמר **וימת תרח** קודם הציווי הזה, אינו אלא שפטרו הוא יתברך מכבוד אב ואם. **עוד שנית** הלא היא כי יאמר הנני עושה נפשות, ויותר יקל לי להחזיר בתשובה בני ארצי ומולדתי אשר ידעוני, מן הגוי אשר לא ידעוני רק לשמע אמן ולא ישמעו לי, כאלה שהם מארצי ומולדתי.

ועל פי הדברים האלה לפי דרך זה אפשר לכאורה שאמר לו הקדוש ברוך הוא, על האחד אל תעשה עצמך טפל אל אביך להיות הולך אחריו, שכאשר ילך הוא תלך אתה אחריו, כי אם **לך** לעצמך.

ועל השנית אמר **מארצך וממולדתך ומבית אביך** אשר עדן לא למדו ממך כלום, אך לא הנפש אשר עשית בחרן, כי אם תביאם אתך **אל הארץ אשר אראך**.

אך לא תתעכב שם לגייר יותר, כי הלא כל מה שאתה מגייר שם, יש בם שתי חסרונות: א. שאינם מזרעך.

ב. שלא יהיו גדולי האיכות מפאת נפשותם.

אך שם בארץ **אשר אראך אעשך לגוי גדול** שאת עצמך אעשה בריה חדשה להוליד. **ועוד שנית** שיהיו לגוי גדול האיכות, והוא מאמרם ז"ל (שם יד) אומר **גוי גדול** אשר לו אלוהים קרובים כו' (דברים ד ז) אני מעמיד ממך, שהם אשר נפשותם חלק אלוה ממעל.

ושמא תאמר כי טוב טוב אגייר עמים רבים במקום שמכירים אותי מעשות גוי גדול. אל תחוש, כי **ואברכך** בריבוי עצום יותר **מארצך וממולדתך**.

ועל אומרי ומבית אביך, אל יתחמץ לבבך על בלתי עשותו עיקר וראש בית אב ממנו לימשך אחריו, כי הלא **ואגדלה שמך** באופן יהיה הוא טפל אליך.

ועל אומרי אל הארץ אשר אראך, דע היתרון אשר תקנה כי על ידה **והיה ברכה**, כי שם תשרה בך שכינה באופן שלא יצטרך לברכך, כי אם כאילו אתה בעצמך הברכה, כי נשמתך קשורה בו יתברך, ולא אצטרך לברך רק את מברכך וההפך למקללך.

ולא עוד אלא כי בחוצה לארץ אין מתברכים על ידך רק בני המקום אשר אתה שם, אך לא שאר העולם, אך בארץ ההיא מתמצית שיורי ברכתך **נברכו גם כל משפחות האדמה**. הנה זה הדרך היה נראה לכאורה.

אמנם אשר אבחר דרכי במקראי קדש אלה, הלא הוא, כי בא אלוהי עולם ה' ללמד לאברהם דעת, למען ישכיל איש הישראלי, מה בין היותו בחוצה לארץ אל היותו באדמת הקודש. והוא כי הלא יאמר איש, הלא ארבעה המה נפלאו ממני דרך יתרונום בדבר הלזה. א. האדם עצמו.

ב. הארץ הלזו.

ג. עולם הגלגלים

ד. עולם הרוחני אשר עליו.

והוא כי על האחד הוא האדם, כי על עצמו יאמר מה תתן ומה תוסיף ארץ ישראל בי, והלא כאיכותי בחוץ לארץ איכותי בארץ אם טוב ואם רע.

ועל השנית היא עצם הארץ, הלא יאמר הנה הארץ וחוץ לארץ ממזרח שמש עד מבואו גוף אחד הוא, כי סדנא דארעא חד הוא, ומה בין חלק זה לחלק זולתו.

ועל השלישית יאמר מה בין חלק הגלגל אשר לעומת חוץ לארץ לחלק אשר נגד הארץ, ואשר הוברי השמים ישפטו בחוצה לארץ למה יגרע ממנו בארץ, ומה גם כי הגלגל סובב סובב הולך סביב אל כל עצם הארץ הטהורה והטמאה.

ועל הרביעית גם הוא אמור יאמר מה בין חלק אשר לעומת חוץ לארץ, לאשר הוא לעומת הארץ, אחר שכל עולם העליון עליון נורא.

על כן על כל ארבע אלה בא האלוהים ללמד לאדם דעת ולהעמיד את אברם על האמת. ויורהו ויאמר לו:

א ויאמר ה' אל-אברם לך-לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל-הארץ אשר אראך:

על האחת לך לך, לומר אתה דע לך כי אינך בחוץ לארץ מה שאתה בארץ, והוא, כי הלא כל איש חכם לב, הוא ידע כי לא כנפשות העמים נפשות עם אלוהי אברהם, כי אלה מהחיצונים עולם הפירוד, ואלה מן הקדושים עולם האחדות. כי על כן כל נפשות ישראל אחד יקראו כד"א (בראשית מו) כל נפש ששים ושש, מה שאין כן בגויים שנאמר בעשו נפשות ביתו (בראשית לו), כי על כן כל ישראל ערבים זה לזה.

עוד ידענו מחכמי האמת כי אין דבר רוחני קדוש הולך ממקום למקום, שיעתיק ויעקר לגמרי ממקום שהיה בו, כי אם ששם יישאר עיקר שורשו, וממציאותו מתפשט והולך אל מקום החפץ. אם כן איפה נפשות עם בני ישראל, אשר הן חלק אלוה ממעל, הלא בבואנה אל העולם הזה, ישאירו שורשיהן למעלה תחת כנפי השכינה, היא ארץ העליונה אשר היא לעומת ארץ הקדושה, כי על כן שתיהן ארצות החיים יקראו, באופן כי אין נפש קדושה באה למטה לארץ, שלא יישאר שורשה במקומה העליון, עם ה' אלוהים, ולאיש הצדיק דבקות נמשך אליו משורשו אל נפשו פה, נמצא דבק על ידי כן באלוהיו ועל כן יקרא חי. מה שאין כן החוטא המיסך מסך טומאה על נפשו ומפסיק חוט הקדושה הנמשכת, ומבדיל בינו לקונו הוא האלוהים חיים, שעל כן מי שהוא רשע שרובו עונות נקרא מת, כמי שנחתכו רוב סימני חיותו, וזהו אשר הנביא דבר (ישעיה נט) עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוהיכם.

וממוצא דבר יצא כי העבד ישראל השוכן בארץ ישראל, אשר היא לעומת ארץ העליונה, דבק בשורשו, כי אוויר ארץ ישראל קדוש הוא, וימשך בו דרך ישרה איכות שורש נפשו אל נפשו אשר בקרבו, נמצא כי שלם יקרא בלי פירוד מניה וביה, ממנו לשורשו. מה שאין כן בהיותו בחוץ לארץ שאויר ארץ העמים טמא ומפסיק, כי איזה הדרך ימשך איכות שורש נפשו אשר בארץ העליונה אשר לעומת התחתונה, דרך עקלתון אל טומאת אויר ארץ טמאה אל נפש קרב איש השוכן אתה בתוך טומאתה.

ונבוא אל העניין.

כי הלא זה **מאמרו יתברך אל אברהם** עבדו, אל יעלה על רוחך כי מהותך בחוץ לארץ ומהותך בארץ - אחת היא, כי הלא דע כי בהיותך בחוץ לארץ אינך דבק עם שורשך ואינך בעצם שלם, כי אם כאילו נפרד קצתך מקצתך, כי נפרד אתה מעיקרך ושורשך. אך בלכתך אל הארץ אתה כהולך ומתחבר אל עצמך ושורשך. וזהו **לך לך**, שהוא כי לך ולעצמך אתה הולך הוא השורש הדבק באלוהיך, כי איכותך מתעלה ומתקדש ומשתלם בזה. הנה כי אין עצמותך בחוץ לארץ כעצמותך בארץ.

ועל השניה אמר **מארצך**, לומר אל תאמר כי כל גוף הארץ אחת הוא, ואפילו תלך אל קצות הארץ עודך בארצך כי סדנא דארעא חד הוא, כי דע לך כי לא כן הוא, כי מארצך אתה הולך, כי בלכתך שם הוא כאילו בגוף ארץ אחרת אתה, ומה גם לרז"ל (תענית דף י' א) האומרים כי בתחילה ברא אלוהים ארץ ישראל בלבד ואחר כך חוץ לארץ שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות.

ועל השלישית עולם הגלגלים אמר **וממולדתך**, לומר דע כי המולד שלך בחוץ לארץ, ממנו אתה הולך. כי מה שגוזר מולדתך פה לא יגזור לך בארץ ישראל. כי בלכתך מארצך אל הארץ, הוא כמהלך גם מתחת שליטת המזלות, וזהו וממולדתך, כי המולד שלך הגוזר שלא תוליד יתבטל כאילו אינך תחת המולד שלך.

ועל הרביעית אמר **ומבית אביך**, והוא כי אין לאדם בית בעולם הזה, כי גר הוא כאורח נטה ללון, ולהבל דמה, ימיו כצל עובר, אך הבית האמיתי הוא למעלה כד"א (קהלת יב ה) כי הולך האדם אל בית עולמו. אלא שיש הפרש, כי בית עולמו של איש ישראל הוא תחת כנפי השכינה כי שם ביתו, ובית כל יתר בני נח הוא תחת השרים החיצונים בעולם המלאכים. על כן אמר לו בלכתך מחוץ לארץ, הוא כאילו מתהלך גם בעולם העליון ממה שהוא לעומת ארץ התחתונה גם ממה שהוא מדרגת בית אביך שלא נתגיר, שהוא בין השרים, כי אתה מתעלה ואינך תחת שרי מעלה.

ולעומת אומרו **לך לך**, אמר לו **אל הארץ אשר אראך**, והוא בשום לב אל אשר הערנו כי לא נאמר וירא ה' אל אברם טרם יספר מאמרו יתברך אליו, וגם אומרו אחרי כן **ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו** שהוא מיותר. אמנם הנה למדנו יתברך, מה גדלה מעלת אברהם עם היותו שלם על ידי בא אל הארץ הקדושה. כי כה אמר אליו, הנה למה שאדמת העמים היא טמאה ואין שכינה שורה בה, וגם נפש האדם שם נפרדת מקדושת מקורה, על כן איננה זוכה לקבלת השראת קדושה שיזכה בעליה להראות אליו הוא יתברך, שבמראה אליו יתוודע שם. כאשר מצינו ביעקב עודנו בחוץ לארץ, כי לא נאמר בו וירא אליו ה' רק ויאמר אליו מלאך האלוהים בחלום כו', אך בבואו אל הארץ הוא אומר וירא אלוהים אל יעקב עוד כו', וכן בבית אל בברחו שהיה בארץ ישראל נאמר עלה בית אל כו' הנראה אליך בברחך כו'. כדבר הזה קרה לאברהם כי עודנו בחוץ לארץ היה הוא יתברך מדבר בו אך לא היה מתראה אליו, על כן נאמר **ויאמר ה' אל אברם**, אבל לא נאמר וירא ה' אל אברם, כי עודנו עומד בחוץ לארץ. על כן אמר לו הוא יתברך, אל יתחמץ לבבך באמור אם חפץ בי ה' ודובר בי, למה לא יתראה אלי בצד מה.

כי דע איפה כי המקום גורם, כי פה הוא מקום שאפילו אתה רחוק משורשך, אך לך לך שהוא הקרב עצמך אליך והדבק בשורשך הקדוש, ודע קדושת הארץ בזה, כי הלא תבוא **אל הארץ אשר אראך**, והוא כי עד כה הנני דובר בך ואינני מראה אליך מראה, אך עתה תבוא **אל הארץ אשר אראך** שאהיה מראה לפניך מראה, ולא דבור בלבד משולל מראה. וכן היה לו כי **ויעבור אברם בארץ כו' וירא ה' אל אברם כו'**, אז **ויבן שם מזבח להודות לשם ה'**. ועל מה הייתה ההודאה, לזה אמר **לה' הנראה אליו**, שהוא לה' שזיכהו הראות אליו, מה שלא זכה עד כה עודנו עצור בחוץ לארץ. ובזה טעם בנין המזבח מפורש בכתוב, מה שאין כן לרש"י ז"ל שהיה על בשורת הזרע ועל בשורת הארץ. ואושר זה לו מפאת נשמתו אשר תדבק ביוצרה מעלה מעלה, על ידי קדושת הארץ, ותשרה עליו שכינה.

נמצאו באברהם שלש דרגות נבואה זו למעלה מזו:

- א. והיא טרם היותו בארץ כי שמע את הקול מדבר אליו, ומראה איננו רואה זולתי קול.
 - ב. כאשר עבר בארץ כי שם ה' נראה אליו, אך עדיין היה נופל בהינבאו.
 - ג. בהימולו את בשר ערלתו, כי מאז נוסדו יחד אליו שלמות מעמד שלשתן.
- והוא מאמר הכתוב וירא ה' אל אברם כו' והוא יושב כו', לומר כי שני הדברים אשר נתוספו לו שהם מראה והעדר נפילה, הנה הנם על ידי המילה, כי וירא אליו ה' שהוא מראה, וגם עם שהוא יושב ולא נופל. הנה לך הוראות שני הדברים הנאמרים באמת מה שאמרתי **לך לך מארצך**.

ב וְאַעֲשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאַבְרָכָךָ וְאַגְדִּלְהָ שְׁמֶךָ וְהָיָה בְרָכָה:

ולעומת אומרו **וממולדתך**, אמר **ואעשך לגוי גדול** כי גם שמזלך מונע ממך זרע אני **אעשך לגוי גדול**.

ג ואִבְרָכָה מְבָרְכִיךָ וּמְקַלְלֶךָ אֶאֱרָא וְנִבְרָכְךָ בְּכָל מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה:

ולעומת אומרו **ומבית אביך** שהוא עולם המלאכים או שרים, אמר **ואברכך** כלומר אני על ידי עצמי ולא על ידי שר או מלאך. וכל זה שאמרתי שאצטרך על ידי עצמי לברכך, הוא בעוד ששמך אברם, אך יבוא זמן שהוא כאשר **אגדלה שמך** שהוא להוסיף אות אחת על שמך ליקרא אברהם, כי אז אחר **שאגדלה שמך**, תדבק בך שכינה באופן שתהיה **ברכה**, כי להיותי בך, ממך תמשך הברכה, כאילו אתה בעצמך הברכה, ולא אצטרך לברך רק את זולתך, וזהו **ואברכה מברכך** וההפך במקללך. ומה שלא יהיה על ידי רק על ידי השרים, יהיה ליתר **משפחות האדמה**, וזהו **ונברכך בך וכו'** ולא אמר ואברך בך **כל משפחות האדמה**. וגם זה בך בזכותך.

והנה על פי הדברים האלה אין כוונתו יתברך להבטיחו הבטחות שיעשה המצווה ויקבל פרס חלילה, רק בא להגיד לו מה בין ארץ ישראל לחוצה לארץ. והנה על פי דרכו היה אפשר יעלה על לב הרואה את כל זאת, לדבר ולומר מי יודע אם על ידי כן פתחה אזנו לעשות הדבר על רוב הברכות, על כן בא הוא יתברך והעיד כי לא עשה אברהם רק למה שהיה דבר ה' בלבד ולא על ההבטחות, וזהו אומרו –

ד וַיֵּלֶךְ אֲבָרָם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵי ה' וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן-חַמֶּשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִחָרָן:

וילך אברם כאשר דבר אליו ה', כלומר על מה שדבר אליו ולא על רוב הברכות היו לו רוב ההודאות.

זולת האמור, אפשר יאמר, כי הנה שלשה מיני אושר העולם הזה הן: **בני, חיי, ומזוני**. על שלשתן יאמר:

על בני ואעשך לגוי גדול.

ועל חיי שהוא על מציאות עצמותו אמר ואברכך.

ועל מזוני אמר ואגדלה שמך כו',

והוא, כי אין צריך לומר מזוני לעצמך כי אם גם ואגדלה שמך, שהוא על ידי גמילות חסדים שתטיב ותפרנס לכל העולם. ועל כל זה **והיה ברכה**.

ובמדרש (וכן בפסחים קי"ז ב):

ואעשך לגוי גדול. אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם: קובע אני לך ברכה בי"ח. **ואעשך**

לגוי גדול זה שאומרים אלוהי אברהם. **ואברכך** זה שאומרים אלוהי יצחק. **ואגדלה**

שמך זהו שאומרים ואלוהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר **והיה ברכה** -
בך חותמין ולא בהם. ע"כ.

יורה מה גדלה מעלת נשמת איש הישראלי הדר בארץ ישראל לששורשה משם, עד גדר הקרא
ה' אלוהיו בייחוד. והוא בשום לב, מי הכריחם לפרש הכתוב על הברכה.

ב. **איך באומרו ואעשך** מורה על אומרו אלוהי אברהם.

ג. **אומרם ואברכך** זהו שאומרים אלוהי יצחק, **ואגדלה שמך** זהו שאומרים אלוהי יעקב, כי
הלא זה וזה הוא ברכה לאברהם שיברכוהו ה' ויגדל שמו, ואיך יובן מזה אלוהי יצחק ואלוהי
יעקב.

ד. **לדקדק לשונו באומרו** זהו שאומרים, ולא אמר **ואעשך** שיאמרו אלוהי אברהם, **ואברכך**
שיאמרו אלוהי יצחק וכן ביעקב.

ה. **למה** ביעקב הפליג לייחס הדבר אל גדולת שמו מביצחק ואברהם.

ו. **מה** איכפת ליה אם יהיו חותמין בכולן, שאומר יכול כו' תלמוד לומר **והיה ברכה**.

אמנם הוקשה לו:

א. **אומרו ואעשך לגוי גדול** כי זאת הלמ"ד בלתי מתיישבת, וטוב טוב היה יאמר כאומרו ביעקב
גוי וקהל גויים יהיה ממך, כן יאמר פה גוי גדול יהיה ממך.

ב. כי גם זה ברכה גדולה היא, ואיך יאמר **ואברכך** אחרי כן.

ג. **למה** בין **ואברכך לוהיה ברכה** שהוא מעין הברכה האמורה הפסיק ב**ואגדלה שמך**.

ד. והיא עיקר קושייתו אומרו **והיה ברכה** שהוא משולל הבנה, שהיה לו לומר ותהיה מבורך,
או אם הכוונה היא שהברכות יהיו בידו יאמר והיה מברך, אך אומרו ברכה קשה, כי אין האדם
הברכה.

על כן אמר קובע אני לך **ברכה כו'**, והוא כי אין דרך המלך, ומה גם מלך מלכי המלכים לכנות
מלכות על איש אחד כי אם על **גוי גדול**, על כן באומרו **ואעשך לגוי גדול**, הוא שאחשיבך **לגוי**
גדול שאכנה אלהותי עליך כאשר על **גוי גדול**, וזהו שאומר אלוהי אברהם. והנה נודע לבקיאים
במדרשות כי רוב דרשותיהם הם בגזירה שווה, ובזה הנה באברהם דקדקנו הכרח הלשון.
וביצחק מאומרו **ואברכך**, והוא כי ביצחק נאמר גור בארץ הזאת כו' ואברכך, וזהו אומרו **ואברכך**
זה שאומרים אלוהי יצחק, כי נאמר כאן **ואברכך** כאשר נאמר ביצחק. וכן **ואגדלה שמך** זה
שאומרים אלוהי יעקב, והוא כי נאמר כאן שמך ונאמר ביעקב כי אם ישראל יהיה שמך, וזהו
ואגדלה שמך זהו שאומרים כו'.

ולעניין כוונת המאמר הלא הוא כי מלבד מה שהוקשה לו בכתובים, גם הוקשה לו בנוסח שייחד עזרא, כי לא ימנע או היא ברכת אבות או ברכת אברהם, אם היא ברכת אבות היה לנו לחתום מגן אברהם יצחק ויעקב. ואם היא ברכת אברהם, למה מזכיר בה יצחק ויעקב, ועוד, למה ביצחק לא הטיל וי"ו כמו ביעקב שאמר ואלוהי. ועוד, אומרו אלוהי שלשה פעמים, ולא נעשה הנוסח אלוהי אברהם יצחק ויעקב.

אך לבוא אל העניין נזכירה מה שכתבנו על פסוק מאמר יעקב באומרו והיה ה' לי לאלוהים (בראשית כח יא), ובפסוק ויבא יעקב שלם כו' (שם לג יח). והוא כי אמר יעקב הנה דרכך שלא לכנות שמך על הצדיקים בחייהם, אך לאבי על היותו סומא אמרת לי ואלוהי יצחק. והנה זה חסדך אשר תעשה עמדי כי ושבתי בשלום אל בית אבי, כלומר בשלום מכל רע ומכל פגם, ועם כל זה והיה ה' לי לאלוהים שיקרא שמך עלי, ולא כאבי שעל העדר שלום שהיה סומא נקראת אלוהיו. וכן היה לו, כי ויעקב שלם בגופו שלם בממונו, שלא היה סומא בלתי שלם בגופו ליחשב כמת, וגם שלם בממונו ולא עני חשוב כמת, ועם כל זה ויקרא לו אל אלוהי ישראל, הנה כי קרא יתברך את עצמו אלוהי ישראל בחייו, עם היותו שלם מכל פגם.

נמצאו בשלשתן שלשה הדרגות זו למעלה מזו, באברהם לא נקרא שמו יתברך עליו בחייו כלל, וביצחק נקרא אך בהיותו סומא, וביעקב אפילו בהיותו בריא אולם שלם בכל. והעניין כי ראה יתברך כאשר גזרה חכמתו לקבוע לאברהם ברכה, פן יאמר אברהם איה כבודי הגדול הזה, כי הלא גדולים ממני החשבת את יצחק ואת יעקב, כי לאחד מהם נקראת אלוהיו בחיים בהיותו סומא, ולאחד גם בהיותו בריא אולם.

על כן הוא יתברך בנוסח ברכת אברהם, כלל את כולן איש אשר כהשגתו, וייחס ברכת כל אחד מהם אל אברהם. וזהו **ואברכך** זהו שאומרים אלוהי יצחק, לומר כי לא נאמר אלוהי יצחק ויעקב כי אינן שווין, כי אם **ואברכך** שהוא ברכה נוספת על הקודם, וזהו אומרו זהו שאומרים אלוהי יצחק, שממה שאומרים אלוהי יצחק ולא סמכו אותו אל אברהם לומר ויצחק, וגם נאמר בלא וי"ו, יורה על ברכה נוספת בכנות שם אלהותו יתברך עליו שאינה מעין של אברהם, כי זה אלוהיו במותו וזה בחייו: והוא הנודע כי ביצחק נקרא שם ה' עליו בחייו ליקרא אלוהי יצחק. אך אינה כשל יעקב, כי אם **ואגדלה שמך** שהוא גדולת שם יותר על הברכה האמורה ליצחק, על כן אין זה כי אם על יעקב שנתגדל יותר, כי גם עודנו שלם בגופו נקרא שם ה' עליו ליקרא אלוהיו, וזה שאומרים ואלוהי יעקב, שנאמר פעם שלישית ובו"ו נוספת ביעקב, שהוא כי למה שאלהות שביצחק הוא בהיותו חשוב כמת, הוא מעין של אברהם, על כן גם שאומרים אלוהי פעם שנית, אומר בלא וי"ו שיש הדמות מה. וזהו אומרו זהו שאומרים ואלוהי יעקב, כלומר ולא אומרים אלוהי יעקב כאשר ביצחק, והוא האמור, כי ביצחק יש הדמות, אך ביעקב שהוא הגדלה יתירה שהוא בהיותו בריא נאמר בו"ו. והכוונה לומר לאברהם אל יקנא לבך על יתרונותם, כי הלא בך תלוי הדבר כי ברכתם זו לך תחשב, וזהו **ואברכך**, וזהו שאומרים אלוהי יצחק, כי אם לא הייתה

אתה אביו לא היה זוכה לכך. וכן ביעקב כי להגדלת שמך יחשב מה שזכה לכך כי נשתלם הזכות.

ה וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־עִשׂוּ בְּחָרָן וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אֶרֶצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אֶרֶצָה כְּנַעַן:

ואז כאשר ראה כי בא אתו מאליו אז לא ראה לדחותו, כי אם ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט כו'. ואמר ויצאו אתו כי אומרו אתו הוא מיותר. וגם אומרו ללכת כאשר הערנו. וכן אומרו כאשר דבר אליו ה'. אך יאמר הביטו וראו מה בין אברם לזולתו, כי הלא תרח עם היות כי כשיצא מאור כשדים הוא וכל הנלווים אליו יצאו ללכת ארצה כנען, עם כל זה לא באו ארצה כנען רק ויבאו עד חרן וישבו שם, להיות כי כל ישעו וכל חפץ תרח לא על תאות קדושת מקום היה, כי אם לברוח מאור כשדים, על כן גם שיצא ללכת ארצה כנען לא חש יותר, וזהו ויצאו מאור כשדים כו'. אך כאשר וילך אברם למה שהייתה הכוונה לעשות רצון קונו, וזהו כאשר דבר אליו ה' אז ויצאו אתו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען, כי תרח להיותו בלתי קדוש לא נמשך עד ארץ כנען הקדושה, שעם שיצא ללכת ארצה כנען כשבא עד חרן נשאר שם. אך אברם למה שיצאו אתו לא עם תרח, כאשר חשב ללכת ארצה כנען, כך לא שקט עד הדבק וימשך עד הקדושה וילכו ארצה כנען, כי ה' גמר בעדם להביא טובתם אל הפועל, עם היות שמתחילה לא נאמר לו רק אל הארץ אשר אראך ולא ידע איזו היא.

או יאמר, כי גם שהוא יתברך הסתיר ממנו איזו ארץ הייתה, עם כל זה נתן בלבו האמת ומאליו מתחלה ויצאו ללכת ארצה כנען, וכן היה מאתו יתברך כי ויבאו ארצה כנען.

ו וַיַּעֲבֵר אַבְרָם בְּאַרְץ עַד מְקוֹם שְׁכָם עַד אֵלוֹן מוֹרָה וְהַכְנַעֲנִי אֵז בְּאַרְץ:

הודיענו כמה מעלות טובות לתורה אשר שם משה לפני בני ישראל, וכמה מתייחסת ארץ ישראל לקיומה, כי שם בחר ה' לעסוק בה ולקיים מצוותיה כי היא מיוחדת לכך, כמפורש אצלנו בפרשת ראה על פסוק כי אתם עוברים את הירדן כו' ושמרתם לעשות את החוקים כו'.

ונבוא אל העניין. והוא כי שני דברים נתעתד אברהם לקבל בכניסתו לארץ.

אחד מראה, כאשר כתבנו למעלה (פסוק א) כי לא נאמר וירא ה' אל אברם עד היותו בתוכה. **שנית** לקבל מתנת הארץ.

אמר הנה ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם, שהוא יותר מחצי שיעור כל אדמת הקדש מצפונה של ארץ ישראל שנכנס משם עד שכם, ועם כל זה לא נראה אליו ה' ולא נתנה לו הארץ עד הגיעו לאלון מורה, הוא מקום מעותד לקבלת ישראל את התורה באלה ושבעה, כדבר שנאמר

שם ונתת את הברכה על הר גריזים כו' הלא המה בעבר הירדן כו' אצל אלוני מורה. ואמר כי אז בהגיעו אל המקום ההוא, עם היות קצת מניעה אל השראת הקדושה והשפעת מרעת יושבי בה, כי הלא והכנעני אז בארץ כי טמאים הם וימלאו אותה גלולים בתועבותיהם, עם כל זה נצטרפה זכות הארץ עם זכות התורה העתידה לקבל אותה זרע אברם, ששרתה עליו רוח ה'.

ז וַיֵּרָא ה' אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזָרְעֶךָ אֶתְּנָה אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיֵּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו:
וַיֵּרָא אֵלָיו ה', וגם **וַיֹּאמֶר לְזָרְעֶךָ אֶתְּנָה אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת,** כי שם הוא מקום יחס אל מתנה זו על התורה ועל העבודה אשר יקבלו שמה, כי לכך ניתנה למו ועל מנת כן, כנודע.

ח וַיַּעֲתֶק מִשָּׁם הָהָרָה מִקְדָּם לְבֵית-אֵל וַיֵּט אֶהְלָה בֵּית-אֵל מִיָּם וְהָעִי מִקְדָּם וַיֵּבֶן-שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה':

והנה כנגד שתי מתנות טובות אשר ניתנו לו אז שם:
אחת השגת מראה **שוֹרָא אֵלָיו ה',** עם היות המקום בלתי מוכן עדיין על גלולי העמים אלילים, **שנית** מתנת הארץ.
ראה בחזיונו כי שם מקומות קרובים זה לזה,
שבאחד מהם היו עתידים ישראל להבריא הקדושה ולשום שם טומאת עבודה זרה, שהוא הפך המתנה האחת הוא בית אל, כי שם יתן ירבעם אחד מעגליו.
ובשני היו עתידים לעשות דבר המונע קבלת מתנת הארץ, הוא העי, על מעל החרם אשר ימעול שם עכן.

על כן, עם שעיקר בנין המזבח היה על המראה בזכות הארץ, חס גם כן להגן מעתה בצד מה בל יכביד הוא יתברך עונש העונות ההם לבל ימנע תיקון לגאול הארץ, על כן נטה **אהלה בין** שני המקומות **בית אל מים והעי מקדם,** על דבר החרם בדבר עכן.
ויבן שם מזבח כלומר שם בארץ ההיא למען תהיה נוחה ליכבש, ועל דבר בית אל המעותד לקרא שם בשם עבודה זרה, על כן הקדים **ויקרא בשם ה'** מעתה. ובזה יתכן לתת טעם למה היו טועים יותר ישראל אחר העגל אשר שם ירבעם בידן מאחר אשר שם בבית אל, כי הועיל בצד מה לזה קריאת שם אברם **בשם ה'.** עם שיש טעם זולת זה **בספר הזוהר,** כי זכר ונקבה עשאו ואת הנקבה נתן בידן, ועל כן הייתה מושכת בטומאתה את העם יותר.

ט וַיֵּסַע אַבְרָם הַלּוֹךְ וְנִסּוּעַ הַנִּגְבָּה:

הנה מהראוי יאמר נסוע והלוך.
ועוד כי הלא בכלל ההליכה היא הנסיעה ולמה יזכירנה.
ועוד כי ה' ראשונה של **הנגבה** מיותרת.

אך הנה ידענו כי הר המוריה אשר שם השכינה היא **נגבה** לארץ ישראל. ואשר לו חשק ללכת וליקרב שמה, גם קדושת המקום מתקרבת אליו, וההפך במתרחק, ככתוב אצלנו על פסוק (דברים יב כא) וְכִי יִרְבֶּה מִמֶּךָ הַדֶּרֶךְ וְכו' כִּי יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם. כי על הראות לך כי רב הדרך ותתרחק מהמקום, גם המקום הקדוש ירחק ממך. אך נהפוך היה באברהם החפץ לידבק בקדושת המקום, כי על כן כאשר היה הולך הוא **הלך** לעומתו, היה נוסע **הנגבה** הוא מקום הר המוריה, כי קדושתו באה ונוסע לקראתו להקביל פניו, כעניין (שמות יט יד) ויוצא משה את העם לקראת האלוהים, שאמרו רז"ל (**מכילתא**) כי בלכתם אל פני הר סיני, כן האלוהים היה נוסע מהר סיני ובא לקראתם, והוא מאמר הכתוב באומרו ה' מסיני בא ולא אמר לסיני. כן יאמר **וילך אברהם הלך** הוא, **ונסע הנגבה** הוא מקום בית המקדש, שבא להקביל פניו. ועל כן לא אמר נגבה כי אם גם ה"א בראש תיבה, לומר מי היה נוסע הנגב עצמו. וה"א בסוף כאומר לנגב, כי אברהם הולך לנגב. באופן שהשני ההי"ן, השניה שהוא הולך לנגב, והראשונה היא שהנגב נוסע לקראתו.

[פירוש הפרשה בדרך סימלית]

ודרך רמז יאמר, כי בשלחו את הנפש הזאת אל העולם השפל להלבישה בחומר, לבל יקשה בעיניה, אומר ה' אל אברהם הוא הנפש, כאשר כנו אותה **במדרש הנעלם לך לך** להנאתך ולטובתך **מארצך** העליונה, **וממולדתך** הן הנפשות שהיו אתך רעותיך משורשך, **ומבית אביך** יתברך, **אל הארץ** הוא הגוף **אשר אראך**. ואל תחושי לדבר ולומר אויה לי כי אתגרש מהסתפח בנחלת ה' ובמלכו של עולם ולדבקה בו יתברך, להתלבש בחרש מחרשי אדמה, כי הלא על ידי כן **ואעשך לגוי גדול** כי תוליד בנים גדולים וטובים חיל רב ועצום, הלא המה פרקליטין שרפי קודש אשר תקנה במצוותיך אשר תעשה, כנודע.

ועוד שנית כי אינו דומה אורך טרם התלבשך באדמה, לאורך אשר אחר שובך מן האדמה, כי אז יאיר אורך שבעתים כי יברכך ה', וזהו **ואברכך**. וגם **ואגדלה שמך**, כי יהללך בשערים מעשיך בישיבות של מעלה ובישיבות של מטה. אך שמע בקולי איעצך **והיה ברכה**, כי לא בלבד תכשיר את עצמך כי אם תזכה את הרבים והיה אתה לעם ברכה.

ואל תאמרי בלבבך איך אעשה, ושאור שבעיסה מעכב על ידי, וימנעני מעשות את הטוב ויקרבני לידי חטאות ואשמות אין מספר, אל תשיתי לב, כי הלא כאשר תעשי את אשר ציוויתך אני אקרבך לידי זכויות אין מספר וארחיקך מן החטא, כי הנה **אברכה** את **מברכך** הם היצר טוב ושרפי קדש אשר בראת במעשיך הטובים, אשר כל מצווה מהם גוררת מצווה, אברך אותם שירבו מאד כי אקרבך לידי זכויות רבות. ואת היצר הרע הוא **מקללך** ומאבדך **אאור** ואתיש כחו. ועל ידי כן **ונברכו בך** ויושפעו בזכותך **כל משפחות האדמה** ותהיה כמזכה את כולם, כי אז אין קצה לזכותך, מאשר אילו נשאר על השמים תמיד היית ריקה מכל האושר והטובה הזאת.

אז על ידי הדברים האלה הנאמרים באמת, יורדת היא למטה לארץ, וזהו **וילך אברם כאשר דבר אליו ה'**, ובהתנהגו כן **וילך אתו לוט** הוא היצר הרע, כי לפתח חטאת רובץ, אך הולך אתו כעני כי יעטוף לפני מלך ושרים, כן היצר הרע מתחילה הוא כהלך, וזהו אומרו **לוט** כמד"א (שמואל א כא) לוטה בשמלה.

ולא עוד כי אם שגם היצר הרע אתו בעזרו לעבוד את ה', כד"א בכל לבבך בשני יצריך (ספרי פרשת ואתחנן), וכן אמרו רז"ל (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה) על ומצאת את לבבו נאמן לפניך, שגם יצרו הרע היה אתו נאמן ועובד את ה' כיצר הטוב. ועל ידי כן **ואברם בצאתו מחרן**, הוא חרון אף העולם הזה, יצא בסילוקו מלווה בלוויית חן **חמש שנים** הם חמשה חומשי תורה, **והשבעים שנה** אשר חי בעולם הזה, כולם מקדימים והולכים ומתקרבים להעיד כל אחד על המצוות אשר נעשו בו, כאמור בספר הזוהר (ויחי דף ריז) על ויקרבו ימי ישראל למות, ויקרבו ימי דוד למות. וזהו **ואברם בן חמש שנים** שהיה כבן חמש לתורה, וגם היו אתו **שבעים שנה בצאתו מחרן** הוא העולם הזה שנקרא חרן.

ועם כל זה מי יבטח בעצמו, ינוח ויעמוד לגורלו לקץ הימין ולא יצטרך להתגלגל. כי דע איפה כי גם אחר כל הדרך הטוב וצאתו בלויית חן מן העולם, לא יבצר ממנו ישנה וישלש, וזהו **ויקח אברם את שרי אשתו**, הוא חומר המתייחס אליו כאשתו שלוקח אותו פעם שנית בעולם הזה, **ואת לוט בן אחיו** הוא היצר הרע אחר שנעשה קרוב אליו כבן אחיו מהפעם הראשונה, **ואת כל רכושם זכויות אשר רכשו** יחד הנזכרים בראשונה, **ואת הנפש** אשר החזירו בתשובה, זכות כולם יוצאים אתו לעזור לו אל הכישרון **ללכת ארצה כנען**, להכניע בזה העולם לגמור שיורי טהרה בפעם שנית וזהו **ללכת ארצה כנען**.
ועוד שלישית, וזהו **ויבואו ארצה כנען**, כמד"א (איוב לג כט) פעמים שלש עם גבר.

[אברהם יורד למצרים]

י ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם כי-כבד הרעב בארץ:
יא ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל-שרי אשתו הנה-נא ידעתי כי אשה יפת-מראה את:

יב והיה כי-יראו אתך המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אתי ואתך יחיו:
יג אמרי-נא אחתי את למען ייטב-לי בעבורך וחייתה נפשי בגללך:
יד ויהי כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את-האשה כי-יפה הוא מאד:
טו ויראו אתה שרי פרעה ויהללו אתה אל-פרעה ותקח האשה בית פרעה:

הנה ראוי לשים לב, האם אחר כל ההבטחות שהובטח על לכתו לארץ **ואעשך כו'**, לא שת לבו יפרנסהו יתברך בארץ, כי אם מיד שראה רעב בארץ ירד מצרימה, כי הלא לא נתרוקנה ארץ

ישראל, ואשר זן את הנותרים עריצי גויים האם לא יזון את אברם בארץ ואיה הביטחון אשר בטח בה'. והנה הרמב"ן ז"ל (בראשית יב י) כתב כי על עוון זה גלו בניו מצרימה, אך רז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק כו) לזכות חשבוהו על אברם, ומנו זה בכלל עשר ניסיונות.

עוד קושיא שניה ורבה היא אלי, היתכן גבר כאברהם יעץ תחבולה לאבד נפשו חלילה, להניח את שרה הגדולה ממנו בנביאות, 'בואו אליה גויים ויחללוה והיא בעולת בעל, והיא משבע מצוות בני נח, ומה גם מי שקיים אפילו ערובי תבשילין.

ומר ממות באמור אליה **אמרי נא וכו' למען ייטב לי בעבורך כו'** שמורה באצבע כי טובים לו דודי אתנניה והיא את ערלים תשכב, ומי ישמע כדבר הזה ולא תצלנה אזניו. ואף גם זה חשבו הרמב"ן לאברהם לו עוון, אך גם זאת מנו רז"ל (פרקי דרבי אליעזר שם) בכלל הניסיונות.

וגם אמרו שבחים עליו שהבטיחו ה' כמה הבטחות, ואדרבה בהגיעו שם מיד **ויהי רעב כו'** והוצרך לבא **מצרימה** ולא הרהר.

ועוד למה בחר במצרים מבשאר מקומות, והן אמת כי לזה אפשר לומר שהוא סמוך אל אומרו בסוף פסוק הקודם **הלוך ונסוע הנגבה**, היא דרומה של ארץ ישראל, ועל כן כאשר **ויהי רעב בארץ וירד מצרימה**, כי היא גם היא דרך נגב הארץ.

עוד ראוי להעיר כי כאשר הקריב לבוא מצרימה ומה גם לרז"ל (בראשית רבה מ ד) כי ראה אותם שחורים אז גדל לפניו בערכם יופי שרה וחש פן תבער במ אש יצרם, ומה גם כי שטופי זימה המה, שעל כן אמר **הנה נא ידעתי כו'**, למה לא שב מדרכו אל ארץ אחרת.

ועוד אומרו והיה כי יראו כו' כי כל מלת והיה היא שמחה, ואדרבה קינה מיבעי ליה.

ועוד אומרו אמרי נא כו', והלא אדרבה היא עת לשתוק והם יהיו נדונים בקרבם עד תתקרב דעתם, ואולי טוב היה לומר אישי הוא, כי לא ימנע, או שומרים מצוות בני נח או לאו, אם שומרים לבלתי בא אל בעולת בעל, הלא גם כן ישמרו מלשפוך דם, ומי הגיד לו שימהרו לשפוך דם.

ועוד באומרו ויהי כבא אברם כו', כי פסוק זה אין לו גזרה, אלא למה שראו אותה אחרי כן **שרי פרעה**, שאינם המצרים הנאמרים בפסוק הקודם.

והנה אין ספק, כי אל אלוהים ה' חושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ומתקן מראשית אחרית. והוא כי הנה גלוי היה לפניו יתברך, שעתידין ישראל לגלות מצרימה ואחרי כן לארבע גלויות. והנה במקומות אשר ידחו שמה היה אפשר אבוד יאבדון מהר בין בגלות מצרים בין בגלויות אחרים. התעתדו ליאבד במצרים כנודע במאמרם ז"ל (**מכילתא** בשלח ג) על פסוק ויבוא מלאך וילך מאחריהם וכו' שהיו נתונים בדין אם ליגאל אם ליאבד, וגם בספר **הזוהר** אומר שאם היו שוהין עוד מעט שם לא הייתה להם תקומה שישתקעו בכח הטומאה, וגם היו עובדי עבודה זרה. ולא שווה למו, כי אם מה שאמרו רז"ל (**ויקרא רבה** לב ה) ארבע מדות שהיו להם במצרים כו' והעיקרית היא שנשמרו מעון זימה, שאלמלא כן היו אבודים, וזהו גן נעול כו' אלו הנקבות גל

נעול אלו הזכרים, ואמרו (שם) כי בזכות שבאה שרה מצרים וגדרה עצמה מן הערווה זכו הנשים במצרים לגדור עצמן, ובזכות שיוסף במצרים גדר עצמו מן הערווה גדרו הזכרים עצמם.

ועוד אמרו רז"ל (בראשית רבה מ ח) כי כל מה שאירע לאברהם במצרים אירע לישראל שם,

באברהם יהי רעב כו' וירד,

ובישראל והרעב כבד בארץ וירא יעקב כו' רדו שמה כו'.

באברהם והרגו אותי ואותך יחיו,

ובישראל כל הבן הילוד היאורה כו' וכל הבת תחיון.

באברהם וינגע כו' ועל ידי כן שלחה,

וכן בישראל על ידי עשר מכות ועוד נגע אחד על פרעה וביתו ואחרי כן שלחם.

אברם יצא כבד במקנה כו',

וישראל יצאו ברכוש גדול כו'.

ונבוא אל העניין. והוא, כי למען הקל ותת תקווה לישראל לצאת מהגלות ההוא בל יאבדו שמה, הכין מעתה מעין צערם, לאברם ושרה. וגם זכות שרה שגדרה עצמה מן הערווה שעל ידי כן נגאלו ישראל כמדובר. על כן גלגל הוא יתברך ניסיון זה לאברהם להטיב לבניו על גלות מצרים.

ועל הארבע גלויות שלא יתיאשו ישראל לצאת בשלום מתוכם, על כן גלגל הוא יתברך שיפלו ארבעה מלכים יחד תחת אברהם, שהם מלכי אומות הארבע גלויות, כמו שאמרו רז"ל (בראשית רבה מב ז) אמרפל מלך שנער זו בבל כו', אריוך זה מדי, כדרלעומר זה יון, ותדעל מלך גוים זה אדום כו'. הנה שצער אברהם [היה] הכנה אל הבנים להקל מאליהם, וגם ביטחון להחזיק האמונה בלבם, כי כאשר נפלו יחד ביד אברהם, ככה יפלו ביד ישראל באחרית הימים כאשר יתבאר לפנינו בס"ד.

עוד יתכן בכוונתו יתברך, כי מעתה התחיל לקיים ההבטחות שבפסוק **ואעשך לגוי גדול כו'** שהם הנוגעים אל עצמו, והוא כי **באומרו ואעשך כו'** אמרו רז"ל (בראשית רבה לט יד) אותו הגוי שיאמר עליו ומי גוי גדול כו' שהם מקבלים התורה אוציא ממך. והנה כתבנו במקומו כי גלות מצרים הכנה אל קבלת התורה, שהיה הגלות ההוא כור הברזל להתיך הזוהמא לקבל התורה לשיקראו **גוי גדול**. והכנת צאת הכוונה אל הפועל היה על ידי רדת אברם מצרימה כאשר נבאר במקומו בס"ד, על כן סמך **יהי רעב בארץ וירד וכו'.**

ועל אומרו ואברכך הוא ואברם כבד מאד וכו'.

ועל ואגדלה שמך היה עניין ויהי בימי אמרפל וכו', כי שם נתגדל אברם בעולם, כמו שאמרו (בראשית רבה מב ט) אל עמק שווה שהושוו כל האומות ועשו לו בימה גדולה והושיבוהו עליה ואמרו אתה מלכנו אתה אלוהינו וכו'.

ועל ידי המילה ותוספת הה"א נתקיים והיה ברכה, שכל עצמו היה ברכה, שלא היה אבר שיהיה בו פיסול ופגם, ומכל עצמו היה נמשך ברכה. והנה הן אלה קצות דרכיו יתברך, אשר ייפול לב אדם עליהם בסמיכות עניינים אלו ומציאותם. אך הנה אברהם מעצמו עשה לתומו, ובכן עדיין צריך טוב טעם לאברהם, תחת מה נסע מצרימה ולא בטח יזון אותו יתברך שמה.

י וְיִהְיֶה רָעַב בְּאֶרֶץ וִירַד אֲבֶרֶם מִצְרִימָה לָגוֹר שֵׁם כִּי-כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ:

ובזה נבוא אל העניין, והוא בשום לב אל הזכירו שם אברם באומרו וירד אברם מצרימה, כי אחר שבפסוק הקודם נזכר, היה די יאמר וירד מצרימה ויחזור אל שמו הנזכר. ואין לומר כי על היות פרשה פתוחה בין פסוק לפסוק, לא סמך אל הקודם, כי הלא בראש פרשת וירא, שאומר וירא אליו ולא אמר אל אברהם, הוא כי סמך אל אברהם הנזכר בשלהי פרשה הקודמת.

אך אמנם למה שראה אברם שבלעדי חסדו אין העולם מתקיים, אמר בלבו אם אמרתי פה אשב, גם שלא יבצר מליזון פה, אך איך אעשה הוותרנות וחסדים טובים עם כל באי עולם לאלפים ולרבבות אם אין בר ולחם ומזון בארץ. על כן נועץ ללכת למקום שבו יוכל לעשות חסדים טובים, הפך אלימלך שיצא מהארץ לבל עשות חסד. נמצא כיוון לקיים העולם, וזהו אומרו ויהי רעב בארץ כו', והוא בהזכיר מאמרם ז"ל (ברכות יג א) על פסוק כי אב המון גוים כו' בתחילה היית אב לבני מדינתך, עכשו אב המון של כל העולם, הנה פירשו כי שם אברם הוא היותו אברם לארצו שהיה אב להם להאכילם ולהביאם תחת כנפי השכינה.

ונבא אל העניין אמר ויהי רעב בארץ שהוא אל כללות ארץ ישראל באופן שכולם יבאו אליו יעשה עימהם חסד ולחם אין, על כן וירד למה שהוא אברם אב לבני מדינתו, מצרימה להאכילם ולהכשירם מה שעתה לא יוכל לעשות. וגם לא ירד להשתקע כי אם לגור שם וגם כי כבד וכו'.

[אמרי נא אחותי את]

יֹא וְיִהְיֶה כְּאִשֶּׁר הִקְרִיב לְבֹאֵר מִצְרִימָה וַיֹּאמֶר אֶל-שָׂרִי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה-נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יִפְתּוֹ-מִרְאֶה אֶת:

ועל כן ויהי כי הקריב, קרב לא נאמר כי אם הקריב, כי הקריב עמו אוכלוסים, הנפש אשר עשו בחרן ורבים מעמי הארץ המתיידיים ומתלווים עמו. ועל כן מה שויאמר אל שרי אשתו היה הנה נא ידעתי כו' אמרי נא כו', אך לא שוב אחור, כי מי יכלכל כל העם הנלווים אליו לגמול

חסד אתם, אם היה שב ממקום השובע. ואז **ויאמר אל שרי אשתו**, אל תאשימי שהבאתיך אל מקום מסוכן שיקחוך, כי הלא **הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את**, כלומר שאילו ידעתי מקודם לא באתי הנה.

יב וְהָיָה כִּי-יֵרָאוּ אֹתְךָ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אֲשֶׁתוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֹתְךָ יִחְיֶה:

לכן והיה **כי יראו אותך המצרים** ביופי הגדול הזה לא יעלה על לבם שאשה כמותיך עזבך אישך ביד זולתו, כי אם מיד יאמרו **אשתו זאת**. ולא תאמרי שאם יהרגו אותי, תתקוממי למסור עצמך למות עלי, כי הלא **ואותך יחיו** ובשום פנים לא יכוך כי ירצו להשתמש בך.

יג אָמַר-נָא אֲחֹתִי אֵת לְמַעַן יִיטַב-לִי בְעִבְרָךְ וְחִיתָה נַפְשִׁי בְגִלְלָךְ:

לכן אל תאחרי מלומר **אחותי את** עד שיתבעו המצרים במצרים, בל יוכר כי תחבולה היא, כי אם **אמרי נא** כלומר מעתה טרם בואנו שם, **אמרי אחותי את** לעיני כל שומע, באופן יהיה הדבר שגור מעתה בפי כל ולא יחשבוך למנכלת.

והעניין בשום לב אל אומרו **וחיתה נפשי בגללך**, אחר אומרו **יִיטב לי** שהוא נוסף על החיים. אך הוא כי אמר או לי אם אומר כי אשתי את, כי יסתכן גופי כי יהרגוני, ואוי לי אם אומר אחותי [את] ואובד נפשי, שאהיה סיבה לשכב אצלך להיות עמך פריצי גויים ואת בעולת בעל. לכן עשי זאת איפה והינצלי, והוא, כי הנה מהשתי צרות שלפנינו:

האחד שיהרגו אותי,

והשנית שיקחו אותך,

הנה זאת של הריגתי היא יותר ודאית ומוכנת מיד, וזהו **והיה כי יראו אותך כו'** מיד יאמרו אשתו זאת והרגו אותי. לכן **אמרי נא אחותי את למען ייטב** שהוא לגופי על ידך, שלא יהרגוני כי אם אדרבה ייטיבו לי, ואז שתעשי הצלה הזה, מיד בזכות שהצלת גופי ממות, מובטח אני בה' שלא יגעו בך. באופן שלא אשחית נפשי על היותי סיבת קחתם אותך, כי אם **וחיתה נפשי** שלא תמות נפשי בעולם הבא על שאסבב קיחתך, כי אם שלא יגעו בך. והוא **בגללך**, שעל ידי הצילך גופי, תזכי להציל גם נפשי במה שלא יגעו בך, וזהו אומרו **יִיטב לי וכו' וחיתה נפשי וכו'.**

והנה עדיין היה אפשר לומר למה תחשדם בשפיכות דמים יותר מבאשת איש, על כן אמר **והיה** שהוא לשון שמחה, והוא כי השמח שמחה גדולה על כל הון יקר אשר מצא, אם מיד יקחוהו ממנו יותר יתעצב וירגיש מאשר יצטער בעליו טרם בא לידו, ועל דרך זה אמר הנה **והיה כי יראו אותך המצרים** כלומר ישמחו הרבה כמוצאי מציאה גדולה מאד, וזהו אומרו **והיה** לשון שמחה, ואחר רוב שמחתם מיד יתנו אל לבם ואמרו **אשתו זאת**, כלומר והיא בעולת בעל ויתעצבו מאד, כי נפל כריסם בבירא כי תהפך שמחתם לאבל, ובמר נפשם יהרגו אותי להשיב שמחתם בם, ועל כן **ואותך יחיו**.

ועל פי דרכנו כיוון בל תאמר הלא טוב הס שלא להזכיר **אחותי את**, עד נראה גלוי דעתם אם רעה בלבבם, ולא שניתן פתחון פה בידם לתובעני באומרי אחותך אני, לזה אמר הנה כי כן היה אם היו נותנים פנאי, אך והיה **כי יראו וכו'** מיד **והרגו אותי**. אך **אמרי נא אחותי את**, לא תהפך לומר אחי הוא, כי באומרה שהיא אחותו עושה ממנו עיקר ושהיא סמוכה אליו, **למען ייטב לי** כי אלי יבואו, שאמהרנה להם, ולא תחושי שאם ייטיב לי שאהיה מוכרח לתתך למו ואמית ואשחית נפשי, כי בה' בטחתי, כי **וחיתה נפשי וכו'** כי לא יגעו בך, והוא מעין הקודם.

יד ויהי כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את-האשה כי-יפה הוא מאד:

הנה פסוק זה משולל גיזרה, כי אין שום נפקותא מאשר ראוה המצרים יפה מאד, ולא היה לו לומר אלא פסוק שאחר זה. ולכאורה היה אפשר לומר שהורה מעלת אברהם, כי הוא היה עם שרה כמה שנים, ולא ידע כי אשה יפה הייתה עד עתה, ואלו שטופי הזמה, **כבוא אברם וכו'** בראיה אחת **שויראו המצרים את האשה** מיד הכירו **כי אשה יפת מראה** היא.

עוד אפשר להמשיך הכתובים, שהיה אפשר להתריס נגד אברהם, באמור איך הועילו מועצותיו שסמך עליהם וסיכן את אשתו, שאדרבה על ידי אומרו אחותי היא נלקחה, לזה אמר **ויהי כבוא אברם וכו'** והוא כי אברם לא נתיירא רק מהמצריים, כי לא עלה בדעתו תלקח למלך הבלתי מקבל תואנות ודחיות. וכאשר דמה כן היה, כי הוא לא חשש רק מהמצריים כאומרו **והיה כי יראו אותך המצרים כו'**, והועיל לו נגדם שהרי **כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא מאד**, ולא עשו דבר ולא הכלימוה, אם לא שראו אותה **שרי פרעה כו'** שעל ידי כן **ותוקח כו'** מה שלא עלה על לב אברם.

טו ויראו אתה שרי פרעה ויהללו אתה אל-פרעה ותקח האשה בית פרעה:

ושמא תאמר הלא היה לו לחשוב כי אשה כמוה תלקח למלך, לכן הורה הכתוב אופן לקוחיה פתאום, וזהו אומרו **ויראו אותה כו'** ומיד **ויהללו אותה וכו' ותוקח כו'** בלי מיתון כלל, ומי יעלה על לבו יעשה דבר קשה כל כך בנחיצות גדול ולכן לא יאשם אברם על שלא חשב כזאת.

יז וינגע ה' את-פרעה נגעים גדלים ואת-ביתו על-דבר שרי אשת אברם:

הנה אומרו **אשת אברם** הוא מיותר.

ואפילו אומרו **על דבר כו'**, לא היה צריך לאומרו כי ידוע הוא.

והנה רז"ל (בראשית רבה מא ב) אמרו שהיה המלאך שואל אותה אכה והיא אומרת הכה, וזהו **על דבר שרי**.

והנה עדיין אומרו **אשת אברם** מיותר.

ואחשוב שבא לתת טעם למה נגעו ה'

והלא הוא אמר אחותי היא והיא אמרה אחי הוא, לזה אמר **על דבר שרי כו'**, והוא כי אין ספק כי בראות שרי את עצמה בצער ההוא, כי ודאי אמרה לו אינני אחות אברם כי אם אשתו. ועל כן, שלא היה שומע אליה נגעו ה'. וזה יאמר **וינגע ה' את פרעה וגם את ביתו** הבלתי מוחים, תדע למה, הלא הוא **על דבר שרי אשת אברם**, שהוא על דבורה של שרי שדברה אליו, ומה היה דבורה הוא שהייתה אומרת אשת אברם צועקת ואומרת אשת אברם אנכי בעולת בעל ולא אחי הוא. ועל פי דרכו רמז שלא התנגע פרעה על שבא עליה, כי אם **על דבר כו'** כי מיד שדברה והיה ממאן, מיד נתנגע באופן שלא שימש, ומה גם לרז"ל (שם) שאמרו שלקה בראתן המבטל תשמיש וזהו **וינגע כו'**.

יח ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה-זאת עשית לי למה לא-הגדת לי כי אשתך הוא: ויקרא פרעה וכו'. הנה יש יתורי דברים בפסוק זה. אמנם יאמר, לו יונח שהיה ראוי להעלים מעם הארץ **כי אשתך היא** כי אם אחותך, לא היה ראוי להסתיר הדבר ממני, כי לא נחשדתי להרוג דם נקי כי השופט כל הארץ לא יעשה משפט. וזהו אומרו **מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי**.

יט למה אמרת אחתי הוא ואקח אתה לי לאשה ועתה הנה אשתך קח ולך: ושמא תאמר כי אחר שהוצאת קול ואמרת לפני העם כי אחותך היא, לא היה לך פתחון פה לשוב לאמר אלי **כי אשתך היא**, כי תהיה כמו אכזב לבל יראה דעתך למונעה מהמלך עם היותה אחותך. כי הלא מה שאמרתי **למה לא הגדת לי**, הוא לו הונח שיפה עשית במה שאמרת לפני העם **אחותי היא**, אך לפי האמת אעיקרא דדינא פירכא כי למה אמרת מתחילה **אחותי היא**, באופן שלא יכולת לומר לי אחר כך אשתי היא. ושמא תאמר שמא אחד מהעם יהרגך לקחתה, לא יתכן כי אינה ראויה רק למלך, כמו שאמרו ז"ל (רש"י, וע"ע תנחומא ה) על **ויהללו אותה אל פרעה** שאמרו זו ראויה למלך, **וזהו ואקח אותה לי לאשה**, לומר לי בלבד הייתה ראויה לאשה, ולמה יראת יקחנה זולתי. ואם כן מעיקרא היה לך לומר **שאשתך היא**, כי ממני לא היית ירא שאהרוג אותך, כי מלך במשפט אני, וכל שכן שלא אקח בעולת בעל. והראיה שממני אין פחד, כי הנה **ועתה הנה אשתך קח ולך** שאיני הורגך לקחתה. גם כיוון אל יעלה על לבך שמחמת הנגעים אני מחזירה, רק למה שהיא **אשתך קח ולך**.

כ ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אתו ואת-אשתו ואת-כל-אשר-לו: עתה שנתפרסם היות הוא בעלה, היה אברהם בסכנה שפחד בראשונה פן יהרגוהו על דבר אשתו, על כן ציוה **עליו אנשים** ללוותו, שאמרו **וישלחו** הוא לווייה כמאמר המתרגם.

פרק יג

ב ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב:

ג וילך למסעיו מנגב ועד-בית-אל

עד-המקום אשר-היה שם אהלה בתחלה בין בית-אל ובין העי:

ד אל-מקום המזבח אשר-עשה שם בראשנה ויקרא שם אברם בשם ה':

הנה אין דומה מסעות ההולך ריקן, להולך כבד מאד במקנה לרגל המלאכה ובכסף וזהב רב שתקצרנה מסעיו.

ב ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב:

אמר, כי אברהם בצאתו ממצרים היה **כבד מאד במקנה כו'**, ועם כל זה יגע,

ג וילך למסעיו מנגב ועד-בית-אל עד-המקום אשר-היה שם אהלה בתחלה בין בית-אל ובין העי:

וילך למסעיו שבא בהן בעודו ריקם. ואפשר הטעם מדאגת אשר קרה לו במצרים, פן יפגעו בו אנשי רשע, על כן הלך במסעות שעבר בהם והיו כשרים.

עוד כיוון, כי למה שיצא לחוץ לארץ, חש פן יאשם ויפגם במתנת הארץ אשר נתבשר בה באלון מורה, על כן בהגיעו הנגבה של ארץ ישראל, לא תקע אהל בשום מקום דרך קבע, רק **וילך למסעיו** כאורח נטה ללון **מנגב עד בית אל**. ומשם **עד המקום אשר נטה שם אהלה כו'** ולא נטה שם עתה אהל, כי אם נסע משם עד –

ד אל-מקום המזבח אשר-עשה שם בראשנה ויקרא שם אברם בשם ה':

מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה, הוא המזבח הראשון שבאלון מורה מקום שניתנה לו שם הארץ. ושם **ויקרא בשם ה'** לתת לו תודה, ולא במקום שקרא בשם ה' בתחילה במזבח השני בין בית אל כו', והוא על כי עתה כיוון להתחנן במקום מתנת הארץ, לתקן מה שיצא ממנה.

ה וגם-ללוט ההלך את-אברם היה צאן-ובקר ואהלים:

וגם ללוט כו'. הנה פסוק זה היה צודק ליאמר אחר פסוק **ואברם כבד מאד כו'**. אך באה תורה לתת טעם מה זה היה שקרא אברם בשם ה', וה' לא דבר לו מאומה, ומה גם עתה שבא לבית מלונו ממצרים. על כן היה מקום לומר כי הקפיד הוא יתברך על אברם על אשר יצא חוץ לארץ. לזה יאמר ראה נא רצוני יתברך, כי **וגם ללוט** למה שהיה עם אברם ברכו ה' **והיה לו צאן וכו'**.

ו ולא-נשא אתם הארץ לשבת יחדו כי-היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו:

עד גדר שלא נשא אותם וכו' ויהי ריב כו' עד שהוצרכו להתפרד, והוצרך ללוט את כל ככר הירדן כו' לרוב מקנה קנינו. ושמא תאמר אם כן איפה למה לא דבר לו יי, הלא הוא על התחברו ללוט, כי הנה זה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מה שאין כן טרם יפרד ממנו.

עוד כיוון להורות, כי בחברת צדיק עם רשע, נמשך לרשע מהצדיק טובה, וההפך מהרשע לצדיק. כי הנה **וגם ללוט** למה שהיה **הולך את אברם היה צאן כו'** עד הוצרך ליפרד על רוב מקנהו, אך לאברהם נמשך רעה מחברתו, כי מה שזה' אמר אל אברם היה אחרי הפרד לוט, אך עודנו אתו לא נדבר בו.

ולא נשא אותם כו'. אמר שני טעמים:

א. כי היה רכושם רב.

ב. כי אין צדיק עם הפכו מתקשרים, כי מי יתן טהור וכו' וזהו **ולא יכלו וכו'.**

ז ויהי-ריב בין רעי מקנה-אברם ובין רעי מקנה-לוט והכנעני והפריזי אז ישב בארץ:

ח ויאמר אברם אל-לוט אל-נא תהי מריבה ביני ובינך ובין רעי ובין רעיך

כי-אנשים אחים אנחנו:

ויהי ריב וכו'. אומרו **והכנעני כו'** מיותר ובלתי צודק פה. והנה אמרו רז"ל (בראשית רבה מא ו) שהיו רועי לוט רועים בשדי תבואות הכנעני והפריזי, והיו רועי אברהם מוכיחים אותם, והיו רועי לוט אומרים כל הארץ לאברם היא וזרע אין לו ולוט יורשו, ומשיבים רועי אברם ואומרים והכנעני אז יושב בארץ כי עדיין לא ניתנה לאברהם.

ועל דרך הפשט נשים לב אל אומרו יושב, ומהראוי יאמר יושבים.

ועוד נשית לב אל אומרו תחלה לשון ריב ואחר כך לשון מריבה כאומרו **אל נא תהי מריבה.**

ועוד אומרו ובין רועי כו', כי הלא בין הרועים כבר הייתה.

ועוד אומרו אנשים, כי היה לו לומר כי אחים אנחנו.

אך יאמר אוי למי שצריך ללמוד מן הגויים, וזה מקל וחומר כי הנה שני עממין **כנעני ופריזי** היו יחד ולא היה ריב ביניהם, וזהו אומרו **יושב** לשון יחיד כי היו באחדות ושלוה, על כן נתעורר אברם ואמר **אל נא תהי כו' כי אנשים אחים אנחנו,** ולמה נגרע משתי אומות שאין אחים ואין ריב ביניהם ונהיה לבוז בעיניהם. ושיעור הכתוב **ויהי ריב כו'** והנה **הכנעני כו' אז יושב** באחדות, על כן -

ח ויאמר אברם אל-לוט אל-נא תהי מריבה ביני ובינך ובין רעי ובין רעיך כי-אנשים אחים

אנחנו:

ויאמר אברם כו' כי אנשים אחים אנחנו, ומכל שכן שראוי יהיה שלום בינינו יותר משתי אומות אלו.

והעניין כי הנה אמרו ז"ל בגמרא (סנהדרין ז א) האי תיגרא דמיא לבידקא דמיא, כיון דרווח רווח. כי דרך הריב להתחיל במעט ונעשית הרבה שמתרחבת בין אנשים. וזה יתכן כיוון אברם שאמר הנה עד כה אין הקטטה בינינו רק בין הרועים, וגם בין הרועים לא הגיע לגדר מריבה יולדת נקבה ומתרבת ומתפשטת, כי אם לגדר ריב זכר, ועל כן אל נא הריב הזכר שאינו מוליד, תהי מריבה שתעשה מריבה נקבה שתלד ותתרבה עד יהיה ביני ובינך גם כן, וגם בין הרועים תתרחב, שאם עד כה היה מתייחס לריב תהיה עתה מריבה גם ביניהם, וזהו **ובין רועי כו' כי** אם רבו קצת **רועי** עם קצת **רועיך**, עתה תהיה בין כולם. כי זה בלתי ראוי משני טעמים: **אחד** כי לא תצדק מריבה רק בין פחותי הערך אך לא בין חשובים, וכן לא תצדק בין אחים,

וזהו אומרו **כי אנשים אחים**, כי משתי סבות אין ראוי, אחד כי **אנשים** שהם חשובים כנודע שכל אנשים שבמקרא חשובים (**במדבר רבה** טז ד), וגם להיותנו **אחים**, וזהו **כי אנשים אחים אנחנו**, וראוי לישא קל וחומר מהכנעני והפריזי שאינן אחים רק שתי אומות, ואחדות ביניהם, כאומרו **יושב בארץ** ולא נאמר יושבים.

ט הלא כל-הארץ לפניך הפרד נא מעלי אם-השמאל ואימנה ואם-הימין ואשמאילה:
י וישא-לוט את-עיניו וירא את-כל-כנר הירדן כי כלה משקה לפני שחת ה' את-קדם ואת-
עמרה כגן-ה' בארץ מצרים באכה צער:
יא ויבחר-לו לוט את כל-כנר הירדן ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו:
יב אברם ישב בארץ-כנען ולוט ישב בערי הכנר ויאהל עד-קדם:
יג ואנשי קדם רעים וחטאים לה' מאד:
יד וה' אמר אל-אברם אחרי הפרד-לוט מעמו שא-נא עיניך וראה מן-המקום אשר-אתה נשם
צפנה ונגבה וקדמה וימה:

טו כי את-כל-הארץ אשר-אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד-עולם:
טז ושמתי את-זרעך כעפר הארץ אשר אם-יוכל איש למנות את-עפר הארץ גם-זרעך ימנה:
יז קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה:

ט הלא כל-הארץ לפניך הפרד נא מעלי אם-השמאל ואימנה ואם-הימין ואשמאילה:
הלא כל הארץ כו'. אמר מה שאבקש ממך הוא **הפרד נא מעלי** שהוא מעצמי, אך לא מדרכי אשר נהגת בביתי. וכן ראינו במידת הכנסת אורחים שהיה לוט מכניס, גם שיראה שנפרד מהשאר. וזהו **אם השמאל כו'** לומר שלא יהיה הפירוד רק במקומות, **אם השמאל כו'.**

יֵא וַיִּבְחַר-לוֹ לֹט אֶת כָּל-כֶּכֶר הַיָּרְדֵּן וַיֵּסַע לֹט מִקֶּדֶם, וַיִּפְרְדּוּ אִישׁ מֵעַל אַחִיו:

והורה הכתוב כי גם **שויסע לוט** ואברם נשאר במקומו, לא נאמר שלוט נפרד בלבד, כי אם כאילו גם אברהם נפרד ויתרחק ממנו, וזהו **ויפרדו איש מעל אחיו**, והוא כי בהיפרד הטומאה מהקדושה, כפלים מתרחקת הקדושה ממנה. מעין מאמרם ז"ל (ירושלמי סוף ברכות) כי הפורש מן התורה גם היא פורשת ממנו, משל לשני אנשים אחד פורש למזרח ואחד למערב, שבמהלך יום אחד רחוקים זה מזה שני ימים, כן התורה אומרת אם יום תעזבני יומיים אעזבך.

יב אברם ישב בארץ-כנען ולוט ישב בערי הכנען ויאהל עד-קדם:
והודיענו התורה כי בהיפרד לוט נדבק ברשעים כי **ויאהל עד סדום**.

יג ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד:
ואנשי סדום רעים וכו', ואברם נדבק בו יתברך כי מיד נתראה אליו -

יד וה' אמר אל-אברם אחרי הפרד-לוט מעמו שא-נא עיניך וראה מן-המקום אשר-אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה:
טו כי את-כל-הארץ אשר-אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד-עולם:

עוד כיוון בשום לב למה לא נאמר לו שיעור ירושת הארץ, באמור אליו יתברך, כאשר ויעבור אברם בארץ ויאמר לזרעך אתן כו'. אך הוא כי עתה שאמר אברם ללוט **אם השמאל ואימינה כו'** שהיה נראה כחולק עמו בארץ, או שיש ללוט שייכות בירושתה, על כן אז בהיפרד לוט מעמו אמר **שא נא עיניך כו'**, כלומר **לך ולזרעך** בלבד ירושת הארץ אך לוט אין לו בה חלק, כי גם אשר הוא בחר לו לך הוא, וזהו אומרו **מן המקום אשר אתה שם** אשר משם אתה רואה את כל אשר בחר לו, כמפורש באומרו **וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר כו'**. ואמר **שא נא עיניך**, כלומר נא שנפרד לוט שאני מתראה לך ומדבר עמך, כי על ידי כך יש כח בעיניך לראות את כל גבולי הארץ ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה את הכל נתתי לך.

טז ושמתי את-זרעך כעפר הארץ אשר אם-יוכל איש למנות את-עפר הארץ גם-זרעך ימנה:
ולעניין המשך הכתובים, ואשר הפסיק בין עניין הארץ באומרו **ושמתי את זרעך כו'**. וגם כפל באומרו **אשר אם יוכל איש למנות וכו'** כי הלא בכלל אומרו **כעפר הארץ** הוא שלא ימנה. והנה רז"ל (**בראשית רבה** מא יב) בברכת העפר הזה אמרו שני הפכים:

א. מה עפר ממלא כל העולם כך זרעך כו',

ב. ומה עפר דייש לכל באי עולם כך זרעך דייש למלכויות, ומה עפר אינו כלה כך זרעך כו'.

ויתכן כי הכל בכתוב, עניין היותם דייש הוא באומרו **ושמתי את זרעך כעפר הארץ** שיהיו דייש ושלא יכלו. והיותם ריבוי נאמר באומרו **אשר אם יוכל איש וכו'.**

ונבוא אל העניין בשום לב. כי אתא לנחומי וצעורי קמצער ליה שיהיו דייש כו', וגם שירמוז שני הפכים. והוא שאפשר רצה הקדוש ברוך הוא מעתה להורות לו עניין המלכויות כסדרן בעניין הארץ. והוא, כי עתידים בניו לנחול את הארץ, ואם יזכו יתמידו בה, ואם לאו יהיו דייש לגלויות בחורבן ראשון ושני, ואחר כך יחזרו בזמן האחרון שאז ירשוה עם אברהם אביהם. וזהו אומרו **שא נא עיניך כו'** שיהיה נחלת יהושע, וזה ימשך לעולם אם יזכו וזהו אומרו **עד עולם.** אך זה הוא על אפשרות הבחירה, אך הנה מה שאני צופה ומביט הוא כי תאבד ותעזב מהם, כי הנה **ושמתי את זרעך כעפר הארץ,** דייש למלכויות בבל ומדי שהם סמוכים בחורבן ראשון, ובכלל הדבר הוא שלא יכלו ביניהם כעפר שמבלה את הכל. ואחרי כן תחזור עטרה ליושנה בבית שלישי. ואז אשר **אם יוכל איש למנות כו'** והוא הריבוי העצום אשר לא ימד ולא יספר, ואז ירושת הארץ לא בלבד ירשוה זרעו כי אם גם הוא עימהם, ועל זה נאמר לו –

יז קום התהלך בארץ לארצה ולרחבה כי לך אתננה:

קום התהלך בארץ כו' כי לך אתננה, שיחזיק בה מעתה לקנותה גם לעצמו לעתיד לבוא, וזהו אומרו **כי לך אתננה.**

ואחר הודיע אלוהים אותו עניין הגלות שיהיה דייש לעולם, ושלעתיד תחזור עטרה ליושנה ולא יאבדו בגלויות, רצה הקדוש ברוך הוא להורות לו מעתה כי כן יהיה, כי הלא עין בעין יראה כי הוא ואליעזר יפילו ארבעה מלכים גדולים ועצומים, הנמשלים לארבע מלכויות העתידים עורר גלות זרעו - כאשר יבוא בס"ד ממאמרם ז"ל (שם מב ז) ויהי בימי אמרפל מלך שנער זו בבל, אריוך מלך אלסר זו מדי כו' - למען על ידי כן יהיה נכון לבו בטוח, כי גם לזרעו יציל ה' מידם וירוממם לרשת ארץ, וזהו שסמך ויהי בימי אמרפל מלך שנער אריוך מלך אלסר כו'.

פרק יד

א ויהי בימי אמרפל מלך-שנער אריוך מלך אלסר כדרלעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים:
ב עשו מלחמה את-ברע מלך סדם ואת-ברשע מלך עמרה שנאב מלך אדמה ושמאבר מלך
(צב'יים) [צב'וים] ומלך בלע היא-צער:
ג כל-אלה חברו אל-עמק השדים הוא ים המלח:
ד שתיים עשרה שנה עבדו את-כדרלעמר ושלש-עשרה שנה מרדו:
ה ובארבע עשרה שנה בא כדרלעמר והמלכים אשר אתו ויכו את-רפאים בעשתרת קרניים
ו את-הזוזים בהם ואת האימים בשוה קריתים:
ז ואת-החרי בהררם שעיר עד איל פארן אשר על-המדבר:

ז וַיֵּשְׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל-עֵין מִשְׁפָּט הוּא קָדֵשׁ וַיְכּוּ אֶת-כָּל-שָׂדֵה הָעִמְלֵקִי וְגַם אֶת-הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחִצְצָן תִּמְרִי:

ח וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סֹדֶם וּמֶלֶךְ עֶמֶרָה וּמֶלֶךְ אֲדָמָה וּמֶלֶךְ (צִבְיִים) [צִבְוִים] וּמֶלֶךְ בֶּלַע הוּא-צֶעֶר וַיַּעֲרֻכוּ אֹתָם מִלְחָמָה בְּעֵמֶק הַשָּׂדִים:

ט אֵת כְּדָרְלֶעֶמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעֵל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעֵר וְאַרְיֹז מֶלֶךְ אֶלְסַר אַרְבַּעַה מְלָכִים אֶת-הַחֲמִשָּׁה:

י וְעֵמֶק הַשָּׂדִים בְּאֶרֶת חֲמֵר וַיָּגִסוּ מֶלֶךְ-סֹדֶם וְעֶמֶרָה וַיִּפְּלוּ-שָׁמָּה וְהַנֶּשְׂאָרִים הָרָה נֶסֶוּ: יֵא וַיִּקְחוּ אֶת-כָּל-רֶכֶשׁ סֹדֶם וְעֶמֶרָה וְאֶת-כָּל-אֲכָלָם וַיֵּלְכוּ:

יב וַיִּקְחוּ אֶת-לֹט וְאֶת-רֶכֶשׁוֹ בֶּן-אָחִי אַבְרָם וַיֵּלְכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בְּסֹדֶם:

יג וַיָּבֹא הַפְּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעֶבְרִי וְהוּא שָׁכַן בְּאֵלְנֵי מִמְרָא הָאֱמֹרִי אָחִי אֲשָׁכַל וְאָחִי עֵנֶר וְהֵם בְּעָלֵי בְרִית-אַבְרָם:

יד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיִּרְקַ אֶת-חֲנִיכָיו וַיֵּלֶידִי בֵיתוֹ שְׁמֹנֶה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד-דִּין:

ראוי לשית לב כי באומרו **עשו מלחמה וכו'** נראה שמתחלה התעוררו ארבעה מלכים אלה אל החמשה, ואחר כך הוא נהפך באומרו **ויצא מלך סדום וכו' ויערכו אתם מלחמה.**

ועוד למה הפסיק בינתיים בעניין כדרלעומר **ואשר הכו את רפאים כו' והעמלקי כו'**, ומהראוי היה שאחר אומרו **עשו מלחמה כו'** יספר כל הנעשה בה שהוא **ועמק השדים בארות וכו'**, ולא יאמר כל מה שמעניין כדרלעומר והלאה עד ועמק השדים, כי אין צורך בו לעניין אברם. **ועוד** שביאת **כדרלעומר והמלכים אשר אתו** נראה שהיה על מרד החמשה מלכים הנזכרים שמרדו בו, ואם כן במקום אומרו **ויכו את רפאים כו'**, היה לו לומר ויכו את מלך סדום כו'. **ועוד אומרו וישבו ויבואו אל עין משפט**, כי לא נאמר עד כה שבאו שם שיאמר עתה ששבו שמה.

והנה לבוא אל העניין נעיר הערה וגדולה היא אלי, הלא היא מה עלה על לב אברם להתאפק לרדוף אחרי ארבעה מלכים גדולי עולם אשר הניסו והכו חמשה מלכים, ומה גם עתה לאומרים (**בראשית רבה** מג ב) כי את אליעזר לבדו לקח עמו, שעולה מספר שמו שמונה עשר ושלוש מאות, ואיך ערב אל לבו לרדוף אחר מלכים גדולים הוא ונערו, והלא אין לאדם לשים עצמו בסכנה, כמו שאמרו ז"ל (שבת לב א) שמא אין עושים לו נס ואם עושים מנכים לו מזכויותיו, ואין לך מסתכן גדול מזה. והאיש הירא ורך הלבב, מהמצרים הרואים את אשתו, וציוה לה לאמר אחותי היא פן יהרגוהו על דבר אשתו, איך יתגבר עתה לרדוף אחרי ארבעה מלכים העצומים האלה.

ועוד נשית לב אל מאמרם ז"ל באמרם:

אמרפל מלך שנער זה בבל שנאמר כו'; אריוך מלך אלסר זה מדי; כדרלעומר מלך עילם זה יון; ותדעל מלך גוים זה אדום. ע"כ. (בראשית רבה מב ה)

והנה דרך כלל הלא כמו זר נחשב עניינם פה, ומה גם אומרו זה אדום שעדיין אדום לא היה ולא נברא.

ועוד נשים לב אל אומרם (ילקוט רמז סח) ויבא הפליט זה מיכאל כו', למה נתייחד הוא אל שליחות זה. ולמה נקרא פליט, כי גם שאמרו שפלטו אל מן המלאכים שהפיל הוא יתברך לארץ, למה נרמז עניין זה פה.

אמנם הנה כתבנו למעלה, כי רצה הקדוש ברוך הוא טרם בא גלות מצרים וארבע מלכויות להקל עול גלות מצרים מעל עמו, ולבשרם מעתה יצאו ברכוש גדול ממצרים, ושלא יאבדו שם ולא בארבע מלכויות, כי אם דוגמת כולם יראו מעתה, ויבטחו על העתיד. והוא במה שכתבנו למעלה, כי כנגד כל מה שאירע לישראל במצרים, אירע שם לאברהם ושרה, וה' הצילם ויצאו ברכוש גדול, ויקל עול הגלות ההוא על ידם כמפורש למעלה. וכן על הארבע גלויות העתידות, שירך לב שומעם איך יתקיימו ישראל בתוכם ולא יאבדו כמו שכתבנו בסמוך, על כן מעתה הביא דוגמתם ויפילם תחת יד אברהם יחד כולם, לרמז מעתה כי ככה יפלו יחד לעתיד תחת זרעו, כד"א (דניאל ב מד) יקים אלה שמיא מלכו די לעלמיא לא תתחבל וכו' והדקת כו', שהם הארבע מלכויות, שהצלם במיני תכונתו היה משל אליהם.

וזה כיוונו ז"ל באומרם **אמרפל מלך שנער זה בבל כו' שהם ארבע מלכויות, ששרי הארבעה העתידים הן הם שרים של אלו. כי על כן אמר ותדעל מלך גוים זה אדום כו',** כי הלא יקשה כי עדיין לא הולידו יצחק, ואיך היה תדעל מלך על אומתו, אך הוא שהיה מלכותו תחת שרו. והוא נלמד מגזרה שווה מאומרו שני גוים בבטנך. ועל כן להעיר את אברהם ולהחזיקו, גזר יבוא מיכאל כי הוא אשר יעמוד לישראל בימים ההם, כד"א (דניאל י כא) ואין אחר מתחזק עמי כי אם מיכאל שרכם, והוא **הפליט** מהמלאכים המנגדים על בריאת העולם אשר אברהם מקיימו, וזהו אומר **הפליט**, לומר שממנו יראה כי כאשר פלט ה' את מיכאל מהמנגדים ההם, כן יציל את אברם מהמלאכים. והוא כי מיכאל הוא מבחינת חסד לאברהם כי הוא מלאך החסד העוזר את גומלי חסד כאברהם.

ובזה נבוא אל ביאור הכתובים והתכתם, והוא בשום לב אל אומר **ויהי בימי,** מה צרה הייתה שם.

וגם אומרו בימי אמרפל כו', כי אחר שכל העניין נמשך אחר עניין כדרלעומר שבא על המלכים המורדים בו עם המלכים אשר אתו, ומזה נמשך עניין לוט ואברם, אם כן היה לו לומר מתחלה ויהי בימי כדרלעומר. אך הנה אמר וי' הי' כי היה וי' על שבאו להרוג את אברם המקיים העולם, שהעיקר בזה הוא **אמרפל** הוא נמרוד שונאו, על כן אמר:

א ויהי בימי אמרפל מלך-שנער אריון מלך אלסר כדרלעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים:
והעניין בל יאמר איש כי הוי היה מתייחס אל **כדרלעומר**, כי על ידו נתגלגל הדבר, על כן הקדים ואמר **ויהי בימי אמרפל כו'** לומר כי הוי אל אמרפל יתייחס אויבו של אברם. כי גם שתראה שעל ידי כדרלעומר נתגלגל עניין סדום, וגם תראה כי אדרבה מלך סדום וחבריו המה יצאו לעשות מלחמה נגד ארבע מלכים, נהפוך הוא כי הנה אמרפל בראש ואחריו השלשה מלכים הם אשר

ב עשו מלחמה את-ברע מלך סדם ואת-ברשע מלך עמרה שנאב מלך אדמה ושמאבר מלך (צבאים) ומלך בלע היא-צער:
עשו מלחמה את מלך סדום ומלך עמורה כו', כי לכך באו אלא שעשו בערמה, כי יובן כי כל ישעם וכל חפץ על סדום לשבות את לוט, לשיצא אחריו אברם ויהרגוהו.

ג כל-אלה חברו אל-עמק השדים הוא ים המלח:
כי גם שתראה סדר העניין הפך זה, הנה דע לך כי **כל אלה חברו אל עמק השדים וכו'**, כי מה שחברו כל ארבעה מלכים אלה לא היה רק לבוא אל עמק השדים שלפני סדום, שהוא למען יצא מלך סדום וחבריו אליהם. שאם לא כן מי נתן את אמרפל הגדול מכל מלכי הזמן, וגם אריון הגדול מכדרלעומר, יצאו אחריו לריב ריבו. כי הנה –

ד שתיים עשרה שנה עבדו את-כדרלעמר ושלש-עשרה שנה מרדו:
ה ובארבע עשרה שנה בא כדרלעמר והמלכים אשר אתו ויכו את-רפאים בעשתרת קרנים ואת-הזוזים בהם ואת האימים בשוה קריתים:

שתיים עשרה שנה עבדו את כדרלעומר וכו' והמלכים אשר אתו, ומי נתן גדולים ממנו יהיו נגזרים אחריו. והראיה כי לא הלכו מיד אתו אל המורדים בו כי אם **ויכו את רפאים כו'**, להורות כי לא לנקום נקמת כדרלעומר באו, אך כל ישעם וכל חפץ היה כי –

ז וישבו ויבאו אל-עין משפט הוא קדש ויכו את-כל-שדה העמלקי וגם את-האמרי הישב בחצצן תמר:

וישובו אל עין משפט כו' הוא אברם כמדובר כי להשיגו כוונו. ועל כן את כל סביבותיו של סדום הכו, את העמלקי וגם את האמורי היושב כו', למען יצאו מלך סדום כו' אל עמק השדים הסמוך להם, באומרם כי טוב לצאת חמשה מלכים יחד ולא שיבאו הארבעה אל כל אחד בפני עצמו, וזהו –

ח וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סֹדֶם וּמֶלֶךְ עֶמְרָה וּמֶלֶךְ אֲדָמָה וּמֶלֶךְ (צְבִיִּים) [צְבוֹיִם] וּמֶלֶךְ בֶּלַע הוּא-צֶעֶר וַיַּעֲרֻכוּ אֹתָם מִלְחָמָה בְּעֶמֶק הַשְּׂדִים:
ט אֵת כְּדָרְלֶעֶמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וַתְּדַעַל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעַר וְאַרְיוֹן מֶלֶךְ אֶלְסַר אַרְבַּעַה מַלְכִּים אֶת-הַחֲמִשָּׁה:

והיה נראה כי החמשה הם הבאים על הארבעה כנראה כי **ויערכו כו'**, אך לא כן הוא לפי האמת, כי אם **ארבעה מלכים את החמשה**. כי מתחילה כל ישעם וכל חפץ ארבעה היה לבוא עליהם, אלא שעשו בערמה כלאחר יד לבוא על סדום בל יובן, כי על כן באו מתחילה לבל ירגישו תחבולתם על אברם. ועל השלשה מלכים לא רצו להורות כי כל ישעם וכל חפץ לריב ריבו של כדרלעומר, כי אינו לפי כבודם כי הם גדולים ממנו.

יא וַיִּקְחוּ אֶת-כָּל-רֶכֶשׁ סֹדֶם וְעֶמְרָה וְאֶת-כָּל-אֲכָלָם וַיֵּלְכוּ:
יב וַיִּקְחוּ אֶת-לוֹט וְאֶת-רֶכֶשׁוֹ בֶּן-אָחִי אֲבָרָם וַיֵּלְכוּ וְהוּא יוֹשֵׁב בְּסֹדֶם:

והורו כוונתם באומרו **ויקחו כו'**, והוא בשום לב אל אומרו **ויקחו** שני פעמים, **ויקחו את כל רכוש כו' ויקחו את לוט כו'**, ולא נאמר הכל בבת אחת.
 וגם אומרו **וילכו** שני פעמים.
 ועוד אומרו **והוא יושב בסדום** שהוא מיותר.

אך למה שכל חפצם לא היה בעצם על סדום ועמורה כו', רק על מה שיתגלגל מעניין צאת אברם אחר לוט, על כן לא נכנסו תוך הערים לשלול ולשבות שביים, כי אם **ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה ואת כל אכלם**, שהוא כל מה שהיה במחניהם חוצה בעמק השדים וילכו. ואחר כך בראות שעדיין לא עשו כוונתם כי לא נלקח לוט, על כן חזרו - **ויקחו את לוט** למה שהוא **בן אחי אברם**, כלומר כי לכך לקחוהו על היותו בן אחי אברם, שהוא, שיצא להצילו ויהרגוהו.

והראיה כי הנה **והוא יושב בסדום**, ולא היה עם החיל שחוץ לעיר, ועם כל זה נכנסו לקחת אותו ואת כל רכושו ולא את זולתו ורכוש זולתו, כי מהשאר לא לקחו כי אם את הנמצא חוץ לעיר - רכושם ואכלם, אך זה יורה כי כל כוונתם לא הייתה רק על דבר היותו **בן אחי אברם**.

יג וַיָּבֹא הַפְּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעֵבֶרִי וְהוּא שָׁכַן בְּאֶלְנֵי מִמְרָא הָאֲמִרִי אָחִי אֲשָׁכַל וְאָחִי עֵנֶר וְהֵם בְּעָלֵי בְרִית-אַבְרָם:

ועל כן בבוא הפליט שהוא עוג, כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה מב יב), שאמר עוג, אברם קובין (פירוש קנאי) הוא, ישמע שנשבה אחיו לוט ויצא ויהרגוהו.

יד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיֵּרָק אֶת-חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנֶה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד-דָּן:

ולכן כשמוע אברם כי נשבה אחיו כלומר כי לא נשבה כי אם אחיו שיורה כי אליו כוונתו, ואם לא יצא אליהם לא יבצר מהם מדלוק אחריו, על כן וירק כו' וירדוף אחריהם. או שיעור העניין וישמע והבין אברם כי מה שנשבה היה להיותו אחיו לשיצא להצילו, ועל כן יצא כי גם אם לא יצא לא יניחוהו.

טז וַיֵּשֶׁב אֶת כָּל-הָרֶכֶשׁ וְגַם אֶת-לוֹט אָחִיו וַרְכָּשׁוֹ הָשִׁיב וְגַם אֶת-הַנָּשִׁים וְאֶת-הָעַם:

הנה היה הדעת נוטה כי מה שהציל את כל הרכוש, הוא כי בראות את אברם, העם הנה נהפך אל הרודפים בעזרת אברם והצילו את כל הרכוש, אמר כי לא היה כן, כי אם אברם לבד הציל את כל הרכוש, וגם את לוט ואחר הכל הציל את העם, באופן כי היו העם מהניצולים אחר הרכוש ולא מהמצילים אותו.

יז וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סְדֹם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת-כְּדָרְלֶעֶמֶר וְאֶת-הַמִּלְכִּים אֲשֶׁר אָתּוֹ אֶל-עֵמֶק שְׁוֵה הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ:

ויצא מלך כו'. הנה מהראוי יסמוך אחר פסוק זה ויאמר מלך סדום, ולא יפסיק בינתיים בעניין מלכי צדק. אך יאמר ראו נא מה בין מלך סדום למלך שלם, כי מלך סדום, למה שהוא מרעים וחטאים, לא יצא לקראת אברם להקביל פניו בבואו להכות את אויביו, כי אם עתה אחרי שובו מהכות את כדרלעומר וכו'. וגם עתה לא נתעורר כי אם אל עמק שוה וכו' שהוא כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה מב ט) שהושאו כל האומות ועשו לו בימה והמליכוהו עליהם וזהו אל עמק שוה הוא עמק המלך, ואמר כי שם יצאו מלך סדום, במקום שראה כל האומות מקבילים פניו ומנשאים אותו, נוסף גם הוא כתוספת עליהם, עם שהוא בלבד אשר קבל טובה בפרטות, וגם אז בידים ריקניות.

יח וּמִלְכֵי-צָדֵק מֶלֶךְ שְׁלֹם הוֹצִיא לַחֵם וַיֵּין וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֵלִיּוֹן:

אך מלכי צדק למה שהוא מלך שלם הוציא לחם ויין עם שהוא כהן לאל עליון, ואדרבה מהראוי שהכל יביאו לו דורון.

או יאמר והוא כהן כי מה שלא האכילו בשר, היו על היותו כהן לאל עליון מקריב קרבנות ולא יראה כמאכילו מבשר הזבח אשר לא כדת, וכעניין הממונים על לחם הפנים שלא היה בביתם פת נקיה, ומפטמי הקטורת שלא היה מתבשמים בביתם בל יחשדום שנהנים מהקדש (יומא לח א), כן מלכי צדק לא הוציא רק לחם ויין ולא בשר, כי בלחם ויין לא היה חשד, כי בימים ההם לא היו נסכי יין ולחמי מנחות או לחם הפנים, כמו שאמרו רז"ל (שם) כי בזכות לחם ויין שנתן לפניו בישרו על שתי הלחם ונסכים לעתיד.

עוד רמז כי במה שהיה מלך, הוציא לחם ויין. ובמה שהוא כהן לאל עליון, ויברכהו וכו'.

יט ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ:

ונבוא אל הביאור, והוא כי הנה ידענו כי העולם על צד החסד נברא והיה מתקיים, ואמר ברוך אברם לאל הוא בעל החסד, שבמידת חסד אל ברא העולם והיה כבודו מלא כל הארץ, וגרמו העונות להסתלק עד השביעי, עם שנברא במידת אל שהוא חסד. ועוד מעט היה מסתלק גם משם ונאבד העולם. ובכן ברוך אתה שעם היותו מסולק עד השביעי שהוא עליון, הספיק זכותך שעם כל זה לא נמנע מלברך.

והטעם שזכה אברם להיות ברוך, הוא להיות קונה בזכותו שמים וארץ, כי מתחילה היה העולם בתורת חסד חנם, ועוד מעט היה מסתלק גם משם והיה העולם אבד שמים וארץ, ואברם קנאם בדמי מעשיו הטובים כאילו שמים וארץ שלו, כי הוא מקיימם בלא תורת חסד חנם.

כ וברוך אל עליון אשר-מגן צריך בידך ויתן-לו מעשר מכל:

ומידה כנגד מידה עשה עמך כי ברוך אל עליון שעם היותו עליון ברקיע שביעי, לא משם משפיע עליך, כי אם גם בא עדיך למטה לארץ להושיעך, וזהו אשר מגן צריך בידך. והוא כי דרכו יתברך שיפקוד על צבא המרום, שממכון שבתו מכניע את השר תחילה ואחר כך ואת מלכי האדמה על האדמה, אך לא עשה כן להכניע את שרי המלכים במרום ואחר כך לומר לך השמד, כי אם גם את מלכי האדמה מגן ומסר למטה בידך, נמצא כי עם היותו רחוק, עוררת רחמים עד רקיע העליון, וגם הוא יתברך היה עמך גם בארץ מתחת.

וברוך אל עליון שלא מסרם ביד אברם על הנוגע אל כבוד עצמו שהיה ממשיך העולם לעבודה זרה ומאבד עולמו יתברך, רק על כבוד אברם שחש יותר על כבוד הצדיק מעל כבוד עצמו. וזהו אשר עם היותו עליון מסתלק עד רקיע שביעי על ידי נמרוד, ועם כל זה אשר מגן צריך להיותם צריך. כי נמרוד וסייעתו הפילוהו לכבשן האש ובאו עתה להרגו.

ולבל נאמר כי על שקבל מתנת מעשר ממנו ברכו, אמר כי הלא אדרבה אחר שברכו ויתן לו מעשר מכל.

עוד כיוון ברוך אברם ולא על גבורתו שנצח ארבע מלכים גדולים, כי אם זכותו שעל ידו **אל עליון קונה שמים וארץ**. אך הגבורה והניצוח לא עשאו אברם כי **ברוך אל עליון אשר מגן צריך בידך** כי הוא עשה ולא אתה.

כא ויאמר מלך-סדם אל-אברם תן-לי הנפש והרכש קח-לך:

עד כה חשב מלך סדום אולי אברם יתן לו כל הרכוש כי כל ישעו וכל חפץ לא היה רק על לוט בן אחיו, אך בראותו שויתן לו מעשר מכל, אז אמר אם לא היה בדעתו לקחתו לעצמו כי אם להחזירו לא היה נותן ממנו מעשר מכל. וזהו שסמך ויתן לו מעשר מכל ויאמר מלך סדום כו' תן כו' והרכוש קח לך.

כב ויאמר אברם אל-מלך סדם הרמתי ידי אל-ה' אל עליון קנה שמים וארץ:
כג אם-מחוט ועד שרוף-נעל ואם-אקח מכל-אשר-לך ולא תאמר אני העשרתי את-אברם:
כד בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם:

הנה וי"ו של ואם אקח יתירה, ואם הוא שגם לא יקח מאשר לו בביתו, אין צריך לאומרו, כי אם הרכוש שלקח בחרבו ובקשתו לא יקח קל וחומר מהון ביתו.
אך לזה נשית לב אל אומרו תן לי הנפש ולא אמר תן לי האנשים.
אך הנה אמרו רז"ל (בראשית רבה מג) שגייר אברם את הבנים ושהם גזרו ערלות אבותיהם, ובזה יאמר תן לי הנפש אשר עשית וגיירת מעמי, כד"א ואת הנפש אשר עשו בחרן, וזהו תן לי כאילו שלו היו כבר כי קנאם כאילו ילדם, והרכוש קח לך כי לא קניתם כנפש בעצם. ועל שתיהן השיב:
על הנפש -

כב ויאמר אברם אל-מלך סדם הרמתי ידי אל-ה' אל עליון קנה שמים וארץ:
כג אם-מחוט ועד שרוף-נעל ואם-אקח מכל-אשר-לך ולא תאמר אני העשרתי את-אברם:

מחוט ועד שרוף מהם אתן, שאמרת תן לי. ובכלל השבועה, ואם אקח מכל אשר לך הוא הרכוש, לא על שאינו שלי כי הלא הצלתי לעצמי, רק על חילול ה' שלא תאמר - אתה החושב שלא זכיתי בו תאמר - אני העשרתי את אברם.

כד בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם:

ואמר **בלעדי** כלומר מופרש ממני הוא הרכוש כדי לתתו לך שלא אכלתי ממנו מפני קדוש ה', וזהו אומרו **בלעדי רק כו'** מיעט במלת רק המעשר שנתן לכהן והוא על כי מן הדין של אברהם היה.

פרק טו

א אחר הדברים האלה הנה דבר-ה' אל-אברם במחזה לאמר אל-תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד:

הנה בדברי רז"ל (שם מד ה) שלש דעות:

אחת שהיה אברם מהרהר שמא בתוך המומתים היה אדם כשר ויענש עליו, על כן אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא כו'.**

ויש דעת אחרת שהוא שהיה אברם ירא פן יקומו עליו גואלי הדם, אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא אברם וכו'.**

ויש דעת אחרת שהיה מהרהר שמא אכל זכותו בניצחון ההוא, אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא וכו'.**

ויתכן כי מעמד שלשת הדעות כיוונה תורה:

ועל האחד אמר אל תירא אברם,

ועל השני אמר אנכי מגן לך,

ועל השלישי אמר שכרך הרבה מאד.

והנה ראוי לשום לב אל אומרו **לאמר** שהיא מלה מיותרת.

אמנם הנה אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (מד ז) עשר לשונות הן של נבואה, ואין קשה מכולן אלא דבור כד"א דבר האיש וכו', וחזון כד"א חזות קשה הוגד לי, ובשתייהן התנבא אברם. **וראוי לשים לב** מה יתרונו של אברהם שהתנבא בלשונות קושי. אך יהיה ללמד סיבתו של אברהם אבינו שאפילו כחות הדין הסכימו בטובתו זאת, **אל תירא אברהם כו'.** ובזה יאמר **לאמר.** לומר, **אחר הדברים האלה** זכה אברהם, שבשני כחות של קושי זכה **לאמר.** שדבר ומחזה שהם קושי שימשו **לאמר** בחינת אמירה שהוא לשון חיבה שהוא **אל תירא אברם וכו'.**

ב ויאמר אברם אדני ה' מה-תתן-לי ואנכי הולך ערירי ובן-משק ביתי הוא דמשק אליעזר:

ג ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע והנה בן-ביתי יורש אתי:

ד והנה דבר-ה' אליו לאמר לא יירשך זה כי-אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך:

ה ויצא אתו החוצה ויאמר הבט-נא השמימה וספר הכוכבים אם-תוכל לספר אתם ויאמר לו כה יהיה זרעך:

ו והאמן בה' ויחשבה לו צדקה:

ראוי לשים לב אל אומרו שני תוארים אלו **אדני ה'**, ולא ענה סתם אל הדובר בו ה' מבלי הזכיר תוארים.

ועוד היתכן יאמר מעשה לעושהו **מה תתן לי**.

ועוד אומרו ואנכי הולך ערירי, והאם שכח מאמרו יתברך אליו ואעשך לגוי גדול ואיך ילך ערירי, או היה מסתפק בהבטחה ההיא חלילה.

ועוד אומרו ובן משק ביתי, למה קראו **בן משק ביתי**.

ולמה הזכיר שם עירו ושמו.

ועוד אומרו שנית ויאמר אברם הן לי כו', כי אחר שאברהם עודנו מדבר למה נאמר **ויאמר** פעם שנית בתוך דבריו.

ועוד אומרו הן לי וכו', כי בכלל אומרו **אנכי הולך ערירי** הוא.

וגם אומרו והנה בן ביתי יורש אותי, הנה בכלל אומרו **ובן משק ביתי** הוא כו' היה, שהוא יורשו.

וגם למה שינה תוארו **מבן משק לבן בית**.

ומה עניין לשון אומרו הן לי לא נתת זרע, ולא אמר הן אין לי זרע, שהיה יותר כבוד כלפי מעלה.

ועוד אומרו בן ביתי יורש אותי, שנראה עושה עיקר מהירושה, ואין עיקר הבנים לכך.

ועוד אומרו והנה דבר ה', והיה לו לומר ויאמר אליו ה', ולא והנה דבר.

וגם למה כפל ואמר **כי אם אשר יצא כו'**, או מתחילה יקצר ויאמר אשר יצא ממעיך הוא ירשך.

ועוד אומרו ויוצא אותו החוצה, למה הוציאו, שאם הוא כפשוטו שהוציאו מתוך אהלו החוצה שיראה הכוכבים הלא מבלי שיראה אברם הכוכבים היה יכול לומר זרעך יהיו כוכבים, ולמה הצריכו להביט בהם, ושלא יוכל לספור אותם, ולומר אחר כך **כה יהיה זרעך**.

והנה רז"ל (שם יד) אמרו **ויוצא אותו החוצה**, וכי מחוץ לעולם הוציאו אלא שהעמידו למעלה מכיפת הרקיע ואמר לו עד דסנדלך ברגלך דרוך כוכבא, ואין הבטה אלא מלמעלה למטה.

והנה ראוי לדעת מה ראו לומר כי מחוץ לעולם הוציאו, והניחו הפשט שהוציאו מתוך האהל לראות הכוכבים לומר לו הבט וספור כו', ואם הוא על לשון הבטה שהיא מלמעלה למטה כאומרו אין הבטה כו', והלא גם זה קשה כי הלא לא כן הוא כי אדרבא מצינו הבטה מלמטה למעלה, כד"א (במדבר כא י) והביט אל נחש הנחשת כו' והיה הנחש על נס, וכן פסוק והביטו אחרי משה, ואמרו רז"ל (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג, **שמות רבה** נא ו) שהיו מביטין על צוארו [ואומרים ראו כמה עבים הם, מפני שאוכל ושותה משלנו].

ועל פי דרכנו נשים לב אל מאמרם ז"ל (בראשית רבה מט ז) **כה יהיה זרעך**, אין לך דור שאין בו שלשים צדיקים כמנין יהיה, והלא אין נזכר בכתוב כי אם ריבוי והיכן נזכרו הצדיקים. **ועוד אומרו והאמין בה'**, האם יש להחזיק טובה לאברהם שהאמין בה', **ולא עוד** אלא שאומר **ויחשבה לו צדקה**. ואם הוא שאברהם חשבה צדקה לה', גם זה פשוט כי מי הקדימו וישלם.

אמנם הנה ידוע כי השם המתייחס אל העולם הזה הוא שם אדנות היא שכינה השורה בעולם הזה, אך שם ההוויה - ומה גם בנקודות אלוהים - הוא המתייחס אל העולם הבא.

ב ויאמר אברהם אדני ה' מה-תתן-לי ואנכי הולך ערירי ובן-משק ביתי הוא דמשק אליעזר:

ונבוא אל העניין. אמר אברהם **הנה** הן שתי בחינות:

אחת המתייחסת אל עולם הזה והיא **אדני'**,

והשנית אל העולם הבא וזה **יהויה** בנקודת אלוהים.

והנה מאמרך זה **שכר הרבה מאד**, לא ידעתי אם על טובת העולם הזה הוא או על של העולם הבא. אם הוא של העולם הבא, **מה תתן לי ואנכי הולך מהעולם ערירי**, ואין אושר שלם שם להולך ערירי מהעולם הזה.

ושמא תאמר כי הלא המניח בעולם הזה תלמיד הגון עולה לו במקום בן, ואליעזר אמרו רז"ל (יומא כח ב) שהיה דולה ומשקה מתורתו לאחרים, זה איננו שווה לי כי אשר הוא **בן משק ביתי** שמשקה מתורתו לבית מדרשו אינו עולה לי, והטעם כי **הוא דמשק וכו'**. והעניין שני טעמים, אחד באומרו **דמשק** ואחד באומרו **אליעזר**. והוא כי הנה בזה הובדלו זרע אבותינו מעמי הארצות, כי זרע האבות הם ישראל אפילו בהיותם בחוצה לארץ הם מתייחסים אחר ארץ ישראל, ככתוב אצלנו על פסוק (תהלים פז) אזכיר רהב ובבל כו' שישראל תמיד יאמר עליהם זה יולד בציון, וכן כתבנו על לך לך מארצך כו' שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם שורש נפשך בארץ ישראל. לך לעצמך לשורשך. מה שאין כן זרע האומות שאפילו בהיותם בארץ ישראל מתייחסים אחר חוצה לארץ, כי שורש נפשותם מהחיצונים שכנגד חוצה לארץ.

והנה זה יאמר הנה **הוא דמשק**, שגם שהוא עמי בארץ ישראל, מתייחס אחר דמשק, כי שורש נפשו לא ממה שלמעלה כנגד ארץ ישראל שהוא אחדות הקדושה. ואם כן איך אתייחס למניח ממלא מקומי, ואינו משורש נפשי רק מהחיצונים.

ועוד טענה שנית והיא כי אילו הייתה תורתו וכשרותו נמשכת ממנו לזרעו אחריו - החרשתי, אך אינו רק **אליעזר**, כלומר הוא לבדו ולא לזרעו אתו. והוא במה שידענו מרז"ל בפרקי רבי אליעזר (פרק כט) כי כל הנפש אשר עשו בחרן לא נמשך לזרעם אחריהם כלל רק הם בעצמם בלבד.

ובכלל דבריו נתן טעם אל אומרו **הולך עירי**, ולא זכר מאמרו יתברך ואעשך לגוי גדול, כי אמר אולי על התלמיד יתקיים, אלא שלא נתקררה דעתו בזה על היותו **דמשק אליעזר** כמדובר.

ג ויאמר אברהם הן לי לא נתתה זרע והנה בן-ביתי יורש אתי:

והנה זה הוא אם אומרך שכרך הרבה מאוד הוא על טוב עולם הבא. ואם הוא על טוב העולם הזה, על זה אמר **הן לי כו'.**

ולהיות הפרש בין אמירה זו אל הקודמת, עשה ממנה אמירה בפני עצמה, ועל כן נאמר בה **ויאמר** פעם שנית, כי זה על טוב העולם הבא וזה על טוב עולם הזה, שהוא על דבר היות לו מי שיירש ממנו. ולהיות עושה עיקר מעניין עולם הבא, בו התחיל. ועל דבר עולם הזה אמרה באחרונה ובפני עצמה, כי לא ישתווה אל הקודם. ולמעלה שעל טוב העולם הבא ידבר, קרא את עבדו **בן משק** שהוא כי חש פן להיותו תלמיד משקה מתורתו מהנה לו לעולם הבא. ופה שידבר על טוב העולם הזה שיהיה מי שיירש ממנו אמר **בן ביתי**.

וענין הכתוב

אם על טוב הזה גם זה אין לי, כי **הן לי לא נתת זרע** בשום פנים, אפילו שיהיה לי נחת רוח ליורשני, גם שליותר מזה אין ראוי. והחל באומרו **הן לי**, לומר אל נא תשת עלי חטאת שאני מפרש הבטחתך באמור ואעשך לגוי גדול על **בן ביתי**, כי הלא הן לי כלומר להיות לי שהמזל מחייבני שלא אוליד, ואינך שודד מזל בשביל יחיד. וגם מסייע לזה כי לא **נתת** עד כה, ואם היה דעתך לתת לי לא איחרת הטובה.

וגם **יתכן כיוון באומרו הן**, כי ידוע מרז"ל (**ילקוט** במדבר פרשת בלק רמז תשסח) שהן שתי אותיות שאין להם בן זוג, כלומר כאותיות **הן** יש **לי**, כאילו אין לי בת זוג שאין לי הולדה מפאת כוכב מולדתי. וגם מתנה מאתך נגדו **לא נתת זרע** עד כה. **והנה כו'** והוא כי מלת הנה תורה על דבר מזומן כבר, כלומר אל תאמר כי יש זמן עדיין, כי הרי כדבר מוכן כבר הוא **שבן ביתי יורש אותי**, כלומר כי קרוב סילוקי.

ד והנה דבר-ה' אליו לאמר לא יירשך זה כי-אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך:

הנה כתבנו כי אברהם עשה עיקר מהנוגע אל עולם הבא ובו החל, אלא שכלאחר יד עשה אמירה אחרת אל בחינת העולם הזה. והלא יקשה כי הלא כל שכן שהוא יתברך מבחינת העולם הבא היה לו לעשות עיקר, ולא שכל תשובתו תהיה **לא ירשך זה וכו'** כאילו ירושת הנכסים הוא עיקר. לזה אמר **והנה כו'** ולא אמר ויאמר ה' כו', לומר, כי הוא יתברך בא להשיב אל מאי דסליק מיניה, ואחר כך אל השניה, ואחר כך אל הראשונה, וזהו אומרו והנה דבר ה' שאמרה תורה, לא על עשותו יתברך עיקר מטוב העולם הזה אמר **לא ירשך זה וכו'**, כי אינו אלא שהתחיל לדבר על מה שהוא סמוך, וזהו אומרו **והנה** כלומר מזומנת תשובה אל **והנה** הסמוך. וגם הוא יתברך לא היה מחשיב ענין ירושת הממון להשיב עליה אם לא שהזכיר אברהם, וזהו אומרו אליו

לאמר, שלהיות **אליו לאמר** הזכירו ה' להשיב על דברו, לא שהוא יתברך מחשיב עניין זה. ואמר **לא ירשך זה** הוא אליעזר הנזכר. ולא יהיה על לבך כי לא יהיה זה אך יהיה לוט כמאמר רועיו, **כי אם אשר יצא ממעיך כו'.**

או **יאמר**, **והנה דבר כו'** כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מד יד) שהעלה למעלה מכיפת הרקיע **ויאמר הבט כו'.** והוא במה שידענו כי טבע לשון הנה הוא על דבר שמזמנים וממציאים אותו מיד כעת. והעניין כי הנה ראינו שדבר עמו עשרה תיבות **לא ירשך זה כו'** עודנו אברהם על הארץ מתחת, ואחר כך הוציאו החוצה למעלה מכיפת הרקיע כמו שאמרו ז"ל, וחזר לדבר עמו ואמר **הבט נא וכו'.** ולמה לא העלהו מיד, וגם את הכל ידבר לו שם מאמרו **לא ירשך זה כו' הבט נא כו'** כיון שהכל עניין אחד, ולא ידבר חציו על הארץ וחציו על השמים. לזה אמר מה שתראה כי **והנה דבר ה' אליו** מיד, ולא המתין לדבר גם זה עד הוציא אותו החוצה, הלא הוא להיות **לאמר לא ירשך זה כו'** להורות כי אם לא היה הדבר רק על דבר הירושה לא היה צריך להוציאו למעלה מכיפת הרקיע ולדרוך כוכבא, כי כאין הוא לפניו דבר זה, אך היה למען הוציא ממנו צדיקים ככוכבים כאשר יבוא בביאור הכתוב בס"ד. וזהו אומרו מה **שונה דבר ה'**, שהוא מזומן מיד טרם העלות אותו השמימה, הוא כדי לאמר לו **לא ירשך זה.**

ה וַיֹּצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הֶבֶט-נָא הַשָּׁמַיְמָה וסֵפֶר הַכּוֹכָבִים אִם-תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זִרְעֶךָ:

אך **ויצא אותו כו'** הוא לומר **הבט**, שהוא כי זיכנו ונתנו עליון על כל העולמות לאמר לו גדולת בניו קדישי עליונים, שהוא דבר טפל אל מציאות ירושה כאשר יבוא בס"ד. והוא באחד משני דרכים:

אחד כי אחר שהשיב על מה דסליק מניה בא להשיב על אומרו **הן לי וכו' -** שהוא כי חשב שהיה תחת המזל ושלא היה הוא יתברך שודד אותו בשביל יחיד, שעל כן איחר מלתת לו עד כה זרע - **לכן ויצא אותו החוצה**, שהוא כמאמרם ז"ל שהעלה למעלה מכיפת הרקיע ואמר לו דרוך כוכבא שלא ישלוט כוכב מזלך למשול בך.

ושמא תאמר למה אני מאריך הדבר, או שמא תראה שלא אמהר הזרע, אל תחוש, כי הלא על כן העליתיך למעלה מכיפת הרקיע, ולא אמרתי לך מלמטה שתמשול על המזל, אך היה למען הודיעך חיבתך לפני, והזרע אשר אני חפץ להוציא ממך, כי הלא **כה יהיה זרעך**. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל באלה **הדברים רבה** (א יג) שאמרו למה נמשלו הצדיקים לכוכבים כאמרו ומצדיקי הרבים ככוכבים כו', אלא שחמה ולבנה יש להם בושה שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה, אבל כוכבים אין להם בושה לעולם.

ונבוא אל העניין. אמר אם יתמהמה אל תחוש, כי הלא כה, כלומר **ככוכבים** שאין להם בושה לעולם **יהיה זרעך**, ועל כן צריך שיצאו בעת זקנה ובטהרה גדולה. כמו שאמרו ז"ל **בבראשית רבה** (מו ב) שלא הוליד אברם את יצחק עד שביטל יצרו ובוטלה תאוותו ונצרר דמו ונקשר דמו. או **יהיה שבישרו** ואמר, הנה העליתיך לדרך על המזל ולא אמרתי לך על הארץ מתחת, הוא להודיעך כי **כה יהיה זרעך** שאיכותן למעלה מכיפת הרקיע שולטים על המזל.

והאמן בה' ויחשבה לו צדקה:

ובזה יצדק אומרו **והאמן בה' כו'**, והוא כי מה שהבטיחו שלא יחסרו הצדיקים מזרעו, ומה גם לרז"ל שהוא בכל דור, הלא כמו זר תחשב הבטחה זו, כי הלא זה תלוי בבחירה כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ואם כן איך תצדק הבטחה זו. אלא שעם כל זה **האמן בה'**, כי הוא יתברך ידע איך יקיים הבטחתו עם היות שלא כמידתו יתברך, ועל כן **ויחשבה לו** הוא יתברך **צדקה** שהאמן ולא חש אל ניגוד הבחירה.

ואם יחזור אל אברהם, יאמר **ויחשבה** אברהם לו יתברך **צדקה** כי לא לפי שורת הדין הוא להבטיח בכך מטעם חופשיות הבחירה, אם לא שיעשה כך מפני קיום זרעו בתורת צדקה.

[ברית בין הבתרים]

ז ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את-הארץ הזאת לרשתה:

ח ויאמר אדני ה' במה אדע כי אירשנה :

ט ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת ואיל משלש ותר וגו'זל:

י ויקח-לו את-כל-אלה ויבתר אתם בתוך ויתן איש-בתרו לקראת רעהו ואת-הצפר לא בתר:

יא ויך העיט על-הפגרים וישב אתם אברם:

יב ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על-אברם והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו:

יג ויאמר לאברם ידע תדע כי-גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה:

יד וגם את-הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי-כן יצאו ברכש גדול:

טו ואתה תבוא אל-אבתיך בשלום תקבר בשיבה טובה:

טז ודור רביעי ישובו הנה כי לא-שלם עון האמרי עד-הנה:

יז ויהי השמש באה ועלטה הנה והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה:

ויאמר אליו כו'. ראוי לשים לב, כי הלא עם שלא היה נותן לו את הארץ, הייתה הטבה הוציאו אותו מאור כשדים, ולמה תולה הדבר בנחלת הארץ.

ועוד מה זו שאלה מאברהם **במה אדע כו'**, וכי זו היא האמנתו בו יתברך ששואל **במה אדע כו'**. והנה יש מרז"ל (נדרים לב א) אומרים שעל כן גלו בניו למצרים, והוא קשה מאד כי לא קצף עליו ה', כי אם השיבו בנחת **קחה לי וכו'**.

ועוד איך בקחתו **עגלה כו'** הודיע אליו כי ירשנה, ואם על שכרת עמו ברית, גם בזולת מקום זה כרת עמו ברית על הארץ.

ועוד כי הלא מבלי בתר הבעלי חיים הללו היה יכול לכרות ברית, ולמה הוצרך כל זה.

ועוד את הצפור שלא בתר למה לקחה.

ועוד למה הודיענו שירד העיט על הפגרים, ושנשב בהם אברם.

ועוד אומרו ויהי השמש לבא, למה הודיענו הזמן.

ועוד אומרו והנה חשכה כו', כי הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** מד כ) שהם ארבע גליות שהראה לו, אימה זו בבל כמד"א ואמתני ותקיפא כו', חשיכה זו מדי שהחשיך פניהם של ישראל בצומות, גדולה זו יון שהיו אומרים כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוהי ישראל, נופלת עליו זו אדום. ואמרו ז"ל (**בראשית רבה** מד כב) שאמר לו הקדוש ברוך הוא שיבחר לבניו גליות או גיהינום שהוא תנור עשן כו'. ולפי זה קשה למה הפסיק בין הארבע מלכיות לתנור עשן, בגלות מצרים, באומרו **ידוע תדע וכו'**.

ועוד מהו כפל אומרו **ידוע תדע**.

ועוד איך יאמר שימי העבדות והעינוי ארבע מאות שנה, ולא היו רק מאתיים ועשר.

ועוד החילו בלשון יחיד **גר יהיה זרעך** וצאתו בלשון רבים **ועבדום כו'**.

ועוד אומרו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אם הוא שינצלו את מצרים ואמר זה לנחמת השיעבוד, היתכן שבשביל רווח מעות ישתעבדו ארבע מאות שנה, והאם יסבול איש עבדות ועינוי כדי שיתנו לו מעות באחרונה, והלא טוב הוא החירות מכל עינוי בהון.

ועוד כי ההון לקחו בני שלשים היוצאים ממצרים, ובמה ינוחמו דור ראשון ודור שני אשר נשתעבדו ולא נהנו.

ועוד האם יחסר כסף וזהב לו יתברך, שיגלה את בנו בכורו ישראל על בצע כסף, ולא עוד אלא שיקראנו רכוש גדול כעושה עיקר מזהב וכסף, והמה הבל לפניו יתברך.

ועוד למה הודיענו פה שיבוא אל אבותיו.

ועוד אומרו ויהי השמש באה כו', למה הודיענו שהשמש באה **ועלטה** היה כשראה **תנור עשן כו'**.

ועוד אומרו ביום ההוא כרת כו', כי אומרו **ביום ההוא** הוא מיותר.

ז וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֹר כְּשָׂדִים לְתֶת לָךְ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ:

אמנם הנה רצה הוא יתברך להחזיק לבו בירושת הארץ כי זאת הייתה הפעם הראשונה, כי עניין זה קדם למאמר הכתוב למעלה **ויעבור אברם בארץ וכו' וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך וכו'**, כי אז היה בן חמש ושבעים שנה, ובמראה זו של בין הבתרים היה בן שבעים, כי מאז עד שנולד יצחק היו שלשים שנה, שעל כן נאמר ויהי בשלשים שנה וארבע מאות שנה כו'. והוא, כי הנה ידענו מרז"ל (פסחים ק"ח א) כי כשהשליך נמרוד את אברהם לכבשן האש הוא אור כשדים, בא מיכאל ואמר אני אצילנו וכן גבריאל, ולא הניחם הוא יתברך עד שהצילו הוא יתברך בעצמו. ובזה יאמר **אני ה' אשר הוצאתיך**, אני בעצמי ולא מלאך. ולמה עשיתי לך כך, למה שרצוני **לתת לך את הארץ הזאת** שאין עליה שליטת שום מלאך זולת הקדוש ברוך הוא. ושיעור הכתוב **אני ה' אשר הוצאתיך** בעצמי, לכן תבטח שאתן לך ארץ המיוחדת לי.

או יאמר כי רצה הקדוש ברוך הוא להראות את אברהם, איך בתחיית המתים ישוב אברהם ויירש את הארץ. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מט כג) על פסוק ואנכי עפר ואפר, שהוא אילו שרפני נמרוד לא הייתי אפר, אילו הרגני אמרפל לא הייתי עפר, הנה שהשוה את זו עם זו. ובזה יאמר הלא את עצמך נדרתי לתת את הארץ, שהוא אחר התחייה. אל תתמה על התחייה מהעפר, כי גדולה היא מניעתי מן האש שלא ישרפך, ממניעתי מן העפר שלא יכלך. והנה **אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים** כאילו מהיותך אפר החייתך, ובזה תבטח **לתת לך את הארץ הזאת** לך בעצמך. כי מי שקיימך מהיותך אפר שלא בטבע, יקיימך מהיות עפר. וזהו אומר **לתת לך** שהוא לו לעצמו ואין זה רק אחר התחייה.

ח ויאמר אֲדֹנִי ה' בְּמֶה אֲדַע כִּי אִירָשָׁנָה:

ועל זה השיב ואמר **במה אדע כי אירשנה**, לומר, הנה אם כשתיתן אותה לזרעי ימשך קיומה עד אחר התחייה מובטח אהיה בזה, אך **במה אדע** שביני וביני לא יאבדו ברוע בחירתם באורך הזמן, ומה גם בין הגויים, באופן שתפסק מציאותם מהעולם. ומה גם בגליות שנרמזו לו בעניין המלכים כמדובר למעלה ויבטל עניין התחייה, גם לי גם להם ולא אירשנה.

ט ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת ואיל משלש ותר וגוזל:

על כן אמר לו **אל תירא כי קחה לי עגלה וכו'**, והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מד כג), וזה לשונם:

עגלה משולשת זו בבל שמעמדת שלשה - נבוכדנצר אויל מרודך ובלשצר.

ועז משולשת זו מדי שמעמדת שלשה - כורש ודריוש ואחשורוש.

ואיל משולש זו יון כו'.

ותור וגוזל זו הרביעי.

י ויקח-לו את-כל-אלה ויבחר אתם בתוך ויתן איש-בתו לקראת רעהו ואת-הצפר לא בחר:

והראה לו הוא יתברך שכל הארבע מלכויות יתבתרו. **ואת הצפור לא בתר** כי לא יכלו, כמאמר ז"ל (סוטה ט א) חיצו אכלה במ - חיצו כלים, והם אינן כלים.

יא וַיֵּרֶד הָעֵיט עַל-הַפְּגָרִים וַיֵּשֶׁב אֹתָם אֲבָרָם:

ושמא תאמר הלא טוב היה לבטל המלכויות ולא נצטרך תפלה ובקשה לינצל מהם. לזה אמר **וירד העיט וכו'**, והוא מאמר ז"ל (**ילקוט** רמז עו) **וירד העיט וכו'** הוא דוד, על הפגרים הם המלכויות, **וישב אותם אברם**. ופירושו כי רצה דוד לכלות כל האומות, והשיבו אברהם שהוא במה שבירר לבניו את המלכויות במקום גיהנום, ועל כן מנע ה' את דוד מלבוא בדמים. ויתכן הוא מאמר דוד באומרו (תהלים יח לח) ארדוף אויבי ואשיגם וכו' כמפורש אצלנו במקומו. וזה יהיה ענין הכתוב **וירד העיט** הוא דוד, **על הפגרים** הם הרמזים בפגרים הנזכרים שהם המלכויות.

יב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לְבֹאָה וַתִּרְדְּמָה נֶפֶלָה עַל-אֲבָרָם וַהֲנָה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נִפְלֶתָה עָלָיו:

ומה שאמרתי **וישב אותם אברם** את הפגרים מליפול ביד העיט הוא דוד. הוא כי **ויהי השמש לבוא וכו'** כי שם לפניו הוא יתברך את המלכויות, הם **אימה וכו'**, ואת גיהנום הוא תנור וכו', ובחר אברם במלכויות, שעל ידי כן היה סיבה שלא נתנם השם ביד דוד, שאם יכלם איך ישעבדו את ישראל, נמצא בזה כאילו ימנעו בידיים.

והענין כי הנה יש שני זמנים, אחד טרם זמן העתיד, שהוא זמן הדין הגדול המתייחס לנשף **וערב יום**. ועד הזמן ההוא הוא **בעוד יום**. והנה אשרי מי שטרם יחשך היום ברוגז הדין, הוא נקי מפשעיו, ואין זה רק על ידי שעבוד מלכויות, ואם אין שעבוד מלכויות, נשאר אשמותם צורות בשמלותם על שכמם, עד הדין ההוא לידון בגיהנום העתיד. וזהו מאמר הכתוב **ויהי השמש לבא**, רמז אל טרם יחשך, קודם סוף היום של דין הגדול, אז **ותרדמה** של נבואה נפלה על אברם. והנה **אימה וכו'** שהם הארבע מלכויות שיברור, שזה טוב להם, טרם יחשך ויצטרכו לדון בגיהנום העתיד שהוא אחר בא השמש. ובהזכירו ביאת השמש, נרמז כי אז גיהנום הנקרא חשך, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** יד ב) על חשך מצרים, ועיקר גיהנום הוא **תנור עשן כו'**, כדי שיברור. ויהי כן על ידי מה שהפיס דעתו באומרו **ידוע וכו'** כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

ואמר אחרי כן, כי על ידי הבירור נמשך, כי הגיהנום שהעביר לפניו על ידי מה שבירר את השעבוד, ישלוט במשעבדים. וזהו שרמז באומרו (לקמן יז) **ויהי השמש באה ועלטה היה**, רמז כי אז בזמן ההוא שכבר בא השמש ועלטת הדין באה, אז **והנה תנור עשן** הוא גיהנום העתיד אשר עבר לפניו, יהיה בין הגזרים האלה הם האומות ולא על ישראל, כי בירר לבניו השעבוד.

יג ויאמר לאברהם ידע תדע כי-גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדים וענו אתם ארבע מאות שנה:

ומה שהפסיק באומרו **ידוע תדע כו'**, בין הוראת המלכויות להוראת גיהינום, הלא הוא כי זה דרכו יתברך לבלתי החליט הרע העתידי, על דבר חופש הבחירה. כי אפשר יבחרו בטוב ותבטל הרעה. ואילו לא יזכיר רק עניין הצרה העתידה, יהיו מוכרחים במעשיהם, כי גם שאין הידיעה מכרעת, הדבור מכריח כמפורש אצלנו. על כן אמר לו הוא יתברך הנני שם לפניך ארבעה גלויות כו' שתבחר בהם, ואמר לו הנה גם שעבוד זה אינו מחויב, כי אפשר יהיה להם חירות משעבודיהם בטוב בחירתם. והוא, כי הנה כתוב אצלנו בטעם גלות מצרים, כי רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לתת להם התורה, אשר על ידה יהיה להם חירות משעבוד מלכויות. אשר לינתן לישראל לא היה אפשר, אם לא שתפסק זוהמתן - כאשר הארכנו במקומו - שעל ידי כן זכו ישראל להינבא פנים בפנים בהקיץ לשמוע מפיו יתברך תורה בסיני.

והנה זוהמת נחש לא היה כח ליפסק אם לא באלף דור, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** כח ד) דבר ציוה לאלף דור - זו תורה. אלא שהוא יתברך חשב מחשבות, להתם חלאת הזוהמא ההיא בכ"ו דורות, על ידי אופן לידת יצחק וגירותו וגירות יעקב, ואחר כך בכור הברזל במצרים, כמצרף כסף בתוך הכור עד הגו סיגים מכסף, כמפורש פרשת תולדות. וכן היה, כי נכנעה ותמרק הזוהמא, וכאשר נטהר והיה כסף צרוף יצא ממצרים, ואשר היה סיגי הזוהמא פירשו ומתו בימי החשך, ולא יצאו רק אחד מחמשה או למאן דאמר מחמשים או מחמש מאות או מחמש אלפים (**ילקוט** בשלח רמז רכז). והיוצאים קנו מעלה גדולה וריווח עצום, כי הותכה זוהמתן עד גדר שבמעט ימים שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן לגמרי, ויוכנו לשמוע מפיו יתברך תורה, ככתוב אצלנו פרשת שמות, ואמרנו שהוא טעם לגלות מצרים.

ונבוא אל העניין. והוא כי בהראותו יתברך את אברהם ארבע גלויות, ראה והנה לא יבצר מהתחמץ לב אברהם בהחליט גזרת המלכויות, ומי יודע אם יבחרו בטוב ולמה יגלו. על כן אמר לו **ידוע תדע כו'**, לומר כאשר אני מודיעך עניין הגלויות, גם כן תדע כי אפשר שלא יגלו, כי הנה **תדע** גם כן כי **גר יהיה כו'**, והוא כי בעוד שזרעך מועטין נזכרין בלשון יחיד, שהוא בימי יצחק, ורוב ימי יעקב גר יהיה, שיהיה לו גרות אך לא שעבוד כי אם גרות בארץ לא להם, שהוא בארץ ישראל שעדיין איננה להם. אך בהגיעם לכלל ריבוי, אז **ועבדים וענו אותם** שהוא אז במצרים, ובין הגרות והשעבוד הוא **ארבע מאות שנה**.

יד וגם את-הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי-כן יצאו ברכש גדול.

וגם את הגוי כו' ילקו כי **דן אנכי**. וטעם שאשעבדם הלא הוא כי הנה **ואחרי כן יצאו ברכוש גדול** וריווח גדול, שהוא סילוק זוהמת הנחש על ידי השעבוד, שיוכנו בו לקבל תורה, ויהיה להם חרות על הלוחות חירות משעבוד מלכויות, באופן שאפשר שלא יצטרכו להשתעבד בארבע

מלכויות, כי הבחירה חופשית בידם, ואפשר שלא יקלקלו ורק שלום ואמת יהיה תמיד, כי יהיה להם חירות מן המלכויות, באופן כי עניין המלכויות הוא בספק. אך מה שהוא בודאי שלא תאונה רעה, הוא בימך, כי -

טו ואתה תבוא אל-אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה:

וגם אל תירא שמא יאבדו בתוך כור הברזל במצרים, כי הנה -

טז ודור רביעי ישובו הנה כי לא-שלם עון האמרי עד-הנה:

ומה שאמרתי **גר יהיה זרעך בארץ לא להם** - והוא בארץ ישראל הוא, ועל כן לא לבניך היא עד **דור רביעי**.

ולמאמרם ז"ל (בראשית רבה לח יח) שאמרו **תבוא אל אבותיך בשלום** נתבשר שיעשה תרח תשובה, **תקבר בשיבה טובה** שיעשה ישמעאל תשובה. יאמר, מה שאמרתי שיגלו **ארבע מאות שנה**, לא יעלה על רוחך כי מה **שגר יהיה זרעך** הוא כי לא יהיה זרע כשר, כי הלא אין צריך לומר מה שיקרא לך זרע, כי אם אפילו תרח שהנחתו עובד עבודה זרה יעשה תשובה, וכן ישמעאל. ומה **שדור רביעי ישובו הנה** בסוף **הארבע מאות שנה**, ולא ירשו ארץ מעתה, הוא **כי לא שלם עון האמרי עד הנה**. אך אין העיכוב מזרעך.

ועל פי דרכו רמז באומרו **ישובו**, עם היות שדור רביעי לא היו בארץ ישראל מעולם, אך רמז לו איכות קדושת זרעו, כי שורש נפשותם מארץ חיים שלעומת ארץ ישראל, נמצאו אפילו הנולדים חוצה לה בבואם אליה כשבים אל מקום שממנה יצאו, וכמפורש אצלנו על פסוק (תהלים פז) איש ואיש יולד שם, וכעניין האמור על פסוק לך לך מארצך כו'.

ובמה שאמרו ז"ל (נדרים לב א) כי בעוון שאמר אברם **במה אדע כו'** גלו למצרים, יהיה עניין הכתובים, כי זולת הגלות הנזכר, גם בעוון ידוע שאמרת **במה אדע**, תדע גלות אחר והוא **כי גר כו'** כמפורש למעלה. ואל תצר על מה שמשמעבדים בשבילך, כי על פי דרכם קונים **שיצאו ברכוש גדול**, שהוא פיסוק הזוהמא כדלעיל. ועוד ארחם שעודך חי לא יהיה גרות ליצחק, כי אם **ואתה תבא אל אבותיך כו'** עם שהיה שבעים וחמש שנה בימי יצחק, ועם כל זה מלידתו ימנו הארבע מאות שנה, כי הלא **ודור רביעי ישובו הנה**, ואם היו נמנים מדור השבטים או מבניהם שמהם החל השעבוד, לא ישובו דור רביעי, כי עוד מאה ותשעים שנה, וגם קודם היו שבים אם לא **כי לא שלם עון האמרי עד הנה**.

יז ויהי השמש באה ועלטה היה והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה:

וכהתימו עניין גלות מצרים, נמשך אל מה שהראה לו ארבע מלכויות, סיים עניין כוונתו להראות לו גיהנום לאמר לו שיבחר כאשר ייטב לבניו, כאומרו **ויהי השמש לבא כו'** וגמר באומרו **אשר עבר כו'** לומר כי בחר בשעבוד, **אשר עבר התנור עשן** היה **בין הגזרים** הם המלכויות, ולא בישראל.

ומה שלא אמר עשן תנור כי אם **תנור עשן**, פה הורה עניין כלו בעשן כלו, כי תנורם שכלים בו הוא עשן ולא אש, ואחר שכלים כעשן התנור נותן בהם כח וחיות, וחוזרים וכלים בלפיד אש וזהו כלו כעשן כלו.

יח ביום ההוא כרת ה' את-אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את-הארץ הזאת מנחם מצרים עד-הנהר הגדל נהר-פרת:
יט את-הקניזי ואת-הקנזי ואת הקדמני:

הנה בתחילת העניין אמר אני ה' אשר הוצאתיך... לתת לך... שהוא לתת לאברהם עצמו הארץ לרשתה. והנה כאשר פירש ירושת הארץ, אמר לו ואתה תבוא אל אבותיך כו' ואחר סילוקך דור רביעי ישובו הנה כו'. נמצא כי ברית מתנת הארץ הוא אחר בואו אל אבותיו בדור רביעי, ואם כן איך אמר מתחילה על אברהם עצמו שיוריש את הארץ? לזה אמר מה **שביום ההוא כרת ה' את אברם ברית**, אינו מה שדור רביעי יבואו וירשו ארץ, כי אם לאמר **לזרעך כו'**

יט את-הקניזי ואת-הקנזי ואת הקדמני:

את הקני כו' שהם ארצות עשרה עממין, אשר אין הדבר ההוא מתקיים עד עבור הארבע גליות הנזכרות, שהוא אחר התחיה, לאברהם עצמו. והוא מוכרח כי אחת מהעשרה היא ארץ אדום כנודע, והוא המלכות הרביעי המושל בנו, אך מה שדור רביעי ישובו הנה, אינו מה שכרת ברית עתה, כי אם הברית שבימים אחרים שהם ארצות שבעה עממין.

או יאמר, ידוע תדע כו' והוא כמאמרם **בספר הזוהר** על פסוק ויוציאך בפניו (דברים ד), כי כשהוציא הקדוש ברוך הוא את ישראל ממצרים הביא את אברהם והעמידו שם, שיראה איך הכה את מצרים והוציא את ישראל ברכוש גדול.

ואמרו עוד **בספר הזוהר** כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, אראך לא נאמר אלא אראנו, שהוא כי כאשר העמיד את אברהם ביציאת מצרים, כן יעמידנו בגאולה העתידה ויראנו נפלאות. ובזה יאמר הנה אמרת **במה אדע כי אירשנה**, אולי יתקלקלו או יכלו בניו בין המלכויות, ולא יזכו אל התכלית לרשת ארץ עם אברהם אביהם. והשיב לו הוא יתברך כי יתבתרו ויאבדו המלכויות, **ואת הצפור** הוא ישראל **לא בתר**, כי החצים כלים והם אינם כלים. אמר הלא תאמר כי זו היא הבטחה, אך עדיין שאלת **במה אדע** במקומה עומדת, על כן אמר **ידוע תדע**, כי הנה

מאשר ידוע ביציאת מצרים, תבטח שגם כן תדע לעתיד, וזהו ידוע תדע. ופירש מה שאמרתי ידוע הוא **כי גר יהיה כו' ואחרי כן יצאו** כי שם תהיה, ומזה תדע לעתיד כי גם אז כימי צאתם ממצרים יראוך נפלאות.

ושמא תאמר גם על מה שקודם גאולת מצרים אני דואג, פן יאבדו בגילולי מצרים, ואיזה דבר יהיה לסימן מעתה, ועל דרך זה בגליות שאחר יציאת מצרים הלא בחיריים הם, ומי יודע אם יחטאו בדורות שאחרי כן, **במה אדע** שישבו ויתוקנו בתשובה ליגאל? לזה אמר הנה אתן לך סימן מעתה, כי הנה **ואתה תבא אל אבותיך בשלום**, שהוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לח יח) שבישרו שיעשה תרח תשובה, **תקבר בשיבה טובה** שיעשה ישמעאל תשובה. כלומר ומזה שתראה בעיניך בחיך, תיקח סימן לבניך שגם הם יעשו תשובה, והוא מאמרם ז"ל (**במדבר רבה** ז ט) ברית כרותה לישראל שיעשו תשובה באחרית הימים.

ושמא תאמר כי אלו אינן בגלות, אך ישראל בגלות אפשר ילמדו ממעשיהם ויאבדו, לזה אמר סימן אחר עוד, שהוא **דור רביעי**, שהוא אחר גלות מצרים, ישובו הנה. שיזכו לשוב אל מקום אביהם לרשת ארץ, ולא יעכבם מה שהתערבו בגילולי מצרים, וכן גם לעתיד, גם שיתערבו בגויים ומלכויות, **ישובו הנה**.

ושמא תאמר הלא טוב היה יהיה לי סימן מעתה שאראה בעיני איך לי ולזרעי אתה נותן את הארץ, ולא עד **דור רביעי**. לזה אמר **כי לא שלם עון האמורי עד הנה**.

אז קבל אברהם ובירר את המלכויות, וזהו **ויהי השמש באה כו'** כמפורש למעלה, כי **הנה תנור עשן כו'**, הוא גיהנום אשר עובר יהיה **בין הגזרים** האלה, הם המלכויות, ולא בישראל. וביום ההוא שבטח לב אברם והאמין בו יתברך, אז גם הוא יתברך עשה את שלו ויכרות עמו ברית, שהוא על מה שבאחרית הימים יתן **את הקני כו'** הם ארץ עשרה עממין, שיירש אז אברהם עם בניו.

פרק טז

א וְשָׂרִי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֵה שְׁפָחָה מִצְרִית וְשָׁמָּה הָגָר:
ב וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל-אַבְרָם הִנֵּה-נָא עֲצָרְנִי ה' מִלְּדַת בֶּן-נָא אֶל-שְׁפָחָתִי אוּלַי אֲבִנָּה מִמֶּנָּה
וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרִי:

הנה אומר **אשת אברם** הוא מיותר, כי מי לא ידע שאשתו היא.
ועוד אומר עצרני, הלא עקרה הייתה, ואיך תאמר עצרני שמורה כי ראויה היא אלא שעצרה מלדת.

וגם מלת **נא** מיותרת.

אך הנה כתבנו למעלה מאמרם ז"ל

(בראשית רבה מד יד) שאמר לו הקדוש ב"ה, עד דסנדלך ברגלך דרוך כוכבא. שהוא מושל על המזל ולא המזל בו, ומעתה יכול להוליד.

אלא שמה שמאחר הוא למה שהזרע שהוא יתברך חפץ להוציא ממנו הוא קדוש, ואינו יוצא רק כמו שאמרו ז"ל (שם מו ב) קינמון אני מעמיד כו' כשבוטל יצרו כשבוטלה תאוותו, כמפורש אצלנו פרשת תולדות ופרשת שמות. וזה כתבנו שכונן באומרו כה יהיה זרעך, שלא יקוץ אם יתמהמה, כי זרעו יהיו צדיקים ובאים ברוב הימים. וכן כתבנו במקומות הנזכרים כי למען יצא יצחק מטיפה קדושה, הוצרך להטיל הזוהמא בהגר שיצא ישמעאל מזוהמא, וישאר הזרע יותר נקי לשרה להוליד את יצחק, אחר המולד.

[שרה, הגר והמלאכים]

א וְשָׂרִי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֹה שְׁפָחָה מִצְרִית וְשָׁמָּה הָגָר:

ובזה נבוא אל העניין, אמר ושרי למה שהיא אשת אברם בת זוגו על כן **לא ילדה לו**, כי הזרע העתיד לצאת לו ממנה לא עתה הוא, אך הוא איננו נמנע ההולדה, כי כבר ניתן המזל תחתיו. **ולו שפחה מצרית** ראויה להטיל בה הזוהמא כעת.

ב וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל-אַבְרָם הִנֵּה-נָא עֲצֹרֵנִי ה' מִלִּדֹת בָּא-נָא אֶל-שְׁפָחָתִי אוּלַי אֲבִנָּה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרִי:

ותאמר שרי הנה עד כה נחשבתי לעקרה, אך הנה נא שבישרך ה' בזרע ודאי הוסר עקרותי, אלא שעצרני בלבד עד תזקין יותר, ותיתן זוהמתך, על כן בא נא כעת אל שפחתי, והטל בה הזוהמא, **אולי אבנה ממנה** מעתה ולא תצטרך להאריך בזקנה להתיכה.

ד וַיָּבֹא אֶל-הָגֵר וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וַתִּקַּל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ: ה וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל-אַבְרָם חֲמִסִּי עָלֶיךָ אֲנִי נָתַתִּי שְׁפָחָתִי בְּחִיקְךָ וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וַאֲקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ:

ו וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-שָׂרִי הִנֵּה שְׁפָחָתְךָ בִּידְךָ עָשִׂי-לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וַתַּעֲנֶה שָׂרִי וַתְּבָרַח מִפָּנֶיהָ: ז וַיִּמְצָאָהּ מִלֶּאכָה ה' עַל-עֵין הַמַּיִם בַּמִּדְבָּר עַל-הָעֵין בְּדֶרֶךְ שׁוּר:

ח וַיֹּאמֶר הָגֵר שְׁפָחַת שָׂרִי אִי-מִזָּה בָּאת וְאַנָּה תִּלְכִּי וַתֹּאמֶר מִפָּנֵי שָׂרִי גְבִרְתִּי אֲנִי בָרַחְתִּי: ט וַיֹּאמֶר לָהּ מִלֶּאכָה ה' שׁוּבִי אֶל-גְּבִרְתְּךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ:

י וַיֹּאמֶר לָהּ מִלֶּאכָה ה' הֲרָבָה אֲרָבָה אֶת-זֶרְעֶךָ וְלֹא יִסְפָּר מֵרַב: יא וַיֹּאמֶר לָהּ מִלֶּאכָה ה' הֲנָךְ הָרָה וַיִּלְדֶּת בֶּן וַקְרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל כִּי-שָׁמַע ה' אֶל-עֲנִיָּךְ: יב וְהוּא יְהִי פָּרָא אָדָם יָדוּ בְּכָל יוֹד כָּל בּוֹ וְעַל-פָּנָי כָּל-אֲחִיו יִשְׁכֹּן:

יג וַתִּקְרָא שֵׁם-ה' הַדְּבָר אֲלֵיהָ אֵתָּה אֵל רָאִי כִּי אָמְרָה הָגַם הַלֵּם רָאִיתִי אַחֲרֵי רָאִי:

ה וַתֹּאמֶר שְׂרֵי אֶל-אַבְרָם חֲמִסִּי עָלַיךָ אֲנִכִּי נָתַתִּי שְׂפַחְתִּי בְּחִיקָךְ וַתֵּרָא כִּי הִרְתָּה וְאֶקֶל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ:

וַתֹּאמֶר שְׂרֵי וְכו' חֲמִסִּי עָלַיךָ וְכו'. ראוי לשום לב אם הגר חטאה, מה פשע אברהם בדבר שתמסור דין עליו. והנה אמרו רז"ל (שם מה ו) כי מסירת הדין היה, אילו אמרת הנה אנו הולכים ערירים פקדני ה' גם אני, אך לא שאלת כי אם על עצמך ונתנו לך. והנה אם כן למה תלה במה שהייתה קלה בעיניה, הלא תלונה זו גם שלא תקל בעיניה, ישנה.

וְעוֹד כי לפי זה מה תקן באומרו **הנה שפחתך בידך וכו'.**

וְעוֹד מה בצע לשרה בהבריה אותה.

וְעוֹד מה שאלת המלאך **אי מזה באת וכו',** האם יפלא מהמלאך מאין באה.

וְגַם היא מה חידשה לו באומרה **מפני שרי כו',** כי הלא היא הכירה כי מלאך ה' הוא כמו שאמרו רז"ל (שם ו).

וְעוֹד כי הנה פירש רש"י והוא מרז"ל (שם), כי בכל אמירה היה מלאך בפני עצמו, ולפי זה יקשה כי הלא מלאך הראשון לא צוה לה ולא חידש לה כלום, כי אם ששאל **אי מזה באת וכו'** והשיבה לו היא **מפני שרי וכו',** ומלאך אחר אמר לה **שובי וכו'.**

וְעוֹד למה המלאך השלישי אמר לה מריבוי הזרע והרביעי אמר לה מההריון והלידה, ונהפוך הוא כי הלידה היא תחילה.

וְעוֹד למה היו ארבעה מלאכים, ואחד היה מספיק, כי הכל עניין שליחות אחד.

וְעוֹד אומרו **וַתִּקְרָא שֵׁם ה' הַדּוֹבֵר אֵלֶיהָ וכו',** והלא מלאכים היו הדוברים אליה ולא ה'.

וְעוֹד אומרו אתה **אל ראי כו'** שיראו דברים משוללי הבנה.

אמנם הנה לכאורה אפשר לומר כי חששה שרי פן מה שהוקלה בעיניה היה כי אברהם אמר לה כי בולדה יקרא לו זרע. ועל כן אמרה הנה **אנכי נתתי שפחתי,** שהייתה שלי שפחת מלוג כמו שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** מה ב), נכנעת לי, ואיך כאשר **וַתֵּרָא כִּי הִרְתָּה וְאֶקֶל בְּעֵינֶיהָ,** כלומר ואין זה כי אם שהבינה ממך כי זרעה נכון לפניך, ואם כן אין לי תקווה. על כן **חֲמִסִּי עָלַיךָ וישפוט ה' כו' כי לא התפללת עלי והיה מתקיים זרעך בי.**

ו וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-שְׂרֵי הִנֵּה שְׂפַחְתְּךָ בְּיָדְךָ עָשִׂי-לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וַתַּעֲנֶה שְׂרֵי וַתְּבָרַח מִפְּנֶיהָ:

אז השיב **הנה שפחתך וכו'** כי עדיין שפחתך היא ולא בשפחה יקרא לי זרע, ואם תעיז פניה, לא ממני הוא, **ועשי לה הטוב,** והביאה למוטב.

או יהיה, כי אמרה הנה **נתתי שפחתי בחיקך** שבזכות זה **אבנה ממנה, ואקל בעיניה,** ומכנסת בי קנאה ותחרות, ואיך על ידי עוון זה תמשך לי זכות לבנות ממנה. על כן **חֲמִסִּי וכו'** שלא התפללת עלי ולא הייתי באה ליבנות על ידי תתי אותה לך, ואקל בעיניה ויקרני עוון. על כן

השיב לה: אל תקנאי ותכעסי ותחטאי, כי אם **עשי לה הטוב וכו'** לייסר אותה כגברת את שפחתה.

ח ויאמר: הגר שפחת שרי, אי-מזה באת ואנה תלכי.

ותאמר: מפני שרי גברתי אנכי ברחתי:

והנה על זכות אברם רצה הקדוש ברוך הוא להמציא לה ארבעה מלאכי המרכבה ושכינה עמהם. ולהיותה אשה ושפחה לא זכתה תדבר עמה השכינה מיד, רק שתעלה בהדרגה. ראשונה תראה המלאך הקטן מארבעה רגלי המרכבה, ואחריו אשר למעלה הימנו עד הרביעי הוא הגדול שבהם. ואחר שהוכנה להשיג קו לקו, תדבר בה השכינה על ידי הכנת ארבעתן בהדרגה. ועל כן הוצרכו לדבר עמה ארבעה מלאכים, שעל ידי דבור עמה כל אחד, הייתה קונה הכנה אל הקדושה. והוא כי הארבעה מלאכים הם מיכאל גבריאל רפאל נוראל, וידוע כי הקטן הוא מבחינת הדין הרפה היא שכינה, ורפאל בחינת רחמים, וגבריאל בחינת גבורת הדין, ומיכאל מבחינת החסד כנודע.

והקטן החל **ויאמר לה הגר שפחת שרי**, כלומר הנה את שפחה והיא שרה וגבירה לך, **אי מזה באת** מאיזה יחס באת שתגדלי עליה, **ואנה תלכי** שתקני שלימות יותר מבהיותך שפחה נכנעת לה, והן אלה דברי דין ורוגז מעין בחינתו. אז הודתה ואמרה הדין עמך, כי מודה אני כי היא **גברתי** ולא תקל עוד בעיני. הנה המלאך היה כלה ענינו והביאה למוטב שתכיר ערכה.

ט ויאמר לה מלאך ה' שובי אל-גברתך והתעני תחת ידיה:

ואחר שהוכנה קצת על ידי הקטן, בא רפאל שמבחינת רחמים, ואמר לה **שובי אל גבירתך והתעני** והיי תחת ידה כי תרחמך.

י ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את-זרעך ולא יספר מרב:

ומזה עלתה אל המלאך גבריאל שלמעלה הימנו, ואמר לה **הרבה ארבה וכו'** שהריבוי הוא מבחינתו כנודע.

יא ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי-שמע ה' אל-עניך:

ואחר כך עלתה אל דבר אליה המלאך מיכאל ובישרה על ההיריון והלידה, ושמע **ה'** את עניה שהכל על צד החסד. וגם הוא נתייחס לבשורה זו כי הוא אשר בא לבשר את שרה על הריונה כעת חיה ולשרה בן.

יב והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו ועל-פני כל-אחיו ישפן:

ואחר כך דברה בה שכינה, ותאמר לה **והוא יהיה פרא אדם כו'.**

יג ותקרא שם-ה' הדבר אליה אתה אל ראי כי אמרה הגם ה'לם ראיתי אחרי ראי:

אז ותקרא את שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי כו', והוא כי עד כה דברו בה ארבעה מלאכים אחד לאחד, והייתה רואה את כל מלאך הדובר אליה, ואחר כך עתה שמעה **והוא יהיה פרא אדם כו'**, ולא ראתה את הדובר בה, אז אמרה הנה אינך מלאך כי אם **אתה אל ראי** שהוא רואה ואינו נראה. כי אמרה **הגם הלום** שהוא אשר עתה **הלום** שהוא לפני עתה הוא מיכאל שדבר לי באחרונה, שהוא הגדול בהם זכיתי לראותו אחרי רואי את הקטנים ממנו, ואם גם זה הוא מלאך למה לא **ראיתי אחרי רואי** הגדול, אך אינו כי אם **שאתה אל** ולא מלאך.

פרק יז

א ויהי אברם בן-תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל-אברם ויאמר אליו אני-אל שדי התהלך לפני והיה תמים:

ב ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך במאד מאד:

הנה ראוי לשום לב:

מה ענין התייחד שמו יתברך זה פה אצל הצווי הלזה.

וכן אומרו **התהלך לפני** במצווה זו מבזולתה.

וכן אומרו **והיה תמים** במצווה זו מבזולתה.

וגם ענין נתינת הברית בינו יתברך ובינו, שיראה משולל הבנה.

וכן מה צורך הזכירו מה שייטיב לו על ידי המצווה שנראה שהוא על מנת לקבל פרס.

[שאלות על עניין המילה]

והנה טרם נבוא אל ענין הכתובים, נעלה זיכרון חקירות אשר שמו לב אליהן השואלים ודורשים בענין המילה.

א. באמרם איך יתכן יוצר הכל אשר לו נתכנו עלילות משוללות שום דופי חלילה רק מעשה ידיו להתפאר, וכמאמרם ז"ל במדרש רבה (**בראשית רבה** יב א) ראה והביטה מה טובו מעשה האלוהים, כי הלא אם יעשה לו אדם בית ויתן ביב בפתחו הלא יגונה, והקב"ה יצר את האדם וישם החוטם שהוא ביב שופכים על הפתח הוא הפה והוא הודו הוא הדרו. והנה ממוצא דבר הלא יתחמץ לבב אנוש באמת באמור כי הן האדם היה מעשה ידיו, והיתכן עשאו במום, שיצא אחריו אנוש רמה וימלא חסרון מתפארת אדם אשר ברא אלוהים, בהחסיר בשר מבשרו אשר בראו בו.

ב. שאול ישאלו מה היה לאברהם אשר לא עזב מלקיים מכל תורה שבכתב ושבעל פה אפילו עירובי תבשילין, ואנה עזב את המצווה הגדולה הזאת אשר הפליא בה הוא יתברך הפלא ופלא,

כי על כל התורה לא כרת רק שלש בריתות ועל ברית מילה שלש עשרה, הלא תהיה עירובי תבשילין בפניה כיציבא בארעא וגירא בשמי שמיא.

והנה על עניין הראשון הסתעפו ממנו אל דרושים לכל חפציהם בעניין תועלות המילה, אם לתקן המידות או דבר זולתו. והן אמת כי לפי חכמת האמת הקושיא איננה, כי הלא כאשר עשה אלוהים אדם, שלם משולל ערלה בראו, אך אחרי כן על ידי קלקול הצינורות וערבוב הנשמות, גרם בל יבא דבר משולל זוהמא, וגם הנפש לא תמלא לבוא מבלי אחיזה מה בחיצוניות, על כן לא יבצר מצאת הוראת דבקות החיצוניות עד יתקן האדם בעצמו, זולתי אשר נקבו בשמות שגולדו מהולים שלא עבר כח החיצוניות לשלוט בהם לפי בחינתם כנודע ליודעים חן, ועל כן לא שתו לב רז"ל אל קושיא זו כי ידעו האמת. ולא נמצאת קושיא זו כי אם בפי חכמי הטבע כעניין מאמר טורנוסרופוס לרבי עקיבא איזהו מעשים נאים מעשה הקדוש ברוך הוא או של בני אדם כו' (**תנחומא** פרשת תזריע ה).

וכן כללות האומות לאברהם, כי באומרו יתברך לאברם שימול, השיב לו עד שלא מלתי היו כל האומות באים אצלי תאמר משמלתי כו' (**בראשית רבה** מו ב), שהוא כמפורש אצלנו לפנים שלהיות הדבר זר בעיניהם להחסיר מאשר ברא אלוהים לעשות את האדם שלם, ואם לא כן היה מום באדם, על כן ירחקו מאברם כי זר מעשהו בעיניהם.

וכן הייתה שאלת המין לר' הושעיא אם חביבה היא המילה מפני מה לא ניתנה לאדם הראשון (**בראשית רבה** יא ז), שהוא העניין בעצמו לומר כי למה שאין הגויים מקבלים באמור להם כי אדם נולד מהול, כי לא יעלה על לבם שגם בנבראים היה שינוי, על כן שאל אם חביבה היא המילה שעל כך תוכל להשיב איזו תשובה שרצה ה' לעשות אחרי כן, למה לא ניתנה לאדם הראשון, אלא ודאי כי מעולם לא היה, ומצווה זו אין לה שחר.

והנה הרמב"ם (מורה נבוכים חלק ג פרק מט) בקש טוב טעם לפי הפשט, ואמר כי לא מום בבריאה יחשב חלילה שיחשב המל למעביר מום כי אם לעושה תיקון להתכשר במידות על ידי התיש כח המביא לכל המותרות והכנות רעות, ודוחה דעת האומר שהוא מום.

נמצאו שלשה דעות בדבר:

האחד אשר כתבנו על דרך הסוד מה שאין דרך לפרסם הדרך ההיא.

ב. לפי הפשט דעת הרמב"ם.

ג. הדעת אשר דחה שהוא היות מום קבוע באדם.

והנה שלש אלה שם נמצאו ושם היו, במאמרם ז"ל **בבראשית רבה** (יא ז) וזה לשונם:

פילוסופוס אחד שאל לר' הושעיא אם חביבה היא המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון?

אמר לו: מפני מה אותו האיש מגלח פאת ראשו ומניח פאת זקנו?

אמר לו: מפני שגדל עמו בשטות.

אמר ליה: אם כן יקטע את ידיו וישבר את רגליו ויקטע את ראשו שגדלו עמו בשטות?

אמר לו: ולאלין מלייא אתינא, אתמהא.

אמר לו: להוציאך חלק אי אפשר. אלא החרדל צריך למתוק, התורמוסין צריכין למתוק, החטים צריכין ליטחון, אפילו אדם צריך תיקון. ע"כ.

והנה זה המאמר כלו מקשה.

לכן אחשוב כי הגוי דעתו שהמחסר קצת מבריאה שברא ה', מורה שמעשה ה' פגום חלילה ואדם מתקן פגימתו, והלא כמו זר נחשב. ולהכריח דעתו זאת אמר אם חביבה היא המילה לפניו יתברך ואינה הוראת פגימה במה שברא, למה החסיר זה מאדם מעשה ידיו לבדו והניחו פגום, כי אמור לו שנולד מהול לא יאמין.

והנה רצה ר' הושעיא לומר לו כדעת הרמב"ם ז"ל, כי אין המילה הוראת היות מתחילה בריאה פגומה, לכן שאל לו דבר ששייב מה שהוא יהיה גם כן טעם אל שאלתו, והוא אומרו מפני מה כו' לומר מדברך נראה כי המחסיר מאשר ברא ה' מורה שנברא מאתו יתברך פגום, ואם כן הוא למה יגלח ראשו אשר שער הראש נברא בו, מה שאין כן הזקן, והיה זה לשיאמר לו זה הוא תיקון בעלמא ולא היה השער פגימה בבריאה, ואם כה יאמר, ישיב לו ר' הושעיא ויאמר מילה גם כן הוא תיקון.

אך הוא לבל ישיב לו כך, אמר לו מפני שגדלו עמו בשטות, שהוא כי שער הראש גדל בזמן שאין לאדם דעת, מה שאין כן בזקן שגדל כשיש לו דעת. ור' הושעיא דחה אותו שאם כן גם את ידיו ואת רגליו כו'. ובראות הגוי שיצאו מן העניין, אמר ולאלין מלייא אתינן, שהוא חוץ מן העניין שבאנו אליו. אז גלה דעתו מה שהיה רוצה לומר אליו באומרו החרדל כו'. והחל ואמר להוציאך חלק אי אפשר, לומר, הנה יש סוד בדבר, שהוא העניין הראשון שכתבנו, אלא שאינך ראוי לקבלו. אך מה שתוכל לקבל שלא להוציאך חלק הוא הדרך השנית שהוא החרדל כו'.

והוא כי שלשה המה הדברים הממשיכים את האדם לעשות שלא כרצון קונו:

א. המשכו אחר חריפות שכלו בחקירות לקנות דעות נפסדות.

ב. המשכו אחר רוע טבעו וחומרו בתאוות גופניות.

ג. המשכו אחר גאה וגאון ודרך רע.

ושלשה אלה הן במשנת עקביא בן מהללאל. ולכן צריך תיקון והכל נתקן על ידי הסרת הערלה שמתיש ראש הגויה, וכנע החומר מהתגאות, ומתמעטת התאוה גופנית, ועל ידי כן לא יפנה

חקירות שכלו, כי ההכנעה מבטלת המחשיב עצמו למשיג הכל לפי שכלו. נמצא כי אין זה רק תיקון.

והוא מאמר הרמב"ם ז"ל שדעתו שאין המילה הסרת פגם ומום שבאדם רק לתיקון. נמצא כי דעת הפילוסוף הוא מה שדחה הרמב"ם שהוא מום, ודעתו [של הרמב"ם] כר' הושעיא. ותיקון שלשת הדברים האלה כיוון במשליו.

על החריפות במשל החרדל, שאין בו רוע טבע, רק חריפות, וממתקין אותו.

ועל השניה הוא משל התורמוסין, שטבעם מר כטבע האדם אל התאוות.

ועל השלישית משל החטים, שעל ידי טחינה והכנעה נתקן ליאכל,

כן האדם צריך תיקון.

ולהיות צורך עניין שלשתן באדם הוצרך הסרת בשר מבשרו. נמצאו שלשת הדעות שהזכרנו נזכרים במאמר ההוא הדרך הנסתר, באומרו להוציאך חלק אי אפשר, והשנית בשלשת משליו באמרו החרדל כו' והוא דעת הרמב"ם, והשלישית אשר דחה הרמב"ם היא דעת הפילוסוף.

א וַיְהִי אֲבֹרָם בֶּן-תְּשָׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא ה' אֶל-אֲבֹרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי-אֵל שְׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ לִפְנֵי וְהִיא תָמִים:

והנה אפשר שגם דעת הרמב"ם יתפרש בכתוב, באומרו **אני אל שדי כו'**, לומר אל יקשה בעיניך לומר הלא טוב היה לבלתי הניח את הערלה להתפשט ולצאת באדם, מלהניחה ולצוות עליה להעבירה בל יראה כי היה מום במעשהו יתברך, כי הלא **אני אל שדי** שאמרתי לעולמי די, כמו שאמרו ז"ל (חגיגה יב א) שעדיין היו שמים נמתחים והולכים עד שאמרתי להם די, כלומר שגם כן הייתי יכול לומר בבריאת האדם די ולבלתי הניח לערלה שתתפשט ותצא לעולם, אך רציתי לזכותך תעשה תיקון וזכות על ידך, כי תהיה אתה מתהלך על ידי מעשיך לפני ולא לפני כח טומאת הערלה כאשר קודם המילה, מה שאין כן אם מאלו היית משולל ערלה. וגם **תהיה תמים** בכל רמ"ח איבריו, ומה גם בראש הגויה כי שם היה הפגם, כי רצוני לתקן על ידי עצמך.

ב וְאַתָּנָה בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וְאַרְבֶּה אוֹתָךְ בְּמָאד מְאֹד:

והטעם כי במה שתתהלך לפני על ידי עצמך תזכה **ואתנה בריתי ביני ובינך**, כי את מלאך הנעשה על ידי מצוות המילה אתן למתווך **ביני ובינך**, מה שאין כן אם מאלו היית משולל ערלה כי לא היית זוכה לכך, כי לא היית עושה מצווה ובורא מלאך. וגם על ידי מה שתהיה **תמים** על ידי מעשה אשר תעשה לקדש ראש הגויה מטומאה לטהרה, תזכה כי **וארבה אותך כו'.**

[האם העורלה היא 'פסולת'?)

והנה בכלל מאמרנו דברנו דופי על הסברא השלישית, לומר, כי הערלה היא מום באדם, והלא נגד עינינו מאמרם ז"ל בבראשית רבה (מו א):

א"ר יודן אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם, מה תאנה זו אין בה פסולת אלא עוקצה
כך אין בך פסולת אלא הערלה, העבר אותה ובטל המום ע"כ.

הנה לא היה לרז"ל לזרה לקרא את שם הערלה מום.

אמנם לבוא אל תוכן כוונתם, נשית לב אל נושאם משל הערלה אל עוקץ התאנה, ומה גם כי מבלי משל היה יכול לומר כוונתו, לומר אין בך מום אלא הערלה העבר וכו'. אמנם אין ספק כי לא עלה על לב רבי יודן כי יתייחס מום בבריאתו יתברך, אך דעתו הוא כדעת הרמב"ם ז"ל שהיה לתיקון המידות. אלא שהוקשה לו כי הלא מי לנו גדול מאברהם שלם ומתוקן בכל מידה טובה - ומה גם לרז"ל (שם ב) האומרים כי כשנמול כבר בוטל יצרו ובוטלה תאוותו ונצרר דמו ונקשר דמו. אלא כדי שיצא יצחק מטיפה קדושה קנמון אני מעמיד בעולם. ואם כן איפה מה צורך לו לימול לתקן מידותיו, באופן שבצוותו יתברך אותו לימול, יורה כי לא שלם הוא עדיין וצריך למתקן מרירות יצרו וטבעו, שעל כן א"ר יודן שאמר לו הקדוש ברוך הוא, התאנה הזאת כו', לומר כי הנה יש פירות שתוכן נאכל והקליפה קשה ונזרקת, ויש פרי שברה נאכל והגרעין קשה בתוכו ואינו נאכל, מה שאין כן התאנה שתוכה וברה נאכל ואין בה פסולת אלא עוקצה בלבד. כך אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם, הנה אין בך רוע מדות לא בפנים כרוע סברות ודומיהן, ולא בחוץ כהרגל מידות רעות עם שהלב טוב, כי אם כולך יפה רעיתי מבית ומבחוץ, ואינך צריך להתיש אברך לתקן מידותיך, כי אין בך אלא מותר הבשר בלבד כמום בעלמא כעוקץ התאנה, כי הערלה לא שדיא תיכלא בכולך. נמצא כי לא לרבות על תיקון המידות בא, כי אם למעט ולומר כי גם גדר זה לא היה באברהם, כי אם פחות הימנו כמעביר עוקץ תאנה בעלמא, ועל בחינה זו בלבד קראה מום.

ועל פי הדברים האלה כי לא היה לאברהם צורך במצווה זו לתקן עצמו רק לקבל שכר אפשר לפרש הכתוב בדרך שני, והוא כי הלא יתחמץ לבב אברהם בשמעו את דברי המצווה הזאת באמת, באמור, מריה דאברהם, לא ימנע, או אני בלתי טהור וצריך לתקן, או אינו רק העברת עור בעלמא, עם היותי בלתי צריך ליתקן, כי אם לקבל שכר בעלמא. אם אמרתי כי עדיין איני מתוקן, לא כן אנכי עמך. אך אין העניין רק לקבל שכר מה, לומר שאמר ונעשה רצונו. ולמה לא תדחה מצווה זו מלפני עמוד המקיים עולם הוא גמילות חסדים. שלא יבואו עוד כל עמים אצלי, ואתבטל מגמילות חסד שהוא עמוד יחידי שהיה אז מקיים העולם, כמו שיבוא בס"ד בסמוך מאמרם ז"ל (שם) שעל כן היה מסרב מלמול.

על כן לבעבור ישב לבבו, בא האלוהים בפתח דבריו ואמר אני אל שדי כו' והוא כמאמרם ז"ל (עין בראשית רבה מו ב), שהוא אני הוא שיש די באלוהותי לכל בריה לשלם שכר טוב לכל, ועל כן הזהר ואל תהי מהצריכים סעד לתומם, כי אם התהלך לפני, **והיה תמים** מלהרהר כלל.

ולא עוד כי אם שהלא יהיו לך שני שלמויות שאין כמותן בעולם, **האחד** כי תחת היות מסך טומאת הערלה מפסקת **ביני וביניך**, עתה מצוות הברית הוא מלאך הנעשה בה הנקרא ברית על שמה על דרך מה שאמרו ז"ל **במדבר רבה** (י יח) שמלאך נזירות שמשון נקרא פליא על שם כי יפליא לנדור נדר נזיר - תהיה **ביני וביניך**. **שנית** שיהיה זרעך קדוש מאד, שאינו דומה זרע היוצא מתוך הערלה ליוצא מהמילה, וזהו **וארבה אותך במאד מאד**. והוא כי בבריאה נאמר והנה טוב מאד, ושם ביארנו במקומו שהכוונה לומר כי גם שיש בנבראים טוב ורע והיה קשה אל קיום העולם פן יטו אל צד הרע, אין לחוש, כי הנה וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, כי הטוב הוא מאד אך לא הרע, כי מחלק הטוב הוא קרוב כי הוא מאד. ובזה, על ידי מצווה זו תזכה **שארבה אותך במאד** הידוע, שהוא והנה טוב מאד, כי בבחינת **המאד** יהיה עוד **מאד**, שהוא הכל מבחינת הקדושה, הוא עם בני ישראל.

ועל החקירה השניה אשר יחקרון מלין לדבר ולומר, מה זה היה אברהם אשר קיים אפילו עירובי תבשילין מבלי יצוהו יתברך, ואת ברית אלוהיו שכח חלילה עד ציוהו יתברך והוא בן מאה שנה.

והנה אפשר להשיב כי אף לזאת פקחו עיניהם רז"ל במאמרם בבראשית רבה (מו ב) וזה לשונם:

אמר אברהם עד שלא מלתי היו העוברים ושבים באים אצלי, תאמר משמלתי אינם באים אצלי, אמר לו הקדוש ברוך הוא עד שלא מלתה היו בני אדם ערלים באים אצלך, עכשיו אני בא בכבודי ונגלה עליך הדא הוא דכתיב. וירא אליו ה' באלוני ממרא ע"כ. והלא כמו זר נחשב יסרב על מצוות קונו יתברך, ומה גם בטענת ערלים העוברים ושבים נגד מצוותו יתברך. ועוד מה השיב הוא יתברך שיגלה עליו, וכי האם בלעדי זה לא יקיים מצוותו יתברך.

אמנם הנה כוונת אברהם, שאחר שגמילות חסדים מקיים העולם כמו שאמרו (**בשמות רבה**) **[במדבר רבה] (יב יד):**

כי על שלשה עמודים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, עד שלא ניתנה תורה היה מתקיים בעמוד אחד הוא גמילות חסדים, משניתנה תורה היה עומד על שנים והיה העולם רותת, עד שהוקם המשכן והייתה עבודה. ע"כ.

ובזה יאמר, הנה על ידי עשותי מצווה זו ימנעו עוברים ושבים מלבוא אצלי, והוא, כי לזר יחשבו מצווה זו, כי מי יסיר מאשר ברא אלוהים באדם, ולא לשלמות יחשבוהו כי אם לחסרון, ובהימנעם

מלבוא יתבטל גמילות חסדים, ואיך יתקיים העולם. ודעתו שימול זרעו ולא הוא. על כן אמר לו הוא יתברך הנה אינו דומה קיימך העולם על ידי ערלים עודך ערל, כאשר על ידי מילה. והוא, כי באחד משני דרכים יתקיים העולם: או על ידי שפע מאתו יתברך הנשפע מלמעלה למטה, שנית על יד השראת שכינה בארץ.

ולמעלה מזה בהיות צדיק בארץ כדאי להיות מרכבה אל השכינה, כי אז אין קצה לקדושה ושפע טובה הבאה לעולם. וזה מאמרו יתברך הנה מה שאתה בזכותך מקיים העולם על ידי גמילות חסדים לערלים, אינו בשלמות, כי שכינה למעלה. אך על ידי שתמול אין צריך לומר שתשרה שכינה פה, כי אם שאני בא בכבודי, הוא במלאכי מרכבתי, ומניחם מלהיות מרכבה אלי ונגלה עליך ממש, שממך אעשה מרכבה ולא עליהם. והוא מה שכתוב אצלנו על וירא אליו ה' והנה שלשה אנשים, שהם מלאכי המרכבה ניצבים עליו לפניו לאכול לחם, אז וישא עיניו וירא כי השכינה על עצמו ולא עליהם, ואז אמר אל נא תעבור מהיות על עבדך ממש, וזה כוונתו באומרם נגלה עליך.

ג וַיִּפֶּל אֲבָרָם עַל-פָּנָיו, וַיְדַבֵּר אֶתְּוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר:

ד אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ וְהָיִיתִי לְאֵב הָמוֹן גּוֹיִם:

ראוי לשים לב מה היה שהתחיל בלשון ויאמר שהוא לשון חיבה, וסיים בלשון וידבר שהוא לשון קושי.

ועוד כי הלא כל דבריו ברכות וייעודים טובים, ואיזה קושי יש בדבר שיצדק בו לשון וידבר. **וגם** נדקדק אומרו לאמר, שאינו לאמר לזולת. **ועוד** כי אחר שעודנו ערל, למה לא נאמר ויפול, כשהתחיל לדבר אתו אני אל שדי כו'.

אמנם לזה נשים לב אל אומרו אני, בפסוק שלמעלה, ובזה. אך תחילה דברה עמו מידת רחמים, שהיא כנודע מזוגה מחסד ודין, והבטיחתו הבטחות. ואחר כך מידת הדין - היא שכינה - הבטיחתו גם היא. והחלה מדת רחמים, וזהו ויאמר ה' אני אל שדי שמידתו מזוגה מחסד ודין שהוא אל שדי, **התהלך לפני והיה תמים** שיהיו בך שני תוארים אלה על ידי מצווה זו כמפורש למעלה, ובזה **ואתנה בריתי בשמי ביני וביניך כו'.**

ואחר כך **דבר אתו אלוהים**, ואמר, הנה שם ה' דבר לך והבטיחך. אני מוסיף ואומר, הנה לומר לך **ואתנה בריתי** כמאמר השם הגדול אין צריך, כי אני **הנה בריתי אתך** כי שכינה תמיד הייתה דבקה בו. ובכן מה שאני מוסיף, הוא לומר והיית כו'. ולהיות הדבור הראשון ממידת רחמים,

לא נפל. אך כאשר בא לדבר אתו אלוהים נפל וזהו **ויפול כו' וידבר כו'**. וגם יש קושי בהמשך דבריו, כמו שיבוא לפנים, שהוא שאם לא ימולו לא יכנסו לארץ ולא יהיה להם לאלוה ולפטרו, וזהו אומרו לשון **וידבר**.

ה ולא-יקרא עוד את-שםך אברם והיה שםך אברהם כי אב-המון גוים נתתיך:
ו והפרכתי אתך במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו:
ז והקמתי את-בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדרתם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך:
ח ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך את כל-ארץ כנען לאחזת עולם והייתי להם לאלהים:
ט ויאמר אלהים אל-אברהם ואתה את-בריתי תשמר אתה וזרעך אחריך לדרתם:
י זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל-זכר:

ראוי לשית לב:
באומרו להיות לך לאלוהים, היתכן כי עד המולו לא היה ה' לאלוהים לאברהם. ואם הוא שיכונה עליו לאלוהים בחייו, לא כן היה כי לא נקרא אלוהיו עד אחר מותו.
ב. אומרו ונתתי כו' את ארץ מגורך, מי הכניס עניין הארץ פה.
ג. למה חזר ואמר והייתי להם לאלוהים.
ד. כי למעלה תלה היותו לאלוהים בברית מילה ופה בארץ.
ה. כי למעלה תלה האלוהות באברהם, באומרו להיות **לך לאלוהים ולזרעך**, ופה אמר להם **לאלוהים** ולא הזכיר את אברהם עם היות שהזכירו בתחילת הפסוק.
ו. אומרו ואתה את בריתי וכו', שהרי כבר נאמר למעלה.
ז. אומרו זאת בריתי כו' ביני וביניכם כי גם זה כבר נאמר למעלה **והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך וכו'.**

אמנם הנה הן כל אלה אחשוב הוקשו לר' יודן בבראשית רבה (מו ז) וזה לשונו:
ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגורך, רבי יודן אומר חמש, אם מקבלים בניך אלוהותי אני אהיה להם לאלוה ולפטרו, ואם לאו לא אהיה להם לאלוה ולפטרו. אם נכנסים בניך לארץ הם מקבלים אלוהותי, ואם לאו אינם מקבלים. אם מקיימים בניך את המילה הם נכנסים לארץ, ואם לאו אין נכנסים לארץ. אם מקבלים בניך את השבת הם נכנסים לארץ ואם לאו אינם נכנסים ע"כ.

והוא כי הנה ראוי לשית לב על מאמרו:

א. **אומרו חמש** ואינו מונה רק ארבע.

ועוד כי מניינא למה לי.

ועוד מהו כפל אומרו **אלוה ופטרון**.

ועוד למה כופל ואומר **ואם לאו לא אהיה כו'** והלא מכלל הן אתה שומע לאו.

ועוד למה תלה קבלת אלוהותו יתברך בנחלת הארץ ולא בדבר אחר.

וגם אינה תלויה בבחירתם.

ועוד למה לא קיצר ואמר אם נכנסים בניך לארץ אהיה להם לאלוה ופטרון.

ועוד אם הכניסה לארץ תלויה במילה ובשבת ליערבינהו וליתנינהו, ולא יאמר כל אחת בפני עצמה.

וגם למה נתייחדו דברים אלו מכל יתר מצוות אל הכניסה לארץ.

ועוד כי שבת אינו בכתוב.

אמנם אומר כי הנה מלכותא דרקייעא כעין מלכותא דארעא, והוא כי דרך המלך המולך על הארץ, כי עיר ממלכתו אשר הוא יושב בה תתנהג על ידו, אך שאר עיירות יפקד המלך פקידים ושרים, להיות כל איש שר ושופט מנהיג אנשי עירו. באופן כי דרך כלל, המלך ההוא מלך כל הארץ ליושבי עירו וליושבי כל יתר עיירות יקרא, אך לא יקרא מנהיג זולת על הדרים אתו בעיר ממלכתו. כן מלכותא דרקייעא, עם שדרך כלל, אלוהי כל הארץ יקרא, אך לא ייחד ההנהגה על ידו כי אם לשוכני ארץ ישראל, כי שם בחר ה' לשבתו כנודע. והוא מאמר הכתוב (דברים יא) ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד כו'. וזה ענין אומרו **לאלוה ופטרון**, שיקרא יתברך אלוהיו וגם יהיה **לפטרון** להנהיגו, ולא יתנהו ביד שר ומושל. וזהו אומרו **אם מקבלים בניך אלהותי אהיה להם לאלוה ופטרון**. **ואם לאו**, לא תהיה השליה, שלא אהיה להם לא זה ולא זה, כי אם, **ואם לאו לא אהיה להם לאלוה ולפטרון**, כלומר כי אם לאלוה בלבד, אך לא גם כן לפטרון להנהיג על ידי עצמי, וזהו שחזר ואמר **ואם לאו כו'.**

ובדבר זה נתיישבו כל קושיות הכתובים, כי באו כסדרן והלכתן אומרים אמור כל אמריו, והוא בהקדמה שהניח, באומרו **רבי יודן אומר חמש**, לומר הנה כל רואה הכתובים לא ימצא רק **ברית מילה ונחלת הארץ** והם שנים, ועם קבלת האלוהות באומרו **להיות לך לאלוהים** ימצא שלשה, ועדיין כל קושיות הכתובים במקומם.

והנה לתרץ קצת קושיותיו היה מקום לומר, כי מה שאומר אחר כך **זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם** הוא ענין שבת כד"א (שמות לא) ביני ובין בני ישראל, אך נמצאו ארבעה דברים, ועדיין רוב הקושיות במקומם. על כן א"ר יודן הנה חמשה דברים הם, והוא שמוסיף על הארבעה שהזכרנו היותו פטרון נמצאו חמשה. **אלוה ופטרון** הרי כאן שנים **והארץ וברית מילה ושבת** הרי חמש.

זזה עניין הכתובים **והקמותי את בריתי ביני ובינך** דהיינו **פטרון**, שלא יכנס שר בינתיים והיינו **אלוה ופטרון**, שבכלל מאתיים מנה, ומה גם כי היות **לאלוה** אין צריך לאומרו, כי גם עד כה היה. ומה שאהיה להם **לאלוה ופטרון** הוא **אם מקבלים בניך אלוהותי** וזהו **ביני ובינך כו' להיות לך לאלוהים**, שמה שאהיה גם **לפטרון** הוא **אם מקבלים אלוהותי**.

ח ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגריך את כל-ארץ כנען לאחזת עולם והייתי להם לאלהים:

ופירש מה היא קבלת האלוהות, הכניסם לארץ. וזהו **ונתתי כו' את ארץ מגורריך** וזו היא קבלות האלוהות שאמרתי. וזהו שסיים ואמר **והייתי להם לאלוהים** שהוא שתקבלו אלוהותי, כי הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה.

ט ויאמר אלהים אל-אברהם ואתה את-בריתי תשמר אתה וזרעך אחריו לדרתם:

ואם מקיימים את המילה הם נכנסים לארץ, וזהו **ואתה את בריתי תשמור**, לומר מה שאמרתי שיכנסו לארץ, הוא בתנאי **אתה את בריתי תשמור** היא **ברית מילה**, שאם לאו אין נכנסין.

י זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריו המול לכם כל-זכר:

וגם אם מקיימים את **השבת הם נכנסים**, היינו שסמך ואמר **זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם**, לומר מה שאמרתי מהכניסם לארץ, הוא בתנאי כי **וזאת בריתי אשר תשמרו**, היא אותה שהיא **ביני וביניכם** היא **שבת**, כד"א ביני ובין בני ישראל כו'.

ובזה נתישבו כל הקושיות הכתובים, ואומרו שני פעמים היותו יתברך **לאלוהים**, שהוא על קבלת ישראל אלוהותו יתברך. וכוונת העניין, שאומר הוא יתברך **אם מקבלים בניך אלוהותי אהיה להם לאלוה** ולמנהיג ואם לאו **לאלוה** בלבד. ומה שאמרתי **מקבלים אלוהותי** אינו כמשמעו, כי הפנה ראשונה אינה נכנסת בתנאי **אם נכנסים לארץ**. ולמה קראתי לזאת **קבלת אלוהותי**, ולמה על ידה **אהיה לאלוהים** וגם **לפטרון**, הלא הוא על כי צריך לה **ברית מילה ושבת**. ועל ידי ברית מילה הוא קבלת האלוהות, שעל ידי כן **אהיה להם לאלוה**, ועל ידי **קבלת שבת** שהיא ביני ובין בני ישראל, על כן גם אהיה **לפטרון** שלא יכנס שר בינו יתברך לבין בני ישראל. וכמו שאמרו ז"ל באלה **הדברים רבה** (א יח) גוי ששבת חייב מיתה כי נכנס בין המלך והמלכה. נמצא שעל ידי כניסה לארץ שהיה על ידי שני דברים אלו, תקרא קבלת האלוהות לזכות להיות לנו **לאלוה ולפטרון**.

ט ויאמר אלהים אל-אברהם ואתה את-בריתי תשמר אתה וזרעך אחריו לדרתם:

י זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריו המול לכם כל-זכר:

יא וּנְמַלְתֶּם אֶת בָּשָׂר עֶרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם:

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת-בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אַתָּה וְזֶרְעֶךָ אַחֲרָיִךְ לְדֹרֹתָם:

אומרו **אתה** פעם שנית הוא מיותר. אך יאמר במה שאתה נמול, שממך ימשך גם לכל זרעך, כל מי שימול אחריך כאילו אתה נמול עמו, כי גם כל זכותם תלוי בך. או יאמר נמשך אל מה שאחר זה, בשום לב אל ייתורי לשון שבפסוקים. ואל אומרו לשון רבים, ואחר כך לשון יחיד **זרעך אחריך**. והוא במה שידענו מרז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק כט) כי כל הנפש שגייר אברהם לא נמשך לזרעם. בזה יאמר הלא ציוויתי על המילה, דע כי לא תדמה אל שאר גרים, כי הנה **אתה את בריתי תשמור**, וכמו שאתה תשמור כך זרעך אחריך בלבד ישמרו לדורותם, אך לא אשר לא מזרעך המה, וזהו אומרו **אתה** פעם שנית, להשוות זרעו לו. ואם תהיה אומה כישמעאל ודומה להם שישמרו הברית, לא ידמו למילת אשר יקרא לך בו זרע, כי דע כי -

י זאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זֶרְעֶךָ אַחֲרָיִךְ הַמּוֹל לָכֶם כָּל-זָכָר:

זאת בריתי אשר תשמרו דרך כלל **ביני וביניכם**, עם מה שבין זרעך אחריך שהוא מיעקב, אין צד שווה בין הכל, אלא **המול לכם כל זכר** שהוא מציאות המילה, אבל אינו דומה, כי מולי האומות אין נקראים מולים, וזהו -

יא וּנְמַלְתֶּם אֶת בָּשָׂר עֶרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם:

ונמלתם את בשר ערלתכם זרעך אחריך הנזכרים, כי אתם תקראו נמולים. והטעם כי למה שקדש אתם לה' על ידי המילה, תהיה קשר אמיץ **ביני וביניכם** כי תתגלה אות י', ויושלם שם שדי בקרבך קדוש, מה שאין כן לבלתי קדושים, כי בכם תתהווה הוויית אות מאותיות שמו היא [יו"ד] משדי, וזהו **והיה לאות ברית** היא אות יו"ד **ביני וביניכם**, שבזה יצדק מה שאמרתי שיהיה **ביני וביניכם**.

טו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם שְׂרִי אֲשֶׁתְּךָ לֹא-תִקְרָא אֶת-שְׁמָהּ שְׂרִי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ:

אמר **לא תקרא שמה שרי** שיוורה שהיא **שרה** לך, או לאנשי מקומה שהייתה מגירת הנשים, כי **שרה** סתם נקרא **שמה**. ולא אמר והיה שמה שרה, לומר, כי מאז נקראת אברהם, ה' שלה נחלקה חציה לאברהם נשאר שרה שמה, וראה חשיבותה להיות **שרה** לכל בלעדי זכותך.

טז וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לָךְ בֶּן וּבִרְכָתֶיהָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מְלָכִי עַמִּים מִמֶּנָּה יְהִי:

כי הלא עם היות שמסרתי הברכות בידך כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה לט יז) על והיה ברכה, עם כל זה וברכתי אותה בעצמי, ולא הנחתי לך שתברך אותה, וגם **נתתי ממנה** מי שיקרא לך בן. מה שאין כן הגר בישמעאל, שישמעאל נקרא בנה כמפורש בפסוק גרש האמה כו'. **וברכתיה** עוד, והוא כי לך אמרתי ונתתיך לגויים דרך מתנה, אך היא **והייתה לגויים והייתה** כמאלהיה.

וגם לך אמרתי ומלכים ממך יצאו, ובה אני מוסיף כי **מלכי עמים** הם שלמה ומשיח, מלכים המושלים בכל העמים דרך כלל **ממנה יהיו** לך.

יז ויפל אברהם על-פניו ויצחק ויאמר בלבן הלבן מאה-שנה יולד ואם-שרה הבת-תשעים שנה תלד:

יח ויאמר אברהם אל-האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך:

יט ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את-שמו יצחק והקמתי את-בריתי אתו לברית עולם לזרעו אחריו:

כ ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אתו והפריתי אתו והרביתי אתו במאד מאד שנים-עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול:

כא ואת-בריתי אקים את-יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת:

ראוי לשית לב:

אם הוא לשון שחוק היתכן ישחק למאמרו יתברך, ואם הוא לשון שמחה איך הוא שמח ומסתפק. **ב. איך יתכן** נאמין באברהם יסתפק במאמרו יתברך, ההוא אמר **וגם נתתי ממנה לך בן** ולא יעשה, ואחרי דברו יתברך מה זו תמיהה **הלבן מאה שנים יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד.**

ג. כי הלמ"ד של הלבן מיותרת והיה לו לומר **הבן מאה שנה.**

ד. אומרו יולד והיה לו לומר יוליד.

ה. אומרו לו ישמעאל יחיה כו', שיראה כאומר הלוואי ישמעאל יחיה ובלי יצחק, והלא אם הוא יתרצה בזה לבדו שרה לא תתרצה כי מה לה בטובת ישמעאל.

ו. עוד מי שנותן לו הוא יתברך מתנה גדולה, האם יאמר זו הקטנה תספיק לי ואי אפשר בגדולה שנתת לי, ואם הוא שאומר אולי מה שאמרת שתתן לי בן הוא **שישמעאל יחיה לפניך**, לא יתכן, כי הלא על שרה אמר **וגם נתתי ממנה לך בן.**

ז. אומרו יחיה לפניך, מה הם החיים אשר שאל ממנו יתברך.

וגם אומרו לפניך האם יש חי שלא בפניו יתברך.

ז. אומרו ויאמר אלוהים אבל שרה כו' מה בא לשלול במלת אבל.

ח. קשה שהרי נאמר לו למעלה וגם נתתי ממנה לך בן.

ט. למה הזכיר לו מעתה את שמו באמור לו וקראת את שמו יצחק, ואם הוא על אשר נפל על פניו ויצחק, הנה פירשו ז"ל **ברבה** פרשת וירא (נג יא)

מה שנקרא **יצחק** הוא:

י על עשרה הדברות,

צ על שרה שהייתה בת תשעים בלדתה אותו,

ח על שמונת ימי המילה,

ק על שאברהם בן מאה שנה הולידו,

ושם כתבנו כי הכריחו לרז"ל לומר כך הפסוקים הנאמרים שם כאשר יבוא לפנינו בס"ד במקומו.
י. מה צורך לומר **והקמותי את בריתי אתו**, כי אחר שהוא בן לאברהם ושרה ודאי שברית אברהם יתקיים בו.

יא. **אומרו ולישמעאל שמעתיך**, כי אומרו **שמעתיך** היא מלה מיותרת, כי מי לא ידע ששמע. אם על שהיה בלבו בלבד שמע והשיב על הדבר, מה גם עתה מה שדבר בפיו.

יב. **אומרו הנה ברכתי אותו** לשון עבר ושאר הברכות לשון עתיד.

יג. כי אין זו שאלת אברהם רק **שיחיה** לפניו יתברך, ואיך יאמר **שמעתיך** ואומר עניינים אחרים.

יד. **אומרו ואת בריתי אקים את יצחק כו'**, הרי נאמר למעלה **והקמותי את בריתי אתו**.

טו. **למה סיים לו זמן ואמר למועד הזה וכו'.**

יז ויפל אברהם על-פניו ויצחק ויאמר בלבו הלבן מאה-שנה יולד ואם-שרה הבת-תשעים שנה תלד:

אמנם הנה אברהם בשומעו, צחק ושמח בלבו, ואמר הלא עת רצון היא זאת לי, כי האם לזולתי היה נעשה לו הנס וההטבה הזאת. וזהו **הלבן מאה שנה יולד**, כי היא ה"א התימא, כלומר הלמי שהוא **בן מאה שנה** יולד לו בן, כלומר ודאי שלא יהיה כן לזולתי. וכן ואם שרה אילו הייתה נשואה לזולתי **הבת תשעים שנה תלד**. באופן כי למעני עושה כן הוא יתברך.

יח ויאמר אברהם אל-האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך:

ואם כן אחר כי זו עת רצון היא לי, אשאל על ישמעאל שהוא רשע, כי מת היה מצד החיצונים חשוב כמת **שיחיה** לפניו יתברך, שהוא בעולם הבא המתייחס אל היות לפניו יתברך, כי יהיה עמו להחזירו בתשובה שלמה, שיקרא חי שחיותו בעולם הבא, וכן היה לו כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לח יח) תקבר בשיבה טובה, בישרו שיעשה ישמעאל תשובה.

או שיעור הכתוב מעין זה, שאומר אברהם הנה ישמעאל אינו מצד הקדושה, וצריך יעשנו יתברך בריה חדשה להביאו אל הקדושה, שיהיו חיינו לעולם הבא כישראל, ולא כאומות שחיייהם בעולם הזה. ולשאלה זו לא מצא אל לבו קודם לעת ההוא, כי יקשה לשאול, אך עתה באמור אליו יתברך **וברכתי אותה**, שהוא כפירוש **רש"י** מרז"ל (**בראשית רבה** מז ב) שיחזרנה לנערותה וגם ינתן לו ממנה בן, אז שחק ושמח ואמר הלמי שהוא **בן מאה שנה** זולתי יולד לו ולד, כלומר ואין זה כי אם שהוא יתברך מחזקני ומשנה אותי לטוב. **ואם שרה הבת תשעים שנה תלד**, הלא ודאי כי אם שהוא יתברך עושה אותה בריה חדשה כבת עשרים שנה כי מחזירה לנערותה, למען תת לי ממנה בן, ואם כן איפה לא יהיה כמו זר נחשב שיביא את ישמעאל אל הקדושה שישנהו לטוב ויביאהו אל הקדושה שיחיה לפניו בעולם הבא. על כן אז ערב אל לבו **ויאמר לו ישמעאל יחיה לפניך**.

יט ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את-שמו יצחק והקמתי את-בריתי אתו לברית עולם ולזרעו אחריו:

ואז השיב לו הוא יתברך ואמר לו הנה שאלתך זו כוללת שני דברים:

אחד בישמעאל עצמו שיעשה תשובה,

שנית שגם בו יקרא לך זרע להקים את בריתי גם עמו.

אבל זו השנית אי אפשר כי הלא שרה אשתך שהיא בת זוגך ונשמתה קדושה כמור, היא **היולדת לך בן**, כלומר שיקרא לך בן מיוחס אחריו שיקרא זרעך, כלומר אך לא כן שפחה מצרית שמסטרא דשמאלא. והראיה כי הלא **וקראת את שמו יצחק**, שהוא כי לצאת ממך מי שיקרא זרעך שהוא שיצדק בו שם זה, והוא מאמרם ז"ל **בבראשית רבה** פרשת וירא (נג יא) למה נקרא יצחק?

י כנגד עשרת הדברות,

צ ששרה הייתה בת תשעים שנה,

ח שנמול לשמנה,

ק שהיה אברהם בן מאה שנה.

וזוהו **שרה אשתך וכו' וקראת את שמו יצחק**, שהיו"ד היא על עשרת הדברות שכדי שיקבל עשרת הדברות צריך שתלד אותו שרה והיא בת תשעים שנה וזה י' וצ', וגם צריך יהיה נמול לשמונה שהוא עולה תמימה צריך שתהיה אתה בן מאה שנה וזהו ה' והק' כמפורש פרשת וירא בס"ד, כלומר וזה אי אפשר בישמעאל. וזהו אומרו **אבל שרה** לשלול את הגר שילדה לישמעאל, וזה משמעות אבל כלומר לא כדברך אבל משרה בלבד. ועל כן את הבן שהוא ממך ומשרה אקים **את בריתי אתו לברית עולם ולזרעו אחריו**, שהוא הדבר השני שכיוונת בשאלתך באמור **לו ישמעאל יחיה לפניך**.

כ ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתני אתו והפריתי אתו והרביתי אתו במאד מאד שנים-עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול:

אך **ולישמעאל** כלומר מצד עצמו שהוא הדבר הראשון שיחיה וישוב אל ה', הנה לזה כבר שמעתיך שאחיה אותו, שאחזירו בתשובה ויחיה לפני לעולם הבא כאשר כתבנו, שהוא מה שבא אל הפועל ובישרו יתברך בדבר באומרו תקבר בשיבה טובה, וגם אטיב לזרעו בריבוי כי **והרבתי אותו כו'.** וגם במעלה כי **שנים עשר נשיאים יוליד וכו'.**

כא ואת-בריתי אקים את-יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת:

אך לא להקים בריתי אתו כי אם **ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה**, ולא אשר ילדה הגר המצרית. כי על כן קראתיו יצחק כי הוצרך זכות היות שרה בת תשעים שנה ואתה

בן מאה. **למועד הזה** הוא מועד חג הפסח בשנה האחרת ולא קודם, כי אז אתה משלים המאה שנה כד"א ואברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק בנו ושרה בת תשעים שנה כו'. ואמר **למועד וכו'** כי במועד הפסח היה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מח) כי באומרם המלאכים כעת חיה, הלכו לסדום, ואכלו בבית לוט מצוות, כמאמרם ז"ל (**סדר עולם** ה) כי פסח היה.

או שיעור הכתובים, אבל **שרה** דווקא **יולדת** מה שיהיה **לך בן** אבל לא הגר המצרית. והטעם כי שלשה שותפים באדם **אביו ואמו והקב"ה**. אך זה היה בך עם שרה שאני עמכם, אך לא עם הגר. וזהו אומרו אבל לחיות לפני, יהיה מה ש**שרה אשתך יולדת לך בן**, כי על ידי שניכם אני השלישי. וזהו אומרו **וקראת את שמו יצחק**, כלומר כי מקריאת השם יתגלה לך הטעם. והוא כי בשם יש חבור שלשתנו, והוא מה שאמרו רז"ל **בבראשית רבה** פרשת וירא כי **בצדי"ק** רמזה שרה ובקו"ף אברהם שהיא הייתה בת תשעים שנה והוא בן מאה, נינקוט מיהא אל שתי אותיות אלו והשנים הנותרות הם ח"י שירמוז בו חי העולמים עם שניהם, נמצאו רמוזים יחד בשם **יצחק** העשותו על ידי שלשה שותפין שבאדם. מה שאין כן אם היה באברהם עם הגר, כי אין בה הכנה להיות השותף השלישי, הוא יתברך, להיות בישמעאל הדמות עם יצחק. ולכן ליצחק בלבד אני אומר **והקימותי את בריתי אתו לברית עולם כו'.**

והנה עד כה ביצחק קיימתי עניין טרם יקראו ואני אענה, כי לא בקשתם עליו ולא קראתם וענית. אך ולישמעאל לא כן, כי אם עד שמעתי השאלה מפיו, על כי אינו כדאי, וזהו **ולישמעאל שמעתיך**, ועם כל זה לא איחרתי לגזור הטובה כי אם מיד שדברת הנה **ברכתי אותו כו'.** והשאר כדלעיל.

פרשת וירא

פרק יח

א וַיְרָא אֱלֹהֵי ה' בְּאַלְנֵי מִמְרָא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח-הָאֵהָל כָּחֹם הַיּוֹם:
ב וַיֵּשֶׁא עֵינָיו וַיְרָא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו וַיֵּרָא וַיֵּרֶץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֵהָל וַיִּשְׁתַּחוּ:
אָרְצָה:

ראוי לשית לב:

אל אומרו אליו ואת שמו לא הזכיר, כי להיות פרשה פתוחה אין לסמוך אל הנזכר בקודמת. **ועוד** מה צורך לדעת היכן היה יושב, ושהיה **כחום היום**. **ועוד אומרו וירא** שני פעמים. **ועוד** למה רץ לקראתם והם **ניצבים עליו**.

ועוד אם היה בלבו שהיו ערביים למה חרד עליהם את כל החרדה ההיא **וישתחו ארצה**.
ועוד כאשר **רץ לקראתם וישתחו** למה לא דבר להם כלום.
ועוד אמרו אל נא תעבור. והיה לו לומר אל נא תלך או אל נא תעלה.
וגם אם שם זה הוא קדש, שהוא הפירוש היותר צודק, למה לא נאמר קודם לאומרו **וירץ לקראתם**, שהוצרך **רש"י** ז"ל לומר שנכתב הפך הסדר.

אמנם בא להורות כמה מעלות טובות מקנה המצווה בעושיה, כי תקדשנו ותזככנו עד יהיה כבריה חדשה, כנוסח ברכותינו אשר קדשנו במצוותיו, כי על ידי מצוותיו מתחדשים האברים העושים אותם. ועל כן הם רמ"ח מצוות עשה לעומת רמ"ח איברים ושס"ה מצוות לא תעשה כנגד שס"ה גידים. וכמאמרנו על פסוק (קהלת יב יג) את האלוהים ירא ואת מצוותיו שמור, שהוא את האלוהים ירא מלעבור מצוות לא תעשה, ואת מצוותיו שמור לקיים מצוות עשה כי זהו כללות כל האדם, בין איברים וגידים ליקדש בהם, רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה הוא כללות כל האדם שהוא רמ"ח איברים ושס"ה גידים כמספרן.

א וַיֵּרָא אֱלֹהֵי ה' בְּאַלְנֵי מִמְרָא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח-הָאֵהָל כָּחֵם הַיּוֹם:

וזהו ענין מאמר תורתנו פה באומרו **וירא אליו ה'**, לומר ראה והביטה המעלות אשר קנה אברהם על ידי המילה הנזכרת כי הנה נתקדש איכותו על מה שהיה מתחילה בכמה דברים:

א. כי **וירא אליו ה'**, והוא ענין מאמרם ז"ל על מה שמצינו פעם מזמור לדוד ופעם לדוד מזמור, ואמרו (**ילקוט** איוב תתקיז) על דרך פירושם על פסוק (איוב כט יד) צדק לבשתי וילבישני, יש אדם נאה ללבשו ויש שלבושו נאה לו וכו', כך אמר איוב אני נאה לצדקה להתלבש בה והיא נאה להתלבש בי. כך לא בלבד המזמור נאה לדוד כי אם גם דוד נאה אל המזמור ועל כן נאמר גם כן לדוד מזמור.

על דרך זה יאמר שקנה אברהם על ידי המילה, כי הנה עד שלא נמול אברהם לא נאמר רק ויאמר ה' אל אברם, וירא ה' אל אברם, היה דבר ה' אל אברם. כי ה' שנזכר תחילה הוא נאה אל אברם להתפאר ולהנאות בו אברם, אך לא היה הוא נאה לה' בעצם להתפאר, כי ערל היה, כי על כן לא היה יכול לסבול השראת קדושת נבואה מבלי יפול. אך עתה שנימול אינו אומר וירא ה' אליו כי אם **אליו ה'**, כי הוא נאה לה' על דרך לדוד מזמור. וזהו אומרו **אליו** כלומר אל הנימול הנזכר ולא אמר אל אברהם, בל יראה שה"א שניתוספה בו ליקרא אברהם גרמה לו, על כן לא הזכיר אברהם כי אם אליו שהוא אל הנימול הנזכר בסמוך. כי המילה עשתה זאת שנתקדשו כל אבריו לגמרי מה שאין כן אם היה נקרא אברהם ועודנו ערל.

ועוד שנית והוא כי **והוא יושב פתח האהל** מה שאין כן בתחילה שהיה נופל ולא יושב.

ועוד שלישיית והוא **פתח האהל** כי דרך הנביא להתבודד במקום שאין אנשים להשיג הנבואה, אך עתה על ידי זכות המצווה נראה **אליו ה' פתח האהל** מקום שנכנסים ויוצאים ואי אפשר להתבודד שם.

עוד רביעית והוא **כחום היום** והוא כי אין נבואה שורה אלא מתוך שמחה ולא מתוך צער. והנה אברהם היה מצטער הרבה שהיה מכה בו שרבו ושמשו, ומה גם למה שאמרו ז"ל (בבא מציעא פו ב) שהוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה ואין צער גדול מזה, ועם כל זה לא נמנעה ממנו נבואה ויכול לסובלה עם היות כי המילה מתשת כח כל הגוף, אך אין זה כי אם זכות המילה היא שעמדה לו כמדובר.

ועל פי דרכנו נשית לב אל אומרם ז"ל שהקב"ה הוציא חמה מנרתיקה, ומהם אמרו שנקב נקב מגיהינום והרתיח העולם. מהיכן יצא להם, וגם אם הוא מפני שהחום יפה למכה, למה היה מגיהינום או חמה מנרתיקה שהוא הגיהינום שלעתיד לבא המלהט הרשעים, כמו שאמרו ז"ל (עבודה זרה ג ב) על פסוק הנה יום בא בוער כתנור והיה כו' וליהט אותם היום הבא, שהוא כי הקדוש ברוך הוא יוציא חמה מנרתיקה ותלהטם.

אך הנה הוקשה למו אומרו **כחום היום** ולא אמר בחום היום, על כן אמרו שהוא כמו חום אותו היום הידוע, שאמר הנביא **הנה יום בא לה' ולהט אותם היום הבא**. ולמה עשה כן הוא יתברך לאברהם אוהבו ומה גם לאומרם שבא לבקרו. אך יתכן שהטעמו הקדוש ברוך הוא מעין העתיד, והוא כי אמרו רז"ל כי חמה מנרתיקה שהוא גיהינום העתיד היא תלהט רשעים ותרפא הצדיקים, וזהו הנה יום בא וכו' ולהט אותם היום הבא, והיא תרפא הצדיקים, וזהו שסמוך וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וכו'. ויתכן כי כן עשה הוא יתברך באברהם, שאותו היום הוציא חמה מנרתיקה שתלהט רשעים היא תרפא וכו'. ושיעור הכתוב לפי זה **והוא יושב פתח האהל** בשובה ונחת, יען היה לו כחום אותו היום שמה ששורף את הרשעים מרפא הצדיקים.

ב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו וַיֵּרָא וַיֵּרֶץ לִקְרַאתָם מִפֶּתַח הָאֵהָל וַיֵּשְׁתַּחוּ אַרְצָה:

ג וַיֹּאמֶר אֲדָנִי אִם-נָא מַצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֶל-נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדְּךָ:

לבוא אל העניין נשית לב אל מאמרם ז"ל בבראשית רבה סוף פרשה הקודמת (מז יג), וזה לשונם:

אמר אברהם עד שלא מלתי היו העוברים והשבים באים אצלי תאמר משמלתי באים אצלי, אמר לו הקדוש ברוך הוא עד שלא מלתי, היו בני אדם ערלים באים אצלך. עכשיו אני בכבודי בא ונגלה עליך, הדא הוא דכתיב: וירא אליו ה' כו' ע"כ.

והנה ראוי להעיר מה ראה על ככה אברהם לטעון נגד מאמרו יתברך, מי שלא פצה את פיו באמור אליו ה' קח נא את בנך את יחידך כו' לאמר לו הלא אתה אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, איך בציווי זה בקש טענה ליפטר, וגם מה לו **ולעוברים ושבים** ערביים ערלים נגד צווי יתברך. **ועוד** תשובתו יתברך עכשיו **אני בכבודי בא כו'**, האם לו יונח שלא היה בא ונגלה עליו היה הדין עם אברהם לעבור ציווי יתברך.

וגם נשים לב אל אומרו בכבודי כי מי לא ידע כי בכבודו בא.

וגם איך למד זה מאמרו **וירא כו'** שאומר **הדא הוא דכתיב. וירא כו'.**

אך לזה נקדים כי הנה ידענו כי על שלשה דברים העולם עומד על התורה כו', ואמרו רז"ל [במ"ר יב יד]

כי משנברא העולם עד מתן תורה היה העולם עומד על עמוד אחד שהוא גמילות חסדים הוא של אברהם, והוא כמו שאמרו ז"ל שהיה כמריש שבאמצע הבירה שסובל קורות שמכאן ומכאן, כך הדורות שלפניו ושלאחריה היו סמוכים עליו.

ונבוא אל העניין. והוא כי בעל המאמר הוקשה לו אומרו **וירא אליו** ולא אמר אל אברהם. על כן אמר כי עברו דברים בין אברהם ובינו יתברך, כי אברהם בענוותנותו היה חש יותר על קיום העולם מהנוגע אל עצמו, על כן על אומרו יתברך קח נא את בנך כו' לא דבר מאומה. אך על ענין המילה להיותה דבר זר בעיני ההמון, באומרם היתכן ברא אלוהים אדם שיחשוב לבעל מום עד החסיר מאשר ברא אלוהים לשיהיה שלם. והיא תמיהת טורנוסרופוס: **מעשה הקדוש ברוך הוא נאים או מעשה בני אדם נאים כו' (תנחומא תזריע ה).**

על כן אמר אברהם הנה אין העולם מתקיים אלא על ידי גמילות חסדים שאני עושה, והנה על ידי מצווה זו יתבטל, כי תאמר משמלתי יהיו באים, ואם כן איך אעשה הגמילות חסדים, ולמה לא תדחה מצווה אחת מפני מה שמקיים העולם. אז השיב לו הוא יתברך ואמר שעד שלא מלתה כו', לומר הנה גדול יהיה כחך על ידי המילה לקיים העולם מעתה. כי הלא עד כה היו ערלים אשר השכינה רחוק מהם כנודע, ועם כל זה על ידם שהיית גומל להם חסד היה העולם מתקיים, כי גם שלא הייתה שכינה שורה בעולם, לא יבצר שזכות הגמילות חסדים היה משפיע שפע לקיימו. כל שכן עכשיו, שעל ידי המילה תשרה עליך שכינה, שתהיה ממש מרכבה אליה.

ולא עוד אלא שיבחר בך במלאכי מרכבתו, שניח אותם ויעשה מרכבה ממך. נמצא יהיה זה העולם כעולם המלאכים, ואיך לא יתקיים העולם אז יותר. וזהו אומרו **אני בכבודי בא**, כלומר בארבע מחנות מרכבתי בא, ומניח אותם **ונגלה עליך**, כלומר עליך ממש כי אעשה מרכבה ממך כמפורש כל מאמר זה למעלה בפרשת ציווי המילה. וכן היה כי בא במלאכי מרכבתו ונתראה

עליו ממש, ואת מלאכי מרכבתו הליביש כאנשים ויציבם לפני אברהם שיגמול להם חסד. ועל כן היטיב אשר דבר **אל נא תעבור מעל עבדך** שהוא מהיותו יתברך עליו ממש, כאשר יבוא בס"ד. ואמר הדא הוא דכתיב. **וירא אליו ה' כו'** והוא לומר כי בזה יתיישב אומרו אליו, שהוא אל הנימול שהעניין היה בזכות המילה כמדובר למעלה.

וגם בזה יתיישב שלא מצינו דבר אליו דבר, אך אין זה כי אם להודיע מציאות המראה שהייתה ביתר שאת על הקודמת להניח מרכבת מלאכיו לעשות מרכבה ממנו.

ב וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו וירא וירץ לקראתם מפתח האהל וישתחו ארצה:

ובזה נבוא אל עניין הכתובים

אמר הנה עוד קנה מעלה חמישית, והיא כי על ידי מילה זכה כי בא הוא יתברך במרכבת מלאכיו והניחם ועשה מרכבה מאברהם. וזהו **וישא עיניו וירא** כי נשא עיניו למעלה מעצמו, **וירא** בשכינה על ראשו שעשה מרכבה ממנו. **והנה שלשה אנשים נצבים עליו** כלומר שלא ראה אותם באים מרחוק ומתקרבים עד גשתם אליו, כדרך של בני אדם, כי אם **והנה כו' נצבים עליו**, כי אחר ש**וישא עיניו** למעלה **וירא** בשכינה, וכשבא מיד להביט למטה, **והנה שלשה אנשים נצבים עליו וירא** היותם **נצבים** לפניו כהרף עין. והוא כי הוא יתברך בעשותו מרכבה מאברהם הוריד מלאכי מרכבתו מיכאל גבריאל רפאל והציבם לפניו מלובשים כאנשים למען זכות את אברהם להסעידם.

והנה אברהם בשתי ראיות אלו שראה ראה עצמו במבוכה גדולה. והוא כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** מח ט) שפתח אהלו היה לפני אורך הדרך, ובראותו כי לא ראה אותם באים בדרך ומתקרבים כי אם **נצבים** לפניו כנופלים מן השמים כאשר היה, ועל כן לא יבצר מלעלות על לב אברהם אולי מלאכים הם. ומה גם לרז"ל (שם יא) שאמרו כי אמר **וסעדו לבכם** ולא לבבכם כד"א ולחם לבב אנוש יסעד, על שהמלאכים אין להם אלא לב אחד, באופן שלא יבצר לפחות מלהסתפק אם מלאכים המה או בני אדם קלי המרוץ מאד, שעל ספק זה לא אמר לבבכם.

ומה שהיה נדון בקרבו אולי מלאכים היו, כי על כן לא ראו באים בדרך כי אם **נצבים** לפניו כרגע, והיו בדמות **אנשים** מלובשים גשמיות, הוא כי האלוהים עשה למען יקיים בהם מצוות גמילות חסדים שיתן לפניהם ויאכלו.

או אפשר כי **אנשים** הם קלי המרוץ כי טרם ירגיש אותם מרחוק ראו **נצבים עליו**. על כן אמר הנה שתי מעלות טובות זכיתי עתה:

אחד היותי מרכבה אל השכינה,

שנית מצוות גמילות חסדים.

אם אטפל במצוות גמילות חסד אולי השכינה תסתלק מעלי, ואם אמרתי לפניו יתברך **שאל נא יעבור** ויעזוב אותי, אולי אצטרך להאריך בתחינה ובין כך ובין כך יסתלקו האנשים, כי גם אם הם **אנשים**, כאשר קלו מנשרים לבוא יקלו להסתלק, ואוי לי אם אומר להם תחילה המתינו לי עד דברי בו יתברך, כי כן לא יעשה להתחיל לדבר בם טרם אדבר עמו יתברך כי הוא מיעוט דרך ארץ.

על כן לתקן את הכל עשה בחכמה ולא דבר אתם דבר, רק רמז להם שהיה חפץ לדבר בם כדי שיתעכבו. ועל כן **וירץ לקראתם** עם היותו קרוב **מפתח האהל**, למען יבינו כי חושק לדבר בם וזה הוא אם **אנשים** הם. ואם הם מלאכים על כן **וישתחו ארצה**. ועל ידי כך בטח לבו שימתינו לו ולא יסעו בעוד ידבר עמו יתברך, כי המה יכירו כי חפצו בם ולא ישקוט עד ידבר אתם.

ג ויאמר אדני אם-נא מצאתי חן בעיניך אל-נא תעבר מעל עבדך:

ואז דבר אתו יתברך ואמר **אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך** על מלאכי מרכבתך. והוא, שאם מלאכים הם יסתלקו להיות מרכבה אל השכינה, וימנע ממנו מצוות גמילות חסד, וגם היותו מרכבה אל השכינה. ואם **אנשים** הם לבל יחסר ממנו היותו מרכבה אל השכינה בעוד שמתעסק בגמילות חסדים. ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** מח י) שאמרו כי על ידי גמילות חסד זה זכו בניו במדבר ובארץ ולעיתיד למתנות גדולות עד מאד.

ד יקח-נא מעט-מים ורחצו רגליכם והשענו תחת העץ:

ה ואקחה פת-לחם וסעדו לבכם אחר תעברו כי-על-כן עברתם על-עבדכם ויאמרו כן תעשה כאשר דברת:

ראוי לשים לב למה לא אמר אקח כי אם **יוקח** על ידי שליח.

ומה גם לרז"ל (שם יב) שאמרו כי כאשר עשה כן שלם לו אלוהים, כי המים שאמר על ידי שליח ניתן לבניו על ידי משה, והלחם שהיה על ידו גם ה' נתן על ידו כאומרו הנני ממטיר לכם לחם כו', ואם כן איפה על אברהם יפלא, למה גם מימיו לא נתן על ידי עצמו, כי לא יבצר ממנו הפרש העושה המצווה בידו לעושה על יד שלוחו.

וגם אומרו תחת העץ. ולמה לא באהל.

ועוד אומרו אחר תעבורו כמיצר על התעכבם וכן לא יעשה.

וגם אומרו כי על כן עברתם, היאמר בעל הבית לאורח שלאכול מלחמו בא.

וגם אורח אם יאמר לבעל הבית **כן תעשה כאשר דברת** והאכילני, כי על כן אמרו **בבראשית רבה** (שם נ ז) שאמרו כדין תעביד לבר דכר דיתיליד לך.

אמנם הנה אמרו רז"ל (שם) כי חשש אברם פן היו ערביים העובדים לאבק רגליהם שעל כן ציווה לרחוץ רגליהם. ועל כן להיות גם זה בכלל ספקותיו, אפשר כי שירות הנעשה עודם בעבודה זרה על רגליהם לא רצה עשוהו על יד עצמו. אך מה שהוא אחר הטהרם מעבודה זרה עשה על ידו.

ד יִקַּח-נָא מַעַט-מִיָּם וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ:

ולהתכת הכתובים יאמר, כי הנה תחת אחד מארבעה סיבות ימנעו אורחים מהתארח אצל בעל הבית:

א. לבל הטריח את הבעל הבית בשירותם.

ב. על טורח בני הבית לפנות כלי הבית ומטלטליו ממקום למקום.

ג. לבלתי הפסידו ממון.

ד. להיותם נחפזים ללכת לדרכם.

על כן על האחד אמר יוקח נא כו' על ידי שליח, כלומר כי הרבה שלוחים יש לי לשרת, כי רק בעיקר אכילתם אעשה בעצמי בפת לחם.

ועל השנית אמר והשענו תחת העץ שאין שם דבר לפנות.

ועל השלישית אמר ואקחה פת לחם וכו' שאין בזה הוצאה רבה.

ועל הרביעית אמר אחר תעבורו שהוא אחר סמוך.

ה וְאִקְחָה פֶּת-לֶחֶם וְסַעְדוּ לְבָבְכֶם אַחֲרֵי תַעְבְּרוּ-כִּי-עַל-כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל-עֲבָדְכֶם.

וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ:

ומה שלא אמרתי רק דבר מועט, הוא **כי על כן עברתם על עבדכם**, ולא על פיזור רב, רק לזכותני במצווה. **ויאמרו** אל תהיה אומר מעט ועושה הרבה כדרך הצדיקים כמוך פן נהיה עליך לטורח, רק תעשה מועט **כאשר דברת** ולא הרבה כאשר עם לבבך.

ו וַיֹּמְרוּ אֲבָרָהָם הֲאֵלֶּה אֵל-שָׁרָה וַיֹּאמֶר מִהְרִי שְׁלֹשׁ סָאִים קֶמַח סִלֹּת לְיוֹשֵׁי וְעָשִׂי עֲגוֹת:

הורנו שתי הדרכות טובות אשר יעשה אותו האדם בעשותו כל מצווה:

א. הזריזות.

ב. שכל מה שיכול לעשות בכבודו בעצמו יעשה, ולא יניח למשרתיו עושי רצונו.

וזוהו שעל האחד אמר: וימרה אברהם. וגם בדברו אליה לא אמר לושי כו' במהרה, כי אם טרם גלותו הציווי אמר **מהרי**, לומר כי קודם כל דבר תשים נגד פניה הזריזות והמהירות, אחר כך אמר הציווי.

ועל השנית אמר לושי כו' והוא בשום לב אל אומרו **לושי**, כי האם ללמדה סדר עשיית הפת בא אברהם, כי מי לא ידע שעל ידי לישה יעשה העוגות. אך כיוון אל תאמרי הנה שפחתי הגר וחברותיה הן יעזרוני ותהיה אחת לשה ואחת מקטפת ועושה העוגות, על כן אמר אליה אוחזי

במצווה על ידי עצמך כי את **לושי** וגם **עשי העוגות**. ולמאן דאמר כי פסח היה שעל כן לוט מצוות אפה ויאכלו, אפשר כיוון **לושי** ומיד **עשי עוגות**, ואל תאחרי בין לישה ועשיית העוגות.

ז וְאֶל-הַבֶּקֶר רֹץ אֲבִרָהֶם וַיִּקַּח בֶּן-בֶּקֶר רֹץ וְטוֹב וַיִּתֵּן אֶל-הַנֶּעֶר וַיִּמְהַר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ:

ח וַיִּקַּח חֲמָאָה וְחֹלֵב וּבֶן-הַבֶּקֶר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לַפְּנִיָּהִם

וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכְלוּ:

ואל הבקר רץ כו'. הנה אמרו רז"ל (בבא מציעא פז א) כי שלש בהמות שחט, **בן בקר** וגם **רץ** וגם **טוב**, להאכילם שלש לשונות בחרדל. וראוי לדעת למה שלשה בהמות ולא היו שלשה נתחים טובים מאחת או משתיים.

ועוד שאם כן מאי **לעשות אותו** אותם מיבעי ליה.

וכן אומרו **ובן הבקר אשר עשה**, כי אם שלשה היו היה לו לומר **ובן הבקר רץ וטוב אשר עשה**. ועוד אומרו **ויקח חמאה כו' ובן הבקר כו'** כי מי שקיים אפילו עירובי תבשילין יתן לפני האורחים בשר וחלב.

אך הנה יקרה יזמין איש שנים או שלשה אורחים ויאכילם וישקם היטב, אך כל כוונתו על הגדול שבהם ואגבו יאכלו כל השאר, ואם הם שווי הערך, יעשה בשביל כל אחד ואחד. כדבר הזה אמר אברהם הנה בעיני יקרה נפש כל אחד מהם, ולא שכל החרדה הזאת הייתה בשביל האחד ואגבו אעשה לשאר.

ועל כן שחט שלש בהמות, בהמה אחת לכבוד כל אחד ואחד. ואם יעשה שלשה נתחי בשר ויתן לפני כל אחד, במה יודע איפה כי שלש בהמות שחט, אחד אל כל אחד, אם לא היו שלש לשונות, כי הלא אין שלש לשונות בפחות משלש בהמות, כי אינן כנתח שימצאו שנים או שלשה דומים זה לזה בבהמה אחת או בשתיים. והנה להיותו זקן וגם לזכות את ישמעאל בנו, מה עשה עמד ויחלק הלשונות. האחד לקח לבשל הוא, והשני נתן לנער ישמעאל לחנכו במצוות וזהו **ויקח בן בקר**, אך **רץ וטוב ויתן שניהם אל הנער לעשות** אותם. אך להיות אברהם זריז במצוות יותר, על כן **וימהר** הוא **לעשות אותו** מיד, הוא את **בן הבקר** האחד.

ח וַיִּקַּח חֲמָאָה וְחֹלֵב וּבֶן-הַבֶּקֶר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לַפְּנִיָּהִם וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכְלוּ:

ובראותו כי הנער לא עשה עדיין את ה**רץ וטוב** כי לא מיהר כמוהו, והוא עשה ורצה לתת לפנייהם מהרה, על כן לא המתין עד שיעשה אותם הנער. ואז אמר אם אחתוך הלשון לשלשה חלקים אינו כבוד, ומה גם שרצה להורות שלכל אחד נותן מנה אחת לבדו, ולא יראה שלא החשיב רק את האחד ואגבו זימן את השאר. וגם בימים ראשונים כל אורח היה נותן לפניו מנתו בפני עצמו. על כן מה עשה? לקח **חמאה** לתת לפני האחד, **וחלב** לשני, **ובן הבקר** לשלישי. **אשר עשה**, כי

אשר נתן לעשות הנער לא עשאו עדיין, כי הוא מיהר לעשות את שלו כאומרו **וימחר לעשות אותו**.

ולהיות שהיה מסתפק אם היו מלאכים כמו שכתבנו, עם שהיה זקן וחולה ומצטער להיות בעמידה, עם כל זה לראות אם יאכלו או אם הסתלק המאכל מלפניהם, על כן לא סר מלעמוד עליהם. והם בראותם כי **והוא עומד עליהם**, כלומר הוא הידוע שהוא זקן וחולה, **ותחת העץ** חוץ מאהלו, על כן בושו ממנו **ויאכלו**, ולא סלקו המאכל מאליו.

או **יאמר דרוש אחר**, הכתוב אצלנו בשערים, על מאמרם ז"ל (**שמות רבה** כח א) שכשעלה משה למרום ורצו לפגוע בו מלאכי השרת, אמר להם הקדוש ברוך הוא אי אתם בושים ממנו אמש ירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו וכו'.

שכתבנו שכיוון הוא יתברך להורות למלאכים כי היו צריכין כולם לגמילות חסדים של אברהם, שעל ידי חסדו מתקיים גם עולם המלאכים, ועל כן רצה יתברך כי שם יאכלו להורות כי נהנים הם מגמילות חסדו, כי גדול הוא מהם ומקיימם. וזה הורה יתברך בהניח אותם ועשות מרכבה ממנו, כי בזה נכנעו הם **ויאכלו**, ולא עשו כמלאך את גדעון. וזה יאמר **והוא עומד עליהם**, שהוא מרכבה אל השכינה והם למטה. וזהו **והוא עומד עליהם** במעלה, ואיך הוא עליהם הוא כי הם תחת העץ ולא תחת השכינה כמוהו, ועל כן **ויאכלו** מפתו כצריכים אליו.

ט ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל:

י ויאמר שוב אשוב אליך כעת חיה והנה-בן לשרה אשתך

ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו:

הנה שאלתם **איה שרה** נראה לבלי צורך. וגם מיעוט דרך ארץ לשאול האורחים איה האשה. וגם למה יחסו הבשורה אל שרה ולא אל אברהם.

ועוד כי גם ה' בישרו ששרה תלד, באומרו **וגם נתתי ממנה לך בן וכו'** ומה צורך בשורה זו עתה.

ועוד היפלא מהמלאכים שהייתה **באהל** שישאלו **איה שרה**, עד שהוצרכו רז"ל (שם) לומר לחבבה על בעלה או לתת לה כוס של ברכה.

ועוד למה כפל באומרו שוב אשוב

וגם מה עניין אומרו והוא אחריו. ומה צורך הודעה זו.

אמנם הנה אמרו רז"ל (בבא מציעא פז א) כי למה לא הובא לפניהם לחם מפני ששרה פירסה נדה כשהייתה לשה ונטמאת העיסה. והנה לא יבצר תצר לה מדאגה מדבר אשר לא זכתה להיעשות מצווה זו ממעשה ידיה, אולי לא הגונה היא. על כן להורות כי נהפוך הוא כי אדרבה

פקד אותה ה' מאז התחילה במצווה, והיה הדם ההוא לאות כי החזירה יתברך לנערותה לתת לה הריון.

ועל כן שאלו **איה שרה אשתך**, כלומר הלא אכלנו מאשר עשית ולא מאשר עשתה היא, אל תהרהר אחריה כי הלא אדרבה היא הזוכה ואליה הבשורה כי ראויה היא. כי הלא **איה שרה אשתך**, והוא כדי שיענה ויאמר **הנה באהל**, כלומר צנועה בירכתי ביתה, לענות אחריו ולומר **שוב אשוב וכו' והנה בן לשרה**, כי בזכות צניעותה ראויה לבנים כמו שאמרו ז"ל (ילקוט תהלים תתפא) על פסוק (תהלים קכח ג) אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, אימתי אשתך כגפן פוריה - כשהיא בירכתי ביתך.

י ויאמר שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו:

ויאמר שוב אשוב אליך, הנה בזה החל לגלות כי מלאך ממלאכי המרכבה הוא, בכפל אומרו **שוב אשוב**. והוא כי הנה הבאים אז אל אברהם היו שכינה ושלושה מלאכים, ועל השכינה אמר **שוב**, ועל ידה **אשוב**, כי אין שכינה בלי מלאכי המרכבה, כי בלידת יצחק אין ספק תבוא השכינה שמה, כעניין בלידת משה רבנו ע"ה ותרא אותו כי טוב הוא שנתמלא הבית אורה מזיו השכינה. וכן היה כי הוא יתברך אמר אליו **למועד אשוב אליך וכו'.**

ושרה שומעת פתח האהל, ושמה תאמר איה צניעותה בירכתי ביתה אם היא בפתח לפני האורחים, לזה אמר **והוא אחריו**, כי אברהם היה אחריו של המלאך הדובר בו, נמצא אברהם מפסיק בין אחורי המלאך ובין הפתח ששרה שם, שאם לא כן הייתה פנימה.

יא ואברהם ושרה זקנים באים בימים חדל להיות לשרה ארח כנשים:
יב ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדני זקן:
יג ויאמר ה' אל-אברהם למה זה צחקת שרה לאמר האף אמנם אלה ואני זקנתי:

ואברהם ושרה זקנים וכו'. אמר כי הצד השווה שבהם, כי **אברהם ושרה זקנים באים בימים**, אך מה שחדל להיות לשרה הוא **אורח כנשים**, כלומר **אורח טבעי כנשים**, אך אורח שלא כנשים שהוא דרך נס אחר תשעים שנה לא חדל ממנה, כי חזרה לנערותה ופירסה נדה אחרי זקנתה הפך הנשים.

יב ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדני זקן:
 ועל כן **ותצחק שרה בקרבה**, וגם שלא דברה, הנה היה **לאמר** הנה ממני אין עיכוב כי הנה **אחרי בלתי כבר הייתה לי עדנה**, כי פרסתי נדה וחזרתי לנערותי אך העיכוב אינו אלא כי

ואדוני זקן. וזה אפשר כוונתו רז"ל ב**בראשית רבה** (מח כ) באומרם בתר דסיבית תהי לי עדונין, גם שאין לשונם ברור.

ובזה יתיישב מאמרם ז"ל (יבמות סה ב) באומרם מכאן שמותר לשנות מפני השלום שהיא אמרה ואדוני זקן והקב"ה אמר ואני זקנתי. ואם כפשוטו של מקרא אינו משנה מאמרה, כי אם שהיא אמרה על שניהם והקב"ה לא אמר כי אם חצי מאמרה. אך במה שאמרנו **שאחרי בלותי הייתה לי עדנה** אינו בתמיה רק שהיא חזרה לנערותה, יצדק מאמרם ז"ל כמדובר.

יג ויאמר ה' אל-אברהם למה זה צחקך שָׁרָה לאמר האף אִמְנָם אֵלַד וְאֲנִי זָקְנָתִי: והשיב יתברך ואמר **למה זה** כלומר למה היה זה המבשר האם חנם שלחתיו כי **צחקה שרה**, וגם שלא דברה בפיה, הנה כוונת הצחוק הייתה **לאמר האף** כי **אמנם** ודאי הוא **שאלד** עם כל זה אתמה כי **אני זקנתי**.

יד היפלא מה' דבר? למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן: אמר הנה אינו מן התימה ש**צחקה שרה** כמסתפקת כי אולי חשבה כי האורח לא דבר נכונה, ומה גם אם היה בדעתה שהיו ערביים. וגם אם עלה בדעתה כי מלאך ה' צבאות הוא, מסתפקת אם מה יצא הדבר או מעצמו או דרך ברכה. על כן הנה עתה אני ה' אומר **היפלא** ויתכסה **מה' דבר** בתמיהה, כלומר במלאך אינו ודאי שלא יתכסה, והנה עתה אני עצמי אומר **למועד אשוב וכו' ולשרה בן** כי עתה, שפי המדבר אין להסתפק.

טו ותכחש שָׁרָה לאמר לא צחקתי כי יראה ויאמר לא כי צחקתי:
ראוי לשים לב:
למה כחשה מאמר ה'.

ועוד אומרו כי יראה, שנהפוך הוא כי על כן היה לה להודות פן יקצוף ה' על קולה. אך היא ראתה שינוי כי היא צחקה באומרה **ואדוני זקן**, והוא אמר לה ש**צחקה לאמר ואני זקנתי**.

והנה הצחוק היה אמת אך לא מטעם זה, והיא לא ידעה שמותר לשנות, על כן אמרה אולי נאמר לו מאתו יתברך **ואדוני זקן**, והוא משנה עד אודה במציאות הצחוק ואחר כך יריב אתי על שתליתי בו העיכוב. על כן הכחישה הצחוק כלומר שהוא מאומד דעתו היה אומר ומעיד הוא יתברך, כי לא מבילתי האמנה בנבואתו כיחשה, רק **כי יראה** פן יתקוטט עמה אם תודה בצחוק באמור לה כי גם הטעם שהוא על כי **ואדוני זקן** הוא אמת. אז הבין אברהם בחכמתו כי לא על חנם כיחשה כי אם אולי הוא שינה מפני השלום, אך טעמה לא היה רק עליו שהוא זקן. על כן **ויאמר לא כי צחקתי**, לומר הנה הטעם אפשר היה כאשר אמרתי או הפכו, אולי היה שינוי מפני השלום, אך הצחוק בלבד בעצמו אמת הוא ואל תכחשי, אז שתקה והודת.

טז וַיִּקְמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיִּשְׁקְפוּ עַל-פְּנֵי סָדָם וְאַבְרָהָם הָלַךְ עִמָּם לִשְׁלָחַם:

יאמר כי אחר שהאכילם והשקם רצה לזכות בעצמו למצוות לווייה, וילך **לשלחם** שהוא ללוותם כמאמר המתרגם.

והנה אומרו **האנשים** יראה מיותר.

וכן באומרו **וישקיפו** היה לו לומר וילכו סדומה.

אך הנה סיפרה תורה כי עשו באופן שיזכה אברהם במצוות לווייה, והוא כי הנה הראותם כאנשים לא היה רק למען יאכילם אברהם, אך אחרי אכלם היו יכולים לשוב אל רוחניותם. וברגע ימצאו בסדום ואפילו בדמות אנשים, כי שלישו של עולם הוא המלאך, ובפסיעה אחת ימצאו בסדום. ואמר כי **ויקמו משם האנשים** שהוא כדרך אנשים ההולכים הלך ונסוע, וגם **וישקיפו** משם **על פני סדום**, ולא קפצו כרגע בלי השקפה, היה על כי **ואברהם הולך עמם לשלחם**, שלא היה הלכם יותר מהלך אברהם כדי לשלחם, שהוא למען קיים מצוות לווייה, ואילו קפצו כמו רגע לא היה מקיים המצווה.

יז וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה:

יח וַאֲבָרָהָם הָיוּ יְהִיָּה לְגוֹי גָדוֹל וְעַצוֹם וְנִבְרָכוּ-בּוֹ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ:

יט כי ידעתי למען אשר יצוה את-בניו ואת-ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על-אברהם את אשר-דבר עליו:

ראוי לשית לב:

מה זו תמיהה **המכסה אני מאברהם וכו'**, היתכן שלא היה עושה הוא יתעלה דבר שלא יודיע תחילה לאברהם, ומה זו תמיהה.

ועוד אומרו ואברהם בלתי צודק, כי מה יתן ומה יוסיף אל העניין מה שיהיה **לגוי גדול וכו' ושנברכו בו וכו'**.

וגם **אומרו כי ידעתי וכו'**, שהוא נתינת טעם, ויראה בלתי צודק.

וכן **אומרו למען הביא וכו'** היה לו לומר למען הביא על בניו, כי איך יאמר **שיצווה את בניו ושמרו אחריו דרך ה' למען הביא על אברהם וכו'**.

אך יאמר במה שידענו כי **וה'** הוא ובית דינו. והעניין נמשך אחר הקודם. והוא כי הנה **וישקיפו** שהיא השקפה לרעה, שהביטו בהתלבשות הבטת רוגז. והנה **אברהם הולך עמם לשלחם** וירא השקפתם לרעה. וחש הוא יתברך פן בראות אברהם מיד את סדום הפוכה כמו רגע וגפרית ואש מן השמים, הלא יהרהר בלבו לומר מה זה האכזריות חמה. היתכן לא היו חמישים צדיקים או יותר במקום ההוא. אך אין זה כי אם רשות שנתן הוא יתברך למלאכים להשחית, ולא הבחינו בין צדיק לרשע וכלו הכל.

או לפחות יחשוב כי על פי מידת הדין לבדה בלי שתוף רחמים נעשה הכליה ההיא ויגדל הכאב מאד, כי הוא היה הולך ללוות את ההולכים לעשות שלא כרצונו. על כן בא הוא יתברך ואמר הנה וישיקפו השקפה לרעה על פני סדום, שמורה כי משחיתים הם, ויחשוב כי על כן לא הבחינו בין צדיק לרשע. ואברהם הולך עמם ורואה העניין, וגם הוא הולך לשלחם ללוות את עושי הפך רצונו.

יז וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה:

על כן וה' הוא ובית דינו באחדות אחד אמר המכסה אני מאברהם כי לא מאת המשחיתים הוא העניין, כי אם אשר אני הוא הנזכר שהוא וה', עושה בעצמו ולא המשחיתים. וגם לא מידת הדין לבדה, כי אם בשיתוף מדת רחמים העושה.

יח ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו-בו כל גויי הארץ:

ושמא תאמר יעשה הוא יתברך משפט צדקו ולא יחוש אל המהרהר, לזה אמר הנה מכמה טעמים אין לכסות ממנו.

א. כי ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום, ועל כן יפקפק בביטחון, שיאמר איך תבוא ברכת ואעשך לגוי גדול לידי גמר, אם ככה הוא יתברך מתנהג להניח הדבר אל המשחיתים, או את מדת הדין בלי שתוף רחמים. והלא לא יבצר מזרעו אשמת דבר, ויתעתדו לכליה חלילה. ושמא תאמר, עם בניו לא יתנהג כך, רק עם גויי הארץ זולתם, לזה אמר עוד יש טעם שני, כי הלא אמרתי לו ונברכו בו כל גויי הארץ, ועתה לא די שלא נברכו כי אם גם כלו מן העולם.

יט כי ידעתיו למען אשר יצוה את-בניו ואת-ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על-אברהם את אשר-דבר עליו:

ועוד שלישית, והוא כי ידעתיו וכו' לעשות צדקה ומשפט. והוא כי הנה ציווי אליו הוא שיצווה את בניו ושמרו דרך ה' לעשות וכו', שיאמר להם דרך ה', שהדרך שהוא יתברך עושה יעשו הם ומה הוא עושה צדקה ומשפט אף אתם כן. והנה בעיני אברהם, אין צריך לומר צדקה, כי אם אפילו משפט לא היה בענין סדום, כאומרו השופט כל הארץ לא יעשה משפט, ואם כן איך יאמר אברהם יעשו דרך שעושה ה' שהוא צדקה ומשפט, ולדעתו אפילו משפט אינו עושה חלילה, וזהו כי ידעתיו וכו' דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, על כן אודיענו האמת.

ועוד כי הצדקה ומשפט שיעשו בניו לא בלבד נוגעים אל בניו כי אם גם אל עצמו, ולמה אכסה ממנו. כי על ידי עשות ישראל צדקה ומשפט, ימשכו ויתקיימו הדורות עד לעתיד שתתקיים מתנת הארץ לאברהם ולזרעו, מה שאין כן אם ח"ו יהיה הפסק בקיום הדורות על העדר צדקה ומשפט, שלא יתקיים המעותד לעתיד לאברהם. ובראות כי אין זה דרך ה' חלילה לא יעשו הם צדקה ומשפט, וימנע טוב גם מאברהם עצמו, וזהו למען הביא ה' על אברהם וכו', והוא כי עליו

ממש דבר לך ולזרעך אתן ומתי יתקיים אומר לך, הלא הוא לעתיד לבא כנודע, שאז יתקיימו עשרה עממים את הקיני והקניזי וכו'. וכל האושר שלעתיד לבוא הוא **בצדקה ומשפט** שיקדימו כד"א (ישעיה א כז) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה, וכמו שאמרו ז"ל על וארשתיך לי וכו'.

או יאמר כי ידעתיו וכו', והוא, שמא תאמר איך אני אומר **המכסה וכו' ואברהם וכו'**, והלא אדרבה בר עונש הוא אברהם שהיה קרוב אל סדום וידע כי המה רעים וחטאים ולא השיבם לה' יתברך כדרכו את כל עמים רבים. לזה אמר לא יאשם על זה, כי מה שידעתיו ואהבתינו בעצם, אינו על מה שהיה מגייר גויים כי אם **למען אשר יצווה את בניו וכו'**.

והוא מה שאמרו ז"ל ב**פרקי דרבי אליעזר** (פרק כד) כי כל הנפש אשר עשה אברהם מכל הגויים לא נמשך אל זרעם אחריהם כלל כי אם הם עצמם בלבד, אך לא כן זרעו כי נמשך עד עולם, וזה יאמר **כי ידעתיו וכו'**, אינו אלא על **שיצווה את בניו ואת אחריו**, מה שאין כן הנפש אשר עשה שלא היה אל זרעם אחריהם, ועל כן לא יאשם על מה שלא עשה בסדום. ולא שאין לו זכות על מה שגייר כל הנפש אשר עשה בחרן, אלא **שאשר יצווה את בניו** הוא גדול מספיק

למען הביא וכו', מה שאין כן הנפש אשר עשה כי איננו גדול כזה.

כ ויאמר ה' זעקת סדם ועמרה כי-רבה וחטאתם כי כבדה מאד:

אמר מה שראית השקפה לרעה, אל תתמה על החפץ. כי הנה **זעקת סדום ועמורה כי רבה**. ולפעמים יקרה לא יהיו כל כך חטאת החוטאים כזעקות שצועקים עליהם, אך בזה נהפוך הוא כי אם הזעקה רבה, והחטאת **כבדה מאד** על הזעקה.

כא ארדה-נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם-לא אדעה:

אמר הנה עוד אעשה למענך כי בלי השקפת מדת הדין **ארדה נא** אל עומק הדין, ולא בחינת מדת הדין כי אם **הכצעקתה הבאה אלי**, כלומר אם הצעקה המגעת אלי, מידת רחמים הוא ה' הדובר בך בלתי מספקת לשאעשה משפט כי אם הבאה אל מידת הדין לא אביט אליה, כי אם אל **הבאה אלי**. ואם עשו שיעור שתהא כדאית לבוא אלי אעשה כלה. אך ואם לא עשו רק הבאה אל מידת הדין להיות ראוי תעשה המידה ההיא דין, אדעה וארחם.

עוד יאמר כי היו שני מיני זעקות. יש צועקים על הרעה שעושים להם. ויש על שלא הטיבו להם כעניין יד עני ואביון לא החזיקה וכיוצא. אמר **הכצעקתה הבאה אלי לעשות משפט** עשו - שהיא צעקה על מעשה **שעשו** - אעשה **כלה**. ואם לא אלא שאין שיעור להיות **באה אלי** לכלותם אלא בצירוף העדר טובה בלי מעשה, **אדעה** וארחם.

עוד יאמר לא אעלה בחשבון מה שצועקים עליהם אשר לא מבני עירם המה העוברים ושבים עם שרם היה כנודע מרז"ל (**ילקוט** רמז ע) כי אם **הכצעקתה** של עצמה **עשו כו'.**

עוד כיוון כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** לך לך רמז ע)

רעים וחטאים וכו' יודעים את קונם ומכוונים למרוד,

כי הכוונה קשה מהמעשה. אמר שעם כל זה לא אעלה בחשבון רק המעשה, עם היות שבגויים מחשבה רעה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, וזהו **הכצעקתה כו' עשו.** ועם כל זה לא זכו בדינם.

ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עודנו עמד לפני ה'. (כב).

כב ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עודנו עמד לפני ה':

הורה גודל בטחון אברהם בקונו, וגודל חשקו לזכות את הבריות, שאף אחרי לכת המלאכים לסדום להשחיתם בגזירתו יתברך, לא השיב ידו מתפלה רק **עודנו עומד לפני ה'** לבקש רחמים, וכמו שכתב המתרגם משמש בצלו כו'.

כג ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם-רשע:

כד אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר

האף תספה ולא-תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה:

כה חללה לך מעשת כדבר הזה להמית צדיק עם-רשע והיה כצדיק כרשע

חללה לך השפט כל-הארץ לא יעשה משפט:

ראוי לשים לב,

שטרם יאמר **האף תספה**, היה ראוי יאמר **אולי יש חמשים כו'.**

ועוד למה בפסוק השני חוזר ואומר **האף תספה.**

ועוד כי בראשון נאמר **צדיק עם רשע** ובשני **האף תספה** סתם.

ועוד שנכנס בעיר ויצא במקום, ואחר כך אמר **אשר בקרבה** ולא אמר בקרבו, ויחזור אל המקום דומיך ליה.

ועוד שאומר אחר כך **חלילה לך כו' להמית צדיק עם רשע**, כי מהראוי יאמר חלילה לך שלא תשא למקום למען הצדיקים אשר בקרבה.

ועוד למה כופל ואומר והיה **כצדיק כרשע חלילה לך.**

ועוד שיראה כמו זר אומרו **השופט כל הארץ וכו'.**

אמנם הנה אפשר יש צדיקים אך לא יגיעו לכלל עשרה לכל עיר וזהו היותר קרוב. גם אפשר שיגיעו לסכום חמישים, עשרה לכל כרך, ואולי היה אפשר יהיה תוך כל כרך עשרה או חמישים בכרך אחד מכולן, כגון בסדום לוט וכל הנלווים אליו. ולעומת בחינות אלו אפשר כוונתו יתברך, אחד מאלה, או **להמית צדיק עם רשע** יחד.

או לבלתי המית הצדיקים אך לא יצילו את יושבי עירם, כי אם המה בצדקתם יצילו נפשם.

או אפשר שגם את זולתם יצילו.

ואשר נראה לי ראוי כעת הוא שאם יש פחות מעשרה יצילו את עצמם. ואם יש עשרה לכל כרך יצילו את כל חמשת הכרכים, גם שלא יהיו החמישים מחולקים עשרה בכל כרך כי אם חמישים בעיר אחת.

כג וַיִּגֶשׁ אֲבִרָהָם וַיֹּאמֶר הָאֵף תִּסְפָּה צָדִיק עִם-רָשָׁע:

זה החלו, **האף תספה צדיק עם רשע** שהוא בבחינה היותר קרובה שיש פחות מחמישים, כלומר האם לא יצילו הצדיקים את נפשם, כלומר ראוי הוא יצילו את נפשם בצדקתם ולא תמית אלו עם אלו. וזהו אם יונח שאין חמישים צדיקים שהוא היותר קרוב.

כד אולי יש חמישים צדיקים בתוך העיר

האף תספה ולא-תשא למקום למען חמישים הצדיקים אשר בקרבה:

אך **אולי יש חמישים צדיקים** שיבואו עשרה לכל עיר. אין צריך לומר אם יהיו עשרה בכל עיר כי אם אפילו יהיו החמישים בתוך העיר האחת לבדה. והוא חשב על סדום שהיה לוט וביתו וכל הנלווים אליו. וזהו אומרו **העיר** בה"א הידיעה. **האף תספה**, ולא אמר צדיק עם רשע שאינו חוזר אלא אל זולת צדיקים, או אל הארבע העיירות הנותרות. **ולא תשא למקום**, לומר לחמשה הכרכים שנכללים בשם מקום ולא את העיר שבה החמישים בלבד, ולזה אמר **ולא תשא למקום למען חמישים הצדיקים אשר בקרבה** של עיר האחת, וזהו אומרו **בקרבה** ולא בקרבו כי אינו חוזר אל המקום הכולל את כולן, כי אם שישא את כולן בשביל החמישים שבעיר אחת.

ועל החלוקה האחת שאמר **האף תספה צדיק עם רשע** שהוא בהיות פחות מחמישים, אמר:

כה חללה לך מעשת כדבר הזה להמית צדיק עם-רשע והיה כצדיק כרשע

חללה לך השפט כל-הארץ לא יעשה משפט:

חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע כי אם שיצילו נפשם. והנה על חלוקה זו היה אפשר לאמר לו, כיון שלא מיחו ברשעים גם המה חייבים, והוא כקטרוג מידת הדין בעת החורבן על שלא מיחו עד שנגזר וממקדשי ממקודשי תחלו. על כן להשיב על זה אמר גם אם תחייבם על שלא מיחו, אין ראוי תהיה לקותם שווה אלא שאם הרשעים יתחייבו מיתה יתחייבו צדיקים יסורין, וזהו **והיה כצדיק כרשע חלילה לך**.

ועל השני אולי יש חמשים שעם היותם בעיר אחת יצילו את כל המקום, ואל תאמר כי כל כרך אתה דן בפני עצמו באופן שלא יצילו רק את העיר שנמצאו בה, כי הלא השופט, זה **השופט כל הארץ, לא יעשה משפט**, כלומר אם היה המשפט לאחד ממלכי הארץ או לשרי מעלה שלא יעצרו כח לשפוט כל הארץ כאחד, לא יפלא ישקיף אל כל כרך בפני עצמו, ולא ימחול אל עיר אחת על חמשים צדיקים שבחברתם, כי ישפטו כל אחד בפני עצמו. אך **השופט כל הארץ** שלפעמים דן את כל העולם כאחד לא יעשה פה משפט. והוא כי להיותו שופט כל הארץ יחד מצרף זכויות כל העולם, ולפעמים בעיר אחת הרבה זכויות או בהפך, ואינו שופט כל עיר בפני עצמה, להיות הזכויות בשווה בכל עיר ועיר. כן תעשה עתה כי כל החמשה כרכים כאחת יחשבו כי אדון הכל אתה. ועל ידי כך הוא היות החמשים בעיר אחת כבהיותן מוחלקים, כי תדונם חמשתן יחד.

ושמא תאמר כי אין מספיקים לכל, כי אם אחר הרוב, שאם יש אלף רשעים יהיו אלף ואחד צדיקים. זה לא יתכן, כי אם כן צדיק ורשע שווים לפניך להכריע הכף, ואין צדיק אחד מכריע כנגד רשעים רבים, ולא יאות כי יהיה **כצדיק כרשע** בגדר אחד. **חלילה לך** כי הלא מרובה מידה טובה, ועשרה צדיקים יצילו את כל יושבי עירם. וכל זה מבחינת הרחמים, וכל שכן שאפילו היה נעשה על ידי מידת הדין **השופט כל הארץ לא יעשה משפט**, כי אינו חלילה כמשחית שכשניתן לו רשות אינו מבחין בין צדיק לרשע, כי אתה שופט כל הארץ שודאי יעשה משפט לבלתי המית צדיק עם רשע, ולישא למקום בחמשים הצדיקים אשר בקרבה.

כו ויאמר ה' אם-אמצא בסדם חמשים צדיקים בתוך העיר ונשאתי לכל-המקום בעבורם: הסכים עמו שאמר שאם יהיו חמשים צדיקים. עם שיהיו כולם תוך עיר אחת, ישא **לכל המקום** הכולל חמשה כרכים. וזהו **אם אמצא בסדום** שהיא עיר אחת **חמשים צדיקים וכו' ונשאתי לכל המקום**, עם שבארבעתן אין גם אחד. וסיים סדום, על כי היא העיר שאפשר שימצאון שם יותר משאר עיירות, כי שם לוט. ואמר אין צריך לומר שלא אשחית, כי אם ונשאתי לאשמותם, ולא ישאר חוב עליהם.

כז ויען אברהם ויאמר הנה-נא הוואלתי לדבר אל-אדני ואנכי עפר ואפר: אמר אברהם עד כה דברתי עם השם הגדול, והנה נא הוואלתי לדבר אל אדני הוא שם אדנות, והוא כי בוש לסרב לפני השם הגדול, ומה גם בהיותו הולך וחסור בחשבון ואנכי וכו'.

כח אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה התשחית בחמשה את-כל-העיר ויאמר לא אשחית אם-אמצא שם ארבעים וחמשה: הנה אברהם אמר את כל העיר, והקב"ה השיב **לא אשחית** סתם. וגם היה לו לומר המקום ולא העיר. אך אברהם אמר **אולי יחסרון וכו'.** ועל החיסרון אינו אומר שתישא ותמחל להם, כי אם

שלא תשחית, ואף לא אל כל הכרכים כי אם אל העיר. והוא כי בארבעים וחמשה יש כדי כפרה לארבעה כרכים וחצי, אמר **התשחית בחמשה את כל העיר** החמישית כולה ולא יצילו החמשה את חציה. והשיב הוא יתברך, **לא אשחית** סתם כלומר לא אעשה השחיתה לגמרי אפילו את חציה, כי איזה חצי אשחית ואיזה אשאיר. כי אם איסר את כולם.

כט ויִסֹף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמֶר אוֹלִי יִמְצָאֵן שֵׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בְּעִבּוֹר הָאֲרָבָעִים:
ל וַיֹּאמֶר אֶל-נָא יִחַר לְאֲדָנִי וְאֶדְבָּרָה אוֹלִי יִמְצָאֵן שֵׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אִם-אֶמְצָא שֵׁם שְׁלֹשִׁים:

לא וַיֹּאמֶר הִנֵּה-נָא הוֹאֲלֹתִי לְדַבֵּר אֶל-אֲדָנִי אוֹלִי יִמְצָאֵן שֵׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶשְׁחִית בְּעִבּוֹר הָעֶשְׂרִים:

לב וַיֹּאמֶר אֶל-נָא יִחַר לְאֲדָנִי וְאֶדְבָּרָה אֶךְ-הַפֶּעַם אוֹלִי יִמְצָאֵן שֵׁם עֶשְׂרֶה וַיֹּאמֶר לֹא אֶשְׁחִית בְּעִבּוֹר הָעֶשְׂרֶה:

הנה למעלה אמר **לא אשחית**, ובמניין הארבעים והשלשים אמר **לא אעשה**. ובארבעים ובעשרים ובעשרה אמר **בעבור** מה שאין כן בשלושים. והנה בענין ירידת המניין פירש רש"י ז"ל כי תחילה אמר חמשים על חמשה כרכים ואחר כך ארבעים על הארבעה ושלשים על השלשה עד עשרה לאחת.

ויתכן דרך אחרת, בשום לב אל מה שהערנו באופן אחר, ושתהיה תוספת חנינה בכל חלוקה, ולא חמשים לחמשה ולא ארבעים לארבעה שעניינם שווה לפי הערך. והוא כי בפעמים הראשונות בקש על הכל, ואחר כך על קצתם. והוא כי עד שלשים, שהיו עשרה לכל אחד מהשלשה שהם רוב החמשה, בקש יתבטלו השתיים ברוב, להינצל גם הם. אך בעשרים או בעשרה שהם כנגד המיעוט, בקש יספיקו העשרים לשנים ועשרה לאחד ולא ידונו אחר הרוב שהיו רעים וחטאים, שלא יתבטלו ברוב. על כן לא אמר בעבור השלושים.

ובזה יתבאר אשר הערנו. והוא תחילה נאמר **לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה**, אמר לשון השחיתה על כי אברהם אמר **התשחית בחמשה את כל העיר** שלא ישחית את כל העיר החמישית, והשיב **לא אשחית** סתם, לא אשחית כל העיר כי אם ייסורים. אך באמור אליו אברהם **אולי ימצאון שם ארבעים**, ולא הזכיר השחיתה, אם היה משיב לו הוא יתברך לא אשחית, היה נראה שלא יעשה גדר השחיתה שהוא כיליון כי אם מעט, על כן אמר –

כט ויִסֹף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמֶר אוֹלִי יִמְצָאֵן שֵׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בְּעִבּוֹר הָאֲרָבָעִים:
לא אעשה כלומר שום עשיה, וזהו בעבור הארבעים כי הלא יש עשרה לכל אחת מהארבעה, ועל כן החמישית תבטל ברוב גדול, אחד בין ארבעה בעבור זכות הארבעה.

ל וַיֹּאמֶר אֶל-נָא יִחַר לֵאדֹנִי וְאֶדְבָּרָה אוֹלִי יִמְצְאוּן שֵׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אִם-אֶמְצָא שֵׁם שְׁלֹשִׁים:

אך על השלושים גם שאמר **לא אעשה** שלא יעשה כלל כי עדיין יש מציאות רוב, עם כל זה אינו בעצם בעבור השלושים רק ברחמנותו יתברך.

לֹא וַיֹּאמֶר הִנֵּה-נָא הוֹאֲלֵתִי לְדַבֵּר אֶל-אֲדֹנִי אוֹלִי יִמְצְאוּן שֵׁם עֲשָׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחֲת בְּעִבּוֹר הָעֲשָׂרִים:

אך בעשרים אמר **לא אשחית** כלומר לא אשחית הכל, כי השתיים שאיר, וההטבה היא שלא יתבטלו השתים ברוב, כי מרובה מידה טובה. והנה להיות שלא יצילו רק השתיים, יצדק אומרו **בעבור העשרים** כי אל השנים מספיק זכותם.

לֵב וַיֹּאמֶר אֶל-נָא יִחַר לֵאדֹנִי וְאֶדְבָּרָה אֶךְ-הַפֶּעַם אוֹלִי יִמְצְאוּן שֵׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחֲת בְּעִבּוֹר הָעֲשָׂרָה:

ועל דרך זה אמר בעשרה לא אשחית, וגם אומרו **בעבור העשרה**.

לֵג וַיֵּלֶךְ ה' כְּאִשֶּׁר כָּלָה לְדַבֵּר אֶל-אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם שָׁב לְמָקוֹמוֹ:

יאמר שכל כך היה חשק אברהם לעמוד בפרץ לצדיקם, שעל שוילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם, ולא נתעכב אחרי דבורו, על כן **ואברהם שב למקומו**, שאם היה מתעכב עוד מעט היה אברהם שב כפעם בפעם להתחנן. אך בראותו שהלך כהתימו לדבר, ולא נתעכב כלל, אז שב למקומו. וגם המלאכים עד ראותם שאברהם שב למקומו לא באו סדומה. וזהו שסמך שב למקומו, **ויבאו כו'** כי חשו פן יתעשת האלוהים למו.

פרק יט

א וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֵמָה בְּעָרֵב וְלוֹט יָשֵׁב בְּשַׁעַר-סְדֵם וַיֵּרָא-לוֹט וַיִּקָּם לִקְרֹאתָם וַיִּשְׁתַּחוּ אֲפִים אַרְצָה:

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא-אֲדֹנִי סוּרוּ נָא אֶל-בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחְצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וְהִלַּכְתֶּם לְדֶרֶכְכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹא כִי בְּרָחוּב נָלִין:

ג וַיִּפְצַר-בָּם מָאד וַיִּסְרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמִצּוֹת אָפָה וַיֹּאכְלוּ:

ד טָרָם יִשְׁכְּבוּ וְאִנְשֵׁי הָעִיר אִנְשֵׁי סְדֵם נִסְבּוּ עַל-הַבַּיִת מִנֶּעַר וְעַד-זָקֵן כָּל-הָעָם מִקְצָה:

ה וַיִּקְרָאוּ אֶל-לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אִיֶּה הָאִנְשִׁים אֲשֶׁר-בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלַּיְלָה הוֹצִיָּאם אֵלֵינוּ וְנַדְעָה אֹתָם:

ראוי להעיר:

מה היה שלמעלה קראם אנשים ויקומו משם האנשים, ופה קראם **מלאכים**,

ואם הוא שעתה באו שלא בדמות אנשים איך אכלו בבית לוט,

וגם אחרי כן קוראם **אנשים**.

וגם למה יודיע כי **לוט יושב בשער סדום**.

ועוד איך ערב אל לבו לוט לאמר להם **סורו נא כו'** ולא חש פן יהרגוהו אנשי המקום על הכניסו אורחים.

ועוד באומרו הנה נא אדוני, כי מלת **הנה** מיותרת.

וגם למה אמר הגשה בלשון הסרה.

ועוד באומרו ורחצו אחר הלינה, הפך אשר עשה אברהם שצוה על הרחיצה תחילה.

א וַיְבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בְּעֶרְבַּ לַיְלָה וַיֵּשְׁבוּ בְּשַׁעַר-סְדֹם וַיֵּרָא-לוֹט וַיִּקָּם לִקְרֹאתָם וַיִּשְׁתָּחוּ אֲפִים אַרְצָה:

אמנם הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את לוט במצוות הכנסת אורחים למען הצילו. אך ראה יתברך כי אם יבאו אליו בדמות אנשים והוא יושב בשער המשפט מקום שיש אנשים אילי הארץ עם המון עם הנדונים, הלא יסתכן לוט, או יקומו עליו ולא יעשה המצווה. על כן **ויבאו שני המלאכים** כלומר בדמות מלאכים. והטעם מפני **שלוט יושב בשער סדום** מקום המשפט מקום רואים, שלא יראו אותם כי אם לוט לבדו. וזהו **וירא לוט** לומר לוט ראה אך לא הם. והוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מה ז) כי כל בני בית אברהם היו מכירים במלאכים שעל כן הגר הכירתם, ודרשו על זה פסוק צופיה הליכות ביתה. ורצה לזכות בגמילות חסד כי למד מאברהם, ויאמר בלבו אם אדבר בם ממקומי בשער הזקנים בפניהם הלא ישמעו שאני מזמיןם ויחרדו, על כן קם מאתם **וירץ לקראתם** עד רחק מהם, עד מקום שלא ישמע קולו בדברו אתם. ואז **וישתחו ארצה**.

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא-אֲדֹנִי סֹרֵרוֹ נָא אֶל-בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וְהִלַּכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹא כִי בְּרָחוּב נָלִין:

ויאמר הנה נא אדוני, כלומר הנה נא אתם רוחניים מתייחסים אל השכינה הוא שם **אדני**. אך כדי לזכות בגמילות חסד **סורו נא** ממצאות זה, והיו לאנשים **אל בית עבדכם** לזכותני. וזהו **ולינו** ואחר כך בקר השכם **ורחצו רגליכם** הוא הפשטת מלבוש גשמות אשר התלבשתם, הנמשל לרגל, כנודע. ואז **והשכמתם והלכתם** שלא ירגישו.

או יאמר אם הייתם אנשים ממש לא הייתי יכול לעשות מצוות גמילות חסד, כי גם שבהיותי בבית היה אפשר להחביא אתכם אך בלכתכם בדרך עד ביתי הייתי צריך אני או שלוחי ללכת אתכם לראותכם ביתי לחנותכם. אך הנה נא אתם **אדני** מתייחסים לרוחניים דומים לשם שכינה, על כן לא תצטרכו לא למורה מקום ולא להוליך אתכם בדרך, כי אם **סורו נא וכו'** כי בהסרה בלבד שתסורו מפה, הנכם **אל בית עבדכם** ולא תשגו. **ולינו** ואחר כך **ורחצו רגליכם**

מההתלבשות הגשמיות והשכמתם והלכתם לדרככם, הוא לדרך המיוחד לכם הוא הרוחניות. ויאמרו לא כי ברחוב נלין שלא ירגישו בך.

ג וַיִּפְצַר-בָּם מֶאֱד וַיִּסְרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֵּה וּמִצּוֹת אָפֶה וַיֹּאכְלוּ:
[ויפצר בם מאד] ויעשו כמאמרו שבלי הליכה ומנהיג ומורה ביתו הלכו אל ביתו. וזהו **ויסורו** ועודם **אליו** סמוכים לו **ויבאו אל ביתו** כי כמו רגע נמצאו בתוך ביתו.

ד טָרֵם יִשְׁכְּבוּ וְאֲנָשֵׁי הָעִיר אֲנָשֵׁי סָדֵם נִסְבוּ עַל-הַבַּיִת מִנֶּעַר וְעַד-זָקֵן כָּל-הָעָם מִקְצָה:
ובעוד עשותו מצוות גמילות חסדים, לא הורגש עד אחר שעשה **להם משתה ומצוות אפה ויאכלו**. גם לא אחר האוכל מיד כי אם **טרם ישכבו** שהוא אחר ברכת המזון וששהו אחרי אכלם עד **טרם ישכבו וכו'.**

וראו לשים לב:
למה נסבו על הבית ולא נכנסו תוך הבית.
וגם למה אמרו לו שיוציאם ולא נכנסו הם להוציאם.
אך לזה נדקדק אומר **איה האנשים** שהוא מיותר ולבלי צורך.
אך הנה הנה ידעו כי אורחים שם, או כמו שאמרו ז"ל (שם נב ז) על ידי אשתו שהלכה מבית לבית לשאול מלח לאורחים שעל כן נעשתה נציב מלח, וזהו **ומצוות אפה** לשון מצות ומריבה. או שהיו שומעים קול אנשים מדברים תוך הבית, והיו נגשים אל הפתח שעדיין היה פתוח כי לא נסגר עד שיצא עליהם לוט והדלת סגר אחריו. ובעוד הפתח פתוח הביטו משם ולא היו רואים אדם כי המלאכים לא היו מתראים להם, ועל כן תחילה **נסבו על הבית** לבל יהיה למו בית מנוס מסביב.

ה וַיִּקְרָאוּ אֶל-לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אִי־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלַּיְלָה הוֹצִיָאם אֵלֵינוּ וְנִדְעָה אֹתָם:
ויקראו אותו בפתח כי לא היו רואים אותם, ואמרו לו **איה האנשים** כי אינם נראים לנו. לכן אתה הרואה אותם **הוציאם אלינו**, ואל תירא מלהוציאם פן נמיתך על הכניסך אורחים כמשפטנו. כי הנה אין עליך אשמת דבר כי לא קראתם אתה כי אם הם **באו אליך** מעצמם, וזהו אומרו **אשר באו אליך הלילה** ובחושך הלילה לא הרגשת.

ז וַיֹּאמֶר אֶל-נָא אַחֵי תִרְעוּ:
ח הִנֵּה-נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ אִישׁ אוֹצִיָאָה-נָא אֶתְהֶן אֵלֵיכֶם וַעֲשׂוּ לָהֶן כְּטוֹב בְּעֵינֵיכֶם
רק לאנשים האל אל-תעשו דבר כי-על-כן באו בצל קרתי:

אמר לא יבצר או דעתכם להרע אותי במוצאכם אותי על שאספתים הביתה, או להנאתכם, או לקנוס אותם על הסכמת העיר לבל יאכל וישתה שם אורח. אם הוא להרע לי **אל נא אחי תרעו**, לשתי סבות:

אחת להיות עתה (כי **נא** פירושו **עתה**, כידוע) שמניתם אותי לשר ושופט. וגם להיותכם **אחי** בבחינת האהבה **אל תרעו**. ואם הוא להנאתכם **הנה נא לי וכו'**. ואם הוא על דבר ההסכמה, הלא לא יאשמו כי על כן לא לאכול ולא לשנות באו, רק להיות **בצל קורתי** בלבד באו.

ט ויאמרו גש-הלוא ויאמרו האחד בא-לגור וישפט שפוט עתה נרע לך מהם ויפצרו באיש בלוט מאד ויגשו לשבר הדלת:

הנה **גש** הוא הפך **הלאה**.

ועוד וישפוט שפוט כי הלא לא משפט עשה לוט במאמרו.

אך יאמר **גש** אם תעשה מאמרנו, או **הלאה** אם לא תעשה, כי לא נרצך עוד, ומה גם להיות דיין עלינו.

ושמא תאמר כי הלא דיין אתה עלינו, וכך עושים לשר ושופט. זה אינו כלום, כי הלא **האחד בא לגור וכבר שפט שפוט**, ודי לך אשר שפטת היום פעם ושתיים אחר היותר גר. עתה שאנו מעבירים אותך מהדיינות נרע לך מהם. ויפצרו תחילה באיש דרך חשיבות בבחינת היותו מתייחס לאיש שהוא חשוב, ואחר כך בלוט בלי בחינת חשיבות וזהו באיש בלוט.

י וישלחו האנשים את-ידם ויביאו את-לוט אליהם הביתה ואת-הדלת סגרו: יא ואת-האנשים אשר-פתח הבית הכו בסנוורים מקטן ועד-גדול וילאו למצא הפתח:

הנה אחר שלחם יד בלוט **ויביאו את לוט וכו'** ואחר **שהדלת סגרו** מבפנים, **הכו את האנשים** שהיו חוצה **בסנוורים**, שאפילו בפתח פתוח **נלאו למצוא הפתח**. וזהו אומרו **הפתח** ולא אמרו הדלת. וזהו שאחר כך אומר ויצא לוט כו' הנה שגם שהפתח פתוח לא היו נכנסים.

ואם באנו לשים לב, איך בהיותם **פתח הבית נלאו למצוא הפתח**. וגם כי מאמרו **וילאו** יראה כי אחר הלאות מצאוהו. וגם אומרו **הפתח** בפת"ח הפ"א שהוא הפתח הידוע. **ועוד** כי אחר **שהוכו בסנוורים** למה בקשו הפתח, אדרבה היה להם לברוח פן ימיתום. אך אפשר יאמר כי בהיותם סומים בחרו לברוח **וילאו למצוא הפתח** הגדול היותר מסוים הוא פתח החצר להימלט על נפשם.

יב ויאמרו האנשים אל-לוט עד מי-לך פה חתן ובניך ובנתיך וכל אשר-לך בעיר הוצא מן-המקום:

יג כי-משחתים אנחנו את-המקום הזה כי-גדלה צעקתם את-פני ה' וישלחנו ה' לשחתה: יד ויצא לוט וידבר אל-חתניו לקחי בנותיו ויאמר קומו צאו מן-המקום הזה כי-משחית ה' את-העיר ויהי כמצחק בעיני חתניו:

ראוי לשים לב על אומרו ובניך, ובנים לא היו לו.

וכן אומרו חתן והיו שנים.

ועוד כי הלא לא יבצר מהם כי חתניו לא היו ראויים לינצל, ולמה אמר עוד **מי לך פה חתן.**

אך המה ידעו את אשר יקרה לו עם בנותיו שיוליד שני בנים מהן. וזהו שאמרו לו **עוד מי לך פה** כלומר אל תחוש אל מי שילך חוץ מהבית, כי הלא **עוד מי לך, פה** הוא ולא בחוץ, כלומר כי אין לך זולת אלה כי כל חתניך שבחוץ לא לך יהיו כי היו כלא היו, כי הנה במה שיש לך פה הוא **חתן ובניך ובנותיך.** כי **חתן** שלך בעצם הוא **פה** וגם **בניך ובנותיך.** והוא כי הוא עצמו **ובנותיו,** ממנו ומהן יש **חתן,** כי הוא חתן לעצמו, ובנים הן עמון ומואב, **ובנותיך** הן השתי בנות, כי הוא בעל בנותיו והבנים בניו והבנות בנותיו. ועם כל זה **כל אשר לך בעיר הוצא מן המקום,** אולי יועיל למו, כלומר כי הוא יראה כי אין בם מועיל. ואז **יצא וידבר אל חתניו כו' ויהי** הדבר כל כך להם כמו זר שאפילו לא חשבו כי אם שהיה הוא **מצחק** ולא מלבדו.

טו וכמו השחר עלה ויאצו המלאכים בלוט לאמר קום קח את-אשתך ואת-שתי בנותיך הנמצאת פן-תספה בעון העיר:

טז ויתמהמה ויחזיקו האנשים בידו וביד-אשתו וביד שתי בנותיו בחמלת ה' עליו ויצאהו וינחהו מחוץ לעיר:

יז ויהי כהוציאם אתם החוצה ויאמר המלט על-נפשך אל-תביט אחריך ואל-תעמד בכל-הכר ההרה המלט פן-תספה:

יח ויאמר לוט אלהם אל-נא אדני:

יט הנה-נא מצא עבדך חן בעיניך ותגדל חסדך אשר עשית עמדי להחיות את-נפשי ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן-תדבקני הרעה ומתי:

כ הנה-נא העיר הזאת קרבה לנוס שמה והוא מצער אמלטה נא שמה הלא מצער הוא ותחי נפשי:

כא ויאמר אליו הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי את-העיר אשר דברת:

כב מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר עד-באך שמה על-כן קרא שם-העיר צוער:

הורה הוא יתברך איך נהפך למו הרחמים, כי אחר עלות השחר שהוא עת רחמים הייתה להם פקודתם.

טו וְכִמוֹ הַשָּׁחַר עָלָה וַיֵּאֲצִו הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם קַח אֶת-אִשְׁתְּךָ וְאֶת-שְׁתֵּי בָנֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן-תִּסָּפֶה בְּעֹן הָעִיר:

וראוי לשים לב אל אומרו תחילה **פן תספה בעון העיר**, ואחר כך אומר **פן תספה** ולא אמר בעון העיר.

ועוד כי אחר שביאת המלאך הייתה בשבילו, למה מפחידו ואומר **ההרה המלט פן תספה, ומה גם לרש"י** ז"ל שאומר **ההרה**, הוא שילך אל אברהם.

עוד אומרו ויחזיקו האנשים בידו וביד שתי בנותיו ולא הוציאו רק אותו לבדו שאומר **ויוציאוהו ויניחוהו מחוץ לעיר**.

ועוד שאחר כך אומר **ויהי כהוציאם אותם** יורה כי יחד הוציאו.

ועוד אומרו **פה בחמלת ה' עליו** ולא מקודם יאמרו לו קום קח אשתך וכו'.

ועוד למה הפחיד אותו ולא את הנשים שאומר **המלט על נפשך וכו' פן תספה**.

ועוד למה לא הזהירו טרם הוציאו רק **כהוציאם החוצה**.

ועוד אומרו **החוצה** בה"א בסוף תיבה וה"א בראשה.

ועוד כי אחר שהשנים היו המחזיקים בידם למה אחר כך אומר **ויאמר המלט** ולא נאמר ויאמרו.

ועוד אומרו **ויאמר אליהם אל נא אדני**, בלתי מובן.

ועוד אומרו **הנה נא מצא עבדך חן וכו' ותגדל חסדך וכו'**, כי הלא זה הדבר הוא יתברך העושה ולא מלאך כי אין בידו להציל מבלעדי ה'.

ועוד אומרו **הנה נשאתי פניך לבלתי הפכי וכו'**, כי אין זה צודק רק לה'.

ועוד כי אומרו **ויאמר אליהם**, והאמירה היא כמדבר עם אחד בלבד.

ועוד אומרו **ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני הרעה**, איזה רעה תדבקנו שם שלא תדבק בו בעיר.

ועוד כי אחר שביאת המלאך מיכאל לא הייתה רק להצילו מה הייתה יראתו הגדולה הזאת.

אמנם הן אמת כי מיכאל מצד החסד בא להציל את לוט כמו שגבריאֵל מצד הדין הלך להפך את סדום, ומתחילה גם גבריאֵל הסכים להיות ידו עם מיכאל בהצלה, ויחד האיכוּ עליו ויאמרו **קום קח וכו' פן תספה בעון העיר**. גם שאין בך עון.

טז וַיִּתְּמַהֲמָה וַיִּחְזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד-אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בָנֶיטוֹ בְּחִמְלַת ה' עָלָיו וַיֵּצְאוּ וַיִּנְחֶהוּ מִחוּץ לָעִיר:

אך מיד חטא כי **ויתמהמה** כקטן אמנה. ועם כל זה **ויחזיקו**, גם אותו שמצד הדין, ולא מלבו כי אם **בחמלת ה'** מדת רחמים **עליו**, שראו כי ה' חפץ להצילו. **ויוציאוהו מחוץ לעיר** עם היותו בלתי כדאי. וקרה להם כרבי חנינא בן דוסא שאמרו **במדרש חזית** שרצה להוליך אבן גדולה לירושלים וביקש פועלים וזימן לו הקדוש ברוך הוא חמשה מלאכים בדמות פועלים והשכירם, ואמרו לו תן ידך בידינו ונשאנו אותו ואת האבן כהרף עין לירושלים. שהכוונה אצלי שעל ידי תת

ידו תועיל זכותו גם לישא את האבן כרגע. ועל דרך זה יהיה כי על עוון לוט מה שלא היה לנשים, לא היה נושא הוא כהרף עין טרם נחיצות הרוגז. על כן עשו כמלאכי רבי חנינא שאחזו ביד לוט וביד אשתו ובנותיו העתידות להוציא מלכות בית דוד מהן לצדקתן, ואגבן נישא גם לוט. וזהו **ויחזיקו האנשים בידו וכו' ויוציאוהו** גם הוא **מחוץ לעיר**, שאם לא כן הוא לא היה זוכה, וזהו **ויחזיקו כו' ויוציאוהו וכו'.**

יִזְוִי הַחֹצִיָּאִים אֶתֶם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶט עַל-נַפְשֶׁךָ אֶל-תְּבִיט אַחֲרֶיךָ וְאֶל-תַּעֲמֹד בְּכָל-הַכֹּכֵר הַהָרָה הַמֶּלֶט פֶּן-תִּסָּפֶה:

ואחר צאתם חוץ לעיר ובא להוציאם הרחק מן העיר דרך כל הככר אשר בחר בו לוט, שנאמר וירא את כל ככר הירדן, נזכר לו עוון מה שעליו בא להתחבר עם אנשי סדום, וניתוסף גם הוא עם הראשון, על כן **כהוציאם אותם החוצה** שהוא רחוק הרבה, כי על כן יש ה"א בסוף תיבה שהיא במקום למ"ד בראשה, וגם ה' בראשה שהוא להורות הפלגה, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נ ד) על לשאולה (תהלים ט) שיש ה"א בסוף ולמ"ד בראשה, שהוא לומר אל אמבטי התחתונה שבשאלו, כך החוצה הוא הרבה ממקום הכיכר שעל ידו חטא לוט. וידוע שמקום שאדם חוטא בו שם שורה כח טומאה שנעשה בעוון, ועל כן הרפה ממנו המלאך גבריאל. ובראות כן מיכאל שבא להצילו אז **ויאמר המלט** ולא מצד נפש הנשים, רק **על נפשך** שאתה חטאת. **אל תביט אחרריך** מקום שהתמהמהת, **ואל תעמוד בכל הככר** מקום שעל ידו חטאת, רק דרך העברה **ההרה המלט** כפירוש רש"י שילך בנחיצות עד מקום אברהם שיעמוד לך זכותו **פן תספה** על ידי שני עונות אלו.

יח וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אֶל-נָא אֲדֹנָי:

אז **ויאמר לוט אליהם אל נא**. אמר לא עתה עת לדבר אליהם כי אם אל **אדני** שאליו השלטון.

יט הִנֵּה-נָא מֵצָא עֲבָדְךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ וּתְגַדֵּל חֶסֶדְךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְהַחְיֹת אֶת-נַפְשִׁי וְאֲנֹכִי לֹא אוֹכַל לְהַמְלִיט הַהָרָה פֶּן-תִּדְבָּקְנִי הָרָעָה וּמָתִי:

ואליו אמר הנה נא מצא עבדך חן וכו' להחיות את נפשי. בפרט כי אני חטאתי לך, ואנכי לא אוכל להמלט ההרה כעצת המלאך פן בעברי דרך הככר גם שלא אעמוד בו, **פן תדבקני** ותאחז בי **הרעה** הוא טומאת אשמתו שעל ידי הככר בעברי **ומתי**. או שאם אלך עד אברהם אסתכן כי יערוך יתברך מעשי עם מעשיו ותדבקני הרע שעשיתי ומתי.

כ הִנֵּה-נָא הָעִיר קְרִיבָה לְנוֹס שְׁמָה וְהוּא מִצָּעַר אִמְלָטָה נָא שְׁמָה הֲלֹא מִצָּעַר הוּא וְתַחֲיִי נַפְשִׁי:

וטוב לי כי הנה נא העיר קרובה טרם עבור הככר והיא מצער שאין בה כל כך עונות כשאר שהיא חדשה מהם (עי' שבת י ב), **אמלטה נא שמה** כי טוב לי בה כי **הלא מצער היא** ממני כי

בערכה אני גדול בזכות. וכשאערך עמה אזכה **שותחי נפשי** מה שאין כן עם אברהם. ובזה אינו מיותר אומר פעם שנית שהיא מצער.

כא ויאמר אליו הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי את-העיר אשר דברתי:
 אז ויאמר אליו ה' הנה נשאתי פניך לבלתי הפכי וכו', כי לומר שהם דברי המלאך קשה, שאינו בידו. ואחשבה שהוא כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה סג ח) על פסוק ויאמר ה' לה שני גויים וכו' שהוא על ידי שם בן נח, שלא דבר לה ה' רק שם בשם ה'. כך אומר פה **ויאמר אליו הנה נשאתי פניך וכו'** הם דברי ה' על ידי המלאך. ובזה לא יקשה סוף הפסוק (כב)

כב מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר עד-באך שמה על-כן קרא שם-העיר צוער:
כי לא אוכל וכו' שהם דברי המלאך. לכן טוב לומר שגם ראש הכתוב כך אלא שהוא מפיו יתברך.

כד וה' המטיר על-קדם ועל-עמרה גפרית ואש מאת ה' מן-השמים:
 הנה אומרו **מאת ה'** מיותר.

וגם היה לו לומר מאתו כי כבר נזכר ה'.
 אך הנה אמרו רז"ל (בראשית רבה נא ה) כי אין דבר רע יוצא מלמעלה, אלא מתחילה יצא מטר ואחר כך נעשה **גפרית ואש** (מכילתא פרשת בשלח). ויתכן לפי זה יאמר **וה' המטיר** שהוא מטר ממש ואחר כך נעשה **גפרית ואש**. ופירש: מה שאמרתי המטיר שהוא מטר ממש הוא בצאת מאת ה'. ומה שנראה **גפרית ואש** הוא **מן השמים** ולמטה.

או יתכן מה שלא אמר מאתו כי אם **מאת ה'**, לומר אל יעלה על רוחך כי מה **שוה'** הוא ובית דינו גזרו היה בהכרעת הבית דין, אך לא כן היה על פי בחינת שם הרחמים, כי דע איפה כי גם היה **מאת ה'**, כי ארורים הרשעים שמהפכין מידת רחמים למידת הדין. ולהורות כן אמר **מן השמים** להורות כי לא נהפך **לגפרית ואש** באוויר למטה מיסוד האש, כי אם גם **מן השמים** בצאת המטר **מן השמים** מסוף גבולה, להורות כי יד ה' עליהם חזקה.

או יאמר כמו שאמרו ז"ל פרק אין דורשין (חגיגה יב ב) כי מכון הוא רקיע ששם אוצרות שלג וברד וקיטור וסערה וכו', ובגמרא הקשו הרי בארץ הם שנאמר הללו את ה' מן (השמים) [הארץ] וכו' אש וברד, ומשני דוד התפלל והורידן לארץ. הנה כי בתחילה היו בשמים מקום מלאכי השרת, כי מכון למעלה ממעון אשר גם שם כתות מלאכים.

ונבוא אל העניין. אמר **וה' המטיר וכו'.**

ושמא תאמר אם כן מה עשו המלאכים שאמרו וישלחנו ה' לשחתה, לזה אמר **מאת ה'** כלומר הגזרה הייתה מאתו יתברך, אך הפועל היה **מן השמים** הוא מן הרקיע השישי, וזה היה על ידי המלאכים.

כה ויהפך את-הערים האל ואת כל-הכנר ואת כל-יושבי הערים וצמח האדמה:

ראוי להעיר כי הלא יושבי הערים החלה בהם הפורענות על ידי **גפרית ואש**, ואיך מזכירם אחר הפיכת הערים והכנר.

ועוד אם **הערים** נהפכו מפני יושביהן, **הכנר וצמח האדמה** מה חטאו.

אך הנה רצה הקדוש ברוך הוא יהיה כל טובה כעיר הנדחת, בל ייהנו מכולה שום הנאה כל יושבי תבל. והנה ארבעה המה חלקי מציאותה:

א. הדומם.

ב. הצומח.

ג. הבעלי חיים.

ד. בני האדם.

אמר כי כולם לקו לבל יתהנו עוד מהן. הדומם **ויהפוך את הערים האל**. והצומח ובעלי חיים, אשר שנים אלה הווייתם בכנר כי כולה משקה כי הוא מחיה הבעלי חיים, עליהם אמר **ואת כל הכנר**. ועל בני האדם אמר **ואת כל יושבי הערים**. ועל כן הזכירו בני האדם אחר הערים והכנר להזכיר הארבע הדרגות כסדרן. ועדיין היה אפשר לומר שלא יקפיד הוא יתברך בצומח שלא תהיה מהם הנאה לבריות אלא במה שנעשה על ידן, ככרמים וזתים וגנות ופרדסים שזרעו ונטעו בידם, אך **צמח האדמה** שצמחה מאליה לא יקפיד, על כן אמר שגם צמח האדמה הפך ה' ממקום שהיה בו, שגם לא יתהנו ממה שצמח בחייהם.

כו ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח:

יתכן שאומרו **מאחריו** ולא אמר מאחריה שהוא כמד"א וראית את אחורי. והוא כי אמר **וה' המטיר** הוא ובית דינו **ויהפוך וכו'**, כי הפיכת הערים הייתה על ידו יתברך, ועל כן הזהיר אל תבט אחריך, **ותבט אשתו מאחריו** שהוא אל בחינת אחורים, שלא הביטה אלא מקצת אחוריים במאחר מהן, וזהו **מאחריו** של **וה'** הנזכר.

ותהי נציב מלח, והוא כי שלשה דברים היו בסדום, **גפרית ומלח ואש** שנאמר (דברים כט כב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה כמהפכת ה' את סדום וכו', אלא שלא הזכיר בפסוק **וה' המטיר וכו'** אלא **גפרית ואש** ולא מלח, לפי שלא הזכיר רק מה שהיה **מן השמים**. ועל כבוד לוט לא שלטו באשתו **גפרית ואש** רק מלח ולא נשרפה.

כז וַיִּשְׁכֶּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-עָמַד שָׁם אֶת-פָּנָיו ה':
כח וַיִּשְׁקֹף עַל-פָּנָיו סָדָם וַעֲמָרָה וְעַל כָּל-פָּנָיו אֶרֶץ הַכְּכַר וַיֵּרָא וְהִנֵּה עָלָה קִיטָר הָאֶרֶץ קִיטָר
הַכְּבָשָׁן:
כט וַיְהִי בִשְׁחַת אֱלֹהִים אֶת-עַרְי הַכְּכַר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת-לוֹט מִתּוֹךְ
הַהֶפְכָה בְּהִפּוֹךְ אֶת-הָעָרִים אֲשֶׁר-יָשָׁב בָּהֶן לוֹט:

ראוי לשים לב למה הודיענו שהשכים **אל המקום** ההוא. ואם הכוונה לומר כי משם ראה והנה עלה קיטור הארץ, הוא עניין בלי גיזרה, כי מה יצא לנו מאשר ראה **קיטור הארץ**, ושהיה מן המקום אשר עמד שם.
ועוד אומרו ויהי בשחת וכו', מה חידש לנו עתה אחרי אשר סיפר כל ההצלה בכל פרטיה. ועוד כי מתחילת העניין כששלח מלאך להצילו היה ראוי לאומרו.
ועוד אומרו בהפוך כו' מי לא ידע בכל אלה.

כז וַיִּשְׁכֶּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-עָמַד שָׁם אֶת-פָּנָיו ה':
ולבוא אל העניין נזכיר מאמרם ז"ל (ברכות ו ב) כל הקובע מקום לתפלתו אלוהי אברהם יהיה בעזרו, שנאמר **וישכם אברהם אל המקום אשר עמד שם וכו'**. הנה למדנו מדבריהם כי השכמה זו הייתה להתפלל.
גם נשים לב אל אומרו **את פני ה'**, כי ידוע כי פני ה' חילה שם.
וכן באומרו ויהי בשחת אלוהים ויזכור אלוהים וכו', מה עניין הזכירו שמו יתברך זה פעמים ובתואר **אלוהים**.

אך יתכן כי בראות אברהם כי מה שהתפלל על סדום היה אל בחינת שם הרחמים. והנה בתפלתו כלל שני דברים:
א. להציל את הערים.

ב. שגם אם יעשה בהם משפט לא ילקו הצדיקים אגב הרוב, כאומרו **חלילה לך להמית צדיק עם רשע**.

והנה על האחד לא הודה לו הוא יתברך, על כי לא נמצאו עשרה צדיקים.
אך השני הודה לו ובכלל הדבר הוא שינצל לוט. ובבקר השכם שב להתפלל על לוט. והטעם שהוצרך לכך הוא כי **המקום אשר עמד שם** הוא את **פני ה'** הוא מדת רחמים, וחש פן בבוא רוגז אל הפועל תקטרג מידת הדין על שלא מיחה.

כח וַיִּשְׁקֹף עַל-פָּנָיו סָדָם וַעֲמָרָה וְעַל כָּל-פָּנָיו אֶרֶץ הַכְּכַר וַיֵּרָא וְהִנֵּה עָלָה קִיטָר הָאֶרֶץ קִיטָר
הַכְּבָשָׁן:

וישקף וירא כי הנה עלה קיטור הארץ וכו', ולא ידע כי מידת הדין הסכימה, כי מאז שלח מלאך בזכות אברהם.

כט וַיְהִי בְשַׁחַת אֱלֹהִים אֶת-עֲרֵי הַכֹּכַב וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת-לוֹט מִתּוֹךְ הַהֶפְכָּה בְּהִפֹּךְ אֶת-הָעָרִים אֲשֶׁר-יָשָׁב בָּהֶן לוֹט:

זהו **ויהי בשחת אלוהים** הוא מידת הדין, את ערי הככר אשר ממנה היה ירא אברהם, היה לו לישועה מאז, כי **ויזכור אלוהים** - הוא מידת הדין, **את אברהם** - ולא הביט אל לוט מצד עצמו, עם היות ראוי להיספות על דבר כי "ויאהל עד סדום", עם היות כי "ואנשי סדום רעים וחטאים". וזהו **בהפוך את הערים אשר ישב בהן לוט**, כי לא לקה בכלל הערים, עם היות ראוי, על שישב בהן עם רעים וחטאים.

או **יהיה**, כי באמור אברהם **אולי ימצאון שם עשרה** היה על סדום, כי חשב שלוט עם בני ביתו יהיו עשרה צדיקים. ובאומרו יתברך **לא אשחית בעבור העשרה**, נסתפק אם היה כך שיהיו בסדום עשרה ותנצל אם לאו. ובהשקיף על פני סדום וראה **קיטור וכו'** אמר אם כן לא היו בסדום עשרה, אז התפלל על לוט.

ושיעור הכתוב **וישכם וכו'** להתפלל. ולמה הוצרך לכך, הלא הוא כי השקיף **על פני סדום וכו'** **וירא והנה עלה וכו'**. על כן הייתה התפלה על כל יספה בכלל העיר, ולא ידע כי כבר מאז שהיה בשחת אלוהים וכו' וישלח וכו' בזכות אברהם. והוצרך זה להיות בהפוך את הערים שישב בהן לוט, כי לא היו עשרה צדיקים בעירו, והוצרכה תפילה כל יבטל ברוב.

ל וַיַּעַל לוֹט מִצּוּעַר וַיֵּשֶׁב בְּהָר וּשְׁתֵּי בָנָתָיו עִמּוֹ כִּי יֵרָא לְשָׁכֶת בְּצוּעַר וַיֵּשֶׁב בְּמַעְרָה הוּא וּשְׁתֵּי בָנָתָיו:

קשה שהיה לו לומר וישבו **במערה**, וידוע שהן **הוא ושתי בנותיו**. **אך אפשר** בא להורות שהתנהג בצניעות. כי כשהיו במקום מפורסם היו יחד שתי בנותיו עמו, אך כאשר היו במערה מקום ייחוד, פירש מהן **וישב הוא וכו'**, כלומר הוא בפני עצמו, **ושתי בנותיו** לצד אחר, שלא יהיה ייחוד גמור, עם היות שהבנות בנותיו ולא היה צריך דבר.

לא ותאמר הבכירה אל-הצעירה אבינו זקן ואיש אין בארץ לבוא עלינו קדרך כל-הארץ: אומרה **אבינו זקן** אין לו עניין, שאם הוא שאינו ראוי להוליד, אם כן איך אמרה **ונחיה מאבינו זרע**. אך אמרה, אם אומר **איש אין בארץ לבא וכו'** ולא אומר **אבינו זקן**, הלא תענה אחותי אולי לא ירצה להשתכר, ובאיזה טענה נאמר לו שישתכר. על כן אמרה שני דברים:

א. אבינו זקן.

ב. ואיש אין בארץ וכו'.

מה שאמרתי **אבינו זקן וכו'**, לכן –

לב לכה נשקה את-אבינו יין ונשכבה עמו ונחיה מאבינו זרע:

לכה נשקה כו' שלא יהיה לו כמו זר בעיניו שנרבה להשקותו יין, כי נאמר שלהחזיקו כי זקן הוא אנו עושות, ומה גם אחר צער וטלטול. ועל מה שאמרתי **ואיש אין בארץ וכו'** אמרה **ונשכבה עמו**, ולא לחיבת תשמיש כי לא נתמיד, רק **ונחיה מאבינו זרע** מציאות זרע, ודי לנו ולא יוסיף עוד לדעתנו.

או יאמר אל תאמרי אולי לא נתעבר ונעשה נבלה לבלתי הועיל, לזה אמרה **ואיש אין בארץ כו'** ועל ידי עשותנו על כוונה זו על קיום העולם, ודאי נצליח **ונחיה מאבינו זרע**.

לג ותשקין את-אביהן יין בלילה הוא ותבא הבכירה ותשכב את-אביה ולא-ידע בשכבה ובקומה:

לד ויהי ממחרת ותאמר הבכירה אל-הצעירה הן-שכבתי אמש את-אבי נשקנו יין גם-הלילה ובאי שכבי עמו ונחיה מאבינו זרע:

לה ותשקין גם בלילה ההוא את-אביהן יין ותקם הצעירה ותשכב עמו ולא-ידע בשכבה ובקומה:

לד ויהי ממחרת ותאמר הבכירה אל-הצעירה הן-שכבתי אמש את-אבי נשקנו יין גם-הלילה ובאי שכבי עמו ונחיה מאבינו זרע:

ומשלמותה יש טעם אל מה שחזרה לצוות את אחותה בלילה השנית ולומר **הן שכבתי אמש וכו'**. ואמרה שנית **ונחיה מאבינו זרע**. לומר היזהרי בל תכווני לחיבת ביאה, כי **הן** שהוא באותיות **הן** שאין להן בן זוג היה לי הדבר, וכמוני **בואי שכבי וכו'**, כי כמוני כמוך אין הכוונה רק **שונחיה מאבינו זרע**, שהוא אותו הזרע וכו' שהוא לשם שמים, ולזה תכווני גם את.

לו ותהרין שתי בנות-לוט מאביהן:

הנה אמרו רז"ל (בראשית רבה שם) שרמז נקודה של ובקומה (לעיל פסוק לג), הוא, כי בקומה ידע בשתיהן.

ועוד אמרו כי לוט מתחילה נתאוה לבנותיו. ועל כן אפשר יאמר **ותהרין שתי בנות לוט, מאביהן** יצא הדבר. ועל כן אחשוב שלהיות כוונת בנותיו לשמים, ולא כן הוא, סייע אל היתר הנקבות לבוא בקהל ולא הזכרים. וגם חלקן במלכות בית דוד על ידי נקבות ולא על ידי זכר.

פרק כ

ב ויאמר אברהם אל-שרה אשתו אחתי הוא וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את-שרה:

ג וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל-אַבְיִמֶלֶךְ בַּחלֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הֲנִיךָ מֵת עַל-הָאִשָּׁה אֲשֶׁר-לָקַחְתָּ וְהוּא בְעֵלְתָּ בָעַל:

ד וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ וַיֹּאמֶר אֲדֹנִי הֲגוֹי גַם-צָדִיק תִּהְרֹג: ה הֲלֹא הוּא אָמַר-לִי אַחֲתִי הוּא וְהִיא-גַם-הוּא אָמְרָה אַחִי הוּא בְתֵם-לְבָבִי וּבִנְקִין כְּפִי עָשִׂיתִי זֹאת:

ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחלֹם גַּם אֲנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְתֵם-לְבָבְךָ עָשִׂיתָ זֹאת וְאַחֲשֹׁךְ גַּם-אֲנֹכִי אוֹתָךְ מִחֹט-לִי עַל-כֵּן לֹא-נִתְּתִיךָ לְנָגֵעַ אֵלֶיהָ: ז וַעֲתָה הֲשֵׁב אֶשֶׁת-הָאִישׁ כִּי-נָבִיא הוּא וַיִּתְּפֹלֵל בַּעֲדָךְ וַחֲיָהּ וְאִם-אֵינְךָ מְשִׁיב דָּע כִּי-מוֹת תָּמוּת אֶתָּה וְכָל-אֲשֶׁר-לָךְ:

הנה כמו זר נחשב, ישוב לומר אחותי היא, ולא חש פן יקרנו כאשר קרה לו עם פרעה, ולמה סמך על הנס, ולא כל שעתה מתרחיש ניסא.

ועוד במאמר אבימלך הגוי גם צדיק היה לו לומר הגם צדיק תהרוג, מאן דכר שמייה דגוי. וכן מה מרבה הגם.

ועוד מי הגיד לו שיהרגנו בהיותו צדיק, אולי מאמרו יתברך הנך מת, הוא אם לא ישיבנה ויחטא בה.

ועוד אומרו והיא גם היא, ומהראוי שלא יאמר אלא וגם היא אמרה, אך אומרו והיא מיותר. ועוד אומרו ובניקיון כפי מיותר ובלתי צודק.

ועוד במאמרו יתברך ואחשור וכו', למה כפל ואחשור וכו' (כי) על כן וכו'. וגם נדקדק אומרו מחטו בלא אל"ף.

ועוד שנראה שאילו ברשע היה עושה היה מניחו הוא יתברך לחטא בה, הלא קל וחומר הדברים אם לפרעה שגם הוא חשב שלא הייתה אשת אברהם נגעו ה' ואת כל ביתו, ומה גם אם ברשע היה עושה.

ועוד אומרו ויתפלל בעדך וחיה, שנראה שגם אחר ששיבנה ימות אם לא יתפלל אברהם עליו, ולמה יומת מה עשה, כי הלא הוא אמר אחותי היא, והיא אמרה אחי הוא.

ועוד אומרו השב וכו' כי נביא הוא, שיראה שאם לא היה נביא שיתפלל אין להשיבה.

ועוד במאמר אבימלך מה ראית וכו' הם דברים כפולים ומכופלים, מה עשית לנו ומה חטאתי לך וכו' מעשים וכו', ומה חזר לומר מה ראית וכו', שהוא הקודם, ולא עוד אלא שנאמר ויאמר פעם שנית בתוך דברי אבימלך.

ועוד בהתנצלות אברהם כי אמרתי רק וכו', שאדרבה קוצים הוא נותן בעיניו.

ועוד אומרו ויהי כאשר התעו אותי וכו', שהוא משולל הבנה.

וכן אומרו הנה נתתי אלף כסף וכו', יראו דברים משוללי טעם.

ב וַיֹּאמֶר אֲבִרָהָם אֶל-שָׂרָה אֲשֶׁתּוֹ אַחֲתִי הוּא וַיִּשְׁלַח אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ גֶּרָר וַיִּקַּח אֶת-שָׂרָה:

אמנם הנה אברהם להיות נגד עיניו אשר קרה לו עם פרעה, לא אמר לה עתה **אמרי אחותי את**, שלא תתן היא אצבע בין שיניה לומר כך מעצמה, ומה גם כי מר לה מאד על מה שקרה להם עם פרעה. אך הוא היה אומר עליה **אחותי היא**, וזהו **ויאמר אברהם וכו' אחותי היא**, אך לא הכריח אותה. והן אמת שלא יבצר שהיא מעצמה לבלתי הכזיבו תאמר לשואליה כי אחיה הוא. וכוונתו הייתה שאם יתבעה לינשא כדרך מזוגי זוגים, יבואו לו יום או יומיים לדבר עליה אליו, שיוכל לבקש תואנות, כעניין אמור נשואה היא לאיש פלוני שבמדינת הים וכיוצא. אלא שאבימלך להיותו מלך, פתאום שלח **ויקח את שרה**.

ג וַיְבֹא אֱלֹהִים אֶל-אַבְימֶלֶךְ בַּחלֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּךְ מֵת עַל-הָאִשָּׁה אֲשֶׁר-לָקַחְתָּ וְהוּא בְּעֵלְתָּ בָעַל:

ואז **ויבא אלוהים וכו' ויאמר לו הנה מת וכו'**. ולבוא אל העניין נשית לב אל מאמר סוף העניין **כי עצר ה' וכו' בעד כל רחם וכו', על דבר שרי אשת אברהם**. מי לא ידע בכל אלה כי **על דבר שרה** היה העניין.

אך הנה ביאור העניין הוא, כי בא הוא יתברך ללמדנו דעת, בל יקשה בעינינו לומר למה **עצר ה' בעד כל רחם וכו'** והוצרכה תפילת אברהם, והלא בנקיון כפיו לקחה, וכשידע החזירה בנכסים רבים.

ולא עוד אלא שאמר לו יתברך **ויתפלל בעדך וחיה**, שמורה שגם אחר החזירו אותה לא יחיה והוא פלא כי צדיק בדינו היה. על כן באה תורתנו בחיתום העניין, ואמרה **כי עצור עצר ה'** שהוא סתימת נקביהם, אשר אם יסתם אחד מהם אי אפשר להתקיים וימות. ואמרה אל תתמה על החפץ, שהוא **על דבר שרה** שהוא על הדבר היוצא מפי שרה, ומה היא הדבר שדברה, הלא הוא כי הייתה אומרת אליו **אשת אברהם**, כי מאמרה אליו היה **אשת אברהם** אני ולא פנויה. ומה מתקו דברי אבימלך באומרו **הלא הוא אמר לי אחותי היא**, ובאומרו **והיא גם היא וכו'** לא אמר אמרה לי, רק אמרה **אחי הוא**. אך הוא כי הוגד לו כי היא הייתה אומרת בביתה לשואלים ממנה **אחי הוא**, אך לו לא אמרה, כי אם שאדרכה הייתה אומרת **אשת אברהם** כמדובר ולא שווה לה. ושיעור הכתוב והיא גם האומרת לי שהייתה אשת אברהם, **גם היא אמרה** לזולתי **אחי הוא**.

ובזה נבוא אל העניין. והיא כי על כן אמר לו הוא יתברך **הנה מת על האשה** גם שתשיבנה במאמרי, והוא על כי לא חש לדבריה **והיא בעולת בעל** כמאמרה. והוא על ידי **עצור כל רחם** האמור למטה, הוא סתימת נקבים אשר ימותו בהם. ולבל תגע בה יד אבימלך אפילו באצבעה, אמר **הנה מת** שלא תתקיים אפילו שעה אחת, רק טרם תבעול תמות מיד, וזהו אומרו **הנה מת על [האשה] אשר לקחת**.

ד וְאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלָיָהּ וַיֹּאמֶר אֶדְנִי הַגּוֹי גַּם-צָדִיק תִּהְיֶה:

ועל ידי כן אבימלך לא קרב אליה אפילו שום קריבת נגיעה. ובהיות שכל בני ביתו מזכר עד נקבה נסתמו נקביהם למות על שלא מיחו אמר **הגוי גם וכו'**, לומר הנה ארבע היו בפעולה זו.

א. אברהם שהיה סיבה ראשונה שאקחנה באמור **אחותי היא**.

ב. היא **גם היא**, כי לשואליה טרם תלקח **אמרה אחי הוא**.

ג. המון כל עם העיר עם כל בני ביתו שלא מיחו, שלא שתו לב כי מדאגה מדבר פן יהרגוהו על דבר אשתו אמר **אחותי היא**.

ד. המלך עצמו שלקחה.

אמר אבימלך הנה אני אין לי אשם כלל, ואם תחשבני עם כל זה לאשם ותענישני על שלא חששתי כי מיראה אמר **אחותי היא**, הלא אם כן למה ענשת בלבד את בני ביתי, גם את העם הבלתי מוחים תבוא להעניש. וגם את אברהם עצמו מכל שכן, כי הוא היה עיקר הסיבה. וזהו אומרו לפי מה שאמר **הנך מת**, ימשך שגם את **הגוי** שלא מיחו **וגם צדיק** הוא אברהם המפורסם לצדיק תהרוג, שהוא היה העיקר וריבה 'הגם' - על שרה. נמצא כָּלֵל שלשה: הגוי ושרה ואברהם, באומרו **הגוי גם צדיק**.

ה הֲלֹא הוּא אֶמֶר-לִי אֲחֹתִי הוּא וְהִיא-גַם-הוּא אֶמְרָה אֲחִי הוּא בְּתָם-לִבְבִי וּבְנִקְיָן כִּפִּי עֲשִׂיתִי זֹאת:

ועל הצדיק הנזכר אמר **הלא הוא אמר לי אחותי היא**, ובזה לא אמר הלא אברהם אמר לי כי אם **הלא הוא**, שחוזר אל הצדיק הנזכר. והיא שאמרה לי אשת אברהם אנכי, הלא **גם היא אמרה אחי הוא**, כי גם שלי לא אמרה, הלא לזולתי אמרה, כמו שכתבנו שלא אמר אמרה לי, ולמה אעשה עיקר מחזרתה באופן כי **בתם לבבי עשיתי**.

או **יאמר**, הנה לגוי הפרשת מישראל, שמחשבה רעה תצרפה למעשה, אבל מחשבה בטעות האם על כי גוי אנכי תהרגני. וזהו **הגוי גם צדיק תהרוג** והלא **בתם לבבי עשיתי** כי אמר **אחותי וכו'**. ואין לומר כי מיראתה פן אהרוג את בעלה לקחתה אמרו כן, כי הלא גם כפי היו נקיות משפוך דם וזהו **ובנִקְיָן כִּפִּי עֲשִׂיתִי זֹאת**.

ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּחֶלֶם גַּם אֲנִכִּי יִדְעֹתִי כִּי בְתָם-לִבְבִךָ עֲשִׂיתִי זֹאת וְאַחֲשֹׁךְ גַּם-אֲנִכִּי אוֹתְךָ מִחֹט-לִי עַל-כֵּן לֹא-נִתְּתִיךָ לְנִגַּע אֵלָיָהּ:

והשיב לו הוא יתברך: היעלה על רוחך שנעלם ממני תם לבבך שבמחשבה, **גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת** ועל כן **ואחשוך גם אנכי אותך**. ומה שאמרתי שחשכתיך מן החטא, לא מלשכב עמה, כי זה בשבילה עשיתי, כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים, אך הוא

מחטו לי, שהוא שאם היית בועל היית חוטא לי ולבעלה. אך אני חשכתיך גם מחטוא לי לבדי, שהוא כי **על כן לא נתתיך לנגוע אליה** אפילו מציאות נגוע אליה.

ז ועתה השב אשת-האיש כי-נביא הוא ויתפלל בעדך וחי' ואם-אינך משיב דע כי-מות תמות אתה וכל-אשר-לך:

ועתה השב וכו' וחי'. שאם לא כן גם שישב אחר כך ימות בעיצור כמדובר על דבר שרה. וטרם אומרו יתברך **ויתפלל בעדך וחי'.** חש פן יאמר אבימלך איך יתפלל עלי והוא בחשש אולי טמאתי את אשתו ואפילו אנוסה נפסלה לו כי כהן הוא, מאז נמצא לפני מלכי צדק. ואיך אמרתי **השב אשת האיש** הרי אינה אשתו. על כן הקדים ואמר **כי נביא הוא**, ולא יבצר ממנו שלא נגעת בה, ובזה **ויתפלל בעדך וחי'.** [כי] גם שתשיב, אם לא יתפלל עליך [לא תחיה], כאומרו למעלה **הנך מת על [האשה] אשר לקחת.** ואל תאמר אם כן מה אועיל בהשבה, הלא הוא כי **אם אינך משיבה, מות תמות** מיתה כפולה: בעולם הזה ובעולם הבא.

ט ויקרא אבימלך לאברהם ויאמר לו מה-עשית לנו ומה-חטאתי לך כי-הבאת עלי ועל-ממלכתי חטאה גדלה מעשים אשר לא-יעשו עשית עמדי:
י ויאמר אבימלך אל-אברהם מה ראית כי עשית את-הדבר הזה:
יא ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין-יראת אלהים במקום הזה והרגוני על-דבר אשתי:
יב וגם-אמנה אחתי בת-אבי הוא אך לא בת-אמי ותהי-לי לאשה:
יג ויהי כאשר התעו אתי אלהים מבית אבי ואמר לה זה חסדך אשר תעשי עמדי אל כל-המקום אשר נבוא שמה אמרי-לי אחי הוא:

ט ויקרא אבימלך לאברהם ויאמר לו מה-עשית לנו ומה-חטאתי לך כי-הבאת עלי ועל-ממלכתי חטאה גדלה מעשים אשר לא-יעשו עשית עמדי:
 אמר לא ימנע או יחשב לי להעדר כבוד וחרפה דבר זה ולא לעוון, או יחשב לעוון. אם הוא החלוקה הראשונה: **מה עשית לנו**, כלומר לה עשית ולא לנו כי אינו דומה החרפה הנשאת לאשה מאשר לאיש. ואם החלוקה השנית: **מה חטאתי לך**, שעל כן **הבאת עלי חטאה גדולה**, כי לא חטאתי לך דבר, שתחתיו תשלם לי גמול זה. ואם לא חטאתי לך אלא אתה חטאת לי, ועלי נשאר לשלם לך גמול רעה זו, מה אעשה לך שיהיה גמול מתייחס אל רעתך, כי הלא דברים **אשר לא יעשו** כהם **עשית עמדי.** כי האם אעשה ששלא במתכוון תיקח את אשתי, כאשר עשית לי שיהיה כיוצא במה שעשית לי, וזהו **מעשים אשר לא יעשו וכו'.**

י ויאמר אבימלך אל-אברהם מה ראית כי עשית את-הדבר הזה:
 והנה עד כה היה דברי תלונה והיה נראה ככועס עליו והוא לא כן נצטווה כי אם לפייסו שיתפלל בעדו, על כן לדבר דרך חיבה ופיוס עשה אמירה בפני עצמה לאמר לו **מה ראית וכו'.** לומר

ודאי כי לא לרעה כיוונת חלילה ולא על חנם עשית, אך אין שאלתי רק שתודיעני **מה** היה הדבר **שראית כי עשית וכו'.** ובכלל מאמרו כוון אם עשיתי לבל יהרגוך על דבר אשתך, **מה ראית**, האם עשית זה או כיוצא בו לזולתך.

יא ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין-יראת אלהים במקום הזה והרגוני על-דבר אשתי: ואז השיב לו **כי אמרתי רק אין יראת אלוהים במקום הזה**, כלומר לא אותך חשדתי כי אם **שאמרתי רק אין יראת וכו' והוא כי רק הוא ממעט**, כלומר בכללות המקום **אין יראת אלוהים** כי אם ברך שזה מיעט הרק, ויראתי פן יהרגוני כלומר המון העם ולא אתה.

וגם לא שקרתי כי -

יב וגם-אמנה אחתי בת-אבי הוא אך לא בת-אמי ותהי-לי לאשה: **יג ויהי כאשר התעו אתי אלהים מבית אבי ואמר לה זה חסדך אשר תעשי עמדי אל כל-המקום אשר נבוא שמה אמרי-לי אחי הוא:**

ושמא תאמר אם כן איפה למה לא הלכת לגור במקום אחר שיהיה יראת אלוהים במקום ההוא. **ועוד** שאם אתה אמרת **אחותי**, למה היא לא חששה על עצמה, שלא יטמאה באומרה **אחי הוא**. על האחד אמר **ויהי כאשר התעו אותי אלוהים** שהוציאני הוא יתברך **מבית אבי**, ולא אמר לי להיכן, כי אם אל הארץ אשר אראך, והייתי כתועה ממקום למקום במקומות זרים בלתי ניכרים, אז דרך כלל אמרתי לה **זה חסדך אשר תעשי עמדי אל כל המקום אשר נבא וכו'.** נמצא שלא על מקום זה בלבד יראתי ואמרתי **שאין יראת אלוהים**, כי אם בכל מקום אשר נבוא, ואם כן על כל המקומות הוא כך, ואיך הייתי הולך אל מקום אחר. ובכלל הדבר כיוון שלא תאשם שרה שגם היא אמרה **אחי הוא** כי הלא מצווה ועומדת הייתה.

טו ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב: **ויאמר אבימלך** אל תירא שיהרגוך על דבר אשתך כי **הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב**, כי תהיה בטוח כי אהיה שומר לראשך.

טז ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחייך הנה הוא-לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת-כל ונקחת:

ולשרה אמר ראי מה הרווחת לשמוע לקול אישך לומר **אחי הוא**, כי הוא הרוויח ואת הפסדת כבודך. מה שהרוויח הוא, כי **הנה נתתי אלף כסף לאחייך**, כלומר שעל אומרך כי אחיך הוא הרוויח כי את היית לו להועיל. אך **הנה הוא לך לבושה לכסות עינים לכל אשר אתך** כי לא יהיו לך עינים לראות לכל הנמצאים אתך וכל שכן בפני זרים שלא הכירוך מהבושה, כי תהיה בעיניהם למקולקלת, ואין זה לך רק על שמוע בקולו לאמר **אחי הוא**.

ויש לך להחזיק טובה לקונך, שהיה מכשולך זה אתי, כי נחשבתי בעיניו יתברך לדבר בי שלא אחטא, כי אם היה זולתי היה הוא יתברך מניחו בבחירתו ותתקלקלו. וזהו **ואת כל ונוכחת** כלומר הביטי בחינת אם היה לך עניין זה עם כל הוא עם כל כללות בני אדם. **ונוכחת**, ותקבלי תוכחת ומוסר בל יקרך עוד כדבר הזה לומר **אחי הוא** כי לא יקרך תמיד עם כיוצא בי.

יח כי-עצר עצר ה' בעד כל-רחם לבית אבימלך על-דבר שרה אשת אברהם:

היות לו עונש זה ולא נגעים כפרעה, יהיה כי הייתה עתידה ללדת מאברהם למועד אשר דבר אתו אלוהים, והיה בזמן יוכלו ליצני הדור לומר כי מאבימלך נתעברה. על כן **עצר ה' כל רחם** ויסתום כל נקביהם למען יאמרו אם פתוחים נסתמו על המעשה ההוא, איך שרה שה' סגר רחמה נפתחה רחמה ללדת ממנו. וזהו שסמך **כי עצור וכו' וה' פקד את שרה וכו'** כי בזה יוכר כי **ה' פקד** ולא שעשה ניסא לשקרי כי קל וחומר הוא כנזכר.

פרק כא

א וה' פקד את-שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר:

ב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו למועד אשר-דבר אתו אלהים:

ג ויקרא אברהם את-שם-בנו הנולד-לו אשר-ילדה-לו שרה יצחק:

ד וימל אברהם את-יצחק בנו בן-שמונת ימים כאשר צוה אתו אלהים:

ה ואברהם בן-מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו:

ו ותאמר שרה צחק עשה לי אלהים כל-השמע יצחק-לי:

ז ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כי-ילדתי בן לזקניו:

ח ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את-יצחק:

ראוי לשים לב אל ההערות הראויות להעיר:

א. וי"ו של **וה'** שהיא מיותרת. ואם הוא כעניין כלל שבידנו לרז"ל (בראשית רבה נא ג) שכל מקום שנאמר **וה'** הוא ובית דינו, יקשה כי הלא אמרו רז"ל על פסוק ה' נתן וה' לקח, מלך בשר ודם כשהוא פועל דין אינו נוטל עצה, כשהוא נותן מתנות אינו נותן עד שמתיעץ עם שריו. אבל הקדוש ברוך הוא כשהוא מטיב אינו עושה בית דין להימלך בו, אך כשהוא מלקה אז נמלך בבית דינו, וזה שאמר הכתוב ה' נתן, אך כשלקח וה' הוא ובית דינו נמנו, וזהו וה' לקח. **ולפי זה קשה** כי הלא אין הטבה כמעט גדולה מזו כי **ה' פקד לשרה**, ויראה כי נמלך בבית דינו באמור וה'.

ב. למה כפל **פקד וכו' ויעש וכו'**. ולמה נכנס בפקידה ויצא בעשיה, ונכנס באמירה ויצא בדבור.

ג. **אומרו ותהר וכו' בן לזקניו** מי לא ידע כי לזקוניו היה.

ועוד שהיה ראוי שיאמר לזקוניהם.

ד. **אומרו למועד וכו'** מה צורך להודיענו זה, האם היה עולה על לב יעביר המועד אשר דבר אלוהים.

ה. באומרו **את שם בנו הנולד לו וכו'**, כי אומרו הנולד לו ואומרו **אשר ילדה לו שרה** מיותר.
ו. כי אחרי אומרו **וימל אברהם וכו' בן שמונת ימים**, אומר **ואברהם בן מאת שנה בהולד לו וכו'**, ומהראוי היה שיקדים זמן הלידה, אל המילה שהייתה לשמונה ימים אחרי כן.
ז. אומרו **ותאמר שרה צחוק וכו'**, אם הכוונה הוא שעל כן קראתו יצחק, היה ראוי לאומרו טרם יאמר כי אברהם קראו יצחק, וגם לייחס הקריאה אליה כאשר בלאה שקראה שם לבניה על הנוגע אליה.
ח. אומרו **ותאמר שרה** פעם שנית מבלי היות דברי זולתה בינתיים.
ט. אומרה **מי מלל וכו'**, שאם הוא לשון דבור מה זו תמיהה על אברהם מעל עצמה. הלא האיש אינו מזקין כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מז ד).
י. כי מן הראוי יאמר **מי מלל לאברהם** כי ילדתי בנים, אך עניין הנקת בנים אינו מהעניין.
יא. **למה** עשתה עיקר הנס מהנוגע אל אברהם ולא מהנוגע אליה, **ומה גם** כי עקרה וזקנה הייתה, ואפילו עיקר מטרו לא היה לה.

א וה' פקד את-שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר:

אמנם הנה לאשר הערנו בפסוק ראשון לפי פשוטו מהו"ו של **וה'** מה בא להוסיף. יאמר עמוד והתבונן נפלאות אל, כי בשם שסגר רחם היולדת פתח רחם העקרה, וזהו **כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך וכו', וה'** הנזכר בעצמו **פקד את שרה וכו'.**

או יאמר תדע למה היה **שעצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך** ולא היה עונש אחר, להודיע כי **וה' פקד את שרה כאשר אמר** שהוא מאברהם ולא מאבימלך, כי יאמרו אם על שלקח את שרה נעצר כל רחם לבית אבימלך, ואיך להתעבר ממנו נפתח רחמה.

ועוד כי ויעש ה' לשרה כאשר דבר, והוא באומרו והנה דבר ה' וכו' לא יירשך זה וכו' שהיה שם ה' בלשון דבור. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל **בבראשית רבה** (מד ז) על המראה ההיא, וזה לשונו: היה דבר ה' אל אברם במחזה עשרה לשונות נבואה **חזון הטפה דבור אמירה וכו'** ואיזו היא קשה שבכולן ר' אלעזר אומר **חזון וכו'**, רבי יוחנן אמר **דבור וכו'**, גדול כחו של אברהם שנדבר עמו בדבור ובחזון שנאמר היה דבר ה' אל אברם במחזה וכו' ע"כ.

וראוי לשים לב מה זו כחו שהיה לו קושי כפול בנבואתו. אך יאמר כי גם שתי כחות של רוגז ודין נתאחדו לייעודי טובה וברכה:

אנכי מגן לך שכרך וכו'

ובנך אשר יצא ממעיך הוא ירשך,

ואין כח גדול מזה, שאין צריך לומר שהדין והרוגז יודו בטובתו, כי אם שגם כח הדין והרוגז יאשרוהו. ועל זה אמר **ויעש ה' לשרה כאשר דבר**, רצה לומר **ויעש ה'** הוא מידת רחמים, לשרה, **כאשר דבר** על ידי קושי הדבור ודין, כמה ברכות טובות ובשורת הזרע. כי הדבר ההוא, הוא הוראת חובת מידת הדין אליו, והוא הנרצה בכתוב כמדובר.

וכוונת הכתוב כי גם ששם לא נזכרה שרה, כי אם שיתן בן לאברהם, עשה ה' לשרה ולא מאשה אחרת **כאשר דבר**.

עוד יתכן בכל כללות הכתובים, והוא כי להסיר לזות שפתים מבני אדם, ולהורות השגחתו יתברך כי הוא אמר **ויעש**, בא האלוהים לבל ירהר אדם על ה' תועה חלילה. והוא כי הנה בעניין הפרשה היה מקום להקשות ולדבר ולומר, או להרהר נגד ה' ונגד משיחו, הלא הוא, כי יראה הרואה, כי הייתה שרה עם אברהם מילדותה עד אחרי זקנתה ולא הרתה, ואחרי שבתה לילה אחת בבית אבימלך הרתה וילדה. מי ישמור מחסום מפי דוברי שקר, לומר כי מאבימלך נתעברה שרה. והיא רעה חולה נוגעת עד כבוד ה' **אשר דבר** וגם נתתי ממנה לך בן אבל שרה אשתך יולדת לך בן, וכדאי בזיון וקצף נגד אברהם, וחדל מהיות לשרה אורה ושמחה, כי אם קיא קלון על כבודה. על כן לתקן הדבר בא האלוהים בכתובים אלו. והוא כי שתיים הנה האותות אשר עשה, להסיר מלב רשעי עם הארץ כי מאבימלך נתעברה שרה. והוא בהזכיר מאמר רז"ל (**בראשית רבה** מח טו) כי שרה החזירה הוא יתברך לנערותה ויעשנה בריה חדשה, וחזרה לה וסתה. כי על כן לא נתן אברהם פת לחם לפני מלאכי עליון, בהיותם באוכלי שולחנו, כי פירסה נדה עודנה לשה העיסה.

ונבוא אל עניין הכתוב

אמר **וה' פקד את שרה** ולא מאבימלך חלילה, והנה בעיני הכל שני מופתים:

א. היות **כאשר אמר** שהוא למועד הזה כעת חיה ולשרה בן.

ב. כי **ויעש ה' לשרה כאשר דבר**, כי עשה בה עשייה ממש כי חזרה לנערותה כעושה בריה חדשה בעיני כל רואיה, ואם לא להוליד מאברהם לא היה הוא יתברך עושה פלא, דלא עביד קב"ה ניסא לשקרי.

ב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו למועד אשר-דבר אתו אלהים:

ותני והדר מפרש באומרו **ותהר ותלד שרה לאברהם וכו'**, כלומר הנה לך שני אותות כי **ותהר ותלד שרה לאברהם** כלומר ולא לאבימלך, והחל במאי דסליק מניה, לומר האות האחד שאמרתי **ויעש ה' לשרה**, פירושו כי ילדה בן לזקוניו, כלומר כי היה **לזקוניו** של אברהם, ולא לזקוניה של שרה כי הלא הוחזרה אל הילדות כי נעשה בה עשייה חדשה. ומה שנאמר **כאשר**

אמר שהוא האות האחר, הוא למועד אשר דבר וכו', והוא האות דפתח ביה. נמצאו שני הכתובים כתני והדר מפרש.

והן אלה דברי שרה באומרה **מי מלל וכו'**, אלא שעשתה עיקר מאות הנערות יותר מאות המועד, כי הלא הפסוק קשה ההבנה, אך לפי דרכנו יתבאר על אופניו, כי אמרה **מי מלל** ודבר כדובר וממלל במופת חותך כי לאברהם ולא לאבימלך **הניקה בנים שרה**, אות ומופת לעיני הכל הוא **כי מה שילדתי בן** הוא **לזקוניו** ולא לזקוני, כי אם שחזרתי לנערותי גלוי לכל. והוא כי הנה שני ראיות הנה:

אחת חזרתה אל הנערות,

והשנית היות ביום מועד.

והנה מופת היותר חותך, יראה החזרה אל הנערות שהוא דבר ניכר בחוש, כי על השניה היה פקפוק מה. על כן אמרה מי משני האותות הוא אשר **מלל** וחתך במופת חותך שהוא **לאברהם**, הלא הוא שהייתה נערה ולא זקנה כמוהו כמדובר. ונחזור אל הכתובים הקודמים.

ג ויקרא אברהם את-שם-בנו הנולד-לו אשר-ילדה-לו שרה יצחק:

ויקרא כו'. לבוא אל הביאור נזכירה מאמר רז"ל (**בראשית רבה** נג יא) על פסוק זה, וזה לשונם:

אמר רבי יצחק חפושיה:

י עשרה כנגד עשרת הדברות,

צ תשעים ואם שרה הבת תשעים שנה תלד,

ח כנגד המילה שניתנה לשמונה

[ק מאה הלבן מאה שנה], ע"כ.

וראוי לשים לב תחת מה הניח פשט המקרא, שנקרא כך על פי ה' שאמר לו שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק, ויהיה על מה שויפול אברהם על פניו ויצחק, או על מה שצחקה שרה, והלך לדרוש גימטריאות. אך ראה, כי אם היה על צחוק אברהם יקראנו בלשון עבר, ולא יצחק לשון עתיד. ואם על צחוק שרה, קשה, אחד כי אחר שהוא יתברך הקפיד עליה כי אשר לא טוב עשתה כאומרו למה זה צחקה שרה וכו', ואיך יקרא את שם הצדיק בזה שיהיה הוא לה למזכיר עוון.

ועוד כי הוא לשון זכר.

ועוד שהוא לשון עתיד, והיה שנה תמימה טרם יקרא אביו אותו יצחק. על כן דרש האותיות.

ועל הכל הוא כי הוקשה לו לבעל המאמר בכתובים כל אשר הערנו.

א. **אומרו את שם בנו הנולד לו**, שהוא מיותר, כי מי לא ידע שנולד לו.

ב. **אומרו אשר ילדה לו שרה** שגם זה לבלי צורך כלל.

ג. שהקדים לספר מה שמל אותו לשמונה ימים קודם לסיפור בן כמה שנים היה אברהם בעת לידתו.

ד. מה צורך להודיענו שהיה **אברהם בן מאה שנים בהולד לו את יצחק**.

על כן פירש כי הכתובים מפרשים למה נקרא **יצחק**, שהם על מספר כל אות ארבעתן, שהוא:

י על עשרת הדברות,

צ על שנות שרה,

ח על שמונת ימי מילתו,

ק על שנות אברהם מאה.

והוא כי הבן אשר יקרא לו בן, זרע לאברהם, הוא יצחק. ואין זה, רק על דבר שעתיד לקבל עשרת הדברות, מה שאין כן ישמעאל, והרי הוא כאילו לא נולד לאברהם כי אם יצחק.

ועל כן על זה היה רמז ה' שהוא על עשרת הדברות, שעל כן זה הוא אשר יתייחס לנולד לו בלבד. וזהו **ויקרא את שם בנו הנולד לו**, כלומר שזה הוא המיוחד לו, שהוא על שהוא הראוי לקבל עשרת הדברות.

ועל ה**צ** אמר **אשר ילדה לו שרה וכו'** שהייתה בת תשעים שנה.

ועל ה**ח** אמר **וימל אברהם וכו' בן שמונת ימים**.

ועל ה**ק** אמר **ואברם בן מאת שנה וכו'**. הנה כי על פי דבריו אלו יבואו הכתובים על נכון איש על מקומו ומשוללי ייתור.

אך עדיין צריך לדעת טוב טעם, מה בצע יהיה ברמז בשמו עשרת הדברות ומספר שנות אביו ואמו ושנימול בשמונה.

ועוד למה נפרדו אברהם ושרה, כי בין שנות שניהם הפסיק ברמז שמונת ימי מילה.

וגם הפריד בין ברית ותורה בצ' של מספר שנות שרה.

אמנם הנה כתבנו על מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** כח ד) **דבר ציוה לאלף דור זו תורה**. כי אין ראויים לקבל תורה אם לא דור משוללי זוהמת נחש, כי על כן היא לא ניתנה לנו עד פסקה זוהמתנו.

והיא הקדמה מפורשת אצלנו לתשובת שאלת השואלים, איך יתכן איש לא נעדר במתן תורה משולל ההכנות הראויות אל הנבואה, שכולם התנבאו לא בחלום כי אם בהקיץ פנים בפנים. ודחינו תשובת האומר כי באמצעות המוכנים, שמעו הבלתי מוכנים בתשובה ניצחת. אך הוא כי אין דבר מבדיל בין אדם לקונו להשגת נבואה כי אם זוהמת נחש כאשר הכרחנו שם מעניין אדם הראשון, ועל כן ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתו, ויוכנו כולן לנבואה.

וצורך היות כולם נביאים הוא כי רצה הקדוש ברוך הוא לתת לכל אחד ואחד מישראל כל התורה ולא דרך כלל, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כט א, **שיר השירים רבה** א יג) שהיה הדבור מדבר עם כל אחד מישראל. וזהו שכל לשון עשרת הדברות לשון יחיד. על כן הוצרך בל יהיה באיש זוהמת נחש, בל תעכבנו מלשמוע מפיו יתברך שהיא נבואה ובהקיץ. וראה הוא יתברך כי בהניח הדבר אל טבעו, היה צריך אלף דור להתיך הזוהמא, אלא שראה את בחירתם רעה, על כן סילק תתקע"ד דורות ונשארו כ"ו.

ועל כן הוצרך עשות דרך, שמה שהיה עתיד להתיך באלף דור יותר בכ"ו דורות. על כן עשה יתברך שלא תתעבר שרה את יצחק בבחורות, בל יתהווה מדם נדותה אשר הוא מחלאת זוהמת נחש, וגם חלב שדים כי יינק לא יהיה מתהווה מדם טומאה, רק אחרי זקנתה. כי אז גם אם פירסה נדה - למאן דאמר, אינו דם טבעי הבא מן הזוהמא רק נסיי. שעל ידי שיתהווה בלי זוהמת דם נידות, בהלו נרו יתברך עלי ראשו בבטן, אשר אז מלמדים לו כל התורה, תדבק בו איכות התורה בעצם. מה שאין כן הגדל בבטן על ידי זוהמא, שהתורה רפויה בו שעל כן תשכח ממנו בצאתו. אך ביצחק למה שהוא המעותד לקבל התורה, רצה יתברך יתהווה באופן יהיה דבק בה'.

עוד הוא מאמרם ז"ל (בבראשית רבה מו ב) כי לא רצה הוא יתברך יצא יצחק עד יבוטל יצרו של אברהם ותבטל תאוותו ותתקשר דמו ומשנצרר בו דמו, כי אמר הקדוש ברוך הוא קנמון אני מעמיד בעולם כו'. כוונת מאמרם שיתהווה בלי היות כח יצר הרע באברהם, והוא שעל ידי כן יהיה עולה תמימה, שלא יהרהר בדבר רק ירצה ליעקד מאהבה כמשולל יצר הרע, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נו ה) על וילכו שניהם יחדיו, כי על כן יתכן מה שניסיון העקידה לא נתייחס ליצחק.

כלל הדברים, כי על דבר הכנתו לקבלת התורה, שהוא להתיך הזוהמא מהרה, המנגדת להשגתה, הוצרך תהיה אמו זקנה כאשר הייתה בת תשעים שנה. ולהיות מוכן להיות קרבן תמים, הוצרך יהיה אברהם בן מאה שנה. וזה נרמז בשמו, כי למה שהיה עתיד מיצחק לצאת מקבלי התורה, שהוא רמז ראש שמו שהוא יו"ד שהיא כנגד עשרת הדברות, על ידי כן הייתה שרה בת תשעים שנה. ועל כן נסמכה הצ' אל היו"ד. והח' שהוא שנימול לשמונה למה שהוא עתיד להיות עולה תמימה בגדלו שעל כן בשמונה ניתן לה' ליכנס בברית מילה, כד"א בבכור שבעת ימים יהיה עם אמו וביום השמיני תתנו לי על שעתיד להיות קרבן לה' - על כן היה אביו בן מאה שנה שבוטל יצרו, ולכך נסמכה ק' על הח'.

ועל פי דרך זה אף אנו נאמר על דרך הפשט, שאחר אומרו **וימל אברהם כו' בן שמונת ימים כו'**, אמר טעם אל המול **יצחק בן שמונה ימים**, ולא המתין הוא יתברך עד יגדל ויעשה מילתו

על ידי עצמו, וגם יהיה בזמן בחירי וטהור יותר, כי בקטנותו בלי יצר הרע, לזה אמר **ואברהם בן מאת שנה** באופן היה משולל יצר הרע בהעשותו וטהור היה מאז, ומשולל יצר הרע כאשר בגדלו, ומוכן לינתן לה' מאז כבכור בן שמונה. וכבר כתבנו ממדרש **תנחומא** כי אחריו כל אדם נצטוו למול לשמונה כמוהו.

ו ותאמר שרה צחק עשה לי אלהים כל-השמע יצחק-לי:

וכשמוע שרה כי קראו **יצחק**, חששה פן יהיה שם יצחק מזכרת עוון מה שצחקה היא באומרה אחרי בלותי כו', על כן קדמה ואמרה לא כן הוא, רק כי **צחוק עשה לה אלוהים** כי שמחה ה'. ומי יוכיח כי הפירוש הוא זה ולא האחר, לזה אמר **כל השומע כו'**. והוא כי בפירוש הזה נפרש אומרו יצחק לשון עתיד, על שם כי כל השומע יצחק. אך אם הפירוש הוא האחר, לא יצדק בו לשון עתיד כלל, והיה ראוי יקרא צחק לשון עבר. וזהו **כל השומע יצחק כו'**. וזהו מה שהשיבה על מאי דסליק מניה הוא קריאת השם.

ז ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כי-ילדתי בן לזקוני:

ועל מה שנרמז למעלה שני טעמים להוכיח לכל כי מאברהם נתעברה ולא מאבימלך. על זאת עשתה אמירה בפני עצמה, ותאמר **מי מלל וכו'** לומר כי ההכרח הגמור הוא מה שנעשית נערה שהייתה **לזקוניו** ולא לזקוניה כמפורש למעלה.

או **שיעור הכתוב מי מלל** והכריח היות ילד זה **לאברהם** ולא מאבימלך. הלא הוא כי **הניקה בנים שרה**. הוא ריבוי החלב, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נג יג) שבאו כל השרות עם ילדיהן, לנסותה והניקה כל ילדיהן. ואמר כי איך הוא זה סימן שהוא מאברהם, לזה אמר כי **ילדתי בן לזקוניו** כלומר ולא לזקוני. כי החזירני ה' אל הנערות, כי זה הוראה, כי אם היה גם לזקוני, לא היה לי כל כך חלב. ובכן ודאי שלא החזירני הוא יתברך אל הנערות ללדת מאבימלך דלא עביד הקדוש ברוך הוא ניסא לשקרא. ותעש עיקר מריבוי החלב יותר מהכרת פניה, להיות זה ניכר לכל גם לאשר לא ראוה מתחילה ולא הכירו פניה כי פניה לא היו לה עוד, כי זה ידעו רוב העולם כי צנועה בירכתי ביתה הייתה. לכן הכרה מפורסמת לכל היה ברבות החלב לה כאחת הנערות, כי על ידי כן הניקה בנים שרה. כמאמרם ז"ל שהניקה כל ילדי השרות ומלכות הבאות לה, כי היו דדיה כמעיינות.

ח ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את-יצחק:

ובגלל הדבר הזה עשה **אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק**. והוא בשום לב אל אומרו **ויגדל ויגמל**, כי איזה גדלות הוא אם אחר כן היה זמן ההגמל. אך הוא כי למה שהמופת החותך לומר כי לא מאבימלך נתעברה שרה היה מה שחזרה לנערות, שהוכר גם לבלתי מכירה מאז על ידי ריבוי החלב כמדובר. על כן להחזיק בזה אחר **שויגדל הילד ויגמל**, כי לא גמלוהו קודם

זמנו כאשר יקרה לילודות בימי זקנה או ספק קרוב לה, כי לחוסר חלב יגמלוהו טרם הכ"ד חדש, כי אין לאמו למלאת ספקו אמר כי פה **ויגדל הילד** ואחר כך **ויגמל** מחמת בוריו כמאליו, שעל כן לא אמר ותגמלוהו כי חלבה רב הוא מאד, על כן עשה **משתה גדול** ומפורסם. ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** נג יד) שהוא משתה גדולים שהם כל שלושים ואחד מלכי ארץ ישראל הן ונשיהן, למען יראו כי גם אז חלב רב בדדיה, ואינה גומלת את בנה רק מחמת בוריו כי גדול הוא. ובכן יגזרו אומר הכל כי חזרה אל הנערות ולא עבד קב"ה ניסא להתעבר מאבימלך, והראיה מרוב חלב שאין זה אלא שחזרה לנערותה, וידעו הכל כי מה' יצא הדבר לקיים אשר דבר לאברהם.

ולמה שאמרו ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק כט, הובא **בתוספות** שבת קל א) **ביום הגמל**, ביום **הג' מל** שהוא ביום השמיני שנמול בו. יתכן דאפקיה בהאי לישנא לרמז מה שהניחה מלהניק את יצחק כדי להניק כל ילדי השרות, להראות ריבוי החלב שהוא הוראה אל היותו מאברהם. ולהורות מה שחשקה להניק כל היום ילדי השרות, כי לא הניקה את בנה, אמר הגמל כאילו גמלתו. וגם מפני דרשת רז"ל (פסחים קיט ב) לרמז שעתיד הקדוש ברוך הוא לגמול חסד לזרעו של יצחק וכו'.

[גירוש הגר]

ט ותרֹא שְׂרָה אֶת-בֶּן-הַגֵּר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר-יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק:

י וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֶת-בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן-הָאִמָּה הַזֹּאת עִם-בְּנֵי עַם-יִצְחָק:

יא וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ:

יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם אֶל-יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל-הַנָּעַר וְעַל-אִמְתְּךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שְׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בִי־צָחַק יִקְרָא לָךְ זֶרַע:

יג וְגַם אֶת-בֶּן-הָאִמָּה לְגֹזֵי אֲשִׁימֹנֹו כִּי זָרַעָךְ הוּא:

הלא כמו זר נחשב שתבקש שרה לגרש אותה ואת בנה, לבל יירש בנה את אברהם עם יצחק, והלא היה אפשר לתקן שיתן את כל אשר לו ליצחק מעתה כאשר עשה אחר כך, ולא כלה גרש יגרש אותו ואת אמו על הירושה.

ועוד כי אשה כמוה לא תעשה עיקר מטובות העולם הזה, כי לא ירעיב ה' נפש צדיק, אם יירש ישמעאל עמו.

ועוד איה איפה רחמיה לגרש גם שניהם על נקלה.

ועוד אומרו וירע הדבר כו', כי אומרו **על אודות בנו** הוא מיותר, ואם הוא לומר שלא הרע לו על אמתו כי אם **על אודות בנו**, הנה טוב היה שלא לאומרו, כי מה בצע להודיע כי לא ריחם על שוכבת חיקו.

ועוד אומרו יתברך אל ירע בעיניך וכו' כי אומרו **כל אשר תאמר כו'** הוא מיותר כי הוא בכלל הקודם. ואין לומר כי בא לומר על כל אשר תאמר זולת עניין זה, כי הרי אחר כך הוא נותן טעם ואומר **כי ביצחק כו'**, ואין זה רק על עניין הכתוב. **וגם נשים לב אל אומרו מלת כל** בלי ריבוי דברים, כי אם עניין אחד. וגם על ה' יפלא, האם לבל יירש עם יצחק, יצווה לשלח אותו ואת אמו.

ט ותרא שרה את-בן-הגר המצרית אשר-ילדה לאברהם מצחק:

אמנם הנה על אומרו **ותרא כו' את בן הגר המצרית מצחק** אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נג טו) אין צחוק אלא עבודה זרה כד"א ויקומו לצחק. וכן זו רציחה כד"א וישחקו לפנינו. וכן זו גלוי עריות כד"א לצחק בי. ובזה כאשר **ותרא שרה** הדבר הרע הזה, ותתאבל באמת באמור אם לוקח יצחק אחד ממידות ישמעאל כאלה למה לי חיים. על כן חרדה לאמר –

י ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת-בנה כי לא יירש בן-האמה הזאת עם-בני עם-יצחק:

גרש כו' בל ילמד יצחק ממנו. ולבל יאמר לה האם בני מחלצי אשר הוא ראשית אוני בכלל הזרע אשר הבטיחני בו ה' אגרשנו מעל פני. על כן הקדימה ותאמר לו **גרש האמה הזאת ואת בנה**, לומר לו, כי בנו הבא מן השפחה קרוי בנה, וזו אמו שפחה היא ולא אשתך כמוני, ולכן **בנה** יקרא ולא בנך. וזהו אומרו **האמה הזאת ואת בנה**. והראיה שאין זה קרוי בנך כי הלא מן הדין **לא יירש בן האמה הזאת וכו'**. ויצא זה לשרה ממאמרו יתברך באומרו אבל שרה אשתך יולדת לך בן כו' והקימותי את בריתי אתו לברית עולם. והנה הברית הוא ירושת הארץ ואמר שלא יירש, ומינה לכל ירושת אברהם. וזו ראייה כי לא יקרא בנך.

יא וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו:

אך הנה אברהם דעת אחרת עמו, שדעתו שלחיות קודם מתן תורה, וייחדה לו לשם אישות זרעו ממנה **בנו** יקרא. ואם ברית הארץ יקים את יצחק, ירושת אביהם תהיה בין שניהם. וזהו אומרו **וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו**, כלומר שהיה בעיניו כי **בנו** יקרא, הפך מאמר שרה באומרה שקרוי בנה ולא בנו. ואמר כי גם שקשים גירושין, עם כל זה, מה שהיה לו קשה מאד היה **על אודת בנו** שהוא היות בנו בעיניו והיא קראתו בנה.

יב ויאמר אלהים אל-אברהם אל-ירע בעיניך על-הנער ועל-אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע:

על כן השיב לו הוא יתברך **אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך**, לא בלבד על גירושיהם כי אם גם על מה שאמרה כי בנה יקרא ושלא יירש כו', כל מה שתאמר **שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע** לירש, כראיה שלה, ואם כן בנה יקרא ולא בנך.

יג וגם את-בן-האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא:

וגם שיקרא בן האמה יועיל לו זכותך כי לגוי גדול אשימנו, כי בצד מה זרעך הוא.

יד וישכם אברהם בבקר ויקח-לחם וחמת מים ויתן אל-הגר שם על-שכמה ואת-הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע:

טו ויכלו המים מן-החמת ותשלך את-הילד תחת אחד השיחים:

טז ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחי קשת כי אמרה אל-אראה במות הילד ותשב מנגד ותשא את-קלה ותבך:

יז וישמע אלהים את-קול הנער ויקרא מלאך אלהים אל-הגר מן-השמים ויאמר לה מה-לך הגר אל-תיראי כי-שמע אלהים אל-קול הנער באשר הוא-שם:

יח קומי שאי את-הנער והחזיקי את-ידך בו כי-לגוי גדול אשימנו:

ראוי לשים לב למה נתן הכל להגר ולא נתן גם לנער, כי מאז נימול היה בן שלש עשרה שנה, מלבד אשר גדל אחרי כן שהיה בן שבעה ועשרים שנה למאמר רז"ל (בראשית רבה נו).

ועוד שהיה לו לומר ותשם על שכמה ולא שם על שכמה. וגם הזכיר **את הילד** כלאחר יד אחר **הלחם והמים**, ולא הזכירו עם אמו.

ועוד אם היה ה' עמה כנראה מאשר דבר לה אחרי כן איך הניחה למקרה **שותרלך ותתע**.

וגם אומרו מן החמת הוא מיותר.

ועוד שאם היא בכתה היה לו לומר **וישמע אלוהים** את קולה ולא **את קול הנער**.

ועוד למה חזר ואמר **ותשב מנגד** פעם שנית.

ועוד אומרו מה לך הגר מה זו שאלה.

ועוד כי הלא יפלא ישלח איש את אשתו ואת בנו ערירים ימותו במדברות ולא ישלח אתם אחד מעבדיו ולא ירכיבם על צמד חמורים. וגם לחם ומים לא נתן די סיפוקם, והלא הוא האומר לו יתברך לו ישמעאל יחיה לפניך.

אך הנה אמרו רז"ל (שם נג יט) שאמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא מי שעתיד להמית שמונים אלף פרחי כהונה בצמא בנודות נפוחים, אתה מעלה לו באר? אמר הקדוש ברוך הוא: **באשר הוא שם** כי עתה צדיק הוא.

יד וישכם אברהם בבקר ויקח-לחם וחמת מים ויתן אל-הגר שם על-שכמה ואת-הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע:

והנה יתכן כי לא נעלם זה מאברהם, כאשר לא נעלם ממנו חלוק מלכות בית דוד בשכם ועניין בית אל ועניין העי, שהתפלל עליהם כמו שאמרו רז"ל (שם לט כד) על יבוא עד מקום שכם ויט

אהלה בין בית אל ובין העי. ומה גם לפרקי רבי אליעזר שאמרו ז"ל שם (פרק ל) **ולישמעאל שמעתיך, עתיד אני לשמוע נאקת ישראל ממה שיעשו לו בני ישמעאל**. על כן אמר אם אני נותן לחם ומים לישמעאל, אולי יחסרון מימיו במדברות וימות בצמא על העתיד, על כן נתן להגר שהיא תהיה עיקר, אך ישמעאל טפל אליה כמשא על כתפה. וזהו **שם על שכמה ואת הילד** באופן שרשעו לא יפגום כיון שבהגר אין עוון, והוא אתכא דידה קסמין. ולחזק ידה **וישלחה** שהוא לויה כמו שאמרו **בתנחומא** (ריש פרשת בשלח) על בשלח פרעה. ואף על פי כן, על קטרוג המלאכים על מה שהיה זרעו עתיד לעשות במדבר.

טו ויכלו המים מן-החממת ותשלך את-הילד תחת אחד השיחים:

על כן **ותתע במדבר** באופן **שויכלו המים מן החממת** כלומר מסיבת **החממת**, כי גם הייתה לו למזכרת על החממות נפוחות שהיה עתיד להמית את ישראל בהן. הנה להיותן תועים במדבר גם שניהם בסכנת מות בצמא, מה עשתה היא, **השליכה את הילד תחת אחד השיחים**. והוא בשום אל לב אל נקוד האל"ף בפת"ח שהוא מיוחד שבאילנות. אך גם שלא ידעה העניין העתיד, חששה על היותו מצחק. ותשם אותו **תחת** מיוחד **השיחים**, לרמוז זכות אברהם כי אחד היה אברהם.

טז ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחי קשת כי אמרה אל-אָרָא בְּמוֹת הַיֵּלֶד וְתִשָּׁב מִנֶּגֶד וְתִשָּׂא אֶת-קִלְהָ וְתִבָּרַךְ:

ותרחק **כמטחי קשת**, לרמוז שבזכות אברהם ירחיק ה' היותו רובה קשת. כי מה שהיה מצחק, הוא שפיכות דמים כד"א וישחקו לפנינו, היה על ידי קשת. ותשב לה מנגד להתפלל, כי נראה מרז"ל (שם נג יט) כי שניהם היו מתפללים באומרם כי למה **וישמע אלוהים את קול הנער** על שהיה חולה ויותר נשמעת תפילת החולה עצמו מאשר מתפלל עליו, הנה למדנו כי שניהם היו מתפללים. ולפי דברנו יתכן כי זהו אומרו **מנגד**. ואחשוב כי היא התחכמה לבלתי התפלל על עצמה, עם שגם היא תמות בצמא, רק עליו, וזהו אומרו **לה** כי הנוגע **לה** שמה **מנגד**, **כי אמרה אל אראה במוות הילד**, לומר כי מה שאמרה בתפילתה, הוא **אל אראה במוות הילד**, שתמות תחילה, כי עליו היא צערה. אך בראותה כי **ותשב מנגד** שהתעכבה ולא ראתה אצלה שנעשה נס לצאת מים, אז אמרה הנה כל המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה (בבא קמא צב א), ואיך בהיותי צריכה מים והתפללתי על בני לא נענית, אז **ותשא את קולה ותברך**, על כי שערי דמעה לא ננעלו.

יז וישמע אלוהים את-קול הנער ויקרא מלאך אלוהים אל-הגר מן-השמים ויאמר לה מה-לך הגר אל-תיראי כי-שמע אלוהים אל-קול הנער באשר הוא-שם:

ועם כל זה לא שווה לה להוציא מים במקומה, כי **וישמע אלוהים את קול הנער** ולא את קולה, על כן הייתה מרת נפש. לכן **ויקרא מלאך כו' ויאמר לה מה לך הגר**, על שלא נענית אל תראי

באמור אולי שנאתך ה', כי לא כן הוא, כי מה ששמע את קול הנער ולא את קולך לא למענו הוא, רק על שהיה קולו בהתפללו אמור **באשר הוא שם**, שלא יביט הוא יתברך אל עצמו כי אם בשביל **אשר הוא שם**, הוא אברהם, שסיבב שיהיה שם בשלחו אותו. או בשביל מי שהוא שם, שאמו שם אותו שם תחת אחד השיחים, לזכור זכות אברהם שהוא אילן מיוחד, ושאליו נאמר כי לגוי גדול אשימנו. ועל כן נשמע יותר מהגר.

יח קומי שאי את-הנער והחזיקי את-ידך בו כי-לגוי גדול אשימנו:

ועם כל זה גם זכותך הגר תעמוד לו להקימו מחליו. כי **קומי שאי וכו'** (ברכות ה ב) הב לי ירך ואוקמיה מהיסורין, כן **קומי שאי** כי טרם ישתה מים יקום על עמדו.

יט ויפקח אלהים את-עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את-החמת מים ותשק את-הנער: ויפקח אלוהים וכו'. אם בריאה ברא ה' **באר מים** גלוי לכל, מה פקיחת עיניים היה צריך. אך יראה שהיה דבר רוחני בלתי נראה רק לה שפקח אלוהים את עיניה. ויתכן כי מעין באר שהיה לישראל במדבר, כי היה רוחני מבחינת שכניה הוא שם אלוהים. שעל כן היה הולך עימהם ממקום למקום, זולת יתר נפלאות אל אין מספר שהיו נעשים בו, על כן פקח יתברך את עיניה **ותרא באר מים**. והיא השכילה כי מאת האלוהים הוא. ותאמר בלבה כי מה שישתה ממימיה יהיה לו לרפואה לקום מחליו אשר הוא מושכב בו וכן עשתה כי **ותלך ותמלא כו' ותשק את הנער**. ואז על ידי ההשקאה ההיא הושפעה בו רפואה מאת האלוהים, כי מיד -

כ ויהי אלהים את-הנער ויגדל וישוב במדבר ויהי רבה קשת:

ויהי אלוהים את הנער ויגדל, כי באר אלוהים הוא כמדובר.

[ברית אברהם ופיכול]

כב ויהי בעת ההוא ויאמר אבימלך ופיכל שר-צבאו אל-אברהם לאמר אלהים עמך בכל אשר-אתה עשה:

כג ועתה השבעה לי באלהים הנה אם-תשקר לי ולניני ולנכדי כחסד אשר-עשיתי עמך תעשה עמדי ועם-הארץ אשר-גרתה בה:

כד ויאמר אברהם אנכי אשבע:

כה והוכח אברהם את-אבימלך על-אדות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך:

כו ויאמר אבימלך לא ידעתי מי עשה את-הדבר הזה וגם-אתה לא-הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום:

אמר כי בעת ההוא הנזכר למעלה שהחזיר לו את אשתו, שהיא עת למצוא חן בעיני אברהם אז ויאמר כו'. וראוי לשית לב:

א. אל אומר **לאמר** כי אינו לאמר לאחרים.

ב. איך מתייחס אל שאלתו אומר **אלוהים עמך כו'.**

ג. אומר **ועתה** שהיא תיבה מיותרת.

וכן אומר **הנה.**

ד. אומר **כחסד כו',** כי אשר עשה עמו אינו לנינו ולנכדו.

ה. אומר **אנכי אשבע,** למה ייעד ולא עשה מיד.

ו. אומר **לא ידעתי מי עשה כו',** שיורה שידע הגזלה ונעלם ממנו מי היה העושה ואין זה התנצלות, שיהיה מי שיהיה היה לו לדרוש ולמחות.

ז. אומר **וגם אתה לא הגדת לי,** על מה בא הגם הזה לרבות. וכן **הגם** השני. וכל שאר הכתוב מיותר.

ח. שסותר הקודם, כי תחילה אמר **לא ידעתי** מי עשה שנראה שמציאות הגזלה ידע, ועתה אומר לא ידעתי בלתי היום.

כב ויהי בעת ההוא ויאמר אבימלך ופיכל שר-צבאו אל-אברהם לאמר אלהים עמך בכל אשר-אתה עשה:

אמנם הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נד ה) שהקפיד הוא יתברך על אשר כרת ברית עם אבימלך. ויתכן כי זה היה פחד אבימלך, פן אברהם יתן אל לבו פן לא יהיה רוח אלוהים נוחה מכרות אברהם את הברית הזאת, ויירא פן יאמר אברהם אקרא לאלוהים עליון, ואשאלה את פיו אם אשבע לך אם לאו. על כן הערים ואמר **אלוהים עמך כו'** כלומר ואינך צריך להימלך באלוהיך תחילה, כי אלוהים עמך בכל אשר אתה עושה מעצמך הוא מסכים. וזו הקדמה אל מה שרצה לשאול ולומר **השבעה לי כו'** לבל ימאן עד יימלך. וזה יכוון באומר **לאמר,** שמה שוויאמר אל אברהם פתח דבריו, הוא כדי לאמר שאלתו, ופירש כי אמירה ראשונה שעליה אמר ויאמר הוא **אלוהים עמך וכו'.**

כג ועתה השבעה לי באלהים הנה אם-תשקר לי ולניני ולנכדי כחסד אשר-עשיתי עמך תעשה עמדי ועם-הארץ אשר-גרתה בה:

ומה שהיה לאמר מה שאמר הוא לאמר **ועתה השבעה לי,** וזהו אומר **ועתה** כלומר עתה טרם תתישב בדבר או תימלך בזולת.

והשבעה אשר תשבע, הוא באלוהים אשר הוא הנה, הוא אלוהיך שמלא כל הארץ כבודו, והוא נמצא פה אתנו כי התפללת עלי ומיד נתקן עצורנו.

והשבעה היא עלי ועל **ניני** ועל **נכדי.** ואל תאמר די שאשבע על עצמי ולא גם על **ניני ונכדי,** כי הלא על עצמי אין צריך שבועה, כי ודאי שכח **אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ כו'** בלי שבועה, באופן שאין צורך השבועה רק על **ניני** ועל **נכדי.**

כד ויאמר אברהם אנכי אשבע:

בתמיהה. כלומר ולא אתה?

כה והזכח אברהם את-אבימלך על-אדות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך:

ואין לומר כי אתה אינך צריך כי נאמן לי אתה, לא כן הוא כי הנני מוכיחך על אודות באר המים אשר גזלו כו'. וזהו והזכח אברהם את אבימלך כו' כי אינו כבודי לריב עם עבדיך כי אם עמך, כי אשמת העבדים היא על אדונם.

כו ויאמר אבימלך לא ידעתי מי עשה את-הדבר הזה וגם-אתה לא-הגדת לי וגם אנכי לא

שמעתי בלתי היום:

ויאמר אבימלך לא ידעתי מזה כלום, וזהו לא ידעתי.

ואחר אומרו שלא ידע שאל את פיכל שר צבאו שעמו כי שלשתם היו יחד, מי עשה את הדבר הזה שמן הסתם השר יודע הנעשה בעיר יותר מהמלך, כי וגם אתה פיכל שמן הסתם ידעת לא הגדת לי כמו שלא הגיד אברהם. השיב פיכל ואמר: וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום:

כז ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם ברית:

אפשר כי בוש אברהם מלומר למלך שישבע גם הוא, על כן על ידי דורון צאן ובקר ערב אל לבו לאמר לו שישבע גם הוא. וזהו ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם ברית.

כח ויצב אברהם את-שבע כבשת הצאן לבדן:

כט ויאמר אבימלך אל-אברהם מה הנה שבע כבשת האלה אשר הצבת לבדן:

ל ויאמר כי את-שבע כבשת תקח מידי בעבור תהיה-לי לעדה כי חפרתי את-הבאר הזאת: לא על-כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם: לב ויכרתו ברית בבאר שבע ויקם אבימלך ופיכל שר-צבאו וישבו אל-ארץ פלשתים:

ראוי לשים לב מה ענין שבע כבשות הצאן אשר הציב לבדן.

ואם נאמר שזאת הייתה שאלת אבימלך, מה השיב לו באומרו כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה וכו', איך על ידי הציב אותן לבדן תהיה לו לעדה שחפר את הבאר ההיא.

כח ויצב אברהם את-שבע כבשת הצאן לבדן:

אך הנה אמרו רז"ל (בראשית רבה נד ז) שהיו רועי אברהם מריבים עם רועי אבימלך, מי מהם חפרו הבאר. ואמרו רועי אברהם בזאת יבחן, אם בבא צאן אברהם יעלו מי הבאר לקראתם או חפרוהו, ואם יצאו לקראת צאן אבימלך אתם חפרתם אותו. ויתכן כי זה הוא העדות אשר אמר

אברהם **בעבור תהיה לי לעדה**. והוא, כשנתן לאבימלך צאן ובקר השאיר לעצמו שבעה כבשות לתתן אחרי כן.

כט ויאמר אבימלך אל-אברהם מה הנה שבע כבשת האלה אשר הצבת לבדנה:
ל ויאמר כי את-שבע כבשת תקח מידי בעבור תהיה-לי לעדה כי חפתי את-הבאר הזאת:
 והשיב אברהם **כי את שבע כבשות תקח** אחר כך **מידי**, ומה שהצבתי אותן לבדן ולא נתתם עם השאר הוא **בעבור תהיה לי לעדה**, על ידי מה שיעלו המים לקראת אלו שעדיין הן שלי ואחר כך תקחם.

לא על-כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם:
 והנה היה נראה שעל השבע כבשות קרא לבאר **באר שבע**, וזהו אי אפשר כי לא סימן יפה היה לאברהם, כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נד ה) שאמר לו הקדוש ברוך הוא אתה נתת שבע כבשות חייך שאני משהה בשמחת בניך שבע דורות וכנגד כן הורגים מבניך שבעה צדיקים, ואיך התורה תקרא תמיד למקום ההוא **באר שבע** שיהיה תמיד זיכרון אל הרעות. על כן אמר ראו עתה כי לא על שבע כבשות נקרא כן שאם כן היה נקרא שבע בצר"י השי"ן ולא בקמ"ץ, אך על כן קרא למקום באר שבע בקמ"ץ, על היות שעל ידי הבאר נשבעו באופן כי אומרו שבע הוא על השבועה.

לג ויטע אשל בבאר שבע ויקרא-שם בשם ה' אל עולם:
ויטע וכו'. לפי מה שאמרו בספר הזוהר (וירא דף קב ב) על פסוק והשענו תחת העץ שכך היה דרכו של אברהם שהיה לו עץ שתחתיו היה מאכיל לאורחים, ולמי שהיה קולט האילן היה מבחין איכותו. ובזה יאמר כי גם שם נטע **אשל** הוא אילן, ועל ידי האכיל תחתיו אורחים היה קורא **בשם ה' וכו'.** שאשר היו מזכירין שם ה' בתחילה לא היו אומרים שהוא **אל עולם**, כי אם שעל השמים כבודו. והוא הקריא בפיהם כי **בשם ה'** שהיו מזכירים לסמוך בשם ולומר **אל עולם**, שיאמרו **ה' אל עולם** ולא ה' בלי הזכיר בו **אל עולם**.

לד ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים:
 ואמר **ויגר בארץ פלשתים ימים רבים** שעם היותו שם **ימים רבים** לא קבע מקום כי אם כגר הולך ונוסע בכללות ארץ פלשתים, להקריא שמו של הקדוש ברוך הוא בכל הארץ ההיא, וזהו **ויגר** שהיה כגר עם היותו שם ימים רבים.

פרק כב

[עקידת יצחק]

א ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את-אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני:

ב ויאמר קח-נא את-בנך את-יחידך אשר-אהבת את-יצחק ולך-לך אל-ארץ המדינה והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך:

ראוי לשית לב:

א. איך נמשך זה מהקודם שיאמר **ויהי אחרי הדברים האלה**, כי על כן רז"ל (בראשית רבה נה ד) פירשו על דברים שעל פה, ואמרו אחר דברי יצחק וישמעאל, או אחר דברי מלאכי השרת, שאמרו שלא הקריב שום קרבן על לידת בנו, והשיב הוא יתברך אפילו את בנו עצמו יקריב בשבילי. והלא כמו זר נחשב יחזור על מה שאינו בכתוב, ומה גם באומרו **'האלה'** - כמורה באצבע.

ב. **אומרו והאלוהים נסה וכו'** כי האם עתה החל הוא יתברך לנסותו, והלא זה ניסיון עשירי הוא.

ג. כי הלא על זאת יתחמץ לבב אנוש באמרו היפלא מה' קרב איש ולב עמוק, שיבוא לנסות את איש אם יעשה ואם יחדל את אשר יצונו, והלא מי כמוהו צופה ומביט כל מעשה אשר יעשה האדם מראש ועד סוף.

ד. **למה** ייחס הניסיון לאברהם ולא ליצחק.

ה. **אומרו ויאמר אליו אברהם**, כי הלא מהראוי יאמר ויקרא אליו אברהם, כי אין לשון אמירה צודקת בקריאת שם בלבד, ואם הוא על אומרו **קח נא** הרי חזר ואמר **ויאמר קח נא וכו'**.

ו. **אומרו קח נא**, כי הנה מה שאמרו לשון בקשה לא יצדק להיותו נאם ה', ואם הוא כאומרו עתה הוא מיותר.

ז. **אומרו את בנך את יחידך וכו'**, שאמרו רז"ל:

באומרו **את בנך**, אמר לו: שנים הם, אמר לו: **את יחידך**, אמר לו: זה יחיד לאמו וזה

יחיד לאמו, אמר לו: **אשר אהבת**, אמר לו: לשניהם אני אוהב, אמר לו: **את יצחק**.

(בראשית רבה נה ז)

כי הלא יקשה כי מאז אמר לו **את יחידך** היה מובן כי על יצחק ידבר, כי לא שכח מאמרו יתברך באומרו אליו כי ביצחק יקרא לך זרע.

ח. **מה** ענין שם **המוריה**, והרבה דברים פירשו ז"ל אך בלתי מתיישבים במשמעות התיבה. ט. **אומרו והעלהו שם**, כי מלת **שם** מיותרת, כי באומרו והעלהו לעולה על אחד ההרים יובן כי שם הוא.

א ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את-אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני:

והנה על זרות מציאות הניסיון כי רב הוא מאד. אחשבה להעלות ארוכתו במאמרם ז"ל בבראשית רבה (נה ב) וזה לשונם:

ה' צדיק יבחן וכו' אמר רבי יונתן הפשתני הזה כשפשתנו לוקה, אינו מקיש עליו ביותר

מפני שהיא פוקעת, וכשפשתנו יפה הוא מקיש עליו ביותר למה שהיא משתבחת

והולכת. כך הקדוש ברוך הוא אינו מנסה את הרשעים, למה שאין יכולים לעמוד, ואת מי מנסה? את הצדיקים, שנאמר ה' צדיק יבחן. ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף. ויהי אחר הדברים האלה.

אמר רבי יונתן היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן שלו, אינו בודק את הכלים המרועים, למה שאינו מספיק להקיש עליו אחת עד שהוא שוברו, כך אין הקדוש ברוך הוא מנסה את הרשעים, אלא את הצדיקים ה' צדיק יבחן.

אמר רבי אלעזר: לבעל הבית שהיו לו שתי פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע. על מי הוא נותן את העול לא על אותה שכחה יפה? כך אין הקדוש ברוך הוא מנסה אלא את הצדיקים. ע"כ.

והנה מאמר זה הובא ב**בראשית רבה** גם בפרשה לב (ג), ומסיים בה במשל הפרות ה' צדיק יבחן זה נח. ובמשל היוצר מסיים בה **והאלוהים נסה את אברהם** כאשר גם פה מתחיל בפסוק זה להביא משל היוצר. נמצא כי במשל הפשתני מביא מיוסף, ובמשל היוצר מביא מאברהם, ובמשל הפרות מנח. והלא יקשה שאם כוונת כל ניסיון הוא אחד משלשת בחינות אלו, בכל ניסיון היה ראוי יהיה צודק כל אחד מהמשלים, וגם מה ענין המשלים האלה.

אמנם הנה אין ספק כי הקושי הגדול הזה הניעם להביא כל המשלים האלה, כי יתחמץ לבבם באמור האם ינסה ה' לדעת את מעשה המנוסה, אם יעשה ואם יחדל, אחרי כי ממנו יתברך לא יפלה דבר חלילה. והנה באברהם מצינו בדברי רז"ל (שם א) טעם מפורש, שהוא כי כל האומות היו תמהים על כל הטובה אשר עשה ה' עם אברהם ואשר מגן צריו בידו, והיו חוששין להיות משא פנים בדבר חלילה, על כן רצה לפרסם הוא יתברך גודל שלמותו, כי לא חשך את בנו יחידו ממנו. אך לא נתקררה דעת חכמינו ז"ל בטעם זה בלבד, כי הלא אם נתפרסם מעשה אברהם אחרי כן, הלא בניסיון של יוסף לא יצדק טעם זה, שאדרבה חשדוהו באשת איש ושמו אותו בבור. וכן יש ניסיון שהוא על ידי ייסורין, כי מנסה השם את הצדיק אם יסבול או יבעוט, ולא יצדק בו לומר להודיע צדקו להמון שסובל ייסורין שאדרבה יחשדוהו לחוטא כי יאמרו מי הוא נקי אבד וכו'.

על כן נשא משלו מפשתני הזה כו', והוא כי יש שלשה מיני ניסיונות:

יש ינסה ה' למען הכשיר וקדש את הצדיק, ולהסיר ממנו חלאת סיגי יצר הרע לטהרו מהם כמטהר וכמצרף כסף. והוא כי יביאנו לידי עבירה ואז יערכו מלחמה היצר הטוב והיצר הרע והוא בצדקתו יגבר על יצרו, ויכבשנו תחתיו כיום הילחמו ביום קרב. ומן היום ההוא ומעלה, יצרו הרע יפול תחת רגליו, עוד לא ירים ראש. ואגב גם כל סיגי מחשבות רעות או שיורי פורענות מדברי עונות או מידות בלתי טובות גם הם יפלו עמו, עד קדוש יאמר לו.

עוד יש בחינה שניה והוא למען הודיע צדקתו לזולת שיתפרסם שלמותו, והוא כעניין אברהם שהיו בני העולם כמעט נוגעים בכבודו יתברך שהיה בעיניהם כנושא לו פנים חלילה, על כן פרסם יתברך גודל חיבתו עם קונו.

עוד יש בחינה שלישית והוא שינסה הוא יתברך את הצדיק בהביא עליו ייסורין לנסותו שיקבלם באהבה בעד הדור.

ושיעור העניין כי הבחינה הראשונה היא תועלת המנוסה שיטהר ויכשר בעצם בעבודת קונו. **והשניה** תועלת המנסה יתברך, בפרסם את אהובו בל יחשד לנושא לו פנים חלילה. **והשלישית** תועלת הדור, שיסבול ייסורין לכפר ולהגן עליהם, כי חליים הוא נושא ומכאובם הוא סובלם. ובכלל הדבר הוא כי הראשון הוא ניסיון בדבר עבירה, והשני במצוות עשה, והשלישית ייסורין.

ובראשון החל ואמר הפשתני הזה וכו', כי כאשר בהכות את הפשתן הטוב הוא משתבח, כן בניסיון הצדיק. והוא עניין יוסף ודומה לו, ועל כן הביא לזה פסוק של יוסף.

ועל הבחינה השנית שהוא להודיע כשרון הצדיק לזולת, הביא מהיוצר כי כשמכה בכלים שלמים אינו עושה רק למען ידעו הרואים כי שלמים הם ויחשיבום לקנותם. וזה היה עניין אברהם כאשר כתבנו מרז"ל. ועל כן הביא על זה **מויהי אחר הדברים** של ניסיון אברהם. ובזה צריך יהי הניסיון על מצוות עשה שיראו עושה בפועל דבר מבהיל, כעניין שוחט את בנו בקום עשה. אך בניסיון של מצוות לא תעשה, לא ישובח בעיני ההמון מה שימנע מעשות רע, על כן היה באברהם מצוות עשה. אך ביוסף שהוא להשתבח על ידי כבוש את יצרו, עיקר הניסיון הוא במצוות לא תעשה, אשר יצרו של אדם חומדתן כעניין יוסף ודומה לו.

ועל הבחינה השלישית הביא משל הפרות שלתועלת ההמון להוציא תנובת השדה נותן העול על היותר חזקה, כן לתועלת הדור נותן הוא יתברך עול אשמתם על אשר כח בו לסבול ולא יבעוט. ועל כן הביא מנח, והוא מה שכתבנו במקומו כי עול ייסורין גדולים היו לנח בתיבה.

ולבוא אל עניין הכתובים נזכירה שני מאמרי רז"ל:

א. אומרם כי הקפיד הוא יתברך על אברהם על כבדו את אבימלך והביא לו מנחה צאן ובקר, כי אמר לו אלוהים קרובים אליו, למה ילמד עליו אלופים לראש מעם אחר. והנה בזה הגביר כח החיצונים והתיש כח ישראל, ושעל כן אמר אליו חייך כו' שמנה מלכים ימלוכו על האומות לפני מלך מלך לבני ישראל.

עוד אמרו רז"ל:

על פסוק כי עד סירים וכו' כי בשעה שהיה אברהם עוקד את יצחק היה הקדוש ברוך הוא ממרום עוקד את השרים שלמעלה, ושעל כן היו סומכים ישראל בהינבא עליהם הנביא הגלות, באמרם אליו הלא כפתם ה', ואז אמר להם הנביא אל תבטחו על זה, כי הלא אש עונותיכם בערה במאסריהם ותאכלם, הדא הוא דכתיב. כי עד סירים סבכים, וכסבאם סבואים אכלו כקש יבש מלא. (בראשית רבה נו ו)

ונבוא אל העניין. והוא כי הוא יתברך בראותו ילדיו עם בני ישראל כבושים תחת כחות האומות, על ידי הגביר אברהם את כח אבימלך שהביא לו מנחה וכרות עמו הברית, כמו שאמרו ז"ל: שאמר הקדוש ברוך הוא אתה נתת לו שבע כבשות חייך ששבעה דורות אשה מלכות בניך ושיהרגו שבעה צדיקים מבניך. (בראשית רבה נד ה)

אז אלוהינו מרחם חשב מחשבות להפך השיטה, והוא לצוות את אברהם מה שלא בלבד יגביר את כח ישראל, כי אם גם עקוד יעקוד את שרי האומות, ואין זה רק על ידי עקוד את בנו באופן שיתקן את אשר עוותו.

וזוהו אומרו **אחר הדברים האלה**, שהוא אחר ענין אבימלך שהגביר אברהם את כח האומות, אז **והאלוהים נסה את אברהם**. ועל כן היה ניסיון קשה מתייחס אל רוגז מידת הדין לשחוט את בנו בידו. וזה אומרו **והאלוהים נסה את אברהם** לומר הנה אין ספק כי גם עד כה נתנסה אברהם, אך היו הניסיונות בלתי קשים כזה, שהיה מקום ליחסם אל מידת הרחמים. אך על זה יאמר היום כי **האלוהים** הוא בחינת מדת הדין **נסה את אברהם**. וזה יכוון בוי"ו לומר כי אם עד כה נתנסה בשם רחמים, כענין ויאמר ה' אל אברם לך לך שהוא אחד מן הניסיונות וכן השאר. עתה **והאלוהים** גם כן **נסה** וכו' כמידת רחמים שנסהו עד כה.

ב ויאמר קח-נא את-בנך את-יחידך אשר-אהבת את-יצחק ולך-לך אל-ארץ כנען וקעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך:

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל כפל אומרו **את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק**. והוא כי הנה השרים אשר היה צורך לכפות אותם הלא ארבעה המה:

שרו של בבל,

ושרו של מדי,

ושרו של יון,

ושרו של אדום,

כי הן המה היו העתידיים עורר לויתן כנודע, והם אשר הראה הוא יתברך לאברהם שהם אימה חשיכה וכו' כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה מד כ). ואם כן איפה איכנה יעצור כח זכות עקידה אחת לעקוד בגינו ארבעה שרים. על כן היה דבר ה' אל אברם לאמר לו, הנה ארבעה בנים אני מעלה עליך שאתה מעלה עולה.

כי ארבע בחינות ימצאו בזה, זו למעלה מזו.

האחד היות בנך, גם אם היו לך שבעה בנים, כי הלא מי זה יתן אחד מבניו להריגה ומה גם עתה לשוחטו בידו.

עוד בחינה שניה שעולה על מדרגה גדולה מזו והיא **את יחידך**, כי גם אשר אפשר יתן בן בין הבנים וינחם עם יתר בניו אשר יותיר, אך אם יהיה בן יחיד לו לא יעצר כח להסכים ולהורגו, כי יימר לו מנפש ועד בשר, כי אין שריד לאבלו לינחם בו, נמצא כי בתתו את יחידו, לשנים יחשב לו.

והנה עדיין אפשר יהיה בן יחיד ובלתי אהוב לאביו כי לבו בל עמו בעצם, ועם כל זה להיות כי אין לו זולתו, יחוס ויחמול עליו, ככל הכתוב. אך אם הוא אהוב לו הרבה, **תשתלש** מידת רחמיו עליו, לשום נפשו תחת נפשו, ועל זה אמר **אשר אהבת**. ואם על כל זה יטה שכמו לסבול להעלותו עולה לה', כמקריב שלשה בנים יתייחס, על שלשת הבחינות העולות זו על זו. והן כל אלה יהיו גם אם הבן הוא בלתי רשום ושלם.

אך אם גם מצד עצמו הוא אדם גדול ושלם ורשום בעולם, הלא תעלה עוד **מדרגה אחרת** על כולנה כי כתר שם טוב עולה על גבי הכל. אז בעלות בן כזה אשר לו ארבעה מעלות טובות לשוחטו, כמעלה ארבעה בנים על גבי המזבח יחשב. ועל זה אמר **את יצחק**, כי מצד עצמו היה רשום בעולם כנודע, ובגלל הדבר הזה לא יקל גדר עקידת יצחק לעקוד הוא יתברך על ידה ארבעה שרים, כי גם בו ארבע בחינות כאילו היה אחד שהיא ארבע. ועל כן לא אמר **בנך יחידך** **שאהבת יצחק** כאילו כל בחינות תרבה בו בפני עצמו.

והנה על יחסו יתברך הניסיון לאברהם לאמר נסה את אברהם, עם היות כי גם גדול היה ניסיון יצחק גם הוא, והיה מהראוי שיאמר נסה את אברהם ואת יצחק.

הנה שמעתי בשם **הרשב"א** הלוי ז"ל כי זה כיוונו רז"ל:

באומרם אחר הדברים האלה של יצחק עם ישמעאל, באמור אליו אני גדול כי אתה נמולת בן שמונת ימים ולא היה בך כח למאן, ואני בן שלש עשרה שנה שהייתי יכול לסרב ולא סירבתי.

והשיב לו יצחק הנה זה היה לך בחלק אבר אחד ואני אם היה הוא יתברך רוצה לשוחטני הייתי מקיים, אז **אחר הדברים האלה והאלוהים נסה וכו'**, (בראשית רבה נה ד) ע"כ ענין רז"ל.

והיה למד הוא מזה כי על כן לא הוצרך לנסות את יצחק כי כבר היה מנוסה בתשובתו הרמתה, אך מה שצריך לנסות הוא את אברהם.

אך קשה לי כי אם הדבור הוא ניסיון, גם אם יודה אברהם לשחוט את בנו גם כן יחשב לו לניסיון מבלי יעשה בפועל. ועוד כי אילו היה הניסיון לדעת את לבו, היה טוב לאמר כבר גלה את לבו. אך הכל גלוי לפניו יתברך, ואין הניסיון רק על אחד משלש בחינות שהזכרנו למעלה באופן שאין התגלות לבו מספיק לשום אחד מהם.

ואחשבה כי הלא אין מידות אברהם ויצחק שווין כי זה חסד וזה דין. ועל כן מידת יצחק היא לבלתי חמול על עוברי מאמרו יתברך, כמו שאמרו ז"ל (שם סז ו) שציוה את עשו אם יעברו בני יעקב על התורה גזור עליהם שמדות ולא תחמול. אך לא כן אברהם כי חפץ חסד הוא ואפילו לאנשי סדום טרח לזכותם. ועל כן להיות מידת יצחק למות על קיום מאמרו יתברך כי יקוב הדין את ההר, על כן ודאי שבאמור הוא יתברך להקריבו על גבי המזבח כי לא יהרהר ואדרבה זה כל ישעו וכל חפץ. אך אברהם כי חפץ חסד הוא לאמר לו שיהפך לדין ובידו יקח את המאכלת וישחוט את בנו, זה יחשב לניסיון גדול שמהפך טבעו ומדתו על בנו יחידו ואפילו לא יאמר הלא אמרת כי ביצחק יקרא וכו'. וזה יאמר והאלוהים שהוא מידת יצחק **נסה את אברהם** לעשות הפך מידתו, אך נסות האלוהים את יצחק אינו ניסיון כי כך היא מדתו וטבעו להתאכזר נגד הכל לקיים מאמרו יתברך.

עוד היה אפשר לאמר במאמרם ז"ל:

בבראשית רבה (מו ב) על הולדת יצחק בהיות אברהם בן מאה שנה, שאמר הקדוש ברוך הוא קנמון אני מעמיד בעולם. משבוטל יצרו משבוטלה תאוותו משנצרר דמו משנקשר דמו וכו'.

והוא, כי למה שהיה עתיד יצחק להיות קדוש עולה תמימה ונפסל במחשבה, על כן לא הוציאו הוא יתברך לעולם אלא שלא על ידי יצר הרע, כי כבר בוטל יצרו של אברהם ותאוותו ודמו, באופן לא ימצא מקום היצר הרע למשול בו. ואם כן איפה אמור מעתה איזה הדרך ימשול היצר הרע ביצחק למאן, אם גם בהולדתו נעשה גופו בלי יצר הרע בעבור כן, ואם כן איפה לא יתייחס הניסיון כי אם באברהם.

ובבואו לדבר הוא יתברך אתו אמר אליו **אברהם**. והנה הערנו שמהראוי יאמר ויקרא אותו אברהם. אך הנה באמור אליו אברהם לא קריאת שם בלבד כיוון כי אם אמירה. והוא כי הנה **בתנחומא** - על אשר קראו ה' אברהם - אמרו שאמר לו הוא יתברך הנה מרמ"ח איבריך לא נתקנו רק רמ"ג כמנין אברם, והנה צריך לתקן חמישה אברים על ידי המילה ותקרא אברהם כמנין רמ"ח. והם ה' אברים שנאמר בהם **ערלה:**

שני אוזניים - שנאמר הנה ערלת אזנם,

השפתיים - שנאמר ערל שפתיים,

וערלת הלב - שנאמר ערלי לב,

וערלת הגוף.

ויהיה העניין שבמצווה ההיא לא יהרהר בלב נגדה שאז יהיה לו ערלה בלב, וכן לא ימנע מלשומעה שהיא ערלת האוזן, וגם לא יבטא בשפתיו למאן בה. ועל ידי כן נמצא כי בקיום מילת הגוף בלי הרהור ויטה אזנו לעשות ולא ידבר דבר נגדה, נמצא מתוקן גם בחמשה אברים ויצדק יקרא **אברהם**.

ובזה נבוא אל העניין. כי בא הוא יתברך לאמר לו לשחוט את בנו לעולה, והיה אפשר לו להרהר או לבלתי שמוע או לדבר דבר כעניין אתה אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע. על כן הקדים הוא יתברך ואמר אליו **אברהם**, כלומר האם עודך מחזיק בשם **אברהם**, שעניינו שהחמש ערלות מתוקנות, באופן לא תהרהר בלב ותשמע ולא תדבר נגד צווי. אז אמר לו **הנני**. מיד **ויאמר אליו קח נא את בנך את יחידך וכו'.**

והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נה ו) ויאמר הנני, שאמר הנני לכהונה הנני למלכות. והלא כמו זר נחשב יובנו שתיים אלה במלת הנני. וגם מה זה שייכות יש בזה לשתי אלו? אך הנה הוקשה לרז"ל אשר הקשינו מאומרו **ויאמר** ולא אמר ויקרא, על כן פירשו כי אמירה ועניין אמר לו בזה. והוא, כי הנה מאז הקדים מלכי צדק ברכת אברהם לברכתו של מקום, נשבע ה' ולא ינחם להעמיד את אברהם כהן במקומו, כמו שאמרו רז"ל (נדרים לב ב) בפסוק ההוא נשבע ה' על דברתי מלכי צדק. והנה לא הוכשר להיות כהן עד הסירו בשר ערלתו, כמאמרו יתברך התהלך לפני והיה תמים וכו'.

וכן אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (מו ד) בשם רבי ישמעאל מהיכן ימול ויהיה כשר להקריב [הוי אומר] זו ערלת הגוף. ועל כן אז נקרא **אברהם** על תיקון הערלה עם שאר הערלות הסמוכים אליה כמדובר. וגם על ידי הקרא **אברהם** נאמר לו והיה שמך אברהם וכו' ומלכים ממך יצאו. ובזה באמור לו הוא יתברך **אברהם**, כיוון האם אתה מוכן למה שניתן לך על ידי הקראך **אברהם** שהוא כהונה, על ידי תיקון החמשה אברים הרמוזים בה"א. וגם במלכות אשר נתייעד לך על ידי שם זה, שהוא ומלכים ממך יצאו. אז ענה ואמר **הנני** לכהונה ולמלכות. אז אמר לו הוא יתברך אם כן איפה **קח נא וכו'**, וחונך הכהונה בעלות בנך לעולה ויתקיים בך. וגם המלכות כמו שכתבנו מרז"ל שעל ידי כן עקד הוא יתברך השרים של מעלה למען יתקיים המלכות לישראל. ולא אמרו רז"ל זה אלא במלת **הנני** שהשיב אברהם, והעניין כי רוב דרשות רז"ל דרך גזירה שווה לבקי בדבריהם, והנני נאמר כשנתכנה פנחס, הנני נותן לו וכו' והייתה לו ברית כהונת עולם, וכן הנני נאמר כשחדש שמואל המלוכה לשאול, הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו הוא המלך.

ב וַיֹּאמֶר קַח-נָא אֶת-בִּנְךָ אֶת-יִחִידְךָ אֲשֶׁר-אַהֲבָתָ אֶת-יִצְחָק וְלֶךְ-לְךָ אֶל-אֶרֶץ הַמּוֹרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים:

הנה אומרו **נא** לא יצדק לשון בקשה. אך הנה היה מקום יאמר אברהם הלא לא פתאום יעשה הדבר הזה, כי גם שאני אחפוץ לעשותו אולי לא יאבה יצחק, כי מי נער במיטב ימיו יאמרו לו לשוחטו, ולא יתחמץ לבבו לפחות לסרב מעט. ועל כן טוב טוב הוא לאט לי לנער, לדבר אל לבו יום יום עד אקריב אותו לרצונו. לזה אמר **קח נא** כלומר עתה, בעת הזאת לבו שלם. והוא כמו שכתבנו מרז"ל:

כי בעת ההיא היה דבר יצחק אל ישמעאל, מה תתפאר שמלו אותך בן שלש עשרה שנה ולא מיאנת, הלא לא היה זה לך כי אם בקצת אבר אחד, ואני אילו יצווה ה' לשוחטני לשמו הייתי עושה. (**בראשית רבה** נה ד)

ובזה יאמר **קח נא** כי לא יסרב ולא תצטרך לאמר לו דבר, כי אם קחנו עמך **ולך לך וכו'**, והעלה מבלי שתודיע לו דבר מעתה, כי רוצה הוא, ולא אצטרך לומר דבר כי אם אליך ולא אליו, וזהו אשר אמר אליך, כי אשר אצטרך לומר הוא אליך בלבד.

ומה שאצווך לאמר **לך לך**, ולא בכל מקום אשר תראה, הלא הוא כי שם היא **ארץ המוריה**. והעניין כי אינו דומה הקרבן הנעשה שם לנעשה במקום אחר, כי הלא הוא שם שער השמים מכון כנגד בית המקדש של מעלה, והמקריב שם הוא כמקריב למעלה. וזה יאמר **לך לך אל ארץ המוריה**, כלומר אל מקום המורה שם יח, והוא כי ביה ה' צור עולמים, העולם הזה בה"א והעולם הבא ביו"ד. והנה היכן מתקשרים שתי אותיות אלו אם לא במקום המכון כנגד העליון, כאילו הה"א של מטה והיו"ד של מעלה מתחברים שם, וזהו **המוריה** שהוא מקום **המורה יח**, שהם כאילו שם יח מתחבר שם.

ג וַיִּשְׁכֶּם אֲבָרָהָם בְּבֶקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת-חֲמֹרֹו וַיִּקַּח אֶת-שְׁנֵי נְעָרָיו אֹתֹו וְאֶת יִצְחָק בְּנֹו וַיִּבְקַע עֵצִי עֹלָה וַיִּקֶּם וַיֵּלֶךְ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אָמַר-לֹו הָאֱלֹהִים:

שלא ירגישו בדבר ויגיע לאזני שרה, ולבלתי הניח לה מקום לשאול: אנה פניכם מועדות, והנה האש והעצים ואיה השה לעולה. על כן מיהר בהשכמה **ויחבש** בעצמו את חמורו טרם ירגישו אפילו נערי. כי אם יחבשו הם החמור, או הוא לפניהם, לא יבצר מלשאול להם שרה מה זה ועל מה זה, לכן חבש הוא את חמורו. ואחר כך **ויקח את שני נערי אותו** מיד נגררים אחריו. ואחר כך כלאחר יד **ואת יצחק בנו** בל יראה כי יצחק נוגע בדבר כי אם הנערים, אלא שאגבן יצא גם יצחק. ואחשוב כי נכתוב **חמרו** חסר, לרמז אל חומרו שחבש וכבש אותו, כי החמר נכתב חסר כד"א והחמר היה להם לחמר וכן בחמר ובזפת. אבל אחרי כן באומרו שבו לכם פה עם החמור נכתב מלא, כי הוא כמשמעו ואין שם רמז.

ה וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-נְעָרָיו שְׁבוּ-לָכֶם פֹּה עִם-הַחֲמוֹר וְאֲנִי וְהַנֶּעֱר נִלְכָּה עַד-כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנִשְׁוֹבָה אֵלֵיכֶם:

הנה אמרו רז"ל, שהיו הנערים מדברים, זה אומר עתה ישחוט אברהם את יצחק ואני אירש את אבא, וזה אומר הנה אביך כבר גרשך, אך אני אירש שאני זקן ביתו. אמר להם אברהם **שבו לכם פה עם הדומה לחמור שאינו יורש. (ילקוט וירא רמז קא)** ואפשר לנו לבוא אחריהם ולהשלים הפסוק לפי דרכם, שהוא **ואני והנער** מובטחני **שנלכה עד כה** הוא שיתקיים בנו **כה** יהיה זרעך, כי אולי יחנן ה' ויתרצה מבלי שישחט, באופן כי **נשובה** שנינו **אליכם** ולא אני לבדי.

ו וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת-עֲצֵי הָעֵלָה וַיִּשֶׁם עַל-יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת-הָאֵשׁ וְאֶת-הַמַּאֲכָלֹת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו:

ויקח אברהם את עצי העולה וישם על יצחק בנו. אמרו רז"ל (בראשית רבה נו ד) כצלב שצולבו על כתפו. ואפשר שעשה כן לשים העצים על יצחק, למען יתעורר כי אליו נוגע הדבר לראות מה בפיו, ושיבוא לו הדבר לאט לאט ולא פתאום כמו רגע. וגם שיבין מעצמו ולא יצטרך לאמר אליו הדבר בפירוש, וטוב הוא שישאל יצחק איה השה, וישיב לו אלוהים יראה לו השה כו', כמשיב על דבר ולא כמתחיל לאומרו מאליו, כי לא יעצר כח פתאום להתחיל מעצמו לאמר לבנו יחידו הנני בא לשוחטך, מה שאין כן אם יצחק יבין מעצמו ומתחיל מאמריו, ויבוא אביו אחריו וימלא את דבריו.

ז וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל-אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הֲנִנִּי בְּנִי וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאִיֵּה הִשָּׂה לָעֵלָה:
ח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה-לוֹ הִשָּׂה לָעֵלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו:

ויאמר יצחק אל אברהם אביו.

הנה אומרו אברהם הוא מיותר, כי מי לא ידע כי שמו אברהם. **ועוד** כי אומרו **ויאמר אבי**, מלת **ויאמר** מיותרת, כי הלא גזרת הויאמר הראשון נמשך אל מלת אבי, שאם לא כן אין שום גזרה בויאמר הראשון.

ועוד אומרו הנני בני, כי מלת **בני** היא מיותרת.

וגם באומרו הנה האש, למה לא הזכיר גם **המאכלת** כי אם **האש והעצים**.

ועוד אומרו אלוהים יראה לו, כי מלת **לו** מיותרת.

אך הנה על שתי בחינות תמה, בין על היותו אברהם גומל חסדים ומרחם לכל, אפילו על אנשי סדום רעים וחטאים ואיך לא ירחם עליו. שנית להיותו אביו. וזהו **ויאמר יצחק אל אברהם אביו** שכולל שני הדברים. אך **ויאמר אבי**, כי באמירה לא אמר רק בחינת היותו **אביו** באומרו **אבי**,

אך לא היותו אברהם, כי אין הבן מזכיר שם אביו בפניו. לזה אמר **ויאמר** כי לא קריאה בלבד הייתה כי אם אמירת עניין.

אך בהשיב אביו השיב על שתי הבחינות וזהו **הנני בני**, כלומר הנני מצד עצמי, כי עודני מחזיק במידת חסד ורחמים, וגם בבחינת היותך **בני**.

ואמר **הנה האש וכו'**, לומר הנה מהמאכלת לא יפלא כי לא ימצא בהר, אך **אש ועצים** יותר נמצאים בהר שכולו עצים, וגם אש אפשר להוציא מרעפים וכיוצא שתביא עמך. אך ממה שהבאת מוכן הוא למחר מיד ואיך הכינות להביא מה שנמצא בהר, ולא **השה** הבלתי נמצא שם, וזה **ואיה השה לעולה**.

ויתכן, כי יצחק, העולה על רוחו היה, כי אברהם מעצמו נתעורר לכבד את ה' בהעלות לעולה בנו, שאם ידע כי מה' יצא הדבר לא דבר מאומה.

ח ויאמר אברהם אלהים יראה-לו השה לעלה בני וילכו שניהם יחדיו:

אז השיב לו אברהם **אלוהים יראה לו וכו'**, והוא לומר כי לא כל דורון יאות אל המלך מלכי המלכים, אם לא נפש יקרה לפי כבודו יתברך ולא קרבן מן הבהמה. וזהו **ויאמר אלוהים יראה**, כי להיות הקרבן לו כי גדול כבודו כי יהיה **לעולה בני**, כי אין ראוי לו יתברך זולתך.

עוד אפשר, כי בכלל מאמר יצחק היה עניין כי ביצחק יקרא לך זרע, וזהו אומר **אבי** כלומר האם אתה נקרא אב לישמעאל, לא כן הוא כי אם **אבי** בלבד, כלומר ואם כן איפה איך יתקיים הזרע בי. והשיב לו אביו אם שם הרחמים אמר אלי כי ביצחק וכו', הנה **אלוהים** הוא מידת הדין, **יראה לו כי השה לעולה** יהיה **בני**. כעניין כמה פעמים שמצינו שמידת הדין מקטרגת ומהפכת, כעניין (יחזקאל ט) והתוית תיו על מצחות וכו', שקטרגה מידת הדין גם על הצדיקים שלא מיחו (שבת נה א).

ט ויבאו אל-המקום אשר אמר-לו האלהים ויבן שם אברהם את-המזבח ויערף את-העצים ויעקד את-יצחק בנו וישם אותו על-המזבח ממעל לעצים:

הנה אחר אומר **ויערוך את העצים** שהוא על המזבח, אם כן היה די יאמר וישם אותו ממעל לעצים, וידוע כי על המזבח היה, ואם כן אומר **על המזבח** הוא מיותר.

אך לזה נזכר מאמרם ז"ל (**ילקוט קא**) באומרם **ממעל לעצים** מכוון כנגד כסא הכבוד כד"א שרפים עומדים ממעל לו. והוא כי הוקשה למו שהיה לו לומר על העצים, אך היה לגזרה שווה. ועל דרך זה יתכן במה שידענו והזכרנו למעלה כי המקריב במזבח של מטה כאילו מקריב במזבח של בית המקדש של מעלה כי נגדו הוא. וזה יאמר הנה **ויבן שם אברהם את המזבח** שם על ההר. אך דע איפה כי כאשר שם אותו, לא בלבד **על מזבח** זה הושם, כי אם **על אותו המזבח** אשר הוא **ממעל לעצים** הוא המזבח שבמקדש של מעלה, ולא בלבד על המזבח

שתחת לעצים. ובזה מבלי הגזרה שווה יאמר העניין כפשוטו, כי שם אותו על המזבח שהוא ממעל לעצים ולא על אשר מתחת לעצים. והטיב אשר דבר באומרו **ממעל** ולא על העצים לרמז על מה שהוא **ממעל** ברחוק שהוא העליון.

י וַיִּשְׁלַח אֲבִרָהָם אֶת-יְדֹ וִיקַח אֶת-הַמֶּאֱכָלֶת לִשְׁחֹט אֶת-בְּנוֹ:

להעלות עליו הוא יתברך כאילו שחטו המתין עד הושלם במחשבה ובדבור ובמעשה. במחשבה כי לכך הלך. בדיבור באומרו **השה לעולה בני**. במעשה כי **וישלח אברהם את ידו ויקח כו'**. ואמר שלא עשה על כי בה' בטח לבו יחזור בו או ימירנו בשה, כי לא לבו הלך בזה כי אם לשחוט את בנו בכל לבו.

יא וַיִּקְרָא אֵלָיו מֶלֶאךָ ה' מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אֲבִרָהָם אֲבִרָהָם וַיֹּאמֶר הַנָּנִי:

מיד **ויקרא אליו ה' וכו'**, וטעמו וראו מה גדל חשק אברהם, כי בציווי המצווה בקרוא אותו שיקח את בנו וכו' בקריאת אברהם פעם אחת הספיק, אך בקרוא אותו לשלח ישחטנו לא הספיקה קריאת פעם אחת כי עדיין היה עוסק במצווה בחשק נמרץ עד שהוצרך לקרוא **אברהם** פעם שנית.

יב וַיֹּאמֶר אֶל-תְּשַׁלַּח יְדְךָ אֶל-הַנֶּעֱר וְאֶל-תַּעֲשֵׁ לוֹ מֵאוֹמָה כִּי עֲתָה יִדְעָתִי כִּי-יִרְא אֱלֹהִים אֶתָּה

וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת-בִּנְךָ אֶת-יְחִידְךָ מִמֶּנִּי:

הנה בכלל אומרו **אל תשלח ידך**, הוא שלא יעשה לו מאומה.

ועוד למה לא אמר אל תשחטנו.

על כן אמרו רז"ל במדרש:

כי נשרו שלש דמעות ממלאכי השרת ונשחת הסכין, אמר אחנקהו, אמר **אל תשלח**

ידך כו', אוציא ממנו מעט דם, אמר לו **ואל תעש לו מאומה ע"כ**. (בראשית רבה נו י')

וראו **לשים לב** איך הם דמעות המלאכים, כי לא בשר המה, ומה בכי נערוך למו.

ועוד איך על ידי כך נפגם הסכין.

ועוד איך היה עולה על לב ירצה ה' שיחנקהו שהוצרך לומר לו **אל תשלח ידך**.

אמנם לבוא אל העניין נקדים שתי הקדמות:

אחת לבאר מה עניין הדמעה האמורה בו יתברך, או בשרפי קדש משוללי בשר. והוא כי הנה גדר דמעה הוא הוציא לחוץ הוראת יגון הפנימי, כי כן באדם הדמעה תורה יגון הלב. ועל כן בעשות הוא יתברך או מלאך הוראה לחוץ על מה שדואג עליו, דמעה תקרא.

עוד הקדמה שנית הוא מאמרם ז"ל שבכלל אותם שמנו שהוא יתברך ביטל טבע דבר טבעי בשבילם, כעניין חרב פרעה למשה, ושיני עשו ליעקב, אריות לדניאל מנו גם הסכין ליצחק. הנה נראה שקה הברזל מלחתוך בבשרו.

ונבוא אל העניין והוא כי הנה אמרו רז"ל (שם ז):

כששלח אברהם את ידו לשחוט את בנו, בכו מלאכי השרת ואמרו נשמו מסילות של עוברים ושבים. שבת זכות עובר אורח, כד"א חדל להיות לשרה אורח כנשים. היפר ברית, ואת בריתי אקים את יצחק. מאס ערים וישב בין קדש ובין ברד. לא חשב אנוש לא חשבת זכות לאברהם ע"כ.

הנה כי בדאגת לבם הזכירו שלשה זכויות:

זכות אברהם,

זכות שרה,

זכות יצחק.

והנה בשלש זכויות שהזכירו הורו דאגת לבם שבפנים, על כן יתייחסו לשלש דמעות, שגדרן הוא הוראות דאגות שבפנים. ועל כן על ידי שלש זכויות אלו שהזכירו נשחת הסכין ולא יכול לשלוט ביצחק. והוא מה שכתבנו מרז"ל (שם) שהשלים הקדוש ברוך הוא הסכין ליצחק. והנה ראות כן אברהם, אמר אחנקנו, כי עלה על רוחו כי כאשר כלי ברזל פסול לעבודה, כי הוא קטיגור וחיצוני, ולא הוכשר לשחיטת הקרבנות אלא משום שאין קדושת הקרבן אלא לאחר השחיטה כמו שכתב הרמב"ן ז"ל. אך חשב אברהם כי יצחק שאני, כי קדוש היה, ומקודם השחיטה קדוש יאמר לו, לבלתי ישחט לעולה על ידי ברזל, על כן אמר אחנקנו. כלומר אם קהה הברזל על קדושת יצחק ככל עבודת בית המקדש, וכבנין המזבח, הלא מאז ציוויתני ידעת כן, ועם כל זה ציווית להעלותו לעולה, ועל כן אין ספק כי הייתה הכוונה שיהיה על ידי כח קדוש, ולא על ידי ברזל, לכן אחנקנו. אמר לו **אל תשלח ירך**. אוציא ממנו דם ליחשב כשחוט, אמר ליה **ואל תעש לו מאומה**.

והנה באומרו כי עתה ידעתי, יתחמץ לבב אנוש איך אלוהי עולם אשר לא נעלם ממנו קרב איש ולב עמוק, יאמר **עתה ידעתי** כי נתחדשה לו ידיעה חלילה וחס. והנה לפי אחד ממאמרי רז"ל (ילקוט רמז קא), שנראה שהם דברי המלאך, החרשנו. והוא אומרם כי בשמוע אברהם **אל תשלח ירך כו'**, אמר לו מי אתה, אמר לו מלאך, אמר לו הקדוש ברוך הוא אמר לי שאשחטנו ואתה תבטל דבריו, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא בי נשבעתי נאם ה', כי נאם ה' הוא. והנה לכאורה היה נראה כי עד כה היו דברי המלאך, אך לא כן פשט הכתוב. וכן בפירוש אמרו רז"ל בתחילת ויקרא רבה (א ט) כי זה היה יתרון למשה, כי אברהם, המלאך היה קורא אותו והקב"ה מדבר עמו, אבל משה גם הקריאה הייתה על ידי הקדוש ברוך הוא. הנה כי לא היו דברי המלאך רק הקריאה **אברהם אברהם** בלבד, אך **אל תשלח ירך כו'** הכל הם דבריו יתברך, ואם כן איפה

מה שאמר מי אתה ואמר לו מלאך, הוא שעלה על רוחו שהכל היו דברי המלאך, על כן אמר לו שהוא הפך מאמר הקדוש ברוך הוא. אך אחר כך אמר לו הוא יתברך בי נשבעתי, שמה שאמרתי לך **אל תשלח ידך וכו'** נאם ה' היה. ואחר כך התחיל בייסוד ואמר כי יען כו'. באופן שגם על פי מאמר זה נשארה הקושיא במקומה.

ויתכן יאמר הנה עתה, מה שהוא עתה ידעתי מתחילה. **ושמא תאמר** למה ניסיתיך. הלא הוא למען תוסיף בכישרון על ידי בואך לידי ניסיון. כי מתחלה הנה ירא אלוהים אתה סתם. אך עד גדר זה לשחוט את בנך את יחידך לא היית עוצר כח בטבעך לשחטו בידך בפועל, כי רחמן וחפץ חסד אתה, אך מה **שלא חשכת את בנך את יחידך** בפועל היה **ממני**, ששמתי כן בלבך, וזהו **ולא חשכת את בנך את יחידך ממני**, כי היה לך שעל שהודית בניסיון סייעתי אותך שגם זה תעשה.

עוד יתכן בשום לב אל אומרו ירא אלוהים ולא אמר ירא ה'. אך יאמר **אל תשלח ידך כו'**, **ושמא תאמר** האם תבטח בי שאגמור הדבר אם תניחני, הנה גם מאז דברת אלי והודיתי, ידעת כי אעשנו. ואם כן למה לא צרפת המחשבה וההודאה למעשה מאז כי אם עתה, כי גם מאז ידעת כן. והנה היינו יכולים להשיב כי עשה כן לזכותו גם על דבור באומרו **השה לעולה בני**, ועל מעשה כי בנה המזבח וערך העצים ועקד אותו **וישלח ידו ויקח את המאכלת**. אך יותר מזה רצה הקדוש ברוך הוא לאמר לו, והוא לומר מה שמנעתך עתה ולא מאז הודית, הלא הוא כי הרווחת ביני וביני. כי הנה לא בלבד מה שהיה בלבך מאז באתי לצוותך ידעתי, כי אם גם מה שנתחדש בך **עתה ידעתי** מאז. והוא כי הן שתי מציאות:

אחת כי ירא אלוהים אתה, כי כאשר נאמר לך **קח נא את בנך כו'**, הייתה על ידי מידת הדין, כאומרו **והאלוהים נסה כו' ויאמר קח נא את בנך כו'**, מעצמך **ירא אלוהים אתה** כי מיראת מידת הדין הודית. ועל ידי שהתחלת ועסקת במצווה העדפת, עד שמה **שלא חשכת את בנך את יחידך**, לא ממנו שהוא מהאלוהים, שהוא ממידת הדין, כי אם **ממני** מדת רחמים הדובר בך, כאומרו מלאך ה' כו', כי המלאך קראו, והשם הנזכר דבר בו. כי נשתנה דעתך לעשות מאהבה, על ידי עסק המצווה קנית קנין טוב, שאפילו לא יעשה בך דין כי אם רחמים, לא תמנענו מלהעלותו. וכל זה מאז ידעתי, על כן הנחתך לפעול עד תזכה להקנות בך קדושה זו, שתעשה מאהבה ולא מיראת הדין.

או יאמר עתה ידעתי בתמיה, לומר אל תתקשה לפרוש לבל יראה כי לא מלבך היית עושה, כי האם **עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה** בתמיה, על ידי הפועל, לא כן הוא, כי הלא מה **שלא חשכת את בנך**, ממני יצא הדבר, שגמרתי עם טוב רצונך. מה שלא היה בטבע תגמור הדבר בלי עזרתי. ואיך אפשר שנתחדש לי מה שמאז יצא ממני.

יג וַיֵּשֶׂא אַבְרָהָם אֶת-עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה-אֵיל אַחֵר נֹאֲחֵז בְּסִבְבָּךְ בְּקֶרְנָיו וַיִּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת-הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלָה תַּחַת בְּנוֹ:

ראוי לשום לב. מה ראה אברהם לדעת שחפץ ה' היה להמיר את יצחק באיל, שנשא עיניו ויראהו ויקחהו לעולה תחת בנו.

וגם מה עניין אומרו **אחר**, והראוי יאמר והנה איל נאחז וכו'.

ועוד מה יתן ומה יוסיף כי נדע אם היה **נאחז בסבך** וגם שהיה **בקרניו**.

ועוד למה עשה ה' ככה להביא תמורה תחת יצחק מה צורך אל תמורתו.

ועוד למה בראו בין השמשות של ערב שבת של בריאה ולא בראו שנה או שנתיים קודם לעקידה.

והנה לבוא אל העניין נזכירה מאמרם ז"ל

והוא, אותו איל שנברא בין השמשות לא היה בו דבר לבטלה, גידיו הן עשר מיתרי נבלו של דוד. עורו עור אזור במתניו של אליהו. קרניו של שמאל במתן תורה, של ימין והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ע"כ. (פרקי דרבי אליעזר פרק לא):

והלא יראו דברים תמוהים מי נתן לדוד גידי אילו של יצחק. והעור לאלהיו.

ולמה שם אותו במתניו.

ולמה אזר עצמו בו הוא יותר מזולתו.

וגם דוד למה נתייחדו לו גידיו מלזולתו.

וכן שתי קרניו הייתכן כי קרן מתן תורה ושופר גדול יהיו של איל, והלא אמרו רז"ל (ילקוט רמז רפד) ויהי קול השופר הולך וחזק קולו של הקדוש ברוך הוא אינו כקולו של בשר ודם שהולך ונחלש, כי אם הולך וחזק. הנה כי קול שופר מתן תורה הוא קולו של הקדוש ברוך הוא, ואיך יעלה על לב יותן קולו יתברך תוך שופר של איל.

ועוד כי אחר שמימינו אש דת למו, גם השופר יהיה קרן של ימין לא של שמאל. וגם נדקדק בלשונו שלא אמר אילו של יצחק לא היה בו דבר לבטלה, אלא איל שנברא בין השמשות.

אמנם כל כוונת רז"ל הוא להשיב על מה שהקשינו למה בראו יתברך בין השמשות ולא שנה או שתיים קודם לעקידה. או יצווה על אברהם יקח שה מהעדר שלו. או יקנה ממקום קרוב מזולתו, ולא שיקריב מן הבא לידו בלא כסף ובלא מחיר. על כן החל ואמר איל שנברא בין השמשות, תדע מה יתרון היה לו מה שאין כן אם היה נברא ממקום אחר בזמן אחר, הלא הוא כי לא היה בו דבר לבטלה, כי בהיבראו בזמן ההוא היה לו איכות אל כל הכבוד ההוא. והוא כי למה שעל ידי קלקול אדם ואשתו מצא מקום היצר הרע לשלוט בעולם בכח אמיץ והנה על כן בכל העשרים דור שמאדם ועד אברהם היו כל הדורות מכעיסין ובאין, כי על כן לא יצא זרע ישראל כי אם מאז

והלאה. ועדיין כל זה איננו שווה נגד היצר הרע שלא תשש כחו מאז ועודנו מחזיק בטומאתו דור דור.

והנה תיקון קלקול אדם איננו עד לעתיד לבוא, ואיך יבוא התיקון לידי גמר אם עד עבור הזמן הרב שמאדם ועד ימות משיחנו ירבו לפשוע, וכאדם יעברו ברית, וישוב הרע אל קלקולו הראשון ואיך יתוקן. על כן הוצרך יעקוד אברהם את יצחק למען תהיה עקידתו זיכרון לבני ישראל ביום סליחה, כי אז הייתה עקידתו, כמו שאמרו ז"ל. ועל ידי כן ימשך שהעולם יהיה הולך ונתקן עד הסוף. והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נו טו) שאמר אברהם יהי רצון שכל מה שמסתבכים ישראל בעבירות כל השנה תזכור להם עקידת יצחק וכו'.

והנה אם הייתה עקידתו יוצאה אל הפועל היו נתקנים על ידה כל יתר הדברים המסתעפים מחטאו. אך כאשר עלה במחשבה להשאירו לאביו, הוצרך להשאיר תמורתו איל לעולה, למען ישאר דבר מסוים להיות תמיד נגד המנגדים על ישראל, כאילו רואים אפרו של יצחק.

יד ויקרא אברהם שם-המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה:

הנה דברים אלה קשים להולמם ובלתי מיושבים על טבע הלשון. ואפשר בהזכיר מאמר ספר **הזהר** על דרכי ציון אבלות כי בכל מקום שנעשה מצווה שם ינוח המלאך שנעשה במצווה. ומה גם אם היא בהתמדה או מצווה רבה כזאת. ואמרו כי המלאכים אשר נבראו בדרכים ההם על ידי עולי רגלים, הם המתאבלים בחורבן, ועליהם אמר דרכי ציון אבלות. והנה על דרך זה בהיעשות מצווה רבה כזאת בהר ה', אין ספק כי שם נמצא ושם היה מלאך הנעשה מהמצווה, מהלל ומשבח לה', ומליץ טובה על אברהם כי לא חשך את בנו יחידו. וזה מלבד מה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נו י) שהיו שם מלאכים בוכים ששלשה דמעות שנשרו מהם פגמו הסכין.

ונבוא אל העניין והוא כי הלא היה אברהם במבוכה גדולה באמת, באמור אוי מי יצילני מריב לשונות למה יאמרו הגויים איה גדולת אברהם ומעשהו, כי היעלה על רוחנו שלבו הלך לשחוט את בנו, והנה שב עמו, ואין זה כי אם גנב דעתנו. על כן אמר כמתפלל ואומר **ה' יראה** וישגיח. והוא כי **כאשר יאמר היום בהר ה'** מפי המלאך הנעשה במצווה, הוא אשר **יראה** בעולם, שיתפרסם ויתגלה בעולם. והוא על דרך ויהללוה בשערים מעשיה, כי המעשים עצמם הם המלאכים הנעשים בהם, המה יפרסמוה וישימוהו בלב הכל מעשיה אשר עשתה בסתר. והנה סייע לזה היות גם רוח האיל מכח רוחניות טהור, כי המצווה הנעשית בו התפרסם על ידי המלאך הנעשה בה.

וזו אחשוב בכוונת מאמרם ז"ל, וזה לשונם:

האיל שנברא בין השמשות, מתחת עץ החיים היה רועה, וממים שתחת עץ החיים היה שותה, והיה ריחו נודף מסוף העולם ועד סופו. ע"כ. (ילקוט וירא רמז קא)

ואפשר כיוונו לתת טעם איך יצאת האמנה זו בכל העולם, ולא היה איש משים שום ספק בדבר עם שובו עם בנו, לזה אמר אל תתמה כי הלא תקשה לך קושיא אחרת, כי הלא נברא בין השמשות, ואיך חיה אלפים ומאה שנה. אך הוא כי תחת עץ החיים היה רועה וממים שתחת עץ החיים היה שותה, ואם כן לא יפלא מה שהיה ריחו נודף שיצא שומעו בכל הארץ. כי מלאך ריח ניחוחו נדף בכל העולם למה שאיכותו גדול, גם מלאך הנעשה בו יעלה עמו. מה שלא היה כך אם תחבולה הייתה מאברהם לבלתי עקוד את בנו.

ונבוא אל העניין אמר אברהם ירא אני פן יאמרו כי מעצמי הנחתיו חי, כי כך היה לבי מתחילה להשיבו. לכן אומר כי ה' ודאי יראה שהוא ללבב, ולא בני אדם. ואוחילה כי מה **שיאמר היום** פה **בהר ה'**, שתהיה גוזרת לפני ה' השוכן בו יהיה **כי יראה** בעולם מה שה' יראה שהוא הלבב, כי שלם היה.

טו ויקרא מלאך ה' אל-אברהם שנית מן-השמים:

טז ויאמר בי נשבעתי נא-ה' כי יען אשר עשית את-הדבר הזה ולא חשכת את-בנך את-יחידך:

יז כי-ברך אברךך והרבה ארבה את-זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על-שפת הים וירש זרעך את שער איביו:

יח והתברכו בזרעך כל גווי הארץ עקב אשר שמעת בקלי:

ראוי לשום לב מה צורך אל השבועה הזאת ואל אומרו **נאם ה'.**

ועוד אומרו הדבר הזה ולא חשכת וכו' כי הלא הדבר הזה הוא שלא חשך את בנו. אך הנה ידענו כי החשיב הוא יתברך אפרו של האיל כאפרו של יצחק. והלא אם אמור יאמר לו הוא יתברך כי חשב קרבן האיל כאילו נקרב יצחק, הלא כמו זר יחשב בעיניו. על כן אמר הנה:

טז ויאמר בי נשבעתי נא-ה' כי יען אשר עשית את-הדבר הזה ולא חשכת את-בנך את-יחידך:

בי נשבעתי, ואל תחשוב שהם דברי מלאך כי אם **נאם ה'** שאינו מדבר כמגזים רק דברים צדיקים. כי הנה השני דברים שקולים בעיני, שאני מחשיב הקרבת האיל ומה **שלא חשכת את בנך.** וזהו **יען אשר עשית את הדבר הזה** הוא הקרבת האיל וגם **לא חשכת את בנך.**

יז כי-ברך אברךך והרבה ארבה את-זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על-שפת הים וירש זרעך את שער איביו:

ובמה תראה כי שקולים הם הלא הוא **כי ברך אברךך**. **ברך** על האחד **אברךך** על השני. **והרבה** על האחד **ארבה** על השני. **ככוכבי השמים** על האחד **וכחול** על השני. **וירש זרעך את שער אויביו** על האחד –

יח והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקלי: והתברכו על השני.

ושמא תאמר הלא מתחילה היה גלוי שאעשנו ואיך אקבל שכר על הניסיון, לזה אמר **עקב אשר שמעת בקולי**, ולא אמרת הלא אמרת לי ואעשך לגוי גדול, וכי ביצחק יקרא לך זרע ואיך אשחטו. וגם שברכת הכוכבים נאמרה בין הבתרים, וברכת והתברכו בזרעך נאמרה למעלה והתברכו בך וכו' ובזרעך וכו', הוא כי שם נאמרו הייעודים, ופה נאמר בזכות מה יהיו.

והנה באומרו שנית [מן השמים] ראוי לשים לב כי יראה מיותר.
ולבוא אל העניין נשים לב גם אל אומרו תחת בנו.

ועוד אל אומרו עשית את הדבר הזה ולא חשכת וכו' שהיה לו להפך ולומר שלא חשכת את בנך ועשית את הדבר הזה.

אך אמרו רז"ל (**תנחומא** סוף פרשת וירא) שהיה אומר אברהם יהי רצון שתחשיב אפרו של איל כאילו הוא של יצחק. ויהיה כי זהו אומרו **תחת בנו**. כלומר הנני מעלהו אם תקבלו תחת בני, שאם לאו הנה בני - אקרבנו. נמצא כי גם עתה היה חפץ להקריבו אחר האיל אם לא יקבלו תחת בנו. ובא יתברך למונעו כאשר בפעם הראשון. וזהו אומרו **שנית** כלומר כי גם זאת הפעם הוא כראשונה למנוע הקרבת יצחק, וזהו **יען כי עשית את הדבר הזה** של האיל, ועל זה **לא חשכת את בנך את יחידך**, שאילו לא החשבתי את האיל כבנך היית מעלה את בנך גם הוא.

יט וישב אברהם אל-נעריו ויקמו וילכו יחדו אל-באר שבע וישב אברהם בבאר שבע:
הנה אמרו רז"ל:

כי יש אמרו כי יצחק הלך לגן עדן להתרפאת מאשר החלה הסכין לחתוך בו, ויש אמרו למקום אחר. (פרקי דרבי אליעזר פרק לא)

ובזה נבוא אל העניין והוא כי הלא כתבנו למעלה כי אברהם בטח בה', ישוב עליהם עם יצחק, כאומרו **ונשובה אליכם** ולא אמר ואשובה. ועל כן אמר בלבו הנה אמרתי להם שנשוב שנינו. והנה אם ישוב עמי הלא יאמרו לא על חנם אמר **ונשובה** לשון רבים, כי אם שמאז היה זה

בדעתו מורה כי ילך לשוחטו, אך לא כן לבו רק להשיבו עמו, כאשר אמר, והנה כן עשה. על כן **וישב אברהם אל נעריו** הוא לבדו, ולא יצחק עמו, עד שובו ממקום שהלך להירפא, ואז ידעו כי התחיל לשוחטו כי הנה בא מהתרפא מהשחיטה.

ואחרי כן אמר אם אלך לי אל חברון כי שם ביתו, הלא שם שרה ותשאל מה היה לנער ויוכרח לספר העניין ותתפעל ותמות. כאשר על ידי זולתו, שאפילו באמור אליה שלא נשחט אלא שכמעט כפשע היה בינו ובין המוות פרוחה נשמתה. על כן חש אברהם פן יהיה הוא גורם מיתתה שתהיה על ידו על כן **וילכו וכו'.**

וישב אברהם בבאר שבע ישיבת קבע עד יראה מה תהיה משרה כי תדע על ידי אחר. ויהי לה כן שמתה. ואם נדקדק אומרו **וישב אברהם** ולא נאמר **וישב בבאר שבע**. כי בזה רמז מי היו המגידים לשרה, באמור, שעם לכתם יחד, אברהם לבדו ישב בבאר שבע, כלומר אך הם הלכו חברונה להגיד לה, שעל ידי כן מתה, ואחרי כן יבא אברהם לספוד לשרה כי מתה.

כ ויהי אחרי הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר הנה ילדה מלכה גם-הוא בנים לנחור אחיך:

הנה אמרו רז"ל **ויהי אחר הדברים** שהיה אברהם מהרהר בלבו ואומר לא יפה עשיתי שלא לקחתי אשה ליצחק זה כמה שנים, כי הלא לעת כזאת היו לו כמה בנים ואילו היה נשחט על ידי העקידה הייתי מתנחם בזרעו. אך עתה אילו היה נשחט איך הייתי נשאר בלא בן ונכד. על כן מיד **ויהי אחר הדברים האלה ויגד לאברהם וכו'.**

כג ובתואל ילד את-רבקה שמנה אלה ילדה מלכה לנחור אחי אברהם:
ובתואל ילד את רבקה וכו', אמר לו הקדוש ברוך הוא הנה עדיין לא נולדה בת זוגו של יצחק עד עתה.

ובזה נבוא אל עניין אומרו לאמר, כי הלא לא יתיישב כי למי יתעתד לאמר אברהם העניין. אך הוא לתת טעם מה יתן ומה יוסיף לאברהם מה שהוגד לו כי **ילדה מלכה בנים את עוץ ואת בוז כו'.** על כן אמר מה שהוגד לאברהם אינו בשביל עוץ ובוז כו' מצד עצמם, כי אם למה שנמשך מאלה מה **שבתואל ילד את רבקה**, שיהיה ככובר בכברא עד מצוא המרגליות ואז זורק את החול ונוטלה. והוא כי היה בשורתו שהיא בת זוגו של יצחק וזהו אומרו **לאמר**, כלומר מה שיוגד הוא כדי **לאמר** הנמשך, שהוא **ובתואל ילד את רבקה.**

פרשת חיי שרה

פרק כג

[מותה של שרה]

א וַיְהִי חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה:
ב וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הוּא חֲבֵרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וּלְבִכְתָּהּ:
ג וַיָּקָם אַבְרָהָם מֵעַל פָּנָיו מֵתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל-בְּנֵי-חַת לֵאמֹר:
ד גֵּר-וַתּוֹשָׁב אֲנִי עִמָּכֶם תָּנוּ לִי אֲחֻזַּת-קֶבֶר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מִתִּי מִלְפָּנַי:

ראוי לשים לב אל אומרו ויהיו ולא אמר ותחי שרה.

וגם אומרו שנה בכל פרט ופרט.

ולמה חזר וכלל שני חיי שרה.

וכן אומרו בקרית ארבע היא חברון למה הזכיר שני שמותיה.

וגם אומרו בארץ כנען כי ידוע הוא.

וגם אומרו לשרה הוא מיותר והיה לו לומר לסופדה ולבכותה.

וגם למה הקדים ההספד לבכי.

ועוד שהיה לו לומר ולקבורה.

אך הנה ידענו מחכמי האמת כי אברהם ושרה באו לתקן את אשר עוותו אדם וחווה. וכן נראה מדברי רז"ל באומרם

בבראשית רבה (יד ו) למה לא נברא אברהם תחילה מפני שמה שקלקל אדם בא

אברהם ותיקן, ואם היה נברא הוא תחילה מי יתקן אחריו?

הנה כי לתקן בא אברהם. והוא כי אדם וחווה הביאו מיתה לעולם, ואברהם ושרה הביאו חיים לעולם. אלו גרמו קללה, ואלו ונברכו בך וכו'. אדם סילק שכינה אל הרקיע, ואברהם ושרה הורידוה מרקיע שביעי, כמאמרם ז"ל בבראשית רבה (יט יג):

אלו קלקלו הנפש,

ואלו עשו הנפש, שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן.

אלו אכלו והאכילו מה שמביא מיתה לעולם,

ואלו אכלו והאכילו מה שמביא חיים לעולם.

כי על ידי מה שהיה מאכיל וגומל חסד נתקיים העולם כמו שאמרו ז"ל בשמות רבה כי

משלשה דברים שהעולם עומד עליהם, בתחילה היה עומד על עמוד אחד הוא גמילות

חסדים של אברהם וכו'.

וכן חווה הטיל בה נחש זוהמא (שבת קמו א)

ושרה נלקחה שני פעמים ונשמרה לבל יוטל בה זוהמא.

ובזה מצאנו ראינו טעם אל הביא הוא יתברך את שרה בניסיון ההוא כי צרה גדולה הייתה לה, אך הוא לתקן קלקולי חוה. וגם רבקה הוצרכה לתקן במקומה כי עדיין לא נגמר התיקון, והוא כי כל שלשת האבות יש להם שייכות עם אדם כנודע ליודעים חן. וגם שלשה דברים שקלקלה חוה שעל כן נצטוו הנשים **בנדה וחלה והדלקת הנר** נתקן על ידי שרה, שעל כן אמרו ז"ל (**בראשית רבה** ס טו) שהייתה עיסת שרה מתברכת, שהוא בלי ספק על דבר החלה, ונר דלוק מערב שבת לערב שבת על דבר הנר, וענן קשור על פתח האהל על פתחי נדה שהייתה טהורה מהן, ונכנסה במקומה רבקה בברכות אלה כמפורש בעניין אומרו ויביאה יצחק האהלה וכו'.

ונבוא אל העניין. והוא כי תחת שלש היה ראוי להתאבל אברהם על שרה:

א. על הנוגע אל תיקון העולם שהייתה מתקנת לקיימו כמדובר.

ב. על צרת עצמה, ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** מה ז) שעל שמסרה דין על אברהם חסרו מחייה מ"ח שנה.

ג. על הנוגע אל אברהם, כי אשר מתה אשתו ראשונה כאילו נחרב בית המקדש בימיו (סנהדרין כב א).

על כן על האחד סמך הכתוב זה אל אומרו למעלה **ויוגד לאברהם וכו' ובתואל ילד את רבקה**, שכבר נולדה ממלאה מקומה. והוא מה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נח ב) עד שלא שקעה שמש של שרה זרחה שמש של רבקה. וכמו שכתבנו על ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. הנה כי מבחינה זו אין להתאבל.

וגם לא על השניים כי הנה **ויהיו וכו'**, לומר כי גם שנשתינו הוויית חייה כי חסרו מהן, אין לה פגם מזה לומר כי לא עשתה מצוות בשנים הנותרות ויחסר משלמותיה, כי הלא לא הייתה צריכה אל כל תשלום שנותיה לשלמות הראוי לה, כמו שאמרו ז"ל **במדרש חזית**

יש זוכה בשנים מועטות כבמרוכות. (שיר השירים רבה ו ו)

וזוה יאמר **מאה שנה ועשרים שנה וכו'** ולא אמר שנה בסוף מאה ועשרים ושבע שנים, כי אם שנה בכל פרט, לומר כל פרט הוא כאילו נשלמו חייה, כי כשהשלימה מאה נשלם שלמותה. וזהו **ויהיו חיי שרה מאה שנה** שהוא כאילו כל הוויית **חיי שרה** היו **מאה שנה**, כי במ קנתה הוויית חייה בעולם. וכן **בעשרים** שאחרי כן היה די במה שעשתה בהן לשלמותיה. וכן **בשבע** שנים שאחר הכל, ככל פרט, נמצא כאילו חייתה כל **שני חיי שרה** אשר היו ראויים אילו לא מסרה דין על אברהם כאילו לא חסרו דבר.

ועל השלישי אמר: ותמת שרה בקרית ארבע כלומר שלא עשתה מיתתה רושם כי אם לעירה ולא לבעלה. אך מצד כשרותה ראוי להספידה כי הלא **קרית ארבע** זו **היא חברון כו'**, והוא כי הקרא **חברון**, יתכן הוא על התחברות של מערה ההיא עם העולם העליון כנודע אצלנו, כי היא

כניסה לגן עדן הארץ. ובזה יאמר כי לכשרותה ושלמותה לא שהתה בין מותה אל ההתחברות אל גן עדן של מעלה, כי מיד נתחברה למעלה. ועל כן הזכיר השם הזה לומר כי בחינתה נתקיימה בה. וזהו אומרו **בארץ כנען** הוא מקום המיוחד לזה. הנה כי על שתי בחינות אלה אין לבכותה: לא על העדר תיקון העולם, ולא על העדר תיקון לעצמה. וגם לא על פגם הבא לאברהם שיהיה כאילו נחרב בית המקדש בימיו. כי אם שמה **שויבא אברהם** לא על הנוגע אליו כי אם **לספוד לשרה**, כי האבות הן הן המרכבה ואין להם צורך בית המקדש, כעניין יהיה ה' אלוהינו עמנו שיהא מרכבה עלינו, כאשר היה עם אבותינו שהם האבות. וגם לא להתאבל על העדר שלמותה, רק **לשרה** למה שהיא שרה מפאת עצמה. כאשר חובה להתאבל על כל צדיק שנפטר.

עוד יתכן דרך כלל נמשך בכל עניין לקח טוב, אשר קנה אברהם את השדה והמערה. והוא בשום שכל והבין מה טעם לשני שמות יקראו לעיר ההיא, **קרית ארבע היא חברון**.

וגם אומרו בארץ כנען.

ועוד אומרו ויבא אברהם לספוד כו' ולמה זה לא אמר **ולקבורה**, שהוא העיקר. **ומה גם** כי לקבורה הוא מוטל עליו, מה שאין כן **לבכותה**, שאין האיש חייב לבכות את אשתו, וגם לא לסופדה בעצמו. אך הוא כי אברהם עשה בחכמה להתנכל להביא כוונתו אל הפועל, וה' עזרו ויטה את לבם לעשות רצון אברהם.

והעניין, כי לו מתה שרה בארץ אחרת ולא בעיר קבורתה ממש, ויראה עפרון יביאווה מעיר אל עיר לקבורה במערה ההיא, הלא אז יחרץ לומר מה זה, המבלי אין קברים בעיר שמתה בה הובאת פה. הלא דבר הוא, כי יקרה היא המערה ההיא, ונגלה סודה אל אברהם בחיר ה'. ויקחנה לעצמו, או לא יתן כי אם בהון רב מאוד. אך מה' יצא שתמות במקום מיוחד לקבורתה. וזהו **ותמת שרה בקרית ארבע**. כלומר, מתה במקום קבורתה, וזהו **קרית ארבע** שהוא **קרית ארבע** זוגות המעותדים ליקבר שם, אשר היא מהם, באופן שלא יצטרכו ללכת אל עיר אחרת לקבורה.

ועדיין היה מקום לעפרון לומר אולי אברהם מבקש אחוזת קבר שם היות מושב העיר ההיא טוב מאד, כי חברון נבנתה שבע שנים לפני צען מצרים, ואמרו רז"ל (כתובות קיב א) וכי אדם בונה עיר לכנען בנו הקטן שבע שנים קודם למצרים שהוא בנו הגדול? אלא שעם היות מצרים שהיא יפה משאר העולם, כי כגן ה' כארץ מצרים, עם כל זה, צוען היא מיטב כל כללות מצרים, כי על כן היו בצוען שריו. חברון הייתה מבונה ביופי שבע פעמים יותר מצוען. ועל כן היה אפשר יוקיר עפרון מפז אחוזת קבר בעיר ההיא החמודה. לזה אמר **היא חברון בארץ כנען**.

והוא כי הנה אמרו רז"ל (**במדבר רבה טז ט**) בפסוק עליו זה בנגב כו', כדרך התגרים שמראים הפסולת תחלה. כי עם היות חברון שבע פעמים טובה מצוען, שהוא מיטב ארץ מצרים, אשר היא טובה משאר העולם, עם כל זה היא פסולת ארץ ישראל, שעל כן הקצוה לבית הקברות

שכולה טרשים. ובזה יאמר כי גם שהיא טובה מצוען, לא ישית לב עפרון כי על כן בחר אברהם במקום ההוא, כי הלא אם היא משובחת היא בערך שאר ארצות, אבל לא בערך ארץ כנען, כי אדרבה היא פסולת של ארץ כנען שכולה טרשים,

ועם כל זה לא בטח אברהם, עד התנכל עוד להראות כי לא היו עיניו ולבו במערה ההיא כי אם כלאחר יד. והוא, כי מלבד אשר לא בקש לקנותה, מאז נכנס בן הבקר שמה וירא מה שבתוכה, פן יאמר עפרון הלא דבר הוא, ועל כן אחר עד עתה, שמתו מוטל לפניו כבלתי חפץ רק לסלקו מלפניו באשר ימצא.

עוד שנית עשה, כי בבוא חברונה לא הורה שעיקר ביאתו הייתה לקנות לה שם קבר, או כעושה עיקר ממקום מיוחד, רק כאילו לא בא רק **לספוד לשרה ולבנותה**, וזהו שלא אמר ולקבורה. ולא עוד אלא שהטפל בהספד אשר הוא המשך יותר מבכי, ולא שת לבו מיד בבואו על עסקי קבורה רק לספוד כו'.

ג וַיָּקָם אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֶתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל-בְּנֵי-חַת לֵאמֹר:

ואחר כך, **ויקם אברהם מעל פני מתו**, כלומר לא כמבקש קבורה חשובה לאשה יקרה כמוה, רק כמי שיש מת לפניו ומבקש להעבירו, **וזהו מעל פני מתו** ולא מעל פני שרה כאומרו **לספוד לשרה** ולא אמר לסופדה.

וגם התחכם לדבר אל בני חת תחילה, והוא בהעיר:

א. **מה עניין אומרו לאמר**, אם הוא שיאמרו הדברים לעפרון, הרי בפירוש הוא אומר **שמעוני** **ופגעו לי בעפרון בן צוחר**.

ב. כי פה לא סיים מקום, ובמה שצויה ידברו לעפרון היה על המערה בפירוש.

ג. **למה** הגדיל הדבר לבקש סרסורים, וידבר נא דבר מיד באזני עפרון ויתן לו את מערת קצה שדהו בכסף מלא לא ימנעו ממנו.

ד. מה צורך להסתיר דבר אל בני חת לדבר סתם לבקש **אחוזת קבר** ולבלתי הזכיר מיד המערה.

ה. מה צורך הזכירו היותו **גר ותושב**.

וגם אומרו **מלפני** היא תיבה מיותרת.

ו. אומרו **ויענו בני חת וכו'**, שאומרו **את אברהם לאמר לו** הוא לבלי צורך, ויאמר נא **ויענו בני חת שמענו אדוני וכו'** וידוע שהיה לאברהם ושהוא לאמר לו.

ז. אומרו **שמענו אדני**, שהיא תיבה אחת בלשון רבים והשנית לשון יחיד. וענין יחס אומרו **נשיא אלוהים וכו'**.

ח. כפל עניין באומרו **במבחר קברנו וכו' איש ממנו את קברו וכו'**.

ט. אומרו **ושתחו לעם הארץ וכו'** עם הארץ מאן דכר שמייהו.

י. **אומרו וידבר אתם לאמר** כי הלא מלת **לאמר** מיותרת אחרי שעתיד לומר שמעוני ופגענו לי וכו'.

יא. **אומרו לקבור את מתי** מה מרבה מלת **את**, ולא אמר כמו שאמר למעלה קבור מתך ולא אמר את מתך.

יב. **אומרו בתוכם** שהיא מלה מיותרת.

יג. **אומרו לכל באי שער עירו לאמר**, מי הכניסם בזה ולא אליהם היה משיב.

יד. **אומרו לאמר** אין לו שחר.

טו. **אומרו לא אדוני** כי איך יתחיל מאמר בלשון שלילה ויאמר לא אדני שמעני.

וגם **שדה** מאן דכר שמיה.

טז. שמחלקן. והיה לו לומר השדה **והמערה נתתי לך וכו'.**

ומה עניין **אומרו לעיני בני עמי.**

יז. מה עניין השתחוויה זו שנאמר **וישתחו אברהם לפני עם הארץ**, ועדיין לא נגמר דבר.

יח. **אומרו וידבר אל עפרון באזני עם הארץ לאמר** למה יניח בני חת וידבר באזני עם הארץ.

יט. מלת **לאמר** אין לה טעם. ולא גם כן מלת **אך** אם אתה לו שמעני מה ממעט האך. ומלת **אתה** גם היא מיותרת.

כ. **למה** יזכיר השדה ולא המערה.

ואומרו **נתתי כסף השדה קח ממני.**

כא. **עניין אומרו את מתי שמה** ולא אמר ואקברה מתי כמאמר עפרון קבור מתך.

וכן עפרון חזר ושנה לשונו למטה באומרו **ארבע מאות שקל ואת מתך קבור** שאמר פה מלת **את.**

כב. באומרו **ויען עפרון את אברהם וכו'** כי אומרו **לאמר לו** הוא מיותר.

ועוד באומרו **וישקול וכו' את הכסף אשר דבר באזני בני חת** כי הלא גם באזני עם הארץ היה.

כג. באומרו **לאברהם למקנה וכו'** מה עניין אומרו **בכל באי שער עירו.**

כד. באומרו **ואחרי כן קבר וכו', ויאמר ויקבור אברהם וכו'** שידוע הוא שאחרי כן היה.

כה. אומרו **ויקם השדה וכו'** הרי נאמר למעלה.

כו. אומרו **מאת בני חת** ואיננו רק מאת עפרון.

אמנם לבוא אל הביאור נזכיר מאמר הרמב"ן ז"ל (בראשית כג ד) והוא:

כי חק היה להם בימים ההם שלא לתת מקום מיוחד לאחוזת לאיש לקבור כל מתיו בו

אם גר הוא במקום ההוא כי אם לתושב בלבד.

ובזה נבוא אל דרך הכתובים על נכון בס"ד. והוא כי הנה אברהם לא לשרה לבדה היה חפץ המקום כי אם לכל הארבע זוגות, לכן היה צריך **אחוזת קבר** כתושב. ואילו שם פניו לבקש מאת עפרון ימכור לו המערה, הלא לא ימכרנה לו אחוזת קבר, כי גר היה. וגם כי יתרצה בכך, לא כל

הימנו, כי הלא גדולי העיר יעכבו בידו לקיים חוקם לבלתי תת אחוזה לגר. ומה גם כי גם עפרון יתאנה ויאמר כי אין לאל ידו, כי אילי הארץ יעכבו בידו. על כן מה עשה? התנכל וילך לו תחילה אל גדולי הארץ, וישאל מאתם יהי נא חסדם להחשיבו כתושב, שינתן לו אחוזת קבר בעיר ההיא, למען תהיה הודאתם הכנה לדבר אל עפרון, ולא עוד אלא שהיכולין לעכב הן הם יהיו סרסורים לבל ישאר לעפרון עוד פתחון פה לעכב. וזהו **וידבר אל בני חת לאמר** כלומר מה שדבר אל בני חת, ולא בעלי המערה הם, הוא כדי לומר אחר כך לעפרון למכור המערה לאחוזת קבר, ולא יהיה לו פתחון פה. או יאמר **לאמר**, שדבר אליהם כדי לאמר הם תשובה, אם יודו באחוזה אם לאו, לדעת אשר יעשה: אם יקנה ואם יחדל.

ד גר-ותושב אנכי עמכם תנו לי אחזת-קבר עמכם ואקברה מתי מלפני:

ופתח דבריו אליהם אמר **גר ותושב וכו'** לומר לפי האמת **גר** אני, אך **ותושב אנכי עמכם**, כלומר עמכם כפי טוב מדתכם שלתושב תחשבוני.

ובזה יבחן טוב לבכם שלתושב תחשבוני, בשאלתי זאת, והוא **תנו לי אחוזת קבר**. ואין שאלתי זאת אלא מפני הכבוד, שלא אתייחס לגר שתושבי הארץ קוברים מתו מלפניו בתורת צדקה, כי אם **ואקברה מתי מלפני**.

ה ויענו בני-חת את-אברהם לאמר לו:

ו שמענו אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו במבחר קברינו קבר את-מתך איש ממנו את-קברו לא-יכלה ממך מקבר מתך:

ויענו בני חת. הנה אמרת שיתרוך אצלנו הוא שנחשיבך לתושב, והנה מה שמך דבר הוא זה בערך מה שאתה בעינינו כי **שמענו וכו' נשיא אלהים אתה וכו'**. והנה היה אפשר כי חניפות מידתם עשתה זאת, וגם לזולת אברהם היו דוברים כן, לזה אמר **לאמר לו**. לומר, כי לאמר לו לאברהם בלבד היו אומרים **נשיא אלהים וכו'** מה שאין כן לזולתו, כי אין להם גדול כאברהם. ולא ממידת חנופה היה הדבר, כי אם בלבב שלם.

והנה מהראוי היה אחד ידבר בעד כולם, אך היה מקום לחשוב כי אולי לב הבלתי מדברים לא כן כדברי המדבר, על כן אמרו **שמענו** את כולנו, ולא יעלה על לבך שמא אין לב כל המדברים אחד, כי אם כולנו בלב אחד בלי פחת וייתור, וזהו אומרו **אדוני** ולא אמרו אדוננו, כלומר כאילו כולנו איש אחד ואומרים לך **אדוני אתה**.

והנה על שאלתך אנו אומרים כי אילו היית נשיא עלינו, מצד מלך או שר בשר ודם שהיה ממנה אותך עלינו, היה אפשר לנו לומר, חלילה לנו מעבור נימוסנו לתת אחוזת קבר לגר כי גם המלך

לא יחפוץ בעבור הנימוס. אך לא כן אתה, כי נשיאותך עלינו מאת אלוהים הוא כי **נשיא אלוהים אתה בתוכנו** ולכן אנו ונימוסינו משועבדים לך, לכן **במבחר וכו'.**

עוד יתכן באומרו בתוכנו הוא על דרך מקרא שכתוב (שמות כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כי ממה שלא נאמר בתוכו הוא בתוכם וקרבם של ישראל הנזכר כי היכל ה' המה. ועל דרך זה יאמר פה **בתוכנו**. והעניין, שאמרו לו, אל יראה בעיניך כי אך דבר שפתיים נאמר לך **אדוני**, אך פתלתול ועיקש לבנו כי לא אדון לנו אתה בלבנו, כי הלא נהפוך הוא כי יותר מאשר נדבר לפניך כתוב על לוח לבנו בקרבנו, כי הנה **שמענו אדוני** כי מה שתשמע הוא אמרנו אדוני, אך לא בלבד גדר זה הוא בקרבנו כי הלא **נשיא אלוהים אתה בתוכנו** ובקרבנו, שהוא יותר מגדר אדון. והנה ראה בפועל כי **במבחר קברינו קבר את מתך**, והוא כי הנה ידענו כי כל את לרבות הוא בא.

ונבוא אל העניין. והוא כי המה ראו הפרש בין פתח דברי אברהם לסופן, כי החל באומרו **תנו לי אחוזת קבר** שהוא אחוזה למתים הרבה, ואחר כך אמר **ואקברה מתי** ולא אמר ואקברה את מתי, יורה כי על שרה לבדה הייתה עיקר הכוונה, על כן אמרו לו אם עיקר כוונתך הוא כפתח דברך, על מתים הרבה, **במבחר קברינו קבור את מתך** שמרבה האת על מתים הרבה שהיא אחוזת קבר. ואם עיקר הכוונה הוא על מתך זה, באומרך **ואקברה מתי** ולא אמרת את מתי, ולא שאלת אחוזה רק מפני הכבוד, אם כן הוא אין צריך לומר במבחר קברינו כי אם גם איש ממנו היותר חשוב, שהוא תואר **איש**, את קברו לא יכלה אשר הכין וחפר לעצמו לא יכלה ממך מקבור מתך בו. וזהו החילום באת וצאתם בלא את כי אם מקבור מתך.

ז וַיָּקָם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחוּ לַעֲם-הָאָרֶץ לִבְנֵי-חֵת:

בא להחזיק טובה על הודאתם לתת **אחוזת קבר** לגר כמוהו. וירא והנה עיכוב תת אחוזת קבר לגר תלוי בגדולי העיר, וגם בכללות המון העם, שגם אחר הודאת אילי הארץ יכולים להתקומם ההמון על ביטול הנימוס. על כן אמר אברהם בלבו אם אשתחוה לבני חת שהם אילי הארץ, להחזיק להם טובת ההודאה, יקפידו ההמון ויתקוממו, על כן עשה בחכמה ובתנועת השתחווייתו, החל כלפי עם הארץ וסיים בבני חת, כעושה עיקר מהם, כי הכל הולך אחרי החיתום.

ח וַיְדַבֵּר אֹתָם לֵאמֹר אִם-יֵשׁ אֶת-נַפְשְׁכֶם לְקַבֵּר אֶת-מֵתִי מִלְּפָנַי שְׁמַעוּנִי וּפְגַעוּ-לִי בְּעֶפְרוֹן בֶּן-צֹמֶר:

הנה היה ראוי שיאמר ויען אברהם ולא **וידבר**, כי אינו תחילת דבורו אליהם. **וגם אומרו אתם** הוא מיותר, כי גם עד כה אתם היה מדבר.

אמנם הנה כתבנו שבני חת נסתפקו בעיקר כוונת אברהם אם הייתה על אחוזה למתים רבים או על שרה לבדה, על כן רצה לדבר אתם פעם שנית לגלות כוונתו אליהם. שאם לא כן, אחר שהודו לו מה צורך לדבר עוד אתם, ולא דבר מיד לעפרון, כי שם היה בתוך בני חת. וזהו אומר **וידבר אתם לאמר**, לומר, מה **שוידבר אתם** ולא לעפרון הוא כדי **לאמר אם יש את נפשכם כו' שמעוני וכו'**, לבאר דבריו לומר הלא נסתפקתם בדברי אם העיקר הוא על רבים או על שרה. והתחלתם בהודאת אחוזה וסיימתם באחד, ואולי הוא כי בסוף הוצאתם תוכן מה שיש את נפשכם והתחלה הייתה דרך כבוד בעלמא, לכן דעו כי **אם יש את נפשכם** כאשר אמרתם תחילה, שתוככם טוב ואינו מן השפה ולחוץ, באמרכם **במבחר קברינו קבור את מתיך**, שהוא לקבור את מתי שהוא למתים הרבה, שזהו ריבוי האת, אם כך הוא שהוא מהנפש פנימה בזאת יבחן כי **שמעוני ופגעו כו'**

ט ויתן לי את-מערת המכפלה אשר-לו אשר בקצה שדהו בכסף מלא יתננה לי בתוכם לאחזת-קבר:

ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו כו' לאחזת קבר כי מזה אני עושה עיקר. ורצה יהיו הם הפוגעים בעפרון, מיראתו פן יתאנה עפרון לאמר לו אם תתן לי מלא ביתך כסף וזהב לא אוכל לעבור הנימוס לבלתי מכור אחוזת קבר לגר, ומה שמודים בני חת הוא לפנים, שבוטחים בי שלא אעבור על חוק העיר, על כן עשה שגדולי הארץ שבהם הייתה לו תואנה, הם יהיו הפוגעים בו באופן יסכר פיו מלבקש תואנה. ולא אשאל כל מה שהתנדבה נפשכם באמור **במבחר קברינו** כי אם מערה שבקצה שדהו בקרן זווית שלו. וגם לא בחנם כדבריכם, כי אם **בכסף מלא**. ואחשיבנה למתנת חנם, וזהו **יתננה לי**. למה שהוא בתוכם בקרב אנשים חשובים ככם.

י ועפרון ישב בתוך בני-חת

ויען עפרון החתי את-אברהם באזני בני-חת לכל באי שער-עירו לאמר:

יא לא-אדני שמעני השדה נתתי לך והמערה אשר-בו לך נתתיה

לעיני בני-עמי נתתיה לך קבר מתך:

יב וישתחו אברהם לפני עם-הארץ:

יג וידבר אל-עפרון באזני עם-הארץ לאמר אך אם-אתה לו שמעני נתתי כסף השדה קח ממני ואקברה את-מתי שמה:

י ועפרון ישב בתוך בני-חת ויען עפרון החתי את-אברהם באזני בני-חת לכל באי שער-עירו לאמר:

הנה דיבר בזיוף נמרץ ואמר מאמרך זה שתוצה לאחוזת קבר הנה זה אינו תלוי בי כי **לכל באי שער עירו** ראוי **לאמר** זה, ולא לי, כי עניין האחוזת קבר נוגע אל הכל, וזהו אומר **לאמר**. ושיעור הכתוב, שמה שאמר עפרון לאברהם הוא, כי זה **לכל באי שער עירו** ראוי **לאמר**, אך-

יא לא-אֲדֹנִי שְׁמַעֲנִי הַשְׁדָּה נִתְּתִי לָךְ וְהַמַּעֲרָה אֲשֶׁר-בּוֹ לָךְ נִתְּתִיהָ לְעֵינֵי בְנֵי-עַמִּי נִתְּתִיהָ לָךְ קִבְרִי מִתֶּךָ:

לא אדוני תבקש אחוזת קבר, רק **שמעני**. וזה אוסיף להטיב לך, כי הנה רצית המערה לבדה **בכסף מלא**, ואני אתן לך בחנם גם **השדה**. והשדה הוא שעתה נתתי לך, אך המערה אשר בו מאז דברתי לך נתתיה. וזה לא כמתנתא טמירתא כי אם גלויה ומפורסמת לעיני בני עמי נתתיה לך, אך **קבור מתך** בלבד לא את מתיך שהוא אחוזת קבר, כי בזה הכל יודו לך. והיה כמראה נדיבות ותחתיה תעמוד הבהרת, כי ידע כי אין זה רצון אברהם, והשאייר עניין האחוזת עד ידע סך המעות, והיה זה מובן ביניהם, ומראה נדיבות חנם בעיני ההמון.

יב וַיִּשְׁתַּחֲוּ אֲבֹרָהָם לִפְנֵי עַם-הָאָרֶץ:

והנה בני חת וכל עם הארץ לא ענו דבר, הורו כי אין רצונם לערער. ועל כן **וישתחו אברהם לפני עם הארץ** על דרך הקודם כמחזיק טובה לכל המודים לו.

יג וַיִּדְבֹר אֶל-עֶפְרוֹן בְּאֶזְנֵי עַם-הָאָרֶץ לֵאמֹר אֵךְ אִם-אַתָּה לֹא שְׁמַעֲנִי נִתְּתִי כֶסֶף הַשְׁדָּה קַח מִמֶּנִּי וְאֶקְבְּרָה אֶת-מֵתִי שָׁמָּה:

אז **וידבר אל עפרון באזני עם הארץ** ואמר **אך כו'** לומר הלא תלית בכל באי שער עירך לעניין אחוזת קבר למתים רבים, והריני אומר באוזניהם **אך אם אתה לו שמעני**, לומר אך כך לבדך תלוי הדבר כי כולם מודים, לכן **נתתי כסף השדה קח ממני ואקברה את מתי**, שמרבה האת על מתים רבים.

או **יאמר ויען עפרון כו' לכל באי שער עירו לאמר** שהוא לעיניהם הוא לא אדוני מאמר זה בכסף מלא, רק **שמעני** אתה תוכן מאמרי, כי אינן כמשמען. כי אתה שאלת מערה, ואני **השדה והמערה** אני נותן. ועל זה אמר **שמעני**, כלומר כי איני מוסיף גם השדה כי אם להרבות במחיר, כי **לעיני בני עמי נתתיה לך**, אך לא ביני לבינך.

ולבל יעשה אברהם עצמו כבלתי מבין יחזיק במתנה, על כן הטיל תנאי להשאיר מקום לפרש הדבר, והוא אומר **קבור מתך** ולא אמר את מתך, כי בזה לא יודה אברהם ויהיה מקום לשוב להזכיר הכסף.

והנה אברהם עשה בחכמה, אמר בלבו אם אומר לו איני חפץ כי אם אחוזת לרבים, או לא אקח חנם כי אם במחיר, הלא יתבטל הכל כי ישוב יאמר עפרון גם אנכי לא נדרתי אלא חנם ולמת אחד, נמצאת כל מתנתי בטלה כאילו לא היה, והנני חוזר בי לגמרי, לא בחנם ולא בכסף. על כן מה עשה? קם והשתחוה לעפרון בפני כל עם הארץ כמחזיק טובה ומקבל מתנתו לבל ישוב ממנה, ועל שלא הודה לו רק למת אחד וידע שהוא על כי עדיין לא שמע סך מעות, על כן **וידבר**

אל עפרון באזני עם הארץ כדי **לאמר אך וכו' ואקברה את מתי** שהוא על מתים רבים שהוא ריבוי **האת**, שישמעו ויודו ויוסר פתחון פה ממנו. ופירש ואמר **אך אם אתה לו שמעני** לומר הנה נתת חנם וקבלתי המתנה, אך גם אני נתתי מתנה גם כן **נתתי כסף השדה קח ממני**. ופירש מה שאמר **באזני עם הארץ לאמר**, שהוא **ואקברה את מתי** כמדובר.

או יאמר, על המערה קבלתי מתנתך, **אך כסף השדה קח ממני** בתורת מקח. והוא הבין דרכו כי עפרון היה בוש לשאול כסף על המערה לבדה על כן צירף עמה השדה, על כן אברהם אמר מתנתך חנם על המערה קבלתי ומהשדה תקח כסף.

יד ויען עפרון את-אברהם לאמר לו:

טו אדני שמעני ארץ ארבע מאת שקל-כסף ביני ובינך מה-הוא ואת-מתך קבר:
טז וישמע אברהם אל-עפרון וישקל אברהם לעפרון את-הכסף אשר דבר באזני בני-חת ארבע מאות שקל כסף עבר לסחר:

אומרו לאמר לו, אפשר הוא שדבר דברים כדי לאמר אברהם לו לעפרון שהזכיר סך הכסף. שעל פי הדברים ההם יאמר אברהם לו שיקח הסך ההוא כאשר היה. **או יאמר**, שלא כמדובר אל אזני עם הארץ שלא יבינו אלא **שארץ ארבע מאות כו'** היה נותן לו במתנה, אלא כמדובר. ואומרו לו אברהם המבין הכוונה שלקבלם יכוון.

טו אדני שמעני ארץ ארבע מאת שקל-כסף ביני ובינך מה-הוא ואת-מתך קבר:
 וזהו **אומרו אדוני שמעני**, כלומר הביני מה שאינו כפשוטו, כי **ארץ כו'**, ועל ידי כן **ואת מתך** בריבוי האת **קבור**, שהיא אחוזה למתים רבים.
עוד כיוון באומרו ואת מתך קבור, שאחר הכסף תהיה קבורת המת.

טז וישמע אברהם אל-עפרון וישקל אברהם לעפרון את-הכסף אשר דבר באזני בני-חת ארבע מאות שקל כסף עבר לסחר:

ועל שני אלה אמר **וישמע אברהם כו'**, כי אברהם לבדו הבין שני כוונותיו:
 א. **שאומרו ארץ ארבע מאות שקל כו'** אין דעתו לתת סך זה חנם כי אם שרוצה מחיר זה.
 ב. **שוישקול תחילה את הכסף ואחר כך ויקם כו' ואחרי כן קבר כו'.**
ואומרו עובר לסוחר אפשר כי סוחר יקרא הסובב סובב הולך ממקום למקום כי תרגומו של סביב הוא סחור. והנה המהלך ממקום למקום צריך שקלים יפים ותקילין, שלא יגעלו בם בשום מקום. וזהו **אומרו עובר לסוחר.**

יִזְוִיקָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בַּמִּכְפָּלָה אֲשֶׁר לִפְנֵי מִמְרָא הַשְּׂדֵה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ וְכָל-הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשְּׂדֵה אֲשֶׁר בְּכָל-גְּבֻלוֹ סָבִיב:

הנה בתחילה היה אומר עפרון שהיה נותן לו במתנה השדה והמערה, ואברהם אומר **נתתי כסף השדה**, כלומר אם המערה חינם השדה בכסף. אך עתה בגמר העניין נתברר איך שדה ומערה הכל במכר. **השדה והמערה כו' הכל** –

יח לאברהם המקנה לעיני בני-חת בְּכָל בְּאֵי שַׁעַר-עִירוֹ:

לאברהם המקנה וגם לאחוזת קבר וזה בכל באי שער עירו. ולא כאשר חשב עפרון להורות בפני הכלל כי במתנה נתנם, ושלא יבין שהיה במחיר כי אם אברהם בלבד, והיה דעת עפרון שבינו לבינו יתן הכסף, רק הייתה המקנה לעיני כל באי שער עירו.

יט ואחרי-כן קבר אברהם את-שרה אשתו אל-מַעֲרַת שְׂדֵה הַמִּכְפָּלָה עַל-פְּנֵי מִמְרָא הוּא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:

אמר כי אברהם אמר **ואקברה מתי מלפני** שאהיה אני הקובר מתי, ולא כגר שבני העיר קוברים מלפניו. וכן היה לו כי **ואחרי כן קבר אברהם כו'** ולא שהם קברו מתו מלפניו.

כ וַיָּקָם הַשְּׂדֵה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ לְאַבְרָהָם לְאַחֲזַת-קֶבֶר מֵאֵת בְּנֵי-חַת:

היה לו לומר מאת עפרון ולא **מאת בני חת**. אך במה שכתבנו כי חק למקומות ההם לבלתי תת אחוזת קבר לגר כי אם לתושב, באופן שגם אם היה מוכר עפרון היו גדולי הארץ יכולים למחות מלהיות אחוזת קבר רק לאזרח הארץ. נמצא כי מה שויקם **השדה כו' לאחוזת קבר** לא מעפרון היה לפי האמת, רק **מאת בני חת**, שהייתה ידם עם אברהם להחזיק בידו.

פרק כד

[שליחותו של אליעזר]

א וַאֲבִרָהָם זָקֵן בָּא בְּיָמִים וְה' בֵּרַךְ אֶת-אַבְרָהָם בְּכָל:

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-עֲבָדָיו זָקֵן בֵּיתוֹ הַמִּשְׁלָל בְּכָל-אֲשֶׁר-לוֹ שִׁים-נָא יֵדֶךָ תַּחַת יָרְכִי:

ג וַאֲשַׁבְעֶךָ בְּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֱלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא-תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֲנִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ:

ד כִּי אֶל-אֶרֶצִי וְאֶל-מוֹלַדְתִּי תֵלֵךְ וְלִקַּחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לִי־צִחָק:

ה וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָעֶבֶד אוֹלִי לֹא-תֵאבְדָה הָאִשָּׁה לְלָקֹחַ אַחֲרִי אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת הֲהִשָּׁב אֲשִׁיב אֶת-בְּנִךְ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יֵצֵאת מִשָּׁם:

ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם הֲשֹׁמֵר לִךְ פָּן-תִּשָּׁיב אֶת-בְּנִי שָׁמָּה:

ז ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לִקַּחְתָּ מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וְאֲשֶׁר דִּבֶּר-לִי וְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע-לִי לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מְלָאָכּוֹ לִפְנֶיךָ וְלִקַּחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם:

ח ואם-לא תאבה האשה ללכת אחריך ונקית משבעתי זאת רק את-בני לא תשב שמה:
ט וישם העבד את-ידו תחת ירך אברהם אדניו וישבע לו על-הדבר הזה:

לבוא אל ביאור הכתובים נשים לב:

אחד, מה עניין הקדמה זו אשר הקדים אל בקשת אשה לבנו לאמר שהיה **זקן ובא בימים,** ושה' **ברך את אברהם בכל,** כי הלא בלעדי כל אלה ראוי להשיא את יצחק אשה כי כבר היה בן (ל"ז) [מ'] שנה.

וגם אין לדברים האלה יחס אל העניין.

וגם אומרו בא בימים מיותר. ואשר ברכו בכל בלתי מקושר אל הקודם.

ועוד מה זה היה לאבינו אברהם אשר מנע מיצחק הציווי הלזה והלך לצוות את העבד, והלא לא קטן היה, למה לא ציווה לו שלא ייקח אשה אלא מבנות בתואל והוא יקיים מצוות אביו.

והנה באומרו בכל, לרז"ל –

(בראשית רבה נט י) שלש דעות, לר' יודן הוא שהייתה לו נקבה, ולרבי נחמיה הוא

שלא נתן לו נקבה כל עיקר, ולר' לוי השליטו ביצרו.

והנה יחס כל פירוש אצל העניין יהיה, כי לדעת האומר שהייתה לו בת, כוונת הכתוב לתת טעם למה אברהם לא נשא אשה טרם טיפל בנישואי בנו, כי קרוב אדם אצל עצמו וראוי יעשה תחילה המצווה המוטלת על עצמו ואחר כך המוטלת על בנו כנודע.

וידוע כי חיוב הנישואין משתי סבות:

אחת להינצל מהרהור,

שנית לקיים מצוות פריה ורביה.

לזה אמר **ואברהם זקן בא בימים** שלא היה ירא מהרהור, וגם חיוב פריה ורביה כבר קיים שהייתה לו בת גם כן וכבר קיים שהיו לו זכר ונקבה, ועל כן ראוי יטפל בנישואי בנו שעדיין לא קיים כלל.

ועל כיוצא בזה אמרו רז"ל בבראשית רבה (ס טז) על ויוסף אברהם ויקח אשה וכו', שתחילה ראוי ישיא אדם את בנו אשה ואחר כך לעצמו, שאם האב לא קיים אין ספק שהאב קודם שקרוב אל עצמו.

ודעת השני שלא הייתה קפידה בימים ההם על הבת, ומה גם בהיות בלתי נמצא אז ראוי להשיאה לו שהיה זרעו רצוי לפניו יתברך, כנודע, כי כל אשר החזיר אברהם למוטב לא נמשכו זרעם אחרי ה' כי אם זרע ישראל. והרי מצינו ביצחק שלא הוליד נקבה, ואם מה שלא היה לו זכר ונקבה יתייחס לחסרון, אז קושי גדול הוא יהיה זה ביצחק עולה תמימה.

ואפילו יעקב אלמלא בקשה לאה יתהפך הריונה לבת בשביל אחותה שתלד שני זכרים לא ילדה את דינה, לדעת רבי נחמיה (בראשית רבה פד יט) בעל מאמר זה שכנעניות נשאו בני יעקב שלא היו להם אחיות.

ולדעתו תהיה כוונת הכתוב **ואברהם זקן** שעל כן לא השיא עצמו תחילה שהרי אין לו הרהור, וגם לא היה לו בת שיטפל בנישואיה קודם שינשא הבן, לכן נתעסק בעניין הבן.

או כיוון למה לא השיאו אחותו כאשר עשו בני יעקב ורבים בזמן ההוא, לזה אמר **וה' בירך את אברהם בכל** שלא היה לו בת. ועל כן בקש זולתה.

ולדעת האומר שהיה מושל ביצרו, כל כוונת הכתוב הוא לתת טעם למה להינצל מן ההרהור לא השיא עצמו תחילה. ואמר שלהיותו **זקן בא בימים** לא היה לו הרהור, ואפילו יבוא לידי הרהור כי **ה' בירך** אותו שהיה מושל ביצרו.

ולבוא אל הפשט, נשית לב עוד אל אומרו ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל כו', מה צורך אל הודעת היותו זקן ביתו וכי הוא **מושל בכל אשר לו**.

ועוד באומרו ואשביעך וכו' אשר לא תקח וכו', מה צורך אל שלילה זו, ישביענו הלך ילך ביתה בתואל לקחת את בתו ליצחק ובכלל הדבר יהיה שלא יקח מבנות כנען.

ועוד באומרו ואשביעך וכו' אשר לא תקח וכו' כי אל ארצי וכו' היה לו לומר לקחת ולא **ולקחת**, כי הלא איך יוכל להתחייב לקחתה כי אינו בידו. ולבד בזה היה יכול להתחייב ללכת לקחת, אך לא אם אולי לא יתנוה לו.

וגם אומרו לבני ליצחק, מהראוי לא יאמר כי אם ליצחק ומי לא ידע כי בנו הוא.

ועוד במאמר העבד אולי לא תאבה האשה וכו' יש כפל לשון, הן באומרו **אל הארץ הזאת** כי מי לא ידע כי על הארץ הזאת ידבר, **וגם** מלת **אחרי** יתירה.

וכן אומרו ההשב אשיב שהוא כפול.

וגם היות השי"ן שבתביבה ראשונה בנקודת צר"י והשניה בחיר"ק.

וכן אומרו את בנך ולא אמר ההשיב אשיבנו.

וגם אומרו אל הארץ אשר יצאת משם, שמהראוי יאמר ההשיב את בנך שמה.

ועוד באומרו עניין אזהרת ההשבה את יצחק שתי פעמים:

ראשונה **השמר לך פן תשיב**, שנית **רק את בני לא תשב שמה**. והראשון בכל תוקף החיזוק באומרו **השמר לך**, והשני ברפיון באומרו **רק את בני לא תשב**. ונהפוך היה מהראוי להיות הולך וחזק, וגם היות הראשון בחיר"ק השי"ן והשני בצר"י.

ועוד באומרו ה' אלוהי השמים, למה לא אמר ואלוהי הארץ כמו שאמר למעלה.

ועוד באומרו מבית אבי ומארץ מולדתי, והיה יכול לקצר ולומר אשר לקחני משם.

וגם אומרו ואשר דבר לי ואשר נשבע לי, בכלל נשבע לי היה הדבור.

וגם מלת לאמר לא תצדק כמשמעה לאמר לזולת, וגם היא מיותרת.

וגם באומרו **הוא ישלח מלאכו וכו'**, כי מלת **הוא** מיותרת.
ועוד באומרו **ואם לא תאבה וכו'**, כי אחר אומרו **הוא ישלח מלאכו וכו'** איך יתכן שלא תאבה האשה ללכת ואם כן מה כח המלאך יפה.
ועוד אומרו **וישבע לו על הדבר הזה**, כי הלא איזה דבר אחר היה שם שיאמר על הדבר הזה.

א ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את-אברהם בכל:
ב ויאמר אברהם אל-עבדו זקן ביתו המשל בכל-אשר-לו שים-נא ידך תחת ירכי:
ג ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ אשר לא-תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו:

אמנם בהיות כי על ידי פנות האדם בנישואיו אל פניות אשר לא טובות הנה, כדאי להפסידו ולאבד בת זוגו ממנו, על כן לראות את עצמו **זקן בא בימים** כי גם שהזקנה זרקה בו פתאום כמאמרם ז"ל (מדרש **תנחומא** ח"י שרה ד), עם כל זה לא הייתה בלתי טבעית כי אם גם **בא בימים** ולכן לא ידע את עתו וחש פן יקרבו ימיו למות, ויותר יצחק לבדו עם עבדו זקן ביתו. ולאחד משתי סבות יחויב יתנהג יצחק בעצת עבדו:

אחד כי הוא זקן בית אביו בן משק ביתו מילדותו, והוא כמנהיג בבית שעל פיו ישק אברהם וכל בני ביתו, כי איננו גדול בבית ההוא ממנו.

שנית כי עם שה' בירך את אברהם בכל ואין קצה לאוצרותיו, עם כל זה יחד כולם היו תחת ידו כי הוא המושל בכל אשר לו, כלומר במה שאמרתי שה' **בירך את אברהם בכל**, הנה בכל ההוא האמור באברהם הוא מושל בו. ואם כן איפוא אחרי מות אברהם הוא יהיה המוציא והמביא ועל פיו ישק גם יצחק. ועל כן בעצתו יתנהג ולא יחטיא, והוא לא יעץ אותו רק שיקח כנענית כמאמרם ז"ל (שם נט יב) שהיה בלבו להשיא את יצחק בתו, כאשר רמז הכתוב במלת **אלי** חסר וי"ו. ודרשו על זה בפסוק (הושע יב) כנען בידו מאזני מרמה וכו' שהיה שוקל אם ראוייה בתו לינשא ליצחק. ולכן נתחכם לתת עול הציווי על מי שחשש יבטלנו לעשות מן הקטגור סנגור.

ב ויאמר אברהם אל-עבדו זקן ביתו המשל בכל-אשר-לו שים-נא ידך תחת ירכי:
ועל כן בטרם בא יומו יעצוהו כליותיו השבע ישביע את האפשר יבטל כוונתו, ומה גם לרז"ל האומרים כי היה עם לבבו להשיאו בתו, כי עתה יתהפך כי אדרבה הוא יהיה הסרסור. ושיעור הכתובים **ואברהם זקן וכו'** ולא ידע עתו **וה' בירך אותו בכל**. והנה זולת היות **עבדו זקן ביתו** גם הוא **מושל בכל אשר** ברכו ה' בו, על כן לא ימשי יצחק מהתנהג בעצתו כאמור, על כן שם ידו תחת ירכו וישביעהו בה' וכו'.

או יאמר בא בימים על פי הדרך הזה, והוא כי בא הכתוב להגיד מה ראה אברהם שאימת מות נפלה עליו, הלא הוא כי ראה כי היה **בא בימים**, והוא עניין מאמרם ז"ל **בספר הזוהר** (פרשת

ויחי (דף רכא) על פסוק ויקרבו ימי ישראל, כי בהתקרב זמן פטירת הצדיק מתקרבים ימיו להעיד כל אחד על כל התורה והמצווה אשר נעשה בו על ידו. כי על ידי הכישרון הנעשה בו קנו הימים הויה ורוחניות קיים ונצחי לעמוד ולהתייצב לפני המלך הקדוש כל אחד מהם על אשר עשה בו. ועל כן אפשר כי אברהם כי היו ימיו מתלווים אליו מאז ברוח קדשו כי נביא היה, וזהו **ואברהם זקן ובא בימים** כי לית חן היו כבר בראשו, ועל כן חש פן בא יומו. ולא היה רק כי מרוב קדושתו קדמו ויתלו לו מאז. ועל כן השביע את עבדו כמדובר. ויאמר בלבו, אם אעשה עיקר להשביעו ילך אל ארץ מולדתי לקחת את רבקה ולא לבל יקח לו מבנות כנען, אולי יעלה על רוחו שאם **לא תאבה האשה**, שהותרה השבועה ויוכל לקחת לו כנענית, ואז טוב לו ששיאנה בתו, ובזה ירפה ידו בשליחות באופן ירפו ידי אביה ואמה ותעשה כוונתו.

על כן התחכם אברהם ותחילת דברי פי השבועה הייתה להחליט בל יקח לו מבנות כנען בשום פנים, ואחר כך אמר **כי אל ארצי וכו'**, למען ידע כי כלתה אליו תקוות התחתן במלך. וזה רמז לו באומרו **אשר אנכי יושב בקרבו** למען יבין כי גם בביתו לא בחר, כי תועבה היא לו התחתן בבנות כנען, ואז על ידי כן יתאמץ בכל עוז לעשות שליחותו, ונפש אדוניו ישיב.

עוד יתכן באומרו ואברהם זקן וכו', והוא כי בא הכתוב לתת טעם למה עשה אברהם שליחות כזה על ידי עבדו ולא על ידי עצמו או אנשים גדולים ובני חורין. ולא חש פן ימאנו על הסתר פניו, או על מוסרם בתולה יפה עד מאד לעבד בדרכים ומדברות. ואף אם נאמן יהיה, יחוש אל הכבוד לתת את בתם ולשלחה על יד עבד איש אם לא שיבואו לכבודה כראוי אל בת גדולים כמוה. לזה אמר **ואברהם זקן** כלומר ולא יוכל לצאת אל ארץ מרחקים. ולא חשש פן ימאנו כאשר לא יראו פניו, כי **ה' ברכ את אברהם בכל** ענייניו, ויצליחו ולא יחטיא כי הוא ובית דינו נמנו לברכו, וזהו אומרו **וה'** כנודע. וגם לא חש מפני החשד או מפני הכבוד כי הוא אמר אל עבדו, שישתדל בכל מאמצי כח בודאי מלב ומנפש. ועל ענין החשד הנה היה **זקן ביתו** כי נתגדל אצלו מקטנותו וידע טוב מידותיו. ומה גם למה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נט יב) שהיה זיו אקונין דומה לו, או זקן זה שקנה חכמה, שודאי אין לחשדו. ולענין הכבוד אמר **המושל בכל אשר לו**. ואם כן אף שהיה עבדו, שר וגדול בעולם יחשב אצל הכל, כי כל מעשה תקפו של אברהם היה על ידו. ורז"ל אמרו **בבראשית רבה** (שם) **המושל בכל אשר לו** שהיה מושל ביצרו כמותו. נראה שדעתו באומרו **בירך את אברהם בכל** שהשליטו ביצרו, ואמר כי גם אליעזר היה מושל בכל אשר לאברהם, הוא **בכל** הנזכר באברהם שהוא היצר הרע.

ותיה כוונת הכתוב על דרך מה שאמרנו שבא לתת טעם למה לא נשמר מהחשד כי הלא גם יצחק היה חושש כשלא מצא לה בתולים, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** חיי שרה קט) ואמר לה שמא נזדווג לך העבד בדרך, והוצרכה להוליכו אל מקום שנפלה מעל הגמל והראת בתוליה לו כי שם נעשתה מוכת עץ. וגם הוא יתברך אמרו רז"ל (שם) שחשש על זה וקפצה לו הארץ לבל יערב להם השמש בדרך ולא יתייחד עמה. ולמה לא חשש לזה אברהם? לזה אמר שהיה **זקן ביתו**

כמו שאמרו שם (**בראשית רבה** נט יב) שהיה זיו איקונין דומה לו, שמורה על צדקתו, ומפני שלפעמים אף הצדיק נכשל, לזה אמר **המושל בכל** שהוא היצר הרע ויוכל לכובשו ולעמוד נגדו.

ד כי אל-ארצי וא-מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק:

ידוע הוא כי אומרו **ולקחת** אינו מן השבועה, שהרי אין בידו לקיים. אך הבטחה היא, כלומר אינך צריך רק ללכת כי בלכתך **ולקחת** בלי ספק בהכפל שתי סבות: והן בעבורי, ובעבור יצחק. וזהו **לבני** כלומר במה שהוא בני, ובעד עצמו וזהו **ליצחק**. והנכון במה שחזר ואמר **ליצחק** וגם שלא אמר לבני יצחק אלא **לבני ליצחק**, לרמוז לו שוודאי ייקחנה ולא ימאנו, במה שהוא לבני ולא ישיבו פניו. ועוד כי האשה אשר תיקח היא המוכנת ליצחק שהיא בת זוגו.

ידע זה אברהם כמו שאמרו ז"ל (שם נז ב) שאחר העקידה שהיה אברהם מהרהר ואומר הלוואי הייתי משיא אשה ליצחק מכמה שנים, שהרי אם הייתי שוחטו עכשיו היה מת בלא בנים, והשיב לו הקדוש ברוך הוא עכשיו נולדה בת זוגו, ונתבשר מיד הנה ילדה מלכה וכו' ובתואל ילד את רבקה וכו', וזה אומרו **ליצחק** כלומר אותה המיוחדת **ליצחק**, ואם כן מעצמו יעשה ולא יכבד בעיניך.

ה ויאמר אליו העבד אולי לא-תאבה האשה ללכת אחרי אל-הארץ הזאת ההשב אשיב את-בנך אל-הארץ אשר-יצאת משם:

והנה להיות כוונת העבד התחתן בו, היה מתאנה בל ישלחו ואמר **אולי לא תאבה וכו'**, לומר הן אמת כי להיותה בת זוגו יתרצו להשיאה אליו, אך ימאנו בעניין הבאתה פה. וזה באחד משני פנים:

או שתרצה לבוא אבל לא עמי רק עם רבים ונכבדים ממני כי עבד אנכי,

או על ידי בעלה כי זה הוא כבודה,

או שתחשדני ותמאן לבא עמי וזהו **ללכת אחרי**.

שנית אפשר שאפילו עם זולתי לא תבוא כי לא תחפוץ לדור בארץ הזאת שלא ניסתה בה, ולהרחיק נדוד מבית אביה, וזהו **אל הארץ הזאת**. ועל שתי אלה אמר **ההשב אשיב**, שרמז בכפל שתי מיני השבות:

אחד שיצטרך יצחק ללכת להביאה משם אם תהיה העכבה שלא תבוא מצדי מפני הכבוד או מפני החשד, ושלא תתרצה לבוא אם לא על ידי בעלה, וכנגד זה אמר **ההשב**, שהוא השבה בעלמא להביאה לדור פה.

וכנגד השנית שהיה **אולי לא תאבה** לבוא **אל הארץ הזאת** ותרצה לדור שמה, אמר **אשיב** שהיא השבה גמורה, כאשר גר שם אברהם, שישוב גם יצחק לדור שם לקחת את בת זוגו, וכל זה היה לתת מורכב בלבבו בל ישלחנו בעדה ותעשה כוונתו שהזכרנו. ולזה אמר **אשר יצאת משם** כלומר **ההשב אשיב את בנך** הנולד בארץ והוא עולה תמימה **אל הארץ אשר יצאת**

משם, ודאי לא תעשה כה לרצות באשר מאסת, ומה גם אם ידע שלא היה רשות ליצחק לצאת חוצה לארץ להיותו עולה תמימה כמאמרם ז"ל.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אַבְרָהָם הַשְׁמֵר לְךָ פֶּן-תָּשִׁיב אֶת-בְּנֵי שְׁמָה:

ועל שתי אלה השיב אברהם ויצא לנו טעם אל כפל דברי אברהם ולשנותו את טעמו. תחילה אמר **פן תשיב** ואחר כך אמר **לא תשב שמה** ולא אמר תשיב כאשר בתחילה. והוא כי ראשונה השיב למאי דסליק מיניה, שהוא השיב שאמר העבד על דירת יצחק שמה אם לא תבוא **האשה אל הארץ הזאת**, על זה השיב ואמר **השמר לך פן תשיב את בני שמה**, ולא תחשוב שאהיה מוכרח לעשותו כי –

ז' ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לִקְחָנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאַרְץ מוֹלַדְתִּי וְאֲשֶׁר דִּבֶּר-לִי וְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע-לִי לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מֵלָאֲכֹו לִפְנֵיךָ וְלִקְחָתָּ אִשָּׁה לְבְנֵי מִשְׁמִי:

ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לִקְחָנִי וכו' שכל כך השתדל לעקור דירתי **מבית אבי** ולא זו בלבד אלא אפילו מכל **ארץ מולדתי**, ואחר כך השתדל לקבוע דירתי **בארץ הזאת**, ודבר לי בין הבתרים ונשבע בציווי הברית לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת, אם כן מובטחני **ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה** כלומר שתעשה הלקוחין ויהיה **משם**, כלומר שהיא תתרצה לבוא **משם** ואם כן לא יצטרך בני ללכת לשוב שמה. וכן אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (נט יד) כי שני מלאכים הלכו, אחד ללוות את אליעזר ואחד לעקור ולהוציא את רבקה משם. ועל זה השני יאמר **ישלח מלאכו וכו'** הרי אמר שהעיכוב השני היה מובטח שלא יצטרך יצחק לגור שמה.

ח וְאִם-לֹא תֵּאָבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרַי וְנָקִית מִשְׁבֻּעָתִי זֹאת רַק אֶת-בְּנֵי לֹא תָשִׁיב שְׁמָה:

אך עדיין היה אפשר תמאן לבוא, אם לא בבוא בעלה לקחתה ולא ביד העבד, לזה אמר **ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך ונקית כו'** אף שלא היה צריך לאומרו שידוע הוא שאם לא תרצה שינקה מהשבועה, אך כיוון לומר מה שאז תנקה לא תנקה כי אם **משבועתי זאת, רק את בני לא תשב שמה** כי בזה לא אפטור לך. וציווי זה הוא על ההשבה הראשונה **ההשב** שהוא להביא את רבקה.

ובזה נתיישב אומרו שני פעמים באליעזר לשון השבה ושתי פעמים באברהם. ובאחד אמר תשוב ובאחד תשב. ובפעם הראשונה אמר אזהרה יתירה באומרו **השמר לך וכו'** שהוא להיותו מדבר על הדירה שם, מה שאין כן באומרו **רק את בני לא תשב** שמדבר על לכתו להביאה שאינו כל כך קשה. וגם יתיישב אומרו **ואם לא תאבה וכו'** אחרי אומרו **ישלח מלאכו לפניך ולקחת וכו'**.

יב וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי אֲדָנִי אַבְרָהָם הִקְרָה-נָא לִפְנֵי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה-חֶסֶד עִם אֲדָנִי אַבְרָהָם:

יג הִנֵּה אֲנִי נֹצֵב עַל-עֵין הַמַּיִם וּבָנוֹת אֲנִשִּׁי הָעִיר יֵצְאת לִשְׂאֵב מַיִם:
יד וְהִיא הִנְעָרָ אֲשֶׁר אָמַר אֵלֶיהָ הֵטִי-נָא כֶּדֶף וְאַשְׁתָּה וְאָמְרָה שְׁתֵּה וְגַם-גְּמִלִיךְ אֲשָׁקָה אֹתָהּ
הַכַּחֵת לַעֲבֹדָךְ לִי־חֶק וְכֵה אֲדַע כִּי-עֲשִׂית חֶסֶד עִם-אֲדֹנִי:
טו וַיְהִי-הוּא טָרַם כֹּלָה לַדָּבָר וְהִנֵּה רַבָּקָה יֵצְאת אֲשֶׁר יָלְדָה לְבִתּוֹאֵל בֶּן-מֶלֶכָה אֲשֶׁת נַחֲוֹר
אָחִי אַבְרָהָם וְכָדָה עַל-שִׁכְמָהּ:
טז וְהִנְעָרָ טַבַּת מְרָאָה מֵאֵד בְּתוֹלָה וְאִישׁ לֹא יָדָעָה וַתֵּרֶד הָעֵינָה וַתִּמְלֹא כָדָה וַתַּעַל:
יז וַיֵּרֶץ הָעֶבֶד לִקְרֹאתָהּ וַיֹּאמֶר הִגְמִיאוּנִי נָא מַעַט-מַיִם מִכֶּדֶךְ:
יח וַתֹּאמֶר שְׁתֵּה אֲדֹנִי וַתִּמְהַר וַתֵּרֶד כָדָה עַל-יָדָהּ וַתִּשְׁקָהּוּ:
יט וַתְּכַל לִהְשָׁקָתָהּ וַתֹּאמֶר גַּם לְגְמִלִיךְ אֲשָׂאֵב עַד אִם-כֹּלֹו לִשְׁתֵּת:
כ וַתִּמְהַר וַתַּעַר כָדָה אֶל-הַשֶּׁקֶת וַתֵּרֶץ עוֹד אֶל-הַבָּאָר לִשְׂאֵב וַתִּשְׂאֵב לְכָל-גְּמִלּוֹ:
כא וְהָאִישׁ מִשְׁתַּאֲהָ לָהּ מַחְרִישׁ לְדַעַת הַהֲצִלִּיחַ ה' דְּרָכּוֹ אִם-לֹא:
כב וַיְהִי כֹאֲשֶׁר כֹּלֹו הַגְּמִלִים לִשְׁתוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בְּקַע מִשְׁקֻלּוֹ וְשָׁנִי צְמִידִים עַל-יָדָיָהּ
עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם:
כג וַיֹּאמֶר בֶּת-מִי אַתְּ הַגִּידִי נָא לִי הֵיטֵב בֵּית-אֲבִיךָ מְקוֹם לָנוּ לָלִין:
כד וַתֹּאמֶר אֵלָיו בֶּת-בִּתּוֹאֵל אֲנִי בֶן-מֶלֶכָה אֲשֶׁר יָלְדָה לַנַּחֲוֹר:
כה וַתֹּאמֶר אֵלָיו גַּם-תֵּבֶן גַּם-מִסְפּוֹא רַב עִמָּנוּ גַם-מְקוֹם לָלוֹן:
כו וַיִּקַּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לַה':
כז וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא-עֲזַב חֶסְדּוֹ וְאַמְתּוֹ מִעַם אֲדֹנִי אֲנִי בַדֶּרֶךְ נַחֲנִי
ה' בֵּית אָחִי אֲדֹנִי:
כח וַתֵּרֶץ הִנְעָרָ וַתִּגַּד לְבֵית אִמָּהּ כְּדִבְרֵי הָאֵלָה:
כט וּלְרַבָּקָה אַח וְשִׁמּוֹ לָבֶן וַיֵּרֶץ לָבֶן אֶל-הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל-הָעֵין:
ל וַיְהִי כִּרְאֵת אֶת-הַנֶּזֶם וְאֶת-הַצְּמִידִים עַל-יָדָיָהּ אֲחִתּוֹ וְכִשְׁמַעוּ אֶת-דְּבָרֵי רַבָּקָה אֲחִתּוֹ לֵאמֹר
כֹּה-דִבֶּר אֵלַי הָאִישׁ וַיָּבֹא אֶל-הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל-הַגְּמִלִים עַל-הָעֵין:

ראוי לשים לב ולבקש טוב טעם אל אליעזר, אחרי הודיע רז"ל (יומא כח ב) אותנו כי איש היה. ומי כמוהו חכם ורב ורם, הוא דמשק אליעזר, דולה ומשקה מתורתו לאחרים וזיו איקונין דומה לאברהם. מה ראה על ככה ומה הגיע אליו ומה צורך היה לו לעשות הדבר ההוא.

אמנם אומר כי שנים הם הדברים אשר אליהם נתן אל לבו לעשות כן.
א. כי אמר הנה אין ספק כי הבחירה חופשית ביד כל אדם, ואולי כי אחי אדוניו יתנו כתף סוררת לבלתי שמוע אל דבריו וימאנו לתת את בתם למרחקי ארץ לאיש אשר לא ידעוהו, ומה גם אם גלוי דעת היה לו כי הארמים ההם קשים מסלע וערומים המה. על כן רצה לסכור את פיהם בניסיון הלזה באמור להם הנה כזה וכזה שאלתי מאת ה', ויקם ה' את דברי ככל היוצא מפיו, כי אמרתי כי האשה אשר אומר אליה השקיני נא כו' ותענה כי גם לגמלי תשקה היא האשה אשר

הוכיח ה' לבן אדוני, וכן הייתה, ואין השגחה מוחשת גדולה מזו, כי אין זה כי אם שמה' יצא הדבר, ובגלל הדבר הזה מי עז כנמר יעז פניו למאן בדבר. וכאשר דמה כן הייתה כי ענו ואמרו מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב.

ב. כי היה ירא וחרד פן יעשה הדבר ולא על ידו, כי יאמרו לו אביה ואמה, הנה רבקה לבן אדוניך לאשה אך לא תלך עמך כי אם עם רבים ונכבדים גדולים ובני חורין, כי חרפה היא לנו לתת את בתנו ביד עבד איש מקנת כסף. על כן על האחד אמר **אשר אומר אליה כו' אותה הוכחת לעבדך ליצחק** כלומר ובזה אסכר פי הממאנים לתתה.

ועל השנית אמר **ובה אדע כי עשית חסד עם אדוני**, כלומר כפי מציאות הניסיון אבין כי עשית **חסד עם אדוני**, כלומר כי כבר עשית שהוא עתה על ידי ולא שיתעתד עדיין לעשות על ידי זולתי. והוא כאשר יבוא ביאורו בס"ד כי כאשר דקדק במציאות הניסיון ידע כי על ידו יצליחה ה'. ובזה, אומרו **ובה אדע כי עשית חסד עם אדוני** אינו מיותר אחרי אומרו **אותה הוכחת וכו'.**

ונבוא אל ביאור הכתובים בשום לב אל הערות הראויות להעיר:

- א. אומרו **הקרה נא וכו'**, למה זה כינה הדבר אל מקרה.
- ב. אומרו **היום** הוא מיותר. ועל פי דרכנו נשים לב אל אומרו **אלוהי אדוני אברהם** ולא אמר אלוהי השמים ואלוהי הארץ.
- ג. אומרו **הנה אנכי נצב וכו'**, כי הרי נאמר שהיה על עין המים, והיה מספיק יאמר הנה בנות אנשי העיר יוצאות לשאוב וכו'.
- וגם אומרו **אנשי** מיותר, שהיה לו לומר בנות העיר כד"א לראות בבנות הארץ.
- ד. איך לא חשש אל חששת רז"ל (תענית ד א) האומרים ששאל שלא כהוגן שמא תהיה חגרת או סומא או שפחה.
- ה. איזה ייחס יש לניסיון הזה אצל הנדון ולמה בחר בזה מבזולתו.
- ו. אומרו **ויהי הוא טרם כלה לדבר**, שמלת **ויהי** הוא מיותר ומהראוי יאמר וטרם כלה כו'.
- וגם אומרו **והנה רבקה וכו'** היה לו לומר ותצא רבקה.
- ז. אומרו **ותרד העינה**, כי הלא בכלל אומרו **ותמלא כדה** הייתה ירידתה העינה, ולמה נאמר.
- ח. למה שינה, כי הוא אמר **והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך**, ואחר כך אמר **הגמיאני נא**.
- ט. כי לא נעשה מאמרו, כי היא לא אמרה שתה וגם לגמליך אשקה כי אם עד אחרי כלותה להשקות.
- י. אומרו **ותרץ עוד אל הבאר לשאוב**, כי מלת **עוד** מיותרת.
- יא. אומרו **והאיש משתאה לה** מי לא ידע כי היה משתאה לה.
- יב. אומרו **מחריש לדעת ההצליח וכו'**, היתכן היה עדיין מסתפק אחרי תת לו הוא יתברך את כל אשר שאל.
- וגם איך על ידי היותו **מחריש** ידע שהצליח ה' כו'.

יג. למה המתין מלשים הנזם על אפה עד אשר כלו הגמלים לשתות ולא עודם שותים כי לא היה הניסיון תלוי גם בזה.

יד. אם היה מסתפק אם **הצליח ה' דרכו** איך נתן לה הנזם והצמידים ובמה נסתלק הספק. ואם הייתה מגדת מולדתה ואת עמה טרם נתנו הנזם והצמידים החרשנו, באמור כי בו שבת מדאגת הספק, אך לא כן עשה כי אם טרם התחיל להגיד דבר נתן הוא ואמרה היא אחרי כן בת מי היא, ואם על הספק נתן, לא מחכמה תחשב לו, כי היה לו להשקיף וירא פן מה יעשה באחריתה אם תגיד כי מולדת חוץ ממשפחת אדוניו היא.

טו. כי כאשר מספר שיתו שומו הצמידים על ידה היה לו לומר גם כן כי שם הנזם גם כן על אפה, כמאמרו אליהם אחרי כן ואשים הנזם וכו'. ואם לבלתי האריך לא אמר כן הלא טוב היה יזכיר הנתינה מהלקיחה שלקחם לתת לה ויאמר ויתן האיש וכו' ולא **ויקח האיש וכו'.**

טז. באומרו הגידי נא לי, כי מי לא ידע כי להגיד לו הייתה שאלתו.

יז. יפלא על שלמה כמותה תאריך פה תרחיב לשון כל כך, ומהראוי היה בל תאמר רק **בת בתואל אנכי.**

יח. אומרו ותאמר שנית בתוך מאמריה.

יט. גם תבן גם מספוא וכו', כי הלא הוא שאל על עצמו מקום ללון, ומה השיבה לו בתבן ומספוא.

כ. באומרו אנכי בדרך נחני ה' וכו', למה הניח העיקר שלא **עזב חסדו** על הצליחו ושיבחו על מה שבדרך נחחו ה' בית אחי אדוניו.

וגם מלת **אנכי** והזכרת השם פעם שניה בכתוב עצמו מיותר.

כא. כי אחר אומרו **וירץ לבן אל האיש החוצה אל העין** חוזר ואומר **ויהי כראות את הנזם כו',** והלא לא בעין הייתה אז רבקה כי אם בבית ואיך אחרי לכתו אל העין ראה את הנזם כו' על ידי אחותו ושמע את דבריה.

כב. אומרו וכשמועו את דברי רבקה אחותו לאמר כו', כי הנה מלת **לאמר** שלא כדרכה שאינה לאמר לזולת וגם מיותרת.

כג. ויבא אל האיש כו', והלא כבר נאמר **וירץ לבן כו' אל העין.** וגם שינוי הלשון מריצה אל ביאה.

יב ויאמר ה' אֱלֹהֵי אֲדָנִי אֲבָרְכֶם הַקֶּרֶה-נָא לִפְנֵי הַיּוֹם וְעֲשֵׂה-חֶסֶד עִם אֲדָנִי אֲבָרְכֶם:

אמנם הנה כתבנו למעלה כי אמר לו אברהם אל תדמה תהיה מושגח כמוני, כי הלא אם הייתי הולך בעצמי היה הוא יתברך בעצמו הפועל בי, כי הוא אשר בעצמו **לקחני מבית אבי כו'.** אך אתה כי עבדי אתה, גם ה' ישלח אחד מעבדיו מלאכי שרותיו, וזהו **ישלח מלאכו לפניך.** וכן היה, כי שנים הלכו עמו אחד ללוותו בדרך ואחד להוציא את רבקה ללכת אתו. על כן כאשר בא לנסות בזה, אשר לזה לא ניתן לו המלאך, וגם לא יעשה שתי שליחויות, הקשה לשאול שאלה גדולה עד מאד, ואמר, הנה מה גדלה מעלת אדוני אברהם, כי עם היותך בורא כל לא תמנע

מלהיקרא **אלוהי אדוני אברהם**, ואם כן איפה אל תהי נא מדרגתי יורדת ממדרגתו כל כך, שעמו תלך בעצמך ועמי על ידי מלאך, שאם כל כך ארד לא אזכה שתשמע קולי כרגע, ומה גם בשאלה שלא כהוגן. רק עם אדוני אתה דבק תמיד בעצמך עמי יהיה במקרה פעם אחת, וזה **הקרה נא לפני** הקרה היום בעצמך. וגם כי הלא אתה החלות היום, כי הקפצת לי הארץ כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נט טו) הרעשת ארץ באברהם פצמתה באליעזר, נמצא שהוא יום רצון למצוא חן, וזהו אומרו **היום**.

ואם איני כדאי להדרגה זו כי לא תעשה בעצמך רק עם **אברהם**, הנה גם עתה **ועשה חסד עם אדוני אברהם** כי בבחינת האמת גם זה הוא עמו. ועל פי דרכו רמז כי כאשר אברהם היה עושה חסד בעצמו ולא על ידי שליח כעניין ואל הבקר רץ אברהם גם עשה אתה עמו מידה כנגד מידה, וכן היה כי הקרה ה' לפניו וכמאמרו אחר כך **אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני**, לומר ראו נא אשר הפליא חסדו יתברך, כי עם היות אנכי ולא אדוני, **נחני ה'** בעצמו **בית אחי אדוני**. ולא בלבד בעיקר השידוכין כי אם בלכתי בדרך, וזהו **אנכי בדרך**, כי עם היות **אנכי** והיות **בדרך נחני ה' וכו'**.

עוד יתכן באומרו הקרה נא כו' כי הנה רז"ל (תענית ד א) מנו את אליעזר בכלל אשר שאלו שלא כהוגן, כי היה אפשר תזדמן לו שפחה או חигרת או בעלת מום, אלא שנענה כהוגן. ועל כן יתכן כי על זה פקח עיניו ואמר **הקרה נא לפני**, כלומר זאת שאלתי כי גם שלפי טבע העניין הוא שלא כהוגן, הקרה נא שייקר מקרה חלקת יצחק שלא בטבע, **שאותה שהוכחת ליצחק** תהיה **שאומר לה כו' ואמרה כו'**.

ושמא תאמר כי הלא הסכלתי עשה בשאלה זו, כי אינו דרך ארץ לשאול שני דברים כאחד כעובדא דגמרא, ואם כן איפה בדבר הזה אשר בו שתיים שלש שאלות כאחת הלא כמו זר יחשב:

- אולי כל השואבות שפחות, ואף אם יהיו מבנות הארץ יהיו מדלת העם אך לא מבנות ראשי עם הארץ עשירי עם כבתואל ולבן, כי לא יחסר למו עבדים ושפחות וכסף וזהב עם מימיהם במחיר יבואו. נמצאו שאלות רבות, שלא ישלחו את אמתם כדרכם כי אם את בתם וכדאי בזיון לבת מלכים, וגם שתשיב אמריה לו **גם לגמליך וכו'**.
על כן ענה ואמר אחת שאלתי בלבד כי הלא -

יג הנה אנכי נצב על-עין המים ובנות אנשי העיר יצאת לשאב מים:

אנכי נצב על עין המים ועין בעין רואה אני כי **בנות** ולא שפחות יוצאות. ולא בלבד בנות עניים כי אם **בנות אנשי העיר**, הן שריה, כנודע, כי כל אנשים שבמקרא חשובים. ואם כן אחר שבנות גדולים הנה, אין שאלתי כי אם אחת והיא **והיה הנערה אשר אומר וכו'**. והנה אחת שאל שתיים

עשה לו ה', כי **והנה רבקה יוצאת** שלא יצאה מעולם כמאמרם ז"ל (בפרקי רבי אליעזר פרק טז) וזהו אומרו והנה וכו'.

יד וְהִנֵּה הַנַּעַר אֲשֶׁר אָמַר אֵלֶיהָ הָטִי-נָא כֶּדֶף וְאַשְׁתָּה וְאָמְרָה שְׂתֵּה וְגַם-גְּמֻלֶיךָ אֲשֶׁקָּה אֶתְּהָּ הַכֹּחֶת לַעֲבֹדְךָ לְיִצְחָק וְבֵה אָדַע כִּי-עֲשִׂית חֶסֶד עִם-אֲדֹנָי:

והיה הנערה אשר אומר אליה וכו', כלומר כי אני אחזה לי ואשתמרה לבלתי דבר לבעלת מומין. והוא יתברך הפליא לעשות לו כי בנות גדולים לא היו שם, והוא **טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת** שלא יצאת מימיה כמו שאמרו ז"ל (פרקי רבי אליעזר שם). וגם כי מאמר רז"ל יורה כי גם לחיגרת או סומא היה חפץ לשאול כאשר יבוא בס"ד זה יורה התכת הכתוב.

או יאמר הנה אנכי נצב וכו' בשום שכל והבין מה זה היה לו לנסות בדבר הזה מבזולתו. והנה לכאורה יתכן כי למה שמדת אברהם היה להכניס אורחים ומאכילים ומשקם ומצווה את בניו לעשות כמעשהו, על כן לא יבצר מבת זוגו של בנו להדמות אליהם, על כן נסה בויתור הכנסת האורח הבא אליהם. והן אמת כי עיקר הניסיון היה ראוי שיהיה בבר ולחם ומזון שהם שווה כסף ולא במים שהם חנם לעולם, על כן אמר **הנה אנכי וכו'** לומר לא יבצר כי טוב טוב היה לנסות בלחם. אך **הנה אנכי נצב על עין המים** על כן אמרתי אנסה נא בנמצא **והיה הנערה וכו'.**

טו וְהִי-הוּא טָרֵם כְּלָה לְדָבָר וְהִנֵּה רַבְקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יֵלְדָה לְבִתּוֹאֵל בֶּן-מִלְכָּה אֵשֶׁת נָחוֹר אָחִי אֲבִרָהָם וְכֵדָה עַל-שִׁכְמָה:

ויהי הוא. הנה מלת **ויהי** ומלת היא מיותרת. אמנם הנה בבראשית רבה (שם ס ד) אמר רבי שמעון בן יוחאי שלשה נענו במענה פיהם, **אליעזר ומשה ושלמה.**

משה, שנאמר ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה וכו', **ושלמה,** שנאמר ויהי ככלות שלמה להתפלל ואש אלוהים ירדה מן השמים. והנה אומרו מנין, יהיה לשלול את יהושע, שנאמר (יהושע י יב) אז ידבר יהושע וכו', על כן אמר שלשה למעט את יהושע שהיה בשב ואל תעשה. וכוונת העניין כי לא נענו אחר יום או יומיים, כי אם מיד אחר דבורם.

והנה **באליעזר** מצאנו ראינו בזה יתר שאת, שלא בלבד לא נתאחר הדבר זמן מה, כי אם גם לא נתאחר עד כלותו לדבר, כי אם **טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת,** שלא יצאת מעולם עד הוציאה אז יתברך. וזה יאמר ויהי הוא, לומר הויה מיוחדת לו מבזולתו הנענים במענה פיהם, כי הוא היה טרם כלה לדבר, והאחרים אחר כלותם לדבר. וזהו אומרו ויהי הוא כלומר כי הוא נשתנה מהזולת.

ונחזור אל העניין. והוא כי הגיד הכתוב כי אחת דבר שתיים זו השיב לו הוא יתברך, כי אפשר לפי הפשט עלה על רוחו שמכלל בנות אנשי העיר היוצאות לשאוב הייתה גם בת אחי אדוניו, ולא כן היה, כי אם גם היציאה הייתה על צד הפלא, כי ויהי הוא וכו' **והנה רבקה יוצאת** ולא מקודם וזה משני טעמים:

א. כי הלא הייתה בת גדולים אילי הארץ וזהו **בת בתואל וכו'.**

ב. כי הלא –

טז והנער טבת מראה מאד בתולה ואיש לא ידעה ותרד העינה ותמלא כדה ותעל:

והנערה טובת מראה מאד. אשר אין מדרך ילדה יפיפיה כמוה לצאת, ומה גם במקום שיש אנשים בין משאבים על העין. וסיפרה תורה כי **ותרד העינה ותמלא.** והנה באומרו **ותמלא** היה נודע רדתה העין, ולשתוק מיניה כאשר שתק מן השאיבה.

יז וירץ העבד לקראתה ויאמר הגמיאני נא מעט-מים מכדך:

אמנם הנה רז"ל (**בראשית רבה** ו' ס' ו') - על אומרו **וירץ העבד לקראתה** אמרו כי ראה שעלו המים לקראתה. והנה מן התימה שבל יראה ובל ימצא רמז בכתוב מעליית המים. לכן אחשבה כי זה מאמר הכתוב, כי דרך יתר נשים הייתה לרדת העינה ולשאוב ולמלא, אך זאת לא נצרכה רק ותרד ומיד ותמלא בלי שאיבה, ואין זה אם לא מעלות המים לקראתה. ועל כן **וירץ העבד** בשביל כך. וזהו **לקראתה.** עוד הכריחם שאחר עלותה לא יבצר שהייתה עומדת או התחילה ללכת לביתה, ואם כן היה לו לומר וירץ אליה או אחריה, מאי **לקראתה?** שלא יצדק רק כשזה הולך וזה בא נגדו. אך הוא **וירץ** בשביל הקרי שהיה לה שעלו המים לקראתה.

והנה ראוי לשים לב אל שנותו יתברך את טעמו לכנותו בשם **עבד** בפסוק זה מה שאין כן ביתר הכתוב. אמנם סיפרה תורה כי שני דברים עשה שלא כדרך אנשים חשובים: **אחת** הריצה **לקראתה**, וכן לא יעשה איש חשוב לרוץ לקראת נערה יפה מאד לדבר אליה, ומה גם בקרב בלתי יפות, כי יאמרו כי רתיחת יצרו הרדיפו לרוץ, על כן מהראוי היה ללכת לאטו כלאחר יד.

עוד שנית בדרך שאלתו, כי איש המעלה והחשיבות להיותו יקר בעיני עצמו לא יראה לו כמקשה לשאול מחשוב או חשובה כמוהו ישקוה מים עד רוות צימאנו. מה שאין כן עבד איש מאיש או אשה חשובים, כי לא יערב אל לבו כי אם בתחנון כדי גמיעה להשיב נפש.

ועל שתי אלה שהתנהג כ**עבד** אמר **וירץ העבד.**

א. על הריצה כמדובר שלא חס על העדר כבוד.

ב. כי ויאמר **הגמיאני** כדי גמיעה, וגם אמר **נא** לשון בקשה, כי הכיר חשיבותה והוא **עבד** איש.

יח ותאמר שתה אדני ותמהר ותרך כדה על-ידה ותשקה:

על כן פיה פתחה בחכמה ואמרה **שתה אדוני**. כלומר הלא בהחשיבך אותי לגברת ואותך לעבד ודל, וגם לא שאלת כדי שתיה, אך נהפוך. אני אומרת **שתה** לגמרי ולא גמיעה לבד, כי **אדוני** אתה חשוב בעיני. וזהו **שתה אדוני** וכמאמר רז"ל במסכת קידושין (ז א) שאם נתנה היא ואמר הוא אם אדם חשוב הוא מקודשת, כי בנחת רוחה על קבלו ממנה יחשב כנותן לה. אפשר כי על דרך זה אמרה רבקה **שתה** ובקבלך ממני אחזיק לך טובה כי על כן אקראך **אדוני**. ובזה יתכן מה ששינה ממאמרו כי אמר **אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה** ואחר כך אמר **הגמיאני נא וכו'.**

עוד יתכן על השינוי הלז, בהמשך הכתוב הקודם **והנערה כו',** והוא, כי אחרי אומרו **הנערה אשר אומר אליה הטי נא כו',** והיה בלבו לדבר בה, וראה והנה נגד פניו נערה טובת מראה מאד וכדה על שכמה, אז אמר בלבו אוי לי אם אומר לה **הטי נא כדך ואשתה**, כי הלא בהטות כדה משכמה יבוא פי כדה בצד פניה ואשר יביט מרחוק לא יבחין אם פי בפי הכד, או בפיה, או זה אגב זה, וכדאי בזיון וקצף. והן לא הייתה בלתי יפה לא יחשד כאשר בעזבו כל השואבות וידבק בטובת מראה מאד. ועל כן אמרה תורה כי בראותו כי **והנערה טובת מראה כו',** אז שינה את טעמו ולא אמר הטי נא רק הגמיאני נא מכדך. והיא גם היא שתה לבה **ותורד כדה** על ידה למען זאת.

יט ותכל להשקותו ותאמר גם לגמליך אשאב עד אם-כלו לשותת:

זו הוראת דרך ארץ לבלתי אמור לו שתה אדוני וגם לגמליך אשאב בל תראה כסומכת ומשוה אותו לגמליו, על כן המתינה עד כלותה **להשקותו** ואחרי כן **ותאמר גם לגמליך וכו'.**

כ ותמהר ותער כדה אל-השקת ותרך עוד אל-הבאר לשאב ותשאב לכל-גמליו:

והנה בשום לב אל מלת **עוד** המיותרת באומרו **ותרך עוד**, יתכן הורה הכתוב את אשר הפליא חסדו לה הוא יתברך, כי היא אמרה **לגמליך אשאב עד אם כלו לשתות**, שהוא שאיבות הרבה מאד, די סיפוק עשרה גמלים בבואם מן הדרך נלאים וצמאים. והאלוהים עשה כי לא נצרכה ללכת לשאוב אל הבאר כי אם פעם אחת **ותשאב לכל גמליו**. וזהו אומרו **ותרך עוד** כי ריצה אחת היה מה שהיה עוד על הקודם, ולא פעמים רבות. ונשתלח ברכה במעשה ידיה שהספיק לכל גמליו.

כא והאיש משתאה לה מחריש לדעת ההצלים ה' דרכו אם-לא:

הנה במה שכתבנו יבא על נכון. כי בא הכתוב לתת טוב טעם ודעת מה היה לו ומה הגיע אליו לבלתי שים הנזם על אפה והצמידים על ידיה מאז ראה ניסיונו עלה כהוגן, באומרה אליו **וגם**

לגמליך אשאב, כי אם היה **מחריש**. כי הנה היה מקום לחשוב, אולי היה מפקפק בניסיון, או אולי לא ישרה בעיניו, לזה אמר לא כן הוא, כי אם אדרבה והאיש משתאה לה משתוקק אליה, ומה שהוא **מחריש** ומתעצל מתת לה הוא **לדעת וכו'**. והוא כי אמר בלבו הנה מהניסיון ידעתי כי היא האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוני, אך עדיין אפשר יגמור הדבר ולא על ידי בדרכי זה, רק עד בא זולתי מאת אדוני, גדולים ובני חורין להוליכה אליו. וזהו אומר **מחריש** בטעם זק"ף גדול"ל כמרים קול ומתמיה על הדבר. ומשיב ואומר כי הטעם שהוא **מחריש** עם שהוא **משתאה**, הוא לדעת **ההצליח ה' דרכו**, כלומר הדרך שלו על ידו בדרכו זה עתה, אם לא תבוא כי אם על ידי זולתו, וזהו אומר **אם לא**. ולכן בראותו –

כב ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו וישני צמידים על-ידיה עשרה זהב משקלים:

אשר כלו הגמלים לשתות לגמרי והיה על ידי שאיבה אחת כמדובר, אז נחה דעתו באומרם הלא גם בלי נס זה, כי אם שתתחיל להשקותם ותלאה כי נערה קטנה היא, ואגמור אני להשקות עשרה גמלים, היה מתקיים הניסיון בצד מה, כי הלא כבר השיבה **גם לגמליך** אשקה כשאלתי. אך הוא יתברך כל כך החשיב את אליעזר, שרצה שיתקיימו כל דבריו לגמרי גם בפועל ההשקאה, שעל ידה לבדה יכלו לשתות כל העשרה גמלים. אז אמר אחר שכל כך החשיבני הוא יתברך, גם יחשבני להצליחני שיגמר על ידי, ולא יגעלו בי ויעשה על ידי זולתי. וגם בראות כי כלו לשתות על ידי שאיבה אחת, הורה כי ממחר האלוהים לעשות הדבר, ומכל שכן שלא יאחר עד היעשות אחר כך על ידי זולתו, וזהו **ויהי כאשר כלו הגמלים וכו'** וישם **הנזם וכו'**. והראיה כי האמין לניסיון ולא היה מחריש כי אם על הסבה הנזכרת כי הלא וישם הנזם וכו' ואחר כך ויאמר בת מי את, כי אילו לא היה לבו שלם בהאמנת הניסיון לא היה נותן נזם וצמידים עד ישאל בת מי היא, ויתאמת לו כי ממשפחת אברהם היא.

או יאמר והאיש משתאה לה וכו' קרוב אל הדרך הקודם. והוא כי הנה מעת ראותו מענה לשון הנערה כאשר שאל מאתו יתברך, הודע אליו כי זאת האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוני, והיה **משתאה לה**. אך מה שהיה **מחריש** מלתת הנזם והצמידים ולשאול לה בת מי היא, הלא הוא לדעת **ההצליח ה' וכו'**. והוא כי הנה שאל מאתו יתברך יעשה הוא עצמו את שאלתו באומר **ה' אלוהי וכו' הקרה נא וכו'**, ובראותו תשובת רבקה אליו על נכון עדיין היה מסתפק אם החשיבו ה' ויעש הדבר על ידי עצמו או על ידי אחד ממלאכיו. וזהו אומרם לדעת **ההצליח ה' דרכו** שהוא ה' בעצמו אם לא אלא על ידי מלאך. אך **ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות** שהוא כמאמרנו שעל ידי שאיבה [אחת] כילו לשתות, שהיה נס ופלא. אז הכיר כי מה' יצא הדבר, כי אילו היה על ידי מלאך שנשתלח לשים בפי רבקה הדברים האלה לא היה המלאך ההוא עושה גם את זאת לברך שאיבה אחת להשביע עשרה גמלים, כי אין מלאך אחד עושה שתי שליחות. ומה גם כי מציאות הברכה איננה כי אם ממנו יתברך מזה כי כל הניסיון היה על ידו יתברך.

אז נחרץ **ויקה האיש נזם וכו'**. ובמדרש אמרו רז"ל (בראשית רבה ס ז):

אבן טובה היה בה ומשקלה בקע. **ושני צמידים** כנגד שתי לוחות, **עשרה זהב משקלם** כנגד עשרת הדברות, ע"כ.

וראוי לשים לב מי הכריחם לכל זה, והיכן הוזכרה אבן יקרה. ולמה דרשו רמז הצמידים ומשקלם, ולא רמז הנזם ואבן יקרה ומשקלה. וגם מה עניין הרמז הלז אצל סבלונות רבקה. אך הוקשה להם כי איך הנושא עשרה גמלים וכל טוב אדוניו בידו אשר היה כמלך גדול, משלח סבלונות בעד בנו יחידו בקע משקל זהב שהוא דורון של דלות. על כן פירשו על אבן שבה, ולא על חנם רק לרמז דבר עשה אברהם, כי נביא הוא. ויהיה כי אין ספק כי לפי הנמשך מהפעולה אם טוב ואם רע תהיה הצלחת הפעולה, ועל כן למה שמנישואי רבקה עם יצחק היה עתיד לצאת עשו לעולם, וגם שלעומתו יעקב, הלא גם יתעתדו בניו כי יעשו עגל בחורב וישתחוו לו, ובכלל הדבר הזה הלא תמנע הצלחת הזיווג.

על כן אברהם אשר נגלו אליו הדברים העתידיים כאשר ידע מה שעתידי להיות בשכם כמו שאמרו רז"ל שהלך עד מקום שכם להתפלל על מכירת יוסף ויתר צרות ונטה אוהלו בין בית אל ובין העי להתפלל על דבר עכן וכו', כי לא נעלם ממנו הדברים האמורים. על כן מה עשה, שלח סבלונות יהיו בהן מזכרת תיקון הדברים הרעים המנוגדים אל הצלחת הפעולה. והוא כי אם יבוא עשו, הנה לעומתו אבן יקרה כי הנה הזיווג הלז משם רועה אבן ישראל.

ומה מתקן מליהם באומרם אבן ולא אמרו מרגלית טובה כדרכם, לרמז אל אבן ישראל. ואם מיעקב יצאו חוטאים בעגל הלא לעומת זה משקל בקע שהוא כופר נפשם אשר יביאו בקע לגולגולת לכפר על עוון העגל. ואחר רמז סילוק הניגוד רמז הדברים העוזרים, הם לוחות הברית ועשרת הדברות, בשני הצמידים ומשקלם.

ויקה האיש וכו'. מהראוי יאמר וישם נזם זהב באפה ושני צמידים בידיה. אמנם יתכן בשום לב אל מאמר אליעזר אליהם, באומרו ואשאל אותה **בת מי את ותאמר בת בתואל וכו'** ואשים הנזם, שאומר שלא שם הנזם על אפה עד אומרה שהייתה **בת בתואל** והנה היה בהיפך. אך אפשר כי בבטחו בניסיון מיד **ויקה האיש נזם זהב** לתת לה **ושני צמידים**. אך למה שהייתה בו אבן יקרה שדמיה מרובים חזר ועכב בידו עד ישאל **בת מי את**, לדעת אם בית אבי אברהם היא, אך הצמידים שלא היו שווים הרבה מיד נתן על ידיה. וזהו **ויקה האיש נזם זהב** שתהיה בידו מוכנת אך לא נתן מיד כי אם **שני צמידים על ידיה**, עד ששאל **בת מי את** וידע כי מבית אחי אדוניו היא, אז שם הנזם על אפה. והוא מאמרו אליהם **ואשאל וכו' ואשים וכו'**.

או אפשר כי בתחילה **ויקח האיש נזם זהב** שהוא לתלות באפה **ושני צמידים** בזרועה כדרך הצמידים. אך אחר כך חזר וחש מפני הרואים שיראוהו ממשמש בפניה ונוקב נחירה ומשים הצמידים בזרועה ויחשדוהו ויתקבצו עליו המון עם והיה לבוז. על כן מה עשה, הנזם והצמידים הכל נתן על ידיה, ולא הנזם באף ולא הצמידים בזרועה. וזהו **ויקח האיש נזם וכו' ושני צמידים על ידיה**.

ונחזור אל העניין.

כג ויאמר בת-מי את הגידי נא לי היש בית-אביך מקום לנו ללון:
כד ותאמר אליו בת-בתואל אנכי בן-מלכה אשר ילדה לנחור:

הנה יפלא ממנה היות דרך נשים לה להרבות בדברים, כי אחת שאל ושתי השיבה. והיה די לה שתאמר **בת בתואל אנכי** ולא תאריך **בן מלכה אשר ילדה לנחור**. והלא ברוריה קראה לרבי יוסי הגלילי גלילי שוטה על אומרו באיזה דרך נלך ללוד ולא אמר באיזה ללוד, (עירובין נג ב) ומה גם עתה כל זה. וכמה סיפרו רז"ל (ברכות מח ב) בגנות הנשים אשר האריכו למעניתם על שאלת שאול באומרו איה הרואה.

ועוד כי הנה לדעת אם ממשפחת אברהם היא לא יוכר בהגידה בת מי היא עד תפרש שאביה **בן מלכה בת נחור**, ואם כן מה היה לו שלא שאל רק **בת מי את**, אחרי שאם תאמר שהיא **בת בתואל** עדיין לא נעשה כוונתו.

אמנם לזה נשים לב אל אומרו הגידי נא לי שהוא מיותר אחרי אומרו **בת מי את**. אך הנה אין ספק כי יש הפרש בין אמירה ודבור להגדה, כי אמירה ודבור הלא יצדק גם על עניין קצר המציאות, אך הגדה לא תצדק רק על דברי ספור נמשך וארוך עד גמר המכוון. וזהו אומרו **בת מי את** ולא אחפץ באמירה שתאמרי בת פלוני בלבד רק **הגידי נא לי** רצה לומר הגדה באורך עד ראש היחס. על כן היא הבינה בדבריו והגידה עד עיקר היחס שהוא עד נחור.

כה ותאמר אליו גם-תבן גם-מספוא רב עמנו גם-מקום ללון:
כז ויאמר ברוך ה' אלהי אדני אברהם אשר לא-עזב חסדו ואמתו מעם אדני אנכי בדרך נחני
ה' בית אחי אדני:

מה שלא אמרה בר ולחם ומזון רק מאכל בהמות, הלא הוא כי רצתה לעשות במזון כאשר עשתה במים, להוסיף על השאלה גם בעד הגמלים. והוא כי הוא גם הוא רצה לנסות גם בזה, אמר **היש בית אביך מקום לנו ללון** שהוא לאנשים בלבד ולא לגמלים. אז הוסיפה ואמרה אין צריך לומר שאוסיף לאנשים המאכל, כי אם **גם** לגמלים **תבן ומספא**. ולא עוד אלא שהיותר

מוכן הוא המזון, ולתוספת אני אומרת **גם מקום ללון** לינות הרבה וגם לגמלים. ותתחכם בשני דברים:

האחד שלא פירשה מזון האנשים, כי אם הסתירה בריבוי הגם, לשתי סבות:

א. לבלתי השוות מאכלם למאכל בהמתם.

ב. לבלתי ביישם בהזכירה אותו לפנייהם.

עוד התחכמה באומרה עמנו ולא אמרה לנו, כלומר לא לנו היא רק פיקדון עמנו הוא מאתו יתברך, כי ממנו הכל וממנו יתנו לו. והוא מעין מאמר אברהם לאורחיו כמו שאמרו ז"ל שהיה אומר בריכו למריה דהאי פיתא (סוטה י ב), והיה מודיעם כי לא לו הוא כי אם לאל עליון. והיה נמשך מזה יחזיק לה טובה על אשר הרבתה לוותר אליו, אך הוא לא כן עשה רק החזיק טובה לראוי להחזיק לו ולעושה הכל. וזהו –

כו ויקד האיש וישתחו לה':

כי גם כל דבריה, מאתו יתברך הייתה סבה.

כז ויאמר ברוך ה' אלהי אדני אברהם אשר לא-עזב חסדו ואמתו מעם אדני אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדני:

ואמר מה שאודה לה' שעשה עמי ידעתי כי לא בשלי הוא, כי איני כדאי, רק למען אדוני אברהם. וזה אומרו **ברוך ה' אלוהי אדוני אברהם** אשר הפליא חסדו לי למענו, ואילו היה שאברהם עצמו היה בא בשליחות זה לא יפלא יעשה ה' למענו כל הכבוד הזה, אך להיות אנכי שאני עבד לו, הוא הוראה על גודל חיבתו יתברך אל אדוני.

ועוד כי דרך הבא לבקש קרוביו או קרובי זולתו בארץ נכריה, יכנס לעיר ושואל בעדם מרשות לרשות ומחצר לחצר ומבית, לבית כן היה הדעת נוטה יקרה לו גם כן. אך הוא יתברך הקרה לפניו כי **עודנו בדרך נחחו ה' שמה**.

עוד שלישית כוון באומרו **נחני ה'**, והוא כי אברהם אמר לו ישלח מלאכו אתך ולקחת אשה לבני ליצחק, אמר יותר מזה היה, שלא המלאך עשה עמי זה כי אם **ה'** כביכול הוא **נחני בית אחי אדוני**, שהרי לא נתייחד אל המלאך רק לקחת את האשה ולא שינחהו באופן זה.

ועל שלשת הדברים אמר **אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדני:**

על האחד אמר **אנכי**,

ועל השני אמר **בדרך**,

ועל השלישי אמר **נחני ה'.**

ומפני שעד כה לא גמר העניין ושמה לא יתרצו לתתה לו וגם שמה הנערה תמאן לצאת ממולדתה, על כן אמר אודה נא ה' על מה שעבר שהנחני **בית אחי אדוני** עודני **בדרך**, וזה יהיה סימן יפה על העתיד.

כח ותרץ הנער ותגד לבית אמה כדברים האלה:

כט ולרבקה אח ושמז לבן וירץ לבן אל-האיש החוצה אל-העין:

ל ויהי כראת את-הנזם ואת-הצמדים על-ידי אחתו וכשמעו את-דברי רבקה אחתו לאמר

כה-דבר אלי האיש ויבא אל-האיש והנה עמד על-הגמלים על-העין:

לא ויאמר בוא ברוך ה' למה תעמד בחוץ ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים:

הנה כתבנו כי נשא קל וחומר ואמר, הנני רואה נזם וצמידים על ידי אחותי, ושומע את דברי אחותי שעל שהשקתה אותו ואת גמליו נתנן לה, ומה יעשה כשאכבדהו במלון ואכל ושתה, הלא יעשרני עושר גדול. על כן נתן אל לבו לאמר **בא ברוך ה' וכו'.** ולהפליג בדבר נעשה כמתלונן על עומדו חוץ באומרו **למה תעמוד בחוץ.** ומפני שהיה יכול להשיב הלא זאת תלונתי שלא באת לא אתה ולא זולתך בשבילי ולכן איחרתי עד כה, לזה אמר **ואנכי פניתי הבית** כי בזה נתעכבתי מלבוא לקראתך. כי מאשר יקרת בעיני **אנכי** בעצמי **פניתי הבית** ולא על ידי שליח או עבד. ואם איחרתי הרבה הוא כי גם בכלל מה שפניתי הוא ומקום לגמלים. ושלא יראה שעל חמדת הנזם והצמידים היה עושה למען ירבה גם הוא מהר ומתן, אמר **בא ברוך ה' וכו'** לומר אם אמרתי כבד אכבדך אין זה כי אם על היותך **ברוך ה'.** ובכן בא תבוא כי אשר אכבדך, עם האלוהים אני עושה.

לב ויבא האיש הביתה ויפתח הגמלים ויתן תבן ומספוא לגמלים ומים לרחץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו:

הוא מה שאמרו רז"ל (ברכות מ א) על ונתתי עשב וכו' ואכלתם וכו', שנותנין תחילה מאכל לבהמה ואחר כך לפני האדם וזהו **ויתן תבן וכו'.** ויושם לפניו וכו'.

לג ויושם לפניו לאכל ויאמר לא אכל עד אם-דברתי דברי ויאמר דבר:

לד ויאמר עבד אברהם אנכי:

לה וה' ברך את-אדני מאד ויגדל ויתן-לו צאן ובקר וכסף וזהב ועבדים ושפחות וגמלים וחמרים:

לו ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי זקנתה ויתן-לו את-כל-אשר-לו:

לז וישבעני אדני לאמר לא-תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי ישב בארצו:

לח אם-לא אל-בית-אבי תלך ואל-משפחתי ולקחת אשה לבני:

לט ואמר אל-אדני אלי לא-תלך האשה אחרי:

מ ויאמר אלי ה' אשר-התהלכתי לפניו ישלח מלאכו אתך והצליח דרכך ולקחת אשה לבני ממשפחתי ומבית אבי:

מא אז תנקה מאלתי כי תבוא אל-משפחתי ואם-לא יתנו לך והיית נקי מאלתי:

מב ואבא היום אל-העין ואמר ה' אלהי אדני אברהם אם-ישך-נא מצליח דרכי אשר אנכי הלך עליה:

מג הנה אנכי נצב על-עין המים והיה העלמה היצאת לשאב ואמרתי אליה השקיני-נא מעט-מים מכדך:

מד ואמרה אלי גם-אתה שתה וגם לגמליך אשאב הוא האשה אשר-הכיה ה' לכן-אדני: מה אני טרם אכלה לדבר אל-לבי והנה רבקה יצאת וכדה על-שכמה ותרד העינה ותשאב ואמר אליה השקיני נא:

מו ותמהר ותורד כדה מעליה ותאמר שתה וגם-גמליך אשקה ואשת וגם הגמלים השקתה: מז ואשאב אתה ואמר בת-מי את ותאמר בת-בתואל בן-נחור אשר ילדה-לו מלכה ואשם הנזם על-אפה והצמידים על-ידיה:

מח ואקד ואשתחוו לה' ואברך את-ה' אלהי אדני אברהם אשר הנחני בדרך אמת לקחת את-בת-אחי אדני לבנו:

מט ועתה אם-ישכם עשיתם חסד ואמת את-אדני הגידו לי ואם-לא הגידו לי ואפנה על-ימין או על-שמאל:

נ ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או-טוב:

נא הנה-רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לבן-אדניך כאשר דבר ה':

נב והי כאשר שמע עבד אברהם את-דבריהם וישתחו ארצה לה':

נג ויצא העבד כלי-כסף וכלי זהב ובגדים ויתן לרבקה ומגדנת נתן לאחיה ולאמה:

נד ויאכלו וישתו הוא והאנשים אשר-עמו וילינו ויקומו בבקר ויאמר שלחני לאדני:

נה ויאמר אחיה ואמה תשב הנער אתנו ימים או עשור אחר תלך:

נו ויאמר אלהם אל-תאחרו אתי וה' הצליח דרכי שלחוני ואלכה לאדני:

נז ויאמרו נקרא לנער ונשאלה את-פיה:

הנה ראוי לשים לב:

א. על מה זה נמנע לאכול עד דבר דבריו.

ב. למה פתח דבריו היו עבד אברהם אנכי.

ג. מה צורך הודעה מה שה' ברך את אדוניו מאד ושנתן לו צאן ובקר וכו'.

ד. אומרו שנולד יצחק אחרי זקנתה, מה יתן ומה יוסיף למו הולדו אחרי זקנתה או בבחרותה.

וגם למה לא כלל גם את אברהם לאמר אחרי זקנתם.

וגם למה הודיעם שנתן לו את כל אשר לו.

ה. אומרו וישביעני אדוני לאמר, כי מלבד שאין צורך בהודעת השבועה, גם אומרו לאמר לא יצדק, כי אינו לאמר לאחרים.

ו. **אומרו אם לא וכו'**, למה שינה, כי אברהם אמר כי אם אל ארצי וכו' והוא אמר **אם לא וכו' ז.**
אומרו ה' אשר התהלכתי וכו', שהם דברים אשר לא כן דבר אברהם, כי אם אשר לקחני וכו'
וגם אברהם אמר ישלח מלאכו לפניך והוא אמר אתך.

ח. **אומרו אז תנקה וכו'**, שלא נאמר לו כן.

ט. **אומרו אם ישך נא מצליח דרכי וכו'**, כי אין זה לשון שאלתו כלל.

וכן בכל ספור אמרי הניסיון אין דבר שלא יהיה משונה הניסיון והלשון מהנזכר למעלה.
במקום נערה עלמה.

במקום הגמיאני השקיני.

במקום ותרד העינה ותמלא הוא אומר ותשאב.

ובמקום ותשאב לכל גמליו הוא אומר וגם הגמלים השקתה.

ושם נתן הנזם טרם ישאל בת מי את ופה הוא אומר **ואשאל וכו' ואשים הנזם וכו'.**

י. **למה** הודיעם שהשתחוה לה' ומה שבירך וכו', מה שלא זכר למעלה רק מציאות הקידה
 וההשתחויה.

יא. **אומרם תשב הנערה אתנו ימים או עשור וכו'**, איך חזרו ממאמרם למעלה **הנה רבקה**
לפניך קח ולך.

ומה הוסיף הוא אחר כך באומרו **אל תאחרו אותי וכו'** על מה שאמר תחילה.

יב. **אומרו נקרא לנערה וכו'** כי מהראוי יאמר נשאלה לנערה ולא את פיה.

וגם אומרו נקרא לנערה הוא מיותר, כי בכלל אומרו **נשאלה לנערה** הייתה הקריאה.

לג ויושם לפניו לאכל ויאמר לא אכל עד-דברתי דברי ויאמר דבר:

אמנם הנה טרם יענה אליעזר, בא להסיר מלבם פן יחשבו כי הנזם והצמידים פיזר נתן על
 השקאתה אותו ואת גמליו או על המלון והאכילה, כי על כן בתת לה הנזם והצמידים אמר לה
היש בית אביך מקום לנו ללין, באופן שאם ימאנו בזיווג יפסיד חפציו. על כן הקדים ואמר **לא**
אוכל עד אם דברתי דברי וכו', למען הודיעם כי לא על הלחם אשר הוא אוכל פיזר נתן, רק
 סבלונות הזיווג נתן לה.

לד ויאמר עבד אברהם אנכי:

הנה כציר נאמן ראה להרים מכשול כל טעם לפגם אשר היה לאל ידם לדבר ולומר, לבלתי
 עשות שאלתו ובקשתו. הלא המה:

א. **למה** על דבר גדול כזה לא בא אברהם עצמו, ולא היה העדר כבוד, כי אנשים אחים המה.
 ב. כי למה יתנו את בתם לאיש אשר לא ידעו מה הוא חשוב או בלתי חשוב. ואדרבה מאשר
 לא מצא אשה מצא טוב בארצו, יורה כי לא איש חמודות הוא, ועל כן שלח למקום אשר לא
 ידעוהו.

ג. אם יאמרו לא ניתן בת גדולים ומלכים כזאת אם לא למרבה לה מוהר ומתן הרבה מאד לפי כבודה, ושיהיו לו נכסים רבים ידועים לו לבדו בקרב אחיו.

ד. פן יבקשו תואנה לאמר כי גם שלא בא אברהם ויצחק לכבודנו, למה לא שלח נשיאי עדה אנשי שם להוליכה לפי כבודה, ולא שנמסור בת מלכים יפה עד מאד לעבד איש מקנת כסף כי שתיים רעות בדבר:

אחת מפני הכבוד.

והשנית מפני החשד.

ה. פן יאמרו לא נכון הדבר להשיא קטנה כזאת לאיש בן מ' שנה. ומן הטעם הזה ירחק בעיניהם היותה בת זוגו. כי לא יתכן יאחר הוא יתברך מהביא בת זוגו של איש עד היותו בן ל"ז שנה או קרוב אליהן.

ועל הראשון החל ואמר **עבד אברהם אנכי**. לומר אל יקשה בעיניכם מדוע לא בא אדוני אברהם לדבר כזה. כי הלא מלך גדול הוא ובלתי ראוי לבוא כי אם שלוחו. והראיה כי ממני תראו גדולתו, כי הלא תראוני בכל הכבוד והגדולה הזאת **עבד אברהם אנכי**, ומהעבד תוכר מעלות האדון.

לה' וה' בִּרְךָ אֶת-אֲדֹנִי מְאֹד וַיִּגְדַּל וַיִּתֵּן-לוֹ צֶאֱן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וְשָׁפָחַת וְגַמְלִים וְחֲמֹרִים:

והביטו וראו יקר תפארת גדולתו, כי הלא **וה'** הוא ובית דינו יתברך נמנו לברכו. וזהו **וה'** בִּרְךָ את אברהם בכל **וה' בִּרְךָ אֶת אֲדֹנִי מְאֹד**, כי את הכל זכה בדין עליון לפי רוב צדקתו. ולא הייתה עיקר הגדולה מציאות העושר כדרך בני אדם, כי אם ויגדל במעלה מצד עצמו על כל ברואי עולם כנודע. ואחר כך **ויתן לו צאן ובקר כסף וזהב וכו'**. ועל פי דרכו הזכיר **העבדים** בין צאן ובקר וכסף וזהב, **וגמלים וחמורים**. לומר שעם היות העבדים לפני אברהם במדרגה שפלה, היה הוא בהיותו עבד אברהם באותה הגדולה, ומה גם אדוניו, שהוא מה שרצה באומרו **עבד אברהם אנכי**.

לו ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחר זקנתה ויתן-לו את-כל-אשר-לו:

ועל השני אמר **ותלד שרה וכו'**. לומר טעמו וראו כי טוב ורשום לפניו הוא **בן אדוני**, כי הלא הוא בן הגבירה וזהו ותלד שרה ולא כישמעאל בן השפחה, שעל כן הוא בן לאדוני מיוחס אחר האב, ולא כבן הבא מן הגויה או השפחה שקרוי בנה ככתוב אצלנו על מקרא שכתוב גרש האמה הזאת ואת בנה בס"ד, וזהו אומרו **בן לאדוני**.

שנית שהיה **אחרי זקנתה** כלומר הביטו וראו מה טובו ומה יופיו, כי הלא על דרך נס הפליא לעשות הוא יתברך להביאו לעולם, כי הלא לא ילדתו אמו בזקנתה כי אם **אחרי זקנתה**, כי נסתלקה הזקנה והלכה לה כי חזרה לנערותה להתעבר ממנו, ולא עביד קב"ה ניסא להוליד אחד הריקים, וזהו אומרו **אחרי זקנתה** שאם לא כן אין אחר הזקנה רק המוות.

ועל השלישי ממוהר ומתן ואם יירש הרבה או מעט, אמר **ויתן לו את כל אשר לו**. באופן שאין בעולם עשיר ממנו. ובכלל הדבר הוא כי ירבה לה מוהר ומתן.

לז וישבעני אדני לאמר לא-תקח אשה לבני מבנות הפנעני אשר אני יושב בארצו:

ושמא תאמרו אם כן איפה איך לא ימצא עזר כנגדו בביתו אחר שכל כך הגון הוא. דעו איפה כי **וישבעני אדוני וכו'**, וממוצא דבר תדעו כי רעות בנות כנען בעיני אברהם, ועל כן לא לקח משם אשה. ואומר **לאמר** עם שאינו לאמר לזולת. וגם אומרו **אם לא אל בית אבי** ולא אמר כי אם אל בית אבי כמאמר אברהם. הלא הוא על פי דרכו רצה להעלים להם שהייתה השבועה גם לבוא אל בית אביו, פן תיקר הדבר בעיניהם ויסרבו. על כן אמר מה שהשביעני לא היה רק לאמר אלי לא תקח אשה מבנות הכנעני.

לח אם-לא אל-בית-אבי תלך ואל-משפחתי ולקחת אשה לבני:

אם לא אל בית אבי תלך אבל אם אלך אל בית אביו ולא יתנו אקח מן הכנעני. וגם רמז למו שלא עיכב רק על כנעני שבארנו, אך לא שבארץ אחרת או מיתר עמים שבכל מקום.

לט ואמר אל-אדני אלי לא-תלך האשה אחרי:

ועל הרביעי אמר ואומר אל אדוני אולי לא תלך וכו', לומר הלא ראיתי אשר הייתם יכולים לבקש תואנה לאמר כי עבד אנכי ותהיו משיבים מפני הכבוד, ומפני היראה על חשד, כי לא טוב היות נערה יפה עד מאד בת גדולים ביד עבד איש בדרכים. ועל כן קדמתי ואומר אל אדוני אולי לא תאבה האשה, למה שהיא אשה וחשובה כנרמז בה"א הידיעה ללכת אחרי כי עבד אנכי, והשיב לי כי לענין הכבוד אין חשש כי –

מ ויאמר אלי ה' אשר-התהלכתי לפניו ישלח מלאכו אתך והצליח דרכך ולקחת אשה לבני ממשפחתי ומבית אבי:

ה' ישלח מלאכו ואם כן אין לכם כבוד גדול מזה, כי בא מלאך ה' שלוח מאתו יתברך בעד בתכם. ועל דבר החשד כי סתם עבד שטוף בזימה, גם כן אל תחוש. כי הנה אמר אלי **ה' ישלח מלאכו אתך**, וטעמו וראו כי עשה את המלאך טפל אלי, כי אמר שהמלאך יבוא אתי ולא שאני אבוא אתו כי אני העיקר, ואין זה רק על כי איני כשאר כל העבדים, כי כשר וצדיק אני, כי על כן אני חשוב ממנו. ואם כן איפה לא אחשד בלכתי בדרך אתה, כי לא אצא עמה כצאת העבדים זולתי.

עוד כיוון, כי אין המלאך מצליח דרכי כי אם השם יתברך בעצמו. וזהו אומרו **ה' כו' הוא ישלח מלאכו אתך**, וגם ה' הנזכר **והצליח דרכך**, כי אין המלאך רק לשמרך בכל דרכיך להורות חשיבותו כמאמרו אליהם. וזהו אומרו **והצליח וכו'**. ולא אמר להצליח, כי שתים יעשה לך ה'

הנזכר **ישלח כו' והצליח כו'**, ועל כן אמר **ולקחת וכו'** לומר כי אחרי שהוא מצליח דרכי לא אתייחס לתובע מכם כי אם ללוקח מעצמי.

ועל פי דרכו רמז למו כי לא היה הויכוח עם אדוניו רק על בואה עמו, אך מציאות הזיווג בטוח היה כי ה' הצליח דרכו ולקח אותה. ועם כל זה אמר אלי שעם שבידי ליקח אותה עם כל זה אינו דרך ארץ, כי אם שאם לא יתנו בבחירתם אהיה נקי מאלתו. וזהו –

מא אז תנקה מאלתי כי תבוא אל-משפחתי ואם-לא יתנו לך והיית נקי מאלתי:

אם לא יתנו וכו'. והנה מהראוי יאמר ולא יתנו לך, מאי ואם לא יתנו.

וגם אומרו שנית והיית נקי הוא מיותר.

אך עוד כיוון לאמר להם כי בין אם יחליטו לבלתי תת אותה כלל בין אם יאמרו לתת אך לא על ידי העבד רק על ידי זולתו, לכל צד מאלה הוא נקי מאלתו ויוכל להשיאו אחרת. וזהו אומרו **אז תנקה וכו' כי תבא אל משפחתי** בזה בלבד עם שלא יועיל. וגם **אם לא יתנו לך** כלומר כי אם לזולתך ציר בן חורין, גם בזה **והיית נקי מאלתי**, להורותם כי היא לא יקרה מאוד שלא יהיה אפשר בלתי. וגם להחשיב עצמו כי יקר הוא בעיני אדוניו, שעל בלתי תתה לו בעצמו, גם שידוד על ידי זולתו, ישיאוהו זולתה.

מב ואבא היום אל-העין ואמר ה' אלהי אדני אברהם אם-ישך-נא מצליח דרכי אשר אנכי הלך עליה:

ועל החמישי אמר ואבא היום אל העין לומר ראו עתה איך גם שהיא קטנה לגדול, היא בת זוגו מאתו יתברך. כי הלא **ואבא היום וכו'** שהיום יצאתי והיום באתי. ב. הניסיון הנפלא כי הנה ואומר **ה' אלוהי אדוני וכו'.**

והתחכם לומר כי הניסיון לא היה לדעת אם בת זוגו היא כי אם לדעת אם הוא יתברך בעצמו הוא המצליח. וזהו **אם ישך נא מצליח וכו'.**

שנית אם ההצלחה תהיה על ידו ולא שידוד בזיווג רק על ידי זולתו, וזהו אומרו **דרכי וכו'.** ועל פי דרכו רמז מה שכתבנו למעלה כי אמר לו אדוניו אם הייתי אני הולך, היה הוא יתברך מצליחני על ידי עצמו וזהו ה' אשר לקחני וכו'. אך להיות אתה ההולך ישלח מלאכו. על כן אמר **אם ישך בעצמך מצליח דרכי** עם היות אשר אני הולך עליה ולא אברהם בעצמו, וכל זה למען הגדיל עניינו בעיניהם.

מג הנה אנכי נצב על-עין המים והיה העלמה היצאת לשאב ואמרתי אליה השקיני-נא מעט-מים מכדך:

שינה ואמר **העלמה** ולא אמר הנערה. וגם אמר **היוצאת לשאוב** והוא לא אמר כן בניסיונו. הוא מה שאמרו בפרקי רבי אליעזר כי הייתה בת מלכים ולא ניסתה לשאוב מים, כי הייתה כבודה בת מלך פנימה, ומה' היה שיצאת בעת ההיא וכדה על שכמה. ועל כן אם היה אומר להם ובנות אנשי העיר יוצאות לשאוב מים והיה הנערה וכו', היה להן פתחון פה לומר המן הבזויות שדרכן לשאוב מים הייתה הראויה לבן אדוניך. ועוד יאמרו שהוא לא שאל רק על הנהוגות לצאת, ולא על זאת שלא ניסתה באלה רק בפעם הזאת ומקרה הוא היה להם להשיב לו כדברים האלה ולא מחמת ניסיונו. על כן אמר **והיה העלמה** כאומר הנעלמת והצנועה בבית היוצאת עתה לשאוב לא מן הרגילות לצאת תמיד.

מה אני טרם אכלה לדבר אל-לבי והנה רבקה יצאת וכדה על-שכמה ותד העינה ותשאב ואמר אליה השקיני נא:

וזהו **והנה רבקה יוצאת** שגם היציאה היה בכלל הניסיון. ושתצא **בכדה על שכמה** מה שלא ניסתה בדבר.

ולהורות גודל הצלחת הניסיון שינה בלשונו כי [מתחלה] אמר אשר אומר אליה **השקיני נא מעט מים מכדך** ואחר כך אומר **השקיני נא** ומניח את הכד. אך כיוון כי יש בני אדם נדיבי לב מיד בשאול מאתם דבר נותנים. ויש שבראשונה מתאמץ לבם ואחר כך נותנים, אמר הנה הארכת בדברים לומר השקיני נא מעט מים מכדך לתת לה מקום שהות לשוב להתנדב אם מתאמצת היא בראשונה, אך היא הייתה כל כך נדיבה כי לא הספקתי לגמור דברי כי מיד באמרי **השקיני נא** טרם אכלה לומר מעט מים כו', מיד מיהרה ותאמר גם אתה **שתה כו'**. וזהו אומרו ואומר אליה **השקיני נא ותמהר וכו'**.

ולבלתי הראות חן ערכה בעיניהם כי רב הוא, פן ימאנו עד ירבה למו מתנות גדולות או יקשו לשאול. על כן הסתיר דבר הנס אשר עלו המים לקראתה, כאשר דקדקנו בכתוב שאומר ותד העינה ותמלא ולא נאמר ותשאב, כי בלי שאיבה עלו המים ותמלא כדה, אך עתה אמר **ותד העינה ותשאב**. מן הטעם הזה לא אמר שאמר לה הגמייני כמעשה שהיה, רק **השקיני**, לבל תהיה תשובתה הוראת ויתור רב מגמיעה להשקותו וגם את גמליו.

מו ותמהר ותד כדה מעליה ותאמר שתה וגם-גמליך אשקה ואשת וגם הגמלים השקתה: ואמרו **ותורד כדה מעליה ואשת**, ולמעלה נאמר ותורד כדה על ידה ותשקהו. בל יחשדוהו שחשק לשתות מידה, כי אם ששתה מעצמו בכד שעל הארץ.

מז ואשאל אתה ואמר בת-מי את ותאמר בת-בתואל בן-נחור אשר ילדה-לו מלכה ואשם הנזם על-אפה והצמידים על-ידיה:

וגם שינה, כי למעלה אמר שאחר תת הנזם והצמידים שאל בת מי את, ופה היפך, להורות כי לא על ההשקאה נתן לה מתנות כי אם על החיתון שהייתה בת אחי אדוניו. ומן הטעם הזה לא אמר שאמר לה היש בית אביך מקום לנו ללון, פן יראה ששכר לינה נותן לה, רק על החיתון.

מח ואקד ואשתחזה לה' ואברך את-ה' אלהי אדני אברהם אשר הנחני בדרך אמת לקחת את-בת-אחי אדני לבנו:

ואמר **ואקד ואשתחזה לה' ואברך וכו'** לא אמר כמאמרו למעלה בדרך נחני ה' בית אדוני, רק **לקחת את בת אחי אדוני לבנו**. כי לא היה מסופק בלקוחין. ועל ודאותם הייתה ההודאה לה'.

מט ועתה אם-ישכם עשיתם חסד ואמת את-אדני הגידו לי ואם-לא הגידו לי ואפנה על-ימין או על-שמאל:

הנה הוראתי כי ה' עשה הדבר ולא אני, אשר הנחני לקחת וכו'. ועם כל זה הנני מיחס הדבר מאתכם **לחסד ואמת**, כי בחיריים אתם. וזהו אומרו **ועתה** לומר ועתה שהוראתי כי מה' הוא, עם כל זה **אם ישכם עושים**.

ועל פי דרכו רמז להם שלא יקוו מוהר ומתן לאבי הנערה כעניין יעקב שעבד את לבן שבע שנים. כי אם **אם ישכם עושים חסד ואמת** שהוא חסד חנם הגידו לי, כלומר הגדה שהיא תשובה מפורשת שהוא עניין הגדה, ולא באופן שתראה הגדה והודאה ותחתיה תעמוד הבהרת תחבולה מה.

ואם לא הגידו לי. חזר ואמר לי, כלומר אל תבושו מלומר שלא תחפצו בבן אברהם, כי הלא אין אברהם בפניכם כי אם אני, ולכן אין כאן בושה. וזהו **הגידו לי** כי לי אתם אומרים ולא לאברהם.

נ ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או-טוב:

הנה כתוב אצלנו על דרוש הידיעה אלוהית, כי לא תכריח לפעולות אדם אם טוב ואם רע כל עוד שהדבר לא יצא מפיו יתברך, כי אם מחשבה בלבד כמפורש אצלנו יפה. ובזה יאמרו הלא אמרת שתייחס אלינו לחסד ואמת אם נודה בזיווג, אך לא כן הוא, כי אילו הייתה ידיעה בלבד לפניו יתברך ולא יצא מפיו היה הדבר נשאר אל בחירתנו, אך הנה **מה' יצא הדבר**.

כלל הדברים כי הדבר יצא מפיו יתברך, ולכן אין להם בחירה.

וזהו **לא נוכל דבר אליך** אפילו לומר **רע או טוב**, זה החיתון מה טיבו, רע או טוב הוא, לדעת אם נודה אם אין, כי בטלה בחירתנו כי לא יבצר מהיעשות.

נא הנה-רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לבן-אדניך כאשר דבר ה':

אמרו הנה שני דברים לפנינו:

א. מציאות הזיווג שנמהרנה לו,

ב. שנשלחה על ידך מבלי שיבוא הוא או אנשים גדולים ובני חורין.

מה שתלוי בבחירתנו שהוא לשלחה עמך או לאו, אנו מודים לך **כי הנה רבקה לפניך קח ולך**.

אך מעניין מציאות הזיווג אינו בידינו כי אם **ותהי אשה וכו' כאשר דבר ה'**, ולא נוכל לעכב.

נב ויהי כאשר שמע עבד אברהם את-דבריהם וישתחו ארצה לה':

למדנו דעת לבלתי החזיק טובה ללבן ובתואל, כי [אם] אליו יתברך אשר נתן כזאת בלבם להשיב

לו. והנה על שני דברים ראה להחזיק טובה אליו יתברך.

אחד, על הודאות הזיווג.

והשנית, על אומרם **קח ולך**, שהודו לשלחה על ידו עם היותו עבד ואינו לפי כבודה.

ועל זאת השנית אמר כאשר שמע עבד אברהם, ועל מציאות הזוג אמר את דבריהם, ועל שני

הדברים **וישתחו ארצה לה'.**

נה ויאמר אחיה ואמה תשב הנער אתנו ימים או עשור אחר תלך:

הלא כמו זר נחשב, אחרי אומרו **קח ולך** יחזרו בהם **ויאמרו תשב הנערה וכו'.** אך הנה לבן

נתן עיניו בממון, כי ראה שעל מעט מים נתן נזם וצמידים, ומה גם אחרי הסעידו אותו ואת

אנשיו וגמליו, אז יתן מנה יפה לקרובי הכלה כדרך המתחתנים, ועל כן הפליגו להוראת טוב

לבם באומרם **הנה רבקה לפניך קח ולך** למען יוותר להם. אך הוא הוביש עצתם –

נג ויוצא העבד כלי-כסף וכלי זָהָב ובגדים ויתן לרבקה ומגדנת נתן לאחיה ולאמה:

ויוצא כלי כסף וזהב ויתן לרבקה כי ישארו עמה בית אישה, אך **ומגדנות** בלבד הוא מה שנתן

לאחיה ולאמה. אך בראותם כי לשקר שמרו ונהפך לאבל מחולם, אז נהפכו לו והטילו כעסם

באמור **תשב הנערה וכו'** להכעיסו, ולמען יתקן את אשר עוותו בממון. וגם לא אמרו אחר

תוליכה כי אם **אחר תלך** כלומר ולא עמך.

נו ויאמר אלהם אל-תאחרו אתי וה' הצליח דרכי שלחוני ואלכה לאדוני:

אז השיב הוא אל יעלה על רוחכם כי אותי אתם מפחידים, כי אם לה' אתם מכעיסים, כי הוא

העושה מה שאני עושה ומצליחני, ואותו אתם מנגדים, וזהו אומר **אל תאחרו אותי וה' הצליח**

דרכי. וגם עשו בגין אדוני זהו **שלחוני ואלכה לאדוני.**

נז ויאמרו נקרא לנער ונשאֵלה את-פיה:

אז להסיר האשם מעל עצמם אמרו **נקרא לנערה וכו'.** וכדי לשום בלבה שתמאן דברו לה בלשון

תמיהה:

נח ויקראו לרבקה ויאמרו אליה התלכי עם-האיש הזה ותאמר אלך:

התלכי כלומר האם תלכי. ואמרו **עם האיש הזה**, כלומר שהוא איש ואינו כבוד. וגם הזה שהוא עבד והוא העדר כבוד וחשד. ועם כל זה **ותאמר אלך**.

ס ויברכו את-רבקה ויאמרו לה אַחַתְנֹנוּ אַתְּ הִי לְאַלְפִי רַבְּבָה וַיִּירֶשׁ זֶרַעְךָ אֶת שַׁעַר שׁוּנְאֵיוֹ:

אומרו ויאמרו לה הוא מיותר.

וכן אומרו אחותינו.

ואומרו את.

וכן אומרו וירש זרעך וכו',

כי מה חידשו לה בברכה זו, הלא בברכה זו כבר נתברך בה יצחק אחר העקידה, כי נאמר לאברהם ויירש זרעך את שער שונאיו.

אך הנה המה ידעו כי בזה נתברך יצחק, בין בריבוי כעניין כה יהיה זרעך, בין מה שיירש זרע אברהם את שער אויביו. אלא שחששו פן יקרה ליצחק כאשר קרה לאברהם שנשא שתי נשים ובזרע האחת נתקיימו הברכות ולא בזרע השנית, כן חששו אולי יצחק ישא אחרת ויתקיימו בזרעה ממנו כל ברכות יצחק. על כן ברכו את רבקה שיתקיימו ברכות יצחק בזרעה ממנו, וזהו **ויברכו את רבקה** כלומר ולא את יצחק כי ברוך הוא. **ויאמרו לה** כלומר **לה** ולא לו. והוא **אחותנו את ה"י** ולא אחרת. **לאלפי רבבה** שהוא על הריבוי, וכן הברכה השנייה והיא **וירש זרעך את שער שונאיו** ולא זרע אחרת.

סא ותקם רבקה ונערתייה ותרַכְבְּנָהּ על-הגמלים ותלכנה אחרי האיש ויקח העבד את-רבקה וילך:

אמר כי אפילו להרכיבה על הגמל לא היה על ידי האיש, כי אם היא **ונערותיה ותרַכְבְּנָהּ** והוא הולך לפניו והן אחריו. וזהו **ותלכנה אחרי האיש**, וכאשר החזיקו בדרך ותשובנה המלוות, **ויקח העבד את רבקה**, לא לן שום לינה עמה, כי אם הלך מציאות הליכה, ומיד –

סב ויצחק בא מבוא באר לחי ראי והוא יושב בארץ הנגב:

ויצחק בא וכו' ופגעו בו. והוא מאמרם ז"ל (**ילקוט** ח"י שרה קט) כי קפצה לו הארץ גם בשבו כדי שלא יתייחד עמה.

ואמר **והוא יושב בארץ הנגב** להורות כי לעבד קפצה הארץ, כי היה מטפל בנישואי יצחק, ולהוציא ממנו ומרבקה את יעקב זרע אמת. אך ליצחק שהיה בא להביא את קטורה להוציא זרע ההוא, לא קפצה הארץ, כי אם **והוא יושב בארץ הנגב** ולא בביתו, כי אם חוץ מהיישוב

המתואר לארץ הנגב. ובזה יתיישב אומרו מלת מבוא שהיא יתירה, ולא אמר בא מבאר לחי רואי, אך כיוון **בא מבוא** כלומר בא מביאה כהלכתה ולא מקפיצה כאליעזר. ושיעור הכתוב **ויצחק בא מבוא**. אך אליעזר לא בא מבוא, כי אם מקפיצה.

סג ויצא יצחק לשוֹחַ בַּשָּׂדֶה לַפָּנוֹת עָרֵב וַיֵּשֶׁא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה גַמְלִים בָּאִים:

אמר כי כאשר נשא עיניו, לא נתן אל לבו על אליעזר שמא הוא הבא בגמליו, כי אם **והנה גמלים באים**. והוא כי ראה גמלים באים, והוא מהטעם האמור כי הנה אתמול יצא אליעזר מעם אברהם ואיך היום חזר עם האשה, שלא ידע כי קפצה לו הארץ בהליכה ובחזרה, ולא לן בבית לבן כי אם לילה אחת. ולא עלה על לב יצחק שלעבד יהיו שתי קפיצות, והוא **בא מבוא**, כמדובר. **ועוד טעם שני** כי הנה **יצא לשוֹחַ בַּשָּׂדֶה וירא וְהִנֵּה גַמְלִים באים** בשדה, ולא תפסו דרך כבושה לחברון אשר שם בית אברהם, ועל כן לא שת לבו אל ההולכים על הגמלים מי הם, כי אם על הגמלים עצמן. או יספר מענוותנותו שלא הביט אל רבקה שעל הגמל, כי לא ידע כי אשתו היא, רק אל הגמלים, וזהו **וירא וְהִנֵּה גַמְלִים**.

סד וַתֵּשֶׂא רִבְקָה אֶת-עֵינֶיהָ וַתֵּרָא אֶת-יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמֶל:

מה שהפילה עצמה **מעל הגמל** אפשר שנבעתה מזיו צלם אלוהים שעל פניו, וחששה אולי הוא יצחק כי מי חוץ ממנו או אביו יהיו לו כן. ועל הזיו הלז ריבה האת באומרו **את יצחק**. ואם נשית לב על ריבוי **האת** באומרו **את עיניה** יהיה כי האבות הן הם המרכבה ושכינה הייתה עמו, וזהו **האת** כענין ותרואה את הילד שאמרו רז"ל (**שמות רבה** א כח) שראתה עמו שכינה, וכל שכן רבקה שראתה זיו השכינה, ונבעתה **ותפול מעל הגמל** כי בושה מחתנה זיו שכינה שעמו.

סה וַתֹּאמֶר אֶל-הַעֲבָד מִי-הָאִישׁ הַלֵּזָה הַהֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה לַקְּרֹאתָנוּ וַיֹּאמֶר הַעֲבָד הוּא אֲדֹנִי וַתִּקַּח הַצִּעִיף וַתִּתְּכֶס:

וזהו מאמרה אליו באומרה **מי האיש הלזה וכו'** והוא לאמר לו אל תתמה שהפלתי עצמי מעל הגמל כאילו נתתי אל לבי כי הוא אישי, כי הלא שני דברים ראיתי כן תמהתי. **האחד** זיו פרצופו שמורה חשיבות נמרץ, וזהו אומרו **מי האיש הלזה** כי איש הוא לשון חשיבות, וכן אומר **הלזה** כמו שאמרו חכמינו ז"ל (**בראשית רבה** ס יד) שראתה הדור כיוסף שנאמר בו הלזה, שכיוונו כיוסף שהיה ה' עמו, כד"א ויהי ה' את יוסף. **ועוד טעם שני** והוא בשום לב אל אומרה **ההולך בשדה לקראתנו**, שהיה לו לומר בא בשדה לקראתנו. וגם אומרו בשדה הוא מיותר.

אך הוא כי להיות זווגו של יצחק בא אצלו כמו שאמרו ז"ל גם בזה, כי יצא לשוֹחַ בַּשָּׂדֶה ומה' יצא יניחו הגמלים הדרך כבושה ויכנסו בשדה לעומת יצחק, כי היה זווגו בא אצלו. וזהו אומרו **וירא וְהִנֵּה גַמְלִים באים**. ולא אמר עוברים כי אם באים, שהיו באים לעומתו. והן זאת תמיהת

רבקה באומרה **ההולך בשדה** שאינו הולך בדרך כבושה רק בשדה בתוך השדה משולל דרך, ואיך הוא **לקראתנו** כי מי הכניסנו בתוך השדה, ואנה עזבנו הדרך ואיך נזדמן היות **לקראתנו**. אך זה יורה היות לו אצלנו שייכות מן השמים ומזלי ומזלו חזו, ושלא בכוונה נעשה הדבר. כלומר ועל כן הפלתי עצמי באמור אולי הוא זה.

אז השיב ואמר **הוא אדוני**, וכדברך הוא שזווגו בא אצלו, ושלא בכוונה אחד באחד יגשו. אז בראותה כי לא הייתה השערה ואומד בעלמא כי אם באמת, אז **ותקח הצעיף ותתכס**.

ובמדרש (שם) שנים נתכסו בצעיף וילדו תאומים, רבקה ותמר. ותהיה הכוונה להורות כי לפי רוב צניעות האשה כן תפקד בבנים, כעניין (תהלים קכח) אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, וזה יורה בזה כי שנים נתכסו בצעיף שהוא כסוי ועטוף יתר, ונפקדו ללדת שנים שנים. ואחר שהיה בשמים, לא מקרה הוא, כי אם בעצם מן השמים על צניעותן ביותר. ויתכן שעיקר הכוונה ללמד לתמר מרבקה, כי עם שעניין תמר יראה בלתי הגון, היקש הכסות בצעיף ולדתה תאומים כרבקה יורה שווי, כי גם שם היה דרך צניעות להכסות מזולת יהודה, כמפורש במקומו.

סו וַיִּסְפֹּר הָעֶבֶד לְיִצְחָק אֶת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה:

לבל יהי לבו נוקפו אל בא אשה יפה עד מאד ביד עבד איש בדרכים, על כן ספר לו **את כל הדברים אשר עשה**, איך ענהו ה' בנסיגו, וה' ענהו במענה פיו, ופרטי הצלחת הדרך, כלומר שאם לא מרוב צדקו לא עביד קב"ה ניסא לשקרי.

סז וַיָּבֵאָה יִצְחָק הָאֱהָלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת-רַבְקָה וְתָהִי-לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבָה וַיִּנָּחֻם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ:

הנה אומרו **האהלה** ה"א שבראש תיבה מיותרת, כי ה"א שבסוף תיבה היא במקום למ"ד בראשה.

ועוד למה יגיד לנו שהביאה האהלה, ולא היה לו לומר אלא **ויקח את רבקה**.

ועוד אומרו ויאהבה, היעלה על לב שלא יאהבנה.

ועוד אומרו וינחם יצחק וכו', מה ענינו פה.

והנה במדרש **בראשית רבה** וזה לשונם (ס טו):

ויביאה יצחק וכו' כל הימים שהייתה שרה קיימת היה ענן קשור על פתח אהלה, וכיון שמתה שרה פסקה, וכיון שבאת רבקה חזר אותו ענן. כל ימים שהייתה שרה קיימת היו דלתות פתוחות לרוחה, וכיון שמתה שרה פסקה אותה רוחה, וכיון שבאת רבקה חזרה אותה הרוחה. כל ימים שהייתה שרה קיימת הייתה ברכה משתלחת בעיסה,

וכיון שמתה פסקה אותה ברכה, כיון שבאת רבקה חזרה. כל ימים שהייתה שרה קיימת היה נר דלוק מליל שבת עד ליל שבת, וכיון שמתה פסק אותו הנר ע"כ.

וראוי לשים לב מה עניין ארבעה דברים הללו שנתייחדו לשרה ולרבקה. אך הנה כתבנו במקומו (לעיל כג א) כי מה שקלקלו אדם וחיה תקנו אברהם ושרה, ואחריהם יצחק ורבקה. ומה גם **לספר הזוהר** (פרשת ויחי) כי האבות כולן יש להן שייכות על פי הגלגול עמו כמפורש שם. ועל כן אחשוב כי נתייחדו שם בקבורה אדם והאבות. והנה על מה שקלקלה חיה, ניתן לאשה לתיקון שלש מצוות, **נדה, חלה, הדלקת הנר**.

והוא כי הן האדם מורכב מארבעה דברים **נשמה ורוח ונפש וחומר**. וחיה קלקלה השלשה כי את הנשמה לא קלקלה, כי הלא היא דעת חכמי האמת כי הנשמה העליונה אינה נפגמת בעוון, כי טרם יחטא אשר היא בו תסתלק מעליו. אך יופגמו בחטא השלשה הנותרים. ואת שלשתן קלקלה חיה בהחטיאה את האדם.

והנה חיה הסבה עכירות החומר ומיתתו והפסדו, על כן תתקן **במצוות חלה**. ועל הנפש שקלקלה אותה תתקן **במצוות נדה** כי הדם הוא הנפש. וכנגד הרוח המאירה יותר והיא כבתה אורו תתקן **בנר שבת**. אך הנשמה אינה נפגמת בעוון כדעת חכמי האמת, כי בבא אדם לחטוא היא מסתלקת ועולה, ולא ידבק בידה פגם, על כן לא הוצרך תתקן רק השלש, ובתיקון היא שבה על האדם.

מה שהוצרך לתקן לא היו כי אם השלש כשבא בעל המאמר לספר שבחה בכל ארבעת חלקיה הזכיר את ארבעתן. ובגדולה היא הנשמה העליונה החל, ואמר שהיה לה ענן קשור כו'. ומה שלא הובאו במאמר על הסדר, הוא כי השנים המורים על השראת קדושה, אחת על האהל והשנית תוך האהל, סמך אותן יחד. וברכת עיסה ונר שהייתה ברכה בשני דברים פרטיים, ועיקרן ערב שבת, ונכרים ברכותם לעין, סמכם יחד גם הם. ולהורות שעל זכותם היה אמר שפסקה במותה. ולבלתי נגוע בכבוד אברהם אמר פסק אותו, וכן אמר פסקה אותה רווחה, וכן אמר אותה ברכה, אותו הנר. לומר כי גם שלא יבצר בזכות אברהם, אך לא היה כל כך כאשר בימי שרה. ומה שפסק הוא אותו המציאות שהיה בחייה, וכשחזרה היא אותו ענן אותה רוחה כו' כאשר בימי שרה.

והנה על פי הדברים האלה נבוא אל עניין הכתוב

כי רצה יצחק לנסות את רבקה אם תמלא מקום אמו והיא ראויה אליו, ומה גם שהייתה בת ואחות כומרים והוא עולה תמימה, על כן **ויביאה יצחק האהלה** לנסות אם יהיו לה מדות אמו, אם יראו בה הסימנים שהיו לאמו. על כן הכניסה באהל אמו, וירא והנה שרה אמו, כי היה כאילו

היא שרה אמו. וזה אפשר יכוון בה"א יתירה כי היה לו לומר אהלה, שהוא כאומר לאהל כי ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה נמצאת ה"א ראשונה יתירה, לרמז כי בהיותה היא תוך האהל היו באהל חמשה דברים, היא וארבעה דברים הנאמרים במאמר. ובראותו כי כן אז **ויקח** אותה שהוא הנישואין.

ועדיין לא ניחם בעצם אחרי אמו כי אמר כי גודל זכות אמו גרם שבמיעוט צדקות רבקה יספיק להחזיר מה שכבר היה, כעניין מידה הקרובה להמלאות שבתוספות מעט ימלא על כל גדותיו. ומה גם שכל איכות קדושה המסתלק לא יעקר לגמרי כי אם נשאר מציאותו שם. על כן אחר שלקח אותה ונשאה, הסתכל בצניעותה ומעשיה, וירא כי היא **לו לאשה** נאותה אליו, שעם היותו עולה תמימה היא נערכת אליו **להיות לו לאשה**, אז **ויאהבה וינחם וכו'** מה שאין כן מתחילה.

פרק כה

ז וְאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי-חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר-חִי מֵאֵת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחֲמֵשׁ שָׁנִים:

טעם אומרו אשר חי, מה שלא נאמר בשום צדיק זולתו.

אפשר במה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** סג טז) כי על שלא יראה את עשו יוצא לתרבות רעה מת חמש שנים קודם זמנו, וזהו אומרו **אשר חי** כלומר שלא היו כל חייו, כי אם **אשר חי** מהם.

או אפשר על כי אברהם היה גר, למאן דאמר בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו ולמאן דאמר בן ארבעים ושמונה שנה (**בראשית רבה** סד ד), והנה היה אפשר שלא יחשבו לו ימי צדקות מאז היוולדו רק מאז הכיר את בוראו. על כן אמר כי לא כן הוא. והוא כי חי נקרא הצדיק כמו שאמרו ז"ל (ברכות יח א) מפסוק ובניהו בן יהוידע בן איש חי, וכי כולי עלמא בני מתים נינהו? אלא שהיה צדיק, שהצדיק נקרא חי.

ועל דרך זה יאמר **אלה ימי שני חיי אברהם**, שיקרא בכל שנים אלו חי, מאה [שבעים] וחמש, שכולל מיום היוולדו.

ח וַיָּגֹעַ וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשִׁיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשִׁבְעַת וַיֵּאָסֶף אֶל-עַמּוּיוֹ:

הנה אומרו שבע הוא דבר בלתי מובן, ואם הוא שבע ימים מה יתן ומה יוסיף הודעה זו שהלך שבע ימים.

והנה אמרו רז"ל ב**בראשית רבה** וז"ל (סב ג):

כתיב עוז והדר לבושה וכו' כל מתן שכרן של צדיקים מתוקן להם לעתיד לבוא, ומראה להם הקדוש ברוך הוא עד שהם בעולם הזה מתן שכרם שהוא עתיד ליתן להם לעתיד לבוא, ונפשם שבעה והם ישנים.

אמר רבי אליעזר: משל לסעודה שעשה אותה המלך, וזימן את האורחים והראה להן מה שהן אוכלין ושותין ושבעה נפשן וישנו להן. כך הקדוש ברוך הוא מראה להם לצדיקים עד שהם בעולם הזה מתן שכרן, מה שהוא עתיד ליתן להם לעתיד לבוא, ונפשם שבעה והם ישנים, שנאמר כי עתה שכבתי ואשקוט. הוי בשעת סילוקן של צדיקים הקדוש ברוך הוא מראה להם מתן שכרן.

כד דמך רבי אבהו, חזו ליה תלת עשר נהרי דאפרסמונה דכיא, אמר להון: אלין דמאן? אמרו דידך. אמר: אלין דאבהו, "ואני אמרתי לריק יגעתי, לתהו והבל כחי כליתי, אכן משפטי את ה'".

והנה אין ספק כווננו לבאר פסוק **זקן ושבע**, שהוא ששבעה נפשו מרוב טוב אשר הראו לו מתן שכרו.

ואומרו **ויאסף אל עמיו** יהיה כי כל צדיק הולך אל מחיצת הצדיקים כיוצא בו, והם המתעוררים להקביל פניו. והנה יש צדיקים שיש להן קצת עוון אשר חטא ולא יכניסוהו במחיצתו עד ינכו לו כל אשר חטא על הנפש ואחר כך **יאסף אל עמיו** במחיצות צדיקים כיוצא בו שהיא מחיצתו. אמר כי אברהם מיד כשמת נאסף על עמיו, כי לא היה לו דבר לנכות וליטהר תחילה כי טהור היה לגמרי.

יֵא וְיִהי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם-בְּאֵר לַחֵי רְאִי:

אמרו רז"ל (סוטה יד א) שברכו ברכת אבליים. ויש שאמרו שמסר הוא יתברך הברכות ביד אברהם, ולא ברכו פן יצטרך לברך גם את ישמעאל, לכן כשמת אברהם ברכו הוא יתברך. וזהו: **ויהי אחרי מות אברהם ויברך וכו'.**

ועל דרך זה יאמר בשום לב אל מלת **בנו** שהיא מיותרת, אך יאמר כי הנה דרך הקובר את אביו, להצטער על כי סר צלו מעליו, אך כשהוא צדיק אין פחד כי הלא בן הוא לה', כי הוא יתברך יהיה לו לאב והוא לו יתברך לבן, וכמאמרו יתברך על שלמה. וזה יהיה מאמר הכתוב על צער יצחק על סילוק אביו, כי לא יבצר מזה כי **ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלוהים את יצחק בנו** של האלוהים הנזכר, באומרו לו אם אברהם מת הלא בן לי אתה, ואני אביך קיים לעד. ולכן ברכו לחזק את לבו. ובראות יצחק כן דבק בו יתברך ביותר, ויבחר למושב לו **באר לחי רואי** אשר שם נגלה לו האלוהים והוא מקום מוכן לשכינה.

פרשת תולדות

[תולדות יצחק בן אברהם]

יֵט וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן-אַבְרָהָם אֲבִרְהָם הוֹלִיד אֶת-יִצְחָק:

כ וַיְהִי יִצְחָק בֶּן-אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקָחְתּוֹ אֶת-רִבְקָה בַּת-בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדַן אָרָם אֵחוֹת לְבִן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה:

כא וַיַּעֲתֵר יִצְחָק לֵה' לִנְכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עָקְרָה הוּא וַיַּעֲתֵר לוֹ ה' וַתַּכּוּר רִבְקָה אִשְׁתּוֹ:
כב וַיִּתְרַצְצוּ הַבָּנִים בְּקֶרְבָּה וַתֹּאמֶר אִם-כֵּן לָמָּה זֶה אֲנִי וַתֵּלֶךְ לְדָרֵשׁ אֶת-ה':

ואלה תולדות יצחק בן אברהם וכו'. הנה ראוי לשים לב אל אומרו **בן אברהם**, כי מה בא ללמדנו?

ועוד קשה על פשט הכתוב אומרו **אברהם הוליד את יצחק** שהוא מיותר, וגם שקצת תירצו במאמר הנזכר אין מספיק להעלות ארוכת ייתורו.

והנה אמרו רז"ל:

שהיו לצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה. צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והיו הכל אומרים **אברהם הוליד את יצחק**. ע"כ. (תנחומא תולדות א).

והלא כמו זר נחשב להסיר הוא יתברך תועה זו מלב הדור ההוא, אחר היות יצחק בן ששים שנה, ואם היה מעת שנולד יצחק, למה הודיענו יתברך זה פה ולא בזמן שנולד. אמנם יהיה כי בעת הלידה לא יאמינו המון העם לקול לצני הדור וישימו לאל מלתם כי גדול אברהם ושרה בעיני הכל, אך עתה בראות כי נולד עשוי מרבקה ולא משפחה כישמעאל מהגר, רק מאשתו הצדקת, לכן יחליפו כח לצני הדור לשוב אל קיאם כי מאבימלך נתעברה שרה ונולד יצחק ועל כן יצא ממנו עשו. ועל כן בבוא התורה לספר תולדות יצחק, סיפרה הוראת היות **שאברהם הוליד את יצחק**. זה הוא לדרך רז"ל. ועדיין צריך להשיב לפי פשוטו של מקרא.

ועוד אומרו ויהי יצחק וכו' כי הנה כל זה היה ראוי לאומרו בעת הנישואין ולא בעת הלידה אחר עשרים שנה.

וגם מה בצע לדעת בן כמה שנים היה בקחתו את רבקה.

וגם הודיעו שהייתה בת בתואל הארמי ומפדן ארם אין צורך לאומרו, ומה גם כי הכל נאמר למעלה.

ועוד אומרו לו לאשה כי מלת לו מיותרת.

ועוד אומרו ויעתר וכו' מהו לנכח אשתו כי רז"ל (בראשית רבה סג ה) דחקו שהיו זה בזוית זו וזו וכו'.

ועוד אומרו ותהר רבקה אשתו מי לא ידע כי רבקה הייתה אשתו.

ועוד אומרו ותאמר [אם כן] למה זה אנכי כי טבע אומרו אם כן הוא להוציא נפקותא, אך אומרו **למה וכו'** היא תלונה ולא נפקותא.

אמנם הנה לבל יתחמץ לבב אנוש באמור מה זה היה ליצחק, הוליד עשו הוא אדום.

ועוד שנית כי הוצרכו תפלות הרבה כעתר כמו שאמרו ז"ל:

ומה חטא יצחק להימנע הולדתו עד הרבות תפלה. (ילקוט שמעוני תולדות ק')

על כן כוונה תורתנו הקדושה להזכיר עתה ייחוסה, אשר היא **בת בתואל הארמי אחות לבן הארמי**, כי להיותה **בת בתואל**, לא הייתה זוכה להתעבר ולהבנות מיצחק עד הרבו להתפלל. ולהיותה **אחות לבן** יצא עשו דומה לאחי האם.

והנה טרם גלות תורתנו הקדושה עניין זה, הקדימה להסיר פתחון פה מאיש שוגה ומפתי בל יאמר הלא גם יצחק קרוב לשני אלה לו, כי גם כי אביו צדיק הלא תרח אבי אביו עובד צלמים היה ובני בנים הרי הם כבנים וכאב ליצחק יחשב גם הוא, וגם אחיו הוא ישמעאל, באופן שאם היא **בת בתואל ואחות לבן**, גם הוא כבן תרח ואחי ישמעאל. על כן קודם כל דבר אמר **אלה תולדות יצחק בן אברהם**, לומר אל נא תייחס מחמת התולדות את יצחק לבן תרח ואחי ישמעאל, כי הנה אינו רק **בן אברהם**, כי מאברהם מתחיל העולם כנודע, ותרח כלא היה, כי עד אברהם הוא כמו שכובר החול בכברה עד ימצא המרגליות. וגם לא לאחי ישמעאל, כי הלא אברהם לא יחשב רק כמוליד את יצחק ולא את ישמעאל, כמאמר הכתוב כי ביצחק יקרא לך זרע. וזהו **אברהם הוליד את יצחק**, כלומר ולא את ישמעאל, ואם כן איפוא אין עניין התולדות כי אם ממשפחת האם.

ולבל נאמר אם כן איפוא למה לקח יצחק בת רשעים שתגרום לו פגם. והנה הנושא אשה בלתי הגונה לו, הלא יקרה מאחד משתי סבות:
או להיותו בחור מעם, נער ורך, כי בנערותו לא שת לבו אל משפחתה כי כן יעשו הבחורים לתת עיניהם ביופי ולא באביה ואחיה.
או לסיבה אחרת, והיא כי במקומו ועירו לא מצא טובה הימנה, ויהי עליו לטורח ולבקש ממרחקי ארץ.

על כן אמר כי הנה שתי אלה לא היו בזה.

האחד כי הנה –

כ ויהי יצחק בן-ארבעים שנה בקחתו את-רבקה בת-בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי לו לאשה:

כי גדול **בן ארבעים** לבינה היה, ולא נער ורך **בקחתו את בת בתואל הארמי**.

גם הסיבה השנית אינה כי לא לבלתי הטריח עצמו לבקש ממרחק נשא המזדמנת לו, כי אדרבה הניח בנות ענר אשכול וממרא וכל בנות עירו וישלח עד **פדן ארם** במרחקי ארץ לקחת **בת בתואל אחות לבן, וזהו אומרו** מפדן ארם. ואם כן איפוא למה לקחה, לזה אמר **לו לאשה**,

כאומר כי זאת הייתה **לו לאשה** מתחילת ברייתה בת זוגו צדקת כמוהו, כי הייתה כשושנה בין החוחים.

כא ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה הוא ויעתר לו ה' ונתר רבקה אשתו:

ואחר הקדמתו זאת פירש הרעות המתרגשות מהיותה **בת בתואל** ומהיותה **אחות לבן**, ואמר, על אומרו **בת בתואל ויעתר יצחק וכו'**, כי על כן הוצרך להעיתר שהוא ריבוי תפילה. והייתה התפילה **לנכח אשתו**, לומר שישקיף ה' וירא בחינות נוכחיות היותה **אשתו**, כי היא מקבילה אליו באיכות נפשה, כי בת זוגו היא, ולא אל אביה. כי אם היא **עקרה**, הוא מצדה על מולדתה, וזהו אומרו **כי עקרה היא ויעתר לו ה'**, כי הביט אליו.

ונתרה רבקה - על היותה **אשתו**, עם היות לה עיכוב מפאת **בתואל** להיותה בתו.

כב ויתרצו הבנים בקרבה ותאמר אם-כן למה זה אנכי ותלך לדרש את-ה':

ועל היות[ה] **אחות לבן** אמר, **ויתרצו הבנים וכו' ותאמר וכו'.**

והוא כי הנה במסכת יומא (פב א) אמרו רז"ל:

ההיא איתתא דהריחה ביום הכפורים ולחשו לה באזנה דיום הכפורים הוא, ונחת דעתה

ונפק מיניה רבי יוחנן. וקרו עליה בטרם אצרך בבטן ידעתיך, ואתתא אחרייתא לא

אתיישבא דעתה, ונפק מינה שבתי אוצר פרי, וקרו עליה והרשעים כים נגרש.

הנה כי הרעשת עובר בבטן הוראת רשעת העובר. והנה אם היה יעקב לבדו לא היה רוצץ, כי אם בהיות עשו עמו, ועל שהיה יעקב רואה הנגדי אליו היה מוכרח לנגדו גם הוא, וזה נמשך לה מהיות[ה] **אחות לבן**, ועל כן בראותה ההתרועעות, אמרה הנה אין זה רק שאולי העובר בלתי כשר, ואין זה רק על היותי אחות לבן, **ואם כן למה זה אנכי**, כי מה הועלתי אנכי מצד עצמי שאני צדקת אם איני מספקת לתקן גרמת נזק אחי. הנה זהו הדרך האחד האפשרי בכתובים.

ונבוא אל ביאור הכתובים. והוא כי הלא יתחמץ לבב אנוש באמת באמור מה זה היה צאת עשו מיצחק ורבקה, ואם על נגעי קרוביה למה נשאה, וגם למה היו תאומים שנתרגשו כל הדברים הקשים הנאמרים למעלה. ועל כן אמרה תורה **ואלה תולדות יצחק** לומר הנה מוסיף על הראשונים הנזכר תולדות ישמעאל הנזכר שהוא בחינת זוהמא שהטיל אברהם, כן בתולדות יצחק יש עדיין בחינת זוהמא שהוא באחד אך לא לגמרי כי אם **בן אברהם**. כלומר דומה לאביו כי כאשר אביו הוליד צדיק ורשע לבלתי צאת טיפת יצחק מעורבת בעכירת זוהמא, כן יצחק הוליד תם ורשע למען יצא יעקב משולל כל עכירת זוהמא. וגם שבכלל תולדתו הוא.

עם כל זה אל יעלה על רוחך יקרא ליצחק בעשו זרע על היותו בן הגבירה ולא בן האמה כישמעאל, כי הלא **אברהם הוליד את יצחק**, לומר כי בכלל מה שאני מדמה אותו לאברהם הוא כי כאשר אברהם לא יחשב למוליד את שני בניו רק את יצחק ולא את ישמעאל כד"א כי ביצחק

יקרא לך זרע, כן הדבר ביצחק כי לא יחשוב רק למוליד אחד שהוא את יעקב, כי על כן מסדרי תפילתנו ביום הזיכרון אמרו ועקידת יצחק היום לזרעו תזכור ולא אמרו לזרע יעקב וכמו שכתבתי (בראשית לב י) על אלוהי אבי אברהם ואלוהי אבי יצחק בס"ד.

ואם יאמר איש אם כן איפוא למה לא לקח יצחק שפחה כהגר להטיל בה הזוהמא, לזה אמר **ויהיה יצחק בן ארבעים שנה**, שהוא אחר שנתקדש בעקידה **בקחתו את רבקה** ועל כן לא יאות לו לזולתה.

ושמא תאמר אם כן הדרא קושיא לדוכתא איך יצא זה ממנה, לזה אמר דע כי שתי בחינות היו בה:

אחת שהייתה **בת בתואל** שאביה רשע **ומפדן ארם** שאנשי מקומה רשעים **ואחות לבן** הרשע כי יצאת מתוך הזוהמא, ועל כן לא יבצר ממנה בחינה לקבל את זה ברחמה, אך מפאת עצמה הייתה צדקת גמורה בת זוגו של יצחק. וזהו אומרו **לו לאשה** כי היא המזומנת ומיוחדת **לו לאשה**, נמצאו בה שתי בחינות:

מצד מולדתה ראויה לקבל את עשו,
ומפאת עצמה ובעלה לקבל את יעקב.

ויתרוצצו הבנים וכו'. אמרו רז"ל (**בראשית רבה** סג ו) כי בעברה בפתח בית המדרש היה יעקב רץ לצאת, ובעברה בפתח עבודה זרה היה עשו רץ. וכן אמרו זה מבקש להרוג את זה כו'. ושני הדברים אמת בלשון כאחד, מאומרו לשון ריצה גזרו האחד, ומאומרו לשון התפעל למדו השנית. והעניין כמו שכתבנו, כי מאז נפרדו, זה אל הקדושה וזה אל הטומאה.

כג ויאמר ה' לה שני (גיים) [גוים] בבטנך ושני לאמים ממעריך יפרדו ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר:

הנה יראה כפל עניין במלות שונות, והוא קושי כפול.

וגם מה צורך אל תיקון צערה לאמר לה **ולאם מלאם יאמץ וכו'.**

אך יאמר מה שתרגישי אחד רץ בפתח בית המדרש, וכן בעוברך בפתח עבודה זרה, הלא הוא כי **שני גוים בבטנך** הם שתי אמונות. וזה **בבטנך** כי בו הכנה אל שתי הבחינות כמדובר. ומה שתרגישי קרב ומלחמה שמתחבטים זה עם זה, שזה מבקש להרוג את זה וזה מבקש להרוג את זה הוא כי **ושני לאומים** הם שני מלכויות, כי אין לאם אלא מלכות ודרך המלכים להלחם זה עם זה. ואל תתמהי היות המלחמה טרם צאתם לאוויר העולם כי הלא **ממעריך יפרדו**, כי הפירוד והנגדיות מן המעיים בא להם, כי זה השני שאב דם נדות אמו, כי שאב כל בחינות

הזוהמא שבמעיים, הפך חברו, כי נפשותם מבחינות נגדיות שם הן, ועל כן מאז יש להם פירוד ואיבת עולם.

ומפני כי לפעמים יש שני מלכים בלתי מתקוטטים לאחת משתי סבות:

או שכל אחד ירא פן ינוצח ויקל כבודו וטובו,

שנית שהקטן משניהם מכיר ערכו ובוש מלהתקומם על הגדול ונכבד ממנו.

על כן אמר הנה שני המלכים האלה לא ישקוטו מלערוך מלחמה נגד חברו לא מפני היראה ולא מפני הכבוד, כי הלא **ולאם מלאם יאמץ**, כי המלכות האחד ממה שמכניע את השני הוא התאמצותו כי כשזה נופל זה קם. ואם כן לא ישקוט שום אחד עד יפיל את חברו ולא ישית לב אל קלות כבודו ומלכותו על ידי מלחמה, יען כי אין לו אדר מלכות אם לא בהלחם עם חברו, כמאמרם ז"ל על 'אמלאה החרבה' - **לא נתמלא[ה] צור אלא מחורבנה של ארץ ישראל**. וזהו **ולאם מלאם יאמץ** כי הלאם האחד מהלאם השני הוא מה שיאמץ.

ועל הדבר השני אמר ורב יעבוד צעיר, לומר אין במלכים האלה השקט מחמת חילוק כבוד, כי הראוי הוא כי **רב** הוא עשו **יעבוד** את **הצעיר** שהוא הקדוש, וזה לא יודה בדבר מפני גודלו. וגם הצעיר לא יחלוק כבוד לרב מפני קדושתו באופן שאין ביניהם שלום מפאת חלוק כבוד.

כד וימלאו ימיה ללדת והנה תומם בבטנה:

כה ויצא הראשון אדמוני כלו כאדרת שער ויקראו שמו עשו:

הנה אמרו רז"ל (בראשית רבה פה יד) כאן הוא אומר **וימלאו ימיה**, ובתמר הוא אומר ויהי בעת לדתה, אלא שבתמר לא מלאו ימיה כי לששה חדשים ושלשה ימים ילדה.

כד וימלאו ימיה ללדת והנה תומם בבטנה:

ונבוא אל העניין כי אמר תדע למה **וימלאו ימיה ללדת** ולא עשה יתברך כאשר בתמר שילדה לששה חדשים ושלשה ימים והיה ממעט בצער רבקה, הלא הוא כדי שעל ידי כן נמצא כי במלאת הימים **והנה תומים**, שנמצאו שלמים כל אחד בבחינתו זה בקליטת הזוהמא וזה בהפכה.

כה ויצא הראשון אדמוני כלו כאדרת שער ויקראו שמו עשו:

כו ואחרי-כן יצא אחיו וידו אֶחָזֶת בְּעֵקֶב עֵשָׂו וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיִּצְחָק בֶּן-שָׁנָה בְּלִדְתוֹ אֹתָם:

כז ויגדלו הנערים והי עשו איש ידע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אהלים:

כח ויאהב יצחק את-עשו כי-ציד בפיו ורבקה אהבת את-יעקב:

הנה כמו זר נחשב שעל אוחזו **בעקב עשו** יקרא **שמו יעקב**, שהוא דבר בלתי עיקרי.
וגם על התורה ייפלא למה תספר לנו עניין זה.
ואיך יתקשר לזה אומרו **ויצחק בן ששים שנה וכו'**.
וגם מה בא להודיענו.

אך הנה אמרו רז"ל (**ילקוט** פרשת תולדות רמז כה)
שאל הגמון אחד את רבן גמליאל מי תופס המלכות אחריו? כתב לו וידו אוחזת בעקב עשו.

ובזה נבוא אל העניין. והוא בשום לב אל אומרו **יעקב** ולא עקב לשון עבר. אך הוא כי בא הכתוב לתת טוב טעם אל היוולד עשו ראשון ולא יעקב. והוא מעין הכתוב למעלה.
והעניין כי למה שהעולם הזה הוא הכנה אל העולם הבא על כן הוא הקודם, כאשר כתבנו על ויהי ערב ויהי בקר, כי ערב קודם להיותו רמז אל העולם הזה ואחר כך בקר שהוא אור העולם הבא.
ועל דרך זה הנה עשו חלקו בעולם הזה ויעקב לעולם הבא, וכמו שאמרו רז"ל:
שחלקום מן הבטן, עשו נטל העולם הזה ועל כן היה רץ לפתח עבודה זרה כי מאיכותה היה. ויעקב העולם הבא.

ועל כן זאת נחמת בני יעקב בעניים: כי עשו נוטל חלקו ראשונה ואחר כך יטול יעקב. וזה מאמר הכתוב **ואחרי כן יצא אחיו**, ולא היה ראשון כי הוא הקדוש ויהיה בכור, הלא הוא נרמז במה **שידו אוחזת בעקב עשו** כי חלקו וטובו הוא בעקב וסוף טובו של עשו הנוטל ראשונה שהוא בעולם הזה. ועל כן **ויקרא שמו יעקב**, לומר שזה שנוטל עקב עשו, הוא על העתיד שיעקב כי יאחר טובו באחרונה בעקבות עשו.

ושמא תאמר מי הגיד ליצחק מעתה כל זה, וגם כאשר קרא שם ליעקב למה לא קרא שם לעשו?

לזה אמר **ויצחק בן ששים שנה וכו'**, שהוא במיטב השכלתו ובאו ימי הזקנה שדעתו מתוספת עליו באופן שלא יבצר ממנו רוח הקדש להבחין בין צדיק לרשע, על כן מעתה הכיר האמת וקרא שם לצדיק ולא לרשע. וידע כי זה חלקו העולם הזה וזה העולם הבא. וזה כאשר נרחיב הביאור לפנינו בס"ד בברכות, כי לא נעלם האמת מיצחק.

[מכירת הבכורה]

כז ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אהלים:

ויגדלו הנערים ויהיה עשו איש יודע ציד איש וכו' צד נשי אנשים ומלסטים את הבריות, ולא כאלה חלק יעקב כי אם איש תם, ולא מהעדר חריפות, רק להיותו יושב אהלים היה מתנהג בתמימות על פי התורה.

ואם כן איפא למה -

כח ויאהב יצחק את-עשו כי-ציד בפיו ורבקה אהבת את-יעקב:

ויאהב יצחק את עשו בהיות לעין כל **יעקב יושב אהלים** ועשו איש שדה, על כן להסיר מלב החושבים על יצחק שבכל לבו היה אוהבו, אמר תדע למה היה, הלא הוא כי ציד בפיו, שהיא אהבת המועיל בעלמא, לא אהבת הטוב כי רע היה.

תדע שכן היא כי הלא **ורבקה אוהבת את יעקב**, ואיך יתכן לא הגיע יד מרום שכלו של יצחק עד מקום שהגיע יד שכל רבקה. אך הוי אומר אין זה כי אם שגם יצחק אהב את יעקב הטוב במה שהוא טוב, אך אהבתו את עשו לא היה רק לאהבת המועיל בעלמא שהוא דבר קל. והוא הדרך הנכון כמו שיתבאר לפנינו בס"ד.

כט ויזד יעקב נזיד ויבא עשו מן-השדה והוא עיף:

ל ויאמר עשו אל-יעקב הלעיטני נא מן-האדם האדם הזה כי עיף אנכי על-כן קרא-שמו אדום:

מהראוי היה יאמר ויזד יעקב עדשים ולא יסתום ואחר כך יפרש ויעקב נתן וכו' ונזיד עדשים. וגם אומרו האדום האדום שני פעמים.

אך יהיה כי שני תבשילין היו: אחד של עדשים ואחד של דבר אחר, ועל שניהם אמר שתי פעמים נזיד באומרו **ויזד יעקב נזיד**. ולהיות עשו עיף, רצה בדבר היותר אדום משניהם, שמוסיף אומץ כי יותר נעשה דם, וזהו אומרו –

ל ויאמר עשו אל-יעקב הלעיטני נא מן-האדם האדם הזה כי עיף אנכי

על-כן קרא-שמו אדום:

הלעיטני נא מן האדום האדום, שהוא האדום יותר שהוא הזה והראה על של עדשים כי עיף אנכי.

ושמא תאמר למה קראו **אדום** ולא אמר מן העדשים, לזה אמר **על כן קרא וכו'**, לומר **על כן** שהיה עיף ונבהל להוט לאכול קרא שמו של נזיד **אדום** ולא קראו בשמו.

לא ויאמר יעקב מכרה כיום את-בכרתך לי:

הנה הבכורה הייתה אז לשמש בכהונה לעבודה. ובזה יאמר הנה היום הרגת את הנפש ונפסלת מעבודה, כנודע מכהן שהרג את הנפש עד יתקן בתשובה. ואמר גמור בדעתך למכור כהיום הזה שאין הבכורה מועלת לך, ולא בבחינת אם תתקן בימים הבאים. ועל דרך הזה באומרו **השבעה לי כיום**.

לב ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכרה:

הנה יפלא כי עדיין בן ט"ו שנה היה, ואיך היה הולך למות?
- אמנם הנה ידענו כי מיום יולד איש הולך, למות כמאמר התנא (אבות פרק ג משנה א) ולאן אתה הולך, וכמאמר הכתוב (קהלת יב) כי הולך האדם אל בית עולמו, שהוא לשון הויה כי מראשיתו הוא הולך למות.

עוד ידענו מרז"ל, כי יעקב ועשו חלקו עולמות: עשו העולם הזה ויעקב העולם הבא, ובזה לא היה לעשו חלק בעולם הבא, נמצא כי בצאתו מהעולם הזה הוא מת באמת כי לא היה לו שם חלק, ובכל המשך ימיו הוא הולך כדי למות באותו עולם. ובזה יאמר איני כמוך, שאתה הולך בחיך כדי לחיות בעצם בעולם הבא, אבל אני בעולם הזה שהוא ההולך, אני **הולך למות** שם, ואם כן **למה זה לי בכורה** שאושרה לעולם הבא בהיות כהן לה'.

לד ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים ויאכל וישת ויקם וילך ויבז עשו את-הבכרה:

הנה עשו אמר **הלעיטני** כדרך שמלעיטין את הגמל שישפוך את התבשיל דרך פיו בלא לחם. אך ראה יעקב שהוא דרך בלענים רעבתנים, על כן **נתן לו לחם ונזיד עדשים**, לרמוז לו כי שאל שלא כהוגן כהוראת רעבתן, אך יאכל לאט בלחם כדרך אנשים.

הנה עדיין היה מקום לבעל דין לחלוק כי עשו לא ידע שווי הבכורה וערכה כדי שתועיל מחילה, ולפחות עד שילך למדרש שם ועבר וכיוצא בה לשאול עוד ידו נטויה לחזור בו, לזה אמר ראו נא כי בטלה ממנו טענה זו. כי הא אחרי אכלו בשולו ואחרי שתה קם והלך לו ובזה את הבכורה גם אחרי כן. וזהו **ויקם וילך ויבז עשו הבכורה (וכו')** כי גם אחרי לכתו והיה אפשר לו לשאול לא שת לבו, רק ויבז וכו' כי גמר והקנה לגמרי.

פרק כו

א ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם וילך יצחק אל-אבימלך מלך-פלשתים גררה:

ב וירא אליו ה' ויאמר אל-תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך:

ג גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי-לך ולזרעך אתן את-כל-הארצות האל

והקמתי את-השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך:

ד והרביתי את-זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את-כל-הארצות האל

והתברכו בזרעך כל גווי הארץ:

ה עקב אשר-שמע אברהם בקלי וישמר משמרת מצותי חקותי ותורתי:

א. **אומרו מלבד** וכו' הוא מיותר.

ב. **אומרו שכן בארץ אשר אומר אליך** הוא מיותר ובלתי צודק, רק להולך אל מקום אחר ולא ידע לאיזה מקום אומר לו הוא יתברך שכן במקום אשר אומר אליך. כי אחר שרצונו יתברך היה על המקום ההוא כאומרו גור בארץ הזאת אם כן מתחילה היה לו לומר שכן בארץ הזאת.

ג. **אחרי אומרו שכן** למה חזר ואמר **גור בארץ וכו'.**

ד. **למה שינה** הלשון משכן לגור.

ה. **אומרו ואברכך וכו'** מורה שמצווהו על מנת לקבל פרס.

ו. **אומרו כי לך וכו' והקימותי את השבועה** כי מה יתן ומה יוסיף לו כי יקיים שבועתו לאברהם והלא מאז נתחייב בה ואם הוא שלא יתנם לישמעאל הרי נאמר כי ביצחק יקרא לך זרע.

ז. **למה** ייחס הברכות האלה **והרביתי וכו'** לאברהם ולא ליצחק.

א וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הָרָעַב הָרָאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל-אַבְימֶלֶךְ מֶלֶךְ-פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה:

אמנם הנה כתבנו (לעיל ריש פרשת לך לך) כי אברהם הורשה ללכת מצרימה מפני הרעב, וכאשר נראה מרז"ל.

והנה היה מקום **לומר** כי אולי מה שמנע הוא יתברך את יצחק מרדה מצרימה היה על כי לא היה הרעב גדול כאותו שבימי אברהם, לזה אמר **ויהי רעב וכו' מלבד הרעב הראשון וכו',** כלומר כי זה השני לו, מתייחס אליו, גדול כמוהו, ועם שאברהם הורשה, לא הורשה יצחק כי עולה תמימה היה (**בראשית רבה** סד ג).

והנה הלך אל אבימלך מלך פלשתים על היותו בעל ברית אביו להסתופף בצלו. ויקר מקרהו שהיה אבימלך בגרר, ועל כן הלך גם הוא לגרר שהיא ארץ ישראל, לא שעשה עיקר מהיות גם שם ארץ ישראל, כי היה לו כהיתר לצאת כאשר יצא אביו, וזהו וילך יצחק אל אבימלך, כי מזה עשה עיקר, והיא גררה.

ב וַיֵּרָא אֵלָיו ה' וַיֹּאמֶר אֵל-תֵּרֵד מִצְרָיִם שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָמַר אֵלֶיךָ:

והנה עדיין צריך לתת טעם, למה לא יחוש יצחק מעצמו לבלתי צאת מהארץ אל היותו עולה לה', עד שהוצרך הוא יתברך לצוותו על הדבר.

אך הנה היה עם לב יצחק כי טוב טוב היה לכת מצרימה, למען יחשבו ממנו מעתה ארבע מאות שנה שבפסוק כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, מה שאין כן בארץ ישראל כי להם היתה כי הלא ניתנה לאברהם ולזרעו למורשה, על כן **וירא אליו ה' ויאמר אל תרד מצרימה,** והוא מה שכתבנו פרשת לך לך כי עודנו אברהם בחוץ לארץ לא נראה אליו ה', כי אם ויאמר ה' אל אברהם מבלי הראות אליו, והוא כי בא הדיבור על ידי השתלשלות מסך, מה שאין כן בארץ, וזה מאמרו יתברך אליו: לך מארצך אל הארץ אשר אראך, שאראך בה מראה, מה שאין כן בחוץ לארץ. וזה אומרו

יתברך אל יצחק **שכון בארץ** אשר לא תצטרך השתלשלות מסך, כי אם שאומר אליך כי ממני ואליך תהיה לך בה אמרתי, מה שאין כן בחוץ לארץ.

ג גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי-לך ולזרעך אתן את-כל-הארצות האל והקמתי את-השבועה אשר נשבעתי לאברהם אבי:

ושמא תאמר שאם כן איפוא איך יתקיים בך כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וארץ ישראל לכם היא, אל תחוש על זה כי הנני מודיעך שאותו הגירות אחשבהו לך בארץ הזאת. וזהו אומרו **גור בארץ הזאת**, כי אותו הגירות תעשנו פה, ותרויח בזה כי **ואהיה עמך**, והוא כי גם אם היית הולך חוץ לארץ היתה שכינה הולכת אתך, כמו שאמר הוא יתברך ליעקב (לקמן מו ד) אנכי ארד עמך מצרימה, עם כל זה המדרגה אשר תשיג פה לא יהיה בלכתי אתך שם, כי שם היא מדרגת **אנכי**, ופה מדרגת בחינת **אהיה** שבשכינה, וזהו אומרו כי **אהיה עמך** ולא אמר כי אנכי עמך.

ועוד תרויח שנית כי לא תתברך בהשתלשלות מלאך, כי אם **ואברכך** בעצמי, ועל פי דרכו רמז לו שלא יסמוך על אבימלך שהלך אליו גררה לאמר כי בשלומו יהיה לו שלום שיושפע על ידי שרו, כי אם אדרבה אני **אהיה עמך ואברכך** מה שאין כן הוא רק על ידי שרו.

ושמא תאמר הלא ארצנו היא, כי לאברהם אמרת לך ולזרעך וכו', הנה כי לאברהם עצמו ניתנה מאז הארץ, ואתה אמרת גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ואיך יתקיים הגרות בארץ שהיא לנו? אל תחוש, כי עדיין לא נתתיה, כי אם לך ולזרעך אתן וכו' שהוא אתן לעתיד ולא מעתה.

ושמא תאמר כי זו היא המתנה שאחר התחיה [וזו] אשר בזמן הזה כבר ניתנה. לזה אמר אחר כך **והקימותי את השבועה וכו'** כי עדיין לא נתקיימה כאשר נבאר בסמוך בס"ד, והוא כי מה שנאמר למעלה נתתי, הוא לומר שהוא ודאי כאילו נתנה כבר, אך הברכה לעתיד היא ולא שתחשב מעתה.

ושמא תאמר במה אבטח שיהי כן לזרעי, כי אולי לא יהיו כדאים ולא תתקיים בם ברכתי? כי בשלמא ברכת אברהם שהוא מצד החסד, תהיה על פי מידתו, אך ברכתי הלא תהיה על פי מידתי, והוא מידת הדין, אולי לא יזכו בדין.

לזה אמר אל תירא, כי לא אשבע לך בפני עצמך שתהיה על פי מידתך, כי אם שאקים לך את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, שאני כורת עמך להקים לך שבועה שנשבעתי לאברהם שהיא על צד החסד.

והוא אצלי מאמר הכתוב (דברי הימים א, טז טז) אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק, שהוא שבועתו של אברהם ליצחק ולא לו בפני עצמו לבל תהיה על פי מידת הדין. וזה אחשוב ודאי שהוא טעם אל השבעו יתברך לאברהם וליעקב ולא ליצחק.

ד והרביתי את-זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל-הארצות האל והתברכו בזרעך כל גויי הארץ:

ועדיין היה אפשר ירהרר יצחק ויאמר, איך יתקיים הגלות בי ויהיה הוא יתברך עמי ויברכני, ואולי ינוכה זכויותי. לזה אמר הנה לא זו בלבד, כי אם גם **והרבתי וכו' והתברכו וכו'**, אין צריך זכות עצמך כי אם זכות אביך.

ה עקב אשר-שמע אברהם בקלי וישמר משמרתו מצותי חקותי ותורתי:

עקב וכו' ואל תתמה, כי הלא רבו זכויותיו כי **שמע בקולי וישמר משמרתו מצוותי חקותי ותורתי**. אך בדברו יתברך עם אברהם עצמו לא האריך כל כך כי אומרים מקצת שבחו בפניו כו' (בראשית רבה לב ד), ועל זה הביא ענין **והתברכו בזרעך כל גוי הארץ**, לומר אם כל גויי הארץ מתברכים בזרעך **עקב שמע אברהם וכו'**, כל שכן אתה בנו יחידו שתתברך בזכותו ומבלי נכות זכותך.

ועל פי דרכו רמז לו בל יבטח באבימלך בעל ברית אביו, כי נהפוך הוא כי כל גויי הארץ מתברכים בזרע אברהם, כל שכן שלא יתברך יצחק בנו על יד אחד מגויי הארץ הוא אבימלך. על כן מעתה.

ו וישב יצחק בגרר.

ולא כאשר בתחילה שהלך בעצם אל אבימלך כנשען עליו ומאליו נמשך היות גרר כי שם בית אבימלך, אחרי הודיע אותו את כל זאת מאז **וישב יצחק בגרר** על בחירת חן המקום, אך לא על היות שם אבימלך כי נקעה נפשו מהשען עליו.

ז וישאלו אנשי המקום לאשתו ויאמר אחתי הוא כי ירא לאמר אשתי פן-יהרגני אנשי המקום על-רבקה כי-טובת מראה הוא:

ששאלו **לאשתו** ולא לו, כי הוא יאמר **אחותי** מאימת מות פן יהרג לנושאה, כי בעולת בעל יש להם. על כן שאלו לאשתו, כי היא תאמר אישי פן יקחנה כי זה מוראה, ולא תחוש פן יהרג בעלה, כי ברית כרותה לאבימלך עם אביו. אך הוא בשומעו לא הניחה להשיב, פן תאמר אישי הוא ויהרג, על כן קפץ והשיב הוא **ויאמר אחותי היא**, ולא מיראת אבימלך, כי הלא היה לבו בטוח בו על אשר כרת עם אברהם ברית, וגם יזכור מה שאירע לו עם שרה אמו. אך מה שירא לאמר אשתי הוא על אנשי המקום, וזהו –

ח ויהי כי-ארכו-לו שם הימים וישקף אבימלך מלך פלשתים בעד החלון וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו:

וכאשר ארכו לו שם הימים נתן לב אבימלך להסתכל בדבר, באומרו כי לא יתכן היה יצחק שרוי בלא אשה ימים רבים. **וישקף וירא** אותו **מצחק** שהוא ענין נשוק וחבוק.

אז –

ט וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לַיֵּצֶחֶק וַיֹּאמֶר אֵךְ הִנֵּה אֲשֶׁתְּךָ הוּא וְאִיךָ אִמְרַת אַחֲתִי הוּא.

וַיֹּאמֶר אֵלָיו יֵצֶחֶק כִּי אִמְרַתִּי פֶן-אֲמוֹת עָלֶיהָ:

וַיִּקְרָא וְכו' הִנֵּה לִפְנֵינוּ כִּי אֲשֶׁתְּךָ הִיא.

ואומרו **אך**, הוא למעט כי לא ראה התשמיש ממש, כי אם קרוב אליו שהוא הצחוק כמדובר, **ואיך אמרת אחותי היא**, ולא אמר למה אמרת, כלומר הנה כדי לשקר אתם מקרבים הדבר כמו שאמר אברהם אחותי בת אבי וכו', אך אתה **איך אמרת אחותי היא**, איך הוא התואנה שבקשת כי הלא אין זאת בת אביך.

וזה יתכן כיוון במלת **אך**, לומר אברהם היתה שרה אשתו ואחותו בת אביו, אך זו הנה אשתך בלבד ולא אחותך בת אביך. **וַיֹּאמֶר אֵלָיו יֵצֶחֶק כִּי אִמְרַתִּי פֶן אֲמוֹת** ומותר לשקר מאימת מות על דרך נשבעים להרגים ולחרמים כו' (נדרים כז ב).

י וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ מֵה-זֹּאת עָשִׂיתָ לָנוּ כִּמְעַט שָׁכַב אֶחָד הָעָם אֶת-אֲשֶׁתְּךָ וְהִבֵּאתָ עָלֵינוּ אֲשָׁם אמר הנה חשבת שהתנכלת עלינו, ונהפוך הוא כי **מה זאת עשית לנו**, כלומר כי חשבת עשות לנו **ומה זאת עשית לנו**, כלומר כי לך עשית היזק וחרפה ולא לנו, כי הלא **כמעט שכב אחד העם את אשתך**, לא היינו אשמים בעדותך זו שאחותך היא. וזולת חרפתך היה העוון תלוי על צווארך, והיית צריך להביא עלינו קרבן אשם שהחטאת אותנו, וזהו **והבאת עלינו אשם**. ועל פי דרכו רמז לו שאינה ראויה אלא **לאחד העם** הוא המיוחד שבעם הוא המלך ולא לזולתו, ואם כן אנשי המקום לא ישיתו לבם לכך וגם המלך לא יעשה נבלה זאת.

יב וַיִּזְרַע יֵצֶחֶק בָּאָרֶץ הַהִיא וַיִּמְצָא בִּשְׁנָה הַהִיא שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה':

וַיִּזְרַע יֵצֶחֶק בָּאָרֶץ הַהִיא נצטרפו שתי זכויות.

א. היות יצחק.

ב. היות הארץ ההיא זבת חלב ודבש.

ועל ידי כן **וַיִּמְצָא בִּשְׁנָה הַהִיא** שנת מארת רעב מאה פעמים על מה ששיערו הכרי. כי אחר העמדת כרי ולא היה סמוי מן העין נתרבה מאה פעמים כשנמדד על אחד ששערוהו. והנה היה לו לומר **וַיְבָרְכֵהוּ ה' וַיִּמְצָא בִּשְׁנָה וְכו'** ולא אחר כך, אך יאמר שמדד ומצא מאה שערים, וגם אחר שהיה גם כן מדוד באופן שהיה בלתי סמוי מן העין וגם מדוד שאין הברכה שורה בהם, עם כל זה שב**וַיְבָרְכֵהוּ ה'** ונתרבה עוד אחר כל זאת.

יג וַיִּגְדַּל הָאִישׁ וַיֵּלֶךְ הַלֹּךְ וַגְּדַל עַד כִּי-גָדַל מְאֹד:

ואחרי זאת היה **הולך וגדל** קו לקו עד כי גדל מאד בהדרגה, ולא בבת אחת מפני העין.

יד ויהי-לו מקנה-צאן ומקנה בקר ועבדה רבה ויקנאו אתו פלשתים:

והנה עד כה שלא היה טובו כל כך גלוי, כי היו תבואות וכיוצא הניתנים באוצרות לא קנאו בו פלשתים, אך כאשר **ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבודה רבה**, שהוא דבר המתפשט בשדות בכל הארץ, אז לבשו קנאה ויקנאו אותו פלשתים.

טו וכל-הבארת אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו סתמום פלשתים וימלאום עפר:

בוש אבימלך מלאמר לו שילך מאתם על ידי עצמו והניח את עמו לסתום הבארות אולי ילך מאתם. והוא כל עוד שהמלך לא עשה לו רעה שתק גם לא רצה להלשין עבדים אל אדונם. ובראות אבימלך שלא נכוה בפושרים דבר לו בעצמו. וזהו **ויאמר אבימלך** כאשר יבוא ביאורו בס"ד. ולהיות שמה שסתמו בארות אביו לא היה כי אם כדי שילך משם, על כן אחר שהלך לו שב לחפור אותם ולא חזרו לסתום אותם.

טז ויאמר אבימלך אל-יצחק לך מעמנו כי-עצמת ממנו מאד:

בראות אבימלך את כל שפע טוב ברכת יצחק, מה שלא היה כן לו ולעמו, עלה על רוחו כי השר המשפיע עליו ועל עמו, ממנו היה גדל יצחק, אלא שלהיות יצחק יותר מוכן לקבל השפע על כן היה העיקר בא אליו, ומשוריו בא אל אבימלך ואל עמו, מה שאין כן אם לא יהיה הוא שם, שיהיה הכל בא עליהם בשפע נמצא הוא אוכל את שלהם, וזהו אומרו **כי עצמת ממנו מאד** כלומר מה שעצמת ממנו הוא, כלומר משלנו על כן **לך מעמנו**. אך אחר זמן לנסיעתו וראו כי לא נתוסף להם שפע על לכתו מעירם, והוא כהצלחתו אז הצלחתו עתה.

כו ואבימלך הלך אליו מגרר ואחזת מרעהו ופיכל שר-צבאו:

אז חזרו ובאו לו **מגרר אבימלך ואחזת מרעהו**

כז ויאמר אלהם יצחק מדוע באתם אלי ואתם שנאתם אתי ותשלחוני מאתכם:

כח ויאמרו ראו ראינו כי-היה ה' עמך ונאמר תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך ונקריתך ברית עמך:

ויאמרו ראו ראינו וכו'. לומר ראינו מה שגדלת עלינו בהיותך עמנו, ואחר כך ראינו שלא נוסף לנו שפע בלכתך, והכרנו בזה כי לא מעשר שלנו היית מושפע בהיותך עמנו, רק **כי היה ה' עמך**, ועל כן **ונאמר עתה תהי נא אלה בינותנו וכו'**,

כט אם-תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך וכאשר עשינו עמך רק-טוב ונשלחך בשלום אתה עתה ברוך ה':

על הרחקת נזק **אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך**, וגם על הבאת תועלת גם שלא עשינו הטבות רבות עמך בזה אנו מתפייסים **כאשר עשינו עמך רק טוב** שהוא דבר מועט. והוא מה

שקבלנוך בארצנו וגם ששלחנוך מאתנו, הנה גם בזה נתרצה שתכרות ברית, שאם תשלח אותנו מארצך יהיה בשלוח, וזה **ונשלחך בשלום** הנה הערנו מה שבקשנו בבואנו. ומה שאמרנו ראינו **כי היה ה' עמך** שהוא הראיה השנית במה ראינו זה, הלא הוא כי **אתה עתה ברוך ה'**, כי הלא אחר לכתך מעמנו אתה לבדך **ברוך ה'** ככל השפע שהיה לך עמנו, מה שאין כן אנחנו רק כאשר היינו בתחילה בעודך עמנו.

ל וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ:

הורה להם כי רב חסדו מהם, כי הם בשלחם אותו מאתם ולא בבואו אליהם לא עשו לו משתה עם היות אבימלך בעל ברית אביו, ועתה הוא עושה להם משתה. ועוד כי אבימלך לא ליווה את יצחק כשאמר לו **לך מעמנו** רק **וילך יצחק** מעצמו, ופה -

לֹא וַיִּשְׁכְּמוּ בַּבֹּקֶר וַיִּשְׁבְּעוּ אִישׁ לְאָחִיו וַיִּשְׁלַחֵם יִצְחָק וַיֵּלְכוּ מֵאֵתוֹ בְּשָׁלוֹם:

וישלחם יצחק שהוא לווה כנודע מרז"ל. מה שהם לא עשו לו כן.

לֵה וַתִּהְיֶינָה מֵרַחֵם לִי יִצְחָק וְלִרְבֵּקָה:

טרם הביא עניין הברכות הקדים זה להורות כי לא סיכל יצחק רעת בית עשו כנראה משפט העניין אך הוא כאשר נבאר בעניין בס"ד.

פרק כז

[ברכת יעקב ועשיו]

א וַיְהִי כִּי-זָקַן יִצְחָק וַתִּכְהֶינָה עֵינָיו מֵרָאִת וַיִּקְרָא אֶת-עֹשֹׂו בְּנֹו הַגָּדֹל וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲנִי:

והנה מכלל מאמרנו זה יצא עתק מפי כל איש שומע, גבר כיצחק אבינו תהיה מכשלת אהוב את הרשע מאת הצדיק תחת ידו, וחפץ בברכת עשו מאת יעקב, ולולא עשתה רבקה בערמה נטל עשו הברכות.

ועוד נוסף להפליא, כי הלא לא בסתר היתה רשעת עשו וצדקת יעקב, כי לעין כל מאז גדלו היה עשו יודע ציד איש שדה ויעקב איש תם יושב אוהלים. ומה גם כי יעקב נולד מהול מן הבטן, ועשו ערל ולא נמול בקטנותו לאדמימותו, ובגדלו מיאן למאן דאמר, ואיך יאהב אותו יצחק והוא ראשון למילת שמונה.

ולא עוד כי אם שאמרו רז"ל ריש **שמות רבה** (א א) כי אברהם ויצחק קבעו בית תלמוד עם יעקב עד למדוהו כל חכמתם ואז שלחוהו למדרשו של שם ועבר, אך עשו וישמעאל מאסו בתורה ומוסר, ומי גבר כיצחק יגעל בטוב ויבחר ברע חלילה. ואם עיני בשרו כהו בזקנתו עיני

שכלו בעמדן יעמודו, והלא כמו זר נחשב נפתה לבו על קול דברו באומרו היאך מעשרין את התבן, ויעצים עיניו מראות ברוע מעשיו המפורסמים לעיני הכל.

ומה גם לרז"ל (בראשית רבה סה א) האומרים יודע ציד צד נשי אנשים ובוועלן, וגם נשיו הקטר יקטירון יום יום לעבודה זרה לעיני יצחק ורבקה עד שקצו בחייהם, כמאמרם ז"ל (תנחומא ח) על ותהיין מורת רוח ועשו לא כיהה בהן.

והן אמת כי מדברי רז"ל בבראשית רבה (שם) יורה באצבע כי ידוע ידע יצחק באמת ובתמים צדקת הצדיק ורשעת הרשע, כי הלא אמרו כי כשמוע יצחק כי הקרה ה' אלוהיך לפני, אמר יצחק יודע אני כי עשו אין שם שמים שגור בפיו, ועל כן רצה לנסות במישוש, וכן אמרו רז"ל (שם טו) שא נא כליך שחוז מאני זיינך בל תאכילני נבלות, סני מאני זיינך בל תאכילני גזלות וחמסים.

ועוד אמרו רז"ל (שם סז ב) שנכנס גיהנום עם עשו ויחרד יצחק ואמר מי איפה וכו', שהיתה חרדתו מי נאפה כאן אני או בני, ואמר לו הקדוש ברוך הוא לא אתה ולא בנך, כי אם הוא הצד ציד הוא עשו ואז נתקררה דעתו. הנה שבצרת יעקב לו צר ואת עשו שנא, וגם לא ייחסו אזי לבן לקוראו בני.

ועוד אמרו רז"ל (שם סה יז) על הקול קול יעקב, שנצטער על קול צעקת בני יעקב בחורבן ביתר ממה שעתיד להרוג בהן אנדריאנוס קיסר. וכן אמרו (שם סז ו) כי ציוה את עשו שבזמן שיעקב מתרפה מהתורה שימשול בו ויגזור עליו שמדות. הנה כי יעקב הוא העובד את ה', ועשו הוא השוט לרדותו מדי עברו, ואם כן איפוא את מי יאות לאהוב את שומר התורה, או את השוט המכה בו.

הנה מכל זה נחה שקטה קושי סמיות עיני שכלו של יצחק מהכיר את הצדיק ואת הרשע. אמנם פי שנים תכפל אשמתו למה זה חפץ לברך את אשר שנא ה', ולא למד מאברהם שהוא יתברך מסר הברכות בידו לברך את אשר ירצה, ומיאן לבלתי הגיע חלק לישמעאל, כמשל הפרדס (בראשית רבה סא ה) שנטוע בו אילן חיים כו' אמר אם אני משקה את עץ החיים נמצאת עץ המות שותה עמו, ומה גם עתה לברך את עץ המות לבדו ולא את עץ החיים.

א וַיְהִי כִּי-זָקַן יִצְחָק וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מֵרָאִת וַיִּקְרָא אֶת-עֶשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל

וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲנִי:

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה-נָא זָקַנְתִּי לֹא יִדְעֹתִי יוֹם מוֹתִי:

ג וְעַתָּה שֹׂא-נָא כְּלִיךָ תְּלִיךָ וְקִשְׁתְּךָ וְצֵא הַשָּׂדֶה וְצוּדָה לִי (צִידָה) [צִיד]:

ד וַעֲשֵׂה-לִי מִטְעָמִים כְּאֲשֶׁר אֲהַבְתִּי וְהִבִּיאָה לִּי וְאָכְלָה בְּעֶבְרִי תִּבְרָכְךָ נַפְשִׁי בְּטָרֶם אָמוּת:

ה וּרְבֵקָה שָׁמַעַת בְּדָבָר יִצְחָק אֶל-עֵשָׂו בְּנוֹ וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו הַשָּׂדֶה לְצוּד צִיד לְהִבְיֹא:
ו וּרְבֵקָה אָמְרָה אֶל-יַעֲקֹב בְּנֶה לֵאמֹר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי אֶת-אֲבִיךָ מְדַבֵּר אֶל-עֵשָׂו אַחִיךָ לֵאמֹר:
ז הִבְיֹאָה לִי צִיד וְעֲשֵׂה-לִי מְטַעֲמִים וְאֹכְלָה וְאֶבְרַכְכָּה לִפְנֵי ה' לִפְנֵי מוֹתִי:
ח וְעַתָּה בְנִי שָׁמַע בְּקִלִּי לֹאֲשֶׁר אָנִי מְצוּה אֶתְּךָ:
ט לָךְ-נָא אֶל-הַצֹּאֵן וְקַח-לִי מִשָּׁם שְׁנֵי גְדִי עֲזִים טָבִים
וְאֶעֱשֶׂה אִתָּם מְטַעֲמִים לְאֲבִיךָ כֹּאֲשֶׁר אָהֵב:
י וְהִבֵּאתָ לְאֲבִיךָ וְאָכַל בְּעֶבֶר אֲשֶׁר יְבָרַכְךָ לִפְנֵי מוֹתוֹ:
יא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-רְבֵקָה אִמּוֹ הֵן עֵשָׂו אָחִי אִישׁ שָׂעִר וְאֲנֹכִי אִישׁ חֲלָק:
יב אֲוִלִי וְיִמְשָׁנִי אָבִי וְהִיִּיתִי בְּעֵינָיו כְּמִתְעַתֵּעַ וְהִבֵּאתִי עָלַי קָלִלָה וְלֹא בְרָכָה:
יג וְתֹאמַר לוֹ אִמּוֹ עָלַי קָלִילְתָּךְ בְּנִי אֵךְ שָׁמַע בְּקִלִּי וְלָךְ קַח-לִי:
יד וַיֵּלֶךְ וַיִּקַּח וַיָּבֵא לֵאמֹו וַתַּעַשׂ אִמּוֹ מְטַעֲמִים כֹּאֲשֶׁר אָהֵב אָבִיו:
טו וַתִּקַּח רְבֵקָה אֶת-בְּגָדֵי עֵשָׂו בְּנֶה הַגָּדֹל הַחֲמֹדֶת אֲשֶׁר אֶתָּה בְּבֵית
וַתִּלְבֹּשׁ אֶת-יַעֲקֹב בְּנֶה הַקָּטָן:
טז וְאֵת עֶרְת גְּדִי הָעֲזִים הַלְבִּיֶשָׁה עַל-יָדָיו וְעַל חִלְקַת צֹנָאָרָיו:
יז וַתִּתֵּן אֶת-הַמְטַעֲמִים וְאֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר עָשְׂתָה בְּיַד יַעֲקֹב בְּנֶה:
יח וַיָּבֵא אֶל-אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הֲנִנִּי מִי אֶתָּה בְּנִי:
יט וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-אָבִיו אֲנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךְ עֲשִׂיתִי כֹאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלַי
קוֹם-נָא שָׁבָה וְאֹכְלָה מִצִּידִי בְּעֶבֶר תִּבְרַכְנִי נִפְשֶׁךָ:
כ וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל-בְּנוֹ מֶה-זֶּה מֵהָרַת לְמַצָּא בְּנִי וַיֹּאמֶר כִּי הִקְרָה ה' אֱלֹהֶיךָ לִפְנֵי:
כא וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל-יַעֲקֹב גִּשָּׁה-נָּא וְאַמְשֹׁךְ בְּנִי הֵאתָה זֶה בְּנִי עֵשָׂו אִם-לֹא:
כב וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב אֶל-יִצְחָק אָבִיו וַיִּמְשָׁהוּ וַיֹּאמֶר הִקְלָ קוֹל יַעֲקֹב וְהִידִים יָדָי עֵשָׂו:
כג וְלֹא הִפִּירוּ כִּי-הָיוּ יָדָיו כִּידֵי עֵשָׂו אַחִיו שְׂעִרְתָּ וַיִּבְרַכְהוּ:
כד וַיֹּאמֶר אֶתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו וַיֹּאמֶר אָנִי:
כה וַיֹּאמֶר הַגִּשָּׁה לִי וְאֹכְלָה מִצִּיד בְּנִי לְמַעַן תִּבְרַכְךָ נִפְשִׁי וַיִּגַּשׁ-לוֹ וַיֹּאכַל וַיָּבֵא לוֹ יֵין וַיִּשֶׁת:
כו וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק אָבִיו גִּשָּׁה-נָּא וְשָׁקָה-לִי בְּנִי:
כז וַיִּגַּשׁ וַיִּשָּׁק-לוֹ וַיֵּרַח אֶת-רִיחַ בְּגָדָיו וַיִּבְרַכְהוּ:
יֹאמֶר רָאֵה רִיחַ בְּנִי כְּרִיחַ שָׂדֶה אֲשֶׁר בָּרַכּוּ ה':

ואגב קושי הלז עוד נשימה לב אל הערות הכתובים, ואניפה יד ליישבם יחד כולם בעזרתו יתברך.

א. באומרו ותכהין עיניו מראות. כי מי לא ידע כי מראות הוא כחות העיניים.

ב. אומרו בנו הגדול לבלי צורך. ואמור אליו בני שהוא מיותר ויאמר לו מיד הנה נא זקנתי וכו'.

וגם לשון נא לא יצדק כי אין הזקנה באה כרגע.

ג. **אומרו לו צודה לי**, ומה בצע בהראות לו במה יצודם, שאמר אליו **שא נא כליך וכו'** ושיצא השדה.

ד. **אומרו שא נא**.

ה. למה זה לא בחר בבהמה ביתית ולא יצווה לצוד.

ו. **לא עוד** אלא שהוצרך לצוותו מלנבל הצידה כמאמר רז"ל (**בראשית רבה** סה ח), והלא גם מטעמי הביתיות ערבו לו על ידי יעקב.

ז. לו חפץ לברכו למה זה יצווה על המטעמים ושיאכל ואחרי כן יברכהו ולא ברכו בלא כסף ובלא מחיר כאשר בירך יעקב את בניו.

ח. **מה ענין אומרו לו זה שלש פעמים צודה לי, עשה לי, הביאה לי וכו'.**

וגם **אומרו ציד** הוא מיותר.

ט. **אומרו בעבור תברכך נפשי** ולא אמר בעבור אברכך.

וגם מלת **בעבור** יתירה ויאמר לו ואוכלה ואברכך.

י. **באומרו ורבקה שומעת** מהראוי יאמר ותשמע רבקה.

וכן **אומרו ורבקה אמרה** היה לו לומר ותאמר רבקה

י. **אומרו לאמר** זה פעמים בפסוק אחד, **אל יעקב בנה לאמר, מדבר אל עשו אחיך לאמר**, ולא אחד בהם יצדק בו **לאמר** לזולת.

יא. **אומרה לפני ה'** מה שלא אמר יצחק.

וכן **אומרה לפני מותי** ויצחק לא אמר רק בטרם אמות.

יב. כי מהראוי תתחיל ותאמר מיד לך נא אל הצאן, ולמה הקדימה **ועתה שמע בקולי** שכל הפסוק יראה מיותר.

יג. **אומרה וקח לי משם** מה ענין לי.

וגם למה חזרה לומר **בעבור אשר יברכך לפני מותו**.

יד. **אומרו הן עשו אחי איש שעיר וכו' אולי ימושני אבי וכו'.** למה לא חשש על הקול, וחשש על המישוש אשר היא חששה רחוקה ממנה, או יחוש אל אחרת קרובה מאד, והוא, פן יבוא עשו מן השדה וימצאנו שם, ויתפוש כגנב במחתרת בעוד שיצחק אוכל לאטו טרם יקבל הברכות.

טו. **באומרו והייתי בעיניו כמתעתע**, כי הלא לא יהיה בעיניו אלא כפושע עובר רצון אביו, ומהתל ומרמה אותו וגוזל את אחיו הגדול.

טז. **מה באה למעט באומרה אליו אך שמע בקולי.**

יז. כי מהראוי להשיב על תוכחתו הוא **עלי קללתך** כי אלביש עורות גדיי עזים על ידך כו', שהוא תיקון המישוש והן דברים של טעם, ולא מן השמים ירחמו ומפסיק בספור המאורע **וילך ויקח**

כו' ותקח רבקה כו', ואחר כך כלאחר יד מגיד איך תקנת המישוש באומרו **ואת עורות כו'.**

ובאומרו **וילך ויקח ויבא לאמו**, היה די יאמר ויבא לה וידוע כי היא אמו.

יח. בבואו לפני אביו מה עניין אומרו תחילה **אבי** ולא יאמר מיד קום נא שבה ואוכלה מציד. **יט.** אומרו **אנכי עשו בכורך**. איך פה קדוש יהיה כמהתל.

כ. מה זו תמיהה **מה זה מיהרת למצא בני**. האם הוא מן הפלא להזדמן צידה.

כא. אומרו **ויאמר יצחק אל יעקב** ולמעלה אמר **אל בנו** ולא הזכיר שמו.

כב. מה עניין כפל אומרו **הקול קול יעקב והידים ידי וכו'**.

כג. למה חזר ואמר **אתה זה בני עשו**.

כד. אומרו **גשה נא ושקה לי** מה בצע בנשיקה ההיא.

כה. מה עניין וי"ו של **ויתן** ועניין הברכה.

והנה **טרם נבוא אל הביאור**, נשים לב אל הערת המפרשים.

והיא, **איך עשה יצחק** עיקר מטובות העולם הזה הגשמיים **מטל השמים ומשמני הארץ וכו'**. ואומר כי הן אמת שהן לא קצרה יד מרום שכל טוב וקדושת יצחק, מהבחין בין צדיק לרשע בין עובד אלוהים לאשר לא עבדו,

עוד שנית ידע כי הלא בין שניהם חלקו העולמות כולם, יעקב נטל לחלקו העולם הבא ועשו העולם הזה, כי על כן היו דבריו אל עשו לאמר **והיה כאשר תריד וכו'** כי כאשר יעקב יפרוק עול מצוות ישלוט בו, הנה ידע כי יעקב בחר לו יה, לקיים תורה ומצוות אשר המה טוב העולם הבא, ועשו אין לו בו חלק, רק למשול בעולם הזה להצר ליעקב מדי עברו. מה גם לרבי יוסי בר חלפתא:

בבראשית רבה (שם סז ו) שאמר יצחק אל עשו, אם ראית אחיך פורק עולה של תורה מעליו גזור עליו שמדות ואתה שולט בו.

אך אמנם למה שיצחק אוהב משפט וכל ישעו וכל חפץ יקוב הדין את ההר ולא ישיג איש גבול רעהו, וכאשר אין לעשו חלק בעולם הבא כן גם יעקב ישולל מטובות העולם הזה ומותריו, כי לא חלקו הוא, למען הנחילו עולם שכולו טוב בשלמות בכל מכל כל, כי טוב להם יאושרו אז מעתה. ולכן בראות את עצמו לפי דעתו קרוב לאסיפתו, נתן את לבו לברך את בניו איש אשר כברכתו. לעשו להגבירו בטובות העולם הזה כי הוא חלקו, וליעקב אחרי כן בטובות העולם הבא כאשר יאתה לו.

והנה מצאנו און לנו באמרם ז"ל **בבראשית רבה (שם סה יא) וזה לשונם:**

והבאתי עלי קללה ולא ברכה, אפילו ברכה אחת שהוא עתיד ליתנה לי בסוף אינו נותנה לי. ע"כ.

הנה כי ליעקב הייתה ברכה ערוכה ושמורה לתת לו בסוף, ואין זה רק כי לעשו היה חפץ להנחילו בעולם הזה מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן להיות גביר בעולם הזה כי הוא חלקו, ואחר כך ליעקב בחלקו הצפון לו, ולא החל בעשו, רק להיחל בגדול ואחרי כן בקטן יכלה. ועל פי דרך זה יתבארו הכתובים באר היטב. והוא בשום שכל והבין מאמר אחד שאמרו **בבראשית רבה (שם ח) וזה לשונם:**

שא נא כליך זו בבל, ואת הכלים הביא בית אוצר אלוהיו. **תליך** זו מדי, ויתלו את המן על העץ. **קשתך זו יון**, כי דרכת לי יהודה קשת. **וצא השדה זו אדום**, ארצה שעיר שדה אדום. ע"כ.

וראוי לשים לב מה ענין מטעמיו אל בבל ומדי ויון ואדום.

ועל פי דרכנו נשקיף ונראה מה ראתה רבקה להפר כוונת אישה ולסכן את יעקב אולי ימישהו אביו, או יקרה שבעודו יצחק אוכל טרם יברכנו, יבוא עשו מן השדה וייתפס כגנב במחתרת ויפול בחרב אחיו, ויחרה אף אביו עליו להביא עליו קללה. ובכלל הדבר נשית אל לב אל מאמר יצחק אל עשו **והיה כאשר תריד**, שאמרו ז"ל (שם סז ו) והוא מאמר המתרגם כד יעברון בני יעקב על פתגמי אורייתא כו', כי אם כן מהראוי יאמר והיה כאשר יחטא תרדה בו.

אמנם הנה **יצחק ורבקה חלקו בכוונותיהם**:

והוא כי הנה יצחק היה עם לבבו, כי כאשר יעקב לבדו הוא הנוחל עולם הבא, כן עשו ינחל העולם הזה בהחלט. והוא כי הנה שליטת העולם הזה נחלקה לארבע מלכויות: בבל ומדי ויון ואדום, והם ארבע מלכויות הרמוזים בצלם נבוכדנאצר שבתריהון יקום אלהא שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל (דניאל ב מד).

ואמר יצחק בלבו אחרי שאין לעשו חלק רק פה, יהי לו אשר לו לגמרי, ותתקיים שליטת הארבע מלכויות כולם בעשו היא אדום, ישתעבדו תחתיו ישראל ארבעה פעמים, מה שהתעתדו לגלות לארבע מלכויות.

והן זאת כוונת מאמרם ז"ל **שא נא כליך זו בבל** כו' כי על ידי עשותו מצווה זו, על ידי ארבעה דברים אלה, על יד לקיחת הכלים תבורך בשליטה המעותדת לבבל. ועל ידי **תליך** תבורך בשליטת מדי, ועל ידי כן לא ייפול המן להיות נתלה, כי שם לא נפל שדוד, רק על כי הממשלה לא לאדום הייתה, רק למדי. ועל ידי עשותך המצווה **בקשת** תבורך בשליטה העומדת ליון, כד"א כי דרכתי לי יהודה קשת כו' על בניך יון כו'. ועל ידי **צאת השדה** תזכה למלכות שלך, כי על ידי שהוא שלו לא הוצרך לזכור אליו דבר הניקח, רק יציאתו השדה, כי בין כך ובין כך המלכויות שלו היא.

וכנגד מלכות בבל העתידה לצוד את יעקב בבלה, אתה **צודה לי**, למען תצודם אתה. וכנגד מטעמי המן ביין, על ידי שבשביל משתה שהאכיל את ישראל בימי אחשורוש עברו ונענשו, ושעל ידי מטעמי המלך והמן שישבו לשתות בשלוח הספרים ותנתן דת בשושן, **ועשה לי מטעמים**, למען תהיה הממשלה לך ולא שיהיה המן תחת מלך מדי.

וכנגד יון המביא חיילותיו ובא אל המקדש וההיכל ופרץ פרצות, **והביאה לי**. וכנגד המלכות הרביעי שחרבך תאכל בשר חללי ישראל, **ואוכלה**, למען החזיקך אז בממשלתך. וזה יהיה ענין **יעבדוך עמים** לעומת בבל, שנאמר עליו נתתי לו לעבדו (ירמיה כז ו). ולעומת כורעים ומשתחווים להמן **וישתחוו לך לאומים** ולא עבדי המלך כי המלכות שלך היא. ולעומת

יון שלא החריבו המקדש ולא הגלו את ישראל רק שגברה ידם לפרוץ פרצות **הוא גביר**, ולעומת ממשלתך העצמיי **וישתחוו לך בני אמך**. הן זאת היתה כוונת יצחק ע"ה.

אך רבקה רוח אחרת עמה. הלא הוא כי אמרה בלבה אם עצת יצחק היא תקום, מי יקום יעקב אחרי נפלו בגלות הראשון ואוי מי יחיה. והוא בשום לב אל מאמרו יתברך (שמות יז טז) כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור. כי מה לו להאריך יתברך לו, ומה הוא הכלב המת עמלק לפניו יתברך, שיהיה לו יתברך מלחמה עמו לדורי דורות ולא יכלנו כרגע.

ולא עוד אלא שיצוה את יהושע ואת ישראל, יזכרו ולא ישכחו את אשר עשה עמלק, כד"א (שמות יז יד) ושים באזני יהושע, וכן זכור את אשר עשה לך עמלק כו' לא תשכח (דברים כה יז), והאם קצר חלילה כח ה' לבלע ולהשחית את עמלק כמו רגע והוא שונא לו תכלית שנאה,

ועוד ראוי להשית לב מה נשתנה גלות הזה האחרון מן הראשון, כי בזה לא נגאל עוד, עד נשוב עד ה' כל איש ישראל אז מאלינו טרם עת הקץ, או בעתה על ידי חבלי משיחנו. מה שאין כן בגאולת הגלות הראשון, כי שב ה' את שבותינו בעוד נמצא אתנו כמה וכמה שנשאו נשים נכריות והולידו בנים ובנות, ונשכחו כמה מצוות מהמון העם, כי לא ידעו מה הוא וההיקש בזה. אמנם אין זה כי אם למה שהעיקר אצלנו שאין אומה נופלת עד ייפול שרה תחלה, כד"א יפקוד ה' על צבא המרום וכו', ועוד ידענו כי סמאל שרו של עשו, הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות, על כן בהעוותנו אנו מוסיפים בו כח ובח"ליותיו. ואם כן איפה מי יורידהו ארץ, ובידנו רצפת עונות וחטאים המקיימים אותו. ועל כן בעמדו תעמוד אומתו גם היא לא תיפול. ובדבר הזה מצאנו ראיו טוב טעם ודעת, אל האריכו יתברך עם עמלק, לבלתי הפילו כל עוד שלא הטהרנו ממעשינו ומעצבון רוע מעללינו.

ולכן תוחלת מפלתו ממושכה מדור דור עד אחרית הימים אשר הבטיחנו יוצרנו יתברך נשוב מעונינו אל ה' אלוהינו תשובה שלמה, כנודע ממאמר רז"ל כי לא יבצר מלשוב אז על כל פנים, ואז יכול נוכל לעמלק ולכלל אומתו.

ולהיות כי יצר לב האדם רע ואי אפשר לשוב יחד כולם מאליהם, על כן הוכן בחדס אל חבלי משיחנו, כי אז בכל צרתם אל אל יקראוהו וישובו אל ה' הנשאר בציון, והנותר בירושלים. וממוצא דבר נשקיף ונבין כי לו היתה יד עשו שולטת בחרבן בית ראשון ובגלות מדי, איכנה נוכל וראינו ברעה אשר ימצא את עמו ואת שרו ובאבדן מולדתו, להשיב ה' את שיבת ציון ומשארות אשמותינו צרורות על שכמנו מחזיקים ומאשרים זד יהיר סמאל שמו שרו של עשו. על כן **רבקה אמנו ייעצוה כליותיה** על משמרתה תעמוד, להפר עצת יצחק אישה, לבלתי השליט את עשו בלתי אם בממשלה המיוחדת לו. וזה מאמר אביו אליו, כאשר לא נעשתה

עצתו, **והיה כאשר תריד וכו'** לומר, אל תחוש, כי לא אבדת בהעדר הברכות זולתי מה שלא היה שלך, אך **והיה כאשר תריד**, בהגיע עת רדוי אשר לך הוד מלכות אז **ופרקת וכו'**.

עוד היה עם לבב רבקה כי הנה אך טוב לישראל ייטב להם בעולם הזה בשופע נמרץ, כאשר ייטיבו מעלליהם בברכות אלו, לבלתי ידחו מאחרי ה' בהעותם, באומרם כי גם בהטיבם מעלליהם יצר להם. מה שאין כן בראותם כי כאשר בחוקותיו יתברך ילכו יושפע להם רב טוב, ונהפוך בהעוותם, כי אז יתרצו לשוב עד ה' כמאמרו יתברך (דברים ל) והיה כי יבאו אליך הברכה והקללה ושבתי וכו'.

עוד שלישית חששה בשומעה מאמר יצחק באומרו **בטרם אמות**. פן ידע את עתו כי נביא הוא, ואולי יאסוף טרם ברך את יעקב גם הוא את ברכתו, וטוב מעט לצדיק מהשאר קרח מזה ומזה אם תדחה השעה. לכן על כל אלה שתה לבה לעשות הדבר.

ונבוא אל ביאור הכתובים:

א וַיְהִי כִּי-זָקַן יַעֲקֹב וַתִּכְהַן עֵינָיו מֵרָאִת וַיִּקְרָא אֶת-עֶשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲנִי:

היחל להסיר מלב החושב כי לא מחכמה עשה הדבר. והוא כי להיות כי אין דרך הזקן שיכהו עיניו רק על ידי הכביד עליו זקנה ושיבה שהחילו לאסוף כוחותיו ולהחלש חושיו, ואיש אשר אלה לו אין דעתו צלולה וקרוב הדבר לצאת דבר בלתי מתוקן מתחת ידו, על כן לבל יאמר איש כי על כן היה זר מעשהו לברך את אשר שנא ה', לכן הקדים ואמר שמה שכהו עיניו איננה הוראת אפיסת כחות וחושים לפגום בצד מה בצלילת דעתו, רק מראות כלומר מהנוגע אל הראות בלבד, כי בכל השאר תמים ושלם היה כמאז. אך מה שהקדים **ויקרא את עשו**, לא לשלול את יעקב מברכה, רק להיותו **בנו הגדול**, וכן דרך אנשים להחל בגדול, וזהו אומרו **ויקרא את עשו בנו הגדול**. ומידעו כי רשע הוא ולא יצלח לברכה, גם לאשר הוא חלקו להתברך בברכה, הקדים ואמר **בני** כלומר המתייחס אלי כבן אל האב, שיהיה כושר מה לזכותו לברכה לא תרחק ממך, ואמר לו **הנני** כלומר הנני כדברך ומתדמה אליך.

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה-נָא זָקַנְתִּי לֹא יִדְעָתִי יוֹם מוֹתִי:

ויאמר הנה נא זקנתי כלומר עתה כרגע בא אלי הזקנה כי חשב שאפיסות הכחות גרמה כהיית עיניו, והוא ראה שלא החלה אליו החולשה מעט מעט רק כרגע שלא בדרך טבע, לכן גזר ואמר כי מעתה הזקין כרגע ואפסו בלי הדרגה כוחותיו, כי אין זה רק סימן שסילוקו קרוב. וכאשר קפצה אליו הזקנה פתאום כן יקרנו במות, לכן היה חפץ לברך את בניו מעתה שמא לא יפנה. וזה אומרו **הנה נא זקנתי**, כלומר נא ברגע זקנתי ולא קו לקו, לכן לא **ידעתי יום מותי** כאמור.

ג וְעַתָּה שֹׂא-נָא כְּלִיךָ וְקִשְׁתְּךָ וְצֵא הַשָּׂדֶה וְצֹדֶה לִי (צִידָה) [צִיד]:

לכן **שֹׂא נָא כְּלִיךָ** והכן לך דרך שאני אברכך, והוא כי בעוון בצעו ורשעו לא תחול עליו ברכת טוב, על כן אמר יצחק בלבו אין לו דרך להתברך, כי אם בעשותו מצווה גדולה מעין הברכה, והוא כי להיות ברכתו הנאה גשמית, יעשה נא כבוד אב והטעים אותו הנאה גשמית במטעמים אשר אהב, ועל ידי כן יזכה לברכה. ועל כן צוהו **וְעֵשָׂה לוֹ מִטְעָמִים**. והנה לעומת זה ראה כי הלא ינגדוהו רעותיו אשר יצר את הזולת, שהוא איש שדה מלסטם את הבריות בכל כלי זיין ומונע הנאותיהם, ואלה יעמדו על הברכה למנוע הנאותיו ממנו. על כן התחכם ויאמר לו עשה זאת איפוא והפך נא כל מעשה רשעתך לטובה, כי הכלים אשר תעשה בם לסטאותך בהם תעשה מצוותי זאת. וזהו **שֹׂא נָא כְּלִיךָ וְקִשְׁתְּךָ**. ובמקום אשר תעשה הרעות הוא השדה הידוע לך, כד"א **וַיֵּבֶא עֵשָׂו מִן הַשָּׂדֶה**, כי היה יודע ציד איש שדה, שם עשה המצווה הזאת, וזהו **וְצֵא הַשָּׂדֶה**, ומעשה הרעה הוא הצידה אשר תצוד נפשות עתה **צֹדֶה לִי צִיד**, כלומר מה שהיא ציד ולא מה שאינו ציד. באופן שתהפך כל הכנות רשעתך לטובה.

ד וְעֵשָׂה-לִי מִטְעָמִים כַּאֲשֶׁר אֶהְבֵּתִי וְהֵבִיֵּאָה לִי וְאָכְלָה בְּעֶבְרִי תִּבְרַכְךָ נַפְשִׁי בְּטָרִם אֲמוֹתַי:

ולמען תזכה להנאות וטובות העולם הזה **עֵשָׂה לִי מִטְעָמִים** שאהנה בם הנאת העולם הזה ותבוא לך מידה כנגד מידה. ועל פי דרכנו להכינו יותר צוהו יצוד בעצמו ולא על ידי שליח, וזהו **צֹדֶה לִי** מהטעם הכתוב למעלה, וכן **וְעֵשָׂה לִי מִטְעָמִים** על ידי עצמך, **וְהֵבִיֵּאָה לִי** אתה ולא שליח. ואמר לי שלשה פעמים לומר שכל פעולה משלשתן תהיה לו לשמו. ועל כל אלה לא תזכה להתברך עד שאהנה ואוכל וזהו **וְאָכְלָה**.

וְשִׂמָּה תֹאמַר הלא אם אחפוץ לברכך למה זה אשאל כל ההכנות האלה, לזה אמר בעבור תברכך נפשי, והוא כי אין שפע ברכת הצדיק חל על המתברך זולתי על ידי שכינה השורה על נפש הצדיק, ואז באשר ה' אתו ישתלשל על ידי נפש המברך אל המתברך.

והנה ידע כי עשו רע הרבה, לכן אמר אל תתמה על החפץ אם ארבה לצוותך בכל אלה, כי הלא איזה דרך ילך שפע נפשי הקדושה אל נפשך הטמאה ותחפוץ נפשי לברכך כי מי יתן מטהור לטמא, לכן על ידי הכנות אלה תברכך נפשי ותסכים עמי לברכך.

או **יֹאמַר** מה שלא אברכך עד שאוכל ולא מהיות המטעמים לפני, הוא **בְּעֶבְרִי תִּבְרַכְךָ נַפְשִׁי** כי היא רחוקה ממך כמדובר, לכן אחרי אכלי ותגמול חסד עמה כמאמר הלל (**וַיִּקְרָא רִבְּהָ לַד ג**) בלכתו לסעוד שהוא לגמול חסד עם נפשו, ועל ידי מצווה שתעשה גם עמה תתקרב בצד מה להיות מבא להשתלשל ממנה אליך ברכת טוב.

ה וְרִבְקָה שִׁמְעַת בְּדָבָר יִצְחָק אֶל-עֵשָׂו בְּנוֹ וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו הַשָּׂדֶה לְצֹד צִיד לְהֵבִיא:

הנה מה שהיה קרוב בדבר לחוש הוא אולי בהיותו לפני אביו יבא עשו וימצאהו שמה, לזה אמר **ורבקה שומעת וכו' ורבקה אמרה וכו'**, והוא כי אם לא הייתה שומעת מיצחק רק יודעת על פי מגיד מה ששמע מיצחק, היה אפשר עובר זמן בין מאמר יצחק לידיעת רבקה ובתוך כך היה עשו צד ומכין ומביא וימצא את יעקב שם ויתפשהו בגניבתו, לזה אמר **ורבקה שומעת וכו'** כלומר ולא על ידי שליח. וגם **שוילך עשו לצוד ציד להביא** ולא מן המוכן שודאי יתאחר ובתוך כך יביא יעקב מן המזומן. וגם לא איחרה אחרי שומעה מלהגיד ליעקב, רק מיד **ורבקה אמרה** וזהו שלא נאמר ותאמר רבקה רק ורבקה אמרה כלומר ורבקה שומעת והיא מאז אמרה.

והנה תחת חמש יתחמץ לבב יעקב לבלתי עשות הדבר.

א. אולי ירגיש יצחק בהברת הקול כי **הקול קול יעקב** היה.

ב. פן ינקש באמרי פיו, פן יראה אביו שינוי בדברי יעקב, מאשר עבר בין יצחק אל עשו כאשר אז נדברו יחדיו.

ג. כי יאמר יעקב, ידעתי את אבי בל יברך את עשו כי אם ברכות גשמיות של העולם הזה כי הוא חלקו, ואין לי חפץ בהן כי בוחר אני בחלק נחלתי הוא העולם הבא ולא אפסיד המרובה במועט, כי לא כל אדם זוכה לשני שולחנות.

ד. כי יאמר הלא אחי הולך לעשות מצוות אביו ולכן לא ימנע ה' חסדו ממנו מלהצליחו, אך אני בא להכעיס את אבי ולהפך רצונו לרמות אותו וחסאתי לאלוהים. וגם ה' יעביר הצלחתו ממני בגלל הדבר הזה.

ה. פן יבוא עשו מן השדה עודנו לפני אביו ויהיה נתפש כגנב במחתרת ויהיה כעס לאביו ולאחיו ומשולל ברכה.

על כן להסיר מלב יעקב בל ישחית את נחלתו בעבור החמשה, הקדים הכתוב בהגדת רבקה אליו איך שהיה ארוכת חמשתן. והוא כי לענין הקול, גם כי בלתי אפשר הוא לשנותה, תעלה ארוכתה במה שיהיו דברי הקול היוצאים מפיו מורים באצבע כאילו פי עשו המדבר אליו, כי יתקנו דברי הקול מה שתעוות הברתה, כי יהיה קול ושוברו עמו, בשמעו כי דברי קול יעקב ואשר דבר פי יצחק אל עשו צדקו יחדו. וזהו –

ו וְרַבְּקָה אָמְרָה אֶל-יַעֲקֹב בְּנֵה לְאִמְרֵי הָנָה שְׁמַעְתִּי אֶת-אָבִיךָ מְדַבֵּר אֶל-עִשָׂו אַחִיךָ לְאִמְרֵי:

ורבקה אמרה אל יעקב בנה לאמר שאמרה לו דברי יצחק אל עשו, כדי לאמר יעקב אל אביו, תכונת הדברים שיכיר בהן יצחק כי הן הם הדברים אשר היו בינו לעשו ולא יחטיא ויחזיקנו לעשו, כאשר נבאר בדברי יעקב אל אביו בס"ד. וזהו משמעות לאמר שהוא לאמר לאחרים.

והנה עדיין היה מקום לחוש, אולי לא שתה לבה היטב אל כל דברי יצחק אל עשו, ואולי עברו ביניהם דברים שנשמטו מרבקה, וישנה בהם יעקב ויתבדה ויאחז, והוא העיכוב השני מהחמשה

הנזכרים וימנע תיקון האחד, לזה אמר **שאמרה לו הנה שמעתי את אביך**, כלומר בעצמי ולא על ידי זולתי, **את אביך מדבר אל עשו אחיך**, והייתה שמיעתי בכוונה כדי לאמר לך את הדברים, באופן כי אין ספק שמתי לבי אל כל הדברים בעצם ולא תחטיא, וזהו אומר **לאמר**.

ז הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים ואכלה ואברככה לפני ה' לפני מותי:

ומה הן דברי אביך המסוימים, **הביאה לי וכו'**, לומר שים פניך אל שלש דברות אשר דקדק בצוותו:

א. שיהיה הוא המביא והעושה המטעמים בעצמו.

ב. שיהיה ציד ולא מן המוכן.

ג. שיאכל תחילה ואחר כך יברכנו ולא טרם אוכלו.

והן הן דברי יעקב אל אביו, **עשיתי כאשר דברת אלי**, הרי העשייה בעצמו, ואוכלה מציד, הרי הציד, **בעבור תברכני**, הרי הברכה אחר האכילה, ויעש בחכמה שלא לאומרם בלשון אמו ממש, בל יראה כמלומד ומערים, לכן אמר בשינוי מה פן יורגש. הרי הותקנו השנים מהחמש.

ועל השלישית אמר **לפני ה'** והוא כי בזה ראתה לשנות, כי יראה פן ימאן יעקב כי יבעט בברכות העולם הזה, על כן היתלה בו ואמרה, כי דברי יצחק אל עשו היו, **ואברכך לפני ה'**, להעלות על רוחו כי לא ברכות גשמיות היו על לבבו לברכו, רק המתייחסות אל לפני ה'.

ויתכן כי זה רמז הכתוב למעלה באומרו, ורבקה אמרה, ולא אמר ותאמר רבקה זולת האמור בזה למעלה, לומר שעם היות **שרבקה שומעת בדבר יצחק אל עשו**, ולא על פי מגיד, באופן ידעה כל דבריו בפרטות, אף על פי כן **ורבקה אמרה** כלומר יש בדבריה מה שרבקה אמרה ולא הוא, והוא אומרה **לפני ה'**. וגם אומרה **לפני מותי**, כי הוא אמר **בטרם אמות**, והוא, כי אחרי שאמרה **לפני ה'**, חששה פן יאמר יעקב, הנה אבי יודע כי אין לעשו חלק ונחלה בעולם הבא ואיך יברכני בטובותיו? והן לו יהיה כדברך שכך אמר לו תהיה כוונה לחזק בטחון הברכה שיסכים הוא יתברך בה ולא שתהיה רוחניות. לכן שינתה עוד ואמרה **לפני מותי** כלומר גם כי גשמיות תהיינה לא תגעל נפשך בם, בבוטחך כי הנה ימים באים ויברכך גם אתה בברכת העולם הבא, כי הנה אמר **לפני מותי** שיוורה שהוא סמוך למיתתו, ושלא לא יפנה לברכך. לכן מהרה חושה אל תעמוד וטוב מעט לצדיק מלהישאר ריק. לכן לא אמרה בטרם אמות רק **לפני מותי** להורות תכיפות.

כד"א אשר בירך משה וכו' לפני מותו, שהוא סמוך למיתתו כפירש רש"י ז"ל שם, וכמאמר רז"ל (ספרי דברים א) שהיה ביום שנחה נפשו בו.

ח ועתה בני שמע בקלי לאשר אני מצוה אתך:

ועל הרביעית כי עשו הולך לעשות מצווה ולא אתה, לכך אמרה ועתה בני שמע בקולי, כלומר ואתה גם כן לא תעשה הדבר לכוונת קנות ברכות או לרמות אחיך, זולתי כדי לשמוע בקולי, שנמצאת עושה מצוות כיבוד אם. וזהו בני שמע בקולי, כלומר במה שאתה בני וחייב בכבודי שמע בקולי, באופן שגם אתה תעשה מצווה. ואל תשתף בכוונת המצווה כוונת קניית ברכות כעשו, למען תעדיף אתה ותצליח עליו אתה ולא הוא. כי גם כל מגמתך לא תהיה רק לאשר אני מצווה אותך, כלומר למה שאני מצווה לא לבחינת זולתה, מה שעשו לא כן ידמה, רק משתף קניית ברכות.

ט לך-נא אל-הצאן וקח-לי משם שני גדדי עזים טבים

ואעשה אתם מטעמים לאביך כאשר אהב:

ועל החמישית אמרה **לך נא אל הצאן וכו'** כלומר הנה כל אשר אצוך הוא מזומן אתי בבית, ועשו הלך לצוד ציד להביא שוודאי יתאחר, ואף גם שאני אעשה המטעמים שאמהר יותר מעשו שנצטווה לעשותם על ידי עצמו. כי אין ספק הייתה היא רגילה ומזרזת בדבר יותר ממנו, באופן תעשה וגם תוכל טרם יבוא עשו במטעמיו לפני אביו.

וזהו אפשר גם כן רמזה למעלה, באמור אליו **הנה שמעתי**, כלומר **הנה** עתה **שמעתי** בעצמי ולא על ידי הזולת שאחוש שיאחר משומעו עד שהגיד לי, רק אני **הנה שמעתי וכו'**, כלומר הנה עתה, שאין לשון הנה צודק רק במה שהוא מזומן והווה. וגם **דברי אביך** הוא **הביאה לי ציד וכו'** באופן יתעכב, לכן התחכם ותקדמנו לברכות טוב כי יכול תוכל לו. ובאומרה **לך נא וכו'** כוונה גם כן בל יאמר הנה עשו עושה כל המצווה על ידי עצמו ציד ועשיה והבאה ואני לא כן, לזה אמר גם אתה **קח לי**, כלומר לי לשמי לשם כבוד אם, ומה שאעשה המטעמים ולא אתה לא מפאת התרשלותך, רק שאני יודעת מאד לעשותם **כאשר אהב**, ובזה תעשה בצד מה רצון אביך מעשו, כי הוא לא ידע לעשותם בעצם **כאשר אהב** כמוני.

י והבאת לאביך ואכל בעבר אשר יברכך לפני מותו:

ואחר כך **והבאת לאביך** הרי לך גם מצוות הבאה. **והבאת לאביך ואכל**, הנה הזכירה שעל ידי אכילה תבורך, הרגישה פן יאמר לה כי הברכה הנמשכת על ידי אכילה גשמית לא תבצר גם היא מהיותה ברכה גשמית מעין האכילה. לכן חזרה ואמרה **בעבור אשר יברכך לפני מותו**, לומר אם תמאן ותשית לב אל אומרי **ואכל וכו'**, ראה לעומת זה כי **לפני מותו** הוא סמוך למיתתו, וגם מזה אל תנח ירך טרם יסתלק ותאבד גם זאת.

ובראות יעקב כי נסתלקו חמשת עיכוביו, אז אמר הלא אמי לא שמת לבך אל עוד אחרת, וגם כי רחוקה היא, הרואה את הנולד על הכל יזהר, והוא –

יב אולי ימשני אבי והייתי בעיניו כמתעתע והבאתי עלי קללה ולא ברכה:

אולי ימושני אבי כי גם שאינו ודאי, אולי יעשה.

ושמא תאמרי למה זה תשית לבך אל חששה רחוקה כזאת, לזה אמר **והבאתי עלי וכו'**, לומר להיותי אני מביא על עצמי הסתכנות גדול, יאות לחוש אל כל מיני פקפוק, וגם ולא ברכה והוא כמאמר רז"ל (**בראשית רבה** סה יא) שאותה הברכה שהוא עתיד לברך אותי בסוף לא יברכני, ואהיה מאבד טובה הרבה, ושגם קוב יקבני. וזהו **והבאתי כו'**, שאהיה אני המביא **קללה עלי** ח"ו.

או שיעור הכתוב והבאתי וכו', וגם כי קוב לא יקבני, לפחות גם ברך לא יברכני, וזהו **ולא ברכה** והיא ברכת טוב העולם הבא המעותדת לו כמדובר.

יג ותאמר לו אמו עלי קללתך בני אף שמע בקלי ולך קח-לי:

הנה התשובה המקובלת אל אומרו **אולי ימושני אבי וכו'**, היתה לאמר אליו את עורות גדיי העזים אלביש וכו'. אך לא ראתה לעשות עיקר מתחבולות אנושיות לחוש על חששתו בהלביש עורות גדיי העזים כי אין זה מספיק להביא עצמו בסכנת הביא עליו קללה ח"ו. ומי יודע אם יבחין אביו בין שערי העזים לשערות אדם. או אולי ישמט העור מעל ידיו או מחלקת צואריו או ימשמש בחוזק קצת וינדנד העור וירגיש או ימששנו במצחו ופניו. על כן השיבתו בחכמה ואמרה **עלי וכו'** לומר אם יתן בלבו למששך או לאו אל תירא כי לא יקרך האסון הלז.

אך בזאת שלא יעלה על רוחך במעשה הזה להנאת ברכות או לנצח את אחיך רק לעשות מצוות אמך, כי אז ה' יהיה בכסלך, כי כלל גדול הוא בידנו הולכי בדרך מצוות אינן נזקין. וזהו אומרו **אף שמע בקולי** לומר אך בזאת שלכך תכוון, ומעתה גם הקיחה תהיה לשמי לעשות מצוותי כי אמך אני **ולך קח לי**.

יד וילך ויקח ויבא לאמו ותעש אמו מטעמים כאשר אהב אביו:

הורה הכתוב שהוסיף על הצווי, כי היא לא אמרה רק שתהיה הקיחה לשמה, והוא עשה שלשת הפעולות לשמה ההליכה והקיחה וההבאה, **וילך ויקח ויבא** שלש אלה עשה **לאמו** כלומר למה שהיתה אמו לעשות מצוותה.

ועתה סיפר הכתוב גודל הזדרזה בכל מיני זירוז. והוא כי אף שחוש הראות יחסר מיצחק, עדיין היה מקום להכיר מי הוא זה הבא לפניו אם יעקב או עשו בארבעת חושיו הנותרים. והוא בחוש השמע להבחין אם הקול קול יעקב או עשו, ובחוש הטעם אם יביא לו מטעמים המיוחדים **אשר אהב**. כי כן צוה לעשו ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי. ואם היה משנה ועושה תבשיל משאר מינים בלא אופן החביב יותר יכיר כי לא עשו הוא אשר נצטוו **כאשר אהב**, גם בחוש הריח בהריחו את ריח בגדיו החמודות אשר ישמש עשו בהן ובהעדרן יכיר כי יעקב הוא. וכן בחוש

המישוש שימושנו אביו אם ידיו שעירות. והנה בחוש השמע הלא כתבנו אשר התחכמה בל ישמע קול יעקב לפני אביו זולתי יתן בקול קול דברים מוכיחים ומורים כאילו עשו המדבר באופן יצא קול ושוברו עמו. ובאה עתה להסיר ממנו גם הבחנתו בשלשה הנותרים, **על חוש הטעם** אמר **ותעש אמו מטעמים כאשר אהב אביו** שהוא כאשר צוה לעשו.

טו ותקח רבקה את-בגדי עשו בנה הגדל החמדת אשר אתה בבית ותלבש את-יעקב בנה הקטן:

ועל חוש הריח ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול שעל ידי כן החזיקו לעשו כאמרי הכתוב וירח את ריח בגדיו וכו'. ולתקן חששתן חוש זה הכניסה עצמה לקחתם ולא חששה אל הקפדת עשו בראותו כי נלקחו בגדיו לזולתו.

ועל חוש המישוש אמר

טז ואת ערת גדי העדים הלבשה על-ידיו ועל חלקת צואריו:

יח ויבא אל-אביו ויאמר אבי ויאמר הנני מי אתה בני:

ועל כל אלה עדיין היה יעקב נכנס במורך לבב, והחל תחילה לנסות את אביו בפרט על הברת הקול, אשר בו היה עיקר הפחד כי לא תשתנה מהותם, על כן טרם השמיע לאביו כי בא להביא לו מטעמים, השמיע קולו לפניו לומר **אבי**, לראות אם יבחין, כי אז עדיין לא היה נתפס כגנב, כי יתנצל לאמר כי בא לבקרו, לכן הקדים ואמר **אבי**. ובחמלת ה' עליו נתן בלב אביו יענה ויאמר **מי אתה בני** כמסתפק ולא כמחזיק אותו ליעקב בודאי.

יט ויאמר יעקב אל-אביו אנכי עשו בכרך עשיתי כאשר דברת אלי קום-נא שבה ואכלה מצידו בעבור תברכני נפשך:

אז אמר יעקב בלבו הלא ה' הוא בעזרי, וקל וחומר הדברים ומה אם טרם שומעו שהייתי עשו בכורי, או שהבאתי מטעמים אשר צוה את עשו, אשר הם דברים המטילים ספק אם אני יעקב או עשו, נסתפק בי בקולי מי אנכי ולא הכיר קולי, ואם כן באומרי אליו שאני עשו, וגם שאזכיר הדברים המיוחדים אשר דבר לעשו, ואביא המטעמים אשר צוהו, הלא יטה אל צד היותי עשו. לכן עצר כח לאמר **אנכי עשו**, ולבל יראה כמהתל בהחלט, אף שלא נפסיק במלת **אנכי**, יתכן כיוון בלבו כי נתהפך איכותו אל עשו בבחינת הבכורה, כי לקחה ממנו ונכנס במקומו בדבר זה. וזהו אומרו **אנכי עשו בכורך** כלומר בבחינת היותי **בכורך**. והנה כתבנו איך רמז לו בשלשה סימנים שרמזה לו אמו.

ועדיין ראוי לשית לב אל סוף דבריו, כי אמר **תברכני נפשך**, מה שלא הזכירה לו אמו נפש כלל, רק ואברכך לפני ה'. ואף שבדבר יצחק אל עשו אמר **תברכך נפשי**, מי מגיד דבריו ליעקב,

והוא לא ידע רק על פי אמו, וגם מה ראתה שלא להזכיר את נפש בעלה. אך הנה כתבנו כי לא בצדקת עשו נאמר לו תברכך נפשי, רק ברשעתו, שאמר לו אביו מה שהצרכת עשות מטעמים לשתתברך, הוא כדי שעל ידי מצווה זו תתקרב אל נפשי ותחפוץ היא לברכך, כי היא רחוקה ממך. לכן להיות כוונת רבקה הסתר דבר זה מיעקב, בל תגעל נפשו בברכה המיוחדת לעשו, כי רע הוא בעיני אביו ולא יברכנו ברכות טוב נאותות ליעקב.

ולא עוד כי אם גם בקשה לרמוז לו כי ברכת רוחניות היה חפץ יצחק לברכו, כאשר כתבנו באומרו **לפני ה'**, על כן הסתירה מאמר יצחק אל עשו אשר אמר בעבור תברכך נפשי המורה הפכה. אך יעקב כי נפשו יודעת מאד הגדר אשר היה עשו לפני אביו, דן בחכמתו כי כן אמר לו אביו, נוסף על זה להחזיק בידי יצחק האמין היותו עשו, אמר כן למען ירא יצחק וישפוט כי עשו הוא בלי ספק, כי הוא יודע מרת נפשו ושצריך הכנה שתברכנו נפש אביו, וזהו אומרו **בעבור וכו'** במקום זה ולמעלה, להורות כי בלעדי מצווה זו תחדל מעשו ברכה ותרחק ממנו.

כ ויאמר יצחק אל-בנו מה-זה מהרת למצא בני ? ויאמר כי הקרה ה' אליהם לפני:

והנה עד כה לא גזר בדעתו אם היה עשו או יעקב, כי ראה פנים לכאן ולכאן, כי הברת הקול תורה היותו יעקב, ודבריו יורו כאילו פי עשו המדבר, כי הן הן הדברים אשר דבר אליו יצחק. ובהיותו נדון בקרבו, בקש לחקור ולדרוש לעמוד על אמתו של דבר, ואמר **מה זה מיהרת וכו'**, כאשר יתבאר בס"ד. ובהיות הדבר שקול בעיניו אמר הכתוב **אל בנו**, ולא אמר אל יעקב כאשר בפסוק שאחר זה, רק **אל בנו** לשון היולי, כי לא ידע רק שהיה בנו, אך לא ידע איזה מהם. ולחקור הדבר אמר **מה זה מיהרת למצא**, כלומר הלא ידעתיך בלתי ראוי להתברך כאשר כתבנו למעלה, כי על כן הרבה לו הכנות, ואיך מיהרת למצא אם אתה עשו, כאילו הברכה רודפת אחריך, ולא יאות זה רק ליעקב. ואמר מיהרת עם היות שאין המציאות ביד מוצאה למהר למוצאה שיאמר מהרת, אך יאמר גם כי אפשר שחזרת בתשובה וזכית למצוא מיד, **מה זה מהרת לעשות הכנה וזכות כדי למצא**. ויעקב הבין בדברים והשיב **כי הקרה וכו'**, לומר גם כי **אנכי עשו** ובלתי ראוי והגון להתברך, לא בזכותי המציא ה' לפני, רק בזכותך **כי הקרה וכו'**, למה שהוא **אלוהיך לפני** לקרב הנאתך כי לצורךך היה. ולא תדין היותי יעקב על שמיהרתי למצא, כי זכותך עשה הדבר ולא למעני. והוא נס מתוך הפחת ונלכד בפח. כי עד כה היה יצחק מסתפק אם היה יעקב או עשו, אך עתה בראותו אותו מזכיר שמו יתברך, באומרו **הקרה ה'**, אז אמר בלבו אין זה כי אם יעקב כי יודע אני כי עשו אין שם שמים שגור בפיו כמאמרם ז"ל (בראשית רבה סה טו).

כא ויאמר יצחק אל-יעקב גשה-נא ואמשך בני האתה זה בני עשו אם-לא:

זה יהיה אומרו **ויאמר יצחק אל יעקב**, ולא אמר אל בנו כאשר אמר בפסוק הקודם, כי עתה החזיקו ליעקב. כי עתה זולת איכות הברת קול, גם באמריו הוראת היותו יעקב ולכן רצה לנסותו עתה במשוש, לאמת הדבר בעצם, ואמר **גשה נא ואמושך**, מה שלא אמר כן מקודם. והנה מהראוי יאמר גשה נא ואמושך האתה עשו אם לא, אך אומרו **בני** זה פעמים, ואומרו זה הוא מיותר. אך יאמר במה שכתבנו למעלה על אומרו ויאמר אליו בני, שאמר לו התתייחס לבן לי כלומר מתדמה אלי בכשרות מה לזכות לברכה, לכן למה שהיה מתאמת לו עתה כי יעקב הוא, הלא היה על הוראת כשרון בהזכרת שם שמים, אמר **גשה נא ואמושך**, כי אני רואה היותר **בני**, כלומר מתדמה לי, כי על כן אני מתמיה ואומר **האתה זה בני עשו**, כלומר האתה זה מתתייחס לבני בהיותך עשו. ושיעור הכתוב כמתמיה **האתה זה** האומר **הקרה ה' בני עשו**, או יהיה יעקב, וזהו **אם לא**.

כב ויגש יעקב אל-יצחק אביו וימשהו ויאמר הקל קול יעקב והידיים ידי עשו:

והנה אמרו רז"ל (שם) שנרתע יעקב לאחוריו, ונשפכו מים על ברכיו, והיה נופל מלא קומתו מרוב הפחד, לולא שלח ה' שני מלאכים משני צדיו, וגם ה' אמר אליו, אל תשתע כי אני אלוהיך. ואפשר בשום שכל אל יתור אומרו **יצחק אביו**, והיה די יאמר ויגש יעקב וימושהו, כי ראה יעקב בטחון זה לגשת ולא יקרנו אסון להביא עליו קללה, כי אמר הלא אותי מחזיק לבן לו מתדמה אליו, על אומרי **כי הקרה ה'**, ואם כן איפה לא יקללני. וזהו **ויגש יעקב אל יצחק אביו** במה שהוא אביו מתדמה לו. וה' עזרו במה שוימושהו, והוא בשום לב לדעת על מה זה אחזתו רעד כמאמרם ז"ל (הנ"ל), והלא עורות גדיי עזים היו על ידיו. אמנם היה מיראתו פן יבחין משערות עזים לשערות בן אדם, או פן ימשש בדוחק מה ויתנדנד עור העזים מחלקת בשרו וירגיש, על כן פחד ורגז, אך ה' היה עמו שלא משמש בעצם רק בנגיעת ידיו בקלות, וזהו אומרו **וימושהו**, ולא אמר וימושהו מגזרת ממשש בצהרים.

ויאמר הקול קול וכו'. יכווין בכפל הקולות והידיים לומר, כי בשתי בחינות **הקול** יראה היותו **יעקב**, ובשתי בחינות **הידיים** יראה היותו **עשו**.

ובחינות הקול הם:

א. הברת הקול.

ב. דבר הקול, באומרו כי **הקרה ה' אלוהיך**, שהזכיר שם שמים, ועל שניהם אמר **קול** זה פעמים. ואפשר שעל כן הראשון חסר והשני מלא כי הראשון הוא על ההברה, והשני הוא על האמירה התוכיית ועיקרית אל ההברה. וגם הוי"ו היא אות מהשם שראה שגור בפיו.

והידיים ידי עשו

א. בממשות שערות.

כג ולא הכירו כי-היו ידיו עשו אחיו שערות ויברכהו:

והנה היו שני סימנים להורות כל צד משניהם, ואם כן היה הדבר שקול, ואם כן מה ראה להטות אל צד היותו עשו מאל הצד האחר, או לפחות יהיו בעיניו ספק ברכות להקל, ויהיה בשב ואל תעשה. לזה אמר **ולא הכירו וכו'**, לומר מה שנטה אל צד ההתנכרות הוא, כי יותר ראוי להטות אל ממשות חוש המישוש מאל ממשות הברת הקול, ועל כן **לא הכירו** ועשה פועל וזהו **ויברכהו**, ולא היה בשב ואל תעשה.

כד ויאמר אתה זה בני עשו ויאמר אני:

ולהיות שעתה נטתה דעתו אל היותו עשו מאשר בתחילה, גם שהיה עדיין תמיה על הוראת הכשרות, על כן מתחילה נאמר **אתה זה בני עשו**, כלומר היתכן אתה זה שתתייחס לבן עם היותר עשו, אך עתה שראה ממשות הגוף, היקל בתימה ואמר: **אתה זה בני עשו**, ולא אמר האתה בה"א, כי לא גדלה תמיהתו כמאז, עם שהיה מתחמץ לבבו בצד מה על הוראות הכשרון.

ושב ויאמר **אני**, יתכן רצה לחזור לשאול אתה זה כדי להתחזק יותר בהברת הקול. על כן מה עשה יעקב קיצר ביותר, ולא אמר אנכי עשו רק **אני**, כדי שבמלה אחת אין הברת הקול ניכרת יפה. וגם לא אמר 'אנכי' שבה שלש נקודות כי אם 'אני' שלא יורגש כמעט בשתי נקודות הברת הקול להבחין. וגם אחרי כן עד שיצא לא דבר מאומה.

כה ויאמר הגשה לי ואכלה מציד בני למען תברכך נפשי ויגש-לו ויאכל ויבא לו יין וישת:

והנה להיות כי מארבעת החושים, זולת הראות כי איננו, ניסה יצחק בשניהם בשמע ובמישוש, ועדיין היה הדבר שקול, עם היותו נוטה בצד מה אל המישוש, רצה לנסות אף על פי כן בשנים האחרים. והחל בחוש הטעם לראות אם הם המטעמים אשר אהב, כאשר צווה אל עשו באומרו כאשר אהבתי, ואמר **הגשה לי ואוכלה מציד בני**, כלומר אם היה מאשר אהב, וגם שיהיה טעם צבי או טעם בהמה בלתי נצודת. ויאכל ולא הרגיש, כי קרוב טעם גדי לצבי, ואף על פי כן ויבא לו יין, למען שבעריבות היין לא יכוון בדקדוק הפרש הטעם שבין צבי לגדי.

כו ויאמר אליו יצחק אביו גשה-נא וישקה-לי בני:

ובראות שבזה לא הבחין, רצה לנסות בחוש הריח, ולבל יראה כמכביד אם יאמר גשה ואריח ריח בגדיך, אמר **גשה נא וישקה לי בני**, כדי שבהגשה יריח, וכן היה כאומרו:

כז ויגש וישק-לו וירח את-ריח בגדיו ויברכהו ויאמר

ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה':

ויגש וישק לו וירח וכו'. וטעם אל הנשיקה יהיה לתת התערבות והתקשרות נפשו עם נפשו, כי כן הוא עניין הנשיקה כאשר נבאר בס"ד פרשת ויחי. ואז על ידי זה גמר בדעתו כי עשו היה, ואמר **ראה ריח בני וכו'.**

כח ויתן-לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירש:

הנה ראוי לשים לב אל וי"ו של **ויתן** שהוצרכו רז"ל (**בראשית רבה** 10 ג) לומר יתן ויחזור ויתן. גם אל אומרו **ראה ריח וכו'**, אל מי ידבר יצחק שיאמר לו 'ראה'? - ואחשבה שהיה מדבר עמו יתברך, והוא מיראתו פן ימאן הוא יתברך לברך את עשו, כי רע הוא, איש שדה החיצוני הוא שדה הטומאה, והוא חשב כי עשו היה, על כן אמר להקב"ה ראה וכו', והוא כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** 10 סה יח) שנכנס גן עדן עמו, ואמר לו - יתברך - **ראה נא ריח בני**, שאינו כריח שדה החיצוני אשר לא ברכו ה', רק **כריח** אותו **שדה אשר ברכו ה'**, הוא שדה תפוחים הקדוש, ואם כן נאותה הברכה אליו, ולכן **ויתן לך וכו'**, כמו שנתן ובירך את השדה הנזכר גם כן **ויתן וכו'.** ואם אומרו **כאשר ברכו** יחזור אל בני שאמר, גם כן יהיה הוי"ו לומר נוסף על אשר ברכו, **ועוד יתן לך וכו'.**

כט יעבדוך עמים (וישתחו) [וישתחו] לך לאמים

הנה גביר לאחיק וישתחו לך בני אמך ארריר ארור ומברכיר בריר:

ל ויהי כאשר כלה יצחק לברך את-יעקב

ויהי אך יצא יעקב מאת פני יצחק אביו ועשו אחיו בא מצידו:

לא ויעש גם-הוא מטעמים ויבא לאביו ויאמר לאביו

יקם אבי ויאכל מציד בנו בעבר תברכני נפשך:

הורה יראת יעקב לבל יראה לפני עשו בעודנו לפני אביו. שעם היות [דרך] המתברך להתעכב מעט לפני המברכו, אך הוא לא כן עשה, כי אם נחפז עד כי הוויית כלות הברכה, והוויית צאת יעקב מהבית אשר שם יצחק, והחצר שחוצה לו, הוקשו הוויית להדדי, כי יחד היו רגע אחד, וזהו **ויהי כאשר כלה ויהי אך יצא יצא**, שהן שתי יציאות מהחדר שבו יצחק ומהמקום שחוצה לו. והנה אמרו רז"ל (**ילקוט** תולדות רמז כז) שהמקום שהיה בו יצחק מפולש היה, זה נכנס מכאן וזה יוצא מכאן.

ואפשר שכפל מלת **יצא יצא** וגם מיעוט מלת **אך**, כי לא גמר שתי פסיעות, וזהו אומרו **אך**, שהוא מיעוט על שתי יציאות הן שתי פסיעות.

או אפשר הפך זה שהכתוב מגיד השגחתו יתברך, ומה גם לרז"ל (בראשית רבה סז ב) שאמרו שהמלאך היה מתיר כל צבי שעשו קושר למען יתאחר, ובזה יאמר אחר ספרו מה שמהיר יעקב לצאת טרם יבוא עשו, כי **כאשר כלה וכו' ויהי אך יצא יצא**, שכמעט יצא שתי יציאות גמורות כמדובר, אף על פי שבאשר ה' את יעקב, לא היה צריך כל החיפזון ההוא, כי אחר יציאות אלו, עדיין **עשו בא מצידו** בלבד, ולא עשה המטעמים עד אחרי כן, וזהו (לא) **ויעש גם הוא וכו'.**

לב ויאמר לו יצחק אביו מי-אתה? ויאמר אני בנך בלךך עשו:

והיות מלת **אני** בטעם תבי"ר שאמר כמתמיה על אומרו **מי אתה**, כלומר האם עתה תתנכר אלי יותר מאז הולדי, על כן האריך במלת **אני** בתבי"ר והנמכת קול כמתמיה ומצטער ואומר, האם אני צריך להודיעך מי אני, ואם הוא לדעת אם אני בכור, שתסתפק אם מכרתי הבכורה, ותשאל אם אני בכור, כלומר שהברכה תלויה בזה, אודיעך שבכור אני והיתל לבל הפסיד הברכות.

לג ויחרד יצחק חרדה גדלה עד-מאד ויאמר:

מי-אפוא הוא הצד-ציד ויבא לי ואכל מכל בטרם תבוא ואברכהו גם-ברוך יהיה.

אז **ויחרד וכו'.** והנה אמרו רז"ל (שם) שנכנס גיהנום עמו ועל זה הייתה החרדה לומר מי איפה מי נאפה בגיהנום, ואמרו לו **הוא הצד ציד וכו'.**

ועל פי דרכנו נשית לב אל שתי החרדות האלו הנזכרות. ובשני נאמר **גדולה עד מאד** ולא בראשונה.

אמנם הנה כתבנו כי יצחק ידע את כל אשר נעשה, כי חלק עשו היה העולם הזה וחלק יעקב הוא העולם הבא, ועל כן היה חפץ להגביר את כל אחד ולהחזיקו בראוי לו, לעשו טובות העולם הזה, וליעקב העולם הבא כמדובר למעלה. ומה גם למה שכתבנו כי כל הארבע מלכויות העתידות למשול בעולם ולשעבדנו, יתקיימו המלכויות בעשו, ולכן היה דעתו לאמר לו **יעבדוך עמים וישתחו לך לאומים**, הם מלכויות כולם, לא ירים ראש מלכות זולתו לשעבד את ישראל, וזהו **הוא גביר לאחריך וכו'.**

ועתה בראותו שלא נעשתה מחשבתו, חרד שתי חרדות:

אחד על עשו שהפסיד חלקו,

והשנית על יעקב שהפסיד גם הוא חלקו שבעולם הבא, כי המירה בטובות הבלי העולם הזה. כי אמר הלא לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות, שעל כן אברהם בירר לישראל את המלכויות (**בראשית רבה** מד כא), כדי שנזכה ונחיה לחיי העולם הבא, על כן ראה כי אבדת יעקב גדלה מאד מאבדת עשו, ועל כן **ויחרד יצחק**, על דבר עשו שאבד ברכתו בעולם הזה.

ועוד שנית חרדה גדולה עד מאד, ומה היא זאת השנית פירש ואמר במרירות לבו **מי איפא**, כלומר מי נוטל איפא בעולם הזה, כלומר האם הומר ליעקב טוב העולם הבא במה שהוא איפה

בעולם הזה, כי עתה לא יזכה לשלחן גבוה לעולם הבא ויאבד ברכות רוחניות העתידות להתברך בהן. אך חזר ואמר **הוא הצד ציד וכו' גם ברוך יהיה**, לומר הנה נראה כי לא יפסיד יעקב, כי הלא מה' יצא הדבר שיתברך כי אהב את יעקב, ואם כן לא להפסידו האחרות כיוון.

והוא כי הנה **הוא הצד ציד** כלומר הוא הבלתי מלומד ומתאחר לצוד, היה **הצד ציד**, וגם **ויבא לי וגם אוכל מכל**, כי לכל זה היה צריך שהות הרבה, ואף על פי כן כל זה נעשה **בטרם תבוא**, הנה זה יורה כי מה' הוא, כי הלא אתה המלומד לצוד ולעשות מטעמים, והוא **הוא צד** תחילה וגם **ויבא לי** וגם **ואוכל** ועל הכל אתה לא באת, הנה זה יורה שלא זכית ולא אסתיעא לך מילתא, לכן אגזור אומר כי גם **שואברכהו**, לא יפסיד האחרות כי **גם ברוך יהיה**, הברכות הרוחניות גם הם שיבורך הברכות הרוחניות, וזהו יהיה כלומר לעתיד.

ולהיות כי אין דרכה של תורה לפרש טובות העולם הבא רק ברמז, לא פירש רק **גם ברוך יהיה**, והן זאת הברכה אשר היה עתיד יצחק לברך את יעקב כמאמרם ז"ל (שם סה יא) על והבאתי עלי קללה ולא ברכה כמפורש למעלה.

לד כשמע עשו את-דברי אביו ויצחק צעקה גדלה ומרה עד-מאד ויאמר לאביו ברכני גם-אני אבי:

אפשר הבין ענין אביו כלו מתוך דבריו. ואשר כפל ברכת יעקב, כי החרדה הקטנה היה על דבר עשו, והגדולה עד מאד על דבר יעקב, לכן אמר אוי לי כי על הנוגע אלי לא חרדת מאד כאשר על יעקב, כי לכן לא תקנת קלקלתי כאשר תקנת קלקלתו. לכן צעק צעקה גדולה ומרה מגעת עד מאד שחרד יצחק מאד, לאמר על מה זה לא נצטערת עד מאד על דברי, שימשך מזה שתברכני כאשר ברכת אותו, וזהו **ברכני גם אני אבי**, כי גם אתה אבי. וכיוון בל תאמר איך אסיר ברכתו ממנו ואתננה לך, כי לא אשאל ממך רק שתברכני גם אני ונהיה שנינו מבורכים, אחר כי מה' באה הברכה הזאת לך.

לה ויאמר בא אחיך במרמה ויקח ברכתך:

והשיב לו אביו מה אעשה לך, כי הלא **בא אחיך במרמה ויקח ברכתך**, כלומר המיוחדת לך הוא מטובת העולם הזה, ולכן טובות העולם הבא אשר לא יאותו לך לא יצדקו אליך.

ושמא תאמר הלא מתנה בטעות חוזרת, על כן דקדק בלשונו שלא אמר בא אחיך ויקח במרמה ברכתך, רק **בא אחיך במרמה**, כלומר לא הייתה מרמה רק בביאה, אך לא קבלת הברכה, רק **ויקח ברכתך** קיחה עצמית, והוא כי הלא נכנס עמו ריח שדה גן עדן כי בא ה' עמו, ומאתו כלוקח

משלו לקחה. גם אפשר יחזור **במרמה** אל אומרו **אחיר**, לומר אשר הוא בבחינת המרמה אחיר כי בזה הוא **אחיר ויקח כו'**, אז אמר –

לו ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את-בכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי ויאמר הלא-אצלת לי ברכה:

הכי קרא שמו וכו' לומר הוא הרמאי בעצם בשם ובפועל כי **הכי קרא שמו יעקב ויעקבני**.

ושמא תאמר הלא מלת **יעקב** היולאנית ותכלול גם פעמים רבות, לזה אמר **את בכורתי לקח וכו'**, לומר הנה את בכורתי אשר יש בה עניין העולם הבא לקח והחרשתי, אך **הנה עתה לקח ברכתי** המיוחדת לי הוא של העולם הזה, על כן כשל כח הסבל.

או ימשך אל סוף הכתוב, לומר לא אפלא מעקבת יעקב, כי שמא גרים, כי **הכי קרא שמו יעקב** ועל כן **ויעקבני**, האמנם כי אתפעל על היות **זה פעמים**, אך ממך אפלא יותר, שמורה כמעט שידך עמו, כי **הלא אצלת לי ברכה**, כי היתכן לא נסתפקת בקולו, או לא היית נדון בקרבך, ועל הספק היה לך להאציל ברכה, אולי היה מרמה ותתננה לי, עכשיו נמצא ידך כמעט בעקבה. ולבל יראה בעצם שקורא אל אביו רמאי על ידי היקש זה, לכן הפסיק מעט לומר **הלא אצלת**, וזהו ויאמר האמור בינתיים, עם שכוונתו אל ההיקש כאמור.

לז ויען יצחק ויאמר לעשו הן גביר שמתיו לך ואת-כל-אחיו נתתי לו לעבדים ודגן ותירוש סמכתיו. ולכה אפוא מה אעשה בני:

ראה נא שלא אצלתי, כי **הן גביר שמתיו לך**, ואם כן מה שקנה עבד קנה רבו, ומה אתן לך שלא יהיה שלו. ואמר סמכתיו, וגם אומרו **ולך איפוא** שהיה לו לומר ולך מה אעשה, יאמר צר לי עליך עשו בעל טוב העולם הזה, כי **הן גביר שמתיו לך וכו' ודגן ותירוש וכו'**, וכל זה לא שעיקר האושר שלו הוא זה כי הלא בעולם הבא הוא חלקו, רק הוא שסמכתיו בעולם הזה, שלא היה בו דבר על מה שיסמוך, נמצא שיש לו בעולם הבא ובעולם הזה, **ולך איפוא** כלומר ולך שאין לך רק איפה בעולם הזה, מה אעשה בני שבחלקך תישאר ריקן.

לח ויאמר עשו אל-אביו הברכה אחת הוא-לך אבי ברכני גם-אני אבי וישא עשו קלו ויברך: אומרו **היא** יראה ייתור, ודי ברכה יאמר הברכה אחת לך וכו'. אך יאמר הברכה אחת ושתיה **היא**, לומר אותה שברכת את יעקב ושלא יהיה לך זולתה, זה אי אפשר, לכן **ברכני גם אני אבי** ברכה זולתה.

לט ויען יצחק אביו ויאמר אליו הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל:

מלת **הנה** תראה מיותרת. ודי 'יאמר **ויען וכו' ויאמר אליו משמני וכו'.**

אך לזה נשית לב, מה היה ליצחק שעד כה לא ברכו לקול זעקתו ותלונתו זה שלש רגלים עד שבכה לפניו. אמנם לזה נעיר גם על דברי רז"ל האומרים:

כי כל טוב אדום היה על שלש דמעות: שתיים ירדו ואחת נשארה בעינו ולא ירדה.

(תנחומא ב אות כד)

וראוי לשים לב למה תלו בדמעות ולא בברכת אביו.

וגם אומרים שהאחת נשארה תלויה.

אמנם אין ספק שברכות האבות לא היתה מהם אל המתברך, רק מה' היה הדבר יוצא ובא שפע על ידיהם וחל על המתברך, כמאמרם ז"ל **(בתנחומא)** על מנשה ואפרים שהיה בא יעקב לברכם ונסתלקה ממנו שכינה, אמר מי אלה שאינם זוכים לברכה, כי הלא מבלתי היות הכנה במקבלה תמנע השפעה מהמברך. כן בזה להעדר הכנה בעשו להתברך לא היה מברכו, שעם שהיה רצון יצחק לברכו, לא היה הקדוש ברוך הוא מסכים על ידו, ולכן כל צעקותיו לא עמדו לו. והוא בחשבו כי מאביו בא הדבר צעק והתרעם.

ובראות שלא שווה לו אמר אפשר העיכוב הוא כי אין לך רק **ברכה אחת** והיא זו שברכת את יעקב, או הוא שאין מסורות לך כי אם לה'. אם היא מהטענה הראשונה, הברכה אחת וגם היות היא שהיא של יעקב כלומר והוא תימה. וגם אשאל לך אבי לומר אם לך מסורות ולא לה' לבדו **ברכני כו'**, כי הלא **אבי** אתה, וזהו אומרו **אבי** זה פעמים. ועדיין לא שווה לו כי לא מאביו היה ההעדר ולכן החריש יצחק.

ואז בראותו כי כן הוא, אז בכה לפניו יתברך כי בידו הדבר תלוי, וזהו **וישא עשו קולו ויבך**, ולהיות כי שערי דמעות לא ננעלו, אז נתרצתה שכינה להשפיע לו ברכה, וזהו **ויען יצחק וכו' הנה משמני וכו'**, כלומר הנה מאשר נתהווה כעת **משמני וכו'** כי כל לשון הנה הוא לשון הכנה והזמנה, והוא על ידי הדמעה.

ואמרם ז"ל שהדמעה השלישית לא ירדה לגמרי, הוא כי היה לו לומר **(תנחומא ב שם)** בדמעות שלש, מאי שליש, הוא שלא נשתלשו לגמרי, באופן כי השתיים היו גמורות ולא השלישי. והייתה ברכתו יהיה מושבו **משמני הארץ**. והוא כי הלא אם היה מברכו ברוב דגן ותירוש כו' מה שקנה עבד קנה רבו, על כן לא ברכו רק במושבו שיהיה במקום **משמני הארץ ומטל השמים וכו'.**

מ ועל-חרבך תחיה ואת-אחיך תעבד והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך:

ראוי לשים לב מה ענין חיותו בחרב, אם הוא שישתרר בעולם מאימת חרבו, לא היה לו לומר לשון חיות רק לשון מעלה.

וגם מה זו ברכה היא אליו אומרו **ואת אחיך תעבד וכו'.**

ועוד אומרו והיה כאשר תריד, כי הלא משמעו הוא לשון רידוי וממשלה, וידוע כי כאשר ירדה לא יהיה עליו עול ישראל.

והנה מדרשו ידוע שהוא כשיעברו ישראל התורה שימשול בם ושיגזור עליהם שמדות, אך אין זה משמעו. אך הנה רז"ל אמרו:

כי סייף וספר תורה ירדו כרוכים מן השמים. שהמקיים הספר התורה ינצל מהחרב, וההיפך בבלתי דבק בספר תורה. (**מדרש רבה** ויקרא לה ה)

והנה חרב ה' במבטלי התורה. ומה גם בגלות הארוך המר הלא הוא חרב עשו, ועם עשותם שמדות רבות, חיים עצמו. ואין זה רק שעונותינו יחיו אותם למען יכוננו. נמצא שעל חרבם הם חיים למען תהיה חרבם כשוט לסוס עלינו.

אך אמר לו עצה טובה, והוא **ואת אחיך וכו'** והוא כי הנה כתבנו למעלה על מאמר רז"ל (**בראשית רבה** סה ח) שא נא כליך זו בבל, תליך זו מדי כו', שבקש יצחק בברכותיו את עשו שיתקיימו בו ארבע מלכויות העתידות, עורר לויתן על ישראל בגליות בברכו אותו יעבדוך עמים כו' כמפורש למעלה.

ובראותו כי לא נעשתה עצתו, אז אמר לו זאת עצתי: **שאת אחיך תעבוד**, ולא תצר להם עד בא שלטונך הוא המלכות הרביעית כי שלך היא. וזהו **והיה כאשר תריד**, שהוא בבוא עת הרידוי שלך אז **ופרקת כו'**, אך לא מתחילה פן תאבד לנצח.

והוא לא כן עשה רק מאז גלינו על ידי בבל עמד על הפרק להכרית את פליטינו וישמח לאידנו, ככל אשר הוכיחו עובדיה הנביא ואמר (עובדיה א) אל תעמוד על הפרק להכרית את פליטיו. ואל תרא ביום אחיך וכו', כי לא עצר כח עד בא עת רידוי ושלטנותו בגלות הרביעית כעצת יצחק.

**מא וישטם עשו את-יעקב על-הברכה אשר ברכו אביו
ויאמר עשו בלבבו יקרבו ימי אכל אבי ואהרנה את-יעקב אחי:
מב ויגד לרבה את-דברי עשו בנה הגדל
ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן ותאמר אליו הנה עשו אחיך מתנחם לך להרעה:**

הנה שני דברים אמר שעשה לו יעקב, את בכורתי לקח והנה עתה לקח ברכתי, אמר כי עיקר מה ששטם אותו היה על הברכה שהם עושר כבוד העולם הזה, אך לא על הבכורה שהוא לעבוד את ה', אך הטעם שפירש הוא לא היה מטעם זה, רק כי זה היה אשר ברכו אביו אך לא על הבכורה כי הוא בבחירתו מכרה לו.

ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי וכו'. אפשר הוא סמוך אל הפסוק הקודם **והיה כאשר תריד**, שהוא כמו שאמרו ז"ל (שם סז ו) שבהבטל יעקב מן התורה ימשול בו בברכת חרבו, לכן אמר **יקרבו ימי אבל אבי** שאז אסור לעסוק בתורה שלא יהיה הקול קול יעקב, **ואהרגה** בחרב ברכתי **את יעקב אחי**.

ואם נשית לב אל מלת **אחי** שהיא מיותרת ותורה אהבה, וגם אל מאמר רבקה באומרה **מתנחם לך**, אם רוצה להורגו מה צורך אל תנחומין, ומה גם לרז"ל שאמרה שתה עליך כוס תנחומין, **וגם נשית לב אל אומרו ועתה קום וכו'.** אך אין ספק כי סוף סוף אחיו הוא ויצר לו על מיתתו, על כן אמר **יקרבו ימי אבל אבי** ואז **ואהרגה את יעקב** כי הלא **אחי** הוא, ואז במר נפשי על אבי אתנחם על אחי, כי האבל גדול נחמה על הקטן והוא הכוס תנחומין.

מב ויגד לרבקה את-דברי עשו בנה הגדל

ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן ותאמר אליו הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך:

זוהי מאמר אמו **מתנחם לך** באופן שאין משטמתו החלטית לבל תשכח לעולם כי הלא חושב המצאה להנחם. לכן ועתה בלבד הוא שתצטרך לברוח, ואחר כך **ושלחתי ולקחתיך וכו'**, וזהו אומרו **עשו אחיך** כלומר עודנו זוכר אחווה, והוא אומרו **יעקב אחי**, וגם בקשו תנחומין, יורה כי יש תקווה כמדובר. וגם כיוון באומרו **ועתה** לומר עתה טרם יקרבו ימי אבל אביך שלא יהרגך, **קום ברח**, כי לא ירדפך בחיי אביך.

מג ועתה בני שמע בקלי וקום ברח-לך אל-לבן אחי חרנה:

אומר וקום ברח נראה הוי"ו כבאה להוסיף והיה לו לומר קום ברח בלא וי"ו. אך הוא כי אמרה הנה אוי לי אם אומר תברח מיד כי עתה חם לבו ואולי ירדפך וטוב היה תיחבא כמעט רגע עד יעבור זעם, ואוי לי אם לא אומר, כי אולי יקרבו ימי אבל אביך מהרה ולא תספיק לברוח בחייו שלא חפץ המיתך עוד אביו חי. לכן עשה זאת איפה ומעתה עוד אביך חי ברח, ועל חמימות כעסו כעת אל תחוש. אך בזאת כי לא תהיה כל כוונתך לברוח, רק עשה עיקר מעשות מצוותי לכבד אמך, וזהו **ועתה בני שמע בקולי** באופן שתלך בדרך מצווה, והולכי בדרך מצווה אינן נזקין, ואחר עשותך עיקר מזה, **וקום ברח** כאילו הוא דבר שני טפל אל עשות מצוותי. וזהו ענין הוי"ו.

מד וישבת עמו ימים אחדים עד אשר-תשוב חמת אחיך:

הנה באומרה **ימים אחדים עד אשר תשוב וכו'** נראה כבוטחת בעשו שבימים אחדים תשוב חמתו, אך באומרה **ושלחתי וכו'** נראה כמזהרת שלא יבטח בו עד תשלח אחריו. **ועוד** אחר אומרה **תשוב חמת וכו'** למה חזרה ואמרה **עד שוב אף וכו'.** **ועוד אומרו** בפסוק ראשון **חימה** ובשני **אף**.

ובראשון לא אמר ושכח את אשר עשית לו כאשר בשני.

אך הנה כתבנו בביאור משלי כי אף גדול מחימה כיתרון גבורת זכר מהנקבה, ועל כן בעגל משה עצר כח החימה, והוא יתברך את האף.

ונבוא אל העניין אמרה רבקה אם גדר כעס אחיך היא חימה, וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך.

מה עד-שוב אף-אחיך ממך ושכח את אשר-עשית לו ושלחתי ולקחתיך משם למה אשכל גם-שניכם יום אחד:

ואם נצטרך להמתין **עד שוב אף אחיך**, כי גדר אף הוא אשר לו עתה, הנה אז לא יספיקו **ימים אחדים**, רק עד אשר ישכח את אשר עשית לו, לכן לא תזוז משם עד אודיעך, שאם לא כן מי יגיד לך את אשר בלבבו, שאם תבוא טרם אשלח לקחתך טרם שוב אפו, **למה אשכל גם שניכם יום אחד**. וריבה הגם על מיתת אביו, כי ביום מותו הסכים להרוג אחיו.

מו ותאמר רבקה אל-יצחק קצתי בחיי מפני בנות חת

אם-לקח יעקב אשה מבנות-חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים:

הנה רבקה הייתה נכונית בשתי אשות, אם אומר ליצחק שעשו בקש להרוג את יעקב ידאג ודי לו צער היותו סומא חשוב כמת. ואוי לי אם לא אומר, כי ישאל על יעקב ואיך אומר כי בורח ממות הוא. עוד אמרה בלבה הלא יתבטל יעקב מכבוד אב ואיך יצליח דרכו, וגם שעושה מצוות אמו הלא הוא בלי רשות אביו ושלא כרצונו. לכן התחכמה ותעש עצמה כמצטערת על נישואי יעקב פן **יקח מבנות הארץ** למען ישלחנו יצחק לקחת מבנות לבן, נמצא הכל מתוקן כי הוא בורח במצוות אמו, והולך לישא אשה במצוות אביו. וזהו אומרו אחר כך **וישמע יעקב אל אביו וכו'**, אל אביו לישא אשה, ואל אמו לברוח. ויצחק אין צריך לומר שנתן לו רשות אלא שמצווהו ללכת ומברכו.

ובכל זה אין יצחק יודע מדנים שבין אחים ומשטמת עשו וברירת יעקב. ודרך יעקב תצליח כי שלש מצוות בידו, מצוות אם לברוח ומצוות אב לישא אשה ומצוות לכתו לישא אשה. ובמתק לשונה באומרה **אם לוקח יעקב אשה מבנות חת וכו'** אמרה **מבנות הארץ**, לבל יאמר יצחק לבקש לו טובות מאלה של עשו, או ילך אל משפחות לוט או ישמעאל, לכן אמרה **מבנות הארץ**, כלומר כי אם שילך לארץ אחרת למען תבוא כוונתה אל הפועל לברוח **אל לבן אחיה חרנה**.

פרק כח

א ויקרא יצחק אל-יעקב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו לא-תקח אשה מבנות כנען:

ב קום לך פדנה ארם ביתה כתואל אבי אמך וקח-לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך:

ג וְאֵל שְׂדֵי יִבְרָךְ אֶתְךָ וְיִפְרֹךְ וְיִרְבֶּךָ וְהִיִּית לְקֹהֵל עַמִּים:
ד וַיִּתֵּן-לָךְ אֶת-בְּרַכְתּוֹ אֲבִרְהָם לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתָּךְ אֶת-אֶרֶץ מִגְרִיךְ אֲשֶׁר-נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם:

ראוי לשום לב באומרו **ויברך אותך**, איזו ברכה היא. אם היא אומרו אחר כך **ואל שדי וכו'**, למה הוזכר קודם לאומרו **ויצוה וכו'**, ואם היא אחרת למה לא פירש אותה. ועוד אומרו **לא תקח וכו'**, כי הלא בכלל אומרו **קום לך וכו'** הוא מניעת בנות כנען. וגם אומרו **וקח לך** כי אומרו **לך** הוא מיותר. ועוד אומרו **ואל שדי וכו'** איך נתייחסו לו ברכות אלו פה. ועוד אומרו **אשר נתן אלוהים לאברהם** שהוא מיותר.

א וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל-יַעֲקֹב וַיִּבְרָךְ אֹתוֹ וַיִּצְוֵהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ לֹא-תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן:
 אך הנה כתבנו למעלה כי שני מיני ברכות הן, יש ברכות טובות העולם הזה, ויש רוחניות של עולם הבא. והנה כתבנו כי של עולם הזה ראויות לעשו ושל עולם הבא ליעקב, גם כתבנו ששל עולם הזה מפורשת בתורה, ושל עולם הבא ברמז בלבד, כמדובר על אומרו **גם ברוך יהיה**. וכתבנו גם כן מרז"ל שכשבירך יצחק את יעקב הברכה בחושבו שהיה עשו, היה עתיד לברך את יעקב עוד ברכה אחרת, וכתבנו כי אין ספק שהיא של טובות העולם הבא, וזה יתכן שהיא אשר בירך אותו פה בהפרידו אותו ממנו, וזהו **ויברך אותו** ולא פירש, כי הרוחניות של עולם הבא לא תתפרש בתורה בפירוש כנודע, ולכן אמרה כממתיק סוד בינו לבינו, וזהו **ויקרא יצחק אל יעקב**, שקראו יהיה לבדו אתו, ואז **ויצוה וכו'**, לומר אחר שקדוש אתה, שהברכה של עולם הבא לך היא, אל תטמא, **שלא תקח אשה מבנות כנען**.

ב קוֹם לָךְ פְּדִנָה אֶרֶם בֵּיתָה כְּתוּאֵל אָבִי אִמְךָ וְקַח-לָךְ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לְבֵן אָחִי אִמְךָ:
 וכאשר תרחק מהטומאה הדבק בטהרה, **וקום לך פדנה ארם כו'**. **ושמא תאמר**, אם קדוש אני למה אגרע ממך שלא יצאת לחוץ לארץ והביאו זוגתך פה ואותי תצווה ללכת לחוץ לארץ, לזה אמר **וקח לך משם אשה**, לומר **קח** בעצמך משם, למה שהוא **לך**, כי לא נתקדשת עולה לה' כמוני. ויתכן רמז לו מאמרם ז"ל יש הולך אצל זוגו ויש שזוגו בא אצלו, שהוא כפי סוד הנשמות. ואמרו כך על יצחק שזוגו בא אצלו, הפך יעקב, וזה יאמר **וקח לך**, כי לך יאתה ללכת אל זיווגך, מה שלא היה לי כן.

ג וְאֵל שְׂדֵי יִבְרָךְ אֶתְךָ וְיִפְרֹךְ וְיִרְבֶּךָ וְהִיִּית לְקֹהֵל עַמִּים:
 הדרך ממעטת שלשה דברים, ממעטת את הממון, ופריה ורביה, והשם. עוד רביעית היה אפשר יירא יעקב מאד, והיא כי הלא עשו נשאר בארץ ישראל והוא עוזב אותה, פן תהיה לעשו למורשה, כי בן יצחק הוא גם כן. לכן להעלות ארוכתם אמר:

על הראשונה **יברך אותך**,

ועל השנית **ויפרך וירברך**,

ועל השלישית **והיית לקהל עמים**, כי אין לך שם גדול מזה.

ד וַיִּתֵּן-לָךְ אֶת-בְּרִכַּת אַבְרָהָם לְךָ וּלְזַרְעֶךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת-אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֲשֶׁר-נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם:

ועל הרביעית אמר **ויתן לך את ברכת אברהם וכו'.**

והראיה כי לא על עשו נאמר כי הלא **לרשתך את ארץ מגורך** הוא **אשר נתן אלוהים לאברהם** כי אשר סובל המגורים והגלות הוא היורש, מה שאין כן עשו כי אין לו רק יישוב ומנוחה. והוא כי הנה לאברהם נאמר נחלת הארץ סמוך לאומרו כי גר יהיה זרעך כו'.

או יאמר שברכו **בחיי ובני ומזוני**, וזהו:

ואל שדי יברך אותך בעצמך דהיינו **חיי**,

ויפרך וירברך היינו **בני**, ולהיות שעיקר הברכה היא היות הבנים צדיקים, אמר **והיית לקהל עמים**, שהוא שעם שיהיה ממנו עמים כולם יהיו קהל אחד, מה שאין כן עשו וישמעאל ששום אחד מהם לא נתייחד עם אחיו להיות שניהם קהל אחד כי אם יעקב שמטתו שלמה, **ויתן לך את ברכת אברהם**, ארץ זבת חלב ודבש, היינו **מזוני**.

ורובה **האת** שיוסיף לך גם את כל העולם ופרצת ימה וכו' יותר על ברכת אברהם [שהיא] בעלת מצרים שנאמר (לעיל יג יז) לארכה ולרחבה שיש לה אורך ורוחב (עיין שבת קיח א), שאם לא יהיה לך רק במצרים, כבר נשבע זה אלוהים לאברהם ולא יחשוב לך לברכה רק העודף. ושיעור הכתוב שאם לא יהיה לך רק **לרשתך את ארץ מגורך** בלבד הלא זו היא אשר כבר נשבע אלוהים לאברהם.

ה וַיִּשְׁלַח יִצְחָק אֶת-יַעֲקֹב וַיֵּלֶךְ פְּדֹנָה אֶרֶם אֶל-לִבָּן בֶּן-בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי

אחי רבקה אם יעקב ועשו:

הנה אומרו אם יעקב ועשו יקשה, כי מי לא יידע בכל אלה. אמנם אשר לימדנו תורה (בבא בתרא קי א) שרוב הבנים דומים לאחי האם בפסוק אחות נחשון (שמות ו כג). יתכן כי גם מעתה הודיע לנו אלוהים את זאת, והוא כי הלא הרואה מבטן מי יצא עשו מרבקה הצדקת הלא יפלא על יצחק ששלח את יעקב, וגם על יעקב יפלא איך הלך, ולא שתו לב כי עם היות רבקה צדקת ילדה בן רשע, על היותה בת בתואל, ואחות לבן, ומפדן ארם, שגם אנשי מקומה רמאים, ועל זה יתמהו על יצחק ועל יעקב שלא שתו לב על היות בנות לבן בן בתואל ומפדן ארם, פן יצא דבר בלתי מתוקן דומה לעשו. על כן יאמר **וישלח יצחק את יעקב** וגם **וילך** הוא, ולא חשו המשלח וההולך אל היות פדנה ארם מקום רמאים, והיות **אל לבן בן בתואל**, פן מנגעי קרוביה ומקומם יצא מבנות לבן דבר בלתי מתוקן, הטעם הוא כי אין לחוש על אבי האם רק על אחיה,

כי הלא למה שהיה לבן אחי רבקה הייתה אם יעקב ועשו, ולא על היותה בת בתואל, ועם כל זה, על דבר צדקתה לא פגם לבן רק לחצאין, ואם כן איפה בנות לבן שאין להם אחים והן צדקניות יהיו ילדיהן צדיקים, והוא מאמרם ז"ל (בראשית רבה עג ח) כי לא היו ללבן בנים כי אם בנות, עד שבירך אותו אלוהים לרגלו של יעקב אחרי כן.

ו וַיֵּרָא עֵשָׂו כִּי-בִרְךְ יִצְחָק אֶת-יַעֲקֹב וְשָׁלַח אֹתוֹ פְּדֹנָה אֶרֶם לְקַחַת-לוֹ מִשְׁם אִשָּׁה בְּבָרְכוֹ אֹתוֹ וַיְצֹו עָלָיו לֵאמֹר לֹא-תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן:
ז וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל-אָבִיו וְאֶל-אִמּוֹ וַיֵּלֶךְ פְּדֹנָה אֶרֶם:
ח וַיֵּרָא עֵשָׂו כִּי רְעוּת בָּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָיו יִצְחָק אָבִיו:
ט וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו אֶל-יִשְׁמַעְעָל וַיִּקַּח אֶת-מַחֲלַת בֵּת-יִשְׁמַעְעָל בֶּן-אֲבִרְהָם אֲחוֹת נְבִיּוֹת עַל-נָשָׁיו לֹאִשָּׁה:
 יתבאר בתחילת הפרשה שאחר זאת.

פרשת ויצא

י וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה:
יא וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שֵׁם כִּי-בֵּא הַשֶּׁמֶשׁ
יב וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מִרְאשֵׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא:
יג וַיִּחְלֶם וְהִנֵּה סֹלֶם מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מֵגִיעַ הַשָּׁמַיְמָה
יד וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ:
 ראוי לשום שכל והבין במקראות בהעיר קצת מההערות הראויות להעיר הלא המה:
 א. קשר אומרו **ויצא יעקב וכו'** אל לכת עשו אל ישמעאל, והפסיק בין ענין יעקב בענין עשו, כי זולת מה שכתב רש"י ז"ל ראוי לחפש אחר טעם שיהיה ענין אל הנוגע ליעקב.
 ב. כי הליכת יעקב **פדנה ארם** נאמר זה שלש רגלים.
 אחת **וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם כו'**,
 שנית **וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם**,
 שלישית **ויצא יעקב מבאר שבע**.

ג. באומרו למעלה **וירא עשו כי בירך יצחק את יעקב וכו'** ואחרי כן הוא אומר **וירא עשו כי רעות בנות כנען וכו'** והפסיק בין שני הכתובים בפסוק **וישמע יעקב אל אביו ואל אמו**, כי הלא יקשה למה לא גמר כל מה שראה פעם אחת, וריחק ראיותיו וישם בין הדבקים מה ששמע יעקב. ולא יתכן לומר שבכלל מה שראה עשו הוא ששמע יעקב אל אביו וכו' שאם כן למה אמר **וירא** פעם שנית.

ועוד כי איך ראה **שׁוֹיֵלֶךְ פְּדָנָה**, ואחר כך **כי רעות בנות כנען**, ונהפוך הוא, כי זה ראה מיד כשדבר לו אביו טרם לכת יעקב.

ועוד שמה שדברה לו אמו שעשו מבקש להורגו לא יתכן ששמע עשו שאין ספק כי בסתר דברה. **ד. מה צורך הודיע לנו שראה כי בירך יצחק את יעקב ושלח אותו וכו'**, כי אל מה שנמשך לעשו מזה שהלך אל ישמעאל אינו מעלה ומוריד מה שראה **כי בירך כו'** רק מה **שרעות בנות כנען וכו'**.

וכן אמרו **בברכו אותו** הוא מיותר.

וגם אומרו ויצו עליו לאמר מלבד הייתור אין מלת **לאמר** צודקת כלל כי אינו לאמר לזולת. **ועוד** שהוא הפך הסדר **ושלח אותו** ואחר כך **ויצו עליו לאמר** ומהראוי היה יהפך ויאמר ויצו עליו כו' ואחר כך ושלח אותו כו'.

ה. אומרו ויצא יעקב אחר אומרו למעלה **וילך פדנה ארם** והלא היציאה קודמת אל הגעת מקום החפץ.

ו. כפל הפסוק ויצא וכו' וילך וכו' שאם הלך מי לא ידע שיצא.

ז. אומרו וילך חרנה אם כבר הלך לחרן איך אחר כך פגע במקום, עד שהוצרכו רז"ל (חולין צא ב) לומר שאחרי היותו שם אמר עברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי וחזר לחרן ואז **ויפגע וכו'**.

ח. אומרו ויפגע במקום שאם להורות שקפצה לו הארץ יוכל ללמדנו בבלתי אומרו לשון פגיעה, כי הלא רבים קפצה להם הארץ כאשר מנאום רז"ל (**בראשית רבה** נט טו) בפסוק הרעשת ארץ פצמתה, ולא אחד בהם נאמר בו לשון פגיעה. ולא דבר ריק הוא. וידוע מאמר **רש"י** ז"ל על זה שהוא להרכיב שני דברים תפילה וקפיצת הארץ, ו**לרש"י** ז"ל שנעתק הר המוריה ובא לכאן, יותר היה ראוי יעתק לזו וילך להר המוריה, ולא שרב יעבוד צעיר.

ט. מה עניין הודיע אלוהים אותנו כי בא השמש ו**שלקח מאבני המקום** ו**ששכב במקום ההוא** על דרך הפשט.

י. למאמרם ז"ל (חולין שם) **כי בא השמש** שלא בעונתו למה עשה ה' ככה ואין מעצור לה' להלינו שם באופן אחר מבלי העריב השמש שלא בעונתו.

יא. מה עניין החלום הזה אשר חלם, הבא נבוא אל דרך ישר בלתי מסתבך בסבכי אמירים אשר לא בשורש גזע פשט הכתובים המה.

יב. מה עניין מלאכי אלוהים עולים ויורדים אם עולים תחילה או יחד שתי הכתות כמאמרם ז"ל.

והנה לבא אל הביאור נשאלה טוב טעם אל יציאת יעקב מארץ כנען **וילך חרנה** בידיעת עשו כי הולך הוא, כי הלא ידע עשו ושמע מפי יצחק אביו בברכו אותו ושלח אותו פדנה ארם, ולא פחד ורגז לאמר כי עשו אחיו יחם לבבו ופן בחרב יצא לקראתו. ולא נאמר כי בטח בצדקו או כי ידע כי בחיי אביו לא יהרגנו, כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** סח ב) שגדל אימתו מעשו ואמר

אשא עיני אל ההרים - אל ההורים, הם האבות. ואמר מאין יבא עזרי. וגם שאחרי כן זאת השיב אל לבו ואמר עזרי מעם ה' וכו'. עם כל זה לא יותר לאיש צדיק לסמוך על הנס ולהביא עצמו לידי סכנה, שהלא חבי כמעט רגע כתיב. ולכאורה היה אפשר לומר כי הן זאת כוונתו אומרו **ויצא** וגם **וילך** שהיה לו לומר ללכת כי הלא אחר כך הוא אומר **ויפגע כו'.** אך יאמר במה שנזכרה מאמרם ז"ל (מגילה יז א) כי בן ששים ושלוש שנה נתברך יעקב, וארבע עשרה שנה נטמן בבית מדרשו של שם ועבר, הרי שבעים ושבע, ושבע שנים עבד את לבן ברחל, הרי כי בן שמונים וארבע שנה נשא אשה.

הנה יראה מדבריהם כי בצאתו מבאר שבע לא החזיק צדיק דרכו לחרן, רק הלך אל מקום מדרשו של שם ועבר, ואחר ארבע עשרה שנה הלך חרנה, ואין זה רק כי ידע כי מיד בצאתו את העיר לא הרחיק לא ימיתנו, רק אחר התרחקו מבית אביו. לכן מה עשה לגנוב דעתו עיקם עליו את הדרך, והלך לו בארץ ישראל עצמה אל מדרש עבר להתחבא שם ארבע עשרה שנה. וזהו שאמרו רז"ל (שם) נטמן בבית מדרשו וכו' כי טמון מעשו היה שם, ואחרי כן משם נסע חרנה אשר לא ידע עשו את עתו אשר ילך בו.

וזו יתכן הוא מאמר הכתוב כי שתי נסיעות עשה:

אחד ויצא יעקב מבאר שבע שלא היה רק יציאה מן המקום אשר עשו בו, לא ללכת חרנה, והוא אשר נטמן בבית שם ועבר.

ואחרי כן וילך חרנה שהייתה אז הליכה לחרן בלי יציאה מבאר שבע.

ואין כוונת הכתוב ללמד הגעתו לחרן, שיקשה עלינו אומרו **ויפגע** אחר **שוילך חרנה**, רק עשותו שתי מסעות: **א. ויצא. ב. וילך.**

אך הדרך ישכון אור ליישב כל אשר הערנו, הלא הוא כי תורתנו הקדושה תעיר לנו אזהרה להשמיענו כי הוא יתברך למען הציל את הצדיק מרעתו מעוור פקחים ופוקח עיוורים. והן זאת חשבתי למשפט בכוונת סמיכות הפרשה אל שלפניה, ואל עניין פגיעת יעקב במקום, **ובא השמש** שלא בעונתו. והיות **המלאכים עולים ויורדים בו וה' נצב עליו.**

והוא יען כי גדול כבוד הצדיק לפניו יתברך, כי הוא מקיים את העולמות כולם, ואת כל מעמד שלשתן קנה בצדקתו, ונתונים נתונים המה לו על עבודתו ועל משאו.

והוא בשום שכל והבין מסורה אחת הלא היא כי שלשה **ועיני** הם במקרא:

ועיני לאה רכות,

ועיני ישראל כבוד,

ועיני רשעים תכלינה.

והעניין כי הנה הורנו יתברך גודל השגחתו ושום כל מעייניו ליישר דרך הצדיק ולהרים המכשלות ולשים המעקשים למישור, למען ילך לבטח דרכו ורגלו לא יגוף. והוא כי הלא ידענו כי הן זאת הייתה עם עשו, לכבד את הוריו ולשמוע בקולם, כמאמרם ז"ל במסכת קדושין (לא ב) אל המשבח עצמו שכיבד את הוריו, אמרו לו עדיין לא הגעת למה שהיה מכבד עשו.

והנה מהדבר הלז הייתה יוצאת תקלה גדולה אל יעקב וללאה, והיא כי הלא עשו שמעה אזנו ותבן לה כי **רעות בנות כנען** וטובות בנות לבן בעיני יצחק אביו, כי כה אמר **לא תקח אשה מבנות כנען קום לך פדנה ארם וכו' וקח לך וכו' מבנות לבן אחי אמך**.

והנה אם כאשר שם על לבו כי רעות בנות כנען ישים גם כן כי טובות בנות לבן בעיני אביו, היה הולך אל לבן כאשר הלך אל ישמעאל, ולפחות יקח הוא את הגדולה לאה, ויניח את הקטנה ליעקב. ואם כה היה עושה, היה נופל כריסא בבירא, כי יאבד מנוס מיעקב, או לפחות ילווה אליו בדרך והוא בורח ממנו ויפגענו בחרבו הקשה, כי לא ישא לו פנים כאלפיז בנו. וגם ללאה יימר לה מאד, כי הלא אשר היה עיני לאה רכות הלא היה מלבכות בל תפול בגורל עשו פן מהר ימהרנה: הגדולה לגדול והקטנה לקטן.

לכן מה עשה הוא יתברך ראה והתקין גם שניהם באשר שם שומה בלבו בל ישית לב אל כל דברי אביו רק על מחציתה, והוא בל יפנה אל אומרו כי טובות בנות לבן, רק כי **רעות בנות כנען**, ועל ידי כן הלך עשו אל ישמעאל ולא אל לבן. וזהו **וירא עשו כי רעות בנות כנען וכו' ולכן וילך עשו אל ישמעאל וכו'**. ועל ידי כן **ויצא יעקב מבאר שבע**. והוא כי בראות יעקב שהלך עשו אל ישמעאל ולא היה נמצא אתו בעיר, אז ויצא, וגם על ידי כן **וילך חרנה**, שאלמלא כן לא היה עשו מניחו להגיע שם כאשר הניחו אליפז אשר נשאר פה בצואת אביו.

והנה היה מקום לבלתי הגדיל הנס ולומר, אולי לא שמע עשו מאביו חלוקת היות טובות בנות לבן רק כי רעות בנות כנען, או גם כי נאמר ששמע עלה אל רוחו הקשה כי לא מבחור בבנות לבן מבנות ישמעאל ציוהו עליהן רק חדא מנייהו נקט, או שכל עיקר מאמר יצחק לא היה רק **לא תיקח אשה מבנות כנען**, כי אם על פי דרכו שהראה לו מקום שירצו להתחתן בו מחמת הקורבה. לכן הקדים ואמר **וירא עשו כי בירך יצחק את יעקב ושלח אותו פדנה ארם**, לומר, לא מבלתי שמוע ששלח אותו פדנה ארם לא שת לבו גם לזאת, כי הלא **וירא עשו כי בירך יצחק** והוא לקחת לו משם אשה, ואם כן אין לומר ששמע תחילת מאמרו **לא תקח אשה מבנות כנען** ואשר ברך אותו בסוף מאמרו, ואשר היה בינתיים שהוא מבנות לבן לא ראה.

וגם הטענה השנית לומר שלא מהיות אושר בהדבק בבנות לבן ציוה עליהן, איננה. כי הנה בכלל מה שראה עשו הוא שלח אותו פדנה ארם בברכו אותו כי דבק היה ציווי קחת מבנות לבן

אל הברכה וזהו **ושלח וכו'** בברכו אותו. וכן היה **וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך ויתן לך את ברכת אברהם.**

וגם השלישית לומר אולי עיקר הדבר היה ציווי **לא תקח מבנות כנען**, אלא שגמר בעצה אחת ואם כן תהיה הברכה חוזרת אל העיקר, לא כן הוא. כי אם בכלל מה שראה עשו הוא **ויצו עליו לאמר לא תקח אשה וכו'** כי מה שציוו עליו **לא תקח אשה** לא היה העיקר על עצמות הדבר, רק הכנה אל מה שעתיד לגמור ולומר **קום לך פדנה ארם וכו'** כי הוא העיקר, וזהו **ויצו עליו לאמר לא תקח וכו'** כי צווי זה היה כדי לאמר ולא למען הדבר עצמו, ואם כן מה היה שלא שת לבו רק אל **כי רעות בנות כנען**. לזה אמר **וישמע יעקב אל אביו וכו'** לומר כי על ידי מה שבענין הלז זולת צדקת יעקב עשה גם כן מצוות כיבוד אב ואם וישמע אל אביו ואל אמו שציווהו ללכת פדנה ארם, על ידי כן נמשך שהפליא עשות הוא יתברך **שורא עשו כי רעות וכו'** ולא כי טובות בנות לבן, ומזה נמשך **שוילך עשו אל ישמעאל. ושיצא יעקב מבאר שבע** ולא יצא גם עשו **ושהלך חרנה** שאם לא כן לא היה מגיע חרנה.

ועוד הורה לנו הוא יתברך באומרו **וישמע יעקב וכו'** כי מאז שמע אל אביו ואל אמו העלה עליו הקדוש ברוך הוא כאילו כבר **וילך חרנה**, כי מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה שהיא לעשות מצוות אביו ואמו צירפה למעשה, כי **וירא עשו וכו'** כמדובר. נמצא כי הוא יתברך עיוור את עיני עשו מראות כל דברי אביו, רק מחציתם, כאמור בשיעור הכתובים, שאף על פי שראה הכל, כי **וירא עשו וכו'** עם כל זה בזכות **שוישמע יעקב כו'** שפתח אזנו לשמוע אל אביו ואל אמו, סגר ה' ביד עיני עשו ולא ראה רק **כי רעות בנות כנען** ולא כי טובות בנות לבן. וזהו **וירא עשו כי רעות וכו'** כאמור.

והיה זה שלום ליעקב וללאה כי שמע ה' קול בכיה לבל תפול בגורל הרשע. וזהו ענין המסרה שלשה ועיני הם וכו' והוא כי הלא שתיים זו עשה הוא יתברך עם לאה.

א. שלא תפול בגורל עשו.

ב. שתינשא ליעקב.

והנה אם כאשר בערב החליף לבן את רחל בלאה היה מקיים יעקב מאמרם ז"ל (כתובות עה ב) חזקה אין אדם שותה בכוס אלא אם כן בודקו יפה יפה, שעל ידי כן היה רואה כי הנה היא לאה טרם יבוא אליה היה משלחה מביתו, באומרו הלא ברחל עבדתי ולא היה נושא אותה, וכן אם היו עיני עשו פקוחות לראות כי טובות בנות לבן בעיני יצחק אביו היה לוקח אותה. והנה שערי דמעתה לא ננעלו מפניו יתברך. לכן מה עשה הוא יתברך הכביד עיני יעקב מהסתכל בה פן יגעל בה טרם יבוא אליה, ואת עיני עשו סימא מראות כי טובות בנות לבן, לבל יחמדנה עשו ולבל יגעל בה יעקב. וזה שיעור המסורה על ידי מה **שעיני לאה רכות** פן תיפול בחלק עשו

כי אם שתינשא ליעקב, לכן מה עשה האלוקים **שעיני ישראל כבודו** מלבדוק אותה, ו**שעיני רשעים כעשו תכלינה** ולא יביט אל כי טובות בנות לבן רק אל כי **רעות בנות כנען** כמדובר.

הנה כי הוא יתברך משנה החושים ומחליף את הטבעים לעבודת הצדיק, ונקל הוא בעיני ה' לעשות כן כי הלא גם העולמות שברא נתן לו לעובדו ולכבודו בראו יצרו אף עשאו. וזה אחשבה הורה לו הוא יתברך ליעקב לא יירא מפחד עשו, ופן בצאתו מתוך הפחד של עשו יפול אל הפחת של לבן. ומה גם בראות את עצמו יצא ממקום הקדושה מתחת כנפי השכינה אל אדמה טמאה, כי לכן נתן אל לבו ללכת אל עיר מושב אלוהים אפשר שם שכינה שורה הוא הר המוריה להפיל תחינתו שם. והראה לו הוא יתברך כי אם קטון הוא בעיניו הלא כל העולמות שברא למענו המה. והנה הראה בעיניו כי כולם סרים אל משמעתו, והוא כי עולם השפל, אין צריך לומר כללות העולם או ארץ ישראל העולה על כולם, כי אם גם ראש עפרות תבל הוא הר המוריה כי בו בחר ה' לשכן שמו שם, גם הוא יעתק ממנו ויבא לקראתו להקביל פניו. וזהו שלא היפך הוא יתברך שיעתק לזו וילך להר המוריה, והוא כפירוש **רש"י** ז"ל שלא נתקרב מקום אל מקום, רק שנעתק הר המוריה ובא לכאן.

יֵא וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי-בֹא הַשֶּׁמֶשׁ

וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מֵרָאשֵׁיתוֹ וַיִּשְׁכַּב בְּמָקוֹם הַהוּא:

יג וְהָנָה ה' נָצַב עָלָיו וַיֹּאמֶר אָנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֲבִיךָ וְאֵלֵהִי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לָךְ אֶתְנַנָּה וְלִזְרַעְךָ:

יד וְהִיא זֶרַעַךְ כַּעֲפֹר הָאָרֶץ וּפְרִצֶת יָמָה וְקִדְמָה וְצִפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכָה בְּךָ כָּל-מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה וּבְזֶרַעְךָ:

טו וְהִנֵּה אֲנִי עֹמֵךְ וְשִׁמְרֶתִיךָ בְּכָל אֲשֶׁר-תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל-הָאָדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם-עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לָךְ:

הנה לבא אל עניין הכתובים הבאים נשים לב:

א. אומרו **אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק** כי אומרו אביך היה ראוי ביצחק ולא באברהם ולמה נהפך הדבר.

ועוד איך נמשך מזה אומרו **הארץ אשר אתה שוכב וכו'.**

ועוד כי **הארץ אשר הוא שוכב** בה הוא ארבע אמות.

ועוד אומרו **והיה זרעך כעפר הארץ** למה הניח ברכות החול או הכוכבים ואמר בעפר.

וגם מה יחס ברכה זו פה.

וכן ברכת **ונברכו וכו'.**

ועוד אומרו **והנה אנכי עמך** אם היה ה' **נצב עליו** ודאי שהוא יתברך עמו.

ועוד כי בכלל אומרו **לא אעזבך וכו'** הוא הכל ולשתוק מתחילת הפסוק.

יג והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך:

כלל הדברים כי מקום המזבח הוא מקום כולל כל העולם, כי שם ראשי כל בחינות חלקי העולם כי שם העיקר ומשם יפרדו. ובזה מאמרם ז"ל כי אדם ממקום כפרתו נברא, ומאמרם שהיה עפרו מכל העולם, צדקו יחדו, כי שם הכל. וזה גם כן מאמר הכתוב **פה הארץ אשר אתה שוכב עליה** שהוא מקום המזבח, כמו שאמרו ז"ל **בפרקי רבי אליעזר** (פרק לה), **לך אתננה** - כי זה כל העולם. והוא נתינת טעם אל צאתו חוצה לארץ כי הכל שלו, וכך הוא אצלו חוצה לארץ כארץ, באופן כי גם שם אהיה עמך.

יד והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה ונברכו בך כל-משפחת האדמה ובזרעך:

ועוד כי הנה **והיה זרעך כעפר הארץ** והוא כי הנה אמרו רז"ל (תענית י א) על פסוק עד לא עשה ארץ וחוצות, כי תחילה לא ברא הוא יתברך כי אם ארץ ישראל בלבד ואחר כך נתפשטה עד כל אפסי ארץ, וזהו עשה ארץ וחוצות. כן יהיה זרעך, שעם היותם קדושים מתדמים אל קדושת הארץ יתפשטו עד כל העולם, כי **ופרצת ימה וקדמה וכו'** כי זה כל העולם נחלה בלא מצרים, לכן רצה הקדוש ברוך הוא ילך חוצה לארץ שיהיו בניו הנולדים שם להחזיק מעתה בכל. **ועוד טעם שלישי** והוא **ונברכו בך וכו'**. לכן להשפיע בהם ברכה וקיום טוב לך לצאת חוצה לארץ.

טו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר-תלך והשבתיך אל-האדמה הזאת כי לא אעזבך עד אשר-אם-עשיתי את אשר-דברתי לך:

ומאשר אמרתי ליצחק גור בארץ הזאת ואהיה עמך, שמונה שבחוצה לארץ לא אהיה עמו, אל תירא כי **והנה אנכי עמך כו'**. וגם מה שתירא שאמרתי לו ואברכך, שמורה כי בהיותו בארץ יברכהו על ידי עצמו ובחוצה לארץ על ידי שר, גם מזה אל תירא **כי לא אעזבך וכו'**.

או יאמר אנכי אלוהי אברהם וכו', והוא כי הלא יתחמץ לבב יעקב:

א. באומרו הלא אם יש לי זכות אבות אברהם ויצחק גם כן לעשו אחי.

ב. ועוד לו עודף עלי שהוא דר בארץ ואני בחוצה לארץ ואולי יירשנה.

ג. כי הוא מוליד בארץ ואני אוליד בחוצה לארץ, ואינו דומה הנולד תוך הקדושה לנולד במקום הטומאה.

ד. כי הדר בחוצה לארץ כו' ואיך אלך למקום ישולל שם אלהות יתברך מעלי.

ה. כי הלא כל זה הוא בהנחת הינצלי מעשו, אך גדולה על כולן פן ירדוף עשו אחריו ויכנו נפש והוא בעל בחירה, ולא יבצר ממנו כל אשר יזום לעשות, ומה יהיה חלומו אשר ראה מכל הטוב.

על כן בא הוא יתברך ויאמר על הראשונה אשר חשבת כי גם לעשו זכות אבות כמוך אל יעלה כן על רוחך, כי הלא אנכי אלוהי אברהם אביך כלומר לא אב לעשו יקרא אברהם כי אם לך, והוא מאמרם ז"ל (נדירים לא א) כי ביצחק יקרא לך וכו' ולא כל יצחק כי אם ביעקב ומכל שכן ליצחק.

ועל השנית אמר הארץ אשר אתה שוכב וכו' והוא מה שכתבנו למעלה כי הארץ ההיא הוא מקום המזבח כולל כל העולם כמדובר בקודם.

ועל השלישית אמר והיה זרעך כעפר הארץ, שהוא כי גם שנולדים בחוצה לארץ גם גופם יהיה קדוש ולא ידמו לעפר חוצה לארץ שהוא אדמה טמאה, רק **כעפר הארץ** היא ארץ ישראל, והוא שהיה לו לומר כעפר בנקודת הכ"ף בשב"א ולא בפת"ח, שהוא **כעפר הארץ** הידוע הקדוש שהוא של ארץ ישראל.

ושמא תאמר הלא טוב טוב היה בנים יולדו בארץ ישראל, לזה אמר **ופרצת וכו' ונברכו וכו'** כמפורש בקודם.

ועל הרביעית אמר והנה אנכי עמך ואמר לשון **והנה וכו' עמך** לומר ראה איך דבקוטי בך כי הלא אנכי שהורדתי מלאכים עולים ויורדים למה לא הנחתיך בשמירתם בפקוד אליהם עליך כי אם אני בעצמי **נצב** עליך לשומרך, כאומרו **והנה ה' נצב עלינו**, אך בזה הוראתי כי אפילו אלה שהם שרפי קודש מלאכי המרכבה ולא כשרים החיצונים שרי חוצה לארץ, איני חפץ ישמרוך כי אם אני בעצמי, וגם בכל אשר תלך שהוא בחוץ לארץ לא תהיה כמי שאין לו אלוה כי הלא לא תהיה משולל ממני, כי לא אניחך תחת השר שבמקומות ההם.

ועל החמישית אמר ושמרתיך וכו' ולא תאמר הלא עשו בעל בחירה ואין מידו מציל, אל תחוש, כי הלא **לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך** שאתן לזרעך נחלה בלא מצרים, ואם ישלוט בך כעת נמצא הכל מתבטל. והנה כל תכלית בריאת העולם הוא על זה ואיך אניח שיאבד הכל בבחירת עשו, וידוע כי אין בחירת רשע מועלת רק נגד יחיד אך לא נגד רבים, וכל שכן נגד כל כללות ישראל וכל העולם. וזהו -

טז וַיִּקֶץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲנִי יֵשׁ ה' בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי:

יז וַיֵּרָא וַיֹּאמֶר מֶה-נֹּרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם-בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם:

ויקץ יעקב משנתו וכו'. ראוי לשים לב מה זו תמיהה **ואנכי לא ידעתי.**

ועוד היתכן נעלם ממנו כי יש ה' בהר המוריה.

וגם אומרו ויירא ממה הייתה יראתו, ולמה לא נאמר **ויירא** טרם אומרו **אכן וכו'.**

ועוד מה הנה שלש חלוקות **מה נורא וכו' אין זה וכו' וזה וכו'.**

יז ויירא ויאמר מה-נורא המקום הזה אין זה כי אם-בית אלהים וזה שער השמים:

ועל שלשה דברים שראה:

א. מקום רגלי **הסולם** שהיה **מוצב ארצה**

ב. **הסולם**

ג. **ראשו מגיע השמימה.**

על האחד אמר **מה נורא וכו',**

ועל **הסולם** אמר **אין זה כו',** כמו שכתבנו כי הסולם שהראה לו הוא בית המקדש.

יח וישכם יעקב בבקר ויקח את-האבן אשר-שם מראשיתו וישם אתה מצבה ויצק שמן על-ראשה:

וישכם יעקב וכו'. כנגד הסולם שהוא משל אל בית המקדש **ויקח את האבן וישם אותה מצבה** להקריב בה כבית המקדש, לרמוז כי האבנים שנעשו אבן אחת, שהוא סימן לבניו הם יהיו בה, כי היכל ה' המה.

ועל ראשו משער השמימה שיורד השפע מלמעלה, **ויצוק שמן על ראשה** שבזכות זה השפע תורק בו מלמעלה בשופע.

יט ויקרא את-שם-המקום ההוא בית-אל ואולם לזי שם-העיר לראשונה:

ואל מקום רגלי הסולם הוא הר המוריה **ויקרא את שם המקום ההוא בית אל,** שיצטרף שם החסד בו. ונכנס בלשון מקום ויצא בלשון עיר.

וגם אומרו ואולם לזי וכו' מה צורך הודיע אלוהים אותנו את זאת.

ועוד אומרו לראשונה והיה לו לומר בראשונה, אך הוא כי מה שקרא שם **בית אל,** לא כיוון על לזי, רק אל המקום לבדו שנעתק ובא לשם, אך **לזי** הוא **שם העיר** לא לזי שיעקב בה עתה, כי כבר הוא בירושלים כי שב הר המוריה בו למקומו, אך הוא **לראשונה** שבא בה יעקב היא לזי, אלא שנשאר לה שם זה על שם מה שהיה בראשונה בה יעקב בהיות הר המוריה שם.

ויהיה לפי דרכנו זה **ויפגע במקום** לשון תפלה שהתפלל בעד המקום שהיה בו הוא בית המקדש. **וילן שם** הלילה לראות מה ידבר בו הוא יתברך בחלום הלילה. ומה גם **לספר הזוהר** (ח"א דף קמט ב) שלהיותו עדיין שרוי בלא אשה לא היה מתנבא רק בחלום, ועל מה התפלל על **כי בא השמש** שהוא על חשך חורבן בית שני, כי אז בא השמש הוא ערב של סוף אלף

הרביעי, שהוא עניין תפלת ערבית כמו שכתבנו. ולהיות שהדבר תלוי בהיות מיטתו שלמה כי בזה יש תקווה כמו שכתבנו למעלה, על כן **ויקח מאבני המקום** כמו שאמרו רז"ל (שם סח י) לראות אם יתאחדו להתבשר מאחדות הכשר זרעו, ובהתאחדם והייתה אחת **וישם מראשותיו וישכב במקום ההוא** של אבני המקום הוא מקום המזבח, כמו שאמרו רז"ל **בפרקי רבי אליעזר** (פרק לה) שהיו אבני מזבח של עקידת יצחק, כי שם היא נקודת הקדושה שכנגד **שער השמים** ושם יושפע בחלומו רוח נבואה לראות מה ידבר בו ומה ישיב על תפלתו.

ואז **ויחלום והנה סולם וכו'**, והוא במה שהערנו אל אומרו **והנה** זה שלש רגלים, אך הוא שהראהו בית ראשון שהיה **סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה**, אש מן השמים ונבואה וארון ומנורה ואורים ותומים שהיה כסולם מתווך בין עולם השפל והעליון. ועל הה' דברים שהיו בו יתירים על השני, ייתר ה"א יתירה במלת **השמימה** שיש ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה וה"א אחרת בראשה וזהו **והנה סולם וכו'**. ועל הבית שני שאחריו הראה לו שלא היה ראשו מגיע השמימה שלא היה לסולם הוא בית המקדש שני כל כך גדולה כבראשונה כי אם **והנה מלאכי אלוהים עולים ויורדים בו**, שלא היה מגיע השמימה כקודם כי חסרו ממנו ה' דברים עליונים, ולא נשאר בו רק שהייתה השכינה למטה בארץ באופן ש**מלאכי אלוהים** היו **עולים** תחילה ואחר כך **יורדים** עם האלוהים על הארץ, כי מושב אלוהים היה בבית המקדש למטה.

ועל כן מלאכי המרכבה עולים מלמטה תחילה כי שם ביתם, ואחר כך יורדים עם האלוהים על הארץ.

**כ וידר יעקב נדר לאמר אם-יהיה אלהים עמדי
ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן-לי לחם לאכל ובגד ללבש:
כא ושבתני בשלום אל-בית אבי והיה ה' לי לאלהים:
כב והאבן הזאת אשר-שמתני מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר נתן-לי עשר אעשרנו לה:**

ראוי לשים לב:

- א. אל אומרו **לאמר** כי אינו לאמר לזולת.
- ב. אומרו **אם יהיה אלוהים עמדי ושמרני וכו'** כי למה יאמר כמסתפק מה שהוא יתברך אמר לו בודאי **הנה אנכי עמך ושמרתיך וכו'**.
- ג. אומרו **אשר אנכי הולך** שהוא מיותר.
- ד. אומרו **ונתן לי לחם וכו'** היתכן ישמרהו בדרך ויניחהו ערום ורעב.
- ה. אומרו **ושבתני בשלום** ולא אמר והשיבני כמאמרו יתברך **והשיבותיך וכו'**.

ו. **והיה ה' לי לאלוהים** כי הלא כמו זר נחשב מאמרו זה הרבה, כי האם לא יעשה לו הוא יתברך כל הדברים האלה לא יהיה לו לאלוהים.

ז. **באומרו והאבן הזאת וכו'** היה לו לומר תהיה בית אלוהים ולא יהיה לשון זכר.

ח. כי אחר שהוא יתברך יבנה בית המקדש מה לו אם יהיה האבן ההיא או זולתה.

כ וידר יעקב נדר לאמר אם-יהיה אלהים עמדי

ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן-לי לחם לאכל ובגד ללבש:

אמנם הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** ע א) שרצה ללמד לזרעו לנדור בעת צרה. על כן אפשר אמר **לאמר** כלומר **וידר יעקב נדר, לאמר** וללמד לדורות, וזהו **נדר לאמר** כדי שנדר יאמרו גם זרעו.

ואמר **אם יהיה אלוהים וכו'** הנה נאמר **והנה ה' נצב עליו** הוא שם הרחמים, על כן הנה את האלוהים אני ירא הוא מידת הדין פן תנגדני, ומה גם בדרך מקום הסכנה, כי לפעמים מידת הדין מקטרגת, כעניין וממקדשי תחלו כנודע מדברי רז"ל (שבת נה א), על כן אמר **אם יהיה אלוהים עמדי** הוא מידת הדין **ושמרני וכו'** שתתהפך לי לרחמים.

ועוד כי באומרו יתברך **הנה אנכי עמך** אפשר הוא עתה בארץ ישראל אנכי עמך, אך בלכתך חוצה לארץ **ושמרתיו** אך לא אהיה עמך שורה עליך, על כן אמר **אם יהיה אלוהים עמדי** שהוא לעתיד בצאתי מארץ ישראל כמשמעות יהיה שהוא הויה עצמית, וגם **ושמרני בדרך הזה**, ולא לבד בזה שהוא ללמוד תורה בבית מדרשו של שם ועבר, כי אם אחרי כן גם כן בלכתי משם אחר ארבע עשרה שנה לחרן, שהוא אשר אני הולך שהיא הליכתי המיוחדת לי, כי ההליכה לבית מדרשו של שם ועבר לא היה רק להיות נטמן שם תחלה פן יצא עשו אחריו בדרך חרן שידע כי ילך שמה, וזה יורה לשון רז"ל (**בראשית רבה** סח יא) באומרם נטמן ארבע עשרה שנה בבית מדרשו של שם. וגם **ונתן וכו'** לומר ידעתי שיפרנסני אך ירא אני פן בחוץ לארץ ישלשל פרנסתי על ידי השר המושל שם, ואין לי חפץ בזה כי אם **ונתן לי** על ידי עצמו יתברך. ולא בלבד יהיה על ידי לחם שהוא קיום נפשי בו, כי אם גם הבגד שהוא דבר חיצוני ותפל גם זה יתן לי בידו יתברך.

כא ושבתי בשלום אל-בית אבי והיה ה' לי לאלהים:

הנה אם כל אלה תעשה לי, מה שאמרת **והשיבותיך אל האדמה** כל שכן הוא ואין צריך ייעוד, וזהו **ושבתי בשלום** כלומר כמעצמי ולא אמר והשיבני. והטעם הוא כי עתה ירא אני על עזבי מצוות כבוד אב ואם, וארץ ישראל, והולך חוצה לארץ מקום שהדר בו דומה כמי שאין לו אלוה (כתובות קי ב), על כן אני מבקש רחמים שמיד תשמרני כו', אך בשובי **ושבתי** מאלי. והטעם הוא כי שתי מצוות גדולות עמי והמה ינחוני בלי צורך שמירה כי אם ושבתי כמעצמי והן:

א. שאני בא אל בית אבי מקום אכבד בו אבי ואמי מה שאין כן בצאתי עתה.
 ב. כי בשובי הוא אל ארץ ישראל הוא מקום שיהיה לי לאלוהים מה שאין כן בחוץ לארץ שהדר בו אין ה' לו לאלוהים בעצם כי אם ידמה למי אין לו אלוה.
כב והאבן הזאת אשר-שמתי מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן-לי עשר אעשרנו לך:
 הנה הערנו שהיה לו לומר תהיה.

אך הוא כי האבן אמרו רז"ל (בראשית רבה סח י) ששנים עשר אבנים נעשו אחד, סימן לשנים עשר בניו שיהיו צדיקים ולא יהיה פיסול בזרעו, נמצא כי האבן הזאת משל אל אחדות בניו. לכן לרמז כי אומרו יהיה בית אלוהים אל אחדות בניו, מכון אמר יהיה לשון זכר. והעניין כי עיקר הבית המקדש להשראת שכינה אינו הבית כי אם הצדיקים שבדור כי היכל ה' המה כנודע. לכן אמר אשאלה עוד מאתך ה' כי והאבן וכו' שהוא רמז אל בני, יהיה בית אלוהים שתהיה עימהם לעוזרם שיהיו צדיקים, שהם יהיו בית אלוהים מרכבה אל השכינה.

והנדר הוא וכל אשר תתן לי וכו' ואפשר אמר עם היותי בכור וכהן, לא אעכב המעשר אלי כי אם אעשרנו לך.

פרק כט

א וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני-קדם:
 ב וירא והנה באר בשדה והנה-שם שלשה עדר-צאן רבצים עליה כי מן-הבאר ההוא ישקו העדרים והאבן גדלה על-פי הבאר:
 ג ונאספו-שמה כל-העדרים וגללו את-האבן מעל פי הבאר והשקו את-הצאן והשיבו את-האבן על-פי הבאר למקמה:

מי לא ידע שעל ידי נשיאת רגליו ילך.
 ואמרו ז"ל (בראשית רבה ע) שעל הבשורה טובה הקילו רגליו.
 ויתכן שנצטרף לכתו ללמוד תורה לבית מדרשו של שם ועבר ועל כן נשא לבו את רגליו, ומשם וילך כדרך כל אדם ארצה בני קדם.

ד ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו:
 הנה בראותו אותם רובצים על הבאר והוא לא חשב לעיכוב גלילת האבן מעל פי הבאר, חשבם למתרפים במלאכתם וכן לא יעשה, ומה גם אם היו שכירים, והיה חפץ לומר להם הן עוד היום גדול, כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה ע י) שהיה מוכיחם שהיו פושעים במלאכה. ועל כן לו החל בהגיעו להוכיחם, יקשה בעיניהם מאד באמרם כי טרם בואו לגור ישפוט שפוט, על כן

התחיל בדברים אחרים ואמר **מאין באתם** עם יודעו הדבר, כי קרוב לעיר היה. והוסיף לדבר ולומר:

ה ויאמר להם הידעתם את-לבן בן-נחור. ויאמרו ידענו:

הידעתם וכו'. ואחר כך התחיל בתוכחת מגולה הן **עוד היום וכו'**, ולהיות שיקרה אל הרואה אנשים בלתי הגונים לשאול להם **מאין באתם**, כלומר אולי בעיר בלתי כשרים נתגדלתם, על כן בפתח דבריו קראם **אחי** כלומר אנשים כערכי, ואחר כך שאל **מאין אתם** לבל יחושו שעל רעתם היה שואלם.

ו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום, והנה רחל בתו באה עם-הצאן:

הנה בשבע בנות יתרו אמרו רז"ל (**שמות רבה** א לח) שביקשו רועים לאונסם לולי משה שהושיען, והיה שם הטעם על העדר שלום ליתרו שנידוהו אנשי עירו על כפרו בעבודה זרה. ובזה ירצה כי אמרו אלה **לו שלום**, והראיה כי **והנה רחל בתו באה עם הצאן** כי אם לא היה **שלום לו** לא הייתה בוטחת בתו, ומה גם יחידית לצאת על משכנות הרועים. ואפשר שקצת חשדם שהיו מתעכבים לראות בבנות הארץ היוצאות לשאוב מים ולהשקות הצאן, ואמר **הן עוד היום גדול וכו'.**

ב וירא והנה באר בשדה והנה-שם שלשה עדר-צאן רבצים עליה כי מן-הבאר ההוא ישקו העדרים והאבן גדלה על-פי הבאר:

ג ונאספו-שמה כל-העדרים וגללו את-האבן מעל פי הבאר והשקו את-הצאן והשיבו את-האבן על-פי הבאר למקמה:

ד ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו:

ה ויאמר להם הידעתם את-לבן בן-נחור ויאמרו ידענו:

ו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום והנה רחל בתו באה עם-הצאן:

ז ויאמר הן עוד היום גדול לא-עת האסף המקנה השקו הצאן ולכו רעו:

ח ויאמרו לא נוכל עד אשר יאספו כל-העדרים וגללו את-האבן מעל פי הבאר והשקינו הצאן:

[פרשנות סמבולית למפגש יעקב ורחל]

ב וירא והנה באר בשדה והנה-שם שלשה עדר-צאן רבצים עליה כי מן-הבאר ההוא ישקו העדרים והאבן גדלה על-פי הבאר:

והנה רז"ל דרשו פסוקים אלו על דרך רמז. ואפשר גם לנו לומר רמז על שלשלת הדורות בגלות שגלינו מארצנו ומבית מקדשנו.

ורמז לנו זה עתה בהיותו יעקב גולה ממקום בית המקדש, והוא **וירא והנה באר בשדה** הוא בית המקדש כד"א לשוח בשדה, כי הבית הקדוש ההוא היה באר נובע שפע. **והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים** הם הכהנים ליום וישראלים בבית ראשון, שכלם נכללו בתואר צאן. **כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים** הנזכרים מהשפע הנזכר, ומה גם בשמחת בית השואבה שהיו שואבים רוח הקודש כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** ע ח). אך גרמו העונות **והאבן** הוא היצר הרע הנקרא אבן הושמה **גדולה על פי הבאר** ומנעה השפע מלשאוב, והוא חורבן בית ראשון. ובראות הרעה הגדולה של האבן הנזכרת כי גדולה הייתה הוא היצר הרע של עבודה זרה. ועל כן – **ונאספו שמה כל העדרים** שנית בימי עזרא, **וגללו את האבן מעל פי הבאר** אז אנשי כנסת הגדולה שהסירו יצר הרע של עבודה זרה שהייתה **אבן גדולה מן העולם מעל פי הבאר** שהייתה סותמת אותו. ואז **והשקו הצאן** כי חזרו להשקות להם עוד שפע מהבאר ההוא, כי נבנה בית שני והיו מושפעים בו כמאז. אך אחרי כן גרמו העונות **והשיבו את האבן** הוא היצר הרע למקומה **על פי הבאר** למנוע השפע והטוב. גם שלא הייתה גדולה כבראשונה כי אם של שנאת חנם הספיקה לכך ונחרב בית שני.

ד ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן מחרן אנחנו:

ויאמר להם יעקב המיצר על כל צרותינו יותר משאר האבות, כמו שאמרו ז"ל על פסוק ותבער ביעקב וכו', ועל כן נעשה כאומר לישראל אשר בגלות החורבן השני **מאין אתם** מאיזה עון גליתם, והם אומרים לו **מחרן** מחרן איש על רעהו הוא שנאת חנם אנחנו גולים.

ה ויאמר להם הידעתם את-לבן בן-נחור ויאמרו ידענו:

ואמר להם **הידעתם את לבן** הוא מי שעתידי ללבן את עונותיכם על יד ניחור וחרון חבלי משיח, ומה לכם תדכאו עצמכם ולא תשובו מיד, **ויאמרו ידענו**.

ו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום והנה רחל בתו באה עם-הצאן:

ויאמר להם השלום לו עמכם, שאינכם שמים על לב. **ויאמרו שלום**, ואם אין ביניכם שלום איך שלום ביניכם לבינו, והלא למי נושא עון למי שעובר על פשע (מגילה כח א) ואינכם עוברים על פשע. לזה אומרים מה שאנו בוטחים בו הוא כי **והנה רחל בתו באה עם הצאן**, כי על ידי זכות רחל מבכה על בניה ישובו בנים לגבולם.

ושב ואומר להם אם על זה אתם בוטחים ואין אתם שבים מאליכם,

ז ויאמר הן עוד היום גדול לא-עת האסף המקנה השקו הצאן ולכו רעו:

הן עוד היום גדול הוא עת גאולתכם כי תאריך ותתרחק גאולתכם כי תהיה בעתה, ולא תזכו לאם זכו אחישנה (סנהדרין צח א), לכן קבלו עצה **והשקו צאן** מעתה משפע הבאר, כי תחזירו

את ההמון בתשובה ולכו רעו על ידי כן מפסת בר בארץ בלי עמל כרועה עדרו ירעה בלי יגיעת חרישה וזריעה כו'.

ח ויאמרו לא נוכל עד אשר יאספו כל-העדרים וגללו את-האבן מעל פי הבאר והשקינו הצאן:

אז משיבים כתשובת המון עם הארץ כי יאמרו אליהם ישובו אל ה' ויקרעו לבבם, שיענו, הנה לבבנו קשה להולמו עד יוסר לב האבן הוא היצר הרע מבשרנו לעתיד, וזהו ויאמרו לא נוכל עד אשר יאספו כל העדרים הם הגלויות, וגללו את האבן שיסיר הוא יתברך בזכות כל העדרים את לב האבן הוא היצר הרע ויתן לנו לב בשר, אז והשקינו הצאן מבאר מים החיים שבשער השמים.

ט עוֹדְנוּ מְדַבֵּר עִמָּם וְרַחֵל בָּאָה עִם-הַצֹּאן אֲשֶׁר לְאִבִּיהָ כִּי רָעָה הוּא:

אמר פה אשר לאביה כי רועה היא ולא אמר כן למעלה, הוא כי בא יתברך להורות מה רב טוב המתחבר לצדיק, כמו שאמרו ז"ל (שם עג ח) כי עד אשר לא בא יעקב בבית לבן לא היו ללבן לא נכסים ולא בנים זכרים, וזה יאמר עתה בבא יעקב ורחל באה עם הצאן וכו' לומר כי לא היו לאביה יותר מאלו, שנערה קטנה תרעה את כולן כי מעט היו וגם בנים לא היו לו כי הלא רועה היא, ואם היו זכרים לא הייתה היא רועה.

י וַיְהִי כַאֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב אֶת-רַחֵל בֶּת-לָבָן אֲחִי אִמּוֹ וְאֶת-צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ וַיֵּגֶשׁ יַעֲקֹב וַיִּגַּל אֶת-הָאָבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאֵר וַיִּשֶׁק אֶת-צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ:

אמר כי לא לסיבת חֵבֶת חֵיתוֹן שם לבו לגלול את האבן להשקות צאנה, רק למה שהייתה בת אחי אמו וגם הצאן של לבן אחי אמו. והנה אמרו רז"ל שנטל את האבן כנוטל צרור מעל פי צלוחית. ואחשוב הוא כי למעלה נאמר וגללו שהיו צריכים לגלגלה ופה נאמר לשון גילוי ויגל שהגביהה בלי גלגל אותה.

יא וַיִּשֶׁק יַעֲקֹב לְרַחֵל וַיֵּשֶׂא אֶת-קִלּוֹ וַיִּבֶר:

יב וַיִּגַּד יַעֲקֹב לְרַחֵל כִּי אֲחִי אֲבִיהָ הוּא וְכִי בֶן-רַבֵּקָה הוּא וַתֵּרֶץ וַתִּגַּד לְאִבִּיהָ:

ויגד יעקב וכו' כי אחי אביה הוא. הנה לא אחי אביה היה.

ועוד שהיה לו לקצר ולומר כי אחי אביה בן רבקה הוא, ולא אחי אביה הוא וכו' בן רבקה.

וגם למה הגידה לאביה ולא לאמה כדרך נשים, ורז"ל (שם ע יב) דחקו שמתה אמה.

ועוד אומרו ויהי כשמוע לבן את שמע כו' לא היה לו לומר רק את דברי בן אחותו.

וגם ויחבק לו וינשק לו היה לו לומר ויחבקהו וינשקהו.

ועוד אומרו ויספר ללבן את כל הדברים האלה, כי באומרו האלה לא יצדק רק על דברים שלפניו, ואם הוא שהודיע לו כי ברח על שברכו אביו ושנטלו ממנו לא יצדק אומר האלה בזה.

אך אין ספק כי בראות כי בא ריק מכל טוב כאיש נידח, ומה גם שיוכר בהיותו בורח, יחשבוהו כאנשי און הבורחים מהמייסרים אותם, באופן כי הלא יחשבוהו לאיש צר ופוחז. ומה גם במה שאמרו ז"ל (שם) שעניי לאה רכות בל תיפול בגורל עשו, נראה כי ביניהם היה נודע כי היו לרבקה בן צדיק ובן רשע, ובראותם את זה הולך כמשולח לא יבצר מהם להרהר אולי זה הוא הבלתי צדיק, על כן בפתח דברו חל עליו חובת תת התנצלות על ענייניו, ואמר **כי אחי אביה הוא כו'**, והוא בשום לב אל משמעות הגדה באומרו **ויגד**, שהוא סיפור באורך והמשך הדברים יפה עם שהכתוב מקצר המכון, והוא לומר שאל תתמה בראותה אותו נס ברגליו ריק מכל טוב כמשולח, כי הלא **אחי אביה הוא**, לומר כי בהיותו אח לעשו הוא בהיותו אח ללבן, שהיה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** ס ז) מלובן ברשע, כלומר כי על כן אני בורח מעשו שהוא דומה ללבן כי רוב הבנים דומים לאחי האם.

ושמא תאמר אולי גם אני אדמה לו, כי אח אמי גם הוא, על כן אמר **וכי בן רבקה הוא**, לומר אין התייחסות קורבתי מאמי והלאה להדמות לאחיה כי אם אל עצמה לבד, וזהו **וכי בן רבקה הוא** באופן שהכשר משנינו אני הוא ולא אחר, אשר תיתן דאגה בל תיפול בגורלו.

אז ותרץ ותגד לאביה, והוא כי רבקה בנזם על אפה והצמידים על ידיה לא ערבה אל לבה אל אביה, פן יקצוף מיד עליה טרם יחקר בדבר באמור מאין ולאין באו אליך נזם האף וצמידי הידיים, ועל כן פן יחשדנה הלכה אל בית אמה, תליץ בעדה אל אביה כי תמתיק אמריה לו כי תשמע ממנה לאט, אך רחל לא היה דבר בידה כי אם קול דברים, על כן הלכה אל אביה כי הוא הקרוב ולא אשתו, והוא איש לבוא להקביל פני יעקב. והנה אין ספק כי על פי הדרך הראשון שכתבנו כי **אחי אביה הוא** אמר על היותו אח לעשו הדומה ללבן, שזה לא אמרה רחל לאביה, כי אם אומרו **כי בן רבקה הוא**, וזהו אומרו –

יג ויהי כשמע לבן את שמע יעקב בן-אחיתו וירץ לקראתו ויחבק-לו וינשק-לו ויביאהו אל-ביתו ויספר ללבן את כל-הדברים האלה:

ויהי כשמוע לבן את שמע יעקב בן אחותו, כלומר שלא שמע ממנה רק היותו **בן אחותו** שהוא כי בן רבקה הוא, אך לא היות אחי אביה הוא, על כן אז רץ לקראתו שאם היה שומע כי אחי אביה הוא לא היה רץ לפניו.

או יאמר על פי הדרך השני והיא כי הלא לא ימיש מתוך לבו, שיש לו רב, קל וחומר מאליעזר, ולכן יאות לי לרוץ לקראתו, אך **כשמוע לבן** את דברי רחל כי אין נכסים עמו כאליעזר שבא בעשרה גמלים טעונים, וגם לא ראה בידה לא נזם ולא צמיד, ועל כן נשאו לבו לומר גנבים באו לו, ולא השאירו את כל מאומה בידו, ורפו ידיו מלרוץ להקביל פניו.

אך בשומעו מהמון קריה **את שמע יעקב** שגלל האבן גדולה שהיו צריכים כל רועי העיר לגלגלם, והוא כמגלה פי צלוחית נטלה, ומה גם לאומר שגם עלו המים והשקה הצאן, אז אמר בלבו אין ספק שעיקר הבית לא יצא ריקן קל וחומר מהעבד, ואין לומר ששללו אותו לסטים בדרך, שהרי מי שיש לאל ידו לגלול אבן כזאת, מי יעמוד לפניו, ואשר המים עולים לקראתו גם מן השמים יעזרוהו, לכן אין ספק כי אם יש זהב בחיקו או אבני נזר מתנוססות בתוך חכו, על כן אמר ארדוף אשיג אחפש חיקו, ואם אין אראה מה בפיו גם הוא, אולי בפיו הוא מביא.

על כן **וירץ ויחבק לו** לראות מה בחיקו, **וינשק לו** לראות מה בפיו כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** ע יב). וזהו **ויהי כשמוע לבן את שמע יעקב בן אחותו** מעניין האבן שעל פי הבאר, אז **וירץ כו',** והכריחם לרז"ל שחבקו לראות מה בחיקו, **וינשק לו** על אבנים יקרות ממה שלא אמר ויחבקו וינשקו, אך אומרו לו הוא בשבילו שהוא בשביל עצמו **וינשק לו** בשבילו של לבן להנאתו.

והנה דרך המביא לביתו אורח חביב הוא, כי גם בדרך שמלוח אותו עד ביתו משתעשע אותו עמו ומדבר בו ושואלו מענייניו ושלומו מולדתו ומי הביאו הלום, אמר, כי זה, על כי לא ראה את כל מאומה בידו לא דבר לו כי אם ויביאהו אל ביתו, וגם אחר כך לא דבר על קורותיו ועל דבריו כדרך אנשים כי אם יעקב מעצמו סיפר לו את כל אשר קרהו פן יחשב לרע מעללים, באומרו איכה באת בדד בלא כסף כרש ונקלה ואתה בן איש עשיר מאוד, אין זה אם אשר לא טוב עשית ותברח, על כן קידם **ויספר ללבן את כל הדברים האלה** אשר אמר לרחל כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא, שהוא עניין רמאות הברכות ושהיה לטובה ובעצת רבקה, אשר אמרו בקוצר ורמז, עתה ויספר ללבן כלומר סיפור שלם **את כל הדברים האלה** הנאמרים בסמוך וזהו אומרו **האלה**.

יד ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה ויָשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים:

ויאמר לו לבן אין כך לא הנאת ממון ולא הנאת סיפור, אך עצם ובשר שלי אני רואה כך. או יאמר על מה שכתבנו בדרך הראשון בפסוק כי אחי אביה הוא, ואפשר כי בתו העתיקה כל דבריו לאביה, ובזה יאמר הנה אמרת שרמית את אחיך ועל כן דמית עלי ליקרא אחי, כמאמרך כי אחי אביה הוא, והנה כל כך היה הרמאות ההיא שלא תאמר שאתה אחי ברמאות, כי אם **עצמי ובשרי** ממש כאילו אתה אני, עצם מעצמי ובשר מבשרי, ולא דומה אלי בלבד, כלומר ועל פי מדותיך אתה ריקן.

וישב עמו עובד אותו **חדש ימים** בלי שאלת שכר.

טו ויאמר לבן ליעקב הכי-אחי אתה ועבדתי חנם הגידה לי מה-משכרתך:

אז ויאמר לבן ליעקב הכי כו', והוא בשום לב אל אומרו הכי שהוא משולל הבנה והיה לו לומר האם על שאחי אתה ועבדתי חנם.

אך הכי הוא כד"א הכי אמרתי הבו לי, שהוא כאומר כן, והוא לשון ארמי, כמו אי הכי שבתלמוד ולשון לבן היה ארמי, כי מה שקרא יעקב גלעד קרא לבן יגר שהדוּתא שהוא תרגומו של גלעד, אך הוא כי ראה לבן שעבד אותו חנם חדש ימים, ולא היה תובע שכר, אמר לבן היתכן שתעבדני חנם ולמה אתה שותק. אך אין זה כי אם רמאות לגנוב את לבבי, על אי זה דבר גדול מכסף או מזהב נתת עיניך ועל כן תעבוד חנם, כלומר שאין שרותך משתלם בכסף או בזהב, וזהו אומרו הכי אחי אתה הלא אמרת לרחל כי אחי אביה אתה שהוא ברמאות וצדקת, כי הכי אחי אתה כלומר כן אחי אתה ברמאות, והוא כי האם ועבדתי חנם, ועל כן הגידה לי מה משכרתך כי לא כסף וזהב היא רצונך, וזהו שלא אמר כמה כי אם מה כלומר מה הוא מציאות הדבר, אז גלה לו כן הוא שאין חפצו רק בביתו.

טז וללבן שתי בנות שם הגדולה לאה ושם הקטנה רחל:

הנה אומרו ועיני לאה כו' נראה מיותר פה.

וכן אומרו ורחל היתה כו' בלתי מקושר.

אך הנה אמרו רז"ל (בראשית רבה ע) כי רכו עיניה מלבכות פן תיפול בגורל עשו, כי אמרו, לרבקה שני בנים וללבן שתי בנות, ימהרו הגדולה לגדול והקטנה לקטן, וזה אחשוב כוונת הכתובים באומרם וללבן שתי בנות, כלומר מקביל אל רבקה שיש לה שני בנים, ולהיות כי הגדולה לאה והקטנה רחל, על כן -

יז ועיני לאה רכות ורחל הייתה יפת-תואר ויפת מראה:

ועיני לאה רכות ולא עיני רחל, כי לאה יראה פן יאמרו הגדולה לגדול והיא הגדולה.

והנה הודיעתנו תורתנו הקדושה כמה מעלות טובות לנפש תדרוש את ה' אלוהינו ותתחנן אליו יתברך, כי הלא כל כחות גדולים טבעיים והשתדלות נמרץ אשר היו לשכנגדו, לא יועילו לנצחו. כי הביטו וראו כי הנה רחל הייתה בדרך טבע העולה ליעקב ולא לאה, ועל שעניי לאה רכות שהתחננה לה' ובכה תבכה. על כן גם שרחל היו לה כחות ארבעה לנצחה:

א. הטבע שנרמז כבר כי הייתה הקטנה הראויה ליעקב.

ב. כי ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה.

ג. כי ויאהב יעקב את-רחל ולא את לאה.

ד. השתדלות אשר עשה יעקב לבלתי יקח את לאה כי אם את רחל והוא כי התנה ואמר אעבדך שבע שנים ברחל, ולשלא יעשה לבן מרמה לתת לו אחרת ששמה רחל מן השוק על כן אמר בתך, ולשלא ישנה שמות ויקרא את הגדולה רחל, על כן אמר הקטנה.

וכל ארבעה אלה נוסף על היות רחל בת זוגו ולא לאה, אין צריך לומר שלקחה גם היא כי אם שהיא קדמה לה, הוי אומר כי אין כאלוהינו לכל אשר יקראוהו באמת, וטוב טוב אשר יעזרנו הוא יתברך מכל משכימי קום בכל כחות שבעולם, כי הלא לאה קדמה כסיפור הכתובים ממשיכים העניין.

יט ויאמר לבן טוב תתי אתה לך מתתני אתה לאיש אחר שבה עמדי:

נתבייש לומר כי נכריה נחשבה לו כי מכרה. וגם לשעבד בן אחותו מה שאין ראוי עשות כן. על כן אמר **טוב תתי אותה לך**, כלומר מתנה אני נותנה, **וטוב תתי אותה לך**, כלומר חנם שהוא משמעות תתי לשון מתנה, מתתני אותה לאיש אחר, כי גם לזולתך הייתי נותנה, ועם כל זה שאני נותנה חנם, אתה מוצא שפתיך תשמור שבה עמדי. ולהעלים הדבר היותו חפץ יעבדהו, אמר בלשון נקייה **שבה עמדי** ולא אמר עבדני כמאמר יעקב אעבדך כו'.

או אפשר עשה כדרך התגרים הרמאים כי כשנותנים להם יותר מכדי שווי סחורתם עושים עצמם שלא על מה שנותן שוויה נותנים לו כי אם על היותו אהובו. כן עשה לבן אמר אל תחשוב שעל בלתי מוצאי יעבדני כשיעור הזה עליה אני נותנה לך, כי אמצא, רק על כי טוב תתי אותה לך מתתני אותה לאיש אחר, אך בזאת, שלא תשאנה ואחר כך תעבוד רק **שבה עמדי** מעתה טרם תקחנה.

כ ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה: היה לו לומר תחילה ויהיו בעיניו כימים אחדים כשהודה, ואחר כך ויעבוד כו'. ועוד מה צורך להודיענו שהיו בעיניו כימים אחדים.

אך הנה היה נראה כעובר מצוות אמו שציוותה לו וישבת עמו ימים אחדים שיראה ימים מועטים ואיך התנה על ימים רבים, על כן אמר הן אמת שבערך אהבתו אותה כל יום ויום היה נראה לו אלף שנים, עד מלאת שבע שנים ויקחנה, אך אחר **שבע שנים** היה נראה לו שלא עבד רק **ימים אחדים באהבתו אותה** כי שכח כל העבודה, ומשעה שנדר לעבוד שבע שנים שיער זה בדעתו בבחינת מה, שאחר העבודה שיהיו כאחדים, ובזה אינו עובר מצוות אמו.

כא ויאמר יעקב אל-לבן הבה את-אשתי כי מלאו ימי ואבואה אליה:

הנה כתבנו למעלה שנתיירא פן יחליפנה באחרת או באחותה, שעל כן אמר **ברחל בתך** ולא אחרת, **הקטנה** ולא הגדולה פן יחליף שמותן.

ובזה נבוא אל עניין הכתוב שהיה לו לומר הבה את רחל כו'.

וגם אומרו מלאו ימי והיה לו לומר שנותי.

וגם אומרו ואבואה אליה שיראה חלילה כדברי אחד הריקים.

אך הוא עד כה היית יכול לשנותה באמרך שעדיין לא נגמרה מכירת רחל, אך עתה הבא את אשתי ולא תחליפנה **כי** הנה **מלאו ימי** כי בשבע השנים לא היה כדרך שכירי שנה שיום או יומיים או עשרה ימים יתבטלו בתוך השנה ולא יקפידו, אך לא כן אנכי עמך כי הנה **מלאו ימי** כי היו שבע שנים בלי פחת יום כלל, באופן שהיא קנויה לי ואין להחליפה.

ועוד אני מודיעך שאם תתן לי את אשתי היא רחל **אבואה אליה** לומר שאם תחליפנה לא אבוא אליה ותהיה לבוז. ועם כל זה לא שווה לו כי החליפה בלאה ובא אליה כי לא הכירה עד הבוקר אור.

כב וַיֹּאסֹף לִבָּן אֶת-כָּל-אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם וַיַּעַשׂ מִשְׁתָּה:
כג וַיְהִי בַעֲרֵב וַיִּקַּח אֶת-לָאָה בָּתּוֹ וַיָּבֵא אֶתָּה אֵלָיו וַיָּבֵא אֵלֶיהָ:

דרך החתן להזמין קרואים למשתה, אמר כי עשה לבן בערמה **ויאסף לבן את כל וכו' ויעש משתה**, ולמה לא עשאו יעקב הלא הוא על כי (כג) **ויהי בערב** [וכו'] והנה היא לאה **ויבא אליה** ואין גולה את אזנו, ואין זה רק על כי בושו מלבן שהזמינם **ויעש להם משתה**, ועל כן אסף את כל אנשי העיר בל יבצר אחד ויגלה סוד. וגם על מה שהשיב לבן ליעקב ואמר **לא יעשה כן במקומו כו'** שידודו לו אנשי המקום באמור שכך הוא המנהג.

כה וַיְהִי בַבֹּקֶר וְהָנָה-הוּא לָאָה.
וַיֹּאמֶר אֶל-לִבָּן מַה-זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי הֲלֹא בְּרַחֵל עַמְּךָ וְלִמָּה רַמִּיתָנִי:
כו וַיֹּאמֶר לִבָּן לֹא-יַעֲשֶׂה כֵן בַּמָּקוֹמִנוּ לַתֵּת הַצֵּעִירָה לִפְנֵי הַבְּכִירָה:
כז מֵלֹא שָׁבַע זֹאת וְנִתְּנָה לָךְ גַּם-אֶת-זֹאת
בַּעֲבֹדָה אֲשֶׁר תַּעֲבֹד עַמְּדִי עוֹד שְׁבַע-שָׁנִים אַחֲרָיוֹת:

אומרו הלא ברחל כו' מיותר, ולא היה לו לומר רק **למה רמיתני**.
וגם מה היא תשובת לבן **לא יעשה כן כו'** הלא תנאי היו דבריו **ברחל בתך הקטנה**.

אמנם יאמר הנה חשבת להרע לי ולא עשית רק לך חרפה ובזו וזהו אומרו **מה זאת עשית לי** לדעתך כלומר הלא לך עשית, כי **הלא ברחל עבדתי עמך** ומחויב אתה לתת לי, על כן איני אומר למה תמנענה ממני, רק **למה רמיתני** מה בצע ברמאות כי הלא תחזור לאה לך.

כו וַיֹּאמֶר לִבָּן לֹא-יַעֲשֶׂה כֵן בַּמָּקוֹמִנוּ לַתֵּת הַצֵּעִירָה לִפְנֵי הַבְּכִירָה:
והשיב לו ואמר אנוס הייתי מאנשי מקומי כי **לא יעשה כן במקומו**, ועל כן אין לך לגרשה כי לא במרד היה, ולמה תביישני.

כז מלא שבע זאת ונתנה לך גם-את-זאת

בעבדה אשר תעבד עמדי עוד שבע-שנים אחרות:

ומה שאמרת כי קנויה היא לך רחל, הדין עמך כי לא אמנענה ממך, כי אם **מלא שבע זאת** ואחר שבעת ימי חופה זו **ונתנה כו'** לומר אם לא תבטח בי הנה אני וכל אנשי המקום מתחייבים, וזהו אומרו **ונתנה לך** גם את זאת בלשון רבים, כי לכולנו תתייחס הנתינה. וחלף הרמאות, הטבה זאת אעשה לך שלא אעכבנה עד **תעבוד עוד שבע שנים**, כי אם **ונתנה לך גם את זאת** מעתה בעבודה אשר תעבוד אחרי כן.

ל ויבא גם אל-רחל ויאָהב גם-את-רחל מלאָה ויעבד עמו עוד שבע-שנים אחרות.

הלא כמו זר נחשב שנראה שלא אהב את רחל רק אחר שבא אליה. **ועוד שבאומרו גם את רחל** נראה שיותר היה אוהב את לאה, ומאומרו **מלאה** מורה שיותר אהב את רחל.

ועוד כי מכל זה נראה שאוהב היה את לאה, ואיך אמר מיד **וירא ה' כי שנאה לאה**. **ועוד** מה פשע **רחל** שהייתה **עקרה** והלא הטיבה עם לאה.

אמנם הנה למעלה נאמר ויאָהב יעקב את רחל, והנה היה הדעת נוטה שיקל באהבתו על שהיא הייתה ידה ברמאות, וכמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** ע יז) שהיה יעקב מדבר והיא תשיב אמריה לו. וגם מסרה לה סימנים. ואם יהיה שלא תעבור אהבתו ממנה מיד לפחות אחרי בואו אליה תקל אהבתו כי יזכור אשר עשתה לו. קרוב למעשה אמנון שאחר מלא תאוותו שנאה. על כן אמר כי לא כאלה חלק יעקב, כי אם **ויבא אליה** ואחר כך **ויאָהב את רחל** עדיין, ומה שאהבה עדיין הוא נמשך מלאה. שאדרבה מאשר עשתה חסד עם לאה, שהיה חסידות גדול עמה, על כן אהב אותה על כשרונה, כי הכיר כי לא מבלי אהבה אותו שתה אחותה תחתיה, כי אם לשתיה בגורל צדיק. ועדיין היה אוהב את לאה ששתה עצמה בסכנת בוש לאהבתו על צדקתו, אלא שאחר הכנס רחל היה הולך וממעט באהבת לאה, עד בא אל גדר שנאה וכמו שאמרו ז"ל (שם עא ב) שהיה לבו לגרשה, ועל כן –

לא וירא ה' כי-שנאה לאָה ויפתח את-רחמה ורחל עקרה:

ויפתח את רחמה ולא שעשה את רחל עקרה, כי אם שמאליה **ורחל עקרה** והוא כי כל האמהות היו עקרות מאתו יתברך מן הטעמים האמורים במדרש (**בראשית רבה** מה ד, **שיר השירים רבה** ב יד), אלא ששינה הוא יתברך בלאה שפתח את רחמה מעקרותה הראוי כאחרות, ורחל נותרה עקרה.

לב ותהר לאָה ותלד בן ותקרא שמו ראובן

כִּי אָמְרָה כִּי-רָאָה ה' בְּעֵינָי כִּי עֲתָה יֶאֱהָבֵנִי אִישִׁי:

הנה אמרו רז"ל (ברכות ז ב)

שאמרה ראו מה בין בני לבן חמי, שהוא מכר את הבכורה וערער עליה, וזה לא מכרה ליוסף, ולא די שלא ערער אלא שבקש להצילו מן הבור.

וראו לשים לב מי הכניס את לאה בזה.

ועוד אנה יעזבו טעם הכתוב כי אמרה **כי ראה כו'** ובקשו טעמים מן החוץ.

ועוד איך באומר ראובן נרמז שאינו כבן חמיה.

ועוד איך יאמר **ראו מה כו'** במה שאינו נראה.

ונבוא אל העניין והוא כי היה אפשר לחשוב כי כאשר קרה לאברהם ויצחק, שהראשון בבניהם היה פסול ולבלתי נקרא בן, כן היה גם כן ביעקב כאשר חשב יעקב עצמו בעת שאמר לבניו שמא יש בכם כו', כאברהם שהוליד את ישמעאל ויצחק את עשו, וכן דעת **בעל העקידה שחשבו השבטים בהתקוממם על יוסף**. וזה אחרת כוונת רז"ל (ברכות כה) שבאה לשלול לאה, והוא כי הוקשה להם שאם על כי ראה ה' בענייה קראתו **ראובן**, היה לו לומר לשון עבר ולא לשון עתיד ותקראנו ראה ולא ראובן.

ועוד אומרו כי אמרה, והיה לו לומר כי ראה ה' בעניי ותקרא שמו ראובן. על כן אמרו כי שני טעמים בדבר:

אחד הנזכר בכתוב והוא אשר אמרה בפירוש לעיני הכל, והוא **כי ראה ה' כו'** וזהו אומרו **כי אמרה כו'** לומר כי אשר אמרה בפרסום הוא זה, וזהו על לשון ראה. **והשני** רמז באומרו הראיה בלשון עתיד, ובאומרו **בן**, והוא ראו מה בין בני לבן חמי כו'.

והעניין, אל יעלה על לב איש לומר כי כאשר היוצא ראשון מיצחק אינו נקרא בן כן זה שיצא ראשונה מיעקב הוא קלט זוהמא ולא יקרא בן כי אם מהשני והלאה, או היוצאים מרחל, רק ראו כי בן הוא, ואינו כבן חמי הבלתי נקרא בן, וזהו אומרו **ראובן**.

והראיה אל ההפרש הוא כי עשו אחר שמכר הבכורה לאחיו היה מבקש להורגו, וזה [ראובן] עם שלקחה יוסף [את הבכורה] בחנם בקש להצילו. והוא כי אילו היה זה פסולת כעשו נגדיי בטבע אל הקדושה היה מבקש המיתו תמיד, ומה גם אחר שבכורתו לקח, ואם כן אין זה רק אנוש כערכו של יוסף ולא פסולת, ולא נשמרה כי אם לבל ישוו אותו לעשו, אך לא פן ישווהו לישמעאל, על כי בזה היה מקום לטעות כי היה בן גבירה כמוהו, וזה **ראו בן** לומר ראו והביטו בו בבחינת היותו בן כאמור.

או ראו את אשר יקרנו לעתיד ויבחין שהוא **בן**.

ואפשר ליישב מלת **ראו** שאמרה במה תראה מעתה שנבואתי אמת, **כי הלא ראה ה'** את **עניי כי הנה עתה יאהבני אישי**, ואם היה זרע פסול איך יאהבני אישי הלא נהפוך הוא, אך כאשר יאהבני תראו כי בן הוא. וזה לא אמרה בפרסום מה בין בני כו' מפני כבוד חמיה רק לאישה ולקרוביה מאד, אך אומרה **כי ראה ה' כו'** פרסמה, וזהו אומרו **בן כי אמרה כו'** כמדובר כו'.

לג ותהר עוד ותלד בן ותאמר כי-שמע ה' כי-שנאָה אֶנֶכִי וְיִתֵּן-לִי גַם-אֶת-זֶה

וְתִקְרָא שְׁמוֹ שְׁמֵעוֹן:

הנה הבן הראשון היה ראוי תקראנו שמעון, **כי שמע כי שנאה היא.**

ועוד למה בראשון אמרה **ראה** ובשני **שמע**.

ועוד מאי שמע.

אך הנה יש שנאה ויש העדר אהבה בלבד. והנה מה שהיה מראה לה לא היה רק שלילת אהבה אך לא שנאה. על כן בראשון אמרה **כי ראה ה' כו' כי עתה יאהבני**. אך בראות בן שני אז אמרה אם לא היה העניין רק העדר אהבה, היה מספיק בן אחד להקנות אהבה, אך בהיות שנים אמרה אין זה כי אם שבוחן לבות ה' הוא הבין מה שלא נהיה גלוי, והוא **כי שנאה אנכי**, ועל כן **ויתן לי גם את זה**, ויהיה שמע כד"א שמעני אדוני לשון הבנה, על כן קראתו **שמעון**.

לד ותהר עוד ותלד בן ותאמר עתה הפעם ילֹוה אישי אלי כי-ילדתי לו שלשה בנים

על-כן קרא-שמו לוי:

לה ותהר עוד ותלד בן ותאמר הפעם אודה את-ה'

על-כן קראה שמו יהודה ותעמד מלדת:

הנה היה ראוי לא תנקד יו"ד של **ילֹוה** בחירי"ק אלא בשב"א לומר **ילֹוה** אישי אותי.

וכן למה בכולן כתיב **קראה**, ובזה נאמר **קרא**.

ועוד שיותר יצדק לקוראו לוי.

ועוד באומרה **ביהודה הפעם אודה את ה'** והלא טוב להודות לה' גם בשלשה הראשונים.

או יאמר כמו שאמרו ז"ל כי באהל רחל הייתה שם שכינה כי הייתה בת זוגו, ועל כן נאשם ראובן על שבלבל יצועיה, נמצא כי בהיות יעקב באהל רחל היה מלווה מהשכינה יותר מבהיות באהל לאה, על כן אמרה **הפעם ילֹוה אישי** שיהיה מלווה בהיותו **אלי** גם כן, **כי ילדתי לו שלשה בנים**, שהם תלת סמכין דכורסא דשכינתא שהן ארבע עם לאה עצמה, ויוכן להשראת שכינה כאהל רחל, להיות יעקב מלווה שם עמה וילדיה כמדובר, **על כן קרא אותו לוי** כלומר לווי שני.

לה ותכר עוד ותלד בן ותאמר הפעם אודה את-ה' על-כן קראה שמו יהודה ותעמד מלדת: אך עדיין נשאר יד על כס יה, ואין השם שלם כביכול כי אם על יד יהודה על ידי משיח בן דוד הנותן נקמות באדום ועמלק, כי על כן אמר דוד שהוא משיח (תהלים קטז) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, וזהו אומרו **הפעם אודה את ה'** על ידי זה, שהוא השם בארבע אותיות, **על כן קראה** אותו **יהודה** שבו השם ואות דל"ת לרמוז אל הארבע אותיות של השם ישתבח ויתעלה שמו לעד אמן.

פרק ל

א ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחיה ותאמר אל-יעקב הבה לי בנים ואם-אין מתה אנכי:
ב ויחר-אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלהים אנכי אשר-מנע ממך פרי-בטן:

אומרו **ליעקב** הוא מיותר.

ועוד אומרה הבה לי בנים האם לא השכילה כי לא אלוהים הוא לתת לה בנים.

וגם אומרה מתה אנכי מה עניין מיתה.

ועוד תשובתו **אשר מנע ממך** כי פירשו ז"ל (שם עא י) ממך מנע ממני לא מנע, כי הלא כמו זר נחשב יחמץ לבבה במענה פיו.

ואפשר כי אמרה בלבה אולי מה שציערתי את יעקב שידי הייתה בהחליף את לאה ומסרתי לה סימנים שילם לי אלוהים שעל כן לא ילדתי ממנו על אשר חטאתי לו, וזהו אומרו **ותרא כי לא ילדה ליעקב** על כן **ותקנא באחותה**, באומרה אני שלא הייתי כלי האומנות מהרמאות רק שעזרתיך אני לוקה, והיא בעלת הדבר רבת בנים, אז **ותאמר לו** אחר כי בשלך הצער הזה עלי, מושיע אין בלתיך, כי בהתפללך עלי יראה ה' כי עברת על פשעי, ויהיה לי בנים, **ואם אין מתה אנכי** כי אחזיק בקנאה על אחותי ותמשך שנאה ותחרות ואתחשב למתה בחיי בעוון זה.

ב ויחר-אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלהים אנכי אשר-מנע ממך פרי-בטן:

אז השיב לה ואמר **התחת אלוהים אנכי** שאמרת **הבה לי בנים**, ועל אשר אמרתי **מתה אנכי**, אל תחושי, שלא על עוון זה לא ילדת שתקנאי, כי הלא אינך מצווה על פריה ורביה, וכזכותך אם ילדת זכותך עתה, באופן כי **אשר מנע ממך פרי בטן** הוא בלבד, כלומר בחינת פרי לא בחינת חיוב כי אינך חייבת ולא חסרת זכות.

ג ותאמר הנה אִמְתִּי בִלְהָה בֹּא אֵלַיָּה וְתֵלֵד עַל-בְּרָכִי וְאֶבְנָה גַם-אֲנֹכִי מִמֶּנָּה:

ד ותתן-לו את-בִּלְהָה שִׁפְחָתָהּ לְאִשָּׁה וַיְבֵא אֵלַיָּה יַעֲקֹב:

ה ותכר בִּלְהָה וְתֵלֵד לַיַּעֲקֹב בֶּן:

ו ותאמר רחל דנני אלהים וגם שמע בקלי ויתן לי בן על-כן קראה שמו דן:

ז ותהר עוד ותלד בלהה שפחת רחל בן שני ליעקב:

ח ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי עם-אחתי גם-יכלתי ותקרא שמו נפתלי:

הנה אומרו **בבלהה ויבא אליה יעקב** הוא מיותר.

אך יהיה כי מיד שבא אליה יעקב מיד **ותהר**.

אז אמרה הנה יראה כי ה' מצליח על ידי ואיך לעומת זה היה לי הסתר פנים מלדת, אך הוא כי מה שעד כה לא הריתי הוא כי **דנני אלוהים** הוא מידת הדין בשמים, על שמנעתי עצמי מבעלי שבוע אחד. ומאשר ה' מצליחני בבלהה, אני מכרת שני דברים:

אחד שכבר **דנני** וקבלתי עונשי,

וגם המידת הדין הנזכר נהפך לי לרחמים כי **וגם שמע בקולי** באומרי **אבנה ממנה**, וכבר ידעתי כי **ויתן לי בן**, כי כבר גזר למעלה לתת לי בן בזכות שנתתי לאישי, כי מאשר מיד ילדה בלהה בן ידעתי **שאבנה** אני **ממנה** בן אחד.

ז ותהר עוד ותלד בלהה שפחת רחל בן שני ליעקב:

ובראותה כי ניתן לבלהה בן שני, אז אמרה אין הדבר כאשר חשבתי כי לעוון נחשב לי מה שעשיתי בערמת חליפי לאה ו**דנני אלוהים**, ואחר כך דרך מתנה **ויתן לי בן**, שאם כן היה די בבן אחד, אך זה יורה כי אדרבה לזכות נחשב לי.

ח ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי עם-אחתי גם-יכלתי ותקרא שמו נפתלי:

כי אשר נתעקשתי ברמאות ההוא מאת האלוהים היה לי הדבר, שראה את דמעתה, כי מאת האלוהים היה מה שנפתלתי שנתעקשתי לרמות שלא כטבעי, עם אחותי **גם יכולתי** לסבול קנאה כזאת הפך טבע בשר ודם, ועל כן על זכות זה שנים ילדה לי שפחתי שהוא סימן לי שאבנה משנים.

והנה אמרו רז"ל

כי בעת החורבן לא נתפייס הוא יתברך להשיב בנים לגבולם בכל תחנוני האבות ומשה רבנו ע"ה עד שדברה רחל ותאמר אנכי אשה וסבלתי הכנס אחותי במקומי ואתה לא תסבול מה שעשו בניך ותמאסם, אז אמר הוא יתברך מנעי קולך מבכי כו' כי יש שכר לפעולתך כו' ושוב מארץ אויב. (פתיחתא איכה רבתי)

והנה אין ספק כי אלוהינו מרחם, החושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, ומתקן מראשית אחרית, נסה את רחל ותעמוד בניסיון למען זכות את ישראל במענה פיה בעת החורבן, כי תזכיר סבלנותה לרחם על ישראל.

וזה יתכן אמרה רחל, כי הכירה כי אשר עשתה ונפתלה היה ברמאות ההוא, מאת האלוהים יצא לנסותה, וזהו **נפתולי אלוהים נפתלתי**, וגם מאתו יתברך היה שגם יכולתי לסבול שעזרני שאוכל עמוד בניסיון. ועם שאפשר שלא ידעה מעתה עניין החורבן, לפחות הבינה כי מאת האלוהים שהיה עתיד לעשות דין ורוגז יצא הדבר הזה, למען יהיה זה לה לזכות להשיב חימה. וזה אומרה מאשר נתן לי גם את זה, שמורה כי שנים יתן לי ה', כי על כן שנים ילדה לי שפחתי שנתתי לאישי, להורות שככה **אבנה ממנה**, דנתי כי **נפתולי אלוהים נפתלתי**.

ואם אומרו **נפתולי כו'** הוא לשון חיבור, יאמר הלא חשבתי שחטאתי בדבר, אך אדרבה בתת ה' לי גם את זה אני אומרת כי אדרבה חבורי אלוהים ודבקות עמו היה מה שנתחברתי עם אחותי, על ידי שים אותה במקומי, שאם לא כן לא היה נושאה ולא היה לי חיבור עמה, וראיה כי מה' היה במה שגם יכולתי לסבול.

ועל דרך האמת שידוע היות התחברות לשכינה הנקראת אלוהים עם מדה המייחסת לאחות, לשם זה שהוא שם הויה בנקודת אלוהים, היה רמז לזה מה שנתחברתי עם אחותי ולא יחשב לי עוון להיות שתי אחיות, גם שלא נתנה התורה. כי בזה שאני רואה כי ה' עמי ויש לי סימן כי אבנה משפחתי בשנים, אני אומרת כי אני עם אחותי דוגמת חיבור עליון, הייתה מאת ה', כי חבורי אלוהים שמתחבר שם זה, בדוגמתו היה מה שנפתלתי ונתחברתי עם אחותי, כי אני והיא, דוגמת השתי בחינות אלוהים שעל ידי כן נתחברו, ועל ידי החיבור היה זכות ועזר שגם יכולתי לסבול, שהוא שלא בדרך טבע, באופן כי טובה אני בעיניו יתברך גם בזה על כן **ותקרא וכו'.**

יא ותאמר לאה (בגד) [בא גד] ותקרא את-שמו גד:

הנה ראתה כי ילדה ארבעה, והתחילה גם אמתה ללדת, ורחל עודה עקרה. אז אמרה אין זה כי אם דלאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא, על כן אמרה **בא גד**, שאם לא כן, אין ספק כי רחל גדול זכותה משל שפחתה, על כן קראתו גד שהוא מזל, ואמרה **בא** כלומר הלך מאז עמדה מלדת ובא עתה.

יג ותאמר לאה באשרי כי אשרוני בנות ותקרא את-שמו אשר:

הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** ע"א י) על פסוק וטובל בשמן רגלו שבנות שבת אשר היו נשואות לכהנים גדולים ולמלכים המשוחים בשמן.

ויתכן כי זה מאמר לאה **באשרי** כלומר באושר שיש לי נולדת, שהוא **כי אשרוני בנות** האומרות עלי כי מאושרת אנכי, שחשבתי ליפול בגורל עשו, ונפילתי בגורל גדול כיעקב, באושר זה נולדת אתה שבנותיך ינשאו לגדולים.

ובמה שאמרו ז"ל (במדבר רבה ד ח) כי יעקב היה כהן לאל עליון על ידי קניית הבכורה, יבוא יותר מדויק, שיאמר באושר שלי **שאשרוני בנות**, נישאתי לכהן גדול, נולדת אתה, שינשאו בנותיך לכהנים גדולים.

יד וילך ראובן בימי קציר-חטים וימצא דודאים בשדה ויבא אתם אל-לאה אמו ותאמר רחל אל-לאה תני-נא לי מדודאי בנך:
טו ותאמר לה המעט קחתך את-אישי ולקחת גם את-דודאי בני ותאמר רחל לכן ישכב עמך הלילה תסת דודאי בנך
טז ויבא יעקב מן-השדה בערב ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא כי שכר שכרתיך בדודאי בני וישכב עמה בלילה הוא:
יז וישמע אלהים אל-לאה ותהר ותלד ליעקב בן חמישי:
יח ותאמר לאה נתן אלהים שכרי אשר-נתתי שפחתי לאישי ותקרא שמו יששכר:

ראוי לשום לב:

- א. באומרו המעט קחתך את אישי,** כי הלא אדרבה היא לקחה את איש רחל.
וגם איך הודה לה **ותאמר לכן ישכב כו'.**
- ב. האם** בשכירות היה מזדווג עם לאה. ואם הוא שהיה הזמן מתחלק בין ארבעת נשיו והיה אז זמן רחל ועל כן שכרה לאה ממנה הלילה, למה לא המתינה עד בא זמנה.
- ג. שאם** ליל עונת רחל הייתה, איך אמרה **המעט קחתך את אישי**, הלא לא לקחה, כי זמן רחל היה.
- ד. כי** הלא כמו זר נחשב **צאת לאה לקראתו לאמר אלי תבא כי שכור שכרתיך.**
- ה. כי** מלת **שכר** מיותרת והיה לו לומר **כי שכרתיך וכו'.**
- ו. אומרו וישמע אלהים אל לאה** היכן התפללה שישמע אליה.
- ז. אומרו בן חמישי,** מה שלא אמר כן ביהודה רביעי ולא בלוי שלישי ולא בשמעון שני ולא בראובן ראשון.
- ח. אומרה נתן אלהים שכרי כו' ותקרא שמו יששכר,** למה לא רמזה על ששכרה את אישה.
- ט. ראוי לשים לב** מה זה היה, שזכה הנולד בלילה ההיא לתורה.
- ומה גם לאומרם (ילקוט רמז קכט)** שהייתה שכינה שם, שעל כן נאמר **בלילה הוא** ולא נאמר בלילה ההוא, שהוא כד"א אני והוא, ומה נשתנית הולדה זו מכל השאר.
- וגם** לפי הפשט נשים לב חסרון הה"א, שלא נאמר ההוא.
- י. למה** הודיענו התורה שהליכת ראובן הייתה **בימי קציר חטים.**

ולבוא אל העניין נקדים כי הנה דרך תורתנו הקדושה ללמדנו שורש גדול באמונה, הלא הוא כי טוב לגבר לברוח מהשען על דברים טבעיים, כי אם על ה' לבדו, כי מושיע אין בלתו יתברך

לעד. כי הבוטח בה' ארוכתו מהרה תצמח, והבוטח בהשתדלותו או בדברים טבעיים אין ישועתו לו באלוהים עד יכיר וירא כי טעה באצטגנינות שלו, ועד ממחר יוסף הצדיק, כי על שתי זכירות אשר אמר לשר המשקים זכרתי והזכרתי האריך שני שנים בבית הסהר.

ועוד מזכירה מאמרם ז"ל **במדרש חזית** (שיר השירים רבה א לא)

מעשה בצידון באשה שהייתה נשואה כמה שנים ולא ילדה, והלכו לפני רבן שמעון בן יוחאי מוסכמים ליפרד בגט כריתות באומרם שלא היה תועלת בזווגם, ואמר להם כשם שהזדווגתם בשמחה ובמשתה כן בגירושין, ועשו משתה, ובילילה אמר לאשתו טולי הטוב בעיניך בכתובתיך ולכי לבית אביך, ויהי בראותה כי כבדה עליו שינה מהיין צוותה את עבדיה וישאוהו ישן על מיטתו אל בית אביה, ויהי בבקר וייקץ ויאמר לאשה מי הביאני הלום, ותען ותאמר כמצוותך שאמרת שאטול הטוב בעיני ואלך אל בית אבי עשיתי, כי לא ראיתי טוב ממך בעיני ולקחתך והבאתיך בית אבי, אז הלכו לפני רבן שמעון בן יוחאי ז"ל. וכשמעו אמר: ריבון העולמים כיון שחשקה בבעלה תן לה בנים, ומאז הולידו בנים ובנות.

יד וילך ראובן בימי קציר-חטים וימצא דודאים בשדה ויבא אתם אל-לאה אמו ותאמר רחל אל-לאה תני-נא לי מדודאי בנך:

ונבוא אל העניין. והוא כי כפי הנראה בראות יעקב כי ללאה ארבעה בנים, ולכל אחת מהאמהות שנים שנים, ורחל עקרה, היה מתמיד יותר באהל רחל מאצל לאה והלחנות, אולי תפקד בזכות מתייחסת לאיזו לילה מהיתרים אצלה. ועל כן אפשר היה קנאת ראובן כשבלבל יצועי אביו שהייתה במקום רחל, ואמר: לא די בחיי רחל, כי אם גם אחרי מותה כו', כי היה עושה עיקר דירתו באהל בלהה כאשר באמנה אתו רחל. ובאהל המיוחד לרחל. ובזה יצדקו הכתובים, והוא כי כאשר מצא ראובן דודאים בשדה, אשר בטבע מכינים את האשה להתעבר, וראה כי אמו עמדה מלדת, על כן ויבא לאמו להכין אותה ולסעדה להתעבר. וכראות רחל כך מרוב תשוקתה מנהמת לבה ללדת אמרה **תני נא לי מדודאי בנך** לומר כי היא צריכה יותר.

טו ותאמר לה המעט קחתך את-אישי ולקחת גם את-דודאי בני. ותאמר רחל לכן ישכב עמך הלילה תסת דודאי בנך

אז אמרה לה **המעט קחתך את אישי** שהוא אצלך יותר ולא בקצבה. על כן השיבה רחל **לכן ישכב עמך הלילה כו'.**

אז אמרה לאה בלבה, הנה לפני שלשה דברים לזכות בהם:

אחד כי הנה נתתי שפחתי לאישי.

ועוד שנית כי מה לי טוב מבילתי השען על הכנות טבעיות לאכול מדודאים, כי היא שאלה **מדודאי בנך**, שהוא מקצתם, ואני אתנם לה כולם כאומרה **תחת דודאי בנך**, וכן אמרה היא **בדודאי בני**, שהוא כולם, להורות כי שתה כל בטחונה בה', כי היא זכות שתעמוד לה, כי על כן אפשר ששהתה רחל מלפקד עד אחר שילדה לאה שני בנים ובת אחר עניין הדודאים, ואחר כך **ויזכור אלוהים את רחל** כלומר אלוהים ולא מהדודאים, כי אדרבה על הדודאים שהתה, בל תחשוב שהם שעמדו לה, אך בהיות אחר זמן יוכר כי זכר אותה אלוהים, ועל כן שהתה על שהראית כי שמה בטחון מה בדודאים.

עוד שלישית כי עשתה בחכמה כמעשה דרבן שמעון בן יוחאי, שעל שיתה שומה האשה ההיא דבקות וחשק אישה בלבה, פקד אותה ה', כן עשתה לאה בהראותה החשק הנמרץ הזה בצאתה, למען תעזר מזה גם כן ליבנות יותר מהצדיק ההוא.

ועל אשר הערנו מעניין התורה שיצאו מהיריון ההוא, והיות שם שכינה כמו שאמרו ז"ל, ועל השתדלותה שישכב עמה בלילה הוא, ולא עצרה כח עד בא ליל עונתה להמתין, עם חסרון ה"א ממלת ההוא, יהיה בשום לב אל הודעת התורה שהיה לכת ראובן **בימי קציר חטים**, לא על חנם הודיעה לנו התורה דבר בלתי צריך כזה, כי מה לדודאים אצל החטים או אל היות בימי קציר החטים?

אך אין ספק כי בתחילת העניין רמזה תורתנו התנצלות אל לאה, בל תראה כרודפת לשכב את אישה, גם טעם אל צאת הריון קדוש ובייחוד היותו נושא דגל התורה, ואחשוב - גם שלא מצאתי גילוי זולתי הנזכר - כי אפשר שהיה הלילה ההוא ליל שבועות הוא מתן תורה. וה' יצילנו מלומר בתורתנו דבר אשר לא הוא חלילה. והוא כי כאשר נתייחס חג הפסח אל קציר השעורים כן חג השבועות אל קציר החטים, כי על כן בפסח היה קרב עומר השעורים ובחג השבועות שתי הלחם מהחטים, ובפירוש יחסה תורתנו חג השבועות אל קציר החטים, באומרה על חג השבועות בפרשת כי תשא בכורי קציר חטים, וזכר לדבר אמרו **בבראשית רבה** (עב) **וילך ראובן בימי קציר חטים** ביכור כל מיני כו' ופרשת משפטים וחג הקציר כו'.

ובזה יתכן כי זה מאמר הכתוב **וילך ראובן בימי קציר חטים** הוא ערב שבועות שאנו מצווים לקצור חטים באופן שהלילה הוא ליל שבועות הוא ליל מתן תורה. כי אין ספק שלא תדבר התורה ותאמר סימן זה על קציר חטים משולל מצווה, רק על ימי קציר חטים המצווים מאתו יתברך, וכן קציר חטים עולה במספר קטן כמספר ליל שבועות. ולפי זה, הלילה שאמרה רחל היא ליל שבועות. ובזה מצאתי ראיתי טוב טעם אל מאמר רחל באומרה **לכן ישכב עמך**. מה ההטבה הגדולה הזאת, האם יחסר ללאה לילה אחרת? אך דבר גדול דברה לה: **לכן ישכב עמך הלילה** כי בכל מקום אומר הלילה הזה כד"א הוא הלילה הזה לה' וכאן אין אומר הזה, לרמוז **ישכב עמך הלילה** עצמו, הוא זכות הלילה, שהוא ליל רצון של מתן תורה.

ועל כן יצא יששכר שכל תורת ישראל היה בשבטו, וזהו אומרו **בן חמישי** לרמוז אל חמשה חומשי תורה, ועל כן לא תאשם חלילה בצאתה לקראתו כאחת הריקות לומר **אלי תבוא** וששכרה אותו שנראה ח"ו כדאי בזיון. נמצאו כי ארבעה דברים כוונה לאה לעשות במעשה הזה. השלשה שהזכרנו והרביעי הזה.

טז וַיָּבֹא יַעֲקֹב מִן־הַשָּׂדֶה בְּעָרֵב וַתֵּצֵא לָאָה לַקְרָאתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלִי תָבֹא כִּי שָׁכַר שְׁכָרְתִּיךָ בְּדוּדָאֵי בְּנֵי וַיִּשְׁכַּב עִמָּה בַּלַּיְלָה הוּא:

והנה השלשה סיפרה לבעלה:

אחד באומרה **אלי תבא** והוא כעובדא דרבן שמעון בן יוחאי שהזכרנו. **והשני** שהוא על שכר שנתנה שפחתה לאישה באומרה **נתן אלוהים שכרי אשר נתתי שפחתי כו'.** אמרה **כי שכר שכרתיך** כי מלת שכר מיותרת אך היא על שכר תתה שפחתה לאישה, **וגם שכרתיך כו'** שהוא **השלישי** שמורה שגעלה בהכנה טבעית, וזה **שכרתיך בדודאי כו'** כי טוב לי זכרתך בהשגחה מהדודאים. **והרביעית** אמרה תורה באומרה **וישכב עמה בלילה הוא** כי אותו הלילה עת רצון הוא ליל מתן תורה.

יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל־לָאָה וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֶּן־יַעֲקֹב בֶּן חָמִישִׁי:

והנה כל הרואה עניין לאה, הנה לא ייטב בעיניו שתצא אשה לקראת אישה בבואו מן השדה לאמר לו כי שכרה אותו שנראה חלילה כמנהג אשר לא טובות, על כן הוא אומר **וישמע אלוהים אל לאה**, שהבין דרכה כי לשם שמים כיוונה, ככל הכתוב כד"א שמענו אדוני, על כן נתן לה הריון בן צדיק בעל תורת ה'. וזהו **בן חמישי** כמו שרמזנו מחמשה חומשי תורה.

יח וַתֹּאמֶר לָאָה נָתַן אֱלֹהִים שְׁכָרִי אֲשֶׁר־נָתַתִּי שְׁפָחָתִי לְאִישִׁי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ יִשְׁשָׁכָר:

ותאמר לאה נתן אלוהים שכרי על טוב כוונתי, כי אין להרהר עלי אולי לחיבת ביאה כוונתי לשכרו הלילה ההוא, כי הנה **נתתי שפחתי לאישי** ואילו הייתי רדופה אחרי זאת למה נתתי שפחתי לאישי למעט עונתי, אך אין זה רק לכוונת השיג כתר תורה. **ותקרא שמו יששכר** בשתי שינין שהוא על כוונתה על תורה, וזהו יש שכר שהוא על אוהבי התורה הוא שבט יששכר, שהוא כי התורה אומרת על לומדיה ואוהביה להנחיל אוהבי יש, הם י"ש עולמות, ולהיות עיקר אוהביה מיששכר קראה **שמו יששכר** כי יש הוא השכר שלו. ועניין זה סתום אצלנו על פסוק דודי צפנתי לך.

יט וַתֵּהָר עוֹד לָאָה וַתֵּלֶד בֶּן־שָׁשִׁי לַיַּעֲקֹב:

אמר בו **בן ששי** לרמוז על ששי של מתן תורה, שהוא כבן לתורה שביום ההוא, כי בצל החכמה בצל הכסף.

כ ותאמר לאה זבדני אלהים אתי זבד טוב הפעם יזבלני אישי כי-ילדתי לו ששה בנים ותקרא את-שמו זבלן:

ואמרה **זבדני כו'.** והנה אחר שעתיד לומר אותי לא היה לו לומר זבדני, כי אם זבד אלוהים אותי. אמנם אמרה הנה שלשה כתרים הם:

כתר תורה,

כתר כהונה,

כתר מלכות,

והנה ממני היו לו מעמד שלשתן:

כהונה מלוי,

מלכות מיהודה,

תורה מיששכר,

עולים במספר קטן עם כללות אחדותן ששים, תורה כהונה מלכות.

כא ואחר ילדה בת ותקרא את-שמה דינה:

אמרו רז"ל (**בראשית רבה** עב) שהיה עיבורה זכר ואחר כך נהפך לנקבה בתפלת לאה, שבל תגרע רחל מן השפחות, שישארו לה שנים מהי"ב שבטים. ובזה אפשר שקראה **דינה** לומר אל תאמרו האם בשביל רחל יעשו לזו שלא כדיון, על כן קראתה כך לומר כי אל דעות ידע כי גם מצד עצמה דינה של ילדה זו להיות כך, כי אחר שש מדות השביעי נקבה ובחינת דין ומתייחסת לאות ה', וזהו **דינה** אחר ששה בנים, ולא תתרעם שנהפכה בשביל רחל בלבד.

כב ויזכר אלהים את-רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את-רחמה:

הנה היה לו לומר וישמע אלוהים אל רחל ויפתח את רחמה, כי מאמרו תחילה **ויזכור** ואחר כך **וישמע וכו'** נראה שמבלי שמוע אליה זכר אותה ואם כן מה צורך השמיעה.

כג ותהר ותלד בן ותאמר אסף אלהים את-חרפתי:

מרב ענוותנותה אמרה לא הייתי כדאי לזה, אלא **שאסף** וקבץ **אלוהים את חרפתי**, והוא כי היו בעיניה חרפה מאמר יעקב שאמר אשר מנע ממך פרי בטן, וכמו שאמרו רז"ל (שם עא): **ממני לא מנע כי אם ממך**. וגם היה לה חרפה כי נתנה לאה שפחתה לאישה וילדה לאה בזכות זה והיא נתנה שפחתה תחילה לאישה וילדה והיא לא נבנית ממנה. וגם דרך כלל היותה עד כה גרועה מהשפחות. וגם מאמר לאה אליה המעט קחתך את אישי כאילו היא העיקר ונהפוך היה.

הנה כי היה לה חרפה מבחינות רבות. ואמרה גם שאחד מחלקי חרפתי לא היה לה מספיק לתת לי ה' הריון, הנה **אסוף אלוהים** את הכל לתת לי בן, ולפי זה היה ראוי יקרא אסף.

כד ותקרא את-שמו יוסף לאמר יסף ה' לי בן אחר:

אלא ש**ותקרא שמו יוסף** לאמר לפני קונה **יוסף ה' לי בן אחר** ולא יהיה הבן הנשאר מהי"ב לאשה אחרת כי אם לי.

כו תנה את-נשי ואת-ילדי אשר עבדתי אתך בהן ואלכה כי אתה ידעת את-עבדתי אשר עבדתיך:

כז ויאמר אליו לבן אם-נא מצאתי חן בעיניך נחשתי ויברכני ה' בגללך:

כח ויאמר נקבה שכרך עלי ואתנה:

כט ויאמר אליו אתה ידעת את אשר עבדתיך ואת אשר-היה מקנך אתי:

ל כי מעט אשר-היה לך לפני ויפרץ לרב ויברך ה' אתך לרגלי ועתה מתי אעשה גם-אנכי לביתי:

ראוי לשים לב:

א. כי הלא מבלי היותן לו בשכר עבודתו היה ראוי יתנם לו ולמה נותן טעם **אשר עבדתיך וכו'.**

ב. למה כופל ואומר **ואתה ידעת וכו'.**

ג. כפל אומרו **אשר עבדתיך וכו'.**

ד. אומרו **ויאמר אליו לבן אם נא מצאתי חן וכו'** היכן היא גזרת מציאת החן הזה.

ה. מה הניחוש הזה שאומר **נחשתי וכו'.**

ו. אומרו **ויאמר נקבה שכרך וכו'**, כי אומרו **ויאמר** מיותר כי עודנו לבן מדבר.

ז. אומרו **נקבה וכו'** שהוא בלתי מתיישב, כי אילו אמר שהיה אומר ליעקב שחפץ לשרתו בשכר, היה צודק ישיב לו פרש שכרך כו', אך השירות לא נזכר ובמה יפרש לו השכר.

ח. אומרו **אתה ידעת וכו'** ואומרו **כי מעט וכו'** נראה בכל זה כמשבח עבודתו ומגדיל עצמו באומרו **ויברך ה' אותך לרגלי** והוא שלא כמידת גודל ענוותנותו, ואם היא הקדמה אל מה שבא לאמר לו **ועתה מתי אעשה וכו'**, אין צורך לזה אל כל ההקדמה ההיא.

ט. אומרו **גם אנכי** מה בא לרבות.

כו תנה את-נשי ואת-ילדי אשר עבדתי אתך בהן ואלכה כי אתה ידעת את-עבדתי אשר עבדתיך:

אמנם הנה היה מקום יאמר לבן ירא אני פן תענה את לאה, כי הלא כל אשר עבדת שבע שנים זה פעמים, הלא ברחל עבדת ושלא ברצונך הייתה לך לאה, ולא יבצר היות טינא בלבך על הרמאות וגם עלי, ואפשר כי שנואה היא, ולכן בהרחק נדוד ממני תענה אותה. על כן הקדים

ואמר תנה את נשי וכו' כי כולן בהשוואה אחת אצלי, ואל יעלה על רוחך כי אשר עבדתי שבע שנים ראשונות היו בעד רחל גם השניות לא על לאה עבדתי רק על שתתן לי את רחל, שאם לא הייתי עובדך אחרי כן לא היית נותנת לי, באופן תחשוב כי שנואה לאה, כי לא כן הוא, כי הנה אשר עבדתי אותך בהן היה בשווה בעד שתיהן, השבע ברחל והשבע בלאה.

כז ויאמר אליו לבן אם-נא מצאתי חן בעיניך נחשתי ויברכני ה' בגללך:

ויאמר אליו לבן הנה עד כה לא הייתי לחן בעיניך כי רמיתך בלאה, והנך אומר עתה **תנה את נשי** כאילו שתיהן שוות לפניך, וכן באמרך **אשר עבדתי אותך בהן** כמדובר, הנה ששמח אתה עתה בדבר למפרע **ומצאתי חן** עתה **בעיניך**, אך עד כה לא מצאתי חן, אך אני **נחשתי** מאז כי תשמח לאחר זמן.

או שיעור הכתוב אם עתה בלבד ולא מאז **מצאתי חן** הוא **בעיניך**, אך בעיני ה' מאז מצאתי חן, כי אשר היה לבך עלי שרמיתך, לא כן הוא רמאותי, כי מה' יצא, כי אני **נחשתי** בפעולתי כוונת הבורא, והראיה כי הלא **ויברכני ה' בגללך** כי אהובו יתברך אתה, ואילו הייתי בזה מצר לך לא היה מברכני ה' **בגללך**, אך אין זה כי אם שרמאותי היה רצונו יתברך ונתן שכרי.

כח ויאמר נקבה שכרך עלי ואתנה:

הנה השבתי על היוצא מכלל דבריך, אך אשר היה עיקר שאלתך **תנה את נשי** אין ראוי תוליכם עד תקנה נכסים לפרנסה. לכן **נקבה שכרך** שכר עבודה, ואז ואתנה את נשיך, וזהו אומרו **ויאמר** פעם שנית כי זה חזר על עיקר השאלה ואמר **נקבה** לא תחוש לרמאות פן אחליף משכורתך כאשר בעבודת שבע שנים ברחל ונתתי את לאה, כי עתה **נקבה** פרש בעצם דבריך עלי שלא יהיה מקום לשנות.

כט ויאמר אליו אתה ידעת את אשר עבדתיך ואת אשר-היה מקנך אתי:

ויאמר אליו אשר אמרת שאפרש שכרי עליך למען יהיה לי במה לפרנסם, מזה אל תירא, כי הלא לא יבצר או דעתך הוא שהצלחת האיש לפרנסת ביתו תלוי בהשתדלות, או מהמערכת, או מברכת ה' וזה באחד משני פנים:

או על ידי השתלשלות השר השורר בארץ ההיא,

או ממנו יתברך אל האדם.

והנה על אלה אל תירא יעדר ממני שפע לפרנס את בנותיך ואת ילדיהן, כי אם דעתך שהדבר תלוי בהשתדלות **אתה ידעת את** עבודתי **אשר עבדתיך** שהיה בכל כחי וכל שכן שאשתדל לעצמי, ואם הוא על המערכת הלא מזלי טוב משלך כי **ואת אשר היה מקנך אתי** כי אצלך לא היה מצליח כאשר בהיות אתי.

ל כי מעט אשר-היה לך לפני ויפרץ לרב, ויברך ה' אתך לרגלי.

ועתה מתי אעשה גם-אנכי לביתי:

והנה שתי הבחינות האלה הן שקר. כי הן מעט **אשר היה לך לפני ויפרץ לרב** אין זה תלוי בהשתדלות כי איננו מועיל לפרוץ המקנה לרוב, ולא במזל לריבוי כל כך עצום, שכל המקנה היה מעט, ומה **שויפרץ -** שהן הוולדות - הן **לרוב**, כי אין זה רק השגחה אלוהית. ואין לומר שהוא יתברך שלשל השפע על יד השר, שאם כן יותר שייכות יש לך אצל השר ממני, כי חיצוני הוא אצלי, ואם כן למה לא תהיה הצלחת מקנך כי אם לפני, אך אין זה כי אם **שויברך ה' אותך**.

ושמא תאמר איזה שייכות היא לו יתברך עמך לברכך שלא על ידי שר, לזה אמר **לרגלי**, להיותך בחברתי. כד"א (שמות יא) צא אתה וכל העם אשר ברגליך, כי הברכה הייתה לך מאתו יתברך באמצעותי כי קרוב אלי הוא יתברך, וזהו אומרו לרגלי דאפקיה בהאי לישנא כלומר להיותך כרגלי כי אני כצינור לקבל שפע ולשלשלו בך מאתו יתברך. ואם כן איפה כל שכן שאהיה מוצלח לפרנסת ביתי, וזהו **מתי אעשה גם אנכי לביתי** לומר עד כה הייתי כלי לשלשל שפע מאתו יתברך אליך כאילו אתה תחתי, **ומתי אעשה גם אנכי לביתי** שיהיה הוא יתברך משפיע במעשה ידי ולהריק בבית נשי וילדי.

ויאמר אליו לבן אם נא מצאתי חן וכו' אמרת שעבדת לי חנם ושאכיר זה ואניחך, לא כן הוא כי אם נא, כלומר אם נא תעבדני, אומר שמצאתי חן בעיניך. אך לא במה שעבדתני, כלומר כי מה שעבדת גם על לאה ראוי היה, כי הנה **נחשתי** בתת אותה לך כי זאת הייתה כוונת הבורא, שאם לא כן למה ברכני **ה' בגללך**. ובראותו ששתק יעקב על אומרו שאם עתה יעבדהו ימצא חן בעיניו, ואמר הנה לא חנם אני חפץ וגם לא שתעבוד ואתן השכר אחרי כן, וגם לא שאדבר אני ואומר כך וכך אתן לך, רק אתה תפרש מעצמך, ומיד ואתנה טרם עשותך עבודה, פן תירא מרמאות.

והשיב יעקב **אתה ידעת את אשר עבדתיך** ואיני אומר עבודתי אשר עבדתיך לחלק עבודה ברחל לבד ושל לאה לבד, לומר כי של לאה בלתי מחויבת, כי אם מודינא לך שאחת הנה, והכל בחיוב, כי נחשת, אך אשר אמרת **ויברכני ה' בגללך** הוא בסיבתי, שהוראת בזה כי ממנו יתברך ואליך בירך אותך כי אינו כן רק ויברך ה' אותך באמצעותי וזה לרגלי כמדובר בקודם.

לא ויאמר מה אתן-לך

ויאמר יעקב לא-תתן-לי מאומה אם-תעשה-לי הדבר הזה אשובה ארעה צאנך אשמר:
לב אעבר בכל-צאנך היום הסר משם כל-שה נקד וטלוא וכל-שה-חום בכשבים וטלוא ונקד
בעדים והיה שכרי:

ויאמר וכו'. אמר יעקב: אם תרבה במחיר, הנה תאמר אני העשרתי את יעקב. ואין יודע מה שראוי אלי, זולתו יתברך. כי הלא איני כשאר רועים שירעו את הצאן אך לא יוכלו לשמור אם יחד יבואו זאבים ודומיהם, שיצטרך רועים ומקלות, ולפעמים לא יועילו. אך אני לא כן כי במה שאשובה ארעה צאנך אשמור, שבהיותי הרועה הם שמורים, כי לא ידבק בצאנך מאומה מכל פגע. ולכן איני רוצה שכרי מאתך כי אם מאתו יתברך, היודע את הראוי לי, שכפי הראוי בשכרי יוציא בהשגחתו יתברך מן הצאן מהגוונים שיהיה התנאי שיהיה שכרי, וזהו –

לג וענתה-בי צדקתי ביום מחר כי-תבוא על-שכרי לפניך:

כל אשר-איננו נקד וטלוא בעדים וחום בכשבים גנוב הוא אתי:

וענתה בי צדקתי וכו' לומר כי צדקתי בעבודתי תעיד כאשר תבוא לראות מה הוא שכרי שאני נוטל מגווני התנאי שהוא שכרי מאתו יתברך, אז תכיר טוב שמושי, כי לפי צדקתי ימציא ה' שכרי. וזהו **וענתה בי צדקתי ביום מחר.**

ואומרו מחר אינו מדויק כי אם כי תבוא על שכרי שתבוא לראות מה שכרי אשר המציא לי ה', כנודע מרז"ל כי יש מחר שהוא לאחר זמן, כי יאמרו בניכם מחר לבנינו. ומה שתעיד **צדקתי** הוא **לפניך**, וזהו אומרו **לפניך** שחוזר אל **וענתה** הנזכר.

לד ויאמר לבן הן לו יהי כדברך:

ויאמר לבן הן, ועל מה שאמרת שכפי עבודתך ישגיח הוא יתברך בלידת מה שיהיה שכרך **לו** יהי כדברך.

לה ויסר ביום ההוא את-התישים העקדים והטלאים ואת כל-העדים הנקדות והטלאת כל אשר-לבן בו וכל-חום בכשבים ויתן ביד-בניו:

לו וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב ויעקב רעה את-צאן לבן הנותרת:

לז ויקח-לו יעקב מקל לבנה לח ולוז וערמון ופצל בהן פצלות לבנות מחשף הלבן אשר על-המקלות:

הלא יתחמץ לבב אנוש מה זה היה לבחיר שבאבות יעשה מרמה כזאת.

ועוד יותר מזה יפלא על ה' איך הסכים עמו, כאשר אמר לו בחלומו.

אך לזה נשית לב אל שנותו לבן את טעמו: כי יעקב אמר **הסר משם כל שה וכו'** כי לא הזכיר תישים כי אם **שה**, ובלבן הוא אומר **ויסר ביום ההוא את התישים**, ולא אמר ויסר כל שה נקוד וכו',

ועוד כי למעלה אמר **וכל שה חום וכו'** ובלבן הוא אומר **וכל חום בכשבים** ולא הזכיר שה.

אך אחשוב כי תישישם הם עזים הזכרים הגדולים, ושה הוא הבינוני בין בעזים בין בכשבים שהוא שם כולל, כד"א (דברים יד) שה כשבים ושה עזים. וכשבים כולל בין גדולים בין קטנים, אך באומרו שה כשבים יצדק יותר על הבינוניים, ומה גם בזה כאשר יבוא.

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה התנה יעקב יהיה שכרו הילודים מהיום ההוא נקוד וטלוא בעזים וחום בכשבים, שימתין עד שיגדלו הטלאים וגדיים, ואז יבוא לבן על שכרו ויפריש המנומרים שהם שכרו, כאומרו **כל אשר איננו נקוד וטלוא [בעזים וחום בכשבים] גנוב הוא אתי,** שמורה שלא היה מפריש עד יגדלו כבני שנה שיהיה בלתי אפשר לטעות בו. והנה ראה יעקב שאם יסירו התיישים הגדולים והעזים הנקבות הגדולות אשר בהן נקוד וטלוא, וגם כל קטנים וקטנות ובינוניים, לא ישאר מה שיביטו הצאן להתעבר כזאת מעקודים וטלואים. וכן בכשבים אם יסירו גדולים וקטנים, כל אשר חום בו לא ילדו חום בכשבים, על כן אמר יעקב הסר משם הבינוניים הנקראים **שה**, אך לא התיישים, והוא כי אמר שבין הנולדים בשנה העברה לשל שנה זו אפשר לטעות כשיגדלו של שנה זו, על כן אמר **הסר משם כל שה נקוד וכו'** שהם הנקראים **שה** ולא תישישם, שאפשר לטעות בהם. אך התיישים הגדולים, והעזים הנקודות, והטלואות הגדולות היולדות, שהן האמהות - אדרבה רצה שישארו בכלל הבלתי נקודים וטלואים, כדי שיהיו נקודים להביט בהן באופן שילדו מאלו ומאלו.

וכן בכשבים אמר **וכל שה חום בכשבים** כי מלת שה מיותר, אך הוא לומר שלא יסיר רק הבינוניים שהם מהנולדים מהשנה שעברה, מעין השה הנזכר בעזים שהוא למעט התיישים. אך לבן עקר את הכל **ויסר ביום ההוא את התישיש וכו'**, ואת כל העזים היולדות עם הנקראים **שה**, אשר היו ילודים מהשנה שעברה, **כל אשר לבן בו.** וכן בכשבים לא הסיר כל שה חום כי אם כל חום.

אז אמר הנה האבות והאמהות היה ראוי ישארו הנקודים וטלואים וחום בכשבים הגדולים בכלל הבלתי נקודים והבלתי חום בכשבים, למען לא יבצר נקודים להביט בהן, וילדו מאלו ומאלו, כי אין ללבן פחד יתחלפו הגדולים הרבה בין הנולדים, על כן עשה עניין הבטתם במקלות המנומרים תמורת מה שהיה לצאן להביט באבות ואמהות המנומרים כאמור. גם כיוון באומרו **כל לבן בו,** בשום לב אל כפל אומרו למעלה: **הסר משם כל שה נקוד וטלוא וכו'** וחזר ואמר **וטלוא ונקוד וכו'**, אך הוא כי יש שרובו טלוא ומעוטו נקוד ויש בהפך, ועל האחד קרא **נקוד וטלוא** ועל השני **טלוא ונקוד**, ועל שניהם אמר עתה **כל אשר לבן בו.** על כן שהסיר לבן הגדולים, הותר לו לעשות ההמצאות ההן במקלות במקום התיישים הנקודות והטלואות והכשבים הגדולים שלבן בהם.

פרק לא

א וַיִּשְׁמַע אֶת-דְּבָרֵי בְנֵי-לֵבָן לֵאמֹר לֶקַח יַעֲקֹב אֶת כָּל-אֲשֶׁר לְאֲבִינוֹ וּמֵאֲשֶׁר לְאֲבִינוֹ עָשָׂה אֶת כָּל-הַכָּבוֹד הַזֶּה:

ראוי לשים לב אל אומרו **לאמר** שאינו לומר לזולת.

ועוד כי באומרו **את כל**, יורה שלא השאיר, ואיך יאמר **ומאשר לאבינו** שנראה **מאשר** ולא כל אשר.

אך אמרו הראוי לאמר הוא, שלקח הכל, שהנשאר לפני לבן כאין בערך מה שליעקב, שאם לא לקח אלא שכרו, שהוא מקצת **מאשר לאבינו**, היתכן כי **מאשר** - ולא כל אשר - לאבינו **עשה את כל הכבוד הזה**.

או יאמר: הנה ליעקב צאן רבות שהוא עושר, וגם כבוד שהוא עבדים ושפחות וגמלים וחמורים, שמתהדר ומתכבד בהם גם ביישוב. ומהיכן קנה עבדים, אם מכר מהצאן שהיה שכרו וקנה עבדים וכו' הנקראים כבוד, איך נשארו לו צאן רבות? אך מה שראוי לאמר הוא כי זולת שכרו מהצאן, **לקח את כל אשר לאבינו** והוא כל קרן נכסיו כספו וזהב, כי לא נעלם ממנו דבר מכל אשר ללבן, **ומאשר לקח עשה את כל** הנקרא 'כבוד' - עבדים כו', ולא שהוציא בזה כל מה שלקח, כי הלא מן הסתם השאיר ממון בידו, כי אם **מאשר** ולא **כל אשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה**.

ב וַיֵּרָא יַעֲקֹב אֶת-פְּנֵי לֵבָן וְהָנָה אֵינָנו עִמּוֹ כְּתִמּוֹל שְׁלֹשׁוֹם:

והנה היה אפשר כי מעצמן דברו ולא כן לב לבן, על כן **וירא יעקב את פני לבן** שהיה מכיר בפרצוף פניו ככל חסידים ראשונים **והנה איננו עמו כתמול שלשום** כי מפניו הכיר כי רע לבו כפניו.

ג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-יַעֲקֹב שׁוּב אֶל-אֶרֶץ אַבְוֹתֶיךָ וּלְמוֹלַדְתְּךָ וְאֶהְיָ עִמָּךְ:

ויאמר ה' הוא שם הגדול **שוב אל ארץ אבותיך** שהוא זכות ארץ ישראל. **ולמולדתך** שהוא אל כבוד אב ואם. **ואהיה עמך** שם הויה ולא אלוהים בלבד אשר עמך בחוצה לארץ. או יאמר **ואהיה עמך** כי שם אהי"ה יהיה עמך.

ה וַיֹּאמֶר לָהֶן רָאָה אֲנִי אֶת-פְּנֵי אַבְיָן כִּי-אֵינָנו אֵלֵי כְּתִמּוֹל שְׁלֹשׁוֹם וְאֵלֵהִי אָבִי הִיָּה עִמָּדִי: **ויאמר להן רואה אנכי את פני אביכם**. בפרצופו מה שאין זולתי רואה כי איננו אלי כתמול שלשום. ומה שקודם זה תמול שלשום היה טוב עמי הוא כי **ואלוהי אבי היה עמדי**.

ו וְאַתָּנָה יִדְעָתָן כִּי בְּכָל-כַּחַי עֲבַדְתִּי אֶת-אַבְיָן:

ומה שאין לבו אלי עתה לא מפני שאין אלוהים עמדי כי אם מרשעו מכעס שלא נתנו אלוהים להרע לי, כי **הנה אתנה ידעתן כי בכל כחי כו'.**

ז ואביכן התל בי והחלף את-משכרתי עשרת מנים ולא-נתנו אלהים להרע עמדי:
ואביכן התל בי בלאה, ואחר כך והחליף את משכורתי כו' ולא נתנו אלוהים להרע כו'.

ח אם-כה יאמר נקדים יהיה שכרך וילדו כל-הצאן נקדים ואם-כה יאמר עקדים יהיה שכרך וילדו כל-הצאן עקדים:

כי אם כה יאמר כו' ואם כה יאמר כו' באופן שלא שווה לו להרע עמדי ועל כן כועס עלי.

ט ויצל אלהים את-מקנה אביכם ויתן-לי:
ואין הדין עמו כי בהשגחה נתן לי ה' מה שיש לי כאילו הפריש ה' את מקנה אביכן לי, ובלעדו ויתן לי מאתו. כי לא בטבע היה הדבר כאילו לא ממקנה שלו נולדו.

י ויהי בעת יחם הצאן ואשא עיני וארא בחלום והנה העתדים העלים על-הצאן עקדים נקדים וברדים:

ואל תחשבו שערמה עשיתי בהציג מקלות בעת יחם הצאן לא כן הוא, כי אם מאתו יתברך היה הדבר, כי הנה ויהי בעת יחם הצאן כו'.

יא ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב ואמר הנני:
יב ויאמר שא-נא עיניך וראה כל-העתדים העלים על-הצאן עקדים נקדים וברדים כי ראיתי את כל-אשר לבן עשה לך:

ויאמר שא נא עיניך כו' והוא מה שכתבנו למעלה כי לא היה תנאם להסיר מצאן לבן העתודים המנומרים, רק הקטנים של שנה שעברה בל יתחלפו בנולדים בשנה זו, ולבן הסיר את הגדולים בל יולדו עקודים נקודים כו' כמותן, על כן מה עשה הוא יתברך שלח מלאכיו והיו מביאים אותם מעדר בני לבן או דמותם. וזהו העתודים העולים עקודים נקודים וברודים. ועל מה עשה ה' ככה לזה אמר כי אמר ראיתי את כל אשר לבן עושה לך שהוא מה שאמרנו שלקח הוא הגדולים.

יג אנכי האל בית-אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן-הארץ הזאת ושוב אל-ארץ מולדתך:

רש"י ז"ל דחק לומר שה"א של האל יתירה כמו אל הארץ כנען,

וזולת זה קשה כי מי לא ידע כי אשר הוא אל היה בית אל.

וגם למה מזכיר לו משיחת האבן ושנדר לו שם נדר.

אך עד כה דבר המלאך, ועתה מתחיל לדבר הוא יתברך. ועל כן אמר טרם ידבר אנכי האל ולא מלאך כקודם, ומאמרי הוא בית אל כו' לומר הנה אמרת והאבן הזאת אשר שמת מצבה יהיה

בית אלוהים, שהוא כמפורש למעלה, כי היות לו בנים צדיקים, הוא משל האבן שנתאחדו ונעשו אבן אחת. וזהו יהיה בית אלוהים, כי הם עצמם המקדש. וזהו אומרו הנה **בית אל** הוא מעתה שבניך טובים, אותו אבן שמשחת שם מצבה, וקראת אותה בית אלוהים, אשר זה היה **שנדרת לי כו' עתה קום צא כו'**, לומר איני מחייבך עתה ללכת עד בית אל, כי אם מה שתעשה עתה אינו כי אם צאת מן המקום הזה **ושוב אל ארץ מולדתך**, כלומר שאחר כך משם, אחר זמן, תלך בית אל, כאשר היה.

ואגב אורחין למדנו חסידות יעקב שאמר שאין לבן עמו כתמול שלשום ואשר דבר ה' אליו, ומה ששמע דברי בני לבן לאמר לקח יעקב כו' לא הגיד להן, שהיה כרכילות.

יד ופתן רחל וְלֹאָה וְתַאמָרָה לוֹ הַעוֹד לָנוּ חֶלֶק וְנַחֲלָה בְּבֵית אָבִינוּ:

אמרו הנה לאחד משלש סבות היה לנו לבלתי הפרד מאבינו:

או מבחינת הנפש

או מבחינת הגוף להנאה גשמית, וזו תתחלק לשתיים כאשר יבוא בס"ד.

מבחינת הנפש אולי נשאר שייכות קדושה, והוא כי מתוך חלאת קליפת משפחת לבן נתעתדו לצאת משם ארבעה פרידות טובות: שרה ורבקה רחל וְלֹאָה. והנה בצאת שרה עדיין היה נשאר חלק קדושה בבית אביה, הן השלש הנותרות, אך עתה שכבר יצאו ארבעתן, לא נשאר שום חלק מאיכותן, נמצאו עתה נפרדות מבית אביהן באיכות נפשותן ככל הפרש שבין ישראל לעכו"ם. וזה מאמרן: אם מפאת שייכות הנפש, העוד לנו חלק כאשר היה לשרה ורבקה שהיינו אנו מעותדות לצאת, הלא כבר נגמר כל בחינת קדושה. ואם על הנאה גשמית, אם על בחינת ירושה, אין אנו יורשות כי זכרים יש לו, וזה אומרו **ונחלה כו'.**

ואם לקבל ממנו מתנות והטבות בחיים או במות -

טו הֲלוֹא נְכָרִיּוֹת נִחְשַׁבְנוּ לוֹ כִּי מִכְרָנוּ וַיֹּאכַל גַּם-אֶכּוֹל אֶת-כֶּסֶפִּנוּ:

הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ואיך יתן משלו, כי היה כמוכר נכריות שלוקח דמי המכר לעצמו, שאילו היה כמוכר בנות גדולות דרך מהר ומתן, היה נותן לנו דמי המכר של הארבע עשרה שנה, אך **ויאכל** הוא שבע שנים הראשונות גם אכול השניות. ואין לומר כי לעומת זה לקחת מאבינו במרמת המקלות, לא כן הוא -

טז כִּי כָל-הָעָשָׂר אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינוּ לָנוּ הוּא וְלִבְנֵינוּ

וְעַתָּה כָּל אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים אֵלַיךְ עֲשֵׂה:

כי כל העושר אשר הציל אלוהים מאבינו לנו הוא, כי היה חייב מדמי מכירתנו מהארבע עשרה שנה, ונשארה עבודת השש שנים בלא כסף ובלא מחיר.

יז וַיָּקָם יַעֲקֹב וַיֵּשָׂא אֶת-בָּנָיו וְאֶת-נָשָׁיו עַל-הַגָּמְלִים.

**יח וַיִּנְהַג אֶת-כָּל-מִקְנֵהוּ וְאֶת-כָּל-רֶכְשׁוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ מִקְנֵה קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּפֶדֶן אֶרֶם לְבֹא
אֶל-יִצְחָק אָבִיו אֶרְצָה כְּנָעַן.**

ויקם יעקב כו' לבוא אל יצחק אביו ארצה כנען. סמך על שני זכויות:

אחד על לכתו לכבד אביו וזהו **אל יצחק אביו**.

ועל זכות לכתו אל ארץ ישראל וזהו ארצה כנען.

כ וַיִּגְנֹב יַעֲקֹב אֶת-לֵב לְבֶן הָאֲרָמִי עַל-בְּלִי הַגִּיד לוֹ כִּי בָרַם הוּא.

הנה קשה, כי מה שלא הגיד לו אינו גניבת לב.

ועוד שאילו היה מגיד לו, לא היה לו לומר בורח אני כי אם הולך אני, ואיך יאמר כי **על בלי הגיד**

לו כי בורח הוא.

ועוד אומרו על בלי והיה לו לומר שלא הגיד.

וגם ה"א של **הגיד** היה ראוי תנקד בפת"ח.

אך יאמר כי דרך לב האדם לאדם לעורר לו מה שבלב חברו לעשות לו, ולכן היה קרוב שיתן לב לבן לו כי יעקב בורח הוא ממנו. אך יעקב גנב לב לבן על עשותו שלא הגיד לו לבו כי בורח יעקב, והיה כי היה מראה יעקב ללבן כי טוב לו עמו. והוא מראה לו כי טוב לו שבת אתו, ועל ידי כן לא הגיד לב לבן אותו כי בורח הוא, כאשר אם היה מראה יעקב שהכיר כי אין פני לבן אתו כתמול שלשום, וזהו אומרו **ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי על בלי הגיד לו כי בורח הוא.**

כא וַיְבָרַח הוּא וְכָל-אֲשֶׁר-לוֹ וַיָּקָם וַיַּעֲבֹר אֶת-הַנָּהָר וַיֵּשֶׁם אֶת-פָּנָיו הַר הַגִּלְעָד:

הנה הבורח לבל יושג, הולך בלי טף ומקנה ההולכים לאט, אמר **ויברח הוא וכל אשר לו**, ועל כן מה עשה לבל יושג, לא הלך דרך המלך, רק אחרי עברו הנהר שם **פניו הר הגלעד** ללכת נכחו, עד הגיע אליו באופן לא יוכל לטעות, גם שלא ילך בדרך הכבושה רק נוכח אותו הר בתווה לא דרך, באופן יהיה מקצר ועולה ולא ישיגו לבן ההולך בדרך הכבושה.

כב וַיֵּגֶד לְלִבָּן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בָרַח יַעֲקֹב:

כג וַיִּקַּח אֶת-אָחִיו עִמּוֹ וַיְרַדְּף אַחֲרָיו דֶּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים וַיִּדְבֹּק אוֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד:

וכשמוע לבן, לקח את אחיו משוללי טף ומקנה, כי אם כולם אנשים קלי המרוץ, ולהיות שלא הלך יעקב דרך המלך כאשר הלך לבן כאומרו **דרך שבעת ימים**, על כן לא מצאו עד **הר הגלעד**. **והנה אומרו וידבק אותו**, אם הוא שהשיגו שם, הרי אחר כן הוא אומר **וישג לבן את יעקב**, **ועוד** שהפסיק בינתיים באומרו **ויבא כו'**, וגם שינוי הלשון.

אך הנה דרך ישראל, ומה גם הצדיקים, כי בעת צרתם נוסף על היותם קרובים אל ה', מתדבקים יותר על ידי תפילה בכל לב, וזה יאמר שממוראת לבן ישיגנו שם נדבק בכל לבו אל ה', וזהו אומרו **וידבק** לשון הפעיל, שלבן סיבב ידבק יעקב בקונו ועל ידי כן נשמעה תפלתו.

כד וַיֵּבֶא אֱלֹהִים אֶל-לֵבן הָאֲרָמִי בְּחֹלֶם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ:

הַשְׁמֵר לךְ פֶּן-תִּדְבֹּר עִם-יַעֲקֹב מְטֹב עַד-רָע:

ויאמר לו' השמר כו' כלומר לך להנאתך, שלא תתחייב את ראשך ולא על הנוגע אל יעקב כי שומרו אנכי.

כה וַיֵּשֶׁג לֵבן אֶת-יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹב תַקַּע אֶת-אֶהֱלוּ בָהֶר וּלֵבן תַקַּע אֶת-אֲחִיו בָּהֶר הַגִּלְעָד:

הנה יעקב מיראתו פן יבוא לבן לעקור את הכל, תקע את אוהלו טף ונשים בהר למעלה והוא שם את עצמו מנגד חוצה, אך לבן כבר שב מרעתו אשר חשב, **ותקע את אחיו** אשר הכין לו לשפוך דם, תקע אותם והשאירם **בהר הגלעד** ובא הוא לבדו נגד יעקב לדבר אתו פנים בפנים לבל ימהרו לשפוך אחיו דם צדיקים.

כו וַיֹּאמֶר לֵבן לַיַּעֲקֹב מָה עָשִׂיתָ וּתְגַנֵּב אֶת-לִבִּי וּתְנַהֵג אֶת-בְּנֹתַי כְּשִׁבּוֹת חָרָב:

ויאמר מאשר גנבת לבבי ותברח, אתה מראה שאיזו רעה עשית לי ותירא, וזהו **מה עשית כו'** לומר מה עשית לי רעה שהוצרכת לגנוב את לבבי **ותנהג כו'** שאם לא עשית דבר למה יראת.

כז לָמָּה נִחַבְתָּ לְבָרַח וּתְגַנֵּב אֹתִי וְלֹא-הִגַּדְתָּ לִּי וְאֲשַׁלַּחךָ בְּשִׁמְחָה וּבְשָׂרִים בְּתֹף וּבְכִנּוֹר:

ועוד אני תמיה עליך, כי מה שהיית יכול לעשות בטובה ובשמחה למה עשית בערמה ותחבולה, כי הלא כאשר גנבת לבי לבל אחשוב שהיית חפץ לברוח וברחת בהיחבא, מי יתן והיית גונב לבי בגלוי במה שהיית בא ליטול ממני רשות והחשיב אותי כי הייתי משלחך **בשמחה ובשירים כו'**, וזהו **למה נחבאת לברוח**. כי גם שאתה למוד לגנוב ולברוח כי גנבת ברכות אחיך וברחת, שם גנבת מה שחוץ ממנו, אך עתה ותגנוב אותי ממש כי גנבת לבי שהוא מגופי ולמה תגנוב לבי **ולא הגדת לי**. כי אם ותגנוב אותי הייתי משלחך כו'.

כח וְלֹא נִטְשָׁתָנִי לְנִשְׁק לְבָנִי וּלְבָנֹתַי עֵתָּה הִסְכַּלְתָּ עֲשׂוֹ:

ולפחות היה לך לחוש שאהיה ראוי **לנישק לבני ולבנותי כו'** לא נטשתני כו'. ואילו היה דרכך להתנהג בסכלות החרשתי אך **עתה בלבד הסכלת עשו** ואתמהה עליך.

או יאמר דרך אחרת מפסוק ויגנוב יעקב כו', בשום לב אל ארבע הערות האמורות על פסוק הנזכר.

ועוד אומרו מה עשית, שהיה לו להתחיל מאמרו **למה נחבאת לברוח כו'**.

ועוד כי אומרו מה עשית שהוא הברירה, ולמה חוזר ואומר **למה נחבאת לברוח**.

ועוד מה הנה שתי גנבות הללו **ותגנוב את לבבי** ואחר כך **ותגנוב אותי**, ובאחד אמר לבבי ובשני אמר אותי.

וגם הפריד הרבה בין זה לזה.

ועוד אומרו **ותנהג את בנותי** שאם הכוונה שבעל כורחן לקחם לא יצדק לשון **ותנהג**.

ועוד במה היו **כשביות חרב**.

ועוד אומרו **למה נחבאת לברוח** שיורה שכדי לברוח אחר כך **נחבאת** בתחילה ולא כן היה.

ועוד אומרו **ולא הגדת לי** היתכן כי היה בורח ממנו ויגד לו.

ועוד אומרו **ואשלחך כו'** כי הלא לא חשב יעקב שיעשה לו כן.

אך יהיה העניין בהנחה שיעקב לא הודיע ללבן מאז בא, כי גנב ברכות עשו ובא בורח ממנו

חרנה, רק כי אחי אביה הוא שרוב הבנים דומים לאחי האם, וכי בן רבקה הוא הקדמה אל

הזיווג. וזאת תהיה גניבת דעתו, שאמר שבא מבית שם ועבר.

וזה **ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי על בלי הגיד לו** מאז **כי בורח הוא** מעשו, שעל כן היה

לבו בטוח ביעקב תמיד. אך על ידי מעשה זה שברח עתה **ויגד ללבן כי ברח יעקב** מאז בא

מעשו אחיו, שהוא על שגנב ברכותיו. ומה שבא מבית מדרשו של שם ועבר, היה שנחבא שם

ארבע עשרה שנה ולא בא מיד דרך ישרה פן ירדוף אחריו עשו דרך חרן. על כן חרה אפו על

שני דברים:

אחד, אולי גם עתה גנב ממנו דבר וברח.

שנית, פן יפגענו עשו בחרבו הקשה על הברכות ויסתכנו בנותיו אגבו.

ועל האחד אמר **מה עשית**, האם גנבת גם לי וברחת ואני לא נשמרתי, כי **ותגנוב את לבבי**

שלא הגדת כי ברכת מעשו,

ועל השנית אמר **ותנהג את בנותי** לתומן, והן **כשביות חרב** ליד עשיו. ואל תאמר כי אין כעס

עשיו כל כך, כי הלא למה נחבאת בבית שם ועבר ארבע עשרה שנה לברוח אחר כך חרנה, אם

אין כעס אחיך גדול מאד. ומלבד פחד זה אמרתי **מה עשית** שהוא כי **ותגנוב אותי** איזה דבר

וברחת כאשר עשית לאחיך, שאם לא כן **למה לא הגדת לי** קודם ידיעתי שברחת מעשו

ואשלחך בשמחה ובשירים כו', שהוא שלא הוגד לו כי ברח יעקב מעשו אלא אחר בריחתו

זאת שראו מעשה ונזכרו בריחה, ולפחות היה לך לחוש בהפרידך בנותי שאנשקם.

והנה במה שנתחדש לי **שאלוהי אביכם** הזהירני עליך, אני חוזר בי מחדשת רעה, כי אם

שהסכלת עשו שלא בדעת התנהגת.

כט יִשְׁ-לֹאֵל יְדֵי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רַע וְאֱלֹהֵי אֲבִיכֶם אָמַשׁ אָמַר אֵלַי לֵאמֹר הַשְׁמַר לְךָ מִדְּבַר עַם-

יַעֲקֹב מִטּוֹב עַד-רָע:

אמר יש **לאל ידי** להיותי בעל בחירה **לעשות כו'** ואלוהי אביכם לא אמר שימנעני רק שאמר

השמר כו', ואומרו **לאמר** הוא כי לנביאי העכו"ם אין הקדוש ברוך הוא מדבר בעצמו אליהם,

רק על ידי צינורות הטומאה והשרים. וזהו **אמר אלי לאמר**, כי אמר ה' כדי **שאלי לאמר**, שאמר לשר שלי שיאמר אלי כו'.

ל ועתה הלך הלכת כי-נכסף נכספת לבית אביך למה גנבת את-אלהי:

אמר **עתה** נתחדש שלא תתייחס לבורח כי אם להולך, והוא כי עתה שראיתי שאלוהי אביך מזהירני עליך הכרתי כי שכינה עמך ובלכתך הולכת גם היא, וזהו **הלך הלכת** הליכה לשכינה והליכה ליעקב, לומר מהלך לשכינה ידעתי עתה כי להולך תתייחס גם אתה ולא לבורח כי הלא ה' עמך, וזהו **הלך הלכת כי נכסף** בחינת שכינה שעמך לבחינת שכינה שבבית אביך, ו**נכספת** גם אתה **לבית אביך**, ובזה אני תמה **למה גנבת את אלוהי** אחר שאלוהי אביך עמך.

לא ויען יעקב ויאמר ללבן כי יראתי כי אמרתי פן-תגזל את-בנותיך מעמי:

לב עם אשר תמצא את-אלהיך לא יחיה נגד אחינו הכר-לך מה עמדי וקח-לך.
ולא-ידע יעקב כי רחל גנבתם:

ויאמר יעקב מה שברחתי הוא **כי יראתי כו'**. ומעניין אלוהיך **את אשר תמצא כו'**. ואם תחשוב שלבל יגידו לך התרפים מה שגנבנו ממך לקחונם **הכר נא כו'** אחר החיפוש.

לז כי-מששת את-כל-כלי מה-מצאת מכל כלי-ביתך

שים כה נגד אחי ואחייך ויזכירו בין שנינו:

ואמר **כי מששת את כל כלי כו'** אותו דבר שמצאת **שים כה נגד אחי ואחייך** ואל תחוש על בושתי כי אין זרים אתנו כי אם אחי ואחייך. ואם לא מצאת יזכירו בין שנינו.

לח זה עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועדך לא שכלו ואילי צאנך לא אכלתי:

יקשה היתפאר שלא אכל אילי צאנו, אך יאמר מהשגחתו יתברך **שלא שכלו** תדע **שאילי צאנך לא אכלתי**, דלא עבד קב"ה ניסא לגנבי והוא עדות על נאמנותו.

לט טרפה לא-הבאתי אליך אנכי אחטנה מידי תבקשנה גנבתי יום וגנבתי לילה:

מ הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני:

אם **נטרפה**, **לא הבאתי אליך** הנשאר ממנה, שתראה שלא מכרתיה אינו שנטרפה ולא הודעתיך רק שאני **אחטנה**, אני חסרתי טרפה, שבזכותי נמנעה, שלא טרפה חיה שה מהעדר, כי הלא מידי היית מבקש אותה.

וכן **גנבתי יום כו'** כי מה שהיה נגנב בהיחבא בין ביום בין בלילה הייתי מחשיבו לגנבתי, כאילו אני גנבתי, ולא חשת אל עת השינה שהיה אונס ושומר שכר פטור, כי אי אפשר בלי שינה, ועל כן הוצרכתי לנדוד **שינה מעיני**.

ולכן –

מִהֵייתִי בַיּוֹם אֲכַלְנִי חֶרֶב וְקָרַח בְּלִילָה וְתַדַּד שְׁנֵתִי מַעֲיִנִי:

הֵייתִי בַיּוֹם הוא השמש כד"א כחום היום, **אכלני חורב** ומצרבת החום בפני, וכשהיה **הקרח בלילה**, היה מכאיב לי במקום שאכלני **חורב**, ומהכאב **ותדד שנתי מעיני**. ובזה יצדק אומרו **הייתי**, שהוא מיותר אך הוא שהיה בשמש לשמור מאד, ולא תחת הצללים כי אם במקום שאכלני **חורב**.

מֵאָז־לִי עֲשָׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתִךְ עַבְדְּתִיךְ אַרְבַּע־עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשֵׁתִי בְּנוֹתֶיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנְךָ

וּתְחַלֵּף אֶת־מִשְׁכְּרָתִי עֲשֶׂרֶת מָנִים:

זה הנאמנות שאמרתי הוא **לי עשרים שנה בביתך**, בין מה שעבדתך **ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך** עם היות שהייתי יכול להיות מורה היתר בשבע שנים השניים שהיו בגזל, ובין **בשש שנים בצאנך** עם היות שותחלף את משכורתי כו'.

מִבְּלִילִי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אֲבֹרָהּ וּפְחַד יִצְחָק הָיָה לִי כִּי עָתָה רִיקָם שְׁלַחְתָּנִי

אֶת־עֲנִי וְאֶת־יָגִיעַ כִּפִּי רָאָה אֱלֹהִים וַיֹּכַח אִמְשׁ:

אם על צד החסד בלבד הייתי זוכה, היה אפשר תנגדני מן הדין, אך **אלוהי אברהם** בחינת החסד **ופחד יצחק** הוא מידת הדין **היה לי**, כי גם בדין זכיתי, שאם לא כן **עתה ריקם שלחתני**. והראיה כי גם הדין בעזרי כי הלא **הוכיח אמש שויבא אלוהים אל לבן בחלום הלילה** שהוא זמן תגבורת הדין ואמר **הישמר לך מדבר כו'**, ומה גם בלשון **אמש** שהוא בתחילת הלילה וזהו אומרו **את עניי ואת יגיע כפי ראה אלוהים** הוא מידת הדין **ויוכח אמש**, ומזה הוא העד באומרו **ואלוהי אביכם אמש כו'**.

מִגַּם וַיַּעַן לִבָּן וַיֹּאמֶר אֶל־יַעֲקֹב הַבָּנוֹת בְּנֹתִי וְהַבָּנִים בְּנֵי וְהַצֹּאֵן צֹאנִי וְכָל אֲשֶׁר־אַתָּה רָאָה לִי

הוּא וְלִבְנֹתִי מָה־אֶעֱשֶׂה לְאַלֵּה הַיּוֹם אוֹ לִבְנֵיהֶן אֲשֶׁר יִלְדוּ.

ודאי הוא שהבנות בנותיו ומה בא להודיע?

ובאומרו **והצאן צאני** הוא שקר.

ואומרו **וכל אשר אתה רואה** גם לבן היה רואה.

וגם למה חילק לשנים, והכל אחד **הצאן** והשאר, ולא כלל ואמר כל אשר לך לי הוא.

ומה ענין **מה אעשה כו'**,

ומלת **לאלה** מיותרת ומלת **היום**.

אך יאמר הנה אמרת לי עתה **ריקם שלחתני**, אילו עשיתי שלי אני נוטל, כי כאשר הבנות עם שמכרתים ונשאו, **בנותי** הן, **והבנים בני**, כי בני בנים הרי הן כבנים, וכהנה גם **הצאן צאני** כי על ידי המקלות היו יולדות מנומרות, וגם **כל מה שאתה רואה**, אין צריך לומר עבדים ושפחות

וגמלים כו' הנראים לכל, כי אם גם הממון שאתה בלבד רואה גם הוא משלי, מאשר היית מוכר מהצאן שלקחת בערמה ולא אחוש, כי ולבנותי כלומר ויהיה להן, כי כמוני כהן, אך מה שצר לי הוא **מה אעשה לאלה היום** שאתה מרחיקן מאצלי, איך אשגיח עליהן או **לבניהן כו'.**

לכן –

מד. ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה והיה לעד ביני ובינך:

ועתה נכרתה ברית כו' לבל תצר להן.

מה ויקח יעקב אבן וירימה מצבה:

מו ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים ויקחו אבנים ויעשו גל ויאכלו שם על-הגל:

מז ויקרא-לו לבן יגר שהדוּתָא ויעקב קרא לו גלעד:

מח ויאמר לבן הגל הזה עד ביני ובינך היום על-כן קרא-שמו גלעד:

מט והמצפה אשר אמר יצף ה' ביני ובינך כי נסתר איש מרעהו:

נ אם-תענה את-בנתי ואם-תקח נשים על-בנתי אין איש עמנו ראה אלהים עד ביני ובינך:

נא ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך:

נב עד הגל הזה ועדה המצבה אם-אני לא-אעבר אליך את-הגל הזה ואם-אתה לא-תעבר

אלי את-הגל הזה ואת-המצבה הזאת לרעה:

נג אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם וישבע יעקב בפחד אביו יצחק:

יקשה:

א. למה היו מצבה וגלעד שיאכלו עליו.

ב. מה הודיענו הפרש השמות אחר שהכל אחד.

ג. למה חזר לבן וקראו **גלעד** ולמה נקרא בתיבה אחת.

ד. איך יתכן יהיה **הגל עד**.

ה. אומרו על כן קרא שמו כו' כי הנה גם יעקב קראו כך.

ו. כי יעקב גם כן היה יכול לקרותו **יגר שהדוּתָא**.

ז. אומרו והמצפה מאן דכר שמה גם לפרוש רש"י שהיה מקום שנקרא מצפה גלעד הקושיא במקומה.

ח. מה בא להוסיף באומרו **יצף ה'.**

ט. כי פעמים אומר **אלוהים עד**, ופעמים אומר **ה' עד ביני ובינך כו'**, ופעמים **שהגל הוא העד ועדה המצבה**.

י. אם אני לא אעבור כו' מה ענינו.

יא. מה צורך הוא לומר **אלוהי אביהם** אחר אומרו **אלוהי אברהם ואלוהי נחור**.

יב. למה נשבע יעקב ולא לבן.

ולמה בפחד אביו יצחק ולא באלוהי אברהם עם שהכל אחד.

מה יִקַּח יַעֲקֹב אֶבֶן וַיְרִימָה מִצְבֵּה:

אמנם יעקב להיותו אבן ישראל לקח אבן על עצמו **וירימה מצבה**, לומר כי נצב באמונתו תמיד, ועל בניו שיתאחדו גם הם לבוא בברית אמר להם

מו וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו לְקִטּוֹ אֲבָנִים וַיִּקְחוּ אֲבָנִים וַיַּעֲשׂוּ-גֵל וַיֹּאכְלוּ שֵׁם עַל-הַגֵּל:

לקטו אבנים שגם כל אחד מתייחס לאבן בבגדי כהונה, ולא אמר להם שיעשו גל לראות אם לב כולם באחדות אחד. והמה לרמוז שעם שכל אחד אבן בפני עצמו יחשבו אחד, עשו גל. ולהורות היות האחדות בטוב לבב **ויאכלו שם** שייטב לבם.

מז וַיִּקְרָא-לוֹ לְבֶן יִגְר שְׁהִדּוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גִּלְעָד:

והנה לבן אמר בלשון ארמי שהוא לשון מיוחד לחיצונים, שעל כן אין מלאכי הקדש מבינים אותו. וכן **יגר שהדוּתָא** עולה המספר קטן עשרים ותשע, ובכללות התיבה עולה שלשים במספר אלוהים אחרים. אך **יעקב קראו גלעד** בלשון קדש, ובלשון יחיד, לרמוז אל ה' אחד שהוא העד באמת, ועולה במספר קטן שבעה עשרה כמספר השם הגדול והקדוש, ועל כן אמר **גלעד** בתיבה אחת להורות אחדות וקדושה.

מח וַיֹּאמֶר לְבֶן הַגֵּל הַזֶּה עַד בִּינִי וּבִינְךָ הַיּוֹם עַל-כֵּן קָרָא-שְׁמוֹ גִּלְעָד:

ומפני שהיה מקום לתפוס את יעקב שקרא את הגל עד עם היותו דומם, מה שאין כן לבן שאמר **שהדוּתָא** ולא אמר סהדא, לזה אמר דע כי נהפוך הוא כי על שוֹיֵאמֶר לְבֶן הַגֵּל הַזֶּה עַד, שקרא את **הגל** עצמו **עד**, על כן **קרא יעקב** שמו **גלעד**, ועם כל זה אמרו בתיבה אחת שאינו מורה שהוא עד ממש, רק רמז בעלמא, על שם המיוחד, שהוא העד כמדובר.

מט. וְהַמִּצְפָּה אֲשֶׁר אָמַר יִצְחָק ה' בִּינִי וּבִינְךָ כִּי נִסְתֵּר אִישׁ מִרְעֵהוּ:

ועוד ראה אל היות יעקב חושש על זה, כי הלא **המצפה**, היא המצפה שהרים יעקב שהייתה כמו שאמרו רז"ל **בבראשית רבה** (עד יא) שהיה כשן של טבריא, שהוא שן של הר גבוה כפירוש רש"י שם, שהוא כמצפה להיות עליו צופה ומגלה למרחק מה שנעשה, לא על עצמה שתהיה היא צופה ומבטת ביניהם כי אם אשר אמר **יצחק** ויגלה **ה' כי נסתר כו'** הנה כי ייחס יעקב הרמז אליו יתברך.

נ. אִם-תַּעֲנֶה אֶת-בְּנֹתַי וְאִם-תִּתְּנָה נָשִׁים עַל-בְּנֹתַי אִין אִישׁ עִמָּנּוּ רְאֵה אֱלֹהִים עַד בִּינִי וּבִינְךָ:

ואחר שתקן הקושי הנופל על יעקב, חזר על סיום דברי לבן **אם תענה את בנותי כו'** לומר גם אני מחזיק בזה שאין הגל מספיק לעד כי אם ה', אמנם הנה שני דברים הם:

אחד ביני וביניך אם אעשה לך רעה או אם תעשה לי רעה.

שנית אם עודך במקומך **תענה את בנותי**.

והנה במה **שביני וביניך** יפה דברת ברמז המצפה **שיצף ה'** הוא מידת רחמים, אך בדבר השני, שהוא **אם תענה את בנותי**, בזה איני חפץ רק על פי מידת הדין, וזהו אומרו **ראה כי אלוהים** הוא מידת הדין **עד ביני וביניך**.

נא ויאמר לכן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך:

וחזר ואמר אמירה אחרת **הנה הגל הזה כו'** אין עדותן מועלת רק אם אני אלך מארצי להרע לך בארצך כי בראותי בדרך את **הגל והמצבה** אזכור ויהיו כעדים לפני על הברית, וכן אתה אם תבוא להרע לי, מדי עברך תפגוש בהן, ויהיו כעדים לפניך. וזהו -

נב עד הגל הזה ועדה המצבה אם-אני לא-אעבר אליך את-הגל הזה ואם-אתה לא-תעבר אלי את-הגל הזה ואת-המצבה הזאת לרעה:

עד הגל כו'. אך אם אני לא אעבור כו' ואם אתה לא תעבור אלא בדרך אחרת. על כן מעתה נברור עדים ודיינים.

נג אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו, אלהי אביהם. וישבע יעקב בפחד אביו יצחק:
אלוהי אברהם מצדך **ואלוהי נחור** מצדי, ולא כמו זר יחשב לך אלוהי נחור כי הלא הוא **אלוהי אביהם** של אברהם ונחור, כי אלוהי תרח היה של נחור.

וכראות יעקב כך אמר אם אומר שלא אחפוץ באלוהי נחור תהי מריבה ביני ובינו. ואם אומר אני שאשבע באלוהי אברהם והוא באלוהי נחור נמצאתי עובר בלא ישמע על פייך, על כן אמר לו איני חפץ בשבועתך, אנכי בלבד אשבע ולא אתה, וזהו **וישבע יעקב** כלומר ולא לבן. ואם היה אומר **באלוהי אברהם** או אלוהי יצחק היה מתחמץ לב לבן שיגעל באלוהי נחור אביו, על כן אמר **בפחד אביו יצחק** לומר הנני נגרר אחר אבי במי שירא הוא ממנו.

נד ויצב יעקב זבח בָּהָר ויקרא לאֲחִיו לֶאֱכֹל-לֶחֶם וילינו בָּהָר:

הנה ביתרו נאמר (שמות יח) וישבו לאכל לחם עם חותן משה לפני האלוהים, ואמרו רז"ל (ברכות סד א) מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה כאילו נהנה מזיו השכינה. והנה שם נתגיר, אך בזה אפשר שלא רצה יעקב לאכול עמו כי אין ראוי יהיה מיסב הוא שם ותהיה שם שכינה, ולבן אוכל שם הדבק באלוהי נחור, על כן נתעסק הוא בזביחה אך לא היסב עימהם, כי אם **ויקרא לאחיו כו'.**

פרק לב

א וישכם לבן בבקר וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם וילך וישב לבן למקומו:

אחר שוישב לבן שנפרד מיעקב ויעקב הלך לדרכו ויפגעו לו כו', כי הפרד הרשע מהצדיק משרה שכינה ופמליא שלו אצלו, על דרך האמור באומרו אחרי הפרד לוט כו'. ושאר הכתובים יתבארו בסמוך בפרשת וישלח בסייעתא דשמיא.

ב ויעקב הלך לדרכו ויפגעו-בו מלאכי אלהים:
ג ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ויקרא שם-המקום ההוא מחננים:

פרשת וישלח

ד וישלח יעקב מלאכים לפניו אל-עשו אחיו ארצה שער שדה אדום:
ה ויצו אתם לאמר כה תאמרון לאדני לעשו
כה אמר עבדך יעקב עם-לבן גרתי ואחר עד-עתה:
ו ויהי-לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה ואשלחה להגיד לאדני למצא-חן בעיניך:
ז וישבו המלאכים אל-יעקב לאמר
באנו אל-אחיך אל-עשו וגם הלך לקראתך וארבע-מאות איש עמו:

ראוי לשית לב על הסברא היותר מתקבלת על פי ההכרחיות הידועים שהיו **מלאכים** ממש, **א. למה** בחר בהם מבאנשים.
ב. כי הלא הדבר קשה להשתמש לצרכו ממשרתי עליון.
ג. אומרו לפניו כי מי לא ידע שלא היו לאחוריו והיא הודעה לבלי צורך, ויש אמרו שהוא כי שלח מאשר היו **לפניו** הם **המלאכים**, ואם כן מהראוי יאמר מלפניו.
ד. אומרו אל עשו אחיו מי לא ידע כי הוא אחיו.
ה. סיימו המקומות **ארצה שער שדה אדום**.
ו. אומרו ויצו אותם לאמר, כי אחרי אומרו באר היטב **כה תאמרון כו' כה אמר כו'**, למה מקדים מלת **לאמר**, וגם היה די יאמר **כה אמר עבדך כו'**, ולשתוק מ**כה תאמרון כו'**.
ז. מה עניין אומרו עם לבן גרתי כי לא נעלם ממנו.
ח. אומרו ואחר עד עתה,
וכן אומרו **ויהי לי שור כו'**.
ט. איך היה זה למצוא חן בעיניו, ונהפוך הוא כי הלא יקנא ויאמר כי גנוב הוא אתו.
י. אומרו וישבו כו' כי אומרו **אל יעקב** הוא מיותר.
יא. אומרו באנו כו' והיה לו לומר הלכנו. ובמקום אומרו **וגם הולך** היה לו לומר וגם בא.
יב. אומרו אל אחיך אל עשו מי לא ידע כי עשו הוא, וגם היה לו לומר אל אחיך עשו, ומלת **גם** מה בא לרבות.

יג. ראוי להעיר קושיא על יעקב מה ראה על ככה כי חרד את כל החרדה הזאת, ואנה עזב כל הבטחותיו יתברך שהבטיחו והנה אנכי עמך כו' כי לא אעזבך כו'. וגם קושיא אל המלאכים אשר שלחם, ולא אמרו לו למה זה תשלח מלאכים ומנחה, אל תירא יעקב, כי האלוהים עמך ולא לחנם שלחנו לשומרך. וגם קושיא לאלוהינו שלא גלה את אזנו אפילו אחר התפללו **הצילני נא כו'.**

ב ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים:

ג ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ויקרא שם-המקום ההוא מחננים:

והנה לבוא אל העניין נשית לב אל אומרו בסוף פרשה הקודמת ויעקב הלך לדרכו:

א. מה ענין אומרו לדרכו.

ב. אומרו ויפגעו בו כי לא יצדק במ לשון פגיעה, כי לא בדרך נכחו היו באים, כי אם יורדים שם מן השמים, והיה לו לומר וירא מלאכי אלוהים, או וישא עיניו וירא והנה מלאכי אלוהים.

ג. מה חידש באומרו מחנה אלוהים זה.

ד. שהיה לו לומר מחנה מלאכים.

ה. למה קרא למקום ההוא מחננים.

והנה בבוא יעקב אל הארץ כיבדו יתברך כבוד גדול על ידי מלאכיו מה שלא נעשה לו בצאתו מהר המוריה ללכת חרנה, והוא כי שם מלאכי אלוהים עולים ויורדים ללוותו בחוצה לארץ, אך עתה בשובו זולת מחנה מלאכי חוצה לארץ הבאים אתו, יצאו להקביל פניו מלאכי ארץ ישראל, טרם יסתלקו הבאים עמו, באופן שהיה כבוד כפול שמלאכי ארץ ישראל יצאו חוצה לארץ לכבודו, **שנית**, שטרם הסתלק מחנה חוצה לארץ באו מחנה ארץ ישראל והיה שם לשני מחנות יחד.

ולשמא תאמר למה נתוסף לו עתה הכבוד הזה -

האחד שטרם עלות אשר אתו, באו של ארץ ישראל,

והשנית, כי אשר מתחלה לא רצו לצאת חוצה לארץ עתה יצאו למענו, לזה אמר **ויעקב הלך**

לדרכו, לומר כי בהיותו בהר המוריה לא היה הולך לדרכו המתייחס לו הוא לארץ ישראל, רק

לחוץ לארץ הפך שורשו, אך עתה הלך לדרכו אל הקדושה, על כן **ויפגעו בו מלאכי אלוהים.**

זה ואומרו לשון פגיעה, שלא ירדו מהשמים במקום ההוא, כי מלאכי ארץ ישראל המה, ואין

יורדים רק בהר המוריה הוא שער השמים, ולא באוויר חוץ לארץ, אך ודאי בארץ ישראל ירדו,

ומשם באו נגד יעקב **ויפגעו בו**, כאיש הבא לקראת חברו להקביל פניו. והוא הכיר זה, **ויאמר**

כאשר ראם אין זה מחנה מלאכים כאשר היו מחנה אשר אתי, רק **מחנה אלוהים** הם, מחנה

המרכבה המיוחדים לאלוהים, אשר הם הפנימים הם מלאכי ארץ ישראל בעצם. והוא כמתמיה

איך יצאו חוץ לארץ טרם יעבור מעבר יבוק.

עוד תמה תמיהה שנית, איך לא עלו תחילה אשר לוהו חוצה לארץ וירדו אחר כך של ארץ ישראל. על כן **ויקרא למקום ההוא מחנים**, לומר כי המקום ההוא זכה לשני מחנות יחד, מה שאין כן הר המוריה, כי אם מחנה אחד עולים ואחר כך יורדים אחרים.

או יהיה כי אם היה בלבד על ביאתו לארץ, אחר בא השני היה להם להסתלק מיד, על כן אמר בלבו, כי אין זה כי אם שה' חפץ אפייס את עשו על הברכות שנטלתי ממנו, והניח מלאכי חוצה לארץ שאשלחם אליו לשכך חמתו, על כן **וישלח יעקב מלאכים**, כלומר של חוצה לארץ הנקראים מלאכים סתם ולא **מלאכי אלוהים**. וטעם אל היותם מלאכים ולא אנשים כיוון באומרו לפניו כו' כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

ד וישלח יעקב מלאכים לפניו אל-עשו אחיו ארצה שעיר שדה אדום:

והנה כתבנו כי באומרו סתם מלאכים ואינו אומר **מלאכי אלוהים** הם של חוצה לארץ. ועתה חל עליו חובת ביאור למה שלח **מלאכים** ולא אנשים וגם היות של חוצה לארץ, ונתן ארבעה או חמשה טעמים, והוא כי בא להכין עצמו ל**פיוס ולמלחמה ולתפלה ודורון**, וראה כי הייתה עת רצון, כי היו לפניו שתי מחנות מלאכים וטוב לבקש רחמים ולהכין עצמו לכל בעת ההיא. וגם היה נחוץ לעבור מעבר יבוק לארץ ישראל לבל עכב שם מלאכי ארץ ישראל הרבה, כי על כן נחוץ לקום בלילה לעבור המעבר ההוא. ויעבר את כל אשר לו באישון לילה ואפילה ולא המתין עד הבקר כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

על כן אמר בלבו אין זה צריך בשש, ואם אשלחה אנשים לפני מהלך יומיים ושלש יתאחר הדבר, על כן צריך יהיו מלאכים כי מלאך אחד שלישו של עולם (**בראשית רבה** סח יב) דכתיב (דניאל י) וגוייתו כתרשיש תרי שש, באופן שבפסיעה אחת הנם אצל עשו. וזה אומרו תדע למה **וישלח מלאכים** למען עודם לפניו הם אל עשו בלי איחור.

עוד טעם שני והוא **אל עשו אחיו** כי שתי בחינות לו:

אחת היותו **עשו** כי רשע הוא ועברתו שמרה נצח,

בחינה שניה כי הוא **אחיו** ומפאת האחוה אפשר שב אפו ממנו, כמאמר רבקה עד שוב אף אחיך ממך כו', באופן צריך מלאכים יבחינו אשר בלבו אם טוב ואם רע, מה שאין כן לבשר ודם כי יוכל לחפות ולכסות שנאתו ולא יבחינו.

ועוד טעם שלישי והוא **ארצה שעיר כו'**, והוא כי בביתו לא ישכנו רגליו, פעם בחוץ **בשדה אדום** פעם בשעיר, ולא יכונו האנשים המקום אשר הוא שם, ויצטרכו ללכת אנה ואנה, על כן הוצרך מלאכים שלא יחטיאו.

עוד רביעית כיוון באומרו השמות, והוא כי הנה היו לפניו שמות עלי אדמות, מזכרת משטמותיו על יעקב בל ישכחו ממנו, כי עירו שעיר ובה יזכור משטמת הברכות אשר היו על יד היות ידיו

כידי עשו אחיו שעירות, ומשטמת הבכורה שהיא על ידי האדום האדום שיזכור על ידי **שדה אדום**. באופן שאם היו אנשים, מסתכנים פן תעלה חמתו באפו, כי מזכרת תמיד לפניו בל יתקרב זעמו ויהרגם. ועל פי דרכו רמז טעם אל היות מלאכי חוצה לארץ באומרו **ארצה שער שדה אדום**, שהוא חוצה לארץ ואין לשלוח שם של ארץ ישראל.

עוד טעם חמישי כיוון באומרו **ויצו אותם לאמר**, והוא כי הנה יעקב היה חושש פן עליו חיוב הברכות ובקש לפייס בעליהן, אך הוא יתברך הקפיד על יעקב על היכנעו לפני עשו, כאמרם ז"ל על פסוק (ירמיה יג כא) ואת למדת אותם עליך אלופים לראש, כאשר הפליגו בזה במדרש (בראשית רבה עה ב) באומרם שהוא הקיץ את הישן.

ה וַיִּצֹו אֹתָם לֵאמֹר כֹּה תֹאמְרוּן לְאֲדֹנֵי לַעֲשׂוֹ

כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב עִם-לִבָּן גִּרְתִּי וְאַחֵר עַד-עֵתָהּ:

ו וַיְהִי-לִי שׂוֹר וְחֲמוֹר צֶאֱן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה וְאֶשְׁלָחָה לְהַגִּיד לְאֲדֹנֵי לְמִצְרָאִי-חֵן בְּעֵינֶיךָ:

ז וַיָּשֻׁבוּ הַמְּלָאכִים אֶל-יַעֲקֹב לֵאמֹר

בָּאנוּ אֶל-אֲחִיךָ אֶל-עֲשׂוֹ וְגַם הֵלַךְ לְקִרְאָתְךָ וְאַרְבַּע-מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ:

והנה כתבנו כי גם יעקב היה כמסתפק אומר בלבו לו חפץ ה' להניחני ביד עשו למה הראני את כל זאת שתי מחנות מלאכיו יתברך. והנה המלאכים המה ידעו כי לא היה פחד, אך הוא, למען יגלו העניין שלח אותם והראה להם מורא ופחד, באמור להם **כה תאמרו לַאֲדֹנֵי לַעֲשׂוֹ כֹה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב**, לראות אולי יענו ויאמרו אליו החנם שלחנו ה' עליך אם לא לשמרך מעשו ודומה לו ולמה תירא ממנו ובזה ייטב לבו, ואם נהפוך הוא גם כן יגלו אזנו, וזהו אומרו **ויצו אותם לאמר**, כלומר מה שויצו אותם ולא לאנשים, הלא היה **לאמר** כדי לאמר הם לו, כי יאמרו לו העניין ויגלו הדבר, מה שאין כן אם היה משלח אנשים. אך המה ראו כי הוא יתברך הסתיר ממנו גם המה הסתירו. והוא יתברך הסתיר על אשר לא בטח בעצם ונכנע לפניו עם שהוא מתנצל לפניו על הדבר כאשר יבוא בס"ד.

והמלאכים עם שידעו כוונתו יתברך הסתירו על הסתירו יתברך. וזו אצלי אחד מכוונות הכתוב באומרו **וישובו המלאכים כו' לאמר**, כלומר כי מה ששבו אליו לאמר הדברים הנם כמייראים אותו. לא שלפי האמת היה פחד, רק אל יעקב כדי לאמר תשובה היו הדברים ההם לעשות שליחותו. אך לא כן האמת מאתו יתברך.

זולת מה שכתבנו באומרו **לאמר**. יאמר כי הנה היה דעת יעקב להורות כי דברי הכנעתו אלה להפיס דעת עשו בלבד היה, ולא כן לבו עמו, והוא כי דרך ציר אמונים לרפאות שברי דברי משלחו לשום שלום כמאמרנו על פסוק (משלי יג יז) וציר אמונים מרפא. על כן חשש יעקב פן יאמר עשו, מי יודע אם יעקב אמר למלאכים **אדוני עשו ועבדך יעקב**, ואולי תיקון השלוחים הוא

ולא יצא מפיו כן, וגם אם יאמר שיצא מפיו, הוא בסדרו דברים לאמר אלי, אך כשהוא מדבר בביתו עם אנשיו לא כן ידבר. על כן על הראשונה סידר הדברים **לאמר, כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי ואחר כו' ויהי לי כו'**, והוא כי דרך השליח לומר כה אמר כו' שעם לבן גר ויאחר עד עתה ויהי לו כו' ומשלח להגיד לאדוניו למצא חן בעיניו. אמנם אמר יעקב לא תעשון כן רק לנוכח, כיוצא מפי, כאילו אני המדבר עמו, וזהו אומרו כה אמר כו' לומר ככל היוצא מפי אליכם. וכל זה עשה למען ישכיל עשו אם גם על זה פקחו עיניהם השלוחים לבלתי שנות כדרך העולם, יורה כי גם ודאי באומרו עבדך יעקב, כי כך היה היוצא מפיו, וזהו כה אמר כו'. ועדיין היה אפשר לומר אולי בדברים שאינן לדבר לעשו רק שמדבר יעקב בביתו אינו מורה הכנעה, לזה הקדים ואמר **ויצו אותם לאמר כה תאמרון כו'**, לומר הנה אמרי אליכם **כה תאמרון לאדוני לעשו** אינן דברים הכרחיים לומר לעשו, כי אם מאומרי כה אמר כו', אלא שרצה להורות שאפילו במה שהם דברים שבינו לשלוחים ולא ליאמר לעשו הוא הקורא אותו לאדוני, כי אמר **כה תאמרון לאדוני לעשו**, ובזה ידע עשו שאמר כן, ולא אמר כה תאמרון לעשו כה אמר כו', לזה צוה ואמר שגם זה יאמרו לו ולא יתחילו מאומרו כה אמר כו', וזהו **ויצו אותם לאמר**, שצוה אותם לאמר לו שאמר **כה תאמרון לאדוני כו'**, להורות כי גם בדברים שאינם מעניין השליחות רק שאומר להם שיאמרו לו, אמר **לאדוני לעשו**, למען יראה כי גם בקרב ביתו לאדון לו מחשיבו. גם כיוון פן יחוש המלאכים על כבוד יעקב שלא יאמרו **עבדך יעקב**, על כן הורה הכנעה גם בבלתי נאמר לעשו להזהירם על הנאמר לו.

וכוונת העניין, אל יעלה על רוחך כי ברכות אביך גברו ועשו לי את כל הכבוד הזה, כי הלא שלש זוגות היו הברכות:

האחת - שפע טובה טל השמים כו' ורוב דגן ותירוש.

השנית - יעבדוך עמים כו'.

והשלישי - על האחים, הוה גביר לאחריך כו'.

והחל מהאחרון אל הראשון:

אל אומרו **הוה גביר לאחריך**, אדרבה עשו הוא הגביר כי **כה תאמרון לאדוני לעשו**.

ועל **וישתחו לך בני אמך**, אדרבה **כה אמר עבדך**, כי אני עבדך אשר לו מתייחס ההשתחויה לאדון.

וכנגד **יעבדוך עמים** שהוא זולת אחיו לא נתקיים, כי הלא לבן לא אח הוא, ובמקום שיעבדוני עמים, **עם לבן גרתי** כעבד לו.

ועל משמני הארץ וכו', הנה לא הייתה הברכה שתבוא אלי הטובה בעבודתי אשר אעבוד כעבד איש מקנת כסף שנים הרבה, כי הלא על ידי **שואחר עד עתה** שכיר יום ולילה הוא **שויה לי שור וחמור**, ואין זה מהברכה רק הבא מאליו. ועם כל זה מה **שואשלחה להגיד לאדוני** אינו להקהות שניך, כי אם אדרבה **למצא חן בעיניך** עם כל אלה, כי אני עבדך וכל מה שקנה עבד

קנה רבו ובו אמצא חן בעיניך. וכן קבלו רז"ל (תנחומא בובר וישלח יא) שהכל נתן לעשו על המערה כי אמר נכסי חוצה לארץ אין להם ברכה בארץ.

והנה רז"ל (בראשית רבה עה ב) אמרו שהקפיד הוא יתברך עליו על היכנעו תחת עשו כאשר הזכרנו. ואפשר כוונת רז"ל לרמוז קצת סברא ליעקב בדבר בספרם (שם ו), מעשה שהיה שהכתיב רבי כתב לקיסר על יד רבי אפס, וכתב מיהודה נשיא למרן מלכא אנטונינוס, וקרע רבי את הכתב, ואמר וכי אנא טב מסבי שאמר **עבדך יעקב**, וציוה לכתוב מני עבדך יהודה יהודה כו'. ולא על חנם סיפרו לנו מעשה שהיה, אלא כוונתו שיעקב עשה ללמד את זרעו בגלות החל הזה, אשר אין להם הבטחות שהיו לו, על כן הורונו רז"ל כי כן עשה רבי שלמד מיעקב. **ועוד** לנו התנצלות אחר בדברו אליו יתברך כאשר יבוא בס"ד.

ו ויהי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה ואשלחה להגיד לאדני למצא-חן בעיניך:

ז וישבו המלאכים אל-יעקב לאמר

באנו אל-אחיך אל-עשו וגם הלך לקראתך וארבע-מאות איש עמו:

זולת מה שכתבנו באומרו **לאמר**, עוד יכוון לומר כי אמרו לו המלאכים, אתה אומר שעם שהוא **עשו** הוא **אחיך** ובזה בטחת לשלחנו שאפשר שב אפו ממנו כמאמר הכתוב **וישלח כו' אל עשו אחיו**, שהוא שעם שהוא עשו הוא אחיו. אך נהפוך הוא כי אדרבה אף על פי שהוא **אחיך** הוא **עשו**, וזהו אומרו **לאמר כו'**, כלומר מה שראוי לאמר הוא **אל אחיך אל עשו**, ולא לאמר אל עשו אחיך כאשר חשבת בשלחך אותנו. ובדרך הזה יצדק אומרו **וגם הולך לקראתך**, כי הלא אין פעולת עשו תוספת על פעולתם לומר **באנו וגם הולך** עשו, אך בזה הבל הוא בו, **באנו אל אחיך** ואינו כאח רק עשו רע הלבב, ונוסף על רוע לבו כי וגם בפועל **הולך לקראתך** להצר לך.

ח. ויירא יעקב מאד ויצר לו

ויחץ את-העם אשר-אתו ואת-הצאן ואת-הבקר והגמלים לשני מחנות:

ט. ויאמר אם-יבוא עשו אל-המחנה האחת והכּהוּ והיה המחנה הנשאר לפליטה:

י. ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק

ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך:

יא. קטנתי מכל החסדים ומכל-האמת אשר עשית את-עבדך

כי במקלי עברתי את-הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות:

יב. הצילני נא מיד אחי מיד עשו כי-ירא אנכי אתו פן-יבוא והכני אם על-בנים:

יג. ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתני את-זרעך כחול הים אשר לא-יספר מרב:

ראוי לשית לב:

א. אל הכפל ויירא כו' ויצר לו כו', ובתחילה אמר **מאד** ובשנית היקל.

ב. מה תיקן במה שחצה חילו לשני מחנות.

ג. אומרו **ויאמר אם יבא כו'**, שהיה לו לומר אם יכה את המחנה האחד ולא אם יבוא

ד. אם הכין עצמו למלחמה כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** בובר וישלח ו), למה יניחו להכות את

המחנה האחת ולא ילחם עמו מיד

ה. אומרו **והיה המחנה הנשאר לפליטה** במה ידע שימלט הנשאר, והלא גם הניצל הוא עצמו

היה בספק, כי הלא התחנן **הצילני נא מיד אחי כו'**, ואיך בטח לגמרי שיהיה **המחנה הנשאר**

לפליטה. ואם שהוא שילחם בו, אם בוטח שיוכל לו ילחם בו מתחילה.

ו. אומרו **אלוהי אבי אברהם כו'** למה לא עירבם **לאמר** אלוהי אבותי אברהם ויצחק כו'.

ז. אומרו **ה' האומר אלי**, ולא אמר אתה אמרת אלי כו', על דרך אומרו ואתה אמרת היטיב

איטיב כו'.

ח. שאחרי אומרו **ואלוהי אבי יצחק**, היה לו לומר מיד האומר אלי כו', בלי הזכיר את השם.

ט. שהלא אדרבא בהזכירו כל הבטחות אלו נעשו כאשם על פחדו ומוראו.

י. באומרו **קטנתי כו'** שגם כי ידע שיעשה עמו חסדים הבטיחו.

יא. אומרו **מיד אחי מיד עשו**, כי היה לו לומר מיד עשו או מיד אחי עשו, מהו אומרו **מיד מיד**

שתי פעמים.

יב. אומרו **כי ירא אנכי אותו**, מי לא ידע שעל היותו ירא אותו היה מתפלל

יג. שנכנס על עצמו ויצא באם על הבנים ואחר כך בהבטחת הזרע.

יד. בכללות העניין למה הקדים שליחות המלאכים ריקנית אחר היותו עתיד לשלוח דורון

ולהתפלל.

וגם למה הכין עצמו למלחמה קודם אל התפילה. וגם למה אחר התפילה שלח דורון.

אמנם הנה יעקב היה **מסתפק ראשונה** אם שב אף **אחיו** ממנו ושכח את אשר עשה לו אם אין,

על כן להסתלק מן הספק הזה שלח **מלאכים**, כי המה יגלו אליו את אשר בלבבו כאשר היה, כי

אפילו היות **ארבע מאות איש** בלב אחד עמו הגידו לו כי הוא והם לבבם למרע כפירוש **רש"י**.

וכאשר נתאמת אליו כי מבקש רעתו, אז נולד לו ספק אחר, אם יחוס עשו אל בלתי המית אותו

בחיי יצחק עד יקרבו ימי אבל אביו, ויטיל כעסו על כל העושר אשר ליעקב, באומרו כי מברכתו

עשה את כל הכבוד ההוא. או גם על יעקב עצמו ישפוך חמתו להמיתו כי להשמיד בלבו.

עוד שנית נסתפק אם בבוא עשו להמיתו ימצאו זכויות לעשו להיעזר והפכן ביעקב, כעניין

ישיבת הארץ וכבד הוריו מאז יצא יעקב חרנה. ועל הכל אם בדין היה חייב לעשו כי גנובות הן

ברכות אצלו, או הסכים הוא יתברך עמו. ולו יונח כי מה' היו ליעקב, אם, עם כל זה בלי עוון לו

יוכל עשו ברשעו להמיתו ואין מידו מציל על הדבר כי בעל בחירה הוא, כנודע כי אין הקדוש

ברוך הוא מונע בחירת אדם. כי על כן ראובן בחר בהשליך את יוסף בבור נחשים ועקרבים

מלהניח אותו ביד אחיו כמפורש במקומו.

והנה על כל זה פקח יעקב עיניו ביראתו כאשר נבאר על סדר המקראות. והוא כי בהסתלק הספק האחד וידע כי רע ומר לב אחיו, אז **ויירא יעקב כו'.**

והנה בגמרא אמרו רז"ל (ברכות ס א) כי רבי פלוני שראה את תלמידו מתיירא אמר לו חטאה את, כדכתיב (ישעיה לג יד) פחדו בציון חטאים כו', והוצרך לפרש פסוק אשרי העם מפחד תמיד על דברי תורה. והנה יתכן כי בהיות יעקב במבוכה זו ראה והנה הייתה יראתו מאד בקרב לבו, אז **וייצר לו** על כך באומרו הנה לב יודע מרת נפשו, ואם לא שיש בי עוון לא היה המורא הגדול כזה בקרב לבי, וזהו **ויירא ויצר לו** על המורא. והיה חושש שהוא על הברכות אולי גזל הן בידו וכיוצא בדבר, על כן **ויצר לו** מה שלפי האמת לא הייתה אשמתו. רק מה שנכנע בשליחות ששלח לעשו כאומרם ז"ל (**בראשית רבה** עה ב) שאמר הוא יתברך ואת למדת אותם אליך אלופים לראש (ירמיה יג כא) והוא לא כן ידמה.

על כן מה עשה? **ויחץ כו'** והוא כי עשה מהעם אשר אתו **מחנה** אחד **ואת הצאן כו'** שהוא כל מקנה קניינו אשר רכש מחנה אחר, וזהו **לשני מחנות**, והוא לשום את מחנה הנכסים ראשונה שיפגע בו עשו תחילה, ואת מחנה העם ונשים ובנים במחנה אחרון כסדרן הנזכר לפנים, והוא יעקב עבר לפני שני מחנות, ויאמר הנה אפשר כל כעס עשו יטיל על הנכסים באומרו כי הם משלו, אך לא לשלוח ידו בי כי בחיי אבי לא יגע בי יד, או אפשר שמרוב כעסו גם עלי יעבור כוס. על כן אמר בזאת יבחן –

ט ויאמר אם יבוא עשו אל-המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה:

אם יבוא אל המחנה האחת הוא הראשון של הנכסים ויניח אותי עם שפוגע בי ראשונה, הנה בזה אדע כי לא להמיתני בלבבו, ולכן לא אומר לו דבר רק **והכהו** אניחיהו להכותו, כי לא אחוש על הממון ואולי ינוכה בי אשמת דבר. אך **והיה המחנה הנשאר לפליטה**, כי אם ישלח ידו בי אשים פני נגדו, כי לא ישליטנו ה' גם בי אחרי הכותו את מחנה הנכסים שמעין ברכותיו, וגם הוא לבלתי המיתני בחיי אבא ימנע ממני אחר הטלת כעסו בראשון וזהו **והיה כו'.**

י ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק

ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך:

והנה זה הוא אם יבוא אל המחנה האחת ויעזוב את יעקב. ואם לא יעשה כן רק ילך אל יעקב להמיתו, על חלוקה זאת החל ואמר **אלוהי אבי כו'**, לומר הנה יש זכויות שיראה כי שנינו שוין בהם והוא היותנו בני אברהם ויצחק, ויש לעשו שתי זכויות אשר אינן ליעקב, והן דירת הארץ וכבוד הוריו זה כמה שנים, ויש זולת זה עוון הברכות אם הוא שלא הסכים הוא יתברך בלקיחתו. על כן על הראשונה אמר **אלוהי אבי אברהם כו'** לומר הנה אין לעשו זכות אבותי כי אינם מתייחסים להיות אבות רק לי, והוא מדרש רז"ל (נדרים לא א) על כי ביצחק יקרא לך זרע

ביצחק ולא כל יצחק, רק יעקב ולא עשו. וזה אחשוב כיוון הוא יתברך באמור ליעקב בצאתו מהארץ אנכי אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק כו', לומר מה שאני אומר לך הארץ כו' לך אתננה, אל תהרהר ותאמר כי הלא לזרעך אתן את הארץ נאמר, וגם עשו מזרעו, כי הלא אנכי אלוהי אברהם אביך ולא אבי עשו, ומאז אמרתי לאברהם לזרעך אתן עליך כוונתי.

והנה בכלל מאתים מנה, כי גם יצחק לא יקרא אב לעשו רק ליעקב כנאמר לאברהם. וזה מאמר יעקב **אלוהי אבי אברהם כו'**, לומר מאשר אתה **אלוהי אבי אברהם** כאשר אמרת אלי אני אומר כי גם **אלוהי אבי יצחק** ולא יקרא אבי עשו, ועל כן לא כללם יחד אלוהי אבותי אברהם ויצחק. ועל זכות הארץ וכבוד הוריו ל"ד שנה מה שאין כן יעקב, לא יתכן ששתי אלה נחשבו לי לעוון, כי הלא בשתייהן הבטחתי להטיב לי, כי **ה' האומר אלי שוב לארצך** היא ארץ ישראל **ולמולדתך** הם הורי **ואטיבה עמך**. ואילו בשתי אלה חטאתי לך, איך היית מבטיחני בהן הבטחות.

עוד כיוון במה שלא אמר ואתה אמרת שוב לארצך כו' כי אם **ה' האומר אלי**, והוא כמתחיל על פי דרכו לתת התנצלות לומר הנה אני אומר שהבטחתי כל כך, והלא תאשימי שאם כן תחשיבני חלילה מקטני אמנה שעל כל הבטחות אני ירא מעשו ומכניע עצמי אליו, אל תשת אלי חטאת כי הלא **ה'** בעל הרחמים הוא האומר **אלי שוב לארצך כו'**, ועל כן את האלוהים אני ירא הוא מידת הדין פן קטרגה עלי בשעת הסכנה כזאת.

כעניין מאמרם ז"ל (שבת נה א) והתוית תי"ו על מצחות האנשים כו', שצוה ה' להתוות תי"ו תחיה במצחות הצדיקים, וקטרגה מידת הדין ואמרה היה להם למחות, עד שנהפך עליהם גזר דין, ונאמר וממקדשי תחלו וממקודשי כו'. והוא מה שכתבנו למעלה כי על זה פקח עיניו יעקב מאז הבטיחו שם הרחמים באומרו והנה ה' נצב עליו כו', והשיב יעקב אם יהיה אלוהים עמדי כו' לומר ידעתי ה' כי ברוב רחמיך הבטחתי אך הנני מסתפק פן מידת הדין תנגדני על לקיחת הברכות מאחי או דומה לזה, ולזה אמר אם יהיה אלוהים, הוא הדין, עמדי כו'. ועל זה עצמו אמר עתה, הנה לאבותי גם מידת הדין עמדה להם, וזהו **אלוהי אבי אברהם כו'** שהוא מידת הדין, אך לי ה' הוא המידת רחמים, הוא האומר אלי כו' ועל כן יגורתי ממידת הדין, ולא תתחזק מידת רחמים לעזור לי כי הלא -

יא קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את-עבדך
כי במקלי עברתי את-היַרְדֵּן הַזֶּה וְעַתָּה הֵייתִי לְשָׁנִי מִחֲנוּת:

ועוד אני מתיירא שלא תמחה ביד מידת הדין על דבר הברכות אולי גנבות הן אתי כי לא ראיתי הסכמתך בדבר, ואם הונח שהסכמת, ירא אני פן בלי עוון יקום עלי להרגני ולהיותו בעל בחירה לא תעכב בידו. ועל זה אמר גם שאהיה חייב לו בדין או מפאת היותו בעל בחירה שמהראוי לא תמנענו עשה זאת איפה -

יב הצילני נא מיד אחי מיד עשו כי-יֵרָא אֲנֹכִי אֹתוֹ פֶּן-יָבֹא וְהִכְנִי אִם-עַל-בָּנִים:

והצילני נא הפך הנהוג בין בבחינת היות **אחי**, כי על כן אני חייב לו שנטלתי חלקו, כד"א בא אחיך במרמה ויקח ברכתך, וזהו אומרו **אחי** כלומר שאינו רשע בדינו כי אם מתייחס ל**אחי**, בין אם אינו זוכה בדין, רק שהוא בבחינת היותו **עשו** שהורג נפשות, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** סג טז) על כי עייף אנכי, אל נא תמנע להיותו בעל בחירה.

ושמא תאמר נא אלוהי למה אירא כלל ולא שמתי לבי שאם כן למה הבטחתיך כל הטובות האלה עם יודעי החסדים והברכות, הלא מה שאני מיצר הוא על **כי ירא אנכי אותך**, כי מאשר נפלה עלי חתיתו אני חושש פן חטאתי לו כאמור למעלה, כי לא על חנם לבי ירא וחרד כההוא דהוה מירתת ואמרו לו חטאה את.

ועל הבחינה השנית אם הוא רשע ולהיותו בעל בחירה לא תמנעהו, ראה נא ה' **פן יבוא והכני אם על בניו** ואהיה גרוע מקן צפור שאתה חסת מליקח **האם על הבנים**, ועל דבר כזה לא תניחו בחופשיות בחירתו דנפיק מיניה חורבה רבה.

ושמא תאמר הלא לא הבטחתי רק על עצמך הלא -

יג ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את-זרעך כחול הים אשר לא-יספר מרב:

שאמרת כפל הטבה ואין זה רק עלי ועל בת זוגי שהיא כגופי. גם **על הבנים** אמרת ושמתי את כו', ואיך תניחם ביד זה במקום שיש חילול השם שלא יקוימו הבטחותיך.

יד וילן שם בלילה ההוא ויקח מן-הבא בידו מנחה לעשו אחיו:

הנה אומרו וילן שם יראה בלתי מתקשר לא למעלה ולא למטה. וגם נאמר לבלי צורך.

וגם מה עניין אומרו מן הבא בידו.

והנה אמרו רז"ל (**תנחומא** בומר וישלח יא) שהם אבנים טובות ומרגליות. ולמה לא פירש. וכן דחקו בפירושים אחרים.

ויתכן כי למה שלא ענהו ה' בתפילה, נרתע ונתיירא אז יותר, ועל כן עמד ולן שם עד יבקש תיקון מה, בל יהיה מתקרב יותר אל עשו עד יתקן. וזהו **וילן שם בלילה ההוא**, ומיד מיהר לתקן בדורון לפייס את בעל דינו כי על הברכות הייתה עיקר חששתו. ולנחץ הדבר או למען יגן זכותו לא נתן מהמקנה אשר ביד עבדיו רועי עדריהו, רק מן הבא בידו הוא חלק מקנהו אשר היה רועה הוא בידו ונמצא אתו.

או יאמר, כי לבל יתחמץ לבב עשו בל יזכור הברכות, לא שלח מנחת תבואות או זמרת ארץ ומגדנות וכיוצא, כי הם דברים באים מטל השמים ומשמני הארץ כו' ויהיה מזכרת עוון, רק מן הבא לו מידו מיגיע כפיו וזהו מן הבא בידו.

והנה כתבנו למעלה כי נהפוך הוא, כי על שחש יעקב ויכנע תחת עשו אחר הבטחותיו, וגם על הקדימו לשלוח מלאכים, לתפילה, ושלח להקביל פניו מחנה אלוהים, על כן לא ענהו כעת. ואחרי כן הראהו כי גם על שרו הגבירו כאשר יבוא בס"ד.

טו עֲדִים מְאִתִּים וְתִישִׁים עֲשָׂרִים רְחִלִּים מְאִתִּים וְאֵילִים עֲשָׂרִים:

טז גְּמָלִים מִיִּנְקוֹת וּבְנֵיהֶם שְׁלִשִׁים פְּרוֹת אֲרֻבָּעִים וּפְרִים עֲשָׂרָה

אֶתְנַת עֲשָׂרִים וְעִירָם עֲשָׂרָה:

יז וַיֵּתֶן בֶּיֶד-עֲבָדָיו עֶדֶר עֶדֶר לְבָדוֹ

וַיֹּאמֶר אֶל-עֲבָדָיו עֲבְרוּ לִפְנֵי וְרוּחַ תְּשִׁימוּ בֵּין עֶדֶר וּבֵין עֶדֶר:

למה שידע כי עתידים בניו ליפול ביד עשו, על כן מעתה עשה מעין שעיר עזאזל במנחה ההולכת לפניו ורמז העתיד, כמו שאמרו ז"ל (שם עה יג) על **ורוח תשימו בין עדר כו'** שרימז ינתן רוח בין צרה לצרה לבניו הבאים ביד אדום. ועל דרך זה נאמר על דרך מאמרם ז"ל **בשמות רבה** (ב ב) כי על שחמל משה על טלה מהעדר בחר לו לרעות את עמו, ועל שחמל דוד על הצאן באופן מרעיתם הקימו למלך ישראל, וכן רבי על ידי שריחם על העכברים נתרפא.

והנה הודעת מספר כל פרטי הבעלי חיים האלה לפי הפשט יראה לבלי צורך. ואפשר לנו לומר רמז מספר אחר שעניינו מספר על פי מה שלמדנו רז"ל (**בראשית רבה** שם) כי ה' עדרים אלו רמז לצרות, ושעליהן נאמר ורווח תשימו בין עדר ובין עדר שישים ה' ריווח בין צרה לצרה בל יהיו תכופות. ואפשר הוא על ידי שוחד זה לעשו שהיה כשעיר עזאזל והוא שרו למעט הקטרוג. והנה רז"ל לא ביארו מה המה הצרות הנמשלות לעדרים האלה. ואחשבה כי הנה ה' פעמים מצינו שליחות ידי אדום על ישראל,

א. בבוא עמלק ברפידים ויזנב כל הנחשלים חוץ לענני כבוד.

ב. בסילוק אהרן שנאמר וישמע הכנעני כו' יושב הנגב כמו שאמרו ז"ל (**במדבר רבה** יט יא) עמלק יושב בארץ הנגב שבאו בדמות כנעניים וישבו מישראל שבי.

ג. בימי אחשורוש שבקש המן שבא מעמלק להשמיד כו'.

ד. בחורבן בית שני.

ה. בכרך ביתר אדריינוס קיסר.

טו עֲדִים מְאִתִּים וְתִישִׁים עֲשָׂרִים רְחִלִּים מְאִתִּים וְאֵילִים עֲשָׂרִים:

ועל כל אלה הייתה עין יעקב בוכיה. ולפי הכנת הדור אשר בכל אחד מהנה, ניתן לו שליטה כי לא יכול לעכב לגמרי, והוא כי על הפעם הראשונה שהיו אז ישראל כעדר העזים בצד עזות מה כי רפו ידיהם מהתורה, אמר **עזים מאתים**, והוא כי שליטת עמלק הייתה אז שני מינים. **א.** אותם שהיה הענן פולטן.

ב. מהערב רב שהיו גם כן חוץ לענן.

ועל הסוג האחד אמר **עדים מאתים**, והוא, כי במספר קטן עולה עדים מאתים עם הכולל ל"ד, והוא כל הנחשלים אחריו האמור בפרשת כל הנחשלים עולה במספר קטן ל"ד.
ועל בני הערב רב אמר **ותישים עשרים**, כי הערב רב עולה עשרים במספר קטן.
ועל מלך ערד ששבה שפחה אמר **רחלים מאתים** שעולים שתי תיבות אלו ל"ב וכך עולה ישב ממנו שבי עם הכולל.

טז גמלים מיניקות ובניהם שלשים פרות ארבעים ופריים עשרה

אתנת עשרים ועיזים עשרה:

יח ויצו את-הראשון לאמר כי יפגשך עֶשׂו אחי ושאלך לאמר למי-אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך:

יט ואמרתי לעבדך ליעקב מנחה הוא שלוחה לאדני לעשו והנה גם-הוא אחרינו:

כ ויצו גם את-השני גם את-השלישי גם את-כל-ההלכים אחרי העדרים לאמר כדבר הזה תדברון אל-עשו במצאכם אתו:

כא ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו כי-אמר אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני ואחרי-כן אראה פניו אולי ישא פני:

ראוי לשית לב:

למה לא יצווה לדבר לעשו עד ישאל הוא תחילה למי אתה כו'.

וגם אומרו לאמר הוא מיותר.

וגם מה הנה שלש שאלות אלו.

וגם היה לו לומר לאדוניו לעשו.

ועוד מה צורך אומרו והנה גם הוא אחרינו.

ועוד אומרו ויצו את השני כו' למה לא כלל אותם כאחת לומר ויצו את כל אחד מעבדיו כי יפגשך כו'.

ועוד באומרו אחרי העדרים לאמר, כי אומרו לאמר הוא מיותר.

ועוד אומרו ואמרתי כו', כי אחר אומרו ואמרתי כו' היה די יאמר וגם הנה עבדך כו' כי אמר אכפרה כו', ולא שיאמר לכל אחד גם הוא אחרינו. ויאמר הטעם כי אמר אכפרה וכו' לכל אחד ולא לכולם באחרונה. וכן מלת גם הוא מיותר.

יח ויצו את-הראשון לאמר כי יפגשך עֶשׂו אחי ושאלך לאמר למי-אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך:

והנה דרך עבד איש המוליך מאדוניו מנחה לשר וגדול, שאם ישאלוהו האיש המקבל למי אתה ולמי אלה, לענות ולומר אני עבד לאדוני פלוני ומשלח דורון לאדוניו פלוני. אך אם לא ישאלוהו דבר כי אם הוא יתחיל לדבר יאמר עבדך פלוני משלח לך דורון זה. ולכן להיות חפץ יעקב

להראות לעשו כי גם בביתו היה בלתי מתנהג בשררה רק כעבד לעשו, ציוה לראשון שלא לדבר עד יפגשו וישאלו עשו **למי אתה**, למען יראה שלא יענה עבד לאדוני יעקב, כי אם **לעבדך ליעקב**, שאפילו בנוגע אל עבד יעקב עם אדוניו, לא יקראו אדוני בפני עשו, כמשפט המדבר לפני המלך שלא יכנה בשם אדון אל זולת המלך, על דרך מאמרם ז"ל (שבת נו א) שעל כן חייב אוריה החתי את ראשו למלך שקרא אדוני את יואב בפני המלך. וזהו אומרו **לאמר כי יפגשך כו'** שציוהו **לאמר** כאשר יפגשו וישאלו ולא מקודם.

ואמר, שישאל **למי אתה כו'**, והוא כי יחפוץ לדעת אם באומרו **למי אתה** יענה **לאדוני לעשו**. וגם ירצה לדעת אם הוא מקדים לשלוח נכסיו לבית יצחק אביו ולא מנחה היא לו, וזהו **ואנה תלך**. ואם הוא דורון **ולמי אלה**, כלומר שאם הוא לי, הלא מה אלה לי אחר שהכל שלי כי כל עושרו גנוב הוא אתו. וגם למה הדורון הוא לפניך ולא לפניו, כי דרך איש הבלתי מחזיק עצמו לשר וגדול ונותן דורון לגדול ממנו, שהוא בידו מביאו ולא ביד עבדו, ואם כן למה אלה לפניך ולא לפניו.

יט ואמר ליעבדך ליעקב מנחה הוא שלוחה לאדני לעשו והנה גם-הוא אחריו:

על כן אז תענה **ואמרת**, מה שאמרת **למי אתה**, **לעבדך ליעקב**. ואשר נסתפקת אם משלח לביתו או דורון הוא, הלא **מנחה היא שלוחה**. ולא תאמר אם הוא עבדי גם כל נשאר אצלו הוא שלי ואיך משלח מגמלא אונא כי כל אשר לו לי הוא שלקח ברכתי, כי הנה כן הוא כי הלא גם אני שאני עבדו שלך אני, וזהו **לאדוני לעשו**, אלא שבטוח בך לא תקפיד כי מידך נתן לך ותמחול השאר. ועל אומרך **לפניך** כלומר שהיה ראוי יעקב עצמו מביא המנחה לפניו, אל תחוש, כי **והנה גם הוא אחריו**. והוא בשום לב אל **אחריו** ולא אמר אחר כי לא נזכר כעת זולת הראשון, אך אמר אם לא היה רק עדר זה היה בא אחר עדרו, אך והנה גם הוא, שמרבה הגם את מביאי מנחה כראשון המדבר, **והוא אחריו** של כל המביאים.

כ ויצו גם את-השני גם את-השלישי גם את-כל-ההלכים אחרי העדרים לאמר כדבר הזה תדברון אל-עשו במצאכם אתו:

והנה עם כל אחד מהבאים אחר כל עדר לא היה מדבר עד ישאלו עשו היה נראה מצוות אנשים מלומדה להחניף אותו ולא כן לב יעקב. על כן **ויצו גם את השני וכו' לאמר** גם הם כראשון אך לא אחר שאלתו רק **כדבר הזה תדברון אל עשו** מיד **במוצאכם אותו** טרם ישאל.

כא ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחריו כי-אמר אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני ואחרי-כן אראה פניו אולי ישא פני:

וחזר ואמר **ואמרתם גם כו'** והוא כי יאמר עשו בלבו הלא על מה שלא בא הוא במנחתו, הנה הראשון אמר אלי שהוא בא אחר כל מביאי המנחה והיה נראה שהיה סמוך לאחרון, אך הנה

עברו כל ההולכים אחרי העדרים ועדיין יעקב איננו, ואין זה רק דרך שררה שמשלח עם עבדיו ובלתי בא ליכנע עם מנחתו, ועודנו רחוק כי נשאר שם הלילה להעביר כל אשר לו. על כן **ואמרתם** בהגיע כולכם גם הנה וכו', לומר, כאשר אנחנו בלתי בעלי שררה כי אם עבדים, **גם הנה עבדך יעקב** כלומר כמונו בלתי משתרר. ומה שהוא **אחרינו** עדיין ולא עם היותנו אחרונים, הלא הוא כי אמר אולי וכו'. ובזה יתיישב אומרו גם שאם לא כן הוא מיותר. ולא רצה שיבין עשו מתחילה שגם מהעדר האחרון היה רחוק פן יחרה אפו מיד, כי יבין הדבר לאט לו ואחר כל הפיוס יקבל באחרונה.

כב ותעבר המנחה על-פניו והוא לן בלילה-ההוא במחנה:
כג ויקם בלילה הוא ויקח את-שתי נשיו ואת-שתי שפחתיו ואת-אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק:

כד ויקחם ויעברם את-הנחל ויעבר את-אשר-לו:
כה ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר:
כו וירא כי לא יכל לו ויגע בכף-ירכו ותקע כף-ירך יעקב בהאבקו עמו:
כז ויאמר שלחני כי עלה השחר ויאמר לא אשלחך כי אם-ברכתני:
כח ויאמר אליו מה-שמך ויאמר יעקב:
כט ויאמר לא יעקב ויאמר עוד שמך כי אם-ישראל כי-שרית עם-אלהים ועם-אנשים ותוכל:
ל וישאל יעקב ויאמר הגידה-נא שמך ויאמר למה זה תשאל לשמי ויברך אותו שם:

הנה יקשה:

- א. ראש הפסוק בלתי מתקשר עם סופו.
- ב. מה מודיענו כי **לן במחנה** ואנה ילן אם לא במחנהו.
- ג. מה הנחיצות הלז לקום בלילה ולהעביר את כל אשר לו בטרם הבקר.
- ד. אומרו **ויותר יעקב לבדו**, אם עבר הכל ידוע שיותר לבדו.
- ה. איך נאבק **איש עמו** ואיה כל מחנה אלוהים ואיך לא שמרוהו **ותקע כף ירך יעקב**.
- ו. באומרו **וירא כי לא יכול לו**, אם לא יוכל איך הוקע כף ירכו.
- ז. אומרו **לא אשלחך כי אם ברכתני**, איזו ברכה היה חפץ, אם קיום הברכות הרי אמר לו **לא יעקב ויאמר עוד וכו'** שאמרו רז"ל שלא הייתה לקיחת הברכות בעקבה וכו', ואם כן הרי ברכו. ולמה לא שלחו עד שחזר ואמר **מה שמך**.
- ח. אומרו אחר כך **ויברך אותו שם** שאם הוא הברכה הראשונה הנה כבר נאמר, ואם היא אחרת למה לא נתפרשה.
- ו**גם אומרו שם** הוא מיותר.
- ט. למה זה שאל יעקב לשמו.
- י. שהשיב לו **למה זה תשאל לשמי** ולא נתן טעם אל מה שלא ישאל שמו.

אמנם הנה כתבנו למעלה כי טרם הלכו מלאכי חוץ לארץ אשר אתו, פגעו בו מחנה אלוהים וקרא למקום ההוא מחנים על שם שתי המחנות. והנה אחר שליחות המלאכים נסעו משם מחנה חוץ לארץ ונשארו מחנה אלוהים הם מחנה ארץ ישראל שקדמו להקביל פניו ליכנס עמו מעבר יבוק לארץ ישראל.

כב ותעבר המנחה על-פניו והוא לן בלילה-ההוא במחנה:

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה דרך הצדיקים לבלתי עשות עיקר מהכנות טבעיות רק מן הסיוע האלוהי. והנה היה ליעקב סיוע אלוהי הוא מחנה אלוהים שעמו, אמר שאף על פי **שותעבור המנחה על פניו** לא בטח בזה, כי אם **והוא לן בלילה ההוא במחנה** הידוע הוא מחנה אלוהים המזכר למעלה, תוך המחנה שהיה לפניו מיראתו. ועודנו עומד שם נתן אל לבו הלא מחנה ארץ ישראל זה ואולי אם אתעכב פה בחוץ לארץ לא ימתינו עד הבקר שאעבור בנחל לארץ ישראל, ואם לכבודי יתעכבו אין ראוי שלמעני יתעכבו בחוץ לארץ והם מלאכי ארץ ישראל, ומה גם בלילה זמן השראת טומאה בעולם.

על כן –

כג ויקם בלילה הוא

ויקח את-שתי נשיו ואת-שתי שפחתיו ואת-אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבוק:

כד ויקחם ויעברם את-הנחל ויעבר את-אשר-לו:

והנה כאשר עבר הוא מעבר יבוק וגם העביר את כל אשר לו, עבר גם מחנה אלוהים אתם כי לכך כיוון. וכאשר חזר הוא על פכים קטנים, אז –

כה ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר:

ויותר יעקב לבדו בלי מחנה אלוהים גם הוא, אז ויאבק איש עמו.

והנה חלקו רז"ל אם מיכאל היה (**תנחומא** בובר ז), או סמאל שרו של עשו (**בראשית רבה** עז ב, ועוד). והנכון על פי המשך הכתובים שהיה שרו של עשו. והעניין כי אחר אשר נצטער יעקב על שלא בטח בו יתברך מבלי יכנע לעשו, אז רצה הקדוש ברוך הוא להראות לו כי גדול הוא לפניו יתברך, ולא יעשה לו כאשר עם זולתו שפוקד ה' למעלה את השר כד"א יפקוד ה' על צבא המרום במרום, ואחר כך מוסר את העם אשר תחתיו ביד הטוב בעיני ה', כי אם גם את שרו אתן בידך שאתה תכניעהו בלי שום אחד ממחנה אלוהים, ומכל שכן אחרי כן את עשו. וזה **ויאבק איש עמו** מי נתמלא אבק, האיש שעמו הוא שרו, וזה שאמר לו **כי שרית עם אלוהים וכו'**, לומר, הנה דרכו יתברך שהוא עצמו פוקד את צבא המרום במרום, ואחר כך ואת מלכי האדמה וכו', אך תחת אלוהים אתה **כי שרית עם אלוהים** הוא השר, באדמה, ומכל שכן שעם אנשים שתחתיו, ותוכל לשון עבר כאילו כבר יכולת.

כו וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ וַיִּגַע בְּכַף-יָרְכוֹ וַתִּקַּע כַּף-יָרְכוֹ יַעֲקֹב בְּהַאֲבָקוֹ עִמּוֹ:

הנה שרו של עשו בא לפגוע בו לשלוט בכל עצמו. והוא כי יש עבירות הפוגמים בכל עצמות האדם, ויש פרטיות אל אחד מאבריו. והנה חשב יוכל לו על דבר ארץ ישראל אשר עזב וכבוד הוריו כמה שנים וכיצא מדברים הכוללים האדם כלו. **וירא כי לא יכול לו** הוא את כל עצמו. אז בקש לו דבר פרטי. ופשפש ולא מצא רק בדבר שתי אחיות המתייחסות אל הירך כד"א יוצאי ירכו על פרי בטן, ואז **ויגע וכו'** כי מצא מקום הפגם לנוח.

והנה היה מקום לומר איך שרה עם אלוהים והלא נקעה ירכו, לזה אמר **בהאבקו עמו** לומר כי גם שנקעה ירכו לא נהפך הנס אל הרודף, כי עדיין היה **בהאבקו עמו**, כי עודנו האיש מתמלא אבק מיעקב.

או על פי דרכנו בהיותו נאבק ונאחז עדיין האיש מידו ולא נתהפך העניין.

כז וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֶשְׁלַחְךָ כִּי אִם-בְּרִכְתִּי:

להיותו שרו של עשו, אמר **שלחני כי עלה השחר** ועברה שליטת חיצונים וכעת לא תהיה תפארתך שתוכל לי. והנה יעקב היה מסתפק אם היה מלאך קדוש והיה אומר **כי עלה השחר** שהגיע עת אומרו שירה, או שר עשו והיה על כי אז עברה שליטתו. ובין כך ובין כך אמר **לא אשלחך כי אם ברכתני** שהוא שיקיים לו ברכות אביו, אם הוא שר עשו שהוא בעל דינו שיודה לו, וזהו אומרו **ברכתני** ולא אמר תברכני כי על קיום מה שעבר הוא. ואם מלאך קדוש הוא גם ברכתו תעזרנו.

כח וַיֹּאמֶר אֱלֹוֵי מַה-שֵּׁמֶךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב:

כט וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר עוֹד שֵׁמֶךָ כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל כִּי-שְׁרִית עִם-אֱלֹהִים וְעַם-אֲנָשִׁים וַתּוֹכַל: ולהיות כי סמאל היה, לא רצה לברכו ולהודות לו, רק בישרו שהוא יתברך יברכנו, וזהו **לא יעקב יאמר עוד וכו' כי שרית עם אלוהים כו'** כמו שביארנו, יכולת עם השר כל שכן עם אנשים שתחתיו.

ל וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַגִּידָה-נָא שֵׁמֶךָ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לְשִׁמִּי וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שֵׁם:

אז כשמוע יעקב את דבריו, אז פתחה אזנו כי מה שהיה ספק אצלו היה נוטה לצד היותו סמאל, באמור אליו **כי שרית כו'**, שמורה כי אחר שיכול על השר יוכל לאנשים שתחתיו. לכן להתחזק בדבר אמר לו **הגידה נא שמך** לראות אם יאמר מיכאל או סמאל. והוא בשומעו רגז ופחד מלהגיד שמו פן משנה שברון ישברנו. לכן מדאגה מדבר זה ענה ואמר **למה זה תשאל לשמי**, כלומר הלא כל חפצך הוא על הודאתי הברכות הנני מודה וזהו **ויברך אותו שם**, מה שעד כה לא עשה כן רק שבישרו מה שיברכו ה' בבית אל.

**לא ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי-ראיתי אלהים פנים אל-פנים ותנצל נפשי:
לב ויזרח-לו השמש כאשר עבר את-פנואל והוא צלע על-ירכו:
לג על-כן לא-יאכלו בני-ישראל את-גיד הנשה אשר על-כף הירך עד היום הזה כי נגע
בכף-ירך יעקב בגיד הנשה:**

ראוי לשים לב:

- א. מה טיבו של שם זה.
- ולמה תודיענו התורה קריאתו.
- ב. מי שראה שני מחנות שרפי קדש ולא תמה, איך מראות אחד היה מן התמיהין ואמר כי ראיתי כו', ותנצל נפשי.
- ג. אומרו ויזרח לו השמש, האם לו לבדו זרח.
- ועוד אומרו כאשר עבר את פנואל ולא אמר את פניאל כאשר קרא לו יעקב.
- ד. אומרו על כן לא יאכלו כו' היה ראוי ליכתב אחרי אומרו ויגע בכף ירכו ותקע כו' על כן לא יאכלו כו', ולא אחר סיפור שנסע אל מקום אחר.
- ה. למה מזכיר כי נגע כו' ולא הפגם, והיה לו לומר כי נקעה ירך יעקב בגיד הנשה.

לא. ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי-ראיתי אלהים פנים אל-פנים ותנצל נפשי:

אמנם אחר הכירו כי שרו של עשו היה, הוא תוקף הדין והרוגז הפך המלאכים המלווים אותו, אז שילם תודות לו יתברך. ואמר אין זה כי אם המקום הזה שהיו בו מחנים של מלאכי אלוהים עוזר לי, וקרא אותו **פניאל**. והוא בהזכיר מאמר חכמי האמת על פסוק (תהלים ז) ואל זועם בכל יום, כי מידת אל הוא החסד זועם את מידת אלוהים בל תפעול רוגז. ועל דרך זה יתכן אמר יעקב, הנה בזכות המקום נעשה כאילו פנים שלי היו אל, כי נזעם נגד פני אלוהים, זהו כח רוגז שרו של עשו, כי הנה **ראיתי אלוהים זה פנים אל פנים**, כי לא היו עמי פנים חדשות של שום מלאך ממחנה אלוהים ולא פני אדם זולתנו רק פני ופניו **ותנצל נפשי**.

לב ויזרח-לו השמש כאשר עבר את-פנואל והוא צלע על-ירכו:

ועוד כי מיד נרפא, כי הנה **ויזרח לו השמש**, והוא מה שאמרו רז"ל (עבודה זרה ד ב) בפסוק וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא כו', כי השמש שבוער את הרשעים, כי הנה יום בא בוער כתנור כו' וליהט אותם כו' שהיא חמה מנרתקה ירפא את הצדיקים, וזהו שסמך ואמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה כו'. וזה יאמר פה **ויזרח לו השמש** כי לו לבדו שהיה ירא ה' יזרח השמש הידוע שמש צדקה ומרפא, ולמה הוצרך הלא הוא על כי **והוא צולע על ירכו** כדי לרפאותו.

ועל שיחס יעקב בענוותנותו אור פניו אל איכות המקום, על כן אמרה תורה כי לא כן הוא, כי הלא **ויזרח לו השמש** לרפאותו כאשר עבר את פנואל, ואילו אותו המקום היה הגורם גם רפואתו ראוי היא תהיה שם, אך אין זה כי אם שפני יעקב מצד עצמן שורה בהן אל אלוהי ישראל. ועל כן להורות זה קראו עתה **פנואל** לומר כי פניו של יעקב בלבד הם הגורמים, שהיה בהם תואר יחס אל לזעום את כח הרוגז כמדובר למעלה, ולא שהמקום ימלא חסרוננו חלילה.

לג על-כן לא-יאכלו בני-ישראל את-גיד הנֶשֶׁה אֲשֶׁר על-כף הִירָךְ עד הַיּוֹם הַזֶּה

כי נגע בכף-יִרְךָ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנֶּשֶׁה:

ושמא תאמר אם כן שמיד שב ורפא לו למה **לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה**, לזה אמר **על כן לא יאכלו כו' על כי נגע כו'** ולא על מה שנמשך אחר כך, כי אם נרפאה הירך לא נרפאה שייכות שליטתו בגיד הנשה.

עוד יכוון, בל נאמר לא יאכלו את כל הירך, לזה אמר כיון **שויזרח כו'** נרפא הירך, על כן מה שלא יאכלו הוא את גיד הנשה שהוא **כי נגע כו'** כי הושלט לנגוע באבר ההוא. יורה כי אחיזה מה מצא ודי במה שנגע.

או יאמר אם הפגם היה על נושאו שתי אחיות, לא יאכלוהו בני השנית ובני הלחנות כי הראשונה בהיתר הייתה. לזה אמר **על כן לא יאכלו בני ישראל כולם את גיד הנשה** על דבר **כי נגע בכף ירך יעקב**, ובבחינת היות הפגם מה ביעקב, כל יוצאי יריכו מקבלים רושם.

פרק לג

א וַיֵּשֶׂא יַעֲקֹב עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה עָשׂוּ בָא וְעַמּוֹ אַרְבַּע מְאוֹת אִישׁ

וַיִּחַץ אֶת-הַיְלָדִים עַל-לֵאָה וְעַל-רָחֵל וְעַל שְׁתֵּי הַשָּׁפְחוֹת:

ב וַיִּשֶׂם אֶת-הַשָּׁפְחוֹת וְאֶת-יְלִדֵיהֶן רֵאשִׁנָּה

וְאֶת-לֵאָה וַיְלִדֶיהָ אַחֲרָנִים וְאֶת-רָחֵל וְאֶת-יוֹסֵף אַחֲרָנִים:

ראוי לשים לב:

למה שם כל ילדים אצל אמותם ואחר כך **וישם כו'**, והיה לו מתחילה לשום את השפחות עם ילדיהן ראשונה ואחר כך את לאה כו'.

וגם היה לו לומר בלאה וילדיה שניים ולא אחרונים רק ביוסף ורחל.

אך נתן אל לבו לעשות שני דברים:

א. לשום כל בנים אצל אמם, לאה וגם ילדיה, ורחל עם יוסף, ושפחות עם ילדיהן, למען יכמרו רחמיו יתברך, כי אם יבוא ויכם יהיה אם על בנים הפך מאשר חס הוא יתברך על קן צפור.

ב. לשים את השפחות וילדיהן ראשונה שיפגע בהם עשו ראשונה, ואחר כך את לאה וילדיה, ובאחרונה את רחל ויוסף. וירא והנה אם מתחילה ישים השפחות וילדיהן ראשונה ואחר כך את לאה וילדיה אחריהם ואחר כך את יוסף ורחל אחרונים, הנה יקפידו השפחות ובניהם שנותנם אל מול פני המלחמה, ולא תתקפיד שמרחק את יוסף ורחל מלפני עשו יותר מלאה וילדיה. על כן ראשונה, מבלי השקפה אל מקום מושבם, שם כל אם אצל ילדיה, למען יראו השפחות כי גם בהן חס שיכמרו רחמיו יתברך על אם על בניה, ובזה לא יהרהרו שגלעל בהם ונותנם אל פני המלחמה, מה שאין כן אם מתחילה היה שם אותם עם ילדיהם ראשונה, כי לא יחשבו כי גם כן כיוון אל היותם אם על בנים.

וגם קרוב להן לחשוב כי להיותו עסוק בהן בשומו באחרונה ילדיהן אתן, החל מהם וישם אותם ראשונה, ואחר כך **את לאה וילדיה**. ולבל תקפיד לאה ותקנא באחותה, על כן מתחילה כאשר שם כל ילדים אצל אמם החל מלאה כאומר על לאה ועל רחל, להורות כי חס עליה לרמוז אם על בנים בה קודם לרחל. וסיים בשפחות ועודנו עסוק בהן החל בהן לשום אותן ראשונה **ואת לאה וכו' אחרונים**. כי לא שם מיד **את רחל ויוסף אחרונים** רק שהם מעט באופן שהיו נראים כעת אחרונים. ואחר כך אחר ההפסק כלאחר יד שם **את רחל ויוסף אחרונים**, ועל כן נאמר **אחרונים** בשתי הכתות. ואחר כך תקן כל הקנאות גם כן במה שהוא עבר לפניהם קנאת השפחות וילדיהן שהיו אחורי יעקב והוא שומר לראשה, ונמצאת רחל ויוסף רחוקים משמירתו מלאה, אם היה נשמט איש מאת עשו לגשת להכות במחנה מהעבר הלז.

ג והוא עבר לפניהם וישתחו ארצה שבע פעמים עד-גשתו עד-אחיו:

על דרך הפשט יאמר כי הנה שתי בחינות היו לעשו:

א. מצד מהותו במה שהוא **עשו**.

ב. במה שהוא **אחיו** שיהיה בו צד טוביות.

והנה בתחילה היה מסתפק אם היה מתנהג בבחינת עשו או אחיו כאומר אל עשו אחיו כמפורש למעלה. ובזה יאמר **וישתחו ארצה שבע פעמים עד גשתו עד אחיו** למתק מרורות חמת בחינת היותו עשו עד גדר הקרא אחיו.

ד וירץ עשו לקראתו ויחבקו ויפל על-צוארו וישקו ויבכו:

ולא שווה לו, כי הנה **וירץ עשו לקראתו** בבחינת היותו **עשו לקראתו** להמיתו, אלא שבהגיעו אליו הגין זכותו **וישקו**, **ויבכו** זה על שלא יכול לשלוט בו, וזה שלא האמין הינצל ממנו.

ובזה יהיה מדויק אומרם בתחילה אחיו ואחר כך עשו, ובמדרש (זהר חלק א דף קעא) אמרו כי לא לאחיו השתחוה כי אם אליו יתברך, ופירשו אומר והוא עבר לפניהם שהיא השכינה כד"א והוא אסור בזיקים, והוא עומד בין ההדסים.

ולפי זה יתכן אומרו **עד גשתו כו'** טרם יזכיר שבא עשו, שהיה לו לומר וירא את עשו אחיו וישתחו ארצה כו' עד גשתו אליו, אך לא יצדק **עד גשתו** אל מי שלא נאמר שהיה רחוק תחילה. וגם אומרו מלת **עד** שני פעמים **עד גשתו עד אחיו**. וגם לא יצדק אומרו **וישתחו** בבלתי הזכיר למי. אך הוא כי והוא שהוא שכינה עבר לפניו, **וישתחו שבע פעמים עד גשתו עד** השכינה הנזכרת במלת **והוא**, ואחר כך **עד אחיו**.

ה וַיֵּשֶׁא אֶת-עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת-הַנָּשִׁים וְאֶת-הַיָּלְדִּים וַיֹּאמֶר מִי-אֵלֶּה לִּךְ וַיֹּאמֶר הַיָּלְדִּים אֲשֶׁר-חָנָן אֱלֹהִים אֶת-עַבְדְּךָ:

הנה אומרו יעקב **הילדים** יראה מיותר והיה לו לומר אשר חנן כו'. אך הנה עשו נתן עיניו בנשים אולי אחת מהן בתו גדולה וימהרנה לו לאשה, לכן השיב ואמר **הילדים הם אשר חנן כו'**, כלומר את הנשים אשר אתה רואה אינן מאשר חנן כי נשי הן ואינן בנותי.

ואם נשים לב אל טעם שבמלת **הילדים** יהיה שאמר לו בהרמת קול **הילדים** כלומר כי עליהם ודאי אתה שואל ולא על הנשים נשאת עיניך כי לא נחשדת בכך, הם **אשר חנן ה' את עבדך**. והוא בתנועת הרמת קול כאילו ברור לו שלא יחמדם, ויבוש בראותו שמרחיק יעקב הדבר מלחשוב שהוא שאל על הנשים כי חלילה לו.

וגם **רמז לו**, כי אפילו יהיה ליעקב בת, והוא שכל אשר לו הוא למצוא חן בעיניו כי כל מה שקנה עבד קנה רבו כי הנכסים יחשבו כשל עשו, לא כן **הילדים** כי הם **אשר חנן ה' את עבדך**, כלומר שעם היותי עבדך הם חנונים אלי מאת ה'. וגם זה אפשר כיוון בטעם שעל מלת **הילדים** שהתורה רמזה מה שכיוון כמרים קול באומרו **הילדים** כלומר אינן מסוג הנכסים כי הם **אשר חנן כו'**.

ו וַתִּגְשֵׁן הַשִּׁפְחוֹת הֵנָּה וַיִּלְדִּיָּהֶן וַתִּשְׁתַּחֲוֶיֶן: ז וַתִּגַּשׁ גַּם-לֵאָה וַיִּלְדֶּיהָ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ וְאַחֵר נִגַּשׁ יוֹסֵף וְרָחֵל וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:

היה לו לומר וישתחו ולא **ותשתחוין** יורה על השפחות בלבד. וגם מלת **הנה** מיותרת. ובלאה היה לו לומר ויגשו לאה וילדיה. ואם הוא על היותם טפלים אגב אמם **למה** ברחל עושה עיקר מיוסף באומרו **יוסף ורחל**. ועוד שהיה לו לומר רחל וילדיה. וגם אומרו ואחר ברחל ויוסף ולא בלאה.

וגם היה לו לומר נגשו יוסף ורחל ולא **נגש**.

ואפשר כי כשמוע השפחות את יעקב אומר **חנן ה' את עבדך**, נשאו קל וחומר אם הוא נעשה עבד לעשו כל שכן אנו שפחות העבד, על כן הסכימו להשתחוות לו. אך לא כן לב הבנים. והנה ילדיהן היו לפני אמותן משוכים לפניו מאמותן, **ותגשנה השפחות** לבדהן ממקומן עד לפני ילדיהן, וזהו **הנה וילדיהן** עד היות הנה ראשונה לפניו וילדיהן אחריהן במקומם, ועל הקדימה הזאת מייחס ההשתחויה אליהן באומרו ותשתחוון, כי הן היו עיקר וילדיהן נגררות אחריהן.

ז ותגש גם-לאה וילדיה וישתחוו ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו:

אמנם לאה מה שדמתה להן הוא כי **ותגש גם לאה** כהן ממקומה עד מקום **ילדיה** שהיו לפניו, אך לא שתה עצמה לפנייהם כמו השפחות. ועל השוואתן אמר **וישתחוו**. אך רחל ויוסף שהיו רחוקים מעשו פנימה הוצרכו להתקרב וזהו **ואחר נגש כו'.** והזכיר **יוסף** תחילה הוא מה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** ע"ח יג) על פסוק בן פורת עלי עין, ששם עצמו יוסף בפני אמו בל יסתכל עשו ביופי אמו, ועל כן יאמר **יוסף ורחל** כי הוא לבדו נגש עד לפני אמו ונסתרה בו בהיותו מעומד, והשתחוו יחד, שבשחיה אינה ניראת.

ח ויאמר מי לך כל-המחנה הזה אשר פגשתי ויאמר למצא-חן בעיני אדוני:

הנה אומרו לך מיותר.

שנית מה זו שאלה הלא מוליכי המנחה הגידו לו. אך יאמר **מי לך** כלומר מי הם להיות לך, כלומר כי מברכתי הוא זה לך שאם לא כן מה לך פה בעולם הזה. והשיב לו **למצא חן כו'.** לומר **אדוני** אתה, וכאשר דרך עבד שגם שכל אשר לו הוא לרבו מפריש משלו מנחה לאדוניו **למצא חן** בעיניו, וזהו **למצא חן כו'.** וכן אמרו רז"ל (**תנחומא**, ישן, וישלח יא - הובא **ברש"י** בראשית נ ה) שאחר כך את הכל נתן לו על חלקו שבמערות המכפלה שנאמר בקברי אשר כריתי לי שעשה כרי מממונו ונתן לו.

והנה אמרו רז"ל כי מחנה המלאכים פגשו בעשו בדמות בעלי זיין חרב וחנית כו' והיו מכים בו הכאות והיה אומר הניחוני כי אני בן אברהם, ואז היו מוסיפין זה אל זה לומר הכוהו, שב ויאמר בן ליצחק אני ויוסיפו להכותו מכה רבה, אמר אח ליעקב אני אז הניחוהו, ושעל זה שאל **מי לך כל המחנה אשר פגשתי** והשיב יעקב **למצא חן**. והלא יקשה כי איך מוצא חן במכות הגדולות ההם. אך יאמר לא הייתה עיקר כוונתם להכותך רק למען אמצא חן במה שיניחוך באומרך כי אחי אתה.

ט ויאמר עשו יש-לי רב אחי יהי לך אשר-לך:

י ויאמר יעקב אל-נא אם-נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מיד

כי על-כן ראיתי פניך כראת פני אלהים ותרגני:

יא קח-נא את-ברכתי אשר הבאת לך כי-חנני אלהים וכי יש-לי-כל ויפצר-בו ויקח:

הנה אומרו **יש לי רב** אינו טעם מספיק כי כל מלך רב ושליט עם שיש לו לא ישיב אחור מנחה.

ב. אומרו **יהי לך אשר לך**, אם כבר הוא לו מה אמר שיהיה לו, ואם הוא שנותן ומוחל על ברכותיו היה לו לומר יהי לך אשר לי.

ג. אומרו **אל נא אם נא**, הם תיבות משוללות הבנה.

ד. אומרו **ולקחת**, שהיה לו לומר קח מנחתי, אך לא **ולקחת**, שיראה שמוסיף על דבר אחר שאומר וגם תקח **מנחתי מידי**.

ה. אומרו **כי על כן כו'** אינו נתינת טעם לשבח.

וכן אומרו **ותרגני** בלתי מתיישב.

ו. מה מוסיף על הקודם באומרו קח נא כו'.

וגם שנותנו את טעמו ממנחה לברכה.

וגם אומרו **הובאת לך** מה חידש לו.

ז. אומרו **כי חנני כו'** יראה כנותן קוץ בעיניו.

ט ויאמר עשו יש-לי רב אחי יהי לך אשר-לך:

אך אמנה, הנה עשו אמר אליו, לא ימנע, או מנחתך היא למלא חסרוני, או לפייסני על הברכות, אך להעשירני הנה **יש לי רב** ואיני צריך מתנותיך. ואם הוא לפייסני על הברכות **יהיה לך אשר לך**. והוא כי הנה שני סוגי ברכות יש חלוקים זה מזה, ראשיתם עושר הוא ויתן לך האלוהים והנה לך עושר, וכן יעבדוך עמים גם זה לך כי יש לך עבדים כאומרו ויתן ביד עבדיו, וכן שלח אליו לאמר ויהי לי שור כו' עבד ושפחה. אמנם בסוף הברכות שהוא הוי גביר לאחריך כו' אין לך, כי אדרבה אתה משתחוה לי ומחשבני לגביר ואדון לך, על כן אני אומר על הברכות **יהי לך** מהם אך לא הכל, כי אם דווקא אשר לך שהוא שתי בבות הברכות. אך אשר איננו לך כעת שהוא הוי גביר, זה לא **יהיה לך** כי לא ארצה שתמשול עלי ואיני מוחל לך חלוקה זו.

י ויאמר יעקב אל-נא אם-נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי

כי על-כן ראיתי פניך כראת פני אלהים ותרגני:

והשיב לו יעקב אל יתחמץ לבבך על זאת, וגם לא יעלה על רוחך כי להפיס דעתך על שנתקיימו ב' הברכות הבאתי המנחה, כי הנה **אל נא** (ונא פירושו 'עתה', כנודע) כלומר מה שאהיה גביר לך עם כל יתר הברכות, לא עתה הוא כי אם לעתיד לבוא. והוא הנודע מרז"ל שאין אותן ברכות מתקיימות רק לעתיד לבוא, וזהו אומרו **אל נא** כלומר ועל מה שאינו עתה לא תקפיד, כי אין לך חלק רק בעולם הזה ולא לעתיד לבוא כי זה היה נודע ביניהם כמפורש פרשת תולדות.

ועל אשר חשבת כי אולי למלא חסרונך שלחתי מנחה שעל כן אמרת **יש לי רב**, גם זה אינו, אך המנחה הוא למען דעת אם רציתי, כי בזאת יבחן **אם נא מצאתי חן בעיניך** במה **שולקחת מנחתי מידי** כי הלא **על כן ראיתי כו'**. והוא כי האלוהים האמור פה הוא שרו של עשו שעליו אמר כי ראיתי אלוהים פנים כו', והוא כי הנה כאשר ראה יעקב את שרו ראהו בפנים של זעם נלחם. והנה כתבנו למעלה כי כאשר רץ עשו לקראתו בזעם אף הוא היה בא, לולא אלוהי יעקב הגין בעדו, ובהתקרבו תשש כחו ודבר טובות, וזהו אומרו כי הלא **ראיתי פניך כראות פני אלוהים**, כי כן היית בפנים של זעם עלי, ואחר כך **ותרצני**, על כן לגלות לבך כי רציתי תיקח לי מנחתי מידי. וזה הוא משמעות אמתי של כי על כן, כד"א כי על כן באו בצל קורת, כאילו יאמר על כי באו, כמוסכם לכל המפרשים. וכן רמזו ז"ל (עיין רש"י בראשית לג יא). שאומרו פה **אלוהים** על שרו אמר.

ועל דרך זה יתכן גם אם נאמר שאלוהים האמור כאן הוא קדש לומר ראוי מנחתי אליך כי על כן **ראיתי פניך** ונבהלתי ממך פן אמות בידך כמי שרואה **פני אלוהים**, כלומר כיום המוות שאין אדם מת עד ראות פני אלוהים, ומאז אינו ניצול ממנו כד"א (שמות לג) כי לא יראני האדם וחי, ועם כל זה נהפכת לי **ותרצני**.

יא קח-נא את-ברכתי אשר הבאת לך כי-חנני אלהים וכי יש-לי-כל ויפצר-בו ויקח:

אמרו רז"ל (בראשית רבה עח טז) על פסוק מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, יביאו לא נאמר אלא ישיבו, שאותה מנחה ששלח יעקב לעשו עתידים להשיבה אלינו לעתיד לבוא. וזה יתכן במה שאמרו ז"ל (תנחומא בומר יא) ויקח מן הבא בידו הם אבנים טובות ומרגליות שעל כן מחשיב ההשבה.

ובזה יתכן יעקב אמר אל נא תמנע מקחת המנחה לשום סיבה: אם הוא לבלתי היות חייב להחזיק טובה, אל תחוש כי הלא אין המתנה תמידית כי עתידה לחזור, וזהו **קח נא** כלומר עתה היא בלבד ולא לעולם. ואם הוא להיות כי הכל משלך, ויהיה לפניך מזכרת עוון לזכור כל השאר, גם זה אינו, כי הנה ברכה אשר ברכני ה' היא, ולא משלך, כי אינו לא מטל השמים ולא משמני הארץ, וזהו **את ברכתי** ולא אמר את מנחתי, כלומר מהברכה שלי.

ועוד כי כבר הובאת לך, וחרפה תחשב לי תחזירנה על פני אחרי **אשר הובאת לך**.

ושמא תאמר שאחר שחלקנו, וחלקי העולם הבא, הטוב שיש לי פה הוא שחלק משכרי שם ניתן לי בה, ואיך אתנהו לך, מזה אל תחוש כי הלא **חנני אלוהים** טוב בעולם הזה מתנת חנם ולא נכיתי אפילו מקצת מזכותי של העולם הבא, כי אם **וכי יש לי כל** הוא מהשכר בעולם הבא.

יב ויאמר נסעה ונלכה ואלכה לנגדך:

יג ויאמר אליו אדני ידע כי-הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי

ודפקום יום אחד ומתו כל-הצאן:

יד ועבר-נא אדני לפני עבדו ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר-לפני ולרגל הילדים

עד אשר-אבא אל-אדני שעירה:

הנה הסכימו רז"ל שאין פסוקים אלו כפשוטן, אלא שמאמר יעקב **יעבר נא אדוני כו'** היה על שאמר לו עשו מבקש אני שאהא שותף עמך בעולמך, ושהשיב לו יעקב **יעבר נא אדוני כו'.**

וכן אמרו **עד אשר אבוא אל אדוני שעירה**, שהוא **ועלו מושיעים כו' לשפוט את הר עשו**. ויהיה שהוקשה להם שאם **נסעה ונלכה** הוא ללכת יחד, מאי **ואלכה לנגדך** שהוא בלתי מורה שותפות בהליכה. שאם הוא שיהיה לנגדו קרוב אליו פן לא ישא אותם הארץ לשבת יחדו, למה יאמר שהוא ילך לנגד יעקב ולא שיעקב ילך לנגדו.

ב. מה זו תשובה כי **הילדים רכים** ואדרבא על כן טוב טוב הוא יהיו יחד שאיש את אחיו יעזורו.

ג. **אומרו ודפקום**, מי הם שידפקום אם עשו היה לו לומר ותדפקם יום אחד.

וגם למה יחוש שידפקום.

ד. שאחר שגזרת העניין הוא **ומתו כל הצאן** למה מזכיר **הבקר**.

ה. כי אומרו **עלי** הוא מיותר, כי אחר שמוראו הוא פן ימותו הצאן מה יתן ומה יוסיף היות עליו. וכן יש קצת דקדוקים במקרא שיתיישבו על פי דרכנו בס"ד.

והוא בשום לב אל הנודע לנו מרז"ל (**במדבר רבה** כא כב) במקומות רבים כי האומות נמשלו לפרים כעניין פרי החג. וישראל לצאן.

ונבוא אל העניין בהזכיר מאמרם ז"ל במדרש (**בראשית רבה** עח יז) וזה לשונם:

הילדים רכים אלו משה ואהרן. והצאן והבקר אלו ישראל, כד"א **ואתן צאני כו'. ודפקום**

לולי חסדי ה'. **ומתו כל הצאן** בימי אדריאנוס קיסר. ע"כ.

והנה אומרו **ההצאן והבקר** אלו ישראל אינו מביא ראיה רק על הצאן אך עדיין קשה מנין שגם **הבקר** הם ישראל?

אך ודאי שאין כוונתו לומר אלו ישראל רק על הצאן ולא על הבקר, והעניין כי הנה עשו אמר **נסעה ונלכה כו'**, ודעתו במה שכתבנו בכוונת יצחק בעלות על לבו לברך את עשו, שהיה להשליט את אדום על ישראל ארבע פעמים בארבע הגלויות, שיהיו ארבעתן ביד אדום. ולא שווה לו רק בשליטתו בגלות הרביעית בלבד, כי הוא חלקו מצד עצמו כאומרו והיה כאשר תריד כו' כמפורש שם בס"ד, אך על מה שקודם גלות אדום אין לאדום שליטה על ישראל. והנה אמר

עשו הנה מעתה **נסעה** יחד בשותפות, כמו שאמרו ז"ל (שם) על פסוק שאחר זה בקש היות לו שותפות עמו. אלא שאמרו בעולמו של יעקב.

ולפי דרכנו במדרש הנזכר הוא **נסעה** יחד בשותפות בעולם הזה, **ונלכה** כי יהיה לנו התהלכות וקיום כי איש אל אחיו יאמר חזק. אך בזאת, כי לסוף **ואלכה לנגדך** בגלות הרביעית, כי אז היא שליטתי כי אז אתקומם נגדך.

יג ויאמר אליו אדני ידע כי-הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי ודפקום יום אחד ומתו כל-הצאן:

אז השיב יעקב ואמר אי אפשר כי הלא **הילדים** הם משה ואהרן רכים מהעמיס עול הנהגת וקיום שתי אומות יחד, כי אפילו על ישראל לבדן אמר לא אוכל לבדי כו'. ואם תאמר אלי שאתף זכותי ואשא אותן על שכמי. הנה זה יהיה כעת, אך בבוא זמן שליטתך בגלות הרביעית בימי אדריאנוס קיסר בביתר, יסתכנו כל ישראל, כי בהתחברם אלי בתחילה תחזק ידם כל כך שבבוא עת שליטתם תגבר ידם כל כך עד בלתי השאיר שריד חלילה, וזהו אומרו **והצאן** שהם ישראל עם **הבקר** שהם מלכי אדום שהגויים נקראים פרים, ואם שתי האומות תהיינה עלות עלי שעלייתן עלי שאסמוך ידם בזכותי, הנה כל כך תחזק ידם עד **שומתו כל הצאן**, וזהו **ודפקום** כלומר הבקר הנזכר ודפקום את הצאן הנזכר עד **שומתו כל הצאן**. ושעור הכתוב על אומרו **נסעה ונלכה** אמר **הילדים רכים**, ועל אומרו **ואלכה לנגדך** אמר **והצאן כו'**, אם מעתה יהיו **צאן ובקר עלות עלי ומתו** בזמן ההוא **כל הצאן**.

יד ועבר-נא אדני לפני עבדו ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר-לפני ולרגל הילדים עד אשר-אבא אל-אדני שעירה:

אך **יעבר נא אדני** לנהוג אדנות ושררה תחילה בעולם הזה וזהו **לפני עבדו**, כי אני אחרון, שחלקי בעולם הבא.

ושמא תאמר שלא אוכל לבדי לסבול צער העולם הזה, כיון שאין להם חלק בעולם הזה כלל, ואיך יתקיימו, כלומר ולכן טוב טוב שאתחבר עמך בעולם הזה, כמאמר **נסעה ונלכה** כי תהיה מעיר לעוזר בעולם הזה כי הוא חלקך ומאשר לך ייטיב לי בעולם הזה; הנה אין צריך כי ואני **אתנהלה לאטי** בעולם הזה ומה שאוכל עמוד בגליות עם שאין לי חלק בזה העולם, הנה על ידי שתי זכויות **אתנהלה** שלא יעדרו מזרעי:

א. זכות שלא תבצר בכל דור וזהו **לרגל המלאכה** אשר לפני שהיא תורה כי יושב אהלים היה. ואמר כי זרעי המתהלכים בתורה שהיא מלאכה אשר לפני כי יושב אהלים היה,

וגם זכות תינוקות של בית רבן הבל שאין בו חטא וזהו **ולרגל הילדים**,

על ידי שתי זכויות אלו **אתנהלה** עד זמן שאבוא אל אדני שעירה שהוא זמן יעלו מושיעים כו' לשפוט את הר עשו.

טו ויאמר עשו אציגה-נא עמך מן-העם אשר אתי ויאמר למה זה אמצא-חן בעיני אדני:
ויאמר עשו בין כך ובין כך שעדיין לא ניתנה תורה ואין זכותם כאשר אחר הנתינה כי גדול המצווה ועושה כו' (קדושין לא א), באופן שהשתי זכויות הנזכרות אינן כעת, **אציגה עמך מן העם אשר אתי** יהיו לך לעזר בעולם הזה שאין לך חלק בו.
 והשיב שני טעמים:
אחד למה זה אטריחך,
ועוד שאם **אמצא חן** הוא **בעיני אדוני** אך לא בעיניהם.

יח ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען בבואו מפדן ארם ויחן את-פני העיר:
יט ויקן את-חלקת השדה אשר נטה-שם אהלו מיד בני-חמור אבי שכם במאה קשיטה:
כ ויצב-שם מזבח ויקרא-לו אל אלהי ישראל:

ויבא יעקב שלם. ראוי לשים לב מה צורך הודיעו שבא שלם. ואפילו למה שאמרו ז"ל (בראשית רבה עט ה) שלם בגופו שלם בממונו, מה צורך הודעה זו אז. וגם אומרו **אשר בארץ כנען** הוא מיותר. וגם מה צורך הודיעתנו ש**ויחן את פני העיר** ושקנה **חלקת השדה במאה קשיטה**.

וגם מה עניין קרוא אותו הוא יתברך אלוהי ישראל. והנה למעלה פירשנו על פסוק ושבת בשלום אל בית אבי כו' שבקש יעקב כי בשובו בשלום אל בית אביו יעשה לו הוא יתברך יתרון על אבותיו, כי הנה אברהם כנה הוא יתברך את שמו עליו אך היה אחר מותו, נוסף עליו יצחק שהיה בחייו אך היה על היותו סומא חשוב כמת, והוא באומרו אנכי אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק שהוא את אברהם אחר מותו ואת יצחק בחייו ובהיותו סומא. אך אלי זה החסד אשר תעשה עמדי יתירה גם על יצחק כי ושבת בשלום בלי שום פגם, לא כאבי שהיה סומא רק בשלום ועם כל זה והיה ה' לי לאלוהים שיכנה ה' שמו עלי ליקרא אלוהי יעקב בחייו. וכאשר שאל הוא, כן עשה לו הוא יתברך, כי הנה **ויבא יעקב שלם** בגופו בשובו אל בית אביו שהוא **עיר שכם אשר בארץ כנען** אשר שם בית אביו. וגם לא היה עני שהוא גם כן חשוב כמת כי הנה היה בבואו מפדן ארם שעדיין לא נתן נכסיו לעשו, ומרוב עשרו **ויחן את פני העיר** שנתן להם מתנות רבות והיה מוותר עד קנות **חלקת השדה** כדי לנטות שם אוהלו **במאה קשיטה**. ועם כל זה שהיה שלם בגופו וממונו בחייו בלתי חשוב כמת, כאשר הציב מזבח כנה שמו עליו ליקרא הוא יתברך **אלוהי ישראל** בחייו.

כ ויצב-שם מזבח ויקרא-לו אל אלהי ישראל:
 ולבל יאמר איש למה עשה יתברך ככה, והלא הן בקדושיו לא יאמין כי אין אמונה בבשר ודם בחייהם, לזה הקדים ואמר **ויקרא לו אל** לומר לית דין בר נש כיתר אנשים רק **אל**, כי שרה אל

אלוהים והוא שרו של עשו שאין כח אדם יכול לו אם לא כח אל כמו שכתבנו למעלה, שעל כן קרא שם המקום פניאל שפניו היו כאל שזועם את אלוהים היא מידת רוגז שרו של עשו, ואם כן ראוי הוא אכנה שמי עליו ליקרא **אלוהי ישראל** בחייו בלתי היות חשוב כמדובר. וזהו **ויקרא לו אל** ועל ידי כן **אלוהי ישראל** יכונה עליו.

או יאמר, מקושר אל מה שלמטה, **ותצא דינה כו'** והוא כי באה התורה ללמדנו דרך ארץ, כי רע ומר דרך אשה יצאנית פן יקר מקרה בלתי טהור, כי הלא **דינה בת יעקב** יצאת **לראות בבנות הארץ** ונאנסה. והנה הסיבות הקרובות, לדבר ולומר, כי הנה היו גרמת נזקה, לא יצדקו בה, הלא המה כי יאמר איש אינו מן התימה לתפוס את **בת יעקב**, כי הלא כמקרים ההם יקרה להולכי דרכים במקומות אשר לא יכירום ולא ידעו חשיבותם.

או טעם שני אולי לא נכון לב אנשי המקום עם אביה לסיבה מן הסיבות.

או טעם שלישי כי אין ייסורין בלא עון ולא טוב בעיני ה' אבי הנערה ותקל כבודו בעיני יושבי הארץ כי אשום אשם לה'.

על כן הקדימה תורה ותודיענו כי לא זה ולא זה גורם.

כי אם הטעם האחד איננו כי הלא **ויבא יעקב שלם** בלי שום פגם **עיר שכם אשר בארץ כנען** ארץ מולדתו ומחוז חפצו **בבואו מפדן ארם** ממרחקי ארץ, ובכל הדרך ההוא לא נזדמן לו לא שטן ולא פגע רע עד הגיעו אל מחוז חפצו, הנה כי לא זה גרם לו.

וגם לא מטעם השני כי אדרבא **ויחן את פני העיר** שהנחה למדינה עשה כמו שאמרו ז"ל (שם עט ו) כי טוב היה בעיני עם הארץ, וגם בעיני המלך אבי שכם כי הנה אפילו המקום **שנטה שם אהל** קנה ממנו **במאה קשיטה**.

וגם לא מהטעם השלישי כי הלא טוב בעיני האלוהים היה, כי הנה **ויצב שם מזבח ויקרא לו** הוא יתברך **אל** מי שהוא **אלוהי ישראל** על הדרך הנזכר.

פרק לד

א ותצא דינה בת-לאה אשר ילדה ליעקב לראות בִּבְנוֹת הָאָרֶץ:

ותצא דינה. הלא **יפלא** מזרע קדוש כמוה להיות יצאנית מה שאין דרך נשים ומה גם נערות בתולות. והנה אמרו רז"ל (שם פ א) שזהו אומרו **בת לאה** מה אמה יצאנית כדכתיב ותצא לאה לקראתו כו'. אך עדיין אינו דומה כי אמה יצאת לקראת בעלה.

עוד אמרו שעל דבר שמנעה מעשו נתפסה, ועדיין אל מידת היותה יצאנית אינו מספיק. לכן אחשוב כי באה התורה לתת טוב טעם לדבר באומרו **בת לאה כו'**, והוא בשום לב אל הודעה זו שהיא **בת לאה ושילדה אותה ליעקב**.

אך תתן שתיים שלש טענות:

אחת באומרו **בת לאה כו'** הוא כנודע מרז"ל (ברכות ס א) על פסוק ואחר ילדה בת כי בן הייתה, אלא שאחר הורתה מזכר תמים בקשה לאה רחמים תתהפך לנקבה בל תגרע רחל מהשפחות שלא תלד רק אחד להשלים השנים עשר שבטים.

הנה כי דינה בהורתה הייתה זכר אלא שנתהפכה אחר כך, ולכן מי ששורשה זכר אינו מן התימה תהיה יצאנית כי כן יעשו הזכרים וכל דבר הולך אחר שורשו, וזהו אומרו **ותצא דינה** ואל תתמה על יציאתה כי הלא אם היא **בת** היא של **לאה** ולא של יעקב, כי הוא זכר עשאה, כי **אשר ילדה ליעקב** לומר כי היות בת ליעקב הוא בלידה אך לא בהריון וזהו אומרו **בת לאה אשר ילדה ליעקב**, ואם כן אל תתמה על היותה יצאנית.

טעם שני כי הלא לא כיוונה לשוט בארץ ולהתהלך בה לראות בחורי עם, רק **לראות בבנות הארץ** לערב דעתה עם הבנות.

ב וַיֵּרָא אֶתְּהָ שָׁכֵם בֶּן-חַמּוֹר הַחִי נָשִׂיא הָאֶרֶץ וַיִּקַּח אֶתְּה וַיִּשְׁכַּב אֹתָהּ וַיַּעֲנָה:

וגם בזאת לא תאשם בעצם כי לא שתה לבה פן תאחז. כי הלא לולא ראה אותה שכם בן חמור שהיה נשיא הארץ היא לא נתפסה מה שלא יערב אל לבו זולתו, והידוע ידעה יפגשנה בן המלך? **ולא עוד** כי אם שגם אם בטבע חלוקה היה לה לחוש יפגוש בה, לא יעלה על לב רק יתבענה מאביה ואחיה, אך לא שכשטף עובר **יקח אותה וישכב אותה ויענה** כי זה לא חשב אנוש. וזהו **וירא כו' וישכב כו'.**

ג וַתִּדְבֹק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה בַת-יַעֲקֹב וַיֹּאחֲזֶה אֶת-הַנַּעֲרָ וַיִּדְבֶּר עַל-לֵב הַנַּעֲרָ:

והודיעתנו התורה אלוהית, שעם שעשאה כלי לא כרתה ברית עמו, כי **ותדבק נפשו בדינה בת יעקב**, אך היא לא דבקה נפשה בו לקדושתה. וכן **ויאהב את הנערה** אך היא לא אהבתו. כללות העניין כי למדתנו התורה מה גדלה רעת יציאת האשה כי עם היותה **בת יעקב** והיא גם היא קדושה מצד עצמה ומסולקת מכל פנייה בלתי טובה, לא שווה לה לבלתי יקרה לה מקרה רע ומר טמא יטמאנה. ומה גם כל אשה אשר לא תרחק כמוה כי המכשלה הזאת תחת ידה כפולה ומכופלת.

עוד יתכן למדתנו התורה שלשה למודים:

עיקר גדול הלא הוא להבחין בין נפש זרע ישראל לנפש גויי הארץ, כי מי יתן טהור מטמא, וזה בשלש בחינות:

אחת כי טבע כל דבר טמא לחשוך להדבק בקדושה ולטמאה.
שנית כי לא תוכל הטומאה לידבק בדבר קדוש עד יטיל בו זוהמא ויטמאנו תחילה, לנגדיות איכותם.
שלישית כי גם אחרי אשר הוטמאה וידבק המטמא בטהור, לא ידבק הטהור במטמא גם אחרי הטיל בו זוהמא.

זזה עניין הכתובים

על הראשונה וירא אותה שכם בעל נפש טמאה ומיד חשק לטמאה ולהטיל בה זוהמא לידבק בה **וישכב אותה ויענה**.
ועל השנית אמר **ותדבק נפשו כו'** לומר כי עד אשר טימאה **וישכב אותה ויענה** שהטיל בה זוהמא כפולה, לא דבקה נפשו בה שנמצא כמין במינו.
והשלישית הורה גם כן בזה, כי הוא **דבק נפשו בה** אך היא לא דבקה נפשה בו.
ולא עוד כי אם **שויאהב את הנערה** ולא קץ בה כאמנון בתמר. והוצרך לדבר **על לב הנערה** דברי פיוסין עם שעשאה כלי, ונהפוך הוא לפי הטבע.

והנה מן הבחינה השלישית נתיירא יעקב פן לא תעצור כח קדושת נפש בתו מלקשר בו אהבה ותאהבהו, זזה מאמר הכתוב **ויעקב שמע כי טמא כו'** והוא כי חש פן על ידי אשר הוטמאה נעשה כמין במינו בעצם ותדבק נפשה בו, ואם ישלח אחריה תמאן. על כן **והחריש כו'** ויתנו דבר ועצה הלום.

גם כיוון, ראו מה בין טמאה לטהורה, כי גם שהטיל בה זוהמא לא דבקה נפשו בנפשה כי מה לתבן את הבר כי אם נפשו בגופה שהוטלה בו הזוהמא, וזהו **ותדבק נפשו בדינה**, וגם זה להיותה **בת יעקב** אשר החביאתה מעשן, ועל ידי השווי הלז נמשך **שויאהב את הנערה** שאם לא כן לא הייתה אהבה כי לא תתהווה אלא בין השווים כנודע, ועל ידי כן קבלה פיוס, וזהו **וידבר על לב הנערה**.

ד ויאמר שכם אל-חמור אביו לאמר קח-לי את-הילדה הזאת לאשה:
ה ויעקב שמע כי טמא את-דינה בתו ובניו היו את-מקנהו בשדה וחרש יעקב עד-באם:
ו ויצא חמור אבי-שכם אל-יעקב לדבר אתו:
ז ובני יעקב באו מן-השדה כשמעם ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד כי נבלה עשה בישראל לשכב את-בת-יעקב וכן לא יעשה:
ח וידבר חמור אתם לאמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם תנו נא אתה לו לאשה:
ט והתחתנו אתנו בנתיכם תתנו-לנו ואת-בנתינו תקחו לכם:

א. הנה אומרו **לאמר** הוא בלתי צודק עם אומרו **קח לי את הילדה** כי הכל הוא דברים שבינו לבינו.

ב. כי פסוק **ויעקב שמע כו'** יראה נכנס בין הדבקים.

ג. באומרו **ויתעצבו כו'**, נראה כי תחילה התעצבו מעט ואחר כך **ויחר להם מאד**, ונהפוך הוא כי אדרבה תחילה יחרה אף האיש מאד ואחרי כן הולך ושוכך.

ד. אומרו **כי נבלה כו'**, שכופל העניין ומשלשו ומשנה המלות וטוב היה לו לקצר כדרכה של תורה.

ה. אומרו **וכן לא יעשה**, האם היה עולה על לב כי טוב עשות נבלה שאומר **וכן לא יעשה**.

ו. שנותו את טעמו מישראל ליעקב.

ז. אומרו **וידבר חמור אתם לאמר**, כי מלת **לאמר** מיותרת ואינה לאמר לזולת כי המה ואביהם שם יחד היו.

ח. אומרו **שכם בני חשקה נפשו כו'**, איזה התנצלות הוא נותן על מעשה הרעה, רק כגוי אשר צדקה עשה בא לשאול אותה לאשה.

ט. אומרו **נא** [מיותר].

י. מה מתקן באומרו **והתחתנו אותנו כו'** על הנבלה אשר עשה, וכן כל יתר הבטחות ונדבות.

ד ויאמר שכם אל-חמור אביו לאמר קח-לי את-הילדה הזאת לאשה:

אמנם הנה טרם דבר על לב הנערה, חשש שכם פן יאמרו אביה ואחיה נקרא לנערה ונשאלה את פיה, על כן תחילה **וידבר על לב הנערה** ואחר כך **ויאמר שכם אל אביו לאמר** לאביה ואחיה, כלומר שעתה ראה שעת הכושר **לאמר**, מה שאין כן טרם דבר על לבה שלא היה עת לאמר דבר.

או יאמר שבדברו **על לב הנערה** דבר בפניה אל אביו כדי **לאמר**, שתאמר היא מה שבלבה. ומה שאמר לו הוא **קח לי את הילדה כו'** כי אז בשומעה כי חפץ בה לקחתה **לאשה** תגלה את לבה. ואמר כי גם שהיא מרוצת צריך לקחתה מאת אביה כי עודנה ילדה, וזהו **קח לי את הילדה** ולא אמר את הנערה.

ה ויעקב שמע כי טמא את-דינה בתו ובניו היו את-מקנהו בשדה והחרש יעקב עד-באם:

ויעקב ששתק הוא לשני טעמים:

ראשית: כי **שמע כי טמא** כבר **את דינה בתו** וכבר נעשה, שאילו היה טרם יטמאנה היה ממהר להוציאה טרם יטמאנה.

שנית: **ועוד** כי בניו לא יאחרו כי **ובניו היו את מקנהו בשדה**, ולמה יחרידם. אך לא היו בלבו להחריש כי אם **עד בואם**.

או יאמר, בשום לב אל מה שבין דברי שכם לדברי חמור והיכנסו בתוך דברי אביו, והוא **כי שכם** מאשר דבקה נפשו בה, זהב לא יחשיב, חפץ לקחתה בדמים יקרים כמאמרו **הרבו עלי מאד מהר כו'**. והן אמת כי לשון מתנה הוא בלא כסף ולשון קיחה היא בכסף כד"א כי יקח איש אשה שהוא בכסף, כנלמד קיחה קיחה משדה עפרון (קדושין ב א) וכן לשון לוקח ומוכר. והנה שכם אמר אל אביו כדי לאמר לאביה, דברים הקרובים לשידו שהיא לקנותה בדמי מוהר ומתן, **קח לי** שהוא לשון לקיחה בכסף, למען מזה ישכיל פיהו לאמר גם הוא להם לשון מקח בדמים יקרים ולא חנם. אך שאביו לא כן עשה רק אמר **תנו נא אותה** שהוא חנם אין כסף. וכשמוע שכם כך חש פן ימאנו לתת חנם, על כן קפץ בתוך דברי אביו ואמר **אמצא חן** בתתכם אותה לי בכל מה שתאמרו אלי, **הרבו עלי כו'**, ולא חנם אני חפץ כי אם בדמים יקרים כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

ונחזור אל העניין. כי בצוותו את אביו **קח לי כו'**, אמר בלבו את מי אדבר, את אביה או את אחיה, ויתן אל לבו לדבר אל הזקן באומרו כי הוא קרוב להתפייס, כי הלא שמע כי בעיר היה **והחריש**, וזהו אומרו **ויעקב שמע כי טמא כו' והחריש כו'** על כן אמר חמור אולי חפץ שתהיה לבני לאשה אחר שידעה. על כן –

ו יצא חמור אבי-שכם אל-יעקב לדבר אתו:

ז ובני יעקב באו מן-השדה כשמעם ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד כי נבלה עשה בישראל לשכב את-בת-יעקב וכן לא יעשה:

וטרם ידבר **ובני יעקב באו מן השדה כשמעם**, ויהיה כי לא היה להם לבוא עדי ערב ובאו מבעוד יום אז **כשמעם**, ובאומרו **האנשים** שהוא מיותר, אפשר כי לא כולם התפעלו כל כך, כי אם אשר באו לכלל **אנשים** שהם שלשה הגדולים שהיו בני י"ג שנה, מה שאין כן השאר שהיו קטנים הגדול כבן עשר שנים.

או יאמר האנשים על שמעון ולוי שנאמר בהם תאר **אנשים** כד"א ויאמרו איש אל אחיו.

ומבחינה אחת **ויתעצבו האנשים** ומצד אחר **ויחר להם מאד**, ופירש ואמר מה **שיתעצבו האנשים** הוא על **כי נבלה עשה בישראל**, כי עתה הוסב שמו **ישראל**, וכפי גודל חשיבותו תגדל הנבלה כי הכל לפי המתבייש. וגם אם דעת הדרגה זו נעדרה משכם שנקרא ישראל, הלא לא יבצר מהיות לפחות **בת יעקב** וזהו **לשכב את בת יעקב**. וזהו מה **שיתעצבו** שהוא **לשכב כו'** שהוא על מה **שוישכב אותה** שהוא כדרכה בין מפאת היותו ישראל בין מפאת היותה בת יעקב. ומה **שויחר להם מאד** הוא על מה שוכן לא יעשה שהוא שלא כדרכה שהוא מה **שויענה**.

ח וידבר חמור אתם לאמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם תנו נא אתה לו לאשה:

ובראותו כי באו מן השדה כשמעם ועם שדרך בחורים לבלתי כסות חרון אפם ואדרבה היו כמחרישים, אז **וידבר אתם** אומר בלבו כי החמדה השיאתם, כי שתו לב כי הוא יורש עצר נשיא

הארץ וטוב תתה אותה לו. אז דבר **אתם לאמר שכם בני חשקה כו'** לומר הנה היה אפשר לחשוב כי אש חשק גופני בערה בו ותלהטו לעשות זר מעשהו, אך לא כן האמת כי לא חשק גופני היה רק חשק רוחני כי **חשקה נפשו בבתכם** כי אולי איזה ניצוץ קדושה יש **בנפשו וחשקה בבתכם** משורש הקדושה, וזהו אומרו **לאמר** כלומר מה שראוי **לאמר** הוא כי **חשקה נפשו** ולא גופו, והראיה כי אם היה חשק גופני היה קץ בה אחר ששכב אותה ויענה כמעשה אמנון בתמר, אך זה אדרבה אומר אני **תנו נא** לשון בקשה אחרי ששבעה תאוותיו **אותה לו לאשה**, אך אין זאת רק תאוות נפשית.

ושמא תאמרו כי אנה תוליכו את חרפתכם על הנבלה. הנה על אחת שנטלנו בעל כורחה תקחו אתם רבות בנות, כי –

ט והתחתנו אתנו בנתיכם תתנו-לנו ואת-בנותינו תקחו לכם:

והתחתנו כו' בנתיכם לא נקח כאשר בזאת, רק **תתנו**, אך **בנותינו תקחו לכם** בלי רשותנו.

י ואתנו תשבו והארץ תהיה לפניכם שבו וסחרו והאחזו בה:

ולא תחשבו לגרים רק לתושבים וזהו **ואתנו תשבו**. כי לכמה דברים בזמנים ההם היה הפרש בין גרים לתושבים כעניין אחוזת קבר וכיוצא בה (כדלעיל ריש פרשת חיי שרה).

ומאמרו והארץ תהיה לפניכם לשון עתיד ולא אמר הנה לפניכם, אפשר 'אמר הנה **הארץ** עתידה להיות **לפניכם** כי ארץ כנען ניתנה לכם לזרעכם. ומה הטבה אני עושה הלא היא כי **שבו וסחרו ומעתה האחזו בה**.

יא ויאמר שכם אל-אביה ואל-אחיה אמצא-חן בעיניכם ואשר תאמרו אלי אתן:

ובראות שכם כי עודם מחרישים להשיב את אביו, אמר אין זה כי אם שמדברי אבי באמרו **תנו נא כו'** יראה שיתנו לו כדרך הנותן בתו לאונס אותה שישתה בעציו, וגם שאמר לשון מתנה בלא כסף ובלא מחיר. לכן אמר לא כן דבר אבי, רק **אמצא חן בעיניכם** ולא כמטילים אותה עלי. וגם אין המציאת חן בקחת חנם כי אם **ואשר תאמרו אלי אתן**.

עוד כיוון כי דרך הנותן מתנה לאדם חשוב, שיחשב האדם חשוב לנותן על שהשפיל עצמו לקבל מירוד ממנו. כעניין אשה המתקדשת מאדם חשוב שמקודשת בנתנה היא ואמר הוא (קדושין ז א). וזה יאמר כל כך חשובים אתם ממני בעיני **שאמצא חן בעיניכם** במה **שתאמרו אלי אתן** כאילו אני המקבל.

יב הרבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה כאשר תאמרו אלי ותנו-לי את-הנענר לאשה:

ועוד זאת אוסיף לעשות כי זולת מה שאתן לכם מתנה, גם לנערה **הרבו עלי מאוד מהר** היא כתובה משלי **ומתן** הוא התוספת. ולא יהיה ליפרע לעת מיתה או גירושין כמשפט הבנות, רק **ואתנה** מעתה טרם אקחנה, וזהו **ואתנה וכו' ותנו לי כו'**, כי **ואתנה** תחילה מקודם ואחר כך **ותנו לי כו'**.

יג ויענו בני-יעקב את-שכם ואת-חמור אביו במרמה וידברו אשר טמא את דינה אחתם: יד ויאמרו אליהם לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את-אחתנו לאיש אשר-לו ערלה כי-חרפה הוא לנו:

טו אך-בזאת נאות לכם אם תהיו כמנו להמל לכם כל-זכר: טז ונתנו את-בנותינו לכם ואת-בנותיכם נקח-לנו וישבנו אתכם והיינו לכם אחד: יז ואם-לא תשמעו אלינו להמול ולקחנו את-בתנו והלכנו:

ראוי לשים לב:

למה לא ענה יעקב, והם למה ענו במקומו.

וגם למה הקדים הכתוב הבן לאב.

וגם אומרו וידברו הוא מיותר.

ועוד אומרו אשר טמא, שהיה לו לומר על אשר טמא כו', ואם הוא שאמרו להם **אשר טמא כו'**,

איך אומר אחר כך **ויאמרו אליהם** כי הלא גם עד כה דברו אליהם.

ועוד אומרו לא נוכל כו', למה נכנס בשכם ויצא בכל אנשי העיר.

ועוד אומרו אם תהיו כמונו הוא מיותר.

וכן וישבנו אתכם והיינו, הוא מיותר.

ועוד אומרו ולקחנו את בתנו, והיה לו לומר את אחותינו.

אך הנה התנכלו במילתם להורגם, ולא נעלם מהם כי לא כן לב יעקב אביהם כאומרו אחרי כן

עכרתם אותי כו', על כן טרם יענה אביהם הקדימו **ויענו הם**.

וזאת שנית עשו כי עשו עיקר תשובתם אל שכם ואילו שמו מגמת פניהם, וזהו אומרו אל שכם

ואגבו את חמור אביו. יען כי שכם חם לבו בקרבו ולא יסרב בדבר. ועל שני הדברים אמר:

על האחד ויענו בני יעקב שהוא שעם היותם בניו ענו הם בפניו.

והשנית אל שכם ואל **חמור** שהתחילו ועשו עיקר מן הבן.

ולמה עשו שתי אלה הלא הוא במרמה והוא מה שנתגלה לבסוף כלומר שאם לא על ידי שתי

אלה לא הייתה המרמה יוצאת אל הפועל.

ונתנו להם טעם אל שני הדברים טרם יסדרו עניינם, וזהו אומרו **וידברו**. ומה דברו להתנצל על שני הדברים, על עשותם עיקר **משכם**, הוא כי הוא בעל דינם, וזהו אומרו **אשר טמא**. ועל השיבם במקום אביהם אמרו **את דינה אחותם** לומר כי גם הם בעלי דין כאביהם.

או יאמר, אם באנו לשים לב אל עלבון אביה אין תקנה כי רב הוא כאומרם למעלה כי **נבלה כו'**, אך מה שאנו עונים הוא על כי לא נשגיח כעת רק על **אשר טמא את דינה אחותם**.

או יאמר, לפי גדולת אבינו אין זה מספיק לפגום בו, רק דברו ואמרו כי אשר נייחס **שטמא**, הוא **את דינה אחותם**, כי בהם פגם, ולכן הם לבדם יענו.

יד ויאמרו אליהם לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את-אחותנו לאיש אשר-לו ערלה כו'- חרפה הוא לנו:

והנה בתת התנצלות אל ענייתם שהוצרכו להזכיר חטאו אמר וידברו לשון קושי. אך בהחילם דברי תשובתם כמדברים בלב שלם דרך חבה נאמר לשון אמירה כאמרו **ויאמרו אליהם לא נוכל לעשות כו'**. אמרו אין לנו חפץ במוהר ומתן רק שאלה אחת כי אינו דרך ארץ לשאול שתי שאלות והוא כי אם היה אפשר לנו לתת את אחותנו בדיון לאיש אשר לו ערלה, הייתה השאלה הראשונה שימול שכם וישאנה, ואז לא היינו מבקשים לשאול שימולו גם שאר עם הארץ כי היו שתי שאלות, אך הנה בדיון **לא נוכל לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה**, נמצא שאם ימול שכם וישאנה נמצאתם בלתי עושים דבר בשבילנו, לכן –

טו אך-בזאת נאות לכם אם תהיו כמנו להמל לכם כל-זכר:

בזאת בלבד **נאות לכם** כי שאלה אחת היא, והוא **אם תהיו וכו' להמול כל זכר**.

ואפשר אמרו הלא אמרתם שני דברים:

א. שנתן את הילדה לשכם.

ב. שנסבול מה שלקחה כבר באונס על שלעומת זה נקח אנו רבות מכם.

על האחת לא נוכל לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה עתה, גם שימול, כי חרפה היא שטימאה.

ועל השנית שלעומת מה שלקח נקח רבות **אך בזאת נאות לכם וכו'** ואז יתקיים מה –

טז ונתנו את-בנותינו לכם ואת-בנותיכם נקח-לנו וישבנו אתכם והיינו לעם אחד:

שאת בנותיכם נקח לנו תחת מה שלקח אחת, שאם לא כן מה בצע שנקח בחזקה בת טמאים ונטמא עצמנו לעומת מה שהוא טמא אחותנו. ובכן את בנותינו נתן למולים **ואת בנותיכם** שתולידו אחר המילה **נקח לנו**.

ושמא תאמרו הלהן נשבר עד אשר תולידון, הנה ביני וביני יש טענה אחרת והיא וישבנו אתכם והיינו לעם אחד, והוא כי הנה **לא נוכל** לשבת אתכם מפני החרפה, כי נהיה נבזים בעיני הערלים בזכור את אשר ערל מהם אנס בתנו, אך בהמול כל העם **וישבנו אתכם** כי אז אין חרפה כי הלא והיינו לעם אחד כמשפחה אחת. ואם הוא פגם גם להם יהיה כי כולנו לאחדים נחשבנו. ומה גם בהיות שאחר החרפה ההיא חשבנו לנכבדים מהם כי שבו המה אלינו ואנחנו לא שבנו אליהם, וזהו וישבנו אתכם שבהיותנו שנים עשר אנשים ואתם עם שלם באתם אלינו לשנהיה עם אחד ולא נהיה בטלים ברוב בשבתנו אתכם. ואם תאמרו אם כן אין תקנה לשכם שטימאה בערלה, לזה אנו אומרים ואם לא תשמעו וכו' ולקחנו כלומר חסד זה נעשה בשמעכם שלא נקח אותה רק בשב ואל תעשה נניחנה שם.

יז ואם-לא תשמעו אלינו להמול ולקחנו את-בתנו והלכנו:

אל תאמרו נראה מה בפי אביכם גם הוא אם דעתו שנמול כולנו, כי הלא אם לא תשמעו אלינו בלבד לימול **ולקחנו את בתנו**. ולא אמרו את אחותנו כי גם אשר דינה בתו יקח עמנו אותה כי יסכים עמנו כאילו היא בת גם לנו. ולא ירך לבבנו מפחדכם כי נקח והלכנו ומורא לא יעלה על ראשו כי גיבורים אנחנו.

יח ויטבו דבריהם בעיני חמור ובעיני שכם בן-חמור:

והנה יעקב הבין דרכם, ועם שלא טוב הדבר בעיניו לא מיחה, בל יהיה כמכה בנו גדול כי חם לבם בקרבם ולא ישובו מפני כל, וזהו אומרו **ויטבו דבריהם בעיני חמור וכו'** לומר אך לא בעיני יעקב.

יט ולא-אחר הנער לעשות הדבר כי חפץ בבת-יעקב והוא נכבד מכל בית אביו:

חש פן ימאנו בית אביו וכל יוצאי שער עירו לימול, על כן **לא אחר** עד ידבר אתם **לעשות הדבר**, כי מיד עשה ומל עצמו, **והוא נכבד מכל בית אביו** ויבושו למאן, אחר שהיחל בעצמו כי חרפה היא, רק ימהרו יעשו כמוהו שאחריו כל אדם ימשוך.

כ ויבא חמור ושכם בנו אל-שער עירם וידברו אל-אנשי עירם לאמר:

ואחר המולו מיד **ויבא חמור ושכם בנו כו'**, כי למען יבושו מהשיב פניהם לא שלח אחריהם רק הם בעצמם באו **אל שער עירם, וידברו** אליהם הקדמת דברים כדי לאמר להם עניין המילה, וזהו **וידברו אל אנשי עירם כדי לאמר**.

כא האנשים האלה שלמים הם אתנו וישבו בארץ ויסחרו אתה והארץ הנה רחבת-ידיים לפניהם את-בנותם נקח-לנו לנשים ואת-בנותינו נתן להם:

ומה שדברו היא **האנשים האלה וכו'** כדי **לאמר אך וכו' בהמול וכו'**. והוא פן יאמרו אנשי עירם מה לנו ולצרה, האם למען תקח את בתם נמול אנחנו. על כן אמרו לא כן הוא כי **האנשים האלה שלמים הם אתנו** אנחנו שנינו שכם וחמור, כי כבר נימול שכם כמו שכתבנו. אך הכוונה היא עתה להנאתכם כי הנה **וישבו בארץ וכו'** כי חשקו בה כי היא **רחבת ידיים לפניהם**. ותהיה תועלתכם כי **את בנותם נקח** בבחירתנו בלי רשיונם **ואת בנותינו נתן להם** בבחירתנו אם ייטב בעינינו, כי משיבתם אתנו נמשך כל זה.

כב אך-בזאת יאתו לנו האנשים לשבת אתנו להיות לעם אחד בהמול לנו כל-זכר כאשר הם נמלים:

אך בזאת, להיות לעם אחד, ולא שנגעל בדתינו, הפך דברי בני יעקב, רק **בהמול לנו כל זכר** בלבד. וזה כי אם היה אפשר להתהפך להיות הכל ערלים גם כן היינו גם בזה **לעם אחד**, אך אי אפשר ליעשות הם ערלים כאשר אנו ערלים רק נמול כאשר הם נמולים.

או יאמר אל יעלה על רוחכם אולי מרמה הוא להרגנו כאשר נהיה כואבים, זה לא יתכן מקל וחומר, כי הלא האנשים האלה שהרענו למו שלמים הם אתנו שכם וחמור, ומה גם עתה אתם אנשי העיר כי לא הרעותם למו. אך כל חפצם אינו רק **וישבו בארץ וכו'** ותשא אותנו הארץ לשבת יחדיו, כי **והארץ רחבת ידיים לפניהם**, ועל ידי כן **את בנותם נקח לנו לנשים** כאשר עשיתי אני, אך **בנותנו נתן להם** בבחירתנו. ולכל יאמרו האם קלה בעיניך קחת את בתם עודם הם בשדה והלא נחוש פן יעצו להרגנו אחרי כן, שאם לא כן מה להם במילת כל העם האם להם בנות לכולנו, על כן אמר **אך בזאת וכו' לשבת אתנו** כי על שבתם בלבד אתנו ישאלו התנאי הזה להיות **לעם אחד**, כי מאוסה להם ערלה לשבת בין ערלי בשר.

כג מקניהם וקניהם וכל-בהמתם הלא לנו הם אך נאותה להם וישבו אתנו:

ואל תאמרו מה יתנו ומה יוסיפו לכם בשבתם אתכם, כי הלא **מקניהם כו' הלא לנו הם**, והוא, הנה בבואם העירה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** עט ו) שעשה אטליז וחילק להם בשר ומתנות, וחלקת השדה שנטה שם אהלו קנה במאה קשיטה, באופן שעל דרך זה **מקניהם כו' הלא לנו הם** כי קרוב להפקר נכסיהם לאנשי מושבם. ובזה גם אומרו שלמים הם אתנו אפשר שחוזר אל כל אנשי העיר שכולנו קבלנו מתנות והטבות כמו שאמרו רז"ל (שם) על ויחן את פני העיר.

כה ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים ויקחו שני-בני-יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על-העיר בטח ויהרגו כל-זכר:

אמר כי **שמעון ולוי** שתנו לבם אל שתי בחינות:

א. **על כבוד אביהם** אשר חילל שכם ולא מיחו אביו ועמו.

ב. על כבוד עצמם שטמאו אחותם, וזהו אומרו **ויקחו שני בני יעקב** שהיא הבחינה האחת, ועל ההשנית אמר **אחי דינה**. ולא בבחינת היותה אחותם, רק שהם אחים לה שאותה חשבו לעיקר והם כמתייחסים אחריה אמרו **אחי דינה**.

והחלו באשר לא מיחו תחילה **ויבואו על העיר בטח** כי אשמתם רבה משכם שיצרו הליבושו ומאביו הנוגע בדבר.

ואחר כך -

כו וְאֶת-חֲמֹור וְאֶת-שָׁכֶם בְּנוֹ הָרְגוּ לְפִי-חָרֶב וַיִּקְחוּ אֶת-דִּינָה מִבֵּית שָׁכֶם וַיֵּצְאוּ:

כז בְּנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ עַל-הַחֲלָלִים וַיִּבְזּוּ הָעִיר אֲשֶׁר טָמְאוּ אָחֻתָם:

אך שאר **בני יעקב** עם היותם בניו **באו על החללים**, ולא סייעו להרוג, יען כי לא שתו לב אל כבוד אביהם, רק אשר טמאו אחותם, ועל כן יאמרו די לשלול שללם, וגם לא אל בחינת היותם אחי דינה רק שהיא אחותם כי היא טפלה אליהם. והוא כי ידעו כי אביהם לא היה חש על כבודו בזה ובלתי חפץ בחלליהם. וגם רמזו באומרם **אשר טמאו אחותם** כי מעלים על הבלתי מוחים כאילו כולם טמאוה.

ל וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-שָׁמְעוֹן וְאֶל-לֵוִי עֲכֹרְתֶם אֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בִישֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעַנִי וּבְפָרְזִי וְאֲנִי מִתִּי מִסָּפֶר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהָכֹנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי:
לא וַיֹּאמְרוּ הַכְּזֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת-אָחֻתָנוּ:

ויאמר יעקב כו'. הנה אמריו אלה יש בהן מותר, והיה ראוי יקצר ויאמר הנה עתה הכנעני כו' יאספו אלי והכוני כו'.

ועוד מה השיבו על תוכחתו באומרם הכזונה יעשה וכו' ואיך בזה סרה מוראם.

ל וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-שָׁמְעוֹן וְאֶל-לֵוִי עֲכֹרְתֶם אֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בִישֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעַנִי וּבְפָרְזִי וְאֲנִי מִתִּי מִסָּפֶר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהָכֹנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי:

אך הנה אין ספק כי האומות ההם ישיתו לב אל דברי טעם, והוא כי אמר יעקב, לא יעלה על רוח יושב הארץ כי לא בעצת אביהם עשו הדבר, הלא לא יתקוממו, באומרם הרבה ילדות עושה כי שני נערים בני י"א שנה חם לבם בקרבם ולא עצרו כח להתאפק עד עשותם נקמה, ופי אביהם לא שאלו ולא יאשם יעקב. אך לא יחשבו, כי אם שמאביהם יצא הדבר, ועל כן יאמרו אין זה האיש זך בלי שמרי חלאת אשמה, ובזה יערבו אל לבם להתקומם עלי, וזהו אומרו **עכרתם אותי** כלומר עד כה הייתי בעיני כל יושב הארץ לזך בלי שמרים, בלבי דובר שלום, ופי ולבי שווים. אך עתה **עכרתם אותי** עשיתוני כשמן ויין עכור, פן יחשבו כי עכור הלב אני ועל ידי

כן אהיה נבאש בעיני אנשי המקום ויערבבו אל לבם להתקומם עלי **ונאספו** יחד ועל ידי כן **והכוני**, ולא אוכל להם כי ביני וביניכם יש פירוד בזה, אך עימהם אחדות.

ואין לומר שניתנה לי הארץ וינתנו בידי, כי הלא **אני מתי מספר** שלא הגיע זרע אברהם אל גדר שנאמר לו וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם, שעל גדר זה שלא יהיו מתי מספר נאמר שם נחלת הארץ, עד סוף ימי משה שאמר ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב ואז ננחל ארץ על ידי יהושע.

ובזה יאמר **ואני מתי מספר ונאספו עלי** כאחד **והכוני** אשר יש בהם אחדות ולא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות כי בחיריים הם. וזהו **ונאספו עלי** כי יאספו באחדות **כנעני ופריזי** כמאמרנו על פסוק והכנעני והפריזי אז יושב בארץ (בראשית יג) שלא נאמר יושבים רק יושב להורות אחדות שבשתי האומות, וגם פה אמר ביושב ששתי האומות אחדים, ועל ידי כן **והכוני כו'** שלא יבצר מהם, למה שנמצא פירוד ביני וביניכם כי נפרדתם ממני בהרוג את כל עיר שכם הפך רצוני, וזהו **אני וביתי** כי אני לבד וביתי לבד ואויבינו אחדים, וזהו **ונשמדתי אני וביתי**.

לא ויאמרו הכזונה יעשה את-אחותנו:

אז ענו ואמרו מה שאמרת **עכרתם אותי** שמזה נמשך פחדך שהוא כי יאמרו כי אתה צויתנו לעשות זאת, אין פחד, כי אם החרפה לא הייתה כי אם לך ולא לנו יאמרו כי ממך יצא הדבר, אך הנה גם לנו נגעה החרפה כי **הכזונה יעשה את אחותנו**, ואם כן גם בעיני יושב הארץ יגדל חרפתנו לשער שעל הנוגע לנו עשינו מעצמנו ולא מלבך, כי אם שחם לבנו על חרפתנו, נמצא שלא עכרנו אותך ולא יאשימוך כי אם שאנו חום הילדות בערה בנו ולא תאשם אתה.

פרק לה

א ויאמר אלהים אל-יעקב קום עלה בית-אל ושב-שם

ועשה-שם מזבח לאל הנראה אליך בדרךך מפני עשו אחיך:

ב ויאמר יעקב אל-ביתו ואל כל-אשר עמו

הסרו את-אלהי הנכר אשר בתכם והטהרו והחליפו שמלתיכם:

ג ונקומה ונעלה בית-אל

ואעשה-שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי:

ד ויתנו אל-יעקב את כל-אלהי הנכר אשר בידם ואת-הגזמים אשר באזניהם

ויטמן אתם יעקב תחת האלה אשר עם-שכם:

ה ויסעו ויהי חתת אלהים על-הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב:

ו ויבא יעקב לויזה אשר בארץ כנען הוא בית-אל הוא וכל-העם אשר-עמו:

ז ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית-אל כי שם נגלו אליו האלהים בדרךך מפני אחיו:

ח ותמת דברה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית-אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות:

ט וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל-יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוֹ מִפֶּדֶן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ:

ראוי לשים לב:

למה שלחו יתברך ללכת **לבית אל** ולא יעשה שם המזבח.
 ולמה יחויב יהיה **במקום** שנראה אליו האלוהים בברחו מפני עשו.
 וגם אומרו **ושב שם** שהוא מיותר, ואם הוא שלא יעשה שם מזבח עד יקבע ישיבה שם הלא טוב טוב הוא ימהר יחיש לעשות המזבח לה'.
 וגם למה לא עשה מזבח כמצוותו יתברך רק גם מצבת אבן.
 וגם אומרו **הסירו את אלוהי הנכר כו' ונקומה כו'** שנראה שאם לא להיותם חפצים לעלות **בית אל** לא היה מצווה אותם יסירו את אלוהי הנכר.
 וגם למה שינה בהם באומרו **לאל העונה כו'** ולא אמר לאל הנראה אלי בברחי כמאמרו יתברך.
 וגם אומרו **ויסעו ויהי חתת כו'**, למה לא ייחס אל **חתת אלוהים** מה שלא קמו עליו שם טרם יסעו.
 וגם אומרו **לוצה היא בית אל**, מה צורך הזכרת שתי שמותיהם.
 וגם אומרו **ויקרא למקום כו'**, מה ענין אומרו **אל בית אל** שהוא כמשולל הבנה, והיה לו לומר ויקרא למקום בית אל.
 וגם למה נקרא מקום זה שלש פעמים **בית אל**.
 א. בפרשת ויצא (כח יט).
 ב. בפסוק זה.
 ג. לפני (לה טו) **ויקרא למקום אשר דבר כו' בית אל**.
 וגם למה מודיענו מיתת דבורה ושקרא למקום **אלון בכות**.
 וגם אומרו **ויבא כו' עוד**, כי מלת **עוד** מיותרת.

אמנם הנה למעלה כתבנו על פסוק ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו, כי אברהם להחזיק טובה אליו יתברך על שגלה אליו בנה מזבח, כי למעלה נאמר ויאמר ה' אל אברם לך לך וכו' ולא נאמר וירא אליו ה', כי שמע דבור בלי גילוי שכינה להיותו בחוץ לארץ עד שויעבור אברם בארץ וכו' וירא אליו ה'. ולהחזיק טובה **ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו**, שהוא על שנראה אליו.

א וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית-אֵל וְשֹׁב-שָׁם

וַעֲשֵׂה-שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַנִּרְאֶה אֵלַי בְּבִרְחִי מִפְּנֵי עֵשָׂו אֲחִי:

ונבא אל העניין והוא כי הנה יעקב היה באימה גדולה פן יאספו עליו וישמד הוא וביתו, אמר לו הוא יתברך עשה לך שלשה דברים ולא תירא:

א. קום עלה בית אל ושב שם כי בקבוע דירתך שם, זכות המקום תסכון לך, כי שם היה ה' ניצב עליך, ומאז נשארה שם קדושה יתירה, כנודע כי בכל מקום ששורה בו שכינה גם בהסתלקה נשאר ממציאותה שם.

ב. עשה לך שתי מדות שנמצאו באברהם:

האחת היא הנזכרת שהחזיק טובה על שבמראה אליו ה' התודע, ובנה מזבח לפניו הנראה אליו.

שנית שהיה קובע מקום לתפלתו לפניו יתברך, כד"א וישכם אברהם כו' אל המקום אשר עמד שם כו', וכמו שאמרו ז"ל (ברכות ו ב) כל הקובע מקום לתפלתו אלוהי אברהם יהיה בעזרו שנאמר וישכם אברהם כו', ועל ידי כן אהיה בעזרך. ועל שני אלה אמר:

על האחת ועשה שם מזבח שהוא במקום שעשית מזבח בראשונה על כיוצא בזה.

והשני לבל תהיה כפוי טובה כי אם להחזיק טובה **לאל הנראה אליך כו'.**

והעניין כי הוא יתברך נראה לו פעם אחת והיה בלזז, שנאמר והנה ה' נצב עליו. והיה בגילוי שכינה במראות הלילה, שעל כן אמר אכן יש ה' במקום הזה. ובחוץ לארץ לא נראה אליו ה' כי אם מלאך האלוהים במראות הלילה. ועתה שנכנס לארץ רצה הקדוש ברוך הוא להגלות אליו. והנה זה דרכו יתברך כי הבלתי מחזיק לו טובה על הטבה שהטיב לו לא יחזור להטיב לו אותה הטבה. ועל כן על בלתי החזיקו טובה על מה שנראה אליו לא היה שב ומתראה לו, על כן ציווה לעשות שם מזבח על שנראה אליו, וזהו **ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך**, ועל ידי כן נראה אליו שם שנית כאמרו **וירא ה' אליו עוד כו'.**

ב ויאמר יעקב אל-ביתו ואל כל-אשר עמו

הסירו את-אלהי הנכר אשר בתכם והטהרו והחליפו שמלתיכם:

והנה יעקב במקום ההוא לא בנה מזבח רק הקים מצבת אבן אחת, והוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** סח י) כי נתאחדו שנים עשר אבנים ונעשו אחד, כשיצא להורות לו על אחדות וצדקות בניו. וכאשר ראה כי עתה ציוה יתברך לעשות מזבח במקום ההוא ולא תהיה מצבה כמאז, על כן נתן אל לבו לאמר אולי אין אחדות כשרון בבני להיות דוגמא המצבה אליהם, רק מזבח אבנים רבות כי כן ציוויתי. אז אמר בלבו אין זה כי אם אלוהי הנכר, כי משזכו בהם נעשו עבודה זרה של ישראל ואין לה ביטול ואסור ליהנות מהם, על כן אמר **הסירו כו'.**

ולמדנו דעת, הלא הוא, כי תחילה ייסר איש את ביתו ואחר כך הקרובים לו, וזהו ויאמר יעקב אל ביתו ואחר כך ואל כל אשר עמו הסירו כו'. והודיעם היותם אסורים בהנאה וגם מה שעבודה זרה מטמאה כנידה, ועל כן נוסף על ההסרה ציוה יטהרו עצמם ושמלותם.

ד וַיִּתְּנוּ אֶל-יַעֲקֹב אֶת כָּל-אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת-הַנִּזְמִים אֲשֶׁר בְּאֲזְנוֹתָם וַיִּטְמֵן אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֲלֹהִים אֲשֶׁר עִם-שָׁכָם:

ויטמן אותם תחת האלה, ולא הטילה לים המלח למה שהוא אשר עם שכם ואין ים בכל סביבותיה כנודע וזהו **אשר עם שכם**.

ועוד למדנו דעת והוא לבלתי התייחר, כי על כן לא אמר לבניו **ואעשה שם מזבח לאל הנראה אלי**, פן יראה כמתפאר שנראה אליו ה' רק **העונה אותי כו'**.

או יאמר קום עלה כו' לומר הנה עד כה לא נתראיתי לך מאז היית בבית אל, כי אם בחוץ לארץ על ידי מלאך, ובשכם שקראתיך אל, אך בלי מראה, והנני חפץ להתראות לך. אך אתה בטרדות במקום זה באימות מות נפלו עליך, על כן **קום עלה בית אל ושב שם**, כלומר תקנה שם יישוב ותכונן דעת מטרדת טלטולך להיות מוכן לכך. כי גדר נבואה ההוא בעיא צילותא ושם תשב. וזה לשתי בחינות:

א. שאתה מרוחק ממקום שכם שאתה ירא משכניה וזהו **ושב שם**.
ב. כי המקום מוכן כי שם קדושה יתירה, כי כשנעתק הר המוריה ממקומו שם נתקע, וראה אל הכנת המקום שאפילו בהיותך בטרדה לא מנעתי ממך מהיותי נראה אליך, וזהו **ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברוך מפני עשו אחיך** שאין טרדה גדולה הימנה ועם כל זה קדושת המקום הייתה לך לעזר ולהועיל. וזהו **ועשה שם וכו' בברוך וכו'** כלומר כי על ידי כן אראה אליך ולא יעצורך הטרדה.
וכן היה, והוא מאמר הכתוב **וירא ה' אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם וכו'**, שאומרו **עוד**, כלומר עוד נוסף אל הפעם הראשונה, שנראה לו שם באמצעות המקום.

ג ונקומה ונעלה בית-אל ואעשה-שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי:

וזהו מאמרו לפניו באומרו **ואעשה שם מזבח לאל העונה אותי ביום צרתי** שהוא בלילה ההוא בברחו מפני אחיו, שעל ידי ההבטחה ההיא **ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי**, כלומר מה שלא הכרתי עד כה ויראתי, ועל כן **אעשה מזבח** לרצותו.

או יאמר, הנה חפצי להראות אליך, ואי אפשר כעת רק בלי מראה כי אם השמיעך את קולי, כמו שכתבנו על ויאמר ה' אל אברם לך ששמע קול אלוהים בלי מראה. והוא כי במקום זה אתה טרוד ואינך מוכן לגדר נבואה ההוא על כן **קום עלה בית אל** רחוק ממקום הפחד, **ושב שם** כלומר מיושב משולל טרדה. וגם **ועשה שם מזבח** הודאה לה' **הנראה וכו'**. והוא מאמר יעקב באומרו אם יהיה אלוהים עמדי וכו' ושבתי בשלום וכו', והעניין מה שהקשינו למעלה שלא אמר והשיבני כמאמרו יתברך באומרו והשיבותיך וכו' כי אם ושבתי בשלום כשב מאליו, אך הוא

לומר מה שאני צריך תפילה הוא אם יהיה אלוהים עמדי בדרך אשר אנכי הולך שהוא מהארץ לחוץ לארץ הטמאה ועל כן אמרתי ושמרני וכו', אך על החזרה איני אומר והשיבני כי אם ושבתי כאילו מאלי אשוב בשלום.

והטעם כי הלא שתי זכויות לפני:

אחת בואי אל בית אבי לקיים כיבוד אב.

שנית כי אני בא לארץ ישראל מקום שיהיה ה' לי לאלוהים מה שאין כן בחוץ לארץ שהדר בה דומה כמי שאין לו אלוה.

והנה זה בעצמו מאמרו יתברך **ועשה שם מזבח** להחזיק לי טובה, לא על החזרה ששבת לארץ כי אם **לאל הנראה אליך בברוך** שהייתה בהליכה, כלומר כי על כן עתה בארץ אינך אלא טועה מאשר פחדת מעשו ומיושב הארץ הכנעני והפריזי, באופן שאין לך כעת לירא. וזה מאמרו לבניו **ואעשה שם מזבח לאל העונה אותי ביום צרתי** שהוא בבורחי מפני עשו, ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי שהיה מהארץ לחוצה לארץ, אך עתה אין לי פחד כי אין לי צרה, כלומר שעל כן לא ענני בהתפללי על דבר עשו בשובי שאמרתי הצילני נא מיד וכו' כי לא הייתה עת צרתי, כי בשבתי לא היה פחד כמדובר.

ה וַיִּסְעוּ וַיְהִי חֲתַת אֱלֹהִים עַל-הָעָרִים אֲשֶׁר סָבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרֵי בְנֵי יַעֲקֹב:

הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פד ג) על וישב יעקב (לקמן לז א) כי הוא משל לאשר סבבוהו כלבים, שאם ישב ולא יהלך לא ירדפּוּהוּ. כן עשה בראותו את כל אלופי עשו, אז וישב יעקב, והוא כי בראותם שיושב ומוראם לא יחיתנו יאמרו אין זה כי אם שאלוהים עמו, מה שאין כן בלכתו כי יתנו לב לאמר אלוהים עזבו רדפו ותפשוהו כי אין מציל.

ועל דרך זה יאמר פה כי הנה בהיותו יושב ובוטח לא יפלא מה שלא נאספו עליהם והכום, אך כאשר **ויסעו** והיה מקום לומר כי מפחד נס הוא, ותחילת נפילה נסה וירדפוהו, לכן היה ה' עמו כי **יהי חתת אלוהים וכו' ולא רדפו וכו'.**

ו וַיָּבֹא יַעֲקֹב לִוְזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית-אֵל הוּא וְכָל-הָעָם אֲשֶׁר-עִמּוֹ:

ז וַיָּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית-אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו: וַיִּבֶן שָׁם וכו'. קיים מצוותו יתברך להחזיק טובה על העבר.

ח וַתָּמָת דְּבָרָה מִיִּנְקֹת רַבֶּקָּה וַתִּקְבֹּר מִתַּחַת לְבֵית-אֵל תַּחַת הָאֵלֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אֵלֹן בְּכוֹת:

ולא בלבד חננו עתה ה' להגלות אליו עודנו גם עתה טרוד, כי אם שגם בהיותו עצב כי **ותמת דבורה** וגם **ויקרא שמו אלון בכות** על כי שם נתבשר על מיתת אמו גם היא, שעם שמראה הנבואה צריכה שמחה עם כל זה.

ט וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל-יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוֹ מִפְּדֵן אֶרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ:

וירא אלוהים פעם שנית, וזהו אומרו **עוד** כי זו תוספת על הקודמת. והנה לבלתי התפעל בבת אחת השמיעו השם יתברך תחילה מיתת דבורה ואחר כך מיתת רבקה שיבוא אצלו קו לקו, ועם כל זה התפעל וקרא למקום **אלון בכות**, ואף על פי כן עצר כח לקבל המראה.

ואחר אשר ברכו ה' ובשרו **גוי וקהל גוים וכו' ואת הארץ וכו'** אז **ויצב יעקב מצבה** להחזיק לו יתברך טובה. והוא כמו שאמרו ז"ל על ויקח מאבני המקום, שהיו אבני מזבח שנעקד בו יצחק כמו שאמרו בפרקי **רבי אליעזר** (פרק לד), ואמר שאם יתאחדו ידע כי מיטתו תהיה שלמה ובעלי אחדות ואז נעשו אבן אחת, וירימה **מצבה ויסך עליה שמן** שהוא לרמוז אל גדולת וכשרון בניו.

והנה בבואו בבית אל ועשה מזבח אבנים רבות היה מסופק אם היה אחדות שלמה בהם, כי הלא הוצרך להסיר את אלוהי הנכר אשר בידם, וחש פן בידם דבק מאום על ששלחו את ידם בפסילי אלוהיהם. אך כאשר שמע את קול ה' אומר **ומלכים מחלצין יצאו ואת הארץ כו' ולזרעך אחריך אתן את הארץ** שזולת הבטיחו יתברך לתת לזרעו את הארץ מייחס אותם אחריו. אמר הנה אין ספק כי לאחדים וצדיקים נחשבו לפניו יתברך. על כן **ויצב שם מצבה** לרמוז אל אשר רמז ב**מצבת אבן** בהר המוריה. וזהו שחזר ואמר **מצבת אבן** לרמוז אל כוונת מצבת אבן אחת שבמקום הקודם, ועל כן **ויצוק שמן** על ראשה, לרמוז אל הכוונה הנזכרת שם כמדובר.

ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלוהים בית אל. לבוא אל הכוונה נשית לב אל אומרו למעלה (פסוק יג) **ויעל מעליו אלוהים** מה צורך הודעת עלותו יתברך.

וגם שהיה במקום **אשר דבר אתו.**

ולא עוד אלא שמזכיר המקום אשר דבר אתו זה שלש רגלים:

ויעל כו' במקום אשר דבר אתו,

ויצב וכו' במקום אשר דבר אתו וכו',

ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו כו'.

אך הוא כי כאשר נראה אליו ה', ומה גם בהיותו עצב היה אפשר יעלה על לב יעקב כי הכנת המקום עשה לו את הכבוד ההוא, עם שלא היה במקום המזבח ההוא עצמו שבראשונה. על כן מה עשה הוא יתברך הורה לו כי נהפוך הוא, כי אדרבה באמצעותו לדבר אתו שרתה שם שכינה, כי לא היה זה המקום הראשון הוא הר המוריה. והראיה כי אחר דברו אתו נסתלקה שכינה מן המקום ההוא. וזהו **ויעל מעליו אלוהים במקום כו'** כי יורה שלא שרתה שכינה שם

רק למה שהיה מדבר אתו, כי הוא המשרה שכינה במקום ולא שהמקום גרם לו השראת בו שכינה עד גדר הראה אליו ה'.

על כן בראותו כך, אמר, אם כן איפה, אחר שזכה זה המקום שתשרה בו שכינה למעני, לא טוב הדבר תהיה לו טובה עוברת כי אם תשרה שם לעולם, על כן **ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו** כדי שיצטרף מעשה המצבה בזכות מה ששם דבר אתו לשתשרה שם שכינה לעד. ויהי כן, כי **ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו**, אשר הוא מקום שויעל ממנו שם אלוהים קראו בית אל, כלומר בית קבוע לאל יתברך.

נמצא כי שלשה מקומות נתייחדו לקביעות שכינה.

א. הגדול שבכולם הוא **הר המוריה** שקרא לו יעקב **בית אל**, כשנעתק ההר ובא לכבודו **לוצה**. עם שעל שם זה גם כל העיר נקרא כך.

ב. **מקום המזבח** אשר בנה בבואו ללוצ, הוא המקום אשר סבל עליו את הר המוריה כשנעתק ובא שמה. וקראו **האל בית אל**.

ג. **המקום אשר דבר אתו** כשנראה אליו שם ונסתלקה שכינה משם ובנה **מצבה** וקראה יעקב **בית אל** להיות שם שכינה תמיד. ונחזור אל פסוקים שבאמצע עניין.

י ויאמר-לו אלהים שמך יעקב לא-יקרא שמך עוד יעקב כי אם-ישראל יהיה שמך ויקרא את-שמו ישראל:

הנה אומרו **שמך יעקב** הוא מיותר.

וכן אומרו **יהיה שמך** עד סוף פסוק.

והנה אמרו רז"ל (ברכות יג,א) לא שיעקר יעקב ממקומו, אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו.

וראוי לשים לב, למה באברהם נתבטל שם אברם לגמרי ולא ביעקב.

אך אחשוב במה שאמרו **בתנחומא** (לך לך טז), כי הקרא אברהם היה כי היו חמשה איברים שברמ"ח איבריו חסרים אשר נאמר בהם ערלה, שתי אוזניים ולב ושפתים וראש הגויה, ועל ידי תיקון ערלת הגוף נשתלם בכל רמ"ח איבריו. ועל כן אם היה נשאר שם אברם היה נראה שעדיין היו חסרים אותם החמשה איברים, על כן נקרא תמיד אברהם שעולה רמ"ח, שמורה שבכולם נשתלם. מה שאין כן ביעקב כי נקרא יעקב על שם שידו אוחזת בעקב עשו, שיד זרעו מושלה לו בעקבות ממשלת עשו כמו שאמרו במדרש **בראשית רבה** (סג יג) ועוד הוסיף אחר כך כי גם עם מלאכים נשתרר, כד"א כי שרית עם אלוהים, ועל כן כי באונו שרה את אלוהים נקרא ישראל.

והנה בבחינה זו שני השמות כאחד טובים על כן אמר שמך יעקב ולא יעקר שם זה, ועם כל זה לא יקרא שמך יעקב שיהיה עיקר כי אם ישראל. ושיעור הכתוב שמך יעקב כמקודם מטעם שנקרא בעת הולדו שתופס המלכות אחרי אדום, ועם כל זה לא יקרא שמך יעקב כי ישראל יהיה עיקר.

יא ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצריך יצאו: ובכלל השררה הרמוזה בשם ישראל אמר שירבה ומלכים מחלצריך יצאו.

יב ואת-הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחרריך אתן את-הארץ: אומרו אתן את הארץ יראה מיותר. אך יאמר את הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק שהוא ארץ כנען לגבולותיה שהיא נחלה במצרים, לך אתננה ולא לעשו ולישמעאל. ועוד אוסיף כי לזרעך המיוחס אחרריך אתן את הארץ סתם היא כל העולם נחלת יעקב בלא מצרים. וזהו ריבוי האת.

יג ויעל מעליו אלהים במקום אשר-דבר אתו: יד ויצב יעקב מצבה במקום אשר-דבר אתו מצבת אבן ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן: טו ויקרא יעקב את-שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית-אל: יז ויהי בהקשתה בלדתה ותאמר לה המילדת אל-תיראי כי-גם-זה לך בן:

אומרו אל תראי כו', יקשה כי בהיותו בן איך תוסר מוראה מלמות. וגם מה בא לרבות אומרו גם זה. וכן אומרו לך הוא מיותר.

אך הנה הוא יתברך אמר ליעקב גוי וקהל גוים יהיה ממך, ופשוטו של מקרא הוא שיוליד עוד שני בנים: האחד הוא גוי, והשני הוא אחד שיחץ לשנים הוא קהל גוים.

או פירוש שני: כי גוי הוא בנימין, וקהל גוים הוא שיחץ יוסף לשני שבטים.

וטרם מות רחל היה נראה כפירוש הראשון כפירוש הראשון וזה מאמר **המילדת אל תיראי** מלמות כי זה ואחר הוא ממך שהם **גוי וקהל גוים**, וזהו אומרה **כי גם זה** כי הגם מרבה את השלישי, לומר שעדיין תחיה ללדת אחר והוא **לך בן**, כי לא יתכן תלד כאחת הלחינות שנים. אך במותה הוכרח הפירוש השני, והוא מאמר יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי כו' ונתתיך לקהל עמים ואותם העמים הוא שתחצה לשני שבטים. וזהו ועתה שני בניך כו' כראובן ושמעון כו' כי הפירוש הראשון שאוליד מחדש **קהל גוים** אי אפשר כי הלא ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל כמפורש במקומו.

יח ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן-אוני ואביו קרא-לו בנימין:

אומרו כי מתה הוא מיותר.

וגם איך דברה אחר שמתה.

וגם הוא סותר מאמרו, כי **בצאת נפשה** הוא עת מיתה, ואמרו **כי מתה** הוא אחר מותה.

וגם איך אומר אחר כך **ותמת רחל**.

וכן ראוי לשים לב אל אומרו ואביו קרא לו, היה לו לומר קרא שמו או קרא אותו כי מלת **לו** בלתי צודקת.

אך הנה ידוע מרז"ל (ירושלמי מועד קטן ג ז) כי נולד בן במשפחה - סימן טוב לכל המשפחה, מת אחד מהמשפחה תדאג כל המשפחה. והנה באו יחד מיתת אחד ולידת בן. אמרה בשביל כי מתה ומיתת אחד מהמשפחה לאו סימן יפה הוא, על כן **ותקרא שמו בן אוני** כלומר יתייחס הבן אל האנינות כאילו נולד אחר מותי בזמן האנינות, באופן שלידתו תתקן סימן מיתתה ולא תתייחס לנולד קודם מותה באופן שיהיה להיפך. אך **אביו קרא ובנימין** לומר שאפילו תתייחס מיתתה תחלה הוא בן ימין שנולד בארץ ישראל וכלו חסד ויגבר על שמאל של סימן מיתתה.

יט ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם:

הנה מאמרו **ותקבר** ולא אמר ויקברה מורה מאמרם ז"ל (פסיקתא רבתי ג) שעל פי הדבור קבר אותה שם ולא בבחירתו, למען תבקש רחמים על ישראל בעברם בגלות שישובו מארץ אויב. גם נרמז, כי **ותקבר בדרך אפרתה** כמספר אשר על פי אלוהי ישראל [שהוא ארבעים וחמשה] במספר קטן.

כא ויסע ישראל ויט אהלה מהלאה למגדל-עדר:

כב ויהי בשכן ישראל בארץ ההוא וילך ראובן וישכב את-בלהה פילגש אביו וישמע ישראל

ויהיו בני-יעקב שנים עשר:

כג בני לאה בכור יעקב ראובן ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבולון:

ראוי לשים לב:

מה בא ללמדנו שנסע ויט אהלה מהלאה למגדל עדר,
ומה יתן ומה יוסיף שבת במקומו או נטות אהלה במקום ההוא.
וגם שאינו מסיים מקום אלא היה להלאה ממקום פלוני.
וגם נשית לב על דרך שדקדקו רז"ל (**בראשית רבה** לט ז) בנח שנאמר שם ויתגל בתוך אהלה אהלה כתיב כו', כן גם פה היה ראוי לכתוב אהלו ולא **אהלה**.
וכן מה עניין אומרו ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא שהוא מיותר כי איזה שייכות יש במה ששכן בארץ ההיא אל מעשה ראובן.
ועוד שאינו מסיים מקום אלא בארץ ההיא שכולל כל ארץ ישראל.
ועוד אומרו וישמע ישראל כי אין השמיעה מעלה ומורדת כי אם מציאות העניין אם היה קל או חמור, והיה ראוי יסמוך מיד **ויהיו בני יעקב שנים עשר** להורות כי אין הדבר כפשוטו כי אם עדיין במספר אחיו יבוא, ולא יפסיק באומרו **וישמע ישראל**.

והנה לבוא אל העניין נשית לב אל מאמרם ז"ל (שבת נה ב), שאמרו לא שכב חלילה כי אם שבלבל יצועי אביו שנתן לבלהה מקום רחל לעשות יעקב עיקר מושבו שם כאשר היה עם רחל, ויקנא ראובן באומרו לא די בחיי רחל כי אם גם במותה יעשה כן לאמו, והיפך המשכבות. והלא יקשה מאד היתכן שלא יהיה מזה אפילו רמז מה בכתובים.

כב ויהי בשכון ישראל בארץ ההוא וילך ראובן וישכב את-בלהה פילגש אביו וישמע ישראל ויהיו בני-יעקב שנים עשר:

ועל ידי כן **ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא** שעשה מקום שכנו בארץ ההיא היא בלהה הנרמזת כי האשה לקרקע תמשל, כי אין דברים כאלו נאמרים בתורה רק ברמז. על כן **וילך ראובן** בקנאתו **וישכב וכו'** שהוא שחילל קדושת המקום שהייתה שכינה שוכנת שם, ותעל משם כאילו היה שוכב עמה שחילל כבודה. והוא מאמרו אליו כי עלית משכבי וכו' אז חללת יצועי עליה. וכן **וישכב** הוא שבלבל עם התיבה במספר קטן.

ועוד ביאר בפירוש שלא עשה רעה כפשט הכתוב רק שבלבל כו' כי הלא **וישמע ישראל** כי שמע אביו אליו ויעש רצונו, ואין זה כי אם שקנא על אמו כאמור **וישמע ישראל** ויעש כן לשום את אמו במקום רחל ולא את בלהה.

כג בני לאה בכור יעקב ראובן ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבלון:

ועל כן שלא היה הדבר רק מה ששמע אליו אביו, על כן **ויהיו בני יעקב שנים עשר** כי במספר אחיו יבוא כי לא שכב כפשוטו.

כַּט וַיְגֹועַ יִצְחָק וַיָּמָת וַיֹּאסֹף אֶל-עַמּוּי זָקֵן וַיִּשְׁבַּע יָמִים וַיִּקְבְּרוּ אוֹתוֹ עֲשׂוּ וַיַּעֲקֹב בְּנָיו:

ראוי לשים לב:

למה כופל ויגוע וימת.

וגם מפסיק בשמו בין שניהם.

וגם מה עניין אסיפה **אל עמיו.**

ועוד אומרו שבע ימים כי כמה חיו יותר ממנו ולא נאמר במ שבע ימים.

וגם אומרו ויקברו אותו עשו ויעקב למה מזכיר את עשו וכוללו עם יעקב בתואר בן.

אמנם תואר גויעה הוכרח כי הוא מיתת צדיקים.

ולבוא אל העניין נזכיר מאמר **ספר הזוהר** פרשת ויחי (דף ריח) כי כשהצדיק נפטר יוצא כרוז שיצאו לקראתו כל בני מחיצתו. והאסף אתם במחיצתם אחשוב ייקרא אסיפה אל עמיו. ואין ספק כי לא כל אדם זוכה ללכת מיד אל מחיצתו עם בני גילו, כי יש יעכבוהו חוץ ממחיצתו קצת זמן על איזה חטא שבידו. ועל זה לא יאמר [אצל שאר צדיקים] **וימת ויאסף אל עמיו**, כי לא מיד נאסף אל עמיו בני מחיצתו, רק בהולך מיד אל מחיצתו כיצחק שאין צריך למרק תחילה שום דבר, וזהו **ויגוע ויאסף אל עמיו.**

פרשת וישב

פרק לז

א וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִגְוֵרִי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:

ב אֵלֶּה תִּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן-שִׁבְעֵ-עָשָׂרָה שָׁנָה הָיָה רָעָה אֶת-אָחִיו בְּצָאֵן וְהוּא נָעַר אֶת-בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת-בְּנֵי זִלְפָּה נָשֵׁי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת-דִּבְתָּם רָעָה אֶל-אֲבִיהֶם:

א וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִגְוֵרִי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:

הנה פסוק זה יראה בלתי מקושר לא למעלה ולא למטה. והנה אמרו רז"ל:

אמר רבי אחא: בשעה שהצדיקים יושבים בשלוח, ומבקשים לישב בשלוח בעולם הזה, השטן בא ומקטרג.

אמר: לא דיין שהוא מתוקן להם לעולם הבא, אלא שהם מבקשים לישב בשלוח בעולם הזה. תדע לך שהוא כן. יעקב אבינו ע"י שבקש לישב בשלוח בעוה"ז, נדווג לו שטנו של יוסף. (בראשית רבה פד ג – לפי נוסח המדרש שבידינו).

הנה שקשרו הכתוב אל מה שאחריו.

אך עדיין קשה במאמרם כי הלא ענוש לצדיק על בקשו שלוח בעולם הזה הלא כמו זר נחשב, כי למה לא יאכל פירות תורה ומצוות בעולם הזה והקרה לעולם הבא?

והנה שמעתי אומרים כי זה תירץ באומרו לשון בקשה, באומרו **בקש** ולא אמר **רצה**, כי גם את הטוב יקבל איש מאת אלוהים אך לא שיבקשנו ויחזר אחריו. והן אמת שהבקי במדרשים יראה פעמים אין מספר אומרו בקש במקום רצה. אך אחשבה תירץ העניין בהתימו לומר לא דיין וכו'. כי זולת הייתור ראוי לשים לב אל אומרו מה שמתוקן להם, ולא אמר מה שמזומן להם וכיוצא בלשונות אלו, ולא לשון **תיקון**, שמורה שמתוקן להם מה שהיה חסר תיקון.

והנה כמה צדיקים מצינו שלא יאכילום פירות תורה ומצוות המיוחדות לאכול פירותיהן בעולם הזה, כרבי חנינא בן דוסא ורבי אלעזר בן פדת ודומיהם, ומה נעשה מפרי תורתם ומעשיהם? והנה על מאמרם ז"ל:

אמרה תורה לפני הקדוש ברוך הוא: כתיב בשמאלה עושר וכבוד. למה בני עניים? והשיב: להנחיל אוהבי יש. למה הם עניים בעוה"ז? כדי שלא יעסקו בדברים אחרים וישכחו התורה, דכתיב: כי העושק יהולל חכם. (ילקוט שמעוני משלי תתקלד)

ומה זו תשובה? ינחילם הקרן בעולם הבא והפירות בעולם הזה. אך הוא שאומר הוא יתברך אם אאכילם פירות בעולם הזה, יכלו פירותיהם במה שהוא הבל שהוא טובות העולם הזה, ולא במה שהוא יש, על כן יעשה מהפירות קרן קיימת לעולם הבא. וזה יאמר פה בקש יעקב וכו'.

ושמא תאמר האם יחסר ליעקב יושב אוהלים מה שיאכל פירות בעולם הזה? לזה אמר לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם, שפרי מעשיהם שהוא טובות העולם הזה שהמה הבל, מתוקן להם ונעשה טוב רוחני, שאין תיקון גדול מזה, אלא שמבקשים גם טוב בעולם הזה.

ועל דרך הפשט מקושר גם כן אל מה שלמטה, יאמר, בשום לב אל אומרו **בארץ מגורי אביו** שהוא מיותר, והיה לו לומר וישב יעקב בארץ כנען.

אך לזה נזכרה מאמרינו על פסוק: **וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי-גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה** (לעיל טו יג). שראוי לשית לב אל היכנסו בלשון יחיד וצאתו בלשון רבים. וכן נכנס בגרות ויצא בעבדות ועינוי. אך הורה כי מיצחק מתחיל הארבע מאות שנה. והוא כי יש גרות בעלמא ויש שעבוד עצמי. אמר: ידוע תדע, שתי ידיעות, אחת כי גר שהוא גרות וטלטול בעלמא יהיה זרעך, שהוא מעת בא לך זרע שהוא מיצחק, שנקרא לך זרע טרם הגיעם לכלל ריבוי. אך בהגיעם לכלל ריבוי - אז ועבדות כשיהיו רבים, ועינו אותם שהוא במצרים. ובין הגרות והעבדות הם ארבע מאות שנה.

ובזה יובן מאמרו יתברך אל יצחק (לעיל כו ב-ג) שאחר אומרו **שכון**, למה חזר ואמר **גור** וכו'. וגם שינוי הלשון. אך הוא כי אחרי צוותו יתברך ישכון בארץ כנען, הנה יוכל יצחק לומר איך אשכון בארץ הזאת, והלא אתה אמרת גר יהיה זרעך בארץ לא להם, אך ארץ כנען הלא לנו היא, ואיך ינוכה בה הגרות. לזה אמר **גור**. תחשב גר בארץ הזאת, כי לא לכם היא, כי לזרעך אתן לעתיד ולא מעתה. וזה גם כן כיוון באומרו בארץ לא להם, כי עדיין אינה להם.

ועדיין ביעקב היה נמשך הגירות. ואילו היה בשלוח היה נפסק חוט הגירות ולא ימנו מאז הארבע מאות שנה והיה הפסד עצום ורב, על כן אמרה תורה הנה **וישב יעקב** ביישוב ושלוח בארץ שהיו גר בה אביו לקיים הגרות, וזהו **בארץ מגורי אביו**, כי ארץ לא להם תחשב אף היא, כי הוא בארץ כנען ולא לישראל עדיין. באופן כי ביישובו היה נפסק חוט הגירות ויתחיל הארבע מאות שנה מזרע יעקב. לכן –

[יוסף ואחיו]

ב אלה תולדות יעקב יוסף בן-שבע-עשרה שנה היה רעה את-אחיו בצאן והוא נער את-בני בלהה ואת-בני זלפה נשי אביו ויבא יוסף את-דבתם רעה אל-אביהם:
אלה תולדות יעקב וכו' שעל ידי היות יוסף עיקר התולדות, נמשך אחריו אל השעבוד האמתי ותמנע שלוותו מעתה, ולא יפסק חבל מספר שנות הגרות.

עוד אפשר, ויקושר הכתוב גם עם הקודם, והוא להורות מה בין בחירת עשו לבחירת יעקב. והוא כי למעלה נאמר בעשו **וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו**. ופירשו ז"ל (עיין **בראשית רבה** ב יג) כי אמר עשו הלא לנו נחלה היא ארץ כנען, וחוב הוא גלות מצרים, מי שנחל את אביו פורע חובו, על כן **וילך** מכל תחום הארץ לבל יגלה מצרימה. אך יעקב היפך, כי בחר בגירות שהחל בו יצחק. וזהו **וישב יעקב בארץ מגורי אביו**, ולא יזה טעם עשה כן, כי בחר שבזרעו יתקיים גר יהיה זרעך, בשביל ארץ כנען, כי הפורע חוב אביו יורש נחלתו, וזהו אומרו **בארץ כנען**, שהבי"ת בי"ת בעבור. ובזה אינה מיותרת אחר שנאמר בארץ פעם אחת.

עוד יתכן, ויהיה הקשר אמיץ בסמוך לו למעלה ולמטה. והוא כי באה תורה ללמדנו דעת כמה וכמה צריך יזהר אדם על שלום ביתו, כי רע עליו שביב אש קנאה בתוך ביתו המביאה לידי שנאה, מכל מחנות שונאיו אנשי מלחמה שמדלתי ביתו וחוצה. כי הביטה וראה מה גדלו ועצמו מאד בני עשו ואלופיו ושריו יחדו, שונאי נפש יעקב הנזכרים. ועם כל אלה **וישב יעקב** ביישוב ושלוח ואין מחריד מכלם, עם היות **בארץ מגורי אביו**, שהיה גר ומטולטל שם אביו מרגשת תושבי הארץ. באופן היו ליעקב שני סוגים שכנים רעים וחטאים שונאי נפשו, אלופי עשו ותושבי הארץ, נוסף על היות **בארץ כנען** שהיא על ידי ייסורין, ועם כל זה בהיות שלוח בארמנותיו בלי

קנאה, היה ביישוב. אך אלה **תולדות יעקב כו'** שעל ידי שנתגלגלה קנאה ושנאה בביתו בחומותיו מאז לא שלו ולא שקט ולא נח כהמשך הסיפור.

ב אלה תולדות יעקב יוסף בן-שבע-עשרה שנה היה רעה את-אחיו בצאן והוא נער את-בני בלה ואת-בני זלפה נשי אביו ויבא יוסף את-

דבתם רעה אל-אביהם:

ג וישראל אהב את-יוסף מכל-בניו כי-בן-זקנים הוא לו ועשה לו כתנת פסים:

ד ויראו אחיו כי-אתו אהב אביהם מכל-אחיו וישנאו אתו ולא יכלו דברו לשלם:

ראוי לשית לב:

א. אל אומרו **אלה תולדות יעקב** ואינו מזכיר רק את **יוסף**.

ב. למה מודיענו שהיה **בן שבע עשרה שנה** ושהיה **רועה את אחיו בצאן**.

ג. אומרו **בצאן** והיה לו לומר הצאן.

ד. למה מודיענו שהיה **נער את בני בלה כו'.**

וכן אומרו **ואת בני זלפה** מיותר שהיה די יאמר את בני בלה וזלפה.

ה. אומרו **נשי אביו** מי לא ידע כי נשיו המה.

ו. איך יקושר אומרו **ויבא יוסף כו'** אל הקודם.

ז. **וישראל אהב**, למה קראו ישראל ולא יעקב כאשר בפסוקים הקודמים.

ח. אומרו **ויראו אחיו כו'**, כי אם אביו אהבו מה פשע יוסף על זה, שישנאו אותו.

[בשבחם של בני יעקב]

אך הנה להסיר תועה מלב הרואה מעשה השבטים שבטי יה, והקדוש אביהם איש האלוהים, כי הלא מי יראה כאלה ולא ייפלא, קדוש אלוהים כיוסף יישא שמע שווא **ויביא את דיבתם רעה אל אביהם.**

ומי כאביהם קדוש ה' יקבלנה.

ומי כשבטים קדושי עליונים ישנאו את אחיהם ויקנאו בו ויביאוהו עד שערי מות, ואותו דמו להרוג וישליכו אותו אל בור נחשים ועקרבים, ובעלותם אותו מכרוהו לישמעאלים, האם אנשי אמת יעשו כמעשיהם.

על כן היה מקום לאיש שוגה ופתי לחשוב מחשבות אשר לא טובות על זרע יעקב, לאמור, אולי חלילה וחס לא נכון לבם עם אל. ואולי ידמו וישוו לזרע אחי אביהם עשו הוא אדום, או איזה דמות נערוך למו, כי על כן, זה מוציא דיבה, ואלה נוטרי איבה.

וגם אם על יעקב לא ישלחו רסן לשונם על קבלת דיבת יוסף, באומרם כי ברית כרותה ללשון הרע שיקובל שמץ מנהו, הלא גם לבל יושר לבב יחשבוהו, שלא כראוי לאיש כמוהו.

על כן, על כל הדברים האלו, באה תורת ה' תמימה ותאמר, מה יחשבון על זרע אלוהים דמיון אל בני בלייעל חלילה, כי הלא אלה, שהם יוסף וכל אחיו האמורים בפסוק, **אלה תולדות יעקב**. ולא בוי"ו! אלה תולדות יאמר עליהם, להוסיף על של עשו האמורים בפרשה הקודמת, כי כולו זרע אמת.

ושמא תאמר הלא מעשיהם בלתי טובים! אל תכביד אשמותם, כי הנני מודיעך גדר אשמת כל חלק מהם על ראשון ראשון. ומתחיל ביוסף ואומר **יוסף בן שבע עשרה שנה** ובו שני גרישי"ן כמגביה קול ואומר, יוסף אשר לא טוב עשה לכל מראה עיניך, אל לכובד עוון תחשבנו, כי הלא **בן שבע עשרה שנה נער** ורך היה. ומנהיג את אחיו ומדריכם בהיותם **בצאן** מרוב חכמה וכשרון אשר בו. וזה היה בצאן ולא בבית אביו כי אביו היה הרועה אותם בביתו בחומותיו. ואם כן איך יחשד איש כזה לחוטא חטאה גדולה להביא שמע שווא.

ושמא תאמר כי מה שהיה **רועה את אחיו** היה מגאוה וגודל לבב לא מרוב חכמה וכשרון. לא כן הוא! כי הלא **והוא נער את בני בלהה** מתנהג עמם כנער ומשרת. והטעם, להורות כי לא לבני שפחות היה מחשיבם רק לנשי אביו וזהו אומרו **נשי אביו**. ולא בלבד לבני בלהה שפחת אמו כי אם גם **לבני זלפה**. ולא בלבד בהיותם ארבעתם יחד שאגב בני בלהה יכבד גם את בני זלפה, כי אם את כל כת וכת בפני עצמו, וזה אומרו **את בני בלהה ואת בני זלפה** ולא אמר בני בלהה וזלפה.

ושמא תאמר אם כן עתה תגדל אשמתו למה הביא הדיבה רעה. **אל יקשה** כל כך הדבר בעיניך. כי הלא מה **שויבא יוסף את דבתם רעה** לא היה כי אם **אל אביהם**, למען יחפש בדרכיהם וידריכם בדרך ישרה כאב לבנים, ולא לזרים ככל מוציאי דיבה שכוונתם לבייש את מי שנאמר עליו ולהבאיש ריחו בעיני העם. הנה ניתן התנצלות מה על יוסף.

ג וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת-יוֹסֵף מִכָּל-בָּנָיו כִּי-בֶן-זָקִינִים הוּא לוֹ וַעֲשֵׂה לוֹ כְּתֹנֶת פָּסִים:

ושמא תאמר אם כן יהיה יעקב כאשם, שקבל הדיבה, שעל כן אהבו יותר על כל בניו, כי אותו בלבד החזיק לכשר מכולם. לזה אמר **וישראל אהב וכו'**, והוא בשום לב אל טעם רביע שעל ישראל, לומר הלא הקלנו אשמת יוסף.

ואם תאמר נא מה אשיב על אביהם. על כן אמר כמגביה קול ואומר, **וישראל** שהיית בא להאשים, אל תעשה כן, כי על כן לא יעקב קראתיו כאן כי אם ישראל, כלומר ביושר לב היה מה שאהב את יוסף, לא על קבלו הדיבה חלילה רק על **כי בן זקונים הוא לו**, בן שני זקונים, אחד כמשמעו שנית שקנה חכמה. ואשר העדיף על אחיו הנה לא היה רק **כתונת פסים**, והוא כי

כתונת הוא המלבוש התחתון שבכל המלבושים הבלתי נגלה כמעט, כאשר אמרו רז"ל (בראשית רבה פד טו) על פסוק על **כתונת הפסים** אשר עליו שאמרו **כתונת הפסים** הוא התחתון אשר עליו המלבוש העליון.

ד וַיֵּרְאוּ אֶחָיו כִּי-אֹתוֹ אֶהָב אֲבִיהֶם מִכָּל-אֶחָיו וַיִּשְׂנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָכֹלוּ דַבְּרוֹ לְשָׁלֹם:

והלא **תאמר** הנה הקלת באשמת יוסף ואביו ומה תשיב על אחיו, שעתה תכבד יותר אשמתם, ואתה אמרת אלה תולדות יעקב שפסל את הראשונים כי זרע יעקב כולם צדיקים, ואיך לבשו קנאה ושנאה ואשר לא טוב עשו על מלא פיסת יד משי כמו שאמרו רז"ל (שם). לזה אמר **ויראו אחיו** בטעם רביע במלת **אחיו**, כמרים קול ואומר, מה שתכביד אשמתם מאחיו על מה שבראיית **כתונת הפסים** עשו רעה, לא כן הוא, כי לא על בחינת המלבוש עשו, שאם כן היה להם לקנא ולא לשנוא. אך הוא כי ראו כי אותו אהב אביהם וכו' חששו פן קבל דיבתם רעה, והוא לבדו היה צדיק בעיניו, על כן **וישנאו אותו** באומרם כי הוא עשה על ידי הביאו הדיבה.

עוד יתכן, כי מלמעלה החל בהתנצלות אחיו, כי אמר ראו נא כי לא על התנשא יוסף עליהם שנאוהו, וגם לא על הביאו הדיבה אם לא היה עולה על לבם שאביהם קבל ממנו, כי הלא **בן שבע עשרה שנה היה רועה את אחיו בצאן** מתנשא עליהם רועה אותם ומנהיגם, ולא שתו לב, עם ראותם שעם בני הלחנות היה **כנער** ולא לבשו קנאה. וגם **ויבא יוסף את דבתם רעה** ולא שנאוהו. אך כאשר ויראו כי אותו **אהב וכו'** וחששו פן קבל האב וגעל בהם אז **וישנאו אותו**. הנה כי סבלו הרבה, וגם עתה לא היה רק כי מר להם היותם חוטאים בעיני ישראל אביהם. ועם כל זה לא הגיע לדבר לו סרה רק אל העדר **דברו לשלום**. ואחר מצוא השנאה מקום לחול הייתה הולכת ונוספת ומתרבה על יד החלום הראשון שנאו אותו ומשלילת **דברו לשלום** באו לדברו למלחמה המלוך תמלוך וכו'. ואחר הדבור עוד בהוספת שנאה וקנאה באו לידי מעשה הרעה, וגם הוא בהוראת היתר בעיניהם כאשר יבוא בס"ד.

כלל הדברים כי כל האנשים ההם שלמים הם, ולא עם כבד עוון היו חלילה, כי אם שהוא יתברך מדקדק עם חסידיו כחוט השערה.

עוד אפשר בהמשך הכתובים על דרך פירוש רש"י שמלת תולדות הוא מאורעות. כד"א מה יולד יום. והוא כי הלא יפלא כל רואה מאורעות הרעות אשר ליעקב מה פשעו ומה חטאתו ששתה כוס תרעלה צרת יוסף, ומה פשע יוסף שגרם לו כל הרעה הבאה עליו. על כן החל ואמר **אלה תולדות יעקב** שאירעו לו, סיבתם הלא היא, כי הנה **יוסף בן שבע עשרה שנה נער** ורך היה משתרר **רועה את אחיו** ומנהיגם, כשר עליהם בהיותם **בצאן**, מה שלא היה עושה כן עם

**מה החלום הזה אשר חלמת הבוא נבוא אני ואמך ואחייך להשתחוות לך ארצה:
יא ויקנאו-בו אחיו ואביו שמר את-הדבר:**

ראוי לשים לב:

- א. אל אומר **ויוסיפו עוד שנא אותו** [על חלומותיו] כי הלא אין ספק שהוא על חלומותיו.
 - ב. למה לא נאמר רק **שנא אותו** סתם מה שאין כן אחרי הספור.
 - ג. אומר **ויאמר אליהם שמעו נא כו'**, כי כל פסוק זה מיותר והיה לו לומר ויאמר הנה אנחנו מאלמים אלומים כו'.
 - ד. בדברי החלום **קמה וגם נצבה** נראה כפל לבלי צורך ומהו תוספת **הגם**.
 - ה. **והנה תסובינה** שהוא מיותר והיה לו לומר ותשתחווין אלומותיכם לאלומתי.
 - ו. אומר **המלוך תמלוך** למה יזכיר שני מיני שררה. ואם הם לשון שאלה או לשון תמיהה.
 - ז. אומר **על חלומותיו ועל דבריו** כי דבריו הן הם חלומותיו.
 - ח. מה פשעו **על חלומותיו** כי אשר יראה יגיד.
 - ט. שהיה לו לומר על חלומי כי חלום אחד הוא.
 - י. אומר **עוד חלום אחר** שהיה לו לומר ויחלום עוד ויספר כו' או ויחלום חלום אחר כו' מאי **עוד אחר**.
- ובספרו החלום אמר להם **עוד** ולא אחר.
- יא. כי ראשונה אמר **ויספר לאחיו** ואחר כך אומר **אל אביו ואל אחיו**.
- יב. **מהו אומר אחר** כך **ויקנאו בו אחיו** ולא אמר כבראשונה ויוסיפו עוד שנא אותו.
- ומה עניין **ואביו שמר וכו'**.

אמנם הנה שלש בחינות הן:

- א. מציאות ספר להם חלום, בידעו **כי לא יוכלו דברו לשלום**, ומה **גם** כי אין דרך לספר חלום כי אם לאוהב, ובספרו להם היה מורה כי שנאתם הבל לפניו וכמכריח אותם ידברו לו על כרחם לחמץ לבבם אז יותר.
- ב. היות עניין החלום מורה השתררו עליהם ומרבה שנאה וקנאה.
- ג. אופן הספור.

ה ויחלם יוסף חלום ויגד לאחיו ויוספו עוד שנא אותו:

על הבחינה הראשונה, שהוא כי בראותו **שלא יכלו דברו לשלום** לא היה לו לרדוף אמרים אתם ולהגיד להם חלום שהוא כבא להקהות שיניהם, על בחינה זו אמר **ויחלום יוסף חלום ויגד וכו'** כי בלי שום בחינה נוגעת אליהם רק על מציאות חלום, במה שבא **ויגד לאחיו** שהיא הבחינה הראשונה, גרם **שיוסיפו עוד שנא אותו**.

ו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שְׁמַעוּ-נָא הַחֹלֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתִּי:

ועל הבחינה השנית והשלישית אמר וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שְׁמַעוּ נָא וְכו' שמלבד היות הוראת החלום שררה עליהם, גם היה אופן סיפורו כמתפאר על שררתו לפנייהם ומקרה שיניהם, באומרו שְׁמַעוּ נָא הַחֹלֹם הַזֶּה וְכו', כלומר התייצבו נא וראו את גדולתי בחלום הזה אשר חלמתי. ועל שתי בחינות אלו חזר ואמר וַיֹּסִיפוּ עוֹד שְׁנֵי אֹתוֹ עַל חֲלוֹמוֹתָיו, כלומר שלו, מתייחסים אליו, שרעיוניו על משכבו סליקו להשתרר, וְעוֹד עַל דְּבָרָיו הוא אופן סיפורו בדברים מורים באמתעלה ושש על הוראת חלומם כמקרה שיניהם, וזהו ועל דבריו.

ז וְהִנֵּה אֲנִי חֹנֵן מְאֹלָמִים אֲלֵמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהִנֵּה קָמָה אֶלְמִתִּי וְגַם-נִצְבָּה וְהִנֵּה תִסְבֶּינָה אֶלְמִתִּיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינָה לְאֶלְמִתִּי:

והנה הם חשבו היה פתרון החלום שיהיה בתחילה מושל עליהם כקצין שוטר ומושל, ואחר כך עוד יעלה אל מלכות, וזהו קָמָה אֶלְמִתִּי שהוא קימה מה, ואחר כך וְגַם נִצְבָּה שיצלח למלוכה, כד"א אין מלך באדום ניצב מלך.

ח וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֲחִיו הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם-מִשׁוֹל תִּמְשַׁל בָּנוּ וַיֹּסֶפוּ עוֹד שְׁנֵי אֹתוֹ עַל-חֲלַמְתִּיו וְעַל-דְּבָרָיו:

על כן אמרו אם מה' היה יוצא הדבר לא היה מקום לשנוא רק לקנא על גדולתו עליהם, אך אין זה רק שרעיון מחלמים אותך אשר תתאווה והכל הבל, כי הלא המלוך כו', לומר הנה שני דברים מורה חלומך: האחד היותך מושל, שנית שגם תמלוך אחר כך.

והנה כאשר השני שקר גם הראשון כן, כי המלוך שהיתכן תמלוך עלינו שתהיה מולך על עשרה אנשים, אין זו מלוכה ואתה עלינו בלבד חלמת. ומה גם שלא היה עולה בדעתם יהיה מלך הגויים. ואם כן כאשר חלוקה זו נמנעת גם הראשונה שהיא שתהיה מושל גם היא הבל, וזהו אִם מִשׁוֹל תִּמְשַׁל בָּנוּ בתמיהה, כי גם זה שקר כמלכות. ועל כן אין לנו לקנא בגדולתך כי לא מן השמים הוא רק שאתה גורם לחלום אותם ברעיוןך. ועל כן ראוי לשנאתך על חלומותיך מרעיון לבך ביום להשתרר עלינו המה וזהו וַיֹּסִיפוּ עוֹד שְׁנֵי אֹתוֹ עַל חֲלוֹמוֹתָיו. ואמרו לשון רבים על כל מציאות חלומותיו, כי זה וכיוצא בו חולם במה שמהרהר ביום, כי ילמד סתום מן המפורש, אלא שהחל לגלות זה וגם על דבריו כמפורש.

והנה המה לא צדקו בפתרון החלום לא הראשון ולא השני כעת. כי מאשר יתגלה אחר כך זה פתרונם לפי האמת, כי היה עתיד יוסף לצבור בר בשבע שני השבע וגם כן בני ארץ מצרים וארץ כנען ובכללם אחיו, וזהו מִלִּמְדֵם אֲלֵמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה כד"א אוכל שדה העיר אשר

סביבותיה נתן בתוכה. **והנה קמה** אלומת יוסף התקוממות דשן ושמן. **וגם נצבה** מתקיים זמן רב בל ירקב מה שאין כן של אחיו וזולתם. באופן **תסובינה** אלומתם **ותשתחוין** לאלומת תבואתו, שיבואו אפים ארץ מצרימה בעד אלומות יוסף לשבור אוכל אשר שמר.

וקרוב לשמוע על פי דרך זה שאומרו **תסובינה** הוא מלשון סובין, שתרקב תבואתם ושתהיה כולה סובין, ועל ידי כן ישתחוו לאלומתו אשר צבר ונתקיים.

ואחרי בואם אחרי תבואתו נמשך עניין החלום השני שיכנעו תחתיו ויאמרו לו עבדיך באו לשבור אוכל, וגם אמרו עבדך אבינו, וגם בלהה שפחת רחל השתחוות בבואה בתוך הבאים את יעקב, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פד י) על מה שאמר יעקב **הבא נבא אני ואמך** והלא כבר מתה, והיה הדבר מגיע אל בלהה שפחתה.

ט ויחלם עוד חלום אחר ויספר אתו לאחיו ויאמר הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי:

וזהו **השמש והירח** הוא יעקב ובלהה שבמקום רחל, וגם **אחד עשר כוכבים** הם השבטים, **משתחוים לי**. ובזה יצדק מאמר התורה, באומרו **ויחלום עוד חלום אחר**, כי בבחינה אחת הוא חלום עוד שהוא נמשך מהקודם וזהו אומרו **עוד** תוספות על הקודם, ובבחינה אחרת הוא אחר, זה על בואם לקנות תבואתו וזה על הכנעם תחתיו.

אמנם עדיין לא נודע להם פתרון זה, והיה עם לבבם שהוא כי ישתרר וימלוך עליהם, כמו שכתבנו שאמרו רעיוןך אל משכבך סליקו ונדמה לך חלום כוזב כי לא יצדק תואר מלוכה על העשרה אחים. על כן השיב יוסף אחר חלומו השני ואמר **הנה חלמתי חלום עוד**, ולא אמר אחר, כלומר עוד מוסיף ומפרש הקודם ומכזיב מאמריכם. כי אשר חשבתם שמה שהיה בלבי ביום תאב למשול בכם נדמה אלי בלילה והוא חלום כוזב, לא כן הוא כי **הנה חלמתי חלום עוד** כלומר מוסיף ומפרש הקודם **והנה השמש והירח כו' משתחוים**, והיתכן היה עולה בלבי היום שאבי ואמי ישתחוו לי, אך זה יוכיח גם על הראשון כי הכל מן השמים.

ובספרו החלום השני לאחיו התעצבו בשומעם הוכחה כי לא תאוות לבו הייתה מתדמית לו בחלומו כי לא על אביו ואמו היה מהרהר ודאי, באופן כי מן השמים היו, ואם כן אין ראוי לשונאו אך לקנא על שיגדילוהו עליהם מן השמים, ועל כן עמדו ולא ענו לו מדאגת לבם.

י ויספר אל-אביו ואל-אחיו ויגער-בו אביו ויאמר לו מה החלום הזה אשר חלמתי הבוא נבוא אני ואמך ואחייך להשתחוות לך ארצה:

אז ראה **ויספר אל אביו ואל אחיו** יחד לראות מה ידבר בו אביו. ואז להביל הדבר לבל יקנאו בו אמר **הבא נבא וכו'**, לומר האם בא אחיך יצדק **נבוא** גם **אני ואמך**, היתכן, והיא מתה, אך זה הוראה כי הכל הבל.

יא וַיִּקְנְאוּ-בּוֹ אָחִיו וְאָבִיו שָׁמַר אֶת-הַדָּבָר:

ועם כל זה לא הספיק להסיר הדבר מלבם כי יצלח למלוכה מן השמים, ועל כן לא הוסיפו שנאה כי לא אשם כי אין הרהורו הגורם, כי לא על אביו הרהר. אך לבשו קנאה, וזהו **ויקנאו בו אחיו**. ולא חשו אל עניין אומרו **אמך** כי אין חלום בלא דברים בטלים או הוא על בלהה כמו שאמרו ז"ל.

ושמא תאמר האם נעלם עניין בלהה מיעקב שמזה מהביל כל החלום? לזה אמר **ואביו שמר את הדבר** בלבו ולא גלהו שעל בלהה הוא, להסיר קנאה מלבם.

[לך נא ראה את שלום אחיך]

יג וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל-יוֹסֵף הֲלוֹא אָחִיךָ רַעִים בְּשָׁכְמָם לָכֵה וְאַשְׁלַחְךָ אֲלֵיהֶם וַיֹּאמֶר לוֹ הֲנִי:

לבוא אל עניין הכתובים, נעיר ראשונה הספקות אשר יפול לב האדם עליהם. א. דרך כלל בכללות העניין, והוא כי הלא נוראות יפלא על ה' ועל משיחיו יתברך. **על ה'**, כי מי יתן ידענו דרך ה' בדבר יוסף, כי לו חפץ ה' ילך אחר אחיו, למה ציוה את מלאכי אלוהים יצאו לקראתו ויאמרו לו **נסעו מזה**. כי אמרו רז"ל כי אנשים שבמקרא ההוא מלאכים ממש גלו אזנו כי **נסעו מזה** להפר את האחוזה של שנים עשר אחים. ואם אמרנו כי ה' לא רצה ילך אחריהם, אל מלאכיו יצווה לו להציל אותו מידם להשיבו אל אביו טרם יקרב אליהם. **וגם על מלאכיו** יתברך יפלא כי הלא המה ידעו דרך ה', ואם מה' הוא הלזה ילך, לא יחמיצו את לבבו, ואם אין, (ו)יאמרו לו אל תלך בדרך אתם כי לא זו הדרך ישכון אור, שוב בית אביך וישוב מדרכו, כי הן בקדושיו יאמין.

וגם על יעקב נפלא מה ראה על ככה ומה הגיע אליו לשלוח את מורשי לבבו ביד מבקשי נפשו, כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פד יב) כי כשהיה יעקב זוכר הודאת יוסף בשליחות היו מעיו מתחתכין, איך לא חש אל שנאתם אותו, ולמה לא יתמה על עצמו כי מי יחוש חוץ ממנו. **גם אם** היה הדבר אצלו בספק הלא ספק נפשות להחמיר. והן אמת כי על יעקב אפשר להשיב אמרנו לו לאמר, כי לא חשב כזאת על מיטתו שלמה כולם צדיקים יעשו רעה.

אך על יוסף יפלא הפלא ופלא איך אבד חכמתו ובינתו, ידע עברתם כי קשתה ואש קנאתם וחמתם בערה בם מאד אשר **לא יכלו דברו לשלום** ולא יחמלו ביום נקם, ולמה יתן המכשלה הזאת לפניהם אולי ימהרו לשפוך דם, וגם שם נפשו בכפו. ואם נעלם מעיני בשר לו, למה יאטם אזנו משמוע מאמר קדישי עליונין באומרם אליו **נסעו מזה**, וימנע רגלו מנתיבתם וילך וישוב לביתו.

ועל הכל יתגדל אשמת דבר על שלומי אמוני ישראל שבטי יה, מי יאמין לשמועתם יעשו כמעשה הרע ההוא, כי מתחילה החילו ברעה ויתנכלו אותו להמיתו ויאמרו לכו ונהרגהו, והשליכו אותו בבור אין מים בו אבל נחשים ועקרבים יש בו, ומכרם בכסף צדיק בעבור נעלים, והאנשים ההם שלמים הם אנה יוליכו חרפת רעה חולה כזו. **ולא עוד** כי אם שהוא חטא משפט מות, ומקרא מלא דברה תורה (שמות כא טז) וגונב איש ומכרו וכו' מות יומת. ואין די באר קושיא זו מה שלא ניתנה תורה בימים ההם ובעת ההיא, כי גם את הכל קיימו וקבלו מאז.

יד ויאמר לו לה-נא ראה את-שלום אחיך ואת-שלום הצאן והשבני דבר וישלחהו מעמק חברון ויבא שקמה:

טו וימצאהו איש והנה תעה בשדה וישאלהו האיש לאמר מה-תבקש:

טז ויאמר את-אחי אנכי מבקש הגידה-נא לי איפה הם רעים:

יז ויאמר האיש נסעו מזה כי שמעתי אמרים נלכה דתניה

וילך יוסף אחר אחיו וימצאם בדתן:

יח ויראו אותו מרחק ובטרום יקרב אליהם ויתנכלו אותו להמיתו:

יט ויאמרו איש אל-אחיו הנה בעל החלמות הלזה בא:

כ ועתה לכו ונהרגהו ונשלכהו באחד הברות ואמרנו חיה רעה אכלתהו

ונראה מה-יהיו חלמתיו:

כא וישמע ראובן ויצלהו מידם ויאמר לא נכנו נפש:

כב ויאמר אלהם ראובן אל-תשפכו-דם השליכו אותו אל-הבור הזה אשר במדבר

ויד אל-תשלחו-בו למען הציל אתו מידם להשיבו אל-אביו:

כג ויהי כאשר-בא יוסף אל-אחיו

ויפשיטו את-יוסף את-כתנתו את-כתנת הפסים אשר עליו:

כד ויקחהו וישלכו אותו הברה והבור רק אין בו מים:

כה וישבו לאכל-לחם וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד

וגמליהם נשאים נכאת וצרי ולט הולכים להוריד מצרימה:

כו ויאמר יהודה אל-אחיו מה-בצע כי נהרג את-אחינו וכסינו את-דמו:

כז לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל-תהי-בו כי-אחינו בשרנו הוא וישמעו-אחיו:

כח ויעברו אנשים מדינים סחרים ומשכו ויעלו את-יוסף מן-הבור

וַיִּמְכְּרוּ אֶת-יוֹסֵף לַיִּשְׁמַעְאֵלִים בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף וַיְבִיאוּ אֶת-יוֹסֵף מִצְרָיִמָּה:
כֹּט וַיֵּשֶׁב רְאוּבֵן אֶל-הַבּוֹר וְהָנָה אֵין-יוֹסֵף בְּבוֹר וַיִּקְרַע אֶת-בְּגָדָיו:
ל וַיֵּשֶׁב אֶל-אָחִיו וַיֹּאמֶר הִילֵד אֵינָנו וְאֲנִי אָנֹכִי אֲנִי-בָא:

- ולבוא אל העניין נשית לב אל דקדוקי המקראות קו לקו ונקרב ונבואה אל הנרצה בהם בס"ד.
- א. באומרו **ויאמר ישראל אל יוסף וכו'**, למה נקרא בשם **ישראל** פה מביתר מקומות.
- ב. באומרו **לכה ואשלחך**, כי מהראוי יתהפך לאמר אשלחך ולכה אליהם.
- ג. מה יום מיומיים שהוצרך לדרוש שלומם וטובתם במרעיתם.
- ד. אומרו **וישלחהו מעמק חברון** מה בצע בהודיע מקום נסיעתו.
- ה. אומרו **וימצאהו איש והנה תועה בשדה**, כי אם כמשמעו שהיה תועה בדרך באחת משדות העיר מהראוי תנקד הבי"ת בשב"א ולא בפת"ח שהוא כאומר בהשדה בה"א הידיעה, אשר לא יצדק רק בדברו על שדה נודע או נזכר, ואיננו.
- ו. כי היה ראוי יודיענו הכתוב איך יישר דרכו כאשר הודיעו היותו **תועה**.
- ז. במאמרם ז"ל (בתנחומא), כי הנה קיימו וקבלו כי שלשה מלאכים נזדווגו לו, והכריחם לזה שאם הוא כמשמעו למה נאמר **איש** זה שלש רגלים, **וימצאהו איש, וישאלהו האיש, ויאמר האיש**.
- ועוד** שאם היה איש אחד ודבר לו שלש פעמים מה צורך אל כל הספור והיה די יאמר שימצאם בדותן, מה שאין כן בהיותם מלאכים ממש כאשר יבוא ביאורו בס"ד.
- והוא כי הנה גם לדבריהם ז"ל ששלשה מלאכים היו צריך טוב טעם מה צורך אליהם ואחד יספיק לכל אשר דברו.
- ח. **קשה עד מאד למה לא החזירוהו אל אביו**.
- ט. שאם מלאך היה איך ישאל **מה תבקש** האם ממנו יפלא.
- י. השלישי למה יודיענו מקום אחיו מבקשי נפשו.
- יא. **גם** לפי הפשט כי הלא השלישי מורה מקום היה לו, אך השני מה יועיל לו, ואדרבה יוסף הודיע לו את מי היה מבקש כי הוא לא ידע. וכל שכן לרז"ל כי היתכן ישלח מלאכו יתברך לגלות אמן איש צדיק, ונהפוך הוא כי המלאך יסכל דבר והצדיק יודיענו. ואף גם הראשון לא נזכרה היישרתו כמדובר.
- יב. באומרו **דתינה** מה ענין היו"ד יתירה.
- יג. באומרו **ויתנכלו אותו להמיתו** כי הנה אמרו ז"ל (בראשית רבה פד יד) שהשיסו עליו הכלבים מה ראו על ככה לעשות כן.
- יד. מה עניין אומרו **הנה בעל החלומות וכו'**, שיראו דברי משטמה משוללי טוב טעם ליאמר בתורה.
- טו. אומרו **ועתה** כי היא מלה מיותרת.

טז. אומרו וישמע ראובן, כי הלא יחד כולם שמעו, ולמה ייחס השמועה אליו, ומהראוי לא יאמר רק **ויצילהו ראובן מידם.**

יז. אומרו ויד אל תשלחו בו, המעט מהם שלוח ידם להשליכו הבורה מלא נחשים ועקרבים, ובכוונתם הניחו שם עד עולם.

יח. מה זו הייתה עצת יהודה לכו ונמכרנו וערבה להם.

גם הם איך חמת אחיו שככה האומרים **לכו ונהרגו** ועתה נאמר **וישמעו אחיו.**

יט. אומרו וכסינו את דמו, איזה כסוי הדם בא לשלול ולמעט.

כ. אם לא נמכר רק לישמעאלים למה נזכר שעברו **אנשים מדינים סוחרים.**

כא. אומרו וידנו אל תהי בו, מי לא ידע שאם ימכרוהו ידם לא תהיה בו.

כב. אומרו ואני אנה אני בא, והיה ראוי יאמר ואני מה אעשה וכיוצא כי מה עניין אומרו **אנה אני בא.**

אמנם הן אמת חכמים יגידו כי כל חפץ ה' בימים ההם היה להוריד את יוסף מצרימה לסיבות חלוקות:

א. לחכמי המדרש על כבוד יעקב כמאמרם ז"ל:

עתיד היה יעקב לירד מצרימה בשלשלאות של ברזל, אלא שהקדים הקדוש ברוך הוא

והוריד את יוסף תחילה. משל לפרה שהיו ממשיכין אותה לבית המטבחים ולא הייתה

נמשכת, משכו את בנה ונמשכה אמו אחריו. (בראשית רבה פו ב)

ב. ולדעת חכמי הזוהר (פרשה זו דף קפד)

למען יהיה מרכבה לשכינה שקדמה לרדת מצרימה, לרחף על עם בני ישראל בגלות ההוא.

עוד עניין שלישי היה ראוי להיעשות בימים ההם עם שהטעמים הראשונים הם עיקר, הלא הוא לקבל יוסף עונש הביאו דיבת אחיו רעה אל אביהם, להימכר לעבד תחת אומרו שהיו אחיו קורים עבדים לבני הלחנות, ולפגוש דוב שכול בו היא אשת אדוניו יען אמר כי אחיו היו תולין עיניהם בבנות הארץ וכו', ולהורות כי אחיו בכל שוחטים אפילו שלא לאכול כי לא נחשדו על אבר מן החי כדיבתו רעה עליהם.

עוד רביעית היה ראוי להיעשות בזמן ההוא, הלא היא לשתות יעקב סף רעל הבאת כתונת בנו אליו, תחת אשר שמע אותו נושא שמע שווא על אחיו ולא גער בו גם שלא קבלו.

על כן תחת ארבע אלה אלוהי עולם ה' העושה פעולות רבות כאחת פעל ועשה יחד כולם, הלא הוא בהעיר את רוח יעקב, שלח ישלח את בן יקיר לו אשר אהב עד מקום שכם המוכן לפורענות,

ולא שת לבו פן יקראנו אסון. ויוסף גם הוא הקל כנשר לעשות רצון אביו, ולא פחדתו אליהם לאמר איך אלך והרגוני על חלומותי ועל דברי כי תכלית שנהא שנאוני. על ידי כן נשתלשל ירד מצרימה ועל פי דרכו יקבל ענשו ככל הכתוב בספר.

אך לעומת זה ראה הוא יתברך שתיים רעות המתרגשות קשות אשר כח בהם לאבד עולם, הלא הוא כי ראה שבטים שבטי יה ברעה גדולה, יוסף לקוח למות ואחיו מטים להרוג כי באש קנאתם ימהרו לשפוך דם, ואוי מי יחיה אחרי כי קדושים אשר בארץ עמודי שמים יהי עוון דם צדיק יסוד עולם תלוי על צווארם. וגם עצת ה' אשר יעץ למהר לשלח את יוסף לפני אחיו מצרימה לטובתם הייתה מתבטלת ויחפרו ויאבדו בגלות ההוא.

על כן מה עשה ראה והתקין שלוח שרי קדש שלשה מלאכים, ידברו אל יוסף לנחותו הדרך, למען ישכיל את אשר יעשה לעת מצוא עם אחיו, למען יעבור מצרימה ואל יהרג תחת ידם כאשר יבא בס"ד. כי לולא הייתה אמרי שרפי קדש אליו טרם יקרב אליהם היה מומת בידם, כי חופשיות בחירתם ושנאתם גם קנאתם יוציאו דבר בלתי מתוקן מתחת ידם.

והנה הן זה כללות העניין

ובו נבוא אל ביאור הכתובים כסדרן והלכתן.

והוא ראשית כי הנה יעקב היה מסתפק בשנאת אחיו את יוסף אם קטנה או גדולה כי יבושו מהראותם לפניו. מה שאין כן יוסף עצמו כי הוא היודע ועד ממראה עיניו ומשמע אוזניו, רבה משטמה. על כן יעקב היה נכוה בשתי אשות, מצטער מצער בניו על היותם בשכם מקום מוכן לפורענות, ואף גם מדאגה מדבר גואלי דם בעלי שכם פן יחם לבבם לנקום נקמת עיר שכם מאת בני יעקב המחריבים אותה.

שנית כי לא עמד איש אתו מוכן לשלח לראות את שלום בניו בלעדי יוסף, ויצר לו פן עליו יהיה משלוח ידם לבלע ולהשחית. על כן רצה לנסות את יוסף לדעת את אשר בלבבו כי לפניו גלוי כמדובר.

יג ויאמר ישראל אל-יוסף הלא אחיך רעים בשכם לכה ואשלחך אליהם ויאמר לו הנני:

וזה מאמר הכתוב **ויאמר ישראל** ביושר ותמימות לבב, כי על כן לא נאמר יעקב כי אם ישראל. **הלא אחיך רעים בשכם** כלומר כי נורא המקום ההוא מרוע הכנתו וכי רבה משטמתו ואדאג עליהם. אך לא אחליט מאמרי לשלחך אליהם לדרוש שלומם וטובתם עד מלבך תוציא מלין. וזהו אומר **לכה ואשלחך**, כלומר איני אומר אשלחך ולכה, כי ירא אני פן לבלתי עברך על צווי לא תחוש אם תסתכן, רק לכה כמעצמך על פי בחירתך ועצת לבך, ואחר לכתך מעצמך בלי היות לבך נוקף אז **ואשלחך אליהם** למען תלך בדרך מצווה לעשות מצוות אביך. ועל כן עד אומר **הנני** מוכן, כי אין פחד, שלחני, לא אמר **לך נא ראה וכו'**. והוא כי אמר יעקב בלבו אוי לי

אם אומר ליוסף ירא אני את אחיך פן יהרגוך, כי אולי אהיה חושד בכשרים, וגם לא לאמר ליוסף אם חושדם פן יחטיאהו, לכן היה מטמין ברמז אולי יחוש ובשבב ואל תעשה ישמור רגלו מלכד.

יד ויאמר לו לך-נא ראה את-שלום אחיך ואת-שלום הצאן והשביני דבר

וישלחו מעמק חברון ויבא שקמה:

לומר עשה זאת איפה והינצל מחששתי ולא תתעכב שם כרגע, רק **לך נא וכו'** ומיד שוב **והשיבני דבר**. והוא כי הולכי בדרך מצווה אינן ניזוקין, ועל כן לא תתייצב שם רק עודך רואה **שלום אחיך ושלום הצאן** ושוב מיד, כי נמצאת תמיד עוסק במצווה, בלכתך ובראותך שלומם ובשובך אלי. ובזה לא תחוש כי לא תיזוק, כי הולכי בדרך מצווה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן (פסחים ח ב). מה שאין כן אם יום או יומיים יעמוד אתם שם, כי בהאריכו שם לא יחשב לו למצווה עד שבתו.

ועוד הוסיף לשלחו מעמק חברון מקום אשר עמד שם אברהם אשר התפלל על המאורעות רעות העתידות להיות בשכם למען יגן זכותו, וזהו **וישלחו מעמק חברון** הוא מקום אברהם, למה שהוא הולך לשכם כי על זה התפלל אברהם כאשר בא עד מקום שכם כמאמרם ז"ל.

טו וימצאו איש והנה תועה בשדה וישאלהו האיש לאמר מה-תבקש:

אמנם יוסף, גם כי ידע כי רעה בלבבם, רוח אחרת עמו. אומר בלבו מי יורדני ארץ וה' העלני גם עלה על אחי, כי כה הראני ה' **והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה** וישתחוו אלומותם לאלומתי. ואין זה כי אם אלכה לי אצא השדה אל צאנם ושם יקדו וישתחוו לי. ואם כן איפה למה אירא וה' אתי, האם יוכלו הם לבטל שעה שעומדת לי מאתו יתברך. על כן תחילת דבר המלאך הדובר בו היה להסיר תועה מלבו בל יבטח בחלומי. כי גם אם יהיה זה פתרונו לא תמנע בחירתם מהם, ואל יבטח במשענת קנה הרצוץ שהוא בחלומי, כי אם אש קנאתם תבער במ **מה יהיו חלומותיו** האם יקומו ויעזרוהו יהיו עליו סתרה, ומה גם כי אין זה פתרון חלומי ההוא כמדובר. וזהו **וימצאו איש והנה תועה בשדה** כמו שנתבאר בס"ד, והוא כי למה שכל חפץ ה' היה הלוך ילך לרדת מצרימה ככל הכתוב, על כן לא רצה ישוב מדרכו, אך מדאגה מדבר פן יסתכן ראה והתקין על ידי שלשה שרפי קדש.

והעניין, כי הנה יוסף היה מתנהג בשררה עמהם כאשר כתבנו על **רועה את אחיו בצאן** ומתגאה עליהם, ואילו פיו ימלא תוכחות והנהגת שררה כאשר בתחילה בבוטחו בחלומי, הלא לא ימלט נפשו כי ימיתוהו באש קנאתם. על כן בא האלוהים ביד מלאכיו לנחותו הדרך אשר ילך בו אתם. והנה אם היה המלאך בפתח דבריו מגיד דבר אכזריותם עליו, הלא יסוג אחור ויעלה אל אביו ולא הייתה נעשית עצתו יתברך להוריד את יוסף מצרימה, על כן מה עשה, לאט לאט הודיעו, באופן יאחז צדיק דרכו ולא ישוב אחור. כי אם, אז יכנע ויחנן קולו כעיני עבדים אל יד אדוניהם

לקרר דעתם בל ימיתוהו תחת ידם, וישמט מידם, ללכת מצרימה. והוא כי לולא באו המלאכים הנה היה מחזק מצחו לעומת מצחם כדרכו, וגם מה בבטחו בחלומו והיה מת תחת ידם.

על כן בא הראשון והסיר מגן חלומו אשר בטח בו מנגד עיניו, והודיעו כי **תועה** הוא ולא יעוז במעוז החלום נגד בחירתם, וזהו אומרו **תועה בשדה** כלומר תועה אתה בחלום אשר חלמת והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה, שעולה על רוחך כי בהיותך אתה בשדה עתה יגדלך. תועה אתה בזה כי אין זה פתרונו וגם לא יגן חלומך בעדך. וזה נקודת הבי"ת בפת"ח ולא בשו"א שהוא כאומרו בהשדה הידוע הנ"ל הוא שדה חלום. ולא הכביד עליו פן ישוב אחור, רק הניח הדבר ברפיון.

ועדיין היה נדון בקרבו אם לפניו ילך ואם יחדל.

על כן בא השני ואמר לו **מה תבקש**, כלומר התבקש שלום או מלחמה, ועל כן לא אמר את מי תבקש, לומר האם תבקש אחווה ושלום אל תירא.

טז ויאמר את-אחי אנכי מבקש הגידה-נא לי איפה הם רעים:

ועל זה השיב ואמר **את אחי אנכי מבקש** לומר גם שהם לא יבקשו אחווה אנכי מבקש אחוותם. ובזה אינו מיותר אומרו **אנכי מבקש** אחר אומר **את אחי**. אך **הגידה נא לי איפה הם רעים** כלומר כי אם הם בשכם ירא אני כי הוא מוכן לפורענות.

יז ויאמר האיש נסעו מזה כי שמעתי אמרים נלכה דתינה וילך יוסף אחר אחיו וימצאם בדתן:

ועדיין לא נגלה אליו פירודם העצמי מאחוות בני רחל, כי לא ערבו אל לבם שני המלאכים לומר, פן יחזור מדרכו. אך אחרי אומרו **את אחי אנכי מבקש** שהוא יבקש אחווה עמהם עם שהם לא כן לבם.

אז בא המלאך השלישי ומצא את לבו לאמר לו בפירוש **נסעו מזה** הוא האחוה כמאמרם ז"ל (תנחומא פרשה זו) ממנין ז"ה.

ועל פי דרכם אחשוב כי זה כוון באומרו **דוּתִינָה** ולא דותנה, לומר כי עשו אחווה מהעשרה לבדם ולא כללו בתוכם את שני בני רחל.

והנה אחרי אשר נאמר זה אליו לאט לאט ובשובה ונחת, ולא מתחילה **נסעו מזה**, לא גדל ההתפעלות להתחבא לברוח, רק על משמרת שליחותו ניצב. ומה גם כי ראה המלאך השלישי כי מראה מקום הוא לו כי הם בדותן. אז אמר בלבו, לו היה פחד, למה יראני און ועמל יביט, אך אין זה רק שהאחד היקל והסיר טעות בטחוני ממני פן בזדון אתן מצה. והשני זרזני יותר שאבקש אחווה ושלום. והשלישי הודיעני עוצם פרוד למען לא בלבד אבקש שלום כי אם גם אפיל תחנתי בלב נשבר כי רעה בלבבם. וכן היה שהיה מתאבק ובוכה ברגלי כל אחד ואחד

מהם כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צא ח) באומרים אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו. ועל ידי כן מצא חנינה ונותרה בו נשמה, וירד מצרימה אל המנוחה ואל המעלה המעותדת לו מן השמים, ולקבל עונשו ביני וביני.

כלל הדברים כי מה' יצא הדבר להכין אותו ולסעודו הלוך ילך ונסוע מצרימה להשתרר גם השתרר במלכות שלמה, למען טרם ישתעבדו ישראל למצרים תהיה השכינה אשר את יוסף מושלת על הארץ לבלתי יכנעו זרע ישראל תחת טומאת מצרים בעצם ויאבדו חלילה. ומה גם אשר התעתדו לעבוד עבודה זרה כאשר כתוב אצלנו כל זה באר היטב.

יח וַיֵּרְאוּ אֹתוֹ מֵרֶחֶק וּבְטָרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לְהִמִּיתוֹ:

הנה דרך השלם כי גם שישטום את שונאו בהיותו רחוק, כאשר יקרב אליו והוא נגד פניו ישוב מחרון אפו ולא יכבד כל כך כאשר טרם יקרב אליו. אמרה תורה כי כדבר הזה קרה למו כי **בטרם יקרב אליהם ויתנכלו אותו להמיתו** בהסכמת כולם, אך כאשר קרב אליהם עוד מעט אל המיתו לא נשאו נפש רובם רק שנים מהם. וזהו **ויאמרו איש אל אחיו וכו' לכו ונהרגהו**. אך כאשר בא יוסף אל אחיו בעצם אז **ויפשיטו וכו'** אך לא אחד בהם חפץ המיתו.

והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פד יד) **ויתנכלו אותו להמיתו** ששיסו בו את הכלבים שימיתוהו. ואחשבה על פי דרכם כי הלא השלמים ההם את ה' היו יראים ולא ערבו אל לבם לשלוח יד בצדיק יסוד עולם, אך התחכמו לו לגרות עליו את הכלבים באומרים בזאת יבחן אם צדיק וישר הוא ולא חטא על הנפש בהביאו דיבה רעה, כי עשה למען יוכיחנו אבינו, או אם ניאץ האיש הזה את ה'. כי אם שן בהמות תשולח בו, אז יודע כי לא צדיק הוא ובעונו ימות וידנו אל תהי בו, ואם לא נדעה. ולהפך יותר בזכותם אחשבה כי לא נעלם מהם מאמרם ז"ל (פסחים קיח א) על פסוק לא תשא שמע שוא, מכאן שהמוציא שם רע ראוי להשליכו לכלבים שנאמר לכלב תשליכון אותו וסמיך ליה לא תשא שמע שוא, ויעשו לו כן.

ויתכן כי הם אמרו שלשה דברים:

- א. הנה דרך כלל הוציא שמע שוא וראוי להשליכו לכלבים. ולא נחטא, כי גמול ידיו יעשה לו וידינו אל תהי בו.
- ב. כי הלא האחת שבדיבות הלא הוא על שנחשדנו על ידו על אבר מן החי. והנה מידה כנגד מידה יאכלוהו חי.
- ג. נשא פנינו אל יעקב אבינו באמור אליו ידינו לא שפכה את הדם הזה, כי אם הכלבים עזי נפש לזר חשבוהו, והיה בא לישא שה מהעדר, ואכלוהו ויכלוהו, והוא יבין לאשורו כי אין זה כי אם

חרב הביאו את דיבתם רעה. אך לא נעשתה עצתם, כי ויהי ה' את יוסף ומוראו וחתייתו נפל עליהם כי צדיק וישר הוא, ולא חרץ כלב עליו את לשונו.

יט ויאמרו איש אל-אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא:

אכן שמעון ולוי, כי לבם כלב הארי, לא נתקררה דעתם ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות וכו' ועתה וכו'. והוא כי אמרו לא בצדקתו מלט נפשו כי אם להיותו בעל החלומות, שעתידין להתקיים, כי קיימא ליה שעתא, ועל כן לא המיתוהו, אך לא יבצר כי בן מוות הוא, כענין רבי יוחנן (תענית כא א) דעל דהוה קיימא ליה שעתא לא שדא מלאכא ביה גודא. וזהו הנה בעל החלומות הלזה בא שאם לא כן לא היה בא לפנינו מתחת ידי כלבי צאננו.

כ ועתה לכו ונהרגו ונשלקו באחד הברות ואמרנו חיה רעה אכלתה ונראה מה-יהיו חלמתי:

לכן ועתה וכו' ונראה מה יסכנו לו חלומותיו כי בחיריים אנחנו ולא יבצר ממנו כל אשר נחפוץ לעשות.

או יאמר בעל החלומות על יוסף. ויקרא כה על דרך מאמרם ז"ל על פסוק נוקם ה' ובעל חמה. כי הוקשה למו איך יכנה את ה' בדופי כזה שהוא בעל חמה חלילה. ואמרו בבראשית רבה שהוא להפך, לומר שאינו כבשר ודם שהחימה מושלת עליו לעשות יותר מטבעו כי תבער בו ולא יאמר די עוד חמתו באפו, אך הוא יתברך אינו כן, אך הוא בעל החימה ואדון עליה לקצר ולהאריך ולמונעה כרצונו. ועל דרך זה יהיה אומרו פה הנה בעל החלומות שהוא בעל ושליט בם, ולא חלם אותם מעצמו אלמלא היו רעיוניו למשול בנו ועל כן על משכביה סליקו. ואמרו הלזה בא לומר האם על זה בטח לבו כי לא נוכל לו כי שעה עומדת לו למשול בנו.

ואמרו ועתה לכו ונהרגו, לומר אין ספק שאם נניחהו ויחיה יעלה לגדולה ומשול ימשול בנו, ולא יבצר שהשב ישיב לנו את אשר גמלנו אותו ויהרגנו על אשר התנכלנו אותו להמיתו. אם כן אחר שהוא בעל החלומות מעותד למשול בנו ולשלם גמולנו בראשנו, לכן טוב טוב הוא כי עתה שהוא בידנו, שנשכים להורגו טרם ימיתנו הוא, וזהו אומרו ועתה וכו', על דרך הבא להורגך השכם והורגו. ולשלא ירגיש אבינו, נאמר לפניו דבר יאמין לשמועתנו והוא חיה רעה אכלתה, כי בזה יאמנו דברינו כי יאמר כי הוא מידה כנגד מידה, הוא הוציא דיבה כי אחיו היו אוכלים אבר מן החי, על כן נאכל כמות שהוא חי, ויתן אל לבו כי מה יצא הדבר. ולא אמרו חיה רעה הרגתה רק אכלתה שהוא אכילה בעודנו חי כנגד דיבת אכילתם מן החי. ואומרם רעה כנגד דבתם רעה. ונראה מה יהיו חלומותיו נגד בחירתנו.

כא וישמע ראובן ויצלהו מידם ויאמר לא נכנו נפש:

הנה כאשר היו כקוצים בעיני אחיו חלומותיו ודבריו, כן היו לראובן כדבש למתוק, כי היה כמבשר בעיניו, כי בשומעו ואחד עשר כוכבים שמח בלבו, כי אמר ברוך ה' ואעשיר והנני בכלל השבטים ולא גרעתי על דבר בלהה, כי בלעדי לא היו רק עשרה. ועל כן היה אפשר כי לכן שת לבו להצילו מיד אחיו, לזה אמר **וישמע ראובן** אומרם **ונראה מה יהיו חלומותיו**, והיה הדעת נוחה שעל כן היה עושה. לזה אמרה תורה אל יעלה על לב איש כי עשה כן למען בשורתו אשר נתבשר על ידו, כי לא היה רק **למען הציל אותו מידם**, ולא לשום בחינה זולתה, כאשר יבוא ביאור המאמר בס"ד באומרם אילו ידע ראובן וכו'. ומה עשה לשישמעו דבריו עשה עצמו כאילו הוא מכלל מבקשי רעתו, כי אם שאין ראוי להכביד עליו יותר מדאי, וזהו אומרם **לא נכנו נפש** כלומר גם אנכי בכלל המכים אלא שאין ראוי נכביד עליו עד נפש. ואמרו ולא מלבו, כי אם לבל יחשבו שלאהבת יוסף היה עושה.

כב ויאמר אלהם ראובן אל-תשפכו-דם השליכו אתו אל-הבור הַזֶּה אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר וְיָד אֶל-תְּשַׁלְּחוּ-בוֹ לְמַעַן הַצִּיל אֶתוֹ מִיָּדָם לְהַשִּׁיבוֹ אֶל-אֲבִיו:

אך אחר החילים להתפייס אז גלה דעתו ואמר אל תשפכו דם. כלומר לא עלה על רוחי מעולם לשפוך דם רק אתם בלבד, ואליכם אני אומר אל תעשו העולה על רוחכם, ועל כן לא אמר אל נשפוך דם. וגם עצתי להשליכו הבורה, לא שאטפל עמכם, חלילה לי, רק שתעשו אתם לבדכם, וזהו אומרם **השליכו אותו אל הבור וכו'.** ועל כן חזר בפסוק זה לומר **ויאמר ראובן** גם כי הוא המדבר עד כה, וגם ייתור אומרם **אליהם**. למה שהדברים הראשונים לא היה כן לבו, אך דברי ראובן האמתיים בכל לבו לא היה רק **אל תשפכו דם**, וזה היה אליהם, לא שיוכלל גם הוא עמהם רק אליהם לבדם.

ואומרם **ויד אל תשלחו בו** יובן במאמרם ז"ל על פסוק ויאסור אותו לעיניהם:

יוסף כשאסר את שמעון היה משליך לו פטומות, ושמעון כשהשליך את יוסף בבור היה זורק בו אבנים. (תנחומא בומר וישב יג).

ובזה יתכן חשש ראובן פן יעשה כן ויוכל כי הוא בעל בחירה, על כן הקדים ואמר **ויד אל תשלחו בו**, כלומר אחרי כן, כי טוב להניחו בבחירת נחשים בעלי בחירה מבחירת בני אדם כאשר יבוא בס"ד.

והנה כוונת ראובן אליהם הייתה לאמר, הנה נסיתם להשליכו לכלבים על נושאו שמע שווא ובייחוד על דבר אבר מן החי ולא שווה לכם. עשו זאת איפה ולכו לקראת נחשים אשר בבור הזה לשתי בחינות:

האחת כי הנחש הוא הראשון שסיפר לשון הרע והוא הנותן נקמות על מספרי לשון הרע, כמאמר חכמינו ז"ל (ערכין טו ב) על אם ישוך הנחש בלי לחש (קהלת יא) אומרים לנחש אריה

טורף ואוכל זאב דורס ואוכל את מה הנאה יש לך, משיב ואומר מה יתרון לבעל הלשון, המדבר לשון הרע מה הנאה יש לו.

עוד שנית על דבר הבחינה השנית של הדיבה רעה והיא שהיו תולים עיניהם בבנות הארץ, מתייחס אל לשון הרע של נחש שהיה על ידי תלותו עיניו בחוה כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** יח ו) שהיו עסוקים במשגל ונתאוה לה כו', וזהו אומרו **השליכו אותו אל הבור** הזה המיוחד, שמים אין בו אבל נחשים יש בו.

וכל חפצו היה **למען הציל אותו מידם** כלומר מידם שהם בעלי בחירה ולא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות, מה שאין כן בהיות בעלי חיים כי מוראו וחתיתו תפול עליהם, כי צדיק וישר הוא, וצלם אלוהים שלם בפניו ולא ירעו ולא ישחיתו אותו. אך חש פן אחר השליכם אותו, פן מגבוה ירגמוהו באבן, על כן אמר **ויד אל תשלחו בו** כי בעלי בחירה הם כמדובר. ויעשו כן.

כה וישבו לאכול לחם וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד וגמליהם נשאים נכאת וצרי ולט הולכים להוריד מצרימה:

והנה שבתם **לאכול לחם** אחר השליך אותו הבורה הלא כמו זר נחשב, אנשים צדיקים כהם ישבו לאכול לחם ולהטיב לבם אחר עשותם רעה. אך אחשבה זאת עשו למען שגך אש חמתם אולי יוכלו הועיל הואיל יערוץ חרון אפם מהם וירחמוהו, וכן היה כי על ידי כן שב אשם מהם ויקלו ממנו וישמעו לקול יהודה לבלתי המיתו כעולה על רוחם.

כו ויאמר יהודה אל-אחיו מה-בצע כי נהרג את-אחינו וכסינו את-דמו:

ובראות יהודה כי הלך לקראת נחשים ולא עשו לו מאומה והוא גר אתם ואין מכלים, אז נחרץ יהודה **ויאמר מה בצע כו'** לומר כי הנה עד כה היינו מסתפקים בכשרותו ובאנו לנסותו היש ה' אתו להצילו מן הכלבים ובבור מן הנחשים ועקרבים, ועתה הנה ראה ראינו כי היה ה' עמו זה פעמים, אין זה כי אם על כי צדיק וישר הוא ואח אלינו יתייחס בצדקתו, ואם כן איפה **מה בצע כי נהרג את אחינו**.

והוא לומר הנה עד כה שתיים רעות היו מועצותיכם:

ראשונה מהאומרים **לכו ונהרגו,**

שנית העולה מהסכמתכם לבלתי העלותו מהבור עד יגווע כי ירעב ללחם ומים, אם יום או יומיים יעמוד לא יוקח משם ואם לא ישכנו נחש יומת מאליו. אך אני אומר לא כדברי זה כי **מה בצע כי נהרג את אחינו** כעצת שמעון ולוי, ולא כדברי אלו להניחו בבור עד יומת, כי הלא קרובים דברי אלו להיות כדברי אלו, כי אין בין הריגתכם אותו להשאיר אותו בבור כי אם הכסות דמו, בל יראה כאשר בהרוג אותו. כי במותו בבור יבלע בו דמו ויאסף אל עמיו. ועל כן על העצה השנית אמר **וכסינו את דמו** כי גם הוא בלתי ראוי.

כז לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל-תהי-בו כי-אחינו בשרנו הוא וישמעו אחיו:

אך שמעו אל דברי, **לכו ונמכרנו לישמעאלים וכו'** והוא לומר הנה נסיתם להשליכו לכלבים על הוציאו שמע שווא ועל דבר אבר מן החי ולא שווה לכם. וכן על השנית על דבר תליית עינינו בבנות הארץ. ותראו כי אין מה נשאר עתה מהדיבות, אם לא דיבת קראנו עבדים אל בני הלחנות וגם קנאת החלומות פן יעלה לגדולה ומשל ימשול בנו. ועל כן אני אתקן על הראשונה **לכו ונמכרנו** לעבד תחת דיבת העבדות. ועל השנית יהיה **לישמעאלים** למה שהולכים להוריד מצרימה, כי שם אין פחד גדולתו אליכם, כי הלא יחייב מזל מצרים כי אין עבד עולה שם לגדולה, ולא ישדד הוא יתברך הוברי השמים בשביל יחיד.

כח ויעברו אנשים מדינים סחרים וימשכו ויעלו את-יוסף מן-הבור

וימכרו את-יוסף לישמעאלים בעשרים כסף ויביאו את-יוסף מצרימה:

ובגלל הדבר הזה גם שעברו **מדינים וסחרים** לא רצו למכרו רק **לישמעאלים** למה שהם הולכים להוריד מצרימה שם ימכרוהו ויהיו בטוחים בל יעלה עוד לגדולה ויובטחו מדאגתם פן ישתר עלימו. ובזה יבוא על נכון מקרא שכתוב **ויעברו אנשים מדינים וסחרים וכו'**, כי מה בצע בהזכיר **מדינים וסחרים** בכתוב, אחר שאין לא לוקחים ולא קונים כעת. אך יאמר הביטו וראו כי כל ישעם וכל חפץ לבלתי יעלה לגדולה, כי הלא עברו **אנשים מדינים וסחרים** ולא מכרוהו לאחד מאלה, הוי אומר כי אין זה כי אם שחששו פן יובילוהו אל מקום אחר ולא יורידוהו מצרימה, כישמעאלים שהולכים להוריד מצרימה, ומזה נמשך **שויביאו את יוסף מצרימה** כי המה המיוחדים להוריד מצרימה מהשאר.

כט וישב ראובן אל-הבור והנה אין-יוסף בבור ויקרע את-בגדיו:

ובשוב **ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור ויקרע את בגדיו** כי אמר אין זה כי אם שלקחוהו למות, וקרע על מיתתו.

ל וישב אל-אחיו ויאמר הילד איננו ואני אנה אני-בא:

אך כאשר **וישב אל אחיו** לא ערב אל לבו לאמר להם שהמיתוהו, בל יהיה כמוציא דיבה אולי לא כן הוא, והם לא הגידו לו מפני הנידוי שגזרו, אך אמר הנה **הילד איננו** אם מת ואם חי, ואהה עלי מקל וחומר. והוא כי הנה בספר יוסף חלומה היה כמבשר בעיני ראובן באומרו מה לי עוד בשורה כי אם אומרו ואחד עשר כוכבים, שורה שזולת יוסף יש אחד עשר שבטים, ואילו על דבר בלהה הייתי בלתי בא בכלל שבטים אינם כי אם עשרה. ועתה אמר אליהם אם **הילד** שעיקר בשורת החלומות בעצם היה עליו ועם כל זה **איננו**, ואם כן איפה אני, שבשורתי שהייתי בא בכלל אחי היה כלאחר יד על פי דרכו, **אנה אני בא**, האם אזכה לבוא בכלל אחי.

או יאמר הילד על עוון שנוגע בכבוד אחיו, שהביא את דיבתם רעה נענש ואיננו, ואם כן איפה אני שבלבלתי יצועי אבי **אנה אני בא** היכן יהיה חלקי.

או קרוב לזה אם לעושי רצונו כך כי **הילד** הצדיק איננו, ואני שיש בי עוון **אנה אני בא** היכן יהיה חלקי. ואמר זה אל אחיו למען יכוו בצרבת מאמרו, כי קל וחומר הם, אנה יהיה חלקם על דבר הילד. והוא מאמר רבי יוסי בן צרידה לקרובו.

ועל פי דרכנו למדנו לימוד נאה עד מאד כמה הקפידה תורתנו הקדושה בדבר סרה על איש אשר יעשה את הרע, כי הכתוב הס שלא להזכיר את עושה הרעה בשם בהזכיר רעתו, כי הלא מאמר איש אל אחיו סיפר באמרם **לכו ונהרגו** ולא הזכיר אותם בשמם שהם שמעון ולוי עם היות על דבר אמת. ומה גם הדוברים על אשר לא חטא.

וכמה חביבה מידת המספר בשבח חברו, כי הלא את ראובן שלא הציל את יוסף כי אם אדרבה ציוה להשליכו הבורה מלא נחשים ועקרבים כי לו היה נשאר שם היה מצטמק ורע לו, ועם כל זה ככרזא קרי בחיל מקרא שכתוב **וישמע ראובן ויצילהו מידם**, כי לא בלבד הזכיר שמו רק הפליג בשבחו כאילו הצילו על דבר טוב הכוונה אשר לא באה אל הפועל.

והוא עניין מאמרם ז"ל במדרש (ויקרא רבה לד א)

וישמע ראובן, לימדתך תורה דרך ארץ שכשהאדם עושה מצווה יהא עושה אותה בלב שמח, שאילו היה יודע ראובן שהקב"ה כותב אחריו **וישמע ראובן ויצילהו מידם** בכתפו היה טוענו ומוליכו אצל אביו.

אילו היה יודע אהרן שהקב"ה כותב עליו (שמות ד) וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו בתופים ומחולות היה יוצא לקראתו. אילו היה בועז יודע שכותב עליו (רות ב) ויצבט לה קלי עגלות ופטומות היה מביא ומאכיל לה.

לשעבר היה אדם עושה מצווה והנביאים כותבים אותה ועכשיו שאין נביאים מי כותב אותה? אליהו ומשיח, והקב"ה חותם על ידם. דכתיב אז נדברו יראי ה' כו'.

ולבוא אל ביאור המאמר נשית לב אל הערות הראויות להעיר בו.

א. כי אין ראשו סופו, כי היה לו לומר כשאדם עושה מצווה יעשנה בשלמות, שאילו היה יודע ראובן כו' בכתפו היה טוענו כו' שהיה משלימה בעצם. **או יאמר** יעשה אותה בלב שמח שעל שעשאה ראובן בלב שמח כתב אחריו הקדוש ברוך הוא ויצילהו מידם.

ב. מאין לנו שעשאה בלב שמח, ואדרבה מאשר לא עשאה בשלימות מורה היות לבו בלתי שמח. ואם הכוונה יעשה אותם בלב שמח לא כראובן שאם היה יודע שהקב"ה כותב עליו כו' היה טוענו כו' אך לבלתי יודעו כן לא שמח לבו ולא עשאה בשלמות. זה לא יתכן. שאם כן בא המדרש לספר בגנות ראובן במקום שהתורה משבחו וכן לא יעשה. וגם הוא הפך עניין אהרן שמעיד עליו הכתוב ששמח בלבו. [ועוד] שאם כן לא היה הכתוב מעלה עליו כאילו הצילו באומרו

ויצילהו מידם.

ג. כי מאומרו אילו היה יודע ראובן כו', יורה כי יוהרא הוא מבקש, כי לבלתי יודעו לא גמר המצווה כראוי ואין לך דופי גדול מזה. וההיקש בקושי זה באהרן ובוועז וחלילה לגדולי עולם ללכת בגדולות ובנפלאות כאלה.

ד. למה זה הודיענו יתברך דרך ארץ זה, שלש רגלים, בראובן ובאהרן ובבוועז.

ה. מי הגיד לו כיוונה תורה דרך ארץ ולא לספר בשבח ראובן בלבד.

ו. אומרו לשעבר היה אדם עושה מצווה והנביאים כותבים אותה ועכשיו שאין כו', מה צורך אל הקדמה מה שהיה לשעבר לשאול על מה שהוא עתה.

ז. כי אם על כתיבה עליונה ידבר מי אמר לו שאין נכתבין לפניו יתברך, ומשנה שלמה התנא דבר (אבות פרק ג) וכל מעשיך בספר נכתבים. ואם על כתיבה בעולם הזה האם כל מצוות אשר נעשו על הארץ כתבום נביאים.

ח. אומרו ועכשיו שאין נביאים מי כותב אותה, מה זו שאלה, היבצר לפניו יתברך מי יכתבנה.

ט. למה נתייחדו אליהו ומשיח מזולתם.

ולמה הוצרכו שנים.

ואיך נלמד מפסוק אז נדברו כו'.

אמנם הנה הוקשה לרז"ל בכתוב, אומרו **וישמע ראובן ויצילהו מידם** שמורה שהצילו לגמרי, והוא לא עשה כן רק שמנע הריגתו בידים אך עודנו מעותד למות בידם בתוך הבור ביד הנחשים ועקרבים, או בהימנעם מהעלותו כי ישאירוהו שמה עד ימות ברעב ובצמא, כאשר היה על לבבם לולי מאמר יהודה באומרו וכסינו את דמו כמפורש למעלה. על כאלו גזרו אומר כי אין זאת רק על עשותו המצווה בלב שמח הכתיב עליו הכתוב שהצילו כי מעלה עליו שכר כאילו הצילו לגמרי. ואילו לא נאמר זה פעמים היה אפשר לומר שאין כוונת תורת ה' רק ספר בשבח כוונת ראובן, אך לא ללמד דרך ארץ לזולתו, רק ישאר הדבר אל השכלת הבא ללמוד מראובן לעשות כמעשהו. אך מאשר חזר הכתוב הזה בעצמו שבו ידבר ואמר למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו אחר אומרו **ויצילהו מידם**, הוא ללמד לאדם דעת יעשה בלב שמח, כי על שעשה כן ראובן העלה עליו הכתוב כאילו הצילו והביאו אל אביו.

ושמא תאמר אדרבה מאשר לא השתדל לגמור הדבר ולשים נפשו מנגד לטוענו ולהשיבו אל אביו, כי אם ברפיון הניחו שם כמתרפה במלאכתו, יורה כי לא שמח בלבו בעצם בעשותו הדבר

מלב ומנפש. לזה אמר שאילו היה יודע ראובן כו', לומר מה שלא גמר הדבר לעשותו ולטענו על כתפו לא היה רק מדאגה מדבר שלא ידע שיכתוב בתורה ויצילהו שאילו ידע ודאי היה עושה כן.

והטעם כי הנה אמר בלבו לא יחשבוני לעושה לשם שמים ואדרבה אם אחזיק בדבר בכל תוקף הלא יאמרו היתכן כי הוא הבכור ולא יקנא על יוסף המשתרר עלינו יותר ממנו, אך אין זה כי אם להורות אמיתת חלומותיו כי אז טוב לו. כי אמר שראה בחלומו אחד עשר כוכבים משתחוים לו וזו בשורה גדולה לראובן שנכלל בכלל השבטים ולא נדחה על דבר בלהה, ועל כן הוא מתחזק להצילו, הן מאהבת בשורתו הן למען בהחיותו יחזיקו לקיימים חלומותיו להחשיב את ראובן מכלל שבטי יה.

אמנם אילו היה יודע שהתורה תפרסם כי כוונתו לא הייתה רק להצילו, ולא לבחינה אחרת, לא היה חושש לחשדתם כי עדות ה' נאמנה להכחישם. ואם כן ראוי הוא תחשב לו לצדקה כאילו הצילו הצלה גמורה כאשר היה עם לבבו. ואם כן איפה טוב לגבר ללמוד דרך ארץ יעשה המצווה בלב שמח מקל וחומר, אם מי שלא גמר המצווה, על שמחת לבו העלה עליו הכתוב כאילו עשאה, מה גם עתה העושה אותה ובשמחת הלב שאין ערך אל זכותו לפניו יתברך.

לא וַיִּקְחוּ אֶת-כְּתֵנֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁחָטוּ שְׂעִיר עִזִּים וַיִּטְבְּלוּ אֶת-הַכְּתֵנֶת בַּדָּם:
לב וַיִּשְׁלְחוּ אֶת-כְּתֵנֶת הַפָּסִים וַיָּבִיאוּ אֶל-אֲבִיהֶם
וַיֹּאמְרוּ זֹאת מִצְאֵנוּ הֵכֵר-נָא הַכְּתֵנֶת בִּנְךָ הוּא אִם-לֹא:
לג וַיִּכְיֶרָה וַיֹּאמֶר כְּתֵנֶת בְּנֵי חַיָּה רְעָה אֲכַלְתֶּהוּ טָרֵף טָרֵף יוֹסֵף:
לד וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שְׁמֵלְתִּיו וַיִּשֶׂם שָׁק בְּמִתְנָיו וַיִּתְאַבֵּל עַל-בָּנָו יָמִים רַבִּים:
לה וַיִּקְמוּ כָל-בָּנָיו וְכָל-בָּנֹתָיו לִנְחָמוֹ וַיֵּמָאן לְהִתְנַחֵם
וַיֹּאמֶר כִּי-אֶרֶד אֶל-בְּנֵי אָבִל שְׁאֵלָה וַיִּבֶן אֹתוֹ אֲבִיו:

ראוי לשים לב:

א. מי הכניסם בזה, וטוב טוב היה להסתיר הדבר ולומר לא ראינו ולא הגיע אלינו ולא ידענו מה היה לו.

או **יאמרו** שמצאוהו הרוג או ששמעו עליו שמת או נהרג, ולא לצבוע הכתונת ולשלחה ולהביאה אל אביהם ולומר **הכר נא** להשקותו כוס רעל.

ב. בדברי יעקב מה ראה שהכיר כי **חיה רעה אכלתהו**.

ג. **אומרו טרופ טורף** מה הוא הכפל הזה.

ד. שהיה לו לומר **טרופ טורף** ואחר כך **חיה רעה אכלתהו** כסדר העניין.

וגם מה ענין מאמרו כי ארד וכו'.

אך הנה המה אמרו בלבם מה נאמר, אם אמרנו לא נראה אלינו ולא ידענו מה היה לו, אולי ילך או ישלח לחקור בדרכים ובמקומות וישאל בעד השיירות אשר עברו דרך שכם ואנה הלכו, ויתגלה אליו אורחת ישמעאלים אשר הלכו להוריד מצרימה ויפשפש וימצא. **ואם** אמרנו מצאנוהו מת הלא יאמר למה לא קברתם אותו ואם קברתם אותו הראוני את קברו.

ועוד אולי אחר זמן יעלה ויבוא או יודע כי חי הוא וימצאו בדאים.

ואם אמרנו שמענו בו שמת נדבר שקר.

לכן טוב טוב הוא לומר **הכר נא** והוא מעצמו יאמר שהומת, נמצא הוא אומר ולא אנו, כעניין אתון קאמריתו אנא לא קאמינא (כתובות קד א).

ואם אמרנו להביא את הכתונת כאשר היא, ידון כי הפשיטוהו ועודנו חי ולא יתיימש מלבקשו וישלח לחפש עד ימצא, אך בראות הכתונת צבועה בדם אז יתיימש ולא יחפש.

(וישלחו) [ויטבלו] את הכתונת, ולא הניחוה שלמה, למה שאין דרך הנשחט שתצבע כל כתנתו בדם, אך עתה יאמר כי מדקרות חרב הוכה ומת והוטבלה כולה בדם, ויהיה להם סמך מה כי על דבתם רעה היה הדבר, כי יש בוטה כמדקרות חרב. וגם לא הראוה בדם במקצתה בל יחשוב שנדבק בה הדם ממקום אחר.

לב וישלחו את כתנת הפסים ויביאו אל אביהם

ויאמרו זאת מצאנו הכר נא הכתנת בנך הוא אם לא:

ויאמרו זאת מצאנו ולא דברו שקר כי בכלל מוצאם את יוסף אצלם הוא אשר עמו.

לג ויכירה ויאמר כתנת בני חיה רעה אכלתהו טרף טרף יוסף:

ובהכירה אמר **כתונת בני היא** ודאי, ומאשר לא נמצא בו עוון אשר חטא זולתי הביאו דיבה אני גוזר ואומר כי **חיה רעה אכלתהו**, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** לא) המוציא שמע שווא ראוי להשליכו לכלבים שנאמר לכלב תשליכון אותו וסמך ליה לא תשא שמע שוא. אך חזר ואמר הנה לא יתכן אכלוהו חי כי הלא צלם אלוהים היה לו שלם על פניו אחר הביאו הדיבה, על כן לא עצבו אביו על הדבר, ועל כן לא יתכן יכלו לו הבעלי חיים ולא נפלה חתיתו עליהם, כד"א (בראשית ט) ומוראכם כו' שהוא כמפורש למעלה על אשר לא השחית צלם אלוהים מפניו. על כן אגזור ואומר כי שתי טריפות היו לו, אחד בידי אדם בעל בחירה שצדקת הצדיק לא תצילנו ממנו כנודע, ואחר כך אפשר טרפו ואכלתו חיה, וזהו **טרוף טרוף יוסף**, ומה גם למה שאמרו חכמינו ז"ל שחשב פגע בו אחד מבניו.

לד ויקרע יעקב שמלתיו וישם שק במתניו ויתאבל על בנו ימים רבים:

ואז **ויקרא** על בנו **וישם שק במתניו** לכפרת עוון. והוא כי חשב שאם נענש יוסף על הביאו הדיבה עם היות אל אביהם, שכתבנו למעלה שלא לבייש או לדבר סרה כיוון, רק כדי שאביהם יישר אורחותם, אם כן גם אני באשמה ששמעתי ולא געתי בו עם שלא קבלתיה, על כן **וישם שק במתניו**. ולא ערבו אל לבם בניו ובנותיו לנחמו מיד, כי ראו כי גדל הכאב מאד עד **שויתאבל על בנו ימים רבים** שהוא לפחות ימים שנים רבים שלשה.

לה ויקמו כל-בניו וכל-בנותיו לנחמו וימאן להתנחם

ויאמר כי-ארד אל-בני אבלי שאלה ויבך אתו אביו:

אז **ויקמו וכו' לנחמו וימאן ויאמר כי ארד כו'.** והוא כי הנה היה יחס גדול לנפש יעקב בנפש יוסף באופן שהמת משניהם אחרון הולך אצל הראשון. והנה בחשוב יעקב כי בעוון הדיבה הומת יוסף היה חושש גם על עצמו שלא עצבו בשומעו. על כן אמר איך אקבל תנחומין, אחר שבמקום עלותי במותי אדרבה ארד שנית, שתהיה הירידה אל בני שנהיה שנינו יורדים, ומי יתן וברדתי שאולה אעלה עמי כדרך הצדיקים הגדולים, שבמותם יעבירום דרך שאול מטה להעלות אתם קצת מהנדונים שם, כי היורד בדרך זה שמחה היא לו. אך אחר שעוון זה היה כל כך חמור עד הספיק שטורף טורף יוסף, אם כן ירא אני שארד **אבל שאולה**, שיהיה לידון, ולא שמח שאולה להעלות את אחר עמי, והיה צערו על חנם. ולכן הטיבו אשר דברו רז"ל (**בראשית רבה** פד כא) באומרים **ויבך אותו אביו** הוא יצחק, והוא כי יעקב היה בוכה על יוסף. אך יצחק שידע האמת, לא היה בוכה כי אם אותו - הוא את יעקב - שעליו מדבר, על צערו זה.

לו והמדינים מכרו אתו אל-מצרים לפוטיפר סריס פרעה שר הטבחים:

הנה פסוק זה היה מקומו לפני קודם לפסוק **ויוסף הורד מצרימה**, והיה מקצר חצי הפסוק בכך. אך יאמר הנה יעקב בקצת מאמרו ניבא ולא ידע מה ניבא כי אמר **ארד אל בני** וכן היה, כי הנה מכרו אותו אל מצרים באופן שעל ידי כן ירד יעקב אל בנו שמה.

פרק לח

[יהודה ובניו]

א ויהי בעת ההוא ויגד יהודה מאת אחיו ויט עד-איש עדלמי ושמו חירה:

ב ויגד-שם יהודה בת-איש כנעני ושמו שוע ויקחה ויבא אליה:

ג ותהר ותלד בן ויקרא את-שמו ער:

ד ותהר עוד ותלד בן ותקרא את-שמו און:

ה ותסף עוד ותלד בן ותקרא את-שמו שלה והיה בכזיב בלדתה אתו:

ו ויקח יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר:

ז ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' וימתהו ה':

א וַיְהִי בַעַת הַהוּא וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו וַיֵּט עַד-אִישׁ עַדְלָמִי וְשָׁמוּ חִירָה:

מהראוי יאמר וירד יהודה מאי ויהי בעת ההיא.

אך הנה אמרו רז"ל (שם פה א) כי על יהודה נאמר בגדה יהודה ותועבה עשה כי חילל יהודה וכו' ובעל בת אל נכר היא **בת שוע** אשר לקח. והלא כמו זר נחשב יכשל לבלתי קחת אשה הגונה אליו.

ועל פי דרכנו נשית לב: מה זה מיהר הוא יתברך לפגוע ב**ער ואונן** בני שבע שנים בלתי בני עונשים לא לשמים ולא לארץ.

וגם למה לא הוזכר שם **בת שוע** אשת יהודה רק שם אביה, מה שאין כן בתמר שנהפך העניין.

אך הנה אמרו רז"ל:

שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק: בורא אורו של מלך המשיח (מד"ר בראשית פה א)

והלא יקשה כי כמה שנים עברו עד בא פרץ, עד כי גדלו **ער ואונן** ולקחו את תמר ומתו, ובא אליה יהודה ותלד את פרץ, ואיך יאמר כי בהיותם עסוקים למכור, היה הקדוש ברוך הוא עסוק להוציא את המשיח?

אך הנה מאז היה חפצו יתברך יקח אשה הגונה את תמר או דומה לה, ולהוציא ממנה את פרץ מיד ולא על ידי יבום. שאז היה כחו גדול, כנודע מחכמי האמת, כי על בא דוד מכח הייבום הורע כחו, ואפילו בהולדו לא היה ראוי יהיה, רק נפל, לולא ניתנו לו מאז שבעים שנים משנות האדם. ומי גרם לו? אלא שנכשל ב**בת איש כנעני** בת אל נכר, בלתי ראויה מצד עצמה, כי על כן לא הוזכר שמה. ועל כן יצאו בניו בלתי הגונים להוציא מהם מלכות בית דוד, עד חזר הוא יתברך, והוציאם פעם שנית מבטן תמר דרך ייבום, שהיה כלי טהור, ויצליחו למלוכה אחר אשר הורקו מכלי אל כלי.

ואיך נתגלגל שטעה יהודה בבת שוע מתחילה? על כן הקדימה תורה ואמרה **ויהי וכו'** והוא דרך ארץ גדול מאד, הלא הוא כי כמה וכמה טובות המתחבר לצדיקים מהמרדף ריקים, כי אם היה יהודה עם אחיו ובית אביו לא היה נכשל בבת שוע כאשר בקנות לו חבר את **איש עדולמי**, כי עת רעה הייתה. וזהו אומרו **וי-הי בעת ההיא**, לאמר הנה ווי ואבוי היה בעת ההיא, כי ירד יהודה מאת אחיו הצדיקים, **ויט עד איש עדולמי**, כי על ידי כן למראה עיניו הביט.

ב וַיֵּרָא שֵׁם יְהוּדָה בֶּת-אִישׁ כְּנַעֲנִי וְשֵׁמוֹ שׁוּעַ וַיִּקְחָהּ וַיָּבֵא אֵלֶיהָ:

וירא שם יהודה בת איש כנעני ולא שת לבו אל ייחוסה ואל כשרותה. ועם היות כי **ויקחה** - דרך ליקוחין ואישות, ואחר כך **ויבא אליה** - לא שווה לו, כי לא טוב לבם עם אל, כי על כן בת אל נכר קראה ה'. ועל כן **ויהי ער רע ואונן... שיחת ארצה** כי לא הוכנו להטיב. ובחמלת ה' עליו למהר לטהרם ולהביאם בכלי טהור, על כן וימיתם ה' בקוטנם, להביאם בתמר בייבום יהודה, כי פרץ הוא ער, וזרח הוא אונן כנודע. באופן שמיתתם מיד הייתה על דרך הרחמים למהר טובם. וזהו וימיתם ה', למהר הוצאת המשיח.

או יאמר ויהי וכו', בראות יהודה את סיגופי אביו בשק במתניו וממאן להינחם ואומר כי **ארד אל בני וכו',** ושעל ידו ירד יוסף מצרימה לעבד נמכר יוסף, אז קבל גלות על עצמו וי וצרה. וזהו **ויהי בעת ההיא וירד** גם הוא **מאת אחיו**, ועד עדולם בא כבוד ישראל, וגם ה' הסכים בתשובתו ויסור יסרהו גם הוא, שקבר אשתו ובניו על שלא גמר המצווה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פה ב).

או יאמר בהזכיר מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מב ג) שהורידוהו אחיו מגדולתו, כי כאשר אמר **לכו ונמכרנו**, אם היה אומר נשיבהו אל אביו היו שומעין לו, ועל כן בעטו בו. ולעומת זה מצאנו ראינו כי אביו משבחו ואומר מטרף בני עלית, כי על דבר יוסף עלה במעלה, ואיך הורד גאונו. על כן יתכן כי גם זה מאמרו יתברך פה: **ויהי בעת ההיא** - וי וצרה הייתה בעת ההיא, כי מכרוהו. אך לא על כן יאשם יהודה להיות ירוד לפניו יתברך, כי הלא לא יבצר כי יהודה גבר באחיו והציל ממות נפש יוסף, כי אלמלא יהודה היה מת בבור מרעב ללחם ומצמא למים, ולמחיה היה לו אז יהודה ליוסף, ועל כן מאז נגזרה עליתו במעלות. וזהו **וירד יהודה** כלומר מה **שורד**, הוא מאחיו בלבד, אך לא מהקב"ה. ואשר קבר את בניו לא היה רק על נשואים בלתי הגונים אשר עשה, כי **וירא שם יהודה בת איש כנעני כו'** ועל כן יצאו בנים בלתי הגונים וימיתם ה'. אך אחר כך הוליד את פרץ, שממנו הושתת ממלכת ישראל. ועם כל זה, על שלא גמר המצווה להצילו גם מעבדות כאשר הציל ממות נפשו, על כן נצטער בהיות נדחה מאת אחיו.

ג וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ עֵר.

הנה אפשר כי על יודעו כי לא היה הגון, על העדר כשרון אמו, קראו ער כמבקש תפילה יהפך מרע לער וזרזו בכשרות, כי אותיות דדין כאותיות דדין. ולא שווה לו, כי אדרבה נהפך **מער לרע**, כאמרו **ויהי ער בכור יהודה רע**. ואמר **בכור יהודה** לומר כי לזה הועילה זכות יהודה, שלא היה רע רק בעיני ה' ולא גם בעיני הבריות, כי כל רשעו היה במה שבין אדם למקום ולא גם על מה שבין אדם לחברו. וגם ירמוז שזכות אביו הגנה שלא היה מהחוטאים במה שבינו למקום

בפרהסיא בעיני הבריות, רק בסתר, במה שהוא בעיני ה' הרואה מה בחשוכא. ועל כן **וימיתו ה'** בכח מאתו יתברך ככל צדיק גמור הנאסף בחטאו ולא על ידי מלאך רע.

ומה גם למה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פה ד) שכל רשעו היה שהיה מערה לאשפה, שהכוונה אצלי, שהיה בא עליה שלא כדרכה, ומערה זרעו במקום הזבל, כי הנה אין עוון זה באשתו מחייבי מיתה או כרת. וגם לא היה בר עונשין, כי אם בן שבע שנים כמו שאמרו **בסדר עולם**. ולא על חנם בקרב שנים נתגלגל בפרץ אבי כל טוב ישראל כדעת חכמי האמת. וגם ירמוז כמדובר למעלה, **וימיתו ה'** שהייתה מיתתו על פי מידת רחמים, לקרב תיקונו בפרץ כמדובר.

ד ותהר עוד ותלד בן ותקרא את-שמו און.

יראה שאחד היה קורא לו האב שם ואת השני אמו, וזהו **ותקרא את שמו און**. ואפשר כי על ראותה היות יהודה חושש לזרע האם, כי על כן קרא לבכור ער להפכו **מרע לער**, ולא יבצר מהיותה עצובת רוח ואוננת, על כן קראתו און לשון אנינות.

ה ותסף עוד ותלד בן ותקרא את-שמו שלה והיה בכזיב בלדתה אתו.

ועל דרך זה היה שם השלישי נוגע לאב שיקרא את שמו, ואיך **יאמר ותקרא את שמו שלה**, לזה אמר **והיה בכזיב בלדתה אותו** ולא בעיר שהייתה היא שמה, ועל כן קראה לו היא שם. ואפשר כי על כן קראתו שלה, לומר, כי אשר היה שלו נעשה שלה. או יהיה לשון שלה, כי גם שלא שלם לבו עמה על בלתי היותה ראוייה אליו, על כן קראתו שלה כי עתה יהיה זה שלום לה, כי ילדה לו שלשה בנים.

ו ויקח יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר.

הנה כתבנו למעלה כי את שם אשת יהודה לא הזכיר כי אם **בת שוע**, על כי מצד עצמה בלתי ראוייה, על כן הס' שלא להזכיר שמה. ובזה אפשר כי לא הניח בנו יתן עיניו באשה ואולי תהיה בלתי הגונה, על כן **ויקח** הוא בעצמו **אשה** לו הראוייה להזכיר שמה, וזהו **ושמה תמר** כי צדקת גמורה הייתה כנודע מרז"ל. ועל כן לא הזכיר שם אביה עם היותו מלכי צדק, לבל יראה שעל היותה בת לצדיקים ההוא לקחה ולא על בחינת עצמה. על כן לא הזכיר רק את שמה כי אל עצמה הביט. ומה גם אם נרמז צדקותה בשם תמר, כד"א צדיק כתמר יפרח.

ח ויאמר יהודה לאון בא אל-אשת אחיך ויבם אתה והקם זרע לאחייך.

הנה למה שכיוון ער לשם הנאה, נכשל שעירה לאשפה פן תתעבר ותתכער, על כן ציוה לאון בל יקרנו כראשון, וזהו אומרו **בא אל אשת אחיך** לא להנות, בל תהיה אשת אח שלא במקום מצווה כי יהיה כמעט כפוגע בערוה, וזהו אומרו **אל אשת אחיך**. כי אם כדי ליבם אותה לשם מצוות יבום. ולא יאה שלא כדרכה כמעשה ער, רק באופן תהיה הקמת זרע בדבר שהוא כדרכה,

וזוהו **והקם זרע לאחיו**. ועל פי דרכו רמז לו יזהר פן יקרנו כאחיו שמת, והוצרך מי שיקים לו זרע.

ט וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע

והיה אם-בא אל-אשת אחיו ושחת ארצה לבלתי נתן-זרע לאחיו:

הנה פשט הכתוב הוא כי **ידע כי לא לו יהיה הזרע** כי אם לאחיו, כמאמר אביו **והקם זרע לאחיו**.

והלא יקשה כי לא יצדק לשון ידיעה בנגלה, והנה לא בסתר דבר לו אביו **והקם זרע לאחיו**, והיה לו לומר וישמע או וירא אונן כי לא לו יהיה הזרע, אך באומרו **וידע** יורה על ידיעה בלתי גלויה בדברי אביו.

ועוד כי מה פשע אחיו וחטאתו שלא רצה לתת זרע לאחיו.

אך הנה אמרו רז"ל (שם נא ח) על מאמר בת לוט ונחיה מאבינו זרע, שאמרה: אותו הזרע שבא ממקום אחר, הוא מלך המשיח שבא בהשתלשלות אומות חיצונות, נביא על ידי אבינו. וכן היה, כי בא מרות המואביה ונעמה העמונית. ויתכן כי לא נעלם מבן יהודה כי הוא העיקר מה שלא נעלם מבת לוט. וידוע כי **מער** היה עתיד לצאת המלכות שהוא פרץ. ועל כן יאמר אם אקים זרע לאחי, יצא ממנו הזרע המיוחד, כאשר היה אחר כך שיצא פרץ שממנו הושתת מלכות בית דוד, שהוא **ער בכור יהודה**.

על כן אמר אמנע מלהקים לער זרע, ובהימנע הקמת זרעו אולי יתקיים הזרע העתיד לצאת ממני מאשה זולתה. וזהו אומרו **וידע אונן** כי נתגלה אליו כי אם יקום זרע לאחיו **לא לו יהיה הזרע** הידוע לעתיד, כי אם לזרע שיקים לאחיו, על כן **ושחת ארצה לבלתי נתן זרע לאחיו** ואולי יתקיים הזרע העתיד בעצמו. ואם היה נמנע מלייבם חש פן ייבם שלה, ויקיים זרע לאחיו ולו יהיה הזרע, על כן לקחה למונעה משלה, ושגם הוא לא יקים זרע, אולי לא יבוא אותו הזרע לעולם ויתקיים הזרע ממקום אחר.

יא ויאמר יהודה לתמר כלתו שבי אלמנה בית-אביו עד-יגדל שלה בני

כי אמר פן-ימות גם-הוא כאחיו ותלך תמר ותשב בית אביה:

הנה אמרו רז"ל **בסדר עולם** כי בן שבע שנים נשאה ער. וכן אונן כשהגיע לשבע נשאה גם הוא. והנה תהיה כוונת יהודה כי חש אולי על היותם קטנים, דעה חסרו מלהתנהג על פי התורה ומתו. על כן אמר **שבי אלמנה עד יגדל שלה**, שהוא יותר מאשר גדל אונן על ער, וזהו **פן ימות גם הוא כאחיו**, שהוא להיותו נושא אשה בן שבע שנים.

יב וירבו הימים ותמת בת-שוע אשת-יהודה

וינחם יהודה ויעל על-גגזי צאנו הוא וחרירה רעהו העדלמי תמנתה:

על כן כאשר רבו הימים, שהוא שנה אחת כמו שאמרו ז"ל (בר"ר פה ו), נתעוררה על כי גדל שלה בהגיע לזמן שנשאה און היא שנת ההפרש שמלידת און ללידת שלה. והוא לא כן ידמה עד יגדל יותר כמבואר.

[יהודה ותמר]

יג ויגד לתמר לאמר הנה חמייך עלה תמננה לגז צאנו:
יד ותסר בגדי אלמנותיה מעליה ותכס בצעיף ותתעלף ותשב בפתח עינים
אשר על-דרך תמננה כי ראתה כי-גדל שלה והוא לא-נתנה לו לאשה:
טו ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה:
טז ויט אליה אל-הדרך ויאמר הבה נא אבוא אליך
כי לא ידע כי כלתו הוא ותאמר מה-תתן-לי כי תבוא אלי:
יז ויאמר אנכי אשלח גדי-עזים מן-הצאן ותאמר אם-תתן ערבון עד שלחך:
יח ויאמר מה הערבון אשר אתן-לך ותאמר חתמך ופתילך ומטף אשר בידך
ויתן-לה ויבא אליה ותהר לו:
יט ותקם ותלך ותסר צעיפה מעליה ותלבש בגדי אלמנותיה:
כ וישלח יהודה את-גדי העזים ביד רעהו העדלמי לקחת הערבון מיד האשה ולא מצאה:
כא וישאל את-אנשי מקמה לאמר איה הקדשה הוא בעינים על-הדרך
ויאמרו לא-הייתה בזה קדשה:
כב וישב אל-יהודה ויאמר לא מצאתיה וגם אנשי המקום אמרו לא-הייתה בזה קדשה:
כג ויאמר יהודה תקח-לה פן נהיה לבוז הנה שלחתי הגדי הזה ואתה לא מצאתה:
כד ויהי כמשלש חדשים ויגד ליהודה לאמר זנתה תמר כלתך
וגם הנה הרה לזנונים ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף:
כה הוא מוצאת והיא שלחה אל-חמיה לאמר לאיש אשר-אלה לו אנכי הרה
ותאמר הכר-נא למי החתמת והפתילים והמטה האלה:
כו ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני כי-על-כן לא-נתתיה לשלה בני ולא-יסף עוד לדעתה:

ראוי לשים לב

- א. אומרו ויגד לתמר לאמר ואינו לאמר לזולת.
- ב. אומרו הנה חמייך עולה כו', האם עד יום ההוא לא הלך יהודה לשום מקום שתוכל להתראות והזדמן לפניו אם לא בעלותו תמננה.
- ג. אומרו עולה ובמקום אחר הוא אומר וירד תמננה. והנה הוצרכו רז"ל (שם) לומר שהיא באמצע ההר שעולים לה מלמטה ויורדים מלמעלה.
- ד. אומרו בפתח עינים שאמרו ז"ל שלא מצינו מקום ששמו פתח עינים אלא שהוא זרע אברהם שהכל פותחין בו עיניהם, ועדיין קשה שלא על אברהם ידבר פה.

- ה. **אומרו והיא לא ניתנה כו'**, כי מלת **והיא** מיותרת.
- ו. **אומרו ויחשבה לזונה**, שאם חשבה לזונה איך בא עליה. **ומה גם** למה שידענו מרז"ל (עיין תמורה כט ב) כי אין זונה אלא אשת איש, ובני נח בעולת בעל יש להם.
- ז. שאחרי כן משנה שמה וקורא אותה **קדשה** באומרו **איה הקדשה כו'**.
- ח. **אומרו כי כסתה פניה**, כי נהפוך הוא על שכסתה פניה מורה כי כשרה היא.
- ט. **אומרו ויט אליה אל הדרך**, כי הלא בדרך היה הולך, כי על כן הוצרכו רז"ל (**בר"ר פה ח**) לומר כי יצא מהדרך ומלאך הטהו אל הדרך להזדקק לה.
- י. **אומרו הבה נא**, כי אדרבה הוא נותן את נדנה, ואיך יאמר לה **הבה נא**.
- יא. **אומרו אנכי אשלח גדי עזים כו'**, כי אומרו **מן הצאן** הוא מיותר.
- יב. **למה** סיימה שלשת מיני עירבון ההם מזולתם.
- יג. **אומרו וותר לו** כי מלת **לו** מיותר.
- יד. כי פעם קורא אותה **אשה** ופעם **קדשה**.
- ועוד **אומרו הנה שלחתי הגדי הזה ואתה לא מצאתה** שחוזר ואומר מה ששלחו אמר לבלי צורך כלל כי מי לא ידע ששלח ושרעהו לא מצאה.
- טו. **אומרו ויוגד ליהודה לאמר** שהוא מיותר, ואינו לאמר לזולת.
- טז. **אומרו וגם הנה הרה לזנונים**, כי אומרו **לזנונים** הוא מיותר.
- יז. **אומרו והיא שלחה אל חמיה כו'**, נראה שהוא על ידי שליח, ואחר כך אומר **הכר נא** לנוכח.
- ועוד **אומרו ויכר יהודה** מה צורך אומרו **ויכר** האם היה עולה על לב שלא יכירם.
- יח. **אומרו צדקה ממני**, כי הלא פשט הכתוב הוא שאמר צדקה ודברה אמת כי הלא ממני היא הרה, ולפי זה היה ראוי יהיה טעם מפסיק במלת צדקה. ומה גם לרז"ל (ע' סוטה י ב, **בר"ר פה יב**, **קהלת רבה** י טז) כי הוא לא אמר רק **צדקה** ומן השמים אמרו **ממני**. **יט. אומרו ויתן יד ותקח המילדת ותקשור כו'**, למה תספר התורה מה שאינו מעלה ולא מוריד כלל.
- כ. **אומרו מה פרצת עליך פרץ**, שהיה לו לומר עליו פרץ, כי על אחיו פרץ וקפץ ולא על עצמו.
- כא. **אומרו ואחר יצא אחיו אשר כו'** שהכל לבלי צורך.
- כב. והיא העולה על כולן: הלא היא כי הלא קימו וקבלו רז"ל (**בראשית רבה פה ה**) כי עניין יהודה ותמר דרך ייבום היה, והלא כמו זר נחשב מה נשתנה ייבום זה מכל היבומים שעל ידי האח, ולמה לא היה מ"שלה" ככל יבומי התורה. ואין לומר כי מה' היה, כי אם שבדרך שאדם רוצה לילך בה מולכים אותו, כי הלא אדרבה אמרו רז"ל (שם, שם, ח) שהיה יהודה פורש והולך, ואמר הקדוש ברוך הוא: יהודה אנה תלך, מהיכן יצאו מלכים, ואז ציוה אל מלאך הממונה על התאוזה יטהו על הדרך. הנה כי מה' יצא הדבר.

אמנם תכונת העניין הלז תסוב על שתי הקדמות:

הקדמה אחת כי לכל אדם יש עתות משתנות בשמים עת לרדת ועת לעלות כאשר ידע מסבב הסיבות, וכעניין מאמרם בגמרא:

על אבוא דשמואל שהלך אל ארץ אחרת ושם ראתהו מטרונה אחת ושלחה בעדו לשכב אצלה ותפצר בו וימאן, אז אמרה לו אל תחשבני לזונה שאם כן המבלעדי אנשים זולתך דבקתי בך, אך דע איפה כי ראיתי באצטגנינות כי אשר תשכב עמך הלילה תתעבר מאדם גדול בעולם. ויהי בשומעו ויזכור את השם וברגע הגיע אל מקום אשתו וישכב עמה ותהר לו, ובטרם בוקר חזר להזכיר את השם ושב למקומו, וכאשר הרתה האשה נגדוה, כי לא ידעו כי בא ושכב עמה בלילה הוא.

וקרוב לזה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פה ב) באשת אדוני יוסף כי כל ישעה וכל חפץ כי ידעה כי מיוסף עתיד לצאת מלכים, ולא ידעה כי היה הדבר נוגע אל בתה. והנה כל ידיעה לא תבצר מתמר כלתו, ומה גם על ידי אביה כי בת שם בן נח הייתה, המגיד לרבקה שני גויים בבטן כו', כמו שאמרו רז"ל (שם סג ז) ויאמר ה' לה על ידי שם.

ובזה נבוא אל מאמרם רז"ל (ילקוט שמעוני קמ"ה) האומרים על פסוק **הרה לזנונים**, כי אחר ביאת יהודה כשבאתה במרחץ הייתה. אומרת ליושבות אצלה אל תדחקו כרסי כי טעון מלכים הוא, ומי הגיד לה זה, אם לא שידעה על ידי אביה או דומה לו.

הקדמה שנית, והיא כי כל מלכות בית דוד העתיד לא היה עתיד לצאת רק מער בכור יהודה, כאשר ידע אל דעות ה' בחינת רוח כל בשר איש. ועל כן במות ער ואונן, והוצרכו לחזור על ידי יבום, לא יבנה מלכות בית דוד אם לא מהקמת זרע של ער ולא משל אונן. וכמו שאמרו רז"ל (יבמות עו ב) ששאל שאול אם היה דוד מפרץ ויצלח למלוכה, או מזרח ולא ימלוך. וידוע כי פרץ הוא ער וזרח הוא אונן, ועל כן אם היה אונן מקיים זרע לאחיו, היה הכל מתוקן. אך כאשר שיחת ארצה ומת גם הוא, אם היה מייבם שלה, לא היה מקיים זרע לער כי אם לאונן כנודע, כי בית אחד הוא בונה ולא שני בתים (יבמות מד א), באופן שלא היה חוזר ער לעולם. על כן יעץ הוא יתברך ישתנה יבום זה ויחזור אל האב, שהוא הגזע שמהם יצאו ער ואונן, כי בהיות היבום על ידו יוכל להחזיר את שניהם לעולם. וכן היה כי הקים זרע לשניהם, פרץ הוא ער וזרח הוא אונן, ואין זה רק על היות היבום על ידי האב, צור שממנו חוצבו שניהם.

יג וַיֵּגֶד לְתֹמֶר לְאִמֶּר הִנֵּה חֲמִיךָ עָלָה תִּמְנָתָה לְגַז צֶאֱנוּ:

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה אחר בא עת הורד יהודה מאת אחיו שהורידוהו מגדולתו על מה שלא שלט בהם להשיב את יוסף אל אביו, כאשר שלט לבל יהרגוהו, ותהי ירידתו אחד עשר שנה, שהוא כמו שאמרו רז"ל **בסדר עולם** (פרק שני) כי כאשר **גדל שלה** והיא לא נתנה לו היה בן שמונה שנים, והוא היה שלישי לבת שוע, ומנשואיה עד לידתו שלש שנים. הרי אחד עשר כמספר שנים שהורד אחיו יוסף מהם. על כן אחר עבור הי"א שנה של ירידה, וגם מתה בת אל נכר האשה הכושית אשר לקח, עלה גם עלה במעלה לצאת ממנו מלכים, כעניין מטרף בני

עלית. ובא זמן שהמזדווגת לו, ומה גם בתמר המוכנת לכך, יצאו לה ממנו מלכים. ויקרה לתמר כאשר קרה למטרונה עם אבוב דשמואל הנ"ל.

וזהו אומרו **ויגד לתמר** כי תחת מה שהיה נאמר **וירד יהודה** שהיה עד כה במדרגה ירודה, עתה מה שראוי לאמר הוא **הנה חמיך עולה**, כי הגיע עת עלייתו לצאת ממנו מלכי עולם, וזהו אומרו לאמר, והיכן הוא הולך - **תמנתה** כו'. ולא נצטרך בזה לומר שהיו שתי תמנות אחת למעלה שעלה לה יהודה ואחת למטה שירד לה שמשון, או שהייתה באמצע ההר.

או על דרך זה **ויגד** כדי **שלתמר לאמר**, **הנה חמיך עולה** במעלה, שהוא שהוגד לאביה ברוח הקדש או לדומה לו, כדי לתמר **לאמר הנה חמיך עולה**. וזו עת הזדקק לו להוליד ממנו מלכים. ועל כן הטיבו אשר דברו רז"ל (**בראשית רבה** פה י') כי מיד הייתה אומרת לנשים אל תדחקו כרסי כי מלכים הוא טעון.

יד ותסר בגדי אלמנותה מעליה ותכס בצעיף ותתעלף ותשב בפתח עינים אשר על-דרך תמנתה כי ראתה כי-גדל שלה והוא לא-נתנה לו לאשה:

אז **ותסר בגדי אלמנותה... ותשב בפתח עינים**, והוא כי הלא יקשה כי מהראוי היה תשלח אל חמיה לאמר תנתן לשלה כי הלא גדל שלה. אמנם היא ידעה כי אם היה מיבם שלה לא היה מקיים זרע רק לאונן, כי בית אחד הוא בונה ולא שתי בתים, ומהיכן מלכים יוצאים אם לא יתגלגל שישוב ער בכור יהודה. על כן התיקון הוא לחזור אל הפתח והגזע שממנו יצאו שניהם, וזהו אומרו **ותשב בפתח** השתי **עינים** הוא יהודה ולא אל שלה, שלא היה רק פתח עין אחת. כי יהודה יקיים זרע שניהם כמדובר ויצאו ממנו מלכים, כי כל ישעה וכל חפץ שיצא ממנה מלכות בית דוד בנין עדי עד.

ובזה יובן מאמרם ז"ל (שם) שאמר הקדוש ברוך הוא, בלכתו בדרך, יהודה יהודה אנה אתה הולך מהיכן יצאו מלכים, וציוה מלאך הממונה על התאוה כו' **ויט אליה כו'**, שהלא יקשה אומרו מהיכן יצאו מלכים כי הלא יצאו משלה שהוליד יהודה בן אחר. אך אין ספק כי להביא את ער שממנו המלכות יוצא היה מוכרח יהיה מיהודה כמדובר, נמצא כי באמור **ותשב בפתח עינים** הורה כוונתם זו, כי נפשה יודעת מאד ולשם שמים כיוונו.

טו ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה:

הנה יהודה להיותו גדול וחשוב היה הולך ראשון ואחריו רעהו העדולמי, והנה אם הייתה קדשה מזומנת לכל הייתה מראה עצמה ליהודה ולרעהו, אך להיות שכל ישעה וכל חפץ לידבק בקדושה לשמו יתברך ליזדקק ליהודה, על כן לא גלתה פניה רק לו לבדו, וזהו ויראה יהודה כלומר ולא רעהו. אך יהודה חשב כי כאשר הראה פניה לו כן תעשה לפני רעהו, על כן ויחשבה לזונה. אך כי כסתה פניה שלא יראה פניה גם רעהו, אז אמר כשרה היא ויט אליה כו'.

טז וַיֹּט אֱלִיָּה אֶל-הַדֶּרֶךְ וַיֹּאמֶר הִבֵּה נָא אֲבֹא אֵלַיךָ כִּי לֹא יָדַע כִּי כָלְתָהּ הוּא וַתֹּאמֶר מֶה-תִּתֶּן-לִי כִּי תָבֹא אֵלַי:

אמר כי הטה אליה לדבר לה בלחש, ותחילת חקירתו הייתה **אל הדרך**, לומר אם דרך נשים לה או טהורה היא, וזהו אומרו **הדרך** בה"א הידיעה שהוא **אל הדרך** הידועה לאשה כד"א (בראשית לא) כי דרך נשים לי.

ועוד אמר הבה נא הכיני עצמך בטבילה **אבוא אליך**. וכן **נא** כמספר טבלי. ותאמר אין עיכוב מכל זה רק על מה שתתן לי כלומר כי מצדי מוכנת אנכי. וכן רמזה תורה שאמרה לו כי **מה תתן** עולה עם הכולל תתצ"ו כמספר כבר נטהרתי, כי אם שגם שדעת שפתה ברור מללו, התורה רומזת לנו בלשונה ובפשט אמריה תאמר מוכנת אנכי. אך **מה תתן כו'** כלומר אל תתנני לבת בליעל רודפת זימה לכל עובר, אך מה תועלת יהיה לי, **כי תבוא אלי** אתה לבדך ולא זולתך, כי איני קדשה רק לידבק בקדושה נפשי חפצה. אז אמר אם כן איפה שלבך שלם, אנכי אשלם, כי **אשלח גדי כו'** כאשר יתבאר.

יז וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדִי-עִזִּים מִן-הַצֹּאן וַתֹּאמֶר אִם-תִּתֶּן עֶרְבוֹן עַד שְׁלֹחֶךָ:

בראותו טוב כוונתה לידבק בקדושה אז נדר לה מה שבו נרמז הטבתו לה, והוא כי הילד שנרמז ונמשל ב**גדי** יהיה משורש נפשות ישראל הנקראים **צאן**. וזהו **אנכי אשלח כו'**. והוא כי אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פה ט) וטהר לו גיבורים כיוצא בו. ולפי דרכנו יאמר לו על מלכות המיוחד לו. וזה יאמר אעשה על ידי כוונתי שישולח גדי הוא משל אל הילד, שיהיה בעל שתי בחינות, עוז מלכות ומגזע נפשות ישראל. ועל עוז המלכות אמר עזים, ועל היותו מישראל אמר מן הצאן.

ותאמר אם תתן ערבון כו', והוא כי עד שלשה ימים לפחות אחר הביאה אין הנפש משתלחת לעובר, על כן אמרה איני חפצה שאחר הביאה תבקש מאתו יתברך ישלח בי נפש טהורה לבן בטני, כי אם מעתה תכווין בביאה לכך שיהיה **ערבון עד שלחך**. כי על ידי הכוונה הרמוזה בערבון אהיה בטוחה בדבר כי אליה תכוון בקדושת כוונתך.

יח וַיֹּאמֶר מֶה הָעֶרְבוֹן אֲשֶׁר אֶתֶּן-לָךְ וַתֹּאמֶר חֲתָמְךָ וּפְתִילְךָ וּמִטָּךְ אֲשֶׁר בְּיָדְךָ וַיִּתֶּן-לָהּ וַיָּבֵא אֵלֶיהָ וַתִּהְיֶה לוֹ:

אז אמר **מה הערבון כו' ואמרה חותמך כו'**. והוא כי שני דברים נתייחדו אל כל איש ישראל א. חותם אות ברית קדש. ב. קיום כל המצוות.

נוסף על אלה עוד שלישיית, בייחוד ליהודה, הלא היא שבט מלכות. והנה חשקה ביהודה על כל שלשת הבחינות היה כמדובר למעלה. על כן אמרה שכל ישעה וכל חפץ יכוון מעתה אל מעמד שלשתן שלא אל שום הנאה גופנית חלילה, וזה יהיה בערבון לביטחון

שיקיים הוא יתברך כוונתו. וזהו **חותמך** רמז אל חותם אות ברית, ופתילך הוא הציצית רמז אל כל המצוות כמד"א (במדבר טו) וראיתם אותו וזכרתם את כל כו', **ומטך אשר בידך** רמז אל שבט המלכות. והוא כי היא נסתפקה ברמז מלת עזים אם הוא על מציאות גבורה או על עוז מלכות, על כן הבחינה של מלכות פירשה בפירוש באומרה **ומטך**. ולהיות כי זאת השלישית מיוחדת ליהודה על כן אמרה בו **אשר בידך** עם שגם אפשר שהפתיל והחותם גם הם בידו היו. וכוונתה שיכוון בביאתו להוליד בה בעל שלשת הבחינות. וזה יהיה **ערבון**, שישלח לה גדי עזים מן הצאן, שיהיה ילד בעל עוז משורש הצאן הם ישראל, אלא שבערבון פירשה טוב כוונתה כי בשלשתן נפשה חפצה. והוא, כי היא שכיוונה להביא את ער שממנו המלכות בדרך ייבום, שאלה דברים אלו של מלכות כמאמרנו על **פתח עינים**, מה שאין כן הוא שלא ידע כי כלתו הייתה עם כל זה את הכל כיוון גם הוא. ובזה בטחה היא באומרה במרחץ אל תדחקו כרסי כי מלכים הוא טעון. ולא גלתה לו ענין הייבום שעל כן יהיו השלש בחינות, פן יכיר כי כלתו היא ויפרוש, באופן שהיו שלש כוונות אלו כמשכון אל שלוח **גדי עזים** מן הצאן, היא נפש מנפשות מלכות ישראל, וכן הוא כיוון אל מעמד שלשתן עם שלא ידע שהיה דרך ייבום. וכן היו כולן כי **ויתן לה, ותהר לו** שהוא לו כיוצא בו, שהיו לו כל השלש בחינות.

יט ותקם ותלך ותסר צעיפה מעליה ותלבש בגדי אלמנותה:

כ וישלח יהודה את-גדי העזים ביד רעהו העדלמי לקחת הערבון מיד האשה ולא מצאה:

כא וישאל את-אנשי מקמה לאמר איה הקדשה הוא בעינים על-הדרך

ויאמרו לא-הייתה בזה קדשה:

כב וישב אל-יהודה ויאמר לא מצאתיה וגם אנשי המקום אמרו לא-הייתה בזה קדשה:

יט ותקם ותלך ותסר צעיפה מעליה ותלבש בגדי אלמנותה:

ומיד **ותקם ותלך** והשתנית פן טרם בואה אל ביתה ישיגנה שלוחו בגדי ותקח הערבון מידה, ולא יהיו בידה סימנים כשיוכר עוברה ויוציאוה לישרף, על כן הסתירה דרכה פן תמצא וילקח ערבונה.

כ וישלח יהודה את-גדי העזים ביד רעהו העדלמי לקחת הערבון מיד האשה ולא מצאה:

והנה עם שבינו לבינה היה הרמז, לא יבצר שבפועל נתן לה הערבון עד שלחו הגדי, אלא שחירה רעהו לא הבין רק הדברים כפשטן, אך היה נדון בקרבו אומר בלבו הנה מאשר יצאה על אם הדרך יורה כי קדשה היא לכל עובר, ומצד אחר ראה כי לא שתה לבה רק אל זרע אברהם הקדוש כי על כן לא גלתה פניה רק ליהודה כמדובר וכמו שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** שם) על אמרו **בפתח עיניים** אל מי שכל עיניים פונים בו. על כן רצה לגלות הדבר, ויולך הגדי לקחת הערבון, ולא נאמר מיד הקדשה רק מיד האשה סתם, והוא מאמר יהודה, וזהו **וישלח יהודה כו' לקחת מיד האשה** כי לא היה לו ספק כי לא קדשה הייתה. אך רעהו היה מסופק ורצה לעמוד

על אמתת הדבר, אמר בלבו אם היא **קדשה** לא תוכל להתעלם כי מפורסמת תהיה וגלויה ותצא לחוץ תדבר. והנה לא מצאה כי זה יורה כי **לא הייתה קדשה**.

כא וישאל את-אנשי מקמה לאמר איה הקדשה הוא בעינים על-הדרך

ויאמרו לא-הייתה בזה קדשה:

ועדיין לא נתקררה דעתו כי אמר אולי היא קדשה אך לא לכל רק ליחידים אנשי סגולה חשובים, על כן וישאל את אנשי מקומה החשובים ככל אנשים שבמקרא. והייתה שאלתו כדי **לאמר** שהוא כדי שיאמרו מה עניינה. ופירש הספק אשר לו, ואמר **איה הקדשה** לא שאחזקנה בעצם לקדשה, כי הלא לעומת זה ראיתי כי היא **בעינים**, שלא הפקירה עצמה לכל רק היא בעינים אל מי שכל העינים פונים בו, כמו שאמרו ז"ל על **ותשב בפתח עינים**, ולא נתגלית לזולת. ואם תאמרו אם כן איפה למה קראתיה קדשה, הלא היא על היותה על הדרך היא נפקת ברא ולא בירכתי ביתה. אז ענו ואמרו אם כדברך שהיא בעינים ולא הפקירה עצמה לזנות אל תקרא לה קדשה, כי **לא הייתה** בדבר **זה קדשה**, כי אם צנועה מבקשת לידבק בקדושה.

או יהיה אומרו לאמר, כי כדי לאמר הם לו מה טיבה אמר איה הקדשה, לא שעתה היה מחזיק אותה לקדשה, כי הנה מסופק היה על שני הצדדין אחד שהיא בעינים ולעומת זה הוא על הדרך כמדובר.

כב וישב אל-יהודה ויאמר לא מצאתיה וגם אנשי המקום אמרו לא-הייתה בזה קדשה:

אז **וישב אל יהודה ויאמר לא מצאתיה** שהוא סימן שאינה קדשה, ומה שהייתה על הדרך הנה אנשי המקום אמרו **לא הייתה היא בזה קדשה**.

כג ויאמר יהודה תקח-לה פן נהיה לבוז הנה שלחתי הגדי הזה ואתה לא מצאתה:

ויאמר יהודה הלא מבוכתך איך לא מצאתה בהיותה קדשה על הדרך כבר הוסרה מבוכתך, כי אנשי המקום אמרו **לא הייתה בזה קדשה**. ואם מה שתצטער באמרך לא מצאתיה הוא על מה שנפסיד חותם ופתילים ומטה, תקח לה, עם ששווים הרבה יותר מן הגדי. **פן נהיה לבוז**, וחרפה היא שיחזיקונו על ידי חקור אחריה עוד אל היותנו שטופי זימה. ועדיין נשאר דבר המורה היותה קדשה והוא כי עשתה במחיר גדי עזים, אל תתמה על החפץ כי הנני מגלה לך סוד העניין ואעמידך על האמת, ולא יקרה לך דבר, הלא הוא כי **הנה שלחתי הגדי הזה** שנדרתי לה והוא אצלה, **ואתה הוא שלא מצאתה**, אך הגדי מצאתה. והוא כי הגדי הוא נפש קדושה מישראל וכבר הילד הוא בבטנה, ואם אתה לא מצאתה, היא מצאתה כמדובר בדברי שניהם.

כד ויהי כמשלש חדשים ויגד ליהודה לאמר זנתה תמר כלתך וגם הנה הרה לזנונים ויאמר

יהודה הוציאוק ותשרף:

אומרו **לאמר** יהיה כמו שאמרו ז"ל (שם) כי הייתה אומרת במרחץ אל תדחקו כרסי כי מלכים הוא טעון, ולפי זה מאז הרגישה סימן הריון הייתה אומרת כך, ולמה איחרו מלהגיד עד **כמשלש חדשים** שהוכר עוברה לזולת, לזה אמר מה שעד **כמשלש חדשים ויוגד ליהודה** ולא מקודם, הוא כדי לאמר **זנתה וגם הנה הרה**, מה שאין כן מתחילה שלא היו יכולים להגיד רק זנתה בלבד כדבריהם.

כה הוא מוצאת והיא שלחה אל-חמיה לאמר לאיש אשר-אלה לו אנכי הרה

ותאמר הכר-נא למי החתמת והפיתלים והמטה האלה:

בלתי ביישו פנים בפנים **היא שלחה** על ידי שליח.

וגם לא שיאמרו אליו **הכר נא למי החותמת וכו'** או ממך היא הרה בפירוש, כי אם **לאיש אשר אלה לו אנכי הרה**, שלא יובן שעליו תדבר אם לא ליהודה עצמו המכירם. ובראותה שלא שווה לה ורצתה **לאמר** לו שיכירם שיורה שעליו תדבר, אז לא רצתה שירגיש זולתו בדבר, כי אם בינו לבינה שלא יתבייש בפני רבים, על כן נתראית לו פנים ואמרה **הכר נא כו'**. והוא, כי יראה אולי יחוש פן קרה לה גם כן עם זולתו כמעשהו **ותהר לו**.

ואחשוב רמזה לו הנה לא יבצר שהכרת כליך ביד השליח ועשית כמתנכר, ואין זה כי אם שחששת אולי בלתי כשרה אני ואחר היותי עמך הייתי עם זולתך והריתי ממנו, לכן מה שלא הכרת על ידי השליח **הכר** עתה, כי הנני לפניך. **הכר נא** בצורת פני אם צדקת אני, כי בזמן ההוא מכירים צדקת הצדיק בפניו כנודע וכמפורש אצלנו במאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי כו'. ואמרה **הכר נא בי כי למי החותמת כו' לו** לבדי **אנכי הרה**. ועל פי דרכה רמזה לו כוונת הביאה על פי רמז שלשת הדברים כמדובר למעלה.

כו ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני כי-על-כן לא-נתתיה לשלה בני. ולא-יסף עוד לדעתה:

הנה ספרה תורה שבחה כי על היותה יוצאת לישרף או למה שאמרו ז"ל (עיין סוטה י ב) שכבר התחילה לישרף, ועם כל זה לבלתי ביישו לא אמרה לו דבר בפניו, רק שלחה על ידי שליח תחילה. וגם לא לאמר ממך אנכי הרה, רק שלא לנוכח, **לאיש אשר אלה לו כו'**. וגם בדברה אתו לא אמרה **הכר נא** אם חותמך ופתילך ומטך אלה רק למי החותמת. אז **ויכר** בה ועל כן לא נאמר ויכרה.

ועוד שאם חוזר אל הסימנים, מהפעם הראשונה שעל ידי השליח הכירם, אך הוא **ויכר** בה **יהודה** מה שאין כן זולתו.

ובזה נבוא אל מאמר יהודה שהכיר ואמר **צדקה ממני**, והוא כי מה שנאמר לו **הכר נא** היה כנגד מאמרו אל אביו הכר נא הכתונת בנך כו'. ובזה יאמר צדקה ממני כלומר צדקת הייתה

בזה יותר **ממני**, כי אני לא שלחתי לאבי על ידי שליח תחילה וגם לא על ידי אונס כזאת שהייתה כמעט נשרפה. וגם שהיא לא אמרה **הכר נא** אם חותמך ופתילך כו' רק **למי החותמת כו'**, ואני על ידי עצמי בלי אונס אמרתי הכתונת בנך היא, ולא אמרתי למי הכתונת. ואומרו **ממני** משמעו יותר ממני כמד"א איננו גדול בבית הזה ממני.

כז ויהי בעת לדתה והנה תאומים בבטנה:

והוכיח זה הוא יתברך למבין, במה **שויה בעת לדתה והנה תאומים בבטנה** שהיו שנים, שיכירו כי מה' יצא הדבר למען הביא את ער ואונן להקים זרע לשניהם, מה שאין כן בשלה כי בית אחד הוא בונה ולא שני בתים. ומאומרו אחר כך **ויהי בלדתה יורה** כי אומרו **בעת לדתה** הוא קודם הלידה, שהוכר היות שנים **בבטנה** לשני צדיה. ונאמר הקדמה אל מה שיאמר שקשרה המילדת על ידו שני לאמר זה יצא ראשונה, ומי הגיד לה שהיה אחר זולת זה, לכך הקדים כי בעת לדתה הוכר כי **תאומים בבטנה**.

כח ויהי בלדתה ויתן-יד ותקח המילדת ותקשר על-ידו שני לאמר זה יצא ראשונה:

הנה כתבנו כי פרץ הוא ער וזרח הוא אונן כי הוקם זרע לשניהם. גם כתבנו כי אונן היה חפץ תצא ממנו המלכות כי על כן שיחת ארצה כמדובר למעלה. ויתכן כי גם עתה עודנו מחזיק בדבר **ויתן יד**, לומר כי יצא ראשון ויהיה תומך ידו בשבט המלכות. והמילדת חשבה כי הוא ער כי על כן יצא ראשון בחשבה כי יגמר לצאת כל גופו ראשון. **[ותקשר על ידו שני]** כי רצתה לדעת מי הוא התופס המלכות שהוא ער בכור יהודה שיצא ממנו דוד ושהוא אדמוני גוון השני.

כט ויהי כמשיב ידו והנה יצא אחיו ותאמר מה-פרצת עליך פרץ ויקרא שמו פרץ:

ואז קפץ עליו אחיו בהיות זרח **כמשיב ידו** להוציא הראש ויצא ער קודם כמשפטו. אז נהפך הדבר כי היה **בידו השני** להכיר כי לא היה הוא **שיצא ראשונה**. ואמר **מה פרצת** פירושו הוא כפשוטו על שקפץ ויצא. וקשה כי אין זו פירצה ועוד כי מלת **עליך** לא תצדק.

פרק לט

א ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר סריס פרעה שר הטבחים איש מצרי מיד הישמעאלים אשר הורדהו שמה:

הנה למעלה נאמר והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר כו', והנה אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (פד כב) אחיו לישמעאלים וישמעאלים לסוחרים וסוחרים למדינים ומדינים אל מצרים. וקשה כי הלא מקרא מלא הוא מיד הישמעאלים.

ועוד כי הנה אמרו רז"ל כי כשבא הקדוש ברוך הוא לתת תורה לישמעאלים אמרו מה כתיב בה לא תגנוב, והלא אומנותנו היא זאת שגנבנו את יוסף כו'. והלא מקרא מלא הוא וימכרו את יוסף לישמעאלים ואיך גנבוהו.

אך לזה נשית לב כי מפסוק זה נראה באומרו **אשר הורידוהו שמה**, כי הם אשר קנו אותו מאחיו להורידו מצרימה. ואם כן היכן הם מדינים סוחרים.

וגם נדקדק ייתור אומרו **אשר הורידוהו שמה**.

אך הוא, כי יש ישמעאלים שקנאוהו ולא הורידוהו שמה ויש שהורידוהו ולא קנאוהו. והוא כי אחיו מכרוהו לישמעאלים ההולכים להוריד מצרימה והם מכרוהו לסוחרים שעברו בדרך ללכת מצרימה, והם למדינים שעמהם, וטרם הגיעם שמה גנבוהו ישמעאלים אחרים מהמדינים והורידוהו מצרימה **ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה**.

ואחר כך ירדו שמה מדינים וערערו על הגזל בפני שופטי מצרים, והוצרך פוטיפר לחזור ולקנות מהמדינים בעליו. וזהו והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר. ומה שלא נאמר מכרו אותו לפוטיפר אלא אל מצרים לפוטיפר, הוא מה שכתבנו שערערו מדינים לפני שרי מצרים והוצרך לקנותו מהמדינים. על כן נאמר מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר וכו', שפחד פן יקומו עוד מערערים, על כן קנאוהו שרי המלכות בשביל פוטיפר. וזהו אל מצרים לפוטיפר.

ב וַיְהִי ה' אֶת-יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצָלִיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי:

ג וַיֵּרָא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר-הוּא עֹשֶׂה ה' מְצָלִיחַ בִּידּוֹ:

ד וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיִּשְׁרֹת אֹתוֹ וַיַּפְקְדֵהוּ עַל-בֵּיתוֹ וְכָל-יֵשׁ-לּוֹ נָתַן בְּיָדוֹ:

ה וַיְהִי מֵאֵז הַפְּקִיד אֹתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל-אֲשֶׁר יֵשׁ-לּוֹ

וַיְבָרֶךְ ה' אֶת-בֵּית הַמִּצְרִי בְּגַלְל יוֹסֵף וַיְהִי בִּרְכַּת ה' בְּכָל-אֲשֶׁר יֵשׁ-לּוֹ בְּבֵית וּבִשְׂדֵה:

ו וַיַּעֲזֹב כָּל-אֲשֶׁר-לּוֹ בְּיַד-יוֹסֵף וְלֹא-יָדַע אֹתוֹ מֵאֻמָּה כִּי אִם-הִלָּחֵם אֲשֶׁר-הוּא אוֹכֵל

וַיְהִי יוֹסֵף יָפֶה-תָּאֵר וַיִּפֶּה מְרָאֶה:

ראוי לשים לב:

א. **אל אומרו ויהי** בפסוק זה שלש רגלים, והיה לו לומר ויצליח בבית כו'.

ב. כי הלא מלת **ויהי** היא צרה, ואיך יאמר וי על היות **ה'** עם **יוסף** ועל היות **איש מצליח**.

ג. **אומרו ויהי בבית אדוניו המצרי** מי לא ידע כי שם היה.

ד. **אומרו וירא אדוניו כו' [וכל אשר הוא עושה וכו']**, שהיה לו לומר כי אשר הוא עושה ה'

מצליח בידו, שהוא נתינת טעם, במה ראה **כי ה'** **אתו** במה **שכל אשר הוא עושה ה'** **מצליח**.

ה. **אומרו וימצא יוסף חן וכו'**, אם הוא גזרה על פסוק הקודם אינו תלוי בחן כי אם באשר **ה'**

אתו.

ו. **אומרו וישרת אותו** כי הלא גם מתחילה היה משרת אותו.

ומה גם אם היא נפקותא ממציאת החן כי לא דבר הוא.

ז. שהוא שני הפכים, **וישרת אותו, ויפקידהו על ביתו**, כי הפקיד נגיד לא ישרת.

ח. **אומרו ויהי מאז כו'**, כי היה די יאמר אחר אומרו **וכל יש לו נתן בידו, ויברך כו'**. ומאליו יובן כי מאז הוא.

וגם אומרו **בגלל יוסף** הוא מיותר.

ט. אומרו **ולא ידע אתו מאומה** הוא משולל הבנה, **ומה גם** במלת **אתו** שהוא מיותר.

י. אומרו **ויהי יוסף יפה תואר כו'**, האם לא היה יפה כי אם אחר שעזב **כל אשר לו בידו**.

וגם הוא נאמר לבלתי צורך ובלי טעם.

ואם הוא על מה שעתיד לומר **ותשא אשת אדוניו כו'** שלהיותו **יפה תואר** נשאה עיניה אליו לא היה לו להפסיק בפרשה פתוחה בינתיים.

ב ויהי ה' את-יוסף ויהי איש מצליח ויהי בבית אדניו המצרי:

אמנם יצר על צרת יעקב, וגם על צרת בניו ובני ביתו, שלישית על גלות שכינה אשר החלה לגלות מאז ירד יוסף. כמאמר **ספר הזוהר** (דף קפד) שעל כן הורד להיות מרכבה אליה. וזה יאמר **וי היה שהיה ה' את יוסף** בלבד ולא עם יעקב, כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** פרשה זו) שסר ממנו לבלתי גלות מכירת יוסף, כי שיתפו עמהם בגזור שלא לגלות הדבר. וגם **וי** שהיה **איש אחד מצליח** ולא אחיו ובית אביו, רק בצרה גדולה, יהודה מצד אחד ואחיו ובית אביו מצד אחר. וגם **ויהי** שהוא **וי** שהיה בהיות **ה' עמו בבית אדוניו המצרי**, כי הייתה שכינה בגלות.

עוד יתכן ויהי ה' את יוסף כו' לומר ראו עתה כי לא כמחשבותינו מחשבותיו יתברך, כי הלא אחי יוסף מכרוהו מצרימה לבלתי ירים ראש כמשפט מזל מצרים, ולא שווה למו כי הלא **יוסף הורד מצרימה** והומר **הוי** שלו להיות **איש חשוב ומצליח**, ולא היה לו **וי** רק היות ביד איש מצרי, וזהו **ויהי בבית אדוניו המצרי**.

ג וַיֵּרָא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר-הוּא עֹשֶׂה ה' מִצְּלִיחַ בְּיָדוֹ:

ושמא תאמר אולי מזל אדוניו היה גורם, לזה אמר נהפוך הוא כי הנה **וירא אדוניו כי ה' אתו כו' ויפקידהו כו'**, ויהי מאז הפקיד אותו **כו' ויברך ה' כו'**. הנה כי אדרבה בשבילו היה בית המצרי מתברך באשר **ה' אתו**.

ונבוא אל העניין:

והוא, כי זה דרכו יתברך, כי טרם מכה, יציץ יצמיח ישועה, וכמאמרם ז"ל

השבטים עסוקים למכור את יוסף, ויעקב עסוק בשקו וכו', והקב"ה עסוק להביא להם

מלך המשיח. (**בראשית רבה** פה א)

והוא במה שסיפר מעניין הביאו יתברך את פרץ לעולם כי הוא צמח מלכות בית דוד ומשיח צדקנו. והנה בהתימו לספר לידת פרץ והיה מקום לומר איך על ידי מי שגלגל מכירת יוסף מצרימה הוציא יתברך ממנו גזע ישי.

לזה אמר אם ירד יוסף מצרימה אל יאשם יהודה אשר בעצתו נמכר, כי הלא **יוסף הורד מצרימה** כלומר מן השמים, ואדרבה יש להחזיק לו טובה כמאמר יעקב מטרף בני עלית. וזה רמז הוי"ו כי לא לבדו הורד כי גם השכינה כביכול ירדה בגלות עמו. וזהו אומרו **יוסף** כמוסיף על זולתו שירד **יוסף** גם כן. ולמה, כדי להתחיל הגלות. כי מיד **ויקנהו פוטיפר וכו' מיד הישמעאלים** אשר הורידוהו שמה שהיה על ידם עם היות שהורד מן השמים כמדובר.

ושמא תאמר למה התחיל הגלות מיוסף? לזה אמר **ויהי ה' את יוסף** שהוא כי הוצרך למה שהיה מרכבה אל השכינה, וזהו **ויהי ה'**, שהוא שהגלות של שכינה אין זולת יוסף להיות ה' עמו כמוהו. והנה בזה היה טוב ליוסף **שויהי איש מצליח** אך אינו לכבוד ה', כי הלא **ויהי ה'** הנזכר בבית אדוניו המצרי ואינו כבודו יתברך תהיה שכינתו בבית אדון מצרי. על כן מה עשה הוא יתברך, פקח עיני אדוניו יכיר כי ה' עם יוסף למען יפקידהו על ביתו כו' בתואר פקיד, וזהו **וירא אדוניו וכו'**. ומה שראה **שה' אתו** אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פו ה) שראה ממש אור שכינה על ראשו.

ויתכן על דרך הפשט, כי למה שמזל מצרים מחייב שעבד לא ירים ראש שם, על כן בראות גודל הצלחתו עודנו עבד לאדוניו המצרי אמר אין זה כי אם כח אלוהי, ובזה יאמר **ויהי איש מצליח** כלומר נעשה איש מצליח ולא כתואר עבד, כי אם כאיש חשוב עם היות **בית אדוניו המצרי** הפך מזל מצרים, על ידי כן **וירא אדוניו**, כרואה בחוש כי **ה' אתו** כי אין שודד מערכות זולתו.

ולא עוד כי אם **שכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו** יתברך ממש, ולא על ידי מלאך או שרף או שליח, כי הכיר בענייניו כי הצלחותיו מעשה אלוהים המה.

ד וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיִּשְׁרֶת אֹתוֹ וַיִּפְקְדֵהוּ עַל-בֵּיתוֹ וְכָל-יֵשׁ-לֹו נָתַן בְּיָדוֹ:

הורה לנו הוא יתברך חביבותו עם הצדיק כי כל מה שהיה מעלהו לגדולה היה מצליח אדוניו. והוא כי בתחילה היה איש מצליח כלומר שלא הייתה הצלחתו יוצאת ממנו ולחוץ כי אם בעצמותו, בידו בלבד, אך לא בשאר נכסי אדוניו, והטעם כי הלא **ויהי בבית אדוניו המצרי** כלומר משרת הבית שהוא שפלות. אך **וירא אדוניו כי ה' אתו וכל אשר הוא עושה ה' מצליח** אך דווקא בידו שהוא במה שנוגע בידו. אז אמר אולי למה **שה' אתו** ואינו כבודו יתברך יהיה אהובו משרת הבית על כן אין בית אדוניו מתברכת, לכן **וימצא יוסף חן בעיניו** ויעלהו מלשרת הבית כי אם **וישרת אותו** שהוא את אדוניו לבדו, כמזיגת הכוס לפניו וכיוצא שהוא שירות של חשיבות. באמור כי בשרת את אדוניו יבורך עצמו, וממנו כל אשר לו. ועדיין לא נתברך ביתו עד

שהסירו מכל שירות כי שמו אדון לביתו, וזהו **ויפקידהו על ביתו** שהוא פקיד נגיד. ועד שהעלהו מדרגה אחרת והוא **וכל יש לו** אפילו מה שאינו בביתו ובחומותיו **נתן בידו**, אז שהשתרר על הכל **בירך ה' את בית המצרי**. וזהו –

ה וַיְהִי מֵאֵז הַפְּקִיד אֹתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל-אֲשֶׁר יֵשׁ-לּוֹ וַיְבָרֶךְ ה' אֶת-בֵּית הַמִּצְרִי בְּגִלְלֵי יוֹסֵף וַיְהִי בְרַכַּת ה' בְּכָל-אֲשֶׁר יֵשׁ-לּוֹ בְּבֵית וּבִשְׂדֵה:
ו וַיַּעֲזֹב כָּל-אֲשֶׁר-לּוֹ בְּיַד-יוֹסֵף וְלֹא-יָדַע אֹתוֹ מֵאֻמָּה כִּי אִם-הִלָּחֵם אֲשֶׁר-הוּא אוֹכֵל וַיְהִי יוֹסֵף יָפֶה-תֹּאֵר וַיְפָה מְרָאָה:

ובראותו כך **ויעזוב כל אשר לו** שסילק עצמו לגמרי מהכל ולא ידע שום דבר שיהיה אתו ולא **ביד יוסף מאומה, כי אם הלחם** הוא אשתו, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פו ו) שדברה תורה לשון נקיה. ואפילו אשתו שהוא הלחם שהזכיר היה עוזב ביד יוסף כי נאמן הוא, ולא היה מקפיד תהיה אתו, אלא מפני כי **ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה** לא בטח לבו בה מלישא עיניה בו. ולא שווה לו **ויהי אחר הדברים האלה ותשא כו'.**

או יהיה המשך הכתובים קרוב לזה בדרך אחרת:

והוא כי הורה יתברך מה בין שפע הנמשך מקדושה לנמשך מהפכה. כי הלא בהמשך שפע ברכת ה' לבוא דרך השתלשלות, אם יפגע בינתיים באמצעי אשר איננו טהור יפסק השפע ויעדר ממקום החפץ. והוא כי הנה הוא יתברך היה עם יוסף ויוסף היה תחת אדוניו המצרי אשר הוא טמא בגילולי מצרים, ועל כן בהמשך שפע ברכה מאתו יתברך אל הבית אשר שם יוסף יפסיק בינתיים, כי הלא היה השפע יוצא מה' אל יוסף ומיוסף אל אדוניו שהוא אדון הבית ומאדוניו אל ביתו, ועל כן הלא יפסק, כי איזה הדרך ישתלשל שפע מאתו יתברך דרך פוטיפר והוא טמא.

על כן מתחילה לא נתברך בית המצרי, כי אם **יוסף** עצמו היה **איש מצליח**, אך לא הבית אשר הוא שם. והטעם כי הלא **ויהי בבית אדוניו המצרי** ועל כן לא יקבל הבית ברכה כי הוא תחת רשות המצרי, וזהו אומרו **ויהי בבית אדוניו** אשר הוא **מצרי** כלומר הבלתי טהור. והנה **וירא אדוניו כי ה' אתו** אך **וכל אשר הוא עושה ה' מצליח**, אך דווקא מה שהוא **בידו** אך לא בית המצרי, ולא חשב שהשתלשלותו מונע השפע כי אם על שהיה משרת הבית ואינו לפי כבודו באשר **ה' אתו**, על כן אמר שישרת אותו שהוא כבוד, ובראות כי לא הספיק, אז אמר אתן לו גדולה וה' אשר אתו יברך ביתי, ועל כן **ויפקידהו בביתו וכו'.**

אמנם לא מחשבתי מחשבתי יתברך כי אם שעתה שיוסף אדון הבית אינו תחת רשות מצרי, ועל כן, דרך ישרה, בלי הפסק, תבוא ברכת טוב אל הבית **ואל כל אשר לו ביד יוסף**, וזהו

אומרו **ויהי מאז הפקיד כו' ויברך ה' את בית המצרי**, כלומר עם היות בית מצרי הטעם הוא בגלל יוסף, למה שמתגלגלת הברכה בגלל יוסף ולא באמצעות פוטיפר. ובהכירו אדוניו טעם הדבר, אז **ויעזוב** לגמרי מתחת רשותו להחזיק השפע קדוש. והשאר כבקודם.

עוד כוון כי הלא שלשה דברים מחטיאים את האדם:

א. העושר ורב טוב כד"א וישמן ויבעט.

ב. היופי וכעובדא דשמעון הצדיק עם הנזיר.

ג. המסיתים ומפתים אותו.

והנה שלש אלה היו ליוסף. העושר, כי הנה **ויעזוב כל אשר לו ביד יוסף** שהיה הכל כשלו. והשנית, כי **ויהי יוסף יפה תואר כו'**. והשלישית, כי **ויהי וכו' ותשא אשת כו' ותאמר כו'** ועם כל זה **וימאן כו'**, כי הנה אין זה רק במה שה' אתו כאמור.

ז ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת-אדניו את-עיניה אל-יוסף ותאמר שכבה עמי:
ח וימאן ויאמר אל-אשת אדניו הן אדני לא-ידע אתי מה-בבית וכל אשר-יש-לו נתן בידי:
ט איננו גדול בבית הזה ממני ולא-חשך ממני מאומה כי אם-אותך באשר את-אשתו ואיך
אעשה הרעה הגדלה הזאת וחסטאתי לאלוהים:
י ויהי כדברה אל-יוסף יום יום ולא-שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה:
יא ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו ואין איש מאנשי הבית שם בבית:
יב ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי ויעזב בגדו בידה וינס ויצא החוצה:
יג ויהי כראותה כי-עזב בגדו בידה וינס החוצה:
יד ותקרא לאנשי ביתה ותאמר להם לאמר ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו ב
א אלי לשכב עמי ואקרא בקול גדול:
טו ויהי כשמעו כי-הרימתי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי וינס ויצא החוצה:
טז ותנח בגדו אצלה עד-בוא אדניו אל-ביתו:
יז ותדבר אליו כדברים האלה לאמר בא אלי העבד העברי אשר-הבאת לנו לצחק בי:
יח ויהי כהרימי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי וינס החוצה:
יט ויהי כשמע אדניו את-דברי אשתו אשר דברה אליו לאמר
כדברים האלה עשה לי עבדך ויחר אפו:

ראוי לשית לב:

א. איזה יחס יש לדברים הקודמים אל עניין זה שיאמר **ויהי אחר כו'**.

ואם הוא שלא נשאה עיניה אליו עד אחר עזבו **כל אשר לו ביד יוסף** איך עצרה כח להמתין כל כך.

ב. היתכן שאפילו עיניה לא נשאה עד הזמן ההיא.

ג. כי מלת וימאן מיותרת, כי מאומו **ויאמר הן אדוני** מאליו יובן שמיאן.

ד. ויאמר אל אשת אדוניו, שהיה לו לומר ויאמר לה כי ידוע הוא שהיא אשת אדוניו.

ה. אומרו לא ידע אתי מה בבית, שאם הוא שהכל מסר בידו הרי אומר בפירוש **וכל יש לו נתן בידי ולא חשך ממני מאומה וכו'**, ולמה יסתום בתחילה.

ואם הוא בעניין תני והדר מפרש היה לו לומר כי כל אשר לו כו' ולא וכל כו', כלומר דבר אחר נוסף על האמור. מלבד אריכות לשון יותר מהצורך.

ו. כי נראה כעושה עיקר מהנוגע אל אדוניו יותר מהחטא בעצמו לה', שאומר כלאחר יד **וחטאתי לאלוהים** בסוף מאמרו.

ז. אומרו ויהי כדברה אל יוסף כו', שאם הכוונה לומר שהתמידה יום יום ולא שמע, היה ראוי יאמר ותדבר אליו יום יום ולא שמע, אך באומרו **ויהי כדברה** הוא משולל גזרה כי טבע לשון זה לא יצדק כי אם בצאת נפקותא כעניין ויהי כאמרם אליו יום יום ויגידו להמן כו'.

ח. כפל אומרו לשכב אצלה להיות עמה.

ט. אומרו ויהי כהיום הזה, מהראוי יאמר ויהי היום ויבוא כו', כי אומרו **הזה** יראה כמורה באצבע ואיננו.

ומה גם עתה אומרו **כהיום** בכ"ף הדמיון והוא בלתי מובן.

וגם מה היא ה"א הידיעה שאמר **כהיום**.

י. אומרו מאנשי הבית שהוא מיותר.

יא. באומרו ותתפשהו בבגדו לאמר, כי הוא בלתי צודק כי אינו לאמר לזולת.

וגם היה לו לומר ותתפוש ולא **ותתפשהו**.

יב. אומרו ותאמר להם לאמר ראו כו', כי אינו לאמר לאחרים.

וגם אומרו לצחק בנו כי אינו רק לצחק בה.

יג. אומרו ותדבר אליו כדברים האלה לאמר, כי אינו לאמר לזולת.

יד. באומרו ויהי כשמוע אדוניו את דברי אשתו אשר דברה אליו לאמר, כי גם לאמר זה בלתי צודק.

וגם לא אמרה לו רק בא אלי לצחק בי, ואיך אומר ששמע ממנה **כדברים האלה עשה לי עבדך**.

ומה גם למה שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** פז ט) שבשעה שהייתה משמשת עם בעלה שאמרה

לו **כדברים האלה עשה לי עבדך**, והלא לא אמרה רק בא אלי לצחק בי **ויהי כהרימי קולי וכו'**,

שמורה שלא אמרה שעשה לה דבר רק שבא לצחק בה והרימה קולה ונס החוצה.

ז ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת-אדוניו את-עיניה אל-יוסף ותאמר שכבה עמי:

אמנם יאמר **ויהי אחר הדברים האלה כו'** שהם שמהיות יוסף עבד עלה במעלות קו לקו עד גדר שאדוניו לא ידע אתו מה בבית כי אם הלחם אשר הוא אוכל. והן אמת כי טרם יעלה לגדולה, גם שתתאווה ליופיו לא תערב אל לבה לאמר לו **שכבה עמי**, לשתי סבות:

א. שאינו כבודה להזדקק אל עבד כי חרפה היא לה.

ועוד שנית כי אם יתגלה, לא תוכל לאמר **בא אלי העבד**, כי לא יאמינו כי ערב אל לבו עבד מקנת כסף לתועבה. עד שגדל מאד שאינו גדול בבית ממנו, נוסף על **שויה יוסף יפה תואר ויפה מראה**, אז **אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף**, כלומר, כי עודנו בשפלות, תת עיניה בו להורדת עינים נחשב לה, אך אחר גדולתו, נשיאות עינים הוא לה, וזהו אומרו **אחר כו' ותשא כו'**. כי עם היותה **אשת אדוניו** נשיאת עינים תחשב תת עיניה אל יוסף. ועל כן ערבה אל לבה לאמר **שכבה עמי**, שאם לא כן, במה שהיא אשת אדוניו לא הייתה תובעתו בפה משתי הסבות שאמרנו.

ובשום לב אל אומרו את עיניה כי מלת את מיותרת יאמר מאמרם ז"ל (**במדבר רבה** י"ז ז) כי ליבא ועינא סרסורי דעבירה: עין רואה והלב חומד והאברים גומרים, ואין ספק כי היו **עיניה** ולבה אל **יוסף**, וזהו ריבוי **האת** על הלב גם הוא עם **עיניה**. ורצתה יגמרו אברים **ותאמר שכבה עמי**.

ח וַיִּמָּאן וַיֹּאמֶר אֶל-אֵשֶׁת אֲדֹנָיו הֵן אֲדֹנִי לֹא-יָדַע אֹתִי מֵה-בִּבְיָתִי וְכָל אֲשֶׁר-יֵשׁ-לִּי נָתַן בְּיָדִי:

אך הוא לא היו בו לא זה ולא זה, על כן **וימאן** וילפת בשומעו, כשלשלת שעל התיבה. והנה יוסף התנהג בחכמה והוא כי דרך אנשים בבא רשע או אשת כסילות לפתותו לדבר עבירה והוא לא כן ידמה, כי יתן טענות נגד המפתה להשתיקו. אך לא זו הדרך להציל את נפשו מעשות רע, כי יקרה יהיה המפתה איש לשון, שבשפת חלקות ישחית דברי הנפתה הנעימים וילכד ברשתו. אך אשר מוח לו בקדקדו לא יעשה כן כי אם מיד יחליט אומר, למאן ולומר שלא יעשה בשום פנים גם כי ינוצח. ואחרי כן אם ירצה יסדר גם כן טענות נגד המפתה, וזה היה עניין יוסף כי ראשונה החליט וימאן, כמי שקושר עצמו בשלשלת, ואחר כך אמר טענות הן אדוני כו', והוא במה שידענו מרז"ל כי אותיות ה' ה' אין להן בת זוג כי כל אחת נפרדת.

ונבוא אל העניין. הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פו ג) כי פוטיפר קנה את יוסף לתשמיש ומיד נסתרס, כמאמרם על פסוק וזרע רשעים נכרת (תהלים ל"ז כח). ובזה יאמר ראשונה טענה גדולה, והיא, הלא לבל אטמא סירס הקדוש ברוך הוא את אדוני, וזהו אומרו **אל אשת אדוני הן אדוני כו'** לומר כאותיות הן שהן נפרדות, כן אדוני עמך נפרד מבת זוג. ופירש ואמר **לא ידע, אתי, מה בבית**, כלומר לא ידע להיותו **אתי מה בבית** כי אין בית אלא אשה ואינו יודע ומשמש

עם ביתו היא אשתו, כי להיותו אתי איבד תשמישו עמך לבל יטמאני, כלומר ואיך אטמא אני את עצמי שהוא ודאי עוון לפניו יתברך מאשר סירס את אדוני.

ט איננו גדול בבית הזה ממני ולא-חשך ממני מאומה כי אם-אותך באשר את-אשתי ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלוהים.

ונבא אל העניין. והוא שהוקשה לו שמגדיל העניין באומרו **הרעה הגדולה** שמשמעו חטאה גדולה, ואחר כך מקטינו באומרו **וחטאתי לאלוהים** חטא סתם. אך אמר הנה האלוהים בצוותו על הזימה לא השביענו לקיים ואני נשבעתי, נמצאתי עושה את **הרעה** שתהיה **גדולה** בעבור צווי ושבועה שבאין כאחד, מה שהאלוהים בצוותו לא עשאה גדולה. וזהו ולא אלוהים עשה את הרעה הגדולה הזאת, שהוא כי לא השביענו, כי עדיין לא ניתנה תורה.

ושיעור הכתוב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת על ידי עוברי השבועה, כי נמצא **שחטאתי לאלוהים**, שאם חטאתי אני עושה למידת אלוהים. שאני עושה ריבוי ברוגז, במה שהגדלתי החטא על ידי מה שנשבעתי לקיום צווי, שעשיתי ריבוי בחטא, שבזה אני עושה לאלוהים, שעשיתי הכנה להגדיל עוון ציווי ואני עובר עליו. וזהו אני עושה לאלוהים.

י ויהי כדברה אל-יוסף יום יום ולא-שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה:

ראוי לשים לב אל אומרו כדברה בכ"ף הדמיון ולא אמר בדברה. **ועוד** יפלא איך ערב אל לבו לבוא הביתה ביום שאין איש מאנשי הבית שם בבית, ולא שת לבו כי אז תחרץ ותחזק בו. **וגם** לא היה לו להאמין בעצמו, כי הלא במסתרים במקום שאין אנשים יצרו של אדם מתגבר עליו, ואוי מי יחיה וימלט נפשו ממנו בעתות כאל. **וגם נשית לב אל אומרו כהיום הזה** ולא אמר ויהי היום, כי כ"ף הדמיון תורה שמדמה יום זה אל יום זולתו.

ועוד אומרו הזה שלא יצדק רק על דבר שהונח לפני האדם ואיננו צודק ביום.

אמנם הנה דרך היצר הרע לבא תחילה כהלך ואורח, ואם יפיק רצונו פעם או שנים, יעשה בעל הבית וישתרר גם השתרר להחטיאו בעל כורחו, כי קנהו בחזקה, כי כבר החזיק בו כי טימאו. ומה גם כי ימצא עזר כנגדו את העבירה עצמה כי עבירה גוררת עבירה. אך אם מהפעם הראשונה שיבוא היצר הרע לפתותו לא יאבה לו ולא ישמע אליו, אז ייכנע ויותש כוחו מלהחזיק בו. ואם עוד פעם ושנים תבוא לפניו מציאות העבירה אשר החל לפתותו בה ויעמוד נגדו לגעול בה ולדחותה, עוד לא ירים ראש יצרו כנגדו כי שמו תחת רגליו.

ונבוא אל העניין. והוא, כי כדברים האלה קרה ליוסף, כי על כן ערב אל לבו להסתר שם הביתה, מקום שאין אנשי הבית שם, ולא שת לבו כי האורב עומד לו בחדר עם יצרו סמוך. אך הנה ראה יוסף כי פעם אחת התאכזר על יצרו ויכניעהו במאנו ואמור אליה **הן אדוני כו'.** ואשר התחכמה יום אחר יום. כי לא שבה אל דיבורה הראשון לומר לו **שכבה עמי,** כי אם כדבור ההוא דומה לו בלבד. **יום יום,** והוא לא שמע אליה. ופירש איך היה בכ"ף הדמיון יום יום, שהוא, כי לא אמרה שכבה עמי כראשונה, כי אם **לשכב אצלה** בלבד, וזה היה יום אחד, והיום האחר מיעטה ואמרה להיות עמה בבית יחוד בלבד, ולא שמע אליה גם לזה.

יא ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו ואין איש מאנשי הבית שם בבית:

אז אמר בלבו הנה זאת הולכת ופוחתת בשאלתה יום יום, **משכבה עמי לשכב אצלה,** ומשכוב אצלה **להיות עמה,** שהוא יחוד בלבד, וראתה שגם לזה לא שמעתי אליה, הנה כי יצרה הולך ורפא. אם כן עוד לא תשוב לדבר הראשון, באופן שגם אם אעשה כהיום הזה האחרון שהוא **להיות עמה** בייחוד בעלמא, תתקורר דעתה ולא תשאל יותר.

על כן בזה בטח לבו **ויהי כהיום הזה** הנזכר שהוא יחוד, להיות בזמן שאין מאנשי הבית שם, אז **ויבא הביתה כו'** כאמור, כי עד כה הייתה הולכת ופוחתת שאלתה עד יחוד בלבד ולא שמע, עתה ודאי כי בזה תתרצה ולא תשאל יותר.

והיא כיוונה לצודו כי אז בהמצאה בייחוד עמה תהיה לה מקום לאחוז בו לומר **שכבה עמי.** וכן היה כי בראותה כי **אין איש מאנשי הבית** שם בבית אז בערה כאש יצרה -

יב ותתפששו בבגדו לאמר שכבה עמי ויעזב בגדו בידה וינס ויצא החוצה:

ותתפששו. ומה היה שלא שווה לו צדק, ומה שרגלי חסידיו ישמור לבל תבוא תקלה מתחת ידה, לזה אמר **בבגדו** והוא כי גם שלא הייתה עבירה בידו לומר שעבירה גוררת עבירה, הלא מה שהיה מסלסל בשערו ומתנאה בבגדיו, אשר לצדיק כמוהו יתייחס לאשמת דבר, שימצא בו השטן אחיזה לגרור לו הטיה מה. וגם שפשט המקרא אינו זז ממקומו: שתפסה **בבגדו,** גם זה כיוון במה שלא אמר ותתפש כי אם **ותתפששו** שמורה כי את עצמו תפסה.

והנה על דרך זה היה עניין יוסף. כי ראה עצמו בצער מתחולל, כי יצרו הטוב מתחזק בידו והיצר הרע מטהו קצת, וירא פן יתפתה ויעשה רעה, על כן נועץ בלבו להימצא עם אנשים. וירא כי לקראו שם, יבואו אנשים, יהיה לבוז הוא וגבירתו. על כן בחר לו ללכת הוא החוצה מקום אשר אנשים שם, כי אמר אם אתעכב אולי ימושני יצרי ולא אוכל להימלט, על כן מיד **ויעזב כו' וינס כו'** ועשה כרב עמרם חסידא לצאת למקום שיש אנשים.

יג ויהי כראותה כי-עזב בגדו בידה וינס החוצה:

יד ותקרא לאנשי ביתה ותאמר להם לאמר

ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו בא אלי לשכב עמי ואקרא בקול גדול:

אמרה אוי לי אם אומר בא אלי העבד העברי כו', כי יאמרו היתכן שערב אל לבו עבד איש מקנת כסף, והוא נער בן שמונה עשר שנה לתפוס בגבירתו. וגם עזיבת הבגד מוכיח שהיא תפשה בו והניחו הוא. על כן מה עשתה? אמרה **לאנשי ביתה** שיתרעמו גם הם מיוסף שהיה חפץ לצחק בהם. וזהו אומרו **ותאמר להם לאמר** כי אמרה להם לאמר גם הם כמתרעמים על בעלה לפני העם, **ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו**, וזהו אומרו **בנו** לשון רבים. והוא כדי שיאמר הוא כי לא עלילה היא כי גם **אנשי הבית** אומרים עליו כך. אלא שלא ערבו לבם להלשינו כי גדול הוא, ושתקו עד כה, שנפל בשחת גבירתו, וכיוונה למען יאמין בעלה באמור דמאן דעביד הא עביד הא כי זה דרכו.

ועל עזיבת הבגד שמורה שתפסה בו והניחה, אמרה אל תתמהו איך לא ברח בבגדו כי הנה בא אלי לשכב כי הייתי שוכבת לתומי, **ובא אלי לשכב עמי** כלומר מוכן ערום שלא היה חסר רק **לשכב עמי**, ובראותי הדבר נחוץ והיה צריך יבואו פתאום להציל, על כן **ואקרא בקול גדול**.

טו ויהי כשמעו כי-הרימתי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי וינס ויצא החוצה:

ועל כן בראותו כי **הרימתי קולי** וימהרו לבוא אנשים, לא עצר כח ללבוש לגמרי, **ויעזב בגדו כו'.**

או יאמר כי לבל יאשימוהו **עזב בגדו** להפך האשם אלי שתפסתי בו.

עוד כיוונה בשנותה את טעמה שאמרה **ואקרא בקול גדול** ואחר כך (בפסוק יח) אמרה **כי הרמותי קולי ואקרא**. והוא כי אחרי אומרה **ואקרא בקול גדול**, חששה פן יאמרו לה: הלא כאשר קראת לנו כבר היה בחוץ, ואם כדברך, בבוא לשכב, כשירפה אותך היה לך לצעוק ובקול גדול, ולא אחרי כן, ובקול בלתי גדול רק קריאה בעלמא לאנשי הבית.

על כן חזרה לתקן ואמרה: הנה מיד קראתי בשם לאנשי ביתי, אלא שהיה בקול גדול, ודרך תיבות הקריאה בקול גדול שאין חיתוך האותיות מובן לנקראים מגודל רעם הקול, על כן לא הבינותם ולא באתם והוא לא פחד, וזהו **ואקרא בקול גדול**, עד שאחר הקול גדול שבתי **ואקרא** שלא בקול גדול, כי אם באופן מובן לשומעים, אז פחד ונס. וזהו **ויהי כשמעו כי הרימתי קולי** אחר כך, ולא בקול גדול, רק **ואקרא** - שהיא קריאה בינונית נשמעת, אז בהחילי **ויעזב וכו'.**

טז ותנח בגדו אצלה עד-בוא אדניו אל-ביתו:

ולא שלחה אחרי אדוניו פן תראה כמפחדת ומבקשת להינצל, כי אם **ותנח כו' עד בא כו'.**

יז ותדבר אליו כדברים האלה לאמר בא אלי העבד העברי אשר-הבאת לנו לצחק בי:

יח ויהי כהרימי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי וינס החוצה:

רצתה לינקם ממנו, על כן רמזה לו שאנסה בפועל, אלא שבחרה לשון ערומים, והוא כי אומרה אלי הוא מיותר. אך אמרה **כדברים האלה** הוא מה שראוי לאמר שהוא כי בא אלי ממש, אלא שמפני הכבוד אני אומרת **אשר הבאת לנו לצחק בי** אך לא עשה. וזהו אומרו "**לאמר**".

יט ויהי כשמע אדניו את-דברי אשתו אשר דברה אליו לאמר כדברים האלה עשה לי עבדך ויחר אפו:

ומזה הבין בעלה שבא עליה, ומכסה קלון שבא לעשות ולא עשה. וזהו אומרו **ויהי כשמע אדוניו את דברי אשתו** שמשמען לאמור **כדברים האלה עשה** בפועל **ויחר אפו**. וזהו אומרו **לאמר** כי רצתה לאמר שעשה אלא שהטמינה ברמז. וזהו **לאמור כדברים האלה עשה**.

ואחשבה, כי יותר יתכן לומר כי אדרבה **כשמע את דברי אשתו** שעשתה המצאה שקרית, כדי **לאמור כדברים האלה כו'** שיאמנו דבריה, בזה הכיר כי באה לעשות רגלים לשקרה, **ויחר אפו** עליה, ולהיות כוסה קלון נתנו בית הסוהר, כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

כ ויקח אדני יוסף אתו ויתנהו אל-בית הסהר
מקום אשר-(אסורי) [אסירי] המלך אסורים ויהי-שם בבית הסהר:
כא ויהי ה' את-יוסף ויט אליו חסד ויתן חנו בעיני שר בית-הסהר:
כב ויתן שר בית-הסהר ביד-יוסף
את כל-האסירים אשר בבית הסהר ואת כל-אשר עשים שם הוא היה עשה:
כג אין שר בית-הסהר ראה את-כל-מאומה בידו באשר ה' אתו ואשר-הוא עשה ה' מצליח:

ראוי לשית לב:

- א. מה היא הקיחה הזאת, והיה לו לומר ויתן אדוניו את יוסף **אל בית הסוהר כו'**.
- וגם למה בחר במקום **אסירי המלך**.
- ב. אומרו **ויהי שם כו'** שהוא מיותר.
- ג. אומרו **ויט אליו חסד**, אחר היותו יתברך עמו מה צורך אל הטיית חסד.
- ד. אומרו **ויתן חנו** והיה לו לומר ויתן לו חן כו'.
- ה. אומרו **ואת כל אשר עושים שם הוא היה עושה**, כן היה לו לומר על פיו היו עושים, כי אומרו **הוא היה עושה** יראה שהוא היה עושה מעשיהם והוא משולל הבנה.
- ו. אומרו **אין שר בית הסוהר רואה וכו'**, שאם הוא שלא היה מביט במעשה אשר יעשה יוסף כי מסר שררתו בידו, היה ראוי יאמר לשון מורה על השליטה בכל, ולא בלשון שלילות ראייה.
- וגם אומרו **מאומה** הוא בלתי צודק והראוי יאמר הכל בידו.
- ואם חוזר אל הראיה שלא היה **רואה מאומה**, אין מלת **בידו** מתקשרת לזה.
- וגם אומרו **באשר ה' אתו**, הרי נאמר למעלה.

ואומרו וכל אשר הוא עושה ה' מצליח, הוא נאמר לבלי צורך.

כ וַיִּקַּח אֲדֹנֵי יוֹסֵף אֶת־וַיִּתְּנֵהוּ אֶל-בֵּית הַסֹּהֶר

מקום אשר-(אסורי) [אסירי] המלך אסורים ויהי-שם בבית הסהר:

אמנם, הנה אין ספק כי אם היה **אדוני יוסף** מאמין לדברי אשתו לא היה נותנו בבית הסוהר רק רודפו עד המיתו. אך מאשר ראה כי **ה' אתו** כמו שכתבנו למעלה **וירא אדוניו כי ה' אתו**, ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** פו ה) שאמרו שראה שכינה על ראשו, על כן היה נכוה בשתי אשות, אומר בלבו אוי לי אם אומר כי האמת עם אשתי וחטאתי לה' אשר עם יוסף, ואוי לי אם לא אומר כי תהיה לי לחרפה שתצא שם רע על אשתי. ועל כן הפשיר הדבר **ויתנהו בית הסוהר**. וגם זה ביראת אלוהים פן יענש, לקחו בדברים טובים אל ייחר בעיני יוסף ויענש אדוניו עליו. וזהו **ויקח אדוני יוסף אותו**. וגם כנותן מתנה אל האסורים, כי ייטב להם עמו, וזהו **ויתנהו אל בית הסוהר** כי עמן היטיב. כי **במקום אשר אסירי המלך** היו **אסורים** שהוא בכבלים הוא לא היה אסור, רק **ויהי שם** בבית הסוהר והיה שם בלי מאסר. ומה שנאמר (תהלים קה) ענו בכבל רגליו היה אחר כך שלא על ידי אדוניו, מקנאת הצלחתו, וזהו אומרו ענו לשון רבים כאשר יבוא לפנים.

או יאמר, כי למה שהיה עם לבבו כי טוב יוסף **וה' עמו** והבית אשר הוא בו מתברך, אמר גם שלכבוד אשתי לא אפטרנו מעונש ואתנהו בית הסהר, אך אעשה לבל יצא מגבולי, ויהיה קרוב אלי. על כן מה עשה **ויתנהו וכו' מקום אשר אסירי המלך אסורים** שהוא בית שר הטבחים כי שם ביתו, ויעשו השני דברים כאחד. וזהו **ויהי שם בבית הסוהר**, כי היו שם שהוא בביתו וגם הוא בבית הסוהר.

כא וַיְהִי ה' אֶת-יוֹסֵף וַיֵּט אֵלָיו חֶסֶד וַיִּתֵּן חֲנוּן בְּעֵינֵי שַׂר-בֵּית-הַסֹּהֶר:

כב ויתן שר בית-הסהר ביד-יוסף את כל-האסירים אשר בבית הסהר

ואת כל-אשר עשים שם הוא היה עשה:

הנה **שר בית הסוהר** גדול מאוד שאינו עושה מלאכת האסירה וההתרה בידיו, רק משרתיו עושי רצונו, והוא איש שר פקיד נגיד בית המלך, על פיו יצאו מבית הסהר בהביא ענייניהם אל המלך, ועל פיו יבואו. וקרובה ישועתם לבוא על ידו מאת המלך, כיד המלך הטובה עליו במתנתם מרובה כמנהג. אמר כי נתן כחו זו בידו עליהם, וזהו **ויתן שר בית הסוהר ביד יוסף את כל האסירים וכו'** והוא כי **כל אשר עושים שם** בין יוסף והאסירים, להוציא את כל אחד מהם משם ולתקן עוותם מאת המלך, **הוא** שר בית הסהר **היה עושה** ומקיים, כי לא ימרה את פי יוסף.

כג אין שר בית-הסהר ראה את-כל-מאומה בידו באשר ה' אתו ואשר-הוא עשה ה' מצליח:

ושמא תאמר במה היה מוצא חן להיות עושה ככל חפץ יוסף. הלא הוא כי ראה כי לא במחיר היה מפקח על עניינם, כי הלא **אין שר בית הסוהר רואה את כל מאומה בידו** של יוסף לאמר במעות אלו שבידו היה מפקח ומטיב להם, כי לא ראה מאומה בידו של יוסף לא לעצמו ולא לשר בית הסוהר, ואיך היה עושה כל חפץ יוסף, לזה אמר **באשר ה' אתו**. **שנית שאשר הוא עושה ה' מצליח** שבכל מעשהו על האסירים היה המלך מסכים.

פרק מ

א ויהי אחר הדברים האלה חטאו משקה מלך-מצרים והאפה למלך מצרים: אמר לשון **ויהי** לומר אחר הזכירו הצלחת יוסף, אמר **וי** היה לו **אחר הדברים האלה** כי **חטאו וכו'** וינתנו אצלו, כי על ידם האריך עוד שתי שנים בבית הסוהר כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פט ג) על **ויהי מקץ וכו'** שעל ידי אומרו שתי זכירות לשר המשקים היה עוד שנתיים בבית הסוהר.

ב ויקצף פרעה על שני סריסיו על שר המשקים ועל שר האופים:

ג ויתן אתם במשמר בית שר הטבחים אל-בית הסוהר מקום אשר יוסף אסור שם:

ד ויפקד שר הטבחים את-יוסף אתם וישרת אתם ויהיו ימים במשמר:

ה ויחלמו חלום שניהם איש חלמו בלילה אחד איש כפתרון חלמו

המשקה והאפה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר:

ו ויבא אליהם יוסף בבקר וירא אתם והנם זעפים:

ז וישאל את-סריסיו פרעה אשר אתו במשמר בית אדניו לאמר מדוע פניכם רעים היום:

ד ויפקד שר הטבחים את-יוסף אתם וישרת אתם ויהיו ימים במשמר:

ראוי לשום לב:

מה צורך בהודעה זו.

אך בזה נאמר דרך שני על מלת ויהי, והוא כי תחילה שם שר הטבחים על יוסף ענינו לטובה, וכמו שכתבנו למעלה, כי **במקום אשר אסירי המלך היו אסורים** הוא לא היה אסור רק **ויהי שם בבית הסוהר** בלתי אסור. אך עתה אחר ההצלחה הנזכרת קנאו בו וענו בכבל רגלו. וזה יאמר **ויהי אחר הדברים האלה** הנזכרים שהיה מצליח, שענו בכבל רגלו כו'. על כן סיבב הוא יתברך שפרעה נתן במשמר את השרים האלה, שעל ידי כן פקד **שר הטבחים את יוסף**, שדאג כי הם היו במשמר בעלמא במקום אשר היה יוסף אסור שם בכבל. ובקש תואנה להתיר אותו כדי שישירת אותם וזהו **ויפקד כו' וישרת אותם**.

ה ויחלמו חלום שניהם איש חלמו בלילה אחד איש כפתרון חלמו

המשקה והאפה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר:

ובאומרו (לעיל פסוק א) **המשקה והאופה** ולא אמר **שר המשקים ושר האופים** כמאמרו אחרי כן.

וכן במלת **לאדוניהם** שהיא מיותרת.

עניינו כי כל שר יש לו תחתיו משרתים עושי מלאכתו, כן **שר המשקים** תחתיו עבדיו שומרי היין ומביאים אותו עד שולחן המלך, והשר נותן את הכוס על כף פרעה. וכן **שר האופים** איננו אופה הפת, כי אם עבדים לשים לו ואופים, והוא מביאם אל שלחן המלך. ועל כן כאשר נמצא זבוב בין פשע המשקה שתחת יד השר שלא שמר כראוי. ובהימצא צרור בגלוסקא פשע האופה שלש אותה בצרור. וזהו **חטאו משקה מלך מצרים והאופה**, וחטאם לשנים:

לאדוניהם - הם שריהם וזהו **לאדוניהם**,

וגם **למלך מצרים**.

אך ויקצף **פרעה על שני סריסיו** שלא הזהירו את עבדיהם. ולדעה מה יעשה להם נתנם **במשמר** עד יעיין בדינם, וזהו **ויפקוד שר הטבחים כו'** ויעלהו ממקום מאסר הסוהר אל מקום המיוחד למשמר בעלמא כי טוב הוא, כי עדיין לא נגזר עליהם דבר **וישרת כו'.**

ויתכן לפי זה כי הנה **ויחלמו חלום שניהם איש כפתרון חלומו**, כי כל אחד חלם מעין פתרונו, זה נותן את הכוס על כף פרעה וזה העוף אוכל על ראשו. ויש טעם מפסיק, שעד כה על השרים ידבר.

וַיָּבֹא אֲלֵיהֶם יוֹסֵף בְּבֹקֶר וַיֵּרָא אֹתָם וְהֵנָּם זֹעֲפִים:

(ו) מה שתמה יוסף בראות את פניהם רעים, שקשה מה זו תמיהה מדוע וכו' כיון שהיו אסורים, לזה אמר דע כי המשקה והאופה אשר למלך מצרים הם אשר היו אסורים בבית הסוהר, כלומר אך השרים לא היו רק במשמר בעלמא ולא אסורים, ומזה יבטחו כי כל הכעס לא היה רק במשקה ובאופה. ועל כן תמה עליהם שהיו פניהם רעים וזהו –

ז וַיִּשְׁאַל אֶת-סְרִיסֵי פְרָעָה אֲשֶׁר אֹתוֹ בְּמִשְׁמַר בֵּית אֲדֹנָיו - שהוא משמר בלבד ולא מאסר - **לֵאמֹר מַדּוּעַ פְּנֵיכֶם רָעִים הַיּוֹם:**

ח וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו חֲלוֹם חֲלָמְנוּ וּפְתָר אֵין אֹתוֹ

וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הֲלוֹא לֵאלֹהִים פְּתָרְנִים סָפְרוּ-נָא לִי:

אמר הלא לאלוהים לבדו **פתרונים** ולא לאדם, ועם כל זה **ספרו נא לי** אולי אוכל לפותרו. **או יאמר חלום חלמנו** ואין עצבוננו על רעת החלום כי לא ידענו אם טוב הוא רק על העדר פותר ונדעה. אז אמר **הלא לאלוהים פתרונים** ולא לפותר, ואם כן גם שאדם יפתור לכם לא תדעו אמיתת הדבר ובמה תהיו בטוחים, ועם כל זה שתתאוו פותר **ספרו נא לי**.

ט וַיֹּסֶפֶר שֶׁר-הַמִּשְׁקִים אֶת-חֲלֹמוֹ לְיוֹסֵף וַיֹּאמֶר לוֹ בְּחִלּוּמִי וְהִנֵּה-גֶפֶן לִפְנֵי:

הנה אומרו בחלומי הוא מיותר.

ועוד כי הנה מכל חלום זה אין בפתרון דבר זולתי מנין **השריגים** ותת **הכוס על כף פרעה**, אך מה שהיא **כפורחת כו'** אין דבר בפתרון.

וכן בחלום שר האופים אין עניין הסל העליון בפתרון.

אך הנה בזה יובן מי הגיד לרז"ל (**בראשית רבה** פח ה - ו) כל הדרשות אשר פתרו בחלומות אלו הכל על עניין ישראל. אמנם אין ספק כי לא הייתה התורה מספרת כל הפרטים הבלתי נוגעים אל הפתרון אם היו דברים בטלים בתוך החלום. אך הוא כי אדרבא עיקר הפתרון הוא הנוגע אל ישראל בכל פרטיו, אלא שאגב יש קצת נוגע אליו. וזהו אומרו **בחלומי והנה גפן לפני כו'**, לומר הנני רואה כי אין נוגע אלי כל החלום רק סופו **ואקח את הענבים כו'**, אך בחלומי הנוגע אלי, היה עניין נוסף, והוא כי **הנה גפן לפני כו' והיא כפורחת כו'**. ואפשר מזה כי נצנצה רוח הקודש ביוסף ומתחילה אמר **הלא לאלוהים פתרונים** כלומר לו ולא לך, ו**ספרו נא לי** כלומר שאגיד מה שיהיה נוגע לכם.

יד כי אם-זכרתי אתך כאשר ייטב לך ועשית-נא עמדי חסד והזכרתי אל-פרעה והוצאתני מן-הבית הזה:

כמו זר נחשב ישים מבטחו בבשר ודם.

והנה נשית לב אל מאמרם ז"ל (בראשית רבה פט ג) שאמרו שעל שתי זכירות שאמר **זכרתי והזכרתי** האריך שם שתי שנים. למה תלו הדבר על אומרו שתי זכירות ולא על מציאות אשמתו כי שם בשר זרעו. אך הוא כי הנה פשט הכתוב הוא, ישיבך על כנך כמשפט הראשון, שכל כך תהיה לרצון עד גדר כי אם **זכרתי** ועשית נא, אפילו עתה סמוך להטיבו עמך, **והזכרתי כו'** תמצא חן עד **שהוצאתני כו'**. נמצא בלתי בוטח בו אלא שבאומרו כל כך זכירות היה נראה כרומז לו זכור יזכרנו כבוטח קצת ועל כן נאשם.

ובמה שכתבנו שלא פתר לו רק **שלשה שריגים** שהם שלשה ימים, ושיתן **הכוס ליד פרעה**, אך עניין הגפן לפניו ושהיא **כפורחת עלתה נצה** לא פתר. אפשר לתת התנצלות ליוסף לומר שיזכירהו, שהבין שאומר גפן לפני הוא שראה כגפן לפניו הוא יוסף שהוא מישראל הנקראים גפן והיה לפניו. והגפן היא **כפורחת** ממקום שהוא שם **עלתה** במעלה, על כן אמר לו כפותר הדבר, **כי אם זכרתי כו' והוצאתני כו'**.

עוד יתכן בשום לב אל ייתור אומרו **אתך**.

וגם אומרו עמדי חסד.

וגם באומרו אחרי כן **ולא זכר שר כו' וישכחהו**, שהוא כפל עניין לבלתי צורך. אך יאמר כי אשר יאהב את רעהו וישים זכרון אהבתו בלבו, על ידי כן בבוא לפניו עניין להטיב לו זכור יזכרו עוד ויטיב לו. אך אם מתחילה לא ישים אותו בלבו לא ייטיב לו בבוא עת יוכל הועילו.

עוד שנית לימדנו יתברך כי הטוב אשר יש לו להחזיק לאוהב טובה הוא מה שזכרו בינו לבינו ושם אותו בלבו כעת. כי מה שאחרי כן על ידי מה שהוא זכור אצלו מזכירו במקום שמטיבין לו לה' הוא להחזיק הטובה ולא לחברו.

וזה יאמר הלימוד הראשון **כי אם זכרתי אתך** כלומר שמינך ובך אהיה זכור אתך ימשך כי **והזכרתי אל פרעה**, מה שאין כן אם מעתה לא תשימי בלבך. וכן היה כי לא זכרו אותו וגם לא לפרעה עד סוף שנתיים, וגם אז עד שראה נפשו (של פרעה) יוצאה כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה פט י'), וזהו אומרו **ולא זכר כו'** בינו לבינו, ועל ידי כן **וישכחהו** מלהזכירו אל פרעה.

והלימוד השני הוא מה שאמר מה שאני אומר אליך **כי אם זכרתי אתך** ממך ובך עתה, בזה הוא מה שתעשה עמי חסד, וזהו **ועשית נא עמדי חסד** כי לא תהיה כפוי טובה. אך מה שעל ידי **שהזכרתי כו'** יהיה כי והוצאתני כו' עדיין הדבר בספק אם ייטב לי ביציאה, ונשאר לה', כי צריך לי התנצלות **כי גנוב כו'** ראויה אלי.

טו כִּי-גִנֵּב גִּנְבֹּתִי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים וְגַם-פֶּה לֹא-עָשִׂיתִי מֵאוֹמָה כִּי-שְׁמוֹ אֶתִּי בְּבוֹר:

אמר אל תאמר בלבבך הלא טוב לך שלא אזכירך, פן יפשפש במעשיך באומרו כי לא על חנם הובאת לימכר מארץ העברים אולי נמכרת בגניבתך. וגם פה לא בצדקתך נתנוך בבור הזה.

על כן על האחד אמר כי גנוב, שהוא חששת אולי גנבתי ונמכרתי, נהפוך הוא כי אני **גונבתי מארץ העברים**.

ועל השני וגם פה לא עשיתי וכו' מצרת גברתי, והראיה **כי שמו אותי בבור** כחייב ממון, כי לו חטאתי על בעולת בעל אחת דתו להמית, רק להפיס דעתו. באופן כי לא יהיה אסון אם תזכירני.

ובטחונו שאם יזכירנו שודאי יצא, הוא, כי ראה שתי אשמות תחת ידו, עוון הדיבה ועוון העשר טיפין, כי עוון דיבת האבר מן החי כבר נתמרק במה שהוטבלה כתנתו בדם, **ועל אומרו** שקוראים לאחיו עבדים לבני הלחנות נמכר לעבד ארבעה פעמים כנגד ארבע בניהן. **ועל אומרו** שהיו נושאים עיניהם בבנות הארץ על כן ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף. וכן אפשר שנרמז באומרו **והוצאתני מן הבית הזה** שעולים ארבע תיבות אלו כמספר התם כל חטא אצבעותי. ואז היה יוצא, אם לא שנענש בשנתיים אחרות בעד שתי זכירות כמדובר.

ובאומרו **נא** יכוון אל תתנני לבוטח בך כי דע איפה שאם היית מזכירני מקודם לא היית מוציאני, והוא כי לא מלאו הימים על העשר שנים, אך להיות **נא**, ששלם הזמן, ידעתי כי **והוצאתני וכו'.**

פרשת מקץ

פרק מא

א ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חלם והנה עמד על-היאר:
 ב והנה מן-היאר עלת שבע פרות יפות מראה ובריאת בשר ותרעינה באחו:
 ג והנה שבע פרות אחרות עלות אחריהן מן-היאר רעות מראה ודקות בשר ותעמדנה אצל הפרות על-שפת היאר:
 ד ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקת הבשר את שבע הפרות יפת המראה והבריאת וייקץ פרעה:
 ה ויישן ויחלם שנית והנה שבע שבילים עלות בקנה אחד בריאות וטבות:
 ו והנה שבע שבילים דקות וشدופת קדים צמחות אחריהן:
 ז ותבלענה השבילים הדקות את שבע השבילים הבריאות והמלאות וייקץ פרעה והנה חלום:
 ח ויהי בבקר ותפעם רוחו וישלח ויקרא את-כל-חרטמי מצרים ואת-כל-חכמיה ויספר פרעה להם את-חלמו ואין-פותר אותם לפרעה:

ראוי לשים לב אל אומרו **מקץ** ולא אמר ויהי אחר שנתים ימים.
 וגם אומרו **במ"ם** ולא אמר בקץ.
 וכן אומרו **ימים** הוא מיותר.
 וכן אומרו **חולם** לשון הווה ולא אמר ויחלום פרעה.
 אמנם הנה הודיעונו רז"ל (**בראשית רבה** פט ג) כי השנתיים נתווספו לו בבית הסוהר בעוון בוטחו בשר המשקים ואמר שתי זכירות, **זכרתי והזכרתי.**

וראוי לשים לב מי הגיד להם שבזמן ההוא שדבר אל שר המשקים שלמו ימי מאסרו, שאלו השנתיים הם נוספות עליהם.

ראו אומרו **שנתיים** וגם אומרו **ימים** שהוא מיותר,
 וגם אומרו **חולם** לשון הווה.
 אך הוא לומר כי בהשגחה היה הדבר. והוא כי לפעמים נמנים כך וכך שנים ואין קפידה אם יחסרו או יותירו קצת ימים לימלאת. ובזה יאמר ראו עתה איך בהשגחה היו השתי שנים, כי

הלא על כן היו **שנתיים ימים** כלומר מיום אל יום לא פחות ולא יותר וזהו אומרו **ימים**. ובעת הקץ ההוא היה **חולם** חלום גרמת ישועתו ולא מקודם או אחרי כן כלל. על כן גזרו אומר כי אין זה רק על דבר שתי הזכירות כמדובר. ולמעלה כתבנו למה תלו רז"ל הדבר בזכירות.

ובזה נבוא אל כוונות כללות הכתוב סמוך אל סוף פרשה הקודמת. והוא ללמדנו דעת בל יאמר איש כי החריצות לאדם הוא המועיל, או היות לו אוהבים להיות על ידם מצרה נחלץ. באומרם לולא חריצות יוסף לבקש לפני שר המשקים יזכרנו אל פרעה, וגם היות השר ההוא אהובו, שהזכירו לפני פרעה והוציאו, היה נשאר בבית הסוהר כל ימי חייו. על כן להסיר תועה מלב כל איש ישראל בל יעלה על רוחו שהחריצות הוא הטוב, והאוהב הוא המטיב לו, רק ה' לבדו לכל הבוטחים בו, אמר, כי על דבר האוהב אדרבה **ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו**, כמבואר למעלה כי הסירו מלבו. ואם על החריצות אדרבה על כופלו דברי חריצותו לומר שיזכרוהו זה פעמים, על כן **מקץ שנתיים ימים ופרעה חולם** ולא מאז שלמו העשר שנים. ולהורות על צמצום הזמן אמר **מקץ שנתיים פרעה חולם** כי חריצותו האריך לו כפי גדר החריצות שתי שנים כאמור. וסוף הפסוק עד פסוק **ויהי בבקר כו'** יתפרש לפנינו בס"ד.

ט וידבר שר המשקים את-פרעה לאמר את-חטאי אני מזכיר היום:

אומרו לאמר יראה בלתי צודק שאינו לאמר לזולת.

וגם אומרו היום הוא מיותר.

אך הנה אמרו רז"ל (שם ז) שציער את המלך בהשהותו מלהגיד דבר יוסף עד שהייתה נפשו יוצאה. ובזה יאמר כי בהרגיש את עצמו כאשם על צער המלך, דרך התנצלות אמר, אל נא תאשימי שנתאחרתי, כי הלא **את חטאי אני מזכיר היום**, שאי אפשר להגיד עניין יוסף אם לא בהזכיר את חטאי לומר **פרעה קצף על עבדיו**, שהוא על חטאי, כלומר ועל כן בושתי מלהזכיר עד אפס תיקון זולת זה, עד עתה. וזה אמר **לאמר** כי מה שאחרתי הוא כי כדי **לאמר** העניין **את חטאי** אני צריך להזכיר **היום**.

והנה אמרו רז"ל (שם) **את חטאי:**

מה שחטאתי ליוסף שלא הזכרתיו עד הנה,

ומה שחטאתי לך שלא מיהרתי להגיד לך עד עתה.

וראו לדעת, למה הניחו חטאו האמור למעלה, חטאו משקה מלך מצרים כו' והלכו לבקש על יוסף ועל פרעה. ועוד שלפחות היה להם לכלול עם השנים ויהיו שלשה.

אמנם המה ראו שני דברים:

אחד אומרו חטאי לשון רבים, ואותו עוון שעליו נאסר היה אחד.

ועוד כי לא היה הוא החוטא רק המשקה שתחת ידו, כאשר כתבנו למעלה על אומרו **חטאו משקה כו'** ולא אמר חטאו שר המשקים ושר האופים. על כן בקשו לו חטאים אחרים. וזהו אומרו **קצף על עבדיו**, לומר הקצף היה על עבדיו, אך לא החטא, רק על עבדינו. ולפי זה אומרו **לאמר** יהיה כי מה **שוידבר שר המשקים** לא לאהבת יוסף, רק כדי **שאל פרעה לאמר** מבוקשו. או לאידך גיסא כי חש למה שחשש יוסף באומרו **כי גנב גנבתי**, לאמר אל תחוש שיבוקר פנקסי בהזכירך אותי באמור כי לא חנם שמוני בבור, כי הנה **גנב גנבתי כו' וגם פה כו'**. וזה יאמר פה, מה שראוי **לאמר** הוא **את חטאי אני מזכיר** אך לא חטא זולתי שאדבר בו, כי אם **ושם אתנו** כלומר כמונו **במשמר**, ולא אסור שם, אלא במה שהוא **עבד לשר הטבחים** כי שם ביתו. ולא על ידי מלך במשפט כי לא חטא על הנפש. ועל פי דרכו הכביד במה שחטא ליוסף באומרו **היום**, כי לפי זה היה כעת חיה אל עניין צווי יוסף כי שנתיים ימים היו מאז עד היום הזה כמדובר למעלה והוא מזכרת עוון נרגש יותר.

י פרעה קצף על-עבדיו ויתן אתי במשמר בית שר הטבחים אתי ואת שר האפים:
יא ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא איש כפתרון חלמו חלמנו:
יב ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים ונספר-לו ויפתר-לנו את-חלמתינו איש כחלמו פתרו:
יג ויהי כאשר פתרו-לנו כן היה אתי השיב על-כני ואתו תלה:

ראוי לשים לב כי באומרו קצף על עבדיו היה לו לומר ויתן אותנו במשמר, ולא יזכיר את עצמו לבדו תחילה וחוזר ואומר **אותי** פעם שנית.
ועוד אומרו ושם אתנו כו' למה יפרט כל כך סימנים.
וכן אומרו אתנו.

אך הנה הוא היה נכוה בשתי אישות, אומר בלבו, אוי לי אם אומר שהוא בקי פותר חלומות, שיש שתיים רעות:
א. שתגדל אשמתי אם ימצא בקי על שאיחרתי עד כה, ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** שם) שאמרו שלא הגיד עד שראה נפשו יוצאה.
ב. **אולי** לא ימצא בקי לפתור ואמצא בדאי. ואוי לי אם לא אומר שהוא בקי, פן עם כל זה יובא לפני המלך וימצא בקי. על כן אעשה עצמי כמסתפק ומראה פנים לכאן ולכאן.

והתחיל **ואמר פרעה קצף וכו'**, לומר הנה יש פנים לומר שהוא פותר חלומות בקי, כי הלא אין לומר כי דרך השערה אמר כי ידע שהמלך יותר כועס על שר האופים מעל שר המשקים ועל כן לזה פתר תליה ולזה הצלה, כי נהפוך הוא, כי הלא **פרעה קצף על עבדיו** כאחד, ויותר הורה כעסו עלי מעל שר האופים, כי הלא **ויתן אותי לבדי במשמר** תחילה, והמשמר היה עלי יותר מעל שר האופים, וזהו **במשמר אותי ואת שר האופים**.

יא ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא איש כפתרון חלמו חלמנו:

וכן על השערת זמן החלום אין לומר ששיער או שפט לפי הזמן, כי הנה **ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא**, באופן שיורה היות בו חכמה. ואם תאמר אם כן למה לא הזכרתי עד כה לזה אמר הנה יש בחינה אחרת שאפשר כי לא מחכמה צדק בפתרון, כי הלא **איש כפתרון חלמו חלמנו** כי כמעט כל איש ממנו חלם פתרונו, כי זה ראה נותן את הכוס על כף פרעה, וזה ראה העוף אוכל מעל ראשו, ואפשר שעל פי הדברים פתר בפשיטות.

יב ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים ונספר לו ויפתר לנו את חלמתינו איש כחלמו פתור:

ועוד סברא שלא מחכמה פתר כי אם מקרה הוא היה לו, כי הלא להיות מפשר חלמין לא יבצר לאחד מארבע בחינות:

א. להיותו חכם גדול וברוב חכמתו כיוון אל אמיתת כוונת החלום בהשערת חכמה.

ב. או על ידי כישוף.

ג. על ידי נבואה אלוהית.

ד. על ידי אצטגנינות שישקיף וירא מולד כל אחד וכל אשר נגזר עליו.

אמר, הנה מכל אלה לא נייחס אליו אחת מהן, כי על חכמה גדולה לא יתכן כי הלא **ושם אתנו נער** ואין חכמה גדולה נמצאת בנער לפחות עד ארבעים שנה. וגם לא מפאת כישוף, כי הלא הוא **עברי**, שאין כישוף ביניהם כמצרים. וגם לא נביא הוא, כי הלא אין שם מקום התבודדות אל השגה זו, כי הוא **עבד לשר הטבחים** מקום משולל מדרך התבודדות. וגם לא באצטגנינות, כי הלא אם כן היה חוקר ודורש תחילה לדעת מולד כל אחד ממנו ולעין על משפט כוכב מולדתו, **ויפתר** אחר כך, אך זה לא עשה כי אם **ונספר לו ומיד ויפתר לנו**.

ועל פי דרכו הסתיר דבר ושקר כיזב, כי הלא יוסף אמר אליהם, **לאלוהים פתרונים ספרו נא לי**, ולולא הוא בקי אומן לא שאל שיספרו. ובזה יכול המלך לאמר לו, איך ספרת לו חלומך אם לא שידעת כי פותר חלומות הוא ושאל ממך תספר לו כי בקי הוא, ואם כן חטאת אל המלך. לזה שינה ואמר **ושם אתנו כו'** כלומר מעצמנו מחמת התחברות מקרה היה כי **ויפתר לנו כו'**. ולבל יאמר המלך הנך שולל ארבע מיני השגה לפתור חכמה וכישוף כו', ואם כן איך פתר, אין זה רק על השגה רבה. לזה אמר **איש כחלמו פתר** כי אפשר כי מה שראה בעינו הראה באצבעו, כי כחלום כל אחד פתר, זה ראה נותן את הכוס על כף פרעה אמר שישב על כנו, וזה שהעוף אוכל מעל ראשו אמר שיתלה ויאכל העוף בשרו מעל ראשו.

יג ויהי כאשר פתר לנו כן היה אתי השיב על-כני ואתו תלה:

ולבל יאמר המלך אם כן איפה שכל כך אתה מהביל חכמתו למה תזכירנו ולמה יובא לפני, לזה אמר הנה לעומת זה יש בחינה לייחס אליו ידיעה, כי הלא **ויהי כאשר פתר לנו כן היה אותי השיב כו'**, והוא כי אחר שהקצף היה בשווה וגם שאותי נתן תחילה במשמר כאמור, איך נתן אל לבו לדון שתי קצוות, לזה השיב על כנו ולזה תלה, והלא במה שראה העוף אוכל על ראשו לא אמר רק שהיה אוכל בסל שבו מכל מאכל פרעה ולא יחויב לפתור עד סוף קצה אחרון מפתרון חברו, אך יורה קצת כי חכם לבו.

ולפי זה שהיה מסתפק בידיעת יוסף, אפשר לפרש אומרו **וידבר שר המשקים את פרעה לאמר**, שהוא, כי אמר כמתנצל על מה שאיחר מלהגיד דבר, הנה איני רואה ודאי בדברי אלא הזכרת **חטאי**, אך בתועלת המלך בידיעת יוסף אני מסתפק, שאולי אין בו תועלת ומה בצע בהזכיר עוון על מה שאין ודאי תועלת למלך. וזה יאמר **וידבר שר המשקים את פרעה** מה שהוא **לאמר** בלי ספק **כי את חטאי אני מזכיר** כי השאר הוא ספק.

או במה שכתבנו שהראה פנים לשפוט שהיה לו חכמה לפתור, ופנים לדון שפתר במקרה, והיה אם כן נשאר הדבר **אל פרעה** שיאמר מה שראה לו, אם יאמר שהוא חכם וישלח אחריו או מקרה היה ויניחנו. וזה יאמר **וידבר שר המשקים** דברים שנשאר **אל פרעה לאמר** הוא הגזירה, כי שר המשקים היה כמסתפק, והתחיל לדבר דבריו ואמר **את חטאי כו'**.

יד וישלח פרעה ויקרא את-יוסף וירצוהו מן-הבור ויגלח ויחלף שמלתיו ויבא אל-פרעה:
הורה לנו הוא יתברך איך נתן את חן יוסף בעיני פרעה מטרם יראנו, כי לא אמר שיקראו לו את הנער עברי עבד כדברי שר המשקים, רק **את יוסף** דרך כבוד.

והנה ראוי לשית לב במה ידע יוסף כי טוב הוא בעיני המלך שקישט עצמו, **ויגלח ויחלף שמלותיו**, ולא חש פן נודע למלך מעשה אדונתו ויעמידהו במשפט. **ועוד** שאין ראוי יתעכב אחר שלוח המלך אחריו בגלוח וחלוף שמלות. אך הנה ראה שני דברים: א. שלא קראו רק אותו לבדו, ואם על דבר גבירתו יקרא את אדוניו גם הוא, וזהו **ויקרא את יוסף**.

ב. כי לא הריצוהו לבוא אל פרעה רק לצאת **מן הבור** בלבד, וזהו **וירצוהו מן הבור** שימהר לצאת ממסגר, אך אחר כך לאטו ילך אל פרעה, אז אמר הנה נחיצות המלך הוא להוציא ממסגר נפשי כי צר לו עלי, ואם כן על יום טוב באו, על כן **ויגלח כו'**.

טו ויאמר פרעה אל-יוסף חלום חלמתי ופתר אין אתו ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אתו:

טז וַיֵּעַן יוֹסֵף אֶת-פְּרַעְהָ לֵאמֹר בְּלִעְדִּי אֱלוֹהִים יַעֲנֶה אֶת-שְׁלוֹם פְּרַעְהָ:

לא אמר ופותר אין אותו לי כאומרו למעלה ואין פותר אותם לפרעה, כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה פט ו) פותרים היו אבל לא לפרעה. על כן זחל ויירא פן יאמר יוסף הלא פתרו לך חכמך וכל החלומות הולכים אחר הפה. ומה יסכון מה שאחזור ואפתור כי מה שהיה כבר הוא, על כן כיחש לו ואמר ופותר אין אותו כלל.

וראוי לשים לב אל אומרו לאמר כי אינו לאמר לזולת.

וכן בתשובת יוסף אומרו אל פרעה לאמר הוא בלתי צודק.

וגם אומרו בלעדי, עם היותו עתיד לפותרו.

וכן אומרו אלוהים יענה מה היא ענייה זו.

אך חש פרעה פן יאמר יוסף אחר שכל חכמך אין גם אחד פותר אותו, ומה גם עתה אני כי נער אנכי. על כן אמר ואני שמעתי עליך לאמר, כלומר לא נודע אלי איזה הדרך הלך רוח חכמה מאתם לדבר אותך, ובמה כחך, אך סתם שמעתי שעליך ראוי לאמר תשמע חלום לפתור אותו, ולא כדרך חכמים אחרים ששומעים חלום לעיין בו על פי בחינות חכמותם ואחרי כן יפתרו.

טז וַיֵּעַן יוֹסֵף אֶת-פְּרַעְהָ לֵאמֹר בְּלִעְדִּי אֱלוֹהִים יַעֲנֶה אֶת-שְׁלוֹם פְּרַעְהָ:

והשיב יוסף ואמר לאמר בלעדי כלומר אדרבה מה שראוי לאמר הוא שבלעדי הוא המדע הזה. ושמה תאמר אם כן איך אגיד דבר שלא ידעו חכמך, הלא הוא כי אלוהים יענה, והמה לא אלוהים דבר במ, כי לא יעבדוהו. וגם לא אשבח עצמי יעשה למעני כי אם למען שלום פרעה. וכה דבר לחלוק כבוד למלכות.

יז וַיְדַבֵּר פְּרַעְהָ אֶל-יוֹסֵף בַּחֲלָמִי הִנְנִי עֹמֵד עַל-שֹׁפֶת הַיָּאֵר:

יח וְהִנֵּה מִן-הַיָּאֵר עֹלֵת שִׁבְעַת פָּרוֹת בְּרִיאֹת בָּשָׂר וַיִּפֹּת תָּאֵר וַתִּרְעֶינָה בָּאָחוּ:

יט וְהִנֵּה שִׁבְעַת פָּרוֹת אַחֲרוֹת עֹלֹת אַחֲרֵיהֶן דְּלוֹת וַרְעוֹת תָּאֵר מֵאֵד וַרְקוֹת בָּשָׂר

לֹא-רֵאִיתִי כִּהְנֶה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרַע:

כ וַתֹּאכְלֶנָה הַפָּרוֹת הַרְקוֹת וְהַרְעוֹת אֶת שִׁבְעַת הַפָּרוֹת הַרְאֲשׁוֹת הַבְּרִיאֹת:

כא וַתִּבְאֲנֶה אֶל-קַרְבָּנָהּ וְלֹא נֹדַע כִּי-בָאוּ אֶל-קַרְבָּנָהּ וּמֵרֵאִיהֶן רַע כִּאֲשֶׁר בִּתְחִלָּה וַאֲיָקָץ:

כב וַאֲרָא בַּחֲלָמִי וְהִנֵּה שִׁבְעַת שִׁבְלִים עֹלֵת בְּקֶנֶה אֶחָד מְלֹאֵת וְטִבּוֹת:

כג וְהִנֵּה שִׁבְעַת שִׁבְלִים צְנֻמוֹת דְּקוֹת שְׂדֵפוֹת קָדִים צִמְחוֹת אַחֲרֵיהֶם:

כד וַתִּבְלַעַן הַשִּׁבְלִים הַדְּקוֹת אֶת שִׁבְעַת הַשִּׁבְלִים הַטִּבּוֹת וַאֲמַר אֶל-הַחֲרָטְמִים וַאֲיֵן מִגִּיד לִי:

ראוי לשית לב אל הישנות החלום כמה שינויים מספור התורה אל סיפור פרעה,

כי למעלה נאמר עומד על היאור,

ופרעה אמר על שפת היאור.

למעלה נאמר יפות מרעה,

ולמטה יפות תואר.

ולמעלה נאמר עולות אחריהן מן היאור,

ולמטה לא הוזכר היאור.

למעלה לא אמר רק רעות מראה ודקות בשר,

ולמטה מפליג ואומר דלות ורעות תואר מאד לא ראיתי כו' לרוע.

ולמעלה מראה ולמטה תואר,

וכל פסוק ותבאנה אל קרבנה וכו' לא הוזכר למעלה כלל.

ולמעלה אמר וישן ויחלום שנית,

ולמטה אמר וארא בחלומי כאילו הכל היה כאחת.

ולמעלה נאמר בריאות,

ולמטה מלאות.

למעלה אמר צנומות,

ולמטה לא נאמר.

למעלה אומר הבריאות והמלאות,

ולמטה הטובות.

אמנם הנה פרעה סיפר את כל חרטומי מצרים ואת כל חכמיה נוסח החלום ככל הכתוב למעלה, כאומרו **ויספר פרעה להם** שהוא את כל החלום הנזכר ככתבו. אלא שהיה דעת פרעה שחלום השבלים הוא עניין הקודם אלא שלא ידע הפתרון, וזהו אומרו **את חלומי** ולא אמר את חלומותיו, אלא שאמר **את** לרבות השני, כי שנים סיפר וקראם חלום אחד להיות עניין אחד בעיניו. אך המה לא כן לבם כי אם ששנים המה נפרדים בעניינם וזהו **ואין פותר אותם**. והוא מה שאמרו זיכרונם לברכה (שם)

פותרים היו אבל לא לפרעה, כי היו אומרים שבע בנות אתה מוליד שבע בנות אתה

קובר, שבע אפרכיות אתה כובש שבע אפרכיות אתה מאבד, ולא ערב לו פתרונו.

[חלומות פרעה]

יִזְרְבֵּר פְּרַעֲהָ אֶל-יוֹסֵף בְּחִלְמֵי הַנָּגִי עֶמֶד עַל-שֹׁפֶת הַיָּאֵר:

והנה מפחדו פן יפתור לו יוסף כחכמיו, שינה בלשון החלום מאשר סיפר לחכמיו להרחיק פתרונו מלב יוסף. והוא כי אמר פרעה בלבו מי הכניס בלב חכמי מצרים כי היו שבע בנות, מאשר אמרתי **על** (שפת) **היאור ומן היאור עולות שבע פרות**, אמרו אין זה אלא שמתחת שטף זרעו הדומה ליאור יצאו שבע בנות. וכן מאשר אמרתי להם **יפות מראה** ואין יופי מראה צודק בפרות כאשר בבני אדם, רק **יופי תואר**, על כן אמרו כי מאומרי יפות מראה שנראה שראיתי בם מעין יופי בני אדם, גזרו אומר כי הפתרון הוא בנות. וכן מאשר הקדמתי היופי מראה ל**בריאות בשר**, אשר אין דרך המביט בפרות שמנות להביט תחילה אל התואר, ואחר כך אל השומן, רק בבני אדם, כי בהבטה ראשונה מביט אדם אל המראה ואחר כך אל השומן. וכן בחלום השבלים אמר פרעה הלא אמרתי להם **בריאות וטובות** ואין לשון בריאות צודק רק בבני אדם ולא בשבלים, אמר בלבו על כן חשבו שהיה מתדמה אלי בחלומי מעין בריאות ולכן פתרו בבנות.

על כן מה עשה פרעה בבואו לספר החלום אל יוסף, מדאגה מדבר פן יפתור לו גם בבנות, על כן כל הדברים שהיה חושש שנתלו בם חכמיו לפתור כך, שינה אותם, ובמקום אומרו על היאור אמר **על שפת היאור** בל יפתור על שטף יאור זרעו שמתחתיו יצמח, וכן בפרות הרעות לא הזכיר מן היאור כלל.

יח וְהִנֵּה מִן-הַיָּאֵר עֹלֹת שִׁבְעַת פְּרוֹת בְּרִיאוֹת בֶּשֶׂר וַיִּפֹּת תֹּאֵר וַתִּרְעֶינָה בְּאָחוּ:

וכן בכל מקום שהזכיר **יפות** למעלה הזכיר ליוסף **תואר**, ולא מראה הבלתי צודק רק בבני אדם. וכן הזכיר תחילה **בריאות בשר** ואחר כך **יפות תואר**. וכן בחלום השבלים שינה ולא הזכיר בריאות רק **מלאות**.

וכאשר עשה על דבר פתרון השבע בנות עשה גם כן לשלול גם פתרון האיפרכיות, והוא כי אמר מי הכניס את החרטומים לומר שבע איפרכיות כו', אלא שראה פרות אוכלות פרות ושבלים אוכלים שבלים, אמרו אין זה כי אם לאום מלאום יאמץ, ואיפרכיות את האחרות חיים יבלעו, כדרך המלכויות אלו את אלו. ואומרו **מן היאור** הוא שיתפרנסו ממנו, כנודע, כי כמה מדינות מתפרנסות דרך מהלך היאור ההוא מראשיתו עד סופו. ועל היות אנשיהם רבים ודשנים היה אומר יפות מראה ובריאות ומלאות בשר. וכן יצדק אומרו **ותעמודנה אצל הפרות**, נראה להם שהוא כי האיפרכיות יהיו סמוכות אלו לאלו, שאם לא כן מה צורך במה שהראו לו היותן אצל הבריאות, אך הוא כי גם שהאיפרכיות הכובשות היו חלושות כבשו את המלאות וטובות להיותן סמוכות, כי ידעו מוצאיהם ומובאיהם. על כן, שלא יפתור לו יוסף ככה כי לא יערב לו, על כן מה עשה? השמיט מה שאמר למעלה **ותעמודנה אצל הפרות**.

יט וְהָנָה שִׁבְעַת פְּרוֹת אַחֲרוֹת עֲלוֹת אַחֲרֵיהֶן דְּלוֹת וְרַעוֹת תֹּאֵר מֵאֵד וְרַקּוֹת בֶּשֶׂר לֹא-רֵאִיתִי כִּהְנָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם לְרַע:

עיקר מה שהביאם לדון ששבעה איפרכיות יכבשו את השבעה הטובות, על כן להרחיק את יוסף מזה הפתרון מה עשה כשהגיע להזכיר החלישות בין בפרות בין בשבלים, הפליג בחולשתן בתכלית לבלתי יעבור בשכלו לידון שיהיה להם כח לכבוש הטובות. וזהו אומר **דלות ורעות תואר מאד לא ראיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרוע** באופן שלא יעלה על לב לפתור שיהיה בהן כח לכבוש את האחרות. וכן בשבלים הוסיף צנומות כי בפתרון יהיה דבר משולל כח לכבוש.

כא וּתְבֹאנָה אֶל-קִרְבָּנָה וְלֹא נֹדַע כִּי-בָאוּ אֶל-קִרְבָּנָה וּמֵרֵאִיהֶן רַע כְּאֲשֶׁר בְּתַחֲלָה וְאִיקָץ. ומפני שעדיין היה אפשר לומר כי אולי מן השמים נעזרו החלושות הרבה לכבוש הטובות, על כן לשלול גם זה הוסיף ואמר על האמור למעלה: **ותבאנה אל קרבנה ולא נודע כו' ומראיהן רע כאשר בתחילה**, לשלול גם זה. כי גם שנאמר כי מן השמים נסתייעו, אי אפשר שלא יימלאו מהטובות המלאות ולא תישאר במ החולשה הקודמת, עד גדר שלא נודע כי באו אל קרבנה, שלא יעדיפו כלל מכל הבזה והשלל והשביה והרכוש והעבדים ומקניהם וקניינם וכל בהמתם, ויהיו חלושים אחריהם כאשר בתחילה. באופן שלא יהיה מקום לפתור על האיפרכיות.

כד וּתְבִלְעֵן. הַשְּׂבָלִים הַדִּקְתָּ אֶת שִׁבְעַת הַשְּׂבָלִים הַטּוֹבוֹת וְאָמַר אֶל-הַחֲרָטְמִים וְאֵין מִגִּיד לִי: ולבל יאמר יוסף קרא נא את חכמך ונעמדה יחד ונראה מה בפיהם גם הם, ואשר תעלה ההסכמה הוא האמת, ויירא פרעה פן יסכים עמהם בבנות או באיפרכיות, על כן החליט ואמר ואומר אל החרטומים **ואין מגיד לי** כלומר אין בפיהם דבר להתווכח עמהם, ואתה לבדך תדבר.

כה וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-פְּרַעְהַ חֲלוֹם פְּרַעְהַ אֶחָד הוּא אֶת אֲשֶׁר הָאֱלוֹהִים עָשָׂה הַגִּיד לְפְרַעְהַ: כו שִׁבְעַת פְּרוֹת הַטּוֹבֹת שִׁבְעַת שָׁנִים הֵנָּה וְשִׁבְעַת הַשְּׂבָלִים הַטּוֹבֹת שִׁבְעַת שָׁנִים הֵנָּה חֲלוֹם אֶחָד הוּא:

כז וְשִׁבְעַת הַפְּרוֹת הַרְקוֹת וְהַרְעַת הָעֵלֶת אַחֲרֵיהֶן שִׁבְעַת שָׁנִים הֵנָּה וְשִׁבְעַת הַשְּׂבָלִים הַרְקוֹת שִׁדְפוֹת הַקָּדִים יִהְיוּ שִׁבְעַת שָׁנִי רַעֲב: כח הוא הדבר אשר דברתי אל-פרעה אשר האלוהים עשה הראה את-פרעה: **כט הֵנָּה שִׁבְעַת שָׁנִים בָּאוֹת שִׁבְעַת גְּדוֹל בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם:** ל וְקָמוּ שִׁבְעַת שָׁנִי רַעֲב אַחֲרֵיהֶן וְנִשְׁכַּח כָּל-הַשֹּׁבַע בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְכָלֹה הָרַעֲב אֶת-הָאֶרֶץ: **לא וְלֹא-יִדְעַת הַשֹּׁבַע בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הָרַעֲב הַהוּא אַחֲרֵי-כֵן כִּי-כָבֵד הוּא מֵאֵד:** לב וְעַל הַשָּׁנֹת הַחֲלוֹם אֶל-פְּרַעְהַ פָּעַמִּים **כג וְכִי-נִכְוֶן הַדְּבָר מֵעַם הָאֱלוֹהִים וּמִמֶּהָר הָאֱלוֹהִים לַעֲשֹׂתוֹ:**

הנה יקשה:

- א. באומרו **חלום פרעה אחד הוא**, מתחיל לפתור, ומהראוי שקודם החילו לפתור או אחר הפתרון, יאמר, מה **שאלוהים עושה הגיד לפרעה**, ולא בתוך הפתרון.
- ב. למה חוזר שנית ואומר **אשר האלוהים עושה הראה**.
- ג. שנותו מהגדה להוראה.
- ד. אומרו תחילה על כללות החלום, ואחר כך על האחד מהפרטים באומרו **הוא הדבר**.
- ה. אומרו **חלום אחד** פעם שנית בפסוק השני.
- ו. כי בשלש החלוקות לא פירש אם הם שבע או רעב, רק שבע שנים הנה, וברביעית מפרש ואומר **יהיו שבע שני רעב**.
- ז. למה לא ביאר הכל **שבע פרות הטובות** שבע שני שבע הנה, וכן בכל השאר, ולא שאחר שביאר שבע שני רעב שב אל התחלה ואמר **הנה שבע שנים באות שבע גדול כו'**.
- ח. כמו שבשבלים הרקות הזכיר כל סימניהם **הרקות שדופות הקדים**, למה בפרות הטובות לא אמר יפות המראה והבריאות, רק **הטובות** בלבד.
- ט. אומרו **ועל השנות החלום וכו' פעמים**, למה כפל, כי אומרו **הישנות ופעמים** אחד הוא.
- י. איך יראה שהוא נכון ושממהר **האלוהים לעשותו** כי שני דברים הם.

אמנם הנה היה מקום לדון כי חלום הפרות והשבליים אחד הוא כי יתדמו זה לזה, אך מהצטרך שתי חלומות, וגם מאשר הקיץ בינתיים וחלם שנית, יש מקום לדון כי שני עניינים הם. וזה ההפרש היה בין פרעה לחכמיו כנרמז בדבריהם. על כן בזה פתח דבריו ואמר **חלום פרעה אחד הוא** של פרות ושל שבליים.

ושמא תאמר אם כן איפה למה הראוני השני והיה די בראשון, הלא הוא כי **אשר האלוהים עושה**, ורמז בראשון, **הגיד** בשני. כי בראשונה ראית חלום ואחר כך הוגד לך הפתרון הוא חלום השני שהוא שבע ורעב בפשיטות. כי מלוי השבליים שבע, ורקותן רעב.

כו שְׁבַע פְּרוֹת הַטֹּבֶת שְׁבַע שָׁנִים הִנֵּה וְשִׁבְעַת הַשְּׁבָלִים הַטֹּבֶת שְׁבַע שָׁנִים הִנֵּה.

חֲלוֹם אֶחָד הוּא:

ושמא תאמר לא יתכן, כי הלא בריקות השבליים אין להם כלל, ובכחש הפרות יש בשר אלא שהוא מעט, ואם הוא סימן רעב, זה יורה מזונות מועטים וזה יורה חוסר כל לגמרי, באופן שלא אחד המה. לזה אמר **שבע פרות וכו' חלום אחד הוא**, לומר אל יעלה על רוחך שהפרות הטובות הם רמז אל השבע וכן השבליים, באופן שהרעות יורו על מזון מועט, כי לא כן הוא, רק **שבע הפרות הטובות** אינן מציאות המזון, רק **שבע שנים הנה**, וכן **השבליים**, ועל דרך זה **הרעות שבע שנים הנה**. ואם כן השבע הוא היפות תואר והיותן בריאות, וכן הכחש הוא הרעב. ומציאות הפרות הכחושות הן השנים שהם שבע, ובזה **חלום אחד הוא** כי אין הפרש. וזה אמר **שבע**

פרות הטובות עצמותן הם שבע שנים, כלומר, שיתרון שהם שמנות ויפות תואר, הוא השבע. וכן השבלים הטובות **שבע שנים הנה**, כלומר, והיותן מליאות ובריאות, הוא השבע, באופן שבזה חלום אחד הוא.

כז וְשֵׁבַע הַפְּרוֹת הַרְקוֹת וְהָרַעַת הָעֵלִית אַחֲרֵיהֶן שִׁבְעַת שָׁנִים הֵנָּה

וְשֵׁבַע הַשְּׁבָלִים הַרְקוֹת שְׁדוּפוֹת הַקְּדִים יִהְיוּ שִׁבְעַת שָׁנִי רַעֲב:

ופירש ואמר, בזה שאמרתי שהפרות הן השנים, יתכן בזה כי גם **שבע פרות הרקות שבע שנים הנה**, ולא שיהיו הפרות הרקות עצמן סימן הרעב, רק הכחש בלבד. ומי יכריח בזה שלא יהיו הפרות הכחושות סימן אל מזון מועט ולא רעב לגמרי. הלא הוא כי **ושבע השבלים הרקות שדופות הקדים** אין לומר שיהיו מועטי המזון רק **יהיו שבע שני רעב**, כי הריקות ושדופות אין נשאר בהם כלל, וזהו הוראת פירוש **פרות הרעות**. על כן לא הזכיר צנומות שהוא מה שבדה פרעה מלבו שלא נזכר למעלה והיה שקר, כי צנומות הוא שיש גרגרים אלא שנתקשו קודם זמנם והוא ידע כי היה **רקות** לגמרי שהוא הרעב בעצם.

כח הוא הדבר אשר דברתי אל-פרעה אשר האלוהים עשה הראה את-פרעה:

ושמא תאמר אדרבה ילמד חלום השבלים מהפרות, והשבלים הרקות יהיו שבע שני מזון מועט ולא רעב ממש. לזה אמר זה אי אפשר, כי הלא **הוא הדבר אשר דברתי אל פרעה אשר האלוהים עושה הראה וכו'** כי **אשר האלוהים עושה** מאשר חלמת בפרות הראה בחלום השבלים, ואם כן אחר שהשבלים הם פתרון הפרות איך ילמד חלום השני מהראשון, אחר שהוא יתברך בא בשני להראות פירוש הראשון. ואמר **הראה** ולא אמר הגיד, למה שלמעלה דבר על כל חלוקת החלום השבע והרעב, כי שתי בחינות שהם שבע ורעב שבחלום הראשון הגיד בשני שהוא שובע בשבלים המלאות ורעב ברקות, והוא כי בחלוקת המלאות לא יחויב שובע גדול, כי אפשר העדר רעב בלבד או שובע בינוני. אך **הרקות** הוא הוראת **רעב** בעצם כמראה באצבע, על כן למעלה אמר הגיד שלא יבצר מהשני הוראת מציאות שובע. אך עתה שידבר על החלוקה השנית מהשבלים **הרקות שהם שבע שני רעב** אמר **הראה**, כי היא הוראה בעצם על רעב.

כט הנה שבע שנים באות שבע גדול בכל-ארץ מצרים:

ואחר אומרו שילמד סתום מן המפורש מהשבלים הרקות, חזר אל מה שנשאר מלפרש למעלה, כי לא פירש למעלה רק **ששבע פרות הטובות שבע שנים הנה**, עתה בא לפרש מה הוא **יפות מראה ובריאות**, ואמר **הנה שבע שנים באות שבע גדול כו'.**

ל וְקָמוּ שִׁבְעַת שָׁנִי רַעֲב אַחֲרֵיהֶן וְנִשְׁכַּח כָּל-הַשֹּׁבַע בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְכָל-הָרַעֲב אֶת-הָאֶרֶץ:

ועל עניין ותאכלנה הפרות... את שבע... וכן ותבלענה..., אמר ונשכח... ועל ולא נודע כי באו...
אמר -

לא. ולא יודע השבע בארץ מפני הרעב ההוא אחרי-כן כי-כבד הוא מאד:

לב. ועל השנות החלום אל-פרעה פעמים

כי-נכון הדבר מעם האלוהים וממחר האלוהים לעשתו:

ועתה הרגיש כי הלא לפי הנחה זו כי **חלום אחד הוא**, קשה שאם כן למה נשתנה החלום פעם בפרות ופעם בשבלים. כי גם לאמור למעלה כי השני פתרון, והגדת עניין הראשון היה מספיק, יהיה מתחילה חלום השבלים ולא פרות שיצטרך השני לבוא לפרשו.

ועוד היות בשני פעמים, שהקיץ וחזר לישן וחלם פעם שנית.

על האחד אמר: ועל הישנות החלום, שהיה שינוי, פעם פרות ופעם שבלים.

ועל השנית אמר: פעמים.

הלא הוא כי מה שנשתנה ולא היה שבלים בלבד הוא כי נכון הדבר, והוא כי אם היו שבלים בלבד אולי יבקשו לפתור אותו על דבר דומה לו, ולא שיהיה כפשוטו, רק ככל חלום שיש לו פתרון והיה הפתרון נשאר אל דעת הפותרים, תהיה נדון בקרבך איזהו הפתרון אמתי. אך עתה שקדם של פרות ואחר כך בא של שבלים, אין זה רק שהשני הוא פתרון והגדה ופירוש של ראשון, והוא כפשוטו, שבע ורעב, ולא שיהיה עליו פתרון. וזהו כי נכון הדבר שהוא כי זה שאמרתי משבע ורעב הוא נכון, ואין פתרון אחר, כי עתה הוא מאת האלוהים שהוא עצמו פתר לך בחלומך שהוא הנכון ואמת, ולא מאת פותרי בני אדם, וזהו כי נכון הדבר. ומה שהיה **פעמים**, שהיה בשני פעמים, הוא כי **ממחר האלוהים לעשותו**, כדרך המלך ברצותו לנחץ הדבר אומרו פעם אחד וחוזר פעם שנית מיד לאומרו.

לג ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתוהו על-ארץ מצרים:

לד יעשה פרעה ויפקד פקדים על-הארץ וחמש את-ארץ מצרים בשבע שני השבע:

לה ויקבצו את-כל-אכל השנים הטבות הבאת האלה

ויצברו-בר תחת יד-פרעה אכל בערים ושמרו:

לו והיה האכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב אשר תהיין בארץ מצרים

ולא-תכרת הארץ ברעב:

לז ויטב הדבר בעיני פרעה ובעיני כל-עבדיו:

לח ויאמר פרעה אל-עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלוהים בו:

הנה קשה מאד:

א. היועץ למלך נתנהו, רק ישמע חלום לפתור אותו, ומי הכניסו לומר **ירא פרעה כו'.**

ב. **אומרו נבון וחכם**, כי היה לו לומר חכם ונבון.

ג. כי לצבור אוכל אין צורך רק איש משתדל ולא נבון וחכם.

ד. **מה צורך יושת על ארץ מצרים**, ודי לו יושת על שמירת אוצר אוכל.

ה. **אומרו יעשה פרעה**, אם חוזר אל אומרו **ירא פרעה וישיתהו**, שאומר שיעשה כן למנות איש, הרי נאמר פעם אחת וישיתהו כו'. ואם הוא שיעשה להפקיד פקידים וי"ו של **ויפקד** יתירה.

ו. **אומרו ויקבצו כו' ויצברו כו'**, שיורה כי הפקידים יקבצו ויצברו בר, ואחר כך הוא אומר **ויקבץ את כל אוכל כו' ויצבור יוסף בר כו'**, ולמה לא צברו הפקידים כמאמרו.

ז. **באומרו הנמצא כזה איש אשר רוח כו'**, כי היה לו לומר איש נבון וחכם, וגם למה לא הוזכרה תשובת עבדיו.

ח. **אומרו אחרי הודיע אלוהים כו'**, מי הגיד לו שלא יהיה נבון וחכם כמוהו יודיע ה' לו גם הוא, דומה לכל זאת.

אמנם לבוא אל העניין נשית לב:

למה זה סיפרה לנו תורה כל דברי חלומות פרעה וכל פתרונם ועצת יוסף אליו, ועתה **ירא פרעה כו'**, כי מה יתן ומה יוסיף לנו כל זה, והיה די יאמר כי חלם פרעה חלום ותפעם רוחו, וישלח ויקרא את יוסף מן הבור ויפתור לו את חלומותיו, ויעמידהו על ארץ מצרים, רק הכיסא גדל ממנו, ולא יאריך וירחיב כל דברי החלומות וכל פרטי פתרונם.

ואם הוא הכנה אל מה שעתיד לומר, כי על רעב ללחם ירדו יעקב ובניו מצרימה, היה די יאמר והרעב כבד בארץ, ובארץ מצרים היה לחם, ועל זה יספר הליכתם שמה.

אמנם אומר, כי בחלום פרעה הלז, ובהיות יוסף הוא השליט על הארץ ויצבור את כל אוכל שבע שנים, תלויה גאולת ישראל מגלות מצרים שהיה אז מתחיל. ובזה נשכיל ונראה מה ענין מאמר יוסף אל אחיו, לאמור לאביו וכלכלתי אותך שם, כאשר נבאר במקומו בס"ד. והוא כי הלא יראה זו מיעוט דרך ארץ לאמור לאביו שהוא יכלכלהו, וגם אומרו שם יראה לבלי צורך, כי מה ייתן ומה יוסיף לו אם יכלכלהו שם או במקום אחר.

וגם נשית לב מה עלה על לב יוסף לכרות ערלת המצריים שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צ ו) שלא רצה לתת להם לחם עד כרות בשר ערלתם, כי הלא לא לגיירם כיוון, ויניחם ערלים.

וכן למה זה את העם העביר לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו, למה בלבל דירותיהם, כי הלא יראה בלתי מספיק טעם אומרם (חולין ס ב) שהיה להעביר חרפת שם גולים מאחיו.

אך הנה לזה נקדים מאמרם ז"ל בספר הזוהר (פרשת וישב דף קפד) כי כאשר גזרה חכמתו יתברך להגלות את ישראל מצרימה, כביכול גלתה שכינה עמהם, ולא עוד כי אם שקדמה להם מאז ירד יוסף שמה, כי לא היה מוכן להיות מרכבה אל השכינה כמוהו, ועל כן הורד מצרימה. והנה ראוי לשים לב מה צורך אל הקדימה הזאת ולא ירדה עמהם ברדתם שמה.

וגם עוד נשית לב אל חלום יוסף אשר חלם, והנה קמה אלומתי וגם ניצבה, מה עניין הקימה והתייצבות ההוא, אשר אין ספק כי קימת והצלחת התבואה הייתה על היות על ידי יוסף. וכן התייצבות וההעמדה שלא הרקיבה בשבע שני שבע ושבע שני רעב שאחרי כן כמדובר למעלה. **וכן יראה מדברי רז"ל (בראשית רבה צא ה)** באומרם כי כאשר הלינו על יוסף לפני פרעה לאמור שלא היה נותן להם לחם עד שימולו, שהשיב להם למה לא שמרתם אתם תבואתכם, ואמרו לו שמרנו והרקיבה, ואמר להם אם כאשר גזר על תבואתכם שתירקב היה גוזר עליכם שתמותו לא הייתם מתים? לכן המולו ולא תמנעו, כי אם לכו אל יוסף כל אשר יאמר לכם תעשו. הנה כי כח הצלחת התבואה וקיומה תלויה ביוסף באשר ה' אתו.

[סיכום הרעיונות בחלומות פרעה]

ונבא אל העניין. והוא כי הנה אחרי פותרו החלום ככל הכתוב, נשאר עדיין לפתור בכל אחד מהחלומות דבר אחד. גם בשני מפרש הראשון, והוא אשר חלם היותו עומד על היאור, ומן היאור עולות הפרות. וכן בחלום השבלים מה שראה שהשבע שבלים עולות בקנה אחד ולא בשבעה קנים כדרך לעלות כל שבולת בקנה בפני עצמו.

ועל כן בא ויאמר **ועתה ירא פרעה כו'**, והעניין, כי הנה הגולים מצרימה, למה ששם חלאת זוהמת טומאת מצרים רבה וגדולה, על כן הוצרכו רחמי שמים מרובים ועצומים לצאת ממנה בל ישקעו ויאבדו בתוך טומאתה כי ילכדו ברשתה. כי על כן חשב הוא יתברך את הקץ לגאלם טרם יטמעו בה. ועל כן חרד ה' את כל החרדה ההיא למחר לשלחם טרם יחמץ בצקם, שלא יכלו להתמהמה עד שנגלה עליהם הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד. והוא עניין חכמי האמת האומרים כי אם היו מתעכבים עוד מעט היו נכנסים בשער החמישים של שערי טומאה שלעומת הקדושה, וישקעו שם עד עולם ולא הייתה להם עוד תקומה.

והנה כתבנו פרשת תולדות (כה כב), ופרשת שמות (א ז), כי הוצרך גלות מצרים לישראל כצורך כור מצרפים להגות סיגים מכסף, כן הייתה ארץ מצרים לישראל ככור הברזל לצרפם שמה מחלאת זוהמת נחש להכין אותם לקבלת התורה, כי אשר יהיו סיגים יתאחזו בטומאת מצרים ויישארו שמה והם המתים בימי החושך, ואשר הם ככסף צרוף הן הם היוצאים אחד מחמשה או מחמשים או מחמש מאות או מחמשת אלפים למאן דאמר. אמנם היו בסכנה פן קושי חלאת זוהמת טומאת מצרים יגבר עליהם וישעבדם תחת סבלות טומאתה.

על כן אלוהינו מרחם, מאז, חשב מחשבות לבלתי ידחו ישראל שמה, בשני דברים:

א. בשלוח שכינה עמהם למען כנשר יעיר קנו על גוזליו תרחף בל תעצור כוח מצרים להכניעם תחתיה, ומה גם לרז"ל (שם) שאפילו קצת ידות טובות אשר היו אז לישראל מהשכינה היו להם.

עוד שנית עשה הוא יתברך הלא הוא לבלתי יסתופפו בבואם מצרימה תחת צל שרו של מצרים. והוא, כי אם בבואם היו אוכלים מעבור הארץ המושפע על ידי השר, היה קונה בהם מאז שליטה, וקו לקו היה הולך ומשתרר עליהם גם השתרר עד אפס מקום ודרך לצאת עוד מתחת שליטתה עד עולם ולא יגאלו עוד.

על כן מה עשה הוא יתברך, נתן שבע שנים שבע גדול בכל ארץ מצרים אשר לא היה שפע השבע ההוא על ידי השר, כי אם על ידי השכינה באמצעות יוסף. נמצאו יעקב והבאים מצרימה בימי שבע שני הרעב מתפרנסים מתחת ידי השכינה ולא מתחת יד השר. וזה מאמר יוסף אל אביו לאמור רדה אלי, כלומר אלי ולא אל כוח מצרים, וכלכלתי אותך כלומר בהשתלשלותי מהשכינה אשר אתי ולא על ידי השר. וגם יהיה שם בארץ גושן אשר אין בה שליטת טומאת השר, למה כי היא ניתנה לשרה מאת פרעה מאז לקחה, כמו שאמרו ז"ל בפרקי רבי אליעזר (פרק כו), ומאז היה שם שייכות קדושה.

והן זה היה **חלום פרעה** שהיה **עומד על היאור, והנה מן היאור עולות וכו'** וגם אשר ראה **שבע שבילים עולות בקנה אחד**. והוא כי הלא יוסף היה במצרים כיאור המושך מים ממוצאו להשקות את הגן, כן יוסף היה ממשיך השפע מהשכינה אשר אתו להוציא לחם רב ולקיימו, מה שלא היה כח רב כמוהו על ידי השר השורר על הארץ ההיא. וכן על דרך האמת מידת יוסף תקרא נהר.

וזה עניין אשר חלם פרעה **והנה עומד על היאור וכו'**, כי פרעה היה עומד על יוסף כי הכיסא יגדל ממנו. ומאותו היאור שתחת יד פרעה עולות שבע שני שבע מושפעות ממנו. והטעם מפורש בחלום השבילים, אשר הוא כפתרון אל חלום הפרות כמדובר, והוא באומרו **שבע שבילים עולות בקנה אחד מלאות וטובות**, לומר כי עליית והצלחת שבע שני שבע תהיה על ידי קנה אחד, שהוא על ידי כח אחדות, הוא כח ה' אשר עם יוסף, מה שלא היה כן על ידי שרים אשר הם מתייחסים אל ריבוי ופירוד. וכן קנה בגימטריה עם התיבה עולה יוסף. ואמר שעל ידי הקנה אחד תשרה ברכת להיות מלאות וטובות.

לג ועתה ירא פרעה איש נבון וחסכם וישיתוהו על-אֶרֶץ מִצְרַיִם:

וזה מאמר יוסף באומרו **ועתה ירא פרעה וכו'** לומר אשר ראה פרעה שהיה עומד על (שפת) היאור ומן היאור עולות כו' וגם עולות בקנה אחד, הלא הוא כי **ועתה ירא פרעה כו' ויצבור כו'**. כי אשר היה על היאור ומהיאור שתחתיו יוצאת התבואה היא השובע, הוא, כי אשר לא ישתרר עליו זולתך שאתה בלבד עומד עליו, ממנו יוצאות שבע שני השובע.

ואשר ראית היה **קנה אחד ובו עולות שבע שבליים**, הוא, כי **האיש** ההוא יהיה **נבון וחכם**, והוא כי זה פתרונו כמו שאמרו ז"ל (ברכות נו ב) הרואה קנה בחלום יצפה לחכמה ובינה כד"א קנה חכמה קנה בינה.

או כפשוטו בשום לב אל אומרו **נבון וחכם**, והוא הפך הסדר כי היה ראוי יאמר חכם ונבון, אך הוא כי בינה היא אשר יבין איש בשכלו דבר מתוך דבר, וחכמה היא מה שילמדוהו פה אל פה, והוא מה שכתבנו במאמר פרעה **תשמע חלום לפתור אותו**, שהוא, איך שומע חלום לעיין ולהבין מתוך דבריו הפתרון, רק כאילו מן השמים השמיעוך הפתרון ולא תצטרך לשמוע להבין, רק תשמע לפתור מיד. וזה יאמר **איש נבון וחכם** לומר נבון להבין דבר מתוך דבר, וחכם. כי הבינה ההיא באה לו דרך חכמה, כי ילמדוהו הבינה מן השמים דרך נבואה. באופן שהוא נבון להבין דבר מתוך דבר, ומה שהיא בינה באה לו דרך חכמה, שהיא מדרגה שאיננה זולתי לאשר רוח אלוהין קדישין ביה שהוא משורש האחדות, מה שאין כן לכח שרי מעלה. והנה עניין זה הוא עיקר גדול בעניין הפתרון, והוא הכל, שבלעדו אין הפלגת תבואה, ולא קיומה לפרנס בה את הכל גם בשבע שני רעב. ועיקר כוונתו יתברך הייתה לבלתי האכיל את יעקב ובניו מתחת יד שרו של מצרים מהטעם האמור.

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל בלתי תת יוסף מלחמו לערלים עד ימולו, למה שהוא למען התיש כח השר ההוא, לבל ייעצר כח למשול לשקע את ישראל בטומאתו, על כן הכרית בשר ערלתם, כי הלא טומאת שר מצרים אל טומאת הערלה תתייחס, כי על כן מצרים ערות הארץ תקרא כמאמרינו על מאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז קמח) כי כאשר האדם יש לו אברים, כן הארץ. כד"א ראש עפרות תבל, רחבת ידיים, טבור הארץ, ערות הארץ.

והוא, כי כאשר עם היות כל אברי האדם גוף אחד, עם כל זה אין בחינות אבריו שווים, כך עם היות הארץ גוף אחד דסדנא דארעא חד הוא, עם כל זה אין חלקיה שווים כי יש מתייחסים אל הראש כו'. אך הבחינה היותר שפלה מחמת חלאת טומאתה היא הנקראת ערוות הארץ היא בחינת שרו של מצרים. ועל כן להכניע כחו זה ציווה להכרית ערלות ערוות עמו. וגם להתיש כח שפע מזל מצרים העם המושפעים כל אחד לפי בחינת מקומו, שינה דירתם והעביר אותם לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו.

והן כל אלה ידו עשתה להחליש כח השר והמזל מלהכניע את ישראל תחתם כמדובר. ובגלל כל הדברים הנאמרים באמת הוצרכה שכינה להקדים אל הגלות ימים רבים, כי בימים ההם נוסף על היות מספר שנות הקדימה עשרים ושנים, כמספר אותיות התורה שהיו עתידיים ישראל לקבל, גם היה למען הכניע שר ומזל מצרים תחת הקדושה שתהיה התבואה שבשנת השבע והנאכלת בשנת הרעב ליעקב ובניו, מתבואה שעל ידי שפע שכינה, ולא מהבאה על ידי

חיצונים. והוא מאמרנו (לעיל כח כ) ששאל יעקב באומרו ונתן לי לחם לאכול כו' שהוא על ידו יתברך ולא על ידי שר של חרן.

כלל הדברים, כי באמור אליו ועתה **ירא פרעה איש נבון וחכם**, לעצמו היה דורש, כי גם הוא בכלל הפתרון כמדובר. ועל כן ידע כי לא יבוש כי ודאי יבחר בו. ומה גם כי ראה מעשה וזכר חלומו אשר חלם והנה אנחנו מאלמים אלומים כו', והבין כי תבואתו היא אשר תהיה טובה ומתקיימת, ויבואו כל הארץ אליו לשבור אוכל, ויתן אל לבו כי שעה זו עומדת לו. והוא ככתוב כי הנה מה' יצא ילך יוסף מצרימה להיות מרכבה אל השכינה בהיותם בגלות, ויתן אל לבו למה זה היה השבע והרעב אחרי כן, אך אין זה כי אם שרצה הקדוש ברוך הוא לבל ישתעבדו ויכנעו יעקב ובניו תחת שר מצרים פן יאבדו בגלותם. על כן ראה הוא יתברך לבלתי הביאם בהתחיל מנין רד"ו לאכול לחם המושפע על ידי השר, רק על ידי ה' בהשתלשלות יוסף אשר הוא מרכבה אליו יתברך. כי הוא יצבור אוכל בכח אלוהים אשר עמו ויאכיל אותם ממנו בימי הרעב. והנה לפרעה אמר שכוון למען ישמעו אליו לשמור על פיו אוכל בערים ושמרו, אך אשר בלבו היה למען אוכל שני השבע יבוא על ידי השתלשלות השכינה אשר עם יוסף המושל בכל הארץ, למען האכיל את כל בית אביו מהאוכל הבא על ידו יתברך, מהטעם הנזכר.

לד יעשה פרעה ויפקד פקדים על-הארץ וחמש את-ארץ מצרים בשבע שני השבע:

ולבל יעלה על לב פרעה כי לעצמו הוא דורש, על כן אחרי אומרו **ירא פרעה איש כו'**, אמר חלוקה אחרת, והיא, **יעשה פרעה כו'**. לומר הלא אמרתי לבקש **איש נבון וחכם**, והנני אומר שאם ירצה **יעשה פרעה** הדבר בעצמו ולא ירצה לשית איש על ארץ מצרים רק הוא בעצמו, צריך **ויפקד** גם זולתו **פקידים** עמו והם –

לה ויקבצו את-כל-אכל השנים הטבות הבאת האלה

ויצברו-בר תחת יד-פרעה אכל בערים ושמרו:

לו והיה האכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב אשר תהיין בארץ מצרים

ולא-תכרת הארץ ברעב:

ולמען יתקיים האוכל, זאת יעשה, יהיה **לפיקדון לארץ**, שהוא להינתן האוכל בקרקע שלו לפיקדון לארץ **אוכל בערים**.

ולבל יבחר פרעה בדרך הזה השני אמר, כי בהיות על ידם לא יהיה תיקונם רק ש-**ולא תכרת הארץ ברעב**. כלומר, כי על ידי **האיש נבון וחכם** אין צריך לומר שלא תיכרת, כי אם גם יהיה שפע רב טוב במה שיתקיים מהשבע שני שובע. ועל כן פרעה לא בחר רק בעצה הראשונה לשים **איש נבון וחכם**. ועל כן לא נאמר אחרי כן שהפקיד פקידים וגם לא ויקבצו ויצברו, רק **ויקבוץ ויצבור יוסף בר**, שהוא כי בחר בעצה הראשונה כמדובר.

לֹא וַיִּטֵּב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פְרַעֲהַ וּבְעֵינֵי כָל-עַבְדָּיו:

לח ויאמר פרעה אל-עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלוהים בו:

והנה פרעה היה עם לבבו למנות את יוסף, ולבל יעכבו עבדיו, עשה כמתייעץ אתם ואמר אל עבדיו **הנמצא כזה כו'.** אמר אם אומר אליהם הנמצא כזה איש נבון וחכם, הלא יאמרו כי גם חכמי מצרים נבונים וחכמים המה, על כן אמר **הנמצא כזה איש אשר רוח אלוהים בו**, כי בזה לא יוכלו לומר כי כן בחכמי מצרים, כי הלא אם כן למה לא פתרו חלום פרעה.

לט ויאמר פרעה אל-יוסף אחרי הודיע אלוהים אותך את-כל-זאת אין-נבון וחכם כמוך:

והנה הם עמדו לא ענו, כי ראו כי כן הוא שאין כמוהו, ובאש קנאתם לא עצרו כח להוציא מפייהם מלין. אז הפך פניו ליוסף ואמר, **אחרי הודיע אלוהים כו'.** והוא כי הוא יתברך ייב חכמתא לחכימין כו', ועל כן ודאי כי **אחרי הודיע אלוהים כו'** ולא את חכמי מצרים, יורה כי **אין נבון וחכם כמוך.**

מ אתה תהיה על-ביתי ועל-פיך ישק כל-עמי רק הכסא אגדל ממך:

מא ויאמר פרעה אל-יוסף ראה נתתי אתך על כל-ארץ מצרים:

מב ויסר פרעה את-טבעתו מעל ידו ויתן אתה על-יד יוסף

וילבש אתו בגדי-שש וישם רבד הזהב על-צוארו:

מג וירכב אתו במרכבת המשנה אשר-לו ויקראו לפניו אברך

ונתן אתו על כל-ארץ מצרים:

מד ויאמר פרעה אל-יוסף אני פרעה

ובלעדיך לא-ירים איש את-ידו ואת-רגלו בכל-ארץ מצרים:

אתה תהיה על ביתי ועל פיך ישק וכו'. הנה נראה היפוך בסידרי השררה.

וגם אומרו ויאמר פרעה עודנו מדבר עמו.

וגם אומרו ראה נתתי, איך תצדק ראה בזה.

וכן אומרו אל יוסף אני פרעה, הרי אמר למעלה **רק הכסא וכו'.**

ועוד כי אל עמו היה לו לאמר ולא ליוסף.

מ אתה תהיה על-ביתי ועל-פיך ישק כל-עמי רק הכסא אגדל ממך:

אך יאמר אתה אמרת **ירא פרעה איש וכו' וישיתוה על ארץ מצרים** שהוא להשתרר על הארץ, והנני עושה יותר כי **תהיה על ביתי.** והוא כי אולי על שיצא שמעך שאתה עבד, כמאמר שר המשקים, אולי לא יחשיבוך, על כן אני מתחיל ונותן **על ביתי**, ובראותם זה, **על פיך ישק כל עמי**, שיהיה עד גדר **שרק הכסא אגדל.** וגם זה יהיה לי ממך כאילו אתה מושיבני על כסאי.

ויצדק דבר זה בעצם במאמרם ז"ל (סוטה לו ב) שהשביעו פרעה בל יגלה שלא ידע לשון הקודש, פן יעבירוהו לפי חוקם, נמצא יוסף נותן לו הכסא, וזהו **ממך**.

מא ויאמר פרעה אל-יוסף ראה נתתי אתך על כל-ארץ מצרים:

ושמא תאמר אולי יאמרו העם כי כעבד נאמן בית נתתיך **על ביתי**, ולא יודו שררתך, זה אני אומר **ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים**.

מב ויסר פרעה את-טבעתו מעל ידו ויתן אתה על-יד יוסף

וילבש אתו בגדי-שש וישם רבד הזהב על-צוארו:

ובמה היה זה, הלא הוא, כי **ויסר את טבעתו וכו' וילבש אותו** בגדי חורין מה שאין עבד במצרים יכול ללבוש ולא לרכוב דרך מעלה, וזהו אומרו -

ויקראו לפניו אברך ונתון אתו על כל-ארץ מצרים: שהכל יברכו על ברכיהם לפניו כעבדים לו. ובכלל הכרוז היה **ונתון אותו וכו'**, מה שאין עבד יכול לעלות שם לגדולה ועם כל זה כולם מודים ועושים. הנה **ראה** בעיניו כי נתן **אותו על כל ארץ מצרים**.

מד ויאמר פרעה אל-יוסף אני פרעה

ובלעדיך לא-יירים איש את-ידו ואת-רגלו בכל-ארץ מצרים:

ואחר המעשה הזה אמר פרעה אל יוסף, הנה על ידי שעשיתי, מעתה **אני פרעה וכו'**, כי איני מכנה עצמי בתואר שררה ובתואר מלך לומר אני פרעה מלך מצרים, כי אם **אני פרעה** נקרא בשמי כאחד העם, אך השררה לך תהיה כי **ובלעדיך וכו'**.

מה ויקרא פרעה שם-יוסף צפנת פענח

ויתן-לו את-אסנת בת-פוטִי פרע כהן אן לאשה

ויצא יוסף על-ארץ מצרים:

שלושת הדברים הנאמרים בכתוב יראו בלתי מקושרים.

וגם **מה** בצע בהודעת תת לו אשה. וגם קריאת שם זה היה ראוי בהגידו הפתרון מיד.

ועוד שאם אומרו **ויצא יוסף כו'** הוא כשהרכיבוהו **במרכבת המשנה אשר לו כו'**, הרי נאמר. אך יאמר כי הלא לא בחכמה עשה פרעה את הדבר הזה להעבירו **במרכבת המשנה ויקראו לפניו אברך ונתון כו'**, כי יהיה אפשר יתקוממו המון קריה וגדוליה לאמור, הלא עבד הוא ומזל במצרים מעכב מלהיות לו מעלה, וגם אינו חוק המלכות.

וגם יאמרו אתמול נחשד על אדונתו והושם בבור, והיא חרפת מצרים ישתרר עליהם. והלא פרעה היה ירא מהעם פן יעבירוהו ממלך, כי השבע השביע את יוסף בל יגלה על לשון הקודש.

על כן אמר כי נשמר המלך מזה, ולתקן הדבר עשה שני דברים, טרם הוציאו אותו בכרזא קרא בחיל:

א. כי **ויקרא פרעה שם יוסף צפנת כו'**, לומר אין זה תחת המזל, כי הלא צפונות אלוה ממעל הוא ידע.

וגם ראייה שגם אדוניו לא לעבד חשבו, ולא לעושה רעה עם אשתו, כי אם כן היה לא היה נותן לו את בתו, בין על היותו עבד בין על מעשה אשתו.

אך זה ראייה לעיני הכל כי לעבד לא נחשב כי **גונב מארץ העברים**, ושגם מאשתו לא עשה מאומה, ובזה אין פחד יתקוממו העם.

וזהו אומרו **ויקרא פרעה שם יוסף כו'** וגם **ויתן לו את אסנת כו'** ועל ידי שתי הכנות אלה היה מה **שויצא יוסף** האמור למעלה.

מו וְיוֹסֵף בֶּן-שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעַמְדוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרַיִם

וַיֵּצֵא יוֹסֵף מִלִּפְנֵי פַרְעֹה וַיַּעֲבֹר בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם:

למעלה בבואו היה צודק יאמר מספר שניו. וגם פה הוא לבלי צורך.

וכן אומרו **ויעבור בכל ארץ מצרים** הרי נאמר זה פעמים.

ועוד כי איך היה אפשר עבור בכל ארץ מצרים בלי צאת מלפני פרעה,

ולמה יאמר **ויצא מלפני פרעה כו'**.

אך יאמר, אל יאמר איש כי החכמה והחריצות או המזל יעלהו במעלה, ויביא ראייה מיוסף כי התחכם בפתרון סריסי פרעה. וגם חריצותו לצוות על שר המשקים שיזכירנו. וגם מזלו, כנראה מחלומם שאמרו לו אחיו המלוך תמלוך כו'. כי הלא **בן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה** ולא היה לו להיות בסוהר רק עשר שנים על עשר טיפין, ובחכמתו וחריצותו לדבר אל שר המשקים יעשה עמו חסד, אמר שתי זכירות שעל ידם בבית האסורים נשתהה תחת צאתו מיד, עד מקץ שנתיים ימים, עד היותו בן שלשים שנה ולא בן עשרים ושמנה כאשר היה גבולו.

וגם אין לומר כי חכמתו בחלום פרעה או מזלו הקימו, כי הלא אם כך היה ראוי יהיה בהדרגה, אך זה מבית האסורים יצא למלוך, כי מבית הסוהר עמד לפני פרעה, ומיד **ויצא מלפני פרעה**, שלא נשאר לו רק השם כאומרו **אני פרעה, ויעבור על כל ארץ מצרים** בכל הגדולה הנזכרת למעלה, כאילו הוא לבדו מלך על כל הארץ, בלי עבור זמן לעלות קו לקו, כי אם הכל היה ביום תשלום **השלשים שנה**, באופן כי אין זה כי אם שמה' הייתה לו.

מִזֹּתַעַשׂ הָאָרֶץ בְּשִׁבְעֵי שָׁנִי הַשְּׁבַע לְקַמְצִים:

אמר מה שכתבנו למעלה, שרמז יוסף כי אם היה העניין על ידי זולתו לא ירבה האוכל לצבור לשני הרעב. וזה אמר **ותעש הארץ** בטבעה בשבע שני השבע לקמצים בלבד, שאין הקמצים משביעים.

מח ויקבץ את-כל-אכל שבע שנים אשר היו בארץ מצרים ויתן-אכל בערים אכל שדה-העיר אשר סביבתיה נתן בתוכה:
אך כאשר **ויקבץ כו'** על ידו ציוה ה' את הברכה.

מט ויצבר יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי-חדל לספר כי-אין מספר:
עד כי יחדל לספור כי אין מספר, וכמאמר הכתוב (לעיל כו יב) וימצא בשנה ההיא מאה שערים ואחר כך ויברכוהו ה', ואומר יצו ה' את הברכה באסמך (דברים כח ח), שירבה באוצר.

נ וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב
אשר ילדה-לו אסנת בת-פוטִי פֶרַע כֹּהֵן אֹנִן:
היה לו לומר ויולד ליוסף בן ויקרא שמו כו' ותהר עוד ותלד כו', ולא יקדים ויאמר **וליוסף יולד כו'.**

וגם הודיעו בטרם תבוא שנת הרעב, ורז"ל (תענית יא א) אמרו שהוא שלא שימש בשני רעבון, ואם הוא אסור מהיכן היה לנו לחשדו שבא הכתוב לתת עליו התנצלות.
וגם אומרו אשר ילדה לו אסנת כו', כיון שלא הוגד שנשא אחרת מן הסתם שממנה היה. **ועוד** כי טוב טוב היה שמיד באומרו שלקח את אסנת כו' היה לו לומר ותהר ותלד כו', ולא יצטרך לומר עתה **אשר ילדה לו כו'.**

נא ויקרא יוסף את-שם הבכור מְנַשֶּׁה כי-נשני אלוהים את-כל-עמלי ואת כל-בית אבי:
נב ואת שם השני קרא אפרים כי-הפרני אלוהים בארץ ענני:

היה לו לומר כי אמר **נשני כו',** וכן כי אמר **הפרני כו'.**
ועוד איך יחשיב לטובה מה שנשהו כל בית אביו.
וגם באומרו בארץ ענני האם בארץ ענוי יושול מפריה ורביה.

[מדוע לא שלח יוסף שליח ליעקב?]

אך יתכן במה שכתבנו בפרשת ויגש (מה ג), כי הלא כמו זר נחשב בלתי הודיע יוסף לאביו בכתב או בעל פה כי היה חי במצרים מאז, לא בהיותו בבית אדוניו המצרי, ולא כאשר שמו אותו בבור, ויהי שם בבית הסוהר שתיים עשרה שנה, ולא בשבע שני שבע ושנתיים הרעב.

אך הוא כי נתן אל לבו באשר ה' אתו, כי לא על חינום הורד שם, אם לא להקדים שכינה במצרים שיהיה הוא מרכבה אליה. על כן בראותו כי **ויהי ה' את יוסף**, על כן **ויהי בבית אדוניו המצרי**, ולא הודיע לאביו יפדנו מאדוניו, וזהו **ויהי ה' כו'**. ועל הדרך הזה בכל שאר הזמנים היה כמחריש.

והנה היה הדעת נוטה שלפחות עודנו בבית הסוהר, דאגתו ישיחנה לאביו על ידי רץ ירוץ בכתב ידו, אך אשר עצר כוח לבלתי גלות, לית דין בר נש, על כן את בן **הבכור** קרא **מנשה** לומר טוב להודות לה' **כי נשני האלוהים את כל עמלי**, כי האלוהים אשר הוא בגלות מצרים עמי הנשני עמלי **ואת כל בית אבי**, שעל ידו יתברך עצרתי כח לשכוח זה, באמור דיו לעבד להיות כרבו בגלות מבית אלוהים, שאם לא כן הייתי מגיד לבית אבי. והאלוהים עשה, לבל יגאלנו אביו מצרתו בכל הון ביתו ויצו עליו ישוב לארצו, והייתה מתקלקלת כל תקנת הגלות אשר ראה והתקין הוא יתברך בהביא שכינתו מצרימה, ואת יוסף למרכבה אליה, וזהו **כי נשני אלוהים כו'**.

נב ואת שם הנשני קרא אפרים כי-הפרני אלוהים בארץ עניי:

ומה ששם **הנשני קרא אפרים** אינו רק על **כי הפרני כו'**. לרמוז כי עם היותו בארץ עניי, והוא מקום כח הטומאה, ומחייב לו חוסר, נתן תודה לה' כי מה שהפרה היה מאת האלוהים ולא מאת כח חיצוני או בחינת עוון. וזהו **כי הפרני אלוהים כו'**. ולהיות כי הטעמים של שמות אלו לא נודע כוונתו על שאמר כך, כי אם שאל דעות הרואה ללב ידע כי זאת הייתה הכוונה, על כן לא נאמר כי אמר **נשני כו'** כי אמר **הפרני**, כי אין הדבר על היוצא מפיו, כי אם על האמת במה שהוא אמת, **כי נשני כו' כי הפרני**, גם שלא היה יוצא מפיו.

נג ותכלינה שבע שני השבע אשר היה בארץ מצרים:

הנה יוסף בשובע גדול אמר שיהיה בארץ מצרים, וכן אמר ברעב. אמר עתה **ותכלינה שבע שני השובע אשר היה בארץ מצרים**, כי בכל הארצות לא היה שובע.

נד ותחלינה שבע שני הרעב לבוא כאשר אמר יוסף

ויהי רעב בכל-הארצות ובכל-ארץ מצרים היה לחם:

ותחילנה. בתחילת הרעב כאשר אמר יוסף שהוא במצרים בלבד, אלא שאחר כך נתפשט כי **ויהי רעב בכל הארצות**, ועדיין גם שבמצרים היה רעב שלא היה צמח באדמה, עם כל זה היה עדיין לחם, מאשר שמרו משנות השבע, מה שלא עשו בשאר ארצות כי לא ידעו דבר. ועוד מעט ותרעב גם כל ארץ מצרים, שכלתה פרוסתם. ויצעק העם אל פרעה ללחם כי עדיין היה לבהמות דשא מארץ. ויאמר פרעה לכל מצרים איני משתרר בכל אוצרות בר שאצר יוסף, לכו אל יוסף, כל אשר יאמר לכם תעשו. אם ירצה לתת חנם או במחיר בזול או ביוקר.

**נה ותרעב כל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל-פַּרְעֹה לֵאמֹר
וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה לְכָל-מִצְרַיִם לֵכוּ אֶל-יוֹסֵף אֲשֶׁר-יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ:
נֹו הָרָעַב הָיָה עַל כָּל-פְּנֵי הָאָרֶץ**

וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת-כָּל-אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁבֹּר לַמִּצְרַיִם וַיַּחֲזֵק הָרָעַב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם:

ואחר כך והרעב היה על כל פני הארץ גם חוץ למצרים, לא לחם בלבד כי אם גם מה שעל פני הארץ הוא חציר לבהמה כי כל פני הארץ יבשו לגמרי. אז **ויפתח יוסף כו' וישבור למצרים** ולא לבני שאר ארצות. ואז **ותחזק הרעב בארץ מצרים** כי הייתה מארה במזונם בעוון שלא היה משביר לשאר ארצות.

נז וְכָל-הָאָרֶץ באו מִצְרַיִם לִשְׁבֹּר אֶל-יוֹסֵף כִּי-חֲזָק הָרָעַב בְּכָל-הָאָרֶץ:

על כן וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף כי נתן רשות לבוא לקחת. ומאז כי היה חזק הרעב היה בכל הארץ ולא במצרים כחוזק הנזכר, בסבות השבירו את כל הארץ.

פרק מב

א וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ-שָׁבֵר בְּמִצְרַיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לֵמָּה תִּתְּרָאוּ:

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה שְׁמַעְתִּי כִּי יֵשׁ-שָׁבֵר בְּמִצְרַיִם רְדוּ-שָׁמָּה וְשִׁבְרוּ-לָנוּ מִשָּׁם וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוּת:

ג וַיֵּרְדוּ אַחֵי-יוֹסֵף עֲשָׂרָה לִשְׁבֹּר בַּר מִמִּצְרַיִם:

ד וְאֶת-בְּנֵימִין אַחֵי יוֹסֵף לֹא-שָׁלַח יַעֲקֹב אֶת-אַחִיו כִּי אָמַר פֶּן-יִקְרָאֵנוּ אֲסוֹן:

ה וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לִשְׁבֹּר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי-הָיָה הָרָעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:

אם הכוונה שהיה מיצר שיתראו שבעים בעת רעבון, היה לו לומר וירא כי יש רעב בארץ **ויאמר לבניו כו'.**

ב. שאם כן נראה שהיה להם לחם, כי אי אפשר להראות שבעים אם המה רעבים כפי האמת.

ג. כי עודנו מדבר ולמה נאמר **ויאמר** פעם שנית.

ד. כי תחילה אמר **וירא כי יש שבר** ואחר כך אומר **שמעתי.**

ה. אומרו **ולא נמות**, כי מי לא ידע שאם יחיו לא ימותו.

ו. אומרו **וירדו אחי יוסף כו'**, כי אחר אומרו **שאת בנימין לא שלח**, ידוע כי עשרה הם, ולמה נאמר **עשרה.**

ז. אומרו **בתוך הבאים** מה בא ללמד.

ח. אומרו **כי היה הרעב בארץ כנען** הוא מיותר.

אמנם לבוא אל העניין נקדים שני דברים:

א. הנודע **מספר הזוהר** כי בעידן ריתחא אין לאדם להראות בפני כחות חיצונים הנמצאים שם בלי ספק.

ב. כי למדונו רז"ל (**בראשית רבה** צא ב) כי ידע יעקב מעניין גלות מצרים שזה רמז באומרו **רדו שמה** שהוא מנין רד"ו.

א וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ-שֹׁבֵר בְּמִצְרַיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לִבְנָיו לֵמָּה תִּתְּרָאוּ:

ונבוא אל העניין. אמר **וירא** כי הנה גם כי נסתלקה מיעקב נבואה כל הכ"ב שנה, לא יבצר ממנו קצת ראייה נבואית כרואה ואינו רואה בעצם. או בדרך חלום.

ובזה **וירא יעקב כי יש שבר במצרים** וצריך לשלח לבניו לשבור ממצרים, על כן אמר אם אומר להם רדו מצרימה, וישאר בנימין, הלא יקנאו בו כאשר ביוסף. על כן מה עשה? טרם יאמר דבר הקדים הקדמה כמצטער על צרתם, ואמר **למה תתראו** כלומר אוי לי למה באה צרה שתתראו כי תצטרכו להתראות במקום מקטרגים פן יאחזו בכם.

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי כִּי יֵשׁ-שֹׁבֵר בְּמִצְרַיִם רְדוּ-שָׁמָּה וְשִׁבְרוּ-לָנוּ מִשָּׁם וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוּת:

ואחר אומרו מה שהורה כי קשה עליו צערם הקדמה אל מה שרוצה לומר, עשה אחר כך מאמר שני, ויאמר כמפורש העניין: **הנה שמעתי כי יש שבר כו',** לומר הנה שמעתי שהשבר שיש הוא **במצרים** מקום הגלות, שכוחות המקום מקוים מתי יאחזו בכם, וצר לי עליכם כי **תתראו** שמה בפני כוחות המקוים לשעבדכם. ואמר **שמעתי** ולא אמר ראיתי, כי הנה היה חושד את בניו על דבר יוסף כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז קמג) שאמרו חיה רעה אכלתהו על אריה יהודה. ובזה אמר אם אומר שראיתי בנבואה, יצטערו פן גם אתנבא מעשיהם ביוסף, על כן אמר **הנה שמעתי** ולא אמר ראיתי. ואמר, עם כל זה שיש צער כי **תתראו**, מתנחם אני כי טוב טוב הוא, כי הלא אין כח למצרים עליכם של מות, וטוב הוא צער שם ממות בכאן. וזהו אומרו **רדו שמה**, עם היות מקום גלות, **ונחיה** שם **ולא נמות** פה ברעב.

ג וַיֵּרְדּוּ אָחִי-יוֹסֵף עֶשְׂרֵה לְשָׁבֵר בֶּר מִמִּצְרַיִם:

ושמא תאמר אם כן איך לא חשו פן ישתעבדו שמה בגלות ולא יניחם לשוב והלכו. לזה אמר כי שמו מגמת פניהם שלשה דברים:

א. היותם **אחי יוסף**, כי שבו מאשר נסעו מהאחוזה, כמו שאמרו רז"ל (**תנחומא** וישב) מזה ממנין ז"ה, וחזרו עתה לקשר האחוזה ולמסור עליו נפשם כנודע מרז"ל (שם צא ו), וזה יאמר **וירדו אחי יוסף** שהוא לבקשו, והולכים בדרך מצווה אינן ניזוקין.

ב. היותם **עשרה** כי שכינה עמהם.

ג. **לשבור בר** להחיות כל בית אביהם שהיא מצווה רבה, ובזה לא חשו גם שהוא ממצרים, וזהו **וירדו כו' לשבור בר ממצרים**.

ד וְאֶת-בְּנֵימִן אָחִי יוֹסֵף לֹא-שָׁלַח יַעֲקֹב אֶת-אָחִיו כִּי אָמַר פֶּן-יִקְרָאֲנוּ אֹסוֹן:

ועל מה שחש יעקב מקנאת בנימין שאינו משלחו כהם, אמר כי אחר הראותו כי היה מצטער עליהם, די להם הוראת הצטער עליהם, כי מה שאינו משלח **את בנימין**, הנה הוא **כי אמר פן יקראנו אסון** כי הוא לבדו נשאר מאמו, וכיון שהתחילה מידת הדין לפגוע בבניה קל לפגוע בשאר כנודע, וזהו **ואת בנימין וכו' כי אמר פן יקראנו וכו'**. והיא טענה שאין להם תשובה, כי איכה יאמרו חי הוא הפך אומרם לאביהם שהומת.

ה וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לִשְׁבֵר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי-הָיָה הָרָעֵב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:

ולרמז כי היה לבבם שלם בלתי הקפדה על מה שחש אביהם על בנימין יותר מעליהם, וגם במה שרמז שהם אחי יוסף ומכוונים לבקשו כאשר יתבאר. אמר **ויבאו בני ישראל**, ולא בני יעקב, לרמז על יושר לבם כאמור, שאם לא כן הוא מיותר שידוע שבניו הם.

ואמר שבאו **בתוך הבאים** כמו שאמרו רז"ל (שם) נפרדים בין העם מפני העין. **ושמא תאמר** היכן היו כל כך עם שיתפרדו עשרה בתוכם ולא יורגש חברתם, לזה אמר **כי היה הרעב בארץ כנען** ועל כן היו באים גם כל יושבי ארץ כנען ובאו בתוכם.

ו יוֹסֵף הוּא הַשְּׁלִיט עַל-הָאָרֶץ הוּא הַמְּשַׁבֵּיר לְכָל-עַם הָאָרֶץ

וַיָּבֹאוּ אָחִי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲוּ-לּוֹ אַפִּים אֲרָצָה:

ואיך נמצאו יחד לפני יוסף **וישתחו לו**, על כן אמר **יוסף הוא המשביר וכו'** והוצרכו להתראות לפניו לשבור ממנו ועל כן **ויבאו כו' וישתחו לו כו'**.

[התנהגות יוסף כלפי אחיו]

והנה טרם נבוא אל ביאור הכתובים נשית לב דרך כלל אל אשר עשה יוסף לאחיו, כי הלא מעשים אשר לא יעשו על יד איש צדיק כמוהו עשה למו. כי הלא תחילת מעשהו דבר **אתם קשות**.

ועוד מעט ויאמר אליהם מרגלים אתם, והגיעם עד שערי מות, כי הם לא ידעו כי קול דברים היה, כי אם שבכל לבבו וכל דעתו היה אומר להשמידם כמשפט למרגלים את הארץ, כי אחת דתם להמית.

ועדיין לא היטהרו מפחד רעה וישליך אותם הבורה כי אסרם **במשמר שלשת ימים**. ובהוציאו אותם **ויקח מאתם את שמעון**. ובחשבם כי עזרם ה' ויפלטם **השיב כסף איש בפי אמתחתו**. ומאז יצאו את העיר לא הרחיקו, ויצא לבם מיראתם פן יהרגו כגנבים ומה גם בהיותם **מריקים שקיהם** והנה **צרות כספיהם**. כי שם פחדו פחד המה ואביהם ואימות מות נפלו עליהם. ויהי כי חשבו שמחם ה', כי הביאו את בנימין, והיו משיבים אותו ואת שמעון אל אביהם, ותהפך שמחתם לאבל וערבה כל שמחה **וימצא הגביע באמתחת בנימין**, כי גם על פי גזרתם הייתה

להמית את בנימין ואת כל אחיו לעבדים, כמאמרם (לקמן מד ט) **אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וגם אנחנו נהיה לעבדים**. ומה ראה על ככה איש צדיק כמוהו להשקותם יין תרעלה זה כמה פעמים? וחלילה לו מעבור על לאו לא תקום ולא תטור.

אמנם הנה כאב רחמן, ראה, והנה קולר חמשה עונות תלוי על צווארי אחיו, אשר עליהם יתעתדו לגלי צרות גיהנום הלא המה:
א. אשר שנאוהו והראו לו פנים זועפות ולא יכלו דברו לשלום כי אם דברי ריבות, כאומרם המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול וכו'.
ב. בבואו אליהם ויתנכלו אותו להמיתו שאמרו רז"ל (שם פד יד) שהשיסו עליו את הכלבים יאכלוהו.
ג. השליכם אותו הבורה.
ד. מכרם בכסף צדיק.
ה. השקותם כוס תרעלה אל ישראל אביהם באומרם אליו הכר נא הכתונת בנך היא.

ועל כן מאהבתו אותם דאג למו, כי איככה יוכל וראה באבדן מולדתו, ומה גם כי יחד כולם נתגלגלו על ידו, וענוש לצדיק על ידו לא טוב. על כן ראה והנה טוב מאד להביאם לידי חמשת מיני צער מקבילים אל חמשת מיני דברי עונות הנאמרים, לנכות בהם עונש גיהנום. כי טובה גדולה היא להם מכל מוהר ומתן אשר ינתן להם, כי יחליף וימיר למו צרות הנפש הגדולים בצרות החומר. ואף גם זאת היה כמו זר נחשב לו, להיעשות על ידו לולא זכר את החלומות אשר חלם להם, שהיו עתידים להיכנע תחתיו. על כן מצא אל לבו לעשות אלה למו כי לא יאשם. וזה מאמר הכתוב **ויזכור את החלומות אשר חלם להם, ויאמר אליהם מרגלים אתם**, כי על מה שזכר את החלומות ערב אל לבו לאמר **מרגלים אתם**.

והעניין כי לעומת מה **שדברו לו בקושי ורוגז, דבר אתם קשות**. **ועל אשר התנכלו אותו להמיתו** מחפשים דרך יהרג ואל יעבור תחת ידם, והחלו לנסות על ידי כלבי צאנם כדרך המרגל החוקר ודורש איזה הדרך תלכד העיר, אמר להם **מרגלים אתם. ועל השלישית והיא השליכם אותו הבורה, אסרם בבית הסוהר** הנקרא בור כמה דאת אמר כי שמו אותי בבור.

ועל ששמעון היה אשר השליכו אל הבור, הכביד עליו יותר ויקח מאתם את שמעון ויאסור אותו לעיניהם.

ועל הרביעית אשר גנבו את יוסף וימכרוהו בכסף כמה דאת אמר כי גונב גונבתי מארץ העברים, הביאם בצער גניבה בחושבם יתפסו כגנבים על ידי **הכסף המושב**, שכנגד קבלם כסף בשבילו ציערם בזה על ידי כסף.

ולעומת גביע הקצף אשר השקו את אביהם באמור אליו הכתנת וכו', **ציערם על ידי הגביע**. הנה זה הוא דרך כלל אל כל הקורות אותם עם יוסף.

- ולבוא אל ביאור הכתובים** והתכתם נשים לב אל קצת הערות הראויות להעיר:
- א. **אומרו ויוסף הוא השליט** מי לא ידע כי הוא השליט, הלא נאמר למעלה, ומהראוי יאמר כי היה **הוא המשביר** בלבד.
- ב. **אומרו הוא** זה פעמים.
- ג. **אומרו ויבאו אחי יוסף וכו'**, אם דרך כל הבא לשבור בר להשתחוות מה יגיד שחידשו הם.
- ד. **למה שאל מאין באתם**, ולמה טרם **ידבר קשות** לא שאל מאין אתם.
- ה. **למה השיבו יותר מאשר שאל**, כי הוא שאל מאין באו והם השיבו **לשבר אוכל**.
- ו. **למה חזר ואמר ויכר יוסף וכו'** אחר שנאמר למעלה.
- ז. **אומרו ויזכור יוסף את החלומות** איך נמשך מזה אומרו אליהם **מרגלים אתם**.
- ח. **מה הוא הכפל הזה מרגלים אתם לראות את ערות הארץ וכו'**.
- ט. **אומרם אליו לא אדוני**, איך דוחים תביעתו באמרם **ועבדיך באו לשבור אוכל**, והלא אפשר שמתאנים הם.
- י. **מי הכריחם להגיד כי כולם בני איש אחד**, ומה ישיבו על תוכחתו בזה, כי אם נאמר כי אין אב מניח כל בניו באומנות כזה, לא יתכן, כי לא יחויב שברישיון אביהם הם עושים.
- יא. כי הוא אומר שני דברים **אחד מרגלים אתם, שנית לראות את ערות הארץ באתם**, והם לא השיבו רק על אומרו **מרגלים אתם**, והוא חזר והוכיחם ולא הזכיר רק **לראות את ערות הארץ וכו'**.
- יב. **מה הועילו אחרי כן באמרם שנים עשר עבדיך וכו'**, כי זה הוא מאמרם למעלה אלא שמאריכין יותר מעט, ולא בזה ולא בקודם ישיבו על תביעתו, ומה בצע למו להזכיר מה נעשה **מהאחד** אם **איננו** או אם ישנו.
- יג. **באומרו הוא אשר דברתי אליכם וכו'**, איך ממאמרם זה אליו תצא נפקותא כי הוא אשר דבר וכו', וגם אומרו **מרגלים אתם** ולא אמר כראשונה כי **ערות וכו'**.
- יד. **אומרו בזאת תבחנו וכו'**, איך הבאת הקטן מגיד ומחווה אם מרגלים הם אם אין.
- טו. **באומרו שלחו מכם אחד וכו'**, איך על בלתי היותם משלחים אחד יודע כי מרגלים הם, וההפך בשולחם אחריו.
- וגם **שינוי הלשון** כי מתחילה אמר **תבחנו** ואחר כך אומר **ויבחנו דבריכם**, למה ייחס הבחינה האחת אל עצמם ואחר כך אל דבריהם.
- טז. **באומרו זאת עשו וחיו את האלוהים אני ירא**, כי הלא בזה יורה כי מה שעשה עד כה הוא מבלי יראת אלוהים, כי על כן עתה משלח את כולם זולת האחד ובזה מאשים את עצמו. יז. **איך בהביאם את אחיהם יודע כי כנים הם**.

יח. באומרו ויאמנו דבריכם, ולא אמר כאשר בתחילה **ויבחנו דבריכם** או **בזאת תבחנו**.
יט. באומרם אבל אשמים אנחנו על אחינו, כי מלת **אבל** תורה שלילת הזולת, כלומר אבל אנחנו האשמים ולא זולתנו, או כיוצא בשלילה כזו.
כ. אומרם אשר ראינו צרת נפשו וכו', למה תולים הדבר אל ראיות חנינתו והעדר שמיעתם ולא במעשה המכירה.
כא. למה עודם אסורים בבית הסוהר בסכנת מות על דבר תביעת מרגלים לא התוודו שהיו אשמים כי אם אחרי פוטרם, ונהפוך הוא בלי ספק.
כב. בתשובת ראובן הלא אמרתי וכו', מה בא לחדש הלא גם הם התוודו חטאתם.
כג. אומרו לאמר זה פעמים ולא אחד בהם לאמר לזולת.
כד. באומרם וגם דמו הנה נדרש, במה היה נדרש, הרי אמר **זאת עשו וחיו** ופטר את כולם בהבאת הקטן.
ומה ראו על ככה לומר שעתה נדרש.

אמנם הנה אין ספק, כי אנשים חכמים כאחי יוסף הלא מן התימא הוא שלא הכירוהו, כי הן אמת שצדקו רז"ל (יבמות פח א) כי הם הניחוהו בלי חתימת זקן, אך עדיין יפלא איך בראותם שנזקקו לבוא להשתחוות אל איש שליט על הארץ על עסקי תבואה, לא נתנו אל לבם לאמר כי בא החלום אשר חלם יוסף: והנה אנחנו מאלמים אלוים וכו' ותשתחוין לאלומתי, שמורה שעל דבר תבואה נבוא להשתחוות ואולי זה הוא בעל החלומות. ומה גם בראותם כי שאול שאל להם ולמולדתם והשלום אביהם הזקן, כי מה לו לאיש מצרי משלום אביהם.
על כן אומר כי בא הכתוב לתת טעם לדבר, והוא, כי המה אמרו בלבם הנה לעבד מכרנו אותו למצרים מקום אשר עבד איש לא ירים ראש לעלות לגדולה כמשפט מזל מצרים, כנודע מרבותינו זיכרונם לברכה, והוא מאמרנו על פסוק אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. והלא כמו זר נחשב ישדד הוא יתברך שר ומערכות השמים בשביל יחיד.

וזה מאמר הכתוב **ויוסף הוא השליט**, לומר כי אחיו שהשתחוו לו ראו שני דברים:
א. כי יוסף אשר לעבד נמכר הוא לא יעלה על לב שיהיה הוא השליט, וזה מאמר הכתוב לתת טעם אל סבלם הדבר.

ב. כי יוסף אשר היה עבד הוא השליט הלא כמו זר בעיניהם יהיה יוסף.
 כי המה אמרו לא ימנע או חלום השבלים הוא כפתורנו משל השררה כאומרם המלך תמלוך וכו', או הוא כמשמעו שטיב תבואתו מתבואתו ונצטרך אליה, ולא יתכן לא זה ולא זה, שאם נאמר שהוא מדבר על הממשלה, הנה **הוא שליט על הארץ** כולה והם לא הבינו מחלומם רק על אחיו לבד באומרם המלך תמלוך עלינו. ואם הוא כמשמעו על התבואה גם כן הוא עליו ועל אחיו כאומרו אנחנו מאלמים כו' אך **הוא המשביר לכל עם הארץ** דרך כלל. ואם כן איך יהיה הכולל פתרון הפרטי. ועל ידי כן נמשך **שויבואו אחי יוסף וישתחוו לו** ולא חשו אולי יוסף הוא.

ועוד יתכן רמז כי גם על החלום השני, שהוא ואחד עשר כוכבים משתחוים שאמר להם יעקב אביהם הבא נבוא וכו' להשתחוות לך ארצה, לא חשו אולי הדבר הזה הוא **ליוסף הוא השליט** הזה, כי הלא **ויבואו אחי יוסף**, כלומר ולא אביהם ואמו להשתחוות, שהוא השמש והירח, על כן לא נתנו אל לבם. וזהו **ויבואו אחי יוסף** כלומר: למה שהם האחים ולא השמש והירח, על כן **וישתחו לו** ולא חשו אולי יוסף הוא.

ז וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת-אָחִיו וַיִּכְרַם וַיִּתְּנָכֵר אֲלֵיהֶם וַיְדַבֵּר אִתָּם קְשׁוֹת וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֵאֵין בָּאתֶם וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן לְשֹׁבֵר-אֶכָּל:

הנה הוא הכירם מיד בראותו אותם, אך חשש פן יכירוהו גם הם, על כן **ויתנכר אליהם** לבל יתנו אל לבם כי יוסף הוא. אך עדיין לגמור ההכרה רצה לשאול מאין באו כי אם יאמרו מארץ כנען יתאמת לו בעצם כי הן המה. ואמר בלבו אם אשאל להם **מאין באתם** כדי לגמור ההכרה אולי על ידי כן יתנו לב שמא קרוב הוא אליהם, על כן התחיל לדבר **אתם קשות**, ומתוך כך לאמור **מאין באתם**, למען יראה כי למען דעת אם רעים וחטאים המה שאל **מאין באתם**, כלומר אולי ממקום רעים המה, ולא מחמת קורבה. על כן בחשבם כי על כן הייתה השאלה לבדוק ברעתם, אמרו **מארץ כנען לשבור אוכל**, לשלול כוונה רעה רק **לשבור אוכל**. שאם לא כן היו נדרשים ללא שאלום באומרם **לשבור אוכל**. ובראותו תשובתם שאמרו **מארץ כנען** אז נגמרה הכרתו בעצם על כן אמר –

ח וַיִּכֶּר יוֹסֵף אֶת-אָחִיו וְהֵם לֹא הִכְרִיחוּ:

ט וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֻמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם

וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מְרֻגְלִים אַתֶּם לְרֹאוֹת אֶת-עֲרוֹת הָאָרֶץ בָּאתֶם:

י וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא אֲדָנִי וְעַבְדֶּיךָ בָּאוּ לְשֹׁבֵר-אֶכָּל:

יֵא כָלֵנוּ בְּנֵי אִישׁ-אֶחָד נָחֲנוּ כְּנִים אֲנַחְנוּ לֹא-הָיוּ עַבְדֶּיךָ מְרֻגְלִים:

הנה היה אפשר יעלה על רוח יוסף כי כאשר נתקיים חלום האלומים שקמה אלומתו ונתקיימה תבואתו ועל ידי כן וישתחו לאלומתו, כן יתקיים החלום השני והוא השמש וירח כו', כאשר היה כי כמה פעמים אמרו לו עבדך אבינו, והיה לו לחוש פן על ידי עלילות דברים יתגלגל שישפילו מעלת אביהם לפניו, על כן אמר **ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם כו'** לומר כי לא זכר רק מה שחלם להם, ולא מה שחלם לאביו, ועל ידי שלא זכר לא נתן אל לבו כי אם בחינת אחיו, על כן **ויאמר אליהם מרגלים אתם**, שנתגלגל הכנעת אביהם גם הוא אליו, שאם היה שם על לב ענין אביו לא היה עושה.

ויתכן היה במאמר אביו באומרו הבא נבוא שאמרו רז"ל (עיין רש"י) שאמר לו כשם שאי אפשר באמך שכבר מתה, כן אי אפשר בשאר. ועל דרך זה אפשר חשב יוסף שעניין השמש והירח היו דברים בטלים שבחלום ואשר באחיו קיים.

והנה בכוונת ויכוח יוסף ואחיו בעלילת דבריו ותשובותיהם, לפי פשוטו של מקרא רבו הדעות, ואחשבה כי הנה טוב מאד לחתור היבשה לבקש מנוח לכף רגל מדרשי אגדה על פשטי הכתובים.

והוא כי הנה רז"ל במדרש (**בראשית רבה** צא ו) כמספרים אשר לא כתיב בספר ממעשה שהיה, הם אמרו כי בהיכנס בני יעקב במצרים בתוך הבאים נכנסו בעשרה פתחי שערים בעיר כל אחד בפתח אחד מפני העין, והובאו פתקין משוערי העיר מכל באי שערי העיר ובכל פתקא של כל שער ושער מצא שם אחד מאחיו בו, ויצו לסגור כל אוצרות התבואה, רק אחד ובו הוא עצמו **משביר לכל עם הארץ**, למען לא יבצר מהם עת מצא לפניו, ובעוד שלשת ימים לא בא מהם גם אחד. אז שלח לבקשם וימצאום בשוק של זונות, הנקיש בגביע ואמר אני רואה **שמרגלים אתם**, אמרו לו כך ציונו אבינו אל תכנסו בשער אחד. אמר להם בשוק של זונות מה טיבכם אמרו לו אבידה אבדה לנו. אמר להם אני רואה בגביע ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם, ואחר כך מכרתם אחיכם לערבי אחד. מיד נזדעזעו ואמרו **שנים עשר כו'** והשנים היכן הם, אמרו לו **האחד איננו** מת, **והקטן את אבינו** היום. אמר להם **הביאו אחיכם כו'.**

והנה מכל ויכוח זה על שתי השאלות אין דבר כתוב בספר. והן אמת כי לפי מה שאחשוב בכוונת המסורה נמצאו דבריהם, הלא היא כי **נחנו** - חמשה במקרא.

א. כולנו בני איש אחד נחנו.

ב. ונחנו מה כי תלינו עלינו (שמות יג).

ג. ונחנו מה לא עלינו תלונותיכם כי על ה' (שם).

ד. נחנו נעבור חלוצים (במדבר לב).

ה. נחנו פשענו ומרינו כו' (איכה ג).

והוא כי בה נסדרו כל טענות ויכוחם, כי אמרו **בני איש אחד נחנו**, ועל כן נחנו מה כי תלינו עלינו לומר שאנו מרגלים, אין תלונות בואנו בעשרה פתחים עלינו כי אם על אבינו שצונו כך מפני העין. והשיב יוסף גם שנודה זה הנוגע אלינו שלא הייתם מרגלים, למה חטאתם לה' ללכת בשוק של זונות. וזהו ונחנו מה, שעשה עיקר מהיותכם עלינו מרגלים, כי הלא לא עלינו על שתצרו אלינו היא תלונותיכם שיש לנו עליכם, כי אם על ה' שחטאתם לה' ללכת בשוק של זונות. אז השיבו ואמרו נחנו נעבור חלוצים לבקש את אחינו. וכמו שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** צא ז) שאמרו אי למקטל אי לאתקטלא, והטעם כי נחנו פשענו בו כדברך שנמכר לערבי אחד, ועל כן באנו לשוק זה, כי היה יפה מראה. הנה מצאנו להם סעד מהמסורה, אך אשר לא כתוב בספר הוא. והן אמת כי מה שהכריחם לומר כי נכנסו בעשר שערי העיר, אפשר שאם לא כן מאין ולאין

מצא תואנה ופתחון פה לומר להם **מרגלים אתם**, אך לומר שמצאום בשוק של זונות נראים כמתנבאים.

על כן אומר, כי אף גם זאת נמצא כתוב בספר. ועל פי שתי הקדמות אלה נתיך כל תיבות המקראות על נכון ויותרו כל הספקות, עם שנצא ממרכז מאמרם בהמשך העניין למען יישב המקרא ניקוט מיהא תרתי. ואומרה על פי שתי הקדמות רז"ל:
האחד שנכנסו בעשרה שערים,
והשני שהלכו לשוק של זונות שלשה ימים.

כי הם אלה דברי יוסף אליהם, על האחד **מרגלים אתם** כי על כן לרגל את הארץ בפעם אחת כנס כל אחד בשער אחד. והראיה כי לא כשרים אתם כי הלא **את ערות הארץ** הוא שוק של זונות כי שם מקום זימה וערוה באתם לראות, ומאן דעביד הא עביד הא.

י ויאמרו אליו לא אדני ועבדיך באו לשבך-אכל:

והם על מאי דסליק מיניה השיבו ואמרו **לא אדוני ועבדיך באו לשבור אוכל**, לומר אין צריך לזה ראיות עמוקות כי אם לדחות ולומר לא אדוני, כי הלא ועבדיך באו מזי רעב לשבור אוכל, ואשר נודד הוא ללחם איה לא ישוטט לבו להתאוות תאוות המשגל ליטמא בזימה. וזהו **לא אדוני** כי לא בכוונה **לראות ערות הארץ באנו** כי הלא ועבדיך באו בטרדת רעב **לשבור אוכל** להשיב נפש, ולא יעלה על לבך פנינו אל חמדת טומאת זימה.

יא כלנו בני איש-אחד נחנו כנים אנחנו לא-היו עבדיך מרגלים:

ועל האחת כי מרגלים אנחנו, הנה **כלנו בני איש נחנו** ומפני העין נתחלקנו בשערים לבוא בתוך הבאים. וחיסרו האל"ף ולא אמרו **אנחנו** לרמוז אל חסרון האחד, ומעתה כנים אנחנו לא היינו מרגלים.

יב ויאמר אליהם לא כי-ערוות הארץ באתם לראות:

ויען ויאמר לא **כי ערוות כו'** לומר אם לא שנמצאתם בשוק של זונות הייתי מקבל התנצלותכם על שנכנסתם בשערים רבים מפני העין, אך אני רואה שבר יד טענתכם זו במה **שערוות הארץ באתם לראות**. כי אשר אמרתם להשיב על זה כי **עבדיך באו לשבור אוכל** אינה טענה מספקת לבטל הערעור ההוא, כי מאשר **ערוות הארץ באתם לראות** אקח ראיה על זה. וזהו אומרו לא **כי ערוות הארץ כו'** לומר לא כדברכם שלא מרגלים אתם **כי** הלא **ערוות הארץ באתם לראות**, כי היתכן שמרתם עצמכם מעיני הזולת ועיניכם לא שמרתם מהביט בזונות ומזה ראיה כי **מרגלים אתם**.

יג ויאמרו שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש-אחד בארץ כנען

וְהִנֵּה הַקָּטָן אֶת-אֲבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֵחָד אֵינָנוּ:

על כן על זאת השיבו ואמרו **שנים עשר עבדיך אחים כו' והאחד איננו** כלומר ואותו אנו מבקשים בשוק של זונות כדרך לבקש את נער משולח.

יֵד וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵכֶם לֵאמֹר מְרַגְלִים אַתֶּם:

כשומעו **והאחד איננו** אמר **הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם**. והוא בשום לב אל אומרו **וידבר אתם קשות** שהוא דבור של קושי, ואחר כך בלשון אמירה שהוא חיבה ונחת אמר להם **מרגלים אתם** באומרו **ויאמר**. וזה כיוון בשמעו **האחד איננו**, לומר, עתה שאמרתם כי אבדתם אחד ובאתם לבקשו, עתה תבינו מה שקודם אמור לכם **מרגלים אתם** דברתי קשות, נראה על לא דבר, ואחר כך בהזכיר הדבר הרע **מרגלים אתם** היה בנחת ובשצף קצף. אך הוא כי לא נעלמו ממני מעשיכם, ועל מה שעשיתם קודם בואכם פה. שהוא מה שאמרתם עתה כי אבדתם אח, כי מידכם הייתה זאת לו, ומה גם לרז"ל (שם) שבפירוש אמר להם בגביעי אני רואה כי מכרתם אותו לערבי אחד, כי זה יותר רע ויותר אמת מעניין היותכם עתה מרגלים כי זה ספק. וזהו אומרו **הוא אשר דברתי אליכם כו'** לומר בזה שאמרתם **והאחד איננו** תבינו כי הוא אשר דברתי אליכם קשות שהוא לשון דיבור, כדי לאמר אחר כך בלשון אמירה ונחת **מרגלים אתם**, כי נהפוך הוא הראוי, כי בהזכיר היותכם מרגלים היה ראוי להיאמר ברוגז מה שאין כן מקודם, אך הוא כי תחילה רגזתי על מה שהיה בקרבי מאשר עשיתם תחילה לאחד שאיננו, ואחר כך בעניין היותכם עתה מרגלים לא דברתי ברוגז כל כך, כי קל הוא החשד הזה מעניין אחיכם, שאמת היה הדבר.

או יאמר, עתה שאמרתם **והאחד איננו**, שאבוד בעולם הוא, הנני חוזר אל תביעתי כי **הוא אשר דברתי מרגלים אתם**. כי הלא אם כשר היה לא הייתם מבקשים אותו בשוק של זונות בייחוד וממנו אקח ראייה ללמוד עליכם כי כמוהו כמוכם.

טו בְּזֹאת תִּבְחֲנוּ חַי פְּרָעָה אִם-תֵּצְאוּ מִזֶּה כִּי אִם-בָּבוֹא אַחֲיֵכֶם הַקָּטָן הִנֵּה:

והנה דרך המלכים להכות ביסורין רעים את הנחשדים למרגלים, וכן ראוי לעשות אך אתם קשים מלהודות, אך **בזאת תבחנו בבא אחיכם הקטון**, כי הוא בשצף קצף ייסורין קלים יגיד לי מה מעשיכם ומה עשיתם לאחד שאיננו, באופן כי הבחנת כשרותכם אם כנים או מרגלים אתם תלויה **בבא אחיכם הקטון**, כי נער ורך הוא לסבול ייסורים, ועל פי הגדתו ממעשיכם אשכילה אם כנים אתם.

טז שְׁלַחוּ מִכֶּם אֶחָד וַיִּקַּח אֶת-אַחֲיֵכֶם

וְאַתֶּם הֶאָסְרוּ וַיִּבְחֲנוּ דְבָרֵיכֶם הָאֵמֶת אֲתֶכֶם וְאִם-לֹא. חַי פְּרָעָה כִּי מְרַגְלִים אַתֶּם:

והנה מהראוי היה **חי פרעה** אם תצאו מזה אפילו אחד מכם עד **בא אחיכם הקטן הנה** על ידי שליח מזולתכם, פן תייעצו בדרך עצות שקריות שלא יגלה רעתכם, ובזאת תבחנו עצמכם בעצם כי הוא יגיד מעשיכם. אך הנני מוותר לכם שלא אעכב את כולכם כי אם **שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם**, וגם שאותו האחד יוכל לייעץ אותו לא יהיה כל כך בעצם כמו בהיות כולכם עמו, כי איננו דומה עצת כולכם לעצת אחד, כי לא תהיה כל כך חזקה שלא אבחין מתוך הדברים אם אמתיים או מועצות שקר המה. וגם שלא תבחנו עצמכם בעצם כאשר אם לא היה הולך איש מכם, הנה לפחות **ויבחנו דבריכם האמת אתכם** כי על פי הדברים אשר יצאו מפיו ומפיכם יבחן אם אמת אתכם כלומר בפנימיותכם. על ידי האומד והשערה וחקירה שכלית, יבחנו הדברים אם אמתיים או שקריים הם. וזהו שלמעלה אמר **בזאת תבחנו** שייחס הבחנה אל עצמם, ועתה אמר **ויבחנו דבריכם** שייחס ההבחנה אל הדברים. ועל פי דרכו הורה להם רחמנות שלא אמר אסור אתכם רק **היאסרו** כלומר מדעתכם, וגם לא נתנם במאסר אלא אספם אל מקום שמור כאומרו **ויאסוף אותם אל משמר**, וגם לא אמר אשלח מכם אחד רק **שלחו מכם** על פי בחירתכם.

יז וַיֹּאסֹף אֹתָם אֶל-מִשְׁמַר שְׁלִשֶׁת יָמִים:

והנה כשמעם המר להם עד מות, כי אמרו בלבם אם יבוא הקטן כי יחקור אותו כולנו מתיים. כי הלא בשאלו מאתו מה מעשיהם של אלו, ומאותו האחד שאמרו **והאחד איננו** ובאו לבקשו בשוק של זונות, מה טיבו של האחד ואיך נאבד ומה היה לו, כי הלא יענה ויאמר לא ידעתי מה היה לו, כי אם שאיש צדיק תמים היה וישלחו אביו לראות את שלום אחיו ואת שלום הצאן ולא שב, כי אם שאחיו אלה באו אל אביהם ובידם כתנות אחיהם טבולה בדם ודקורה במדקרות חרב ויאמרו אל אביהם הכר נא הכתונת בנך היא אם לא, ויכירה ושם ישבנו גם בכינו והתאבלנו עליו.

והנה על פי הדברים האלה אז יחרץ האיש אדוני הארץ לאמר, הנה כי אנשי דמים אתם, כי את אחיכם הרגתם ונתחייבתם את ראשיכם. ומה גם למאמרם ז"ל (עיין **בראשית רבה** עה ו בחי' הרד"ל) כי מלך מצרים היה אז מושל בארץ כנען, כי על כן אמרו ז"ל (**בראשית רבה** עה ז) על פסוק באנו אל אחיך וגם הולך לקראתך, שאמרו שהיה רוצה ללכת מצרימה ליקח עליו מכס ארץ כנען להיאחז עם יעקב בדברים. וגם יתפשם בדברי שקר, כי אז אמרו אל אביו כי מת איך עתה יאמרו איננו ומבקשים אותו. ועוד יוסיף להחזיק במאמרו כי מרגלים הם ואחת דתם להמית. על כן מיאנו לעשות הדבר כי רע עליהם המעשה. אז **ויאסוף אותם אל משמר וכו'** עד יום השלישי

יח וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי זֹאת עָשׂוּ וַחֲיוּ אֶת-הָאֱלֹהִים אֲנִי יֹרָא:

ויאמר אליהם זאת עשו וחיו לומר רואה אני כי בני מות אתם, כי על כן מיאנתם יבוא אחיכם הקטון פן אחקור אותו. על כן למען תחיו אוותר אתכם ולא אחקור דבר כי הלא **את האלוהים אני ירא** כלומר ולא אתם, כי אני חס עליכם ואתם לא חסתם.

יט אם-כנים אתם אחיכם אחד יאסר בבית משמרכם ואתם לכו הביאו שֶׁבַר רֶעִבֹן בְּתִיכֶם:
והויתור כי **אחיכם אחד** בלבד **יאסר בבית משמרכם כו'**

כ וְאֶת-אֲחִיכֶם הַקָּטָן תְּבִיאוּ אֵלַי וַיֹּאמְרוּ דְּבָרֵיכֶם וְלֹא תִמּוּתוּ וַיַּעֲשׂוּ-כֵן:

ואת אחיכם הקטן תביאו אלי ויאמרו דבריכם, זאת הטבתי אליכם, כי ויאמרו דבריכם, כי לא אחקור ואדרוש אותו להבחין דבריכם כי אם ויאמרו דבריכם, כי מיד אאמין אתכם. כי אומר שכאשר היה צדק ואמת אשר אמרתם כי יש לכם אח קטן עם אביכם כן גם כל יתר אמריכם אמת. וההטבה הזאת לא שאחשוב שכך הוא האמת רק כדי שלא תמותו אם אחקור כי תגלה רעתכם ואני חפץ בחייכם, וזהו ויאמרו דבריכם ולא תמותו. ואז שמחו על העדר שאלה לקטן ויעשו כן.

כא וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו אָבֵל אֲשֶׁמִּים אֲנַחְנוּ עַל-אָחִינוּ

אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת:

אבל אשמים אנחנו הנה טבע לשון אבל יורה שדוחה דבר אחר ומקיים דבר אחר זולתו מה שאין צודק בזה.

ואם אמרנו שעל ראותם כי ריחם עליהם האיש אדוני הארץ שהוציאם מהסוהר ואמר ויאמרו דבריכם ולא תמותו שעל זה אמרו אבל אשמים אנחנו על אחינו, כלומר ולא האיש הזה, כי הוא שאינו אחינו ריחם עלינו, מה שאין כן אנחנו שלא ריחמנו על אחינו, וזה היה זר כי ראינו צרת נפשו בהתחננו והוא מבלי נתחנן לו היטיב לנו. על כן אבל אנחנו אשמים ולא הוא. אך כל זה איננו שווה כלל כי הלא על כל פנים לא ינצל האיש אדוני הארץ מהיות אשם, כי העליל עלילות על לא חמס ואסרם בבית הסוהר שלא כמשפט, ואיך יאמרו כי הוא אינו אשם אבל אנחנו אשמים.

אמנם יתכן כי מתחילה עודם אסורים בבית הסוהר על ערעור מרגלים, שאחת דתם להמית, והיו מטים להרג, היה נראה בעיניהם כי לא אשמים היו. כי אם היה על דבר אחיהם, לא שפכו דם ואיך יסתכנו עליו. ואם על דבר אשר ציערנו את אבינו באמור אליו הכר נא והיה זה לנו כשפיכות דם, הלא אם כן איפה איך מצטער גם הוא, כי הנה לא יניחונו להוליך לו אוכל להשיב נפש. על כן היו תמהים באומרם אולי אבינו קבל דיבת יוסף חלילה והוא באשם על כך. וגם על עצמם יפלא בעיניהם בחשבם כי בלתי אשמים המה, ככתוב בפרשת וישב. אך בראותם שני דברים:

א. שהוציאם ממאסרם והבטיחם שיאמנו דבריהם.

ב. כי אמרו להם ואתם לכו הביאו שבר רעבון בתיכם. אז אמרו אבל אשמים אנחנו כו', לומר הנה עד כה היה נראה כי גם אבינו היה כאשם כי על כן מנעו ממנו אוכל להשיב נפש, אך עתה אשר ציונו ואתם לכו הביאו שבר רעבון בתיכם, מודים אנחנו כי אבל אשמים אנחנו ולא הוא.

ומאשר יצאנו מהצרה לרוחה, אנו גוזרים ואומרים כי לא הייתה הצרה על דבר אבינו כי אם על אחינו, ולא משפט מות רק כי ראינו צרת תחינתו ולא שמענו, כי על כן בהיות הדבר נקל באה

כבר ועברה ממנו הצרה הזאת ויצאנו לרוחה. וזהו היות טעם של מלת באה בבי"ת מלעיל, והוא כי באה כבר, ולא מלרע שהיה המשמעות שהביאה הווה. והוא כי על כן יצאה ממסגר נפשנו. כי אם היה על דבר אבינו והיינו כמחויבי מיתה עדיין היינו בצרה. ועל כן לא הכירו הדבר עד צאתם לרוחה.

כב ויען ראובן אתם לאמר

הלוא אמרתי אליכם לאמר אל-תחטאו בילד ולא שמעתם וגם-דמו הנה נדרש:

אז ויען ראובן אותם לאמור - כלומר כדי לאמור הם הווידוי בדרך האמתי ולא כמאמרם. כי הן אמת שאמרו כי אשמים היו, אך אמרו כי כבר נוכה העוון וחלף עבר, ואין לאמור כך כי אם באופן יכירו רעתם וישובו מעונם. וזהו אומרו **לאמור**. והוא באומרו להם **הלא אמרתי לכם כו'** כי גם שלא אמרתי בפירוש ולא תחטאו, הכוונה הייתה לאמור **אל תחטאו בילד** למבינים. והוא כי לא אמר נשליך אותו אל הבור, רק השליכו למען יבינו כי רע עליו המעשה ולחטא חשב אותו.

ואשר יצאתם ממאסר, אינו שכבר נוכה העוון, אך הוא כי עד כה לא לקיתם רק על מה שדברתם קשות ועל מה שהתנכלתם אותו להמיתו ועל שהשלכתם אותו הבורה, שעל כן היו השלשה דברים:

מה שדבר אתם קשות,

ומה שאמר להם מרגלים אתם,

ומה שאסרם בבית הסהר.

אך מה שעשיתם אחר כך, שהיה שפיכות דם או דומה לו, כי ראובן לא ידע איך היה, **הנה** עתה **נדרש**. כי מאשר שולח בעד בנימין לדרוש ממנו איך היה עניין האחד שאיננו, הנה כאילו כבר נדרש, כי הלא עזב עניין המרגלים ודרוש דמים. וזה הוראה אל מה שנעשה בשמים והתעתדו לקבל העונש. וזהו **וגם דמו כו'.**

ובמה שאמרו ז"ל (בראשית רבה צא ח) שמרבה הגם את דם הזקן, יאמר כי על שלשה דברים טעו:

אחד הלא אמרתם כי על אביכם לא הייתם לוקים.

ועל אחיכם לא על דבר חמור, רק אשר ראיתם בהתחננו כו'.

וגם אמרתם כי הצרה כבר באה ועברה.

לא כן הוא כי אם **וגם דמו** כי דם שניהם עליכם. **וגם** הוא דבר חמור שהוא שפיכות דמים. **וגם** לא באה כבר ועברה כי אם עדיין לא התחלתם כי **הנה נדרש** ליפקד כמדובר.

ועוד יתכן, כי עודם בבית הסוהר היו אומרים בלבם כי עוון המכירה היה מחייבם מיתה כי עזה כמות מכירתו לפניו יתברך, ועד ממהר אצלנו עניין עשרה הרוגי מלכות, על כן היו שותקים ומקבלים עליהם את הדין. וגם מפני החרם שלא לגלות המכירה לפני הבלתי יודעה, כראובן

שלא ידע מה נעשה והיה כעת עמהם. אך בצאתם מאפלה לאורה אמרו לא כמחשבתנו, כי אשר דמינו כי עוון מיתה היה עלינו, לא כן היה, כי **אבל אשמים אנחנו** אשמה מה בלבד, ולא על גוף המעשה, כי ראוי היה לכך לדעתם, כמפורש בפרשה הקודמת, על הביאו שמע שווא, שהיו קוראים לבני הלחנות עבדים.

וגם במה שתקנו לבל ילכדו במצודת גונב איש ומכרו, כמפורש שם בפסוק, כי אחינו בשרינו הוא כו'. אך אשמתנו אינה כי אם **שראינו צרת נפשו בהתחננו כו'** והיינו קשים מעבור על פשע ומלקבל תשובתו, לכן לקינו מידה כנגד מידה. והוא כי חטאנו בראיה ושמיעה, כי **ראינו צרת כו'** ולא חסה עליו עינינו, וגם **לא שמענו** שלא נכנסו תחנוניו באוזנינו, **על כן באה אלינו הצרה הזאת** בייחוד. והוא, על שלא שמענו תחנוניו, שמענו קשות ודברי עלילות. ועל **אשר ראינו כו'**, כנגד זה במחשכים הושיבונו בבית הסוהר כי שם נסתמות עיניים מלראות. וזהו אומרו **הצרה הזאת** מידה כנגד מידה. ועל עצמות המעשה אין עלינו כוּבַד עוון, **על כן באה** כבר ועברה **הצרה**, ונחה שקטה תביעת המרגלים כי יאמינו דברינו.

והנה ראובן תאב לדעת מה נעשה מיוסף, כי לא ידע, כי לא נמצא אז אתם, כי כאשר שב אל הבור היה להשיבו אל אביו, וכששב אל הבור והנה אין יוסף בבור ויקרע את בגדיו ואין גולה את אוזנו מפני הנידוי והוא לא ידע. אך ראה שהיו אומרים כי לא הייתה אשמתם רק על בלתי שמוע תחינתו, על כן **ויען ראובן אותם לאמר** כלומר כדי שיאמרו ויגלו הדבר כי זאת תאוותו, וזהו אומרו **לאמר**, והיו דבריו:

הלא אמרתי וכו', לומר אם מה שעשיתם אינו שפיכות דמים כי אם דבר אחר, ועודנו חי מתייחס לחטא קל, הלא גם מזה התרתי אתכם, כי **הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד** כלומר אפילו מציאות קל, כי הלא לילד יחשב בלתי ראוי ללקות כי אין עליו אשמת דבר. כי גם שאמרתי אל תשפכו דם, לא הייתה הכוונה כי דבר אחר שלא יהיה שפיכת דם תעשו, רק עשיתי הקדמה לאט לכם, לאמר אחר כך **אל תחטאו** כלל בילד וזהו **אליכם לאמר כו'**, כי למה שהיה אליכם שהייתם להוטים להורגו, לא אמרתי מיד אל תחטאו כי אם מה שהייתה הקדמה לומר אחרי כן **אל תחטאו**. והנה כל זה הוא אם היה חטא קל ולא שפכתם דמו, אך מה שאני רואה לא כן הוא כי אם שדם שפכתם כי הלא **גם דמו הנה נדרש**. והם עמדו לא ענו מפני החרם, כי עודנו עומד שלא לגלות.

כג והם לא ידעו כי שמע יוסף כי המליץ בינתם:

והנה בזה היו מחייבים את ראשם אם ישמע יוסף כי יאמר שופכי דמים אתם. וגם יש ראייה כי מרגלים אתם. על כן אמר הכתוב **והם לא ידעו כי שומע יוסף כו'.**

כַּד וַיֹּסֶב מַעֲלֵיהֶם וַיִּבֶךְ וַיָּשֶׁב אֲלֵהֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם וַיִּקַּח מֵאֲתָם אֶת-שְׁמֵעוֹן וַיֹּאכֹל אֹתוֹ לְעֵינֵיהֶם:

הנה יוסף ראה שלשה דברים:

א. מה שהזכירו **צרת נפשו בהתחננו**.

ב. אשר היו תוהים ושבים מהרע אשר גמלוהו.

ג. מאמר ראובן באומרו **הנה נדרש**.

על כן **על האחד ויסב מעליהם ויבך** מצרתו אשר הזכירוהו, ולהשקיט התעוררות נהמת לבו מעליהם על ידי בכייתו.

ועל השני וישב אליהם על כי שבו וניחמו על הרעה **וידבר אליהם**.

ועל השלישי ויקח מאתם את שמעון למען יאמינו לקול ראובן, כי הלא שמעון היה האומר לכו ונהרגהו, כמאמרם ז"ל כי ויאמרו איש אל אחיו כו' הם שמעון ולוי.

כֹּה וַיֵּצֵא יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת-כְּלֵיהֶם בָּר וּלְהָשִׁיב כֶּסֶף אִישׁ אֶל-שָׁקוֹ וּלְתֵת לָהֶם צִדָּה לְדֶרֶךְ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן:
כֹּו וַיֵּשְׂאוּ אֶת-שִׁבְרָם עַל-חֲמִירָהֶם וַיֵּלְכוּ מִשָּׁם:
כֹּז וַיִּפְתַּח הָאֶחָד אֶת-שָׁקוֹ לְתֵת מִסְפּוֹא לְחִמְרוֹ בְּמִלּוֹן
וַיֵּרָא אֶת-כֶּסֶפוֹ וְהִנֵּה הוּא בְּפִי אֲמַתְחָתוֹ:

ראוי לשית לב:

כי לא היה ראוי להודיענו רק כי ציוה להשיב כסף איש בפי אמתחתו.

אך צוותו ימלאו את כליהם בר ולתת להם צידה אין לסיפור צורך מזה.

וגם החילו בלשון רבים וימלאו את כליהם בר, ויצא בלשון יחיד ואמר ויעש להם כן.

ועוד שסוף פסוק מיותר, שהיה לו לומר וימלאו את כליהם בר וישיבו את **כספיהם איש אל שקו** ויתנו **להם צידה לדרך**, ויחזור הכל אל אומרו **ויצו**. וכמו שבמילוי השקים הזכיר קיום מצוותו ולא דבריו, כן בהשבת הכסף ותת הצידה יזכור הקיום ולא דברי מצוותו ולשתוק מויעש כן.

וכן אומרו **וישאו את שברם כו'** הוא מיותר.

ועוד מה היה שהאחד מצא כספו **במלון**, ואחיו לא מצאו צרורות כספיהם עד היותם מריקים שקיהם בבית, היתכן שלא נתן **מספוא לחמורו** במלון רק האחד בלבד.

אך כוונת יוסף לצער את שמעון ולוי **מלכל השאר**, לכפרתם, כי הם היו עיקר בצרתו. ובגדול החל **ויקח מאתם את שמעון**. ובהשבת הכסף שם כסף לוי באופן יאונה לידו מיד למען יצטער מיד. ולאחיו באופן לא ירגישו עד קרב ביתם. והוא מלשון הכתוב באומרו **ויפתח האחד את שקו וכו' והנה הוא בפי אמתחתו וכו'**, יראה כי היה השק מלא בר ולחם לאנשים, וקרוב אל פי

השק הייתה אמתחת מלאה מספוא לחמור, ופי השק תפור עליה. וציווה להשיב כסף כל אחד מהם בתוך הבר בשק בפנים, וזהו **להשיב כספיהם איש אל שקו**. ואת כסף לוי שם בפי האמתחת אשר בפי השק, למען ימצאנו מיד בפותחו במלון, ועל כן אחיו עד היותם מריקים שקיהם לא הרגישו.

ובזה יובן מאמר הכתוב באומרו **וימלאו** שהיה לו לומר למלא על דרך אומרו ולהשיב. **וכן באומרו ולהשיב כספיהם איש אל שקו** כי מהראוי יאמר ולהשיב כסף איש אל שקו, ולא אחר אומרו כספיהם לומר איש וכו', כאילו האיש הושם אל שקו.

וגם אומרו אל שקו ולא אמר בשקו.

ועוד אומרו ויעש ולא אמר ויעשו על דרך אומרו **וימלאו**.

אך על שלשה דברים ציוה לבוא כוונתו אל הפועל.

א. ימלאו בני ביתו את כליהם בר ולא בעליהם כמנהג, לבל ירגישו בהשבת הכסף, וגם בלי מידה.

ב. ולהשיב כספיהם בבר הנזכר, שהוא תוך הבר שבשק. אך ישנו הנקרא איש, כי איש מהם הוא לוי כמד"א איש אל אחיו, שהם שמעון ולוי, לא יושב כספו בבר הנזכר, וגם לא בשקו בעצם שהוא תוך השק פנימה, רק אל שקו כדבר קרוב אל החוץ, כמופקד אל השק, שהוא באמתחת שבשק למעלה לא בשק עצמו, והוא מטעם הנזכר.

וזו כיוון באומרו וירא את כספו והנה הוא בפי אמתחתו, כי מלת הוא מיותרת, אך יאמר כי כספו שלו הוא היה בפי אמתחתו בלבד.

ג. ולתת להם צידה לדרך, והוא כי חש פן לאכול בדרך יקחו מבר ולחם שבתוך השקים וימצאו צורות כספם, על כן נתן להם חוץ משקיהם **צידה לדרך** לבל יצטרכו להריק שקיהם או לקחת מהם בדרך.

והנה מכל הציוויים הללו לא עשו בני ביתו כי אם אחד, וזהו **וימלאו את כליהם בר**, אך להשיב כספיהם כו' ולתת להם צידה היה קשה בעיניהם שהיה ויתור גדול השבת כסף וגם צידה אחרת זולת מילוי כליהם. על כן התרפו עד יצווה שנית, ופן תשנא צבי כי המזון היה יקר בימים ההם.

כו וישאו את-שכרם על-חמריהם וילכו משם:

וסיפר הכתוב כי כל כך היו נחפזים לצאת מתוך מצרים פן תתרגש למו צרה כקודמת, וגם מדאגת רעבון בית אביהם, כי לא המתינו עד קשר המשואות עד צאתם מהעיר, רק **וישאו את שכרם על חמוריהם**, ויצאו משם, כי לא האמינו לצאת, אך אחרי צאתם יקשרו משואותם.

כז ויפתח האחד את-שקו לתת מספוא לחמרו במלון

וַיֵּרָא אֶת-כֶּסֶף וְהִנֵּה-הוּא בְּפִי אֲמַתְחָתִי:

כח וַיֹּאמֶר אֶל-אֶחָיו הוֹשֵׁב כֶּסֶף נִגְמָה הִנֵּה בְּאֲמַתְחָתִי

וַיֵּצֵא לָבֶם וַיַּחְרְדוּ אִישׁ אֶל-אֶחָיו לֵאמֹר מֶה-זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ:

הלא כמו זר נחשב כי האחד שנמצא **הכסף בפי אמתחתו** לא חרד, והמה יצא לבם **ויחרדו** כו'.

וגם אומרו **והנה** הוא מיותר.

וכן אומרו **וגם הנה**.

וכן אומרו **ויצא לבם** מה עניין היציאת הלב ההיא.

וכן אומרו **לאמר** כי אינו לאמר לזולת.

כז וַיִּפְתַּח הָאֶחָד אֶת-שָׁקוֹ לְתֵת מִסְפּוֹא לְחֶמְרוֹ בְּמִלּוֹן

וַיֵּרָא אֶת-כֶּסֶף וְהִנֵּה-הוּא בְּפִי אֲמַתְחָתִי:

אמנם יתכן כי לוי היה כמוצא שלל וכמבשר בעיניו, כי ראה כי הושב כספו אשר הביא אתו באומרו שאם להעליל עליו הייתה שימה לא היו שמים אותו הכסף עצמו, כי יוכל לומר לא יעלה על לב ניתן לו בר ולחם בשנת רעב בלא כסף, אך ודאי קבלו ממני, ואין זה רק השבה להטיב לי. וגם אם כווננו לומר שלקחתי, לא יצדק בכסף שלי, שאוכל לומר משגה היה שלא לקחתי. **ועוד ראייה** כי הוא ניתן במקום מוכן ומזומן לימצא בפי אמתחתי, שאם לתופסי כגנב כווננו המשימים, לא היו שמים אותו במקום ימצאנו, ויחביאנו, כי אין אדם גוזל ושם הגזלה במקום ימצאנו מיד. וזה מאמר הכתוב **וירא כספו והנה הוא** כלומר מוכן לימצא.

כח וַיֹּאמֶר אֶל-אֶחָיו הוֹשֵׁב כֶּסֶף נִגְמָה הִנֵּה בְּאֲמַתְחָתִי

וַיֵּצֵא לָבֶם וַיַּחְרְדוּ אִישׁ אֶל-אֶחָיו לֵאמֹר מֶה-זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ:

זה מאמרו להם **הושב כספי** שנתתי אני, כי ידעתי שנתתיו ודאי והושב. וגם הוא שלי. שאם להתעלל כווננו לא בכסף של עצמי היו עושים. והראיה, כי **הנה גם** הוא **באמתחתי** מוכן להימצא ומזומן כמשמעות לשון **הנה**, כלומר ואם כן אין זה רק בשורה כי מתנה ניתנה לי, ועל כן לא נצטער.

וכשמוע אחיו, כל כך התפעלו כי יצא לבם ודעתם **ויחרדו וכו'**. לומר הלא חשבת כי טובה הייתה לך, נהפוך הוא כי אינו רק רע ולא לך לבדך כי אם לכולנו. וזהו **לאמר** כלומר מה שראוי **לאמר** הוא **מה זאת עשה אלוהים** הוא מידת הדין לנו, הפך מאמרך שהיה רחמים ומתנה טובה.

ואם נדקדק אומרו מה זאת, וגם בטעם תביר במלת **זאת**. נאמר, כי לוי להיותו עם שמעון מחזיק בצרת יוסף, וראה כי שמעון נאסר, ועתה הוא בפרטות לקה, חש פן עליו לבדו הייתה רעה, וזהו אומרו **הושב כספי וגם הנה באמתחתי** בפרטות, כלומר אלי נוגעת הרעה. אז השיבו

ואמרו **לאמר מה זאת** כלומר הביטה וראה **מה זאת**, כמודים, בהמשך הכנעה משוכה ברמז טעם תביר, כלומר שהיא צרת גניבה, ועל ידי כסף, שהוא מעין אשר גנבנו את אחינו ונמכרנו בכסף. ואם כן מה שראוי **לאמר** הוא **מה זאת עשה אלוהים לנו** כי כולנו אשמנו בדבר. ושיעור הכתוב מה שראוי **לאמר** בהכרח **מה זאת** בירידה ושפלות כרמז התביר הוא **עשה אלוהים לנו** ולא לך לבדך.

כט וַיֵּבֹאוּ אֶל-יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֶרְצָה כְּנָעַן וַיֹּגִידוּ לוֹ אֶת כָּל-הַקֶּרֶת אֲתָם לֵאמֹר:
ל דָּבָר הָאִישׁ אֲדֹנֵי הָאָרֶץ אֲתָנוּ קִשּׁוֹת וַיִּתֵּן אֲתָנוּ כְּמִרְגָּלִים אֶת-הָאָרֶץ:
לא וַנֹּאמֶר אֵלָיו כְּנִים אֲנַחְנוּ לֹא הֵיינוּ מִרְגָּלִים:
לב שְׁנַיִם-עָשָׂר אֲנַחְנוּ אַחִים בְּנֵי אֲבִינוּ הָאֶחָד אֵינָנו וְהַקֶּטָן הַיּוֹם אֶת-אֲבִינוּ בְּאָרֶץ כְּנָעַן:
לג וַיֹּאמֶר אֵלָינוּ הָאִישׁ אֲדֹנֵי הָאָרֶץ בְּזֹאת אָדַע כִּי כְנִים אַתֶּם
אֲחִיכֶם הָאֶחָד הִנִּיחוּ אֹתִי וְאֶת-רַעְבּוֹן בְּתִיכֶם קָחוּ וְלִכּוּ:
לד וְהִבִּיאוּ אֶת-אֲחִיכֶם הַקֶּטָן אֵלַי וְאָדַעָה כִּי לֹא מִרְגָּלִים אַתֶּם כִּי כְנִים אַתֶּם
אֶת-אֲחִיכֶם אֲתָן לָכֶם וְאֶת-הָאָרֶץ תִּסְחֲרוּ:

כט וַיֵּבֹאוּ אֶל-יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֶרְצָה כְּנָעַן וַיֹּגִידוּ לוֹ אֶת כָּל-הַקֶּרֶת אֲתָם לֵאמֹר:
אומרו לאמר הוא בלתי צודק כי אינו לאמר לזולת.
וגם למה תייחס התורה הדבר אל מקרה באומרו **הקורות אותם**.
ועוד אומרו כמרגלים את הארץ בכ"ף הדמיון, והוא לא אמר רק מרגלים אתם בלי דמיון.
וגם מלת ויתן בלתי צודקת.
וכן לראות את ערות הארץ שנאמר להם לא הזכירוהו.
וגם לא אשר אסרם במשמר שלשת ימים ואשר אסר את שמעון.
ולא את הכסף המושב באמתחת האחד.
ועל דרך זה שינויים רבים ממעשה שהיה.
ועוד אומרו שאמר האיש בזאת אדע **כי כנים אתם** ולא אמר כי לא מרגלים אתם, ואחר כך מזכירים שני דברים כאומרו **והביאו את אחיכם הקטן אלי ואדעה כי לא מרגלים אתם כי כנים אתם**, ויקשה כי הלא בכלל היותם כנים הוא כי לא מרגלים הם.
אמנם לזה נשית לב, אל מלת **הקרת אותם** שהיא חסירת ווי"ן.
ואומר כי היו נכונים בשתי אשות:
אומרים בלבם אוי לנו אם נאמר את כל הרעה אשר מצאתנו כי ימאן אבינו לתת את בנימין לבל הכניסו בקרב צרה.
ואוי לנו אם לא נאמר כי באיזה טענה נשאל מאתו את בנימין.

על כן ספרו דרך נקלה וגלו טפח והסתירו טפחיים, ושלא החזיקם למרגלים ממש רק כמרגלים. ועל דרך זה כל יתר העניין כאשר יבוא. וזהו אומרו **את כל הקרת אותם** חסר ווי"ן לומר שהגידו מקריהם בחסרונות קצת מפרטי המאורע, כי לא אמרו שאמר להם לראות את ערות הארץ, וגם לא שאומר מרגלים רק כמרגלים, וגם לא שאסרם במשמר ואת שמעון. וזהו אומרו **את כל הקרת**.

ולמה עשו כן להגיד בחסרון?

לזה אמר **לאמר** כלומר מה שעשו כן הוא כדי לאמר לו מה שעתידים לאמר שיתן את בנימין, שאם יסתירו הכל או אם היה שומע כל צרתם לא היה משלחו.

או תהיה כוונת אומרו לאמר לומר שהגידו באופן שלא תראה לו צרת השגחה בעצם לבל ירך לבבו רק שיראה בעיניו כי מקרים הם. וזהו ויגידו לו באופן **שאת כל הקורות אותם** הוא מה שיאות לאמר, ולא שמצאום עונות ורעות, בל יפול פחד על יעקב וימאן לשלח את בנימין.

ל. דְּבַר הָאִישׁ אֲדֹנֵי הָאָרֶץ אֲתָנוּ קָשׁוֹת וַיִּתֵּן אֲתָנוּ כְּמַרְגְּלִים אֶת-הָאָרֶץ:

והוא כי החילו ואמרו **דבר האיש וכו'**, לומר ראה נא כי איננה צרה בעצם רק כמקרה בעלמא בקול דברים ובלי אסון בדבר, כי הלא לא מתחילה חשבנו למרגלים, כי אם שמתוך דברו דברי קושי מתוך הכעס הפליג לדבר ולומר עניין מרגלים. ולא שהיה כן דעתו בעצם, רק שהיינו נראים **כמרגלים**.

ולא עוד אלא שנכנס בקושי גדול כל כך, כי בצאתו במאמר היינו כמרגלים נחשבנו כמקבלי מתנה בערך הקודם כי לבני תמותה היינו בעינינו תחילה. וזהו אומרו **דבר קשות** כל כך, עד שחשבנו למתנה צאתו אחר כך באומרו שהיינו **כמרגלים**, כי זה נקל יותר, וזהו **ויתן אותנו**, והוא במה שהיה בכ"ף הדמיון. וזה הוראה כי קול דברים הכל היה.

לא. ונאמר אליו כנים אנחנו לא היינו מרגלים:

והראיה כי בלי יסורין כדרך הנעשה לנחשדים למרגלים, האמין לנו באמור אליו **כנים אנחנו כו'** עם שלא הייתה טענה מספקת לבטל חשדת מרגלים אם הייתה החשדה בעצם. והוא כי אמרנו לו **כנים אנחנו** אנשי אמת. ואם כן אמור מעתה כי **לא היינו מרגלים**. כי אין דרך אנשי אמת לשום עצמם בזה, אם לא לאנשי רשע חייבי מות למלכם, באמור להם בזאת תנצלו אם תרגלו לי את עיר פלוני, והם יסתכנו, כי בלעדי זה הם מטים להרג אם יחשוכו, אך אנשי אמת לא ישימו עצמם בכך.

לב. שְׁנַיִם-עָשָׂר אֲנָחְנוּ אַחִים בְּנֵי אֲבִינוּ הָאֶחָד אֵינָנוּ וְהַקָּטָן הַזֶּה אֶת-אֲבִינוּ בְּאָרֶץ כְּנָעַן:

והראיה כי אנשי אמת אנחנו הוא כי **שנים עשר אחים בני אבינו כו'**. ועל פי הסימנים האלו ידרוש עלינו בארץ כנען מהקרובים אלינו, והם יגידו אם כנים או אנשי רשע אנחנו. כי ארץ כנען

ממלכות מצרים אמרו רז"ל שהייתה בימים ההם, כי אמרו ב**בראשית רבה** (עה ז) שהיה חפץ עשו ליקח מכס ארץ כנען ממלך מצרים להיאחז עם יעקב. או בזה אפשר כיוונו דרך אחרת באומרים **בארץ כנען**, לומר איך יתכן, בני ארץ כנען שאתם מושלים בהם, ירגלו את ארץ מצרים לקחתה. והיה בזה התנצלות אל מה שגלו היותם שנים עשר ושעוד להם אח, כי כל שאר יושבי ארץ כנען אין להם חיבור אתם ובעד מי ירגלוה.

לג ויאמר אלינו האיש אֲדָנִי הָאָרֶץ בְּזֹאת אֲדַע כִּי כְנִים אַתֶּם

אֲחִיכֶם הָאֶחָד הֵנִיחוּ אֹתִי וְאֶת-רַעְבּוֹן בְּתִיכֶם קָחוּ וְלָכוּ:

ונחזור אל העניין, כי אמרו ראה נא כי אין ידו כבדה עלינו, כי הלא השיב ואמר אלינו **בזאת אדע כי כנים אתם**. ובזה אדע כי לא מרגלים אתם. והוא אם במה שאמרתם אלי לא שקרתם, אדע כי כנים אתם. והוא, כי אמרתם שהקטן את אביכם, במה שאדע שלא שקרתם בזה, אחשיבכם לכנים. ובמה יודע איפה כי אמת הוא שאח קטן לכם שם, אם לא בהביאכם אותו אלי ואראנו, וזהו אומרו **בזאת אדע כי כנים אתם אחיכם האחד וכו'**. והוא כי אמר אין אדם קונה חזקת איש אמת וכשרון אם לא בשני דברים, כי בתרתי הויא חזקה, **על האחת אמר בזאת אדע כי כנים אתם** במה שתרצו על אביכם ואנשי בתיכם. שלא תחושו על עזיבת אחד מכם אתי כדי להחיותם ברעב. וזהו **אחיכם האחד הניחו אתי ואת רעבון בתיכם קחו ולכו** כי זה הוא פעולת אנשי אמת, לרחם.

לד והביאו את-אֲחִיכֶם הַקָּטָן אֵלַי וְאֲדַעָה כִּי לֹא מְרַגְלִים אַתֶּם כִּי כְנִים אַתֶּם

את-אֲחִיכֶם אֶתֵּן לָכֶם וְאֶת-הָאָרֶץ תִּסְחָרוּ:

אך בזאת בלבד לא יספיק להיות חזקה שכנים אתם, ללמוד מזה כי לא מרגלים אתם. אמנם הביאו אחיכם הקטן אלי שהוא הדבר השני שבו יודע כי אנשי אמת אתם. ובזה **ואדעה כי לא מרגלים אתם** במה שאראה **כי כנים אתם** בשני הדברים הנאמרים באמת, וזהו **ואדעה כי לא כו' כי כנים וכו'**. וראה נא כי אין כוונתו להרע אותנו כי לא בלבד יסיר מלבו על ידי כך היותנו מרגלים כי אם גם ייטיב לנו שאת הארץ נסחור, וזהו אומרו **ואת הארץ תסחרו** ששינו מפני השלום.

לה ויהי הם מריקים שקיהם והנה-איש צֹרֵר-כֶּסֶף בִּשְׁקוֹ

וַיֵּרָאוּ אֶת-צֹרֵרוֹת כֶּסְפֵיהֶם הֵמָּה וְאֲבִיהֶם וַיֵּירָאוּ:

לו ויאמר אֲלֵהֶם יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֲתִי שְׁכַלְתֶּם

יוסף איננו וְשִׁמְעוֹן אֵינְנוּ וְאֶת-בְּנֵימִן תִּקְחוּ עָלֵינוּ כָּל-לֵנָה:

לז ויאמר ראובן אל-אֲבִיו לאמר

את-שְׁנֵי בְנֵי תַמִּית אִם-לֹא אֲבִיָאנוּ אֵלֶיךָ תִּנֶּה אֹתוֹ עַל-יְדֵי וְאֲנִי אֲשִׁיבֶנּוּ אֵלֶיךָ:

לח ויאמר לא-יֵרֵד בְּנֵי עִמְכֶם כִּי-אֲחִיו מֵת וְהוּא לְבַדּוֹ נִשְׁאָר

וְקִרְאָהוּ אֶסּוֹן בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ-בָּהּ וְהוֹרְדְתֶם אֶת-שִׁיבְתִּי בִּיגּוֹן שְׂאוּלָה:

ראוי להבין:

א. מה היה שבהימצא כסף לוי בפי אמתחתו יצא לבם ויחרדו חרדה גדולה, ועתה שמצאו **צורות כספיהם** של כולם לא נאמר כי אם **וייראו**.

ב. במאמר יעקב **אותי שכלתם יוסף ושמעון איננו כו'**, כי הלא מאז באו ראה כי יוסף ושמעון אינם, ושאת בנימין יקחו, ולא אמר דבר.
ג. **אומרו עלי היו כלנה**, שאם הוא שיתעתד מעתה לצרות אחרות, ראוי יאמר יהיו ולא היו לשון עבר.

ד. מה עלה על לב **ראובן** לומר **את שני בני תמית**, וכי הורג נפשות נקיים היה אביו, **ולא עוד** כי אם שגם בניו של יעקב הם כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צא ט) שעל כן קראו בכור שוטה.
ה. **שאחר אומרו אם לא אביאנו אליך** למה חזר ואמר **תנה אותו על ידי**, שהיה לו לומר תנה אותו לי, או כמאמר יהודה אחרי כן שלחה הנער אתי, ולא תנה אותו על ידי.

וזולת הייתור באומרו ואני אשיבנו אליך אחרי אומרו אם לא אביאנו.

ו. גם **ראוי לשים לב** אל השינוי מהבאה להשבה.

ז. **באומרו לאמר**, כי לא לשיאמר אביו לזולת אמר לו **ראובן את שני בני כו'**.

ח. **אומרו לא ירד וכו'**, אם הכוונה שירא מהאסון, מה עניין אומרו **עמכם**.

וגם מה יעשה משמעון הממושכן בעדו, **ומה** יעשה הוא וכל ביתו בלא לחם אם לא יתן את בנימין.

ט. **אומרו והוא לבדו נשאר** שיראה מיותר.

לה ויהי הם מריקים שקיהם והנה איש צרור-כספו בשקו ויראו את-צירות כספיהם המה ואביהם וייראו:

מתחילה בראותם הכסף באמתחת לוי אשר היה עיקר בצרת יוסף, אמרו בלבם אין זה כי אם חרב עוון יוסף שנמכר בגנבתנו ודמו הנה נדרש. כי עתה על דבר הכסף המושב, נהרג כגנבים, תחת עשרים הכסף שלקחנו במכירתו, וילקו האשמים, ולא ראובן אשר לא חטא. אך בראותם איש צרור כספו, גם ראובן אשר לא חטא בו, אז אמרו בלבם אין זה על דבר יוסף, ואם כן איפה לא תהיה רק צרה קלה, כי זולת עוון יוסף אין בנו זולתו בעצם, על כן הוקל מוראם.

לו ויאמר אליהם יעקב אביהם אתי שכלתם יוסף איננו ושמעון איננו ואת-בנימן תקחו עלי היו כלנה:

והנה עד כה האמין להן לכל אשר סיפרו לו מעניין שמעון ובנימין. אך בראותו את צורות כספיהם, נהפך לבו בקרבו ויתמרמר. כי אמר היעלה על לב כי בהיות הרעב גדול מאד יותן למו משא עשרה חמורים אוכל כאשר יוכלון שאת בלא כסף ובלא מחיר כי הושב כספיהם אחור. אך

אין זה כי אם שהחליפו את שמעון בשבר אשר שוברים וחלוף שמעון הוא כל נשואותם עמוסות. ועל כן התמרמר **ויאמר אותי שכלתם** ומזה אדון גם על **יוסף** כי לא טורף כי אם שאיננו כי גם אותו מכרתם. ויחדיו היו שווים כי **יוסף איננו ושמעון איננו**, ומזה אשפוט כי גם **את בנימין תקחו** מעצמכם למכרו גם הוא כאחיו, ולא מאדוני הארץ יצא הדבר. וזה אומרו **ואת בנימין תקחו**.

ושמא תאמרו וכי כל אחד מאלה האם לא אחינו בשרינו הוא, ולמה תחשדנו על אכזריות כזה. הלא הוא, כי **עלי היו כלנה** והוא כי אין צרת האח דומה לצרת האב. וזהו **עלי היו** כלומר ולא עליכם, כי על כן לא תרגישו צרת אחיכם כאשר ארגיש אני צרת בני. וזהו אומרו גם כן בפתח דבריו **אותי שכלתם** לומר השיכול הוא **אותי** ולא לכם, על כן אינכם שמים אל לב כמוני.

לז ויאמר ראובן אל-אביו לאמר את-שני בני תמית אם-לא אביאנו אליך תנה אתו על-ידי ואני אשיבנו אליך:

ועל כן היטיב אשר דבר אליו ראובן בצד מה, באומרו **את בני תמית אם לא אביאנו אליך**. כלומר הלא אמרת כי על כי השיכול לא לנו כי אם לך לבדך לא חששנו, על כן הנני ממשכן את שני בני, כי עתה על ידי כן גם אני אדע שיכול וכמוני כמוך נהיה תמים. ובכלל הדבר כיוון לומר, כי כמאמרך שאין אנו מרגישים צרת אחינו גם אתה לא תרגיש בצרת בן בנך.

ועם כל זה צדק אביו בתשובתו אליו כמאמרם זיכרונם לברכה (שם) שאמר אליו בכור שוטה, וכי בניך לא הם בני? כלומר הנה טענתך זאת הייתה צודקת אם הייתי בלתי קרוב אליך, שבניך לא היו בני ממש הייתה תשובה להיות שיכול כנגד שיכול. אך בהיותך בן לי ובני בנים הרי הם כבנים, לא אמרת כלום, כי גם זה שיכול לנפשי.

וגם ראובן לא נעלם ממנו תשובה זו עם היות שהלך לשיטת אביו כמדובר, אך אף על זה פקח עיניו כי גם כיוון לראות מה ישיב לענות בו על פי דרכו. כי אם יאמר אליו וכי בניך לא הם בני, יענה בתריה ויאמר הלא אנחנו יוצאי חלציק לזרים תחשבנו ומה גם עתה את בנינו, כי הנה עלינו אינך שם על לב אם נלך ונשוב פן יקראנו אסון כי אם על בנימין.

וזהו אומרו **ויאמר ראובן אל אביו לאמר** כלומר שאמר דבר אל אביו כדי לומר אביו אליו, שעם שמאמר ראובן הוא בלתי נכון, אמר כן לראות מה ישיב לו אביו לענות גם הוא על פי דרכו כאמור. והוא על דרך מאמרם זיכרונם לברכה (**ספרי** ואתחנן כו) על פסוק ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר שפירשו אומרו לאמר כדי שיאמר לו ה' תשובה, שאמר איני זז מכאן עד שתשיב לי.

לח ויאמר לא-ירד בני עמכם כי-אחיו מת והוא לבדו נשאר וקראהו אסון בדרך אשר תלכו-בה והורדתם את-שיבתי בג'גון שאולה:

ויעקב הבין דרכו ואמר **לא ירד בני עמכם**, כי אף שאניח אתכם ללכת לא ילך גם הוא. ולא שאתם אינכם בני כמוהו, רק **כי אחיו מת** והתחילה מידת הדין לפגוע בבני אמו והוא קרוב לאסון יותר, על דרך מה שאמרו זיכרונם לברכה (שבת קה ב) מת אחד מן המשפחה תדאג כל המשפחה, שהוא כנופל אבן מקיר כי הקרובה אליה קרובה ליפול גם היא.

ושמא תאמרו כי גם לפי דברי קרה אסון את שמעון שאמרתי **ושמעון איננו** ולמה לא אחוש גם עליכם. אינו דומה, כי זה **הוא לבדו נשאר**, ואינו דומה בנין של שני אבנים לבד שנפילת האחד מקרבת נפילה השנייה שאין לה במה לסמוך, לגדר אבנים רבות, כי אף שרועה התרועעה, בנפול אחת מהנה לא יתעתדו לגלים הנותרים, כי רבות הנה ונסמכות זו על זו, באופן שאני מתיירא יקראנו אסון כי גם בדרך אשר תלכו בה עמו בטוחים מצרה גם כן שם אפחד בל יקראנו אסון.

ובאומרו אם לא אביאנו וחזר ואמר **תנה כו' אם לא אשיבנו**, יהיה, כי השיב על כל דברי אביו, כי הנה חשדם על שמעון שהרגוהו לדעת רז"ל (**בראשית רבה** צא ט), או שהחליפוהו באוכל לפי דרכנו, וגם על בנימין באומרו **ואת בנימין תקחו** כאשר כתבנו בסמוך.
לכן על האחד שהוא על שמעון אמר את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך.
ועל בנימין אמר תנה אותו על ידי ואני אשיבנו אליך.

ועל כן בבנימין שנטלו בתורת פיקדון אמר לשון השבה. ואם חוזר הכל על בנימין יאמר אם תשלח אותו עמנו כמונו כמוהו שלא בתורת פיקדון, **את שני בני תמית אם לא אביאנו**, ואם בתורת פיקדון אל תמסרנו ביד איש אחד, פן יסתלקו האחרים מאחריותו, וגם לא את כולם כאחד פן יהיה כקדרה דבי שותפי, וגם לבל יהיו לך נתבעים רבים יחד, על כן **תנה אותו** לכל אחי ואני ערב עליהם, שהוא ערב קבלן, תן לו ואני ערב, כן אמר תנה אותו להם ואני אביאנו שהוא רצה מזה גובה רצה מזה גובה. ועל היות החלוקה השניה דרך פיקדון אמר בלשון השבה.

ועל דרך רבותינו זכרונם לברכה (שם) שאמר לו אביו בכור שוטה בניך לא הם בני, יתכן לפי דרכנו כי כהתימו לומר **את שני בני תמית אם לא אביאנו**, אמר לו כן. ואז פנה אל דרך אחר והוא **תנה אותו כו'** ערבות כמדובר. והשיב יעקב ואמר, הנה כל זה איננו שווה, רק אם יראתי הייתה מכם או מהאיש אדוני הארץ, אך לא כן הוא רק על **אסון הדרך**, וזהו **לא ירד בני כו'** כמפורש למעלה.

פרק מג

א והרעב כבד בארץ:

ב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לֵאכֹל אֶת-הַשֶּׁבֶר אֲשֶׁר הֵבִיאוּ מִמִּצְרַיִם
וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אֲבִיהֶם שִׁבּוּ שְׁבָרוּ-לָנוּ מַעַט-אֶכֶל:
ג וַיֹּאמֶר אֲלֵיוֹ יְהוּדָה לֵאמֹר הֶעָד הָעָד בָּנוּ הָאִישׁ לֹא-תָרֹא פָנֵי בִלְתִּי אַחִיכֶם אַתְּכֶם:
ד אִם-יֵשֶׁךְ מִשְׁלַח אֶת-אֲחִינוּ אֲתָנוּ נֵרְדָה וְנִשְׁבְּרָה לָךְ אֶכֶל:
ה וְאִם-אֵינְךָ מִשְׁלַח לֹא נֵרֵד כִּי-הָאִישׁ אָמַר אֲלֵינוּ לֹא-תָרֹא פָנֵי בִלְתִּי אַחִיכֶם אַתְּכֶם:
ו וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל לְמָה הִרְעַתֶּם לִי לְהַגִּיד לְאִישׁ הָעוֹד לָכֶם אֵח:
ז וַיֹּאמְרוּ שְׂאוֹל שְׂאֵל-הָאִישׁ לָנוּ וְלִמְוֹלָדֵתָנוּ לֵאמֹר הָעוֹד אֲבִיכֶם חַי הֵישׁ לָכֶם אֵח וְנִגְד-לוֹ עַל-
פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הִידוּעַ נָדַע כִּי יֹאמַר הוֹרִידוּ אֶת-אַחִיכֶם:
ח וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל-יִשְׂרָאֵל אֲבִיו שְׁלַחָה הַנָּעַר אֲתִי וְנִקְוָמָה וְנִלְכָּה וְנַחֲמָה וְלֹא נָמוּת גַּם-אֲנַחְנוּ
גַּם-אֶתָּה גַּם-טַפְנוּ:
ט אֲנִכִּי אֶעֱרְבֶנּוּ מִיָּדִי תִּבְקָשׁנוּ
אִם-לֹא הֵבִיאתִיו אֲלֵיךְ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחִטָּאתִי לָךְ כָּל-הַיָּמִים:
י כִּי לֹא־הָיָה הַתְּמַהֲמָהֵנוּ כִּי-עָתָה שִׁבְנוּ זֶה פַעַמִּים:
יא וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם-כֵּן אַפּוֹא זֹאת עֲשׂוּ קַחוּ מִזְמַרְת הָאָרֶץ בְּכָלֵיכֶם וְהוֹרִידוּ
לְאִישׁ מִנְחָה מַעַט צָרִי וּמַעַט דָּבַשׁ נִכְאֵת וְלִט בָּטָנִים וּשְׂקָדִים:
יב וְכֹסֶף מִשְׁנֶה קַחוּ בְּיָדְכֶם וְאֶת-הַכֶּסֶף הַמוֹשֵׁב בְּפִי אֲמַתְחִיתֶם תִּשְׁיִבוּ בְּיָדְכֶם
אוֹלִי מִשְׁגָּה הוּא:
יג וְאֶת-אַחִיכֶם קַחוּ וְקוּמוּ שׁוּבוּ אֶל-הָאִישׁ:
יד וְאַל שְׂדֵי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לְפָנֵי הָאִישׁ
וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת-אַחִיכֶם אַחֵר וְאֶת-בְּנֵימִין וְאִנִּי כַּאֲשֶׁר שְׁכַלְתִּי שְׁכַלְתִּי:

ראוי לשים לב:

- א. **אם הרעב כבד** והמה רבים שבעים נפש, איך יצווה על **מעט אוכל**, ומה גם אחר שכלו לאכול את השבר.
- ב. תשובת יהודה **העד העיד כו'**, למה לא הזכיר מאמרו למעלה שלדעת אם לא מרגלים הם היה רוצה את בנימין, ומהראוי יאמר העיד בנו האיש שאם לא נביא את אחינו כי מרגלים אנחנו.
- ג. **אומרו לאמר** זה פעמים, ולא אחד בהם שיהיה לאמר לזולת.
- ד. **למה חזר ואמר אם ישך משלח כו' ואם אינך משלח כו' כי האיש אמר כו'**, כי הלא כל זה נאמר כבר.
- ה. **אומרו למה הרעותם לי להגיד וכו'**, הלא היתה צודקת תלונתו זאת באומרם אליו מתחלה שאמרו לאיש אדוני הארץ שנים עשר אחים אנחנו כו'.
- ו. **אומרו שאל שאל האיש כו'** מה זו שאלה כפולה.
- ז. **וכן באומרו הידוע נדע** מה זו ידיעה כפולה.
- ז. **אומרו לאמר העוד כו'**, מה עניין אומרו לאמר.

ח. אומרו **שלחה הנער אתי ונקומה ונלכה**, כי אומרו **ונקומה** הוא מיותר.

ט. אומרו **ונחיה ולא נמות**, שאם יחיו ודאי שלא ימותו.

ומה ריבה באומרו **גם אנחנו גם אתה גם טפינו**.

ולמה הקדים את עצמם לאביהם.

י. אומרו **אנכי אערבנו**, מה הוסיף על אומרו תחילה **שלחה הנער אתי**, כי ודאי לא אמר ישלחנו אתו אם לא להתחייב באחריותו.

וגם **למה** כפל ואמר מידי תבקשנו והיא הערבות עצמה.

יא. מה היא הנפקותא שאמר **אם כן איפוא**, ואיך נמשך צויו **קחו מזמרת הארץ בכליהם** ממאמרו זה של יהודה ולא מקודם לכן.

ומה עניין המנחה, ואם הוא לשחדו על העלילה ועל הכסף המושב, למה היה **מעט צרי ומעט דבש לאדוני הארץ** והלואי יתפייס במרובה.

יב. אומרו **קחו בידכם השיבו בידכם** ולא אמר השיבו אתכם.

וגם **הטעם** שאומר **אולי משגה הוא**, מלבד שלא יתכן היה משגה בעשרה שקים, הוא טעם לפגם כי אם הוא משגה נעלם מאדוני הארץ, למה יעורר אותו, כי ימשך שיתבעם מחמת גניבה. יג. למה ביקש **רחמים באל שדי** מבשם זולתו.

יד. אומרו **כאשר שכלתי שכלתי**, כי אם ישלח להם ה' את אחיהם אחר ואת בנימין, ומה גם אם אומרו אחר הוא יוסף, אם כן איך יאמר **כאשר שכלתי שכלתי**.

ב ויהי כאשר כלו לאכל את-השֶׁבֶר אֲשֶׁר הָבִיאוּ מִמִּצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שְׁבוּ שְׁבֵרו-לָנוּ מַעַט-אֶכֶל:

אמנם הנה השבטים נועצו לבלתי הוסיף לדבר דבר עד תכלה פרוסה מן הסל, כי אז לא ימאן אביהם לתת למו כמאמרם ז"ל (**תנחומא** מקץ ח) שאמרו הניחו לו לזקן כו'. וגם הוא חשב מחשבות לאמר אם מה שאומרים מהאיש אדוני הארץ תואנה היא, ואינו אלא שהם חפצים לקחתו מטעם קנאה, כי הוא שלו בביתו והמה נודדים ללחם, ובצרות, ועל כן רצו יהיה עמהם בצרה גם הוא כהם. או מטעם זולתו. כמאמרו **ואת בנימין תקחו**. לכן זאת אעשה אמתין עד יכלה פרוסה כי אז לא ירעיבו עצמם ונשיהם וטפם ברעב מחמת קנאה. ואם הוא מעלילת אדוני הארץ ויש סכנה בדבר, על כן עוד זאת אעשה, והוא, כי בשולחי אותם אומר להם שלא יקנו ממצרים שיעור רב כי אם מעט, אולי יתרצו לבלתי הוליך את בנימין באומרם שינסו בלכתם לפני אדוני הארץ אולי יפותה ויוכלו לו, באומרם אליו מצער הזקן. ואם אין, יאמרו אליו כי הן מעט הוא אשר יקחו אוכל, כי לא יהיה רק כדי סיפוק צורכם עודם בהליכה ובחזרה, ואז בלכתם לשוב לשבור אוכל יביאוהו עמהם, אם יראו כי כלתה הרעה ואין תקנה אם לא יביאוהו. על כן הצד השווה שבהם שלא דיבר הוא והם דבר, עד **אשר כילו לאכול את השבר** כמדובר, ואז היה דברו **שובו שברו לנו מעט אוכל** מן הטעם הנזכר.

ועל פי דרכו רמז להם שני דברים:

אחד באומרו **שובו** כלומר כי הם מורגלים בדרך ההוא, כי חזרה הוא להם, מה שאין כן בבנימין כי לא נסה ללכת.

שנית באומרו **שברו** לומר כי לפי האמת אינו חושד אותם שהחליפו את שמעון בבר, כי אם שקונים בדמים, **ושבו שברו**. כי גם שרמז להם שהחליפוהו באומרו אותי שכלתם, פתאומיות הצרה תקפתו בעת ההיא לאמר כך. וגם באומרו לנו רמז היותו חס גם על עצמם וטפם כאשר על עצמו כי כולם בחוסר לחם.

ג ויאמר אליו יהודה לאמר העד העד בנו האיש לאמר לא-תראו פני בלתי אחיכם אתכם:

ועל כן השיב יהודה ואמר, אל יעלה על רוחך שנוכל ללכת להביא מעט אוכל, לנסות בין כך ובין כך אם יתפייס האיש מבלי בנימין, כי הלא אלו דבריו **לא תראו פני כו'**, ואם כן אי אפשר לנסות בלכת לקנות מעט. וזהו -

ד. אם-ישך משלח את-אחינו אתנו נרדה ונשברה לך אכל: כלומר אפילו לשבור מציאות אוכל בין רב למעט צריך שתשלחנו. ועל כן החליט ואמר -

ה ואם-אינך משלח לא נרד כי-האיש אמר אלינו לא-תראו פני בלתי אחיכם אתכם:

אם אינך משלח לא נרד כלל גם אם נמות ברעב. ואומרו **לאמר** אפשר יאמר תדע מה טעם **ויאמר אליו יהודה** ולא כל אחיו, הלא הוא **לאמר** כלומר מה שעתיד הוא **לאמר אנכי אערבנו כו'**, ועל כן מעתה התחיל הוא לדבר.

עוד יתכן, כי הנה יהודה היה נכווה בשתי אשות,

- אומר בלבו אוי לי אם אומר שאנו בסכנת מרגלים אם לא ילך, שאם כן לא יקבל ערבותי, כי יאמר כי אם אני בסכנת מות איך אבטיח את בנימין, וערביה ערבא צריך, ואם על הראשונים הוא מצטער איך יבוא להוסיף את בנימין להכניסו גם הוא בסכנה.
- ואוי לי אם לא אומר אלא שרוצה לראות את אחינו בשצף קצף עלינו.

כי אם כה אומר, מאן ימאן אבינו לתתו לנו. על כן מה עשה הסתיר דבר הסכנה והיקל הסיבה, ואמר, כי לא היה רק כי אמר לא תראו פני בלתי אחיכם, כאילו אין דבר רק עשות חפצו. והפליג בהתראות למען יהיה בטוח הסכנה בנער משולח, ושיש אימות מות אם מאן הוא לשלח, כי על כן הפליג להתרותו. וזהו אומרו **העד העיד** כלומר התראות כפולות התרה, כי זה יורה עוצם התפעלות בעבור רצונו, ונסתכן [אם לא ילך הנער], ורוב בטחון אם ילך הנער, כי לא אמר מרגלים אתם ואתכם בחרב אהרוג אם לא יבוא, כי אם לא תראו פני כי לא שם עונשם כי אם הסתר פנים מהם, ובכללו העדר מכירת אוכל.

זהו עניין אומרו **לאמר** זה פעמים, באומרו **ויאמר אליו יהודה לאמר העד העיד וכו' לאמר** והוא לומר מה ש**ויאמר אליו וכו'** ולא אמר טעם עלילת המרגלים, הוא **לאמר**, למה שעתיד לאמר **אנכי אערבנו**. על כן אמר **העד העיד וכו'** ולא מסכנת מרגלים פן לא יבטח בערבות כי גם הוא בסכנה ואיך יהיה ערב על זולתו.

וכן מה שאמר **העד העיד** שהזכיר התראה כפולה הוא **לאמר לא תראו וכו'** כלומר למה שהוא עתיד לאמר טעם קל ומשולל סכנה רק העדר ראות פנים בלבד, והיה מקום לאביו למאן באומרו כי אין פחד, על כן הפליג בהתראות ויכפלים למען הראות כאשר החזיק בדבר, כי אם לא ירד אחיכם אתם תעלה חמת המלך ויעשה רעה.

ו ויאמר ישראל למה הרעתם לי להגיד לאיש העוד לכם אח:

והי בשמוע יעקב את דברו כי לא חזקה עליהם אימת מות על דבר המרגלים כי אם שאמר שלא יראו פניו בלתי אחיכם. אז אמר הנה עד כה שאמרתם כי להשקיט עלילת התרים את הארץ הוצרכתם להגיד דבר החרשתי, כי אמרתי שבזה ניצלתם ממות, אך עתה שתאמרו כי אין רע כי אם שתאב לראות את אחיכם, ושגם שמעון אינו בסכנה אם לא תקחו את בנימין, אם כן איפה למה הרעותם לי לאמר העוד לכם אח.

ז ויאמרו שאל שאל-האיש לנו ולמולדתנו לאמר העוד אביכם חי היש לכם אח ונגד לו על-

פי הדברים האלה הידוע נדע כי יאמר הורידו את-אחיכם:

על כן השיבו ואמרו, כן הדבר, כי לא היינו מטים להרג אם נחשוך מהביא את בנימין, כי דבר המרגלים הבל הוא, כי כשגגה יצאה מלפני השליט. אך הוא כי **שאל שאל האיש לנו ולמולדתנו ונגד לו וכו'**, לומר, ראה נא את אשר התנכל למען נבוא להגיד כי יש לנו אח, כי הלא שאל שאל האיש שתי שאלות:

א. **לנו** כלומר אם אחים אנחנו, ומי הגדול מחברו וסדר גדולתנו.

ב. **למולדתנו** צאצינו אשר הולדנו, וכל זה כדי לאמר אחר כך **העוד אביכם חי** ומזה לשאל עוד ולומר **היש לכם אח, ונגד לו** מהאח על פי שלשת השאלות הראשונות, כי התחיל בשאלות רחוקות לימשך קו לקו אל **שאלת האח**, לגנוב דעתנו שנחשוב כי כאשר בשאלות ראשונות אין דבר כי אם רצון מלך לסיפורי דברים, כן גם השאלה הרביעית. וזהו **ונגד לו** זאת הרביעית על פי הדברים האלה בהמשך הדברים. וזהו **הידוע נדע כי יאמר וכו'**, לומר, הידוע משאלות ראשונות נדע באחרונה כי יאמר **הורידו את אחיכם**.

הנה מכלל הדברים יצא כי כל ישעו וכל חפץ אינו על סכנת מות רק שחפץ לראות נער קטן ממנו כיוצא בנו, באופן כי אין פחד.

ח ויאמר יהודה אל-ישראל אביו שלחה הנער אתי ונקומה ונלכה ונחיה ולא נמות גם-אנחנו-

גם-אתה גם-טפנו:

אז אמר יהודה **שלחה הנער אתי**, כלומר מאסון הדרך אל תירא כי **שלחה הנער** ובמצוותיך ילך, כי תשלחנו, כי הולכים בדרך מצווה אינם ניזוקים, ומה גם מצוות כיבוד אב כי רבה היא. ואם תירא שנכשל אנו אותך, שלחנו אתי כי לא יעשו דבר בלעדי ולא תתעכב עוד בדברים ומועצות. כי אין צריך בשש כי אם **ונקומה ונלכה** כי הלא חיי ששים ושש נפש תלויים מנגד. ואמר **ונחיה ולא נמות**, לומר **ונחיה** מתביעת מרגלים, כי גם שעד כה הסתיר אימת מות, גלה בעת דוחק הצרה. וגם **לא נמות** ברעב כי כלתה פרוסה. ומה שאמרתי **ונחיה** הוא גם אנחנו שמרבה הגם את שמעון. ומה שאמרתי **ולא נמות** הוא **גם אתה** שמרבה הגם את בנימין. כי גם אם ישאר פה הוא בכלל הסכנה. **גם טפינו** מרבה הגם את טף בנימין. וטוב ליכנס בספק נפש אחת מלבוא בדם שבעים נפש בודאי והוא בכללם.

ט אנכי אֶעֱרְבֶנּוּ מִיָּדִי תִבְקֹשְׁנוּ אִם-לֹא הִבִּיאֹתִיו אֵלֶיךָ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחֹטְאֹתִי לְךָ כָּל-הַיָּמִים:

והנה יעקב ראה כי הלא יטיל קנאה שמורה שאינו משלחו עם יתר אחיו כי אם עם יהודה. **ועוד** כי הלא גלה היות להם סכנת מות מעלילת מרגלים כי על כן אמר **ונחיה** כמדובר. ובכן בראות יהודה כי אביו שתק ולא שת לבו, אז אמר **אנכי אֶעֱרְבֶנּוּ וכו'.** לומר אם רע בעיניך על אומרי שלחה הנער אתי שמורה כי לא תבטח באחי לשלחו אתם באחריותם, הנני שב ואומר כי איני רק ערב עליהם, והם המופקדים מאתך, וגם עליהם אחריות כי **אני אֶעֱרְבֶנּוּ.** והוא מאמר יעקב אחר כך ואת בנימין קחו.

ועל השנית מצרת אדוני הארץ מידי תבקשנו, שאלחם עמו בכוחי הגדול בידי, כל שכן שלא אצטרך להלחם כי אם **והביאותיו אליך** ושתהיה ההבאה באופן יעמוד חי לפניך. והוא אומר **והצגתיו לפניך** והוא כי ידע שבהוליך אותו ינוח ישקוט האיש מכל תביעותיו כאומר ויאמנו דבריכם שנזכר לעיל.

יא ויאמר אֱלֹהִים יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם-כֵּן אֶפֹּא זֹאת עֲשׂוּ קָחוּ מִזְמֶרֶת הָאָרֶץ בְּכֻלִּיכֶם וְהוֹרִידוּ לְאִישׁ מִנְּחָה מַעֲט צָרִי וּמַעֲט דָּבָשׁ נִכְאֹת וְלֹט בְּטָנִים וּשְׂקָדִים:

וכשמוע אביהם את דבריו כי הכין יהודה את עצמו למלחמה כאמור, זכר את אשר קרה לו עם עשו שהכין עצמו למלחמה ולתפלה ולדורון ועל ידי כן הצליח. על כן אמר **אם כן איפוא** עתה שהכנת עצמך למלחמה, הכינו עצמכם גם עתה לדורון. **קחו מזמרת כו' והורידו כו'** אך התפלה אני אעשנה, והיא **ואל שדי יתן לכם כו'**, אשר בשמותיו יתברך אלו הבטחני יתברך הבטחות יתן לכם רחמים לפני האיש.

או יאמר כי שם שדי המורה שידוד ודין **יתן לכם רחמים** כי יתהפך לכם לרחמים לפני האיש. עם היותו בעל בחירה.

והנה במדרש (בראשית רבה צא יא)

אמר רבי לוי בשם רבי תנחום בר חנילאי, תאמר אותה החרדה שהחרדתי את אבא ויאמר מי איפוא, היא שנזדעזעה עלי כאן.

ולפי דעתם אפשר אמר הנה עד כה חשבתי הייתה אימת מות עליכם מעלילת מרגלים או מהכסף המושב. ואמרתי **אותי שכלתם**, כי מידכם הייתה מה שיוסף איננו ושמעון איננו ודמם נדרש, וגם את בנימין תקחו, ועל שלשתם תסתכנו כולכם, **ועלי היו כלנה**. אך בראוטי גודל בטחון יהודה באומרו הביאותיו והצגתיו, אמר, אם כן אין סכנת מות עליכם, רק חרדה אלי לפנים, כנגד מה שהחרדתי את אבא שיאמר מי איפוא. ולכן כאשר עשיתי מצוות אבא והבאתי מטעמים ונתברכתי, גם אתם הוליכו מטעמים כמצוות אביכם. וזהו **זאת עשו** במצוותי **קחו וכו'**. ועל ידי כן **ואל שדי יתן וכו'**. כאשר כשהחרדתי ברכני בשתי שמות אלו וישלחני באומרו ואל שדי יברך אותך וכו'.

יב וְכֶסֶף מִשְׁנֵה קָחוּ בְיָדְכֶם וְאֶת-הַכֶּסֶף הַמוֹשֵׁב בְּפִי אִמְתַּחֲתִיכֶם תְּשִׁיבוּ בְיָדְכֶם אוֹלֵי מִשְׁנֵה הוּא:

ומזה ימשך כי גם על דבר הכסף אין פחד התפס כגנבים, על כן **וכסף משנה קחו בידכם, ואת הכסף המושב** עצמו **תשיבו בידכם**, ואל תיראו שיהיה הכסף עצמו עליכם למזכיר עוון להיתפס, כי אין עליכם דם נפש שיאונה לכם עליו משפט מות, כי אם איזה עוון שוגג הוא שחטאתם ממקום אחר, תחת ההנאה החומרית ההיא כבר באה עליכם החרדה הזאת והלכה לה. וזהו אומרו **אולי משנה הוא** אשר בכם, ולא עוון מזיד, ועל כן נבטח בה' מן השמים תרוחמו.

או יאמר **וכסף משנה קחו בידכם ואת הכסף וכו' תשיבו בידכם וכו'**. כי הנה דרך ההולכים לקנות תבואה בעתות היוקר, ברבות הקונים, שכל אחד מוליך צרור כספו בשקו. והמשביר הבר נותן בכל שק כשיעור המעות שמוצא בתוכו. ומתוך כך יקרה לפעמים לפי רוב הקונים ישכחו מהביט אל תוכו ועודנו הצרור בשק ימלאוהו בר ולחם. על כן אמר יעקב היזהרו שכסף משנה תיקחו בידכם ממש מזומן לתתו ולא לתוך השק. וכן **הכסף המושב תשיבו בידכם** גם הוא ולא בתוך השק. **אולי משנה** שנעשה **הוא** זה, כי שמתם כספיכם בשקים עודם ריקים, ויתנו האוכל אל תוכם, ועל ידי כן נמצא הכסף תוך האוכל ולא היה מושב בידים.

יג וְאֶת-אֲחֵיכֶם קָחוּ וְקוּמוּ שׁוּבוּ אֶל-הָאִישׁ:

ואת אחיכם קחו כלומר כולכם, בערבות יהודה, כמאמרו השני, ולא כבראשון באומרו שלחה הנער אתי כמדובר למעלה.

יד וְאֵל שְׁדֵי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ וְשַׁלַּח לָכֶם אֶת-אֲחֵיכֶם אַחֵר וְאֶת-בְּנֵימִן וְאֶנִּי כְאֲשֶׁר שְׁכַלְתִּי שְׁכַלְתִּי:

ואל שדי יתן לכם רחמים וכו', לומר, הנה אני לא אדע אם פרידת בנימין יקרב מיתתי טרם יבוא ואראנו. על כן מה שאבקש הוא **שאל שדי יתן לכם רחמים ושלח לכם את אחיכם** גם שלא ישלחו אלי, כי **ואני כאשר שכלתי** עד כה מיוסף ושמעון **שכלתי** מבנימין מעתה עד יום מותי אם אמותה טרם יביאוהו לפני. והוא מאמר יהודה באומרו אל יוסף לא יוכל הנער לעזוב את אביו ועזב את אביו ומת אביו מצרתו כפירוש רש"י. ועל דרך רז"ל (שם) שאומרו **אחר** הוא **יוסף**, באופן שהוא שיהיו בחיים שניהם יאמר. ובכלל התפילה הוא, כי ואני יהי רצון שכאשר שכלתי מהמשולחים לכם שהם בחיים, כן יהיה מה שאני חושב לשכול מבנימין בשלחי אותו כי יעמד חי.

טו ויקחו האנשים את-המנחה הזאת ומשנה-כסף לקחו בידם ואת-בנימין ויקמו וירדו מצרים ויעמדו לפני יוסף:

אמר כי עשו מצוות אביהם. כי **ויקחו את המנחה ומשנה הכסף** כדי שבזכות זה תתקיים התפילה שהיא **שאל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש**. על כן הלכו ויעמדו לפני **יוסף** שהוא האיש, ולא לפני אשר על ביתו תחילה כמנהג, כדי שתחול התפלה **שיתן להם רחמים לפני האיש**.

טז וירא יוסף אתם את-בנימין ויאמר לאשר על-ביתו הבא את-האנשים הביתה וטבח טבח והכן כי אתי יאכלו האנשים בצהרים:

חש פן ימנעו מלאכול להיותם מלומדים בשחיטה ומליחה, כי הכל היו מקיימים, כנודע. על כן ציוה יוסף שלא יטבחו ויכינו הבישול עד בואם הביתה ויראו כי הכל בכשרות. וזהו **הבא את האנשים ואז וטבח טבח** שיהיה טבח היא שחיטה, וגם **והכן** שהוא מליחה ובשול, שיראו כי הכל בכשרות.

יז ויעש האיש כאשר אמר יוסף ויבא האיש את-האנשים ביתה יוסף:

וזהו **ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף**, מה שאין כן בית פרעה וכיוצא כי לא היה נעשה בכשרות רק ביתה יוסף.

יח וייראו האנשים כי הובאו בית יוסף ויאמרו על-דבר הכסף השב באמתחתינו בתחלה אנחנו מובאים להתגלל עלינו ולהתנפל עלינו ולקחת אתנו לעבדים ואת-חמרינו:

ראוי להבין מה זו היראה:

א. האם היום החלו להיות **בית יוסף**.

ב. האם יחפוץ להתגולל עליהם מי יעכב בידו גם שלא יבואו בית יוסף.

ג. מה הוא הכפל **להתגולל ולהתנפל**.

ד. שאחר בכייתם על עצמם בוכים על חמוריהם.

ה. **אומרו** בתחילה כאילו הלכו שתי פעמים ויערער על הראשונה.

אמנם הנה בראותם כי לא דבר במ במקום קביעותו ששם משביר לכל עם הארץ, ולא בית פרעה, כי אם **בית יוסף**. אמרו אין זה כי אם לעשות משפט מעוקל, במקום שאין אנשים כאשר במקום הוועד כי שם גדולים וטובים שיבוש מהם.

והוא, כי אם היה שם היו אומרים היתכן שהיו גוזלים ומשימים באמתחותם שיחפשו ויתפשו. **ועוד** האם בפעם הראשונה שבאו לשבור אוכל חמדו לגזול שעוד לא ימכרו להם, וימותו ברעב. אך בביתו אין מכלים.

על הטענה הראשונה אמר על דבר הכסף השב באמתחותינו.

ועל השנית אמר אנו מובאים במקום שאין דובר אליו דבר.

וגם כיוון בהבאתו אותנו פה והוא **להתגולל עלינו** לגלגל מזו את הראשונה, לומר, כי כאשר עשינו זאת כן צדק בתביעת מרגלים, כי העושה זה עשה האחרת. מה שלא היה יכול לעשות בבית הועד, כי שם יעידון יגידון כי נדר שאם יביאו את הקטן יאמנו דבריהם ולא יחקור עוד. וזהו **להתגולל עלינו**.

ושמא תאמר איך יביא ראייה מזו אל הראשונה כיון שזו הוא עשה כי שם כספנו באמתחותינו. לזה אמר **ולהתנפל עלינו**. כי עתה אשר עשה בכסף, יפיל עצמו עלינו בבית בכח גדול, לומר כי אנו עשינו.

ועוד סיבה אחרת שעליה התחכם להביאנו תוך ביתו הלא הוא **ולקחת אותנו וכו'**. והוא כי אם בבית מועדו במקום גדולי המלכות אשר לפניו, גם שיחייבנו, לא יספיק לקחת גם חמורינו מפני האמתלאות. אך בביתו יעשה כרצונו לקחת גם חמורינו ולא נוכל לשלחם באוכל להשיב נפש אבינו וכל ביתו, וימיתו ברעב יחד כולם. ובזה נוחם יסתר.

יט ויגשו אל-האיש אשר על-בית יוסף וידברו אליו פתח הבית:

כ ויאמרו בי אדני ירד ירדנו בתחלה לשבר-אכל:

כא ויהי כי-באנו אל-המלון ונפתחה את-אמתחתינו

והנה כסף-איש בפי אמתחתו כספנו במשקלו ונשב אתו בידנו:

כב וכסף אחר הורדנו בידנו לשבר-אכל לא ידענו מי-שם כספנו באמתחתינו :

כג ויאמר שלום לכם אל-תיראו אלהיכם ואלהי אביכם נתן לכם מטמון באמתחתיכם כסףכם

בא אלי ויוצא אלהם את-שמעון:

א. ראוי לשום לב למה דברו פתח הבית.

ב. אומרו לשון בי, כי אינו לשון בקשה.

וגם לא בקשו דבר רק מתנצלים לפניו.

ג. מהו כפל ירד ירדנו. כי הנה זה אפשר כיוונו רז"ל (שם צב ד) באומרם ירידה היא לנו שהוצרכנו לשבור אוכל. נמצאו כי הירידה ראשונה היא ממעלה, והשנית ירידה מצרימה.

ד. אומרו בתחילה שהוא מיותר.

וגם ידוע שהוא **לשבור אוכל**, ולא היה לו לומר אלא ויהי כי שבנו בדרך במלון וכו'.

ה. כי טוב היה להם לשתוק כי אין תובע דבר.

ו. כי מיד באומרו **והנה כסף איש בפי אמתחתו** היה לו לומר **לא ידענו מי שם כספנו באמתחותינו.**

ז. מאן מוכח שכן הוא כי לא ידעו מי שם כספם וכו'.

ח. באומרו שלום לכם, למה חזר ואמר **אל תיראו.**

ט. אומרו נתן לכם מטמון וכו', איך ישית לב לומר מה שהוא פליאה ויראה כפטומי מילי ששימוהו תוך האמתחות.

יט ויגשו אל-האיש אשר על-בית יוסף וידברו אליו פתח הבית:

אמנם הנה המה הובאו **בית יוסף** ויגשו בלבד אל **פתח הבית**, לראות אם יקבל התנצלות כי הם חשדו כי זה עשה ההערמה. ואם לא יקבל, טוב לדבר בפתח שהוא קרוב לצאת וידונו בית הועד שהאנשים שם.

כ ויאמרו בי אדני ירד ירדנו בתחילה לשבור-אכל:

ויאמרו כאיש אחד בלשון יחיד **בי אדוני**, לא דרך חניפות רק **בי** ובלבי אתה **אדוני** של כולנו כאחד, עם היותך עבד לשר. והתחילו **ויאמרו ירוד ירדנו וכו'**, לומר הלא מי שיגנוב מהשר לא יהיה בפעם הראשונה, רק אחר פעמים שלש שהתנהג בחסידות כי לא יורגש, אך לא בתחילה. **עוד טענה שנית**, כי לא יעשה כן מי שהולך לשבור בר בימי רעבון, כי עוד לא יתנו לו אוכל וימות ברעב. ושתי טענות אלו אמרו **ירוד ירדנו** לומר דרך תימה האם ירוד ירדנו שני פעמים, לא כן היה רק **בתחילה** בפעם הראשון, והיתכן שבתחילה גנבנו. **ועוד** כי היה **לשבור אוכל**, שעוד לא יותן לנו אוכל להשיב נפש.

כא ויהי כ-באנו אל-המלון ונפתחה את-אמתחתינו והנה כסף-איש בפי אמתחתו כספנו במשקלו ונשב אתו בידנו:

ולא החזרנו מיד כי לא ראינו עד בדרך במלון. ואין לומר אולי היה כסף איש בשולי אמתחתו ושכחתם ושמתם הבר עליו, כי הלא מצאנו בפי האמתחת. ואין לומר שגנבנו והחזרנו כי הלא **ונשב אותו בידנו.**

כב וְכִסֹּף אַחֵר הוֹרְדֵנוּ בְיָדֵנוּ לְשֶׁבֶר-אֶכֶל לֹא יִדְעֵנוּ מִי-שֵׁם כִּסְפָנוּ בְּאַמְתַּחֲתֵינוּ :

וגם אין לומר שלנסות אם תרגישו השבנו, שאם כן היה לנו להטמין עד ראות דבריהם, אך זה וזה מוכן מיד בידינו לתת. אך הושם בידיים, ואין הספק אלא שאנו **לא ידענו מי שם כספנו** אלא אתה.

כג וַיֹּאמֶר שְׁלוֹם לָכֶם אֵל-תִּירָאוּ אֱלֹהֵיכֶם וְאֵלֵהֶם נָתַן לָכֶם מִטְמוֹן בְּאַמְתַּחֲתֵיכֶם כִּסְפָכֶם בָּא אֵלַי וַיּוֹצֵא אֲלֵהֶם אֶת-שְׁמֵעוֹן:

אמר הנה אתם יראים על עצמכם ולא על חמוריהם וחפצים לתת כסף ראשונה. והנה על עצמכם שלום לכם. ועל חמוריהם אל תיראו. והכסף המושב לא נקבל, כי הנה **אלוהיכם ואלוהי אביכם וכו'** לומר אל תתמהו על פלא כפול, תת הוא יתברך מטמן ושומו גם כן תוך האמתחות, כי הלא גם לכם זכות כפול כי הוא יתברך **אלוהיכם** וגם **אלוהי אביכם**. מהיותו **אלוהיכם**, **נתן לכם מטמון**. ומהיותו **אלוהי אביכם**, נתנו **באמתחותיכם**. ואם תפחדו פן אדוני יתבענו מכם, אין פחד, כי הנני מודה כי **כספכם בא אלי**, ומידי יבקשנו.

או יאמר, הלא מצאתם איש צרור כספו בשקן, ואי אפשר שגנבתם כל איש כסף עצמו בצרור שלו, אם לא שהנחתי כסף כל איש בצרור שלו, שאילו הייתי מתיר הכסף ונותנו בכלל יתר המעות, איך יתכן בירר כל אחד מכם כספו בין מעותי וצררו בצרור שלו. והנני מעיד כי **כספכם** בלתי צרור **בא אלי** באופן בלתי החשדה.

ושמא תאמרו אולי לב אדוני לא כן היא עמכם, ואני הוא המדבר על לבבכם מעצמי, על כן **ויוצא אליהם את שמעון** שיספר להם טוב לב אדוניו. כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צא ח) ויאסור אותו לעיניהם, לעיניהם בלבד רק הוציאו מיד.

וכן אמרו (**תנחומא** בובר וישב יג) כי בהיות יוסף בבור היה שמעון זורק עליו אבנים, ויוסף היה עתה זורק לו פטומות. וגם היות שמעון בלתי אסור בבית הסוהר הורה באומרו **ויוצא אותו** עליהם, שלא הייתה ההוצאה מהסוהר שתהיה יציאתו אל כל העולם, רק אליהם, כי מהם בלבד היה נסתר.

כד וַיָּבֹא הָאִישׁ אֶת-הָאֲנָשִׁים בֵּיתָה יוֹסֵף וַיִּתֵּן-מִים וַיִּרְחֲצוּ רַגְלֵיהֶם וַיִּתֵּן מִסְפּוֹא לַחֲמֹרֵיהֶם: כנגד מה שיראו פן יקחם לעבדים, **ויתן** האיש בעצמו **מים וירחצו רגליהם**, שאדרבה יעבדום לרחוץ רגליהם. וכנגד אומרם ואת חמורינו אמר **ויתן מספא לחמוריהם** מתנת חנם. וזהו אומרו **ויתן מספא לחמוריהם** על ידי עצמו.

כה וַיִּכְנֶנוּ אֶת-הַמִּנְחָה עַד-בּוֹא יוֹסֵף בְּצִהְרִים כִּי שָׁמְעוּ כִּי-שֵׁם יֶאֱכְלוּ לֶחֶם:
כו וַיָּבֹא יוֹסֵף הַבֵּיתָה וַיְבִיאוּ לוֹ אֶת-הַמִּנְחָה אֲשֶׁר-בִּידָם הַבֵּיתָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ-לוֹ אָרְצָה:

ואמר **ויכינו את המנחה** ולא הוליכוהו אליו מיד במקומו עד בואו הביתה, הוא **כי שמעו וכו'.** והוא כי אם היו נותנים אותה תחילה היו עושים עצמם אשמים ונותנים שוחד, כי הלא שאר הבאים לשבור אוכל אין מביאים מנחה. על כן הכינו במקום ששמעו **כי שם יאכלו** אתו **לחם** כמחזיקים טובה על מה שמאכילם.

כז וַיִּשְׁאַל לָהֶם לְשִׁלּוֹם וַיֹּאמֶר הַשְּׁלֹמִים אֲבִיכֶם הִזְקֵן אֲשֶׁר אִמְרַתֶּם הָעוֹדְנוּ חַיִּי:
כח וַיֹּאמְרוּ שְׁלֹמִים לְעַבְדְּךָ לְאֲבִינוּ עוֹדְנוּ חַיִּי וַיִּקְדּוּ (וַיִּשְׁתַּחֲוּ) (וַיִּשְׁתַּחֲוּ):

אחר אומרו השלום אביכם, בכלל הוא **שעודנו חי.**
 וכן בתשובתם **שלום לעבדך לאבינו** ומה צורך לומר **עודנו חי.**
 אך באומרו ותחי רוח יעקב אמרו רז"ל (אונקלוס) כי חיותו האמתית הוא רוח קדשו שהיה בו תמיד. ועל ידי עצבותו על יוסף נסתלקה ממנו ועל ידי כן לא ידע מעניין יוסף. ועל זה יהיה מה ששאל יוסף ואמר **השלום אביכם,** ובמה אדע השלום לו, ביודעי **העודנו חי** האם חיותו בו הוא רוח קדשו. ובלבו היה שמצרתו והעדר שלומו נמנעה רוח קדשו ממנו. והמה הסתירו **ויאמרו שלום וכו' עודנו חי.** שאם לא יאמרו שעוד רוח קדשו בו, אולי יאמר שעל שהיצרו את אחיהם שאמרו עליו והאחד איננו נהיה הדבר.

כט וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת-בְּנֵימִין אָחִיו בֶּן-אִמּוֹ וַיֹּאמֶר הִזֵּה אֲחִיכֶם הִקְטֵן אֲשֶׁר אִמְרַתֶּם אֵלַי וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יַחְנֹךְ בְּנִי:
אומרו אחיו בן אמו מיותר.
 וכן **אומרו הזה אחיכם** ודאי כי זה הוא. וגם למה נתייחדה לו ברכת **אלוהים יחנך** וידוע מאמרם ז"ל (בראשית רבה צב ה).

אמנם זכר מאמר המלאך אליו **נסעו מזה,** כי נסעו ממנין ז"ה ולא חשבו אחווה עם בני רחל. והנה ראה יוסף כי היו מרחמים על בנימין בגדר אחים, כאשר סיפר יהודה ממה שהתעצמו בשבילו, ואמר אליו **לא יוכל הנער לעזוב את אביו,** וכן מאשר קראוהו **קטן** עם היותו בן ארבעים שנה שהיא הוראת רוב חיבה. והיה יוסף כמתמיה, איך חשבוהו לאח אחר היותו מרחל, והראותם בחינת חיבה עמו. וזהו אומרו **וירא את בנימין אחיו** כלומר שהיה **אחיו** לו לבדו, להיותו **בן אמו** רחל, ולא אחיהם, כי נסעו ממנין ז"ה והוציאו את בני רחל. ואמר **הזה אחיכם הקטן,** לומר, הזה חשבתם למנין ז"ה שנסעתם ממנו לחשבו אחיכם עם שהוא בן אשה אחרת, התחשבוהו לאח לכם. וגם זה הוא גדול בן ארבעים שנה ואמרתם שהוא **קטן** שתורו בזה חיבה יתרה. אז אמר **אלוהים יחנך** שיתן חנך בעיניהם תמיד, כי עד כה מן התימה הוא.

או אם עד כה שם הרחמים נתן חנך בעיניהם יהי רצון שגם **אלוהים** הוא מידת הדין **יחנך** כדי שלא יהיה הפסק בהסכים מידת הדין.

**ל וַיִּמְהַר יוֹסֵף כִּי-נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל-אָחִיו וַיִּבְקֹשׁ לִבְכוֹת וַיָּבֹא הַחֲדָרָה וַיִּבְךְּ שָׁמָּה:
לֹא וַיִּרְחֹץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפֵּק וַיֹּאמֶר שִׁימוּ לִחִם:**

אומרו ויבקש לבכות כמו זר נחשב כי הלא הבכי מאליו בא בלי יבוקש. אך בראותו את אחיו, **נכמרו רחמיו** על כל השנים שנצטער על צרתו והיה בקרבו כאש בוערת עצורה לו, ובקש לכבות האש **ויבא החדרה** ובכה ורחץ פניו להעבירו. ולא נכבה אשו משום חציו והוצרך להתאפק, וזהו אומרו **וירחץ כו' ויתאפק כו'.**

**לב וַיִּשְׁמְּוּ לוֹ לִבְדוֹ וְלָהֶם לִבְדֵם וְלַמִּצְרִים הָאֵלֵּים אֶתוֹ לִבְדֵם כִּי לֹא יוֹכְלוּן הַמִּצְרִים לֶאֱכֹל
אֶת-הַעֲבָרִים לִחִם כִּי-תוֹעֲבָה הוּא לַמִּצְרִים:**
עורכי השולחן לא השוו את אדוניהם עם זולתו **וישימו לו לבדו ולהם לבדם**. אך הוא לא רצה רק -

**לג וַיֵּשְׁבוּ לִפְנֵי הַבָּכָר כְּבִכְרָתוֹ וְהַצֵּעִיר כְּצִעְרָתוֹ וַיִּתְּמֵהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ:
וַיֵּשְׁבוּ לִפְנֵי וְהוֹשִׁיבֵם הַבְּכוֹר כְּבִכּוֹרָתוֹ וְכו'.** הוא כי היו ארבעה בכורות, ולא השווה הבכורות יחד, רק כל בכור כבכורתו כי לא ישווה דן וגד לראובן, רק כל בכור לפי גדרו. וכן **הצעיר כצעירתו** כל פרטי לפי ערך צעירתו. ועל השגיוחו בכל הפרטים האלה **ויתמהו וכו'.**

**לד וַיֵּשֶׂא מִשָּׂאת מֵאֵת פָּנָיו אֶלֶּהֶם וַתֵּרֶב מִשָּׂאת בְּנֵימָן מִמִּשָּׂאת כָּלֶם חֲמֵשׁ יְדוֹת וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׁכְּרוּ
עִמּוֹ:**

יש אמרו שחמש של בנימין היו, כי כל אחד מבניו ואשת יוסף נתנו מנה אחת והשלים הוא. ואפשר לומר כי ראה יוסף את אחיו בפניו, והכיר כי לא טעם טעם חטא, כנודע כי הוא מארבעה שמתו בעטיו של נחש (שבת נה ב), והראה להם יתרונו בפניהם כי המה חטאו, ועל כן היה יתר עליהם **חמש ידות**. כי מלבד מנה אחת שניתנה לו על גופו ככל אחד מהם, עוד לו **חמש ידות** כנגד חמשה שמות שיש לנפשו על חמש בחינותיה, **יחידה חיה נפש רוח נשמה** שלא פגם באחת מהנה.

או יהיה כי יתרון בנימין על השבטים הוא ששכינה שורה בחלקו שהוא אכסניא לה וידוע שהיא נקראת ה"א על כן היה יתרונו עליהם חמש ידות.

פרק מד

א וַיְצוּ אֶת-אֶשֶׁר עַל-בֵּיתוֹ לֵאמֹר מִלֵּא אֶת-אֲמִתְחַת הָאֲנָשִׁים אֲכַל כָּאֶשֶׁר יוֹכְלוּן שָׂאת וְשִׁים כֶּסֶף-אִישׁ בְּפִי אֲמִתְחָתוֹ:

והנה רצה יוסף לנסות את אחיו אם שבו מדרכם, ובצרת בנימין להם צר, בעניין הגביע שנמצא באמתחתו. ויצו את אשר על ביתו לאמר מלא וכו' לאמר לאחד ממשרתי הבית למלא את אמתחות וכו' וזהו אומרו לאמר. אך שימת הגביע לא היה רק על ידו למען יהיה בסוד וזהו ושים כסף וכו'

ב וְאֶת-גְּבִיעִי גְּבִיעַ הַכֶּסֶף תָּשִׂים בְּפִי אֲמִתְחַת הַקֶּטָן וְאֵת כֶּסֶף שִׁבְרוֹ וַיַּעַשׂ כַּדְּבַר יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר:

ואת גביעי וכו' תשים וכו' ויעש כדבר יוסף. וחזר ואמר אשר דבר, יהיה על מה שבפסוק שאחריו והוא -

ג הַבֶּקֶר אֹר וְהָאֲנָשִׁים שְׁלָחוּ הֵמָּה וְחֲמוּרֵיהֶם:
הַבֶּקֶר אֹר כו'.

והוא בשום לב אל אומרו וחמוריהם היתכן שיניחום שם. ועוד יש תימא עליהם כי עדיין לא הטהרו מצער הכסף אשר מצאו בפי אמתחותיהם, ולמה לא בדקו האמתחות טרם יצאו משם.

אך הנה התחכם, כי אחר ששתו וישכרו עמו באהבה, שם לא עלה על רוחם עליהם יערימו סוד. ונוסף גם השכרות שדעתם בלתי מיושב להסתכל בעת המילוי. אז ויצו לאשר על ביתו וכו' מלא וכו' ואת גביעי וכו', והמה וחמוריהם ואמתחותיהם היו אתם בית יוסף. והייתה העצה שלא מסרו נשואותיהם שיטענו הם על חמוריהם, פן אגב הטענה יכניסו יד בפי אמתחותיהם וימצאו הגביע. כי אם טענו את בעירם. ואחר היות נשואותיהם עמוסות, באור הבקר שלחום, באופן שהיו כאחד הולכים המה וחמוריהם מבלי הצטרך הם להוציא את חמוריהם לטעון אותם, רק מוכנים יחד שלחם, באופן שלא ניתן למו פנאי ודרך לחפש.

ואם נפרש אומר שלחו כמו הולך עמם לשלחם (בראשית יח) שתרגמו לאלויותהוון, וכמו שפירשו ז"ל **בתנחומא** (בשלח) ויהי בשלח פרעה לשון לויה. יצדק יותר, כי שלח עמהם מלווים אותם. וזהו אומרו **שלחו** שהלכו בני לויה אתם, כי עודם מלווים אותם בושו לחפש בפניהם, שיראה שחושדים אותם שכרו שוחה ללכדם. אמנם לא יבצר שאפשר שבהתרחק מהעיר במקום שאין אנשים, על הארץ יריקו אמתחותיהם, ויחפשו עולות. על כן מדאגה מזה, ציוה יוסף שבצאתם מהעיר טרם ירחקו לעשות כן ירדוף מהר אחריהם.

ד הם יצאו את-העיר לא הרחיקו ויוסף אמר לאשר על-ביתו קום רדף אחרי האנשים והשגתם ואמרת אליהם למה שלמתם רעה תחת טובה:
ה הלוא זה אשר ישתה אדני בו והוא נחש ינחש בו הרעתם אשר עשיתם:

אמר **למה שלמתם רעה** לגנוב הגביע **תחת טובה** הסעודה והמנות.
 ואין זה ככסף המושב שלא הורגש, כי אך זה **אשר ישתה אדוני בו** ומיד ירגיש חסרונו. ואם עשיתם למען תנחשו בו, הלא יסכון לכם, כי דווקא הוא **נחש ינחש בו** אך לא אתם.

ה הלוא זה אשר ישתה אדני בו והוא נחש ינחש בו הרעתם אשר עשיתם:
 והנה במעשה זה **הרעותם אשר עשיתם**. והוא כי הלא היה נראה חסידות **אשר עשיתם** בהחזרת כסף, ועתה נתגלה כי נהפוך הוא כי רעה הייתה בלבבכם, למען נבטח בכם ולא נפקח עין להביט אם תגנובו דבר חשוב יותר. והשבותם מועט לגנוב הגביע. וזהו **הרעותם וכו'.** כי בזה הוראתם היות רע **אשר עשיתם** בחזרת הכסף.

ז ויאמרו אליו למה ידבר אדני כדברים האלה חלילה לעבדיך מעשות כדבר הזה:
ויאמרו למה ידבר אדוני כדברים האלה חלילה לעבדך אשר בביתך לעשות כדבר הזה, עם היותם עבדים שחזקתן לגנוב, וגם להם אנו אומרים שחלילה להם לגנוב מהמטיבים להם, וכל שכן אנחנו.

ח הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנוב מבית אדניך כסף או זהב:

כי מה שרצית ללמוד מזה אל החזרת הכסף המושב, נהפוך הוא מקל וחומר.
א. הן כסף אשר מצאנו שהייתה מציאה לפי דברך כי ה' נתן לנו מטמון **באמתחותינו**.
ועוד שהייתה בפי אמתחותינו שלא הייתה סברא שגנוב היה אתנו כי מי פתי יגנוב וישים **בפי אמתחתו**, שירדפו אחריו וימצא כגנוב במחתרת.
ג. כי מבלי תתבע דבר השיבנו אליך.
ד. היות מארץ כנען. כי אחר היותנו שמה לא היה פחד יבואו לחפש וימצא.
ואיך נגנוב בידיים.

וגם מבית אדוניך שהיטיב עמנו, וגם ששוב לא ישברנו אוכל.
ואם תאמר כי עשינו מפני סגולת הניחוש שהיה בו, הלא אצלנו אינו רק כחתיכת כסף או זהב, כי ידוע שלא ננחש בו. באופן כי מה שרצית ללמוד מזה אל השבת הכסף אדרבה משם ראה לזה מקל וחומר.

ולבל יאמר להם מי יאמר שגם אותו הכסף לא היה גנוב אתכם והחזרתם מתוך הפחד. על כן הקדימו ואמרו **למה ידבר אדוני כדברים האלה**. לומר הנה על זולתך לא נתמה יחשדנו בזה, אך אתה שאמרת כספכם בא אלי לא תוכל לדבר כדברים האלה, כי ידעת כי לא גנבנוהו. ומה גם שהיה עם לבבם שהוא השיב הכסף, ועם כל זה

ט אָשֶׁר יִמְצָא אֹתוֹ מַעֲבָדְךָ וְגַם-אֶנְחֹנוּ נִהְיָה לַעֲבָדִים:

ויאמר גם עתה, במה שאגזור, גם אם שאקל בדבר כדבריכם **כן הוא**. כי אתן הפרש בין הנמצא אתו לנלווים אליו.

או יאמר, כי הנה דרך נימוסי מלכים רבים שאין דנים משפט מות על גזלה ראשונה, כי אם עונש אחר, עד שינה או ישלש בגניבה. ועל דרך זה יתכן היה בלב בעלי הויכוח הלז, כי על פעם אחת יהיה עבד, ועל השנית ומה גם מבית מלך, יומת עליה.

ובזה נבא אל העניין, והוא כי אחר אומרם הקל וחומר, הפך מאמר האיש שרוצה ללמד ממעשה זה אל הכסף המושב שגם אז עשו רעה, כי גנבו והתנכלו להשיב כדי לגנוב מה שגדול הימנו. על כן אמרו **מי שימצא בידו ומת**. כי שתיים רעות עשה כבר. ואנחנו שלפחות זאת ודאי לא עשינו, והראשונה בספק, **נהיה לאדוני לעבדים**. ודעתם כי על ספק גניבה אחת ראוי עבדות, ועל אשר נמצא בו פעם שנית ימות, כי יוכיח סופו על תחילתו. והוא כי לא עלה רוחם ימצא באמתחת בנימין שלא היה בעניין הכסף, כי אם הלכו אחר הרוב ולא זאת היא הראשונה.

י וַיֹּאמֶר גַּם-עֵתָה כְּדַבְּרֵיכֶם כֵּן-הוּא אֲשֶׁר יִמְצָא אֹתוֹ יְהִי-לִי עֶבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּים:

והנה האיש הזה ידע באמת כי באמתחת בנימין הייתה, כי בידו שם אותה באמתחת הקטן, על כן אמר הלא אמרתם כי מהכסף ראינו לזו שלא פשעתם מקל וחומר, ואם ימצא שפשעתם מי שימצא בידו ומת כי יוכיח סופו על מעשה הכסף, ושתיים רעות עשה ועליהן ימות. והשאר על מעשה אחד בלבד גזרתם שלא ימותו כי אם יחיו. והנה גם עתה במה שאומר **כדבריכם כן הוא**, כפי מדת דינכם, שבאחד יהיה עבד ולא ימות עד השנית. וגם דבריכם כי הקל וחומר אמת שמי שלא חטא בכסף גם לא חטא בזה, כלומר כי יודע אני מי שעשה זאת, אחת היא לו, כי בכסף לא נמצא בנימין. והוא כי ידע כי בנימין היה **שימצא אותו**, כי הוא שם הגביע באמתחתו, על כן **יהיה לי עבד, ואתם** שלא עשיתם אפילו אחת כעדותי באומרי כספכם בא אלי **תהיו נקיים**, והוא כדבריהם ממש. והורה בפירוש כי את בנימין השותק היה חושד באומרו **ואתם תהיו נקיים**, שהיה לו לומר והשאר יהיו נקיים.

יב וַיִּחַפֵּשׂ בַּגְּדוֹל הַחַל וּבִקְטָן כָּלָה וַיִּמְצָא הַגְּבִיעַ בְּאֶמְתַּחַת בְּנִימִן:

התנכל האיש ההוא בדבר אחד, והוא כי הלא ככל אחד מהאמתחות היה כסף שברו של כל איש מהם, והלא קשה איך סכרו פיהם ולא אמרו היתכן שלא נזהרתם בכסף שברנו גם בפעם הזאת. ואם כן מי ששם גם עתה כספינו באמתחותינו שם הגביע גם הוא, ואם ה' נתן לנו מטמון עתה תוך האמתחת גם כן הציל ה' מאדונך הגביע שלו ונתנו לנו, ובזה הייתה התחבולה מתגלית ומה היה למו שלא עשו כן. אך זאת הייתה חכמת האיש שלא הניחם רק להוריד ולפתוח איש אמתחתו לא לחפש, פן ימצאו הכסף, כי אם **ויחפש** הוא בידו, והמה לא ידעו, והוא גלה הגביע בלבד, ומיד נבעתו ולא שתו לב לחפש רק **ויעמוס איש וכו' ויבאו העירה**.

טו ויאמר להם יוסף מה-המעשה הזה אשר עשיתם הלא ידעתם כי-נחש ינחש איש אשר כמני:

טז ויאמר יהודה מה-נאמר לאדני מה-נדבר ומה-נצטדק האלוהים מצא את-עון עבדיך הננו: עבדים לאדני גם-אנחנו גם אשר-נמצא הגביע בידו:

יז ויאמר חלילה לי מעשות זאת האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה-לי עבד ואתם עלו לשלום אל-אביכם:

יתבאר בריש פרשה הבאה בעזרת האל.

פרשת ויגש

יח ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדני ידבר-נא עבדך דבר באזני אדני ואל-יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה:

ראוי לשום לב:

א. מה הגשה זו לפי הפשט.

ב. **אומרו בי אדוני**, שאם לשון בקשה הוא, היה לו לומר נא אדוני.

והנה אמרו רז"ל (בראשית רבה צג ה) אם למלחמה אני טוב ממנו, ואם למפצע אעין או לשרת בבית אנא טב מניה. הנה כוונתו לפרש בי כפשוטו. לומר, מה שדרך האדון לחשוק בעבד גיבור וזריז הוא לאחת משלשה דברים:

או למלחמה, או לשים עליו טורח עבודת משא כחטוב עצים, או לשרת על השלחן.

ואם באלה חפצת לא צדקת, כי **בי אדוני**, בי תחול אדנותך באלו ולא בזה בכל הבחינות, כי אני הגון לכל אחד מאלה יותר ממנו.

ג. **אומרו ידבר נא כו'**, היתכן רצה ללחש באזנו.

ד. **אומרו ואל יחר אפך**, כי הלא במה יחר אפו והוא מכבדו ומשווהו למלך.

ולמה שאמרו ז"ל מלמד שדבר אתו קשות אין נזכר בכתוב.

וגם באומרו כמוך כפרעה, במה הוא כמוהו.

ה. בכללות העניין מה זאת ליהודה כי מתחילה אמר **הננו עבדים כו'** ברצון נפשו, וכשהקל מעליהם ואמר **אשר נמצא הגביע בידו יהיה לי עבד**, אז כעס ויגש אליו וכו'.

ומה גם למה שאמרו ז"ל (שם ד) הגשה למלחמה. והנה לזה נדקדק אומרו **הננו עבדים לאדוני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו**, שהיה לו לומר בנימין וגם אנחנו כי הוא החייב בעצם.

וגם מה עניין שני הגם, מה בא לרבות. ו. למה כל טענותיו אלה **אדוני שאל וכו'**, לא אמרם מאז אמר מה נאמר לאדוני, טרם יודה להיות כלום עבדים.

ועל פי דרכנו נשית לב אל כפל מאמרם (לעיל פסוק טז) **מה נאמר מה נדבר מה נצטדק**.

טו וַיֹּאמֶר לָהֶם יוֹסֵף מֶה-הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם הֲלוֹא יָדַעְתֶּם כִּי-נָחֵשׁ יִנְחֹשׂ אִישׁ אֲשֶׁר כְּמֹנִי:

אך הנה יוסף אמר אליהם - **מה המעשה הזה אשר עשיתם**, לומר, הנה ידעתי כי לא על שווי כסף הגביע לגנוב הייתה הכוונה, כי הלא השבתם כסף הנמצא באמתחותיכם, אך אין ספק כי על סגולת הניחוש שבו חמדתם אותו, ומה המעשה הזה בלי דעת, כי **הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני** בחכמה, אך לא אתם ולריק יגעתם.

או יאמר, הנה מאימתכם פן אנחש מהכסף שלקחתם על ידי הגביע השיבותם אותו, ועתה חשבתם כי בקחתכם הגביע לא אנחש מי גנבו ולא כל שאר מעשיכם. אך לא מחכמה עשיתם כי **הלא ידעתם כי נחש ינחש** גם מבלי גביע איש אשר כמוני.

טז וַיֹּאמֶר יְהוּדָה מֶה-נֹאמַר לְאֲדֹנִי מֶה-נִּדְבָר וּמֶה-נִּצְטָדֵק הָאֱלֹהִים מִצָּא אֶת-עֹן עֲבָדֶיךָ הַנָּנוּ עֲבָדִים לְאֲדֹנִי גַם-אֲנַחְנוּ גַם אֲשֶׁר-נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ:

והשיב יהודה **מה נאמר וכו'** לומר אילו חטאנו לך היינו באים באחד משלשה דרכים:

או דרך פיוס,

או בכעס על עלילותיך המפורסמות פעם מרגלים אתם, פעם בשום כסף איש בפי אמתחתו, כי כל השומעים ידינוך לחובה,

או דרך סדור טענות להצדיק עצמינו.

אך עתה **מה נאמר לאדוני** בלשון אמירה של חיבה ופיוס וז"ל אדוני בחלוקת הפיוס כעבד לפני אדוניו.

או בדרך השני בלשון קושי **מה נדבר** כד"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות.

או בדרך השלישית **מה נצטדק**, כי הלא כל זה לא יסכון לנו כי הלא לא חטאנו לך, ואין צרתינו רק כי **האלוהים מצא את עוון עבדיך** ממקום אחר, ואין התיקון רק נשוב עד המכה ולא אל שליח ההשגחה כמוך.

והיה בלבו על מכרם בכסף צדיק, ועל כן הצדיק את הדין ואמר **הננו עבדים** לא בלבד אנחנו שמכרנוהו כי אם **גם אנחנו** לרבות את ראובן שלא מכרו, **גם אשר נמצא הגביע בידו** שהוא פטור יותר מראובן, שלא אמר השליכו אותו אל הבור כראובן עם שלטובה כיוון.

יז ויאמר חלילה לי מעשות זאת האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום אל-אביכם:

אך כאשר ראה תשובת יוסף **אשר נמצא הגביע בידו יהיה לי עבד** אז אמר אם כן איפא לא על עוון ההוא נהיה הדבר כי אם שלהיות השלטון הזה בחיריי אין מידו מציל.

יח ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני ידבר-נא עבדך דבר באזני אדוני ואל-יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה:

אז נחרץ נגדו **ויגש אליו יהודה כו'.** והוא כי עד כה היו מדברים על ידי מליץ בין יוסף ליהודה כי הוא ידבר באזני המליץ והמליץ משמיע בלשון מצרי ליוסף. אמר כי עתה **נגש** אל יוסף קרוב אליו במקום שהיה המליץ עומד. ויאמר אל תקפיד כי שמתי פני עתה ומתחילה הייתי מודה להיות כולנו עבדים, כי הלא **בי אדוני** מה שאמרתי למעלה שהייתי מצדיק את הדין ואומר **האלוהים מצא את עון [עבדיך]**, **בי הוא אדוני** אותו העוון, והוא כי הוא מכרו, כלומר ואיך אהיה אני פטור והוא עבד. וזה גלה בסוף באומרו **ישב נא עבדך כו' עבד וכו'.**

או יאמר אל תתמה אם אני לבדי אכנס בדבר כי הלא **בי** הדבר תלוי, והוא מה שפירש בסוף באומרו **כי עבדך ערב וכו'.**

או יאמר, בי אדוני מה שכתבנו באומרו **ויגש**, כי נגש במקום המליץ. והוא, כי בעל דברים ולשון למודים להוציא לאור משפט וכמתלהלה לירות זיקים נגדו במתק לשונו, לא יחפץ יהיה מליץ בינותם, רק פה אל פה ידבר בו להמתיק דבריו מה שאין כן על ידי אחר, שיקרה ישנה את טעמו. וזאת ליהודה באומרו **בי אדוני** תדבר ולא במליץ.

והנה שתי סבות יש מונעות דברי בך בלי אמצעי:

א. מפני הכבוד בל יראה שאני משווה עצמי אליך לדבר בלי אמצעי.

ב. שמא אינך יודע לשון הקדש. והנה שני אלה אינם, כי הנה בקשתי **ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני** ולא באזני המליץ. ואל תקצוף כי אשווה עצמי אליך, כי הנה **אל יחר אפך בעבדך** כי עבדך אני ולא אחשיב עצמי להשתוות אליך.

ועל השנית אולי יבצר ממך ידיעת לשון הקדש, זה אי אפשר **כי** הלא **כמוך כפרעה**, והוא במה שידענו מרז"ל כי חק מלכות מצרים היה לבלתי מלוך מלך אם לא שידע שבעים לשון, וכן יוסף לא היה נעשה שליט על הארץ אם לא שלמדוהו המלאך גבריאל שבעים לשון בלילה שלמחרתו יצא מהסתר.

וכן אמרו כי בדבר יוסף עם פרעה ראה כי היה חסר מפרעה לשון הקדש והשביע את יוסף שלא יגלה הדבר פן יעבירוהו ממלכותו. הנה כי כאשר יחויב ידע פרעה לשון הקדש למלוך כן יחויב לדעת יוסף להיות שליט על הארץ. וזה מאמר יהודה אין צורך מליץ על העדר ממך לשון הקדש **כי** הלא **כמוך כפרעה**. כי כאשר פרעה למלוך חויב ליודעו, כן אתה לשולטנותך, ובודאי אתה יודע.

יט אֲדֹנִי שְׁאַל אֶת-עֲבָדִיו לֵאמֹר הִישָׁ-לָכֶם אֵב אוֹ-אָח:

כ וְנֹאמֶר אֶל-אֲדֹנִי יֵשׁ-לָנוּ אֵב זָקֵן וְיֵלֵד זָקֵנִים קָטָן וְאָחִיו מֵת וַיֹּתֶר הוּא לְבָדּוֹ לְאִמּוֹ וְאָבִיו אָהָב:

כא וְתֹאמַר אֶל-עֲבָדֶיךָ הוֹרְדוּהוּ אֵלַי וְאֶשְׁמָה עֵינִי עָלָיו:

כב וְנֹאמֶר אֶל-אֲדֹנִי לֹא-יִוָּכַל הַנֶּעַר לַעֲזֹב אֶת-אָבִיו וְעַזָּב אֶת-אָבִיו וּמֵת:

כג וְתֹאמַר אֶל-עֲבָדֶיךָ אִם-לֹא יֵרֵד אֲחִיכֶם הַקָּטָן אִתְּכֶם לֹא תִסְפּוּן לִרְאוֹת פָּנָי:

אומרו לאמר בלתי צודק פה.

ועוד כי אין למעלה רמז אל שאלה זו.

ולמה לא הזכיר לו מאשר העליל לאמר מרגלים אתם, ואשר שם אותם במשמר, ושמו כסף איש באמתחתו לצערם, ואת גביע הכסף, ולא סיפורים אלו. וכן מה טיבו של סיפור הזה.

יט אֲדֹנִי שְׁאַל אֶת-עֲבָדִיו לֵאמֹר הִישָׁ-לָכֶם אֵב אוֹ-אָח:

אמנם כל כוונת יהודה לומר כי כל אשר פעל ועשה עמהם כל ישעו וכל חפץ לא היה כי אם שראה אותם שהיו בעלי תואר ומראה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צג ז), על כן התאוה תאוות נער קטן כתוארם, לשרת על שלחנו, ושם למו עלילות דברים לסבב את פני הדבר יגידו אם **יש להם אח** קטן כדמותן יורידוהו אליו, ויתנכל לעכבו בעניין הגביע. והוא כי התחיל ואמר מרגלים אתם כו', ובשטף כעסו אמר כמתמיה **היש לכם אב או אח** כלומר האם מבלי אב

יִלְמַדְכֶם לְהוֹעִיל, **אוֹתָהּ**, יֵצְאתֶם לְתַרְבוֹת הַיּוֹת מִרְגְּלֵיכֶם. וְהוּא עָשָׂה לְדַעַת אֶת שְׁלוֹם אֲבִיו וְאֶחָיו כִּי פָתַח לָהֶם פֶּתַח לְהַגִּיד דְּבַר.

וְהִנֵּה יְהוּדָה רָצָה לֵאמֹר לוֹ כִּי כָל אֲשֶׁר עָשָׂה הָיוּ עֲלִילוֹת כְּדִי לָבֹא אֶל כּוֹנְנֹתוֹ, וְאָמַר אוֹי לִי אִם אוֹמֵר, כִּי הָאִמּוֹר לְמֶלֶךְ בְּלִיַּעַל. עַל כֵּן דָּבַר דְּבָרִים יוֹבֵן מִתּוֹכָן כִּי עֲלִילוֹת הָיוּ דְּבָרָיו. וְהוּא בְּאוֹמְרוֹ **אֲדוֹנִי שָׁאֵל כֹּ' לֹמֵר כָּל יִשְׁעֶךָ וְכָל חֶפֶץ הָיָה מִה שֶׁהִיִּית אוֹמֵר כְּלֹאֲחֵר יָד וְלֹא מִה שֶׁעָשִׂית עֵיקָר**, וְהוּא כִּי אָמַרְךָ **הִישׁ לָכֶם אֲב** שֶׁהִיִּית מֵרָאָה שֶׁלֹּא הִיִּית כְּשׁוֹאֵל לְדַעַת רַק כְּמִתְמִיָּה, לֹא כֵן הָיָה הָאִמֶּת, כִּי אִם כּוֹנֵנְתְךָ הִיִּיתָה שֶׁאֵלָּה לֵאמֹר **הִישׁ לָכֶם אֲח** כְּדִי שֶׁנֶּאֱמַר הֵן אוֹ לֹא וְלֹא תִמְיָהָ בִּלְבָד. וְהִרְאִיָּה כִּי הִלָּא הָיָה רֹאיוֹ תִּהְיֶה הַשְּׁאֵלָה בְּהֶפֶךְ הָאֵם אֵין לָכֶם אֲב אוֹ אֲח כְּלוֹמֵר לִיסְרָכֶם, אֲךָ הָיָה בִּלְשׁוֹן חִיּוֹב **הִישׁ לָכֶם וְכֹ'.** הִרִי כִּי לֹא הִיִּיתָה ה"א הַתִּימָה בְּתַנּוּעַתְךָ רַק ה"א הַשְּׁאֵלָה **לֵאמֹר** שֶׁהוּא לְשֶׁנֶּאֱמַר לָךְ.

או יְכוּיִן לֵאמֹר, כִּי לְבַל יוֹרְגֵשׁ שֶׁאֲחִינוֹ הִיִּית מִבְּקֵשׁ הוֹסַפְתָּ וְהִקְדַּמְתָּ **אֵת הָאֲב** לְבַל יוֹרְגֵשׁ כִּי כּוֹנֵנְתְךָ **אֵל הָאֲח** בִּלְבָד, וְז"ל **לֵאמֹר הִישׁ וְכֹ' כִּי לֵאמֹר אַחֵר כֶּךָ אוֹ אֲח** אִמֶּרְתָּ תַּחֲלִילָה **הִישׁ לָכֶם אֲב.** וְהִרְאִיָּה כִּי פִתַּחַת בְּשָׁנִים וְאַחֵר כֶּךָ לֹא הִזְכַּרְתָּ רַק אֵת הֵבֶן וְתֵאֱמַר **הוֹרִידוּהוּ וְכֹ'.** אֲךָ אֵין זֶה כִּי אִם שֶׁשְּׁאֵלָת הָאֲח לְפָנֶיךָ מְכוּעֶרֶת וְלִהְסִתִּיר דְּבַר פִּתַּחַת בְּאֲב.

כ וְנֶאֱמַר אֶל-אֲדֹנִי יֵשׁ-לָנוּ אֲב זָקֵן וְיָלֵד זָקִינִים קָטָן וְאֶחָיו מֵת וַיֹּתֵר הוּא לְבָדּוֹ לְאִמּוֹ וְאֶבְיוֹ אֶהְיֶה:

וּבֵן הַדָּבָר וְנִשֵּׁם לְפָנֶיךָ שֶׁשׁ טַעֲנוֹת לְבַל יִבּוֹא:
אֶחָד יֵשׁ לָנוּ אֲב זָקֵן וְלִזְקֻנֹתוֹ אֵין לְהוֹצִיא מִלִּפְנֵיו בֵּן מִלְּשִׁמְשׁוֹ.
וְעוֹד טַעַם שְׁנֵי וְהוּא **וְיָלֵד זָקִינִים**, וַיִּצַּר לָאֲב הַרְבֵּה הַסִּירוֹ מִלִּפְנֵיו.
שְׁלִישִׁית כִּי הוּא **קָטָן**.
רְבִיעִית כִּי **וְאֶחָיו מֵת** וְקִרְבּוֹ הַדָּבָר יִקְרָה לְזֶה אֶסּוֹן בְּדֶרֶךְ, אַחֵר שֶׁהַתַּחֲלִילָה מִידֵּת הַדִּין בְּאֶחָיו.
חֲמִישִׁית וַיֹּתֵר הוּא לְבָדּוֹ לְאִמּוֹ שֶׁאֶסּוֹנוֹ מֵרַבָּה יוֹתֵר.
שִׁשִּׁית אֲבִיו אֶהְיֶה וְאֵין נִפְרִידָהּ מִמֶּנּוּ.

כֹּא וְתֵאֱמַר אֶל-עֲבָדֶיךָ הוֹרְדוּהוּ אֵלַי וְאֶשְׁיִמָּה עֵינִי עָלָיו:
 וְאֵילוֹ שֶׁאֲלַתְךָ **הִישׁ לָכֶם אֲב אוֹ אֲח** הִיִּיתָה כִּי הִיִּית חֹס עַל שְׁנֵיהֶם, אִם כֵּן כֹּאֲשֶׁר אָמַרְנוּ שֶׁאֵין לְהַפְרִידֵם לְמָה עֲזַבְתָּ אֶת הָאֲב וְתַפְשַׁת אֶת הֵבֶן וְלֹא חִסַּת עַל פְּרִידָתָם, וְלֹא אִמֶּרְתָּ הוֹרִידוֹ אֶת שְׁנֵיהֶם וְאֶשְׁיִמָּה עֵינִי עֲלֵיהֶם, אוֹ לְכֹלְכֶם בְּמִקּוֹמָם, כִּי אִם הוֹרִידוֹ אֶת הֵבֶן אֵלַי וְלִמָּה לֹא הִזְכַּרְתָּ עוֹד אֶת הָאֲב. אֲךָ אֵין זֶה כִּי אִם שֶׁמִּתַּחֲלִילָה עַל הֵבֶן נָתַת עֵינֶיךָ וְלִהְסִתִּיר הַדָּבָר הִזְכַּרְתָּ אֶת הָאֲב.

ועוד כי גם על הבן לא חסת כי אמרנו **שאחיו מת ויותר וכו'** ואנו יראים פן ימות בדרך ובאמור **הורידוהו אלי ואשימה עיני עליו** איך תתוקן מיתתו בדרך, במה שתשים עינך עליו אחרי בואו. אך לא על הנער חסת כי אם לעשות רצונך חפצת ומה לך אם ימות בדרך.

כב ונאמר אל-אדני לא-יוכל הנער לעזב את-אביו ועזב את-אביו ומת:

ואחר שלא שמת לבך אל אסון הנער, שבנו **ונאמר לא יוכל הנער לעזב את אביו וכו'**. ואם היה לבך טוב על שניהם כשאלתך היש לכם אב או אח למה לא אמרת לא אחפץ במות האב ולא יעזב מבנו, כי אם יחד יבואו שניהם ואשימה עיני עליהם. אך אמרת -

כג ותאמר אל-עבדיך אם-לא ירד אחיכם הקטן אתכם לא תספון לראות פני:

אם לא ירד אחיכם הקטן וכו', הנה כל כוונתך אינה רק לקחת את הנער, ובלתי חס לא על מיתתו ולא על מיתת אביו. כי כשאמרנו שימות הבן כי אחיו מת, אמרת **הורידוהו אלי** ולא חסת עליו פן ימות בדרך, וכאשר אמרנו שימות האב אם יעזבנו בנו אמרת **אם לא ירד וכו'**, הנה כי אינך שם על לב מיתתם רק עשות רצונך.

ושמא תאמר הלא בזה תדעו כי להיותי מחזיק אתכם למרגלים לא אחוס על מי שזה גידל, ולא על נפש אחיכם, ואיני חפץ בבואו רק לדעת אם כנים או מרגלים אתם, זה אי אפשר שאם כן היה לך לומר אם לא ירד אחיכם אהרוג אתכם, אך אמרת **לא תוסיפון לראות פני** ואין זה עונש למרגלים. אך אין זה רק שכל ישעך וכל חפץ לקחת את הנער.

כד ויהי כי עלינו אל-עבדך אבי ונגד-לו את דברי אדני:

שמא תאמר כי אני מרפא השבר על נקלה, ומשמיט עניין מרגלים וגניבת הכסף והגביע, ונאחז בסבכי הדברים ואומר כי לא היה הדבר רק ששאלת **היש לכם אב וכו'** ואמרתם שלא יוכל לבוא, והנה עזבתם העיקר שאתם בסכנת מוות ומשיאין העניין לדבר אחר. על כן שמע נא כי כל השומע יצחק לעלילה ההיא כי הבל ותואנה הוא, כי הלא ראה מי יחוש על צרתנו יותר מאבינו, והצרה קטנה תגדל בעיניו, ועם כל זה היה כמצחק, כי הנה **ויהי כי עלינו וכו' ונגד לו את דברי אדוני**, כי אין הגדה אלא באורך, וגם האת מרבה שהוא כי כל דבריך שנתתנו כמרגלים הכל ספרנו לפניו, ולא חש אפילו להשיב על הדבר ולומר איך חשבכם למרגלים, אלא כאילו לא אמרנו לו דבר ולא היה שום חשש, אמר -

כה ויאמר אבינו שבו שברו-לנו מעט-אכל:

שבו שברו לנו מעט אוכל כי עלילות דברי הבל המה.

כו ונאמר לא נוכל לרדת אם-יש אחינו הקטן אתנו וירדנו כי-לא נוכל לראות פני האיש ואחינו הקטן איננו אתנו:

ואז גם אנו הודינו לו ואמרנו הן אמת כי אין סכנה, רק שאמר לנו **לא תוסיפון לראות פני, לא** שאם לא יבוא נסתכן בעניין טענת מרגלים חלילה, כי אם כי **לא נוכל לראות וכו'.**

כז ויאמר עבדך אבי אלינו אתם ידעתם כי שנים ילדה-לי אשתי:

ראה איך לא היה מעלה בדעתו היות ממש באשר אמרת, כי בזאת תדע כי כנים אנחנו אם יבוא אחינו הקטן כאשר סיפרנו לו. כי הנה לא עליך היה מטיל אשמת דבר כי אם עלינו שהודינו להוליכו בלי הכרח, כי שחוק והיתול היו מאמריו. אך עלינו באומרו **אתם ידעתם וכו' ולקחתם גם את זה וכו' והורדתם וכו'.** וכוונת הכתוב שנשא קל וחומר ואמר **אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי** המיוחדת ועיקרית לי, כי יגדל כאב צרת זרעה בעיני.

כח ויצא האחד מאתי ואמר אך טרף טרף ולא ראיתי עד-הנה:

וראו כמה מעותדים בניה לשיקראם אסון כי הראשון לא לוקח מאתי בחזקה רק ויצא בבחירתו. ועוד שהיה האחד שעדיין לא פגעה מידת הדין בבני אמו וזהו **האחד** כלומר כי עדיין היה לו שני.

ועוד כי לא הרחיק נדוד רק יצא מאתי מהיותו לי לראות את שלום אחיו, ועם כל זה אמר **אך טרף טרף.**

כט ולקחתם גם-את-זה מעם פני וקרהו אסון והורדתם את-שיבתי ברעה שאלה:

ומה תעשו עתה ששלתם בהפך כי הנה אין זה יוצא מעצמו כראשון רק **ולקחתם** בידיים. וגם הוא על אסון הראשון וזהו גם את זה כי כבר פגעה מידת הדין בראשון. וגם אינו למקום קרוב כאחיו שהיה מאתי, רק מעם פני שהוא רחוק שאינו מלפני רק מעם פני, שהוא נפרד מכל סביבות הסמוכים אל פני, שמלת עם הוא כאומר סמוך כד"א (שבת לד א) עם חשיכה שהוא קודם לספק חשיכה, כך מכל מה שהוא סמוך, כי אם רחוק, ולא תורידו **שיבתי אבל**

ל ועתה כבאי אל-עבדך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו:

לא והיה כראותו כי-אין הנער ומת והורידו עבדך את-שיבתי עבדך אבינו ב'גון שאלה:

הנה ידוע כי נפש צדיק עם נפש חוטא בלתי מתקשרים זו עם זו כנודע. אמר אם היה כדברך שבנימין גנב הוא, נפשו בלתי קשורה עם נפש אביו הקדוש, לא הייתי מצטער פן ימות אביו **בראותו כי אין הנער**, כי הפרש היחס שבין נפש האב לנפש הבן יעמוד לבלתי צאת נפש אביו להתדבק עם נפש בנו. אמנם דאגתי היא כי לא יתפרדו נפש האב מנפש הבן על חטא הבן, כי אם נפשו קשורה בנפשו. כלומר כי עניין הגביע שקר היה כי בידיים הושם באמתחתו, ועל כן לרוב התקשרותם

לא והיה כראותו כי-אין הנער ומת והורידו עבדך את-שיבת עבדך אבינו ביגון שאלה:
בראותו כי אין הנער ומת. והוא כי הלא היה אפשר ליוסף לאמר, הלא יראת אביכם לא הייתה רק פן יקראנו אסון בדרך, והנה עתה עלו ואמרו אליו כי בא שלם בגופו והוא אהוב לאדוני הארץ, ואז ינוח לו. על כן אמר אם לא ימות טרם נדבר עמו טוב הדבר, אך הלא נפשו קשורה בנפשו ולא יעצר כח לעכבה עד נדבר לו כי חי בנו, אך והיה בראותו אותנו באים מרחוק לפניו ויראה **כי אין הנער אתנו** מיד ומת אביו, ואיך נדבר לו אחר מותו שלא יחוש על הנער.

ושמא תאמר גם שימות מיד לא יהיה ברעה שאולה כמאמרו כיוון שחי בנו, הלא גם שלא נוריד שיבתו ברעה שאולה לא יבצר מהיות ביגון בחשבו כי מת בנו, וזהו **והורידו וכו' ביגון שאולה.**

לב כי עבדך ערב את-הנער מעם אבי לאמר אם-לא אביאנו אליך וחסטאתי לאבי כל-הימים:
לג ועתה ישוב-נא עבדך תחת הנער עבד לאדני והנער יעל עם-אחיו:
לד כי-איך אעלה אל-אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את-אבי:

הנה מלת **כי** היא נתינת טעם, ועל כן אמרו רז"ל (**בראשית רבה** צג ח) שאמר יוסף רואה אני אותך פטיט, למה תדבר אתה ולא אחיך, והשיב לו **כי עבדך ערב וכו'.** ואפשר יקושר על אומרו **והורידו עבדך וכו',** ואמר עתה אם תאמר לי אם אייחס הרעה אל כולנו, כאמרו **והורידו עבדך וכו',** איך אני נכנס בעובי הקורה לבדי, הלא הוא **כי עבדך ערב וכו'.**

ולעניין הכתובים ראוי לשים לב אומרו **לאמר** כי אינו לאמר לאחרים.
 ועוד שנכנס בטעם היותו **ערב** ויצא באומרו **פן אראה ברע שימצא את אבי.**
 וכן אומרו **עם אחיו** יראה מיותר.

אך יאמר ראו עתה צרתי על צרת אבי, כי הנה בבילתי שוב בנימין יש שני רעות:
 א. שאעבור על החרם.

ב. הרעה אשר תמצא את אבי.
 והנה ראה גם ראה כמה קשה עלי צער אבי, כי הנה דרך ערבותי לא היה אם לא ישוב בנימין, רק **לאמר אם לא אביאנו** בעצמי, כי גם אם יושב ולא על ידי חל החרם.

לג ועתה ישוב-נא עבדך תחת הנער עבד לאדני והנער יעל עם-אחיו:
 ועם כל זה אני אומר שאסבול עלי העונש שקבלתי ואשב פה **תחת הנער** והוא יעל עם אחיו ולא עמי כי אסבול עונש החרם שקבלתי **אם לא אביאנו** בעצמי כי על זה בחרתי ממצא הרע אל אבי. וזהו **כי עבדך ערב וכו' וחסטאתי וכו'** שהוא החרם שהיה **אם לא אביאנו** בעצמי. ועם

כל זה אני אומר כי **ועתה ישב נא עבדך** פה ולא אביאנו בעצמי **והנער יעל**, כי זה אסבול יותר מראות בצרת אבי, כי גם בעלותי בלעדו יותר ארגיש צער אבי מרעתי,

לד-כי-איך אעלה אל-אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את-אבי:

כי **איך אעלה אל אבי וכו' פן אראה ברע וכו'** כי זה קשה עלי מעברי החרם כאמור.

ובאומרו ישב נא וכו' ולא אמר יהי נא עבדך עבד וכו' יכוון לו יונח שלא תרצה אהיה עבד עולם במקומו, לפחות אשב לעבד עד **יעל עם אחיו**.

פרק מה

א ולא-יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו ויקרא הוציאו כל-איש מעלי ולא-עמד איש אתו בהתודע יוסף אל-אחיו:

הנה היה מבקש לבכות ולא יכול לעצור עצמו. והנה היו שני סוגים אצלו:

א. הנצבים עליו מגדולי הארץ הנמצאים אתו, ומה גם בתגר זה כי רבים ונכבדים היו שמה לראות מה יהיה משפט הנער. ומה גם לרז"ל (**תנחומא**) שהיו אפילו מלאכי השרת באים לראות איך אריה ושור מדיינים זה עם זה.

ב. שהיו שם גרי ביתו בניו ומשרתיו.

והנה מה שהיה בוש מלבכות ולהתוודע בפני אנשים לא היה רק בפני **הניצבים עליו** אך לא מגרי ביתו. וזהו **ולא יכול יוסף להתאפק** מלבכות בשביל **הנצבים עליו** כי מהם היה בוש. ואמר בלבו אם אומר לנצבים עלי לבדם שיצאו הוא כדאי בזיון להם, על כן **ויקרא הוציאו כל איש מעלי** שכלל גם כל הקרובים אליו למען אגב בני ביתו יצאו הנצבים. ומזה נמשך **שלא עמד איש אתו בהתודע וכו'** שאם לא כן רצונו היה שימצאו שם בני הבית כי אז טוב לו פן יקפצו עליו אחיו ויזיקוהו כמו שאמרו ז"ל (**עיין ילקוט שמעוני** רמז מד) כי בקשו להרגו ודחפם המלאך וחזר אחר כך ואמר **גשו נא אלי**.

ובמאמרם ז"ל הלז ובמה שאמרו שמלאכי השרת היו שם לשמוע איך מדיינים אריה ושור, אפשר כי זה כיוון באומרו **הוציאו כל איש** כלומר אך לא המלאכים, מפחד אחיו. והוא שבאומרו לעבדיו **הוציאו כל איש** אמר לשון יבינו המלאכים. והם דחפו את אחיו למען הציל אותו מידם, שחפץ יהיו שם, ובזה לא עמד איש כי אם מלאכים. והוצרך לרמוז להם זה כי המה לא באו לראות רק איך היו מדיינים, לכן עתה בעת שלום היה אפשר שילכו להם.

ב ויתן את-קלו בבכי וישמעו מצרים וישמע בית פרעה:

אין קול הבכי נשמע למרחוק, אך הוא נתאמץ בהרים קול בקריאה טרם בא הבכי, ולא עצר כח לעכב ונצטרף הרמת קולו עם הבכי, וזהו **ויתן את קולו בבכי**, ועל ידי כן **וישמעו מצרים** היוצאים שהיו נצבים עליו, וגם נשמע עד **בית פרעה**.

ג ויאמר יוסף אל-אחיו אני יוסף העוד אבי חי ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו:
ד ויאמר יוסף אל-אחיו גשו-נא אלי ויגשו ויאמר אני יוסף אחיכם אשר-מכרתם אתי
מצרימה:

ה ועתה אל-תעצבו ואל-יחר בעיניכם כי-מכרתם אתי הנה כי למחיה שלחני אלוהים
לפניכם:

ו כי-זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין-חריש וקציר:
ז וישלחני אלוהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה:
ח ועתה לא-אתם שלחתם אתי הנה כי האלוהים וישימני לאב לפרעה ולאדון לכל-ביתו
ומשל בכל-ארץ מצרים:

ט מהרו ועלו אל-אבי ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף שמני אלוהים לאדון לכל-מצרים ודה
אלי אל-תעמד:

י וישבת בארץ-גשן והיית קרוב אלי אתה ובניך ובני בנך וצאנך ובקרך וכל-אשר-לך:
יא וכלכלתי אתך שם כי-עוד חמש שנים רעב פן-תורש אתה וביתך וכל-אשר-לך:
יב והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין כי-פי המדבר אליכם:
יג והגדתם לאבי את-כל-כבודי במצרים ואת כל-אשר ראיתם ומהרתם והורדתם את-אבי
הנה:

יד ויפל על-צוארי בנימן-אחיו ויבך ובנימן בכה על-צואריו:
טו וינשק לכל-אחיו ויבך עליהם ואחרי כן דברו אחיו אתו:

לבוא אל ביאור הכתובים נשית לב אל קצת הערות הראיות להעיר ונבוא בהן אל כוונת
מקראי קדש אלה.

א. מה זה היה ליוסף ומה הגיע אליו אשר לא שת לבו על דבר כבוד ישראל אביו והניחו סר
וזעף מר ממות מתאבל על בנו שנים ועשרים שנה, ולא אמר ביום מן הימים ההם אשלחה
ואגידה לאבי כי עודני חי, ויבז כסף ויבז זהב כי ירבה לשלוח רץ לקראת רץ ומגיד לקראת
מגיד בכתב ועל פה, עד דאגה בלב יסירנה ממנו, מאז הגיעו מצרימה ויהי איש מצליח בבית
אדוניו המצרי לבשרו מטוב מצבו.

ובהיותו בבית הסוהר אולי יפדנו אביו.

או בהיותו שליט על הארץ שבע שני שבע ושנתיים הרעב, כי הלא יפלא הפלא ופלא מה זו
שתיקה.

והן אמת שיוכל איש לדבר ולומר כי כמקרה יצחק אביו קרה ליוסף, כי אמר, לו חפץ ה' יודע הדבר ליעקב ידיענו לו הוא יתברך בעצמו ועל כן שתק גם הוא. אך אחשבה כי עוד טעם נכון היה כמוס עם יוסף נאה ומתקבל על פי המקראות המגידים דברי יוסף אל אחיו בהעיר יתר הערות אשר ייעדנו להעיר. והראשונה הנה באה.

ב. אומרו אני יוסף העוד אבי חי, כי הנה יראה כבא להגזים רעתו כמתמיה איך לא מת אביו מצרתו, והלא כמו זר נחשב כי אתא לנחמינהו ולהקל אשמתם בעיניהם, וצעורי קא מצער להו. **ג. אומרו ולא יכלו אחיו וכו'**, כי אם הוא כי בושו ממנו על אשר הרעו לו לא יצדק בראובן וגם לא בעצם בבני הלחנות.

ועוד כי אדרבה אמרו רז"ל (**ילקוט שמעוני**) שביקשו להורגו על מה שעשה למו, ודחפם המלאך, עד שהוצרך לאמר להם **גשו נא אלי**, ואיך בושו על היותם אשמים. **גם נדקדק אומרו מפניו** ולא נאמר ממנו.

ד. אומרו גשו נא אלי, כי לפי הפשט יקשה מה זו הגשה והמה לפניו. **ה. אומרו ויאמר אני יוסף אחיכם וכו'**, כי הרי אמר זה בפסוק הקודם. **ו. אומרו אשר מכרתם אותי מצרימה** כי הלא נודע הוא, ובהזכירו יורה כי בא להכביד אשמתם, והוא הפך הכוונה בשאר הכתובים.

ז. אומרו ועתה אל תעצבו כו', כי מלת **ועתה** מיותרת. **וגם** הוא יורה כי יש זמן זולת ההוא, שיעצבו בו. **ח. אומרו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי וכו'**, הלא זה הדבר שעליו אמר **אל תעצבו** ובכללו הוא שלא יחר להם.

ולא עוד אלא שטבע הלשון כמוסיף עניין אחר והכל אחד. **ט. אומרו כי למחיה כו'**, כי האם יחסר מה' להביא המחיה בדרך אחרת. **י. אומרו שלחני אלוהים לפניכם**, ונהפוך הוא כי שלחם ה' למחיה לפניו. **יא. אומרו שנית וישלחני אלוהים לפניכם** והוא הקודם.

יב. אומרו לשום לכם שארית בארץ, שהלא יראה כממעט בזכות אביו ואחיו ומגדיל את עצמו שהוא הנותן להם שארית ובלעדו היו כולם מתים. **יג. אומרו ולהחיות לכם לפליטה גדולה**, שהוא יתור ובחינה הפכית, כי ראשונה אמר **שארית** מורה כי בלעדו לא היה להם שארית, ואחרי כן אומר **ולהחיות כו'** כאילו לא הועיל רק לשתיה הפליטה גדולה ולא קטנה.

יד. אומרו ועתה לא אתם שלחתם וכו', כי מלת **ועתה** מיותר. **וגם** לא עתה היה השילוח. **טו. כי הרי נאמר זה פעמים כי ה' שלחו**. **טז. מה המה אלה שלש בחינות שררה, אב אדון מושל**, והחילו מפרעה. **ועוד** כי בכלל היותו אב למלך הוא היותו משתרר על השאר. **יז. מה עניין הנחיצות הלז מהרו ועלו אל אבי**.

יח. למה שינה כי משלשה חלקי שררה שהזכיר לא אמר שיאמרו לאביו רק לאדון לכל מצרים. יט. אומרו רדה אלי, כי באומרו **אלי** יראה כמחשיב עצמו שירד אביו אלי.

כ. אומרו וישבת בארץ גושן, מה זה היה שבחר להם ארץ גושן מכל גבול מצרים, ולא יבצר מקום יהיה גם בו קרוב אליו כאשר בארץ גושן.

כא. אומרו וכלכלתי אותך שם כי הלא כמו זר נחשב כי יראה כמתגאה שמכלכל את אביו. **כב. אומרו והנה עיניכם רואות ועיני אחי,** למה חילקם אחר שחוש הראות אחד הוא בבנימין ובהם. **וגם אומרו פי המדבר** ולא אמר אני המדבר.

כג. אומרו והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים, למה שינה מאומרו למעלה **כה אמר בנך יוסף שמני כו'** ואמר עתה **והגדתם לאבי את כל כבודי כו'.**

כד. אומרו ואת כל אשר ראיתם, כי הלא מה שראו הוא כבודי במצרים. **כה. אומרו ויפול על צוארי בנימין כו',** מה יתן ומה יוסיף בהודיע היות הנפילה על הצוארים עד שהוצרכו רז"ל (**בראשית רבה** צג יב) לפרש על שני בתי מקדש שנבנו בחלק בנימין שעל כן אמר שני צוארים, ויצטרך לדחוק לפי זה בצוארי יוסף על משכן שילה כי אחד היה. **כו. אומרו וינשק לכל אחיו ויבך עליהם,** למה נשק להם ולא לבנימין. ובהם לא נזכרו צוארים כי אם **ויבך עליהם** ומה נשתנו ממנו.

ולמה הם לא בכו עליו כאשר בכה בנימין עליו כי אם הוא עליהם. זה הוא הנראה להעיר כעת בכתובים אלו ועל יתר הכתובים נעיר הראוי להעיר בהם על פי ביאורנו קו לקו.

אמנם לבוא אל הביאור נשימה לב:

מה זה היה ליוסף ומה הגיע אליו כאשר פתר לפרעה את חלומו לאמר לו **ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם כו',** כי היועץ למלך נתנוהו ומה לו כי אם **ישמע חלום לפתור אותו.** **ועוד מה ראה** על ככה לכרות ערלות המצריים שלא במקום מצווה כי לא נתגירו. והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** צא ה) שמיאן לתת בר ולחם לערלים עד ימולו, והלכו לפרעה לאמר אשר הקשה לשאול, ויאמר להם פרעה למה לא אצרתם תבואה כמוהו, אמרו אצרנו ונרקבה, אמר מי שגזר על התבואה ונרקבה לא יגזור עליכם שתמותו, על כן מוטב שתודו לו אתם בזה, **לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו.** **וכן קשה** מה בצע בהעביר אותם לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו. ואין די באר קושי זה במאמרם ז"ל (חולין ס ב) שעשה כן על כבוד אחיו שלא יחרפום בגרות.

אך הנה רז"ל אמרו **בספר הזוהר** (דף קצד ב) כי שולח יוסף למצרים להיות מרכבה אל השכינה היורדת היא עם יעקב וזרעו בגלות מצרים. ויתכן בזה, השאר שם יוסף עד צאת ישראל ממצרים, מה שאין כן יעקב שהוליכוהו חברונה, כי נשאר יוסף שם מרכבה אל השכינה.

ג וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֶחָיו אֲנִי יוֹסֵף הָעוֹד אֲבִי חֵי וְלֹא-יָכֹלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהָלוּ מִפְּנָיו:

ויאמר אליהם אני יוסף. ולבל יאמרו בלבבם כל רעתם זכר אשר עשינו לו, ויתעצבו מאוד באמנם כי כלתה אליהם הרעה מאתו, על כן מיד החל בבכי לאמר **אני יוסף**, ואמר **העוד אבי חי** כלומר מה שגעיתי בבכיה ואני מדבר ובוכה, לא על צרתי כי אם על צרת אבי, כי תמה אני **העוד אבי חי**.

והיה אפשר לומר כי מה **שלא יכלו** לענות אותו, היה על התפעלותו, כי לא קבלו התנצלותו. על כן אמרה תורה כי לא כן הוא כי מה **שלא יכלו** וכו' לא היה רק על מה **שנבהלו מפניו** כי בוש ממנו.

או יאמר על פי הקדמותינו שכתבנו, **אני יוסף** כלומר אני אני הוא ולא שניתי מהכשרון, באופן כי בשורה תחשב לאבי אמור לו כי אני חי. ואתמה אם **העוד אבי חי** כחיותו אז, שהיה חי רוח יעקב אביו, איך השכינה הסתירה ממנו ולא הגידה לו. והוא לא ידע כי המה כללו אותה עמהם למניין עשרה לגזור על בלתי הגיד, כי על כן נסתלקה ממנו עשרים ושנים עד שנתבשר מיוסף, כי אז נאמר **ותחי רוח יעקב אביהם**, אך היה חושש שמרוב העיצבון נסתלקה רוח הקדש ממנו.

ואז כשמעם כי הוא לא נשתנה, שמו לבם להביט אל פניו, אם הצלם אלוהים עודנו בו מאיר ומזהיר כאשר בתחילה. ובהבטה ראשונה, עם שלא הסתכלו בעצם, **נבהלו מפניו** כי ראו הארה-מה מצלם אלוהים אשר בפניו, ועל כן לא יכלו לענות, וזהו **ולא יכלו וכו' כי נבהלו מפניו**, כי לפי גודל קדושתו תגדל בושתם אשר פשעו בו מפניו.

ד וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֶחָיו גִּשׁוּ-נָא אֵלַי וַיִּגְשׁוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יוֹסֵף אֶחֱיָכֶם אֲשֶׁר-מִכְרַתֶּם אֹתִי מִצְרִימָה:

אמנם יוסף בראותו כי עמדו ולא ענו, והוא לא ידע כי מזוהר פניו היה, אמר בלבו אין זה רק שמצטערים תחת ארבע סיבות:

א. על הנוגע אל נפשו, אולי הוטמאה במצרים אשר שם מקום זימה, כי מדאגה מדבר זה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** צא ו) שביקשו אותו בשוק של זונות ומכשלה זו הייתה מתחת ידם.
ב. על הנוגע אל צרת הגוף, והיא אל מציאות המכירה אשר מכרוהו והיה צער מתחולל.
ג. גם הוא אל גופו והוא על היות המכירה להוריד מצרימה שהייתה בכוונתם היותו עבד עולם, כנודע כי חוק שרו של מצרים ומזלו הוא שעבד אשר יהיה שם לא יעלה במעלה לעולם.
וגם שלא כן היה, הנה לא יבצר כמדובר למעלה מהיות זו כוונתם כעובדא דההוא דגמרא (קדושין פא ב) דאמר אנא מיהא לאיסורא איכווני.

ד. על הנוגע אל יעקב אביהם, כי עד כה הסתירו ממנו ועתה תגלה רעתם אליו, ואיך יעלו אל אביהם ואיך ישאו פניו בהוודע אליו כי חיה רעה לא אכלתהו כי אם המה מרו ועצבו את רוח יעקב אביהם.

על כן להעלות ארוכת ארבעה אלה ענה ואמר:

על הראשונה גשו נא אלי, כלומר אם העולה על רוחכם הוא כי קלקלתי מעשי במקום הרע הזה וחטאתי לאלוהים, **גשו נא אלי**, בעצם והביטו בפני, בצלם אלוהים אשר לי, ותכירו ותדעו כי עומד בצדקי אני, כמדובר למעלה מההכרה אשר היה לשלמים בימים ההם. ואז **ויגשו** להסתכל בו ויכירו צדקתו.

אז ענה ואמר **אני יוסף אחיכם** כלומר מאשר ראיתם אני מגיד כי הוסרה דאגה אחת אשר אפשר חשבתם עלי, והוא כי הנה **אני יוסף אחיכם**. והעניין כי אילו היה חלילה מחלל בריתו ומטמאו בזימה, בשבטים לא יתחשב, על דרך מאמר רז"ל (שבת נה ב) על ראובן שנאמר בו וישכב את בלהה פלגש אביו וכו' ויהיו בני יעקב שנים עשר, שהוא ללמדנו שאין הדברים כפשוטן, שאם כן לא היה נמנה עם אחיו, אלא שבלבל יצועי אביו בלבד. וכן אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פד יד) כי בחלום יוסף שאחד עשר כוכבים משתחוים לו היה כמבשר בעיני ראובן שהחשיבו בכללם. הנה למדנו כי המטמא בריתו מהם, בשבטים לא ימנה. ובזה יאמר **אני יוסף אחיכם** כלומר נמנה עמכם, ונקרא **אחיכם**, עם **שמכרתם אותי מצרימה** אשר כאן מקום זימה מוכן לחלל הברית.

ועל פי דרכו רמזו גם שדחה דחיתוני מהאחוזה בעת המכירה, כמאמר המלאך אל יוסף באומרו נסעו מזה, אני לא כן, כי אם **אני אחיכם** עם **שמכרתם אותי מצרימה** בהיפרדכם מאחוותי.

ה ועתה אל-תעצבו ואל-יחר בעיניכם כי-מכרתם אתי הנה

כי למחיה שלחני אלוהים לפניכם:

וכהתימו לבטל העניין הראשון אמר **ועתה אל תעצבו וכו'**, והוא כי הנה זה כלל גדול בכל מיני משחית ובכל פורעניות אשר יציק לאיש אויבו, כי הצרה אשר היא אל הגוף אינה צרה בעצם, כי היא צרה עוברת כגוף העובר וניתנה למחילה ותחשב לו לזכות, אך הצרה אשר תקרא צרה גמורה היא המגעת אל הנפש, ועל כן רבה רעת המחטיא את חברו כי אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

והטעם על השנית הוא **כי למחיה וכו'** לומר ראו עתה כי לא אליכם תתייחס בעצם, כי אם מה' יצא הדבר על בחינת טובה, כי הלא בדרך טבע היה ראוי לי להימנע מלכת לפניכם מחברון

שכמה, כי הלא הייתי מתחייב בנפשי, כי ידעתי כי נבאשתי בעיניכם וכלתה אלי הרעה מאתכם. והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פד יב) היה זוכר יעקב ומעיו מתחתכין, ידעת בני שאחריך שנאוך, כשאמרתי לכה ואשלחך אליהם, איך אמרת 'הנני'?! אך אין ספק כי אם מאתו יתברך היה הדבר.

והנה לשתי סבות היה ראוי שלא יעשה כן, הוא יתברך:

א. על הנוגע אלי. כי הנה רגלי חסידיו ישמור מהילכד במצודה רעה, להציל ממות נפשם.
ב. על הנוגע אליכם בל תצא תקלה מתחת ידי צדיקים, כי אפילו בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידם וכו', ומה גם לבוא בדם נפש. אך אין זה כי אם שה' חשבה לטובה, שהוא **למחיה**. כי לולא הביאני ה' מצרימה, היה העולם אבד ברעב, כמו שאמרו **בתנחומא**: גדולה עבירת צדיקים מצדקת רשעים, כי שבטים מכרו את אחיהם, ועל ידי כן נתקיים כל העולם מלמות ברעב.

וזה יאמר הכתוב **למחיה וכו'**, לומר למה שהיה למחיה, על כן **שלחני אלוהים לפניכם** מחברון לשכם. שאם לא כן, לא היה משלחני על הנוגע אלי, וגם להיות לפניכם שהוא על הנוגע אליכם, וזהו **שלחני אלוהים לפניכם** כי לא על דרך טבע היה הדבר מאתי.

ו כִּי-זֶה שְׁנֵתִים הָרַעַב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְעוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין-חֹרִישׁ וְקָצִיר:

ומה הוא המחיה? הלא היא **כי זה שנתיים הרעב בקרב הארץ** ואם כן איפה לא תאשמו על המכירה בעצם.

ז וַיִּשְׁלַחֲנִי אֱלֹהִים לְפָנֶיכֶם לְשׁוֹם לָכֶם שְׁאֵרִית בְּאֶרֶץ וְלִהְיוֹת לָכֶם לְפָלִיטָה גְדֹלָה:

וגם על השלישית והיא להיותה הנה במקום הזה, כי גם זו מה' היא, כי דעו איפה כי מעותדים הייתם כולכם לבוא מצרימה, אלא שאני הקדמתי לבוא **לפניכם** פה, וזהו **וישלחני אלוהים לפניכם**, וטעם אל קדימה זו הלא הוא **לשום לכם וכו'.**

והוא ענין הקדמתנו למעלה, כי למה שייעד הוא יתברך לצרפם כצרוף את הכסף בתוך כור מצרים, כמדובר למעלה, על כן מדאגה מדבר פן יתדבקו בחלאת טומאת מצרים לגמרי, באופן שאפילו אחד מחמשים או מחמש מאות שיצאו ממצרים לא היו יוצאים, כי היה נאבד שריד מהם, על כן בא האלוהים יתברך מצרימה מקודם להתיש כוח שר צלם של מצרים כאמור, טרם יבואו ישראל שמה, כי בו יתברך יחסו עניי עמו ולא בצל מצרים, וזה היה בלתי אפשר אם לא בבוא יוסף שמה, למען יהיה מרכבה ומושב אל שכינתו יתברך.

וזהו מאמרו אל אחיו **וישלחני אלוהים לפניכם** שהוא קודם לכם לפני ביאתכם, כד"א יעבר נא אדוני לפני עבדו (בראשית לג יד) כדי **לשום לכם** האלוהים הנזכר השורה עלי **שארית בארץ**, שאם לא הייתי מקדים ובא עם השכינה הוא האלוהים הנזכר, לא היה **לכם שארית בארץ**. והוא כי היו מתדבקים אל כח טומאת מצרים, ולא יישאר להם שארית כמדובר. ולו יונח שבלעדי קדימתי היה **לכם שארית**, כי אין מעצור לה' להושיע מבלעדי, לפחות היה תוספת רווח בביאתי כדי **להחיות לכם לפליטה גדולה**, שאם מבלעדי היה מציאות שארית פחות מאחד מחמשה או מחמשים, עתה על ידי זאת תהיה הפליטה גדולה.

וזהו מאמרו אל אחיו **וישלחני אלוהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ וכו'** בצאת ישראל ממצרים, בל תספו בתוך מצרים.

ועוד שנית והיא **ולהחיות לכם לפליטה גדולה** שהוא על הים, שעל ידי תהיה הפליטה גדולה על ידי קריעת ים סוף, מה שאין כן אם לא קדמתי לבוא מצרימה. ואינו כמו זר נחשב שנודע זה ליוסף, כאשר ידע שעתיד בית המקדש שבחלק בנימין להיחרב פעמיים, שעל כן בכה על צווארי בנימין כמאמרם ז"ל בבראשית **רבה** (צג יב).

ח ועתה לא-אתם שלחתם אתי הנה כי האלוהים וישימני לאב לפרעה ולאדון לכל-ביתו ומושל בכל-ארץ מצרים:

ושמא תאמרו כי אין מביאין ראיה מן העתיד אל ההווה כי אולי לא יהיה כן. **על כן אמר ועתה לא אתם וכו'** לומר הנה גם ממה שהוא עתה תכירו ותדעו כי **לא אתם שלחתם אותי וכו'** כי מעשה אלוהים הוא בואי הנה מצרימה, ולא תתייחס אל דבר נעשה בטבע. שהרי עבד אינו עולה לגדולה במצרים ואני גדלתי מאוד. וגם מציאות הגדולה, הפך הטבע, כי הנה שמני ה' תחילה **לאב לפרעה**, ואחר כך **לאדון לכל ביתו**, ואחרי כן **ומושל בכל ארץ מצרים**. מה שאין כן בדרך טבע רק למשול תחילה על עם הארץ, ואחר כך על בני בית המלך, ואחר כך לעלות יותר שהמלך ישמע אליו.

ועוד שנית כי דרך השרים להיות עיקר גדולתם על העם, אך לא על הקרובים אל המלך, וכל שכן על המלך עצמו שלא יהיה המלך סר אל משמעתו. אך פה היה בהפך: כי למלך היה אב שהוא נשמע אל יוסף כבן לאב, **ולאדון לכל ביתו** שהוא למטה ממדרגה זו, **ולכל ארץ מצרים** היה **מושל** שהיא שררה פחותה מהמזכרת, כי זה יורה כי מה' היה הדבר ולא בטבע. ועל פי דרכו כיוון באומרו **לאב לפרעה** כי אף שמעלת האב גדולה על הבן יותר משאר שררות, אך היא קרובה אל דרך ארץ, ולא בחזקה כגדולת האדון המושל על עבדו, כן הייתה גדולת יוסף על פרעה מפני הכבוד ולא מפני היראה.

ט מהרו ועלו אל-אבי ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף שמני אלוהים לאדון לכל-מצרים רדה אלי אל-תעמד:

ועל הרביעית והיא על דבר אביהם כי עתה תגלה רעתם אליו כי מכרו את בן יקיר לו ויקצוף עליהם, אמר **מהרו ועלו אל אבי וכו'**, כי במה שיראה אתכם רדופים וממהרים בבשורה כמוצאי שלל רב על יוסף, יתפייס. וגם בהיחפזו לבוא באמרכם אליו **אל תעמוד**, להיות עת חיפזון, לא ישית לבו.

עוד כיוון שלשה דברים גדולים להטיב לבו למען יאמין כי הוא יוסף, כי זולתו לא ידע מכל אלה. והוא:

כי הלא אין כבוד יעקב חלילה לבוא אל פרעה, ולא אל שר צלו, **וגם לא להסתופף** באדמה טמאה תחת צל טומאת שר מצרים, **וגם לא שיהיה לחמו** ניתן על ידי שר מצרים, כי קדוש הוא לאלוהיו. כי על זה פקח עיניו יעקב באומרו (בראשית כח כ) ונתן לי לחם לאכול כו', כמבואר אצלנו במקומו שחש פן יבוא מזונו מתחת יד שר חוצה לארץ, על כן אמר ונתן לי לחם וכו' כלומר שיתן הוא יתברך לו לחם ולא על ידי שר.

על כן על שלש אלה אמר:

על האחת, הלא אם אומר לאבי ירד אלי, ולא אל פרעה ושרו, הלא יאמר מי שמך אדון אם לא פרעה ובבואי אליך אל פרעה אני בא. לזה הקדים ואמר לא **שמני** פרעה כי אם **אלוהים** שמני **לאדון וכו'**, כי תחת האלוהים אני, מרכבה אליו, באופן שאינך בא לא אל פרעה ולא אלי אבי כי אם לאשר שמני, ועל כן **רדה אלי** כי רדתך אלי היא כרדת אל השכינה.

י וישבת בארץ-גשן והיית קרוב אלי אתה ובניך ובני בנך וצאנך ובקרך וכל-אשר-לך:

ועל השנית אמר וישבת בארץ גושן לומר אינך מסתופף תחת טומאת השר כי הנה וישבת בארץ גושן כי אין טומאה מרחפת שמה כיתר גבול מצרים. והוא כי הלא קבלו רז"ל כמפורש בפרקי רבי אליעזר (פרק כו) כי ארץ גושן ניתנה במתנה גמורה לשרה אמנו מאז ירדה מצרימה ומצדה שרתה קדושה במקום ההוא. וזהו **וישבת בארץ גושן**. ולבל יראה כי היה מרחיקו מעליו אמר **והיית קרוב אלי** כלומר שם אושיבך בקצה הגבול שלעבר מקומי במצרים, באופן תהיה **קרוב אלי** להועילני בזכותך.

יא וכלכלתי אתך שם כי-עוד חמש שנים רעב פן-תורש אתה וביתך וכל-אשר-לך:

ועל השלישית אמר וכלכלתי אותך שם לומר אל תחוש מבוא השפע לך להתפרנס מתחת ידי השר, כי הלא **וכלכלתי אותך** כלומר שתבוא כלכלתך על ידי, שהוא מאת השכינה שעמי כמדובר למעלה, ויסייע איכות המקום, וזהו אומרו **שם**. ואל תחוש לומר שלא תחפוץ ליהנות

בלא כסף ובלא מחיר כדרך כל הצדיקים, כי הלא אין כל הזמנים שווים **כי עוד חמש שנים וכו'** פן תורש וכו'.

יב והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין כי-פי המדבר אליכם:

ואל יעלה על רוחכם כי מתגאה אני עליכם ושעל כן אני משלח אחר כל בית אבי יבואו לרגלי, כי הלא **הנה עיניכם רואות וכו'**, כי פי המדבר שלא על ידי מתורגמן הוא **אליכם** בלבד, מה שאין כן לזולת, כי איני מתנהג אתכם בטכסיסי מלכות כי אם בשפלות והשוואה.

יג והגדתם לאבי את-כל-כבודי במצרים ואת כל-אשר ראיתם ומהרתם והורדתם את-אבי הנה:

והגדתם זה לאבי את כל כבודי שהוא דווקא **במצרים** אך לא עמו וזרעו. **ואת כל אשר ראיתם** מאשר הטבתי חסדי אתכם בהשוואה לאכול יחד ולדבר בלי מתורגמן וכיוצא, מה שאין כן לשרים רבים ונכבדים זולתכם. ועל ידי כן **והורדתם וכו'** כי לא ימאן.

עוד יתכן מפסוק והנה עיניכם רואות וכו' והלאה כי הנה עד כה דבר על לבם שאל יעצבו כי למחיה וכו'. ועל הנוגע אל אביו שיביאווה אליו ושיאמרו לו **כה אמר בנך יוסף כו' וכלכלתי כו'.** וכהתימו לדבר, ראה כי לא היו עונים אותו דבר, אמר בלבו מה זה שאחרי דברי בם לא יענוני, שאם הוא כי נבהלו מפני הרי דברתי אל לבם. על כן חשב מחשבות אולי חושבים כי לא כן לבו עמהם ולו עליהם שומה בלבו. וקצת פתחון פה לזה כי לא כלל אותם עם אביו באומרו **וכלכלתי אותך וכו'** עם שגם היו בכח אתו.

או על סיבה שנית והיא אולי הם תמהים על אומרו **מהרו ועלו אל אבי וכו'** ואמרו אליו **שמני אלוהים לאדון וכו' רדה וכו'**, באומרם כי לא יאמין להם כי גדל מאוד כל הנוראות אשר שלח אליו לאמר. על כן על האחד אמר **והנה עיניכם וכו'** לומר אל תחשבו שלבי בל עמכם, כי הנה **עיניכם רואות ועיני אחי בנימין** כי עם היותו אחי בעצם בנימין ולא אתם, עם כל זה, הוא ואתם רואים, כי איני מייחד דבורי אליו, כי אם **פי המדבר** הוא **אליכם** ולא לו, כי זה יורה כי לבי שלם אתכם.

ואם הוא על הסיבה השנית הנני מוסיף ואומר כי לא בלבד תאמרו **לאדון לכל מצרים** כאשר אמרתי לאמר לו, כי אם **והגדתם לאבי וכו'.** והוא במה שידענו מרז"ל (**שמות רבה** כא ה) בפסוק והנה מצרים נוסע אחריהם ופסוק וירא ישראל את מצרים מת כו', כי שרו של מצרים, מצרים שמו.

ובזה נבוא אל העניין. אמר יוסף לא בלבד תגידו לאבי כי **שמני אלוהים לאדון לכל מצרים**, כי אם **והגדתם כי כל כבודי אינו בעצם על בני אדם כי אם במצרים הוא**, על השר ששמו מצרים. והוא כמדובר למעלה על כי היה ה' את יוסף כי שרתה שכינה עליו. ואל תחושו פן לא יאמין הקודם מקל וחומר, כי הלא גם תגידו **את כל אשר ראיתם**, והוא אשר ראו בהסתכלם בפניו כי צדיק וישר הוא. והוא אשר כתבנו באומרו **גשו נא אלי ויגשו**, שהיה להסתכל בפניו שהיה אנפי שכינתא. וכוונתו לומר אם יפלא בעיניו האמין שכבודי הוא על השר, יאמינוהו על ידי שתגידו אשר ראיתם בפני באמת, באמור, כי אשר צלם אלוהים בפניו יצדק בו השתרר גם השתרר על שרי מעלה באשר ה' אתו, וכל כך יאמין על ידי כך, כי מיד **והורדתם את אבי הנה** כי בא יבוא ולא יאחר.

יד ויפל על-צוארי בנימן-אחיו ויבך ובנימן בכה על-צואריו:

ויהי כראותו כי כל זה איננו שווה לשידברו אתו. בקש לעשות הוראה שיכירו בה כי לבו שלם אתם, שעל בנימן בכה על צוואריו, הוא על צרת זרעו כאשר נבאר ולא על מה שהצר לעצמו. וגם לא נשק לו.

טו וינשק לכל-אחיו ויבך עליהם ואחרי כן דברו אחיו אתו:

ואל כל יתר אחיו נשק ובכה על צרת עצמם וכאשר נבאר בס"ד. ועל ידי כן **דברו**.

ומיד **וינשק לכל אחיו**, מה שלא עשה כן לבנימן, להורות כי נפשו קשורה בנפשם עם שהצרו אותו, כי הנשיקה פה אל פה היא הוראת חיבור נפש בנפש, כמבואר אצלנו בספר **שושנת העמקים**. וגם להסתכל בעצם בפניהם, כי לא היו כל העשרה נגד פניו בקרוב, על כן נשק לכל אחיו אחד אחד, למען יתקרבו לו אחד אחד. ואז הכיר כי רעה מעותדת לבוא אליהם בעצמם בהתגלגלם בהרוגי מלכות, וזהו ויבך עליהם, כלומר עליהם עצמם, מה שאין כן בבנימן שלא בכה רק על זולתו מזרעו. והוא מה שרמז להם מתחילה באומרו **ועתה אל תעצבו** כלומר אך לאחר זמן תעצבו, אלא שלא הרגישו הרמז עד כה שגלה להם שהיה בוכה עליהם. ועל כן בראותם כי נכמרו רחמיו אליהם מלבו, שהדמעות יוצאות מהלב, אז **דברו אחיו** עמו. וזהו **ואחרי כן דברו אחיו אתו**.

טז והקל נשמע בית פרעה לאמר באו אחי יוסף ויטיב בעיני פרעה ובעיני עבדיו:

הנה אומרו לאמר הוא משולל הבנה, כי הלא הקול עצמו הוא כי **באו אחי יוסף**, ומהראוי יאמר והקול נשמע בית פרעה כי באו אחי יוסף. אך אין ספק שישאלו בית פרעה מה קול הבכייה הזאת, והיה אפשר יאמרו **לבית פרעה באו אחי יוסף** לבד, או שיאמרו באו אחיו ויזכור להם כי מכרוהו ויבכו. והנה הדבר הזה השני עם שהוא אמת, לא לאנשי אמת יהיו לפני פרעה. אך מן

ה' היה כי **הקול שנשמע בית פרעה** לא היה רק **לאמר באו אחי יוסף**. וזהו **לאמר באו כו'**. ועל כן **ויטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו**, מה שאין כן לו שמעו מהמכירה כי לא ייטב בעיניהם.

יז ויאמר פרעה אל-יוסף אמר אל-אחייך זאת עשו טענו את-בעירכם ולכו-באו ארצה כנען:

יח ויקחו את-אביכם ואת-בתיכם ובאו אלי

ואתנה לכם את-טוב ארץ מצרים ואכלו את-חלב הארץ:

יט ואתה צויתה זאת עשו

קחו-לכם מארץ מצרים עגלות לטפכם ולנשיכם ונשאתם את-אביכם ובאתם:

כ ועינכם אל-תחס על-כליכם כי-טוב כל-ארץ מצרים לכם הוא:

כא ויעשו-כן בני ישראל ויתן להם יוסף עגלות על-פי פרעה ויתן להם צדה לדרך:

יז ויאמר פרעה אל-יוסף אמר אל-אחייך זאת עשו טענו את-בעירכם ולכו-באו ארצה כנען:

אמר להורות כי בעין יפה הוא נותן, **זאת עשו** כלומר מבלי אתן לכם רק כלוקחים משלכם. **טענו את בעירכם** כלומר אשר לכם לרכיבה ולא לטעינה טענו את כולם, **ולכו באו וכו'**. ולא יחסר לכם במה לרכוב כי הלא **ואתה צויתה זאת עשו קחו לכם עגלות כו'** ובזה תוכלו לרכוב בהליכה.

ועל פי דרכו אמר שגם העגלות על ידי פרעה לא יהיו רק שהם יקחו להם **מארץ מצרים** כלוקחים משלהם. אך יוסף ראה כי אינו דרך ארץ, רק **ויתן להם עגלות על פי פרעה** ולא שיקחו מאליהם. וגם על אומרו **טענו את בעירכם** גם זה לא רצה כי אם **ויתן להם צידה לדרך**, בצמצום, כפי המצטרך בלבד לדרך.

עוד כיוון בשום לב אל אומרו ואתה צויתה כו' ולא ציוה שני הדברים יחד כמצווה זו אחר זו. אך הנה היה נכוה בשתי אשות, אם אמרתי **טענו את בעירכם** יאמר יוסף אין כוונת המלך רק שישארו בארצם, שאם הוא שיבואו למה יצווה לטעון בעיריהם, ודי להם **צידה לדרך**, ומה שמצווה שיבואו הוא לפנים להפיס דעת יוסף, אך לא כן לבו, פן יאכלו כל טוב מצרים בהיותם בתוכה. ואם אומר שיתנו להם די צידה לדרך לבד, יאמרו כי לא בעין יפה אני נותן. על כן התחכם לומר תחילה ייקחו עגלות להביאם להורות כי טוב לבו בביאתם, ומזה עשה עיקר פתח דבריו. ואחרי כן אמר אמור אל אחייך **זאת עשו טענו את בעירכם כו'**, ואל יעלה על רוחך כי לא לתתי בעין יפה אני מצווה יטענו את בעיריהם, כי אם לרמוז להם שישארו בארצם בטעונות אוכלם, כי הלא כוונתי היא -

יח ויקחו את-אביכם ואת-בתיכם ובאו אלי

ואתנה לכם את-טוב ארץ מצרים ואכלו את-חלב הארץ:

וקחו את אביכם, ואיני כחוזר בי מאשר אמרתי **טענו את בעירכם** שהיה מורה שישארו שמה, אך עתה מפני הכבוד אני חוזר ואומר **וקחו את אביכם**. כי אינו כן, כי הלא על כן קדמתי כי -

יט ואתה צויתך זאת עשו קחו-לכם מארץ מצרים עגלות לטפכם ולנשיכם ונשאתם את-אביכם ובאתם:

אתה צויתך מתחילה **זאת עשו קחו לכם עגלות לטפכם כו'.** ועל ההקדמה ההיא הוא מה שהוספתי ואמרתי טענו את בעירכם ואם כן אין זה רק לתתי בעין יפה.

והנה עדיין היה אפשר לומר אולי אבחר דרכם להביאם פה לראות מה שלוקחים לפרנסתם, מה שהיה בלתי אפשר לראות בהשתלח לעיר אחרת. על כן מה עשה, אמר **אמור אל אחיך כו' ובאו אלי כו' כלומר אלי** ולא אל פרעה, באופן שלא אוכל לדעת ממך אליהם מה תתן להם. **ועוד** כי הלא מעתה אני מצווך לאמור להם **ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ,** ואם כן גם כי יעשו כן הרשות בידם מעתה.

ולהיות כי על שני דברים היה אפשר ימאנו: לשנות דירתם, או על הוצאת הדרך לצידה ורכיבה, או על כליהם שימכרו בזול אם לא יוליוכום אתם, ואם יוליוכום יהיה עליהם למשא. על שני אלה אמר: על הצידה **טענו את בעירכם** אוכל, ועל הרכיבה הנה **העגלות**. ואם על הכלים, אל תביאו כלי בתיכם כי אם **ונשאתם את אביכם ובאתם**. וריבה **האת** את טפם ונשיהם אך לא את הכלים. ואם ימכרו בזול, - **כ ויעינכם אל-תחס על-כליכם,** כי הלא טוב כל ארץ מצרים לכם הוא.

כב לכלם נתן לאיש חלפות שמלת ולבנימן נתן שלש מאות כסף וחמש חלפת שמלת:
כתב ה"ר בחיי ז"ל:

כי על שמכרו את יוסף והיו האחים חייבים במכירתו עשרה פעמים שלשים שקלים שהם דמי עבד הם שלש מאות. וזה ממה שאמרו המוכר עבדו לעובד גלולים קונסים אותו עד עשר בדמיו כלומר בדמי העבד שהם שלשים עכ"ל.

וקשה כי הלא לפי זה האחים היה להם לתת ליוסף שלש מאות כסף, ולא יוסף לבנימין. אמנם יתכן כי לפי שציער יוסף את בנימין בצער עבדות באומרו האיש אשר ימצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד, לפי שחשב אז בנימין שהיה איש מצרי על כן נתן לו עד עשרה בדמיו. ועל החליפות, אפשר, כי לאחיו שהפשיטוהו שני מלבושים, כמו שאמרו ז"ל כד"א את כתנתו הרי אחת, את כתונת הפסים כו' הרי שנים, שילם טובה והלבישם לכל אחד שני מלבושים דכתיב **לאיש חליפות שמלות**. ואם כן בנימין שאף אם היה בכלל המפשיטים היה נוטל שנים, עתה שאין צריך לומר שלא היה מן המפשיטים אלא אדרבה אם היה שם היה מונע אם יוכל,

בדין הוא שילבישוהו חמש. השנים היה לו גם אם היה מפשיט ועל שלא הפשיטו ראוי יעדיף אחד הרי חמשה.

או לאחיו **לאיש חליפות שמלות**, שהן בין כולם עשרים כנגד עשרים כסף שלקחו במכור אותו להורות כי מחל והשיב טובה תחת רעה.

ולבנימין שעשה לו שני דברים:

אחד שאמר שיהיה עבד ונצטער,

שנית שהחזיקו לגנב,

על הראשונה נתן לו **שלוש מאות כסף** עד עשרה בדמיו כמדובר,

ועל שהחזיק אותו לגנב **חמש חליפות**,

מעלה אני על עצמי כאילו חשדתיך שגנבת את עצמי בגניבת גביעי, כי בן נח נהרג על שווה פרוטה כגונב בעליה, כי הממון חיי עצמו ואני נקרא שור. על כן **חמש חליפות** אפרע לך תחת השור.

כג ולאביו שלח קזאת עשרה חמרים נשאים מטוב מצרים ועשר אתנת נשאת בר ולחם ומזון לאביו לדרך:

ולאביו שלח קזאת כסף וחליפות כמו שנתן לאחיו, **ועשרה חמרים מטוב** חפצי **מצרים ועשר כו'.** הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** צו ו) שהיה ירא יעקב הנקרא 'שה', פן יפדו בו מצרים הנקראים חמורים. בזה יתכן הורה לאביו כי טומאת מצרים בעשר כוחותיה המשולים לזכרים, אדרבה משועבדים תחתיו. וגם **עשר אתונות** הם עשרה כוחות שתחתיהם, המקבלים מהם להריק למטה, גם הן משועבדים לשירותו, וזהו **עשרה חמורים כו' ועשר אתונות כו'.**

כד וישלח את-אחיו וילכו ויאמר אלהם אל-תרגזו בדרך:

וישלח את אחיו כו'. רז"ל פירשו **בתנחומא** בשלח פרעה עניין לוויה, כד"א ואברהם הולך עמהם לשלחם. וכן תרגום **אונקלוס** לאלויותהון. וכן יתכן יאמר פה **וישלח את אחיו** שליוה אותם **וילכו. ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך**, והוא כי אמרו רז"ל שהבלתי מלווה את האורח כאילו שופך דמים יורה שעל ידי לוויה מסלק רוגז מהדרך. ובזה יאמר על ידי לוויה זו **אל תרגזו** שלא יהיה לכם רוגז בדרך.

או אפשר הוא לשון תפילה כאומר יהי רצון **שאל תרגזו בדרך.**

כה ויעלו ממצרים ויבאו ארץ כנען אל-יעקב אביהם:

וסיפרה תורה שעם היות דרך אנשים הבאים ממרחק אל ארץ מגוריהם כי שם ביתם, שעם שיהיה להם איזה עסק לעשות כל ישעם וכל חפץ תחילת מעשיהם לבקר את ביתם נשיהם

וטפם ואחרי כן יתעסקו בשליחותם, ומה גם אם בביתם אין לחם להשיב נפש, וממרחק יביאו לחמם, כי לא יעשו דבר עד ישיבו את נפשם.

והן כל אלה היו בבני יעקב בשליחות יוסף אל אביו אל ארץ מגוריהם, כי היה הדעת נוטה יעשו עיקר לפקוד כל איש את ביתו וילדיו אליהם ישברו לשבוע לחם להחיותם ברעב, ואחרי כן יטפלו בשליחות יוסף אל יעקב.

אמר כי כל כך היו להוטים על בשורה טובה יבואו לבשר את אביהם, כי מאז עלו ממצרים וכאשר באו אל **ארץ כנען** כי שם ביתם כל ישעם וכל חפץ לא היה רק **אל יעקב**, ואילו הלכו דרך ישרה לבשרו קודם כל דבר. וזה אומרו **ויעלו כו' ויבאו אל יעקב אביהם**.

כו וַיִּגְדּוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי-הוּא מִשָּׁל בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפֹּג לְבוֹ כִּי לֹא-הָאֱמִין לָהֶם:

הנה השומע בשורה טובה פתאום מהחביב לו מסתכן, כמעשה דאשתו דחנינא בן חכינאי (כתובות סב ב) שבא בעלה פתאום וסוי לבה ופרח רוחה. שעל כן רבי חמא בר ביסא דאזל, יתיב תריסר שני בבי מדרשא כד אתא אמר לא אעביד כדעביד בן חכינאי, עייל יתיב במדרשא שלח לבייתה כו'. והן זאת היה עם לבב השבטים לאמר אם פתאום נאמר לאבינו, יוסף חי, ישתומם ויסתכן. על כן מה עשו התחילו בהגדת דברים מתייחסים, כדי לבוא מעניין לעניין באותו עניין, ויהי סוף הדבר הודיע אותו **עוד יוסף חי**. וזהו **ויגידו לו לאמר** כלומר הגידו לו הגדות בהכנה והקדמה כדי **לאמר** אחרי כן **עוד יוסף חי**.

וגם לא הפליגו בשררתו לומר שהוא אדון כמאמרו אליהם, שמני אלוהים לאדון, רק **מושל** בעלמא לבל יבעת בגודל הבשורה. ועל ידי כן **ויפג לבו** שהומר ונתחלף לבו המר ונשתנה מן הקודם. ומה שנשתנה מעט בלבד, ולא סוי לביה ופרח רוחיה מגודל הבשורה עם הקדימם ההקדמות האמורות, הלא הוא **כי לא האמין להם** כי אילו היה מאמין בעצם היה מסתכן.

כז וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו אֶת כָּל-דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם וַיֵּרָא אֶת-הָעֵגְלוֹת אֲשֶׁר-שָׁלַח יוֹסֵף לְשֵׂאת אֹתוֹ וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם:

אך לאט לו, הוסיפו **וידברו אליו את כל דברי יוסף** שהם דברים מסוימים כי הוא יוסף, כעניין מנין רד"ו שרמז, ושהגיע עניין יעקב לרדת, ושימהר טרם יורידוהו בצער אל פרעה, ועניין ארץ גושן, ושיבוא מזונו על ידי השכינה ולא על ידי השר, הכל ככתוב למעלה. שהם הוראות היותו יוסף, כי בלעדו לא ידע בדברים האלה. וגם נתווסף על זה כי **וירא את העגלות כו' אז ותחי רוח יעקב** ושרתה עליו רוח הקדש.

כח וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד-יוֹסֵף בְּנִי חַי אֲלֵכָה וְאַרְאֶנּוּ בְּטָרֶם אֲמוֹתַי:

אז ידע בודאי כי **יוסף חי**, כי עד כה נסתלקה, ואין זה כי אם שאמת הדבר, אז ענה ואמר **רב עוד יוסף בני חי** לומר הלא כמוסיפים על בשורת חייו, אמרתם לי וכי הוא מושל כו', אמר **רב** ודבר גדול הוא בעיני מה **שיוסף חי**, גם כי לא ימשול על גוי ועל אדם, כי לא אחוש על זה.

והיות ראותו העגלות סימן ליישב דעתו, אמרו רז"ל **בראשית רבה** (צד ג) כי זכר מה שהיה עוסק עמו בעגלה ערופה כשפירש ממנו. והנה עדיין יראה שאיננו שווה להאמין, כי אדרבא אם היה בלתי מאמין להם כי **יוסף חי**, מה שיזכור עת פרידתו יקשה את לבו אז יותר. אך אחשבה לפי דרכם במה שכתבנו למעלה, כי יעקב היה מסתפק עם הגיע שנאתם עד המית, כי בפניו לא היו מראים השנאה והקנאה כאשר בפני יוסף עצמו, ולבלתי חשוד אותם לא אמר לו בפירוש הראית באחך שהגיע שנאתם וקנאתם עד שערי מיתתך. אך מה עשה בעת עלה על רצון יעקב לשלחו, הקדים ועסק על ענין עגלה ערופה הנעשית כי ימצא חלל באדמה. לרמז לו באמור אליו ילך שכמה אם יחוש אולי יקרנו כך שימצא חלל באדמה, שאם ידע עם לבבו כי לבבם למרע, יחוש. ולא חש. כל כך היה חפץ במצוות אביו באמור כי הולכי בדרך מצווה אינן ניזוקים. ועל כן בראות יעקב **את העגלות** זכר את אשר לעשות מצוות אביו לא חש אל רמז עגלה ערופה, ואם כן בודאי כי על לכתו בדרך מצווה שלא נסתכן והוא חי. ובכן על ידי כך נתקרבה האמנתו והוסר עצבות ממנו המונע השראת רוח הקדש. ובזה **ותחי רוח יעקב אביהם**.

ובשום לב אל מלת אביהם שהיא מיותרת.

ואומרו יעקב בסוף פסוק זה,

ואומרו ישראל בראש פסוק שאחריו.

יהיה כי עד כה היה לב יעקב בלתי ישר עמהם, ומה גם עם יהודה שהיה חושד שטרפו. אך בהיות שעל ידם שבה רוח הקדש אליו, ומה גם במה שאמרו ז"ל (שם) כי ראה **את העגלות אשר שלח יוסף** ולא אשר שלח פרעה, כי אותם שרף יהודה שהייתה עבודה זרה חקוקה בהן שיורה כי צדיק הוא יהודה בלי חשד, אז **ותחי רוח** צד בחינת הרהר עקבה על מי שהוא אביהם, ונקנה בו עליהם בחינת יושר לבב מעתה. וזהו שנותו את שמו באומרו **ויאמר ישראל רב כו'.**

או יאמר על דרך הקודם **ויגידו לו לאמר כו'** כי הנה שתי בשורות היו יחד בידיהם.

אחת, היות יוסף חי.

שנית, היותו מושל כו'.

והנה היו יכולים לומר הנה יוסף מושל בכל ארץ מצרים ובכלל הדבר הוא עודנו חי. אך אמרו, אם נאמר בשורה גדולה כזו כאחת ייבהל וישתומם, על כן התנכלו לאמור הדבר קו לקו, לומר תחילה **עוד יוסף חי**, ואחר כך **וכי הוא מושל כו'.** וזהו אומרו **ויגידו לו לאמר** כי הגידו הגדה אחת כדי לאמור אחרת אחריה. והוא שאמרו **עוד יוסף חי** כדי **לאמור** אחרי כן **וכי הוא מושל כו'.** ויפג לבו נשתנה מאשר היה מר לבב.

ושמא תאמר איך נשתנה על פיהם והלא המה האומרים אליו תחילה הכר נא כו' שהורו כי מת היה, לזה אמר **כי לא האמין להם** כלומר כי מה ש**יופיג לבו** הוא על כי לא האמין להם בבשורה ראשונה, כי היה מסתפק בדבר אם היה מת או חי, על כן היקל עתה להישנות לבו על ידי אומרם אליו כי **עוד יוסף חי**. מה שאין כן אם מתחילה הייתה האמנת היותו מת בקרב לבו.

או יאמר, ויגידו לו לאמר כו' והוא מה שכתבנו למעלה כי כל צרות המגיעות לגוף הבל המה בערך המגעת אל הנפש, כי יותר פוגם עוון אחד אשר יעשה האדם מכל מכות רעות ורבות אשר יכהו בגופו. על כן אם חלילה וחס היה נמצא ביוסף עוון אשר חטא, גם כי יהיה שלם בגופו בשורה רעה תחשב לאביו. אמנם בהיותו שלם בנפשו, כי צדיק וישר הוא, גם כי מצאווה רעות רבות וצרות, על בשורה טובה יבוא אשר יגיד לו. והנה כתבנו כמה השתדל יוסף להראותם כי עומד עדיין בצדקו, בהוראת פניו וסיפורי מאמרו, למען יבשרו אל אביהם, וכן עשו. וזהו אומרם **לו לאמר כו'** והוא בשום לב אל מלת **עוד** המיותרת, ומהראוי יאמר כי **יוסף חי**.

או יאמר הנה דבר **רב** וגדול הוא **עוד יוסף בני חי** וצדיק, ואני כמעט קשה להאמין, להיותו במקום זימה, לכן לא תתקורר דעתי עד **אלכה ואראנו** ואכירה בפרצוף פניו אם צדיק הוא אם אין, שכן היו מכירים בזמנים ההם כמדובר למעלה. והוא מאמר יעקב רואה אני את פני אביכם כו' (בראשית לא ה). וזהו **אלכה ואראנו**.

ובזה יתכן אומרם לפנים ויעל לקראת ישראל אביו וירא אליו, כי הלא כמו זר נחשב יגיד מה שנתראה יוסף אל אביו, עם שגם אביו נראה אליו. **וגם** הכל מיותר אחר שיפול על צוואריו ודאי שנתראו פנים. **וכן במאמר יעקב אחרי ראותי את פניך**, ולא אמר אותך, שמפרש הפנים. **וגם** מיותר מלת **את**. **וגם אומרם כי עודך חי** הוא מיותר.

אמנם הנה למה שכל ישעו וכל חפץ יעקב היה לראות פני יוסף להכיר בפניו אם צדיק הוא, ועל כן בא יוסף **וירא אליו** למען יכיר בפניו כי עודנו צדיק ויכירו, שאם לא כן גם יעקב נראה ליוסף. ואז בראות פניו בצלם אלוהים קדושים מיד **ויאמר אמותה הפעם כו'**, לומר אם ח"ו היית מרשיע דרכיך הייתי מת שני פעמים: **א. ביציאתי מן העולם.**

ב. באותו העולם על היות לי בן בלתי הגון.

כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** ויגש צד ח) על כי ארד אל בני ברעה שאולה, שאמר לו הקדוש ברוך הוא אם לא ימות בן בחיך שהוא מצדקת בניו, ידע שאין לו גיהנום. ובזה יאמר, אך עתה לא

אמות רק פעם אחת אחרי **ראותי את פניך** הוא צלם אלוהים בך, שהוא ריבוי **האת** שעורך חי צדיק נקרא חי.

או **יאמר** כמו שאמרו ז"ל (**מדרש שלשה וארבעה פרק א פרשה מ**) כי אם לא היה יעקב אומר **אמותה הפעם** היה קשה לפני הקדוש ברוך הוא לומר שימות, ואם לא ששאל לא היה מת. ובזה יצדק שאמר הפעם שראיתי בפניך כי צדיק אתה חפץ אני למות להיות עמך.

פרק מו

א ויסע ישראל וכל-אשר-לו ויבא בארה שבע ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק:
 ב ויאמר אלוהים לישראל במראת הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני:
 ג ויאמר אנכי האל אלהי אביך אל-תירא מרדה מצרימה כי-לגוי גדול אשימך שם:
 ד אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם-עלה ויוסף ישית ידו על-עיניך:

ראוי לשים לב:

- א. למה זה הלך בארה שבע.
- ב. למה לא אמר לאלוהי אברהם גם הוא.
- ג. אומרו **זבחים**, ולא אמר זבח, שירה כי על שני דברים הקריב.
- ד. אומרו **ויאמר אלוהים לישראל**, כי לא אמר לו דבר עד אחר אמירה שנית, ואם הוא שקראו, יאמר ויקרא ולא אמירה.
- ה. כי אומרו **ויאמר** פעם שנית הוא מיותר כי הרי נאמר ויאמר ולא אמר לו עדיין דבר.
- ו. כי הלא אומרו **יעקב יעקב** הוא קריאה ולא אמירה.
- ז. למה כפל **יעקב יעקב** בזה מבמקום זולתו.
- ח. אומרו **אנכי האל אלהי אביך**, ולא אמר אנכי אלהי אביך.
- ט. למה הוצרך לומר מה שהוא אלהי אביו מבשאר מקומות שנראה אליו.
- י. אומרו **אל תירא מרדה**, ולא אמר מרדת מצרימה.
- יא. אומרו **כי לגוי גדול כו'**, כי אחר שהיראה היא מצרת שעבוד בודאי, איך נותן טעם על כי לגוי גדול ישימנו שם.
- יב. אומרו **אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי כו'**, כי אומרו **ואנכי** הוא מיותר, והיה די כשיאמר ואעלך וכו'.
- יג. אומרו **גם עלה**, שהוא מיותר, ואם הוא גם עלה על בניו, איך מתקשר לזה אומרו **ויוסף ישית ידו כו'**.
- יד. מה ענין שית יוסף ידו על עיניו:

אמנם הנה ידוע כי אומרו יתברך לאברהם כי גר יהיה זרעו נתקיים מלידת יצחק. ודקדקנו שם כי עודם מועטים יהיה גרות בלבד, וזהו כי גר יהיה זרעך לשון יחיד. אך בהיותם מרובים, אז ועבדום וענו כו', ובין הכל הוא ארבע מאות שנה. ונתקיים הגרות ביצחק ויעקב, והעבדות במצרים בזרע יעקב.

ובזה כתבנו כי זה ענין מקרא שכתוב ביצחק, גור בארץ הזאת, אחר אומרו שכון בארץ אשר אומר אליך, כי הנה אחר אומרו יתברך ישכון בארץ ישראל היה יכול יצחק לומר הלא זאת הארץ לנו היא ואיך יחשב לי גרות בהיותי על אדמתי. על כן אמר לו הוא יתברך גור בארץ הזאת לומר כי הגרות של גר יהיה זרעך, יהיה לך בארץ הזאת. ונמשך גם ליעקב, כמאמרנו על פסוק וישב יעקב בארץ מגורי אביו:

ונבוא אל הענין, והוא, כי הנה על שני דברים היה ירא יעקב מאד ויצר לו.

א. על ריבוי זרעו.

ב. על היותו גולה מצרימה.

אומר בלבו במה נשתנתי מאבי יצחק להעדר משתי אלה, כי הלא בבאר שבע נאמר ליצחק אל תירא כי אתך אנכי וברכתיך והרבתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, שהיא ברכת ואעשך לגוי גדול, ושם נאמר שיהיה בארץ. והנה ריבוי זרע האמור בבאר שבע ליצחק, הוא על יעקב, ועתה היה רואה כי במתי מעט היה יורד מצרימה, ואיך יתקיים הריבוי בלי זכות ארץ ישראל, וגם על ידי שעבוד הממעט את הזרע.

ב. על מציאות היותו גולה חוצה לארץ, אומר בלבו למה יגרע מיצחק שאמר לו הוא יתברך גור בארץ הזאת, ויהיה גרותו גם הוא בארץ, עד יאסוף אל עמיו, ויתקיים גר יהיה זרעך ביעקב כאשר ביצחק. כי יעקב גם הוא זרע אברהם נקרא, כד"א כי ביצחק יקרא לך זרע, ואמרו רז"ל (נדרים לא א) ביצחק ולא כל יצחק, שהוא ביעקב, וכאומרו אנכי אלהי אברהם אביך. ואחר אסיפתי ואשאיר אחרי ברכת ריבוי הזרע בארץ ישראל, אז יתקיים בבניו ועבדום וענו אותם, כמו שכתבנו כי על כן התחיל לשון יחיד ובלשון גרות כי גר יהיה זרעך, ויצא בלשון רבים ולשון עבדות ועבדום וענו אותם כמדובר.

א וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל-אֲשֶׁר-לוֹ וַיָּבֹא בְּאֶרֶץ שֹׁבַע וַיִּזְבַּח זִבְחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק:

ועל כן לרמז על הראשון הלך בארה שבע כי שם נאמר ליצחק.

ועל השני ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק כלומר למי שהיה תמיד אלהי אביו, שלא הניחו ללכת למצרים מקום שיהיה מתייחס למי שאין לו אלוה, ואת יעקב מניח שילך למצרים מקום שהדר בו דומה למי שאין ה' אלוהיו חלילה, לומר שזכות אביו יעזרנו להיות כמותו.

ורמז גם כן כי הוא יתברך נקרא **אלוהי יצחק** בחייו. ואמר **זבחים** לשון רבים שני זבחים על שני הדברים. ועל כן לא הזכיר את אברהם, כי אם את יצחק, שגם בו יתקיים בארץ גר יהיה זרעך כו'.

ב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִקְרָאת הַלֵּילָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנְנִי:

אז השיב לו הוא יתברך **ויאמר אלוהים לישראל כו'.** לומר האם אני איני אלוהיך נקרא שמי עליך בחיך, כי תלך לבקש זכות אביך במה שאני אלוהיך, הלא גם **אלוהים לישראל** אני. והוא מאמרנו למעלה כי ליעקב היה יתרון זה שנקרא שמו יתברך עליו בחייו כאשר שאל מאתו כמפורש אצלנו פרשת ויצא בס"ד. והייתה לו מעלה זו כשנקרא **ישראל** כדבר שנאמר ויקרא לו אל אלהי ישראל.

ושיעור הכתוב ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. ויאמר, אלוהי יצחק הנזכר, **אלוהים לישראל** כלומר אלוהים מכונה עליך מאז נקראת ישראל, ומתי נאמר לו כך **במראת הלילה.** ובזה יצדק לשון **ויאמר** כי אמירת ענין הוא ולא קריאה בלבד. ובזה גם אין האמירה חסרה מהכתוב.

ושמא תאמר אם כן איפה תכפל התלונה למה אצא מארץ הקדושה הזאת, לזה אמר **יעקב יעקב,** לומר כי מי שהשיגה ידו להיות מכנה הוא יתברך שמו עליו בחייו עודנו בריא ולא סומא חשוב כמת כאביו, האיכות שיש לו פה בארץ יהיה לו גם בחוץ לארץ, כי לא תעצרנו חוץ לארץ מהשגתו. וזהו **ויאמר יעקב יעקב** לומר כי יעקב שהוא כאן יהיה שם ולא ישתנה. והוא אומר יתברך: הנה אנכי עמך - בצאתך חוץ לארץ. וזהו אומר **ויאמר** ולא ויקרא יעקב, כי אמירת ענין היא, ולא קריאה לבדה.

ג וַיֹּאמֶר אֲנִכִּי הָאֵל אֱלֹהֵי אֲבִיךָ אֵל-תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרִימָה כִּי-לִגְוִי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם:

אמר הנה **לענין הזרע** אינך צריך לבקש מפאת אביך כי **אנכי האל** אשר אמרתי לך אני אל שדי פרה ורבה וכו' בבואך לארץ.

ועל היות הגרות במצרים ולא בארץ, אמר, **אלוהי אביך** אשר אמרתי לו גור בארץ הזאת, ולך אני אומר שתדך מצרימה, עם שהיה אפשר גרותך בארץ כמוהו עד אחר תיאסף וישתעבדו בניך מצרימה אחר ריבויים בארץ, כי גם שם אני אלוהיך.

וטעם הדבר אחשוב רמזו ז"ל (**בראשית רבה** לט יד) באומרם: ואעשך לגוי גדול, אותו גוי שנאמר עליו כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו, אוציא ממך. והוא מאמרנו בטעם גלות מצרים, כי הוצרכו ישראל לרדת מצרימה אשר היה כור הברזל למען כהיתוך כסף בתוך כור יותכו בעינוי ההוא ויצרפו ויתלבנו, כי יהיה כח טומאת מצרימה קולט את הזוהמא, הם סיגים מכסף אשר בהם, עיקר זוהמת נחש. והזוכים במירוק עד גדר שמאז עד מתן תורה תספיק לפסוק זוהמתן יתדבקו במלכם היא שכינה אשר עמהם. ועל כן לא יצאו כי אם אחד מחמשה או מחמשים או מחמש מאות אשר הם גוי גדול האיכות, ויצדק בהם גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו. על כן הוצרך יהיו שם כי שם תהיה הכנת היותם גוי גדול כמדובר.

ד אֲנֹכִי אֶרֶד עִמָּךְ מִצְרִימָה וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם-עִלְיָה וַיֹּסֶף יִשְׁתַּי יְדוֹ עַל-עֵינָיֶךָ:

ועל השנית למה לא השלים יעקב הגרות בארץ כיצחק, ויונח שקט על שמריו ובגולה לא ילך כי אם זרעו אחרי מות אביהם, אמר אליו **אנכי ארד עמך כו'** לומר אם אינך הולך עם זרעך הלא תאבד תקוות גאולת בניך חלילה, כי ישקעו בטומאת מצרים ואין מקימם, על כן צריך שכינה עמהם, מחופפת עליהם כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף, בל תשלוט במ טומאת מצרים.

והוא מאמר חכמינו ז"ל כי ארבעה דברים שנמצאו בהם אשר אין כל העולם כדאי להם:

שלא שינו את שמם,

שלא שינו את לשונם,

שלא נחשדו על לשון הרע,

ולא נחשדו על העריות,

כי אחת הייתה ופרסמה הכתוב. וכמאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** לב ה) כי זה מאמר הכתוב (שיר השירים ד יב) גן נעול אלו הזכרים, גל נעול אלו הנקבות שכלם גדרו עצמם מן הזמה. ואמרו רז"ל שאמרה שכינה כל עוד שאני עמהם אין קונים שם רע כי מהיות השכינה מרחפת עליהם עצרו כח לבלתי הטמא בארבעה דברים הללו ולבלתי הדבק לגמרי בטומאת מצרים.

ובזה נבוא אל הענין, והוא, כי אין שכינה שורה בעיר אם אין שם מי שיהיה מרכבה אליה. על כן אמר הוא יתברך ליעקב הנה הוכרח תבוא עם בניך מצרימה כי הלא **אנכי ארד עמך מצרימה** ובלעדיך אין איש ראוי תשרה שכינה עליו לרדת מצרימה.

ושמא תאמר אם כן מה הועלתי להם אם בהעלות אותי תעלה שכינה עמי וישארו משוללי שכינה, לזה אמר **ואנכי אעלה וכו'** לומר עם שאנכי אעלה לא ישארו בניך בלעדי, כי הנה גם עלה שהוא גם עלה את בניך.

ה וַיָּקָם יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-יַעֲקֹב אֲבִיהֶם וְאֶת-טָפָם וְאֶת-נְשֵׁיהֶם בְּעֶגְלוֹת אֲשֶׁר-שָׁלַח פְּרָעָה לִשְׂאֵת אֹתוֹ:

אומרו ויקם כו' מיותר שהיה לו לומר **וישאו כו'.**

אך אמר, קימה הייתה לו מהאמור לו **בבאר שבע,** כי תחת היותו עתיד לירד מצרימה בשלשלאות של ברזל אל פרעה, זכה כי אדרבא נישא בעגלות **אשר שלח פרעה** לשאת אותו הן אשר שלח יוסף על פי פרעה.

כח ואת-יהודה שלח לפניו אל-יוסף להורות לפניו גשנה ויבאו ארצה גשן:

יעקב שלח את יהודה אל יוסף על כבוד יוסף, שיהיה שליח חשוב להורות לפניו של יעקב גשנה, שישלח יוסף עמו מי שיקביל אל אביו ויורהו דרך גשן כדי שילך שם אחר כך יוסף גשנה להראות לאביו. ומה עשה יוסף בא עם יהודה גשנה תחילה להכין מקום לאביו, וזהו **ויבואו ארצה גשן**.

כט ויאסר יוסף מרכבתו ויעל לקראת-ישראל אביו גשנה וירא אליו ויפל על-צוואריו ויבך על-צוואריו עוד:

ואחר שהכין לו מיד **ויאסר יוסף מרכבתו** על ידי עצמו לכבוד אביו, כי אהבה מקלקלת השורה. **ויעל לקראת אביו** להקביל פניו **ולהורות לפניו גשנה**, והניח את יהודה במקום אשר הכין לאביו.

וירא אליו ויפול על צוואריו, והנה יוסף נפל תחילה על צווארי בנימין אחיו ויבך. אמר כי עתה בכה **על צוואריו** של אביו **עוד** מאשר בכה על צווארי בנימין, כי צר לו על מה שסבל צוואר אביו עול צרת פרידתו מאשר סבל בנימין אחיו.

ל ויאמר ישראל אל-יוסף אמותה הפעם אחרי ראותי את-פניך כי עודך חי:

לא ויאמר יוסף אל-אחיו ואל-בית אביו אעלה ואגידה לפרעה ואמרה אליו אחי ובית-אבי אשר בארץ-כנען באו אלי:

הנה כתבנו למעלה כי כל חפץ יוסף היה בל יהיה אביו ואחיו תחת צל שרו של מצרים, רק בארץ גושן אשר הייתה לשרה כמפורש למעלה שקנה המקום שפע קדושה מצדה. על כן אמר **אגידה לפרעה**, והוא כי אמר אם אמרתי ישבו נא אחי בארץ גשן, אולי יחשוב שהוא לבל יורגש בבית פרעה מה שאתן להם. על כן אמר הנה אגיד לו **אחי ובית אבי באו אלי** סתם, כלומר אצלי במצרים.

לב והאנשים רעי צאן כי-אנשי מקנה היו וצאנם ובקרים וכל-אשר להם הביאו:

והאנשים רועי צאן כלומר ואיך יהיו פה כי תועבת מצרים הוא. ואין לומר כי ישנו אומנותם שאי אפשר כי הלא **אנשי מקנה היו** ולא יוכלו עזוב אומנותם. והראיה כי הנה **צאנם ובקרים כו' הביאו** משם. וכל זה למען יאמר פרעה שירחיקו מפה ואז יקל הדבר שתהיו בארץ גושן. והוא כי אעשה ידבר אליכם, והוא, כי היה בלבו להציג מקצת לפני פרעה שימשך לשאול -

לג והיה כי-יקרא לכם פרעה ואמר מה-מעשיכם:

מה מעשיכם, ואז על ידי תשובתכם שתאמרו -

לד ואמר אתם אנשי מקנה היו עבדיך מנעורינו ועד-עתה גם-אנחנו גם-אבותינו בעבור תשובו בארץ גשן כי-תועבת מצרים כל-רעה צאן:
אנשי מקנה וכו' ימשך הענין. ואתם לא תאמרו **רועי צאן** כמאמרי, בל יראה שעצה היה בינינו, רק בסגנון אחר, לומר **אנשי מקנה** סתם שיהיו הצאן בכלל ולא מפורש.

פרק מז

א ויבא יוסף ויגד לפרעה ויאמר אבי ואחי וצאנם ובקרים וכל-אשר להם באו מארץ כנען והנם בארץ גשן:

והנה בבוא יוסף לפני פרעה אמר איך אומר באו אלי שיורה כי אני אדון הכל.
ועוד, איך אומר באו ושהם רועי צאן אולי יבין כי תואנה אני מבקש להרחיקם מעלי מהטעם המזכר, בל יורגש בית פרעה מה שנוטלים ממנו.
שלישית, פן יחוש המלך שקנו שביתה בלי רצונו.

על כן התחכם יותר:

ועל האחת לא אמר באו אלי רק **באו** סתם.

ועל השנית אמר כמספר המאורע ואומר **וצאנם וכו' באו**.

ועל השלישית אמר והנם בארץ גשן כלומר לא לדור רק הנם מוכנים שם לרישיוןך.

ב ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים ויצגם לפני פרעה:

והס שלא להזכיר היות רועי צאן עד יעשה מאליו כי ישאל להם פרעה מה מעשיכם והם יאמרו כמגידי האמת לתומם, ועל כן **ויציגם כו'.**

ג ויאמר פרעה אל-אחיו מה-מעשיכם ויאמרו אל-פרעה רעה צאן עבדיך גם-אנחנו גם-אבותינו:

ויאמר פרעה מה מעשיכם ויאמרו רועי צאן ואין לשנות מלאכתנו כי היא מוסכמת בנו, **גם אנחנו גם אבותינו**. ולא הזכירו מיד שיחפצו בארץ גושן פן תראה עצה ביניהם, אך הורו כאילו גמרו את מאמרם ואחר כך -

ד ויאמרו אל-פרעה לגור בארץ באנו כי-אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי-כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישובו-נא עבדיך בארץ גשן:

ויאמרו אל פרעה אמירה בפני עצמה, וזהו **ויאמרו** פעם שנית **לגור בארץ באנו** שעל גרות מועט אין לשנות המלאכה. ועתה כלומר כיון שאינו להשתקע רק לגור עתה **ישבו נא עבדיך** כלומר כי עד כה לא לכוונת ישיבה היינו שם, ועתה ברישיון **ישבו בארץ גושן** מקום מרעה.

ה ויאמר פרעה אל-יוסף לאמר אביך ואחייך באו אליך:

ובראות פרעה את אשר נשמר יוסף מלומר באו אלי כי אם **באו** סתם, וגם כשואלים רישיון לשבת בארץ גשן. אמר על ראשונה לא כן הוא כי אם לאמר **אביך ואחייך באו אליך** כלומר מה שראוי לאמר הוא כי **אביך ואחייך באו אליך**, כי אתה אדון כל הארץ ובידך הכל, כי -

ו ארץ מצרים לפניך הוא במיטב הארץ הושב את-אביך ואת-אחייך ישבו בארץ גשן ואם-ידעת ויש-בם אנשי-חיל ושמעתם שרי מקנה על-אשר-לי:

ארץ מצרים לפניך היא. ובזה יתיישבו שני קושיות:

א. מה בא להודיע **אביך ואחייך באו אליך**, אלא אדרבה יוסף הוא המגיד לפרעה.

ועוד אומרו לאמר כי איננו לאמר לזולת.

ועל השנית אמר אחר שבענותך היית כשואל רישיון על ארץ גשן, מדעתי היה, כי מבלעדי, אתה **במיטב הארץ הושב וכו'.** ואחר כי רצונם בארץ גשן **ישבו בארץ גושן כו'.**

ז ויבא יוסף את-יעקב אביו ויעמדהו לפני פרעה ויברך יעקב את-פרעה:

הנה ידענו מרז"ל (בראשית רבה פו א) כי עתיד היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות של ברזל אלא שעשה הקדוש ברוך הוא שיקדים יוסף ויתגלגל אחריו יעקב בדרך כבוד. וזה יאמר פה אל יעלה על לב איש שוגה כי יוסף גרם טלטול אביו וגלות זרעו שעל יד יוסף באו שמה, כי נהפוך הוא כי **ויבא יוסף את אביו** ולא הובא על ידי אויבים רק על ידי יוסף, והייתה סיבה **שיועמידהו** בהעמדה **לפני פרעה** ולא בהכנעה בשלשלאות. וגם פרעה הרוויח בדבר כי בדרך זה נמשך כי **ויברך יעקב את פרעה** שהוא כמו שאמרו רז"ל (תנחומא נשא כו) לשיעלה נילוס לרגלו.

פרשת ויחי

כח ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי-יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה:

לבוא אל ביאור הכתוב ראוי לשים לב:

א. אל סתימת הפרשה לפי הפשט.

ב. כי בפסוק הקודם נאמר **וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן**, ובפסוק זה לא הזכיר כי אם **ארץ מצרים.**

ג. מה צורך בפסוק הקודם להודיענו כי האחזו בה.

ד. למה פרט חייו **בארץ מצרים**, ולמה לא פרט מה שהיה בכל אחד מהמקומות אשר גר שם.

ה. כי אחר שעתיד לכלול כל סך ימיו, יאמר מתחילה ויחי יעקב שבע שנים כו', ולא יפרט כלל.

ו. כי **אומרו ימי יעקב** הוא מיותר, והיה ראוי יאמר ויהי שני חייו כו'.

ז. **אומרו ויהי** כי מהראוי יאמר ויהיו.

והנה לבוא אל הביאור, נבאר ראשונה מאמר יעקב אל פרעה להשיב על שאלת כמה ימי שני

חייו, אמר, **ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים היו כו'**. כי הלא כמו זר נחשב אומרו

מעט ורעים על מאה ושלשים שנה.

וגם **אומרו ולא השיגו כו'**, כי הלא מי הגיד לו שלא יחיה סך ישיג לימי אבותיו.

וגם מה אלה שינוי הלשון פעם **שני חיים** ופעם **שני מגורים**.

וגם **אומרו בימי מגוריהם** הוא מיותר.

אך הנה אמרו רז"ל (יומא עא א) על פסוק כי אורך ימים ושנות חיים, וכי יש שנות שאינן של

חיים, אלא מי שחייו חיי שלווה הם של חיים, אבל חיי צער אינם של חיים.

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה כה אמר פרעה

ח ויאמר פרעה אל-יעקב כמה ימי שני חייך:

ט ויאמר יעקב אל-פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא

השיגו את-ימי שני חיי אבתי בימי מגוריהם:

בשמוע יעקב שני חייו שמורה על שנות חיים ושלווה, ענה ואמר, לא שנות חיים היו לי כי אם

של מגורים, גרות וטלטול. וזהו **שלשים ומאת שנה היו ימי שני מגורי**.

ושמא תאמר הייתכן שבין שני המגורים לא היו קצת שנות חיים, לזה אמר דע איפה כי **מעט**

ורעים היו אשר יקראו שנים. וזהו **מעט ורעים היו ימי שני חיי**. וקראן **רעים** כי גם הם היה לו

צער בצד מה.

ושמא תאמר, שלמה אדאג על זה, כי גם אבותיו היו להם ימי מגורים רבים ומעט שנות חיים,

לזה אמר **ולא השיגו כו'** כי כל כך היו מועטים כי **לא השיגו כו'**, לומר כי גם שלאבותיו היו **שני**

מגורים גם כן, אך אמנם מובלעים תוך השני מגורים היה להם קצת שנות חיים, אך זאת רעתי

כי מר, כי **המעט אשר היו לי** שנות חיים בתוך ימי מגורי, לא השיגו לימי חיים של אבותיו אשר

היו להם בתוך ימי מגוריהם.

כח ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי-יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים

ומאת שנה:

ועל זה באה התורה פה והעידה, כי הנה **ויחי יעקב** כלומר שיקראו שנות חיים, לא היו רק **בארץ מצרים שבע עשרה שנה**. וזהו **ויחי כו'** ובזה **ויחי ימי יעקב כו'**. והוא, כי זה דרכם של בני אדם, כי אם אלף שנים יחיה בשובה ונחת, ואחריתו מרה בקצת שנים עד ירד ביגון שאולה, הלא כל הימים הראשונים יפלו, ויהיה בעיניו כאילו כל ימיו מכאובים וצרה וחשכה. וההפך, כאשר כל ימי חייו חיי צער יחיה, וייטב לו באחרונה וימות בשיבה טובה, כי במספר שני טובתו ינשה את כל עמלו, ויהי כל ימיו בעיניו כימים אחדים, כולם שווים לטובה. וזה מאמר הכתוב כי אם היות כי כל מאה ושלשים שנותיו קראן שני מגורים ולא שנות חיים, וגם מעט ימיו של טובה היו בטלים ברוב. הנה עתה נהפך, כי אחר שבסוף **ויחי יעקב שבע עשרה שנה** של שנות חיים וטובה, נעשה כאילו **ויחי כל ימי יעקב שני חייו**, ולא ימי מגורים. כי עתה קנו הויה חדשה ונעשו כולם שנות חיים. וזהו **ויחי ימי יעקב שני חייו**. ועל כן אמר **ויחי** לשון יחיד לומר כי כאחדים נחשבו כולם שנות חיים וכו'.

והנה אם הוא וכל זרעו בהיותם במצרים היו נאחזים ונדבקים בטומאת מצרים, וחוסים בעצם בצל שרו של מצרים, ומה גם כי שם עיקר חלאת אדמה טמאה, כי על כן ערוות הארץ קראה ה'. הנה היה נהפך לאבל מחולו ורעה הייתה לו זאת מכל רעות רבות וצרות אשר אירעו לו בכל ימי מגוריו. על כן סתמה התורה פרשה זו לחבר פסוק זה אל פסוק שבסוף פרשה הקודמת.

והוא כי שם נאמר **וישב ישראל בארץ מצרים כו'**, והעניין בשום לב אל מאמר יוסף אל אביו **וישבת בארץ גושן**, כי מה ייתן ומה יוסיף שבתו בגושן מבזולתו. אמנם **בפרקי רבי אליעזר** (פרק כו) אמרו רז"ל כי פרעה כתב ארץ גושן לשרה בכתובה. וגם שלא נעשתה עצתו ולא לקחה, עם כל זה נתנה מאז לה והייתה שלה. ועל כן כוח הטומאה אשר היה חופף עליה כעל כל ארץ מצרים, נסתלק ממנה ושרתה קדושה בה, על דרך מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נח י) על פסוק ויקם השדה כו', כי על ידי שקנאה אברהם קיימה הייתה לה ויתרון למקום ההוא. ועל כן שלח כזאת אל אביו לאמור אל תחוש אם אתה וזרעך תהיו מסתופפים תחת טומאת מצרים, כי הלא **וישבת בארץ גושן**, כי אין שם טומאה, ולא יעצרכם המקום מהאחז בקדושת שורשי נפשותיכם. וכן היה. וזה מאמר הכתוב **וישב ישראל בארץ מצרים** אשר שם מקום טומאה, עם כל זה למה שהיו בחלק ארץ גושן לא עצרתם מלהיאחז נפשם בשורשם העליון, כי אם ויאחזו בה בעצמה שהוא בשורשם הקדוש עם היותה בה.

או יותר כפשוטו כי כל ישראל יש להם אחיזה בארץ ישראל לקדושתה, ואמר כי **בארץ גושן** מצאו אחיזה כי גם קדושה הייתה בה כמדובר. והראיה כי **ויפרו וירבו מאוד**, ואילו היו תחת ממשלת שר מצרים לא היה בו כוח, להיות המושפעים מתחת ידו פרים ורבים חוץ מן הטבע הרבה מאד. ומה גם לרז"ל (**שמות רבה** א ז) שאמרו שהיו ששים בכרס אחד. ושיהיה גם כן

הריבוי ההוא לישראל ולא למצריים הדרים עמהם שם, בהיות עיקרו של השר למצריים. ועל ידי כן **ויחי יעקב** שנות חיים וטובה.

ולא עוד כי אם שגם כל השנים הראשונים שהיו ימי מגורים וצער שנות חיים יקראו. ואין זה כי אם למה שכל זרעו היו נאחזים בקדושה, כי היותם בארץ גושן עמדה להם. ועל כן סתם הפרשה כי על **שויאחזו בה כו'** על כן **ויחי יעקב** שנות חיים. ולהיות כי הוא מצד עצמו לא היה צריך ארץ גושן כי גם בכל שער גבול מצרים יקרא חי באמת, כי קדוש הוא לאלוהיו ותחי רוחו גם שם במצרים שנות חיים לו בלי ספק, על כן לא מזכיר ארץ גושן כי אם ארץ מצרים. והוא כי יעקב אין טומאת ארץ העמים יכולה למשול בו, מה שאין כן מחוסרי שלמותו, ועל כן הוצרך בשביל זרעו להיות **בארץ גושן** להיותם דבקים בקדושת שורשם.

כט ויקרבו ימי-ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם-נא מצאתי חן בעיניך שים-נא ירך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל-נא תקברני במצרים:
ל ושכבתי עם-אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם ויאמר אנכי אעשה כדברך:
לא ויאמר השבעה לי וישבע לו וישתחו ישראל על-ראש המטה:

ראוי לשים לב:

- א. מה ענין שנותו את טעמו, כי בפסוק הקודם קראו **יעקב** ופה קראו **ישראל**.
- ב. נשית לב אל אומרו **ויקרא לבנו ליוסף**, למה לא ציוה את כולם.
- ג. למ"ד של **ליוסף** מיותרת. וגם **לבנו** מיותרת.
- ד. למה הכריחו שישארו הוא בעצמו, והיה די ישאר יוסף במצרים וישלח את אחיו וילכו לקבור את אביו.
- ה. אומרו **אל נא תקברני**, כי אומרו **נא** לא יצדק לשון בקשה שאם כן היה לו לומר נא אל תקברני. ואם הוא לשון עתה הוא מיותר.
- ו. אומרו **ועשית עמדי כו'** היה לו לומר לעשות עמדי, אך אומרו **ועשית**, יראה שהוא ענין נוסף אל הקודם, ואיננו.
- ז. אומרו **ושכבתי עם אבותי**, למה קרא אל המיתה שכיבה עם האבות.
- ח. למה לא ציוה את בניו יעלו את עצמותיו עמהם כאשר עשה יוסף, ולא יטריח את יוסף יעזוב מלכותו להעלותו מיד.
- ט. כי הלא בכלל אומרו **אנכי אעשה כדברך** הוא שישים ידו תחת ירכו וישבע לו, ואם כן למה אמר שנית **השבעה לי**. וגם מלת **לי** ומלת **לו** שתיהם מיותרות.
- י. גם מה ענין השתחוויתו **על ראש המטה** אחר שבועת יוסף.

אמנם לבוא אל הביאור, נשים לב אל מאמר רבי יוחנן במסכת תענית (ה ב):

שאמר יעקב אבינו לא מת. והקשו וכי בכדי חנטו חנטיא וספדו ספדיא. ומשני מקרא אני דורש: ואתה אל תירא עבדי יעקב כו' ואת זרעך מארץ שבים, מקיש הוא לזרעו; מה זרעו בחיים, אף הוא בחיים. ע"כ.

כי הלא יקשה מה משיב לו על קושייתו באומרו מקרא אני דורש, וכי על שהוא דורש מקרא תתבטל הקושיא, ואדרבה תתבטל הדרשה ההיא.

ועוד ראוי להעיר למה לא הקשה לו מהפסוק שאומר ויאמר ישראל אנכי מת, ומפסוק ויקרבו ימי ישראל למות, ומפסוק ויגוע ויאסף אל עמיו.

ועוד, שלא היה לו להקשות בכדי חנטו כו' כי אם וכי היה חי והמיתוהו שפתחו גופו והוציאו בני מעיו, כי כן דרך הנחנטיים. גם היה לו להקשות אפשר חנטו אותו בלעדי הוצאת מעיו ונשאר חי, אך מאומרו וכי בכדי חנטו חנטיא, נראה שמורה כי עודנו חי, אלא שאומר כי לא היה פחד שיסריח כי חי היה, ובחינם חנטוהו, וגם חינם הספידוהו וקברוהו לבלי צורך, והלא טוב טוב להכחיש לו ההנחה להקשות בדרך שכתבנו.

ולעמוד על העניין, נתעורר על לשון המקרא, כי הלא ייפלא כי כל המקום אשר יזכיר המיתה ליעקב בשם **ישראל** יכנהו, ובמקום אשר יזכיר גוויעה ואסיפה בלי הזכרת מות, בשם **יעקב** יכנה אותו. כי הנה נאמר:

ויאמר ישראל אמותה הפעם,

ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת,

ויקרבו ימי ישראל למות.

אך ביעקב לא נאמר רק גוויעה, שנאמר **ויכל יעקב לצוות את בניו כו' ויגוע ויאסף אל עמיו.** והנה מחמת קושיא זו ראיתי גבר חכם בעוז ותעצומות מתאמץ להעמיד, כי גדול גדר שם יעקב משם ישראל, ושעל כן נמצאת מיתה בישראל ולא ביעקב. והלא כמו זר נחשב והפלא ופלא בלי ספק.

אמנם אשר חשבתי למפשט כי נהפוך הוא, כי כאשר נקרא שמו **ישראל** אז ניתוסף ברוחו ונשמתו יתרון אור יקר רם ונשא במאוד מאוד על אשר היה בו מתחילה. והנה ידוע כי גדר מיתה הוא סילוק הנפש מהגוף. ואומרה כי הנה הגדר הגדול אשר ניתוסף על נפשו רוחו ונשמתו כשנקרא **ישראל**, הוא אשר נסתלק ממנו בעצם, ועל כן יצדק בו לשון מיתה, כי הבחינה ההיא מתה ונסתלקה מיעקב לגמרי. ועל כן כל המקום אשר יזכיר מיתה בשם ישראל יכונה, אך בבחינת יעקב הוא הגדר אשר היה בו מתחילה לא נסתלק, רק גווע כמי שנתעלף, שעדיין כל כחות נפשו ורוחו ונשמתו דבקים בו בעצם. על כן ביעקב לא נאמר רק **ויגוע ויאסף**, ולא כאמור ביצחק ויגוע וימת ויאסף וכו'.

ועל כן הטיבו אשר דברו, יעקב אבינו לא מת, שהוא על בחינת יעקב בעת שהיה אבינו בהולידו את בניו שהוא טרם נקרא שמו ישראל, וכל אותו הכוח נשאר שקוע בבשרו. כי גם שיתר צדיקים נקראים ישני עפר ולא מתים בעצם, ועד ממחר רבנו הקדוש שהיה מקדש בביתו בכל ליל שבת (כתובות קג א), ורבי אלעזר ברבי שמעון שהיה שופט את ישראל עשרים ושנים בתוך חדרו אחר סילוקו (בבא מציעא פד ב), ורב אחא בר יאשיה שדבר עם רב נחמן מתוך קבורתו (שבת קנב ב). הנה כל אלה לא היה במ רק כוח מה מהנפש, אך לא מרוח ונשמה, כי נסתלקו מהם. יתר עליהם יעקב כי הכול היה בו כמדובר. ועל כן בישרו יתברך תעלה השכינה גם את גופו גם הוא, כי נשארים בו כל כחות נפשו אשר היו בו בחייו. ועל כן נשארוהו בקדושה על סדר הדגלים כנודע.

ועל כן לא הקשו לו מפסוקים שנזכר בהם מיתה בישראל או גוויעה ביעקב, וגם לא מאשר פתח בטנו והמיתוהו, כי הלא נכתוב לפנים בס"ד כי לא פתחו בטנו ולא הוציאו קרביו מהכרח הכתובים, כי אם שלם כמות שהוא חנטו אותו. ולא הקשו רק וכי בכדי חנטו כו', לומר כי אחר שלא נסתלק ממנו כל כוח נפשו ורוחו ונשמתו אשר היה בו מתחילה, אם כן בוודאי שלא יסריח שאינו כיתר בני אדם שהכול מסתלק, ומה בצע בחניטה וגם מה צורך הספד וקבורה. על כן השיב מקרא אני דורש, לומר: אילו היה לך קושיא מן המקרא, שמא היית דוחה דרשתי זו מפניה, אך נהפוך הוא כי הנה מקרא אני דורש ולא אתה, כי אין אתה מקשה רק מה צורך היה בחניטה, כי הלא לא תדחה הדרשה מפני מה שטרחו לבלי צורך בדבר שלא ניכר להמון כי לא מת, ומה גם כי ידע כן יוסף והסתיר הדבר, ואדרבא חש פן יעשוהו אלוה אם יראו שבלי חניטה היה מתקיים ימים רבים. על כן ציווה לחנוט את אביו. וראיית הכתוב מוכרחת כי לא יתכן יקיש הוא וזרעו שיושיעם ויהיו הם מארץ שביים ואת יעקב אחר תחיית המתים. כי אם, שיהיו במציאות אחת, מה זרעו בחיים כו' ולא אמר מה זרעו חי אף הוא חי כי אינו דומה הישן לניעור, אך ההיקש הוא מה זרעו בחיים כו', ולא אמר מה זרעו חי כי כל חלקי נפשם בהם, כן גם הוא כל חלקי נפשו בו כאמור עם היותו בלתי נרגש לרואים.

כלל הדברים כי בחינת היתרון אשר קנה בכל חלקי נפשו כאשר נקרא שמו **ישראל**, הוא לבדו אשר נסתלק למעלה לגמרי במותו, אבל כל אשר היה לו מתחילה בעוד שמו יעקב הוא אשר לא מת, כי לא נסתלק, רק עודנו בו בכוח. על הדרך שליתר צדיקים נשאר חלק השפל מנפשו בו בלתי נרגש אל רואיו, כן כל אשר היה לגמרי בעוד שמו יעקב נשאר בו על האופן ההוא. ועל כן כחי נרדם שכל חלקי נפשו בו יחשב. ועל כן לא נאמר ויגווע וימת כאשר בישמעאל רק **ויגוע ויאסף**, כי חלק המתייחס ליעקב גווע וחלק המתייחס לישראל נאסף אל עמיו עם אבותיו למעלה, וזהו **ויאסף אל עמיו**.

כט ויקרבו ימי-ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם-נא מצאתי חן בעיניך שים-נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל-נא תקברני במצרים:

ונבוא אל הביאור, אמר ויקרבו ימי חלק הנקרא ישראל, למות ולהסתלק למעלה, והוא בתוך השלושים יום שמכיר כי נפשו עולה ופוקדת מקומה, אז ויקרא לבנו ליוסף המתייחס אליו ממלא מקומו מרכבה אל השכינה במקומו. וזהו אומרו ליוסף, כלומר לא על שהוא מלך, רק למה שהוא יוסף מפאת עצמו, כי עליו נאמר ויוסף ישית ידו על עיניך כמדובר.

ויאמר לו אם נא וכו' לומר מה שאמצא חן הוא שים נא ידך כו' שתשבע לי, כי מעניין החסד ידעתי כי ועשית עמדי בעצמך חסד ואמת. והעניין כי חש פן ימנעהו פרעה, כאשר היה, שעל כן הוצרך שבועה כדי לאמור לו אבי השביעני לאמור וכו', כי על כן הניחו אחר שהיה מונעו, כמאמרם ז"ל (סוטה לו ב) שהיה מונעו עד שאמר לו אם תאנוס אותי לעבור שבועת אבי, אעבור גם שבועתך שהשבועתני שלא אגלה כי אינך יודע לשון הקודש, ויסירוך ממלך. וזה אחשוב כיוון באומרו השביעני לאמור, כלומר מה שהוצרך להשביעני, לא למעני כי ידע חסד עמדי, רק כדי לומר לך, פן תמנעני. וזהו אם נא מצאתי וכו' ועשית כו'.

והחסד הוא אל נא תקברני במצרים. והעניין בשום לב אל מאמרם ז"ל (בראשית רבה צו ו) על נתינת טעם אל מניעתו מהקבר שם, יש אומרים על כי עתידה להיות עפרה כנים, ויש אומרים שלא יעשו אותו עבודה זרה, ויש אומרים שלא יפדו בו המצריים וכו'. כי הלא ייפלא אנה עזבו כבוד קבורת ארץ ישראל והלכו לדרוש על דברים קלים בערכה. אך אחשבה כי הוקשה למו אשר הקשינו ממילת נא, הראוי יאמר אל תקברני. אך הזהירו בל יאמר יוסף יעשה כמעשהו, שיקבר בארץ מצרים וישביע את בניו יעלוהו עמהם בהעלותם ממצרים, על כן אמר אל נא כלומר אפילו עתה על מנת שלא להשאירני אל נא תקברני במצרים כלל. הנה זה הוא החסד אשר תעשה עמדי שלא תקברני. ועל כן רז"ל לא הוצרכו לתת טעמים כי אם על זמן שבין הסילוק ליציאת מצרים, שלא רצה לעשות כיוסף.

ל וּשְׁכַבְתִּי עִם-אֲבֹתִי וְנִשְׁאַתְנִי מִמִּצְרַיִם וְקִבְרָתִי בְּקִבְרָתָם וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֶעֱשֶׂה כְּדִבְרֶךָ:

ונבאר תחילה למה תקרא המיתה שכיבה אל האבות. אך הוא על כי בצאת נפש הצדיק מגופו, מיד שוכבת ונדבקת למעלה עם נפשות המתייחסות אליה, ונפש יעקב מדובקת אל אבותיו, על כן תקרא מיתת יעקב עצמה שכיבה אל האבות.

ונבוא אל העניין. כי חש פן יאמר לו יוסף השאר פה בארץ גושן או סמוך לתחום מצרים חוצה לה, ומדי צאת בניך ייקחוך עמהם. על כן הקדים ואמר ושכבתי וכו' והוא לומר הלא בצאת רוחי ממני, מיד שוכבת ונדבקת אל אבותיי בגן עדן. עם אבותיי בארצות החיים אשר מעל לארץ

ישראל הוא, כאשר אמרו רז"ל במשה רבנו ע"ה, וכמדובר בפסוק אעלך גם עלה. ואם כן אחר שהחלק היוצא ממני נדבק בתוכיות המלוא העליון אשר תחת כנפי השכינה אשר מעל לארץ ישראל, למה ייפרד החלק הנשאר בי מהחלק העולה פירוד עצמי, כי הלא העולה היא העולה לעומת ארץ ישראל, וכל הנשאר עלי תאבל בהישאר פה על אדמה טמאה, ולא תתקשר קשר אמיץ הנשאר עם העולה, כאשר יהיה לצדיק הקבור בארץ ישראל כמדובר למעלה. ועל כן **ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם** שיהיו שני החלקים זה לעומת זה בלתי נפרדים.

ומפני שעדיין היה יכול לומר אם כן אעשה כן גם אני ולא אשאר פה מן הטעם הזה, ואם היה עושה כן מי יהיה מרכבה אל השכינה במצרים. על כן אמר לו **ונשאתני ממצרים וקברתני וכו'** לומר ראה גם ראה כי אין הדברים שווים שתקפיד לנושאך במותך לבל הפריד בין חלק העולם מנפשך לחלק הנשאר בך, כי ראה נא מה גדולה מעלת הנפש רוח ונשמה הנשארים בי בכוח, כי הלא לא יספיק שלח תשלח אותי עם אחיך ואתה תעמוד פה, כי אם **ונשאתני** אתה בעצמך **וקברתני** אתה, שהשכינה שורה עליך, ולא יהיה שלא כהוגן תוליך השכינה עמך אחר המת כמה ימים, כי הלא גדול ערך הנשאר אתי עד גדר שהשכינה דבקה בי, ומעלה אותי במטה, כמו שכתבנו על אומרו גם עלה, שגם עם גופו השכינה עולה. ואין זה כי אם על שיעקב אבינו לא מת כאמור, רק בחינת ישראל לבדה היא מה שנסתלק, כמו שכתבנו. ואם כן איפה עשות פירוד בין שתי הבחינות האלה הגדולות והדבקות בעצם, היא רעה גדולה עד מאד, וכן לא יעשה. מה שאין כן לכל זולתי, גם צדיק גדול יהיה כמוך. ועל פי דרכו נתן טעם אל מה שלא יוליכוהו אחיו ויישאר הוא במצרים.

והנה חש יוסף אולי היה ירא פן לא יוליכוהו הוא בעצמו, ועל כן היה משביעו, על כן השיב **ויאמר אנכי אעשה כדברך** כלומר מבלי תשביעני אנכי אעשה מה שהוא כדברך בכ"ף הדמיון, שהוא כל הדומה לדברך, ומה גם עתה זה שהוא דברך ממש ואין צריך שבועה.

לא ויאמר השבעה לי. וישבע לו. וישתחו ישראל על-ראש המטה.

על כן חזר ואמר **השבעה לי** כלומר כמו שנשבעת לזולתי הוא פרעה השבע גם לי. והוא מטעם המזכר לעיל פן ימאן פרעה, ויודה על ידי שבועה זו פן יעבור גם שבועתו כמדובר למעלה. ואז הבין יוסף בדברים **וישבע לו** גם הוא. ואז בראות יעקב כי נעשה הבטחתו אשר הבטיחו ה' באומרו **אעלך גם עלה**, אז השתחוה אל השכינה אשר **על ראש המטה** על ששמר הבטחתו שהבטיחו **אעלך גם עלה**.

ואם נדקדק אומרו ישראל ולא אמר יעקב, יתכן, כי בחינת ישראל היא מדרגה העולה, השתחוה אל השכינה אשר גמלה חסד עמה לבלתי תיפרד בעצם מחלק הנשאר המתייחס ליעקב, אם היה נקבר יעקב במצרים, כי גם היא מר לה להתפרד מחלק הדבק עמה והיו

לאחדים באיכות דבקות עצמי. וגם חלק העליון קנה יתרון על ידי השתלשל על ידו שפע היורד לעולם דרך חלק שלמטה הימנו, כי גם הוא גדול מאד ולפי גודלו יתרבה אור אשר למעלה הימנו בהשתלשל השפע על ידו. כי לפי רוב הכנת המקבל תרבה קבלת שפע המושפע מגבוה מעל גבוה שומר ישראל. על כן החלק העליון יחזיק טובה לה' על קיום החיבור בין שניהם.

פרק מח

א ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חלה ויקח את-שני בניו עמו את-מנשה ואת-אפרים:

ב ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך ויתחזק ישראל וישב על-המטה:

ג ויאמר יעקב אל-יוסף אל שדי נראה-אלי בלזב בארץ כנען ויברך אתי:

ד ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את-הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם:

ה ועתה שני-בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד-באי אליך מצרימה לי-הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו-לי:

ו ומולדתך אשר-הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם:

ז ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת-ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לחם:

ויהי אחרי הדברים האלה וכו'.

ראוי לשים לב:

איזה שייכות יש לזה אצל הקודם שיאמר ויהי אחר הדברים האלה.

ב. אומרו ויאמר ליוסף וכו' ויגד ליעקב וכו', ולא נזכר מי אמר ומי הגיד.

ג. מה ריבה האת באומרו את מנשה ואת אפרים.

ד. אומרו אל שדי וכו', למה יודיע באיזה שם נראה אליו ה'.

ה. אומרו ונתתי את הארץ הזאת וכו', למה הזכירו פה.

ו. אומרו ועתה שני בניך וכו', מה ענין אומרו ועתה.

ז. אומרו עד בואי אליך מצרימה הוא מיותר.

ח. כי אומרו לי הם, נראה שלו הם כבר, ובאומרו כראובן ושמעון יהיו לי נראה שיהיו לעתיד.

ט. מה המה אלה מולדתו אשר הוליד אחריהם.

י. איך מתקשר לזה אומרו ואני בבאי מפדן וכו'.

ומה ענין אומרו עלי.

ואם כפרוש רש"י שהוא פן יאמר יוסף איך רצונו יישאנו ממצרים ולא כן עשה הוא לאמו, ועל כן הוצרך לומר שקברה שם על פי הדיבור, קשה שאם כן היה לו לאומרו קודם לאומרו **ויהי אחר הדברים וכו'**:

אמנם הנה מאז בירך ה' את יעקב בלזז ואמר לו גוי וקהל גויים יהיה ממך, שהוא להוציא שני שבטים לנחלה, והיה צריך יעקב להודיע הדבר למען יהיו להם שתי גורלות בנחלת הארץ. נוסף על זה כי רצה יעקב לברך את בני יוסף על שנולדו במצרים מקום טומאה להכניסם אל הקדושה. והנה לא יבצר מלבוש אחיו קנאה על ברכו את בני יוסף בפני עצמם מה שלא עשה כן לבני אחיו כי אם נכללו בברכות אבותיהם, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צא א) שהיו מקנאים עד שאמר להם אביהם יראו את ה' קדושיו וכו'.

על כן מה עשה הוא יתברך, גלגל שידיע יעקב איך יחשבו כבנים ליעקב **אפרים ומנשה**, ואחר היותם בכלל השבטים, סרה קנאת אפרים ומנשה מלב אחי יוסף על ברכתם. וכדי לעורר את יוסף על ככה היה כי **ויאמר ליוסף הנה אביך חולה וכו' ויגד ליעקב וכו'**. והוא בהזכיר שני מאמרי רז"ל:

א. אומרם (בבא מציעא פז א) כי עד יעקב לא הוה חולשא, שהיו בתחילה מתים בלי חולי, והחל ביעקב למען אשר יצווה את בניו.

ב. מה שקיימו וקבלו רז"ל (**תנחומא** ויחי ג) שאומרו **וישתחו ישראל על ראש המטה** היא שכינה שנקראת ראש המטה.

ונבוא אל העניין.

בשום לב אל אומרו אחרי הדברים האלה, ולא אמר אחר. וידוע ההפרש, כי אחרי - מופלג, אחר - סמוך. והנה אחר אומרו שנשבע יוסף לנושאו חברונה, היה אפשר לומר כי לשלם לו גמול על הטובה ההיא פרע לו בזה שעשה עם בניו, שכללם עם השבטים אפרים ומנשה כראובן ושמעון, ולברכם בפני עצמן. על כן אמר כי **ויהי אחרי וכו'**, והוא לומר כי לא מאשר נתחייב יוסף לישא את אביו נמשך לו גמול זה, כי הלא **ויהי אחרי הדברים האלה** הנזכרים, שאחרי הוא מופלג ויאמר ליוסף כו' ולא היה סמוך אל מה שלמעלה.

הנה שלא היה זה תחת זה, כי אם שמה' היה הדבר לקיים אשר בירך את יעקב ויאמר גוי וקהל גויים כו', שהוא גוי זה בנימין, **קהל גויים** הם מנשה ואפרים. והוא, כי להעיר לב יעקב ויוסף על הדבר, על כן **ויהי אחרי כו' ויאמר ליוסף**, מי שנזכר בסוף פסוק הקודם הוא ראש המטה, כי **ויאמר** הראש הנזכר - הוא שכינה - **אל יוסף ברוח הקודש, הנה אביך חולה וכו'**. כלומר הנה מה שאינו עד כה, הוא החולי שעד יעקב לא היה חולשא, **הנה** זה החידוש הוא באביך, כלומר כי אין זה רק לשיצווה את בניו, על כן **ויקח כו'**, אולי יכנס בברכה טרם ימות.

ב וַיַּגֵּד לַיעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בִנְךָ יוֹסֵף בָּא אֵלַיךָ וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב עַל-הַמֶּטֶה:

ומי שאמר הדבר ליוסף, בא ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף כו'.

ג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-יוֹסֵף אֵל שְׂדֵי נְרָאָה-אֵלֵי בְלוֹז בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ:

ואז התחיל לצוות מה שמנחיל את בניו, והוא שיקחו זרע יוסף בנחלת הארץ שני חלקים כראובן ושמעון. ואמר **אל שדי וכו'** הנה מי שיש די בידו לברך ולקיים הוא אל שדי ברך אותי.

ד וַיֹּאמֶר אֵלֵי הַנְּנִי מִפְּרֹךְ וְהַרְבִּיתֶךָ וְנָתַתִּיךָ לְקָהֵל עַמִּים וְנָתַתִּי אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרְעֶךָ

אַחֲרַיךְ אַחֲזַת עוֹלָם:

והייתה ברכתי **הנני מפרך כו'**. ואין לומר שברכני להוליד עוד גוי וקהל גויים כמשמעות אומרו **מפרך והרביתך**. וגם לא שאמר גוי על בנימין, וקהל עמים על שאר השבטים, שירבו עד היות כל אחד כעם אחד. כי אם ששבט אחד שהוא קהל אחד יעשה שני עמים. ומה שאין לומר כי כלל השבטים יהיו עמים, הוא כי הנה באומרו גוי וקהל עמים, גוי הוא בנימין, ואיך את בנימין לבדו קרא גוי אחד, ואת כל השבטים יחד יקרא קהל אחד, אך אין זה רק ששבט אחד יהיה לשני עמים.

והנה אמרו רז"ל (הוריות ו ב) כי אין בכורת יוסף רק לנחלת הארץ, אך לא ליחס, כי אם בראובן כמפורש בדברי הימים. וזה יהיה מה שסמך ואמר **ונתתי את הארץ לזרעך וכו'**.

ה וְעֵתָה שְׁנֵי-בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לָךְ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד-בְּאֵי אֵלַיךָ מִצְרִימָה לִי-הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה

כְּרֹאבוֹן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ-לִי:

וגם אין לומר שאוליד עוד קהל עמים, כאשר היה בבנימין שנקרא גוי שנולד אחר כך, שאי אפשר, כי הלא **ועתה**, כלומר הנה עתה עת למות ולא הולדתי עוד, והוא יתברך, **אל שדי** שיש די בברכותיו, אי אפשר שלא יקיים, אך הוא על **שני בניך** שיחלקו לשנים כמפורש בכתוב.

ז וַאֲנִי בְּבֹאִי מִפְּדֹן מֵתָה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבֶרֶת-אֶרֶץ לְבָא אֶפְרַתָּה וְאַקְבְּרָהּ

שֵׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה הוּא בֵּית לָחֶם:

ואם תאמר מי אמר לי שכך הוא, אולי באמור לך הוא יתברך הנני מפרך וכו' היה שתוליד מאמי שני בנים, גוי הוא בנימין, וקהל גויים הוא כי אחר כך תוליד ממנה קהל שיהיה לעמים, אלא שבלדתה את בנימין מתה בקללתך **את אשר תמצא את אלהיך לא יחיה**, ובמותה נתבטל הקהל גויים.

ועוד כי לא יונח יהי כדברך, מי יוכיח שבי בחר ה' להיות בכור לנחלה עם שאיני ראשית אונך, או לפחות לא יבצר פתחון פה מאחי בתתך לי יתרון, שאולי אחד מהם יחלקו בניו לשני חלקים ולא יחושו אל מה שהייתה מחשבתך עלי בהזדווגך.

על כן אמר **ואני בבואי מפדן וכו'**, והוא בשום לב למה הזכיר בואו מפדן, כיון שכשמתה היה אחרי שבת שמונה עשר חדשים בסכות, ואחר כך הלך לשכם, ומשם לבית אל, ומשם לאפרת, ובדרך ההיא מתה. אך הוא לומר: אל יעלה על רוחך כי הייתה ברכת הנני מפרך וכו' שאוליד אחרי בנימין עוד מרחל, אלא שמתה ונתבטל העניין. כי הלא זה היה אילו סיבת מיתתה הייתה מתרגשת אחר הברכה ההיא, אך לא כן הוא, כי הלא אל שדי נראה אלי בלזז בארץ כנען כאשר **ויברך אותי הנני מפרך כו'**, אך **ואני בבואי מפדן** שהוא טרם הגיעי ללזז היה מה שמתה עלי **רחל**, כלומר בשבילי, על קללת עם אשר תמצא את אלוהיך לא יחיה כו', כי מאז נגזרה מיתתה. נמצא כי בעת הברכה כבר הייתה מעותדת למות בזמן שמתה. ואם כן ודאי שלא על שתלד אחרי בנימין הייתה הברכה אלא כמדובר.

ח וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי-אֵלֶּה:

ט וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֲבִיו בְּנֵי הֵם אֲשֶׁר-נָתַן-לִי אֱלֹהִים בְּזֶה וַיֹּאמֶר קָחֶם-נָא אֵלַי וְאֲבָרְכֶם:

י וַעֲיִנִי יִשְׂרָאֵל כְּבָדוֹ מִזְקֵן לֹא יוּכַל לִרְאוֹת וַיִּגַּשׁ אֹתָם אֵלָיו וַיִּשָּׁק לָהֶם וַיַּחֲבֹק לָהֶם:

יא וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל-יוֹסֵף רְאֵה פָנֶיךָ לֹא כָלֵלְתִי וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת-זָרְעֶךָ:

יב וַיֹּצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעַם בְּרָכִיו וַיִּשְׁתַּחוּ לְאֶפְרָיִם אֶרְצָה:

יג וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת-שְׁנֵיהֶם אֶת-אֶפְרַיִם בְּיָמִינוֹ מִשְׁמָאל יִשְׂרָאֵל וְאֶת-מְנַשֶּׁה בְּשִׁמְאֻלּוֹ מִיָּמִין יִשְׂרָאֵל וַיִּגַּשׁ אֵלָיו:

יד וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת-יָמִינוֹ וַיִּשֶׁת׀ עַל-רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא הִצְעִיר וְאֶת-שְׁמָאלוֹ עַל-רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שָׁכַל אֶת-יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הִבְכוֹר:

טו וַיְבָרֶךְ אֶת-יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכוּ אֲבֹתִי לִפְנֵי אַבְרָהָם וַיִּצְחָק הָאֱלֹהִים הִרְעָה אֹתִי מֵעוֹדִי עַד-הַיּוֹם הַזֶּה:

טז הַמֵּלֶאךָ הִגָּאֵל אֹתִי מִכָּל-רֶעַ יְבָרַךְ אֶת-הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתִי אַבְרָהָם וַיִּצְחָק וַיִּדְגּוּ לְרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ:

יז וַיֵּרָא יוֹסֵף כִּי-יָשִׁית אֲבִיו יָד-יָמִינוֹ עַל-רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיִּרַע בְּעֵינָיו וַיִּתְמַךְ יָד-אֲבִיו לְהַסִּיר אֶתֶּה מֵעַל רֹאשׁ-אֶפְרַיִם עַל-רֹאשׁ מְנַשֶּׁה:

יח וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֲבִיו לֹא-כֵן אָבִי כִי-זֶה הִבְכֵּר שִׁים יָמִינִךְ עַל-רֹאשׁוֹ:

יט וַיִּמָּאֵן אֲבִיו וַיֹּאמֶר יָדְעִיתִי בְנִי יָדְעִיתִי גַם-הוּא יִהְיֶה-לָּעַם וְגַם-הוּא יִגְדַּל וְאוֹלָם אָחִיו הַקָּטָן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ וְזָרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא-הַגּוֹיִם:

כ וַיְבָרְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא לְאִמּוֹר בְּךָ יְבָרַךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יִשְׁמַךְ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה וַיִּשָּׂם אֶת-אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה:

ראוי לשים לב:

א. מה הוא ההתנכרות הלז שאמר **מי אלה** אחר שהזכירם בפניו.

וגם אמרו רז"ל (ויקרא רבה ב ג) שאפרים היה ראש ישיבתו,

וכן אמרו שגדל אתו כבן בית ותלמיד לפניו.

ומה השיב יוסף בני הם מה חידש לו.

ב. מה ענין אמרו **נתן לי אלוהים בזה**, והוצרכו רז"ל (תרגום יונתן בראשית מח ח) לומר שהראה לו שטר כתובה.

ג. אמרו **קחם נא אלי**, ולמה לא קראם יגשו אליו לברכם.

ד. למה לא לקחם יוסף כמאמר אביו.

ה. כשהגישם אליו למה לא בירך אותם כי אם חיבק להם וינשק להם, מה צורך עתה אל נישוק וחיבוק, האם שכח אמרו **ואברכם** שתחת הברכה נשקם וחיבקם.

ו. אמרו **ראה פניך לא פללתי**, כי לא יצדקו דבריו אלה רק בעת רדת יעקב מצרימה וירא אליו, אז יאמר **ראה פניך לא פללתי כו'**, או בבאו עם בניו לבקרו, טרם ידבר אליו כל מה שלמעלה.

ז. למה הסיר אותם מעם ברכיו ולא הניחם שם שיברכם.

או יתקנם כראוי ולא יוציאים.

ח. מה ענין ההשתחויה ההיא לבלי צורך בעת ההיא.

ט. אמרו **את אפרים בימינו כו' ואת מנשה כו'**, מי לא ידע כי ימין יוסף תהיה נגד שמאל אביו ושמאלו נגד ימין אביו בהיותם פנים בפנים.

י. באמרו **וישלח ישראל את ימינו**, למה הרכיב ידיו זו על זו ולא החליף את מקומם וישם את אפרים בימינו כו' ואת מנשה בשמאלו.

יא. אמרו **שכל את ידיו כי מנשה הבכור**, שאדרבה נראה שלא שכל כי אם חשב שאינו הבכור.

יב. אמרו **ויברך את יוסף**, שהיה לו לומר את הנערים, כי כן אמר יברך את הנערים והכל ידבר עליהם, ואיך יאמר שבירך את יוסף. ואם הוא שבברך את בניו הוא כמברך את אביהם, יאמר ויברך את הנערים, ומאליו נודע כי מברכתם יבורך אביהם.

יג. שמתחיל **באלוהים** ומסיים **במלאך**, והיה לו לומר האלוהים הרועה אותי כו' יברך את הנערים, או מתחילה יזכיר המלאך.

וגם הזכירו **האלוהים** זה פעמים.

ועוד שאין בשום אחד מהם גזירה כי הענין מתחיל **מהמלאך כו'**.

וגם למה לא אמר האלוהים יברך את הנערים, ולא יברכם על ידי מלאך.

יד. אמרו באבותיו התהלכו, ובו אמר הרועה.

ובהזכיר הנערים אינו אומר לא זה ולא זה רק מה שגאל אותו מכל רע.

טו. מה ענין הקרא בהם שמו ושם אבותיו, כי הלא גם בכל ישראל נקרא שמם.

טז. מי לא ידע כי אבותיו הם **אברהם ויצחק**.

יז. אמרו **בקרוב הארץ** שהוא מיותר.

יח. אמרו **וירא יוסף כו'**, למה שתק עד כה ולא מיחה מאז הרכיב ידיו טרם יברך כל ברכתו.

יט. אמרו **לא כן אבי**, שנראה כאומר לא כן אבי כי לא טוב עשית, ואינו דרך ארץ נגד גדולת

יעקב, והראוי יאמר לא אבי כי זה הבכור שים ימין כו', ואז אביו יגלה אם בכוונה עשה או בשגגה.

גם נשית לב אל אומרו ישית לשון עתיד.

כ. אומרו ויאמר יוסף אל אביו שהוא מיותר, והיה די יאמר ויתמך יד אביו כו' על ראש מנשה ויאמר לא כן אבי כו'.

כא. כפל אומרו ידעתי בני ידעתי.

ואומרו בני בין שתיהן.

כב. איך נותן טעם אל הקטינו הבכור באומרו **גם הוא יהיה לעם כו'**, כי הלא זאת היא תלונת יוסף למה יהיה אפרים גדול ממנו על ידי שית ימינו על ראשו.

כג. אומרו ויברכם ביום ההוא, כי הלא גם ברכה שלמעלה ביום ההוא הייתה.

כד. אומרו וישם את אפרים לפני מנשה, שהוא משולל הבנה ולבלי צורך.

כה. על עיקר הדבר מה ראה יעקב שכיוון להגדיל בברכת הקטן על הגדול.

ח וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי-אֵלֶּה:

אמנם הנה אמרו רז"ל (תנחומא ויחי ו) שצפה יעקב שעתידים לצאת מהם ירבעם ואחאב, והיו בלתי ראויים לברכה. על כן, לפי דרכם יאמר **וירא ישראל את בני יוסף וכו'**, לומר שראה כי הנה הם בני יוסף כי צדיק הוא, ואין ספק כי לא מפאת יוסף אביהם יתעתדו לצאת אנשים בלתי צדיקים, על כן חש אולי הם מצד עצמם בלתי כשרים. על כן שאל מי אלה כלומר הטובים הם אם רעים:

ט וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֲבִיו בְּנֵי הֵם אֲשֶׁר-נָתַן-לִי אֱלֹהִים בְּזֶה וַיֹּאמֶר קָחם-נָא אֵלַי וְאֶבְרָכֶם:

והשיב יוסף ואמר **בני הם** כלומר בני דומים אלי כי צדיקים הם, ומה שתראה חלילה מעכבת, יהיה על כי **נתן לי אלוהים בזה** במקום אדמה טמאה הזאת יותר מיתר מקומות כי ערות הארץ היא. כמו שאמרו חכמינו ז"ל (ילקוט מקץ רמז קמח) כי הארץ יש לה אברים, ומצרים היא ערותה, ודבקה בה חלאת טומאת המקום. על כן אמר יעקב ליוסף **קחם נא אלי וכו'.**

והוא כי ראה להכינם בשני דברים:

א. שיקחם אליו יוסף בידיו באשר ה' אתו, ובקחתו יושפעו להיות מוכנים לקבל ברכה מיעקב.

ב. שכאשר יברכם יכוון להריק ברכה אליהם בהשתלשלות יוסף אביהם. והוא כי למה שמדרגת יעקב גדולה מאד ממדרגתם, ואיזה הדרך יוכנו לקבל ממנו, על כן התחכם להריק להם ברכה בהשתלשלות יוסף אביהם, כמריק דרך צינור וזהו אומרו **ויברך את יוסף כו'** כאשר יבוא בס"ד.

ונחזור אל העניין. כי הנה הדבר הראשון שאמר להכינם לקבל ברכה הוא שיקחם יוסף אליו בידיו, ועל זה אמר **קחם נא אלי ואברכם** שעל יד קחתך אותם בידיים, תכינם כי תשפיע בהם שפע יוכלו על ידך שאברכם, וזהו **קחם נא אלי ואברכם**.

י וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֶּקֶן לֹא יוּכַל לִרְאוֹת וַיִּגַּשׁ אֹתָם אֱלֹוֵי וַיִּשָּׂק לָהֶם וַיַּחֲבֹק לָהֶם:

והנה יוסף בראותו שהצריכו לקחתם, אמר, אולי לא האמין לי באומרי שהם צדיקים. אז אמר יוסף בלבו, הנה בהסתפק אבי אם הייתי צדיק, אמר אלקה ואראנו בטרם אמות, כמפורש למעלה שרצה להסתכל בפני להכיר אם צדיק אני. והוא כי דרך חסידים הראשונים שהיו מכירים בפרצוף כל איש אם טוב ואם רע, שעל כן וירא אליו יוסף שיסתכל בפניו, ואז אמר אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך והכרתי בפניך כי עודך צדיק נקרא חי.

על כן אמר יוסף מה זה שאבי אינו מסתכל בפני אלו לדעת אם הם צדיקים, אך לא יהיה רק על כי עיניו כבדו מזוקן לא יוכל לראות אם לא בקרוב הרבה. על כן מה עשה הגישה אליו שיסתכל בהם, וזהו אומרו **ועיני ישראל כבדו מזוקן** לא יוכל לראות בפניהם, ולפיכך **ויגש אותם אליו** שיוכל להביט בפניהם. ואז מה עשה יעקב לבלתי יבושו באומר שלא היה מאמין ליוסף, וגם לבלתי הראות בפניהם שהיה חושדם עם היותם מגודלים עם יוסף. על כן **וישק להם** למען על ידי קרב פיו בפניו של כל אחד, יהיו עיניו קרובות אל פני כל אחד להביט בפניו. בעצם מראה של נשק וחבק כיוון להיותם חביבים לפניו, ולא שהיה מסתפק בכשרותם עד יוסיף להביטם. נוסף על זה שעל פי דרכו סייע להכינם בצד מה, בדבק יעקב נפשו עם נפשותם בנשוק פה אל פה וגופו עם גופו בחיבוק. ככתוב אצלנו באורך בביאור שיר השירים כי כל כוונת נישוק וחיבוק הוא לומר נפשי כנפשך וגופי כגופך לאחדים. וכן בספר הזוהר אומר כי הנישוק הוא לאדבקא רוחא ברוחא.

יֹאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל-יוֹסֵף רְאֵה פָנֶיךָ לֹא פָלַלְתִּי וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֱלֹוִהִים גַּם אֶת-זֶרְעֶךָ:

ויהי כי קרבו עיני יעקב אל פניהם, וירא כי צדיקים הם. אז ענה ואמר **ראה פניך כו'** לומר כשהייתי בארץ כנען והייתי דן בשכלי אם חי או מת הייתי, לא הייתי דן בשכלי שאם חי הייתי יהיו לך פנים הראשונים של צלם אלוהים שהיו לך בלכתך מאתי, באומרי כי נתקלקלו במצרים כי שם מקום זימה. [וזהו אומרו] לא פיללתי. והנה במה שראיתי עתה בפני בניך אני משבח לה' ואומר כי הראה אותי אלוהים בפניהם גם את זרעך כלומר צדיקים כמוך. וזהו אומרו ראה פניך שהיו לך בצאתך מאתי. וזהו שלא אמר ראה אותך.

יב וַיֹּצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעֵם בְּרָכִיו וַיִּשְׁתַּחוּ לְאֶפְיוֹ אֶרְצָה:

והנה עדיין לא היה מברכם, כי עם היותם צדיקים היו צריכים הכנה על ידי קיחת אביהם אותם מצד היות לידתם במצרים כמאמר אביהם, או לסיבה זולתה. והוא עד כה לא לקחם כי אם

הגישם בלבד שיביט בפניהם. על כן אמר יוסף בלבו הנה שני דברים צריך אני לעשות: אחד להחזיק טובה לאבי על בשורת צדקתם שבשרני, וגם צריך לקחתם על ידי, להכין אותם ולסעדם לברכם. על כן ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו למען קחת אותם אחר כך להחזירם לפניו שיוכנו על ידי כך להתברך. וטרם יקחם השתחווה לאפיו ארצה כמחזיק טובה על בשורת צדקת בניו.

יג וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת-שְׁנֵיהֶם אֶת-אֶפְרַיִם בְּיָמֵינוּ מִשְׁמָאל יִשְׂרָאֵל וְאֶת-מְנַשֶּׁה בְּשִׁמְאֵלוֹ מִיָּמִין יִשְׂרָאֵל וַיִּגַּשׁ אֵלָיו:

ואחר כך **ויקח יוסף וכו'** להכניסם כאמור. והנה לפי זה שעל ידי הלקחם מיוסף מקבלים הכנה ושפע להתברך, היה מקום לומר כי בקחת יוסף את אפרים בימינו ואת מנשה בשמאלו כיוון להשפיע שפע יתר באפרים כי על כן לקחו בימין, מה שאין כן במנשה שלקחו בשמאלו, לזה אמר כי לא כן הוא, כי מה שלקח את אפרים בימינו לא היה להשפיע בו יותר, רק למה שהוא משמאל ישראל, לשים אותו בשמאל אביו שלעומת ימינו בקרבו אותו. ואשר לקח את מנשה בשמאלו לא למעט הכנתו, רק שיבוא לימין ישראל. וזהו אומר **את שניהם**, שנראה מיותר, לומר, כי לא כיוון רק להשוותם כאחד, ולא להעדיף לזה על זה. או קרוב לזה למען יהיו שניהם שווים, לקח את אפרים בימינו שיבוא לשמאל ישראל ואת מנשה וכו', למען יהיו ימין ושמאל בכל אחד ויחדו יהיו תמים.

יד וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת-יָמֵינוּ וַיָּשֶׁת עַל-רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא הַצָּעִיר וְאֶת-שְׁמָאלוֹ עַל-רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שָׁכַל אֶת-יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר:

אך לא שווה לו, כי למה שכפי הכנת יוסף תחול בהם הברכה, על כן הוכן אפרים יותר שנלקח בימין יוסף, ובמקום שהרגיש יותר הכנה שלח בו יד ימינו. וזהו **וישלח ישראל את ימינו וכו'**.

ושמא תאמר אם רצה להפליג בברכת אפרים, למה ירכיב ידיו דרך עקלתון וטוב טוב היה יעביר את אפרים לימינו ואת מנשה לשמאלו, לזה אמר **שכל את ידיו כו'** לומר כי בעשותו כך שכל והחכים את ידיו, כי מנשה הבכור, ולא נעלם ממנו, ובהשכלה עשה מה שעשה, כי להיותו בכור די לו שעל ראשו יד שמאל, ולא יגרע גם כן שיהיה לצד שמאל ישראל. באופן שהיה לכל אחד שתי בחינות:

אשר לצד שמאלו ימינו על ראשו,

ואשר השמאל על ראשו הוא בצד ימינו.

טו וַיְבָרֶךְ אֶת-יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכְּנוּ אֲבֹתֵי לִפְנֵינוּ אֲבָרָהָם וַיִּצְחָק הָאֱלֹהִים הִרְעָה אֹתִי מְעֹדִי עַד-הַיּוֹם הַזֶּה:

ועל הדבר השני שאמרנו שלמען יהיה להם כוח לקבל ברכה מגדולת קדושת יעקב כיוון לברך את יוסף למען יוכנו לקבל שפע הברכה בעצם למען על יד יוסף תשתלשל בהם ברכה גדולה. זהו

ויברך את יוסף. והוא אומר **יברך את הנערים**, כי ריבוי **האת** הוא על יוסף, והנערים הם בניו שעל יד השתלשלות אביהם תגדל ברכתם.

ולבוא אל ענין הברכה, נשית לב אל כל ההקדמה הזאת שאמר **האלוהים כו'** ובלי גזירה. וכן אומרו אחר כך **האלוהים הרועה וכו'** היא ההקדמה אחרת ובלי גזירה, כי לא אמר האלוהים כו' יברך את הנערים כי אם התחיל אחר כך ואמר המלאך כו' יברך כו'. אך יהיה כי למה שהיה חפץ לברכם על ידי המלאך, באומרו **המלאך הגואל וכו'**, וחש פן יקפידו שלא ברכם בשם כאשר נתברך הוא מאביו ויתן לך האלוהים. על כן הקדים ואמר **האלוהים אשר וכו'**, לומר הן אמת כי הנה אני נתברכתי בשם אלוהים, כד"א (בראשית כז כח) ויתן לך האלוהים מטל וכו', וכן ויצל אלוהים את מקנה כו' (בראשית לא ט), וכן וירא אלוהים אל יעקב ויברך אותו כו' (בראשית כח א).

אך הנה כל הדברים הם בהדרגה, והוא כי הנה **האלוהים אשר התהלכו וכו'**, והוא מה שידענו מרז"ל (**בראשית רבה** ל יא) שהפרש שבין אברהם שנאמר בו התהלך לפני לנח שנאמר בו את האלוהים התהלך נח, הוא, כי אברהם לא היה צריך סעד לתומכו, אך נח היה צריך הוא יתברך ירענו וימשיכנו לעבוד את קונו. והנה יעקב ברוב ענוותנותו לא ייחס אל עצמו מידת אבותיו רק מידת נח.

ונבוא אל העניין. אמר הנה **האלוהים הוא אשר התהלכו אבותי לפניו**, שלא היו צריכים סעד לתומכם. אך אני לא כן, רק **האלוהים הוא הרועה אותי** ומנהיגני ומסעדני לצדקי. על כן גם שאני נתברכתי בשם אלוהים, הנה כאשר גרעתי מדרגה אחת מאבותי, כן גם אלה יגרעו מדרגה אחת ממני, ולכן לא יזכו להתברך בשם אלוהים המברך אותי, כי אם -

טז המלאך הגאל אתי מכל-רע יברך את-הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק וידגו לרב בקרב הארץ:

ועוד אני מברכם **שיקרא בהם שמי ושם אבותי** והוא כי הנה בהזכירו יתברך רחמים לישראל נאמר וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק כו'.

והנה אמרו רז"ל (**ויקרא רבה** לו ד) למה באברהם ויצחק כתיב אף ולא ביעקב, מפני שאין אף ביעקב, כי מיטתו שלמה. ולכאורה יקשה כי מה זו שאלה למה אין ביעקב אף, כי הלא נזכר ראשון ואין יצחק בו אף. אך אין ספק כי זאת היא השאלה למה נהפך הסדר באופן שלא היה ביעקב אף. והשיב כי הייתה מיטתו שלמה. ויהיה העניין שאומר הוא יתברך ראו אהבתי אתכם כי הנה אם בזכרי עליכם זכות אבותיכם הייתי מתחיל מאברהם או מיצחק, לא אתמלא רחמים עליכם, על כי בכל אחד יש עיכוב מה להרקות שפע רחמים בעצם, כי זה יצא ממנו ישמעאל ומזה עשו, ויהיה מקום לאף לקטרג. אך וזכרתי את בריתי יעקב תחילה, שמיטתו שלמה, ואין פתחון פה בו לעכב רחמים, ואז על ידי החילי בו, גם בהזכיר אחר כך את יצחק שיש בו אף

אזכור, ולא יעקב שום קטרוג, כי הלא קדם זכירת יעקב תחילה ומים רבים לא יוכלו לכבות, ואז גם מיצחק תרוחמו, וגם את בריתי אברהם אחר כך אזכור וכו'. וגם שלא נפרש אף כרז"ל, יאמר כי אחר הזכרת יעקב גם ברית יצחק תועיל וכן ברית אברהם. וכן יהיה דעת רז"ל, אלא מדאפקיה בלשון אף ולא אמר גם רמז העיכוב.

ונבוא אל העניין. אמר יעקב הנני מברכם שבהיקרא שמנו על הנערים האלו יתחילו משמי. וזהו **ויקרא בהם שמי** מתחילה, שאין בי אף, ואחר כך **ושם אבותי**.

ועוד אברכם שיעדיפו שני אלה בהיזכרם לפני המקום, מאשר ייעד הוא יתברך כשיהיו עונות לכל כללות ישראל ויגלו. כי שם אחר יעקב מזכיר יצחק. [אבל] בהיקרא **שם אבותי** על אפרים ומנשה לבדם, אחר הקרא שמי לא יתחילו אחרי מיצחק, כי אם **אברהם ויצחק**, שיהיה תחילה **אברהם** ואחר כך **יצחק**, על שני דברים, כי אין חלאת ישמעאל לעכב הטובה כל כך גדולה כשל עשו, כי בסוף עשה ישמעאל תשובה, וגם כי חסד לאברהם. ואחר כך מי שמתייחס אל הרוגז והדין תהיה זכירת זכותו אחר זכירת חסד. וזהו **אברהם ויצחק**.

וגם וידגו לרוב כי תהיה להם בחינת ריבוי הדגים. ולא מסיבתם כי סיבת ריבוי הדגים הוא על היותם מכוסים מעיני הבריות, אך אלו ירבו בהיותם **בקרב הארץ** אשר שם עיני הכל בהם. ומה גם למה שאמר המתרגם בגו בני אנשא, וכן בגמרא (ברכות כ א) רבי יוחנן היה שם עצמו במקום שהיו הכל מסתכלים בו באומרו שמזרעא דיוסף הוה. ושיעור הכתוב **וידגו לרוב** שהוא על בחינת הריבוי, אך אלו יהיו **בקרב הארץ** הפך הדגים שהוא על כי אין רואם.

יז ויֵרָא יוֹסֵף כִּי-יָשִׁית אָבִיו יֵד-יְמִינוֹ עַל-רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיֵּרַע בְּעֵינָיו וַיִּתְמַךְ יָד-אָבִיו לְהַסִּיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ-אֶפְרַיִם עַל-רֹאשׁ מְנַשֶּׁה:

הנה מתחילה חשב שכונת יעקב לבלתי השוות ברכתם, רק לברך את אפרים ברכה יתירה על מנשה, כי ראה שהיה יותר מוכן וראוי מאחיו, ושעל כן היה נותן ימינו על אפרים, על כן שתק ולא מיחה. אך בראותו שהשווה מידתם ואמר **יברך את הנערים** שניהם בהשוואה אחת, אז **וירע בעיניו**. כי חשב שעלה על לב יעקב שרצה יוסף להכין יותר את מנשה הבכור, ולקחו בימינו ובא לו לשמאל יעקב, ושעל כן נתן ימינו עליו. על כן אמר -

יח וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אָבִיו לֹא-כֵן אָבִי כִי-זֶה הַבְּכֹר שִׁים יְמִינִךָ עַל-רֹאשׁוֹ: לֹא כֵן אָבִי כִי זֶה הַבְּכֹר שֶׁלִּקְחָתִי בְּשִׁמְאָלִי לְשִׁבּוֹא לִימִינִךָ.

יט וַיִּמָּן אָבִיו וַיֹּאמֶר יָדְעָתִי בְּנִי יָדְעָתִי גַם-הוּא יִהְיֶה-לָּעַם וְגַם-הוּא יִגְדֹּל וְאוֹלָם אָחִיו הַקָּטָן יִגְדֹּל מִמֶּנּוּ וְזָרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא-הַגּוֹיִם:

וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי וכו', כי זה הבכור, גם ידעתי את העתיד. ואל תחוש כי הלא גם הוא יהיה לעם וכו' על כי הוא בצד ימיני, ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו על היות ימיני עליו. וגם הוא צריך עזר גדול, כי הנה זרעו יהיה מלא הגויים והוא יהושע, וצריך ברכה שיוכל כנגד גויים רבים ועצומים בכיבוש הארץ.

עוד יתכן, בשום לב אל אומרו כי ישית לשון עתיד. והוא כי הכתוב בעצמו בא לתת טעם אל מה שלא מלח יוסף מאז, ואמר כי הנה שלשה הדרגות היו. אחת, כי הנה וירא יוסף כי ישית אביו שהוא מטרם שומו ימינו על ראש אפרים בראות כי בא לישית אותה על ראש אפרים, מאז וירע בעיניו. וכן אחר כך כאשר שת אותה על ראשו ויתמוך כו' להסיר אותה ולא יכול. וכראותו כי לא שווה לו, אז אמר לו לא כן אבי להזכירו כמתמיה. ואומרו לא כן אבי כלומר האם לא כן היה אבי, במה שאתה אבי, ששמת קנאה ביני הצעיר ובין אחי בקנאת כתונת הפסים, ולמה תשים קנאה בין בני. כי זה הבכור לפחות שים ימיןך עתה על ראשו באופן יהיו תמים, כי עד כה שמת אותה על אפרים עוד מעט תשימנה על מנשה. ובזה אומרו אבי אינו מיותר.

ושיעור הענין

כי רצה יוסף להזכיר לאביו ענין אשר שם קנאה בינו לבין אחיו בל ישוב שנית לעשות גם עתה. והנה זכירה זו תהיה כעשן לעיני אחיו ואביו שמזכיר אשמתם, על כן הקדים ואמר אל יאשם יוסף בזה כי הנה כבר סבל, כי מאז ראה כי ישית וכו' היה רע בעיניו ושתק, וגם אחרי כן ויתמוך וכו' ולא שווה לו. אז לא יכול לסבול עוד. אז ויאמר לאביו לא כן אבי קרה לך כמדובר.

והשיב לו: ידעתי בני מה שאירע לך במה שאתה בני, וגם ידעתי כי זה הבכור, אך אחיו הקטן יגדל ממנו כלומר מעצמו משלמותו, כנודע מדברי רז"ל (ויקרא רבה ב ג) שהיה ראש ישיבה של יעקב. ועל כן להיות כשרותו ניכר אין קנאה. וגם זרעו יהיה מלא הגויים שיצא ממנו יהושע שמעמיד שמש בגבעון, כמו שאמרו ז"ל (עבודה זרה כה א) שהוא אומרו מלא הגויים שיצא שמעו בכל הארץ. ומעתה זכותו עומדת לו להגדילו.

כ ויברכם ביום ההוא לאמור בך יברך ישראל לאמר ישמך אלוהים כאפרים וכמנשה וישם את-אפרים לפני מנשה:

ולהפס דעת יוסף, התורה מעידה כי כן הוא, שעל כשרותו נתן לו הגדולה, ולא שקרה מקרה שחשב יעקב שהיה מנשה לשמאל שבא לו מימין יוסף. והראיה כי על כשרותו נעשה לו היתרון הזה ולא שקרה מקרה, כי הלא ויברכם ביום ההוא לאמר, כי זולת הברכה הקודמת שהיא על העתיד, גם ברכם ברכה אחרת שאינה על העתיד רק ביום ההוא לאמר שמהיום ההוא תאמר בשווי אחד. וגם בשם אלוהים ולא בשם מלאך. והיא, בך יברך ישראל לאמר כי כשיברך איש

את בנו או את ידידו שיאמר לו ישימך אלוהים כאפרים וכמנשה. ובאותה הברכה לא היה לא ימין ולא שמאל, ואדרבה יחדם לומר בך כאילו שניהם אחד, ולא אמר בכם, כי להשוותם כיוון.

ועם כל זה **וישם את אפרים לפני מנשה** שלא אמר ישימך אלוהים כמנשה וכאפרים. ועם היות כי המברך מי יודע אם יאמר מנשה תחילה או אפרים, ועם כל זה יעקב הזכיר תחילה את אפרים עם היות כוונתו עתה להשוותם. לכן הוי אומר כי אין זה בבחירת יעקב, כי אם שעל כשרותו ותורתו של אפרים, מה' יצא הדבר לשים בפיו של יעקב, והקדימו תמיד למנשה. ומזה יוקח ראייה אל הקודם שעל כן נתן עליו יד ימינו והגדילו.

כא ויאמר ישראל אל-יוסף הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל-ארץ אבותיכם:
הלא יקשה כי הנה פסוק זה היה ראוי לומר לכל בניו ולא ליוסף לבדו. וגם פסוק שאחריו היה ראוי לאומרו בפני כל אחיו שידעו כי מאתו נהייתה לו ירושתו. וגם שני פסוקים אלו יראו בלתי מקושרים כלל.

כב ואני נתתי לך שכם אחד על-אחיו אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי:
ושמא תאמר כי הלא בזה תהיה מיד קנאה אחרת שאני מחסר את שכם מחלקם. [אל תחוש]
כי הלא לא להם הייתה כי הלא **לקחתי בחרבי ובקשתי:**

או יאמר, על דבר פי שנים שנתן לו בנחלת הארץ, כאמור קודם לברכת בניו בסמוך. אמר אל תאמר אלי כי הלא מתנה זו אינה עולה בדיון. אחד כי היא מתנתא טמירתה ולא גלויה ומפורסמת רק ביני ובינך.

ועוד כי הלא עדיין הארץ אינה שלי ואין הבכור נוטל פי שנים בראוי כבמוחזק. על כן על **האחד אמר הנה אנכי מת** ונמצאתי מצווה מחמת מיתה, שאין מתנתי צריכה להיות גלויה ומפורסמת. **ועל השנית אמר והיה אלוהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם**, כלומר כבר היא ארץ אבותיכם שלהם מעתה, ואין אלוהים לכם רק שמשיב אתכם שמה ולא לנותן מחדש.

ואל תחשוב כי מה שניתן לך פי שנים הוא על מה שעשו לך אחיך, כי לא כן הוא, כי כל מה שהיא ארץ שלשה האבות מה' הוא לכם כמדובר למעלה. וזהו **והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם** של שלשתנו, אך **ואני משלי נתתי לך שכם אחד** זהו **על אחיך** שהוא על שעשו לך אחיך שם, אך לא מה שתיטול פי שנים בנחלה, רק מתנה משלי כי לי היא **אשר לקחתי כו'** שהיא שלי לבדי.

פרק מט

**א וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל-בָּנָיו וַיֹּאמֶר הֲאִסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֶת אֲשֶׁר-יִקְרָא אֲתֶכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים:
ב הַקִּבְצוּ וְשִׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל-יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם:**

ראוי לשים לב אל כפל אסיפה וקבוץ ואל שנוי הלשון. וכשאומר **היאספו** אינו מזכיר לא בני יעקב ולא בני ישראל, וכשאומר **הקבצו** אומר **בני יעקב ובני ישראל**. ואומרו זה פעמים **שמעו**, אחד **בבני יעקב** ואחד **בבני ישראל**. וכן אומרו **אביכם** הוא מיותר.

ועוד מה המה האסיפה וקבוץ, ואחר כך אינו מדבר כי אם עם כל אחד ואחד בפני עצמו. **ועוד** כי באסיפה אומר מה ידבר עליהם שהוא **את אשר יקרא אותם**, ובקבוץ אינו אומר מה ישמעו ממנו.

אך הנה קבלנו מרז"ל (**בראשית רבה** צח ג - ד) שני דברים: **אחד** כי בקש יעקב לגלות את הקץ ונסתם ממנו. **שנית** שבשעת סילוקו אמר לבניו שמא יש בכם חס ושלום פיסול כו' וענו שמע ישראל ה' אלוהינו וכו' וענה הזקן ואמר ברוך שם כבוד וכו'.

ועל פי דרכינו נשית לב מה ראה לומר שמא יש פיסול בכם מה שלא ראה בהם עוון כל ימיו. ויתכן שכל זה נרמז בכתובים. והוא כי הנה יש הפרש בין אסיפה לקבוץ, כי **קבוץ** הוא על נפרדים הרבה, כד"א מזרה ישראל יקבצנו מקבץ נידחי ישראל. **ואסיפה** תאמר גם על בלתי רחוקים הרבה מתאספים יחד, כד"א אספה לי שבעים איש וכו'.

והנה בקש יעקב לגלות את הקץ ויקרא את בניו **ויאמר האספו** ונמתיק סוד בקרוב הרבה, כי הוא דבר הנאמר בלחישה, וזהו אומרו **ואגידה כו' את אשר יקרא כו'**. ובזה לא הוצרך לומר בני יעקב או בני ישראל, כי אין צריך להבחין, כי לא חשש היות בהם דבר בלתי הגון. אך בראותו כי נסתם ממנו, אז אמר אולי יש פיסול בקצת בניו ועל כן נסתם ממנו. על כן חזר ואמר **הקבצו כו'** לומר אולי רחוקים אתם באיכות ממני, וגם זה מזה, כנודע כי יהיו אנשים אחים קצתם צדיקים וקצתם רשעים, כיעקב ועשו וכיוצא, ואין בעולם נפרדים זה מזה יותר מהם, כי מי יתן טהור מטמא.

ועל כן בעלות על רוח יעקב ספק אם היה פיסול בבניו בעניין האמונה, על דרך שהיה בבני אברהם ויצחק שעל כן לנפרדים יחשבו בעצם. על כן על חשש זה אמר **הקבצו**, לומר התקרבו אלי. וזהו **הקבצו ושמעו** המתייחסים לבני יעקב. והוא כי כשישראל צדיקים נקראים בני ישראל וכאשר יתהפך נקראים בני יעקב כד"א (ישעיה מג כב) ולא אותי קראת יעקב, כלומר כאשר לא אותי קראת תתייחס לשם המורה עקבה, אך כי יגעתי בי - בשבילי - אז תקרא ישראל. וזהו

אומרו **בני יעקב** כי אינכם כולכם שלמים. ולהיות כי בשמעם אמרו שמע ישראל, אז השיב ואמר, אתם אמרתם שאשמע אני ששמי ישראל כי ה' אלוהינו, גם אתם **ושמעו אל ישראל אביכם** כל אשר אומר לכם בברכות אלו, כי עתה ישראל יתייחס ליקרא **אביכם** ולא יעקב, וזהו **אל ישראל אביכם**.

ג ראובן בכרי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז:

ד פחז כמים אל-תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עליה:

הלא כמו זר נחשב שלא יברכנו. אך יאמר זאת ברכתי שלא תספיק אשמתך לבל תמנה מכלל אחיך כאשר חשבת, או לפחות להעביר ממך הבכורה, כי אם שתהיה מכלל אחיך. ולא זה בלבד כי אם גם בכור עליהם על דבר היחס, וזהו **בכורי אתה**. אך זה הפסדת, כי מצד היותך **כחי** שנולדת מעיקר כחי, וגם היותך **ראשית אוני** ראשית הפרי שהיה לי, כד"א (דברים כא יז) כי הוא ראשית אונו. כי מצד היותך הבן הראשון **ראשית אוני** לך משפט הבכורה לשאת פי שנים, וזהו **יתר שאת**. וכנגד היותך כחי יאות לך יתר עז הוא גבורת המלוכה. אך על ידי **פחז כמים, אל תותר** יתרונות אלו.

ואל תאמר מה פשעי בבלבלי המיטות להפסיד כל זה. כי הלא **כאשר עלית משכבי וכו'**, אל יקל בעיניך הדבר כי **אז חללת משכבי** שנעשה חול, כי **יצועי** מצע קדושת שכינה שהיה פרוש על משכבי, אז **עלה** וישארו משכבי אביך חול.

או יאמר, מה **שבכורי אתה** הוא במה שאתה **כחי וראשית אוני**, כלומר מצד הפעולה אך לא מצד המחשבה. רק להוליד את יוסף כי רעיוני **על משכבי** על רחל סליקו להעמיד הבכור ממנה כי לא ידעתי שהיא לאה. ומי גרם היות **בכורי אתה** ולא יוסף, **יתר שאת** של מי שסבלה שהיא רחל, **ויתר עז** על יצרה לשים אותה במקומה. והגמול ששילמת לה הוא שחסרת **שאת** וסבלונות **ועוז** על יצרך נגד כבודה שהיה לך **פחז כמים** נגדה. ועם כל זה **אל תותר** שלא תחסר רק ההעדפה ויתרון. והוא נאות, כי **אשר עלית** במעלות **משכבי אביך** עם לאה להיות בכור אותה העליה, **אז חיללת בפחז כמים**. והוא מידה כנגד מידה, כי על ידך, **יצועי** הוא מצע שכינה, שהוא יתרון שהיה לי, **עלה** ונסתלק, כן אתה תפסיד יתרוך.

ה שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיכם:

הליץ בעדם לפניו יתברך ואמר הנה **בשמעון ולוי** נמצאו שתי מידות, **אחת טובה** והיא אחדות הלב זה עם זה. **ואחת רעה** והיא ידיים ממהרות לשפוך דם.

אמר הנה האחת תחשוב למו עיקר בעצם. וזהו **שמעון ולוי אחים**, מה שראוי לייחס אליהם הוא היותם **אחים** בעלי אחדות. כי השנית שהם אחוזי חרב, גנובה היא אתם ותיעזב מהם, כי הלא **כלי חמס מכרותיהם** חמס וגניבה מעשו כפירוש רש"י.

ו בְּסֹדֶם אֶל-תְּבַא נִפְשֵׁי בְּקֹהֶלֶם אֶל-תַּחַד כְּבוֹדִי כִּי בְּאַפִּים הָרְגוּ אִישׁ וּבְרָצֹנִם עֲקְרוּ-שׁוֹר:

אמנם הנה יש להם עוד **מידה שלישית** שראוי לתקנה, והיא כי כשהם כועסים על איזה קנאה קשים לרצות. והן אמת שיש לטובה, כשבט לוי בעגל ופנחס בשיטים וכיוצא. אך כאשר אינה לטובה אין מידתם שכועסים ומהרהרים לעשות הרע וכשבאים לפעול שבים אחור ומתחרטים. רק כאשר **בסודם** שימתיקו סוד לעשות דבר, הוא דבר רע **שאל תבא נפשי** בו, שלא ישימוני נגד עיניהם אז כי הוא על דבר בלתי טוב שאין לנפשי מבוא בדבר ההוא. כשאחר כך יבוא לפעול שיקהלו לעשות הדבר **לא תחד כבודי**, כי לא ייחדו כבודי אתם לומר אינו כבוד אבינו שאנו כאחדים עמו לעשות כן, כי אם שיעשוהו.

והראיה כי הנה **באפם הרגו איש**, זה יוסף שאמרו לכו ונהרגהו, כי גם שלא עשו בפועל הלא בבחינת האף היה הרוג, כי גמרו בכל דעתם להורגו על דרך הכתוב אצלנו על אשר הפכם באפו. וראו איך קשים לרצות הם, כי הלא **וברצונם** שנתפייסו על ידי ראובן האומר אל תשפכו דם לא שבו לגמרי להחיותו, כי אם **עקרו שור** זה יוסף שהשליכוהו הבורה, והיה דעתם ישאר שם עד ימות, כי גם שהנחשים ועקרבים שבבור לא ימיתוהו, ימות ברעב בהיותו עצור שם תמיד. ויהיה **עקרו** כמו את סוסיהם תעקר, הוא חיתוך הרגלים, בל יתנועעו ממקומם עוד.

ז אָרוּר אַפִּים כִּי עַז וְעִבְרָתָם כִּי קִשְׁתָּה אַחֲלֵקֶם בִּיעֲקֹב וְאַפִּיצֶם בְּיִשְׂרָאֵל:

על כן מידה זו ראוי לתקן בברכתי והיא כי **ארור אפם** כשהוא **עז** מפאת עזות. מה שאין כן כשהוא מפאת חסידות וקנאת ה' כשבט לוי בעגל ופנחס בשטים, כי היה אף של רחמים ולא של עזות, כד"א (משלי יב י) רחמי רשעים אכזרי, כי עשות רחמים עם הרשעים הוא מי שעליהם הוא אכזרי שהיא טובתם. וכן תקולל עברתם כאשר קשתה שהוא על מה שקשה לפניו יתברך.

וראוי צדקת שני שבטים אלו כי אחר הסיר והכניע מידת אפם ועברתם, כל כך יהיו טובים ומטיבים, כי לזכות את ישראל **אחלקם ביעקב** כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צח י) זה שבטו של לוי, והוא לזכות את ישראל שבכל נחלת שבט ושבט היו כהנים ולוים בעריהם. וכן **ואפיצם בישראל** זה שבט שמעון, לזכות את ישראל, כי הם סופרים ומשנים ועניים המזכים את ישראל בספרותם ומשנתם ללמד בניהם, ובקבלת צדקה מהם. כי יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית, שנאמר (רות ב יט) אשר עשיתי עמו היום בועז (**ויקרא רבה** לד י) וכמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** שם) **שאחלקם ביעקב** הוא בשבט לוי, **ואפיצם בישראל** הוא על שמעון.

ח יהודה אתה יודוך אחיך ידך בערף איביך ישתחוו לך בני אביך:

הנה אמרו רז"ל (בראשית רבה צח יא) שכשראה יהודה שדבר נגד הראשונים היה נרתע לאחוריו, אז קראו אביו ואמר **יהודה וכו'**. ומעין זה יאמר כי הנה יהודה אין ספק שהייתה נפשו מרה לו על מכרו בכסף צדיק, כי על כן גם אחיו הורידוהו מגדולתו. על כן אמר לו הלא תתיירא מענין יוסף שעל כן הורידוך מגדולתך על כי כאשר אמרת לכו ונמכרנו היית יכול לומר נשיבהו אל אביו. נהפוך הוא, כי אלמלא אתה, היה נשאר בבור עד ימות ברעב, לכן אל תירא כי הלא אדרבה **יודוך אחיך**. והוא כי ליהודה הייתה מידת דוד המלך ע"ה, שאמרו רז"ל שהיה אדמוני לאומות ורחמן לישראל. כי גבורת אריה שהייתה לו לא הייתה משמשת לו כי אם לאומות. הנה זאת ליהודה גם הוא, כי עם שהיה אריה לא היה אכזר כי אם לאומות, כאשר בקש לעשות במצרים, ואשר הרג את עשו ואת כל הקמים על בית אביו על דבר שכם כמו שאמרו רז"ל. אך לאחיו היה רחמן מאד, כאמרו (בראשית לז כו) מה בצע וכו' כי אחינו בשרנו הוא.

ונבוא אל הענין. אמר הנה במה שיהודה אתה, שאתה מלך וגיבור כארי, שעל כן היה לך לקנא ביוסף, המלוך ימלוך עליכם או משול ימשול בכם שנוטל שררתך, ואדרבה אתה ריחמת עליו ואמרת מה בצע כי נהרוג את אחינו. לא בלבד יוסף כי אם גם **אחיך יודוך**, כי כאשר תמלוך עליהם תרחמם ותהיה ידך תקיפה על האומות אויביהם.

וזהו **יהודה אתה** במה שיהודה אתה, שאתה מלך וגיבור כארי, שעל כן היה לך לקנא ביוסף יותר מאחיך, שרצה ליטול מלכותך, ואדרבה ריחמת עליו על כן תחת אשר הורידוך **אחיך** אדרבה **יודוך** בראותם כי **ידך** החזקה אינה רק **בעורף אויבך**. ותחת מה שגעלך, עתה **ישתחוו לך בני אביך**.

ט גור אריה יהודה מטריך בני עלית כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו:

ראוי לשים לב אל אומרו גור אריה יהודה שלא לנוכח ולא אמר גור אריה אתה. **מטריך בני עלית לנוכח. כרע רבץ וכו'** שלא לנוכח. אך יאמר הלא אמרתי **ישתחוו לך בני אביך**.

ושמא תאמר אחר כי זכות תחשב לי ואיך היה שאפפו עלי רעות שהורידוני מגדולתי, ואחר כך מת בני הראשון ואחריו השני עד הוצרתי ליבנות מתמר, ואם יש לי זכות בדבר איך היצר לי. לזה אמר דע איפה כי הכל בהשגחה גמורה בכל הפרטים, כי יש בחינת זכות ויש בחינת הפכו. וכל מעשיך פעלת למלכות הבא ממך הוא דוד המלך ע"ה כי אתה סימן לבניך. וכאשר עשית כן יעשה להם.

והוא, למה שמענין יוסף בא לך המלכות של דוד, על כן היה כיוצא במעשה אשר עשית וזהו **גור וכו'**. והוא כי כשמדבר שלא לנוכח ידבר על דוד וכשמדבר לנוכח הוא על יהודה עצמו. וזה

יאמר הנה **גור אריה יהודה** כי יהודה הוא דוד, תחילה יהיה **גור** קטן שלא ימשול רק בחברון על יהודה, ואחר כך **אריה** מושל בישראל כולו כאריה בכל החיות.

ולמה לא הייתה לו ממשלתו בבת אחת, הלא הוא כי הנה אתה בני **מטרף בני עליה** וזכית למעלות מלכות. ולכן כאשר בתחילה כאשר התנכלו אותו להמיתו ואמרו לכו ונהרגו והשליכוהו הבורה לא מחית ולא רצית למשול בם, רק משלת בעצמך בלבד שהיית שותק וכובש את עצמך בלבד, כן דוד תחילה כבש את שבטו הוא שבט יהודה לבדו. וכאשר אחר כך כבשת את כל אחיך ואמרת מה בצע וכו' ומשלת בם לבלתי הניחו בבור עד ימות שם, כן אחרי כן ימשול דוד בכל השבטים ויקרא אריה.

ועל שלא היה שררתך גמורה לומר נשיבהו אל אביו שלא גמרת המצווה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פה ג) הורדת מאת אחיך, כן גם במלכות דוד תרד מלכותו מאת אחיו בימי רחבעם ולא יישאר לו רק יהודה ובנימין, כי גם פה לא הורדת מאת בנימין.

ואחר כך **כרע** כי הייתה כריעה, ולא רביצה ונפילה בעצם. [ו]אחרי כריעת חילוק המלכות רבץ כאריה בחורבן בית ראשון, שבוטל מלכות בית דוד, שנחרב הבית עם הריגת צדקיהו וזרע המלוכה שהוא מעין מיתת אשתו היא ביתו, וער בכורו. ועדיין לא הייתה נפילה בעצם כי הייתה תקווה על ידי אונן יקים זרע לאחיו, וזהו **רבץ כאריה** שיש בו כח גם כשרובץ, כך בחרבן בית ראשון היה עדיין כח ביכניה וזרובבל ונחמיה מזרע דוד, ונבנה מיד במלאת שבעים שנה.

ואחר כך **וכלביא** שהוא מין אריה בלתי חזק כאריה כי ברביצתו יכנע בעצם עד ימצא **מי יקימנו**. כן בחורבן בית שני שלא היה מלכות בית דוד הנמשל לאריה, כי אם נשיאים נמשלים ללביא החלוש מאריה, **שרבץ כלביא** שהרביצה מתמדת עד בא **מי יקימנו**. כמו שאמרו בספר הזוהר על נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל, שלא תוסיף קום מאליה עד בא **מי יקימנו**. וזהו אומרו פה **וכלביא** היא הרביצה שניה שכחו חלוש שלא יקום עד בא **מי יקימנו**. והוא מעין יהודה כי נפילת ער לא הייתה בעצם רק כרביצת אריה שיש בו כח לקום, כי היה אונן יכול לתקן להקים את שמו, אך כשמת אונן **מי יקימנו** את ער, כי שלה בית אחד הוא בונה ולא שני בתים, ולא מביא לעולם רק את אונן, עד בא **מי יקימנו** הוא יהודה עצמו שהקים גם את ער - הוא פרץ, וזרח - הוא אונן, כמפורש במקומו בס"ד.

י לא-יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו עד כי-יבא שילה ולו יקהת עמים:

וכאשר ממיתת ער ואונן שהוא רמז אל שני החורבנות עד לידת פרץ שהוא מלך המשיח, לא נגדע זרע יהודה לגמרי כי עדיין היה מיהודה שלה, כן לעתיד בין החורבן שני למלך המשיח, **לא יסור שבט מיהודה וגו' עד כי יבא שילה** הוא מלך המשיח, הוא דוד. והוא גמר הרמז שענין יהודה הוא דוגמת דוד העתיד והוא מלך המשיח.

יֹא אֲסָרִי לִגְפֹן עֵירָה וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹו כִּבְסֵי בֵּין לְבָשׁוֹ וְכַדָּם-עֲנָבִים סוּתָה:

הנה ידוע מאמרם ז"ל (סנהדרין צח א) כי זכו אחישנה לא זכו בעתה. וכן אמרו זכו יבוא על עב קל בכבוד גדול לא זכו עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתון. ופירשו **ברעיא מהימנא** שרוכב על חמור הוא כי אם יהיה עני מזכויות ישראל תהיה רכיבתו לישען לשנזכה שיבוא על זכות עמלי התורה הדומים ליששכר חמור וכו'.

ונבוא אל הענין. והוא כי אחרי אומרו **עד כי יבא שילה**, שהוא אם זכו שיבוא ושיהיה המשיח מתואר אל תואר **שילה**, שהוא בשלוח גדולה וכבוד, שיבוא **ביקת עמים** שהוא בהיות אחישנה. מה שאין כן אם לא זכו שיהיה בעתה שיהיה אז עני ורוכב על חמור.

ועתה ממוצא דבר חל עליו חובת ביאור קושיא אחת, והיא, כי להמתין עד זמן קץ של בעתה לסמוך אז על זכות תופשי התורה שלא יעדרו בכל דור, למה ימתין ויהיה זכות זה המצוי בכל דור שמור עד הזמן ההוא, ויביאנו נא בזמן המיוחס לאחישנה גם אם עדיין לא זכו, כי כאשר תספיק זכות תופשי התורה בשלא זכו בזמן ההוא, תספיק גם עתה קודם לזמן של בעתה. לזה אמר אל תתמה על החפץ כי **אסרי וכו'**, והוא כי ישראל נקראו **גפן ושורקה** ושורק, כשארין בהם אחדות נקראים גפן שכל בד נפרד מחברו, וכשיש בהם אחדות בעצם נקראים שורק כמפורש אצלנו על פסוק נטעתיך שורק, וכאשר הייחוד קל ורפוי נקראים שורקה לשון נקבה.

ונבוא אל הענין. אמר, אשר תראה **אסרי** שאוסר ומעכב בשביל הגפן שהם ישראל אותו העיר הוא זכות תופשי התורה, שאינו משתמש מאותו זכות ומניחו עצור ואסור, כשארין בנו זכות ואחדות בזמן אחישנה, כי אם נמשלים **לגפן** שיש בה פארות הרבה נפרדים זה מזה שאין חיבורם כי אם בעיקרם. וגם כשנמשלים **לשורקה** אחת שיש אחדות בצד מה, אלא שהוא ברפיון כשורקה נקבה ולא שורק, עם כל זה אסור **בני אתונו** מלמה לבוא בזמן אחישנה. הטעם הוא שאין זה מועיל בלבד, עד יהיה בעתה, שתמלא סאת אדום ויתקיים **כבס ביין לבושו** אם יהיו כגפן. או יהיה עליהם יותר רוגז מזה שיהיה **בדם ענבים סותו**, שרוגז הנמשל לדם, יהיה נמשך להם מישראל הנקראים **ענבים** כד"א כענבים במדבר מצאתי ישראל, על ידי תשובה שיעשו אז כשיהיה זמן בעתה. והוא מאמר הכתוב מדוע אדום ללבושך וכו' פורה דרכתי לבדי וכו'.

יב חכלילי עינים מיין ולבן-שנים מחלב:

ושמא תאמר הלא גם אז תכבד יותר הרוגז לישראל, כי גם הוא זמן שלא זכו, ובהתחזק מידת הדין לאדום גם תהיה חזקה לישראל, אל תחוש כי הלא **חכלילי וכו'** (לשון אודם), לומר החכלילות הנוגע לי שהוא מישראל, כאומרו **חכלילי** ולא אמר חכלילות, שהוא מראה הצרות טרם בואן אינו רוגז פנימי רק חיצון, וכענין (תהלים לו) כי רגע באפו חיים ברצונו. כן חכלילות ואודם דין יהיה לפנים לעינים יותר **מיין** הצרות.

ואם לא תשוב מראיית הצרות, או מצרות שלא על ידי הכאות אויבים עד יערכו עליכם אויבים מלחמה, שהם נמשלים לשיניים שהוא משל אל פעולת דריסת הרוגז כי כן השיניים דורסים ונושכים. ילבינו מחלב, שתשובו, ומיד יתהפכו לרחמים, כי מכלם יצילנו ה' כשנתחזק בו יתברך ונשים נפשנו מנגד.

ושמא תאמר אם כן למה יהיו צרות על הצדיקים שבישראל אפילו בכל דור וגם באחרון, לזה אמר **ובדם ענבים** הוא בדם הצדיקים שבישראל הנקראים ענבים, הוא יתברך יכבס **סוטה** של ישראל. והוא כי כאשר יש לנפש לבוש גשמי הלז הוא הגוף, גם כן יש לבוש לחוטא, דק, מכח הטומאה של החטאים אשר חטא, וקראום חכמי האמת בגדים הצואים שבהם נידונת הנפש בגיהנום. ואמר כי בדם של הצדיקים הנקראים ענבים מכבס הוא יתברך סוטה של ישראל באותו עולם, הוא כסות אשר לנפשם מאשמותם. כמאמר רז"ל פרשת האזינו (**ילקוט** רמז תתקמו) מנין שדמן של צדיקים כפרה לכל ישראל וכו' שנאמר וכו'.

ג זבולן לחוף ימים ישכן והוא לחוף אנית וירכתו על-צידן:

הנה הדרך ממעטת פריה ורביה, אמר, כי **זבולון לחוף ימים ישכון, והוא** לא ינוח כי אם תמיד הולך **לחוף אניות** שהולך למקומות המיוחדים לאניות הרבה למרחקים, ועם כל זה שהוא תמיד בדרכים וארחות ימים והדרך ממעטת פריה ורביה, עם כל זה יפריה וירבה עד יהיה **ירכתו על צידון** מרוב עם. והטעם על כי **יששכר כו' רובץ בין המשפטים** שזכותו מטיב לזבולון המפרנסו לתורה.

יד יששכר חמר גרם רבץ בין המשפטים:

טו וירא מנחה כי טוב ואת-הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבל ויהי למס-עבד:

פסוקים אלו אומרים דרשוננו. אך יהיה כי הנה ידענו מרז"ל (ברכות ה א) כי ג' מתנות טובות ניתנו על ידי ייסורים:

תורה, וארץ ישראל, ועולם הבא.

באופן כי כאשר יחפוץ באחת מהן לא ימלט מייסורים, ואשר יחפוץ בתרי מגו תלתא יחויב יוכלו ייסוריו, והחפץ בכל מעמד שלשתן לעסוק **בתורה ולדור בארץ ישראל ובעולם הבא** ישולשו ייסוריו ולא יקוץ אם ירבו לו מאד. כי אפילו אחת מהנה לא נעדרה מייסורים, ומה גם שלשתן כאחת. אמר כי -

יד. יששכר חמר גרם רבץ בין המשפטים:

כי **כחמור** בעל עצמות אשר יישא עול, סובלו תמיד, **ורובץ** על הארץ, כן היה יששכר עוסק בתורה תמיד, ועל הארץ ישן, כמאמר התנא (אבות פרק ו ד), ולא היה קץ. ולמה עשה כן והלא זבולון יזון אותו במעדני מלך כדי שיעסוק בתורה, לזה אמר **רובץ וכו'**. לומר הנה ראה כי שלשה דברים הם על ידי ייסורים כל אחד מהן, והוא בחר בשלשתן, על כן נטל עליו עול משולש. וזהו **רובץ בין המשפתיים** בין המדרשות, כי נטל עליו עול תורה בעצם, כי מה שהיה **כחמור** בעל עצמות על הארץ ישן, היה בשביל התורה, וזהו **בין המשפתיים**.

טו וַיֵּרָא מִנְחָה כִּי טוֹב וְאֶת-הָאָרֶץ כִּי נְעִמָה וַיֵּט שִׁכְמוֹ לִסְבֹּל וַיְהִי לִמַּס-עֹבֵד:

ועוד שנית כי גם **וירא מנוחה כי טוב** היא מנוחת העולם הבא, כי היא טוב, כד"א וירא אלוהים את האור כי טוב ויבדל שגגזו לעולם הבא, הרי כאן שנים תורה ועולם הבא. וגם ראה השלישית והיא **ואת הארץ כי נעמה** היא ארץ ישראל שהיא השלישית, על כן **ויט שכמו לסבול** ייסורים, באומרו כי אחת משלשתן אינה רק על ידי ייסורים כל שכן כששלשתן יחד כי ישתלשו עליו:

ומה הרוויח בזה הלא הוא כי **ויהי למס עובד**, והוא ענין אדם לעמל יולד ואשרי מי שעמלו בתורה, שהוא כי אין אדם שאין לו עמל בזה העולם, אלא שיש עמלים ואינם מקבלים שכר, ויש עמלים ומקבלים שכר הם עמלי תורה. ועל כן אחר שבין כך ובין כך לעמל יולד, טוב לגבר יישא עול תורה עליו ויהיה בו עובד את ה' ומקבל שכר, וזהו אומרו **ויהי למס עובד** כי היה למס ועמל, שעובד בו את ה', מה שאין כן בעמל זולתו. ויהי המס הוראותיו שהיו יוצאים לכל ישראל.

טז דן יֵדִין עֲמוֹ כְּאֶחָד שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל:

הנה דרך העולם שהדיין לפחות יראה פנים לבני עירו וקהלו. אמר על שמשון בדיינותו, כי לא היה מחניף שבטו, רק **ידין** עמו המיוחד לו, **כאחד שבטי ישראל** (מכל) [ככל] יתר השבטים.

יז וַיְהִי-דָן נֶחֱשׁ עָלֵי-דֶרֶךְ שְׁפִיפֹן עָלֵי-אֶרֶץ הַנֶּשֶׁךְ עֶקְבֵי-סוֹס וַיִּפֹּל רֹכְבוֹ אַחֲרָיו:

אמר כי שמשון יהי **כנחש עלי דרך**, כי תשועתו החילה על ידי היותו נוטר איבה כנחש, שעל שנתנו האשה אשר לו יעדה, למרעהו, הלך במשטמות ושרף בלפידים מגדיש ועד קמה ועד כרם זית, ואחר כך בלחי החמור הכה אלף איש. ובאחרון היה לו כמשל **שפיפון עלי אורח** צר, **שנושך עקבי סוס** מאחוריו, ומכאב עקביו מגביה הסוס ידיו ומפיל **רוכבו אחור** ונופל הסוס ורוכבו על השפיפון וימות גם הוא. כן קרה לו לשמשון שנדמה לשפיפון שאחז בכח העמודים אשר הבית נכון עליהם, שהם עקבי הבית שידמו **לעקבי סוס**, ויהי **כנושך** ואוחז בהם, ויפלו כל הרוכבים ויושבים על הבית עם הבית וימות גם הוא. באופן הייתה תשועת ישראל על ידי מה שלא הושיע את עצמו כי מת, ואין זו תשועה אמיתית, כי אם -

לישועתך קויתי ה' שהיא הפך זה והוא ענין מאמרם ז"ל בכמה מקומות (**שומר טוב תהלים** צח א) מצינו שתשועתו של הקדוש ברוך הוא תשועתן של ישראל, זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה

בישועתו, ובהושיע את עצמו יושיע אותנו, והוא הפך שמשון שאת עצמו לא הושיע ואנחנו נושענו. אך לישועתך שתושיע את עצמך, שעל ידי תשועתך, ניוושע. כי ישועתך היא ודאית ואין לנו זכות להיות ישועתנו ודאית כי אם בישועתך, כי ישועתך תשועתנו, ולך קיווינו כי היא ודאית בתכלית. והזכיר השם ואמר קיווינו ה', לפרש הישועה שלו יתברך, והוא ענין כי יד על כס יה שאין השם שלם בארבע אותיותיו עד ינקם מעמלק. וזהו אומרו **קויתי ה'** כי **ישועתך** שבה קויתי ישועתי, היא היותך השם בארבע אותיותיך יחד, היא הישועה שודאי לא תשקוט עד תשלימנו.

יט גִּדְדוּ גִּדּוּד יְגוּדְנוּ וְהוּא יְגִד עֵקֶב:

הנה ידענו מרז"ל כי גם שנאמר בתורה שיעברו חלוצים ראובן וגד וחצי שבט מנשה, עיקר החלוץ היה שבט גד שהיו גיבורים מאד. כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז קסא) על וטרף זרוע אף קדקד, והולך בראש, והיו שבט ראובן כנטפלים אחריו ואחר כך כל שאר ישראל. ובזה יאמר הנה גד בתחילה אינו נחשב לגדוד בפני עצמו רק נטפל אל גדוד אחר שיגודנו, כי היה הדגל של מחנה ראובן והחונים עליו מטה שמעון ונטפל עליהם שבט גד, נמצא שגדוד אחר **יגודנו** שיעשנו גדוד נטפל אל גדוד ראובן. אך באחרונה יתהפך כי הוא **יגוד** את אחרים, וזהו והוא **יגוד עקב** כלומר **יגוד** באחרונה שהוא כמשל העקב, כי לגבורתו בכיבוש הארץ ניתן לו היתרון להיות בראש ואחריו ראובן ומנשה.

כ מֵאֲשֶׁר שְׁמֵנָה לַחֲמוֹ וְהוּא יִתֵּן מַעַדְנֵי-מֶלֶךְ:

הנה מ"ם של **מאשר** יתירה.

אך אמר כי גם שארץ ישראל זבת חלב ודבש, וחלקו שמן מהשאר, אינו כי טבע חלקו דשן מהשאר, כי לא כן הוא, כי אם ש**מאשר** נמשך ש**שמנה לחמו**, מזכותו היא, כי **והוא יתן** לצדקה **מעדני מלך**. כי לעצמו לא היה אוכל למעדנים רק סיפוק הכרחי, ולעניים בעין יפה היה נותן **מעדני מלך**. ובאומרו **יתן** לשון עתיד כיוון כי הקדים הוא יתברך להשמין לחמו מקודם על זכות מה שהוא **יתן** אחר כן **מעדני מלך**, כי מחשבה טובה צירפה למעשה.

או דרך אחרת, כי יש מרבה ליתן יותר מחברו, אך לא מעצמו, כי אם שרואה את חברו שבעין יפה הוא נותן ומתברך והוא מוסיף עליו הרבה, וזהו **מאשר שמנה לחמו** שהוא מאשר רואה זה את מי ש**שמנה לחמו** שהוא מחמת היותו נותן צדקה, כענין עשר בשביל שתתעשר, נמשך כי להתעשר הוא יוסיף **ויתן את מעדני מלך**. אך טוב ממנו אשר הוא מתחיל, ונדיב נדיבות יעץ, שילמדו ממנו, וגם נותן יותר שהוא על נדיבות יקום. וטוב משניהם הנותן מתן בסתר שאלוהים הבין דרכה כדלעיל.

כא נִפְתְּלִי אֵילָה שְׁלַחָה הַנָּתַן אִמְרֵי-שֹׁפָר:

הנה יקשה שנכנס בלשון נקבה ויצא בלשון זכר, והיה יותר צודק יאמר איל שלוח **הנותן וכו'.** והנה ב**בראשית רבה** (עא יא) על פסוק נפתולי אלוהים וכו' אמרו שהוא על שם התורה שנקראת נופת צופים, שהייתה תורה הרבה בארצו. ופסוק זה פירש רש"י ז"ל והמפרשים **אילה שלוחה וכו'** על ארצו שהייתה ממחרת הרבה לבשל פירותיה כאילה.

ויתכן יאמר כי הוא יתברך הכין ארצו תהיה **אילה שלוחה** מבשלת מהר פירותיה על היותו נפתלי הנזכר **הנותן אמרי שפר** בעסק התורה, על כן מלאכתם נעשית כמאליה שממחרת להכין ארצו מזונותם.

כב בן פרת יוסף בן פרת עלי-עין בנות צעדה עלי-שור:

ראוי לשום לב אל כפל אומרו בן פורת שתי פעמים, ונזכר שמו בינתיים.
ועוד אומרו בנות צעדה והיה לו לומר צעדו.

אמנם יאמר, הנה היה **בן פורת**, מצד היותו **יוסף** מצד עצמו להוליד שנים עשר שבטים, כי כל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף. ועדיין שלא הולידם הוא **בן פורת**, שיפרה בשנים. אין צריך לומר במקום שאין רואים לשלוט עין, כי אם גם **עלי עין**. שעל נושאם עין עליו, על העין שיביטו בו, תשלוט ברכת **בן פורת**. ואי זו עין הייתה מבטת בו, הלא הוא כי בנות של מצרים שיצאו להביט בו כשהרכיבוהו במרכבת המשנה וסבבוהו בעיר, צעדה עין שלהם הנזכר, **עלי שור** על הבטה שלהן.

או יאמר, גם שחסרו ממנו תשלום השנים עשר שבטים, עדיין יבורך להיות **בן פורת** על זכות העין שלו, שלא הביט באדונתו וזהו **עלי עין**. ואין צריך לומר בה שהייתה בעולת בעל, כי אם **בנות** שהן הניצבות להביט בו בצאתו על ארץ מצרים שהיו **בנות** בתולות, **צעדה**, כי עין שלו הנזכרת הייתה צועדת למעלה מה **שור** וההבטה, שלא יביט בהן כי אם למעלה ממקום עומדן.

כד ותשב באיתן קשתו ויפזו זרעי ידיו מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל:
כה מאל אביר ויעזרך ואת שדי ויברכך ברכת שמים מעל ברכת תהום רבצת תחת ברכת שדים ורחם:

ולבא אל סוף הפסוק, **נשים לב** אל מלת **מעל** מיותרת.

וכן אומרו רובצת תחת

ואומרו שדים ורחם משולל הבנה.

אך הוא כי הנה חיי ומזוני ובני המה כוללי כל אושר העולם הזה, והכנה אל אושר העולם הבא. אמר, במעמד שלשתן תבורך.

על חיי אמר **ויברך** שהוא את עצמך.

וזולת ברכת עצמך שהיא חיי ראשך,

גם תבורך במזוני, וזהו **ברכות שמים מעל ברכות תהום**, שעל ידי שני אלה מתברכים המזונות, כי תהום אל תהום קורא וכו' זה עולה וזה יורד. וגם זה מעל שלא יתחיל השפע לבוא מן השמים כי אם **מעל** שלא ישמשו השמים רק למעבר לשפע הבא מעולם העליון שעליהם. וכן **ברכות תהום**, לא בלבד מהעולה כאשר תהום אל תהום קורא, כי גם מהחלק **הרובצת תחת** היותר קרוב אל חלק השמים שתחת לארץ, כי משם ברכה יתירה.

וגם תבורך בבני והיא **ברכת שדים ורחם**, והוא, כי דרך העולם הוא כי המניקה אינה מתעברת ואם תתעבר יזיק העובר את הנולד שמתעכר החלב, באופן שאין שדים להניק ורחם לקבל עובר משמשים כאחד, וזאת ברכתי לך כי **שדים ורחם** ישרתו כאחת בהצלחה, כי יהיו נשי שבטך מניקות ומתעברות יחד, וכן חוזרות חלילה, באופן לא תעכב היניקה לעיבור ולא תזיק העיבור לחלב, ויהיו בבית תמיד גדולים וקטנים מהם וקטני קטנים על דרך זה, באופן תמלא הארץ אותם. והוא כמאמרנו על פסוק (תהלים קכח ב) אשתך כגפן פוריה שהוא ככרמי עין גדי שעושים פירות שבע פעמים, שיש ענבים גמורים, ובלתי גמורים, ובוסר גס, ובוסר דק, וסמדר, כולם בזמן אחד.

כו בְּרַכְתָּ אֲבִיךָ גִּבּוֹר עַל-בְּרַכְתָּ הוֹרִי עַד-תָּאֵת גִּבְעַת עוֹלָם תִּהְיֶינָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וְלִקְדָּקֵד נָזִיר אָחִיו:

הנה לפירוש רש"י שמה שנתנו ליעקב נחלה [הייתה נחלה] בלא מצרים, שהיא **תאות גבעות עולם** כמו והתאוותם (במדבר לד י) לשון גבול, וקרא גבול אל קצוות העולם. וקשה לקרא גבול אל מה שאין בו גבול ולהוציא לשון תאוה ממשמעו. אך יאמר כי הנה אחרי הפליגו לדבר בברכת יוסף, מלבד הברכות הקודמות - **ויברך את יוסף ויאמר האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו וכו'** מה שלא עשה כן לזולת יוסף, חש שיחזרו אל הקנאה הקודמת. על כן אמר הנה **ברכות אביך** שברכני אבי יעבודך עמים כו', שהוא למשול על כל האומות שהוא בימות המשיח כנודע כי אז הוא קיום הברכות ההם, **גברו על ברכות הורי**.

ואותן ברכות אבי **וברכות הורי** גבולן הוא עד תאוות האמהות שהן **גבעות עולם** שרה ורבקה. כי שרה התאוות שירש יצחק ולא ישמעאל נחלות ברכות הורי, שהם ארץ ל"א מלכים באומרה

כי לא ירש בן האמה וכו', ורבקה תאוותה שלא ירש עשו בנחלת כל העולם לעתיד, שהוא ענין יעבדוך עמים וכו'. תהיין הגעתן,

האחת היא **ברכות הורי לראש יוסף** הוא יהושע, ראש הבא מיוסף.

והשנית, **לקדקד** וראש מי שבא ממי שהיה **נזיר אחיו**, בזכות זה יוצא ממנו הוא משיח בן יוסף, שמצטער וסובל ייסוריהם ויעלה לגדולה, כדרך יוסף שפירש מאחיו וסבל צרה בשבילם. וייחסו **לקדקד** על המשיחה שהיא שם.

כז בְּנִימִין זָאב יִטְרֹף בִּבְקָר יֹאכֵל עַד וְלַעֲרֵב יִחְלַק שָׁלָל:

נכונו דברי רז"ל (**תנחומא** ויחי ד) האומרים **בבקר יאכל עד** וחטפתם בכרמים (שופטים כא כ), **ולערב יחלק שלל** הנה בית המן נתתי לאסתר ותשם אסתר את מרדכי על בית המן (אסתר ח ז). וטעם אומרו **עד** בלשון ארמי ולא אמר בז, יהיה לרמז שלא כולם חטפו כי אם קצתם, שיצדק בם לאמר **עד**, כלומר עד סך פלוני ולא הכל, כי קצתם לקחו מבנות יבש גלעד.

או יאמר, בנימין כזאב יטרף מלכות דרך טריפה, כי המלכות היא ליהודה וניתן לשאול כדי לעשות נקמה בעמלק. אלא שקלקל, **שבבקר יאכל עד**, שלא החרימו, שהניח המקנה, כמאמר שמואל ומה קול הצאן אשר אנכי שומע, ועל ידי כן לא נמשכה מלכותו כמאמר שמואל אליו מיד (שמואל א, טו יא) נחמתי כי המלכתי את שאול וכו'. ועל כן נאמר בלשון עד לרמז השני דברים יחד, שעל הבזה הנקראת עד היה גבול למלכותו, שעד פה תבוא ולא תוסיף. וזאת ברכתי אליו להורות כי נרצה עונו, כי **לערב** שהוא בימי מרדכי, אין צריך לומר שלא יאשם על קחת שלל עמלק, כי אם יחלק שלל שיותן לו שלל המן, כי חילקה אסתר שללו ותתן למרדכי.

כח כָּל-אֱלֹהֵי שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנִים עָשָׂר וְזֹאת אֲשֶׁר-דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיִּבְרָךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר כִּבְרָכְתּוֹ בָּרַךְ אֹתָם:

הנה הרואה אשר הזכיר אשמת ראובן ושמעון ולוי היה אפשר לחשוב כי לבלתי צדיקים נחשבו לו. על כן אמר **כל אלה שבטי ישראל** מתייחסים לתואר ישראל וגם לא לתואר יעקב. וגם לא לומר שיחשוב כל אחד לצדיק בפני עצמו, אך לא שיושוו יחד להיכלל בכרך אחד, על ההפרש רב שבין קצתם לשאר, רק ראויים לכלול יחד כולם כאחד, וזהו אומרו **שנים עשר**.

כט וַיֵּצֵא אוֹתָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֲנִי נֹאסֵף אֶל-עַמִּי קִבְּרוּ אֹתִי אֶל-אֲבֹתֵי אֶל-הַמֶּעָרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֶה עֶפְרָת הַחֲתִי:

לבל יראה שלא עשה עיקר על צואת קבורתו כי אם מיוסף שאמר לו ונשאתני ממצרים כו', על כן דרך כלל **ויצא אותם ויאמר אליהם אני נאסף וכו'**:

והוא בל יאמרו לו, השאר פה עד יפקוד ה' אותנו וישאו עצמותיך עם עצמותינו, על כן אמר זה אין ראוי כי הלא **אני נאסף אל עמי** שהוא כמפורש אצלנו שהוא כי הוא מתחבר אל הנשמות

המתייחסות אליו למעלה, שבאות עם השכינה להקביל פניו כמפורש בספר הזוהר במקומות רבים. וזהו אני איני צריך להתעכב ימים אחר סילוקי, שכבוד ה' יאספני אל מחיצתי עם אבותי, כי מיד בסילוקי אני נאסף אל אבותי הם עמי כאשר ביארנו ביצחק. לכן קברו אותי אתם עם אבותי, בלי מיתון עד יפקוד ה' את בניכם, כי הלא הנפש היא על הגוף בקבר, ואחר שעל השמים נפשי עם אבותי, למה תפסק השתלשלותה עד קברי להיות אתי במצרים מקום טמא. לכן קברו אותי אל אבותי ונהיה יחד נפשותינו למעלה, ולמטה אל המערה וכו'.

ל במערה אשר בשדה המכפלה אשר-על-פני ממרא בארץ כנען אשר קנה אברהם את-השדה מאת עפרן החתי לאחזת-קבר:

ואל תאמרו אולי ימאנו, לומר, כי די לנו הקבורים שם ואין חפצים יקברו עוד אשר אינם תושבי הארץ כהם. והוא ככתוב למעלה (רמב"ן כג ד) כי חק לגויים ההם לבל הניח מקום מיוחד לאיש לאחזת קברים רבים ממשפחתו, אם לא לתושב, ולא לגר. אך הנה לא יעכבו כי הלא הוא במערה אשר בשדה המכפלה שהוא ליכפל שם זוגות שעל כן נקראת מכפלה. ועוד כי הלא לא בלבד קנה המערה כי אם גם השדה, ודי להם שמניחים השדה בלי קבר, כי אם גם המערה האם יצמצמו בנקברים בה. ועוד קנה אותה לאחזת קבר שהוא להיות כתושבים לגמרי.

לא שמה קברו את-אברהם ואת שרה אשתו שמה קברו את-יצחק ואת רבקה אשתו וְשָׁמָּה קברתי את-לאה:

ושמא תאמר כי מה שמכרו להיות מכפלה שהוא בעד הזוגות יהיה על הכפל ב' זוגות אברהם ושרה יצחק ורבקה, לא יתכן, כי הלא שמה קברו וכו', שהן ב' זוגות, ושמה קברתי אחרי כן את לאה. ואם לא היה בדעתם רק על שני זוגות למה לא עכבו כשקברתי את לאה שהוא התחלת הזוג השלישי.

לב מקנה השדה והמערה אשר-בו מאת בני-חת:

ושמא תאמרו כי גם שעפרון וזרעו לא יעכבו, אולי בני חת תושבי הארץ וגדוליה יעכבו. הנה מזה אין פחד, כי מקנה השדה וכו' מאת בני חת הם עיקר תושבי הארץ שקנה מהם כמפורש במקומו בל יעכבו הם. ועל פי דרכו פייס את בני לאה בל יראה להם שעשה עיקר מיוסף בצוואת הקבר, כי הנה חזר לצוות אותם והורה להם כי חשובה היא לאה. כי היא הייתה בת זוגו בקבר, ולא רחל.

או יאמר, מקנה השדה לומר טעם אחר אל בלתי עכב את יעקב עד יפקוד ה' אותם פן יעבור זמן רב. והוא כי מקנה השדה והמערה אשר מאז הוצרך יודו בדבר כל בני חת, עם שאינם

בעלי המקום, להיותם תושבי הארץ, וישכח ברוב הזמן, על כן טוב למהר הדבר בקרוב, טרם ישכח כי הם הודו בדבר.

לג ויכל יעקב לצות את-בניו ויאסף רגליו אל-המטה ויגוע ויאסף אל-עמיו:

הנה דרך כחות חיצונים לשלוט במת כי הוא טעם טומאתו. ובמי שאין יכולים לשלוט במיתתו ילכו סביב למיתתו. כי על זה היו למיתת שלמה ששים גיבורים סביב לה בל ימשכו לשלוט במיתתו אשר הוא בה. אמר, כי יעקב במיתתו לא שלטו **ויהאסף רגליו אל המטה** בל ידבקו בו, כי שם לא ישלטו. הנה כי הגוף היה טהור ולא דבק במותו מאומה מכח טומאה, וגם נפשו לא עיכב בה דבר מהדבק מיד במחיצתה, מה שאין כן לזולתו כי תחילה ימרקו איזה עוון אשר חטא. אך קדוש כמוהו **ויהאסף רגליו וכו'**, ומיד **ויהאסף אל עמיו** כמפורש ענין אסיפה **אל עמיו** ביצחק. נוסף על היות סילוקו גויעה שאינה פירוד עצמי כמת.

פרק נ

ב ויצו יוסף את-עבדיו את-הרפאים לחנט את-אביו ויחנטו הרפאים את-ישראל:

הנה אמרו רז"ל (תענית ה ב) כי יעקב אבינו לא מת ואיך נחנט. אך לזה נשית לב אל אומרו **את עבדיו את הרפאים**, מאי **את**. **ועוד אומרו ויחנטו הרפאים**, כי ידוע שהרפאים חנטו אותו, והיה לו לומר ויחנטו את ישראל. **וגם אומרו ישראל** מיותר, והיה די יאמר ויחנטו אותו. אך הנה יוסף חשב כי מת כדרך כל הארץ **ויצו לחנט** אותו.

והנה דרך העולם שעבדי המלך שימותו יוציאו קרביו וירחצום במים ואחר כך הרפאים יחנטו אותו. אמר כי **ציווה את עבדיו וגם את הרפאים לחנט**, שהוא עבדיו לפתוח בטנו ולקנח קרביו וקרבו שיוציאו ממנו, ואחרי כן את הרפאים לחנט. אך לא היה כן בפועל רק **ויחנטו הרפאים** אך עבדיו לא עשו דבר. והוא כי הכיר בו יוסף כי לא מת ממש, כי יעקב אבינו לא מת, ועל כן לא נגעו בו לפתחו להוציא את קרביו, וזהו **את ישראל** כמות שהוא. וריבה **האת** לומר שעם קרביו וקרבו נחנט.

ג וימלאו-לו ארבעים יום כי כן ימלאו ימי החנטים ויבכו אותו מצרים שבעים יום:

ושמא תאמר אם כן למה בכדי חנטו חנטיי והשלימו לו מ' יום, לזה אמר **וימלאו לו מ' יום** לא שהיה צריך כל כך, כי כחי היה, רק על **כי כן ימלאו וכו'**.

ושמא תאמר אם כן למה ציווה לחנט אותו ואינו כמת, לזה אמר **ויבכו אותו מצרים** שאם לא כן לא יבכו אותו כי חי יחזיקוהו ויחשבוהו לאלוה ויעבדוהו כיראתו, כמו שאמרו רז"ל (בראשית

רבה צו ו) פן יחשבוה לאלוה, על כן ציוה יחנטוהו ממש כמת, ובמקום עבודה אדרבה **בכו אותו** על מיתתו ולא עבדוהו.

ד ויעברו ימי בכיתו וידבר יוסף אל-בית פרעה לאמר אם-נא מצאתי חן בעיניכם דברו-נא באזני פרעה לאמר:

הנה ידענו מרז"ל (סוטה לו ב) כי השביע פרעה את יוסף שלא יגלה שלא ידע לשון הקודש פן יעבירוהו ממלך, ושעל ידי כן הודה פרעה שיקיים שבועת אביו פן יבטל גם הוא שבועת פרעה. ובזה נבוא אל אומרו **לאמר** זה שלש רגלים. והוא כי אמר יוסף אם אדבר ביני לבינו **שאבי השביעני וכו'**, אם ימאן פרעה ויכריחני לבטל שבועת אבי ואגלה שאינו יודע לשון הקודש יחרפני שומע, כי יחשבני לכפוי טובה למי שגידלני, כי לא ידעו מעניין שבועות אבי. על כן אדבר למי שידבר לבית פרעה שידברו למלך **אבי השביעני וכו'** באופן שידע ענין שבועת אביו למדברים וגם **לבית פרעה**. ואם פרעה ימאן ויגלה יוסף מה שלא ידע לשון הקודש לא יאשימוהו כי יש יודעים שהכריחוהו לבטל שבועת אביו, ויאמרו כי הדין עמו.

וזוה מאמר הכתוב **וידבר יוסף אל מי שאל בית פרעה לאמר**. שדבר למי שאל בית פרעה ילכו **לאמר** להם, **דברו נא באזני פרעה לאמר** שהוא דברים שבאזני פרעה יאות **לאמר** ולא בפני זולתו. שהוא **לאמר** למלך ענין משכון שבידו שהוא שבועת פרעה כי אין לומר זה בהיות איש עם המלך, ומה שיאמרו לו הוא -

ה אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני ועתה אעלה-נא ואקברה את-אבי ואשובה:

אבי השביעני לאמר כלומר שאבי לא היה צריך להשביעני על קיום מצוותו, אך **השביעני** כדי **לאמר** לך שהשביעני למען תחוש פן אם תעבירני על שבועה זו גם אעבור את שלך. ותהי מצוותו **הנה אנכי מת וכו', ועתה אעלה כו'** ולא אחר זמן, כי כן היה הציווי. אז אמר -

ו ויאמר פרעה עלה וקבר את-אביך כאשר השביעך:
שאם לא על השבועה לא הרשיתיך.

יא וירא יושב הארץ הכנעני את-האבל בגרן האטד ויאמרו אבל-כבד זה למצרים על-כן קרא שמה אבל מצרים אשר בעבר הירדן:

קשה, הנה **האבל** הוא לאבליו ואיך מיחסו **למצרים**.
אך הנה **האבל** הוא על האובדים את השלם, ולא על עצמו. והנה האובדים אותו היה זרעו וגם המצריים כי הייתה ארצם מתברכת בזכותו.

והנה יושב בארץ המה ראו כן תמהו בראותם **האבל בגורן האטד** בעבר הירדן, ולא במקום שמת שם.

וגם במקום אטדים וקוצים שמורה רמז על כבודות האבל. על כן אמרו **אבל כבד זה** שעל כן הוא במקום **גורן האטד**.

ועל היותו **רוחק ממצרים**, הוא כי המפסידים ומאבדים אותו הם מצרים ולא יוסף וזרעו כי שלמים הם, אך המצריים הם האובדים. ועל כן כל מה שמתרחק הצדיק מהם אפילו במותו, אבלם מתגדל, לכן עשו האבל גם פה.

והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** ק ו) וכי יש גורן לאטד, אלא שנעשו כגורן וכמה מלכים כו'. ובזה אפשר אמרו יושבי הארץ אין לנו להתאבל על סילוק הצדיק הזה, כי הלא אם **אבל כבד** הוא **זה**, הוא **למצרים** שנפקד מהם, ולפי כבודות להם תהיה שמחתנו, כי לפי חסרונם יהיה יתרוננו אשר נתברך בזכותו כי בא בגבולנו.

יד וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל העלים אתו לקבר את-אביו אחר קברו את-אביו:
טו ויראו אחי-יוסף כי-מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל-הרעה אשר גמלנו אתו:

טז ויצו אל-יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר:
יז כה-תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי-רעה גמלוך ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך ויבך יוסף בדברים אליו:
יח וילכו גם-אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הננו לך לעבדים:
יט ויאמר אליהם יוסף אל-תיראו כי התחת אלהים אני:
כ ואתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחית עם-רב:
כא ועתה אל-תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת-טפכם וינחם אותם וידבר על-לבים:

הנה ראייה זו (האמורה בפסוק טו) בלתי מובנת, כי איך המה ראו ולא זולתם.

ואיך ראו אחרי שובם מלקוברו ולא עד כה.

ב. אומרו לו ישטמנו, ומהראוי יאמר פן ישטמנו.

ג. אומרו השב ישיב שהוא כפול.

וגם מה הוא ריבוי **את וכל**.

ד. אומרו ויצו אל יוסף כו' מה ענין אומרו **לאמר** זה פעמים, והיה לו לומר אביך צוה לפני מותו כה תאמרו ליוסף.

ה. מהו הכפל הזה שא נא פשע אחיך כו' ואנא **שא נא לפשע וכו'.**

ולמה תחילה אמרו **אחיך** ואחר כך **עבדי אלהי אביך**.

ו. על מה זה בכה **יוסף בדברים אליו**.

ז. מה ענין אומרו **הננו לך לעבדים** האם בעבדותם היה חפץ יוסף.

ח. אומרו **כי התחת אלוהים אני**, שאם הוא האם אני אוכל להרע לכם, ומה זו תמיהא כי הלא בעל בחירה הוא, ויש לאל ידו לעשות.

וכן אומרו **ואתם חשבתם עלי כו'**, אם כפירוש רש"י שאומר הלא **אתם חשבתם עלי רעה ואלוהים חשבה לטובה**, כן גם שאחשוב עליכם רעה אלוהים יחשבנה לטובה, כי הלא יש פירכא, כי הלא הם חטאו לו ולא הוא אליהם כאשר מכרוהו.
וכן אומרו **ועתה אל תיראו**, מה ענין אומרו **ועתה**.

אמנם הנה המה ראו ויכירו הפרש שבין אחרי מות אביהם, לאשר בתחילה. כי אין פני יוסף אליהם כתמול שלשום. והוא בשום לב אל פסוק הקודם

יד וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל-העלים אתו לקבר את-אביו אחר קברו את-אביו:
שומר **וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו כו'** כי מלת **הוא** מיותרת. אך כיוון שלא בא בחברה אתם, רק הוא לבדו והם לבדם, על כן -
ויראו אחי-יוסף כי-מת אביהם כי ראו הוראת רושם מיתתו, על כן אמרו **לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל-הרעה אשר גמלנו אתו** - לומר מי יתן **וישטמנו יוסף** ולא ינקם בפועל, כי צדיק הוא וינחם על הרעה שיטיל כעסו במשטמה, ותשכך חמתו בה. אך יראים אנו כי גם **השב ישיב וכו'**.

או **יאמר**, הלוואי **ישטמנו יוסף** כנגד המשטמה שהשטמנו אותו, כאומרנו ועתה לכו ונהרגו כו', **השב ישיב** השבות כפולות. אך שיהיה **אשר גמלנו אותו** ולא גמלנו לאבינו, כי אוי מי יחיה על פקידת העוון ההוא. על כן מה עשו אמרו **אביך ציוה לפני מותו כו'** באופן שאביך במה שמבקש ממך שתמחול לנו, נראה שכבר מחל הוא על הנוגע אליו.

טז ויצו אל-יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר:

על כן **ויצו** את זולתם לאמר **ליוסף אביך צוה**. לומר הנה לשתי סיבות ראוי תעשה זאת:
א. למה שהוא **אביך**.

ב. שלא בלבד הייתה אמירה כי אם צוה מחמת מיתה ומצווה לקיים דברי המת וזהו אומרו **צוה**.

ושמא תאמר, אם כך היה, למה בחייו לא אמרתם כי אם עתה אחרי מותו. על כן אמרו **לאמר** כלומר הנה הוא **צוה** כדי שלפני **מותו לאמר** אותו לך, אך לא נזדמן לנו לעשותו, וזהו אומרו **צוה לפני מותו לאמר**.

יז כה-תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחסאתם כי-רעה גמלוך ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך ויבך יוסף בדברים אליו:

והיו דבריו **אנא שא נא פשע אחיך** ושא אותו מהיות פשע וחשבהו לשוגג, ואחר שתעשנו חטאת תשא אותו כי אינם בני תמותה, וכמאמרנו על פסוק (מיכה ז יט) יכבוש עונותינו ותשליך וכו' כל חטאתם, שהיה לו לומר חטאתינו, אך הוא חטאתם של העונות שכבש ועשאם כשגגות, **כי רעה בלבד** הוא שגמלוך ולא מיתה. **ואנא שא נא מעתה פשע עבדי אלהי אביך** הם הרוגי מלוכה. ומה גם, אם הוא רמז להם זה באמור להם ועתה אל תעצבו שהוא כי אם לאחר זמן שהוא על הרוגי מלוכה. ועל זה **ויבך יוסף בדברים אליו** שהזכירוהו גזרת הרוגי מלכות.

יח וילכו גם-אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הננו לך לעבדים:

ובראותם כי נכמרו רחמיו ובכה, אז יבאו **גם אחיו** זולת האנשים שדברו לו עד כה בשליחותם. **ויאמרו הננו לך לעבדים** לומר הנה אביך בקש שתמחול בחנם, אנו לא נחפץ אלא נהיה לעבדים למען יכופר העוון מידה כנגד מידה, ולא תהיה מיתה.

יט ויאמר אלהם יוסף אל-תיראו כי התחת אלהים אני:

אז אמר **אל תיראו** כי האם יש **תחת אלוהים** מרכבה אליו יתברך. אינו זולתי, רק **אני**, כי נשארתי במקום אבי להיות פה מרכבה אל השכינה במצרים כנודע, באופן שהוכרתי לבוא.

כ ואתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה לטבה למען עשה כיום הזה להחית עם-רב:

אלא **שאתם חשבתם עלי רעה** אך **אלוהים** כבר **חשבה לטובה**. נמצא כי פשעכם אינו רק מחשבה, ולא כולה רק חציה, כי מתחלה ה' חשבה לטובה.

כא ועתה אל-תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת-טפכם וינחם אותם וידבר על-לבם:

ומה שאמרתם אחת על מה שתלקו עתה ואחת על עשרה הרוגי מלוכה. על מה שהוא עתה **אל תיראו**, כלומר אך מה שלאחר זמן עוד הדבר במקומו. ועל ראשית קנאתכם פן אשתרר עליכם, לא תיראו, כי כל החלומות שהייתם משתחוים לאלומתי היא כי **אנכי אכלכל אתכם כו'.**

ויבך יוסף כי זכר אשר הרעו לו ונצטער. ובראותם כי היה זוכר הענין מיד **ויפלו לפניו וכו'.**

ויאמר אליהם על מה שהרעותם אל תיראו כי התחת וכו' כמדובר בקודם.

ועל קנאת החלומות על שהייתם משתחוים לי, הנה **ועתה אל תיראו** כי הנה נתקיים כי נפלתם לפני בהשתחויה ובזה ינוכה.

ועל החלום האלומות אנכי אכלכל אתכם וכו' כבקודם.

כד ויאמר יוסף אל-אחיו אנכי מת ואלהים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן-הארץ הזאת אל-הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב:

הנה כתבנו כי יוסף היה מרכבה אל השכינה במצרים, ועל כן בהסתלק יוסף הלא ידאגו כי איכה יעשו. על כן אמר **אנכי מת** כלומר אנכי הוא הנעדר מאתכם, אך **ואלוהים** הוא ובית דינו **פקוד יפקוד וכו'** כי לא ינום ולא יישן שומר ישראל.

ולבא אל העניין, נשית לב אל מאמרם ז"ל (פרקי רבי אליעזר פרק מז א) כי מסורת הייתה בידם מיעקב כי האומר פקידה כפולה הוא הגואל האמתי. וזהו **פקוד יפקוד**. והוא מאמר משה לישראל כה אמר ה' פקד פקדתי אתכם.

וצריך טוב טעם אל היות כפל הפקידה סימן אל אמיתת הגואל. אך הוא כי משכון גדול היה להם לישראל ליגאל, והוא כי שכינה וכל פמליא של מעלה היו בגלות. והוא בטחון ומשכון, כי לא יעזוב הוא יתברך שכינתו ומלאכיו שם, וכמאמר רז"ל בכמה מקומות (**שומר טוב תהלים** צח א) מצינו שישועתו של הקדוש ברוך הוא הוא ישועתו של ישראל. וזה יאמר יוסף אל ירך לבבכם כי אם **אנכי מת** הנה **ואלוהים** הוא ובית דינו לא יתפרדו, והוא לכם משכון כי הלא **פקוד** את שכינתו וצבאיה כי לא יטשנה במצרים, ואז **יפקוד אתכם**.

כה וישבע יוסף את-בני ישראל לאמר פקד יפקד אלהים אתכם והעלתם את-עצמתי מזה: ובזה באנו אל ענין אומרו **וישבע וכו' לאמר**, כי אומרו **לאמר** בלתי צודק בעצם. אך הוא כי מסורת הפקידה כפולה, מסרה יעקב ליוסף ויוסף לאחיו. ולהיות שמסורת זה מוכרח לגלותו, כי על בלתי שים לב אליו, בני אפרים יצאו עם איש אפרתי ונפלו ביד פלשתים שלשים שנה מקודם. והאמינו למשה שהיה גואל אמתי על כופלו הפקידה באומרו פקד פקדתי וכו' כמפורש במקומו.

על כן מעתה עשה יוסף עיקר להשביעם בכלל שבועת הולכת עצמותיו גם על זה, וזהו אומרו **וישבע יוסף את אחיו בשני דברים:**

אחד לאמר פקד יפקד כי השביעם **לאמר** לזרעם תיבות אלו כפולות. **וגם** השביעם **והעליתם את עצמותי וכו'.** וזהו אומרו בפרשת בשלח כי השבע השביע את בני ישראל וכו' לומר כי שתי שבועות היו כאחת, **אחת לאמר פקד וכו' שנית והעליתם את עצמותי וכו'.**

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם